

Catàleg
de paisatge
**Les Terres
de l'Ebre**

Diputació Tarragona

Observatori del Paisatge

**Generalitat de Catalunya
Departament de Territori
i Sostenibilitat**

1714 2014

Catàleg de paisatge
**Les Terres
de l'Ebre**

Generalitat de Catalunya
**Departament de Territori
i Sostenibilitat**

Observatori del Paisatge

Diputació Tarragona

BIBLIOTECA DE CATALUNYA-DADES CIP

Les **Terres** de l'Ebre : catàleg de paisatge

Bibliografia

ISBN 9788439390961

I. Nogué i Font, Joan, 1958- ed. II. Sala i Martí, Pere,
ed. III. Catalunya. Departament de Territori i Sostenibilitat

IV. Tarragona (Catalunya : Província). Diputació V. Títol:

Catàleg de paisatge

1. Paisatge – Catalunya – Terres de l'Ebre 2. Paisatge –
Protecció – Catalunya – Terres de l'Ebre

504(467.14)

L'edició d'aquesta obra s'ha realitzat
amb la col·laboració de la Diputació de Tarragona

© Generalitat de Catalunya

Departament de Territori i Sostenibilitat

Av. Josep Tarradellas, 2-6

08029 Barcelona

gencat.cat/territori

1a edició: desembre 2013

Tiratge: 800

ISBN: 978-84-393-9096-1

Dipòsit legal: B.15070-2013

Conseller de Territori i Sostenibilitat

Santi Vila i Vicente

Director general d'Ordenació del Territori i Urbanisme

Agustí Serra Monté

Coordinació del catàleg de paisatge

Joan Nogué i Font, director de l'Observatori del Paisatge de Catalunya

Pere Sala i Martí, coordinador de l'Observatori del Paisatge de Catalunya

Elaboració del catàleg de paisatge

Equip del Consorci de Serveis Agroambientals de les comarques del Baix Ebre i Montsià (CODE), dirigit per Josep Aragonès; equip del Departament de Geografia de la Universitat Rovira i Virgili, dirigit per Sergi Saladié; i participació ciutadana dinamitzada per Neus Miró (CODE) i l'equip d'Espai TReS · Territori i Responsabilitat Social dirigit per Xavier Sabaté, sota la direcció i coordinació de l'Observatori del Paisatge de Catalunya.

Textos d'aquesta edició

Joan Nogué, Observatori del Paisatge de Catalunya

Pere Sala, Observatori del Paisatge de Catalunya

Jordi Grau, Observatori del Paisatge de Catalunya

Laura Puigbert, Observatori del Paisatge de Catalunya

Àgata Losantos, Observatori del Paisatge de Catalunya

Col·laboració

Gemma Bretcha, Observatori del Paisatge de Catalunya

Marc Coromina, Àrea de fotografia de l'Escola d'Art i Disseny de la Diputació de Tarragona

Marga Estorach, Consorci de Serveis Agroambientals de les Comarques del Baix Ebre i Montsià

Guillem Gutiérrez, Observatori del Paisatge de Catalunya (becari col·laborador)

Anna Jiménez, Observatori del Paisatge de Catalunya

Anna Montero, Observatori del Paisatge de Catalunya

Sergi Saladié, Universitat Rovira i Virgili

Montse Vila, Observatori del Paisatge de Catalunya

De l'edició:

Coordinació

Gabinet Tècnic del Departament de Territori i Sostenibilitat

Correcció

Anna Serra

Disseny gràfic i maquetació

Jordi Matas i Associats

Cartografia

Institut Cartogràfic de Catalunya

Fotografies

Ferran Aguilar / Àrea de fotografia de l'Escola d'Art i Disseny de la Diputació de Tarragona (Yamileth Amelines, Adrià Borràs, Gerard Boyer, Marc Coromina, Yasmina Curto, Albert Farnós, Óscar González, Óscar Lanau, Jose Miguel Martínez, Pol Masip, Cristina Sabaté, Cristina Serra i Lluís Vives) / Arxiu fotogràfic del Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía / Associació Cultural Artur Bladé / bpk / Nationalgalerie, Museum Berggruen, Staatliche Museen zu Berlin / Jens Ziehe / Mariano Cebolla / Centre Picasso / Departament de Territori i Sostenibilitat / Diputació de Tarragona, Arxiu Fotogràfic Museu d'Art Modern, Alberich Fotògrafs / Enric Fontvila / Fundació Catalunya-La Pedrera / Institut Cartogràfic de Catalunya / Rafael López-Monné / Observatori del Paisatge de Catalunya / Parc Natural del Delta de l'Ebre / Sucesión Picasso / Xavier Rebés / Magda Zaragoza

Presentació

del conseller de Territori i Sostenibilitat

El 28 de maig de 2013 és una d'aquelles dates que molts conserven a la memòria: en aquell dimarts, la UNESCO va declarar les Terres de l'Ebre Reserva de la Biosfera, un reconeixement que ens honora i ens distingeix, fruit d'un treball constant i incansable per part dels que, des del mateix territori, ho van liderar.

Aquest Catàleg de paisatge que teniu entre mans, el tercer que s'edita dels cinc catàlegs aprovats fins ara, és un document que acredita de manera rigorosa i fidedigna el perquè d'aquella declaració. Ho és per diversos motius: per començar, perquè descriu i explica l'evolució dels paisatges de les Terres de l'Ebre, i constata l'existència de fins a dinou unitats de paisatge, des dels costers de l'Ebre fins al delta de l'Ebre, passant per les serres de Pàndols-Cavalls i per les serres de Cardó-Boix. Uns paisatges dinàmics en el temps, on les restes del passat musulmà conviuen amb elements propis dels nostres temps moderns, sempre amb la força dels trets característics de la Mediterrània ben presents. Artur Bladé, l'escriptor de Benissanet, potser va ser qui va saber copsar més i millor aquest paisatge, explicant-nos una realitat que en gran mesura ja forma part de la memòria històrica.

Però, sobretot, el Catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre ens fa un inventari dels principals valors del paisatge, és a dir, d'aquells principals atributs que ens permeten reafirmar que el paisatge és un actiu de primer ordre que no es pot menystenir ni ignorar. I d'aquí parteix la necessitat d'actuar, ja sigui mitjançant els instruments d'ordenació del territori que tenim al nostre abast o per mitjà de la promoció del paisatge com a factor de competitivitat i de desenvolupament territorial. Aquest darrer aspecte ha de ser objecte d'una atenció especial, ja que implica trencar aquella concepció obsoleta del paisatge com a terreny de joc passiu per passar a

considerar-lo un jugador actiu. Tot un canvi de paradigma propi de la nova modernitat que ara encarem.

Les Terres de l'Ebre, com altres territoris, han patit durant molts anys la consideració de ser perifèries. De mica en mica, l'objectiu és guanyar centralitat fent gala del principi de cohesió territorial. Per aconseguir-ho, cal posar sobre la taula aquells factors endògens que ens permetran reeixir en un desenvolupament sostenible. No és l'únic que cal fer, sens dubte, però el mateix paisatge presenta tot un potencial immens per a l'activitat econòmica.

Per acabar, una constatació general i uns agraïments. La constatació és que Catalunya és un país pioner en polítiques de paisatge: un model a seguir per molts dels països d'Europa i del món. Acostumats com estem, especialment en època de crisi, a buscar referents als quals poder-nos assemblar i poder prosperar, hem de tenir clar que aquí som el mestre i no l'alumne, per molt que hàgim de seguir innovant de manera contínua sense adormir-nos en els llorers. Aviat farà una dècada que el Parlament de Catalunya va aprovar la Llei de protecció, gestió i ordenació del paisatge i des d'aleshores l'acció ha estat ingent. I és moment també d'agrair als que ho han fet possible, començant per l'Observatori del Paisatge i tota la gent que s'ha mobilitzat perquè aquest i la resta de catàlegs siguin una realitat. Un agraïment especial, així mateix, a la Diputació de Tarragona, institució que ha finançat la publicació del Catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre.

Santi Vila i Vicente,
conseller de Territori i Sostenibilitat

Presentació

del president de la Diputació de Tarragona

Fa més d'una vintena d'anys que des d'Europa es promou la valoració del paisatge, un paisatge entès com la suma de punts entre naturalesa, urbanisme i desenvolupament de les activitats socials, culturals i econòmiques de la població que s'hi assenta. Un paisatge mai no pot ser una cosa aïllada —naturalesa o urbanisme—, sinó el resultat de tots els factors antròpics que hi intervenen. Per aquesta mateixa raó, i al nostre país des de la Generalitat de Catalunya, es promou el desenvolupament de catàlegs de paisatge, configurats i desenvolupats per tots els agents interventors del medi. En el nostre àmbit d'actuació territorial ja són diverses les comarques que s'han adonat de la necessitat de tenir-ne, atesos, sobretot, els seus ítems de protecció i valoració del suport on tenen lloc les activitats humanes.

No hi ha dubte que les Terres de l'Ebre, amb el riu de protagonista i el delta com a eix paisatgístic clau, són riques en molts aspectes, tant agrícoles com pesquers, turístics i culturals, històrics i socials. Les persones que hi viuen i la població que les visita, els

agents que intervenen en la seva configuració, des del més petit nucli humà fins a les ciutats, es feien creditors d'aquest instrument de coneixement i d'actuació que són els catàlegs de paisatge. Els arrossars del delta, els oliverars de terra endins, els conreus hortícoles, el turisme rural i el patrimoni cultural, entre molts altres elements, són els factors bàsics d'aquest catàleg que ara publiquem amb voluntat de protecció, ordre i progrés.

Aquest catàleg, que editem de manera conjunta la Diputació de Tarragona, el Departament de Territori i Sostenibilitat i l'Observatori del Paisatge, té, doncs, un propòsit doble: per una banda fer intervenir tots els agents actuant en el medi i, per l'altra, preservar i harmonitzar els valors d'aquest paisatge.

Josep Poblet i Tous,
president de la Diputació de Tarragona

Presentació

del director de l'Observatori
del Paisatge de Catalunya

El 2010 vam publicar el catàleg de paisatge corresponent a les Terres de Lleida; el 2012, el del Camp de Tarragona, i ara, el de les Terres de l'Ebre. Anem a bon ritme, i més si es té en compte que els tres catàlegs s'han publicat al bell mig d'una de les pitjors crisis sistèmiques que han afectat el nostre país i que ha comportat una reducció dràstica dels fons públics. L'única explicació a aquesta aparent contradicció rau en la filosofia de la coedició, de la suma d'esforços entre diverses institucions, públiques i privades. En el cas que ara ens ocupa, la publicació ha estat possible gràcies a l'inestimable ajut de la Diputació de Tarragona, presidida per Josep Poblet, una persona entusiasta que, des del primer moment, es va mostrar receptiva i oberta a la possibilitat que les Terres de l'Ebre gaudissin també d'un catàleg de paisatge publicat. Aquesta col·laboració ha anat més enllà de la dimensió estrictament econòmica i s'ha endinsat en l'elaboració mateixa del producte, en concret en l'aparell fotogràfic. En efecte, l'Escola d'Art i Disseny de la Diputació de Tarragona, des de la seva seu a la capital de la demarcació, s'ha implicat activament en la producció i la recerca d'imatges. Alumnes de la zona que ben aviat esdevindran fotògrafs professionals han captat amb llur mirada perspicaç aquelles imatges que representen millor l'essència dels paisatges d'aquestes terres, i nosaltres les hem combinades amb les fotografies d'uns quants fotògrafs ja professionals i de reconegut prestigi. Vet aquí una experiència de combinació de mirades i de percepcions ben singular, poc habitual i reeixida.

Era ben pertinent i oportuna una diversitat de mirades com aquesta perquè ens trobem davant d'un territori variat, contrastat, heterogeni. Dinou han estat els paisatges identificats i delimitats a les Terres de l'Ebre, alguns dels quals compartits amb el catàleg de les Terres de Lleida (Costers de l'Ebre) i d'altres amb el del Camp de Tarragona (Serra del Tormo, Baix Priorat, Serra de Llaberia i Muntanyes de Tivissa-Vandellòs). No tots els catalans són conscients d'aquesta gran diversitat i riquesa paisatgística de les Terres de l'Ebre, si bé —i ens n'hem d'alegrar— cada cop són més els que l'estan descobrint. Només així reequilibrarem l'imaginari col·lectiu de la nació i els arquetips paisatgístics que el componen, molt — massa— balancejats, ja des de la Renaixença, cap a aquells paisatges de la Catalunya verda i humida del nord-est i, per extensió, del Pirineu i Prepirineu. Definitivament, els paisatges de les Terres de l'Ebre tenen mèrits més que sobrants per formar part del panteó dels paisatges il·lustres del país. Ho diem nosaltres i ho corrobora la UNESCO, que acaba de declarar les Terres de l'Ebre nova reserva de la biosfera, a partir d'una candidatura sorgida de la mateixa

societat civil i impulsada per una setantena d'institucions i entitats socioeconòmiques.

El paisatge actual és fruit de les herències del passat. El domini musulmà sobre les Terres de l'Ebre va ser molt important i es manifesta en topònims com Aldover, l'Assut, Alcanar, Benifallet i molts altres, així com en les tècniques de reg —les sínies, per exemple, tan abundants a les planes—, que han perdurat fins a l'actualitat. La reconquesta cristiana va donar lloc a unes estructures paisatgístiques molt característiques que han perdurat fins a dia d'avui, com el poblament agrupat en pobles fortalesa, els pobles talaia i la configuració de paisatges agroforestals articulats al voltant dels pobles i masos. Així, doncs, amb el pas dels segles s'han anat configurant uns paisatges agrícoles de l'olivera, del garrofer, de la vinya, de les feixes esglaonades que recobreixen vessants sencers, tots ells de gran interès i bellesa. Uns paisatges que, inevitablement, estan sotmesos a noves dinàmiques, que, a vegades, posen en risc la seva idiosincràsia, com l'èxode rural, que ha despoblat moltes àrees de muntanya mediterrània, o la urbanització difusa, no sempre ben resolta.

El conjunt, articulat a l'entorn del riu Ebre, segueix mantenint, amb tot, una extraordinària bellesa i personalitat. Destriar i singularitzar aquesta bellesa no és fàcil, perquè és precisament l'equilibri de molts i diversos factors el que la genera. Hi ha, però, uns quants elements que ens permeten endinsar-nos-hi, actuant d'eixos vertebradors. Em refereixo als fons escènics i les fites, al riu Ebre i les terrasses fluvials, als conreus de secà amb construccions de pedra seca, als barrancs i rieres, als conreus de cítrics, als patrons d'assentament, al delta de l'Ebre i als escenaris de la batalla de l'Ebre. N'hi hauria altres, certament, i més si incrementéssim l'escala d'anàlisi, però crec que són suficients per mostrar-nos la diversitat a què he al·ludit abans.

Acompanyat d'imatges extraordinàries, en les pàgines que segueixen el lector podrà entrar a fons en aquestes singularitats i en totes i cadascuna de les dinou unitats de paisatge reconegudes. No estem, però, davant d'un text que es limita a descriure i a donar fe d'una determinada realitat paisatgística, per excepcional que aquesta sigui. Aquest llibre és, a més, propositiu, perquè és el fruit d'un instrument d'ordenació i gestió del paisatge —el catàleg— que persegueix, sobretot, l'impuls de polítiques de paisatge concretes, factibles, realitzables. La via per aconseguir-ho són els objectius de qualitat paisatgística. Com a punt de troba-

da entre les aspiracions de la ciutadania, l'opinió dels experts i l'Administració, els objectius de qualitat paisatgística plasmen, de manera fidedigna i després d'un intens procés de consulta i participació ciutadanes, la meta final que una societat es marca a si mateixa en termes de millora dels seus paisatges. El Conveni europeu del paisatge, en el qual s'inspira la legislació catalana, els defineix com la plasmació, per part de les administracions públiques, de les aspiracions de la col·lectivitat pel que fa a les característiques paisatgístiques del seu entorn. Més enllà de la incidència que tinguin en els instruments propis de la planificació territorial, urbanística o sectorial, els objectius de qualitat paisatgística tenen, també, la funció de promoure la consciència ciutadana en relació amb el paisatge. És a dir, no només serveixen de marc de referència per a l'Administració, en qualsevol dels seus nivells, sinó també per al conjunt de la ciutadania, tant en l'àmbit del que habitualment s'entén per societat civil com en l'àmbit pròpiament individual. Fa-

ciliten, en definitiva, l'avenç cap a una nova cultura del paisatge. Les Terres de l'Ebre disposen, també, dels seus propis objectius de qualitat paisatgística. Se n'han formulat quinze, tots ells coherents amb els deu objectius generals definits per a Catalunya. I cadascun dels dinou paisatges que formen aquest territori disposa també dels seus propis objectius de qualitat paisatgística, així com de les mesures i propostes concretes per fer-los realitat.

Quan un país és capaç de reconèixer els seus paisatges, diagnosticar-ne l'estat i proposar-se, col·lectivament, de millorar-los, vol dir que és un país madur, culte i civilitzat; vol dir que és un país amb futur.

Joan Nogué i Font,
director de l'Observatori del Paisatge de Catalunya

Índex

Preàmbul	13	Bloc 5. Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions	211
Bloc 1. El catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre	17	Bloc 6. Les unitats de paisatge	269
1. Marc legal	18	1. Costers de l'Ebre	272
2. Els catàlegs de paisatge de Catalunya	20	2. Altiplà de la Terra Alta	290
3. Procés de participació i consulta pública i social	31	3. Serra del Tormo	308
Bloc 2. El paisatge de les Terres de l'Ebre. Aspectes generals	37	4. Riberes de l'Algars	322
1. Elements naturals	39	5. Serra de Pàndols-Cavalls	338
2. Procés històric de poblament i la seva influència sobre el paisatge	51	6. Cubeta de Móra	352
3. El paisatge actual i les seves dinàmiques	65	7. Baix Priorat	368
4. Expressió artística del paisatge	87	8. Serra de Llaberia	382
5. Valors en el paisatge	99	9. Barrufemes	396
6. Rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge	139	10. Burgans	412
7. Avaluació del paisatge	151	11. Muntanyes de Tivissa-Vandellòs	424
Bloc 3. El caràcter del paisatge de les Terres de l'Ebre. Singularitats	159	12. Serres de Cardó-Boix	438
1. Fons escènics i fites	163	13. El Port	452
2. Riu Ebre i terrasses fluvials	166	14. Plana del Baix Ebre-Montsià	468
3. Conreus de secà amb construccions de pedra seca	169	15. Paisatge fluvial de l'Ebre	484
4. Barrancs i rieres	172	16. Vessants de Tivenys-Coll de l'Alba	502
5. Conreus de cítrics	175	17. Litoral del Baix Ebre	514
6. Patrons d'assentament	178	18. Serres de Montsià-Godall	528
7. Delta de l'Ebre	182	19. Delta de l'Ebre	546
8. Batalla de l'Ebre	185	Bloc 7. Mapes	563
Bloc 4. Paisatges d'atenció especial	191	Bloc 8. Documentació de referència	589
1. El paisatge del riu Ebre	195		
2. El paisatge de l'olivera	201		
3. El paisatge de la pedra seca	205		
4. El paisatge de la batalla de l'Ebre	208		

La *Llei 8/2005, de 8 de juny, de protecció, gestió i ordenació del paisatge de Catalunya*² crea el catàleg de paisatge com un instrument nou per a la introducció d'objectius paisatgístics en el planejament territorial a Catalunya, així com en les polítiques sectorials. S'adopten, d'aquesta manera, els principis i les estratègies d'acció que estableix el Conveni europeu del paisatge promogut pel Consell d'Europa³ (vegeu el capítol 1 del bloc 1).

L'Observatori del Paisatge de Catalunya (www.catpaisatge.net) va tenir l'encàrrec del Departament de Política Territorial i Obres Públiques⁴ d'elaborar set catàlegs de paisatge, un per a cadascuna de les set regions que són àmbit de la planificació territorial de Catalunya. L'elaboració dels catàlegs de paisatge ha coincidit, en bona part, amb els treballs de redacció o de revisió dels plans territorials parcials (o dels plans directors territorials) que porta a terme aquest mateix Departament.

Observatori del Paisatge de Catalunya

L'Observatori del Paisatge és un ens d'assessorament de la Generalitat de Catalunya i de la societat catalana en general en matèria de paisatge. La seva creació respon a la necessitat d'estudiar el paisatge, elaborar propostes i sensibilitzar la societat catalana que cal una major protecció, gestió i ordenació del paisatge de Catalunya en el marc d'un desenvolupament sostenible.

Un dels principals objectius de l'Observatori del Paisatge és incrementar el coneixement que té la societat catalana dels paisatges catalans i donar suport a l'aplicació a Catalunya del Conveni Europeu del Paisatge. En aquest sentit, l'Observatori és l'espai de trobada entre la Generalitat de Catalunya, l'administració local, les universitats, els col·lectius professionals i, en general, la societat catalana en tot allò referit a la gestió i conservació del paisatge.

L'Observatori del Paisatge, per tant, és el centre d'estudi i seguiment de l'evolució dels paisatges de Catalunya i de control permanent dels actors que en condicionen el dinamisme. És també un punt de referència per a la investigació científica i tècnica en matèria de paisatge; ofereix suport i col·laboració a les administracions catalanes per elaborar, aplicar i gestionar les polítiques de paisatge, i és el principal agent de sensibilització de les institucions públiques, la societat civil i la població en general sobre el paisatge i els seus valors.

L'Observatori s'organitza en forma de consorci i és previst en la *Llei del paisatge de Catalunya*. Es va constituir legalment el 8 d'octubre de 2004 i els seus estatuts van ser publicats al DOGC (Resolució PTO/3386/2004). Es pot obtenir més informació sobre les funcions i l'activitat de l'Observatori del Paisatge al seu web: www.catpaisatge.net

Tramitació i participació pública del catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre

El catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre és el resultat d'un procés de consulta i participació amb les institucions, entitats, agents econòmics i socials i la ciutadania d'aquest àmbit territorial.

El *Decret 343/2006, de 19 de setembre, pel qual es desenvolupa la Llei 8/2005, de 8 de juny, de protecció, gestió i ordenació del paisatge, i es regulen els estudis i informes d'impacte i integració paisatgística*,⁵ preveu en el seu article 12 que un cop el catàleg del paisatge ha estat aprovat amb caràcter previ per la Direcció General d'Arquitectura i Paisatge, ha de ser sotmès a un termini d'informació pública als ens locals i a les organitzacions econòmiques i socials concernides per un període d'un mes, mitjançant un anunci publicat al Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya i en un diari de difusió habitual en el territori objecte del catàleg del paisatge.

En aquest sentit, el dia 9 de novembre de 2009, el director general d'Arquitectura i Paisatge va resoldre aprovar, amb caràcter previ, el catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre i exposar-lo a informació pública durant un mes a partir del dia següent a la publicació de l'Edicte en el Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya (16 de novembre de 2009).

L'Edicte sol·licitava simultàniament al tràmit d'informació pública, que se n'informés els ens locals i les organitzacions econòmiques i socials següents: Diputació de Tarragona, Consell Comarcal del Baix Ebre, Consell Comarcal del Montsià, Consell Comarcal de la Ribera d'Ebre, Consell Comarcal de la Terra Alta, ajuntaments compresos en l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre, Institut per al Desenvolupament de les Comarques de l'Ebre, Associació Em-

¹ El catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre, aprovat definitivament el dia 22 de juliol de 2010, conté elements de toponímia no oficial resultants del treball de camp i del procés de participació ciutadana. Per a la present edició s'ha procedit a la seva adaptació als criteris oficials establerts per l'Institut d'Estudis Catalans.

² Publicada al DOGC núm. 4407, del 16 de juny de 2005.

³ Conveni adoptat pel Comitè de Ministres del Consell d'Europa el 19 de juliol de 2000 i firmat el 20 d'octubre de 2000 per divuit països durant una conferència ministerial a Florència. El Parlament de Catalunya s'hi va adherir el 20 de desembre de 2000 a través de la Resolució 364/VI del Parlament de Catalunya, d'adhesió al Conveni europeu del paisatge.

⁴ El catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre va ser encarregat a l'Observatori del Paisatge i aprovat per la Generalitat de Catalunya en un context legal i institucional diferent al vigent. En aquells moments, els actors responsables eren el Departament de Política Territorial i Obres Públiques i la Direcció General d'Arquitectura i Paisatge. Els seus equivalents en l'actualitat, segons el Decret 200/2010, de 27 de desembre, de creació, denominació i determinació de l'àmbit de competència dels departaments de l'Administració de la Generalitat de Catalunya, i segons el Decret 342/2011, de 17 de maig, de reestructuració del Departament de Territori i Sostenibilitat, són el Departament de Territori i Sostenibilitat i la Direcció General d'Ordenació del Territori i Urbanisme, respectivament.

⁵ Publicat al DOGC núm. 4723, del 21 de setembre de 2006.

presarial Catalana de Publicitat, Cambres de Comerç, Indústria i Navegació de Tortosa, Col·legi d'Ambientòlegs de Catalunya, Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de les Terres de l'Ebre, Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, Col·legi de Biòlegs de Catalunya, Col·legi de Geògrafs de Catalunya, Col·legi de Geòlegs de Catalunya, Col·legi d'Enginyers Agrònoms de Catalunya, Col·legi d'Enginyers de Camins, Canals i Ports de Catalunya, Col·legi d'Enginyers Industrials de Catalunya, Col·legi d'Enginyers de Monts/Forest de Catalunya, Col·legi d'Enginyers Tècnics Agrícoles i Perits de Tortosa, Col·legi d'Enginyers Tècnics Industrials de Tortosa, DEPANA, Gremi d'Àrids de Catalunya, Joves Agricultors i Ramaders de Catalunya, Unió de Pagesos, Universitat Rovira i Virgili i Xarxa de Custòdia del Territori.

El catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre es va poder examinar durant el període mencionat a la seu de la Direcció General d'Arquitectura i Paisatge, a la seu tècnica de l'Observatori del Paisatge de Catalunya, a la seu de l'Institut per al Desenvolupament de les Comarques de l'Ebre, a la seu dels consells comarcals del Baix Ebre, el Montsià, la Ribera d'Ebre i la Terra Alta, així com a la pàgina web del Departament de Política Territorial i Obres Públiques i a la de l'Observatori del Paisatge de Catalunya.

Durant el període d'informació pública del catàleg de paisatge aprovat prèviament, persones físiques o jurídiques van presentar escrits d'al·legacions. Les al·legacions van ser considerades prèviament a l'aprovació definitiva del catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre.

Més enllà del procediment establert pel Decret 343/2006, de 19 de setembre, pel qual es desenvolupa la Llei 8/2005, de 8 de juny, de protecció, gestió i ordenació del paisatge, i es regulen els estudis i informes d'impacte i integració paisatgística, l'Observatori del Paisatge de Catalunya va dirigir un procés de consulta i participació pública i social durant l'elaboració del catàleg que es descriu en el capítol 3 del bloc 1.

Aprovació definitiva del catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre

El 22 de juliol de 2010 es va emetre l'Edicte sobre una resolució del conseller de Política Territorial i Obres Públiques d'aprovació definitiva del catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre, a l'efecte de la seva executivitat immediata, que fou publicat al *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya* núm. 5685, de 3 d'agost de 2010, el qual es transcriu a continuació:

EDICTE de 22 de juliol de 2010, sobre la Resolució d'aprovació definitiva del catàleg del paisatge de les Terres de l'Ebre

El conseller de Política Territorial i Obres Públiques, en data 16 de juliol de 2010, ha adoptat la resolució següent:

RESOLUCIÓ D'APROVACIÓ DEFINITIVA DEL CATÀLEG DEL PAISATGE DE LES TERRES DE L'EBRE

Vista la proposta de la Direcció General d'Arquitectura i Paisatge i d'acord amb els fonaments que s'hi exposen,

HE RESOLT:

1. Aprovar definitivament el catàleg del Paisatge de les Terres de l'Ebre, que consta en l'annex adjunt.
2. Publicar aquesta resolució d'aprovació definitiva del catàleg del Paisatge de les Terres de l'Ebre al DOGC.

Contra la resolució anterior que posa fi a la via administrativa, es pot interposar potestativament recurs de reposició, de conformitat amb el que preveuen els articles 107, 116 i 117 de la Llei 30/1992, de 26 de novembre, de règim jurídic de les administracions públiques i del procediment administratiu comú, modificada per la Llei 4/1999, davant del conseller de Política Territorial i Obres Públiques, en el termini d'un mes a comptar des de l'endemà de la publicació de la resolució.

En qualsevol cas, contra la resolució esmentada també es pot interposar directament un recurs contenciós administratiu, de conformitat amb el que preveu l'article 116 de la Llei esmentada i l'article 25 de la Llei 29/1998, de 13 de juliol, reguladora de la jurisdicció contenciosa administrativa, davant la Sala contenciosa administrativa del Tribunal Superior de Justícia de Catalunya, en el termini de dos mesos a comptar des de l'endemà de la publicació d'aquesta resolució.

Barcelona, 22 de juliol de 2010

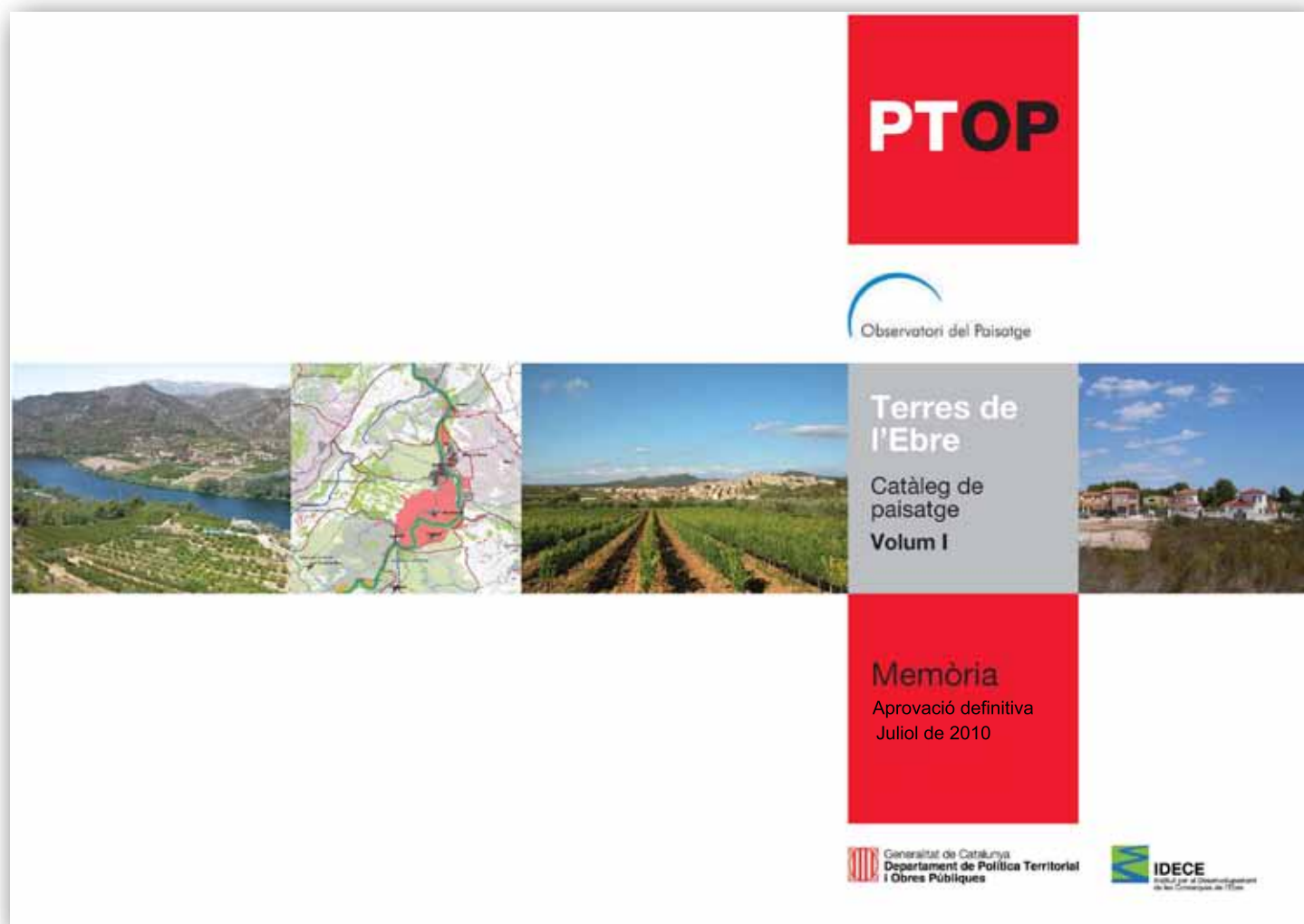
Joan Ganyet i Solé
Director general d'Arquitectura i Paisatge

Documentació del catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre

El catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre està format per una memòria estructurada en tres volums: cartografia, un inventari dels agents del paisatge de les Terres de l'Ebre i un arxiu fotogràfic de les Terres de l'Ebre. En aquesta publicació s'han recollit els aspectes més rellevants de la memòria, la cartografia i l'arxiu fotogràfic oportunament preparats per a aquesta publicació. La totalitat de la documentació del catàleg aprovat és accessible, en format electrònic i gratuït, al web del Departament de Territori i Sostenibilitat (www.gencat.cat/territori) i al de l'Observatori del Paisatge de Catalunya (www.catpaisatge.net), per a tota persona que hi estigui interessada.

Incidència en la planificació territorial

El catàleg s'ha redactat de manera simultània i coordinada amb la redacció del Pla territorial parcial de les Terres de l'Ebre, s'aplica sobre el mateix territori i hi aporta objectius de qualitat paisatgística, així com propostes de mesures i accions orientades a la protecció, gestió i ordenació del paisatge, a través de les Directrius del paisatge de les Terres de l'Ebre (vegeu el capítol 1 del Bloc 1). D'aquesta manera, a més de donar compliment al que preveu la Llei del paisatge, garanteix que els instruments de planificació territorial, urbanística i sectorial de les administracions catalanes incorporin les mesures més adients per a garantir una protecció, una gestió i una ordenació correctes del paisatge.

Coberta del catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre

Bloc 1

El Catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre

1. Marc legal

La Llei de protecció, gestió i ordenació del paisatge, aprovada l'any 2005, significa el reconeixement jurídic del paisatge i estableix el marc normatiu de les polítiques i les actuacions en matèria de paisatge. La Llei adopta els principis del Conveni europeu del paisatge, promogut amb la intenció de comprometre els països europeus a valorar la diversitat paisatgística europea i a integrar progressivament el paisatge en les polítiques públiques.

D'acord amb el Conveni europeu del paisatge, la Llei de protecció, gestió i ordenació del paisatge defineix el paisatge com qualsevol part del territori, tal com la població la percep, el caràcter de la qual resulta de l'acció de factors naturals o humans i de llurs interrelacions. L'objectiu principal de la Llei és el reconeixement, la protecció, la gestió i l'ordenació del paisatge, a fi de preservar-ne els valors naturals, patrimonials, culturals, socials i econòmics en un marc de desenvolupament sostenible. D'acord amb aquesta finalitat, la Llei impulsa la plena integració del paisatge en el planejament, en les polítiques d'ordenació territorial i urbanística i en les polítiques sectorials que incideixen directament o indirecta en l'evolució dels paisatges.

La Llei de protecció, gestió i ordenació del paisatge es dota de tres instruments principals per a assolir els seus objectius: els catàlegs del paisatge, les directrius del paisatge i les cartes del paisatge. Els catàlegs del paisatge, inspirats en l'articulat del Conveni europeu del paisatge, són documents de caràcter descriptiu i prospectiu que determinen la tipologia de paisatges de cadascun dels set àmbits territorials de Catalunya, n'expliciten els valors i l'estat i estableixen uns objectius de qualitat paisatgística per a cadascuna de les unitats de paisatge prèviament determinades.

18

C. Identificació i qualificació. *Amb la participació activa de les parts interessades, de conformitat amb l'article 5.c i amb vistes a aprofundir en el coneixement dels seus paisatges, cada part es compromet a:*

- Identificar els seus propis paisatges amb tot el territori.
- Analitzar les característiques i les forces i pressions que els transformen.
- Prendre nota de les transformacions.
- Qualificar els paisatges així definits, tenint en compte els valors particulars que li atribueixen les parts i la població interessades.

D. Objectius de qualitat paisatgística. *Cada part es compromet a definir els objectius de qualitat paisatgística pels paisatges identificats i qualificats, amb una consulta prèvia al públic, de conformitat amb l'article 5.c.*

Apartats c) i d) de l'article 6 del Conveni europeu del paisatge, base per a la creació dels catàlegs de paisatge de Catalunya

Les directrius del paisatge, per la seva banda, són el conjunt de normes i recomanacions que, per tal d'assolir els objectius de

qualitat establerts en els catàlegs, s'incorporen normativament al planejament territorial i es tenen presents en les actuacions amb incidència sobre el paisatge.

La Llei ha estat desenvolupada reglamentàriament mitjançant el Decret 343/2006, de 19 de setembre, el qual detalla el contingut, les funcions i els procediments d'aprovació dels catàlegs de paisatge i de les directrius de paisatge.

Elaboració i aprovació dels catàlegs de paisatge

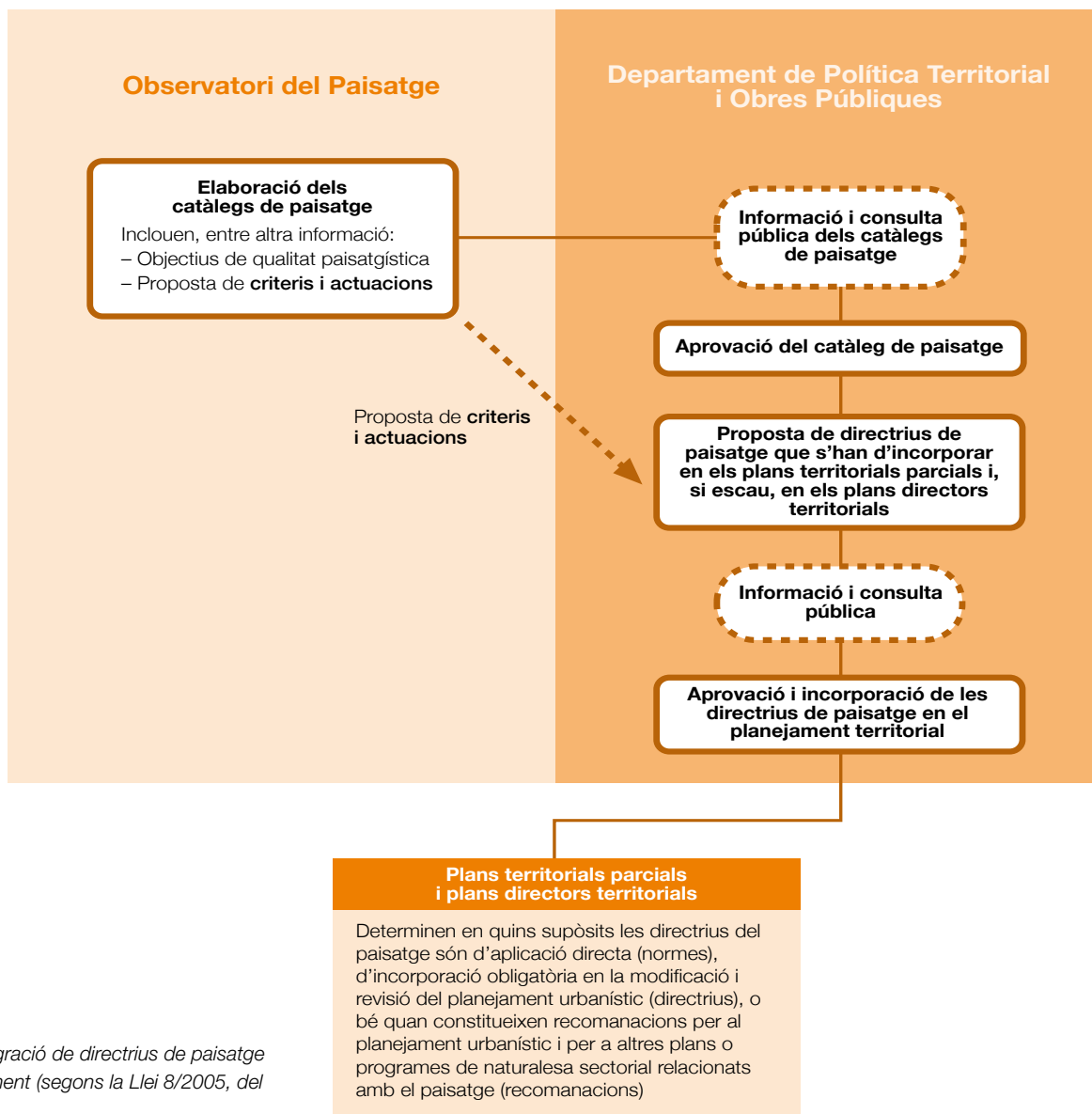
La Llei del paisatge assigna a l'Observatori del Paisatge de Catalunya, entitat de suport a la Generalitat de Catalunya en les qüestions relatives al paisatge, la tasca d'elaborar els catàlegs del paisatge i d'observar l'evolució dels paisatges de Catalunya.

Per la seva banda, el *Decret 343/2006, de 19 de setembre, pel qual es desenvolupa la Llei 8/2005, de 8 de juny, de protecció, gestió i ordenació del paisatge, i es regulen els estudis i informes d'impacte i integració paisatgística*, estableix que els catàlegs de paisatge han de ser aprovats amb caràcter previ per la Direcció General d'Arquitectura i Paisatge i han de ser sotmesos a un termini d'informació pública d'un mes, mitjançant un anunci publicat al *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya* i en un diari de difusió habitual en el territori objecte del catàleg del paisatge. De manera simultània al tràmit d'informació pública, s'obre un període de consulta als ens locals i a les organitzacions econòmiques i socials concernides. Els escrits presentats en el tràmit d'informació pública i consulta han de ser objecte de valoració per la Direcció General d'Arquitectura i Paisatge que ha de donar una resposta escrita i raonada a les alegacions presentades, i si escau, introduir en el document els suggeriments, les propostes i les observacions corresponents i ha de formular una proposta d'aprovació del catàleg del paisatge. L'acord d'aprovació del catàleg correspon al conseller o consellera de Política Territorial i Obres Públiques i ha de ser publicat al DOGC.

Elaboració i aprovació de les directrius de paisatge

La Llei del paisatge estableix que les directrius del paisatge són les determinacions que, basant-se en els catàlegs del paisatge, precisen i incorporen normativament les propostes d'objectius de qualitat paisatgística en els plans territorials parcials o en els plans directors territorials. Correspon al Departament de Política Territorial i Obres Públiques elaborar la proposta de directrius del paisatge.

Diu la mateixa Llei que els plans territorials parcials i els plans directors territorials determinen els supòsits en els quals les directrius són d'aplicació directa, els supòsits en els quals són d'incorporació obligatòria quan es produeixi la modificació o la revisió del planejament urbanístic i els supòsits en els quals les actuacions requereixen un informe preceptiu de l'òrgan competent en matèria de paisatge. Els plans territorials parcials i els plans directors territorials també poden determinar quan les directrius del paisatge són recomanacions per al planejament urbanístic, per a les cartes del paisatge i per a altres plans o programes derivats de les polítiques sectorials que afectin el paisatge. En aquest darrer supòsit, els plans o els programes que s'aprovin han d'ésser congruents amb les recomanacions de les directrius del paisatge.

Procés d'integració de directrius de paisatge en el planejament (segons la Llei 8/2005, del paisatge)

El Decret 343/2006, de 19 de setembre, pel qual es desenvolupa la Llei 8/2005, de 8 de juny, de protecció, gestió i ordenació del paisatge, i es regulen els estudis i informes d'impacte i integració paisatgística, estableix que en el supòsit de plans territorials parcials i plans directrius territorials, el contingut de les directrius s'ha d'incorporar en el projecte del Pla abans de l'aprovació inicial. La tramitació s'integra en la dels esmentats plans, d'acord amb el Decret 142/2005, de 12 de juliol, d'aprovació del reglament pel qual es regula el procediment d'elaboració, tramitació i aprovació dels plans territorials parcials, o bé, si afecta l'àmbit metropolità, amb el Decret 177/1987, de 19 de maig, pel qual es despleguen la planificació i la coordinació d'àmbit regional previstes a la Llei 7/1987. El mateix Decret estableix que les directrius han d'incloure un procés de participació.

En el supòsit que es tracti de planejament territorial que es formula a iniciativa dels ens locals, el procediment per a l'aprovació i incorporació de les directrius s'ha de desenvolupar de la manera següent:

- a) Una vegada elaborada la proposta de les directrius del paisatge, el Departament ha de donar audiència als departaments de la Generalitat i als ens locals el territori del quals estigui afectat per la proposta, així com a les entitats interessades. De manera simultània, la proposta s'ha de sotmetre a informació pública durant un mes.
- b) Un cop transcorregut el termini esmentat, s'han de valorar els escrits presentats i, si escau, s'han d'introduir les modificacions a la proposta de directrius del paisatge, que ha de ser aprovada pel conseller o consellera de Política Territorial i Obres Públiques.
- c) La incorporació de les directrius de paisatge al Pla es durà a terme en el tràmit d'informe del Departament i consultes als ens locals, de l'article 15 del Decret 142/2005, de 12 de juliol.

Revisió dels catàlegs de paisatge i de les directrius del paisatge

El Decret 343/2006 estableix que les directrius de paisatge s'han de revisar conjuntament amb la planificació territorial de la qual formen part, d'acord amb el que estableix el Decret 142/2005, de 12 de juliol, d'aprovació del reglament pel qual es regula el procediment d'elaboració, tramitació i aprovació dels plans territorials parcials. Per la seva banda, el mateix Decret estableix que cal revisar els catàlegs sempre que les transformacions del paisatge ho facin convenient i sempre que, amb motiu de la revisió o adaptació dels plans territorials parcials, s'hagin d'elaborar noves directrius de paisatge.

2. Els catàlegs de paisatge de Catalunya

Els catàlegs de paisatge, creats per la Llei de protecció, gestió i ordenació del paisatge (vegeu el capítol 1 d'aquest bloc), són un nou instrument per a protegir, gestionar i ordenar el paisatge a

Catalunya, i estan concebuts principalment com a eines de suport a la planificació territorial. Alhora, però, són molt útils en el desenvolupament d'altres polítiques i estratègies de caràcter sectorial lligades al paisatge (conservació de la natura, agricultura, indústria, infraestructures de transport, cultura i turisme), així com a la sensibilització de la societat catalana en matèria de paisatge i dels valors ambientals, culturals i estètics.

Què són els catàlegs de paisatge?

L'article 10 de la Llei de protecció, gestió i ordenació del paisatge de Catalunya defineix els catàlegs de paisatge de Catalunya com "els documents de caràcter descriptiu i prospectiu que determinen la tipologia dels paisatges de Catalunya, n'identifiquen els valors i l'estat de conservació i proposen els objectius de qualitat que han de complir." Són, per tant, una eina extremament útil per a la implementació de polítiques de paisatge, especialment la integració d'objectius paisatgístics en les estratègies territorials, amb la connivència i participació activa dels agents socials que intervenen en el territori. Aquest últim aspecte és important perquè implica la societat catalana en la gestió i planificació del seu propi paisatge.

Dit d'una altra manera, els catàlegs de paisatge són les eines que ens permeten conèixer com és el nostre paisatge i quins valors té, quins factors expliquen que tinguem un determinat tipus de paisatge i no un altre, com evoluciona el nostre paisatge en funció de les actuals dinàmiques econòmiques, socials i ambientals i, finalment, definiran quin tipus de paisatge volem i com podem assolir-lo.

Els catàlegs de paisatge, per tant, aporten informació de gran interès sobre tots els paisatges catalans, i contribueixen d'aquesta manera a definir i aplicar una nova política de paisatge a Catalunya. Són elaborats per especialistes de les universitats públiques catalanes, però no són treballs amb una finalitat merament acadèmica, sinó que han de ser útils per a la planificació territorial, urbanística i sectorial. Són, alhora, rigorosos des del punt de vista científic, però presenten un llenguatge poc tecnocràtic. Són metodològicament clars, extrapolables a altres territoris i comparables amb altres experiències que s'elaboren en diversos estats i regions europeus. Tanmateix, els catàlegs optimitzen la informació sobre paisatge disponible a Catalunya, que és diversa i de qualitat.

Els catàlegs de paisatge neixen en un moment en què resulta vital implantar una nova cultura de l'ordenació territorial basada en la gestió prudent i sostenible dels recursos naturals, en un tractament nou i imaginatiu del sòl no urbanitzable i del paisatge en el seu conjunt i en una nova forma de govern i de gestió del territori basada en el diàleg i la concertació social.

Àmbit d'aplicació i criteris per a l'elaboració dels catàlegs de paisatge

Els catàlegs de paisatge es conceben normativament com unes eines útils per a ordenar i gestionar el paisatge des de la perspectiva del planejament territorial. És per aquest motiu que el seu abast territorial es correspon amb el de cadascun dels àmbits d'aplicació dels plans territorials parcials:

- Alt Pirineu i Aran
- Comarques Centrals
- Camp de Tarragona
- Terres de Lleida
- Regió Metropolitana de Barcelona
- Comarques Gironines
- Terres de l'Ebre

Àmbits territorials de Catalunya

Fins a la data de tancament d'aquesta publicació, l'Observatori del Paisatge ha lliurat a la Generalitat els catàlegs corresponents al Camp de Tarragona, Terres de Lleida, Comarques Gironines, Terres de l'Ebre, Regió Metropolitana de Barcelona i Alt Pirineu i Aran.

Els catàlegs de paisatge parteixen d'una visió integrada del paisatge que pren els components naturals i culturals conjuntament, mai per separat. El paisatge s'entén en els catàlegs com una àrea, tal com és percebuda per la població, el caràcter de la qual és el resultat de la interacció dinàmica de factors naturals (com el relleu, la hidrologia, la flora o la fauna) i humans (com les activitats econòmiques o el patrimoni històric). El paisatge es concep, al mateix temps, com una realitat física i segons la representació que ens en fem. És la fesomia d'un territori amb tots els seus elements naturals i antròpics i també els sentiments i les emocions que desperten en el moment de contemplar-los. El paisatge és concebut en els catàlegs com un producte social, la projecció cultural d'una societat en un espai determinat des d'una dimensió material, espiritual i simbòlica.

Aquest enfocament multidimensional del paisatge es tradueix en la multiplicitat de valors que el caracteritzen. Els catàlegs parteixen

de l'existència de diversos valors o tipus de valors del paisatge (ecològics, històrics, culturals, estètics, simbòlics), atribuïts pels agents que hi intervenen i per la població que en gaudeix. Aquest és un dels motius que explica per què la metodologia utilitzada per a elaborar els catàlegs de paisatge és qualitativa. No tots els paisatges tenen el mateix significat per a tothom i, d'altra banda, a cada paisatge se li poden atribuir diversos valors i en graus diferents, segons l'agent o individu que el percep. Cal acceptar, per tant, l'existència de dificultats metodològiques i de diferències perceptuals respecte del paisatge que dificulten d'entrada la definició d'un mètode quantitatiu de valoració de la qualitat d'un paisatge que sigui vàlid i acceptat per tothom. És per aquest motiu que els catàlegs de paisatge eviten la jerarquització de nivells de qualitat del paisatge i la quantificació dels seus valors, una tasca molt complexa –per no dir impossible– atès que la majoria dels valors responen a percepcions o sensacions de la població subjectives i incommensurables.

Una altra de les característiques bàsiques dels catàlegs de paisatge és que els resultats s'apliquen al conjunt del territori català i no només als espais singulars o excepcionals. No exclouen cap part del territori; ben al contrari, analitzen els espais marginals i degradats, els quotidians –com per exemple els paisatges de les àrees comercials o els espais industrials– o els formats per infraestructures i equipaments (aeroports, grans nusos de comunicació, naus industrials, gasolineres, etc.). L'abast és, doncs, global, i va des dels espais naturals fins als urbans, passant pels rurals i periurbans, i també per les aigües interiors i marítimes. De la mateixa manera, els catàlegs de paisatge atenen la diversitat i són sensibles a l'ús i a les diferents percepcions en relació amb el paisatge de grups socials tan diversos com els infants, la gent gran o les persones afectades per qualsevol minusvalidesa, que també tenen dret al paisatge.

Els catàlegs de paisatge, a més, neixen com a instruments proactius, amb la finalitat de ser útils principalment per a ordenar i gestionar el paisatge des de la perspectiva del planejament territorial i urbanístic, tot i que han d'afavorir la integració del paisatge en altres polítiques que poden tenir un efecte directe o indirecte en el paisatge, com les infraestructurals, agrícoles, culturals, ambientals, socials o econòmiques.

Una altra característica important dels catàlegs de paisatge és que integren la participació pública com a eina per implicar i coresponsabilitzar la societat en la gestió i planificació del seu paisatge, i com a element necessari de la governança per al desenvolupament sostenible (vegeu el capítol 3 d'aquest bloc). Des de sempre, les tasques d'anàlisi del paisatge han estat majoritàriament empreses per especialistes, però el Conveni europeu del paisatge insisteix en la importància que també hi tenen els ciutadans i els agents econòmics, sobretot a l'hora de prendre part en les fases de planificació del paisatge, però començant també per la de caracterització. En aquest sentit, la participació de la població en aquesta fase és fonamental per a identificar aquells valors imperceptibles des de l'anàlisi de la cartografia de referència existent o des del treball de camp; es tracta de valors més intangibles, imprescindibles per analitzar el paisatge d'una manera integrada i per percebre'n tots els matisos.

Finalment, els catàlegs de paisatge parteixen d'una cooperació efectiva entre els diversos agents implicats, tant els càrrecs electes, com l'àmbit científic, els tècnics i els ciutadans dels territoris on s'aplica el catàleg de paisatge, i l'acceptació de diferències en cadascun dels interessos. En aquest sentit, el desenvolupament dels catàlegs de paisatge compatibilitza la rigorositat científica amb la comprensibilitat del contingut i dels resultats per part de la població.

Continguts

La Llei de protecció, gestió i ordenació del paisatge de Catalunya, en l'article 11, estableix quins han de ser els continguts mínims que hauran d'incorporar els set catàlegs de paisatge:

1. *L'inventari dels valors paisatgístics presents a la seva àrea.*
2. *L'enumeració de les activitats i els processos que incideixen o han incidit de manera més notòria en la configuració actual del paisatge.*
3. *L'assenyalament dels principals recorreguts i espais des dels quals es percep el paisatge.*
4. *La delimitació de les unitats de paisatge, enteses com a àrees estructuralment, funcionalment i/o visualment coherents sobre les quals pot recaure un règim diferenciat de protecció, gestió o ordenació.*
5. *La definició dels objectius de qualitat paisatgística per a cada unitat de paisatge. Aquests objectius han d'expressar les aspiracions de la col·lectivitat pel que fa a les característiques paisatgístiques del seu entorn.*
6. *La proposta de mesures i accions necessàries per assolir els objectius de qualitat paisatgística.*

Contingut dels catàlegs de paisatge, segons la Llei del paisatge

Elaboració

Tal com s'ha comentat en el capítol anterior, l'Observatori del Paisatge té l'encàrrec del Departament de Territori i Sostenibilitat d'elaborar els set catàlegs de paisatge. No obstant això, en el cas del Catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre, l'encàrrec del Departament de Política Territorial i Obres Públiques es va fer a l'Institut de Desenvolupament de les Comarques de l'Ebre (d'ara endavant, IDECE), el qual va signar posteriorment un conveni amb l'Observatori del Paisatge de Catalunya perquè aquest últim dirigís i coordinés els treballs.

Per altra banda, es preveuen mecanismes de participació pública i social per a elaborar aquests set catàlegs. Això és important per a contribuir a implicar i responsabilitzar la societat catalana en la gestió i planificació del seu propi paisatge i s'expliquen en el proper

capítol. A continuació s'especifiquen les característiques que reuneixen els equips de treball i les funcions que té l'Observatori del Paisatge durant el procés.

Per a dur a terme els catàlegs de paisatge, l'Observatori estableix convenis amb grups de recerca de les universitats catalanes, els quals formen equips de treball interdisciplinaris formats per especialistes en els àmbits de l'anàlisi del paisatge en clau històrica, social, cultural, territorial i ambiental; la gestió del paisatge; la intervenció en el paisatge; la planificació territorial i urbanística; la participació ciutadana, i la comunicació. L'equip permanent està format per especialistes i tècnics, i disposa, de manera puntual, d'altres professionals per a abordar aspectes sectorials del catàleg. Aquesta fórmula diversifica i enriqueix les visions del paisatge. En el cas del Catàleg de paisatge de Terres de l'Ebre, el conveni amb els equips tècnics va ser establert per l'IDECE.

Funcions territorials dels catàlegs

Els catàlegs de paisatge han d'orientar la integració del paisatge en els instruments d'ordenació territorial a Catalunya a diferents escales, des dels plans territorials parcials fins al planejament urbanístic, passant pels plans directores territorials i els urbanístics. Així, des de l'Observatori del Paisatge s'entenen els catàlegs de paisatge com uns instruments nous que haurien de facilitar una imbricació clara entre el planejament territorial i l'urbanístic pel que fa a la implementació de polítiques de paisatge.

Utilitat dels catàlegs per als plans territorials parcials

Els catàlegs de paisatge, un cop acabats, són lliurats al Departament de Territori i Sostenibilitat, i aquest els sotmet a un tràmit d'informació i consulta pública abans d'aprovar-ne definitivament els continguts. Posteriorment, i segons determina la proposta de Llei del paisatge, la classificació i caracterització dels paisatges, així com els objectius de qualitat associats a cadascun, han de ser incorporats amb caràcter normatiu com a directrius de paisatge als plans territorials parcials i als plans directores territorials que el Departament consideri oportuns, amb una consulta pública prèvia (vegeu el capítol 1 d'aquest bloc).

Utilitat del catàleg per al planejament urbanístic

La Llei del paisatge estableix que seran els mateixos plans territorials parcials i, depenent de cada cas, també els plans directores territorials els que determinaran en quins supòsits les Directrius del paisatge seran d'aplicació directa, d'incorporació obligatòria en la modificació i revisió del planejament urbanístic, o bé quan constituiran únicament recomanacions per al planejament urbanístic i per a altres plans o programes de naturalesa sectorial amb afecció en el paisatge. Des del punt de vista del planejament urbanístic, a més, els catàlegs de paisatge es conceben com a eines de gran utilitat per a tècnics en urbanisme i per als representants de les comissions territorials d'urbanisme, ja que es doten de directrius i recomanacions en clau paisatgística molt útils per al desenvolupament de determinats projectes.

Funcions sectorials

Més enllà de la utilitat per al planejament territorial, els catàlegs de paisatge tenen també les funcions següents, tot i que la seva aplicació en aquests àmbits dependrà en gran mesura d'altres agents:

- Constituir una base sòlida per a la definició d'estratègies específiques de paisatge per a determinats territoris de Catalunya. En aquest sentit, esdevenen una referència a l'hora d'elaborar les cartes del paisatge¹ que han de tenir en compte el que s'ha establert en els catàlegs de paisatge que afecten el seu àmbit.
- Actuar de documents de base per a campanyes de sensibilització sobre la diversitat paisatgística de Catalunya i els seus valors ambientals, culturals i estètics, i per a la inserció del paisatge en diferents nivells de l'ensenyament a Catalunya.
- Ser útils en el procés de definició de plans i estratègies sectorials, com per exemple polítiques de conservació de la natura (política d'espais naturals, de connectors ecològics, estratègia catalana d'ús i gestió sostenible de la biodiversitat, etc.), polítiques agràries en clau de sostenibilitat, polítiques de desenvolupament rural o polítiques de promoció turística associada al paisatge.
- Actuar de documents de partida per a la definició d'estratègies regionals o locals encaminades a un desenvolupament sostenible del territori.
- Proporcionar els objectius de qualitat paisatgística i la informació paisatgística necessaris per als processos d'avaluació ambiental de plans i programes i per als estudis d'impacte ambiental de projectes amb incidència sobre el territori, així com els estudis d'impacte paisatgístic que estableix la Llei d'urbanisme.
- Actuar de documents de referència per desenvolupar i aplicar el Fons per a la protecció, gestió i ordenació del paisatge, instrument financer de la Generalitat de Catalunya creat per la Llei de paisatge amb la finalitat de destinar-lo a actuacions de millora paisatgística.

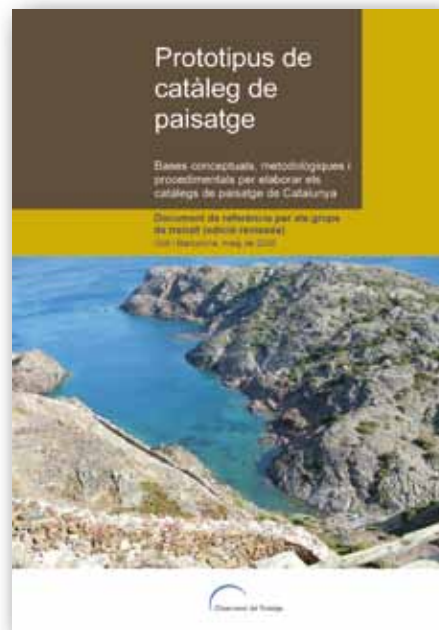
Apunts metodològics per a l'elaboració dels catàlegs de paisatge

Els catàlegs de paisatge, tal com els concep la Llei de paisatge, representen una eina completament nova que té molt pocs precedents a escala internacional, per bé que a Europa hi ha una important base de coneixement en aquest aspecte. Convé ressaltar en aquest sentit l'experiència acumulada en països europeus com el Regne Unit (concretament l'oficina governamental Natural England) i Irlanda, amb les avaluacions del caràcter del paisatge

(Landscape Character Assessment), o Bèlgica, França, Portugal i Espanya, amb els respectius atles paisatgístics, que han intentat identificar i avaluar amb més o menys èxit els paisatges a escala estatal. Són experiències de gran interès, sobretot per a Catalunya, on aquest tipus de treballs fins ara no s'havien practicat.

Un cop l'Observatori del Paisatge va rebre l'encàrrec de la Generalitat de Catalunya d'elaborar els catàlegs de paisatge, aquest ens va formular algunes preguntes: Com han de ser els catàlegs de paisatge? A quina escala de treball s'han de fer? Quins continguts han d'incloure més enllà del que estableix la Llei de paisatge? Quins valors s'han d'identificar? Com s'avaluen? Com es posen al mateix nivell els elements naturals del paisatge, els culturals i els perceptius? Què són els objectius de qualitat paisatgística? I, la pregunta principal, com s'han de traduir els objectius de qualitat paisatgística en directrius útils per al planejament territorial i urbanístic?

Aquests dubtes, sumats al caràcter innovador de l'eina i la seva transcendència en la planificació territorial a Catalunya, van impulsar l'Observatori del Paisatge a preparar un prototipus de catàleg de paisatge² que estableix un marc comú de treball per a elaborar els set catàlegs de paisatge d'una forma coherent i coordinada. Aquest document, confegit d'una manera semblant a les *guidelines* d'origen anglosaxó, va ser posat a la consideració de més de setanta institucions, grups de recerca i experts en paisatge per tal d'obtenir-ne el màxim consens sobre els continguts.

Prototipus de catàleg de paisatge

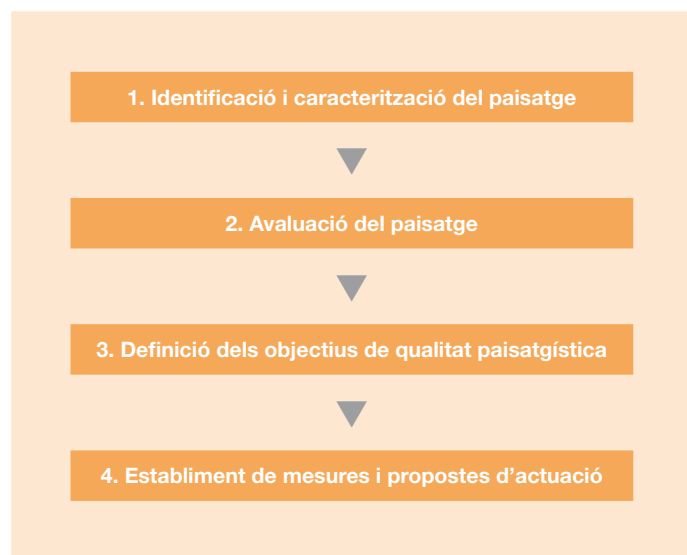
¹ La Llei del paisatge defineix en l'article 14 les cartes del paisatge com "els instruments de concertació d'estratègies entre els agents públics i els privats per tal de dur a terme actuacions de protecció, gestió i ordenació del paisatge, que s'adrecin al manteniment dels seus valors". A diferència dels catàlegs, que tenen un àmbit d'aplicació coincident amb les regions en què s'organitzarà en un futur l'estructura política administrativa de Catalunya, les cartes són d'aplicació municipal, supramunicipal o bé comarcal.

² El prototipus de catàleg de paisatge es pot obtenir des del web de l'Observatori del Paisatge (www.catpaisatge.net).

Fases d'elaboració

Els catàlegs no es plantegen com un simple exercici d'assaig metodològic, sinó que estan concebuts per obtenir un tipus de resultats molt específics. No hem d'oblidar que el destinatari immediat dels catàlegs de paisatge és la Generalitat de Catalunya a través del seu Departament de Territori i Sostenibilitat, que té la tasca d'integrar-los en els plans territorials parcials, tot esperant que serveixin també de base per implementar polítiques de paisatge en altres departaments i administracions.

El procediment per elaborar els catàlegs de paisatge és el següent:

24

Fases d'elaboració dels catàlegs de paisatge

Fase 1. Identificació i caracterització. És la primera fase del procés d'elaboració dels catàlegs, en què s'identifiquen les àrees del territori que tenen un caràcter semblant (prenent com a base l'estudi dels elements naturals, culturals i visuals que configuren el paisatge, així com els més perceptuals i simbòlics que també el defineixen), es classifiquen les àrees identificades –que prenen el nom d'unitats de paisatge–, es cartografien i se'n descriu el caràcter, s'inventarien de manera com més exhaustiva millor els valors paisatgístics de cada unitat de paisatge –recollint els valors atribuïts per a la població– i es descriu la dinàmica general del paisatge i els factors naturals i socioeconòmics que han intervingut –i intervenen– en la seva evolució i transformació. També en aquesta fase s'assenyalen els principals recorreguts i espais des dels quals es percep el paisatge. Aquesta fase també analitza la possible evolució futura del paisatge considerant les dinàmiques naturals del medi, així com les tendències socioeconòmiques, la legislació vigent o la implementació de les polítiques territorials, urbanístiques i sectorials actuals.

De tot el procés de caracterització del paisatge, el més significatiu és el d'identificació dels valors, atribuïts pels agents que hi intervenen i per la població que en gaudeix. Es tracten els valors del

paisatge des de totes les seves dimensions a través d'una àmplia classificació escollida atenent la riquesa i diversitat dels paisatges culturals de Catalunya i la necessitat imperant d'identificar-los i deixar-ne constància.

Valors estètics. Es relacionen amb la capacitat que té un paisatge de transmetre un determinat sentiment de bellesa.

Valors ecològics. Es refereixen als factors o elements que determinen la qualitat del medi natural.

Valors productius. Estan relacionats amb la capacitat d'un paisatge de proporcionar beneficis econòmics, convertint els seus elements en recursos.

Valors històrics. Corresponen a les empremtes més rellevants que els humans hem deixat en el paisatge al llarg de la història.

Valors d'ús social. Es relaciona amb la utilització que fa un individu o un determinat col·lectiu d'un paisatge.

Valors religiosos i espirituals. Corresponen a elements del paisatge o paisatges en el seu conjunt que es relacionen amb pràctiques i creences religioses.

Valors simbòlics i identitaris. El valor identitari es correspon amb la identificació que un determinat col·lectiu fa amb un paisatge.

Tipologia de valors analitzats pels catàlegs de paisatge

La identificació dels valors del paisatge ha convertit els catàlegs de paisatge en un instrument d'interès per a àmbits i administracions diverses, ja sigui per a dissenyar estratègies turístiques (cal recordar que el paisatge és un actiu de primer ordre), com per a integrar-los en iniciatives d'educació en el paisatge, entre moltes altres funcions ja esmentades.

Fase 2. Avaluació del paisatge. L'avaluació del paisatge s'ha efectuat per mitjà de la identificació de les debilitats, les amenaces, les fortaleses i les oportunitats del paisatge (metodologia DAFO), en clau de sostenibilitat, tant per a tot l'àmbit com per a cadascuna de les unitats de paisatge. Les anàlisis DAFO tenen l'origen en la planificació estratègica en l'àmbit empresarial, i amb el temps s'han convertit en una eina igualment emprada en la planificació territorial, ambiental i paisatgística. En essència, la metodologia consisteix en una síntesi dels punts forts i febles, diferenciant si són interns o externs al territori que s'avalua:

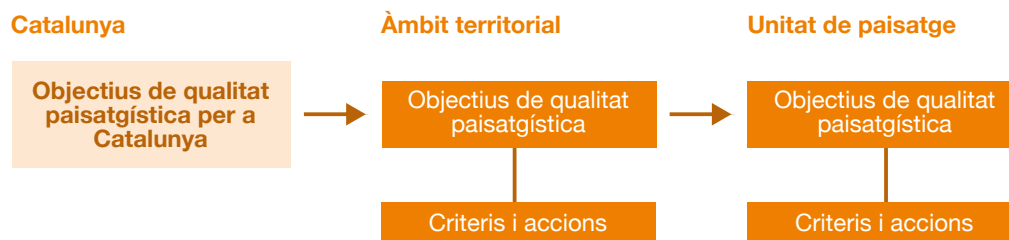
- Debilitats: dinàmiques internes o atributs que empobreixen la qualitat futura del paisatge a la vista dels canvis que estan succeint o que es preveuen.
- Amenaces: dinàmiques externes que poden tergiversar o empobrir la qualitat del paisatge.

- Fortaleses: dinàmiques internes o atributs amb determinats valors que singularitzen i donen consistència al paisatge davant de possibles canvis.
- Oportunitats: dinàmiques externes al sistema o provinents de la revalorització de nous valors que poden afavorir la consecució dels objectius de qualitat paisatgística que es persegueixen.

Fase 3. Definició dels objectius de qualitat paisatgística.

És la plasmació per part de les administracions públiques de les aspiracions de la col·lectivitat pel que fa a les característiques paisatgístiques del seu entorn, després de conèixer-ne l'estat, els valors i els riscos, tant per a l'àmbit territorial com per a cada unitat de paisatge. En la definició dels objectius de qualitat, la participació dels agents implicats en les transformacions que tenen lloc en el paisatge i l'ús que se'n fa pren un paper rellevant.

L'elaboració dels set catàlegs de paisatge ha posat de manifest l'existència d'un esquema clar de nivells de formulació dels objectius de qualitat paisatgística, així com de les propostes de mesures i accions:

Esquema de formulació d'objectius de qualitat paisatgística

Fase 4. Establiment de mesures i propostes d'actuació.

Un cop establerts els objectius de qualitat paisatgística, s'han concretat per a cada objectiu tots aquells criteris i accions específiques que haurien d'emprendre les administracions competents per tal d'assolir-lo. Els esmentats criteris i mesures van adreçats, sobretot, a les polítiques territorials, urbanístiques i sectorials. En cap dels dos casos es tracta d'una llista exhaustiva de criteris i accions, atès que l'assoliment de l'objectiu de qualitat paisatgística depèn en molts casos de dinàmiques que s'escapen de l'àmbit d'actuació dels catàlegs de paisatge.

El pas següent: la definició de directrius de paisatge

Segons determina la Llei del paisatge, el Departament de Territori i Sostenibilitat ha d'incorporar amb caràcter normatiu la classificació i caracterització dels paisatges, així com els objectius de qualitat associats a cadascun d'ells, en forma de directrius del paisatge, en els set plans territorials parcials que elabora i en els plans directors territorials que el Departament consideri oportuns, amb una consulta pública prèvia (vegeu el capítol 1 d'aquest bloc). Les Directrius de paisatge de les Terres de l'Ebre s'inclouen en el Pla

territorial parcial de Terres de l'Ebre, aprovat per l'Acord del govern GOV/130/2010, de 27 de juliol, per part del Departament de Política Territorial i Obres Públiques i publicat per aquest departament el 2010.

Elaboració del Catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre

El 24 de novembre de 2004, el Consell Rector de l'IDECE va aprovar una proposta d'estudi paisatgístic de les Terres de l'Ebre. Inicialment, la proposta partia de la necessitat d'integrar el paisatge en el planejament territorial vigent de les comarques que formen les Terres de l'Ebre, així com la realització d'uns treballs de base per a la futura revisió del Pla Territorial, amb la presentació d'un estudi de paisatge que s'inserís com una part dins el futur Catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre. L'IDECE, d'acord amb el que s'ha comentat anteriorment, va començar a traçar el text del conveni que havia de servir per a fixar les pautes d'actuació, les parts signants, la metodologia a seguir, les consultes a fer i els agents a consultar, entre d'altres aspectes.

El 8 de juny es va aprovar la Llei 8/2005, de protecció, gestió i ordenació del paisatge, que va crear els catàlegs de paisatge com a instrument per a protegir, gestionar i ordenar el paisatge, i que en regula el contingut. D'altra banda, l'Observatori de Paisatge de Catalunya, va publicar el maig del 2005 el Prototipus de catàleg de paisatge que establia el marc conceptual, metodològic i procedimental bàsic per a l'elaboració dels catàlegs. En tant que aquest document es configurava com una eina de treball per a la redacció dels diferents catàlegs de paisatge, va motivar un canvi pel que fa als objectius de l'estudi del paisatge mencionat anteriorment. Per tal d'aconseguir una major eficiència en l'actuació de l'Administració, i evitar duplicar esforços, el resultat de l'estudi plantejat inicialment per l'IDECE no havia de ser una part del futur catàleg del paisatge, sinó pròpiament el Catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre.

Així, amb data 27 de juny de 2006, l'Observatori del Paisatge de Catalunya va signar un conveni de col·laboració amb l'IDECE, en virtut del qual l'IDECE hauria de posar a disposició de l'Observatori els estudis i treballs ja realitzats que fossin d'utilitat per tal d'elaborar el Catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre.

El mes de novembre de 2006 l'Institut per al Desenvolupament de les Comarques de l'Ebre (IDECE), la Universitat Rovira i Virgili

Catàleg de paisatge **Les Terres de l'Ebre** El Catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre

(URV), el Consorci de Serveis Agroambientals de les Comarques del Baix Ebre i el Montsià (CODE) i el Col·legi d'Arquitectes de Catalunya (COAC) van signar un conveni per a realitzar l'esmentat estudi paisatgístic de les Terres de l'Ebre que esdevenia, *de facto*, la realització del Catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre.

Per a realitzar-lo, i d'acord amb el conveni signat, es va crear un equip tècnic de treball format per especialistes en anàlisi, gestió i intervenció en el paisatge i en planificació territorial de la Universitat Rovira i Virgili (URV) i del Consorci de Serveis Agroambientals del Baix Ebre i Montsià (CODE), i s'ha rebut el suport puntual d'altres professionals quan ha calgut abordar aspectes sectorials del catàleg (diversificant i enriquint, d'aquesta manera, l'equip de treball i les visions del paisatge). El Catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre s'ha elaborat, doncs, des d'un punt de vista multidisciplinari.

L'ha dut a terme un equip compost per arquitectes del paisatge, enginyers agrònoms, enginyers de forest, biòlegs, ambientòlegs, geògrafs, historiadors i experts en sistemes d'informació geogràfica i teledetecció, entre altres, que han adaptat la metodologia de treball a la realitat territorial de les Terres de l'Ebre. L'equip tècnic també ha rebut el suport d'especialistes en sistemes de participació pública i social que han desenvolupat diversos mecanismes de consulta als agents i a la població en general sobre la percepció dels paisatges de l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre (vegeu el capítol 3 del bloc 1).

L'Observatori del Paisatge ha dirigit, coordinat i supervisat el desenvolupament de tots els treballs del Catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre. Entre les tasques de coordinació desenvolupades per l'Observatori, aquest ha fet el seguiment constant dels treballs,

Direcció, coordinació i supervisió:	Joan Nogué. Director de l'Observatori del Paisatge de Catalunya Pere Sala. Coordinador de l'Observatori del Paisatge de Catalunya
Direcció de l'equip tècnic del CODE:	Josep Aragonès. Director del Consorci de Serveis Agroambientals de les comarques del Baix Ebre i Montsià (CODE)
Direcció de l'equip tècnic de la URV:	Sergi Saladié. Universitat Rovira i Virgili (URV)
Equip tècnic:	Marga Estorach (CODE), Jordi Grau (Observatori del Paisatge)
Sistemes d'informació geogràfica:	Jordi Duch (URV i CODE), Climent Ferré (CODE)
Redacció d'informes	Belén Balagué (COAC-Terres de l'Ebre), Oeds De Jong (COAC-Terres de l'Ebre), Anna Fabregat (COAC-Terres de l'Ebre), Laura Ismael (COAC-Terres de l'Ebre), Eva Morera (Àmbit Rural-Unió de Pagesos de Catalunya), Pau Tafalla (Àmbit Rural-Unió de Pagesos de Catalunya), Sergi Fàbregues (Àmbit Rural-Unió de Pagesos de Catalunya), David Vivet (Àmbit Rural-Unió de Pagesos de Catalunya) i Josep Olivas (Unió de Pagesos de Catalunya)
Equip de participació i consulta ciutadana	Neus Miró (CODE), Xavier Sabaté (X3 Estudis Ambientals), Ester Barceló (URV), Xavier Basora (X3 Estudis Ambientals), Albert Cerdà (X3 Estudis Ambientals), Jordi Romero (X3 Estudis Ambientals) i Marc Sogues (X3 Estudis Ambientals)
Col·laboració externa	Josep Codony (biòleg), Emilio Iranzo (geògraf), Mara Mariccioni (arquitecta), Anna Martínez (tècnica superior en desenvolupament d'aplicacions informàtiques i programació), Pere Pla (geògraf), Juli Valdunciel (geògraf), Núria Gil (historiadora de l'art)
Altres col·laboracions	Salomé Aguilar, Laura Aznar, Elisabet Badia (Observatori del Paisatge-estada acadèmica), Josep M. Bosch (Departament de Política Territorial i Obres Públiques), Gemma Bretcha (Observatori del Paisatge), Marc Castellnou (GRAF-Bombers GenCat), Rosa Colell (CODE), Noèlia Fabra (CODE), Susana Ferraz (Departament de Política Territorial i Obres Públiques), Sofia Fornós, Cinto Hom (Departament de Política Territorial i Obres Públiques), Xavier Huguet (Departament de Política Territorial i Obres Públiques), Anna Jiménez (Observatori del Paisatge), Rafael López-Monné (geògraf i fotògraf), Anna Malleu (Departament de Política Territorial i Obres Públiques), Mercè Mariano, Montse Masià, Xavi Miranda (DMH-GenCat), Anna Montero (Observatori del Paisatge), Joan Montesó (Unió de Pagesos de Catalunya), Alessandro Nuvoli (Observatori del Paisatge-estada acadèmica), Isabel Obradós, Mauro Ortiz, Gabriel A. Palacio (Departament de Política Territorial i Obres Públiques), Pilar Paricio (Departament de Política Territorial i Obres Públiques), Antoni Prats (Departament de Política Territorial i Obres Públiques), Laura Puigbert (Observatori del Paisatge), Jarkov Reverté, Montse Serra (Departament de Política Territorial i Obres Públiques), Genis Torguet (Observatori del Paisatge-estada acadèmica), Albert Vaca (Departament de Política Territorial i Obres Públiques), Montserrat Vila (Observatori del Paisatge)

Equip de treball que va elaborar el Catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre (2006-2009)

ha organitzat i reunit l'equip de treball i el responsable del Pla territorial parcial de les Terres de l'Ebre del Departament de Política Territorial i Obres Públiques per a conèixer de primera mà el desenvolupament d'ambdós treballs, ha coordinat aspectes metodològics i de continuïtat del contingut entre els àmbits territorials veïns (Terres de Lleida i Camp de Tarragona) i ha coordinat la consulta ciutadana lligada al procés d'elaboració del catàleg.

La metodologia general per a l'elaboració del Catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre s'ha basat en el prototipus de catàleg de paisatge elaborat per l'Observatori del Paisatge. El procediment d'elaboració del catàleg ha tingut sempre present que el destinatari immediat és la Generalitat de Catalunya a través del seu Departament de Territori i Sostenibilitat, que ha d'integrar-lo en el Pla territorial parcial de les Terres de l'Ebre.

La responsabilitat dels aspectes científics, tècnics i documentals dels treballs abordats en cada fase del catàleg ha recaigut sobre els investigadors i tècnics de les universitats i institucions implicades. La revisió bibliogràfica i documental ha estat exhaustiva, i ha inclòs tot tipus de fonts de dades disponibles. S'han examinat tant els procediments establerts en estudis de paisatge com les metodologies publicades més recentment. Les consultes al territori han estat contínues. La disponibilitat de dades i de fonts cartogràfiques d'informació territorial, ja de per si considerables, ha augmentat significativament mitjançant la digitalització, el modelat cartogràfic i les tècniques d'anàlisi espacial. El coneixement dels valors naturals, culturals i visuals de les Terres de l'Ebre s'ha completat i contrastat contínuament sobre el terreny, en una cerca profunda per a la seva integració a través de les successives fases del catàleg. Tot plegat s'ha abordat, sempre, des del plantejament de la difícil solució de trobar l'equilibri entre l'objectivitat de la tècnica i les diverses visions possibles del paisatge des de l'escala de la percepció humana.

Àmbit territorial del Catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre

L'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre, segons la Llei 1/1995, de 16 de març, d'aprovació del Pla territorial general de Catalunya, el constitueixen les comarques següents: el Baix Ebre (100.300 ha), el Montsià (73.500 ha), la Ribera d'Ebre (82.700 ha) i la Terra Alta (74.300 ha).

Unitats de paisatge de les Terres de l'Ebre

Una anàlisi acurada dels estudis fets sobre paisatge a Catalunya constata que, per a delimitar i caracteritzar les tipologies de paisatge, s'ha emprat principalment el concepte "unitat de paisatge", que alhora forma part d'una família de conceptes afins que sovint expressen realitats diferents. Aquesta diversitat en la conceptualització del terme ha contribuït a enriquir les visions que es tenen sobre els paisatges, però, com a contrapartida, no ha facilitat la comunicació entre els especialistes. En aquest sentit, els catàlegs de paisatge pretenen donar un sentit nou i un significat únic a la unitat de paisatge, d'acord amb les tendències que s'observen en l'anàlisi del paisatge a tot Europa i a escala internacional, ten-

dències que donen cada vegada més importància als elements dinàmics i intangibles del paisatge (a més dels estàtics i materials), a l'hora de definir-ne el caràcter.

Les unitats de paisatge són porcions del territori amb un mateix caràcter, és a dir, són caracteritzades per un conjunt d'elements que contribueixen a fer que un paisatge sigui diferent de l'altre, i no millor o pitjor. Així, les unitats de paisatge es basen, principalment, en els elements que estructurin el territori (les muntanyes, els rius, la xarxa de camins) i en la seva organització (sòl agrícola, forestal o urbà), però considerant alhora que aquest paisatge té unes dinàmiques determinades que han contribuït –i contribueixen– a afaïonar-ne la imatge actual (processos irreversibles d'urbanització, transformacions agrícoles), amb una tradició cultural i una història particular que difícilment es poden identificar amb la simple superposició de capes cartogràfiques. El caràcter de la unitat depèn, doncs, de la combinació de formes del relleu (muntanyes, valls, planes, etc.), de cobertes del sòl (cultius, zones urbanitzades, boscos de ribera, etc.), de l'organització de l'espai, de la dimensió històrica (estructures paisatgístiques seculares i modernes, etc.), de la percepció (textura, colors, formes, visibilitats, etc.), de les transformacions immediates o de les relacions que s'estableixen entre la població i el seu paisatge (proximitat, vincles emocionals, sentiment de pertinença, etc.).

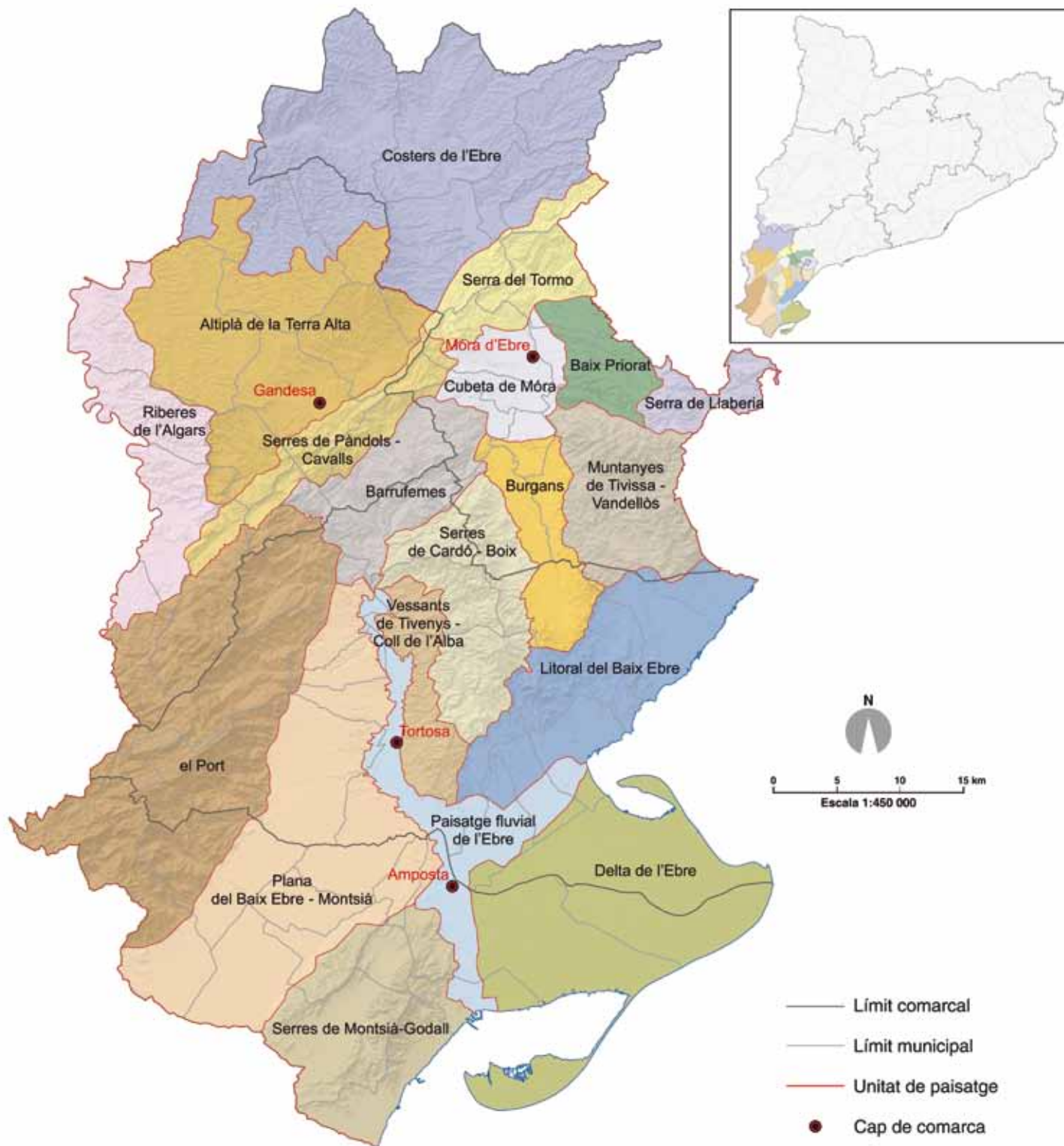
En aquest sentit, cada unitat de paisatge serà única, singular, diferent de la resta que li són veïnes i de les d'altres racons del país, atenent criteris estructurals, funcionals i històrics diversos. Tot plegat no implica desconèixer ni menysprear aquells possibles elements afins entre dues o més unitats de paisatge, ni tampoc oblidar l'existència de paisatges en xarxa, que, sense ser constitutius d'unitats de paisatge, poden ajudar l'observador a entendre millor l'especificitat paisatgística de l'àmbit territorial.

Cal ressaltar que el catàleg de paisatge no està concebut com una suma d'inventaris de diversos espais d'interès paisatgístic, sinó que les unitats de paisatge cobreixen tot el territori de Catalunya, de manera que cada punt o cada lloc pertany sempre a una determinada unitat de paisatge. Aquest matís és important perquè deixa clar que els catàlegs no atenen només aquells paisatges amb uns determinats valors escènics, harmònics o ecològics excepcionals, sinó que abracen tot tipus de paisatges fins a cobrir l'últim racó del territori, sobretot aquells que tenen una protecció o atenció menors.

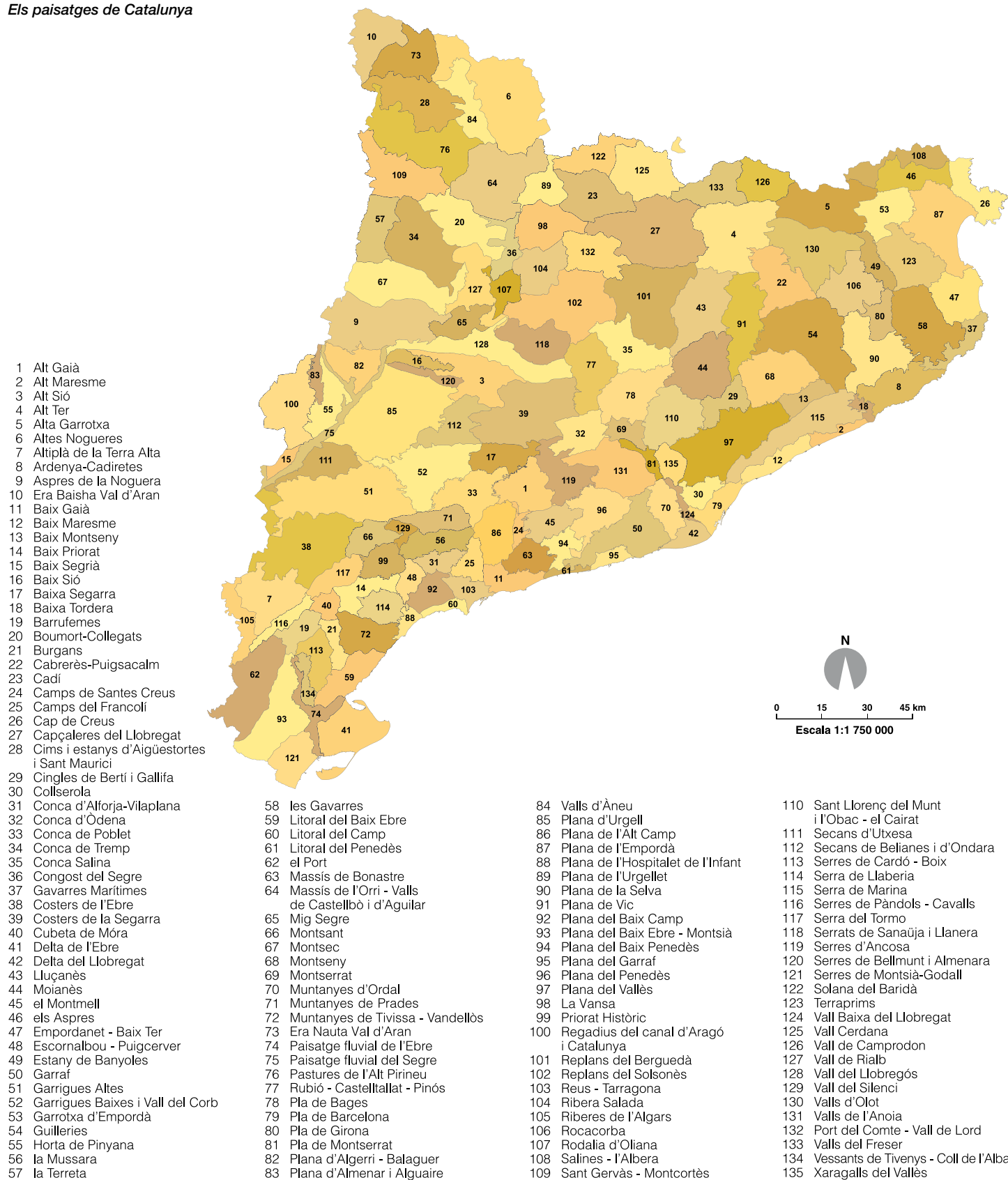
El resultat final de la definició de les unitats de paisatge per a cada àmbit territorial ha estat la identificació de les peces bàsiques del ric i divers mosaic paisatgístic de Catalunya i les peces territorials sobre les quals es fonamentarà la política de paisatge a Catalunya. Aquest fet atorga a les unitats de paisatge que han resultat de l'elaboració dels catàlegs una importància molt notòria.

El Catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre identifica dinou unitats de paisatge, que tenen una extensió mitjana de 174 km². Aquesta extensió és la dimensió adequada perquè el pla territorial parcial o els plans directores territorials puguin integrar entre les seves determinacions les mesures destinades a la protecció, gestió i ordenació del paisatge. Per a cadascuna de les unitats de pai-

Unitats de paisatge, comarques i municipis de les Terres de l'Ebre

Els paisatges de Catalunya

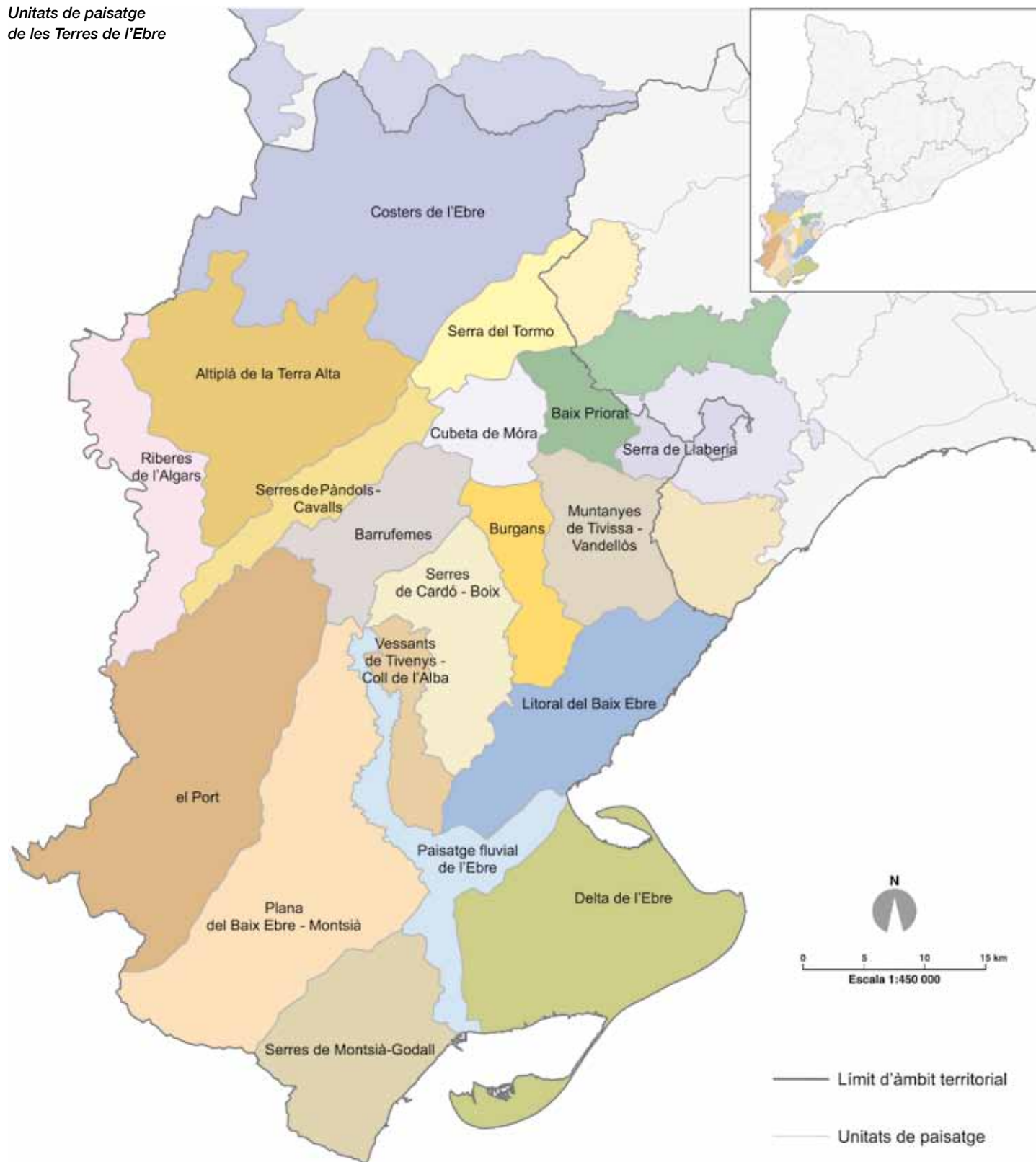
- 1 Alt Gaià
- 2 Alt Maresme
- 3 Alt Sió
- 4 Alt Ter
- 5 Alta Garrotxa
- 6 Altes Nogueres
- 7 Altiplà de la Terra Alta
- 8 Ardenya-Cadiretes
- 9 Aspres de la Noguera
- 10 Era Baisha Val d'Aran
- 11 Baix Gaià
- 12 Baix Maresme
- 13 Baix Montseny
- 14 Baix Priorat
- 15 Baix Segrià
- 16 Baix Sió
- 17 Baixa Segarra
- 18 Baixa Tordera
- 19 Barrufemes
- 20 Boumort-Collegats
- 21 Burgans
- 22 Cabrerès-Puigsacalm
- 23 Cadí
- 24 Camps de Santes Creus
- 25 Camps del Francolí
- 26 Cap de Creus
- 27 Capçaleres del Llobregat
- 28 Cims i estanys d'Aiguestortes i Sant Maurici
- 29 Cingles de Bertí i Gallifa
- 30 Collserola
- 31 Conca d'Alforja-Vilaplana
- 32 Conca d'Òdena
- 33 Conca de Poblet
- 34 Conca de Tremp
- 35 Conca Salina
- 36 Congost del Segre
- 37 Gavarres Marítimes
- 38 Costers de l'Ebre
- 39 Costers de la Segarra
- 40 Cubeta de Móra
- 41 Delta de l'Ebre
- 42 Delta del Llobregat
- 43 Lluçanès
- 44 Moianès
- 45 el Montmell
- 46 els Aspres
- 47 Empordanet - Baix Ter
- 48 Escornalbou - Puigcerver
- 49 Estany de Banyoles
- 50 Garraf
- 51 Garrigues Altes
- 52 Garrigues Baixes i Vall del Corb
- 53 Garrotxa d'Empordà
- 54 Guillerics
- 55 Horta de Pinyana
- 56 la Mussara
- 57 la Terreta

- 58 les Gavarres
- 59 Litoral del Baix Ebre
- 60 Litoral del Camp
- 61 Litoral del Penedès
- 62 el Port
- 63 Massís de Bonastre
- 64 Massís de l'Orri - Valls de Castellbò i d'Aguilar
- 65 Mig Segre
- 66 Montsant
- 67 Montsec
- 68 Montseny
- 69 Montserrat
- 70 Muntanyes d'Ordal
- 71 Muntanyes de Prades
- 72 Muntanyes de Tivissa - Vandellòs
- 73 Era Nauta Val d'Aran
- 74 Paisatge fluvial de l'Ebre
- 75 Paisatge fluvial del Segre
- 76 Pastures de l'Alt Pirineu
- 77 Rubió - Castellallat - Pinós
- 78 Pla de Bages
- 79 Pla de Barcelona
- 80 Pla de Girona
- 81 Pla de Montserrat
- 82 Plana d'Algerrí - Balaguer
- 83 Plana d'Almenar i Alguaire

- 84 Valls d'Àneu
- 85 Plana d'Urgell
- 86 Plana de l'Alt Camp
- 87 Plana de l'Empordà
- 88 Plana de l'Hospitalet de l'Infant
- 89 Plana de l'Urgellet
- 90 Plana de la Selva
- 91 Plana de Vic
- 92 Plana del Baix Camp
- 93 Plana del Baix Ebre - Montsià
- 94 Plana del Baix Penedès
- 95 Plana del Garraf
- 96 Plana del Penedès
- 97 Plana del Vallès
- 98 La Vansa
- 99 Priorat Històric
- 100 Regadius del canal d'Aragó i Catalunya
- 101 Replans del Berguedà
- 102 Replans del Solsonès
- 103 Reus - Tarragona
- 104 Ribera Salada
- 105 Riberes de l'Algars
- 106 Rocacorba
- 107 Rodalia d'Oliana
- 108 Salines - l'Albera
- 109 Sant Gervàs - Montcortès

- 110 Sant Llorenç del Munt i l'Obac - el Cairat
- 111 Secans d'Utxesa
- 112 Secans de Belianes i d'Ondara
- 113 Serres de Cardó - Boix
- 114 Serra de Llaberia
- 115 Serra de Marina
- 116 Serres de Pàndols - Cavalls
- 117 Serra del Tormo
- 118 Serrats de Sanaüja i Llanera
- 119 Serres d'Ancosa
- 120 Serres de Bellmunt i Almenara
- 121 Serres de Montsià-Godall
- 122 Solana del Baridà
- 123 Terraprimis
- 124 Vall Baixa del Llobregat
- 125 Vall Cerdana
- 126 Vall de Camprodon
- 127 Vall de Rialb
- 128 Vall del Llobregós
- 129 Vall del Silenci
- 130 Valls d'Olot
- 131 Valls de l'Anoia
- 132 Port del Comte - Vall de Lord
- 133 Valls del Freser
- 134 Vessants de Tivenys - Coll de l'Alba
- 135 Xaragalls del Vallès

Unitats de paisatge de les Terres de l'Ebre

satge, en el bloc 6, es descriuen els elements naturals i humans que constitueixen el paisatge, l'evolució històrica del paisatge, l'organització actual, l'expressió artística, la dinàmica actual, els valors paisatgístics, les principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge, una descripció de la possible evolució de la unitat, l'avaluació d'amenaques i oportunitats i els objectius de qualitat paisatgística.

Continuïtat de les unitats de paisatge entre àmbits territorials

Tal com estipula la Llei de protecció, gestió i ordenació del paisatge de Catalunya (8/2005), els àmbits dels catàlegs de paisatge són els mateixos que els dels plans territorials parcials. Aquest fet planteja alguns problemes metodològics, especialment als límits entre els set àmbits en què s'ha dividit Catalunya. I és que en molts casos aquesta delimitació no segueix criteris paisatgístics.

Per al cas de les Terres de l'Ebre, hi ha cinc unitats que tenen continuïtat en els àmbits territorials veïns (Camp de Tarragona i Terres de Lleida). Aquestes cinc unitats són: costers de l'Ebre, que té continuïtat per les Terres de Lleida, i serra del Tormo, baix Priorat, serra de Llaberia, i muntanyes de Tivissa-Vandellòs, que tenen continuïtat cap a l'àmbit del Camp de Tarragona. Per tal de preservar la coherència de les unitats, es va optar per un tractament conjunt. És per això que l'equip redactor del catàleg va emprar de base el contingut de les fitxes de les unitats de paisatge dels respectius catàlegs acabats amb anterioritat, i les va complementar amb els elements del paisatge continguts en l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

Esquema de la continuïtat entre les unitats de paisatge dels catàlegs de paisatge de les Terres de l'Ebre, el Camp de Tarragona i les Terres de Lleida

3. Procés de participació i consulta pública i social³

És fonamental que tothom pugui reconèixer el seu propi paisatge i que la ciutadania i les administracions públiques participin conjuntament en les decisions que es refereixen a protegir-lo, gestionar-lo i ordenar-lo. És deure de l'Administració que puguin identificar i valorar el paisatge on viuen, entendre les dinàmiques que l'han transformat –i les que el transformen–, les oportunitats i potencialitats que ofereix, els riscos que pot tenir, i disposar de les vies oportunes per a poder decidir-ne el futur. Així ho reconeix el Conveni europeu del paisatge en l'article 5.c: "l'Administració ha d'establir procediments per a la participació del públic general, i els poders locals i regionals, i altres parts amb un interès en la definició i implementació de les polítiques de paisatges". Cal aprofitar la participació, a més, per a educar en els valors del paisatge.

El benestar ha de ser un concepte universal, i la vivència i percepció del paisatge hi poden contribuir. Determinades dimensions individuals i socials vinculades a l'ús i a la percepció del paisatge tenen uns efectes immediats i gens menyspreables en la possibilitat d'aconseguir benestar per part dels éssers humans. La seva major o menor qualitat de vida està estretament vinculada –de fet, cada cop més– a aquestes dimensions.

Cal recordar (vegeu el capítol 1 d'aquest bloc) que el Decret 343/2006, de 19 de setembre, pel qual es desenvolupa la Llei 8/2005, de 8 de juny, de protecció, gestió i ordenació del paisatge, i es regulen els estudis i informes d'impacte i integració paisatgística, preveu en l'article 12 que un cop el catàleg de paisatge ha estat aprovat amb caràcter previ per la Generalitat, aquest ha de ser sotmès a un termini d'informació pública als ens locals i a les organitzacions econòmiques i socials concernides, mitjançant un anunci publicat al *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya* i en un diari de difusió habitual en el territori objecte del catàleg de paisatge. Però més enllà d'aquest procés reglat que s'esdevé un cop l'elaboració dels catàlegs s'ha acabat, la participació i la consulta pública i social durant la confecció són rellevants atès que el caràcter del paisatge i els valors que li atribueixen són el resultat de les relacions d'identitat entre la societat i el territori. En aquest sentit, l'equip tècnic del Consorci de Serveis Agroambientals de les Comarques del Baix Ebre i Montsià (CODE), amb la col·laboració de l'Observatori del Paisatge, va dirigir un procés de participació i consulta pública i social per al Catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre que tenia com a objectiu principal que els agents implicats i els ciutadans a tall individual que ho desitgessin expressessin la percepció que tenen del paisatge, debatessin les transformacions que hi tenen lloc i poguessin contribuir a definir objectius per a millorar-lo.

Els mecanismes de participació en el Catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre han estat transversals i, per tant, presents durant tot el procés d'elaboració. La participació de la societat en cada

³ Es pot disposar d'informació complementària sobre els processos de participació ciutadana dels Catàlegs de paisatge en el llibre *Paisatge i participació ciutadana* (Nogué, et al., 2010) elaborat per l'Observatori del Paisatge i també disponible en format digital al seu web www.catpaisatge.net.

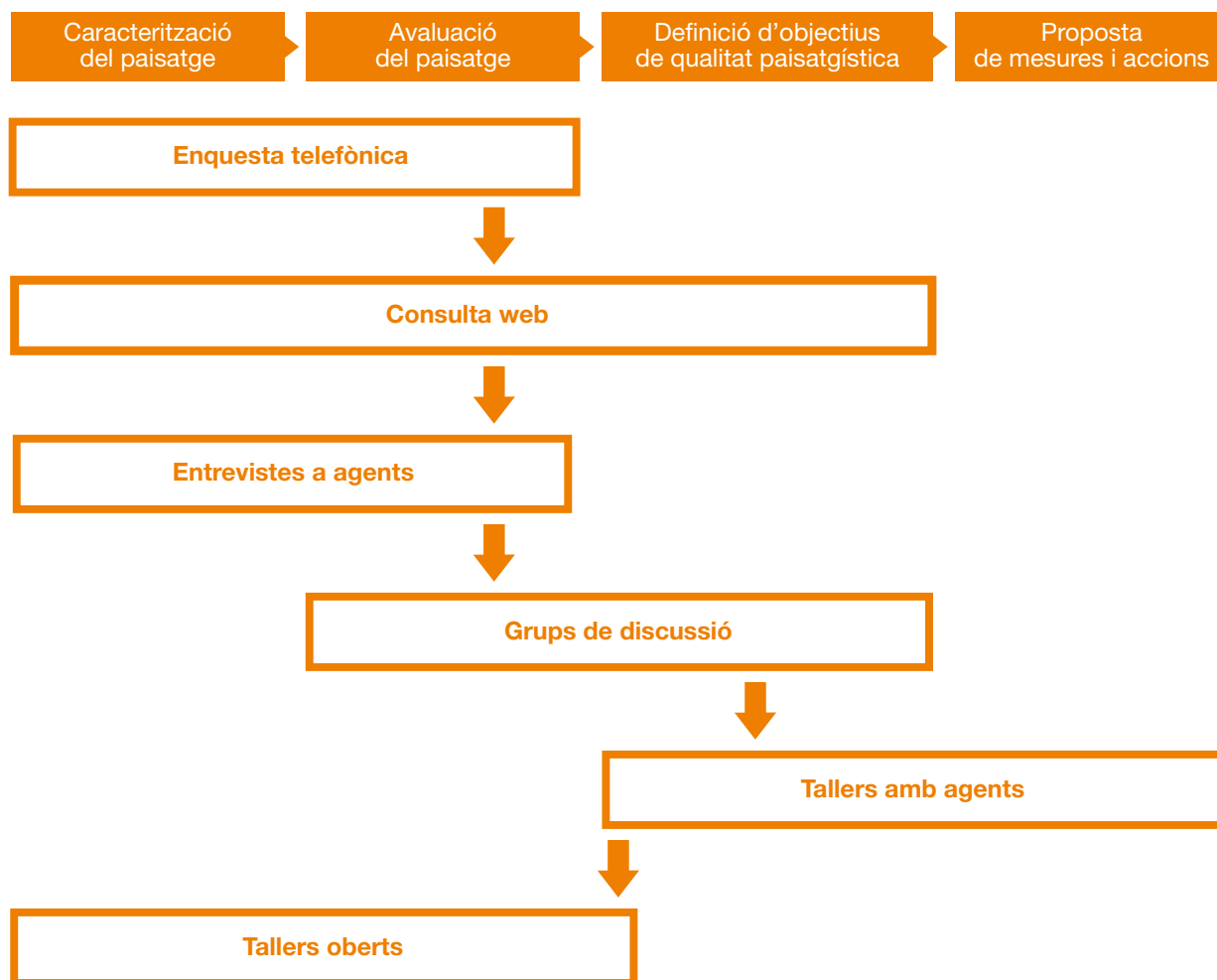
fase d'elaboració del catàleg de paisatge havia de donar resposta a diferents reptes. En la primera fase (identificació i caracterització), és fonamental que la població reconegui i s'identifiqui amb el seu paisatge. En aquesta fase del procés es copsen els valors que els ciutadans donen al seu paisatge i les dinàmiques i els processos que el transformen. En la segona fase (avaluació del paisatge), els agents són clau per a identificar les amenaces i les potencialitats paisatgístiques i per a avaluar en quin grau ho són. En la tercera fase (definició dels objectius de qualitat paisatgística), la participació pren un paper rellevant amb l'objectiu d'incorporar els principals agents en la presa de decisions públiques sobre el paisatge. En la quarta fase (establiment de mesures i propostes d'actuació), que representa la concreció en mesures de les preferències genèriques definides a la fase anterior, la participació dels agents és de nou un element clau.

Mecanismes de participació en el Catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre

El procés de participació i consulta pública i social del Catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre es va basar en l'aplicació de diversos mecanismes que es van anar adaptant i combinant en funció de la fase d'elaboració del catàleg que es volia tractar. En el Catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre es van emprar els mecanismes següents: enquesta telefònica, consulta web, entrevistes a agents, grups de discussió, tallers amb agents i tallers oberts.

Enquesta telefònica

Amb l'objectiu d'obtenir una primera aproximació a la percepció del paisatge per part de la ciutadania i el posicionament que té

respecte d'aquest tema, el catàleg va incorporar una enquesta telefònica realitzada a una mostra de 811 persones, majors de divuit anys, representativa de la realitat social del territori de les Terres de l'Ebre. La selecció de les persones a entrevistar va venir determinada tant per la proporcionalitat del nombre de població de les comarques i dels municipis de l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre, com per les quotes d'edat i sexe d'aquests territoris. A partir dels barems de proporcionalitat, la selecció concreta de les llars es va realitzar mitjançant tècniques aleatòries simples de la guia telefònica de cada municipi.

Aquest procés participatiu, que va durar dos mesos, es va iniciar un cop es disposava d'una diagnosi inicial i d'una primera proposta d'unitats de paisatge de les Terres de l'Ebre. El disseny del qüestionari es va pensar acuradament per tal que les preguntes tinguessin un marcat caràcter divulgatiu i l'enquesta durés entre deu i quinze minuts. El qüestionari es va estructurar en diversos blocs de preguntes a partir dels requeriments de les fases d'elaboració del catàleg.

Amb l'objectiu de motivar la participació dels consultats des de la transparència informativa, el formulari incorporava, en primer lloc, una breu explicació de la finalitat de l'estudi així com dels promotors. L'enquesta s'iniciava amb un seguit de preguntes encaminades a crear un bon ambient, relatives a temes poc conflictius i de fàcil resposta, però que van aportar informació d'interès per a les fases de caracterització i avaluació del paisatge. Les preguntes anaven dirigides a conèixer els valors que la població atorga als paisatges, tant els tangibles (històric, social) com els intangibles (estètic, simbòlic, identitari). Així, es va preguntar per l'ús del paisatge (tipologia d'activitats que s'hi realitzen i freqüència) i pels paisatges distintius de l'àmbit del catàleg.

Un cop plantejades les preguntes introductòries, l'enquesta abordava les qüestions més comprometedores relatives a les creences dels individus vers el paisatge (percepcions), als coneixements que en tenien (opinions) i a les accions que hi realitzaven (actituds). Concretament, algunes de les preguntes van anar encaminades a conèixer les percepcions sobre l'estat dels paisatges actuals i sobre els factors que a criteri dels enquestats havien provocat l'estat actual del paisatge. També es va preguntar per la possible evolució futura de cadascun dels paisatges plantejats i per les actuacions que serien oportunes per a millorar-los.

Les aportacions de l'enquesta telefònica varen ser útils sobretot per a les fases de caracterització i avaluació del paisatge, però també van aportar informació d'interès per a la definició d'objectius de qualitat paisatgística i criteris i accions del Catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre. La informació va resultar profitosa per a complementar la diagnosi feta per l'equip redactor del catàleg i per a dissenyar els següents processos participatius.

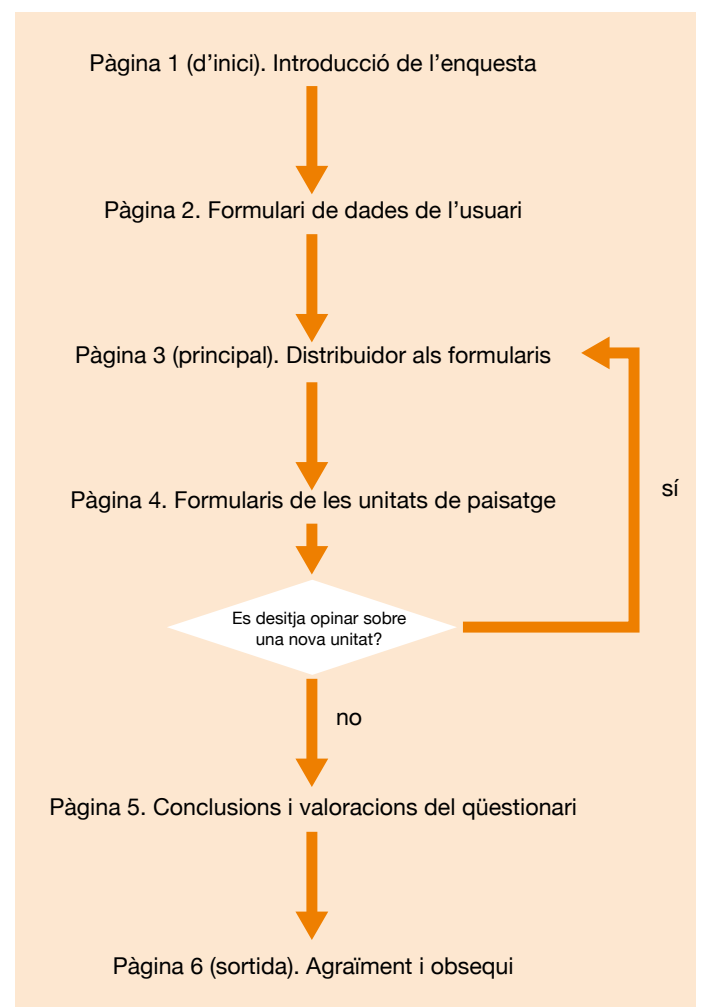
Consulta web

Aquest mecanisme va consistir en una consulta per mitjà del web de l'Observatori del Paisatge (www.catpaisatge.net) adreçada a la ciutadania en general per a copsar la percepció que tenia sobre el paisatge, identificar valors i contrastar alguns resultats obtinguts

pels equips redactors dels catàlegs. El lema de la consulta va ser "Opina. El paisatge t'escolta", i va romandre activa durant el període comprès entre el 15 de juny i l'1 d'octubre de 2007 i es van rebre 376 aportacions.

La consulta per mitjà del web es va plantejar com un instrument obert a la participació de qualsevol persona interessada en el paisatge, sense una selecció prèvia dels participants, a diferència de la resta dels instruments participatius del catàleg, excepte dels tallers oberts. La resposta era a títol individual i de forma anònima per a incentivar la participació i l'expressió lliure de les opinions.

La consulta es va posar en funcionament una vegada els equips redactors van haver acabat de definir la proposta d'unitats de paisatge i havien iniciat les fases d'avaluació del paisatge i de definició d'objectius de qualitat paisatgística. La raó per esperar a aquest grau de desenvolupament del catàleg rau en el fet que la consulta s'estructurava en unitats de paisatge, i que si el catàleg estava en una fase avançada d'elaboració el qüestionari podia aprofundir més en determinats conceptes.

Esquema de la consulta a través del web

El formulari incorporava una breu descripció de cada unitat sense valoracions per a no condicionar la resposta dels participants, i posteriorment es plantejava una sèrie de preguntes específiques de la unitat de paisatge en concret i un apartat de comentaris i opinions. La consulta es dividia en diverses pàgines, i una pàgina donava pas a l'altra de manera successiva. Un cop omplert el formulari, es podia accedir a un de nou corresponent a una altra unitat de paisatge o bé sortir de la consulta. En aquest darrer cas l'usuari era adreçat a la pàgina de valoracions i a la sortida de la consulta. Com a incentiu a la participació, es va obsequiar els participants amb una sèrie de fotografies de paisatges de les Terres de l'Ebre per a ser instal·lades com a estalvi de pantalla de l'ordinador.

El qüestionari de cada unitat de paisatge estava estructurat en tres apartats. En el primer apartat, anomenat "Coneixeu aquest

paisatge?", es va demanar l'opinió als participants sobre el nom proposat per a cada unitat i, en cas de no estar-hi d'acord, quin nom alternatiu seria el més adequat. També es va voler obtenir informació sobre la identificació i pertinença a un paisatge i el sentiment de lloc. Concretament, es va preguntar si el participant vivia o treballava a la unitat, i el motiu de l'interès per aquell determinat paisatge. El segon apartat, anomenat "Poseu nota al paisatge!", va permetre conèixer com es valorava el paisatge per part de l'usuari, per mitjà de preguntes sobre l'estat de conservació i sobre els elements més característics de cada paisatge i, per altra banda, a partir de sis parelles d'adjectius oposats (bonic/lleig, segur/insecur, ordenat/caòtic, etc.), corresponents a valors intangibles del paisatge, es demanava a l'usuari que es posicionés en l'interval entre tots dos.

En el tercer apartat, anomenat "Hi esteu d'acord?", es presentaven tres afirmacions relacionades amb qualsevol fase d'elaboració del catàleg de paisatge: valoració, definició dels objectius, etc., i es demanava que es posicionessin a favor o en contra de les afirmacions i que ho argumentessin.

De les dinou unitats que configuren el Catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre, la més consultada fou la del delta de l'Ebre, amb seixanta-nou consultes (18,3% del total de consultes), seguida de la del Port, amb quaranta consultes (10,6%) i de la del paisatge fluvial de l'Ebre, amb trenta-vuit consultes (10,1%). Per altra banda, el major grau de participació es donà entre la població de vint a quaranta-cinc anys, que significa el 69% del total de participants i gairebé dues terceres parts de les aportacions vingueren d'usuaris que havien nascut i/o vivien dins l'àmbit de les Terres de l'Ebre.

Entrevistes a agents

El Catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre va incorporar entrevistes aprofundides amb vint-i-dos agents de paisatge per tal de conèixer l'opinió que tenien sobre les problemàtiques, els valors, les característiques i els reptes del paisatge. Els agents es van seleccionar seguint criteris de representativitat territorial i sectorial, d'estats d'opinió i d'interessos. Així, es va procurar entrevistar representants dels diversos sectors econòmics, d'entitats conservacionistes, d'agents de desenvolupament local, d'usuaris i de coneixedors del territori.

L'entrevista responia al model d'una conversa fluida, relaxada i de caràcter obert. Per a assegurar que es tractaven tots els punts rellevants es va dissenyar un guió senzill amb els diversos aspectes a tractar. De tota manera, el caràcter flexible de l'instrument va afavorir que les entrevistes no fossin idèntiques i que no es preguntés exactament el mateix a tots els agents, sinó que el contingut (i de vegades el registre) s'adaptés en funció dels agents.

Grups de discussió

Els grups de discussió van consistir en reunions d'agents de paisatge que van interaccionar i inferir entre ells per a la producció d'un discurs de grup qualitativament diferent a la suma dels discursos individuals. És un mecanisme que es troba a mig camí de les entrevistes aprofundides als agents del paisatge i els tallers amb agents.

Fragment de la consulta web del paisatge del delta de l'Ebre

Els grups de discussió van aplegar agents del paisatge de les Terres de l'Ebre, representatius dels principals discursos i posicionaments existents amb relació al paisatge. Per a garantir un bon nivell de diàleg i discussió es van establir grups d'un mínim de sis persones i un màxim de deu. En total van participar trenta-tres agents repartits en sis grups de discussió: entitats relacionades amb la natura, grup de pensadors, artistes, periodistes i escriptors, administracions públiques, grup de persones relacionades amb el sector turístic i urbanístic i grup de persones vinculades al sector primari (especialment a l'agricultura de regadiu).

El mecanisme, d'uns dos mesos de durada, es va iniciar quan la fase de caracterització del Catàleg de paisatge de les Terres de l'Ebre estava pràcticament tancada i es disposava, per tant, d'una proposta avançada d'unitats de paisatge i de la diagnosi del paisatge de l'àmbit. En la selecció dels participants es va prioritzar la composició homogènia de cada un dels grups, i l'heterogeneïtat discursiva es va cercar en el conjunt dels grups, però no en el si d'un mateix grup de discussió. Els grups de discussió havien de donar resposta als diferents àmbits d'incidència, àmbits territorials i discursos existents en el paisatge. Els debats, que van tenir una durada d'entre 90 i 180 minuts, van ser de caràcter obert, autoregulats quant als torns d'intervenció, i amb molt poques interrupcions per part de la persona dinamitzadora.

Tallers amb agents

El mecanisme va consistir en quatre reunions de debat, una per a cada comarca de les Terres de l'Ebre, amb una selecció de repre-

sentants d'institucions, entitats públiques i privades, sectors econòmics i socials o experts en la matèria, per a definir i prioritzar objectius de qualitat paisatgística i proposar criteris i accions a partir dels treballs previs de l'equip redactor del catàleg. A diferència de les entrevistes en profunditat i dels grups de discussió, els tallers buscaven incitar el debat entre diversos agents del paisatge amb visions totalment diferents sobre un mateix tema. Els tallers anaven dirigits a representants d'ens públics (com els ajuntaments, els consells comarcals, les diputacions), col·legis professionals, entitats ecologistes, sindicats agraris, centres de recerca, empreses, estudis universitaris relacionats amb el paisatge, així com experts i persones coneixedores del paisatge. Hi van participar quarantacinc agents i es va procurar que la mostra fos al màxim de representativa i diversa possible dels agents del paisatge i d'experts i coneixedors del territori.

Tallers oberts

Aquest mecanisme va consistir en sessions obertes a totes les persones interessades en el catàleg de paisatge, on s'explicava què era el catàleg i en quina fase d'elaboració es trobava, i on es recollien les opinions dels assistents. Hi van participar persones interessades a debatre i aprofundir sobre diverses temàtiques relacionades amb els paisatges del seu àmbit territorial. Els tallers es van plantejar com un instrument obert a la participació de qualsevol persona o entitat interessada en el paisatge. Així, van anar dirigits tant a persones a títol individual com a agents de paisatge. En conjunt hi van participar vint-i-una persones distribuïdes en dues sessions.

Bloc 2

El paisatge de les Terres de l'Ebre. Aspectes generals

El present bloc s'inicia amb una descripció dels principals condicionants naturals del paisatge de les Terres de l'Ebre (com el clima, la litologia, els processos geomorfològics, el relleu o l'aigua), i també dels elements naturals que s'han desenvolupat sobre aquest substrat (com les formacions vegetals i els hàbitats).

En el segon capítol, es descriu la seqüència evolutiva del paisatge de les Terres de l'Ebre i dels principals factors que hi han afavorit els canvis al llarg de la història.

Aquest capítol dona pas a un altre que descriu el paisatge actual de les Terres de l'Ebre, és a dir, la combinació i la interacció dels elements que constitueixen l'estructura actual del paisatge i que en defineixen el caràcter. Aquest tercer capítol també entra de ple en les tendències i els canvis que es produeixen —i en les que es poden produir— en el paisatge de les Terres de l'Ebre, fruit de les principals activitats i processos que hi incideixen, i com a conseqüència de la implementació de les polítiques territorials, urbanístiques i sectorials vigents.

El següent capítol tracta el paisatge de les Terres de l'Ebre des de diferents expressions

artístiques (pintura, literatura, postals, rondalles, cançó, llegenda...). El llegat artístic i literari mostra paisatges que responen a una determinada concepció social i que influeixen enormement en l'imaginari col·lectiu de les Terres de l'Ebre.

Aquest capítol enllaça amb el cinquè, que fa una descripció qualitativa dels principals valors paisatgístics de les Terres de l'Ebre, i diferencia els ecològics dels culturals (històrics, simbòlics i identitaris), socials i estètics, atenent la riquesa i diversitat dels paisatges culturals de les Terres de l'Ebre i la necessitat imperant de deixar constància dels seus valors.

En el sisè capítol s'identifiquen i es descriuen les principals rutes i punts que permeten observar, interpretar i descobrir el caràcter dels paisatges de les Terres de l'Ebre.

Finalment, s'avalua el paisatge de les Terres de l'Ebre identificant-ne les principals debilitats, amenaces, fortaleses i oportunitats que cal considerar a l'hora de protegir-lo, gestionar-lo i ordenar-lo.

1. Elements naturals

Barranc del Carrer Ample, situat al Parc Natural dels Ports. Observatori del Paisatge

El paisatge és el resultat de la interacció d'un gran nombre d'agents i processos, tant de tipus natural com humà, que es produeix en un espai concret al llarg del temps. Els elements naturals constitueixen una base territorial, una matriu biofísica, que les societats humanes han modelat d'acord amb unes estratègies d'aprofitament de l'entorn natural determinades pels sistemes culturals i socioeconòmics vigents en cada període històric i que consegüentment han donat forma als paisatges actuals. No hi ha pràcticament cap territori que no hagi experimentat una transformació humana.

El caràcter del paisatge de les Terres de l'Ebre està condicionat en primer lloc per l'estructura i el modelat del relleu. Els sectors de

munyanya o les àrees de plana, amb les formes de relleu pròpies en relació amb la litologia i la tectònica, constitueixen el substrat de cada paisatge. El gradient altitudinal i la distància respecte del mar, juntament amb l'orientació de les grans unitats de relleu (i els efectes que tenen sobre les adveccions marines o continentals), modifiquen i introdueixen matisos a les característiques generals del clima mediterrani de la zona. D'altra banda, la hidrografia, i la vegetació no fan sinó reflectir les variacions en l'espai dels valors ambientals i les combinacions entre diferents litologies i condicions climàtiques, a les quals s'afegeix la secular intervenció humana.

1.1 El relleu

El 90% de l'àmbit de les Terres de l'Ebre pertany a la conca de l'Ebre, fet que podria fer pensar que hom es troba en un territori morfològicament homogeni. No obstant això, la discordança entre l'estructura i la morfologia ha donat lloc a una gran diversitat de relleus. Els processos erosius han modelat el terreny abrupte i accidentat originat pels moviments tectònics i han donat lloc a un relleu divers però molt menys accidentat. Aquest procés es fa evident en alguns indrets, com el massís del Port, on l'erosió no ha estat tant acusada com a la resta de territori i, per tant, el terreny és molt més abrupte. Les aparences morfològiques que s'observen en algunes zones emmascaren sovint l'estructura, com per exemple a la part nord dels vessants de l'Ebre.

*L'alternança de planes i serres és una constant a les Terres de l'Ebre. A la imatge, la plana del Burgar amb la Creu de Santos al fons.
Observatori del Paisatge*

A les Terres de l'Ebre conflueixen grans unitats tectòniques que es diferencien tant per l'època de creació com per les característiques. Així, existeixen formacions que corresponen a les serralades prelitorals catalanes com les serres de Cardó i de Tivissa amb una presència important de roques calcàries. Comunicats amb aquestes serres hi ha els darrers contraforts de la Serralada Ibèrica que conformen el gran massís del Port, màxima elevació de la regió que actua com a divisió principal entre les terres de l'interior i les terres costaneres. Finalment, en l'àmbit litoral s'ha d'esmentar l'extensa plana del delta de l'Ebre, unitat geològica de creació recent que conforma un dels espais més característics de la zona. Per tant, a les Terres de l'Ebre es poden distingir formacions més erosionades, com són els terrenys meridionals i l'altiplà de la Terra Alta, altres que formen part de les serralades prelitorals, i més a l'interior, una part de la Serralada Ibèrica. Totes aquestes formacions han estat aprofitades pel riu Ebre per a la creació i l'assentament posterior de les planes i cubetes, així com del delta.

Les terres meridionals

El delta de l'Ebre constitueix el límit de les terres meridionals. Té un origen holocè i presenta una litologia predominant de sorres i torbes a la part més limítrofa. El 45% de la plana deltaica està per sota dels 50 cm de cota i les zones més altes tot just arriben als 4 metres.

A part del delta, destaquen per la seva superfície les terrasses del riu Ebre, que s'estenen a banda i banda del riu des de Xerta, al marge dret, i Tivenys, a l'esquerra, fins a Amposta. Aquestes terrasses es consideren terres baixes ja que en cap moment superen els 20 metres d'altura respecte del nivell del mar. Igual que el delta, es tracta d'un material de l'holocè, però en aquest cas amb una litologia en què predominen les graves.

El bloc de Cardó, principalment calcari, puja suaument de les terrasses del riu Ebre fins a la carena que culmina el bloc, des d'on es despenja de manera enèrgica en el vessant fracturat. En aquest bloc es poden diferenciar tres subunitats morfològiques: el bloc de Cardó pròpiament dit, la serra del Boix i el coll de l'Alba. El primer, culmina a la Creu de Santos (942 m), el punt més alt. La serra del Boix, en part juràsica i en part cretàica, arriba fins als 785 m; i el coll de l'Alba, plenament cretaci i més modest, arriba als 382 m.

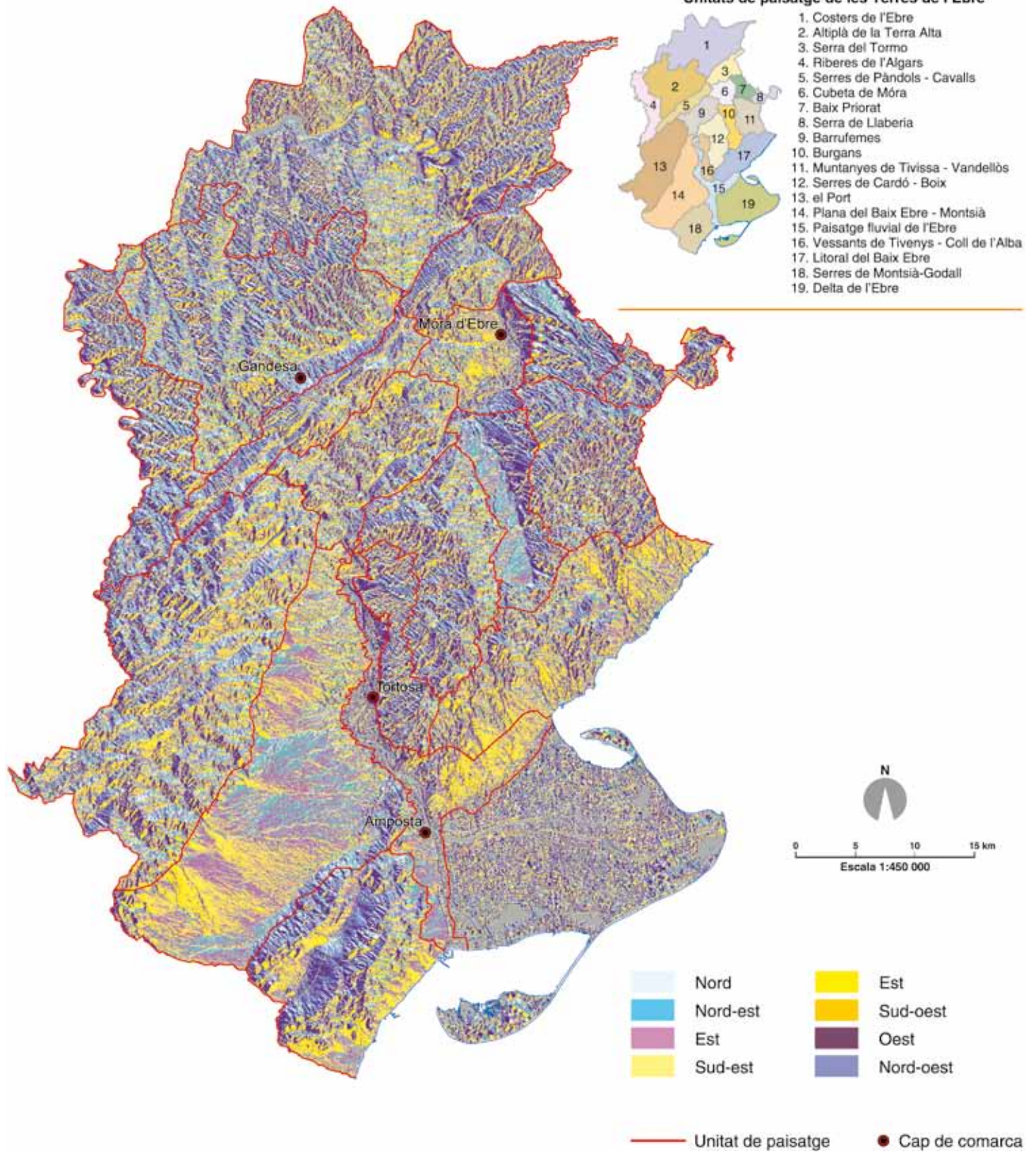
Entre la serra de Cardó i la serra de Tivissa s'estén la plana del Burgar, plana de graves del període quaternari amb unes dimensions realment sorprenents, d'uns 15 km de llarg per 5 km d'amplada de mitjana. Les muntanyes de Tivissa-Vandellòs són la continuació occidental i meridional de la serra de Llaberia i estan constituïdes per serres i moles de materials triàsics molt plegats. Com a entitats orogràfiques d'aquestes muntanyes pertanyents a l'àmbit de les Terres de l'Ebre, destaquen la Roca de Migdia (592 m), la Tossa (718 m) i Jovara (766 m). La serra de Llaberia és un conjunt més complex des del punt de vista tectònic. S'hi observen grans fractures, plegaments, i encavalcaments dels materials triàsics. A l'oest d'aquesta serra trobem la serra de Montalt, mentre que el punt més elevat, al nord, és la Miranda de Llaberia, amb 919 m.

En el grup de terres més meridionals s'ha inclòs la cubeta de Móra. Aquesta és una zona deprimida travessada pel riu Ebre i encerclada per relleus més elevats: a l'oest hi ha els relleus triàsics i juràsics de les serres de Pàndols i Cavalls; al sud i a l'est, el conjunt de la serra de Cardó, la plana del Burgar i la serra de Tivissa; i al nord, el front triàsic de la depressió de Marçà i Falset i la serra del Tormo. Aquesta cubeta se situa a unes altituds a l'entorn dels 50 m, clarament inferiors a les altituds de les zones baixes immediates, com poden ser els 100 m de la plana del Burgar.

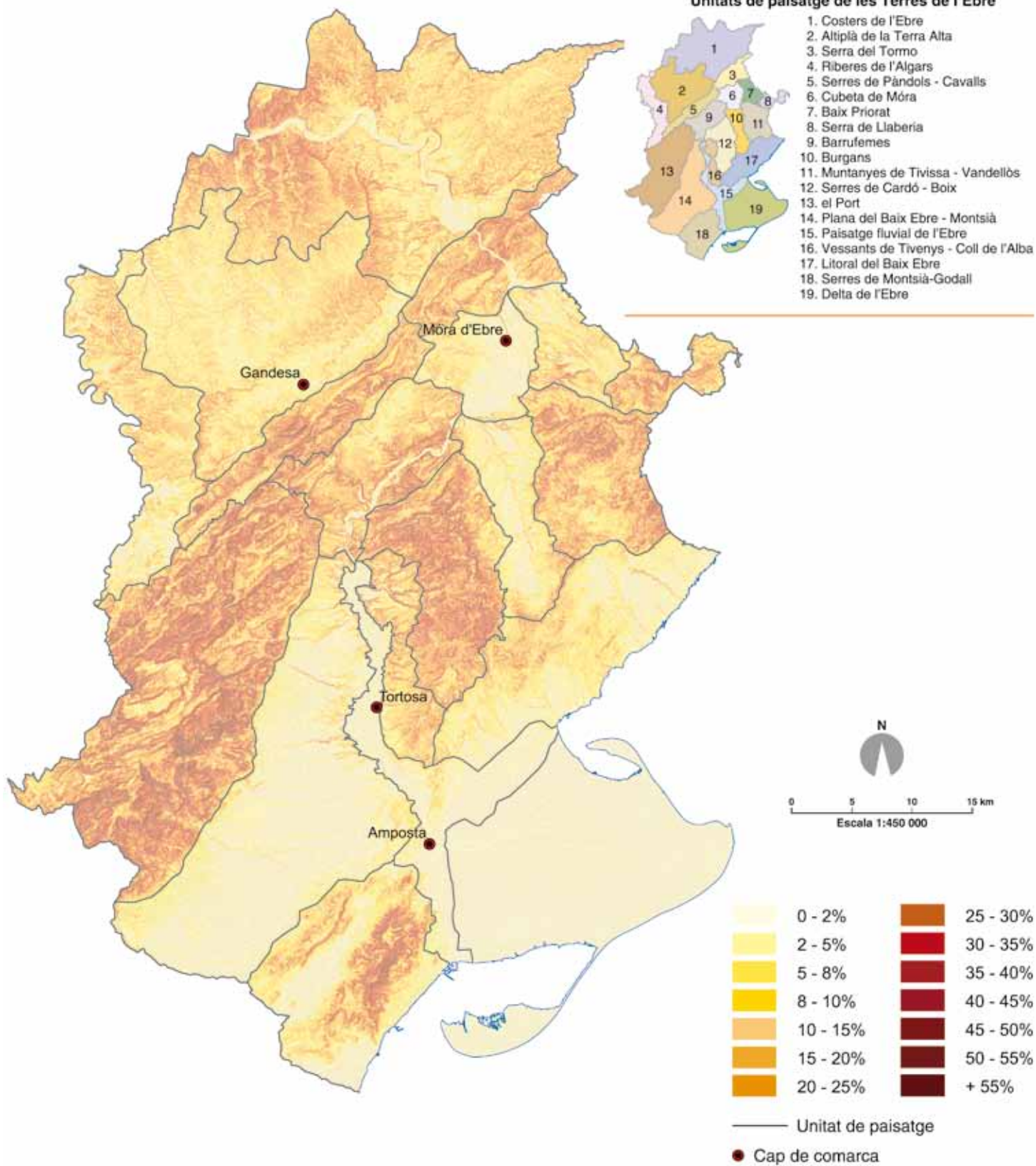
A la continuació morfològica de la plana del Burgar i al peu de la serra de Tivissa, s'hi suma la plana de Sant Jordi, i més al sud les planes litorals del Perelló i l'Ametlla, així com les de l'Ampolla i Camarles al peu de les serres de Cardó i el Boix. Totes aquestes planes estan constituïdes per materials quaternaris.

Continuant amb les planes, s'ha de mencionar el pla del Baix Ebre i el Montsià, com a gran extensió que comprèn les anomenades planes d'Alfara, pla de la Galera i el pla de la Sénia, i enllaça amb la

Orientacions de les Terres de l'Ebre

Pendents de les Terres de l'Ebre

Panoràmica de la plana de la Galera des de la serra de Godall. Al fons, el Port. Mariano Cebolla

gran plana litoral del Baix Maestrat. Aquesta gran plana es pot dir que s'inicia al barranc de la Xalamera i envolta tot el vessant marítim del Port. L'altitud va des dels 400 m dels voltants de la Sénia, fins a arribar al nivell del mar a Alcanar i Amposta.

Al sud del pla de la Galera s'estén de nord-est a sud-oest la serra de Godall, amb un vessant meridional més abrupte que el septentrional. Hi destaca la mola de Godall amb 400 m d'altura sobre el nivell de mar. Aquesta serra se separa de la serra del Montsià per la depressió o foia d'Uldecona, amb una altura mitjana de 100 m. Per últim, la serra del Montsià amb forts pendents, és una formació calcària del període cretaci on destaquen el puig de Mata-redona (619 m), la Foradada (698 m), la Torreta del Montsià (764 m), i la serreta d'Alcanar, amb la Cogulla (406 m).

Les terres d'interior

Del conjunt de les terres d'interior destaquen tres formacions geomorfològiques: el massís del Port, la serralada de Pàndols i Cavalls i l'altiplà de la Terra Alta.

El massís del Port, ubicat entre la Serralada Prelitoral catalana i el Sistema Ibèric, té un relleu força complex i accidentat. Està format

per materials calcaris que determinen un relleu abrupte i trencat per diverses falles. El vessant oriental, molt més abrupte, és tallat per un escarpament de falla i és molt ric en cingleres. Aquest vessant no presenta afloraments de conglomerats. En canvi, al vessant occidental els rius excaven gorgues profundes de gran espectacularitat. La litologia predominant són les calcàries del període del cretaci i el juràssic, tot i que les dolomies del mateix període també tenen una representació important. Cal destacar les valls de Paüls i Alfara al nord del massís.

Hi ha diversos conjunts d'elevacions importants com el format per la mola de la Barcina, el Negrell (1.345 m), el tossal d'en Cervera (1.347 m) i el mont Caro (1.447 m), el pic més elevat de totes les Terres de l'Ebre. Les característiques Roques de Benet (1.017 m), al vessant interior, destaquen per la seva singularitat.

La plana que envolta el massís del Port pel nord és coneguda com a Terra Alta, i forma part de la depressió central o de l'Ebre. Té una altitud compresa entre 450 m al nord, uns 500 m a la base del Massís, i uns 600 m a la serra de la Fatarella. És un altiplà caracteritzat per tota una sèrie de graves, margues i argiles més o menys erosionades en bona part de la superfície, fet que conforma un

Roques de Benet, als Ports. Observatori del Paisatge

continu de rieres. Les calcàries i les margues del període del paleogen afloren a les zones que no han patit tant els processos erosius.

I, per últim, les serres de Pàndols i Cavalls presenten un relleu abrupte i aspre sense assolir grans altures, fet que les converteix en unitats geomorfològiques característiques de la zona. D'est a oest, destaquen la muntanya de Santa Bàrbara (749 m), la mola de Buscarrons (605 m), l'agulla de Bot, el puig Cavaller (707 m), la punta Redona (659 m), la punta de l'Àliga, i la mola d'Irto. De la mateixa manera que en el cas del massís del Port, el predomini de la roca calcària ha determinat la formació de nombroses formes càrstiques com poden ser coves o avencs. La zona central de l'espai està constituïda per calcàries i dolomies juràssiques, i a l'extrem nord-oriental apareixen argiles i calcàries del triàsic.

44

1.2 El clima

Les Terres de l'Ebre tenen un clima mediterrani. Aquest fet no implica, però, que el comportament dels elements climàtics sigui exactament el mateix a tots els indrets del territori, ja que el relleu i la distància respecte del mar, així com l'altitud i l'orientació, entre altres, són factors que influeixen en les variacions del clima. Així doncs, el clima de gran part del territori és semiàrid, especialment a l'interior; entre les serres litorals del Montsià i les serres de Cardó i del Boix és sec subhúmit; i a les parts més elevades del massís del Port i a la serra de Llaberia és més humit. No es pot deixar de mencionar el vent de mestral, serè, o de dalt, característic de les Terres de l'Ebre.

La temperatura mitjana anual de les Terres de l'Ebre disminueix gradualment des de la costa fins a l'interior a mesura que varia l'altitud, i les precipitacions es comporten a la inversa i augmenten en els sectors de muntanya. Al litoral, a causa de l'efecte termoregulator del mar, les temperatures no són tant rigoroses com a altres àrees més allunyades del mar. És a dir, l'amplitud tèrmica (tant la diària com l'anyal) és més contrastada a les terres d'interior i, en canvi, és molt menor en zones com el delta de l'Ebre. A partir

del coll de Som, a l'alçada de l'assut de Xerta, el relleu comença a ser més abrupte i la distància respecte del mar més elevada. És en aquest punt on la diferència de temperatures al llarg del dia comença a ser més marcada. Aquest fenomen està condicionat per l'aïllament dels vents marins per l'existència de les muntanyes de Tivissa-Vandellòs a la part nord occidental, les serres de Cardó-Boix al sud i centre, i el Port a la banda sud-oriental. L'augment de l'amplitud tèrmica en aquestes zones queda reforçada a la zona nord-occidental per estar oberta a les adveccions fredes del nord.

La temperatura

Els sectors de les planes més meridionals enregistren temperatures mitjanes anuals al voltant dels 16-17 °C, amb amplituds tèrmiques de l'ordre dels 15-16 °C. En aquestes localitats ubicades a les planes litorals dels municipis de la costa, a les planes interiors del Baix Ebre i Montsià, i als laterals del riu fins a arribar a l'estret de Barrufemes, les glaçades són un fenomen excepcional i només es donen en hiverns extraordinàriament freds. Els llocs més càlids de les Terres de l'Ebre corresponen a les terrasses fluvials situades a l'entorn de Tortosa i al delta de l'Ebre, amb mitjanes anuals entre 17-18 °C, a causa de la baixa altitud i de la proximitat al mar. Cap a l'interior del pla de la Galera i de la Sénia, així com als vessants de les serres de Cardó i del Boix, i a les zones pròximes al riu situades des de Benifallet fins a Flix, les temperatures mitjanes anuals disminueixen progressivament fins als 15 °C. A les parts més elevades d'aquestes serres mencionades, més a la serra de Montsià, així com a les falques del Port i a l'altiplà de la Terra Alta, i fins a les localitats més septentrionals de Terres de l'Ebre, les temperatures mitjanes són entre 14-15 °C. A les serres de Pàndols i Cavalls i al massís del Port la temperatura baixa fins als 13 °C de mitjana anual. Les parts més altes del Port tenen una temperatura mitjana anual que pot arribar a disminuir per sota dels 10 °C. En les zones més elevades es detecta una certa disminució de l'amplitud tèrmica, un fenomen habitual a les zones de muntanya.

La precipitació

A les Terres de l'Ebre, les oscil·lacions interanuals de precipitacions poden ser molt importants, tal com ho demostren les dades de les diferents estacions meteorològiques ubicades al territori. Tot i això, si es tenen en compte les dades sobre precipitació mitjana anual que proporciona l'*Atles Climàtic de Catalunya*, si només ens fixem en el sector septentrional, les zones amb una precipitació inferior als 400 mm s'ubiquen a l'extrem nord-occidental del territori, en concret als termes de Riba-roja d'Ebre i de la Pobla de Massaluça, i van augmentant progressivament fins arribar a la costa del Baix Ebre, on s'aconsegueixen valors pròxims als 600 mm. Malgrat això, a la part central, a les serres de Cardó i del Boix, la pluviositat pot arribar fins als 650 mm. Les precipitacions al sector sud de les Terres de l'Ebre, augmenten progressivament des de la costa cap a l'interior, a mesura que augmenta l'altitud, i arriben fins a un màxim de 850 mm a les parts més altes del Port. Pel que fa a precipitacions al delta de l'Ebre, se situen entre els 500-600 mm.

Pel que fa a les nevades, a Beseit, nucli de la comunitat autònoma aragonesa ubicat als Ports, hi ha registres de nevades que

Vista panoràmica presa des del Montalt, a la serra de Llaberia. En primer terme, la serra de Tivissa, amb la boira remuntant pels Burgans en segon terme. Observatori del Paisatge

mostren que als Ports hi ha una mitjana de cinc dies anuals de precipitació en forma de neu. Es tracta principalment del període entre gener i febrer, és menys probable que la precipitació en forma de neu caigui en els mesos de març, abril, novembre i desembre. Aquestes dades indiquen una certa continentalitat al vessant interior, ja que al vessant marítim, el nombre de dies amb nevades no arriba ni a un de mitjana.

Pel que fa a la boira, a les Terres de l'Ebre aquest fenomen no té una presència significativa, com en el cas de la plana de Lleida. Tot i això, hi ha indrets com la cubeta de Móra o la depressió entre Ascó, Flix i Ribarroja, que, com a conseqüència del refredament de l'aire en dies anticiclònics dels mesos d'hivern, entre octubre i gener, s'hi produeix inversió tèrmica. És a dir, l'aire fred, més dens que el calent, roman al fons de la vall fins que un vent fort el remougui o l'escalfor del dia el faci aixecar.

El vent

El mestral, vent de dalt, serè o cerç, noms amb què es coneix el vent del nord-oest, és el més freqüent en el conjunt de les Terres de l'Ebre. És un vent de règim hivernal que es caracteritza per ser particularment sec i intens quan les depressions se centren en el golf de Lleó, fet que s'esdevé amb freqüència a l'hivern. L'orografia del territori obliga els corrents d'aires baixos procedents de l'Aragó a ascendir pel vessant de les serralades, compactar-se i convertir-se, per l'efecte föhn, en un vent càlid, sec, amb altes velocitats que es dona a sotavent de les serralades. La velocitat del "vent de dalt" supera sovint els 70 o 80 km/h, amb ràfegues que superen els 100 km/h, especialment al nord (el Perelló) i al sud (la Sénia, Mas de Barberans), i arriba a registrar velocitats de 159 km/h, segons dades de l'Observatori Astronòmic de l'Ebre, situat a Roquetes.

Aquest tipus de vent, juntament amb l'escassetat i la distribució irregular de la precipitació al llarg de l'any, genera un clima generalment sec per al conjunt de les Terres de l'Ebre. El comportament d'aquests corrents d'aire es produeix fonamentalment per dues raons. La primera és que aquests corrents han recorregut la península fins a arribar al Baix Ebre i han disposat del temps necessari per desprendre's de gran part de la humitat que poguessin transportar. La segona és que els vents, en entrar a les comarques de l'Ebre, es veuen obligats a ascendir per a superar les serres del Port, i per això es refreden i provoquen precipitacions a les parts més altes. En descendir cap a la depressió de Tortosa, ja sensiblement alleugerits de vapor d'aigua, s'escalfen per contacte amb unes falces desproveïdes de vegetació i, per tant, fortament assolellades. La humitat relativa d'aquests vents disminueix, amb la qual cosa es comporten com autèntiques esponges sobre totes les estructures que contenen aigua, com la vegetació o el sòl.

Aquest vent, també dona lloc a un fenomen meteorològic molt característic de les Terres de l'Ebre que té incidència en el paisatge: és el núvol estret que s'allarga sobre el perfil del massís del Port a causa de l'efecte föhn i que es coneix com la cella sobre el Port.

El tipus de clima

A les Terres de l'Ebre, en general, es poden identificar dos dels dotze bioclimas que Gaussen (1954) descriu a escala mundial. A les parts més baixes, mitjanes i a bona part de les muntanyes, hi ha un bioclima de tipus xerotèric o mediterrani, caracteritzat per un període àrid estival llarg i un període hivernal curt (com a màxim dos mesos) o gairebé inexistent. El segon bioclima, que es localitza a les parts més elevades del Port, és de tipus axeromèric o mediterrani, sense períodes àrids i amb un període hivernal més o menys llarg.

Si es fa una anàlisi més detallada, segons els criteris de classificació de bioclims establerts per Bolós i Vigo (1984), el pla de la Galera, la fossa d'Uldecona, la serra de Godall, les terrasses de l'Ebre i els primers contraforts veïns del massís del Port presenten l'anomenat tipus de Tortosa, amb clima mediterrani subhúmit i subàrid de terra baixa, sense autèntic hivern ja que solament tenen un mes clarament hivernal i un o dos mesos molt àrids. Correspon aproximadament al domini climàtic de les màquies amb olivera i margalló (*Quercus-Lentiscetum*).

Les zones amb altituds entre 300 i 600 m, com són la serra de Montsià, les serres de Cardó i del Boix, les muntanyes de Tivissa-Vandellòs i en algunes zones del Port, es corresponen al tipus de Tivissa, clima mediterrani de baixa muntanya marítima, caracteritzat per una temperatura més baixa, amb tres o quatre mesos d'hivern i entre dos i quatre mesos molt àrids. Abastaria bona part del domini climàtic dels carrascars (*Quercetum rotundifoliae*).

Al nord i nord-oest de les Terres de l'Ebre el clima es torna més continental, disminueix la precipitació i s'incrementa l'ariditat. Es tracta del tipus de Gandesa, amb dos mesos àrids i dos de periàrids. La vegetació estaria dominada pels carrascars (*Quercetum rotundifoliae*).

I, per últim, les zones més enlairades, per sobre de 1.100 m, que només es troben als Ports, presenten un tipus de clima diferent al de la resta del territori, és el tipus axeromèric. Es caracteritza per la manca de mesos àrids i l'existència de mesos amb valors tèrmics de tipus hivernal.

1.3 La hidrografia

El conjunt hidrogràfic de les aigües continentals de les Terres de l'Ebre està format pels rius així com per les masses d'aigua en forma d'embassaments, basses agrícoles i canals de regadiu.

La xarxa de canals secundaris i séquies permet que gran part d'aquestes terres es conreïn i aportin riquesa al territori.
Yamileth Amelines, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Com en qualsevol territori, però en especial a les Terres de l'Ebre, pel fet de ser travessades pel riu més cabalós de la península, la hidrografia proporciona al paisatge d'aquest indret color i vida, afavoreix els contrastos de vegetació i contribueix enormement a enriquir els valors ecològics i estètics del paisatge.

A les Terres de l'Ebre, les zones humides no solament es localitzen a la proximitat del riu Ebre o al delta, sinó que es troben repartides per tota la superfície, fins i tot a les àrees agrícoles. Els canals de regadiu deriven del riu principal, l'Ebre, i es ramifiquen i formen una xarxa de canals secundaris i séquies que permeten que gran part d'aquestes terres es conreïn i aportin riquesa al territori.

Rius i rieres

La xarxa hidrogràfica de les Terres de l'Ebre s'estructura en cinc conques hidrogràfiques (Ebre, rieres de Calafat-golf de Sant Jordi, rieres de la serra de Montsià, rieres de Llaberia i Vandellòs i riu de la Sénia), on destaca la conca de l'Ebre, que ocupa gairebé el 90% de la superfície. De fet, el nexa d'unió de gran part d'aquest territori és el riu que dona nom a aquestes terres, el riu Ebre. Aquest riu no únicament ha determinat el paisatge de les Terres de l'Ebre, sinó que també determina una rica xarxa hidrogràfica formada per barrancs, la majoria d'ells de règim intermitent, que excaven amb rotunditat la roca mare que travessen.

El riu Ebre entra per l'extrem nord-est i seguidament l'aigua és regulada pel pantà i la central hidroelèctrica de Ribera-roja d'Ebre. Una vegada passada aquesta presa i el meandre de Ribera-roja, el riu arriba al pantà de Flix, de dimensions més petites i on hi ha una altra central hidroelèctrica. L'Ebre banya els termes d'Ascó, Vinebre, García, Móra d'Ebre, Tivissa, Benissanet, Ginestar, Miravet, Rasquera, Benifallet, Tivenys i Xerta, on hi ha l'assut. És aquí on neixen els dos canals més importants de les Terres de l'Ebre (el canal de la Dreta i el de l'Esquerra de l'Ebre). A partir d'aquí transcorre per Aldover, Tortosa, l'Aldea i Amposta, on entra a la formació deltaica des d'on li queden 27,6 km fins a arribar a la desembocadura, passant pels termes municipals de Deltebre i Sant Jaume d'Enveja.

A excepció del riu Ebre, els rius i les rieres presenten un règim irregular, d'acord amb les característiques del règim de precipitacions mediterrani. Dins de la conca de l'Ebre destaquen, més al nord, les subconques del riu Matarranya i del riu Canaletes, i al sud, la xarxa de rambles encaixades a la plana del Baix Ebre-Montsià, com la de Sant Antoni o la de la Galera. Pel que fa a la subconca del Matarranya, aquesta rep aportacions dels rius Algars i dels Estrets. Aquests rius presenten uns cabals petits i sovint a l'estiu s'assequen en alguns trams. El riu Canaletes rep l'aigua de tot un conjunt de barrancs de curt recorregut, i molt encaixat, acaba vessant les aigües a l'Ebre enfront del nucli urbà de Benifallet.

Les nombroses rambles i els barrancs encaixonats que desembiquen directament a l'Ebre en general només porten aigua després de pluges torrencials. De fet, a excepció del riu Ebre, els rius i les rieres de les Terres de l'Ebre presenten un règim irregular, d'acord amb les característiques del clima mediterrani. Hi ha algun barranc que porta aigua durant tot l'any gràcies a les aportacions dels brolladors.

48

*Vista parcial del riu d'Algars, que pertany a la subconca del Matarranya.
Lluís Vives, Escola d'Art i Disseny de Tarragona*

Destaquen alguns barrancs per la importància ecològica que tenen: hi ha el barranc de Sant Antoni, que desemboca entre la Raval de Crist i Vinallop i té una subconca relativament extensa (1.670 ha) que recull les aigües dels barrancs situats al sud del mont Caro. També destaca el barranc de la Galera, amb una subconca major (2.737 ha), que rep les aportacions dels torrents que baixen del nord al sud, com els de Lledó, el Pelós, la Garrovera, els Clots i el de Valldebous. A més, també rep aportacions del barranc de Solsó, que transcorre entre les serres de Godall i Montsià, a la foia d'Ulldecona. La riera de la Galera passa pels pobles de la Galera i Masdenverge i desemboca prop del delta.

El riu de la Sénia, durant bona part del recorregut, és una frontera natural entre Catalunya i el País Valencià. Presenta un petit tram amb aigua permanent durant tot l'any i està regulat per l'embassament d'Ulldecona, ja fora dels límits catalans. A la capçalera rep aportacions dels barrancs del Salt, la Tenalla i la Fou, discorre pel costat de Sant Joan del Pas, al terme d'Ulldecona, i desemboca a la Mediterrània al sud del Montsià, entre Vinaròs i Alcanar.

Les rieres de Calafat-golf de Sant Jordi es caracteritzen per ser curtes i no portar aigua, excepte quan hi ha pluges abundants. Per la superfície de subconca destaca el barranc de l'Estany, que ocupa 1.300 ha aproximadament. Aquest barranc neix a la serra de Tivissa i desemboca prop del poble de l'Ametlla de Mar, a l'espai anomenat de les Roques Daurades. En importància de superfície

el segueix el torrent del Pi, amb 859 ha de superfície, que neix a les muntanyes de Vandellòs, i desemboca a la cala del mateix nom, a la urbanització de les Tres Cales. Tot i ser curts, al sud de la conca destaquen els barrancs de Sant Pere i el del Baconer per la influència que tenen en el sòl urbà de l'Ampolla.

Per últim, les rieres de la serra de Montsià són les que provenen del vessant solell de la serra. Banyen els municipis de Sant Carles de la Ràpita i d'Alcanar. Els de la part nord, com ara el barranc del Llop, el del Codonyol o el de l'Aiguassera, tenen una subconca petita que no arriba a les 170 ha en cap cas. I, en canvi, els del sud, que afecten el barri de les Cases del municipi d'Alcanar, tenen una superfície de conca que en alguns casos pot arribar a les 400 ha, com en del barranc dels Castellans.

Zones humides

Les zones humides són uns dels ecosistemes més diversos i rics però, a la vegada, més fràgils i vulnerables. A les Terres de l'Ebre hi ha trenta-cinc espais inclosos dins l'Inventari de Zones Humides de Catalunya. D'aquests espais, més de la meitat s'ubiquen a la superfície deltaica i gran part de la resta a les illes del riu Ebre.

El delta té dues zones humides importants per la seva extensió: la punta de la Banya i el Fangar, que han propiciat la formació de les badies dels Alfacs i del Fangar, respectivament. De les dues, destaca la punta de la Banya per ser l'àrea natural més extensa que queda al delta. És una península situada a l'hemidelta sud que ocupa més de 2.500 ha, amb una part concedida per a l'explotació de sal. Aquesta zona humida, com la majoria de les del delta de l'Ebre, forma part del Parc Natural del Delta de l'Ebre. A més, aquesta en concret és Reserva Natural Parcial des de l'any 1986. Al delta hi ha moltes llacunes, d'entre les quals destaquen les de l'Alfacada, la Tancada, el Canal Vell, les Olles i l'Encanyissada. La llacuna de majors dimensions és la de l'Encanyissada, amb prop de 900 ha de superfície si se suma tot l'espai perimetral. Està comunicada de forma natural amb el mar –amb la badia dels Alfacs– i també de forma artificial pels desguassos. La llacuna rep aigua dolça que prové dels arrossars i també directament de la xarxa de reg. Per últim, cal destacar l'illa de Buda com una de les zones humides més importants del delta de l'Ebre. L'illa, amb més de 1.100 ha, és l'illa més gran de Catalunya i té un ampli ventall d'ambients naturals.

El riu Ebre, en el recorregut que segueix des de l'entrada a Catalunya fins a Amposta, té diverses zones humides, entre les quals destaquen les illes. Des del Pas de l'Ase fins a la desembocadura hi ha onze illes inventariades com a zones humides. D'aquestes sobresurt, per la superfície, l'illa d'Audí, de 54 ha i de propietat privada. A més, també cal destacar la zona humida de la ribera de l'Ebre a Flix. Un espai fluvial que sobresurt per l'extensió que té, unes 110 ha, per la bona conservació de les comunitats vegetals i per la gran diversitat de fauna associada.

A banda de les zones humides del delta i del riu Ebre, també hi ha petits enclavaments humits distribuïts per la resta del territori, entre els quals destaquen els ullals, com els de Panxa, de l'Arispe i Baltasar, o els marjals de Campredó. També cal anomenar les

La llacuna de l'Alfacada, situada a l'hemidelta sud. Fundació Catalunya-La Pedrera

desembocadures de barrancs i torrents, com la del riu Siurana, al sud del Pas de l'Ase, o la del torrent de Santes Creus, al litoral del Baix Ebre.

1.4 La vegetació

La vegetació constitueix un indicador indirecte de les condicions biofísiques que predominen en un territori. El relleu de les Terres de l'Ebre i les característiques climàtiques imperants diferencien quatre pisos bioclimàtics pel que fa a les característiques de la vegetació. En primer lloc, s'observa una vegetació potencial ripària i de regadiu a tot el tram del riu Ebre i al delta. Per una altra banda, trobem el pis termomediterrani, caracteritzat per uns hiverns càlids, que es localitza al llarg de les terrasses del riu i a tot el litoral per sota dels 100 metres. A partir dels 100 m i fins als 800 m, s'hi localitza la vegetació típica mediterrània, però amb uns hiverns més suaus que introdueixen algunes variacions en la vegetació potencial. Gairebé tot el territori de les Terres de l'Ebre es troba dins aquesta darrera categoria. Per últim, a partir dels 800 m, al massís del Port, s'observa el pis supramediterrani amb unes característiques de relleu i clima molt diferents a les de la resta de territori.

Abans d'aprofundir més en la vegetació actual de les Terres de l'Ebre, cal tenir present que l'agricultura ha transformat aquest territori al llarg de la història, de manera que cap plana o coster mitjanament accessible n'ha restat al marge. Només algunes zones molt muntanyoses i interiors del massís del Port han tingut una pressió humana menor, fet que se sol traduir en l'existència de zones forestals remarcables. El litoral també s'ha transformat, en aquest cas pel desenvolupament de l'activitat turística. La transformació del paisatge s'ha caracteritzat per l'increment de la urbanització de gran part del territori. La vegetació costanera ha acusat aquests impactes, fins al punt que és difícil disposar d'un domini potencial ampli.

Els boscos

Les pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*) són la formació vegetal que ocupa més superfície forestal de les Terres de l'Ebre. Es troben des del litoral fins a les serres, i són molt comunes a les conques

interiors que desemboquen a l'Ebre. Formen des de masses denses, que són veritables boscos mixts de pi i alzina o de pi i carrasca, fins a poblaments esclarissats que just arriben a recobrir la superfície del sòl. El més corrent, però, és trobar brolles calcícoles portadores d'un estrat arbore de pi blanc poc atapeït.

Les pinedes de pi roig (*Pinus sylvestris*) es limiten a les cotes altes del massís del Port per sobre dels 1.000 metres on constitueixen formacions forestals primàries. És el cas de la pineda rovirosa de pi roig amb gèum boscà (*Geo-Pinetum sylvestris*) i també de les pinedes de pi roig amb boixerola (*Arctostaphylo-Pinetum catalaunicae*). Territorialment, les pinedes de pi roig perden importància perquè estan limitades a zones molt concretes i en cotes altes. Aquest fet els proporciona menys visibilitat per part de la població. El mateix succeeix amb les pinedes de pinassa (*Pinus nigra*), ben representades als Ports, però que espurnegen tímidament en el domini del roure de fulla petita a Cardó i Llaberia.

Els boscos planifolis tenen un paper menys destacat que els aciculifolis. No obstant això, s'observen diverses variants d'alzinar litoral (*Quercetum ilcis galloprovinciale*), algunes importants, com l'alzinar amb marfull (subsp. *Pistacietosum*) a les muntanyes de Tivissa i Vandellòs o l'alzinar amb roure de fulla petita (subsp. *Quercetosum fagineae*) a les muntanyes calcàries del Port, entre 500 i 1.000 m. En general, els alzinars es refugien a les muntanyes o als llocs poc accessibles, i es mesclen bastant amb els carrascars. D'entre carrascars (*Quercetum rotundifoliae*), el carrascar amb espina cervina de fulla petita (subsp. *Rhamnetosum infectoriae*) és ben present a la Terra Alta i a la cubeta de Móra.

Per últim, els boscos planocaducifolis ocupen extensions molt reduïdes. Així, es localitzen rouredes de roure de fulla petita (*Vio-Quercetum fagineae*) a la serra de Cardó, i també rouredes de roure valencià (*Quercus faginea* o híbrids) a l'est de la Terra Alta. Per la seva localització geogràfica, mereixen una atenció especial les excepcionals fagedes del Port, situades a la Vallcanera i als voltants, a les obagues que ronden els 1.200 m en ple context de la pineda rovirosa. Es tracta de la fageda amb boix (*Buxo-Fagetum*), molt empobrida, i de la fageda amb primula acaule (*Primulo-Fagetum*), exclusiva de l'indret. I, finalment, cal destacar la teixeda, bosc singular del grup de les fagedes, però dominat per un arbre aciculoperennifoli: el teix (*Taxus baccata*). El teix és hoste habitual de portells i grans esvorancs rocosos d'algunes cingleres calcàries del massís del Port i, en menys quantitat, a les obagues altes de la serra de Cardó i de les muntanyes de Tivissa-Vandellòs.

Les bosquines

La comunitat vegetal de bosquines que domina el paisatge de les Terres de l'Ebre és la brolla calcícola de romaní i bruc d'hivern amb esteperola (*Anthyllido-Cistetum clusii anthyllidetosum cytisoidis*), sobretot a la serra de Montsià, a Cardó i a Tivissa-Vandellòs, així com al desert d'Alfama. Com més a l'interior, aquesta formació s'enriqueix amb espècies com la foixarda (*Globularia alypum*) o la bufalaga (*Thymelaea tinctoria*).

De manera més reduïda, la màquia litoral de garric i margalló (*Quercu-Lentiscetum*) només es troba en una petita zona entre els

termes d'Alcanar i Sant Carles de la Ràpita, ja que a la resta del litoral ha estat substituïda per brolles o, en molt casos, per conreus, edificacions i la vegetació ruderal associada.

Pel que fa a les bosquines d'interior, a les muntanyes de Llaberia-Colldejou, Cardó, i als Ports, en els crestalls situats entre 900 i 1.400 m, es localitza la brolla d'eriçó amb antil·lis de muntanya (*Erinaceo-Anthyllidetum montanae*) acompanyada d'anyol i festuques.

Els prats

Al massís del Port, es troben en subassociacions diverses joncedes i prats, sovint emmatats de jonça (*Aphyllanthes monspeliensis*) –i timonedes associades–, calcícoles, de la muntanya mitjana poc plujosa. Més corrents són els prats secs, especialment els llistonars i fenassars. Els que més abunden en el territori de l'Ebre són els llistonars, els prats secs de fenàs (*Brachypodium retusum*) i els prats terofítics calcícoles, repartits pels vessants de les serres i al litoral. Els fenassars de fenàs de marge (*Brachypodium phoenicoides*), amb lletera (*Euphorbia serrata*) i espunyidella blanca (*Galium lucidum*) els podem trobar a la Terra Alta, principalment alternant-se amb el conreu de la vinya. En aquestes contrades també predominen els gramenets d'anyols i festuques.

Vegetació de ribera, aigualosa i litoral

50

La vegetació higrofítica pren una importància paisatgística especial a la terra baixa i a l'empara del riu Ebre. Tot i això, és al delta de l'Ebre i a les zones humides encara existents, on pren un paper de primer ordre. És en aquests indrets on la vegetació penetra amb l'halòfila i psammòfila lligada als ambients marins, fins al punt que es confon. A més, l'avançada degradació de les platges convencionals fa que aquests ambients més marjalencs resultin l'últim gran reducte de la vegetació arenícola.

Prats de jonça i peus solitaris de pinassa (*Pinus nigra*), als Ports. Observatori del Paisatge

Les comunitats de ribera no prosperen al sector occidental amb domini de màquia de garric i margalló. Les rieres i barrancs, eixuts quasi tot l'any, són la seu de comunitats ripàries perennifòlies i de murtrar amb margalló. A les ribes fangoses i nitrificades de l'Ebre prospera el tamarigat (*Tamaricetum canariensis*).

La comunitat de llenties d'aigua i el creixenar típic són habituals a la zona, mentre que els herbassars només es troben en els cursos més permanents. I en els escassos sòls de les Terres de l'Ebre ocasionalment amarats prosperen les jonqueres típiques.

A la plana deltaica la situació canvia. Els sòls, quasi sempre humits, i fins i tot inundats, són la norma. Això permet la instal·lació de tota mena de jonqueres, herbassars alts i comunitats fistuloses, sobretot després que l'acció humana destruís els boscos de ribera primitius. Així, al delta de l'Ebre hi ha quilòmetres de séquies i regalls, hectàrees d'aiguamolls dolços, que es veuen envaïts pel canyissar comú (*Typho-Schoenoplectetum glauci typho-phragmitetosum australis*) o pel bogar (*Typhetum latifoliae*).

El pas entre els paisatges de l'arròs al delta de l'Ebre i la vegetació halòfila que apareix en el front marítim, es produeix on les penetracions d'aigua salada topen amb l'èmbol d'aigua dolça empès pels rius. Les grans transformacions agrícoles que hi ha hagut al delta, algunes molt fortes per bombeigs i rentats, desdibuixen el fenomen, però no arriben a eliminar-lo. Així, al delta de l'Ebre, canyissars i horta, al costat del riu i el continent, indiquen el subsòl dolç, mentre que canyissars i arròs indiquen el salabrós i, ja a la perifèria, salobrans diversos indiquen el predomini de l'aigua salada. Al delta també hi resten marjals i basses importants on la vegetació helofítica i halòfila prospera amb puixança: l'Encanyissada, la Tancada, el Canal Vell, els Calaixos de l'illa de Buda i les Olles, entre altres.

Quan el substrat no admet la formació de salobrans, la vegetació de rere la platja entra en contacte directe amb el mantell forestal costaner que sovint està transformat en una brolla d'estepa d'arenal o simplement en una brolla de romaní i bruc d'hivern.

La vegetació de les roques litorals no és rellevant, i només queden rastres de comunitats de limòniums i fonoll marí (*Crithmo-Limonietum gibertii*) en alguns penya-segats del litoral del Baix Ebre.

L'activitat agrícola i la vegetació ruderal

Totes les planes i costers suaus de les Terres de l'Ebre s'han aprofitat per a l'establiment de diversos conreus. En aquests espais creixen el que la majoria d'agricultors consideren males herbes. Aquestes són unes o altres segons el tipus de conreu predominant. Així, als camps de cítrics creix la vistosa comunitat de pa de cucut. A la resta de conreus de regadiu predominen les comunitats de cerreigs i panissoles. Als arrossars, la comunitat que apareix és la de jónçara i ammanània.

Cal no oblidar que el canyar i el fenassar quasi sempre són inherents a l'espai agrícola i que les àrees ruderalitzades abunden sobretot a les vores de camins, als espais periurbans i a les àrees més trepitjades.

2. Procés històric de poblament i la seva influència sobre el paisatge

Barraques de pedra seca i noves infraestructures elèctriques a la Terra Alta. Xavier Rebés

El paisatge actual de les Terres de l'Ebre és el resultat de l'acció conjunta i prolongada al llarg del temps de determinats factors biòtics i abiòtics sobre el territori. A part d'aquests factors naturals, l'activitat humana també ha tingut una influència determinant en la configuració del paisatge d'aquest àmbit territorial, i ha esdevingut el principal agent de transformació de l'entorn, especialment en els darrers dos segles. Així doncs, les diverses cultures que en un moment o altre de la història s'han establert en aquest territori han

fet ús del seu paisatge i l'han convertit en un element essencial de la seva realitat social, tot modificant amb més o menys intensitat les condicions de l'entorn.

Les pàgines següents ofereixen una breu perspectiva històrica de l'ocupació de les Terres de l'Ebre i les transformacions paisatgístiques d'aquest territori al llarg dels segles.

2.1 Des de la prehistòria fins al segle XVIII

Diversos vestigis arqueològics demostren la presència humana en el territori ja en època paleolítica. D'aquestes primeres comunitats nòmades de caçadors i recol·lectors destaca un excepcional conjunt d'abrils, balmes i coves amb restes de pintura rupestre, entre els quals sobresurten els jaciments de l'Ermita a la serra de la Pietat (Ulldecona), els de les Esquarterades (Ulldecona) o els de les Calobres (el Perelló), del Ramat (Tivissa) o Pintada (Alfara de Carles). Tots aquests i d'altres, l'any 1988 es van inscriure a la Llista del Patrimoni Mundial de la UNESCO dins el bé cultural de l'Art rupestre de l'arc mediterrani de la Península Ibèrica (Adserias, Ramón i Teixell, 2002: p. 30). Dels campaments localitzats, les escenes de caça pintades, els estris i les restes de menjar, es desprèn que aquestes comunitats ocupaven les muntanyes mitjanes a mig camí entre el mar i les muntanyes interiors i tenien una incidència i una capacitat molt reduïda de modificar un paisatge natural amb una vegetació arbòria important.

Amb l'aparició de les comunitats sedentàries de l'època neolítica la transformació del paisatge es va accentuar lleugerament per les pràctiques agrícoles i ramaderes però, també, per un període climàtic menys humit que el precedent. Tot i no ser molt nombrosos, els jaciments de la cova del Vidre (Roquetes), barranc d'en Fabra (Amposta), barranc de Gàfols (Ginestar), Aldovesta (Benifallet) o el del turó del Calvari (Vilalba dels Arcs) ens indiquen, també en aquesta àrea, una dinàmica transformadora creixent com a conseqüència de la consolidació progressiva del sistema de vida sedentari (poblats), una estructura social diferent (ritus funeraris) i un major coneixement tecnològic (metal·lúrgia del bronze i ferro). Les principals zones conreades són poc més que les terrasses de les valls de rius o barrancs que presenten uns sòls més lleugers i fàcils de treballar.

D'una distribució dels nuclis d'acord amb els recursos (disponibilitat de sòl i pastura) es va passar a una estructura jerarquizada de poblats. Aquest canvi es produí amb l'esclat de la cultura ibèrica que va suposar una agricultura fonamentada en la vinya, l'olivera i els cereals que ocupà no de manera extensiva les terres més properes als assentaments de població. Les masses forestals s'utilitzaven com a zones de pastura, per a l'extracció de llenya i fusta, fruits silvestres, així com peces de caça.

La tribu ibera que vivia en aquestes terres era la dels ilerconvons, que es creu que s'estenia pels territoris que ressegueix el riu Ebre incloent-hi sectors de la Franja d'Aragó i del País Valencià limítrofs amb les Terres de l'Ebre. En concret, la població s'estenia, de sud a nord, des de la serra d'Almenara, al País Valencià, fins al coll de Balaguer, ja en terres tarragonines. Cap a ponent penetrava Ebre amunt, fins a l'aiguabarreig del Segre-Cinca amb el riu Ebre. Els ilerconvons eren, dins del conglomerat ibèric, una de les cultures més dinàmiques, gràcies a la seva privilegiada situació geogràfica a prop d'una via fluvial important, bàsica per a la comunicació entre la costa i l'interior, com era el riu Ebre.

Els assentaments ibers se situaven relativament agrupats entre ells perquè era important el contacte visual per raons defensives. Els poblats se situaven de manera genèrica, o bé vora cursos d'aigua o en llocs més o menys elevats per les esmentades raons defen-

Poblat iber del Castellet de Banyoles. Adrià Borràs, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

sives, que amb els anys devien anar alternant en funció de les condicions de seguretat del territori.

Les restes de poblats descoberts fins ara marquen una distribució dels assentaments que seguïen l'eix del riu Ebre, del Matarranya i l'Algars, per una banda, i que ocupaven punts més o menys elevats de les modestes muntanyes properes al litoral. Diversos estudis consideren l'altiplà de la Terra Alta i les riberes de l'Algars com uns dels territoris amb una implantació més antiga de les tribus iberes, com ho demostren diverses restes de poblats localitzats al llarg del riu Matarranya i el riu d'Algars, així com en altres indrets com la Gessera (Caseres), Castellans (Cretes), Escodines Altes, Escodines Baixes i Sant Cristòfol (Massalió), Sant Antoni (Calaceit), tossal del Moro-Pinyeres (Batea), coll del Moro (Gandesa), turó del Calvari (Vilalba dels Arcs), entre altres. Al baix Priorat i a la serra del Tormo destaquen les restes del poblat del Castellet de Banyoles, al terme de Tivissa, on es va fer una important troballa de diversos utensilis i joies de plata que s'ha anomenat el Tresor de Tivissa, i a Vinebre es van trobar les restes del poblat de Sant Miquel. També s'han descobert restes d'antics assentaments ibers a Barrufemes i a les terrasses fluvials del tram final de l'Ebre a Benifallet (Castellots i coll de Som), a Vinallop-Tortosa (pla de les Sitges) i a Amposta (Carrova) i també sembla que, on actualment hi ha el castell de la Suda de Tortosa, hi hauria hagut un assentament primitiu. Fora d'aquests àmbits fluvials destaquen els assentaments d'Alcanar (Moleta del Remei i Sant Jaume) i d'Ulldecona (Castell, les Ventalles i Ferradura), a les serres de Montsià-Godall.

Hi ha constància que la societat ibera ja conreava el blat, la vinya i l'olivera. Per al treball de la terra ja s'utilitzava la força animal, com ho demostra l'estatueta de bronze amb dos bous junyits, trobada al jaciment iber del Castellet de Banyoles (Tivissa). Aquest fet implica que l'extensió de la superfície agrícola s'hauria vist lleugerament incrementada respecte les etapes històriques anteriors. No obstant això, en aquest període el paisatge predominant seguia sent el forestal, amb formacions boscoses abundants enmig de les quals s'ubicaven els poblats i els camps de conreu que ocupaven extensions modestes.

Fou en l'època romana quan es començà a bastir una certa estructura territorial que, en part, encara perdura avui dia. És l'època esplendorosa de la Tàrraco romana, capital de la meitat del territori peninsular, que estructurava les principals vies de comunicació al llarg del litoral i cap a l'interior. De fet, la construcció de les vies romanes fou una de les principals transformacions del paisatge durant aquesta època. Les zones muntanyoses, més aïllades, aparentment van resistir millor a la llatinització i van mantenir tipus de vida diferents dels romans. Es pot imaginar, per tant, un paisatge dual: unes zones planes amb uns mosaics agroforestals incipients, on l'agricultura cada cop anava ocupant més superfície, sobretot en els sectors més fèrtils (terrasses fluvials i llocs amb disponibilitat d'aigua, entre d'altres) i unes zones muntanyoses amb predomini dels boscos i pastures, on els paisatges agrícoles eren realment poc representatius.

De manera genèrica es pot afirmar que a les Terres de l'Ebre no abundaven els assentaments romans, si bé n'hi havia uns quants a la zona nord, vora el riu, on actualment hi ha Vinebre, Riba-roja i el Ginestar, segurament per aprofitar les terres fèrtils més properes al riu. A Tortosa, i com a enclavament estratègic a l'Ebre, hi ha l'assentament més meridional d'aquestes terres, amb vil·les i necròpolis satèl·lit.

No hi ha evidències d'assentaments romans en les zones més abruptes ni als altiplans de la Terra Alta, que com s'ha esmentat, resistiren millor a l'ocupació romana en estar allunyats dels dos principals eixos de comunicació: el riu Ebre i el litoral. Al baix Priorat diversos historiadors afirmen que a la comarca hi havia dues vies principals de comunicació, una que conduïa des del riu Ebre al Camp de Tarragona per Tivissa i el coll de Fatxes (Vandellòs), i l'altra que, seguint el riu Ebre, comunicava Tortosa amb Saragossa. Al tram baix del riu Ebre hi hagué tres llocs de poblament a la vora del curs fluvial, als llocs on ara hi ha Xerta, Tortosa i Amposta. D'aquesta època destaquen les restes d'àmfores i ceràmica trobades a la partida de l'Aumedina, als afores de Tivissa, així com les talaies, ubicades al llarg del riu Ebre, com les de Miravet, Castellet de Banyoles, Ascó, Flix i Riba-roja d'Ebre, que es van renovar i mantenir en els períodes històrics següents (islàmic i feudal).

El segle VIII es pot considerar l'inici de l'època islàmica, període que es caracteritza per un creixement moderat dels assentaments degut al desenvolupament de l'agricultura romana. Aquest és el moment de la construcció de séquies que va prendre una rellevància força destacable a les terres ebrenques. Les descripcions de les donacions fetes després de la conquesta parlen que ja en època dels andalusins existien els horts, els conreus d'olivera, de vinya, de sembradures i les figueres.

De fet, en aquesta època es va repoblar el camp i es van fer noves rompudes de terres, que es treballaven en règim de propietat, censari o parcer. L'increment de la població, que permeté recuperar les pèrdues de població que s'havien produït al Baix Imperi, en part, per la crisi del camp a causa dels elevats impostos romans (Grau i Sorribes, 1985), va anar acompanyat de la construcció d'alqueries, cases senyoriales de l'època de la conquesta àrab. Segons Federico Pastor (1901) s'atribueix als àrabs la construcció d'una antiga canalització de les aigües de la Caramella i la construcció de molins com els de Compte, en Sedó i Soldevila.

Paisatge fluvial de l'Ebre actual a l'altura de Jesús i Bitem, que es va començar a estructurar durant l'època islàmica. Observatori del Paisatge

A les terrasses fluvials del tram final de l'Ebre, l'assentament islàmic va ser força important, tant pel període de permanència com per la transformació agrícola que van impulsar amb el desenvolupament dels sistemes de reg.

Als altiplans de la Terra Alta i a les riberes de l'Algars, els diversos episodis bèl·lics d'aquest període van comportar que aquesta terra en determinats moments fos terra de ningú. Probablement el paisatge de la zona s'anà modificant en funció del major o menor grau d'humanització del territori. Els documents històrics citen en aquesta època assentaments fortificats, com els de Gandesa o Batea.

Segons la documentació escrita, la reconquesta i la repoblació de les Terres de l'Ebre es van fer amb l'impuls d'un període de bonança que va des de final del segle X fins a principi del XIV i que es va traduir a tot Europa en un augment general de població.

Durant els segles XII i XIII, els *Costums de Tortosa*¹ van fomentar el conreu de la terra, afirmant el dret de propietat, un dret obtingut per donació o per algun altre procediment. Els Costums autoritzaven a ampliar el terreny cultivat mitjançant un procediment que consistia a llençar una pedra fora de les fites de la propietat, en els terrenys erms circumdants. Es podien cultivar les terres que quedaven entre la propietat i la pedra. El procés podia continuar fins que s'arribés a unes altres fites de propietat pública o privada. Sembla que fou una manera de fer que va arribar fins al final del segle XIX. Aquesta llei, que va permetre que l'agricultura arribés fins a llocs insospitats, permetia també la introducció de millores i la conversió de camps de secà en regadiu per mitjà de la construcció d'assuts, sínies i séquies. Els conreus que s'hi produïen eren de civada, blat, ordi, cànem, oli, vi, llegums i productes d'horta.

Malgrat que hi havia ramaderia, l'activitat predominant sempre va ser l'agricultura. De fet, els ramats tenien prohibit entrar a les terres

¹ Recopilació del dret tortosí duta a terme l'any 1272 i publicada el 1539 amb el títol de *Libre de les costums generals escrites de la insigne ciutat de Tortosa* (Amic, 1539).

de conreu. A partir de la segona meitat del segle XIII la ramaderia llanera és la que va tenir més importància sobretot gràcies a la constitució del lligallo. El lligallo era un nom genèric que englobava una sèrie d'institucions que agrupaven els propietaris de ramats. Competia amb una colla d'usos com la construcció de camins ramaders o abeuradors, l'extinció de llops i animals o la recollida dels animals que s'havien perdut.

Durant aquest període, es va produir una intensa explotació dels boscos amb l'objectiu d'obtenir principalment brea naval, quitrà i fusta per a la construcció de naus. L'explotació forestal feia que els muntanyesos (els que es dedicaven a l'explotació i fabricació dels productes del bosc), els carboners, els arrendataris dels pous de la neu i els pastors visquessin contínuament a la muntanya, especialment al massís del Port. Cap al segle XII les tropes cristianes van ocupar part dels altiplans interiors, tot i que els repobladors cristians, provinents principalment de les terres de Lleida, van conèixer fins al segle XVII amb la població musulmana. Aquest fet fa pensar que és probable que es recuperés el cultiu dels conreus i que proliferessin els sistemes de reg. L'altiplà de la Terra Alta i les riberes de l'Algars van ser territoris repoblats pels templers, que van crear els termes de Batea, Gandesa, el Pinell de Brai, Horta de Sant Joan, Arnes, Bot, Caseres, Prat de Comte, Camposines, Vilalba dels Arcs, la Fatarella, Mudèfer, Pinyeres i Algars (aquests tres darrers avui dia despoblats). Als segles XIV i XV els pobles d'aquest territori interior ja eren els actuals.

54

Als costers de l'Ebre, al baix Priorat i a la cubeta de Móra, la població islàmica es va mantenir a la comarca fins al 1610, quan va ser expulsada per Felip III d'Espanya. La seva presència es traduí en uns aprofitaments hídrics i una infraestructura hidràulica que s'anà millorant amb el temps, i que permeté una expansió lenta però imparabile de les superfícies de regadiu. En aquests territoris, doncs, es pot afirmar que la conquesta cristiana va refermar els assentaments àrabs en permetre a la població autòctona de romandre on eren, i va completar la xarxa de poblament amb els nuclis de Vinebre, Riba-roja, el Ginestar, les Gorraptés (municipi de Vinebre), Salvaterra (Benissanet) i Banyoles (Tivissa).

Cap al segle XII, els territoris del tram baix de l'Ebre i de les planes litorals i prelitorals, van ser terra fronterera entre els comtats cristians, situats al nord, i els territoris musulmans, ubicats al sud. Sobre aquest territori avançat agrícolament, s'hi acabà implantant un sistema senyorial que va marcar el territori fins als temps moderns. És en aquesta època que es crearen la majoria de pobles actuals, a través de les respectives cartes de població. A mitjan segle XIV, segons el fogatge de Pere III, en aquests territoris hi vivien uns 12.000 habitants, 5.000 dels quals a Tortosa, i al voltant d'un miler als municipis d'Ulldecona, Alcanar, el Perelló, Xerta, Amposta i la Sénia. En aquesta època la zona de la costa estava força despoblada per la pirateria existent en aquest sector de la Mediterrània. Aquest fet explica la construcció de la torre de vigilància, posteriorment bastida com una petita fortificació, de Sant Jordi d'Alfama, a l'actual municipi de l'Ametlla de Mar.

La configuració i distribució de la xarxa de torres de vigilància respon a criteris topogràfics i de protecció. Les torres es van disposar de manera més o menys uniforme al llarg de dos eixos: el litoral i

l'Ebre, confluint a Tortosa, i formant una barrera de protecció al riu de la Sénia. En aquesta zona es van consolidar tres ciutats-frontera: Alcanar, Ulldecona i la Sénia, que van donar lloc a un espai segur entre el riu de la Sénia i l'Ebre, on se situà un port resguardat: la punta de Benifallim. A la plana del Baix Ebre-Montsià i a les serres de Montsià-Godall es van desenvolupar en aquesta època feudal els nuclis de Godall, les Ventalles, Freginals, la Galera, el Mas de Barberans, Amposta i un primer enclavament de la Ràpita. La major part d'aquests enclavaments es van desenvolupar vora un camí, i van donar lloc a creixements lineals. Al litoral del Baix Ebre, als vessants de Tivenys-Coll de l'Alba, als vessants marítims del Port i a les terrasses fluvials del riu Ebre, es desenvoluparen els nuclis de l'Aldea, Camarles, Fullola, Alfara de Carles, Paüls, Cardó, Alfama, el Perelló, Aldover, Tivenys i Benifallet, que eren enclavaments existents a l'època islàmica però que en aquesta època es van cedir als cristians i es van consolidar.

La torre de la Fullola, al Perelló, data del segle XIII. Observatori del Paisatge

Fins a l'expulsió dels moriscos, la població es distribuïa uniformement pel nucli habitat. Quan aquesta es va produir hi va haver un despoblament, abandonó i empobriment sobretot de les terres de secà.

Durant els segles XIV i XV, la reduïda agricultura dels territoris marítims de les Terres de l'Ebre es va expandir en extensió i es van perfeccionar les tècniques agrícoles. Això va significar una millora en els rendiments de la terra. Tot i això, el progrés de l'activitat agrícola en aquestes comarques va ser força lent, però aquest s'accelerà durant el segle XIV amb la construcció de séquies. Al segle XIV s'inicià una campanya de disposicions administratives per preservar la massa forestal del Port dels incendis i de les tales abusives.

La propietat estava molt repartida i no abundaven els propietaris de grans finques. Una declaració oficial de béns feta l'any 1353 a "Talla Nova" (Bayarri, 1985) permet tenir una idea de com era l'agricultura al segle XIV. La majoria dels pagesos van manifestar que posseïen un oliverar, una vinya o totes dues coses alhora. Les

oliveres, les vinyes i els garrofers eren la activitat agrícola principal de la zona. No eren gaires els pagesos que declaraven que tenien un hort, un figueral o un pomerar. Abundaven, en canvi, els que declaraven que tenien “terra campà”, és a dir, per a cultiu de cereals, o un mas.

En aquell període, les terres de garriga o de secà comprenien les planes centrals del Montsià i Baix Ebre, amb un predomini de l'agricultura mediterrània de secà: oliveres, garrofers i vinya ocupaven pràcticament totes les superfícies conreades. En els “establiments”² dictats per a Amposta el 1344 i el 1436 s'esmentaven com a conreus les oliveres, els garrofers, les alzines, el blat, la vinya i les figueres (López, 1975: p. 108).

Durant aquests segles es va conrear fins i tot el safrà, el cànem i el lli. També al segle *xiv* hi havia cítrics (taronges, llimones) i a Xerta també s'hi feia sucre. Amb les obres de diferents séquies i sínies es van guanyar noves zones de regadiu on es conreaven productes hortícoles, entre els quals enciams, fruiters, cítrics, préssecs, magranes, peres, cireres, etc. En el segle *xiv* es coneix l'existència d'algun conreu d'arròs.

La ramaderia va incrementar la seva importància durant el segle *xiv*. A la zona hi havia ramats locals d'ovelles, cabres, moltons i també ramats de boví. A més, la cria de conills i animals de ploma complementaven l'agricultura. L'extracció de sal tenia la seva importància al delta i en el segle *xv* fou quan adquirí una incidència significativa a la Mediterrània occidental ja que la sal de Tortosa s'exportava en exclusiva a Nàpols, Sicília, Niça, Sardenya, Florència i Gènova.

Així, als segles *xvi* i *xvii* els paisatges agrícoles amb la presència de sínies eren comuns a les planes al·luvials de l'Ebre i s'aprofitaven els torrents que baixaven del Port. Hi havia una diversitat de conreus d'horta i d'arbres fruiters, l'extensió dels quals era limitada per la disponibilitat d'aigua; blat i vinya en quantitat insuficient; petitíssimes extensions de conreu dedicat al comerç (espècies, conreus industrials...) i sobretot oliveres, amb el complement de figueres i garrofers. Ja es començaven a conrear les illes de l'Ebre: s'hi feia blat, panís i fesols. També es va expandir el regadiu mitjançant noves obres de canals i séquies que van permetre una introducció modesta del cultiu de l'arròs al delta a final del segle *xvii*.

En aquest període es consolidaren els nuclis urbans i s'expandiren els conreus en detriment de les masses forestals. En general, el paisatge d'aquesta època presentava una estructura agroforestal amb pobles agrícoles a les planes, petits i compactes, i unes masses forestals més o menys explotades, amb pobles petits i escasses superfícies agrícoles als sectors de muntanya, que vivien majoritàriament de les activitats silvícoles i ramaderes. Es pot dir que és un període en què el paisatge era més o menys equilibrat, harmònic i molt divers. Per tant, és fàcilment imaginable un paisatge amb una diversitat notable de conreus, amb clapes forestals i amb un entorn fluvial més o menys ben conservat.

² Rabassa morta: contracte de conreu emfitèutic establert com a arrendament d'un tros de terra per a conrear-hi vinya, amb la condició que el contracte restava dissolt quan morissin dos terços dels primers ceps plantats. És anomenat també “establiment a primers ceps”.

2.2 Els segles *xviii* i *xix*

Les característiques més rellevants del paisatge de les Terres de l'Ebre de principi del segle *xviii* estan relacionades amb una feble comercialització dels productes del camp, un autoconsum elevat i uns rendiments escassos. Però aquesta situació es va anar modificant al llarg d'aquest segle, a causa de l'increment de la demanda com a conseqüència de l'augment de la població, amb l'extensió dels conreus a indrets fins llavors no conreats.

Conreus abandonats als vessants de les muntanyes de Tivissa-Vandellòs. Adrià Borràs, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

A partir del segle *xviii* es va iniciar un període de recuperació agrícola que va suposar, per una banda, l'increment de les hectàrees de conreu en detriment dels paisatges naturals i, per l'altra, la intensificació dels conreus. L'increment de la superfície conreada està relacionat, entre altres causes, amb les concessions de les illes de l'Ebre, amb el desbrossament de les terres de secà i amb l'explotació dels vessants de les muntanyes. En aquesta època es van crear els nuclis de Santa Bàrbara i Roquetes gràcies a la “rabassa” que permetia l'aparició de nous propietaris de terres. La intensificació de la producció, en canvi, està relacionada amb la introducció de noves tècniques agrícoles i el progrés hidràulic que va permetre millores importants en el regadiu, tant per l'augment de superfícies regades com per l'increment del rendiment.

Les hortes eren importants a Xerta, Aldover, Tivenys i Tortosa a la banda del riu Ebre, i a la Sénia, Ulldecona i Alcanar, per la banda del riu de la Sénia. Es té constància que a les comarques de l'Ebre el 1865 es regaven 6.574 ha. Andreu Llauredó escrivia, el 1878, que el riu de la Sénia regava 650 ha dels termes de la Sénia, Ulldecona i Alcanar. Hi havia altres regadius de poca importància quant a extensió, com els de Pauils, proporcionats per tres rieres. També des d'Amposta fins a Sant Carles de la Ràpita, era un continuïum d'olivars, garrofers i altres arbres, tot i que també hi havia una petita horta regada amb aigües de petites séquies.

Durant aquest període es produí l'expansió del conreu de l'olivera. Sembla que aquest procés es va iniciar al segle *xvi* i es va accentuar lleugerament durant el segle *xvii*. Però no va ser fins als se-

gles XVIII i XIX que va tenir lloc la gran expansió d'aquest cultiu i que va donar lloc al paisatge del segle XX amb un predomini absolut de l'olivera a les terres de secà de l'Ebre. A més de plantacions de seny (és a dir, a plena plantació), l'olivera es trobava sovint dispersa, a l'atzar o en alternança amb altres arbres o fins i tot amb cereals o vinya.

A mitjan segle XIX, els altiplans, les serres i les planes de l'interior de les Terres de l'Ebre es caracteritzaven per uns paisatges agraris de secà i uns altres de regadiu. El paisatge agrari de secà es presentava en forma de bancals esglaonats per marges de pedra seca que remuntaven fins als sectors més escarpats adaptant-se a les irregularitats del terreny. Els conreus dels diversos productes s'anaven alternant a criteri del pagès o de les necessitats de cada moment; sovint es distribuïen en sembrats enmig de tires d'oliveres i ametllers, o bé les tires de vinya se situaven encerclant sembrats i camps de llegums. Als fons dels barrancs i de les petites valls, més fàcils de treballar, hi havia oliveres, ametllers o vinya, segons l'altitud i humitat. A les darreries del segle XVII els principals conreus per ordre d'importància eren la morera, l'olivera, el sembrat, la vinya, la figuera³ i l'horta. La importància de la morera estava relacionada amb l'existència d'una considerable producció domèstica de cria de cucs de seda, costum i producció que es va mantenir fins ben entrat el segle XIX, que és quan aquesta pràctica va començar a decaure.

Tot i que el regadiu no es va estendre àmpliament fins ben entrat el segle XX, en aquells moments ja existia una franja prou extensa en tota la ribera de l'Ebre des de Benissanet fins a Miravet, així com diversos enclavaments a la zona d'Ascó-Vinebre o Flix. Les hortes i les sènies⁴ eren molt habituals al llarg de la zona al·luvial de l'Ebre fins a finals del segle XVII malgrat que les riudes i sortides de mare del riu Ebre inundaven la zona i molts cops destruïen els conreus i els edificis. De tota manera, un cop passada l'aigua s'hi tornava a construir i conrear.

Pel que fa al litoral, aquest territori es va anar poblant progressivament a partir del creixement dels diversos nuclis preexistents, com l'Ampolla, Camarles, l'Aldea o Sant Carles de la Ràpita, o bé a partir de la creació de nous assentaments, com el poble mariner de l'Ametlla de Mar, creat a principi del segle XIX per pescadors de les comarques alacantines juntament amb pobladors autòctons del municipi del Perelló.

La zona del delta de l'Ebre havia estat poblada ocasionalment al llarg dels segles però a mitjan del segle XVIII s'hi va establir població

3 El fruit de la figuera s'utilitzava com a aliment per a les persones i animals de càrrega però també per fabricar aiguardent i melassa, aprofitant el boom del comerç marítim amb Amèrica.

4 Eren unitats de producció pagesa d'origen àrab que representaven, a la comarca de la Ribera d'Ebre, els exemples més nombrosos de poblament dispers i d'arquitectura autòctona encara en els anys setanta del segle XX. Les sènies van desaparèixer entre el 1734 i el 1761 a causa de la gran crescuda del riu que, fins i tot, va canviar el seu curs, i es va emportar totes les hortes i les sènies que hi havia al llarg del que es coneixia com a camí de les Sènies, que molt probablement anava per davall de la Riba i el Mal Pas en direcció als actuals Regués, que aleshores encara no existien. Ascó i Vinebre són per aquest motiu els únics municipis que no tenen sènies. En tenen des de Riba-Roja a Flix, a Garcia, a les dues Mòres, a Ginestar, a Benissanet i a Miravet. Prova d'això són tots els diferents topònims que s'hi troben, i en la memòria local dels pagesos.

El poble mariner de l'Ametlla de Mar va ser creat a principis del segle XIX per pescadors de les comarques alacantines juntament amb pobladors autòctons del municipi del Perelló. ICC, Fons Cuyàs

de manera estable, progressiva i permanent. Aquest fet s'explica pel desenvolupament i consolidació d'activitats com la caça, les pastures o les salines.

A partir de la meitat del segle XIX, es va iniciar un procés moderat d'expansió demogràfica a les Terres de l'Ebre, que, juntament amb el creixement més important que tingueren altres regions veïnes, comportà una colonització agrícola dels espais forestals que fins aleshores se n'havien mantingut al marge. Era el moment de màxima pressió agroforestal sobre el territori, amb la rompuda de vessants amb pendents molt pronunciats que es van aterassar utilitzant la tècnica de la pedra seca per a la construcció de marges. Aquests murs de pedra seca, que en molts casos han arribat als nostres dies, són, encara avui, un dels principals agents que configuren el paisatge en molts espais de muntanya mitjana de les Terres de l'Ebre.

En aquest període, els espais forestals van ser explotats fins a la seva pràctica desforestació, fet que va generar processos erosius de certa magnitud. L'abundant ramaderia extensiva, juntament amb l'increment de la demanda de carbó com a matèria primera de les primeres indústries i el ferrocarril, expliquen la tala de la majoria de masses forestals ubicades en zones de muntanya. Quan es va detectar que el deteriorament progressiu de les masses forestals del massís del Port, considerades estratègiques per a l'Estat, es va decidir no desamortitzar-les i impulsar, durant el segle XIX, diversos plans de gestió controlats del *Distrito y Patrimonio Forestal del Estado*. Qualsevol aprofitament passava per l'aprovació de l'enginyer d'aquest organisme, qui autoritzava la tala per a

subhastes de pins, de pins caiguts, cremats o malferits. Les zones on van ser més freqüents les tals de pins a final del segle XIX són la mola de Catí, el barranc Fondo, la cova Cambra, la cova del Rastre i Bunyols, en les quals es van marcar aprofitaments en més d'un pla anual.

Allà on el terreny era més favorable per a l'agricultura (a causa d'un pendent més reduït o de la disponibilitat d'aigua) es va produir una ocupació pràcticament total del territori. En aquest sentit, es van talar els darrers espais forestals existents en aquestes àrees i els policonreus van donar pas al domini de la vinya i l'olivera. A les comarques d'interior sobretot és el conreu de la vinya que agafà protagonisme, tant als sectors planers com a la muntanya, per l'increment dels preus que es produí com a conseqüència de la davallada en la producció vitivinícola francesa, que ja es veia afectada per la plaga de la fil·loxera. A les comarques litorals el conreu que més es va expandir va ser el de l'olivera.

2.3 Des de 1900 fins a 1940

Durant els primers anys del segle XX, a les Terres de l'Ebre es va donar una doble dinàmica agrícola que va acabar tenint una incidència especial en el paisatge actual. Per una banda, l'arribada de la fil·loxera a les comarques de l'Ebre, durant la dècada de 1900-1910, provocà l'abandonament progressiu de bona part dels conreus de les zones de vessants més costeruts, que van ser ocupats progressivament per boscos. Aquest fet va conformar un paisatge similar al que hi havia abans de l'aparició del monocultiu de la vinya en aquesta zona. En els sectors menys costeruts i de millor accessibilitat de les muntanyes i de les planes de l'interior de les Terres de l'Ebre, es va iniciar el conreu de nous productes com l'ametller, i en els indrets amb una major pluviometria, com a les muntanyes de Tivissa-Vandellòs o a l'entorn de la Fatarella, es van plantar avellaners. En alguns indrets l'olivera va substituir els conreus de vinya.

En aquest sector interior, el nou context va configurar durant els anys successius uns paisatges que recuperaren, en certa mesura, una organització semblant a la que havien tingut durant el segle XVIII. Això és, els mosaics agroforestals constituïts per diversos conreus, amb unes zones forestals concentrades a les muntanyes més escarpades, i uns vessants i planes ocupades per conreus d'olivera, ametller i avellaner, entre els quals progressivament es reintroduí la vinya (amb peus americans resistents a la fil·loxera), especialment a l'altiplà de la Terra Alta i al baix Priorat.

L'abandonament de conreus en els vessants més costeruts de les serres interiors, així com la davallada de la demanda de carbó, que gradualment va ser substituït per productes derivats del petroli i que provocà la progressiva desaparició de les activitats forestals d'extracció de fusta i el carboneig, va afavorir en aquests primers anys del segle XX el desenvolupament de l'activitat ramadera. Per exemple, al municipi de Rasquera l'any 1930 pasturaven pels vessants interiors de la serra de Cardó uns 35.000 caps de bestiar, entre cabres i ovelles.

Malgrat les dificultats produïdes per l'arribada de la fil·loxera, en el sector interior de les Terres de l'Ebre la població es va mantenir

Durant la primera meitat del segle XX, es reintrodueix la vinya a l'altiplà de la Terra Alta. A la imatge, vista de la depressió de Bot presa des del coll del Moro. Jose Miguel Martínez, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

pràcticament estable des de finals del segle XIX i fins al 1920 en tots els municipis de l'interior, excepte a Miravet, Garcia i Vinebre, que van perdre fins un 20% de la població. Però entre 1920 i 1940, ambdues comarques van perdre fins un 20% de població, excepte a Móra la Nova i Flix, a causa de la sequera i la industrialització de Barcelona i voltants. Aquests fets, juntament amb els estralls de la Guerra Civil, van provocar emigracions importants.

Per tant, durant les primeres quatre dècades del segle XX, la poca urbanització i els canvis de conreus van donar lloc a un paisatge amb certes similituds amb paisatges del passat, conformats per petits pobles envoltats de mosaics agroforestals, on, per una banda, s'iniciava la recuperació de les masses forestals i, per l'altra, s'introduïen nous conreus que generaren una diversificació paisatgística.

Per altra banda, durant els primers anys del segle XX, en el sector costaner de les Terres de l'Ebre es va construir el canal de l'esquerra de l'Ebre, inaugurat l'any 1911, que va provocar uns canvis paisatgístics molt importants en el delta.

Durant la primera meitat del segle XX, el principal conreu que s'expandí al delta fou l'arròs, ja que és dels pocs que aguanta la salinitat dels sòls deltaics. La seva presència es va notar bàsicament als municipis de Tortosa (que en aquella època incloïa els actuals municipis de Deltebre, l'Aldea, Camarles i Sant Jaume d'Enveja, tots ells en ple delta de l'Ebre) i a l'Ampolla. Les noves terres de regadiu no van créixer en detriment de les de secà, ja que les del delta van romandre majoritàriament ermes, dedicades al pasturatge i a la recollida d'herba sosa, fins al segle XX.

A part de la construcció d'aquest canal, en aquella època hi havia altres projectes de regadiu com el formulat per la Societat Hidrodinàmica de l'Ebre, que pretenia derivar 24 m³/s del riu Ebre cap als municipis d'Amposta, Aldover, Santa Bàrbara, Alcanar, Ulldecona, Sant Carles de la Ràpita, la Galera, Freginals, Masdenverge, Vi-

A mitjan segle xx, l'olivera representava al voltant del 53% de tota la superfície agrícola del Baix Ebre i el Montsià. En la imatge, camp d'oliveres a la plana del Baix Ebre-Montsià que també era aprofitat com a pastures. ICC, Fons Cuyàs

58

naròs, Benicarló, Sant Jordi, Càlig i Tortosa per al reg de terrenys d'una extensió aproximada de 35.000 ha.

Entre els anys 1927 i 1932 es va presentar, a la Confederació Hidrogràfica de l'Ebre, el projecte del canal Aldea-Camarles. En aquest sentit, es va constituir una comunitat de regants adient que va obtenir una concessió a perpetuïtat d'1,4 m³/seg amb destinació al regatge de 2.334 ha de terrenys compresos als termes municipals de Tortosa i el Perelló. Malgrat això, i diversos intents de recuperar-lo al llarg del segle xx, aquest projecte no es va arribar a realitzar mai.

En aquest sector litoral, a mesura que augmentaven les superfícies destinades al regadiu, les terres de secà de baixos rendiments s'anaven abandonant, sobretot les situades en els vessants més escarpats de les serralades (Ports, muntanyes de Tivissa-Vandellòs, serres de Cardó-Boix), que a més havien patit la fil·loxera en els conreus de vinya. En els sectors més planers, en canvi, es va intensificar l'ocupació del sòl, sobretot a partir de la introducció de més plantacions d'olivera. Per tant, al sector litoral de les Terres de l'Ebre, el conjunt de les terres dedicades al conreu de secà va quedar estabilitzat durant la primera meitat del segle xx, de 37.340 ha el 1900 a 38.330 ha el 1963.

Els conreus més estesos en el conjunt de les terres litorals de les Terres de l'Ebre eren els de secà. Sobresortia el conreu d'olivera per damunt dels altres. L'olivera a principis de segle representava el 51,33% de tota la superfície agrícola de les comarques del Baix

Ebre i el Montsià, mentre que el 1963 havia augmentat lleugerament fins al 53,80%. La densitat mitjana de plantació d'oliveres era d'unes 80-100 oliveres per hectàrea. Aquest conreu s'acostumava a acompanyar amb un petit hort de regadiu, així com altres petits conreus per poder repartir el treball al llarg de l'any. Concretament, en el marge esquerre de l'Ebre hi havia principalment ametllers, mentre que a la dreta sobretot hi havia vinya i presseguers de secà.

Un altre conreu de secà important era el garrofer, sobretot a prop de la costa, malgrat que a mesura que avançava el segle xx va anar disminuint en importància a causa de la disminució del nombre d'animals de càrrega, que n'eren els principals consumidors. La resta de conreus de secà eren molt menys importants i s'estabilitzaren pel que fa a superfície ocupada.

Als anys trenta, a les terrasses fluvials de l'entorn de Tortosa hi havia una gran plana hortícola destinada bàsicament al consum local. Aquestes terrasses al·luvials, de Xerta a Amposta, tenien uns 65 km², dels quals a principis dels seixanta es regaven uns 40 km². A més de les patates primerenques, s'obtenien cereals d'hivern, panís, alfals, llegums, tomàquets, carxofes, albergínies, mongetes tendres i cogombres.

Tant a les terrasses del curs baix de l'Ebre com a les terrasses situades a la Ribera d'Ebre, es conreaven fruiters de regadiu, com els presseguers, els perers, les pomeres, les figueres, i els albercoquers, així com també, i en menor mesura, prunes, melons, síndries, cireres, nespres, llimones i fins i tot fals safrà.

La generalització dels regadius al delta de l'Ebre va comportar en aquests inicis del segle xx la consolidació dels nuclis urbans de la Cava, Jesús i Maria, Sant Jaume d'Enveja, els Muntells i Balada, que fins aleshores formaven un conjunt inconnex de barraques (edificacions aixecades a partir dels materials de la zona: joncs,

Les barraques del delta foren l'origen dels nuclis de població actuals d'aquest paisatge. ICC, Fons Cuyàs

canyes i fang). El seu origen va determinar l'urbanisme d'aquests nuclis urbans, caracteritzat pel caràcter disseminat i per l'absència d'un nucli urbà relativament consolidat.

Durant aquest període, els pobles del predelta (l'Ampolla, Camarles, l'Aldea, Amposta i Sant Carles de la Ràpita) van experimentar creixements moderats vinculats a la progressiva colonització i consolidació dels conreus al delta de l'Ebre.

2.4 Des de 1940 fins a 1960

Entre els anys 1940 i 1960 es van gestar nous canvis paisatgístics en bona part de les Terres de l'Ebre. Per una banda, hi hagué el període més gris de la història contemporània del conreu de l'olivera: la postguerra havia minvat el nombre de pagesos així com els recursos disponibles per afrontar una regeneració dels conreus. El punt culminant de la davallada de l'olivera va coincidir amb la gran gelada de febrer de 1956, que suposà l'afectació de molts

arbres, amb pèrdues de collites generalitzades i un lent procés de recuperació o regeneració de les plantacions. Les dades següents demostren la pèrdua d'importància del conreu d'olivera: el 1945 es van moldre 23 milions de quilos d'oliva, el 1956 la xifra baixà als 9 milions. Els territoris més afectats per la gelada van ser els altiplans, les planes i les serres interiors de les Terres de l'Ebre, on les plantacions d'oliveres i garrofers quedaren totalment destruïdes (Bayerri, 1984).

En vista d'aquesta situació, aparegueren diverses iniciatives i variants per tal de superar-la. Al sector litoral de les Terres de l'Ebre, a final del mateix 1957 es constituí l'anomenada Comissió Coordinadora de l'Estudi del Pla d'Aprofitament del Baix Ebre, integrada pels representants de les confederacions hidrogràfiques del Pirineu oriental, l'Ebre i el Xúquer, amb la finalitat de realitzar els estudis adients per portar a terme el Pla d'aprofitament integral de les aigües del tram inferior del riu Ebre, amb l'objectiu de promoure el regadiu de més de 60.000 ha al marge dret i 28.500 ha al marge esquerre. Poc temps després, van veure la llum els principals pro-

La sènia era el model d'explotació agrària intensiva de vora riu que es va imposar a la cubeta de Móra. A la imatge, les sènies de Benissanet. Jordi Urioz. Arxiu Associació Cultural Artur Bladé

jectes relacionats amb preses d'aigua a Xerta i, concretament el 1970, l'avantprojecte del Canal Xerta-Càlig. El concurs del projecte tècnic i l'execució material es va anunciar el 16 d'abril de 1970 per la Direcció General d'Obres Hidràuliques.

Al sector litoral de les Terres de l'Ebre, es va consolidar el conreu de l'arròs i es va iniciar l'expansió del cultiu d'horta en les zones més aptes (predelta i immediacions del riu) que presenten unes majors elevacions, i per tant, uns nivells de salinitat més baixos.

En aquesta època, els municipis del Port van anar perdent població, com a conseqüència de la crisi del món rural que començava per afectar els sectors més abruptes i de pitjor accessibilitat. Mentrestant, els pobles situats a les planes litorals, van mantenir estabilitzada la població, a causa de la seva situació en terrenys més planers que permetien un millor aprofitament agrícola. En el sector de les planes del Baix Ebre i del Montsià, a la dècada de 1950, com a complement de l'activitat agrícola, es va iniciar la construcció de granges d'aviram que poc a poc i puntualment van anar configurant nous elements en el paisatge tradicionalment agrícola.

Els pobles litorals, com Sant Carles de la Ràpita, les Cases d'Alcanar, l'Ampolla i l'Ametlla de Mar, aquests tres darrers nuclis de pescadors creats entre els segles XVIII i XIX, van experimentar un creixement moderat en aquest període, per la seva relativa especialització en l'activitat pesquera, que restava més o menys al marge de la crisi agrícola predominant.

60

Les dècades de 1940 a 1960 van ser especialment dures al territori de l'interior de les Terres de l'Ebre. Aquestes comarques van patir de manera directa l'impacte de la Guerra Civil ja que en aquesta zona es va produir la batalla de l'Ebre, que va suposar la destrucció de pobles i el malmetement de camps de conreu. Tot plegat va provocar una pèrdua de població important i una elevada dificultat per conrear de nou les terres, ja que en moltes d'elles van quedar restes de material bèl·lic, amb el perill que això suposava per a la seguretat dels pagesos. La important gelada de 1956 va acabar de complicar la lenta recuperació de la població i dels conreus en aquestes comarques.

Les noves plantacions de vinya a l'altiplà de la Terra Alta i al baix Priorat i la replantació o recuperació d'oliveres en aquests i altres territoris interiors, van ser les dinàmiques que marcarien la transformació paisatgística d'aquest sector de les Terres de l'Ebre en aquest període.

A la cubeta de Móra, just al marge del riu, es van potenciar les sènies com a model d'explotació agrària intensiva que permetia afrontar la crisi amb una certa garantia. Les sènies eren unitats d'explotació que permetien viure a una o dues famílies. S'estructuraven perpendicularment a l'eix del riu i al voltant d'una sènia, que proveïa d'aigua, amb la qual es regaven diversos tipus de conreus: vinya, morera, cereal, llegum, horta i fruiters. A la cubeta de Móra, especialment al tram entre Móra d'Ebre, Benissanet i Miravet, n'hi havia una cada setanta o vuitanta metres, i configuraven un paisatge perfectament ordenat, alhora que divers per la varietat de conreus que s'hi cultivaven.

Durant aquest període, en aquestes comarques interiors la població disseminada va disminuir fins pràcticament desaparèixer, excepte en les esmentades sènies de la vora del riu Ebre. Només alguns pobles de la vora del riu Ebre (Riba-roja, Flix, Móra d'Ebre, Móra la Nova) presentaven algun creixement urbanístic més o menys important, en actuar de centres principals o secundaris en l'àmbit comarcal. És el cas de les dues Mores o d'una certa industrialització en el cas de Flix. A Riba-roja la construcció de la presa aigües amunt del riu va atraure un elevat nombre de treballadors que hi fixaren la seva residència, amb la conseqüent expansió del nucli urbà.

En el municipi de Móra la Nova destaca en aquest període la construcció dels tallers de reparació de ferrocarrils, que representaren la construcció d'uns nous paisatges urbans, així com un cert creixement del nucli urbà vinculat als llocs de treball que generaven els tallers.

2.5 Des de 1960 fins al 2000

A partir de la dècada de 1960 es van iniciar una sèrie de canvis en els paisatges de les Terres de l'Ebre. Fins aleshores, aquells paisatges havien estat eminentment rurals i agrícoles. Tot i que encara avui dia un dels trets distintius més característics del paisatge ebrenc és el seu caràcter agroforestal, durant aquest període parts del territori cada cop més importants en superfície, sobretot al sector litoral, es van transformar a través d'actuacions que tenien una incidència paisatgística important amb vocació de permanència.

Per una banda, va continuar l'èxode rural que en successives onades havia anat buidant els territoris de muntanya o espais rurals aïllats, com l'altiplà de la Terra Alta, de les riberes de l'Algars o els pobles del Port (Paüls, Alfara de Carles i Prat de Comte). Per l'altra, les planes litorals, les terrasses fluvials i el front litoral van iniciar un creixement demogràfic i d'activitats, tant en intensitat com en volum total. Els pobles principals de les planes interiors (Gandesa, Móra d'Ebre) també van incrementar lleugerament la població, ja

Muntanyes del municipi del Perelló, on la vegetació de matollars i garrigues revela la recurrència passada d'incendis forestals. Ferran Aguilar

que part de la migració provinent de zones de muntanya o d'espais rurals més marginals va trobar millors condicions de vida i més facilitats d'integració laboral, a la vegada que algunes d'aquestes viles i ciutats esdevingueren capitals administratives.

Als sectors de muntanya (Ports, Pàndols-Cavalls, Cardó-Boix, Tormo, Tivissa-Vandellòs, Llaberia) pràcticament van desaparèixer les activitats silvícoles i associades (especialment el carboneig) i només es van mantenir activitats ramaderes cada cop més residuals, així com tales puntuals de les masses forestals, que s'efectuaven quan al propietari li convenia per motius econòmics i que no representaven autèntics mecanismes de gestió forestal. En aquests sectors, els conreus només es van mantenir en terrenys de poc pendent i propers als nuclis habitats.

En paral·lel a aquest abandonament de les activitats agroforestals, es va produir una desaparició dels assentaments disseminats que va comportar la degradació, i fins i tot la desaparició en molts casos, de les edificacions i del patrimoni arquitectònic associat com els corrals, les cisternes, els senders, els forns de calç o les places carboneres.

Aquest abandonament massiu de conreus i la no-gestió forestal van donar lloc a una massa forestal contínua que va afavorir, a partir de la dècada de 1960, l'augment dels grans incendis forestals. Els efectes d'aquests grans incendis forestals tenen una clara incidència en el paisatge actual d'arreu de les Terres de l'Ebre, i han provocat que la majoria de les masses forestals presentin una estructura de matollars o garrigues en diferent estat de desenvolupament.

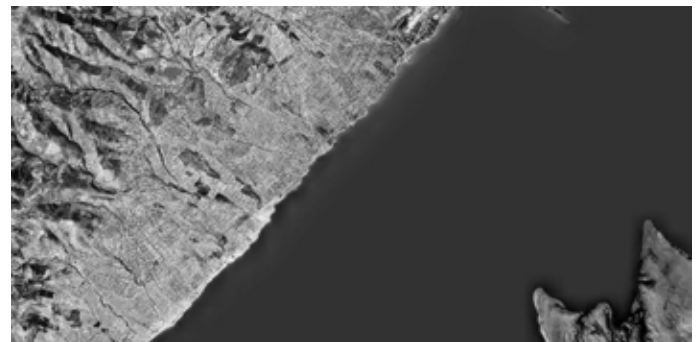
En aquests sectors de muntanya, sobretot a les carenes litorals del sistema Cardó-Boix, van aparèixer des de mitjan anys noranta diversos projectes de parcs eòlics. En aquest sentit, l'any 1995 es construï el parc eòlic Pebesa, al sector nord del coll de l'Alba al municipi de Tortosa, amb 25 aerogeneradors i l'any 2000, el parc eòlic de les Colladetes al municipi del Perelló, amb 54 aerogeneradors.

Als sectors rurals més aviat planers de l'interior de les Terres de l'Ebre, es donaren diverses dinàmiques agrícoles vinculades a les dinàmiques del mercat. Per una banda, a l'altiplà de la Terra Alta i al baix Priorat, va proliferar el conreu de la vinya mentre que l'ametller i els sembrats van entrar en plena recessió. En alguns casos es van roturar terres que anteriorment ja havien estat conreades amb vinya, tot i que amb la mecanització moltes de les feixes es feien amb marges de terra i, per tant, en variava l'estructura característica de la pedra seca. Per l'altra, a la cubeta de Móra el conreu de la fruita dolça es va estendre per terres cada cop més allunyades del riu, al mateix temps que es va anar millorant la tecnologia per a l'extracció d'aigua del subsòl. Aquestes dinàmiques van provocar una certa homogeneïtzació del paisatge en aquest sector central de la cubeta, en ser eliminats gairebé tots els rastres d'antics conreus de secà així com de bona part de l'explotació agrària que representaven les sènies, que només es mantenien en indrets marginals. Finalment, destaca tot el procés d'abandonament dels conreus d'olivera situats als costers de l'Ebre, degut a diversos factors com l'envelliment de la població, la derivació de mà d'obra

cap a la construcció de les centrals nuclears d'Ascó (iniciada a finals de la dècada de 1970 i acabada el 1984) i la implantació de nous conreus de regadiu, sobretot fruita dolça i cirerer a l'eix entre Vinebre i la Torre de l'Espanyol.

Els nuclis urbans de tot aquest sector interior, configurat per les serres i els altiplans, no van experimentar canvis significatius en el parc edificat al llarg dels darrers quaranta anys del segle xx. Els sectors de les planes litorals, les terrasses fluvials i el front litoral, en canvi, van tenir uns creixements considerables, urbans sobretot, i en menor mesura industrials. Aquestes transformacions es van realitzar especialment a partir del desenvolupament immobiliari vinculat principalment a l'activitat turística de sol i platja, que va anar ocupant progressivament els fronts litorals. En un primer moment, a les dècades de 1960 i 1970, el desenvolupament urbanístic va tenir lloc al municipi de l'Ametlla de Mar (urbanitzacions de Calafat, Sant Jordi d'Alfama, les Tres Cales, l'Alguer i Roques Daurades), a Sant Carles de la Ràpita i Alcanar, on sobretot es van construir urbanitzacions amb habitatges aïllats amb jardí amb una funció de segona residència. Aquestes urbanitzacions, moltes vegades realitzades sense planejaments previs i de manera desordenada, van donar lloc a un paisatge descuidat, desestructurat i amb arquitectures de poca qualitat estètica.

Posteriorment, a les dècades de 1980 i 1990, es va iniciar l'ocupació del front litoral de l'Ampolla i va continuar en els altres municipis esmentats anteriorment, amb una tipologia constructiva predominant en forma d'habitatges adossats i apartaments turístics. Tot

Una comparativa entre les imatges aèries de l'any 1956 i el 2000 del tram entre les Cases d'Alcanar i Sant Carles de la Ràpita permet copsar l'elevat dinamisme de les planes litorals. ICC

i això, aquests creixements urbanístics no van arribar als nivells d'ocupació de sòl i densitat que van experimentar en altres sectors del litoral català.

El creixement urbanístic es va fer sobretot resseguint l'eix de les vies de comunicació (la carretera N-340), i així es va crear un cert continuïm urbà en gairebé tot el front litoral dels municipis esmentats. Només en restaven al marge aquells indrets amb una menor accessibilitat o major pendent del terreny. La no-urbanització d'aquests espais litorals ha esdevingut un element molt característic i singular del paisatge litoral ebrenc. Cal tenir en compte que el patró d'urbanització que es va desenvolupar en aquelles dècades impedeix la visió del mar des d'alguns punts, trenca patrons arquitectònics de les poblacions litorals i provoca una homogeneïtzació dels paisatges urbans.

La construcció de l'autopista AP-7, en servei des de final dels anys setanta, implicà l'obertura d'una cicatriu en una part del front litoral, especialment des del sud del municipi de l'Ametlla de Mar fins al nucli urbà de l'Ampolla.

Al sector de les terrasses fluvials es van produir diversos canvis. Per una banda, a les terrasses fluvials des de Xerta fins a Amposta, es van anar substituint els conreus hortícoles, molt característics fins aleshores, per conreus de cítrics. Paral·lelament, a les terrasses fluvials de l'entorn de la conurbació Tortosa-Roquetes, es va donar un procés d'ocupació de construccions vinculades a les activitats industrials, agropecuàries i de serveis. Gasolineres, granges, escorxadors, petites naus industrials, comerç-aparador entre d'altres van configurar nous paisatges seguint els eixos de

comunicació (les carreteres C-12 i C-42). Per altra banda, a la dècada de 1970 es desenvolupà el polígon industrial del Baix Ebre a la vora del nucli urbà de Campredó (nucli agregat al municipi de Tortosa) que significà l'ocupació de zones de conreu i el creixement del propi nucli urbà.

Al litoral del Baix Ebre els paisatges agroforestals es van mantenir, tot i que es van anar abandonant gradualment els conreus d'olivera menys accessibles. Per altra banda, la plana del Baix Ebre-Montsià, al sector sud i a l'entorn del nucli urbà de Santa Bàrbara, els conreus d'olivera es van substituir pels cítrics, en un procés paral·lel al desenvolupament tecnològic que anava facilitant l'extracció d'aigua del subsòl i fruit dels canvis en les condicions del mercat. Aquest procés es va produir majoritàriament entre les dècades de 1980 i 1990.

La Sénia, Ulldecona i Alcanar van augmentar la població i l'edificació, i es van alliberar de les serioses pèrdues de població dels pobles d'interior amb la incorporació de recursos econòmics: la indústria del moble a la Sénia, de la pedra, de l'oli, del moble i altres indústries a Ulldecona, o l'agroindústria i els serveis a Alcanar van generar un increment important de les edificacions, tant de residència com industrials, a partir de 1980. El sector litoral del municipi d'Alcanar, on els pagesos havien tingut històricament la residència d'estiu lligada a petites parcel·les de conreu d'horta i tarongers, es va mantenir al marge de la implantació urbana d'edificacions turístiques.

Un fenomen característic d'aquestes planes litorals i prelitorals va ser la proliferació de l'assentament disseminat, especialment a partir de la segona meitat de la dècada de 1990. Es tractava d'un procés, que encara continua vigent, que consistia a rehabilitar antics masos que ja no tenien la funció agrària original. És un fenomen que protagonitzaren ciutadans procedents de diversos països europeus (sobretot anglesos), i que va tenir una certa incidència en municipis com el Perelló, l'Ametlla de Mar, l'Ampolla, Rasquera, i més recentment (i ja als altiplans, vessants i planes interiors) a Gandesa, Tivissa o Riba-roja.

Per altra banda, al sector nord d'aquesta plana, més propera als nuclis urbans de Roquetes, Tortosa, i Amposta, es van experimentar transformacions paisatgístiques per intrusió d'elements que els sistemes urbans expulsaven (granges, naus industrials, etc.) i que van esquitxar el territori. Malgrat tot, el conreu de l'olivera es mantingué en bona part d'aquesta plana prelitoral, fet que configurà un dels paisatges més singulars i característics de les Terres de l'Ebre.

A les terrasses, planes i a la zona predeltaica, com s'ha dit, es va produir un increment del parc edificat degut a l'increment de població d'aquests territoris. L'ampliació dels nuclis urbans es va anar produint d'una manera constant amb la construcció de nous eixamples i barris amb noves tipologies d'edificis, amb major alçada i densitat d'habitatges. Aquest fenomen sobretot es va donar a les capitals de comarca i entorns: Roquetes, Tortosa, Amposta i Sant Carles. En aquests casos, els nuclis antics es mantenien com a estructura urbana tancada, per bé que amb signes de deteriorament (molt important en el cas de Tortosa), on es van iniciar algunes intervencions de rehabilitació i recuperació d'espais, així com la construcció de noves edificacions.

62

El litoral del Baix Ebre fou un dels paisatges on tingué més incidència la construcció de l'autopista AP-7, com es pot apreciar en aquesta imatge del procés de construcció. ICC, Fons SACE

Les urbanitzacions que es van anar construint durant aquesta època a l'entorn dels principals nuclis urbans (Roquetes, Tortosa i Amposta), es van ocupar principalment per gent del propi territori, com a primera o segona residència. Aquest fenomen⁵, invers al produït durant l'edat mitjana, quan les classes benestants tendien a viure dins de les muralles, és característic dels sistemes urbans i formes de vida actuals, per bé que en el cas de les Terres de l'Ebre és un fenomen que no ha arribat als nivells d'altres territoris de Catalunya i, per tant, té una incidència territorial i paisatgística escassa.

Durant aquestes quatre dècades al delta de l'Ebre es va culminar el procés de colonització agrícola a través de la implantació dels conreus d'arròs que van arribar fins gairebé la primera línia de costa. En paral·lel a aquest procés, a final de la dècada de 1970 i principi de la de 1980 es va produir la reivindicació dels valors naturals d'aquests ecosistemes, que van culminar amb la creació, l'any 1984, del Parc Natural del Delta de l'Ebre, que garanteix la protecció d'una part dels paisatges naturals característics del front litoral deltaic i d'alguns sistemes d'aiguamolls adjacents.

En aquest període els nuclis de la Cava i Jesús i Maria van créixer molt i pràcticament van acabar unint-se en un de sol (de fet, la unió toponímica es produeix sota el nom de Deltebre). A banda de la important extensió superficial que es va assolir, especialment al nucli de la Cava, es va produir de manera que va generar uns paisatges urbans força peculiars (com també va ser el cas, en menor extensió superficial, del nucli de Sant Jaume d'Enveja, situat al marge dret del delta). Aquests creixements, que aparentment presentaven una forma desordenada, responien a una lògica de distribució familiar entre els descendents de les propietats (construcció d'habitatges adossats seguint l'estructura de les propietats), a una forma cultural de relacionar-se amb el medi (existència d'horts urbans en quasi cada parcel·la) i a una distribució capil·lar seguint els principals eixos viaris. Tot plegat fa que els nuclis urbans del delta de l'Ebre presentin un urbanisme particularitzat pel caràcter disseminat i per l'absència d'un nucli urbà relativament consolidat, seguint els orígens de creació d'aquests nuclis que ho feien a partir d'un conjunt inconnex de barraques, edificacions aixecades a partir dels materials de la zona: joncs, canyes i fang.

Per altra banda, al front litoral del delta de l'Ebre es van començar a construir les urbanitzacions de Riumar (municipi de Deltebre) i l'Eucaliptus (municipi d'Amposta). Una accessibilitat dolenta, així com les pròpies condicions naturals del delta, que el fan un siste-

Els cítrics i l'horta intensiva han anat substituint els conreus d'olivera i garrofer en el tram entre l'Ampolla i Sant Carles de la Ràpita. En la imatge, vista dels voltants de Camarles. Yamileth Amelines, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

ma molt dinàmic, va comportar que aquestes urbanitzacions no creïessin gaire i que no apareguessin nous projectes en aquesta zona.

La zona del predelta, és a dir, els terrenys situats entre el nucli urbà de l'Ampolla i Sant Carles de la Ràpita, passant pels nuclis de Camarles, Lligallo del Roig, Lligallo del Ganguil, l'Aldea i Amposta, es va transformar de manera important durant aquest període. En aquest sentit, destaquen la substitució dels conreus d'olivera i garrofer pels conreus de cítrics i l'horta intensiva que gradualment es van anar fent protagonistes del paisatge d'aquest sector. Per altra banda, el nucli urbà de l'Aldea experimentà un creixement important al llarg de l'eix de la carretera N-340 i al voltant d'aquesta infraestructura es van construir naus comercials o de serveis (concessionaris de vehicles, naus de distribució, centres de jardineria, entre altres). Tot plegat va configurar un paisatge confús i desordenat, malgrat el contrast entre oliveres, garrofers, cítrics i horta, amb el delta a la vora.

En definitiva, el sector litoral i el de les terrasses fluvials són els espais que van experimentar durant els últims anys d'aquest període uns creixements residencials i infraestructurals més importants.

Bona part dels espais agrícoles, que encara són molt importants en la configuració dels paisatges del conjunt de les Terres de l'Ebre, es mantenen en un fràgil equilibri que posa en dubte la seva viabilitat en termes econòmics. Els paisatges del cítric, característic del sector sud de les Terres de l'Ebre, o de l'arròs al delta de l'Ebre, fa uns anys que arrosseguen crisis de preus que els estan posant al límit de la subsistència. El mateix passa amb el conreu d'olivera, especialment al situat a l'interior de les Terres de l'Ebre, tot i que en aquest cas, i malgrat les oscil·lacions del preu, el principal factor d'abandonament durant aquest període fou el relleu generacional i/o la dedicació a altres conreus de regadiu més rendibles.

En les àrees de muntanya, el fort procés de despoblament que va experimentar el territori va comportar l'abandonament i l'em-

⁵ No és aquest un fenomen de final del segle xx, però. Els romans amb possibilitats apreciaven la vida a les vil·les properes a les ciutats, on només hi anaven per qüestió de negocis: "Si podéis hacer frente a la perspectiva de renunciar a los juegos públicos, comprad una casa de propiedad en el campo. Lo que cueste no ascenderá a más de lo que pagáis aquí de renta anual por una miserable buhardilla mal iluminada. Un jardín añadido a la propia casa y un pozo con alberca poco profunda os evitará extraer y acarrear agua cuando vuestras plantas necesiten ser regadas... El insomnio causa más víctimas entre los romanos enfermos que cualquier otro factor (las dolencias más comunes son, por supuesto, la acedia y las úlceras, contraídas por los excesos del comer). ¿Cuántos de vosotros, os pregunto, podéis conciliar el sueño en vuestros alojamientos? Dormir toda la noche de un tirón –y esto es lo esencial del problema– es privilegio de los ricos. El ruido ensordecedor de los carros atravesando esas estrechas y serpenteantes calles, las blasfemias de los carreteros atrapados en un atasco de tráfico; esto solo bastaría para sobresaltar al más amodorrado de los manatés del Emperador, desvelándolo para siempre" (Juvenal, 1996).

bosquinament progressiu de les terres de conreu, i va contribuir a l'extinció de les masses forestals de les darreres dècades. En relació amb aquest darrer aspecte, és important destacar que els incendis forestals han estat els veritables protagonistes en la configuració del paisatge actual de bona part d'aquestes àrees. En aquests indrets de muntanya, els espais agrícoles són residuals i es localitzen als fons de la vall i en indrets ben comunicats amb els nuclis urbans.

Un altre fenomen de transformació d'aquests paisatges de muntanya durant aquest període van ser les pedreres, que van subministrar material pel procés de creixement tant del propi àmbit territorial com dels territoris propers. Per la seva dimensió són especialment significatives les existents a Ulldecona i Alcanar.

També cal mencionar la instal·lació d'aerogeneradors per a la producció d'energia elèctrica al sector oriental de les muntanyes de Cardó-Boix.

La comarca de la Terra Alta, que durant molts anys estava en una situació de regressió econòmica i demogràfica, va experimentar en els últims temps d'aquest període una certa estabilització socioeconòmica, seguint en certa manera el model territorial impulsat a la comarca del Priorat, a partir de la producció de vins de qualitat. Aquest fet va comportar la recuperació d'antics conreus de vinya, així com el desenvolupament del turisme rural i el manteniment d'alguns nuclis urbans, especialment Horta de Sant Joan i Arnes.

El sector del baix Priorat, ha mantingut fins avui uns paisatges agroforestals caracteritzats pel predomini de la vinya, però també amb presència d'olivera i altres conreus de secà, com l'ametller i l'avellaner). Això va ser possible per la realització de tot un seguit de millores en les explotacions que en termes generals no han tingut una incidència notòria en el paisatge preexistent.

3. El paisatge actual i les seves dinàmiques

*Vista general de l'atiplà de la Terra Alta des de la Fatarella.
Jose Miquel Martínez, Escola d'Art i Disseny de Tarragona*

El paisatge actual és fruit d'herències del passat. El domini musulmà sobre les Terres de l'Ebre va ser molt important i es manifesta en topònims com Aldover, l'Assut, Alcanar, Benifallet i en molts d'altres, i en les tècniques de rec —les sínies, per exemple, tan abundants a les planes— que han perdurat fins a l'actualitat. La reconquesta cristiana va implicar la instal·lació d'unes estructures paisatgístiques, en molts aspectes comunes en tot l'àmbit de la Catalunya Nova, i que sobretot pel que fa al paisatge rural han perdurat gairebé fins a l'actualitat. Per exemple, destaquen el poblament agrupat en pobles fortalesa, els pobles talaia i la configu-

ració de paisatges agroforestals articulats al voltant dels pobles i masos. Així, l'imaginari paisatgístic de les Terres de l'Ebre i, en general, de bona part dels territoris mediterranis està constituït per paisatges fonamentalment de base cultural: els paisatges agrícoles de l'olivera, del garrofer, de la vinya, les feixes esglaonades que recobreixen vessants sencers, els petits assentaments costaners, els pobles emmurallats, etc., responen a estructures del paisatge que s'han mantingut invariables durant segles. Tot i això des de fa unes dècades, part de les estructures característiques d'aquests paisatges estan en un procés de canvi o substitució.

Usos del sòl de les Terres de l'Ebre

Unitats de paisatge de les Terres de l'Ebre

1. Costers de l'Ebre
2. Altiplà de la Terra Alta
3. Serra del Tormo
4. Riberes de l'Algars
5. Serres de Pàndols - Cavalls
6. Cubeta de Móra
7. Baix Priorat
8. Serra de Lliberia
9. Barrufemes
10. Burgans
11. Muntanyes de Tivissa - Vandellòs
12. Serres de Cardó - Boix
13. el Port
14. Plana del Baix Ebre - Montsià
15. Paisatge fluvial de l'Ebre
16. Vessants de Tivenys - Coll de l'Alba
17. Litoral del Baix Ebre
18. Serres de Montsià-Godall
19. Delta de l'Ebre

- Bosc d'aciculifolis
- Bosc d'esclerofil·les
- Bosc de caducifolis
- Bosquina i prat
- Conreu herbaci de regadiu
- Conreu herbaci de secà
- Fruiter de regadiu
- Fruiter de secà
- Vinya
- Vegetació de zona humida
- Sòl amb vegetació escassa o nul·la
- Zona cremada
- Sorral i platja
- Aigua marina
- Aigua continental
- Infraestructura viària
- Nucli urbà
- Urbanització
- Zona industrial i comercial

Entre les principals dinàmiques generals que propicien aquests canvis, destaquen:

- L'èxode rural, que ha despoblat grans àrees de muntanya mediterrània a favor de les ciutats, els pobles i les viles situats en zones planeres i més ben comunicades: l'emigració del camp a la ciutat és la causa de la pèrdua d'estructures seculars del paisatge rural a favor de l'augment de la vegetació natural.
- La urbanització difusa, que ha provocat la dispersió per algunes parts del territori, especialment de les planes litorals, d'àrees residencials, comercials i industrials, juntament amb una densa xarxa d'infraestructures viàries, i que ha afavorit l'emergència de nous paisatges, de caràcter periurbà o rururbà.
- El turisme i la urbanització del litoral, que ha estat el motor de transformació de la façana costanera. Potser el més característic de tots els tipus de paisatges mediterranis és el que ha sofert un canvi més gran: un espai durant molts segles marginal i evitat per la població i que s'ha convertit en un territori que concentra població i activitat econòmica.

Pel que fa a la possible evolució general del paisatge de les Terres de l'Ebre, si més no a curt i mitjà termini, sembla que s'encamina a accentuar alguns dels processos i les dinàmiques que s'han desenvolupat en les darreres dècades.

Les pàgines següents analitzen el paisatge actual i les dinàmiques de les Terres de l'Ebre. S'ha dividit el territori en sis grans àrees morfològiques que es diferencien entre si per una sèrie d'atributs molt bàsics (relleu, pendent, orientació, geologia i coberta vegetal). Es tracta dels altiplans, les serres, les planes interiors i litorals, les terrasses fluvials i el delta.

3.1 El paisatge dels altiplans

A les Terres de l'Ebre els altiplans se situen majoritàriament a la comarca de la Terra Alta, a les terres que s'estenen a l'oest de la línia que forma el Port i les serres de l'Espina, de Pàndols i Cavalls. També se'n troben al sector nord-est de la Ribera d'Ebre, en contacte amb la comarca de les Garrigues.

El paisatge de l'altiplà és un gran mosaic agroforestal on es combinen els cultius de secà (majoritàriament de vinya i oliveres, i en menor mesura d'ametllers i cereal) amb la garriga i les bosquines de pi blanc, dominat pels bancals de pedra seca i tota l'arquitectura que s'hi associa (barraques, cisternes, etc.).

En la darrera dècada, als altiplans s'han anat implantant sistemes de regadiu de suport als conreus. Concretament hi ha cinc nous àmbits de regadiu en funcionament i tres projectes més de moder-

Taula 1. Nous regadius als altiplans de les Terres de l'Ebre

Nom del regadiu	Municipis	Regants	Superfície (ha)	Procedència de l'aigua	Finalitat	Conreus
Terra Alta	Batea, Bòt, Caseres, Corbera d'Ebre, la Fatarella, Gandesa, la Pobla de Massaluca, Vilalba dels Arcs	621	1.685	Superficial (riu Ebre)	Suport	Vinya, olivera, fruita dolça i fruita seca
Planes i Aixalellas	Ascó i Flix	112	242	Superficial (riu Ebre)	-	Olivera, fruita seca i fruita dolça
Vingalis	Vinebre i Flix	154	422	Superficial (riu Ebre)	Suport	Fruita dolça, fruita seca i olivera
Garrigues sud	Flix, Bovera, la Granadella, Bellaguarda, Juncosa i els Torms	1.467	5.162	Superficial (riu Ebre)	Suport	Olivera
Palma d'Ebre	La Palma d'Ebre	160	900	Superficial (riu Montsant)	Suport	Olivera

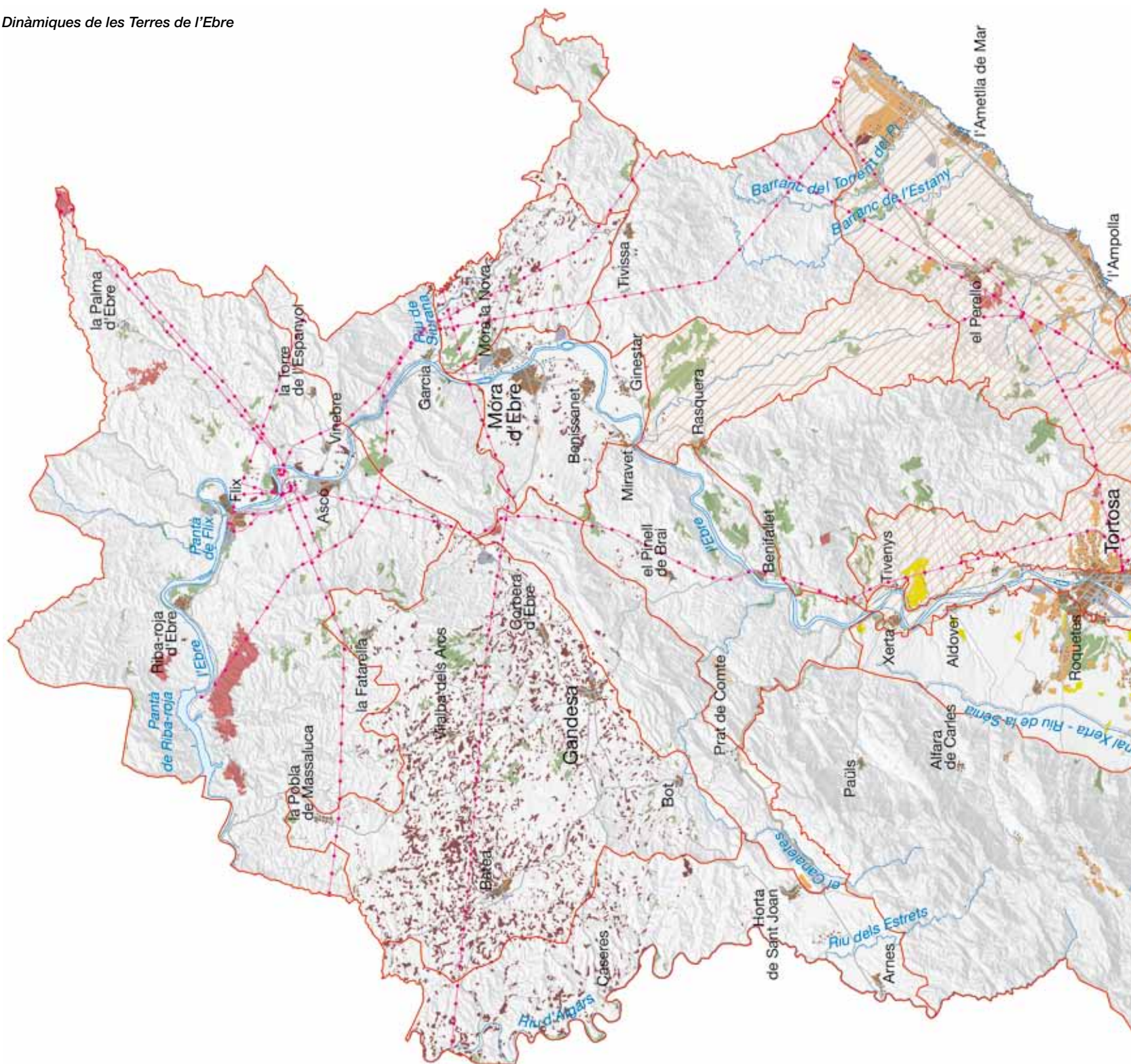
Elaboració pròpia a partir del web Regadius de Catalunya del Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació i Medi Natural (2013) (<http://www.regadius.cat>)

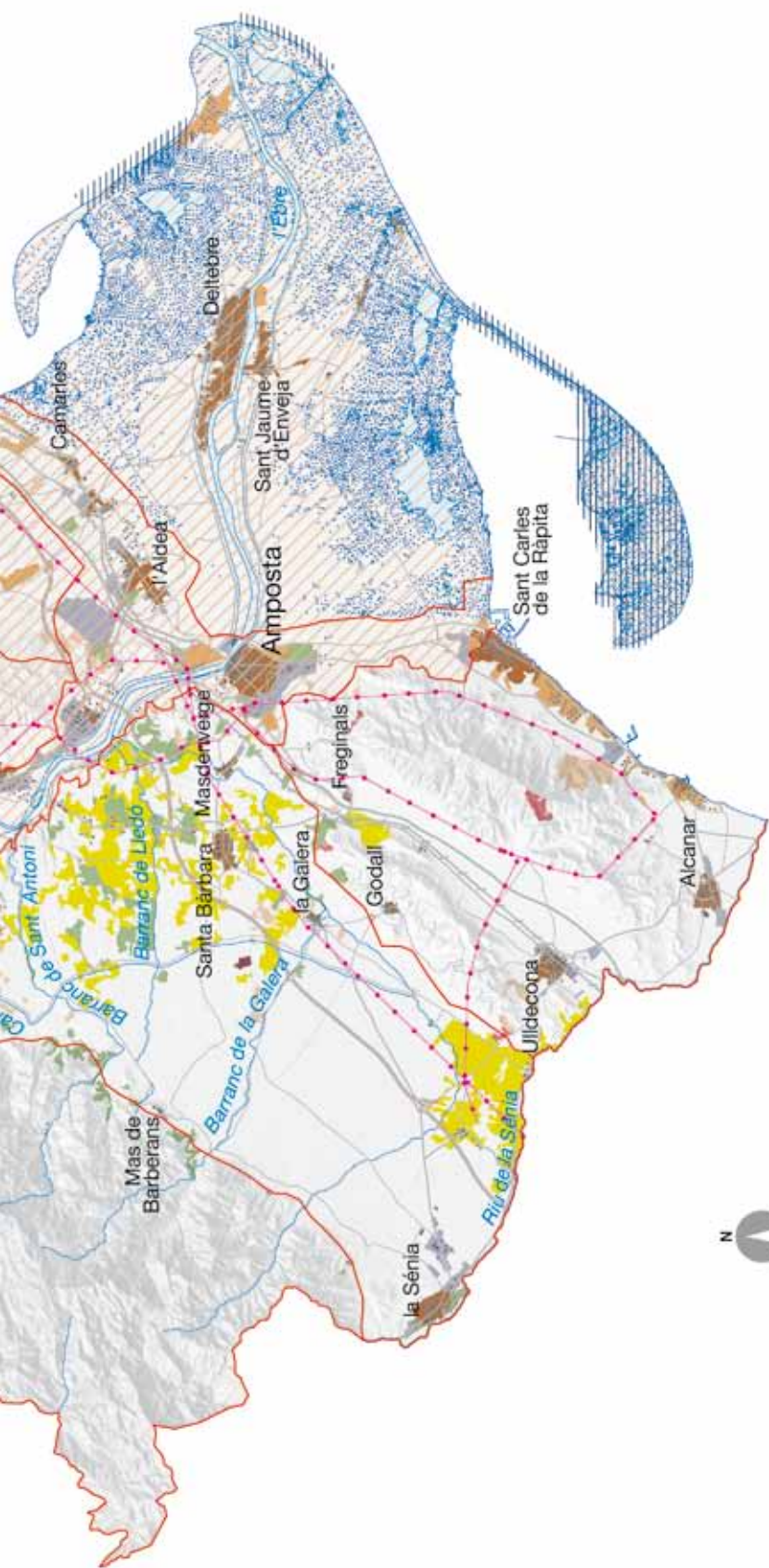
Taula 2. Modernització de regadius als altiplans de les Terres de l'Ebre

Nom del regadiu	Municipis	Regants	Superfície (ha)	Procedència de l'aigua	Finalitat	Conreus
El Progrés	Ascó i Vinebre	252	268	Superficial (riu Ebre)	Suport	Fruita dolça, fruita seca, olivera i vinya
Sant Jaume	La Torre de l'Espanyol	205	347	Superficial (riu Ebre)	-	Cereals
Pinell de Brai	El Pinell de Brai	702	782	Superficial (riu Ebre)	Transformació	Fruita dolça, fruita seca, olivera i vinya

Elaboració pròpia a partir del web Regadius de Catalunya del Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació i Medi Natural (2013) (<http://www.regadius.cat>)

Dinàmiques de les Terres de l'Ebre

0 5 10 15 km
Escala 1:275 000

Unitats de paisatge de les Terres de l'Ebre

1. Costers de l'Ebre
2. Altiplà de la Terra Alta
3. Serra del Tormo
4. Riberes de l'Algars
5. Serres de Pàndols - Cavalls
6. Cubeta de Móra
7. Baix Priorat
8. Serra de Llaberia
9. Barrufemes
10. Burgans
11. Muntanyes de Tivissa - Vandellòs
12. Serres de Cardó - Boix
13. el Port
14. Plana del Baix Ebre - Montsià
15. Paisatge fluvial de l'Ebre
16. Vessants de Tivenys - Coll de l'Alba
17. Litoral del Baix Ebre
18. Serres de Montsià-Godall
19. Delta de l'Ebre

Dinàmiques naturals

- Subsidiència del delta
- Erosió marina a les vores del delta

Dinàmiques forestals

- Incendis forestals (2003 - 2007)

Dinàmiques industrials

- Complexos industrials i de producció elèctrica
- Xarxes de transport d'electricitat
- Desenvolupament d'infraestructures viàries
- Activitats extractives
- Desenvolupament de sòl industrial

Dinàmiques urbanes

- Habitatge residencial de baixa densitat
- Creixement urbanístic
- Proliferació d'assentaments disseminats

Dinàmiques agràries

- Plantació de vinya
- Plantació de cítrics
- Abandonament de l'activitat
- Xarxa hidrogràfica
- Unitat de paisatge
- Cap de municipi

*Camps de conreu entre Bot i Horta de Sant Joan.
Jose Miguel Martínez, Escola d'Art i Disseny de Tarragona*

nització. En aquest sentit, més enllà de les infraestructures pròpies d'aquest sistema de regadiu (rases per soterrar tubs de conducció, estacions de bombament, basses d'acumulació i decantació, etc.) la influència en el paisatge de la posada en marxa de regadius de suport ha estat poca, ja que, tret de casos molt puntuals, no hi ha hagut una substitució dels conreus.

A part de l'activitat agrícola relacionada amb algun canvi de cultiu puntual, es detecta com a dinàmica important el seu abandonament, sobretot en els sectors de major pendent. Aquesta dinàmica, a banda de representar un canvi en el paisatge per la substitució de conreus per masses forestals, implica una pèrdua del patrimoni de l'arquitectura rural de la pedra seca, que gradualment deixa de ser present en el paisatge, primer pel cobriment de la vegetació natural i posteriorment per un progressiu deteriorament i desaparició.

A propòsit del paisatge dels altiplans també és important mencionar els incendis forestals, que provoquen la transformació de sòl forestal en sòl nu. En les darreres dècades han afectat especialment la unitat costers de l'Ebre, i sobretot el municipi de Ribarroja d'Ebre. L'any 1994 l'oest dels costers de l'Ebre (municipis de la Pobla de Massaluca, Vilalba dels Arcs, la Fatarella i Ribarroja d'Ebre) es va veure afectat per un gran incendi forestal de 6.140 ha que va cremar totes les bosquines de pi blanc que s'havien anat desenvolupant al llarg dels quaranta o cinquanta anys anteriors. També l'any 2005, un altre gran incendi forestal, en aquest cas de 2.248 ha, va tornar a afectar aquest sector, especialment el municipi de Ribarroja d'Ebre. Els incendis forestals, a banda de canviar la fesomia del paisatge, poden afavorir l'augment dels processos erosius, cosa que dificultaria la regeneració natural vers les formacions vegetals precedents. En aquest sentit, cal tenir en compte que els altiplans estan formats majoritàriament per materials tous (margues), molt vulnerables a l'erosió.

A banda d'aquests aspectes comuns dels espais agroforestals dels altiplans de les Terres de l'Ebre, al sector situat al nord-est de la comarca de la Ribera d'Ebre, entre Flix i la Palma d'Ebre, predomina de manera gairebé exclusiva el mosaic agroforestal de garrigues amb conreu d'olivera, format sobre els vessants relativament suaus oportunitat abançalats. Els conreus es mantenen sobre-

tot als fons més planers i amb una millor accessibilitat, mentre que les garrigues i unes bosquines incipients es desenvolupen sobre els sectors de major pendent, on anteriorment els conreus d'olivera havien estat presents. Per altra banda, malgrat que el projecte de regadiu d'aquest sector inicialment només preveia dotacions de suport, també s'han substituït conreus per altres de més rendibles, allà on el pendent i la disponibilitat d'aigua ho ha permès, com és el cas del sector de Vinebre i la Torre de l'Espanyol.

Pel que fa a l'altiplà de la Terra Alta, al sector més septentrional, el paisatge dominant és una combinació de la superfície forestal amb els camps d'olivera i ametllers, en un relleu tabular on encaixen els barrancs profunds que descendeixen cap al riu Ebre. En els espais amb menor pendent, vessants i fondos abançalats, destaca el conreu de l'olivera, que forma part de la Denominació d'Origen Protegida de l'Oli de la Terra Alta. Els barrancs de difícil accés són els que pateixen una dinàmica més acusada de pèrdua d'espai agrícola a favor de les masses forestals, cada cop més contínues, fet que previsiblement seguirà passant en un futur, també tenint en compte que l'aprofitament silvícola cada cop és menor. Tots aquests condicionants fan que aquesta zona, juntament amb altres indrets dels altiplans on els elevats pendents impedeixen el conreu, sigui més vulnerable davant els incendis forestals.

En relació amb el sector meridional de l'altiplà de la Terra Alta, els moderats pendents han permès el desenvolupament majoritari de la vinya, i han configurat un paisatge vitícola des de Vilalba dels Arcs fins a Bot. La vinya s'ha convertit en un cultiu que, lligat a la Denominació d'Origen dels Vins de la Terra Alta, dota de personalitat bona part d'aquest àmbit morfològic, i representa en aquesta comarca una superfície superior al 50%. Respecte al sistema de producció, el 92% de la superfície es cultiva en condicions de secà i únicament el 8% es cultiva en regadiu. La tendència recent és apostar més per la qualitat que no pas per la quantitat, aspecte que reforça la recerca del valor afegit del producte. També cal tenir present que en la darrera dècada s'han produït noves plantacions

*Conreus d'ametllers i oliveres a Vilalba dels Arcs.
Jose Miguel Martínez, Escola d'Art i Disseny de Tarragona*

Noves plantacions de vinya D.O Terra Alta a Horta de Sant Joan. Al fons, el Port. Rafael López-Monné

de vinya, bé recuperant antics conreus que ja s'havien convertit en bosquines, bé substituint altres conreus, sobretot ametllers. Les noves rompudes per a conreus representen en un primer moment un cert impacte en el paisatge, per la creació de nous talussos que introdueixen els colors clars de la terra en contrast amb els verds de les masses forestals preexistents. En la majoria dels casos, però, aquests talussos es revegeten de manera natural, i en pocs anys es mimetitzen amb el paisatge preexistent. Per altra banda, també cal tenir present que les noves rompudes a vegades van associades a l'enderroc de marges de pedra seca i altres elements del patrimoni arquitectònic i arqueològic que donen caràcter als altiplans, fet que caldria evitar en la mesura del possible.

En un futur, aquest característic mosaic agroforestal es podria mantenir si se segueix apostant per vincular aquests espais a l'elaboració de productes de qualitat no dependents directament d'ajudes europees, com la vinya i l'olivera integrats en les respectives denominacions d'origen, o alguns conreus d'agricultura ecològica, i comptant amb reg de suport.

També cal mencionar que enmig dels mosaics agroforestals, encara és possible observar les restes de la batalla de l'Ebre, que va tenir lloc entre el 25 de juliol i el 16 de novembre de 1938 en el marc de la Guerra Civil espanyola. Bona part del sector comprès entre la Fatarella, Vilalba dels Arcs i Corbera d'Ebre es va convertir en un camp de trinxeres, moltes de les quals encara es poden observar (els paisatges de la memòria de la batalla de l'Ebre es tractaran amb més profunditat al capítol 5 d'aquest bloc 2, dedicat als valors en el paisatge, i també al bloc 4 de paisatges d'atenció especial).

En aquest paisatge agroforestal dels altiplans, els nuclis urbans són petits i compactes, excepte Gandesa i Batea, adaptats a la topografia i sense excessives distorsions quant a alçades, cromatisme o volums. Només es produeixen alteracions en algunes entrades de les poblacions per la construcció de naus i equipaments agrícoles. Per altra banda, pobles com Arnes o Horta de Sant Joan, pel valor patrimonial que tenen, han estat inclosos en el catàleg de Béns Culturals d'Interès Nacional. Dels paisatges urbans dels

altiplans destaquen algunes construccions, com ara els cellers cooperatius modernistes del Pinell de Brai i Gandesa, inclosos també al catàleg dels Béns Culturals d'Interès Nacional, el poble vell de Corbera d'Ebre o el campanar de l'església de Vilalba dels Arcs.

En el cas de Gandesa o Batea, el ruralisme característic de la resta de pobles es veu lleugerament difuminat pel major volum de població i el major dinamisme econòmic, amb la presència de dos petits polígons industrials. En aquests centres urbans més dinàmics s'han dut a terme actuacions de millora del paisatge urbà dels centres històrics, fet que ha representat una recuperació i revalorització del patrimoni històric i arquitectònic. Per contra, en la majoria de pobles petits que han patit una regressió o un estancament demogràfic i que han tingut poca o nul·la dinàmica urbanística s'ha donat un procés lent de deteriorament dels centres urbans, que, si bé en l'actualitat no és preocupant, sí que ho pot ser en un futur si aquests nuclis no recuperen un cert dinamisme socioeconòmic.

Pel que fa a les dinàmiques urbanístiques, en el conjunt dels altiplans es pot afirmar que en els darrers anys han estat incipients. On sí que podria haver-hi una transformació paisatgística rellevant, si es desenvolupa, és a les Camposines, on està prevista la construcció d'un polígon industrial i logístic de 50 ha en un indret caracteritzat pels mosaics agroforestals que són la porta d'entrada a la comarca de la Terra Alta venint de la Ribera d'Ebre per l'N-420 i la C-12a.

En general es pot afirmar que les infraestructures viàries estan adaptades a la topografia existent. La majoria de la xarxa viària dels altiplans està formada per diverses carreteres secundàries que sobretot tenen un caràcter local. Només hi ha dues carreteres que pertanyin a la xarxa bàsica de carreteres de la Generalitat de Catalunya; es tracta de l'N-420, que creua l'altiplà de la Terra Alta d'oest a est, i la C-12 (o eix de l'Ebre), que creua de sud a nord els altiplans situats al sector nord de la Ribera d'Ebre. En el cas de l'N-420, si bé en bona part del recorregut està adaptada a la topografia existent, la remodelació del tram del coll del Moro ha representat la creació de nous terraplens i desmunts que marquen una traça en el paisatge d'aquest entorn. La C-12, per la seva banda, segueix la traça que marquen els diversos barrancs que descendeixen dels altiplans del nord.

Quant a les infraestructures relacionades amb el transport i la producció d'energia, destaquen les diverses línies d'alta o molt alta tensió que creuen arreu dels altiplans. Una de 220 Kw que transcorre entre Batea, Vilalba dels Arcs i Corbera d'Ebre; i tres de 380 Kw que transcorren vora el nucli de la Fatarella, al nord de la Terra Alta, i pels vessants de l'Ebre entre Ascó i la Palma d'Ebre. També destaca la generació d'electricitat a partir de l'energia eòlica; als altiplans hi ha deu parcs eòlics en funcionament, un al sector de la Ribera d'Ebre i els altres nou a l'altiplà de la Terra Alta. Aquests parcs han modificat substancialment el paisatge dels altiplans, sobretot a la Terra Alta, ja que en total s'han instal·lat 151 aerogeneradors i les instal·lacions i línies elèctriques d'evacuació corresponents, fet que ha introduït determinades distorsions en relació amb el paisatge preexistent que han causat un cert malestar en determinats sectors de la població local.

Gadesa és el nucli dels altiplans que presenta un dinamisme més notable, en forma de petits polígons industrials. ICC

72

3.2 El paisatge de les serres

El paisatge muntanyós té l'origen als estreps meridionals de la Serralada Prelitoral. Aquesta es descompon, al nord de l'àmbit territorial, en dos eixos principals, el litoral i l'interior. L'eix litoral comença amb les muntanyes de Tivissa-Vandellòs i continua cap al sud-oest amb el conjunt format per la serra de Cardó i la serra del Boix. Les serres de Montsià i de Godall, separades de les de Cardó i del Boix per la vall de l'Ebre, s'elevan paral·leles a la costa, i emmarquen un ampli corredor agrícola ubicat entre elles i el Port, el qual es prolonga cap a terres valencianes. L'eix interior està compost per la serra del Tormo, la serra de Llaberia i les serres de Pàndols i de Cavalls, que s'uneixen amb el Port.

En relació amb l'eix litoral, la part septentrional (muntanyes de Tivissa, serra de la Creu i la Llena i serra de Cardó) està constituïda per tres tipus de roques: dolomies, margues i calcàries, mentre que en la part més meridional (serres del Boix i de Montsià-Godall) el substrat està format per calcàries. Els pinars i els carrascars conformen, en alguns sectors, boscos madurs, mentre que en les obagues i barrancs més humits es poden localitzar formacions de roures de fulla petita (roure valencià) i teixos, tot i que no constitueixen masses de gran entitat. El forest ha tingut un paper molt important per a les poblacions, antigament pels valors econòmics que ofería i, en l'actualitat, a causa dels valors ambientals i culturals que aporta.

Les serres del Cardó i del Boix són algunes de les serres litorals de major riquesa patrimonial. La presència de vessants escarpats en les zones altes i d'espais de difícil accés per a les persones

ha afavorit un patrimoni natural i patrimonial ric. Aquesta riquesa i singularitat es manifesta en un paisatge de barrancs on es combinen els boscos caducifolis amb els alzinars, i on es van integrar el balneari de Cardó (que antigament havia estat un monestir) i tot un conjunt d'ermites repartides per la vall homònima. A les parts més elevades i ombrívoles de la serra, hi ha indrets poblats de pinedes de pinassa en forma de petits boscos força singulars com, per exemple, el bosc de la Cassola del Diable. Els boscos de tei-

Serra de Santa Marina i los Dedalts des de la Molella, on s'aprecia que la vegetació que cobreix aquests terrenys és poc densa i està formada principalment per matolls i pinedes. Adrià Borràs, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

xos són poc freqüents en aquesta serra, tanmateix cal destacar el de l'obaga dels Cospos. La serra del Boix té un atractiu paisatge escarpat, del qual destaquen el morral de les Nines i el tossal de Cabrafeixet, essent aquest darrer indret una mostra important de patrimoni cultural, ja que hi ha un conjunt de pintures rupestres que formen part de l'art rupestre de l'Arc Mediterrani (declarat Patrimoni Mundial per la UNESCO l'any 1998). El sector meridional de les serres litorals està format per les serres de Godall i de Montsià, que es troben separades de la primera serra esmentada per la vall de l'Ebre. Totes dues serres es troben cobertes, principalment, per pins i carrascars, tot i que també es poden trobar intercalats cultius de secà com l'olivera, el garrofer o l'ametller.

En aquestes serres litorals, durant el darrer decenni s'ha detectat un augment de l'assentament disseminat. Aquesta proliferació s'ha produït majoritàriament per la rehabilitació de petits masos o casetes de tros per a un ús de cap de setmana, per als ja residents, o de primera residència, per als nousvinguts. En la majoria de casos són edificacions rehabilitades sense cap criteri constructiu comú ni integrades en l'arquitectura pròpia de la zona. Per altra banda, normalment els nous propietaris no mantenen l'activitat agrícola anteriorment vinculada a aquestes construccions.

Les muntanyes interiors es poden dividir en dos sectors, atenent a criteris morfoestructurals. Al nord se situen la serra del Tormo i les serres de Pàndols i de Cavalls, que marquen la frontera natural entre la cubeta de Móra i l'altiplà de la Terra Alta. La serra de Pàndols tanca pel sud-oest la cubeta de Móra, s'aproxima als estreps occidentals de les serres de Cardó i del Boix i forma l'estret de Barrufemes per on transcorre el riu Ebre. Aquesta alineació està formada per materials calcaris d'altures modestes (d'uns 700 m de mitjana) i presenta paisatges amb vessants escarpats, solcats per barrancs, que els converteixen en indrets pràcticament inaccessibles. La vegetació que recobreix aquests terrenys és poc densa, formada principalment per matolls i pinedes. La serra de Cavalls, de menor altitud que la de Pàndols, presenta un paisatge molt afectat pels repetits incendis forestals. Aquesta serra conté pocs conreus i només en algunes de les valls interiors que per planimetria ho permeten hi ha conreus d'olivera. En canvi, sí que es poden observar restes de marges que configuraven antics bancals que s'havien conreat dècades enrere.

Aquest sector de Pàndols i Cavalls té quatre indrets molt valorats per la població, com el santuari de la Fontcalda, situat a la mateixa vora del riu Canaletes i prop d'una surgència d'aigua calenta, indret de romiatge per a les poblacions de Gandesa i Prat de Comte i lloc de visita per a una part de la població de les Terres de l'Ebre. Al sector central de la serra, destaca la Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre, que transcorre per l'antiga via del ferrocarril de la Val de Zafán, amb uns túnels i viaductes que representen un element del paisatge força singular. Ja a l'extrem sud, en contacte amb els altiplans del sector Horta de Sant Joan-Arnes, hi ha la muntanya de Santa Bàrbara i el convent de Sant Salvador d'Horta, que configuren un paisatge d'una alta referència simbòlica i identitària per als habitants d'Horta de Sant Joan. Per últim, també cal destacar el fort simbolisme vinculat a la Guerra Civil, ja que en aquesta zona va tenir lloc un dels episodis més dramàtics de la batalla de l'Ebre.

Un dels punts més destacats és la cota 705, que va ser punt d'observació de les tropes republicanes, símbol de la Lleva del Biberó, on actualment hi ha el monument a la Pau.

El sector sud de les serres d'interior està conformat pel Port, que enllaça amb les serres del Maestrat, ja a les províncies de Castelló i Terol. El Port, també denominat Ports de Tortosa-Beseit, configuren un robust conjunt muntanyós mesozoic, constituït per una tectònica plegada de relleus abruptes que separen les planes litorals i prelitorals dels altiplans interiors de les Terres de l'Ebre. Dins d'aquesta alineació es poden distingir encara dues grans zones: al nord del mont Caro, el cim més alt (1.447 m), on la serra és més baixa, estreta i amb major nombre de barrancs; i al sud del mont Caro, on comença el Port pròpiament dits. En aquesta zona els paisatges posseeixen un caràcter muntanyenc, tant per les altures enregistrades (altitud mitjana sempre per damunt dels 1.000 m), com per la morfoestructura, abrupta i tortuosa a causa de l'erosió que exerceixen les aigües sobre els materials calcaris. El clima rigorós, conjuntament amb la fisiografia abrupta i l'escassetat de sòls fèrtils, són la causa de la baixa presència antròpica. Aquests factors expliquen també el tipus de coberta vegetal, generalment arbustiva. Únicament en aquells sectors ombrívols, poc afectats per les activitats forestals i ramaderes, s'han desenvolupat fagedes, rouredes i pinedes silvestres. La riquesa ecològica i la bellesa dels seus paisatges calcaris n'han impulsat la protecció sota les figures de Parc Natural dels Ports i de Reserva Natural Parcial de les Fagedes dels Ports.

Just al nord del mont Caro hi ha la urbanització del Mascar, i al nord-est de la unitat del Port, en els vessants que donen a la part nord de la plana del Baix Ebre-Montsià, hi ha els nuclis urbans de Paüls i Alfara de Carles. La urbanització del Mascar és un conjunt de cases unifamiliars aïllades construïdes enmig del bosc a partir de la dècada de 1970, i que han actuat de segones residències de muntanya per a un segment de població de l'entorn de Tortosa. Paüls i Alfara de Carles, per la seva banda, són dos nuclis urbans

73

El nucli de Prat de Comte se situa en una petita depressió entre el Port i les serres de Pàndols i de Cavalls, per on també passa la carretera T-330, que uneix l'eix de l'Ebre amb les riberes de l'Algars i l'altiplà de la Terra Alta. Cristina Serra, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

petits, compactes i situats una mica enlairats respecte al territori que els envolta. Similarmet passa a Prat de Comte, situat en una petita depressió entre el Port i les serres de Pàndols-Cavalls. A mig camí entre les serres i les planes hi ha situats nuclis com Mas de Barberans o Tivissa, que esdevenen balcons o miradors d'amplis territoris, i que en general han mantingut l'estructura bastant intacta, sense transformacions consistents. Tots aquests nuclis urbans tenen una estructura compacta, que no ha canviat excessivament al llarg del temps, i en què predomina l'habitatge en nucli urbà entre mitgeres. Els acabats de façana blancs o de colors terrosos s'integren bé i sovint es complementen amb el color de l'entorn rocós.

En general, el paisatge de les serres litorals i interiors presenta unes dinàmiques molt marcades. Es tracta d'un paisatge tradicional forestal, esquitxat amb un poblament dispers que practicava, fins al segle XIX, una agricultura de subsistència que va comportar la construcció de bancals en els vessants que anteriorment havien estat espais forestals. Aquestes activitats van deixar un ric patrimoni cultural que actualment dota de caràcter el paisatge de les muntanyes: murs de pedra seca, bancals, masies, cabanes, etc. No obstant això, l'èxode rural i l'abandonament dels cultius van donar lloc a una crisi dels paisatges agraris que havien caracteritzat aquestes serres durant els darrers cent cinquanta o dos-cents anys: durant les últimes dècades els pendents i altres espais de conreus abandonats van ser recolonitzats per la vegetació natural, i es va dur a terme un procés d'homogeneïtzació del paisatge que actualment encara segueix. Per altra banda, això també provoca un increment del risc d'incendis, accentuat pel descens de l'activitat ramadera i l'aprofitament forestal. En relació amb el patrimoni, els murs de pedra seca (a causa de la manca de manteniment) s'enfonsen, i faciliten així l'escolament de l'aigua, la qual cosa contribueix notablement a l'erosió del sòl.

La dinàmica d'augment del risc d'incendi es fa palesa amb els diversos i freqüents incendis que han afectat les serres en les darreres dècades. En aquest sentit, cal destacar el que el 1995 va cremar 4.280 ha a les serres de Cardó i del Boix. També van ser importants per l'abast territorial l'incendi de 1993 als Ports (590 ha); els incendis de 1994 a la serra de Llaberia (693 ha), a les muntanyes de Tivissa-Vandellòs (539 ha) i als Ports (298 ha); els de 1998 a les serres de Cardó i del Boix (487 ha) i a les serres de Montsià i de Godall (368 ha); el de 2000 a les serres de Pàndols i de Cavalls (239 ha); i el d'Horta de Sant Joan (1.141 ha) l'any 2009.

Malgrat l'esmentat retrocés dels conreus, hi ha alguns indrets on es practiquen rompudes forestals per a la plantació de nous conreus, amb el consegüent impacte que genera sobre el paisatge en realitzar-se desmunts importants en vessants de pendents elevats. Tot i que aquestes rompudes queden dissimulades amb el pas dels anys, l'impacte sobre el paisatge és ben visible mentre es produeixen i en els anys següents.

En un futur es preveu que la superfície forestal del paisatge de les serres continuï augmentant, encara que en alguns sectors concrets pot retrocedir puntualment per les noves rompudes esmentades. El procés d'extensió del bosc es pot produir en els sectors de més

El poble deshabitada de Gavada evidencia la progressiva pèrdua d'activitat humana a les serres. Adrià Borràs, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

obaga del massís del Port, de les serres de Pàndols i Cavalls, de les serres de Cardó i del Boix i de la serra de Llaberia, sempre que no es produeixin incendis forestals importants.

La successió ecològica, de la qual la successió vegetal és una concreció, guia el procés d'evolució del paisatge vegetal i condiciona que, si bé actualment hi ha un predomini de les brolles i les pinedes de pi blanc, a mitjà termini puguin evolucionar cap a comunitats forestals: alzinars i carrascars principalment, i rouredes de fulla petita en les obagues. Igualment, en aquelles superfícies on existeixen pinedes d'origen antròpic i que avui dia estan abandonades, es produiria una substitució progressiva de la vegetació actual amb la lenta desaparició de les coníferes enfront dels planifolis.

Paral·lelament a aquests processos de canvi en la morfologia i l'estructura del paisatge de les serres, els últims decennis han suposat també canvis en la percepció de la ciutadania respecte a aquests espais. Actualment, gairebé el 35% de la superfície de les Terres de l'Ebre gaudeix d'algun tipus de figura de protecció, en bona part a les serres. La protecció i la salvaguarda dels espais naturals estan relacionades amb els canvis en la sensibilitat d'una part important de la ciutadania, que respon no només a criteris ambientals i paisatgístics, sinó que en valora també el potencial econòmic, social i cultural. Resulta paradoxal pensar que, en el moment en què els aprofitaments directes que hom pot aconseguir del bosc resulten menys rendibles, la freqüentació a aquests espais hagi augmentat significativament. La protecció de diferents espais mitjançant el Pla d'Espais d'Interès Natural, la xarxa Natura 2000, els forests d'utilitat pública o la declaració l'any 2003 del Parc Natural dels Ports, són dinàmiques relativament recents però consolidades. No obstant això, manquen algunes iniciatives perquè aquestes figures de protecció impliquin una millor gestió dels espais. Per altra banda, cal destacar que el 2013 la UNESCO va declarar les Terres de l'Ebre nova reserva de la biosfera, a partir d'una candidatura sorgida de la mateixa societat civil i impulsada per una setantena d'institucions i entitats socioeconòmiques de les quatre comarques de l'Ebre, fet que ha d'esdevenir el marc de referència per al mante-

La riquesa ecològica i la bellesa del paisatge del Port, amb espais tan singulars com la fageda del Retaule, van afavorir la seva declaració com a parc natural. Òscar Lanau, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

niment i la gestió de tot l'àmbit territorial i també dels paisatges de les serres que anteriorment ja tenien una figuració de protecció.

Relacionat amb aquests espais naturals, sembla que en el futur el turisme rural i cultural i l'ecoturisme aniran prenent rellevància a partir de l'adequació als visitants dels diversos espais d'interès natural.

Pel que fa a les infraestructures energètiques, durant els darrers anys s'ha iniciat una dinàmica de transformació paisatgística força important que ha generat diversos conflictes socials. Es tracta dels projectes per a la construcció de parcs eòlics que s'han plantejat per aquestes serres. De manera semblant a com succeeix als altiplans, l'envelliment de la població resident, així com la pèrdua de rendibilitat tant dels productes agraris com forestals, han fet que la població local percebi aquests projectes com un aprofitament complementari a les seves rendes. Igualment, la majoria dels ajuntaments han vist en aquests projectes una possibilitat de millorar els seus migrats pressupostos públics. A finals de la dècada de 1990 van aparèixer nombrosos projectes de parcs eòlics arreu de les serres de les Terres de l'Ebre. Molts d'aquests projectes van generar el rebuig social d'una part de la societat, que veia amenaçada la conservació de determinats valors ecològics o simbòlics d'aquestes serres, mentre que una altra part ho contemplava com una oportunitat de negoci. Alguns dels projectes van quedar descartats, com en el cas del projecte de parc eòlic als Ports o d'alguns de les serres de Pàndols i de Cavalls.

Actualment, any 2013, a les serres de les Terres de l'Ebre hi ha vuit parcs eòlics, que es concentren als vessants de la plana dels Burgans i a les serres del Cardó i del Boix, tot i que també n'hi ha un a la serra de Barbers i un altre a la serra de Llaberia.

Pel que fa a les infraestructures lineals, les carreteres de les serres s'adapten a la topografia existent. No obstant això, quan algunes d'aquestes carreteres es reformen per millorar-ne el traçat i eixamplar-les, en alguns casos es generen impactes, com per exemple

a l'ampliació del 2010 de les carreteres T-333 i T-330, entre Xerta i Horta de Sant Joan.

Un aspecte que també està relacionat amb les infraestructures lineals és la traça del gasoducte Barcelona-Bilbao-València, que, al seu pas per les muntanyes de Tivissa-Vandellòs que creua per tot el sector nord i oest, és ben visible, especialment quan transcorre per vessants calcaris d'una certa pendent. El desdoblament de la infraestructura ha incrementat l'impacte sobre el paisatge que havia provocat la traça inicial realitzada a la dècada de 1980. La instal·lació d'antenes de comunicació (mont Caro, Collredó, entre d'altres) o antenes de telefonia mòbil, en disposar-se en indrets enlairats, també representen impactes puntuals en el paisatge, que trenquen algunes línies de carena de valor simbòlic per a la població.

Les activitats extractives situades a les serres de les Terres de l'Ebre són nombroses i repartides arreu. Tot i això, la zona que n'acumula més i, a la vegada, on aquestes representen un impacte més gran en el paisatge, és a les serres de Montsià-Godall. En concret, la que suposa un impacte més important per l'extensió que té, és la pedrera situada al vessant marítim de la serra de Montsià, al municipi d'Alcanar, que ocupa una extensió superior a les 200 ha. També les pedreres de marbre i calcàries situades a la serra de Godall, al municipi d'Ulldecona, tenen uns impactes importants, ja que ocupen més de 70 ha. Del sector del Port, destaca la de Paüls, destinada a l'extracció de guixos i que ocupa més de 20 ha. A les muntanyes de Tivissa-Vandellòs, i a la serra de Llaberia n'hi ha diverses que per la seva reduïda dimensió (menys de 2'5 ha) i per l'escassa visibilitat, tenen poc impacte paisatgístic. A les serres de Pàndols i de Cavalls, destaca pel seu impacte paisatgístic la situada al municipi de Prat de Comte, just a tocar del nucli urbà, amb més de 12 ha d'extensió i situada en un contrafort del Parc Natural dels Ports. A la zona de Barrufemes, destaca per la seva extensió l'extracció d'argiles situada al municipi del Pinell de Brai, amb més de 50 ha, tot i que en situar-se en una zona de visibilitat escassa, l'extracció té poc impacte en el paisatge de la

Les activitats extractives, com aquesta del municipi de Prat de Comte, generen un impacte puntual que de vegades és molt visible. Observatori del Paisatge

zona. Al sector sud-oest de les serres de Cardó-Boix, en contacte amb les terrasses fluvials de l'Ebre, hi ha un projecte per a l'exploració d'una pedrera de gairebé 18 ha que seria visible des de l'eix de la carretera C-12.

Finalment, també cal destacar la presència de l'abocador intercomarcal situat al municipi de Tivissa, just al límit entre el baix Priorat i la cubeta de Móra, de grans dimensions i visible des de la carretera C-12 a prop de Móra la Nova en direcció a Tortosa.

3.3 El paisatge de les planes

Els moviments tectònics i els fenòmens erosius-acumulatius són els responsables de dos tipus d'espais planers: els del litoral i els d'interior. Els suaus pendents d'aquests espais guarden relació amb la intensa ocupació històrica: d'una banda, la topografia els va convertir en zones de trànsit (corredors naturals) i, de l'altra, l'acumulació de materials fèrtils en les parts més fondes, en àrees d'explotació agrícola. És per això que en l'actualitat el paisatge dominant en aquestes zones és agrícola, no obstant això, es compatibilitza amb activitats urbanes, industrials i turístiques.

Les característiques climàtiques d'aquests espais, condicionats per la baixa altitud i la proximitat al litoral, el risc mínim de glaçades, l'abundància d'aigua i la disponibilitat de sòls fèrtils, creen unes condicions idònies per al desenvolupament d'una agricultura lligada a les hortalisses, als fruiters i cítrics i a l'olivera.

A les Terres de l'Ebre, els paisatges planers ocupen relativament grans extensions, ja sigui dedicades a l'agricultura de secà com a la de regadiu. En relació amb l'agricultura de regadiu, hi ha els paisatges vinculats a les terrasses fluvials i els vinculats a l'explotació dels aqüífers. Pel que fa als paisatges agrícoles de secà, bàsicament es troben ubicats a les falces de les muntanyes, entre els vessants d'aquestes i els fons de les valls interiors.

El futur de les explotacions agrícoles ebrenques està molt condicionat pel rumb que prenguin les polítiques agràries comunitàries. Sembla que existeix una tendència a disminuir progressivament les subvencions, fet que significaria inevitablement la desaparició dels conreus menys competitius com, per exemple, alguns cultius que no tenen expectatives de disponibilitat d'aigua (com el sector nord de la plana del litoral del Baix Ebre). Això suposaria en algunes

El paisatge predominant a les planes és l'agrícola, però es compatibilitza amb activitats urbanes, industrials i turístiques. A la imatge es pot observar la plana interior agrícola de la cubeta de Móra. Observatori del Paisatge

ocasions la substitució per cultius més competitius i, en d'altres, l'abandonament dels camps.

Un altre factor amb incidència per al manteniment dels paisatges agrícoles actuals, són els diversos projectes de regadiu que tenen pràcticament tots els sectors de plana de les Terres de l'Ebre. Si es disposa d'aigua per al reg de suport, és probable un manteniment dels actuals conreus, sempre que les condicions del mercat o les iniciatives locals així ho permetin.

Per altra banda, és a les planes litorals i interiors on es configura una de les situacions més complexes pel que fa a l'ocupació del sòl i les dinàmiques de transformació del paisatge construït. Aquí és on es concentren la majoria dels eixos viaris que s'han desenvolupat en les darreres dècades, així com alguns dels recents creixements residencials i industrials. Nuclis com Roquetes, l'Aldea, Camarles, l'Ampolla, l'Ametlla de Mar o Sant Carles de la Ràpita han experimentat creixements urbans, a vegades dispersos, que han anat ocupant les vores dels nuclis. En alguns d'aquests casos, les entrades dels nuclis s'han vist modificades i han donat lloc a uns paisatges banals i/o clònics.

Aquestes dinàmiques urbanístiques sovint tenen un efecte directe sobre els conreus situats a les planes i que normalment acullen els sòls més fèrtils i de regadiu. En un futur és probable que aquests

conreus segueixin dos rumbos diferents: d'una banda, en els espais on existeix una pressió urbanística considerable els camps de conreu poden anar en retrocés. En canvi, també és probable que les explotacions agrícoles de conreus més rendibles, com els cítrics i l'olivera, puguin guanyar extensió en sectors concrets, a expenses d'erms o indrets ara ocupats per la vegetació espontània.

En relació amb les infraestructures de comunicació, a les planes, en ser els àmbits amb més població i activitat econòmica, és on més han proliferat les infraestructures viàries i ferroviàries, que han estat sovint inductores de nous creixements urbans amb les transformacions paisatgístiques consegüents, a banda de fragmentar el paisatge. En un futur, és probable que el desenvolupament d'infraestructures viàries augmenti, sobretot pels projectes de construcció de noves infraestructures de gran capacitat, com el projecte de la nova autovia A-7 que està previst que creui la plana litoral del Baix Ebre i la plana interior del Baix-Ebre-Montsià. També s'ha començat a plantejar la construcció d'una via del TGV entre Tarragona i Castelló, que generaria canvis en els paisatges de les planes de les Terres de l'Ebre, en concret a la plana litoral del Baix Ebre i, probablement, a la plana interior del Baix Ebre-Montsià.

A continuació es presenten les principals característiques i les dinàmiques específiques dels paisatges de les planes litorals i interiors.

A les planes litorals o interiors és on es concentra la majoria dels eixos viaris, així com alguns dels creixements residencials i industrials recents. ICC

Les planes litorals

Entre la desembocadura del riu de la Sénia (Alcanar) i la plana de Sant Jordi (l'Ametlla de Mar) s'estén una plana litoral llarga i estreta, interrompuda només pel solc provocat pel riu Ebre just abans d'entrar al seu propi delta. El sector situat entre Sant Carles de la Ràpita i Alcanar està constituït als vessants marítims de la serra de Montsià, amb una amplada mitjana de 2,5 km. A la mateixa costa, l'erosió dels cons de dejecció dels barrancs ha format petits penya-segats i cales, on els materials erosionats són redistribuïts pels corrents marins i aporten sediments a les platges i al delta.

El paisatge de les planes litorals és mixt, una barreja de sectors de conreus de regadiu i sectors de conreus de secà, en general molt humanitzat, i amb una ocupació urbana destacada de la primera línia de costa.

El sector situat entre l'Aldea i l'Ametlla de Mar presenta dos trams clarament diferenciats. Des de l'Aldea fins a l'Ampolla, la plana litoral és relativament ampla i molt plana. En el sector de l'Aldea-Camarles, la plana litoral es fon amb el delta de manera quasi imperceptible des del punt de vista topogràfic, mentre que en el sector de l'Ampolla forma petits salts, que havien estat penya-segats, respecte la plana del delta.

Des de l'Ampolla fins a l'Ametlla de Mar, la plana litoral és molt més irregular, amb petits amuntegaments provocats pels darrers estreps litorals de les serres de Cardó i del Boix, i l'existència del taperot, una crosta calcària formada en superfície durant el quaternari. Tot plegat comporta la presència de penya-segats de major altura, de fins a 15 m. Les cales són més abundants i profundes, ja que els barrancs que les originen tenen una major conca i el paquet de sediments que solquen és molt més profund.

Les planes del sector nord presenten una diversitat urbanística important. Per una banda, els nuclis urbans predeltaics de l'Aldea i Camarles, i els seus dos nuclis agregats de Lligallo del Gànguil i Lligallo del Roig, presenten una tipologia urbana de casa unifami-

liar de planta baixa i dos pisos, que creix en horitzontal, en el cas de l'Aldea seguint l'eix de la carretera N-340, i en el cas dels dos lligallos, seguint l'antic camí ral.

Pel que fa als nuclis urbans de l'Ampolla i l'Ametlla de Mar, són dos nuclis que han crescut de manera compacta, condicionats en ambdós casos per la presència de l'autopista AP-7 i la via del ferrocarril que transcorren de forma paral·lela a la costa. Els edificis en general no sobrepassen les quatre plantes, tot i que darrerament en el cas de l'Ampolla han aparegut algunes edificacions que sobrepassen aquestes alçades.

Com ja s'ha comentat en el capítol anterior, una característica d'aquesta plana litoral nord és la presència, des de la dècada de 1970, de nombroses urbanitzacions que s'han anat situant a primera línia de costa. Aquestes urbanitzacions, principalment situades a prop de la carretera N-340, en general presenten un aspecte força desendreçat desvinculat de les característiques de l'entorn. Aquesta situació també es reproduïx a l'entorn de la mateixa carretera N-340 al seu pas per les urbanitzacions litorals del municipi d'Alcanar, ja al sector sud de la plana litoral.

A la plana sud, destaca el cultiu de cítrics (Alcanar) i el de l'olivera (Sant Carles de la Ràpita). Els vessants abancalats cap al mar és on principalment se situen urbanitzacions i complexos turístics, i també els complexos comercials ubicats a banda i banda de la carretera nacional N-340.

En aquesta plana litoral sud també destaca el paisatge urbà que conforma Sant Carles de la Ràpita, amb un traçat neoclàssic ortogonal perfectament planificat, que, per les reduïdes dimensions del terme municipal, ha desplegat una estratègia de creixement immobiliari vertical. Per la seva banda, més al sud, al sector de les Cases d'Alcanar, predomina l'assentament urbà dispers, caracteritzat per edificacions unifamiliars aïllades.

Com s'ha pogut constatar, durant les darreres dècades, la dinàmica d'urbanització ha estat una de les més importants d'aquestes planes litorals, sobretot destinada a nous habitatges normalment de segona residència, per a la mateixa població de les Terres de l'Ebre, de la Regió Metropolitana de Barcelona i de països europeus, sobretot de França. Aquesta dinàmica d'urbanització litoral es va iniciar amb més força a la dècada de 1980, quan els municipis van planificar creixements en gairebé tot el seu front litoral a través del planejament urbanístic, a excepció d'aquells indrets més inaccessibles, com són l'extrem sud del municipi de l'Ametlla de Mar que quedava aïllat per l'autopista i la via del ferrocarril. Amb els anys, gairebé tot el sòl urbanitzable del front litoral d'aquests municipis s'ha anat construint en detriment de les àrees de brolles, bosquines i conreus de secà properes a la costa i ha afectat la qualitat dels característics petits penya-segats que apareixen en tot el litoral de les Terres de l'Ebre, a excepció del litoral del delta de l'Ebre. Tanmateix, petits espais agrícoles o naturals que avui dia es mantenen poden ser objecte de protecció i adquirir un ús recreatiu per a la població resident i visitant, i convertir-se de facto en parcs urbans, com podria ser el cas de l'Espai d'Interès Natural de Santes Creus, a l'Ametlla de Mar. Per altra banda, l'esgotament d'un model únic de sol i platja convidarà, com de fet ja està co-

78

El sector situat entre Sant Carles de la Ràpita i Alcanar es recolza sobre els vessants marítims de la serra de Montsià. Departament de Territori i Sostenibilitat

La dinàmica d'urbanització ha estat una de les més importants d'aquestes planes litorals, tal com es pot observar en aquesta imatge aèria de la plana litoral nord, entre les Tres Cales i Calafat, per on també creua la carretera N-340 i l'autopista AP-7. ICC

mençant a passar, a la diversificació turística dels municipis litorals, que cercaran noves singularitats per atraure turistes. Això podria ser una oportunitat per desqualificar alguns sòls urbanitzables de primera línia de mar (com ha fet l'Ametlla de Mar en la revisió del seu POUM) i preservar-los pels valors naturals, culturals i paisatgístics que tenen.

Pel que fa a l'interior dels nuclis urbans, en un futur són previsible noves polítiques per reformar el teixit urbà i els serveis municipals, ja que es preveu que els municipis costaners vagin adquirint més població fixa a partir de la transformació de les segones residències en habitatge permanent. És per això que cal una remodelació general perquè aquells espais urbans litorals que actualment no tenen estructures coherents puguin convertir-se en el futur en ciutats funcionals. En aquest sentit, les reformes dels fronts litorals generen una oportunitat per tal de dignificar i millorar aquests paisatges.

Una altra dinàmica important de les planes litorals ha estat l'abandonament de conreus. Aquesta dinàmica és conseqüència de la poca productivitat dels sòls per la presència del taperot (crosta calcària compacta en superfície), important al sector nord de la unitat; de la diversificació de l'activitat econòmica que atreu efectius laborals cap a altres sectors d'activitat com ara la construcció o els serveis; de les expectatives per urbanitzar, o de l'aïllament que han patit algunes finques per la construcció d'infraestructures viàries de comunicació. Aquests processos han estat especialment importants a l'espai situat entre les urbanitzacions de la primera línia de costa i les infraestructures viàries de segona línia. Les conseqüències de l'abandonament de conreus, si no es dona el cas que esdevenen terrenys urbanitzats, són una lenta, però contínua, colonització dels camps per part de la vegetació natural, la desaparició dels elements constituents i estructuradors de l'arquitectura

rural de pedra seca i la creació de masses forestals contínues que incrementen el risc d'incendis forestals. Aquesta dinàmica també implica el retrocés d'un dels cultius més singulars del paisatge litoral de les Terres de l'Ebre: el garrofer. En les darreres dècades ha sofert un retrocés important a causa de la manca de rendibilitat, la substitució per altres conreus com l'olivera i pel fet que no hi ha noves plantacions de rejuveniment.

Les planes interiors

L'interior de les Terres de l'Ebre presenta la singular característica de disposar d'algunes planes, si bé no gaire extenses: la conca de Riba-roja d'Ebre a Vinebre, la cubeta de Móra, la petita plana del Pinell de Brai, la plana dels Burgans i les planes del Baix Ebre-Montsià.

Un aspecte que cal destacar dels espais agrícoles d'aquestes planes és la mida de les parcel·les. En aquest sentit, predomina l'explotació de dimensió mitjana a petita, de 2 a 5 ha. Les explotacions de dimensions grans no són gaire abundants però sí que se'n poden trobar de gairebé 50 ha a la plana del Baix Ebre-Montsià, sobretot als municipis de Roquetes, Mas de Barberans i Ulldecona. La dimensió de les explotacions és un indicador del dinamisme del paisatge agrari, ja que el fet que a les planes de secà les parcel·les tinguin unes dimensions majors proporciona més homogeneïtat al cultiu.

Tot i que una part important de la cubeta de Móra forma part de les terrasses fluvials, aquesta plana és la més important al nord de l'estret de Barrufemes. Eminentment agrícola, la plana de la cubeta de Móra constitueix un paisatge predominat pels conreus de regadiu, gràcies a la implantació de nous sistemes de reg. Així doncs,

La plana dels Burgans es caracteritza per ser una àrea d'assentament dispers, formada per masos i masets, on predomina el paisatge agroforestal de secà. Observatori del Paisatge

el cultiu del cirerer i dels auberges (denominació local del préssec) representen els conreus més importants i singulars, sobretot a l'entorn de Benissanet i Miravet. A les zones més allunyades de l'eix del riu Ebre, es mantenen els conreus de secà en bancals conformats per olivera i ametller, preferentment. En els mesos d'hivern, un component essencial del paisatge de la cubeta de Móra és la boira tan persistent que es forma com a resultat dels processos d'inversió tèrmica.

80

Per altra banda, en aquesta plana interior també cal destacar les tres pedreres situades a la vora de la llera del riu Sec, prop de la carretera N-420, que tenen una incidència paisatgística important, ja que se situen en un indret molt visible.

Un altre paisatge de plana interior és el de la conca que s'estén des de Riba-roja d'Ebre fins a Vinebre, caracteritzat bàsicament per quatre components principals: el riu, les boires, i la indústria química i nuclear associada al riu Ebre, que es conjuguen amb el paisatge agroforestal dels vessants. Tant al municipi de Flix com al d'Ascó hi ha grans polígons vinculats a la producció química i energètica (centrals nuclears).

El petit altiplà del Pinell de Brai, ubicat al sud-oest de la cubeta de Móra, entre les serres de Pàndols i de Cavalls i l'estret de Barrufemes (amb la presència dels petits relleus tabulars de la Talaia i la Moleta de la Sila), es caracteritza pel domini d'un paisatge vitícola i d'arbres fruiters, tant de secà (olivera) com de regadiu (cirerer).

La plana dels Burgans és una fossa tectònica situada entre els massissos calcaris de Cardó-Boix, a la part occidental, i Tivissa-Vandellòs, a l'oriental. Es tracta d'una plana travessada d'est a oest per diferents barrancs i rieres pertanyents, la major part, a la conca hidrogràfica de l'Ebre. Històricament ha estat un territori sense cap nucli urbà i en l'actualitat continua sent així. Tanmateix, es caracteritza per ser una àrea d'assentament dispers, formada per masos i masets, on predomina el paisatge agroforestal de secà: oliveres amb ametllers, o amb retalls de vinya, que es com-

binen amb pinedes de pi blanc i garrigues i brolles mediterrànies. En els darrers anys, s'ha experimentat un retrocés del conreu de l'ametller ja que es tracta d'un arbre amb un baix rendiment i molt sensible tant a les gelades com a la sequera. Aquest conreu s'ha vist substituït per l'olivera, també incentivat per la proliferació dels sistemes de regadiu.

Per altra banda, aquest sector acull diversos parcs eòlics, a cavall entre la plana i les serres litorals, molt visibles des d'una de les principals vies de comunicació que creua les Terres de l'Ebre, la carretera N-340. Actualment hi ha 73 aerogeneradors, instal·lats entre 1998 i 2008.

Però l'espai planer més important de les Terres de l'Ebre és el de la plana del Baix Ebre-Montsià, que s'estén des de Xerta fins a la Sénia, des d'on es prolonga cap a terres valencianes, i entre les serres de Montsià-Godall i el Port. Des del punt de vista paisatgístic destaca pel predomini quasi absolut dels conreus d'oliveres, combinats amb els garrofers, que representen un autèntic mar d'oliveres constituït per multitud de parcel·les i per murs de pedra seca baixos i amples, que actuen com a dipòsit de reble o de partició de les propietats. L'oli que s'extreu d'aquests conreus constitueix gran part de la Denominació d'Origen Oli del Baix Ebre-Montsià. Per altra banda, en les darreres dècades, a la part sud de la plana aquest paisatge tradicional de secà s'ha vist modificat pels conreus de cítrics, de plantació més recent, que s'han constituït a partir de la implantació de sistemes de regadiu i de la concentració parcel·lària, amb resultats paisatgístics uniformitzadors i l'eliminació de part de l'arquitectura de pedra seca. Una altra tendència recent d'aquest paisatge de l'olivera és la venda dels exemplars més vells, alguns mil·lenaris, per a jardineria.

Aquesta gran plana, també és un dels indrets que concentra una activitat ramadera més intensiva sobretot en el triangle conformat per Roquetes, Mas de Barberans i l'Aldea. Tot i que les granges estan repartides per tot aquest àmbit, la major incidència en el paisatge es dona, sobretot, en casos en què aquestes naus estan agrupades o trenquen la transició de l'entorn urbà al rural, ja que sovint es tracta de construccions poc integrades, situades enmig

La carretera N-420 al seu pas per Móra la Nova. Marc Coromina, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

d'un paisatge agrícola, a la vora de vies de comunicació o a l'entrada dels nuclis urbans.

També cal destacar la presència de nombroses explotacions destinades a l'extracció de saulons, sorres i graves. Tot i que l'impacte en general està circumscrit a l'entorn immediat de les explotacions, l'extensió d'algunes d'elles, com les dels municipis de Roquetes i la Galera, fa que generin una transformació més important del paisatge.

En aquesta gran plana interior es poden resseguir una sèrie de camins que la comunicaven amb l'eix del riu Ebre a partir de les restes de torres de l'època feudal, que són les que van donar lloc a molts dels nuclis actuals existents en aquesta plana: els Valentins, Sant Joan del Pas, la Galera, Santa Bàrbara o Mas de Barberans. L'estructura urbana d'aquests nuclis segueix principalment el camí, però es va adaptant al relleu, la qual cosa dóna lloc a formes molt més sinuoses. Aquests pobles es caracteritzen per no tenir un centre ben definit. En canvi, el nucli de la Sénia, situat a la frontera amb la comunitat valenciana, es va originar a partir d'un enclavament militar de format romà i està organitzat a partir d'un traçat ortogonal. L'últim nucli que cal mencionar d'aquesta plana és el de Godall, nucli fortificat situat als primers contraforts de la serra homònima. Els nuclis més dinàmics han estat els més grans, com ara la Sénia o Santa Bàrbara. En aquests casos, les entrades dels nuclis s'han vist modificades i han donat lloc a uns paisatges poc harmònics amb la resta del nucli.

Els masos o construccions aïllades estan vinculats, al mateix temps, a l'assentament urbà i al paisatge agrícola de la plana del Baix Ebre-Montsià però també de la plana dels Burgans. Aquestes construccions han patit un procés de despoblament força important durant la segona meitat del segle xx. Tot i això, en algunes zones, sobretot als Burgans, es detecta una incipient tendència a la restauració d'antics masos i masies per a primeres residències ocupades sobretot per ciutadans i ciutadanes d'altres països de la Unió Europea. Per altra banda, a les planes, la població autòctona conserva el costum de tenir una segona residència per l'estiu o pels caps de setmana associada principalment a una superfície de conreu d'olivera.

La foia d'Ulldecona representa una plana menor situada, com una depressió, a l'interior de les serres de Montsià i de Godall. En aquest indret, anteriorment ocupat per cultius llenyosos de secà, s'hi han implantat els cítrics, com a conseqüència de l'expansió dels sistemes de reg. Els principals nuclis d'aquesta plana són Ulldecona, d'origen similar al nucli de la Sénia i també pràcticament situat a la frontera, i Freginals, situat a l'altra punta de la foia, més a prop de l'eix de l'Ebre.

En relació amb els conreus de cítrics de totes aquestes planes interiors, tot i que van créixer fins a finals de la dècada dels anys noranta, darrerament estan reculant per la plantació de molta olivera jove, especialment de varietat arbequina. Aquest canvi de cultiu s'explica perquè des de fa unes temporades, el futur del cítric està experimentant un moment d'incertesa lligat al procés de globalització del mercat de fruites i verdures, amb una competència de preus d'altres països. El cítric de les Terres de l'Ebre habitualment

s'ha destinat, sobretot, a l'exportació cap a països centreeuropeus. Això ha significat una escassa presència en el mercat català, i per tant, poc present en el mercat de consum que té més proper (la Regió Metropolitana de Barcelona) dominat pel cítric valencià. L'estratègia actual dels productors de cítric de les Terres de l'Ebre consisteix a apostar pel mercat de proximitat amb l'impuls de la marca de qualitat que està reconeguda actualment a les Terres de l'Ebre: Indicació Geogràfica Protegida Clementines de les Terres de l'Ebre.

Pel que fa a l'olivera, cal que es produeixi un producte de qualitat per fer viable el manteniment dels paisatges oleícoles. En aquest sentit, la Denominació d'Origen oli del Baix Ebre-Montsià o iniciatives com les de producció d'oli ecològic i/o procedent d'oliveres centenàries o mil·lenàries, poden ser uns grans aliats, per la qual cosa sembla probable la permanència dels paisatges d'olivera tant característics d'aquestes terres.

3.4 El paisatge de les terrasses fluvials

L'eix simètric d'aquest àmbit el constitueix el riu Ebre. Es tracta, doncs, d'un ambient constituït per una franja relativament estreta, vinculada als dipòsits al·luvials que el riu Ebre ha construït en els seus marges. Els paisatges de les terrasses no formen una unitat contínua al llarg de les Terres de l'Ebre, sinó que es poden diferenciar, de dalt a baix, fins a tres grans sectors: el de la conca situada entre Riba-roja d'Ebre i Vinebre, on les terrasses fluvials són reduïdes i el de la cubeta de Móra i l'eix Xerta-Amposta, on les terrasses fluvials són més importants.

Les terrasses fluvials situades a la conca entre Riba-roja d'Ebre i Vinebre, són en general més estretes. Destaquen les situades entre Vinebre i Ascó. La pràctica totalitat d'aquestes terrasses estan ocupades per conreus de fruiters de regadiu i vinya, i les hortes hi són escasses. Les terrasses formades sobre el meandre d'Ascó presenten un paisatge de plana conformat per les dues centrals nuclears d'Ascó.

El sector de la cubeta de Móra conforma un paisatge planer, inserit en una depressió tectònica i emmarcat per les alineacions muntanyoses següents: les serres de Pàndols i Cavalls, la serra del Tormo, la serra de Llaberia, les muntanyes de Tivissa-Vandellòs, i les serres de Cardó i el Boix. El riu, gràcies a la seva dinàmica, ha construït terrasses fluvials en ambdós marges, sobre els quals s'hi ha desenvolupat una rica agricultura de regadiu. Els cultius de fruita dolça ocupen una superfície considerable de les terrasses, especialment cirerers i auberges (préssecs), són l'expressió d'un paisatge intensament humanitzat resultat d'una economia agrària. En aquesta zona, la fruita dolça dóna uns rendiments força elevats en comparació amb la resta del territori. La millora tecnològica en l'extracció i la gestió de l'aigua ha permès que en els darrers anys el regadiu, i per tant, les noves plantacions de fruita dolça, vagin guanyant hectàrees i s'allunyin cada cop més de l'eix del riu, on tradicionalment s'havia concentrat el regadiu. En aquest procés s'han anat substituint els conreus d'oliveres i ametllers de secà per conreus de préssec. Els conreus de la fruita dolça, que els darrers anys han patit alts i baixos, han demostrat ser força competitius

El poble d'Ascó i el riu Ebre, amb la torre de refrigeració de la central nuclear d'Ascó al fons. Rafael Lòpez-Monné

en els respectius mercats, i es preveu que es mantinguin. Per altra banda, actualment no queden gaires exemples vius de les sèries, explotació agrària familiar conformada per parcel·les perpendiculars al riu amb diversitat de conreus, que havien caracteritzat les terrasses fluvials de la cubeta de Móra, especialment les situades entre Miravet, Benissanet i Móra d'Ebre.

82

A partir de l'estret del pas de Barrufemes, i fins a l'inici del delta, el riu Ebre inicia el seu trajecte final, i és on es troba el darrer sector de les terrasses fluvials, el que transcorre de Xerta fins a Amposta, on ja s'inicia el delta de l'Ebre. Si el paisatge tradicional ha estat un paisatge agrícola divers de regadiu amb un patrimoni hidràulic abundant, el creixement de l'activitat econòmica i l'especialització han introduït certs canvis. La imatge associada als cultius tradicionals d'horta ha perdut rellevància a causa de l'expansió dels cítrics i dels cultius de fruita dolça. Els cítrics se solen ubicar en explotacions petites de menys de 2 ha. Des de finals de la dècada de 1990, la superfície dedicada a aquest cultiu no havia deixat de créixer, però en aquests moments està estancada per la incertesa lligada al procés de globalització del mercat de fruites i verdures. Si els productors adopten mesures de diferenciació del producte d'acord amb la producció de qualitat i la vinculació del producte a la preservació d'uns determinats paisatges, es podria garantir el manteniment dels actuals conreus de cítrics característics d'aquestes terrasses fluvials.

El cultiu que s'ha vist incrementat en aquestes terrasses del tram final ha estat el de l'arròs, la majoria en explotacions petites. L'elevat grau de mecanització de les pràctiques agrícoles i l'aportació de subvencions per part dels ajuts agroambientals i per la PAC són dos dels motius principals pels quals aquest cultiu ha vist incrementada la seva superfície. Els arrossars singulars que apareixen a les terrasses del tram entre Vinallop i Amposta estaran condicionats al conreu de l'arròs del delta en general. Si decau la rendibilitat, podrien dessecar-se i transformar-se en altres conreus de regadiu.

És a les terrasses fluvials on hi ha una important concentració residencial, industrial i comercial. A part dels nombrosos nuclis de població, el pas d'infraestructures lineals i el creixement disseminat d'algunes àrees urbanes també caracteritzen aquest espai.

En la majoria dels nuclis urbans predomina l'estructura urbana radial, desenvolupada a partir de petits enclavaments que han anat creixent i que estan situats en els punts més elevats. Precisament tenen l'origen en encreuaments de camins, la qual cosa vol dir que el pas a través d'aquests nuclis urbans és relativament fàcil i que sovint prenen la forma d'estrella. La situació de la majoria de nuclis urbans de les terrasses fluvials són enmig d'algun encreuament de carreteres o, a vegades, al fons d'una vall perpendicular al riu Ebre.

Aquests nuclis situats a les terrasses fluvials, juntament amb els situats a la línia de costa, són els que han atret un major nombre d'habitants d'aquestes terres durant el segle xx, i això ha tingut

Terrasses fluvials a prop de Vinallop on s'aprecia el cultiu de l'arròs, cobert d'aigua, i el conreu de cítrics, així com algunes naus industrials. Observatori del Paisatge

una plasmació en el seu creixement, ja que han aparegut nous barris, amb noves tipologies constructives, sovint amb més alçada i densitat d'habitatges que els teixits històrics. Així, per exemple, el nucli d'Amposta, el centre d'aquesta dinàmica de creixement a causa de la seva posició estratègica entre planes i el delta, té un parc immobiliari amb un elevat procés de creixement. Per una banda, s'urbanitzen les parcel·les buides dins del mateix nucli i, per l'altra, apareixen noves ocupacions del sòl als extrems del nucli. El nucli de Tortosa, en canvi, ha tingut un creixement més moderat, si es compara amb Amposta, tot i que es detecta una expansió del nucli urbà cap als extrems nord, a Ferreries i sud, al Temple. A Móra d'Ebre, el nucli més important de la cubeta de Móra, s'ha expandit de manera important el nucli urbà durant el darrer boom immobiliari, tot i que, en aquest cas, el creixement s'ha fet seguint el teixit urbà compacte.

Segons el Pla territorial parcial de les Terres de l'Ebre, en relació amb els sistemes urbans es preveu una major centralitat del sistema urbà Tortosa-Roquetes, tenint en compte la potenciació de la xarxa d'infraestructures i dels equipaments industrials. El sistema d'Amposta, estratègic per la posició de cruïlla entre les planes, les terrasses fluvials i el delta, seguirà condicionat pel dens sistema d'eixos viaris. El sistema de Móra d'Ebre i Móra la Nova no presenta un dinamisme tan gran com el d'Amposta o el de Tortosa i Roquetes, amb la qual cosa es preveu un creixement urbanístic moderat de cara als anys vinents. Es preveu que aquest creixement es faci seguint els eixos que marquen les dues principals vies de comunicació que creuen el territori, l'N-420 i la C-12.

Un aspecte que cal destacar en tractar els nuclis urbans de les terrasses fluvials és el potencial dels nuclis antics, tot i que en alguns casos actualment es troben en un estat que necessitaria una intervenció integral. Per la importància del patrimoni que conté, el cas més destacat és el de Tortosa, que té un dels nuclis antics més valuosos i amb més potencial, si se segueixen desenvolupant tasques de rehabilitació. En aquest sentit, tant Tortosa com Móra d'Ebre s'han acollit als ajuts del Programa de barris i àrees urbanes d'atenció especial de la Generalitat de Catalunya, des del 2005 i

L'expansió urbana de Móra d'Ebre durant el boom immobiliari s'ha realitzat seguint el teixit urbà compacte. Marc Coromina, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

2007 respectivament. Així, en aquells barris antics, com els de Tortosa o Móra, que hagin iniciat processos de regeneració i rehabilitació, és de preveure que hi hagi una revitalització que comportarà una millora dels paisatges urbans. En el cas concret de Tortosa, el 2013, s'havia executat el 80% de les actuacions programades pel Pla integral del nucli antic, i es preveia poder completar les actuacions durant el 2014.

Per altra banda, una de les altres dinàmiques d'aquests nuclis urbans de les terrasses fluvials, sobretot dels grans, és el del desplaçament de la població del centre de la ciutat a les urbanitzacions dels afores, cercant una millor qualitat de vida. En aquest sentit, destaquen les urbanitzacions de l'entorn de Tortosa i Roquetes, utilitzades principalment com a primeres residències per gent del territori.

Un altre tipus d'urbanitzacions que havien agafat embranzida els primers anys del segle XXI, però que han quedat estancades, són els nous projectes d'habitatges associats a camps de golf. Eren projectes que es pretenien ubicar en els límits de les terrasses fluvials amb el riu o el delta, cercant l'atractiu dels paisatges fluvials i deltaics. De tots aquests projectes, només se n'ha finalitzat un completament, el complex urbanístic i de golf a Camarles, i un de parcialment, el de la Palma a l'Aldea. La Palma havia de representar la construcció de 1.000 habitatges en un indret d'elevada diversitat paisatgística, en contacte amb les serretes que descendeixen del coll de l'Alba, el delta i el riu Ebre. Tanmateix, a causa de la crisi, aquesta urbanització s'ha aturat, i es planteja un projecte alternatiu de menys envergadura.

En general, a les terrasses fluvials, el creixement ha estat massa sobtat per quedar ben assimilat en el paisatge, la qual cosa ha donat lloc a perifèries que sovint són espais intermedis poc coherents amb l'entorn. Aquests tipus de paisatges sobretot es localitzen al llarg de la carretera N-340, entre Sant Carles de la Ràpita i l'Aldea, la C-12, entre Amposta i Tortosa-Roquetes, i la C-42, entre l'Aldea i Tortosa, així com a la perifèria d'aquests nuclis urbans.

Al mateix temps que es produeixen els creixements urbanístics descrits, gairebé tot el conjunt de masos associats als conreus de regadiu estan patint un procés continuat d'abandonament, en molts casos irrecuperable, malgrat que algun s'hagi rehabilitat com a segona residència o com a allotjament rural. Aquest fet significa la pèrdua d'aquest sistema d'assentament tradicional i un deteriorament estètic del paisatge, ja que es tracta d'àmbits molt visibles des de dues vies, la C-12 i la C-42, molt transitades.

Una altra dinàmica molt important a les terrasses fluvials, especialment en les del tram final del riu, ha estat la construcció d'infraestructures i polígons d'activitat econòmica. Aquesta dinàmica s'ha concentrat en el triangle format per Tortosa, l'Aldea i Amposta. Segons el Pla territorial parcial de les Terres de l'Ebre, el sòl industrial s'haurà de desenvolupar potenciant els existents o omplir les activitats en àrees que resulten ja condicionades per l'ús industrial. La urbanització i l'edificació, actualment molt mins, del polígon Catalunya Sud serà sens dubte la peça industrial més gran en superfície de les Terres de l'Ebre, i a la vegada, una de les més grans de Catalunya. Es preveu que aquesta àrea sigui un nou referent

Hi ha la previsió que el polígon Catalunya Sud, actualment amb un nivell baix d'ocupació, sigui la superfície industrial més gran de les Terres de l'Ebre. Observatori del Paisatge

productiu, de manera que prengui el relleu al polígon del Baix Ebre, ja molt saturat. Per aquesta raó serà important tenir en compte el model d'ús del sòl i la qualitat arquitectònica. A les terrasses fluvials de la Ribera d'Ebre l'any 2012 es va finalitzar el polígon industrial del Molló, just als peus de la zona de contacte entre el baix Priorat i la cubeta de Móra, tot i que de moment la major part de les parcel·les no estan ocupades.

84

L'expansió progressiva del sòl urbanitzat i de les àrees industrials implica una major intensitat d'infraestructures, com pot ser la recent autovia entre Tortosa i l'Aldea. Actualment es preveu el desdoblament de l'N-340 de tal manera que pugui facilitar l'accés a tots aquests espais considerats nous motors econòmics de la zona. Aquest desdoblament ha de transcórrer dins del terme de Tortosa, aigües avall de Campredó, amb la necessitat de construir un pont nou sobre l'Ebre.

Pel que fa a les activitats extractives a l'eix de la Carrova a Campredó, als dos costats del riu Ebre, hi ha diverses pedreres que són visibles tant des de la C-12, entre Amposta i Tortosa, com des de la C-42, entre Tortosa i l'Aldea, ambdues vies amb una intensitat de trànsit molt elevada. Algunes d'aquestes activitats extractives que actualment estan abandonades s'han convertit en punts d'abocament incontrolat de runa de la construcció.

Finalment, en relació amb les àrees d'interès natural, en fràgil equilibri en aquest àmbit paisatgístic, i que es configuren a partir de retalls de bosc de ribera (en el cas del riu Ebre) i d'ecosistemes propis dels barrancs mediterranis (en el cas dels barrancs que hi menen des de la plana del Baix Ebre-Montsià, des dels vessants de Tivenys i coll de l'Alba, des del baix Priorat i des de la cubeta de Móra), en un futur sembla que tendiran a consolidar els seus valors naturals en aplicació de les noves polítiques de gestió de les conques hidrogràfiques. Malgrat tot, els boscos de ribera del riu Ebre estan fortament condicionats per la pressió agrícola, per una banda, i per la inestabilitat dels marges del riu, per l'altra, que posen en risc la seva viabilitat. A més, espais humits singulars com

els ullals de la Carrova o el marjal de Campredó, que representen petits conjunts de notable interès ecològic i hidrològic, si no són protegits i gestionats adequadament es podrien veure deteriorats, o fins i tot arribar a desaparèixer.

3.5 El paisatge del delta

El delta de l'Ebre s'ha convertit, aquests darrers anys, en un símbol d'identitat de les Terres de l'Ebre, sobretot per l'amenaça que representen els diversos projectes de transvasament d'aigua de l'Ebre, que comprometria la ja per si delicada estabilitat del delta. La seva riquesa natural i patrimonial, però, ja va començar a ser reconeguda a la dècada de 1980, amb la declaració de Parc Natural.

El paisatge del delta de l'Ebre és un paisatge cultural; el seu aspecte és resultat d'una naturalesa modulada per les activitats humanes. Es tracta d'una zona humida constituïda en els seus marges per aiguamolls, marjals, maresmes, torberes i llacunes salobres, considerada en el passat com una zona marginal destinada a la ramaderia extensiva, la caça o la pesca, que s'ha anat transformant a partir de la segona meitat del segle xx en un espai agrícola, fruit de la dessecació i parcel·lació dels camps. El paisatge actual es caracteritza sobretot per una combinació d'arrossars, séquies, marjals, ullals i canyissars, entre els quals s'ubiquen alguns nuclis de població.

Tot i que el paisatge natural del delta ha estat profundament transformat per l'activitat agrícola, a la línia de costa encara es conserven espais de marjal en condicions naturals o seminaturals. Aquests constitueixen un dels paisatges lacustres més importants del Mediterrani, on es localitzen les llacunes salobres de les Olles, el Canal Vell, el Garxal, l'Alfacada, la Platjola, la Tancada i l'Encanyissada, envoltades de joncs i canyissars amb vegetació natural halòfila. La dinàmica fluvio-marina ha donat lloc a dues barres en forma de península, la Punta de la Banyà, a l'hemidelta nord, i la Punta del Fangar, a l'hemidelta sud. A sobre d'aquestes formaci-

El paisatge del delta de l'Ebre és resultat d'una intensa activitat humana. Observatori del Paisatge

ons s'han desenvolupat platges estretes i allargades, amb dunes de sorra colonitzades per vegetació pròpia d'aquests ambients (psammòfila).

En relació amb les dinàmiques naturals del delta, diversos estudis confirmen que el delta de l'Ebre pateix regressió i subsidència (enfonsament), fet que afavoreix que els ambients salins vagin guanyant terreny, especialment en els primers centenars de metres pròxims al mar. Així, en els darrers anys alguns conreus s'han vist obligats a desaparèixer per l'avanç de la falca salina. També les polítiques de conservació del parc natural han afavorit la retirada de conreus dels límits dels espais protegits. Aquesta dinàmica es pot agreujar en un futur a causa del canvi climàtic. En aquest sentit, i d'acord amb les dades del Panell Intergovernamental sobre el Canvi Climàtic (IPCC), d'ara al 2050 es podria produir un ascens del nivell del mar de l'ordre dels 15 cm. Si s'hi suma l'efecte de la subsidència, aquest fet podria suposar entre 25 i 30 cm d'enfonsament relatiu del terreny en relació amb la cota marina en menys de cinquanta anys. Tenint en compte aquestes previsions, els responsables de la Subdirecció General de Ports i Aeroports de la Generalitat de Catalunya apunten vers l'estratègia de retirada gradual i progressiva dels espais construïts de la primera línia de costa. A banda d'aquesta mesura preventiva, també hi ha diverses propostes d'actuació per mitigar aquests efectes. Per una banda, la proposta d'introduir esculleres o altres alineacions rígides i pesants per frenar l'embat del mar i guanyar-li terreny de manera permanent no s'han tirat endavant en no poder contenir el procés d'enfonsament, que és el més greu. Aquesta mesura implicaria una artificialització del perímetre del delta. Per altra banda, també hi ha la proposta de construir sistemes de bypass de sediments des dels embassaments de l'Ebre fins al delta que, juntament amb l'adopció dels criteris preventius mencionats anteriorment, permetria el manteniment d'uns paisatges relativament semblants als actuals.

Com s'ha comentat, el paisatge del delta és eminentment cultural, i el seu caràcter ve determinat, en gran part, pel conreu de l'arròs.

Tot i això, existeixen altres conreus, sobretot d'horta, que malgrat que ocupen una superfície menor, contrasten amb el monocultiu de l'arròs. El desenvolupament de l'activitat agrícola al delta es realitza mitjançant dos grans sistemes de regadiu, el canal del marge dret de l'Ebre, amb 51,7 km de longitud i el canal de l'esquerra de l'Ebre, de 55,4 km de longitud. Actualment aquests canals reguen una superfície que s'aproxima a les 30.000 ha sumant els dos marges de l'Ebre, concretament 15.170 ha el canal de la dreta i 12.690 ha el de l'esquerra.

A part d'aquests canals més importants, les Terres de l'Ebre disposen d'altres infraestructures hidràuliques, moltes de les quals reben l'aigua del sistema principal de l'Ebre. Així, per exemple, l'antic canal de navegació de l'Ebre rega un total de 1.140 ha amb aigua del sistema principal del canal del marge dret de l'Ebre. I, a la vegada, del canal de navegació surt la séquia Gran. De la mateixa manera, del canal del marge esquerre, neix la séquia Sanitària.

Així doncs, el paisatge s'ha anat transformant cap a l'agrícola de regadiu actual i ha desplaçat alguns usos extensius que tenien lloc a la plana deltaica (obtenció de sal, cultius de cereals, cultius d'horta i alguns fruiters, aprofitament de la vegetació natural com a matèria primera per a la construcció o artesanía, la ramaderia, etc.). El resultat de tota aquesta dinàmica ha estat un paisatge agrari de rics contrastos visuals al llarg de l'any. Durant els mesos d'hivern els camps d'arròs són drenats, i deixen al descobert unes terres fosques que els agricultors es dediquen a preparar. A la primavera, amb la inundació i la posterior sembra dels camps, el paisatge queda dominat per una làmina d'aigua, interrompuda pels marges dels camps i les séquies. A mesura que l'arròs va creixent, durant els mesos següents, s'eleva per sobre la làmina d'aigua, i genera un paisatge verd que acaba dominant la plana deltaica durant els mesos d'estiu. Durant l'última fase del conreu, que té lloc entre els mesos de setembre i octubre, els agricultors segueixen l'arròs, ajudats actualment per maquinària especialitzada.

En relació amb el conreu principal, l'arròs, cal comentar que el 65% de la producció i comercialització de l'arròs del delta es con-

La regressió i subsidència afavoreixen que els ambients salins vagin guanyant terreny. A la imatge, el salobrar rere la platja de l'Alfacada. Fundació Catalunya-La Pedrera

centra en dues grans cooperatives: Arrossaires del Delta i la Cambra Arrossera del Montsià. Arrossaires del Delta és el resultat de la fusió el 2002 de quatre cooperatives (Cambra Arrossera La Cava, Cooperativa Arrossera de Camarles, Arrossera Aldeana del Baix Ebre i Cooperativa Agrícola de Jesús i Maria). La Cambra Arrossera del Montsià es va crear l'any 2003, fruit de la fusió de la Cooperativa agrícola de Sant Jaume d'Enveja i la d'Amposta. La fusió de les cooperatives ha permès que el conreu de l'arros tingui una certa viabilitat. Per altra banda, ambdues cooperatives disposen d'instal·lacions de mides poc proporcionades amb l'escala dels altres elements presents al delta, no obstant això, es tracta d'elements molt puntuals. En aquest sentit, en els darrers anys s'han anat construint noves instal·lacions agrícoles auxiliars. Per bé que aquestes construccions no han arribat a l'extrem de generalitzar-se, per les característiques volumètriques que tenen, també han canviat de manera puntual la fesomia de l'assentament dispers tradicional del paisatge deltaic que tradicionalment estava conformat per unes poques construccions i barraques fetes amb materials propis del territori.

Des del 1998, en el cultiu de l'arros en l'àmbit català s'apliquen mètodes de producció agrària compatibles amb la protecció del medi ambient de zones humides incloses en el llistat de la convenció de RAMSAR. Principalment, se substitueixen els tractaments químics per tractaments biològics. També s'afavoreix el control mecànic de les males herbes, especialment amb la tècnica del fangueig mecànic, mitjançant inundacions prematures per tal de poder evitar l'ús d'herbicides (DAR, 2003). Aquesta pràctica significa que, des que s'aplica, el delta estigui més dies inundat, fet que es tradueix en un període més llarg de paisatges d'aigua.

Actualment, el sòl agrícola ja ha arribat al seu màxim d'ocupació de superfície i no es preveu que hi hagi noves rompudes ja que, on

no hi ha arrossar, hi ha alguna figura de protecció que en limita els usos. Així, es preveu que l'arrossar continuï sent el principal conreu del delta. Aquest fet el reforcen dues qüestions: per una banda, la qualificació de la Denominació d'Origen Protegida Arròs del Delta de l'Ebre, que reconeix la qualitat dels arrossos cultivats en aquesta zona; i per l'altra, el fet que l'arros sigui l'únic cultiu apte per les característiques del delta.

Finalment, en relació amb els nuclis urbans que hi ha en aquest territori, s'originen a partir de l'agrupament d'edificacions agrícoles, per això presenten una important extensió superficial que forma uns paisatges urbans força peculiars. L'aspecte dels nuclis, aparentment caòtic i desordenat, respon a una lògica de distribució familiar entre els descendents de les propietats (construcció d'habitatges adossats seguint l'estructura de les propietats), a una manera cultural de relacionar-se amb el medi (existència d'horts urbans en quasi cada parcel·la), i a una distribució capil·lar (seguint els principals eixos viaris). Tot plegat fa que els nuclis urbans del delta de l'Ebre presentin un urbanisme caracteritzat pel caràcter disseminat i per l'absència d'un nucli urbà consolidat, seguint els orígens de creació d'aquests nuclis que ho feien a partir d'un conjunt inconnex de barraques, edificacions aixecades a partir dels materials de la zona: joncs, canyes i fang. Cas a part són els nuclis turístics i residencials de Riumar (municipi de Deltebre) i de l'Eucaliptus (municipi d'Amposta), situats a primera línia de costa, que no segueixen aquesta distribució. En el cas de Riumar predomina el xalet unifamiliar aïllat i a la urbanització dels Eucaliptus predomina el bloc d'apartaments turístics. En els darrers anys, els creixements urbanístics s'han concentrat sobretot als nuclis urbans de Sant Jaume d'Enveja i Deltebre, fet que és de preveure que segueixi de la mateixa manera en un futur. Les noves intervencions no haurien de sobresortir excessivament pel que fa a l'alçada, que acostuma a ser de planta i un pis, o bé dos pisos.

Nous creixements al nucli de Deltebre. Departament de Territori i Sostenibilitat

4. Expressió artística del paisatge

Fantasia de l'Ebre II, de Joaquim Mir.
Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía

Al llarg de la història, artistes i escriptors han transmès en les seves obres atributs estètics i simbòlics dels paisatges de les Terres de l'Ebre, i ells mateixos, sovint, també n'han estat els creadors. Tot el llegat artístic i literari relacionat amb el paisatge aporta una riquesa que es deriva del recull de les sensacions visuals, sonores i sentimentals que fa que aquests valors simbòlics constitueixin una identitat pròpia de persones, muntanyes, rius, pedres, terra... Només en comptades ocasions aquest llegat artístic ha transcen-

dit les fronteres del territori mateix des del qual es projecta, del paisatge representat en si. En aquest capítol fem una síntesi de tot aquest llegat intangible mitjançant l'anàlisi del patrimoni tangible i d'obres realitzades pels artistes i escriptors.

És un fet que la societat coneix determinats autors o determinats paisatges prolífics. D'altra banda, es nota viu un cert redescobriments d'artistes ebrencs que tracten el paisatge, així com un redescobriments d'aquests paisatges en les obres actuals, derivats de l'important moviment en contra del transvasament de l'Ebre i d'altres moviments socials de principi del segle actual, que han situat les Terres de l'Ebre en els mapes mentals de molts catalans i catalanes. Aquest fet el descriu perfectament l'escriptor de Sant Carles de la Ràpita Emili Rosales quan parla d'un cert: "[...] retrobament amb el paisatge present i passat de l'Ebre que molts ciutadans d'aquestes comarques han dut a terme en els últims anys, i que el conjunt de la societat catalana també ha fet de manera incipient però certa. Si el paisatge i la història de l'Ebre han estat marginals per ser llunyans o distants o desconeguts, ara han esdevingut interessants i significatius just pels mateixos motius. ¿Passarà l'Ebre de ser el paisatge invisible a esdevenir el gran descobriment? Només ho sap el temps" (Rosales, 2008: pàg. 153).

4.1 Literatura oral i escrita

Emili Rosales explica el paper del paisatge ebrenc en la literatura catalana amb aquesta afirmació: "El paisatge de l'Ebre ha estat *invisible* per a l'imaginari català modern, no ha format part de la mitologia paisatgística de la cultura catalana del darrer segle i mig, la que a partir de la Renaixença torna a fundar la identitat catalana. Aquest imaginari paisatgístic ha tingut dos grans referents: d'una banda, el Pirineu, sobretot al segle XIX i de la mà de l'escriptor més representatiu de la represa de la literatura catalana, Jacint Verdaguer; i d'una altra banda, l'Empordà, la matèria primera de l'escriptor català més influent del segle XX, Josep Pla. [...] Llavors el paisatge de l'Ebre, les Terres de l'Ebre, en quedar-se sense una representació artística que li hagi atorgat un valor cultural, un valor afegit, ha restat *invisible* durant dècades per a la consciència col·lectiva catalana. I és que és la cultura qui atorga valor al paisatge, qui modela el paisatge i no a la inversa; un paisatge amb valor cultural compta amb una protecció de la qual manca un paisatge no culturalitzat. I aquí rau la fragilitat del paisatge ebrenc, que malgrat l'evidència en termes ecològics del valor del delta de l'Ebre, aquest valor no estava assumit pel conjunt de la societat catalana" (Rosales, 2008: pàg. 149-150).

Així doncs, els paisatges ebrencs són uns dels grans desconeguts en la cultura literària catalana. Malgrat tot, i en paraules del mateix Emili Rosales: "[...] òbviament ha existit una cultura que recrea o que parteix del paisatge de l'Ebre, malgrat que la seva incidència sobre el conjunt de la societat catalana no hagi estat prou intensa o potser prou insistent" (Rosales, 2008: pàg. 150). Els paisatges ebrencs han inspirat fragments literaris o obres senceres de diversos escriptors. Els més reconeguts, tant dins l'àmbit ebrenc com fora d'ell, són: Sebastià Juan Arbó (Sant Carles de la Ràpita 1902-Barcelona 1984), Artur Bladé i Desumvila (Benissanet

Grup de visitants durant la ruta literària d'Artur Bladé per Benissanet. Jordi Urioz. Arxiu Associació Cultural Artur Bladé

1907-Barcelona 1995), i Jesús Moncada (Mequinensa 1941-Barcelona 2005).

Fins i tot estudiosos com Pere Poy reflexionen sobre l'existència d'un cànon narratiu ebrenc i la seva vinculació amb el paisatge: "[...] es tracta d'un cànon que subratlla les coincidències, endemés poderoses, entre aquests escriptors. Certament varien llurs actituds davant el riu Ebre. Però en paral·lel no poden articular el paisatge literari sense una interacció amb el paisatge real. Certament varien llurs actituds davant l'allunyament del paisatge real, així com també en varien llurs vivències. Però en paral·lel l'allunyament fibla la memòria, alhora que contribueix a modelar un paisatge literari passat pel seu sedàs. I certament varien llurs actituds davant la fatalitat oculta en l'allunyament. Però en paral·lel la fatalitat, la impossibilitat de retornar al paisatge real, esclata en l'articulació del paisatge literari" (Poy, 2007: pàg. 3).

En els darrers anys s'han iniciat diversos projectes de rutes literàries per tal de resseguir i descobrir els paisatges que van descriure o que van inspirar les seves obres. Probablement el projecte més reeixit és la proposta impulsada l'any 2007 per l'Associació Cultural Artur Bladé i Desumvila en motiu del centenari del naixement de l'escriptor. Aquest projecte consisteix en una ruta literària que recorre els espais més representatius de la vila natal de l'escriptor, Benissanet, a través dels textos de les seves obres.

Sebastià Juan Arbó era fill d'uns pagesos que es van instal·lar a Amposta, quan ell tenia vuit anys. Als divuit anys va començar a escriure la que potser va ser la seva obra més destacada, *Terres de l'Ebre*, publicada per primera vegada el 1932. Llegir la seva obra és una bona manera de traslladar-se simbòlicament als paisatges del delta de l'Ebre. De fet, hi ha autors actuals com el mateix Rosales que afirmen que: "El primer escriptor —parlem de la literatura contemporània— a situar el paisatge i la gent de l'Ebre en el centre de la seva obra és Sebastià Juan Arbó, el qual aconsegueix un cert impacte en la literatura catalana dels anys trenta precisament pel desconeixement barceloní de la realitat ebrenc. Arbó, més enllà d'altres consideracions, és el gran presentador del

món de l'Ebre a la Catalunya del Noucentisme. Malauradament, el daltabaix que va representar la Guerra Civil en tants aspectes també va estroncar aquesta normalització que els llibres d'Arbó representaven" (Rosales, 2008: pàg. 150).

En diversos fragments de *Terres de l'Ebre* (Juan Arbó, 1980) descriu amb delicadesa la seva visió dels aiguamolls de la desembocadura del riu:

"Els ànecs salvatges volaven arran de les llacunes quietes com miralls, i cercaven refugi en l'espessor dels senillers. Cap a l'est, el far de Buda alçava el seu fanal resplendent per damunt de la vall, mostrant-lo ara a la mar, ara a la muntanya, i tota la nit seguia el mateix joc, infatigable.

En el silenci profund, el colpejar monòton de l'aixada contra la terra adquiria ressons gairebé temorosos, com si es profanés quelcom de sagrat en l'ànima del repòs i del silenci. Del fons del senillers, immòbil com una decoració, sota la claror de la celstia, una grana va llançar el primer avis per damunt dels aiguamolls, i, com si es tractés d'una contrasenya, una altra li contestà des de lluny; i de seguida, una altra i una altra... I en ràpid crescendo, des de totes bandes del camp, el seu cant va anar alçant-se i allunyant-se, fins a convertir-se en una ample remor aspra, monorítmica, que es resolía, però, en una única i harmoniosa veu ascendent en el silenci ampla, profunda i misteriosa, cap a l'infinit..." (Juan Arbó, 1980: pàg. 20).

En aquesta obra, *Terres de l'Ebre*, el paisatge és molt present, sobretot el paisatge humit del delta. L'autor hi descriu la lluita per la colonització agrícola de tres generacions de pagesos, amb una descripció tràgica del novel·lista. El següent fragment explica com era el paisatge durant aquest procés:

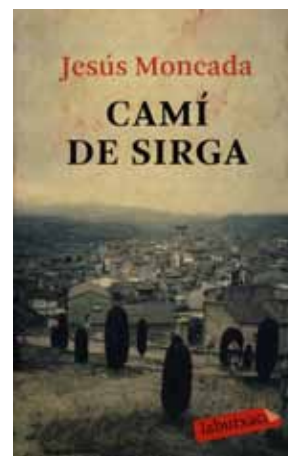
"Cap a Llevant les maresmes cobertes pels senillers s'estenien encara fins a la mar; a la part oposada la verdor dels conreus havia envaït ja tota la ribera. Una ampla extensió inabastable, una immensa planúria inundada de llum, sembrada ací i allà de casetes emblanquinades, desplegava ara la seva bellesa davant dels ulls, es dilatava devers tots els horitzons i moria a la part alta davant la línia obscura dels turons, poblats d'oliveres i garrofers, per on passava la carretera. Allí, a la vora d'ella, Amposta reposava invisible, meitat dels arrossars, meitat dels oliverars, a la vora de l'Ebre, amb les fàbriques d'elaborar arròs aixecant contra l'horitzó llurs altes xemeneies. Més enllà els turons suaus, amb llurs oliverars i amb els quadres de les vinyes en les vessants, anaven ascendint dolçament fins a perdre's al peu de les muntanyes que blavejaven allà al fons.

Aquí a l'entorn d'ells i per tots els camps d'arròs, remors de vida nova despertaven poderosament. Cap a Occident, resseguint sempre pels alts eucaliptus centenaris alçats a banda i banda, passava el canal principal: en aquell canal, "el canal gran", hi havia l'origen de tota l'actual prosperitat. Naixia el canal prop de Xerta, més amunt de Tortosa, allí on l'Ebre era quasi tallat per una alta parada, l'Assut, i on agafava l'aigua que portava després a la Ribera. Al peu de l'alta parada, bullien les aigües en una ampla faixa d'escumes, i els sorolls ressonaven amplament en el silenci

de les muntanyes. Regava primer les hortes de Tortosa; travessava Amposta sota els ponts enlairats pel llit obert dintre la roca i es precipitava a la vall com en un joíós alliberament. Després es vessava per ambdós marges als canals secundaris, en precipitades cascades en les quals l'aigua es debatia sorda i impetuosa contra els costats, formant remolins i aixecant escumes amb soroll de vent llunyà damunt els senillers d'hivern; dels canals secundaris es vessava a les regadores; de les regadores, als arrossars, i dels arrossars passava als desaigües, que la restituïen a la mar després d'haver-ho fertilitzat tot fins al racó més amagat de la ribera" (Juan Arbó, 1980: pàg. 58-59).

Tot i la importància de l'obra literària de Juan Arbó, diversos estudiosos consideren que bona part de la literatura ebreca del segle xx està vinculada a la figura de l'escriptor Jesús Moncada (Mequinensa, 1941-Barcelona, 2005). En la seva obra es recrea —a cavall entre el realisme i la fantasia— el passat de l'antiga població de Mequinensa, ara soterrada sota les aigües del riu Ebre i reconstruïda en uns terrenys més alts de la comarca del Baix Cinca, just al límit amb les Terres de l'Ebre.

Una de les obres més conegudes i traduïdes de Jesús Moncada és *Camí de sirga*, que pren el nom del sender que vorejava l'Ebre des de Tortosa fins a Mequinensa. Quan el vent no era favorable, animals de càrrega i sirgadors —persones de força— se situaven en aquest camí des d'on empenyien les embarcacions fluvials riu amunt amb l'ajuda de cordes. De fet, els ambients i la cultura ribereca esdevenen els protagonistes de la major part de novel·les d'aquest autor.

Coberta del llibre de Jesús Moncada
Camí de Sirga

Segons Emili Rosales, amb *Camí de sirga*, "Jesús Moncada irromp al panorama literari català, cinquanta anys després d'Arbó, amb una obra que torna a posar sobre la taula el paisatge i el món de l'Ebre, però sobretot el cataclisme personal, col·lectiu, provocat per la construcció d'un pantà que va posar fi al poble de Mequinensa. És la segona vegada que aquest paisatge s'instal·la en la primera línia de la cultura del país i, com en el cas de *Terres de l'Ebre*, ho fa explicant un canvi de grans dimensions. Aquí Moncada, com

allà Arbó, és capaç de fixar l'ull de l'huracà, l'instant exacte en què es desencadenen els esdeveniments" (Rosales, 2008: pàg. 151).

Artur Bladé i Desumvila, tot i que no va començar a publicar llibres fins als trenta-set anys, sobretot vinculats a Benissanet, la Ribera d'Ebre i el catalanisme, fou molt prolífic. Els paisatges de la terra natal apareixen en diverses de les seves obres literàries, com per exemple a *Benissanet. Els treballs i els dies d'un poble de l'Ebre català* (1953), *Crònica del país natal. Vida i mort d'un petit món* (1958), *Gent de la Ribera d'Ebre. Artesans, pagesos, rodaires...* (1971), *Guia de Benissanet* (1982), *Visió de l'Ebre català* (1983) i *Les primeres descobertes* (1995).

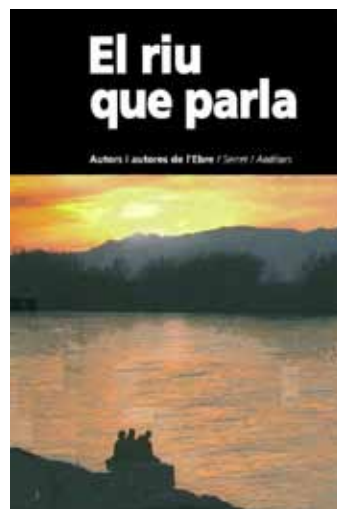
En aquestes obres Bladé descriu magistralment els ambients, situacions, personatges i paisatges dels territoris del voltant de l'Ebre, evocant a manera de crònica multilocal, la geografia física i humana del país natal. És una obra que entra de ple en el gènere del millor memorialisme literari, aquell que, transcendent l'anècdota local, sublima tot allò viscut en una peça creadora de gran estil, en la qual la senzillesa del que és narrat adquireix un to tan pròxim que el fa plenament humà i, per tant, universal. L'obra que abraça més descripció paisatgística de les Terres de l'Ebre és *Visió de l'Ebre català*, relat d'un viatge fluvial, el 1968, des de Riba-roja d'Ebre fins al delta.

A banda d'aquests escriptors més reconeguts, també n'hi altres que van ser, i són, inspirats pels paisatges ebrencs en la seva literatura. Aquest és el cas de Carmel Biarnés (1928-1992), cronista, escriptor, fotògraf i historiador, nascut a Ascó. Reconegut a la Ribera d'Ebre per la seva tasca infatigable de defensar i donar a conèixer la història, la tradició i el patrimoni de la comarca, va ser cofundador del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre i autor de molts llibres entre els quals destaquen, pels relats del paisatge que hi fa, els següents: *Guia d'Ascó* (1983), *El meu riu Ebre* (1985) i *La navegació fluvial per l'Ebre* (1987).

Darrerament han sorgit escriptors il·lustres part de l'obra dels quals s'inspira, s'ambienta o recrea paisatges ebrencs, com el mateix Emili Rosales, amb l'obra *La ciutat invisible* (2005) o Andreu Carranza, amb obres com *Riu avall* (1996), *El desert de l'oblit* (1993), *Anjub. Confessions d'un bandoler* (2000) i *L'hivern del Tigre* (2004).

En l'apartat literari situat a mig camí entre la literatura de viatges i la crònica local es poden situar autors com Xavier Garcia, amb l'obra *Catalunya també té sud* (1997), Josep Maria Espinàs amb *A peu per la Terra Alta* (1989) o Joan Perucho amb *Fulls de les fronteres. Entre Gandesa i Alcanyís* (2003). Totes aquestes obres contenen descripcions del paisatge més o menys realistes, per bé que passades pel sedàs que representa l'ull i la ment de l'escriptor.

Els darrers anys, el paisatge ha esdevingut un element central de la reflexió literària, tal com ho demostren diverses publicacions i trobades literàries realitzades a les Terres de l'Ebre, com per exemple la III Edició de la Trobada d'Autors Ebrencs al Matarranya (2008), dedicada al paisatge ebrenc en la creació artística. Una selecció dels relats breus relacionats amb la trobada van ser publicats amb el títol *El riu que parla*, editada per Aeditors i Llibreria Serret amb l'objectiu de fer visible l'amenaça de transformació i degradació del paisatge ebrenc.

Coberta del llibre *El riu que parla*

El 2003 es va publicar un recull de narracions titulat *El brogit de l'Ebre* (Grau, 2003), amb quinze narracions que tenen com a fil conductor el riu Ebre. Els textos transmeten l'essència del paisatge i de les persones que s'hi identifiquen. És una publicació que fa una contribució per consolidar l'imaginari ebrenc dins el panorama literari català.

El 2004 es va publicar *Terres d'aigua* (Grau, 2004), un recull de versos inèdits de vint poetes ebrencs de totes les generacions. Aquí els poetes basteixen un univers de paraules mentre es miren aquestes terres d'aigua.

També la poesia ha reflectit "un canvi pel que fa a la relació de la gent amb el seu paisatge, amb el riu, que podríem dir que s'ha allunyat de la vida quotidiana" (Rosales, 2008: pàg. 152):

*"Parlo d'un riu entre canyars, domèstic;
Parlo —Virgili amic— de l'horta ufana,
Dels tarongers florits i l'api tendre,
De l'aixada i la falç, del gos a l'era.
(lluny, pel cel clar, va un vol daurat de garses).
Parlo d'un riu antic, solacat encara
Pels vells llaguts: els últims, llegendaris
Llaguts, tan afuats com una espasa,
I carregats de vi, de llana, d'ordi,
I amb mariners cantant sobre la popa."
(Vergés, 1991: pàg. 53)*

Altres poemes però, s'han inspirat en els canvis més recents de les darreres dècades, com el poema "Miami platja de Mont-roig del Camp" de Javier Caballero:

*"Gratacels a primera línia de mar.
Des de la més alta terrassa
tot un any de feina es relaxa
davant la Mediterrània turística:"*

*el tel blau marí, ratlla, blau cel.
L'alta casa de pisos és un soldat
que escopeteja l'ombra voraç
per sorra, mar i cel.
Ferit, s'apaga el paisatge.”
(Caballero, 2008: pàg. 63)*

Per altra banda, el paisatge de les Terres de l'Ebre també és present en diverses cançons, tan tradicionals com actuals. A les Terres de l'Ebre, especialment al Baix Ebre i Montsià, ha estat, i és, característic el cant improvisat de jotes per part de cantadors acompanyats d'una rondalla, formació musical de vent i corda. La rondalla sona de fons amb una jota tortosina de melodia fixa i ritme reiteratiu que finalitza quan el cantador alça una mà, el senyal que ja ha ideat el vers. Entre estrofa i estrofa la rondalla torna a interpretar la jota. Els temes dels cantadors, improvisats, són encàrrecs que el públic sol·licita, i solen fer referència a temes amables o picants, d'una certa crítica social, de cants a la terra, a l'agricultura o al mode de viure d'un territori.

Per altra banda, també cal citar les recerques i actuacions del grup Quico el Célio, el Noi i el Mut de Ferreries. El grup fou creat el 1992 amb l'objectiu de recuperar i difondre l'ús i el coneixement de la música popular i tradicional de les comarques del sud de Catalunya. Amb la música, el teatre i la ironia han donat a conèixer dins i fora del territori ebrenc uns costums i un tipus de vida mitjançant la recreació de personatges. Han reivindicat la jota com a música autòctona i no com una influència fronterera, ja que anys enrere l'anomenat folklore tortosí es considerava no propi de la cultura catalana, ja que s'entenia que provenia del País Valencià i d'Aragó. A partir de la publicació de Joan Moreira, *El Folklore Tortosí* (1934), Artur Gaya i Jordi Fusté, membres de Quico el Célio, el Noi i el Mut de Ferreries, van començar a fer recerca amb diversos documents com partitures, relats, cançons escrites, gravacions, crims cantats a l'estil dels cecs, recopilacions locals, etc., a partir de la qual han anat sorgint els espectacles, CD o llibres.

Del seu treball destaquen diverses cançons que tracten del mode de vida o del paisatge de les Terres de l'Ebre, com per exemple: “El Carrilet i el Vaporet”, “Es cantava i es canta”, “Jota de les plegadores d'olives”, “Jota espaïda del pas del vent”, “La font del moro”, “Panxampla” i “De la Terra de l'Ebre D.O.”. Precisament aquesta darrera cançó, que forma part del primer disc de l'any 1994 anomenat *Es cantava i es canta*, descriu els principals trets distintius dels paisatges i la gent de les Terres de l'Ebre. A continuació se n'exposa la lletra:

*“Baixo el Coll de Balaguer
entre mel i gent pesquera
i, com si es tanqués el mar,
veig la Punta del Fangar.
Brilla el far entre les dunes,
la primera llum del delta.*

*Mil ocells blancs em saluden
quan travesso les llacunes:
olor d'arròs, colors d'aigua,
arbres grans i solitaris.
Al fons, la sal de la Banya,
des d'on la Ràpita canta.*

*Sota el capell de Montsià
enfilo cap al Marjal,
de la vora del riu Sénia
veig camins que van al sud:
les mateixes oliveres...
els mateixos garrofers...*

*Ebre amunt, ciutats antigues,
entre torres i campanes,
guarden les pedres dels íbers,
les monedes dels romans,
les cançons i l'art dels moros
i les cases dels cristians.*

*Per hortes, barrancs i planes,
s'amaguen arbres i cases:
pobles de gent sense pressa,
que crida amb el vent de dalt,
un que pren el sol quan treballa
i corre el bou quan hi ha festa.*

*Cap a les terres de dalt
roques com les de Benet,
serres de Cavalls i Pàndols,
i un vi que porta alegria,
inspiren pintors, artistes,
somniaadors de nit i dia.*

*I, al mig de tot, el gran Port
que és la muntanya més alta:
es pot veure, en dia clar,
del Pirineu a Mallorca,
el Coll de l'Alba, Cardó
i tots els colors del delta.*

*Diu que al Tossal dels Tres Reis,
quan fa vent, sona una jota,
i que la canten tres veus,*

tres veus que se saben entendre:

*Matarranya, Maestrat
i la gran terra de l'Ebre.*

*Qui és qui sap d'on ve la jota,
si puja o baixa pel riu,
si arriba de dins del mar,
o si la cantava un moro?*

*Qui és qui sap si ve del mar,
o el vent de dalt ens la porta?*

*Són paisatges i colors,
són pobles, cases i pedres,
són històries i són anys,
són els hòmens i les dones.*

Són sentiments, són amors...

Són de la terra de l'Ebre."

(Quico el Célio, el Noi i el Mut de Ferreries, 1994).

Literatura als altiplans

Els altiplans en general no han estat uns àmbits paisatgístics excessivament glossats. Autors com Mossèn Manyà en descriuen fragments, com en les *Notes d'història de Gandesa* (1962), on descriu l'actual capital de la comarca de la Terra Alta.

Una descripció realista dels paisatges dels altiplans de la Terra Alta es troba a la publicació *A peu per la Terra Alta* (1989), de Josep Maria Espinàs. Referint-se a una visió d'un ampli territori que es pot observar des del coll d'en Grau (a la carretera de Gandesa a Vilalba), Josep Maria Espinàs i Isabel Martí i Cañellas fan aquestes descripcions i valoracions sobre el paisatge que s'hi contempla:

"Quan m'alço i surto a la carretera, m'adono que des d'aquí es veu un espai de gran extensió. És un paisatge característic de la Terra Alta, un paisatge de clapes: partides de vinya, camps d'ametllers, camps segats, grups d'oliveres. És un paisatge apedaçat per l'home, fet de retalls que sempre lliguen. [...] La Isabel fa una observació exacta: Els paisatges humits, els paisatges de prats i de boscos, sempre hi seran, perquè es refan sols. Aquests paisatges de secà, en canvi, que s'han fet amb les mans, les mans que plantaven ceps, que pujaven petits murs de pedra, es desfaran quan l'home els abandoni. Arribarà un dia que desapareixeran, i ja ningú no els veurà mai més" (Espinàs, 1989: pàg. 39-40).

Literatura a les serres

La fascinació i el misteri que les muntanyes han representat per a la població de les Terres de l'Ebre es posa de manifest en la diversitat de literatura que s'ha generat al seu voltant. Per la seva superfície i simbolisme, és el Port l'àmbit muntanyenc més glossat. L'existència d'una històrica humanització, com posen en relleu els diversos jaciments i restes arqueològiques i arquitectòniques, juntament amb els elements naturals, ha emanat amb suggerents

espiritualitats, que han acabat exercint una imponent impressió sobre els habitants dels seus voltants. Valgui d'exemple la toponímia del nom dels Montsagres (*Mon Sacer*, muntanya sagrada).

A *Contalles del Port* (1999), Vicent Pellicer fa un recull de tota mena d'històries al voltant d'aquest massís. Tot i així, aquesta publicació va molt més enllà d'una recerca folklòrica o de l'orientació d'altres reculls de contalles de les Terres de l'Ebre, de temps ençà, com les de Francesc Mestre i Noé (*Contalles crepusculars tortosines*, 1932) i de Joan Moreira (*Del folklore tortosí*, 1934). Valguin d'exemples els següents paràgrafs:

"[...] el Port mateix, amb els seus boscos de pi rojal, els seus carascars atapeïts, les seves fonts generoses, les seves coves arcerades, les seves ufanoses savines, la seva fauna tan diversa, les rutes i els camins antiquíssims que serpentegen per fondalades i crestalls, i un bé de Déu de riqueses que no acabariem mai d'explicar, el que ha propiciat que els homes, des de l'època prehistòrica, l'hagin convertit en un habitat habitual, proper i relativament humanitzat, i que hi hagin deixat testimoni tant en l'aspecte material com en el toponímic, geogràfic, antropològic (llegendes, costums, tradicions, dites, cançons...)" (Pellicer, 1999: pàg. 5).

"Certament les fonts, els brolladors d'aigua fresca i les ombries ben temperades conviden a imaginar un paisatge idíl·lic i amable, però tot es dilueix aviat entre les asprors del terreny i les abruptes cingleres que desafien perpètuament l'audàcia dels mortals" (Pellicer, 1999: pàg. 6).

*"Eren temps de figues seques i de rostoll;
eren temps de farinetes amb cansalada i de
rosegons de pa; de burro i de sàrria; de serves i
de codonys; d'avarques i de bastó de savina; de
masos, de fonts fèrtils i de pous amargenats; de
bancals i màrgens arrengrerats; de suor
amarada de pluja i de neus permanents; de
ramats, de llet endolcida i de boscos nets; de nits
de contes, de brasa i de foc manyac; de mans
clivellades i cares agostades; de criatures
despullades per les eres i de gossos llebrers; de
pous de pega-quitrà, de calç, i de carboneres; de
pins plagats d'esquirols, del vol de l'aufrany i del
trencalòs; eren temps de les plantes remeieres, del
tupí i del cànter; de lluita per la supervivència,
de disputes i de recances; eren temps dels hòmens
i les dones del Port, i de la saviesa amb què cada
albada els il·luminava."*
(Pellicer, 1999: pàg. 69)

Literatura a les planes litorals

L'allunyament que la població ebrenca històricament ha tingut respecte al mar ha fet que es tracti d'un territori poc poblat (el fet

que en cent cinquanta quilòmetres de costa només hi hagi quatre nuclis de població al litoral és significatiu), i aquest fet es trasllada en l'escassa literatura que ha descrit o s'ha inspirat en aquests paisatges.

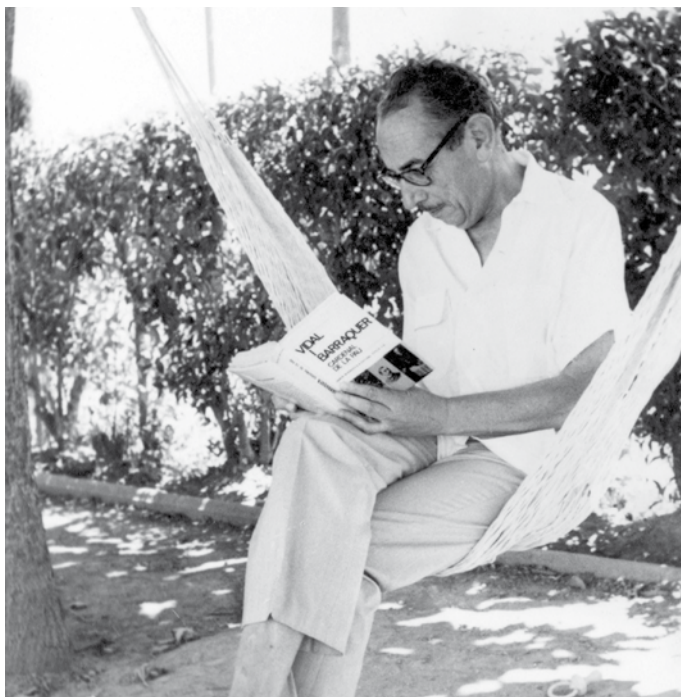
El doctor Joan B. Manyà a l'opuscle informatiu del *III Cursus Hiberus Mare Nostrum* del 1968, evoca bellament el riu i la mar, i conclou: "Nosaltres, navegant pel curs de la vida, riu avall o riu amunt, mar endins o mar enfora, remarem sempre a to amb les aigües d'un humanisme tan tranquil·les i tan plàcides com les del nostre riu i les de la mar nostra" (Manyà, 1968).

Literatura a les terrasses fluvials

El riu i el lirisme que provoca el seu recorregut uneix i dóna valor a l'eix que lliga el territori. Aquesta artèria territorial i el seu simbolisme es reflecteix en la literatura.

El riu i les seves riberes les va tractar magistralment Artur Bladé i Desumvila, la persona que més llargament i per la bellesa i veracitat del seu ofici de narrador ha representat la continuïtat amb l'esperit de la terra i la gent de l'Ebre. La seva obra es projecta, entre d'altres, amb la crònica novel·lada marcada per la ironia i els lirismes de la realitat del seu paisatge i de la seva gent i el seu món de llaguts de pesqueries i navegacions fluvials per l'Ebre, de les sènies i conreus que s'expandien pels seus ribatges.

La publicació *Visió de l'Ebre català* (1983) és fruit d'un viatge en barca pel riu fet el 1968, des de Riba-roja d'Ebre fins a la desembocadura, que Bladé va fer en companyia del geògraf Josep Iglés.

Artur Bladé llegint al jardí de casa seva, a Benissanet.
Arxiu Associació Cultural Artur Bladé

sies. El resultat va ser un reportatge literari i periodístic ple de lirisme i d'informació geogràfica física i humana, d'història i cultura local, de gastronomia, d'agricultura i pesca, d'arqueologia i arquitectura, de les ribes de l'Ebre. Aquesta publicació permet entendre, a través dels ulls de l'autor, com eren els paisatges del final de la dècada de 1960, uns paisatges que es trobaven a l'inici d'una sèrie de transformacions territorials que n'havien de canviar la fesomia.

En aquest llarg fragment d'aquesta obra, Bladé i Desumvila descriu com eren les sènies situades a les ribes de l'Ebre al seu pas per la cubeta de Móra, un paisatge molt característic de les ribes de l'Ebre, i que dècades després pràcticament acabarien desapareixent:

"Les fluctuacions del riu són, aparentment capricioses, sempre imprevisibles. L'aigua pren la terra, però també en deixa. Si no n'hagués deixat, les sènies i, particularment, les benissanetanes, no existirien. Per ací, la franja glevosa arriba fins a Miravet i té una amplada considerable (de mig quilòmetre, de vegades). Cada setanta o vuitanta metres, hi ha una casa, entre els arbres, i un pou de sinia, i un safareig i uns corralis. Això és una sènia, una masia de l'horta. No n'hi ha cap d'igual, ni tampoc l'extensió de cadascuna és la mateixa. N'hi ha que tenen una hectàrea, n'hi ha que en tenen dues, tres a tot estirar. Són, doncs, minifundis però sotmesos a un treball intensiu, produeixen prou per alimentar, folgadoament, una família, de vegades dues. Les figueres, algunes enormes, solien senyalar les particions. Fa uns quants anys, no gaires, les sènies consagrades, totes, a la policultura, produïen tot el que és propi del regadiu ebrenc: hortalisses, cereals, llegums, tubèrculs, fruita,... Calia una distribució, en petites feixes ("taulats" en diuen) gairebé geomètrica i d'una planimetria (sense gairebé) perfecta. Un aqüeducte (dit la "marera") surt del safareig i permet de regar tots els taulats. Cada taulat era destinat a una determinada hortalissa. Entre l'un i l'altre, s'alternaven els presseguers, les pomeres, les pruneres, les pereres, els nesprers (aquells que feien les nespres que maduraven amb temps i palla). Amb tot, la producció de fruita, comparada amb la de l'hortalissa, era poca cosa. [...] Ara, tot això, s'ha acabat. De sis o set anys ençà, la verdura i els cereals han estat substituïts pels arbres fruiters: presseguers i pereres sobretot. [...] Així, també, el progrés de la mecànica ha fet substituir les velles sínies de cadufos per bombes de motor, i les venerables arades i els carros de roda alta pels tractors i els tractorets. I les tartanes senyorials pels automòbils democràtics... Tot canvia. Només les aigües arissades del pare Ebre, més o menys domat, aquí els pagesos riberencs ho deuen tot, continuen baixant, invariables- bé que cada dia un xic més contaminades. Deu ser el progrés, també." (Bladé, 1983: pàg. 24-25).

A publicacions com *Benissanet* (1953), Bladé escriu: "Davant d'aquesta lamentable monotonia d'un paisatge (el mexicà) que sempre sembla el mateix, en estrany lloc i en estranya enconrada, és plaent de recordar les estampes hivernals benissanetanes, el cel gris amb aquella mica de boira que puja del riu, els arbres descarnats, les postes de sol esvaïdes, les vetllades interminables, la cançó dels vents i les pluges, les llars flamejants, els nadals i les epifanies, els vells amics mai no oblidats, les cares estimades que ja no retrobarem, però que encara viuen en el record, potser perquè només es recorda allò que s'estima" (Bladé, 2006: pàg. 153).

En diversos fragments de *Riu avall* (1996) d'Andreu Carranza, es troben descripcions d'aquests paisatges:

“L'Ebre era el mateix. Els remolins engolien les imatges del feréstec paisatge riberenc. Els núvols solitaris s'emmirallaven en l'espill del riu, desdibuixats per la gasa translúcida de la calitja estiuenca. A l'hivern les filagarses de boira, espessa i gèlida, s'arrossegaven mandroses per la crosta de les aigües.” (Carranza, 1996: pàg. 37).

“En aquest instant, en el meu pensament va sorgir una relació directa entre l'Ebre i la idea de contradicció. El riu havia estat des de temps remots una barrera natural entre cultures primitives. En l'època preromana, l'Ilercavonia configurava tot el conjunt de les Terres de l'Ebre i era la línia que separava els pobles Ibers dels Edetans al sud i dels ilergets, al nord. L'Ebre va convertir-se en una frontera entre l'imperi romà i els dominis cartaginesos, ratificada entre diferents tractats. Durant el domini musulmà, el riu fou potenciat com a via de comunicació fluvial entre l'interior de la península i el litoral. Així es va convertir en una important ruta comercial. Però també fou una importantíssima artèria d'avitallament de les fortaleses i castells àrabs que es van convertir en baluards inexpugnables, disposats estratègicament entre Saragossa i Tortosa. Aquesta fou la clau de la definició d'aquestes terres com a ferma frontera entre el món cristià i el món mahometà durant molts segles.

En l'esdevenir de la història, durant les guerres i les revoltes populars, l'Ebre sempre fou considerat una frontera natural que aprofitaven els exèrcits rivals. I durant l'última guerra civil, concretament el 24 de juliol de 1938 en la famosa batalla de l'Ebre, el riu també era la frontera entre dues postures radicalment antagòniques” (Carranza, 1996: pàg. 89-90).

El riu i les seves terrasses també han inspirat diversos poemes, com aquests de Zoraida Burgos (1991):

*“Fou un temps estrany. Les gavines
lliscaven sobre el riu, l'intemporal crepuscle, en últim vol.
Jo et llissava les mans sobre l'esquena,
captaire defallent de tèrbols ports [...]*

*Convivència d'aigües, el meu paisatge.
El vol de les gavines confon les superfícies, espills
de rogenques nuvolades ponents, riu amunt [...]*

*Vent i aigua, la imatge, fora.
Crepuscle, incendi xiscladís d'ocells en paral·lela línia.
(Burgos, 1991: pàg. 57-59)*

També altres dinàmiques paisatgístiques han estat descrites en diverses obres, com per exemple la construcció de la central nuclear d'Ascó, descrita en aquest fragment de *Riu avall* d'Andreu Carranza (1996):

La lluna havia aparegut gairebé de sobte, per darrera del teló de fons de la imponent serralada del Montsant [...] vaig entonar aquell

blues que durant tant de temps va resistir-se, ocult en alguna cambra secreta de la memòria. [...]

*A la vora del riu Ebre
estant fent un monument,
una torre poderosa
aixecaran en poc temps.*

*Vomitarà les estranyes,
el baf nuclear ardent,
l'orgull de la ciència atòmica;
és la torre de Babel.*

*I els pobles de la comarca
s'esvairan lentament
engolits per una boira
que no pot desfer.*

*Les cases desfigurades,
els rostres es van fonent
i el buit prompte s'apodera
fins i tot del pensament.”
(Carranza, 1996: pàg. 91-93)*

Literatura al delta de l'Ebre

Sebastià Juan Arbó amb la seva novel·la *Terres de l'Ebre* va inventar literàriament el món del delta. Amb les obres *Los hombres de la tierra y el mar* (1971), *Narracions del Delta* (1965), *Terres de l'Ebre* (1932), que junt amb *Camins de nit* (1985) i *Tino Costa* (1988) formen una trilogia, han estat cabdals per donar a conèixer el seu talent i el territori ebrenc.

“Un airet bla bufava de la banda del mar, bressava sobre llurs caps les amples fulles de la figuera amb una tènue remor i s'eslleivava sobre l'arrossar, imprimint-hi fugitives i ràpides ondulacions” (Juan Arbó, 1980: pàg. 58).

Terres de l'Ebre de Sebastià Juan Arbó representa la literatura fonamental per al coneixement del tram final del riu Ebre i el seu delta, perquè com diu Pere Poy:

“Primer, *Terres de l'Ebre* no és pas la novel·la de la unitat territorial avui dia anomenada Terres de l'Ebre. En parlar-ne, més aviat es refereix al delta de l'Ebre. Segon, s'ha de comprendre que en essència *Terres de l'Ebre* no es proposa, ni es planteja, la mitificació dels paisatges ebrencs. De la mateixa manera, s'ha de comprendre que tampoc no es planteja la mitificació o la reivindicació del delta. Les terres de l'Ebre, i en particular la seua indigència durant el trànsit entre els segles XIX i XX, es converteixen en una excusa literària per analitzar l'acció del destí sobre els marginats. Evidentment, les Terres de l'Ebre se segueixen localitzant en una zona de penombra. Però les actuals Terres de l'Ebre, tal com es compre-

nen i es defensen, difereixen sobre manera de les terres de l'Ebre retratades per Arbó" (Poy, 2007: pàg. 9).

Pere Poy ha analitzat el sentit i el significat del paisatge en aquesta obra. Per ell: "[...] el lector només coneix una realitat existencial o existencialitzada. El paisatge aleshores es concep com una de les projeccions de l'existència humana. En la mesura que l'existència suposa un esclavatge, el paisatge es converteix en una de les presons humanes [...] cada personatge encara l'existència en la solitud més implacable, de manera que la solitud també es converteix en una de les presons humanes. Per un costat, l'home s'enemista amb el seu medi ambient: el paisatge se li mostra agressiu" (Poy, 2007: pàg. 10).

Per comprendre la duresa i agressivitat que Juan Arbó li confereix a aquest paisatge deltaic, valguin d'exemple aquests paràgrafs:

"La tarda venia apagant les seves llums sobre les amples riberes de l'Ebre, els camperols plegaven de les feines i empenien el camí per tal d'arribar al poble ans la nit" (Arbó, 1980: pàg. 15).

"Per aquells dies el conreu de l'arròs encara es desconeixia. La ribera era una ininterrompuda planúria de terres pantanoses; el jonc, el senill i la xisca i la menuda grama cobrien els prats, i les llúdrigues i les guineus pul·lulaven arreu pels aiguamolls" (Arbó, 1980: pàg. 49).

Josep Pla a *Guia de Catalunya* (1971) descriu, pocs anys abans de la construcció de les grans preses de Riba-roja d'Ebre i Mequinensa, un delta que aleshores encara estava en procés d'expansió, guanyant terreny al mar:

"El color de l'Ebre, en el seu curs final, ja no té res a veure amb l'aigua, i el seu to no li ve donat per l'aigua sinó pel fang, un fang de color groguenc, dens, espès, que el riu sembla arrossegar amb una certa dificultat.

Són aquestes aigües carregades de fang, producte de la força erosiva del riu, l'explicació del delta. El delta de l'Ebre creix sense parar. Cada any guanya sobre el mar. La boca del riu es defensa admirablement contra l'embat del mar. Cada forta riuada implica l'eixamplament de les terres del delta, la deposició de mils i mils de tones de fang que s'afegeixen a les que els cursos del temps ha dipositat davant el mar. El riu arriba tan dens i pesat de llim, que el mar no es pot emparar de l'enorme massa fangosa. El far de l'illa de Buda fou construït a la darrereria del segle passat, tocant pràcticament al mar. Ara, des del far metàl·lic al mar hi ha una llarga caminada. Són terres que el riu ha anat formant, assentat dins el mar.

Seria ridícul, és clar, de comparar el delta de l'Ebre amb l'immens delta del Nil. Quantitativament no hi ha parangó possible. I tanmateix, el delta de l'Ebre és el segon del Mediterrani. El fenomen geogràfic, des del punt de vista qualitatiu, és el mateix. El Nil en gros, l'Ebre en petit, són dos corrents d'aigua que arriben al mar després d'haver travessat dos deserts amb una força erosiva fantàstica. No són dos corrents d'aigua, són dos corrents de fang" (Pla, 1971: pàg. 1.100).

Artur Bladé i Desumvila a *Visió de l'Ebre Català* descriu com era aquest delta a la dècada de 1970:

Aquesta gran planura, solcada pels canals [...] entre les grans feixes dels arrossars, llisquen els aiguamolls, brillen els estanys i verdegem al sol les llances dels canyars, les mates de jonc i la forra espessa dels tamarius i les herbes d'aigua (Bladé, 2006: pàg. 289).

També en la poesia hi ha exemples de descripció d'aquest paisatge deltaic.

*"Parlo de la verdor d'un delta immens;
Parlo dels vols dels ibis (milers d'ibis
com volves vives de la neu més blanca)
i del flamenc rosat (de l'íntim rosa
d'un pit de noia gairebé entrevist).
I parlo del coll-verd brunzint per l'aire
com la pedra llançada per la fona,
de l'anguila subtil com la serp,
la tenca platejada de les basses.
Parlo del gran silenci on es fonien
L'aigua dolça del riu, la mar amarga."
(Vergés, 1991: pàg. 53)*

*"Pàxera o fotja, la mansuetud
De l'horta i el meandre, que m'atura,
m'escampa olor de brasa, em poso cendra.
Entusiasme de plantes que s'obrin.
La fum que en puja, en rengles d'encetada
Pàgina, estrofes d'Ebre on m'evoco [...]
Al pensar-hi, bouots que salobreguen
Poses, a la Platjola, i, a la Tancada,
Vores de bava i bova, també anguiles.
(Una àdena allí sota bova engronsa.)
Cap a arrissades dunes; i la brisa,
Per entre bassa i dia, la vellesa
En mi. Quan res no sé de mi, encara."
(Roig, 1991: pàg. 89-90)*

4.2 Arts visuals

El tractament més antic del paisatge de l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre es manifesta en les pintures neolítiques. En aquest àmbit hi ha vint-i-dos testimonis de pintura rupestre que l'any 1988 es van inscriure a la Llista del Patrimoni Mundial de la UNESCO dins el bé cultural Art rupestre de l'arc mediterrani de la península Ibèrica. Dins d'aquest grup, els tretze jaciments del terme d'Ulldesconca constitueixen el conjunt més important de Catalunya.

Però pel seu impacte d'àmbit internacional mereix un reconeixement especial Pablo Picasso (Màlaga, 1881-Mougins, 1973). Les seves breus, però intenses, estades a Horta de Sant Joan van marcar l'inici del cubisme i va esdevenir un punt i a part en el desenvolupament de les avantguardes pictòriques del segle xx. L'any 1898, Picasso —que en aquell moment només tenia setze anys— va passar vuit mesos a Horta de Sant Joan acollit pel seu company d'estudis Manuel Pallarès. Prou temps per conèixer el dia a dia de la vida rural, per dibuixar-la i pintar-la. Els pagesos segant, els llenyataires o el procés de producció de l'oli són algunes de les escenes que va immortalitzar. Onze anys més tard, ja consolidat com a artista, tornà a Horta de Sant Joan per passar-hi l'estiu. Aquesta segona visita coincidirà amb l'inici de la seva gran aventura cubista. Els carrers i l'entorn de la vila van inspirar un bon grapat de quadres traçats amb volums geomètrics, actualment dispersos per museus de Nova York, Moscou, Sao Paulo, París o Frankfurt.

Als afores d'Horta de Sant Joan, sobresurt la forma punxeguda de la muntanya de Santa Bàrbara que és un dels primers llocs on anà Picasso el primer cop que va visitar Horta de Sant Joan. Aquell paisatge va captivar tant l'interès del pintor que el va incorporar en diversos quadres seus. Una influència que es resumeix amb la seva cèlebre afirmació, anys més tard: "Tot el que sé ho he après a Horta". Just als peus de la muntanya es troba el Convent de Sant Salvador, on Picasso va pintar, entre d'altres, el conegut oli *La processó al Convent*. El mas de Tafetans, propietat de la família Pallarès, o el mas de Quiquet, situats a la falda del massís del Port, foren altres dels espais que Picasso va immortalitzar a cop de pinzell.

Per preservar i promoure el paper del paisatge d'Horta en l'obra del pintor malagueny, el Centre Picasso d'Horta exposa repro-

duccions facsímil de gairebé dues-centes obres realitzades en les dues estades que l'artista va fer a la vila i també d'altres quadres pintats a Barcelona o a París, però inspirats en el paisatge d'Horta.

A banda de Picasso, la representació del territori ebrenc en les arts visuals ha estat extensa i ha deixat petjada en els artistes del propi territori, així com també en artistes forans que han cercat inspiració en els paisatges ebrencs.

Aquests creadors han reflectit en les seves obres, des del litoral fins als Ports, i des dels carrerons esquerps del món rural fins als elements del patrimoni arquitectònic dels nuclis de poblacions històriques.

En relació amb la pintura, l'obra de Joaquim Mir (Barcelona, 1873-1940), un dels artistes catalans més valorats del segle xx, va donar a conèixer els paisatges ebrencs, especialment el de Miravet, fora d'aquest àmbit territorial. Amb l'obra *Fantasia de l'Ebre I. Miravet*, el 1930 obtenia la medalla d'Honor a l'Exposició Nacional de Belles Artes de Madrid. Entre el 1929 i el 1930 l'artista va fer dues intenses estades a Miravet i amb el treball realitzat va organitzar una mostra dedicada a les Terres de l'Ebre a la Sala Parés. El seu marxant, Joan Anton Maragall, explicava que "el conjunt era realment espectacular, tant per la temàtica com per l'explosió de color que Mir recollí en els seus quadres: efectes de llum, transparències de l'aigua, figures típiques de la comarca, pobles encastellats". Amb aquesta exposició, Mir va aconseguir un prestigi artístic i social superior a cap artista català de l'època.

També hi ha una part important de l'obra de Francesc Gimeno, concretament una sèrie d'aquarel·les, que reflecteix els paisatges fluvials de l'Ebre, com ara a *Riu Ebre* o *Platja Xiquina*, o els llapis *Ribera de l'Ebre a Tortosa* o *Llaüt descarregant* i altres obres que transmeten la seva visió del paisatge de les serres, com *Mont Caro* o *Camí del Port. Tortosa*.

Per altra banda, l'artista de la Palma d'Ebre Rosend Escolà Cubells (1918-2013) va realitzar diverses pintures de paisatges dels altiplans interiors de les Terres de l'Ebre, especialment dels costers de l'Ebre.

Un dels elements que ha estat més pintat de les planes interiors de les Terres de l'Ebre són les oliveres. En aquest sentit, el pintor, dibuixant i gravador Robert Escoda Valldepérez (Tortosa, 1927), l'any 1996 va presentar a la sala del Centre del Comerç de Tortosa una col·lecció d'olis sobre els paisatges rurals i les oliveres. Els austers *Paisatges d'Ulldecona*, *La plaça del rastre* i *Olivera*, es caracteritzen per una ferma identitat amb la terra. Una contraposició a aquest estil de representar els conreus d'oliveres és la interpretació innovadora del paisatge que fa Pilar Lanau (Tortosa, 1967) a *Comptar oliveres*.

Però un dels paisatges més representats en l'àmbit local és el delta de l'Ebre. Per exemple, l'artista Manel Margalef (Amposta, 1964) a partir de mitjan dècada dels noranta va basar el seu treball en representacions conceptuals d'elements d'identitat territorial i en la recerca de l'estudi del paisatge del delta de l'Ebre. De la mateixa forma, el pintor i gravador barceloní Daniel Argimon (Barcelona,

Cases sobre un pujol (Horta d'Ebre), de Pablo Picasso.

© Sucesión Pablo Picasso, VEGAP, Madrid 2014

bpk/Nationalgalerie, Museum Berggruen, Staatliche Museen zu Berlin/
Jens Ziehe

1929-1996) va fer referència en la seva obra als paisatges del delta. Per altra banda, el paisatge dels arrossars ha estat representat per diversos autors, com per exemple José Benet Espuny (Tortosa, 1920).

Els paisatges nus, poc rics en vegetació i d'horitzons llunyans, característics del delta, també han estat font d'inspiració d'artistes com és el cas de Perejaume, amb *Pintura i representació*. El delta també apareix al paviment de la ceràmica de Joaquim Espuny titulada *Delta a Tosses 21*.

Pel que fa als escultors, Innocenci Soriano Montagut (Amposta, 1893-1979) és un dels artistes ebrencs reconegut fins i tot fora de l'àmbit català. En les seves obres tractà temes humans i del seu entorn, especialment escenes costumistes del treball en el món rural i pagès, com per exemple: *Arrossaire amb cabàs* (1937), *Arrossaire amb pala* (1936) o *Arrossaires de l'Ebre* (1956). Aquesta darrera obra és un gravat amb figures i paisatge que forma una composició de triangle invertit on és mostra l'activitat agrícola desenvolupada per dues dones treballant la terra d'un mas deltaic.

Un dels altres escultors ebrencs és Agustí Vizcarro (Sant Carles de la Ràpita, 1945-2007), que treballava amb ferro forjat i que tenia com a principal font d'inspiració els paisatges de les Terres de l'Ebre. De la seva obra destaca, entre d'altres, l'escultura *Port* situada al port de Sant Carles de la Ràpita.

En l'àmbit de l'escultura també cal destacar que en els camins no pavimentats de l'altiplà de la Terra Alta, hi ha una singular exposi-

ció permanent sota el nom d'"Art al ras" i que pretén fomentar el respecte per la natura i el medi ambient a través de l'art. El seu promotor és l'artista de Corbera d'Ebre Jesús Pedrola. Diferents artistes plàstics, escultors, poetes i escriptors han realitzat més de quaranta actuacions escultòriques distribuïdes pels camins de la Terra Alta unint els seus dotze pobles en un mateix recorregut.

Una altra exposició d'escultures a l'aire lliure és l'"Abecedari de la llibertat". Aquesta exposició és el resultat d'un treball col·lectiu de vint-i-cinc artistes que es va portar a terme al Poble Vell de Corbera d'Ebre l'any 1995, i està format per vint-i-vuit obres que representen el conjunt de l'abecedari i que es troben integrades entre les restes d'aquest nucli urbà deshabitat des de la Guerra Civil. El fil conductor de l'obra és la pau i la força de les paraules per sobre dels conflictes bèl·lics. L'any 1997 diversos escriptors i poetes van posar la paraula a les lletres de l'Abecedari, acompanyant les escultures. El resultat de tot el conjunt es va anomenar "L'Abecedari de la llibertat-Missatge Escrit".

En l'àmbit fotogràfic destaca la continuada obra del fotògraf de Deltebre Mariano Cebolla, especialitzat en fotografia de natura i en particular de les aus. Ha publicat en diverses edicions de premsa diària, revistes, llibres, tríptics de turisme, calendaris, exposicions permanents, etc. Els darrers anys ha publicat *El Delta de l'Ebre* (Cebolla, 2004), amb textos de Gerard Vergés, i els *Ports de Beseit* (Cebolla, 2007) amb textos de Silvestre Hernández i amb més de dues-centes fotografies dels paisatges que es poden trobar en aquests àmbits.

L'Abecedari de la llibertat és una de les exposicions d'escultures permanents a l'aire lliure més significatives de les Terres de l'Ebre. Enric Fontvila

5. Valors en el paisatge

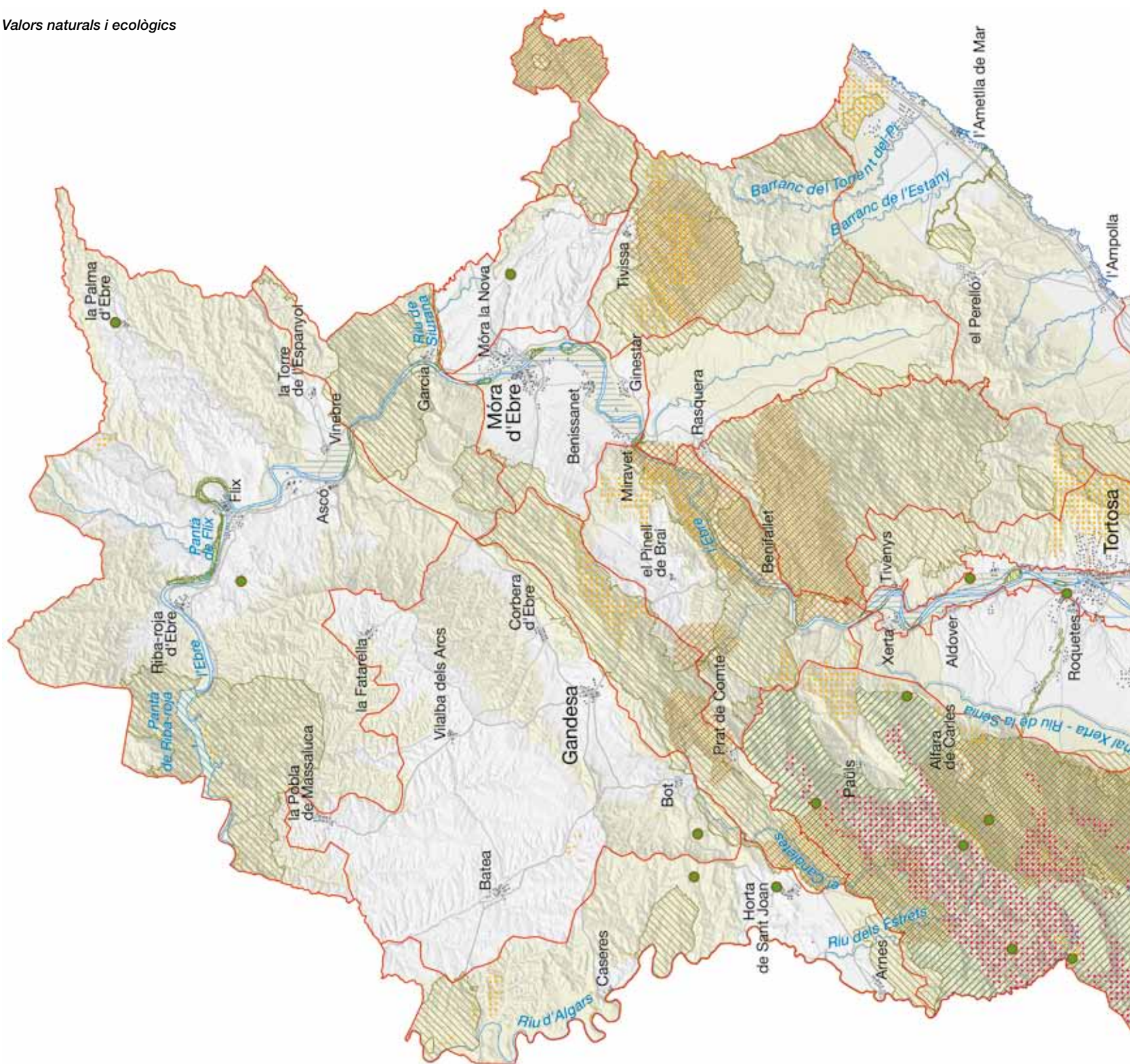
Entorn del nucli d'Ames, amb el pati de l'escola en primer terme. Lluís Vives, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

En aquest capítol es fa una anàlisi i es descriuen els valors paisatgístics del conjunt de les Terres de l'Ebre, tant els reconeguts normativament per la seva vàlua paisatgística com els que no ho estan. En aquest sentit, s'han identificat els valors naturals i ecològics, els estètics, els històrics, els simbòlics i identitaris, els religiosos i espirituals, els socials i els productius. Els diversos processos de participació pública i social, així com la recerca d'informació, el treball de camp i l'anàlisi cartogràfica han estat fonamentals per identificar el conjunt de valors.

Per altra banda, cal destacar que, tenint present la gran diversitat de valors paisatgístics d'aquest àmbit, el 2013 la UNESCO va declarar bona part de les Terres de l'Ebre reserva de la biosfera a partir d'una candidatura sorgida de la mateixa societat civil i impulsada per una setantena d'institucions i entitats socioeconòmiques de les quatre comarques de l'Ebre. Aquest fet ha d'esdevenir el marc de referència per al manteniment i la gestió dels valors paisatgístics que es descriuran a continuació.

Valors naturals i ecològics

100

Escala 1:275 000

Unitats de paisatge de les Terres de l'Ebre

1. Costers de l'Ebre
2. Altiplà de la Terra Alta
3. Serra del Tormo
4. Riberes de l'Algars
5. Serres de Pàndols - Cavalls
6. Cubeta de Móra
7. Baix Priorat
8. Serra de Llaberia
9. Barrufemes
10. Burgans
11. Muntanyes de Tivissa - Vandolíels
12. Serres de Cardó - Boix
13. el Port
14. Plana del Baix Ebre - Montsià
15. Paisatge fluvial de l'Ebre
16. Vessants de Tivenys - Coll de l'Alba
17. Litoral del Baix Ebre
18. Serres de Montsià-Godall
19. Delta de l'Ebre

- Arbre monumental catalogat
- ▤ Arbredes dels vessants muntanyencs
- ▥ Arbredes i matollars de rius, rambles, rieres i llocs humits
- ▧ Prats i herbassars
- ▨ Zona d'interès geològic
- ▩ Terrasses i planes fluvials
- Reserva natural
- Parc natural
- ▬ Espai PEIN
- ▭ Connector biològic i paisatgístic
- Xarxa hidrogràfica
- Unitat de paisatge
- ⚡ Cap de municipi

5.1 Valors naturals i ecològics

Els valors naturals i ecològics del paisatge de les Terres de l'Ebre fan referència als factors o elements que determinen la qualitat del medi natural. Els espais naturals identificats per la legislació ambiental tenen valors naturals i ecològics reconeguts. Hi ha, però, un seguit de paisatges que, sense gaudir de cap figura de protecció, presenten valors ecològics de primer ordre.

Espais d'interès natural i connectors

Els principals espais naturals reconeguts de les Terres de l'Ebre, així com de la resta del territori català, són els catalogats a la xarxa del Pla d'espais d'interès natural (PEIN), establerta per la Generalitat de Catalunya l'any 1992 i amb un increment destacable pel que fa a superfície i a nombre d'espais el setembre de 2006. Aquest increment prové de la proposta catalana xarxa Natura 2000, aprovada pel Govern de la Generalitat el 5 de setembre de 2006, la qual engloba els espais que ja en formaven part anteriorment, més l'ampliació o la nova creació d'alguns.

Taula 3. Superfície dels espais inclosos al Pla d'espais d'interès natural a les Terres de l'Ebre

Codi	Nom espai	Superfície (ha)
ASF	Aligars-Serra Fulletera	3.409,49
SLB	Barrancs de Sant Antoni-Lloret-la Galera	261,26
CSC	Cap de Santes Creus	438,03
DEB	Delta de l'Ebre	12.734,90
PTT	El Port	38.354,13
EBI	Illes de l'Ebre	85,36
SJP	La plana de Sant Jordi	257,19
TVM	Muntanyes de Tivissa-Vandellòs	6.819,48
PSA	Pas de l'Ase	3.950,89
RRJ	Riba-roja	6.556,05
ARL	Ribera de l'Algars	2.128,21
EBX	Ribera de l'Ebre a Flix	105,63
RSP	Riu Siurana i planes del Priorat	114,20
SMO	Secans del Montsià	2.116,24
SGO	Serra de Godall	1.782,44
LCJ	Serra de Llaberia	3.512,88
MIA	Serra de Montsià	5.296,43
CRD	Serres de Cardó-Boix	16.143,96
PNC	Serres de Pàndols-Cavalls	9.647,53
TMT	Tossal de Montagut	1.290,16
Superfície total		115.215,86

Font: Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació i Medi Natural

Per als espais d'interès natural (EIN) en què la conservació pugui requerir uns instruments normatius i de gestió més acurats, la Llei 12/1985, de 13 de juny, d'espais naturals regula un altre nivell de

protecció anomenat espais naturals de protecció especial. A les Terres de l'Ebre són els parcs naturals del delta de l'Ebre i el Port; les reserves naturals parcials de punta de la Banya, de l'illa de Sapinya, la ribera d'Algars i les fagedes del Port; i les reserves naturals de fauna salvatge de punta del Fangar, la llacuna de la Tancada, l'illa de Buda, l'illa de Sant Antoni, les illes de l'Ebre, la ribera de l'Ebre a Flix, el torrent del Pi i l'Estació biològica el Canal Vell.

Els dos espais naturals de protecció especial que presenten una major extensió són el Parc Natural del Delta de l'Ebre i el Parc Natural dels Ports. El Parc Natural del Delta de l'Ebre forma part de la zona humida més gran i important de Catalunya. Es va constituir per decret el 1983 a l'hemidelta esquerre i, posteriorment, el 1986, es va ampliar a l'hemidelta dret amb el Decret 332/1986, on es van declarar tant el parc natural com les reserves naturals parcials de la punta de la Banya i de l'illa de Sapinya.

El delta de l'Ebre en conjunt té una superfície total de 32.000 ha. L'harmonia entre els espais naturals i els antropitzats no ha estat mai fàcil. Per tant, contrasta el paper biològic de la zona amb la profunda humanització amb nuclis urbans i sòl agrícola de gran part de la superfície deltaica.

L'altre parc natural que hi ha a les Terres de l'Ebre és el Parc Natural dels Ports. Amb una superfície de 38.354 ha repartides en nou termes municipals, inclou 867 ha de reserves naturals. El 1966 es va constituir la Reserva Nacional de Caça dels Ports, que s'inclouïa dins d'una llei, encara vigent, que pretenia ordenar els recursos cinegètics. El 2001, després de gairebé deu anys d'estar inclòs en el PEIN, el massís va ser declarat parc natural. El mateix decret també declarà la Reserva Natural Parcial de les Fagedes dels Ports. És un massís que ha estat intensament humanitzat al llarg de la història i actualment encara són visibles en el paisatge masos, forns de calç, marges de pedra i camins ramaders.

El massís del Port va ser declarat parc natural l'any 2001. A la imatge, la cresta dels Montsagres. Observatori del Paisatge

De la resta d'EIN, cal destacar l'espai Serres de Cardó-Boix, amb 16.143,96 ha, que, dividit en tres subzones, és el segon més gran de les Terres de l'Ebre després del Port. També és destacable l'EIN dels Secans del Montsià (2.116,24 ha), que es caracteritza per ser dels pocs EIN que s'ubica en una plana i per ser una zona amb garrigues d'importància ecològica perquè hi nidifica l'esparver cendrós. Per altra banda, a excepció del delta, el litoral ebrenc només disposa d'un EIN: el del cap de Santes Creus (438,03 ha). Relacionat també amb els ambients aquàtics, hi ha tres rieres que gaudeixen d'aquesta eina de protecció: el barranc de la Galera, a la comarca del Montsià, i el de Sant Antoni i el de la Servera, a la comarca del Baix Ebre.

Tenint en compte tots aquests espais, gairebé el 35% del territori ebrenc gaudeix de protecció legal integrat dintre el PEIN. El fet d'estar inclòs al PEIN assegura la preservació dels elements naturals i, en certa manera, del paisatge. Els EIN del 1992, i sobretot les darreres ampliacions, posen una atenció especial en el seu paper com a connectors ecològics entre grans espais naturals protegits, procurant que els espais intersticials siguin cada cop menors. En aquest sentit, el Pla territorial parcial de les Terres de l'Ebre (PTPTE) de l'any 2010 també preveu alguns connectors amb la mateixa finalitat. Aquests són el riu Ebre, el promontori del Perelló, la llera de la riera del Comte (al nord de la plana del Burgar), els sistemes de torrents i corredors dels ventalls al·luvials de la Serra d'Almos i la llera del torrent de l'Ull d'Asma, el riu Canaletes (dintre de l'àmbit de la cubeta del Pinell del Brai), el sistema de corredors a ponent de la Serralada Prelitoral (al nord de l'Ebre, als àmbits de les serres de Gorraptés i Almatret i els rius de la Cana i Gorraptés, el riu d'Algars, la riera de Voravall i el barranc de Sant Francesc), el connector de les Cantarelles (entre les serres de Godall i de Montsià, a la foia d'Ulldecona), el riu de la Sénia i el conjunt de torrents que drenen el territori que s'estén vers la badia dels Alfacs, el barranc de Camarles (entre els municipis de l'Ampolla i Camarles), el connector l'Antic-els Ullals (a Amposta), el barranc de la Martinenca, com a connector fins a la desembocadura, com també la perifèria de les serres de Montsià i de Godall i alguns àmbits de la plana d'Alcanar i Sant Carles de la Ràpita, que, juntament amb els sectors que el PDUSC-2 classifica com a sòl no urbanitzable costaner, garanteixen la permeabilitat entre els ecosistemes interior i litoral, i eviten la consolidació d'una barrera edificada contínua a la línia de costa.

Hàbitats prioritari d'interès comunitari

Segons la Directiva 92/43/CEE, relativa a la conservació dels hàbitats naturals i de la fauna i la flora silvestres, els hàbitats naturals d'interès comunitari són tots aquells que es troben amenaçats de desaparèixer de la seva àrea de distribució natural o bé els que la tenen reduïda a causa de la seva regressió o bé perquè constitueixen exemples representatius de característiques típiques d'una o diverses de les set regions biogeogràfiques definides. En el cas de les Terres de l'Ebre, i en funció de la vegetació i de com està ubicada, s'han fet sis classificacions d'hàbitats. Aquestes són: arbredes dels vessants muntanyencs, ubicades en gran part als vessants del Port i que es caracteritzen per tenir pinedes submediterrànies de pinassa (*Pinus nigra* subsp. *Salzmannii*); prats i herbassars, com els prats mediterranis rics en anuals i basòfils (*Thero-Brac-*

hypodietalia); arbredes i matollars de rius, rambles, rieres i llocs humits; vegetació d'aiguamolls, estanys i llacunes costaneres; vegetació d'aigües litorals poc profundes, i vegetació dels costers rocosos, terraprimis i replans de roca.

Inventari de zones humides

Tot i no gaudir d'un marc clar que els doni protecció, es consideren també valors reconeguts els espais inclosos en l'inventari de zones humides. D'aquest inventari ja s'ha fet una petita descripció en l'apartat d'elements naturals (capítol 1 del bloc 2). No obstant això, cal tornar a remarcar que a les Terres de l'Ebre hi ha una gran presència d'espais humits que neix principalment de l'existència del riu Ebre i del delta, i que mostren l'aigua com un element determinant del caràcter del paisatge ebrenc.

En relació amb les zones humides, també és important destacar que el delta de l'Ebre és un espai reconegut internacionalment. Concretament, 7.736 ha es troben incloses a la llista de zones humides d'importància internacional i des del 1993 van passar a formar part de la llista de zones humides emparades pel conveni internacional de Ramsar. Aquesta zona la constitueixen principalment les àrees naturals situades al llarg de la costa, coincidint amb la superfície del Parc Natural del Delta de l'Ebre.

Arbres singulars i monumentals

També cal ressaltar els arbres singulars i monumentals. Són testimoni del pas del temps, de la transformació del paisatge. Com deia l'eminent ecòleg Ramon Margalef: "El bosc és l'ecosistema terrestre d'estructura més complexa. La peça cabdal del bosc és l'arbre, i cal un poeta per descriure apropiadament la complexitat d'un arbre".

Els arbres monumentals van ser declarats com a tals segons una primera ordre de declaració de l'any 1987 (Decret 214/1987, sobre declaració d'arbres monumentals) actualitzada l'any 2005 (Ordre

L'olivera Farga de l'Arion, a Ulldecona, està inclosa en el catàleg d'arbres monumentals elaborat per la Generalitat de Catalunya. Mariano Cebolla, Fundació Catalunya- La Pedrera

DMAH/228/2005, DOGC 4.393, de 2 de maig de 2005). La gran majoria d'arbres monumentals es localitzen al massís del Port i l'espècie que predomina és el pi blanc (*Pinus halepensis*), seguit del teix (*Taxus baccata*). També cal destacar la presència d'arbres típics de la vegetació de ribera com l'àlber, l'om, el baladre i el plàtan.

L'únic arbre productiu a les Terres de l'Ebre que forma part de la llista d'arbres monumentals és l'olivera, *Olea europaea* var. *europaea*. En concret, n'hi ha tres: dues de la varietat farga a Ulldecona i una de borda (varietat de la Terra Alta) a Horta de Sant Joan. A part d'aquestes, el 2005 el Consorci de Serveis Agroambientals de les comarques del Baix Ebre i Montsià, per encàrrec del Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació i Medi Natural va elaborar el *catàleg d'oliveres singulars i monumentals de les Terres de l'Ebre*. En aquest catàleg hi ha més de dos-cents cinquanta punts cartografiats on hi ha individus o conjunts d'oliveres dignes de ser preservats per la seva singularitat.

Espais d'interès geològic

El patrimoni geològic ajuda a entendre el paisatge actual, però a hores d'ara no existeix un marc legal clar per als espais d'interès geològic. La Llei estatal 4/1989, de 27 de març, de la conservació dels espais naturals i de la flora i fauna silvestres, fa referència al patrimoni geològic en dues de les categories en què es classifiquen els espais naturals: els parcs i els monuments naturals. Tanmateix, aquesta legislació no s'ha aplicat a Catalunya. La Llei 16/1985, de 25 de juny, del patrimoni històric espanyol, d'àmbit estatal, considera i integra els jaciments paleontològics com a components del patrimoni històric. No obstant això, cap de les dues lleis explicita quin organisme ha de vetllar per l'inventari i la catalogació d'aquest patrimoni geològic.

Per tant, tot i que Terres de l'Ebre disposa d'uns materials i afloraments geològics d'indubtable valor, es detecta que el marc de protecció tant a l'àmbit estatal com al català és massa generalista i del tot insuficient. A hores d'ara solament es disposa d'un inventari d'espais d'interès geològic, que aparentment també és insuficient, atès que hi ha un nombre indeterminat d'afloraments i estructures geològiques amb un extraordinari valor tant paisatgístic com patrimonial i científic que no han estat inventariats.

L'inventari d'espais d'interès geològic de Catalunya (IEIGC), realitzat pel Departament de Territori i Sostenibilitat, és una selecció d'afloraments i llocs d'interès geològic que testimonien l'evolució geològica del territori. A les Terres de l'Ebre l'inventari mostra dotze zones d'interès geològic importants per ser preservades perquè ajuden a comprendre millor l'evolució del paisatge. Aquest inventari ha classificat i caracteritzat totes les zones, i cadascuna disposa d'una fitxa descriptiva. Tot i que tots són importants per la seva verticalitat, és a dir, pel fet de ser elements fàcilment observables des de diversos punts del territori, i per l'elevada superfície que ocupen, cal esmentar els espais inventariats de les Roques de Benet, diversos afloraments de les muntanyes de Tivissa i Vandellòs, i de les serres de Cardó i del Boix. També cal destacar la punta del Fangar, espai que s'ubica al marge esquerre del delta de l'Ebre, el

qual, tot i no ser fàcilment observable des d'una llunyania a causa de la seva horitzontalitat i poca altura, és un espai altament genuí del paisatge deltaic.

Espais inclosos en acords de custòdia del territori

La missió de l'entitat Xarxa de Custòdia del Territori (<http://www.custodiateritori.org/>) és impulsar el coneixement i l'ús de la custòdia per conservar els valors naturals, culturals i paisatgístics del territori. La custòdia del territori és una filosofia de conservació i gestió responsable del territori basada en un acord voluntari i que implica una entitat de custòdia i un/s propietari/s. Les entitats de custòdia són les responsables de donar suport als propietaris per conservar els valors de les seves finques.

Tot i que els espais integrats en diferents fórmules de custòdia del territori no gaudeixen d'un reconeixement legal, sí que és significatiu l'avenç que aquests processos signifiquen en l'increment de la sensibilització ciutadana envers els espais naturals i el paisatge. En aquest sentit, l'any 2012, a les Terres de l'Ebre hi havia trenta acords de custòdia.

Espais agrícoles

Un altre gran grup d'espais que contenen valors naturals i ecològics són els espais agrícoles. Aquestes àrees actuen com a reforç per assolir un funcionament correcte dels ecosistemes i actuen també com a espais connectors. A les Terres de l'Ebre els principals paisatges agrícoles amb valor natural i ecològic que s'han identificat són:

— **Camps d'arrossar del delta de l'Ebre:** és l'exemple més clar d'espai agrícola amb valors naturals i ecològics. Amb les mesures agroambientals, aquest espai s'ha convertit en una zona inundada permanentment, a excepció dels mesos d'adequació del terreny per a la sembra (de febrer a abril, aproximadament). Aquest fet ha afavorit l'hàbitat de moltes aus hivernants, de la mateixa manera que a l'estiu afavoreix el de les nidificants o d'altres que hi són de pas. A més, els arrossars són un element fonamental per al manteniment del cicle hidrològic deltaic.

— **Camps de cítrics amb alternança de fruiterars de secà:** s'ubiquen al sector sud de les Terres de l'Ebre, a les parts baixes de la unitat serres de Montsià-Godall i prop del nucli urbà de la Sénia.

— **Oliveres en planes o en vessants:** entre les serres del Port, de Cardó i el mar s'ubiquen les principals plantacions de secà sovint amb alternança amb els garrofers. És un espai d'interès per a l'àliga cuabarrada i una zona d'alimentació d'ocells hivernants com els túrdids. Les oliveres que es troben al litoral constitueixen un coixí de protecció entre el litoral urbanitzat i les serres.

— **Mosaics agroforestals de la vinya, l'olivera i l'ametller, principalment:** ubicats al nord del territori per les unitats de la cubeta de Móra, Barrufemes, altià de la Terra Alta, riberes de l'Algars i els costers de l'Ebre. Són paisatges agrícoles amb una elevada qualitat natural i agrícola, en general, on hi ha la presència de l'àliga cuabarrada i la marcenca.

Els arrossars del Delta són un bon hàbitat per a moltes aus tant hivernants com nidificants. Jose Miguel Martínez, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

— **Terrasses i planes fluvials:** la presència del riu Ebre i les seves terrasses i planes fluvials ha generat paisatges amb elevats valors naturals i ecològics. Els boscos de ribera, les illes del riu, els galatxos, els marges del riu i les desembocadures de rieres i barrancs generen ambients aquàtics rics en biodiversitat, tant vegetal com faunística, que posen el contrapunt a uns territoris generalment secs. Hi destaquen les terrasses i planes fluvials del meandre d'Ascó-Vinebre, el sector central de la cubeta de Móra, des de Móra la Nova fins a Miravet, el sector comprès entre Xerta i Tortosa i el sector entre Tortosa i Amposta, a banda del mateix delta de l'Ebre.

5.2 Valors estètics

Corresponen als valors estètics tots aquells elements del territori que poden ser reconeguts per dos aspectes fonamentals. En primer lloc, perquè la seva presència és la que configura i determina el caràcter del paisatge d'una regió determinada, en aquest cas, els contrastos visuals i els patrons tenen una significació important. En segon lloc, perquè la singularitat d'alguns dels seus elements fa que destaquin sobre la resta.

Patrons i elements que configuren el paisatge

Els patrons i elements que configuren el paisatge s'han organitzat en quatre categories: perfils emblemàtics, contrastos, mosaics agroforestals i agraris, i monoconreus.

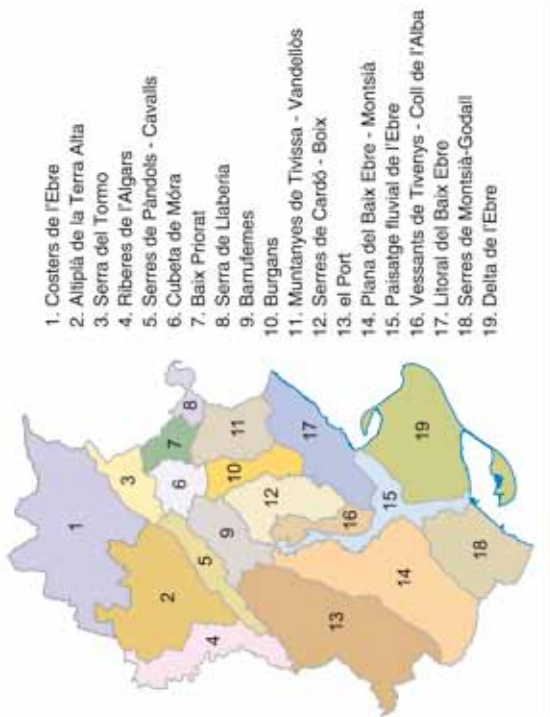
Perfils emblemàtics

Es tracta dels principals conjunts muntanyosos de la regió i que gaudeixen d'un reconeixement social. Els perfils emblemàtics amb valor estètic són: el Port, conjunt de cims més valorat estèticament a través de la participació pública, i que inclou diverses puntes reconegudes per la població segons el punt d'observació; el conjunt de cims de les serres de Pàndols i de Cavalls (vist des de Gandesa); la serra del Tormo; el conjunt de cims de les serres de Cardó i del Boix, vist des de Tortosa, i el conjunt de cims de la serra de Montsià (vist des de l'ermita de la Pietat, a la serra de Godall). Aquests perfils, a part del valor simbòlic i identitari que tenen per a la població local, són clau en la percepció i configuració del paisatge, ja que condicionen i limiten els espais visibles per a la població.

Escala 1:275 000

Unitats de paisatge de les Terres de l'Ebre

1. Costers de l'Ebre
2. Altiplà de la Terra Alta
3. Serra del Tormo
4. Riberes de l'Algars
5. Serres de Pàndols - Cavalls
6. Cubeta de Móra
7. Baix Priorat
8. Serra de Liaberia
9. Barrufemes
10. Burgans
11. Muntanyes de Tivissa - Vandellòs
12. Serres de Cardó - Boix
13. el Port
14. Plana del Baix Ebre - Montsià
15. Paisatge fluvial de l'Ebre
16. Vessants de Tivenys - Coll de l'Alba
17. Litoral del Baix Ebre
18. Serres de Montsià-Godall
19. Delta de l'Ebre

Contrastos

Els contrastos representen espais on la combinació de dos o més elements esdevé visualment atractiva. S'han identificat contrastos costaners, que expressen la combinació visual del mar amb els elements de la costa com són els penya-segats, els conreus o les zones dunars; contrastos de muntanya, on la combinació de textures i colors es produeix entre els cingles i la vegetació espontània (principalment boscos i matolls), i el contrast del riu Ebre amb la vegetació de ribera.

A continuació es descriuen els contrastos identificats:

— **Cales i penya-segats:** es localitzen al litoral del Baix Ebre i estèticament destaquen els de l'Ametlla de Mar. La transformació urbanística que ha sofert el litoral i en conseqüència els penya-segats de les Terres de l'Ebre des de la segona meitat del segle xx i, sobretot, a principi del segle xxi, ha provocat que alguns d'aquests sectors hagin disminuït la seva qualitat. Malgrat això, encara hi ha molts sectors que mantenen una qualitat estètica remarcable, com el cap de Santes Creus a l'Ametlla, la cala de l'Estany Podrit també a l'Ametlla, la cala Maria a l'Ampolla i Sòl de Riu a Alcanar. Aquests indrets són estèticament interessants pel contrast que ofereixen els verds de les màquies i les bosquines, els grocs dels penya-segats i el blau del mar. Es tracta, tanmateix, d'un contrast que varia lleugerament segons l'època de l'any. Així doncs, a la tardor i a l'hivern és un paisatge auster, amb els verds apagats de la vegetació i on les llevantades o les mestralades emblanquinen el mar amb les onades, mentre que a la primavera, amb els verds més vius de la vegetació, el contrast s'accentua.

— **Platja i conreu:** es caracteritza pels conreus arboris, principalment cítrics o de secà, que tenen continuïtat fins a la façana litoral. Tot i que cada cop és més difícil observar aquest contrast a causa de l'edificació, que ocupa gran part de la primera línia de mar, se'n troben alguns exemples ben conservats al litoral del municipi d'Alcanar (conreus de cítrics) i al de l'Ametlla de Mar (conreus d'oliveres en alguns casos abancalats mitjançant murs de pedra seca).

— **Dunes i mar:** els salobrans, amb plantes molt adaptades a la sal, majoritàriament es troben als punts de contacte del delta amb el mar, a causa de la salinització produïda per l'acció directa de la mar i la salinitat de la capa freàtica. En aquests salobrans apareixen sovint dunes, anomenades tores i muntells, més o menys fixades per la vegetació. Les dunes del delta ocupen una superfície total de 645 ha i es mantenen sobretot a la part interna de la punta del Fangar, a la zona dels Bascos, a la platja de Riumar, a la barra del Trabucador i a la punta de la Banyà. En aquest cas, el contrast el formen els blaus verds del mar (més blau a mar obert, i més verd a les badies), i els grocs dunars, esquitxats amb petits fragments de verds de la vegetació dunar.

— **Riu i vegetació de ribera:** els ambients aquàtics generalment s'associen a espais amb una alta qualitat estètica, especialment en els territoris més aviat eixuts. Sobresurten dos ambients tant des del punt de vista de la seva superfície com per la importància com a espais estratègics per la situació territorial que tenen: el riu Ebre i el delta de l'Ebre, en tot el seu conjunt. Tot i això, també s'han identificat altres ambients aquàtics.

Hi ha diversos sectors del litoral, com aquest de la platja de la Llenya, al sud de l'Ametlla de Mar, que, a part dels seus valors com a espai de gaudi per a la població, destaquen per la bellesa del contrast entre els penya-segats, la vegetació i el blau del mar. Rafael López-Monné

El riu Ebre, en gairebé tots els seus trams, presenta valors estètics, tot i que destaquen aquells on la vegetació de ribera es conserva millor, per exemple, el tram entre Móra d'Ebre i Benifallet. El valor estètic que té el riu varia segons el cabal (major a la primavera i menor a l'hivern i a l'estiu), ja que generalment els espais amb presència d'aigua esdevenen més atractius per als ciutadans. Una combinació que ressalta molt és el contrast que té el riu amb els conreus de regadiu. Aquest paisatge amb valor estètic s'observa principalment a la part baixa del riu i a partir de l'assut de Xerta amb més amplitud. La làmina d'aigua es combina amb l'escassa vegetació de ribera per endinsar-se immediatament en unes planes amb horta, cítrics i arrossars. Les petites parcel·les van donant unes combinacions cromàtiques variades en funció del cultiu que s'hi desenvolupa, fins a trobar-se amb la làmina d'aigua. Aquest valor estètic també és present a la cubeta de Móra, amb el riu Ebre que la travessa, amb un atractiu especial per la forma de les parcel·les, allargassades i perpendiculars al riu, i pels conreus de fruita dolça que s'hi desenvolupen, amb variacions en la seva fisiognomia en funció del cicle vegetatiu anual (arbres despulats a l'hivern, floracions al final de l'hivern, verds intensos primaverals i estiuencs, grocs, vermells i marrons tardorencs).

El conjunt del delta de l'Ebre destaca com una gran zona humida per la inundació dels arrossars bona part de l'any. Els mesos d'inundació de l'hivern, es crea una làmina d'aigua de gairebé 320 km², on només sobresurten les línies constituïdes per marges, infraestructures de reg i camins, que donen a l'espai un encant difícilment observable en altres llocs de la Mediterrània. Aquí, el principal contrast entre el riu i l'entorn és la introducció d'uns elements verticals, els boscos de ribera, en un paisatge horitzontal que predomina arreu del delta.

Les àrees humides amb vegetació natural es limiten a la perifèria deltaica, amb la presència de basses i llacunes com les de la Tançada, l'Encanyissada, l'Alfacada, la Platjola, la de les Olles i la de l'Estella, que formen conjunts d'especial bellesa, per la combinació de camps d'arròs, vegetació lacustre i les làmines d'aigua de les badies. Aquests conjunts varien cromàticament al llarg de l'any segons els cicles del conreu de l'arròs i de la vegetació lacustre (més verda a la primavera i a l'estiu, i més groguenca i marró a la tardor i a l'hivern).

A la foia d'Uldecona també hi ha altres sistemes lacustres. Aquests espais són: les basses de l'Ermita, del Montsià, de les Ventalles, de Sant Joan del Pas, entre altres, que, amb la seva vegetació i entorn, configuren un paisatge d'un elevat valor estètic.

Els ullals són uns ambients aquàtics característics de les comarques del Baix Ebre i Montsià. Les aigües de pluja penetren en el subsòl per percolació, atesa la permeabilitat de les calcàries, i comencen a formar part dels cabals subterranis. Quan les surgències d'aquesta aigua són entre els materials al·luvials de la plana deltaica i les ribes del riu, es formen els ullals. Cal mencionar els ullals de l'Aríspe i Baltasar (25 ha), al marge dret del riu, en molt bon estat de conservació. Els ullals de la Carrova i els de Campredó, a les ribes del riu, conserven una vegetació típica d'ambients aquàtics molt ben conservada, tot i que el de Campredó és enmig del polígon industrial del Baix Ebre.

A part del riu Ebre, també són apreciats estèticament els altres cursos fluvials de les Terres de l'Ebre. El riu Canaletes presenta una estètica caracteritzada per altes parets amb formacions geològiques de formes variables i amb presència de basses en els trams finals, per on circula aigua gran part de l'any. El riu dels Estrets és una vall del sector oriental del Port excavada dins dels conglomerats oligocens i on també baixa aigua gairebé permanentment. Per altra banda, el riu d'Algars i el riu de la Sènia, actuen com a elements que fan de límit administratiu, el primer amb Aragó i el segon amb el País Valencià. Tenen ambients aquàtics irregulars, però hi ha trams on la vegetació de ribera i les basses amb aigua hi són presents tot l'any i creen ambients amb uns colors i unes trames valorades per la població local. Als Ports també hi ha moltes zones amb ambients aquàtics, com els bufadors de la Caramella, el Toscar i els Ullals, la font de Sant Roc i moltes altres.

— **Boscos caducifolis, perennifolis i conreus:** els boscos són també un element de configuració del paisatge que ofereix diversos contrastos. El tipus de bosc que predomina a les Terres de l'Ebre són les pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*), amb sotabosc de màquies o garrigues amb ullastre (*Olea europaea var. sylvestris*), i margalló (*Chamaerops humilis*). Els boscos acostumen a oferir un contrast amb els conreus de secà (principalment d'olivera i vinya), sobretot concentrats als vessants del Port en contacte amb la plana del Baix Ebre-Montsià i amb les riberes de l'Algars, els vessants de les serres de Pàndols-Cavalls en contacte amb l'altiplà de la Terra Alta, els vessants de la serra del Tormo en contacte amb els costers de l'Ebre, els vessants de la serra de Llaberia en contacte amb el baix Priorat, o els vessants de les serres de Cardó-Boix i les muntanyes de Tivissa-Vandellòs en contacte amb els Burgans.

— **Cingles, espais de roca nua i vegetació:** Per altra banda, les combinacions entre les formacions vegetals i la roca i entre els cingles i les faixes arbrades són bastant freqüents en bona part de les Terres de l'Ebre. Aquestes combinacions es caracteritzen pel contrast que ofereixen els grisos i blancs de la roca calcària amb els verds majoritàriament invariables de la vegetació natural. Aquest fet és destacable al massís del Port, que es troba ple de

El morral de Cabrafeixet és un dels cingles més espectaculars de les Serres de Cardó-Boix. Albert Farnós, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

cingles, tant a la part meridional com a la septentrional, entre els quals destaquen els Montsagres d'Horta i de Paüls, les roques de Benet, la mola de Catí o les gúbies del Regatxol.

També hi ha cingles a la resta del territori ebrenc com la Roca Blanca a les serres de Montsià i de Godall, totes les crestes de les serres de Cardó i del Boix i de Pàndols i de Cavalls, la serra del Crestall, l'estret de Barrufemes, els Borjos de Tivissa o els de la serra del Montalt.

Mosaics agroforestals i agraris

Per altra banda, s'han identificat uns patrons agraris que es van repetint successivament en diverses zones de les Terres de l'Ebre. Aquests s'han dividit en mosaics agroforestals i agraris (agroforestal de vinya, agroforestal de fruiters de secà, fruita dolça amb conreus de secà, cítric amb altres conreus i horta amb fruita dolça) i en monoconreus (olivera, arròs, cítrics, horta, fruita dolça i vinya), que es tractaran a l'apartat següent.

Els mosaics agroforestals i agraris, molt característics a les Terres de l'Ebre, formen diversos tipus de paisatges valorats estèticament. En un ambient mediterrani com aquest s'afavoreix el conreu de diverses espècies, que, en combinació amb els claps forestals, acaben configurant uns paisatges d'una gran harmonia pels contrastos de colors, formes i textures. Aquests mosaics apareixen, bé per la manera tradicional d'explotar el territori, amb explotacions forestals i agrícoles, bé per l'abandonament d'alguns conreus que han estat ocupats per la vegetació natural.

Bona part d'aquests mosaics, sobretot els de secà, s'estructuren a partir d'una densa i històrica malla d'arquitectura rural de pedra seca (barraques, marges, camins, cocons...) amb tota una sèrie de valors associats entre els quals destaca el valor estètic. Hi ha tres àrees amb paisatges de pedra seca que cal destacar. Aquestes són: l'entorn de la Fatarella i de Vilalba dels Arcs, l'extrem sud-oriental de les serres de Cardó-Boix i el vessant nord-occidental de les serres de Montsià-Godall.

Combinació de conreus d'olivera i ametller a prop de Móra d'Ebre. Observatori del Paisatge

Pel que fa als conreus de secà, hi ha el mosaic de la vinya, sobretot al baix Priorat i a l'altiplà de la Terra Alta i el mosaic dels fruiters de secà, formats per una combinació d'olivera i ametller, situats al nord de l'altiplà de la Terra Alta, nord-oest de la cubeta de Móra, sud del baix Priorat, interior de Barrufemes, nord dels Burgans, i nord dels vessants de Tivenys-coll de l'Alba.

També hi ha mosaics que combinen els conreus de fruita dolça (principalment presseguers) amb els conreus de secà (cereal i olivera), que es localitzen a la meitat occidental de la foia d'Uldecona, des de Freginals fins a Uldecona, i al sector sud-oriental de la plana del Baix Ebre-Montsià, des de la Galera fins al Castell i Sant Joan del Pas. Davant la invariabilitat manifesta del cicle vegetatiu de l'olivera, la presència dels presseguers confereix al paisatge uns canvis estacionals estèticament interessants, que van des dels verds intensos a la primavera i a l'estiu, fins als grocs i marrons de la tardor. A les variabilitats del cicle vegetatiu dels presseguers s'han d'afegir les pròpies dels cereals, que van des dels verds primaverals, als nus hivernals, passant pels grocs estiuencs.

El mosaic entre els cítrics i altres conreus es localitza als voltants de Jesús, Roquetes i la Raval de Crist, al sector de les terrasses del riu Ebre compreses entre Tortosa i Vinallop, i al sud de les serres de Montsià-Godall, entre Uldecona i Alcanar. Es distingeixen dos tipus d'aquest mosaic, per una banda, el constituït per cítrics i horta al sector de Tortosa i Roquetes, i, per l'altra, els conreus de cítrics i olivera que caracteritzen el sector d'Alcanar. Mentre la configuració dels mosaics de l'entorn Tortosa-Roquetes dona com a resultat l'alternança paisatgística entre la verticalitat i la invariabilitat dels conreus arboris dels cítrics i l'horitzontalitat i variabilitat de l'horta, al sector d'Alcanar la variabilitat principal prové de la diferència cromàtica dels dos arbres predominants, el color verd gris de l'olivera i el verd fosc del cítric.

El mosaic d'horta i fruita dolça (principalment presseguers) es localitza als voltants d'Uldecona i al sud-oest de la Sénia. En el cas d'Uldecona, aquest és el mosaic que caracteritza els voltants del nucli urbà, on hi ha les finques d'horta tradicional, allargassades seguint una orientació de nord-oest a sud-est, en les quals s'han anat inserint conreus de fruita dolça en parcel·les monoespècifiques. En el cas de la Sénia, la seva localització es deu a la disponibilitat d'aigua, que ofereix la séquia Mare que recull aigua del riu de la Sénia, i a la disponibilitat d'un sòl planer (l'Horta dels Plans, los Plans, i plans dels Barruts) en les estretes terrasses fluvials del riu de la Sénia.

Monoconreus

Per altra banda, les Terres de l'Ebre disposen d'uns paisatges de monoconreu tradicional representats sobretot pels conreus de l'olivera, d'arròs i d'horta, si bé és cert que els monoconreus de cítric, fruita dolça o vinya s'han configurat al llarg de les darreres dècades.

Els conreus d'olivera es localitzen a la plana del Baix Ebre-Montsià, vessants de les serres de Montsià-Godall, la pràctica totalitat del litoral del Baix Ebre, sud dels Burgans, vessants de Tivenys-coll de l'Alba, oest de la cubeta de Móra, una part important dels sectors

de menor pendent dels costers de l'Ebre, i els voltants d'Horta de Sant Joan i de la Pobla de Massaluca. En general, es tracta d'un paisatge ben conservat, per bé que en determinats sectors, com els costers de l'Ebre, es noti una certa regressió i abandonament. Els monoconreus d'olivera van acompanyats de marges i altres elements arquitectònics de pedra seca canviants segons el tipus de pedra, tècnica constructiva i funció.

Els conreus d'arròs es localitzen a la unitat delta de l'Ebre i al tram final del paisatge fluvial de l'Ebre, formen un dels paisatges més singulars de les Terres de l'Ebre i Catalunya. Aquest paisatge, tot i ser homogeni, és canviant amb les estacions, el cultiu té unes tonalitats de verd a groc molt graduals de maig a octubre. Els mesos que van de novembre a febrer el camp es queda sense cultiu, s'inunda i té un aspecte completament diferent. Els mesos de preparació del terreny, febrer, març i abril, es veu un delta gairebé desèrtic, ja que predomina el color de la terra, fins que novament es torna a inundar per iniciar la sembra.

Els monoconreus de cítrics es localitzen principalment al sector central de la plana del Baix Ebre-Montsià i sud de les serres de Montsià-Godall, així com a les terrasses de Barrufemes i a les del paisatge fluvial de l'Ebre. Es tracta d'un conreu poc variable al llarg de l'any, tot i que presenta unes lleugeres variacions cromàtiques interessants quan té el fruit madur al final de la tardor i a l'hivern, i olfactivas quan floreix a la primavera. Al sector d'Alcanar (sud de les serres de Montsià-Godall) es distingeixen dos tipus principals de conreus de cítrics segons la forma de les parcel·les. Així, al sud d'aquest sector es detecten unes parcel·les estretes i allargassades amb direcció de nord-oest a sud-est, en les finques tradicionals. Al nord d'aquest sector apareixen finques quadrades i mitjanes i que en general es corresponen amb noves plantacions. A les terrasses del riu Ebre, des de l'estret de Barrufemes fins a Tortosa, hi ha plantacions antigues de cítrics que amb el temps han format un monoconreu sobre antigues hortes, avui dia gairebé desaparegudes, per la qual cosa les finques tendeixen a presentar una forma estreta i allargassada perpendicular al riu. Al sector central de la plana del Baix Ebre-Montsià és on les plantacions són més recents, i la seva disposició no segueix una pauta concreta, tot i que es pot intuir una tendència al predomini de finques mitjanes o grans de forma rectangular i seguint una orientació d'oest a est.

Els conreus d'horta es localitzen al sector predeltaic del paisatge fluvial de l'Ebre, així com en algunes parts de l'interior de la unitat delta de l'Ebre. Tot i que es tracta d'un tipus de conreu antic, ben arrelat al territori i amb una certa fama dels seus productes, el cert és que en els darrers anys s'ha notat una tendència a la intensificació d'aquest tipus de conreu, amb la creació de parcel·les més grans i una major rotació de conreus. La principal virtut d'aquest paisatge és que es tracta d'un paisatge divers quant a formes i mides de les parcel·les, així com dels conreus.

Els monoconreus de fruita dolça es localitzen al sector central de la cubeta de Móra, així com en algunes parts dels costers de l'Ebre. És un monoconreu format principalment per presseguers i cirerers, que s'ha expandit molt en els darrers anys a causa de la proliferació dels sistemes de reg que ha permès plantar fruita dolça en indrets cada cop més allunyats del riu, on tradicionalment s'havien

localitzat. Aquest fet queda palès en les formes de les parcel·les, que són més petites, allargassades i estretes com més properes al riu, i més quadrades i grans com més se n'allunyen. El principal aspecte estètic d'aquest monoconreu és la seva variabilitat anual vinculada als canvis vegetatius dels conreus, amb uns finals d'hivern espectaculars quan té lloc la florida dels presseguers i cirerers, unes primaveres i uns estius ufanosos que contrasten amb els ambients eixuts de les muntanyes i altiplans circumdants, i unes tardors multicolors amb grocs, vermells i marrons.

Els monoconreus de vinya es localitzen en alguns punts del baix Priorat i sobretot als fondos occidentals de l'altiplà de la Terra Alta, al voltant del nucli de Batea, i als fondos del nord de les riberes de l'Algars.

Singularitats

Les singularitats comprenen elements amb valor estètic que són molt rellevants perquè són únics, bé en el context de les Terres de l'Ebre, bé perquè ho són per a tot Catalunya. Entre aquestes singularitats s'han identificat aquells elements o espais vinculats al patrimoni arquitectònic, assentaments urbans que destaquen pel seu valor estètic, els elements relacionats amb les geofomes, els fenòmens meteorològics, la vegetació, els barrancs, els conreus singulars i els conjunts harmònics.

Elements o espais vinculats al patrimoni arquitectònic

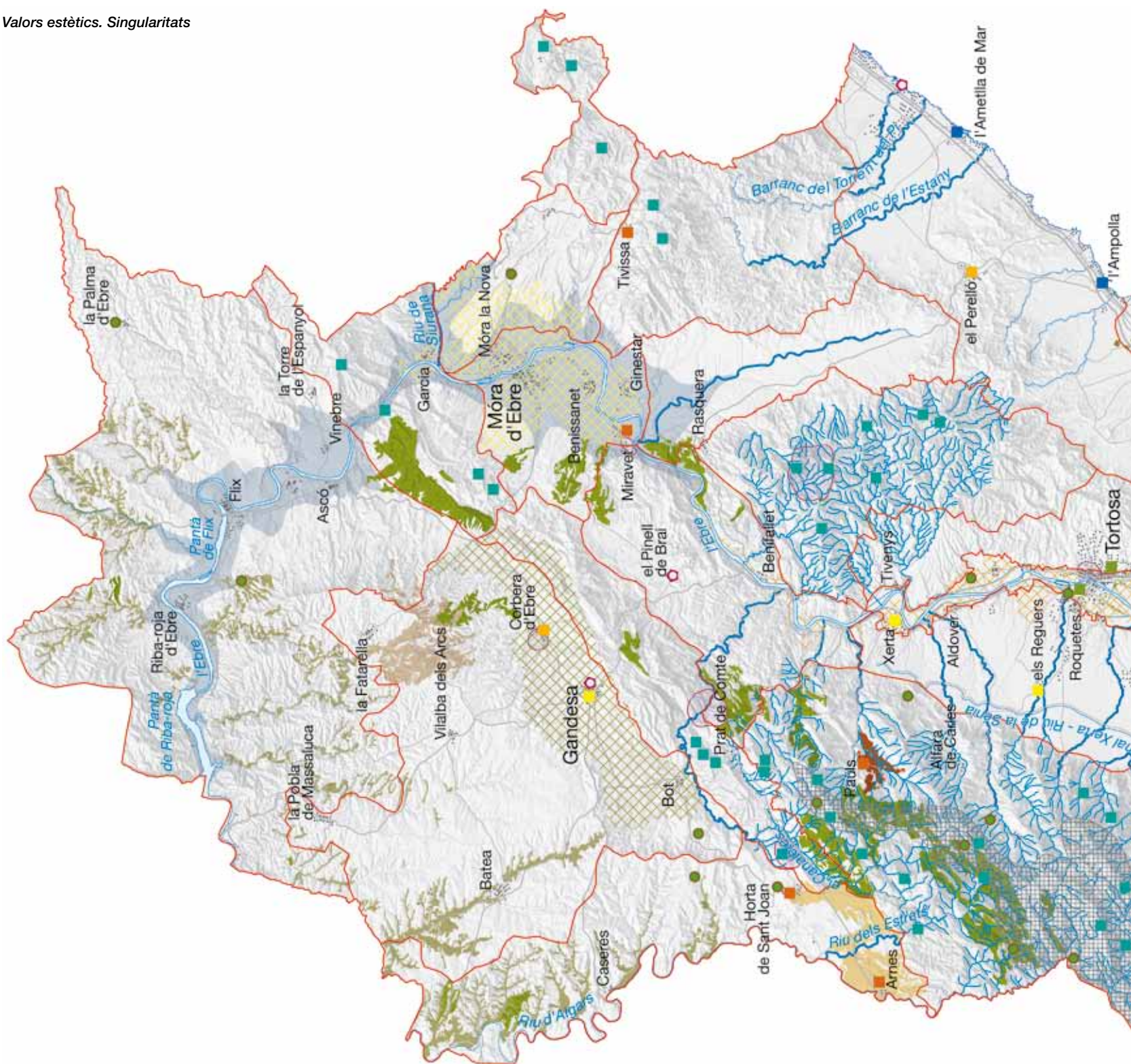
— **Elements monumentals historicoculturals:** destaquen pel seu valor estètic les torres de vigilància ubicades al llarg del riu i de la costa. La majoria són d'origen islàmic i feudal. De les situades a la vora de l'Ebre destaca la torre de la Carrova, situada al costat de la carretera C-12, entre Tortosa i Amposta, que és la més gran de l'Ebre. Del litoral destaca la torre castell de Sant Jordi d'Alfama.

També es consideren paisatges amb valor estètic els cellers modernistes que va construir Cèsar Martinell al Pinell de Brai i a Gandesa, així com el molí d'oli d'Ulldecona, del mateix arquitecte.

— **Conjunt monumental historiconatural:** el conjunt monumental de les Terres de l'Ebre més valorat estèticament és el format pel castell i el cap de la vila de Miravet, ubicats en un promontori a tocar del riu Ebre, i a la zona on encaixen la cubeta de Móra i Barrufemes. Un altre conjunt declarat monument historicoartístic el 1985 és el conjunt de la muntanya de Santa Bàrbara i el convent de Sant Salvador d'Horta. A les serres de Cardó-Boix hi ha el monestir balneari de Cardó, construït el 1806 per monjos carmelites, al voltant del qual es construïren tretze ermites (entre les quals la de la Trinitat, la de l'Àngel i la de Sant Onofre o de la Columna) avui en dia abandonades i malmeses. El santuari de la Mare de Déu de la Fontcalda i els seus voltants destaquen especialment pels seus valors estètics, amb afloraments geològics força espectaculars (plegaments, anticlinals...) i formes molt capricioses (gorges, crestes...), que contrasten amb l'edifici del santuari. Altres conjunts monumentals identificats com a valor estètic són: el poble vell de Corbera d'Ebre, la Suda i les muralles de Tortosa, el castell d'Ulldecona i l'ermita de la Pietat.

Valors estètics. Singularitats

112

Patró d'assentament

- Nucli encimbellat
- Poble pesquer
- Ciutat/poble - camí
- Nucli amb traçat ortogonal
- Nucli disseminat

Conjunt harmònic

- Delta de l'Ebre
- Foia d'Ulldecona
- Terrasses fluvials
- Cubeta de Móra
- Corredor Bot - Gandesa - Corbera

Conreu singular

- Avellaners de la Fatarella
- Cirerers de Pauls
- Conreus en fons de barranc
- Cítrics dels Prats d'Alcanar
- Mosaic de cereal d'Arnes

Formació geològica singular

- Arbre singular i monumental
- Element o conjunt monumental
- Boira hivernal de la vall de l'Ebre
- Cella del Port
- Bosc singular

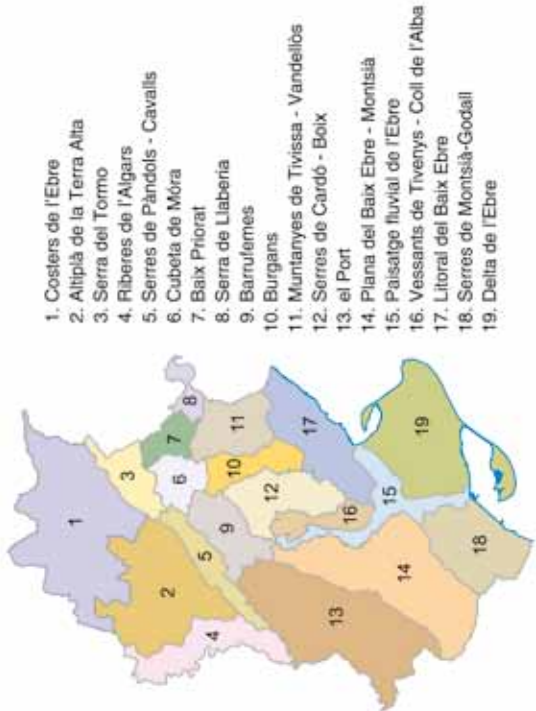
Filera d'arbres

- Entrada de pobles
- Camp de conreu

Barranc

- Conca mitjana i baixa
- Capçalera
- Xarxa hidrogràfica
- Unitat de paisatge
- Cap de municipi

Unitats de paisatge de les Terres de l'Ebre

1. Costers de l'Ebre
2. Altiplà de la Terra Alta
3. Serra del Tormo
4. Riberes de l'Algars
5. Serres de Pàndols - Cavalls
6. Cubeta de Móra
7. Baix Priorat
8. Serra de Liaberia
9. Barrullemes
10. Burgans
11. Muntanyes de Tivissa - Vandellòs
12. Serres de Cardó - Boix
13. el Port
14. Plana del Baix Ebre - Montsià
15. Paisatge fluvial de l'Ebre
16. Vessants de Tivenys - Coll de l'Alba
17. Litoral del Baix Ebre
18. Serres de Montsià-Godall
19. Delta de l'Ebre

Assentaments urbans

Una part important dels nuclis urbans encara conserven una estructura tradicional, per bé que en alguns casos el patró ha quedat difuminat pels nous creixements urbans. Entre aquests patrons d'assentament urbà singulars des del punt de vista estètic hi ha:

—**Nucli encimbellat:** és el patró d'assentament urbà més valorat estèticament. Destaquen els nuclis de Miravet, amb una part vella del poble o cap de la vila penjada sobre el riu a sobre una penya-segat de color rogenc, que presenta una panoràmica única, coneguda i representada artísticament per diversos pintors com Joaquim Mir.

També destaca el nucli encimbellat d'Horta de Sant Joan on, per salvar els desnivells del terreny, les cases s'esglaonen unes sobre les altres. La part més interessant del centre històric és la plaça de l'Església i els carrers que l'envolten, on hi ha els edificis més singulars. El conjunt arquitectònic d'Horta està declarat bé cultural d'interès nacional i està protegit. També ha estat representat artísticament per pintors coneguts, entre ells el pintor Pablo Picasso. Arnes, sense tenir l'aurèola artística d'Horta de Sant Joan, també conté un interessant conjunt arquitectònic declarat BCIN. Un altre nucli que ressalta per la seva ubicació, entorn i morfologia és Tivissa. Als peus de la serra amb el mateix nom i envoltat d'hortes, Tivissa presenta una panoràmica molt bonica on destaca l'església de Sant Jaume. Manté una fisonomia emmurallada amb carrers estrets i sinuosos. Un dels nuclis urbans més pintorescs i encantadors de les Terres de l'Ebre és Paüls. És un poble de muntanya encimbellat sobre un turó entre dos barrancs i tancat al darrere pel massís del Port. Les cases estan disposades esglaonadament i s'adapten a les corbes de nivell.

—**Poble pesquer:** representat pels nuclis urbans de l'Ametlla de Mar, l'Ampolla, Sant Carles de la Ràpita i les Cases d'Alcanar. Aquests quatre nuclis litorals tenen històries recents, ja que foren construïts a partir del segle XVIII. Les parts més antigues dels nuclis urbans vinculats a la pesca encara presenten un cert encant que queda desdibuixat pels nous creixements que s'estenen cap a l'interior, excepte a l'Ametlla de Mar, on es conserven unes formes i uns colors semblants a l'assentament tradicional mediterrani, és a dir, cases blanques penjant d'un petit penya-segat, al peu del qual hi ha el port. En el cas de l'Ampolla aquesta característica de poble pesquer es nota més en la forma irregular dels carrers de la part antiga que en la forma dels edificis, la majoria dels quals han sobrepassat les alçades tradicionals (de planta baixa i un o dos pisos com a molt). A Sant Carles de la Ràpita i a les Cases d'Alcanar, es poden observar fragments interessants de nuclis pesquers en costa més o menys planera, on es conserven alguns edificis tradicionals de planta baixa i un pis, amb el color blanc com a color característic de les façanes.

—**Ciutat/poble camí:** es tracta d'un patró que predomina bastant en la geografia de les Terres de l'Ebre, en tractar-se històricament d'un territori de pas. Pas de la ramaderia que venia a pasturar al desert d'Alfama o al delta des d'Aragó (d'aquí l'abundància de lligallos) i pas d'infraestructures viàries pel corredor del Mediterrani. Aquests antecedents històrics han fet créixer els nuclis urbans al

costat d'aquests passos. Dels lligallos neixen els nuclis com Campredó, Lligallo del Ganguil i Lligallo del Roig, aquests dos últims conserven la toponímia de Lligallo (camí ramader). De pobles que s'estructuren a l'entorn de carreteres hi ha l'Aldea i, en menor grau, el Perelló. Per altra banda, Corbera d'Ebre va adoptar una forma de poble camí (hi creua l'N-420) des que es va haver de reconstruir després de la destrucció de l'antic nucli durant la Guerra Civil.

—**Traçat ortogonal:** un altre patró força ben representat a les Terres de l'Ebre és el que caracteritza els nuclis urbans d'Uldecona, els Reguers, Gandesa i Xerta, que s'estructuren al voltant d'una plaça central a partir de la qual sorgeixen els carrers que adopten una estructura quadriculada.

—**Disseminat:** aquest patró es dona sobretot al delta de l'Ebre i als voltants de Tortosa i Roquetes. El cas més notable és Deltebre, que amb una longitud de més de 7 km i amb una superfície urbanitzable de 415 ha, és el nucli amb menys densitat d'habitants. Precisament, els nuclis urbans del delta s'originen a partir de l'agrupament d'edificacions agrícoles, i per això presenten una important extensió superficial que origina uns paisatges urbans força peculiars. L'aspecte dels nuclis, aparentment caòtic i desordenat, respon a una lògica de distribució familiar entre els descendents de les propietats (construcció d'habitatges adossats seguint l'estructura de les propietats), a una forma cultural de relacionar-se amb el medi (existència d'hortos urbans en gairebé cada parcel·la) i a una distribució capil·lar (seguint els principals eixos viaris). De les originals barraques de color blanc, edificacions aixecades a partir dels materials de la zona (joncs, canyes i fang), s'ha passat al llarg del temps a la construcció de cases amb estructura de formigó i totxo de planta baixa i un o dos pisos com a molt, amb coloracions diverses (per bé que el blanc encara té una presència destacada). Aquests disseminats es complementen amb els paisatges hortícoles que els envolten.

Per la seva banda, l'assentament disseminat del sector de Tortosa-Roquetes presenta una disposició encara més dispersa, seguint les propietats de la terra. Així doncs, aquest disseminat, que s'originà per la necessitat de disposar d'una caseta al camp per guardar-hi les eines i passar-hi el temps de la collita, s'ha mantingut i potenciat les darreres dècades pel costum de la població urbana de tenir una casa, amb superfície conreada principalment per a l'autoconsum, on anar a passar els caps de setmana o els períodes de vacances. La forma general disseminada de les noves edificacions acostuma a ser de planta baixa i un pis, i estan fetes amb materials moderns (estructura de formigó i totxo), amb cobertes de teula romana i colors de façana diversos, amb predomini dels blancs i dels terrossos.

Geoformes

Els elements singulars identificats en l'àmbit de les geoformes estan condicionats per la naturalesa i l'estructura del relleu de les Terres de l'Ebre, que està farcida d'indrets espectaculars molt particulars i dels quals es té una expressió toponímica nombrosa. A les Terres de l'Ebre s'han identificat:

—La serra de Godall, al Montsià, que, amb el seu paisatge calcari ofereix una combinació de fenòmens càrstics i tectònics al vessant sud-est molt atractiu. Aquest fenomen també apareix al racó dels Castellans.

—A les muntanyes de Tivissa -Vandellòs hi ha una magnífica secció estratigràfica on afloren materials amb unes condicions espectaculars.

—El tram entre Benifallet i Miravet on el riu Ebre s'encaixa i travessa la Serralada Prelitoral, originant un espai d'elevat valor estètic.

Als voltants de l'estació del Pinell de Brai, actualment abandonada, s'aprecien làmines encavalcades que donen al terreny unes formes molt atractives.

A la serra de Pàndols hi ha formacions dominades per plecs i encavalcaments que han acabat donant una geomorfologia molt atractiva. Hi destaquen la Moleta, l'Agulla de Bot, la Falconera i la Rocamala.

—La muntanya de Santa Bàrbara amb nivells de conglomerats quasi verticals al cim que es van arquejant suaument fins a ser gairebé horitzontals a la zona del Convent de Sant Salvador d'Horta.

—Al massís del Port hi ha la Gronsa i, sobretot, les Roques de Benet com a formacions geològiques més emblemàtiques i característiques de la Terra Alta. Són un imponent conjunt de monòlits on s'observen tota una sèrie de discordances lligades a la formació de la Serralada Prelitoral catalana i el seu encaixament amb el Sistema Ibèric. Muntanyes amb parets i agulles arrodonides i solcades per estretes feixes vermelles plenes de balms. Dins el Port també destaca la impressionant mola de Catí, que sorgeix majestuosa al mig del massís. Els estrets d'Arnes també són plens de formacions geològiques amb valor estètic amb indrets com les moles dels Viarnets, les Roques del Duc, la punta de l'Espardenyer i la moleta del Molló.

—A la serra de Cardó, prop del monestir balneari, es poden observar uns talls i plecs geològics molt interessants.

—La serra del Tormo també gaudeix d'unes formacions en conjunt on destaquen la zona del Tormo, la Picossa i Santa Magdalena.

A l'altura del Mas de Miralles, a la serra de Montsià s'observa una brusca elevació muntanyosa que contrasta amb l'entorn.

—El delta de l'Ebre té com a elements destacables, el perímetre costaner. Les dunes del perímetre costaner són mòbils per la influència del vent i de l'aigua, per tant, és un paisatge canviant. El seu color i les seves formes caracteritzen una àrea formada per sediments, amb estanys, barres (barra del Trabucador), puntes (punta del Fangar, la punta de la Banyà) i illes.

Fenòmens meteorològics

Alguns fenòmens meteorològics també són reconeguts com a elements singulars del paisatge que en condicionen la visibilitat. A les Terres de l'Ebre s'han identificat els següents:

—**Boires hivernals:** sobretot es presenten a la cubeta de Móra i als costers de l'Ebre. A l'hivern, en dies d'anticicló, aquesta boira es manté al llarg de tot el dia i arriba a una cota aproximada de 100-150 m. Quan l'anticicló s'agreuja la boira pot arribar a cotes superiors estenent-se per la plana del Burgar, per l'altiplà de la Terra Alta i el baix Priorat. És un fenomen climatològic habitual durant els mesos d'octubre i fins al final del mes de gener que condiciona clarament la percepció del paisatge. Amb referència als valors estètics de la boira, es poden distingir diferents sensacions en funció del tipus de boira. En aquest sentit, la boira de riu és una boira melangiosa que suavitzava el contrast de la tenebra i la llum, que desfigura les siluetes i els perfils, que esvaeix els colors accentuats, que emplena vallades i escapça cims i tot ho iguala. Per altra banda, la boira que penetra a la cubeta de Móra pel pas de l'Ase provinent dels costers de l'Ebre, es caracteritza per un corrent d'aire gelat, que arossega manyocs i filagarses de boira, totalment horitzontals. Finalment, un tercer tipus de boira és la urgellesa, coneguda també com a boira de Maials, ensellada o broma urgellesa. És com una immensa tapadora que descansa als cims de les muntanyes, mentre que a les terres baixes no hi arriba.

—**Cella del Port:** és una marca característica del paisatge ebrenc. És conseqüència del vent sec i càlid (vent de dalt) i és produït pels relleus que són perpendiculars a la direcció del vent. Aquesta cella es forma per l'anomenat efecte föhn, pel qual els vents, en remun-

El celler modernista del Pinell de Brai és l'element més singular del teixit urbà d'aquest nucli. Cristina Serra, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

La cella del Port és un element identitari del paisatge ebrenc. Ferran Aguilar

tar les serralades que es troben en el seu recorregut, condensen i retenen la seva humitat al vessant oest, mentre que, durant el camí de descens, convertit en un aire sec, ressequen l'ambient, els sòls i les plantes.

—**Mestral, serè, cerç o “vent de dalt”**: és el vent més conegut a les Terres de l'Ebre. És un vent sec i intens, de component nord-oest i amb intensitats que molts cops superen els 90 km/h. Hi ha ràfegues que sobrepassen els 100 km/h. Observar el paisatge amb el vent bufant a aquestes velocitats dona un caràcter de més lluminositat al territori. Indirectament, aquest vent de dalt també ha condicionat el paisatge, ja que s'hi han plantat fileres de xiprers en alguns camps de conreu del Baix Ebre i Montsià, per tal de protegir la collita dels forts vents. El vent també ha influenciat la forma de construir a les Terres de l'Ebre. Al llarg del temps, la gent ha anat creant construccions adaptades i resistents als embats del vent: des dels antics abriscs i paravents fets en pedra seca que hi ha a molts marges, fins a les construccions més sofisticades fetes de metall i plàstic o la mateixa disposició geomètrica dels xiprers entre camps de conreus.

Vegetació

—**Arbres singulars i monumentals**: els arbres singulars i monumentals transmeten unes formes i unes dimensions d'una bellesa extraordinària. Tot i que la majoria d'arbres singulars i monumentals es localitzen al massís del Port, també hi ha altres arbres típics de la vegetació de ribera com l'álber, l'om, el baladre i el plàtan. No obstant això, els arbres singulars i monumentals més característics i més reconeguts de les Terres de l'Ebre són les oliveres (*Olea europaea* var. *Europaea*). N'hi ha tres de catalogades: dues fargues a la partida de l'Arion (Ulldecona) i lo Parot a Horta de Sant Joan.

—**Bosc singular**: també s'han considerat en el grup de les singularitats paisatgístiques els boscos singulars. Es tracta d'espais arbrats que destaquen sobre la resta, bé pel tipus de vegetació que tenen o bé perquè la seva denominació els situa entre els elements amb nom propi, i per tant són portadors d'un pes important en la construcció cultural de la zona. Aquests boscos singulars,

relacionats amb els valors ecològics, tenen un valor estètic remarkable per les formes i els colors que adquireixen permanentment o estacionalment. Els casos més remarcables són:

- Les bosquines, garrigues i màquies dels vessants de la serra de Cardó ofereixen uns agradables espais al mig de les zones més transformades residencials i de les oliveres.
- Els alzinars ben constituïts de la serra de Cardó a l'obac del camí de la Creu i al vessant de la cova dels Porcs, complementats amb boscos de roure valencià i teixos que apareixen de manera esporàdica.
- Diversos fragments de bosc de ribera, principalment del riu Ebre, i d'altres rieres com el barranc de la Galera, el de Sant Antoni, Canaletes, Sant Jordi i riu de la Sénia, que aporten variabilitat paisatgística al llarg de l'any.
- Els boscos de pi negre distribuïts al vessant occidental del massís del Port i a les parts obagoses de la serra de Cardó, que destaquen per les formes i colors d'aquests boscos madurs.

—**Fileres d'arbres**: també vinculat amb la vegetació, les fileres d'arbres són un element singular amb valor estètic que o bé forma part de les entrades d'algunes poblacions, o bé complementa els paisatges dels camps de conreu de les planes prelitorals i predeltaiques.

En algunes entrades de pobles es mantenen fileres de plataners amb una funció d'embelliment i per proporcionar-hi ombra. Malgrat que al llarg dels darrers anys n'han desaparegut moltes, encara n'hi ha que es mantenen en algunes poblacions, com a l'entrada sud a Tortosa per la C-12, a l'entrada a l'Aldea pel delta o pel camí de l'ermita de l'Aldea, a Ulldecona per molts dels camins que accedeixen al nucli, i a l'entrada de Tivissa a la T-304.

Com s'ha comentat anteriorment, en alguns camps de conreu hi ha fileres de xiprers plantades als extrems de ponent dels parcel·lars, sobretot al Baix Ebre, que tenen la funció de protegir els conreus, principalment d'horta i cítrics, del fort vent de dalt (Mestral).

Barrancs

Els barrancs són molt abundants a les serres calcàries de les Terres de l'Ebre, i constitueixen unes singularitats força destacades i valorades estèticament. Presenten grans diferències en funció de si són capçaleres de barrancs o conques mitjanes i baixes:

—**Capçaleres de barrancs**: es caracteritzen per forts pendents i desnivells. Molts són sinuosos, amb una accessibilitat complicada i caracteritzats per l'estretor, i amb un curs normalment més ample que el cabal que porten, que acostuma a ser nul. De les capçaleres destaquen les del Port amb els barrancs de la vall d'Uixó, la Paridora, el Regatxol, la Fou, Valldebous, la Galera, Lloret, la Conca, Xalamera, riu Canaletes, la Caramella, els Estrets; les de les serres de Cardó-Boix, amb les dels barrancs de les Nines, de Vallpalmera, i de la Victòria; i les de les muntanyes de Tivissa-Vandellòs, amb els barrancs del Pouet, de Franquers, d'Escaldabecs, dels Comuns i del Mas de Capcir.

Carretera flanquejada per fileres arbrades a l'Aldea. Yamileth Amelines, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

—**Conques mitjanes o baixes de barrancs:** destaquen les que passen per la plana de la Galera amb els barrancs de Valldebous, Solsó, la Galera, Lledó, Sant Antoni, de la Servera, de la Conca, de Xiveli. Tots aquests barrancs es caracteritzen per tenir uns pendents suaus, tot i estar perfectament encaixonats, amb una fondària i una verticalitat elevades en molts trams. La vegetació que hi ha no és la típica d'ambients humits, ja que normalment baixen secs. S'han identificat altres conques mitjanes al litoral del Baix Ebre i als Burgans, com per exemple el riu Sec i el barranc de la Roja als Burgans, o el de Camarles, el del Baconer, el de Santes Creus i el de l'Estany, al litoral del Baix Ebre. També s'han identificat els barrancs que passen per la cubeta de Móra, amb les conques del riu Sec, el barranc de Faneca i el de les Lloses. Als costers de l'Ebre hi ha la conca de la vall de Sant Joan que desemboca al riu Ebre a Sebes.

Conreus singulars

Els conreus singulars són elements del paisatge agrari que destaquen de la resta perquè es tracta d'espais de dimensions reduïdes amb conreus no molt freqüents. A les Terres de l'Ebre s'han identificat els següents:

—**Avellaners de la Fatarella:** la presència d'aquest conreu als voltants del nucli urbà és una peculiaritat en el conjunt de les Terres de l'Ebre, tot i que també en resten alguns claps a l'entorn de Tivissa. La variabilitat cromàtica de l'avellaner al llarg de l'any, lligada al seu cicle vegetatiu, ofereix un paisatge canviant que va del color terrós de l'hivern als verds ufanosos del final de primavera, passant pels marrons tardorencs. És un conreu que es troba en retrocés a causa de la crisi de preus que viu el sector de la fruita seca.

—**Cirerers de Paüls:** el cultiu del cirerer ha proporcionat una estètica ben coneguda per tots els habitants de les Terres de l'Ebre que, sovint, visiten aquest indret en l'època de floració per la bellesa que proporcionen aquests camps.

—**Conreus en fons de barranc (fondos):** es tracta d'una peculiaritat del conjunt de les Terres de l'Ebre que es localitza al sector occidental dels costers de l'Ebre i al nord de l'altiplà de la Terra Alta i les riberes de l'Algars. Es tracta de les capçaleres de barrancs, quan encara tenen poca conca de recepció i aprofitant la major disponibilitat de sòl, que són conreats amb fruiters de secà abançats amb marges de pedra seca. Aquest aprofitament crea un mosaic on les línies dels marges, perpendiculars al llit del barranc, van formant estructures reticulars repetides al llarg de la vall i contrasten amb els verds de les masses forestals que cobreixen els vessants. Els conreus principals, que quasi sempre es presenten en monoconreu, són l'olivera als fondos dels costers de l'Ebre, i la vinya als fondos de l'altiplà de la Terra Alta i les riberes de l'Algars.

Conreus de cirerers situats a les proximitats del nucli encimbellat de Paüls. Mariano Cebolla

118

El paisatge de la foia d'Ulldecona és un conjunt harmònic caracteritzat per la diversitat de conreus i una estructura parcel·lària molt marcada. Observatori del Paisatge

—**Cítrics dels prats d'Alcanar:** les plantacions de cítrics que es troben al sud de les serres de Montsià-Godall, tot i ser molt recents, tenen una estètica que és apreciada per la gent del territori i, sobretot, en el moment en què l'arbre té el fruit taronja a punt de collir i en el moment de la floració, cap al febrer o març.

—**Mosaic de cereal d'Arnes:** es tracta d'uns paisatges escassos en el conjunt de les Terres de l'Ebre, i més vinculats a paisatges propis del cor de la depressió de l'Ebre. En aquest cas presenta un rerefons de primera magnitud, el Port, i es combina amb altres conreus, com l'olivera, la vinya i l'ametller.

Conjunts harmònics

A les Terres de l'Ebre també s'han identificat una sèrie de conjunts harmònics, que corresponen a zones on la combinació de diversos elements (construccions rurals, canals, rius, séquies, poblacions, conreus, camins...) fa que la percepció del conjunt esdevingui visualment atractiva. Se n'han identificat cinc: el delta de l'Ebre, la foia d'Ulldecona, les terrasses fluvials de l'Ebre, la cubeta de Móra i el corredor agrícola Bot-Gandesa-Corbera d'Ebre.

—**Delta de l'Ebre:** el paisatge deltaic ofereix un paisatge solcat d'infininitat d'arrossars, un conreu que és la base d'aquest paisatge. Els camps d'arros confereixen al delta una estètica característica i un ventall cromàtic que inclou gairebé tota la gamma de verds i grocs, a banda de potenciar l'horitzontalitat del terreny.

—**Foia d'Ulldecona:** la foia en si mateix ja és una singularitat pel fet de tractar-se d'un terreny enfonsat entre dues serres. A més, l'existència d'una zona endorreica fa que l'aigua hi sigui relativament abundant, i hagi potenciat l'agricultura de regadiu que es presenta amb uns patrons nítids que representen les estructures parcel·làries i els diversos tipus de conreu que hi ha.

—**Terrasses fluvials:** des del pas de Barrufemes fins a Campredó hi ha les terrasses fluvials que, amb els diversos conreus de regadiu que conté (hortes, cítrics, i fruiters de regadiu), presenten una estructura agrícola ben ordenada i amb diversitat cromàtica al llarg de l'any.

—**Cubeta de Móra:** amb conreus principalment de fruita dolça, té un paisatge molt diferenciat de la resta de les Terres de l'Ebre, amb

colors i formes canviants al llarg de l'any pels canvis vegetatius dels conreus.

—**Corredor Bot-Gandesa-Corbera:** és una plana allargassada encabida entre les serres de Pàndols-Cavalls i l'altiplà de la Terra Alta, que presenta un autèntic mosaic agroforestal típic de la trilogia mediterrània, amb alternança de conreus de vinya, olivera, cereal i ametller. Destaca per la seva organització parcel·lària, amb diferents combinacions cromàtiques al llarg de l'any, que sobretot ressalten a la tardor, amb la vinya i a final d'hivern, amb l'explosió de la florida dels ametllers.

5.3 Valors històrics

En relació amb els valors històrics amb un reconeixement legal, la Llei 9/1993, de 30 de setembre, del patrimoni cultural català estableix, entre altres, les categories següents: béns culturals d'interès nacional (BCIN), béns catalogats que inclouen els béns culturals d'interès local (BCIL) i el espais de protecció arqueològica (EPA). A part del patrimoni reconegut en l'àmbit català, també s'ha de tenir en compte els elements que formen part del Patrimoni Mundial de la UNESCO com a espai reconegut pel seu interès cultural.

La recerca ha permès obtenir una llista aproximada de tres-cents elements catalogats per la importància cultural que tenen. En aquest conjunt patrimonial es troben des de torres de defensa, castells, ermites, esglésies i ponts, fins a construccions habitades que formen part de la xarxa de carrers dels nuclis urbans. Molts d'aquests elements es troben dins el nucli urbà i, per tant, la seva presència paisatgística sovint queda difuminada per la resta d'edificis. Altres tenen un estat de conservació molt precari i en molts casos són difícils de visualitzar. Per tant, s'ha cregut convenient fer una tria dels que tenen una presència remarcable a l'espai que ocupen. Per altra banda, també hi ha altres elements del paisatge amb valors històrics però que no formen part de cap de les catalogacions anteriors.

Com es pot constatar a primera instància, la diversitat de paisatges amb valor històric a les Terres de l'Ebre és elevada i per facilitar-ne l'estudi s'han dividit en cinc grups. Aquests grups són: escenaris de la memòria històrica (escenaris de la batalla de l'Ebre), patrimoni arquitectònic en l'espai rural (construccions de pedra seca, masos, construccions hidràuliques, castells, torres de guaita i defensa i edificis religiosos), patrimoni arquitectònic al nucli urbà (nuclis que contenen elements del catàleg de béns culturals d'interès nacional), patrimoni arqueològic (jaciments arqueològics, Via Augusta), i conreus i usos històrics de l'espai rural (conreus de caràcter històric, pastures d'estiu, pastures d'hivern i oliveres monumentals).

Escenaris de la memòria històrica

Les Terres de l'Ebre, i concretament el sector comprès entre els paisatges de l'altiplà de la Terra Alta, els costers de l'Ebre, la serra del Tormo i la cubeta de Móra, destaca per haver estat un paisatge bèl·lic molt significatiu en la història recent tant d'aquest mateix territori, com també per a Catalunya i per a l'Estat espanyol. Són els

Restes de trinxeres a les serres de Pàndols-Cavalls. Observatori del Paisatge

paisatges de la batalla de l'Ebre. Aquest fet tan significatiu ha fet que s'hagi considerat aquest paisatge com un paisatge d'atenció especial. Així, en el bloc 4 d'aquesta publicació es pot trobar tota la informació referent a aquest paisatge.

L'extens territori, d'un total de 47.600 ha (35 km de nord a sud i 20 km d'oest a est), on va tenir lloc la batalla, per si sol ja constitueix un paisatge amb valor històric. Entre els elements de la batalla que s'hi poden contemplar hi ha restes de trinxeres i amagatalls en diversos estats de conservació. Alguns espais o fites esdevenen paisatges amb una alta càrrega simbòlica, com la punta Alta de Pàndols (coneguda com a cota 705 m), les Camposines, o el coll del Moro, on es va establir l'observatori de l'exèrcit franquista.

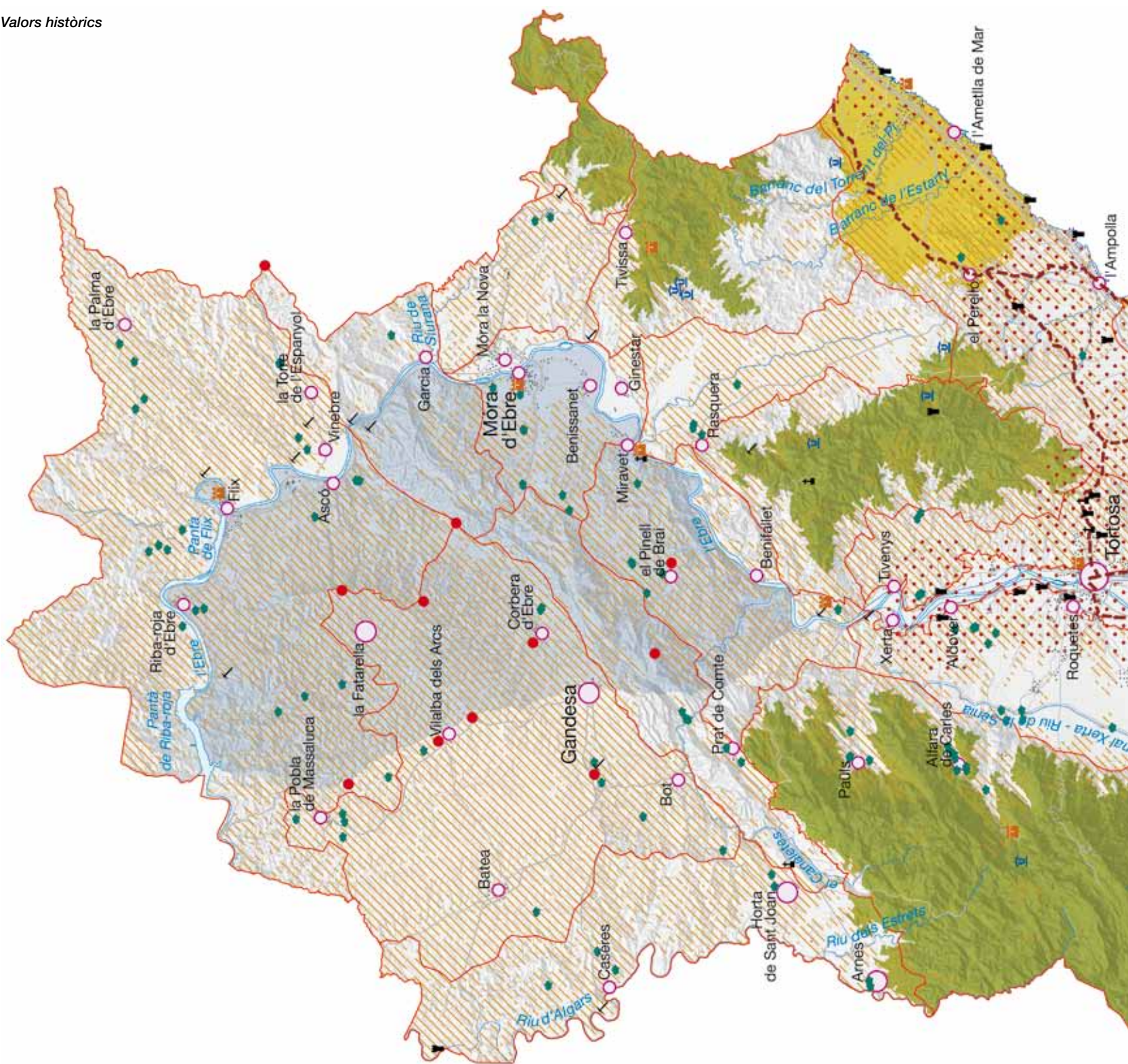
Hi ha altres espais que van constituir part de l'escenari de la Guerra Civil però que són menys coneguts. Un d'aquests espais és el conjunt de fortificacions que l'exèrcit republicà va establir al llarg del litoral, quan esperava una ofensiva de l'exèrcit franquista per aquest costat. Una ofensiva que mai va produir-se i que va permetre, en certa manera, que aquestes fortificacions hagin arribat als nostres dies en un relatiu bon estat de conservació. Sobretot són destacables les trinxeres búnquers i els túnels situats al litoral sud del municipi de l'Ametlla de Mar, entre el Port de l'Estany i la cala de l'Estany Podrit, i al litoral del municipi d'Alcanar.

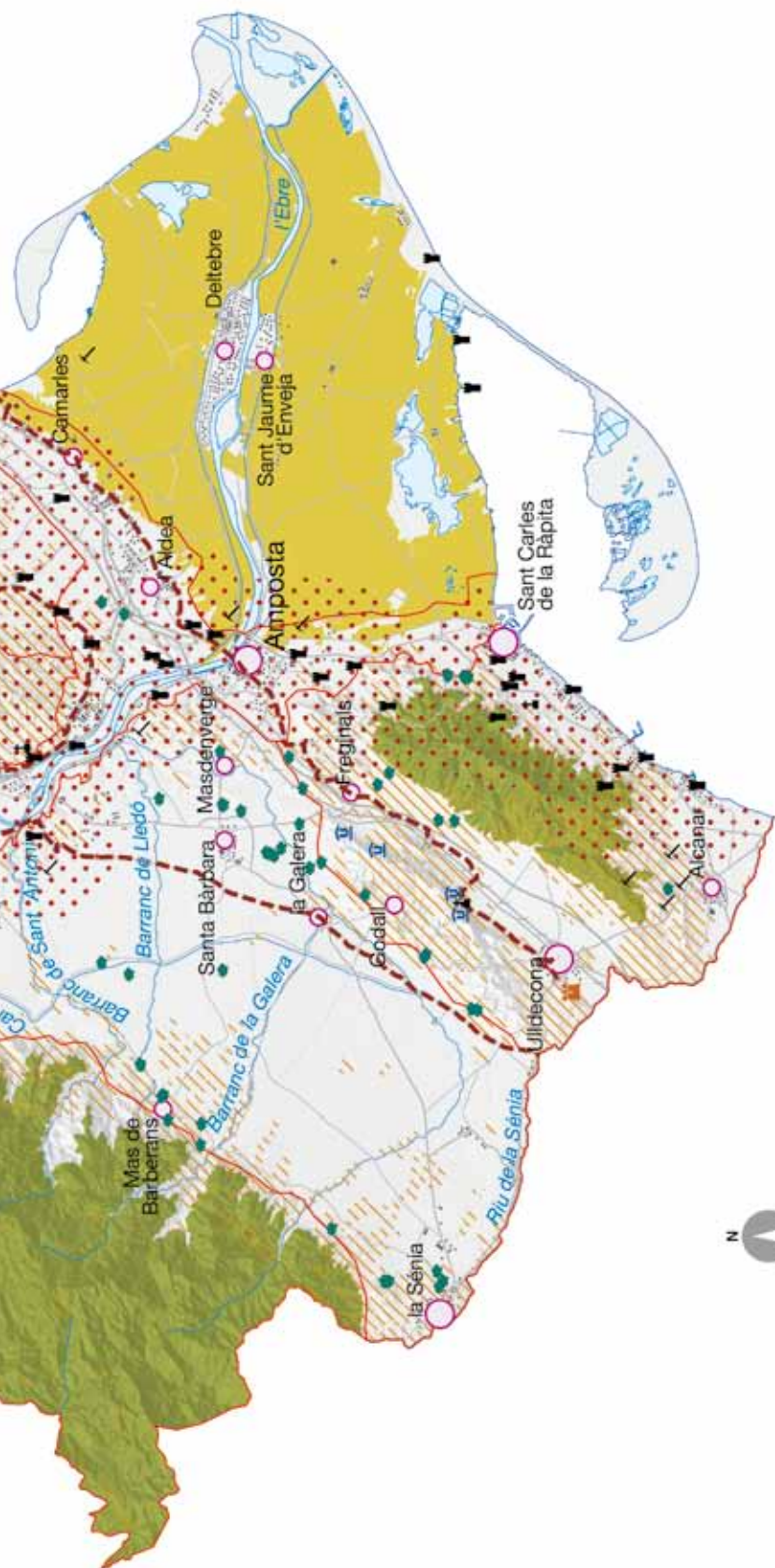
Patrimoni arquitectònic en l'espai rural

Les construccions de pedra seca (marges i altres elements relacionats amb l'arquitectura rural de pedra seca, com les cabanes, aixoplucs o aljubs, entre d'altres), configuren uns paisatges de gran valor històric i estètic i esdevenen l'element del patrimoni arquitectònic en l'espai rural més abundant a les Terres de l'Ebre, ja que és present en el 65% del territori ebrenc. Són testimonis d'una forma de conreu tradicional avui ja en retrocés. De manera especial, destaquen els conjunts de marges de l'altiplà de la Terra Alta, dels costers de l'Ebre, dels vessants de les serres de Cardó-Boix, els Burgans, i sectors de la plana del Baix Ebre-Montsià i de les serres de Montsià-Godall.

Valors històrics

120

Unitats de paisatge de les Terres de l'Ebre

1. Costers de l'Ebre
2. Altiplà de la Terra Alta
3. Serra del Tormo
4. Riberes de l'Algars
5. Serres de Pàndols - Cavalls
6. Cubeta de Móra
7. Baix Priorat
8. Serra de Liaberia
9. Barrufemes
10. Burgans
11. Muntanyes de Tivissa - Vandellòs
12. Serres de Cardó - Boix
13. el Port
14. Plana del Baix Ebre - Montsià
15. Paisatge fluvial de l'Ebre
16. Vessants de Tivenys - Coll de l'Alba
17. Litoral del Baix Ebre
18. Serres de Montsià-Godall
19. Delta de l'Ebre

Patrimoni arquitectònic en l'espai rural

- Castell
- Torre de guaita i defensa
- Element religiós
- Àrea amb abundància de torres de defensa

Densitat de patrimoni arquitectònic en el casc urbà

- Fins a 24 elements
- Entre 25 i 66 elements
- Més de 66 elements

Patrimoni arqueològic

- Patrimoni mundial de la UNESCO
- Jaciment arqueològic
- Via Augusta

Patrimoni històric rural

- Olivera monumental
- Marges de pedra en sec
- Pastures d'estiu
- Pastures d'hivern

Escenaris de la memòria històrica

- Batalla de l'Ebre
- Espai de la batalla de l'Ebre
- Xarxa hidrogràfica
- Unitat de paisatge
- Cap de municipi

El mas de les Setenes, a Ulldecona. Observatori del Paisatge

Els masos, així com altres tipus d'habitatges, temporals o permanents, es troben repartits arreu de les Terres de l'Ebre, i tenen un gran valor històric lligat al testimoniatge d'un tipus d'assentament pretèrit que permet comprendre com eren les relacions entre l'ésser humà i la natura en un passat no tan llunyà. Molts dels masos han perdut el seu ús al llarg de la segona meitat del segle passat, per la qual cosa bona part d'aquest patrimoni es troba en diversos estats de degradació. No obstant això, en alguns indrets de les Terres de l'Ebre hi ha edificis rurals d'especial interès des del punt de vista històric:

122

—A les terrasses del riu Ebre hi ha masos que encara es mantenen vius perquè resten lligats a l'activitat agrícola. Tot i així, cada cop són més els masos que s'abandonen. En canvi, es detecta que la conservació dels masos augmenta prop dels nuclis urbans; així, hi ha masies conservades a l'horta de Soldevila, l'horta de Sant Llàtzer, l'horta de Vinallop, l'hort de Catí, els horts d'Aldover i als de Xerta. En aquests espais es conserven masos emblemàtics com el mas del Bisbe a Bitem, el mas de Baptista a Xerta i el mas de Noves a Tortosa.

L'assut de Xerta és una de les construccions hidràuliques històricament més significatives de les Terres de l'Ebre. Observatori del Paisatge

—On també hi ha una bona representació de masos que permeten interpretar el lligam que tenen amb la terra, és a la unitat delta de l'Ebre. Hi destaquen el mas de la Comandanta, el maset de la Torrassa, el mas de Xapa, el conjunt de masos de la Llanada i el conjunt de masos de Buda, al marge dret. Al marge esquerre, el mas de Tramuntano, el mas de Bombita i el mas de Mollena.

—També alguns masos de les planes doten de valor històric el paisatge, com el mas de les Setenes, a Ulldecona, el tancat de Codorniu, modernista i actualment hotel a Alcanar, i altres masos d'Alcanar, alguns convertits actualment en cases de turisme rural.

Per altra banda, com a construccions hidràuliques amb valor històric destaca l'assut de Xerta, tant per la construcció en si, potenciada per tots els elements auxiliars que històricament s'hi han encaixat (molí hidràulic i rescloses), com per tot el que significa en la creació de paisatges aigües avall. En aquest sentit, cal destacar les casetes dels guardacanal, petites construccions a la riba dels canals principals del riu Ebre on es resguardaven les persones que treballaven com a guardacanal en l'exercici de les seves funcions de regadors o vigilants de les infraestructures hidràuliques. Entre la infraestructura vinculada amb l'aigua, actualment encara es poden observar altres elements destacats en el paisatge, com ara els molins paperers i fariners situats al llarg del riu de la Sénia i el riu Ebre. Per altra banda, també és significatiu el conjunt de pous i sénies situades als fondos dels costers de l'Ebre, a l'altiplà de la Terra Alta i a les riberes de l'Algars, així com també les situades a la foia d'Ulldecona, a l'interior de les serres de Montsià-Godall.

A part d'aquests elements vinculats directament amb l'activitat agrícola, l'espai rural també acull altres construccions de caràcter històric, com castells i torres de defensa, esglésies i ermites.

En relació amb els castells, la presència de templers i hospitalers durant el procés de conquesta cristiana d'aquests territoris ha deixat empremta en alguns indrets. Cal destacar sobretot aquells castells que, per la seva situació estratègica, formen part important del paisatge i esdevenen elements fàcilment visibles des de diferents punts del territori, i, a la inversa, punts des d'on es pot contemplar el paisatge. Com a castells amb importància visual destaquen el

La torre de la Carrova, situada al costat de la carretera C-12 i del canal de la Dreta de l'Ebre, és una de les construccions defensives més destacades de les Terres de l'Ebre. Observatori del Paisatge

castell de Miravet, d'origen andalusí; el castell d'Ulldecona (segles IX i XVII); el conjunt d'arquitectura militar de Tortosa de diferents èpoques amb el castell de la Suda, els trams de muralla (segles XIV), els fortins (segles XVII-XVIII) de Tenasses, avançades de Sant Joan, Bonete, Orleans i el turó del Sitjar; i el castell d'Amposta, d'origen feudal. També són destacables el castell Nou de Flix, el de Móra d'Ebre, el de coll de Som, i el de Carles, a Alfara de Carles.

També relacionat amb les construccions defensives, en tot el territori ebrenc cal destacar l'existència de vint torres de defensa catalogades, moltes d'origen islàmic i la resta d'origen feudal. A part d'aquestes n'hi ha moltes més que no gaudeixen de cap figura de protecció, tot i la seva importància. La majoria de torres s'ubiquen especialment en el tram baix de l'Ebre, a partir de l'assut de Xerta, i al llarg de la línia de costa, així com en algunes serres, com la de Montsià. La seva funció era fer talaies des d'on guaitar la presència dels diversos enemics, segons l'època històrica. Les de costa, sobretot van proliferar entre els segles XV i XVIII per tal de prevenir dels atacs pirates, molt freqüents durant aquest període. Pel fet de ser construccions que tenen una certa alçada sovint esdevenen referents visuals. Val a dir que actualment n'hi ha moltes en bon estat de conservació.

Al voltant del riu Ebre hi ha divuit torres: torre Abalari, torre de la Campana, torre d'en Corder, torre del Prior, torre de Riba-roja, torre de la Petja, torre de Soldevila, torre de la Roca-Corba, torre de Sant Onofre, llotja de Campredó, torre de Campredó, torre de la Candela, torre de la Burjacènia, torre de la Carrova, torre de la Granadella, torre de Poques Salses, torre de Futxeron i torre de l'Oriola. Entre totes destaca la torre de la Carrova, situada al costat de la carretera C-12 (eix de l'Ebre) entre Tortosa i Amposta. És la torre més emblemàtica de l'Ebre, construïda sobre la roca, al costat de les restes d'una antiga vila romana. La terrassa està rematada amb merlets (alguns de formigó fruit de restauracions posteriors) i matancans de maçoneria amb forma de voltes corbes que descansen

sobre mènsules allargassades. Està restaurada i des de la torre es pot observar a l'altra banda del riu una torre germana, també restaurada, la torre de la Font de Quinto o de Campredó.

Al litoral en destaquen un total d'onze: torre de Vinaixarop, torre de Vellòria, torre de Garidell, torre de Cap Roig, torre de l'Àliga, torre del Torn, castell de Sant Jordi d'Alfama, torre de Salim, torre de Sant Joan, torre de la Figuera, i torre d'Oliver, aquestes tres darreres situades a l'hemidelta sud. Entre totes aquestes, la que destaca i és més significativa és la torre castell de Sant Jordi d'Alfama, construïda al segle XIII i reconstruïda al segle XVIII. El seu origen es remunta a l'orde de Sant Jordi d'Alfama, fundat l'any 1201 per Pere el Catòlic, rei d'Aragó i comte de Barcelona, que els va concedir el desert d'Alfama (plana de Sant Jordi). El segle XVII va ser bombardejada fins a l'ensorrament per les galeres espanyoles, a fi que no fos ocupada per les tropes franceses. Durant el regnat de Carles II, ja al segle XVIII, es va construir l'actual fortalesa, a prop de la primera, que va ser ocupada militarment per les tropes regulars.

A les serres de Montsià-Godall, especialment als vessants marítics de la serra de Montsià, s'han identificat un total de deu torres defensives: torre de la Guardiola, torre de Burgar, torres del Moro, torre de Camin, torre del Codonyol, torre del Montsià, torre d'en Calbo, torre d'en Morralla, i torre de Sant Pere-Sant Felip. Als vessants de Tivenys-coll de l'Alba se n'han identificat tres: torre del Mig Camí, torre de Gassià i torre del coll de l'Alba. Altres torres de vigilància se situen en altres indrets de les Terres de l'Ebre: torre de la Vil·la Seca, a la plana del Baix Ebre-Montsià; torre i poblat de la Fullola, a les serres de Cardó-Boix; al tossal del Moro, a les riberes de l'Algars, i als masos torre de mas d'Aumet, mas d'en Cedó i mas de Frauques, a les muntanyes de Tivissa-Vandellòs.

Com a elements reconeguts culturalment pel seu valor històric i que, a part transmeten valors religiosos, destaquen les ermites i les esglésies. Pel que fa a ermites catalogades, i destacant només les que són bons referents paisatgístics, n'hi ha cinc. Dues s'ubiquen

Església d'origen romànic situada al poble deshabitad de Pinyeres, a la unitat de riberes de l'Algars. Lluís Vives, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

al terme municipal de Tortosa i són l'ermita del Coll de l'Alba i la de Mig Camí. La primera es troba a 370 m d'altitud sobre el nivell del mar a la carena d'un braç de la serra del Boix coneguda amb el mateix nom que l'ermita. Des d'allí es contempla un paisatge molt extens tant cap a l'oest (el Port), com cap a l'est (delta de l'Ebre). L'ermita de Mig Camí es troba a uns 270 m d'altitud sobre el nivell del mar al vessant occidental de la mateixa serra. La tercera ermita amb valor reconegut i amb importància paisatgística és l'ermita del Remei, al terme municipal d'Alcanar. Aquesta ermita està ubicada a l'extrem sud de la serra de Montsià i és un referent per a tots els habitants de la plana d'Alcanar. A Ulldecona hi ha l'ermita de la Pietat, situada a la façana marítima de la serra de Godall, i que és un dels millors indrets per contemplar la foia d'Ulldecona (fossa tectònica entre la serra de Godall i la serra de Montsià). I, per últim, l'ermita de Berrús a Riba-roja d'Ebre que, ubicada en una zona coneguda pel mateix nom al marge dret del riu Ebre, és on hom hi pot contemplar el riu Ebre amb el pantà de Riba-roja i tots els costers del marge esquerre.

Per altra banda, també cal destacar altres construccions religioses com l'església Vella de Miravet, el conjunt de Cardó compost pel monestir balneari i diferents ermites (Barrufemes, Benifallet) i el convent de Sant Salvador d'Horta, a les serres de Pàndols-Cavalls.

Patrimoni arquitectònic al nucli urbà

En aquest grup s'han considerat els elements del patrimoni arquitectònic situats en l'espai urbà significatius des del punt de vista paisatgístic, alguns dels quals formen part dels catàlegs dels BCIN o BCIL.

Tortosa és el nucli urbà amb més elements arquitectònics inclosos en el BCIN (la Suda, el call jueu, la catedral, les muralles del segle XIV, el conjunt renaixentista, els edificis modernistes, etc.). El fet que estiguessin encaixats a l'entorn urbà fa que requereixin, en alguns casos, actuacions de rehabilitació des del punt de vista urbanístic i arquitectònic.

Les cooperatives i cellers modernistes de Cèsar Martinell del Pinell de Brai i de Gandesa també tenen un valor històric. La cooperativa del Pinell de Brai data de l'any 1917 i la de Gandesa, del 1919.

Uns altres paisatges reconeguts pel seu valor cultural són alguns espais urbans que estan considerats béns culturals d'interès nacional (BCIN). Per la seva extensió o pel conjunt, destaquen quasi tots els pobles de la Terra Alta, que bé són considerats globalment un BCIN, com en el cas dels nuclis d'Arnes (que també conté un important conjunt renaixentista i un singular ajuntament) i Horta de Sant Joan (amb un conjunt renaixentista al nucli antic), o parts importants dels nuclis, com el centre històric de Vilalba dels Arcs, el carrer major i el perxe (porxo que antigament donava accés a les muralles) dels carrers Cavallers, del Mig i Sant Miquel, a Batea, o els cellers modernistes de Gandesa i del Pinell de Brai. Menció a banda mereix el poble vell de Corbera d'Ebre, abandonat arran dels bombardejos de l'aviació franquista durant la Guerra Civil i que ja no es va tornar a recuperar. Actualment és un dels espais més destacables de la batalla de l'Ebre.

El pont penjat d'Amposta sobre el riu Ebre, de 1921, és un referent per a la població. Yamileth Amelines, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Com a elements catalogats que siguin un referent visual i no es puguin incloure dins de cap de les categories anteriors, hi ha el pont penjat d'Amposta inaugurat l'any 1921 i el pont d'arcades de Móra d'Ebre, inaugurat l'any 1943.

Per altra banda, relacionat amb les construccions religioses, la majoria dels pobles de les Terres de l'Ebre tenen catalogada l'església o, en algun cas, les esglésies que hi ha dins mateix del nucli urbà. Sovint són esglésies ubicades al bell centre del nucli urbà i amb un campanar que sobresurt de la resta de construccions. Per tant, molts pobles són recognoscibles pel seu campanar (element identitari del municipi). Aquest element catalogat a la majoria de municipis és un referent clar per als habitants d'aquestes poblacions.

Patrimoni arqueològic

En aquest grup s'han considerat els elements del patrimoni arqueològic més significatius, alguns dels quals formen part dels catàlegs dels BCIN, BCIL o dels béns del Patrimoni de la Humanitat de la UNESCO, no tant per la seva rellevància física, sinó perquè contribueixen a explicar formes de vida i paisatges pretèrits. S'han agrupat en tres categories: jaciments arqueològics, elements que formen part del patrimoni mundial de la UNESCO i la Via Augusta.

Entre els jaciments arqueològics amb valor històric lligat al paisatge destaquen els relacionats amb els poblats ibers. Se n'han identificat un total de vint-i-dos distribuïts per les diverses unitats de paisatge: poblat de la punta de la Gessera, a les riberes de l'Algars; poblat iber del coll del Moro, a l'altiplà de la Terra Alta; poblat i necròpolis de Santa Madrona, necròpoli dels Castellons, poblat del Tossal del Moro de Pinyeres (Batea) i poblat de la Roca de la Bruixes, als costers de l'Ebre; poblat de Forn Teuler i poblat iber de Sant Miquel, a la serra del Tormo; poblat del Castellet de Banyoles, al baix Priorat; poblat de la Moleta Rodona, a les serres de Cardó-Boix; poblat del castellot de la Roca Roja, a Barrufemes; poblat de l'assut i necròpoli de l'Oriola, al paisatge fluvial de l'Ebre; necròpoli de Mianes i pla de les Sitges, a plana del Baix Ebre-Montsià; necròpoli del Bordissal i necròpoli del Mas de Mussols,

al delta de l'Ebre, poblat de los Castellans, poblat de la Coluga, Moleta del Remei, i Sant Jaume Mas d'en Serra, a les serres de Montsià-Godall.

Entre aquests assentaments ibers cal destacar, per les seves dimensions, l'estat de conservació o per la rellevància històrica els jaciments següents: el poblat de la punta de la Gessera, el del coll del Moro, el poblat i necròpoli de Santa Madrona, el poblat dels Castellans, el poblat de l'Assut, el poblat de castellet de la Roca Roja, el poblat del Tossal del Moro de Pinyeres (Batea), el de la moleta Rodona, el del forn Teuler, el de la roca de les Bruixes, el de Sant Miquel i el de Castellet de Banyoles.

També cal destacar el conjunt d'art rupestre de l'arc mediterrani inclòs en la llista de Patrimoni Mundial de la Humanitat de la UNESCO. Es tracta de vint-i-dos emplaçaments repartits entre les unitats dels Burgans, les muntanyes de Tivissa-Vandellòs, el Port i les serres de Montsià-Godall. Aquests elements van ser inscrits com a patrimoni mundial l'any 1998 i descriuen d'una manera gràfica com es vivia en una fase crítica i essencial del desenvolupament humà, per mitjà de pintures, úniques pel seu estil i tema. Aquestes pintures es troben en abrics o en coves. Es caracteritzen per tenir llargàries de 2,5 m a 20 m i alçades que majoritàriament no arriben als 2 m. En el cas de les coves, les dimensions són una mica més grans, però en cap cas superen els 15 m de llargària i els 6 m d'alçada. Les seves reduïdes mides podrien fer pensar que són poc significatives en relació amb el paisatge, però les escenes que contenen són un retrat excepcional de la vida d'aquelles societats i també del paisatge, en un període cabdal de l'evolució humana.

També és important remarcar el pas de la Via Augusta pel litoral de les Terres de l'Ebre. En època romana, aquestes terres eren travessades per aquesta via, que unia Roma amb Cadis. En alguns punts d'aquesta via hi havia *mutationes*, instal·lacions de petites dimensions situades a la vora dels camins que servien com a llocs de canvi de cavalls o de descans. Un d'aquells llocs va desenvolupar-se prop de l'actual localitat del Perelló, on es conserven uns quatre quilòmetres de via, en diversos trams, a la vora dels quals també es pot observar algun pou de l'època. Un cop al Montsià, aquesta via es divideix en dues: una pel litoral (que passa per Amposta i la foia d'Ulldecona) i una per l'interior (pel pla de la Galera). Hi ha diversos itineraris senyalitzats per tal de resseguir els vestigis d'aquesta via mil·lenària, per la part interior, que coincideix molt sovint amb les vies de comunicació actuals.

Conreus i usos històrics de l'espai rural

Alguns espais rurals contenen elements d'especial interès des del punt de vista històric per la seva representativitat, raresa o singularitat. Són testimonis d'un paisatge que havia estat predominant en aquesta zona.

A la Terra Alta, hi ha una gran extensió agrícola, en forma de mosaic agroforestal que, amb el predomini actual de la vinya, és una mostra representativa de l'anomenada trilogia mediterrània, formada per conreus de cereal, vinya i olivera, amb variacions segons el grau de precipitacions (el cereal és substituït per l'ametller allà

on hi ha menys precipitacions). Amb alts i baixos en l'extensió de cadascun dels tipus de conreu, i amb avenços i retrocessos de les masses forestals, el paisatge d'aquest sector ha mantingut, des d'antic, una fesomia més o menys semblant a l'actual.

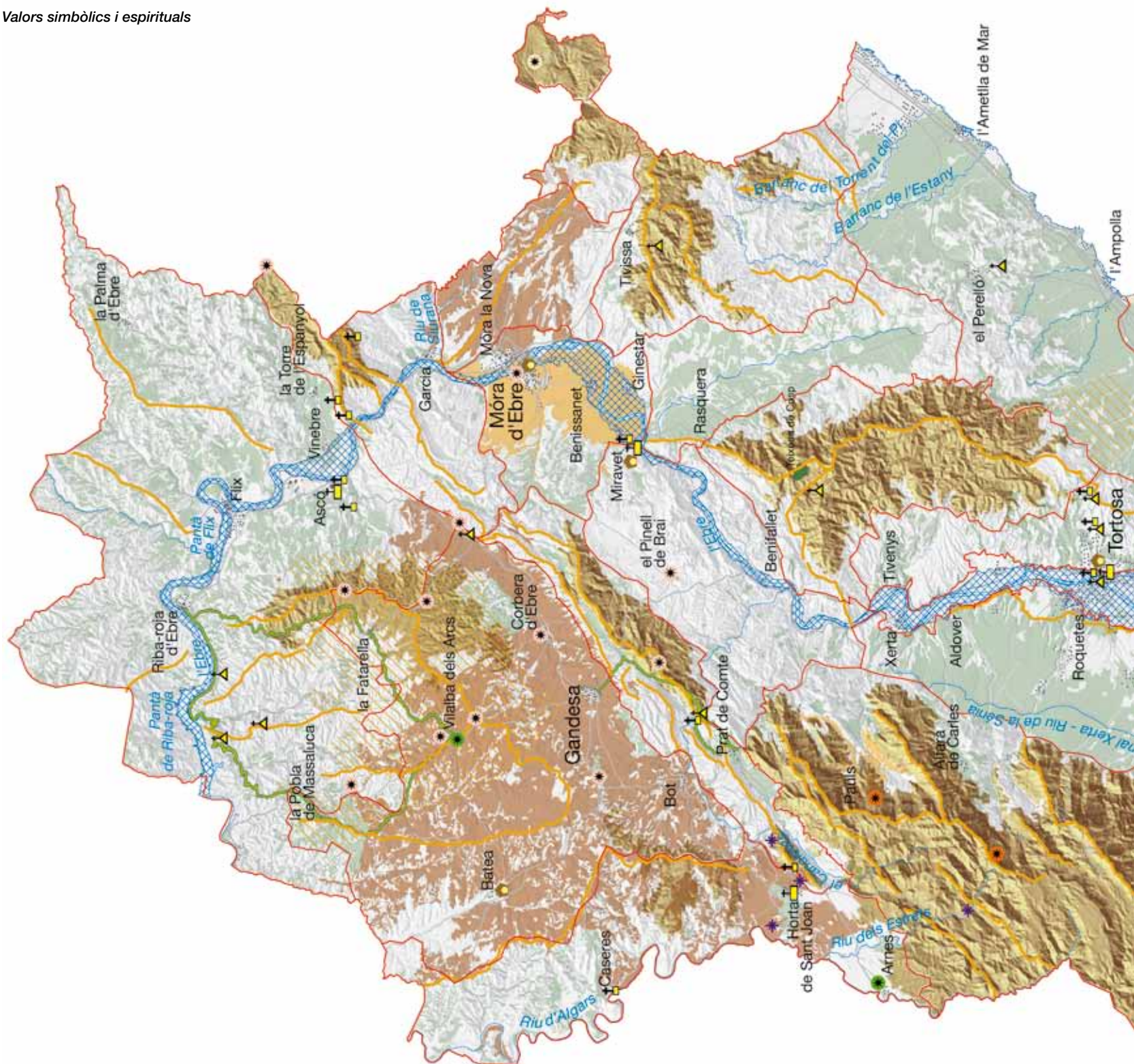
Als voltants de la foia d'Ulldecona encara es mantenen conreus de vinya, que pràcticament van desaparèixer de la comarca del Montsià amb l'arribada de la fil·loxera a principi del segle xx. Per la seva banda, al paisatge fluvial de l'Ebre, des de la construcció dels canals de regadiu, al final del segle xix el de la dreta i a començament del segle xx el de l'esquerra, hi ha predominat el cultiu d'horta. Malgrat el retrocés d'aquests conreus per la irrupció dels conreus de cítrics i els avenços tecnològics, que han modificat la forma de conreu, encara es conserven mostres significatives d'aquestes hortes (hortes de Soldevila, de Sant Llützer, de Vinallop, de Catí, d'Aldover, de Xerta). A la plana del Baix Ebre-Montsià, sobretot a la plana de la Galera i als Burgans, hi ha una gran extensió d'oliveres i altres fruiters de secà que s'han mantingut durant més d'un segle. Aquests terrenys eren utilitzats antigament per a la ramaderia però gràcies a les desamortitzacions s'aprofitaren per a l'agricultura.

Una altra activitat agrària característica de les Terres de l'Ebre és la ramaderia extensiva de cabres i ovelles. Una ramaderia que, malgrat anar a menys en els darrers anys, encara es manté ben viva en diversos àmbits, com a les serres de Cardó-Boix o a les muntanyes de Tivissa-Vandellòs, on encara es manté una espècie de cabra autòctona, la cabra blanca de Rasquera. La ramaderia ha condicionat l'existència i el manteniment de determinats paisatges, com poden ser les brolles i els prats que abunden al conjunt de serres i muntanyes acabades d'esmentar. Aquesta activitat també ha generat diversos elements encara visibles en el territori, com els lligallos, els abeuradors i els corrals, entre altres. A les Terres de l'Ebre, tradicionalment els ramats es movien segons l'època de l'any: a l'hivern es duïen a les pastures d'hivern, és a dir, als territoris propers al mar, com el litoral del Baix Ebre o el delta de l'Ebre, que gaudeixen de temperatures més agradables i també

A la unitat paisatge fluvial de l'Ebre, des de la construcció dels canals de regadiu hi ha predominat el cultiu d'horta. A la imatge, les hortes de Soldevila. Observatori del Paisatge

Valors simbòlics i espirituals

0 5 10 15 km
Escala 1:275.000

Unitats de paisatge de les Terres de l'Ebre

1. Costers de l'Ebre
2. Aliplà de la Terra Alta
3. Serra del Tormo
4. Riberes de l'Algars
5. Serres de Pàndols - Cavalls
6. Cubeta de Móra
7. Baix Priorat
8. Serra de Liaberia
9. Barrulemes
10. Burgans
11. Muntanyes de Trivissa - Vandellòs
12. Serres de Cardó - Boix
13. el Port
14. Plana del Baix Ebre - Montsià
15. Paisatge fluvial de l'Ebre
16. Vessants de Tivenys - Coll de l'Alba
17. Litoral del Baix Ebre
18. Serres de Montsià-Godall
19. Delta de l'Ebre

Valors religiosos i espirituals

- Ermita, monestir
- Romiatge

Valors simbòlics i identitaris

- Element o conjunt monumental
- Edifici religiós
- Ordes religiosos del Temple i l'Hospital
- Paisatges picassians
- Formació vegetal
- Perfil emblemàtic
- Àmbit fluvial de l'Ebre
- Arquitectura rural de pedra en sec

Conreus simbòlics

- Arròs
- Fruiter de secà
- Vinya
- Fruita dolça

Escenaris de la memòria històrica

- Guerra Civil
- Guerra dels Miquelets
- Guerres carlines
- Resistència armada antifranquista

Muntanyes emblemàtiques

- Xarxa hidrogràfica
- Unitat de paisatge
- Cap de municipi

de més bones pastures. Per altra banda, a l'estiu, per evitar les temperatures més altes i poder gaudir de pastures més fresques, els ramats es pujaven a les pastures d'estiu, a les muntanyes de Tivissa-Vandellòs, a les serres de Cardó-Boix, als Ports, o a les serres de Montsià-Godall.

Les oliveres també són elements amb valor històric destacats del paisatge de les Terres de l'Ebre. A partir de l'estudi realitzat l'any 2005 pel Consorci de Serveis Agroambientals de les comarques del Baix Ebre i Montsià (el *catàleg d'oliveres singulars i monumentals de les Terres de l'Ebre*), es van identificar més de dos-cents cinquanta peus o conjunts. Aquestes oliveres monumentals es troben repartides arreu del territori ebrenc, tot i que on hi ha més densitat és als costers de l'Ebre, a la plana del Baix Ebre-Montsià, i a les serres de Montsià-Godall. Així mateix, el *catàleg d'arbres monumentals de la Generalitat de Catalunya* reconeix tres oliveres monumentals a les Terres de l'Ebre, les dues fargues de l'Arion, a Uldecona, i lo Parot, a Horta de Sant Joan.

5.4 Valors religiosos i espirituals

Els valors religiosos i espirituals es corresponen amb elements del paisatge, o amb paisatges en conjunt, que es relacionen amb pràctiques i creences religioses. Els paisatges amb valors religiosos i espirituals de les Terres de l'Ebre no es fonamenten en les grans construccions de monestirs i convents, sinó més aviat en esglésies i ermites senzilles, però a la vegada ben conservades,

128

A les Terres de l'Ebre hi ha diverses ermites que destaquen per la seva situació, el seu bon estat de conservació i per l'afluència de visitants, com l'ermita de Santa Magdalena, a prop del monument a la Pau, a la serra de Pàndols. Marc Coromina, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

que solen tenir un valor religiós per als pobles de l'entorn immediat. A les Terres de l'Ebre, destaquen les ermites següents pel seu bon estat de conservació i per l'afluència de visitants: ermita del Remei i ermita de la Pietat, a les serres de Montsià-Godall; ermita de Mig Camí i ermita del Coll de l'Alba, als vessants de Tivenys-coll de l'Alba; ermita de Sant Cristòfol, al litoral del Baix Ebre; ermita de Sant Blai, a les muntanyes de Tivissa-Vandellòs; ermita de Santa Magdalena, a les serres de Pàndols-Cavalls; ermita de Sant Francesc i ermita de Santa Madrona, a costers de l'Ebre, i l'ermita templera de Sant Bartomeu, a les Camposines al límit entre l'altiplà de la Terra Alta, la serra del Tormo i els costers de l'Ebre.

També tenen un valor religiós i espiritual els paisatges per on passen els diversos romiatges que encara es fan a alguns municipis de la Terra Alta. Entre aquests destaquen els que fan a la Pobla de Massalua, Vilalba dels Arcs i Riba-roja d'Ebre a l'ermita de Santa Magdalena de Berrús. Així, per exemple, en el romiatge que fan des de Vilalba dels Arcs cada dissabte de Pasqua, recorren un dels fondos característics d'aquest sector (barranc de l'Ermita/barranc de Barball) i es van parant en diversos punts, en els quals es canten successives pregàries. Aquests punts del paisatge (Roda, Devea de Paulo, Encenedor de Sant Pau, Esmorzador Vell, Partició de Quatre Termes...) tenen una significació especial per als que recorren aquest itinerari.

Els santuaris, que en general gaudeixen d'un nivell de valoració religiosa que sol abraçar un territori més extens que el de les ermites, no estan massa ben representats a les Terres de l'Ebre. Destaca el santuari de la Mare de Déu de la Fontcalda, tot un referent per als municipis de Gandesa i Prat de Comte, que hi celebren els romiatges respectius. Aquest santuari, on se celebren diverses trobades i aplecs, dota de valor un paisatge situat enmig de les serres de Pàndols-Cavalls, molt concorregut per gent tant de la mateixa comarca de la Terra Alta com de fora.

La vall de Cardó, a les serres de Cardó-Boix, amb un conjunt d'ermites i un convent (que posteriorment es convertí en balneari), és un espai amb càrrega espiritual perquè durant segles ha estat un lloc d'aïllament, de meditació i de vida eremítica.

Altres elements que representen paisatges amb valor simbòlic i espiritual són la catedral i el seminari de Tortosa. Tots dos elements han estat, i encara són, referents per a un ampli territori, ja que la Diòcesi de Tortosa inclou un territori que va més enllà de les Terres de l'Ebre (fins al Priorat i el Baix Camp pel nord, i fins a la comarca del Port i el Baix Maestrat, al País Valencià, pel sud).

5.5 Valors simbòlics i identitaris

El valor identitari es correspon amb la identificació que un determinat col·lectiu sent amb un paisatge. Ambdós valors —simbòlic i identitari— fan referència a elements del paisatge o paisatges en conjunt amb una gran càrrega simbòlica o identitària per a les poblacions locals pel fet d'establir-hi relacions de pertinença.

S'hi han identificat els elements i conjunts monumentals historico-artístics, els elements religiosos (edificis i ordes), l'arquitectura rural

de pedra seca, els conreus simbòlics, els perfils emblemàtics, les formacions vegetals, els paisatges picassians, els escenaris de la memòria històrica, l'àmbit fluvial del riu Ebre, les muntanyes emblemàtiques, el litoral i determinades vistes o punts d'observació.

Elements i conjunts monumentals

Els elements i conjunts monumentals historicoartístics amb valor simbòlic i identitari més destacats són:

—El nucli antic, el castell i les muralles de Tortosa, que esdevenen un referent tant per als propis habitants de la ciutat com per als qui viuen en l'entorn proper.

—El castell d'Ulldecona i el turó on s'ubica representen un símbol d'identitat, especialment per a les persones del mateix municipi.

—El castell de Miravet i tot el conjunt històric del cap de la vila formen una imatge molt identitària del territori coneguda arreu, que ha estat representada per diversos artistes.

—El nucli antic de Batea, que amb els seus elements arquitectònics forma un conjunt reconegut com a símbol per a la població. Entre aquests elements destaquen: l'església parroquial de Sant Miquel; l'ajuntament; les capelles del Portal, de Santa Susanna, de Sant Josep, de Sant Joan Baptista, de Santa Magdalena, de Sant Francesc d'Assís, i del Sant Sepulcre; l'ermita de Sant Roc; la casa Català; la casa dels Cavallers Cardona, les cases dels carrers Sant Miquel i Perera; el perxe dels carrers Cavallers, del Mig, i Sant Miquel; la porta dels Cavallers; les torres de la Bassella; i el carrer Major.

—El castell de Móra d'Ebre, vinculat a la història de la colonització cristiana del territori interior de les Terres de l'Ebre, en una pugna entre diversos ordes i llinatges.

—Les torres de vigilància de la Candela, de Campredó o Font del Quinto, de Camarles i de la Carrova, per la seva presència en el

El castell medieval d'Ulldecona i el turó on s'ubica han esdevingut referents simbòlics i identitaris per a la població. Observatori del Paisatge

territori i pel seu significat relacionat amb el passat dels sectors litoral i fluvial de les Terres de l'Ebre.

Elements religiosos

Els elements religiosos als quals es reconeix un valor simbòlic-identitari a les Terres de l'Ebre tenen un abast local i estan representats pels diversos edificis religiosos que es troben en diferents indrets del territori.

En aquest sentit, s'han identificat: les ermites de la Verge de la Pietat i de la Verge del Remei, l'església nova de Sant Carles de la Ràpita, a les serres de Montsià-Godall; les ermites de la Petja, de Mig camí, i del coll de l'Alba, als vessants de Tivenys-coll de l'Alba; el conjunt d'ermites de lo Calvari, Santa Paulina de Vallxiquer, Mare de Déu del Carme, Sant Miquel, Sant Antoni i Santa Magdalena, a cavall entre els costers de l'Ebre i la serra del Tormo; el santuari de la Mare de Déu de la Fontcalda i el convent de Sant Salvador d'Horta, a les serres de Pàndols-Cavalls; la catedral de Tortosa, a cavall dels vessants de Tivenys-coll de l'Alba i el paisatge fluvial de l'Ebre; l'església vella de Miravet, a cavall entre la cubeta de Móra i Barrufemes, i l'església de Santa Magdalena, la capella del Portal i les capelles del Calvari, a Caseres, a les riberes de l'Algars.

També s'han identificat els conjunts arquitectònics vinculats als ordes religiosos del Temple i de l'Hospital, que van tenir gran importància en aquest territori. De l'orde del Temple, hi destaca el castell d'Ascó, el castell de Miravet, el nucli antic d'Horta de Sant Joan i el nucli antic de Tortosa. De l'orde de l'Hospital, els castells d'Amposta i d'Ulldecona.

Arquitectura rural de pedra seca

El paisatge de l'arquitectura rural de pedra seca té un gran valor simbòlic i identitari, especialment aquell que estructura els antics conreus. En els casos on aquesta arquitectura rural de pedra seca encara és viva, molts ciutadans i ciutadanes d'aquests entorns se senten identificats amb aquests paisatges. Com a paisatges més destacats des d'aquest punt de vista s'han identificat el sector central de la plana de la Galera, els voltants del coll de l'Alba, i la major part dels terrenys conreats de la Terra Alta, especialment els del triangle la Fatarella, la Pobla de Massaluca i Vilalba dels Arcs.

Conreus simbòlics

Els espais agrícoles que formen els conreus d'olivera de la plana del Baix Ebre-Montsià, de l'altiplà de la Terra Alta, de les riberes de l'Algars i dels costers de l'Ebre esdevenen un referent simbòlic i identitari per la llarga història d'aquest conreu en aquestes terres, a la qual cosa cal afegir el fet que contenen alguns arbres monumentals. També tenen valor simbòlic i identitari el conreu d'arròs al delta de l'Ebre, el conreu de vinya a l'altiplà de la Terra Alta, a les riberes de l'Algars i al baix Priorat, i els conreus de secà als Burgans.

En aquests conreus simbòlics hi ha elements que també són identitaris per a una determinada població de les Terres de l'Ebre. Per exemple, són una referència els elements arquitectònics vinculats amb l'aprofitament de l'aigua (pous, sínies, molins...); la floració primaveral i la ufanor estiuenca dels conreus de fruita dolça de la cubeta de Móra; la floració dels cirerers de Paüls, la Torre de l'Es-

*Monoconreu de vinya a la unitat de riberes de l'Algars.
Lluís Vives, Escola d'Art i Disseny de Tarragona*

panyol i del baix Priorat, i la floració del final de l'hivern dels ametllers i els cultius de la vinya a l'altiplà de la Terra Alta i al baix Priorat.

Perfils emblemàtics

Els perfils emblemàtics marquen els fons escènics sobre els quals es reflecteix la identificació amb un lloc. En el cas de les Terres de l'Ebre s'han identificat els següents perfils:

— La silueta del massís del Port, amb el perfil característic d'aquesta muntanya (vist des de Tortosa) on sobresurt el Caro com el cim més alt. També ressalten altres puntes com la Barcina, la Portella del Vicari, Pellers, Marturi, Serrassolses, la tossa de la Reina, la tosseta Rasa, el coll de Carabasses, el coll dels Eriçons, les rases d'Alfara, l'Espina, la tossa de Paüls, la punta de l'Aigua, tossal d'Engrilló i la mola Grossa. Cada poble s'identifica amb aquest perfil segons el vessant des del qual el veuen des del municipi. És a dir, els perfils identitaris van variant depenent de qui se'ls mira i des d'on es miren.

— Una altra silueta amb molta càrrega d'identitat és el conjunt de cims de les serres de Pàndols-Cavalls (vist des de l'altiplà de la Terra Alta), amb el puig Cavaller, la vall de Navarro, la punta de l'Àliga, la punta de Cavalls (la Creu) i la roca del Pebrer.

— El conjunt de cims de les serres de Cardó-Boix tenen un valor identitari per a la gent de la comarca del Baix Ebre. Aquí hi destaquen un conjunt de cims i colls com els de la punta de l'Agulla, el coll de Murtero, el coll de Santos, la mola del Boix, la roca Foradada, la punta de la Buinaca, les Moles, l'Alentar i el coll de l'Alba.

Al valor simbòlic i identitari d'aquests perfils topogràfics se sumen diversos elements característics de la climatologia de les Terres de l'Ebre, com són els cels rojos que es formen amb les postes de sol, els núvols compactes generats per les tempestes d'estiu, o la claredat amb què es poden observar aquests perfils els dies que bufa el mestral, aquí també anomenat serè o vent de dalt.

Formacions vegetals

Entre les formacions vegetals amb valor simbòlic i identitari s'ha identificat el bosc del Burgar, com a exemple d'alzinar típic mediterrani pròxim a una població del litoral (Sant Carles de la Ràpita) i únic a la serra de Montsià; la fageda del Port, considerada Reserva Natural Parcial, i on gran part de la població de les Terres de l'Ebre s'hi ha acostat, i també gent de fora que la visiten per la seva importància ecològica. A l'últim, a la serra de Cardó s'ha identificat la teixeda de Cosp.

Paisatges picassians

Els paisatges picassians (els paisatges que van inspirar el pintor Pablo Picasso en les seves dues estades a Horta de Sant Joan, entre 1898 i 1899, i el 1909) també tenen un element de valor identitari per a la població del municipi. A part del nucli urbà, també cal destacar altres paisatges com: la muntanya de Santa Bàrbara pintada per Picasso tant durant la primera estada com durant la segona, quan en va fer diverses visions cubistes; el convent de Sant Salvador, al peu de la muntanya de Santa Bàrbara, també pintat per Picasso, del qual destaca l'oli *La processó al convent*; el Mas del Quiquet, el mas habitat més separat del poble i prop de la "cova" on Picasso i el seu amic Pallarès es refugiaven les nits del mes d'agost del 1898, i el mas de Tafetans, on Picasso va realitzar un oli del petit mas així com diversos dibuixos i esbossos dels pagesos treballant.

Escenaris de la memòria històrica

Els escenaris de la memòria històrica que tenen un major valor simbòlic i identitari per al conjunt de les Terres de l'Ebre són els espais de la batalla de l'Ebre. La memòria dels que la van viure ha estat traslladada al present i tota la població ebrenc identifica aquests espais amb els durs mesos de la batalla més important de les que van tenir lloc durant la Guerra Civil. El seu desenllaç i conseqüències van marcar tota la població. Entre tots aquests espais, el que té un major simbolisme és el poble vell de Corbera d'Ebre destruït per les bombes de l'aviació franquista.

Els paisatges de les obagues de la serra de Llaberia també formen part dels paisatges de la memòria històrica. Aquests espais van servir d'amagatall al miquelet antiborbònic Pere Joan Barceló i Anguera, *Carrasclet*, entre els segles XVII i XVIII. També s'han identificat alguns emplaçaments que recorden diversos episodis de les guerres Carlines, a la Sénia, Arnes, i Vilalba dels Arcs, o de la resistència armada antifranquista, els maquis, als Ports.

Àmbit fluvial de l'Ebre

L'àmbit fluvial de l'Ebre és concebut per la població ebrenc com a element de base constitutiu de la seva idiosincràsia. Alguns elements o espais significatius i identitaris lligats a l'àmbit fluvial són: la Reserva Natural de Sebes, el pas de l'Ase, el pas de barca de Miravet, el pas de Barrufemes, l'assut de Xerta, el pont penjant d'Amposta, el record dels llaguts, la navegació fluvial, el camí de sirga, els fragments de bosc de ribera i les illes del riu.

Per la seva particularitat destaquen com a valor simbòlic i identitari les sènies de Móra, Benissanet, Miravet i Ginestar, per bé que avui

Les activitats pesqueres encara tenen un gran pes com a valor identitari per a la població de la unitat delta de l'Ebre. Observatori del Paisatge

dia es troben en un clar retrocés i/o en estat de degradació. Les sèries eren explotacions agràries familiars formades per petites hortes amb mas i sènia (pou amb roda de catúfols i safareig) que van ser molt abundants als marges del riu Ebre, tot i que les de la cubeta de Móra, per la seva densitat, eren les més representatives.

Vinculat amb aquest àmbit fluvial, el delta de l'Ebre constitueix un dels paisatges de referència per a la població de les comarques litorals, especialment per als habitants del delta, que en són els principals forjadors. Al delta hi ha associada una tradició familiar al voltant dels arrossars vinculada a l'esforç de colonització agrícola que va representar per als avantpassats. A més, aquest paisatge és el més conegut fora d'aquest territori. Dins de l'àmbit deltaic, s'han pogut identificar una sèrie d'elements o espais als quals la societat atorga valors simbòlics i identitaris. Aquests són: les barraques (construccions tradicionals del delta), la xarxa de canals de reg, el nucli urbà de Poblenou, l'illa de Buda, les platges de l'Aluet, la Marquesa i el Fangar, les dunes, la bassa de la Tancada, la punta de la Banya, la desembocadura, les activitats pesqueres, la lluminositat i els colors canviants dels conreus, l'horitzontalitat i la sensació de gran espai obert, el silenci i la tranquil·litat o el cantar dels ocells.

Muntanyes emblemàtiques

Juntament amb el delta de l'Ebre, el conjunt de muntanyes i serres que travessen el territori de nord-est a sud-oest forma uns altres paisatges amb els quals la societat ebrenc se sent identificada. Aquestes serres són percebudes com a espais que van possibilitar el desenvolupament del territori en temps passats perquè van aportar diversos recursos com la caça o el carbó, sense oblidar que moltes d'aquestes muntanyes van ser conreades fins als racons més inhòspits quan hi havia mancança de terres a les zones planes. A la vegada, tradicionalment també s'han considerat espais durs, inhòspits, plens de perills... Malgrat que avui dia hagin perdut part d'aquest simbolisme, sobretot per a les generacions més joves, encara s'hi poden identificar tota una sèrie d'elements o espais que representen valors simbòlics i identitaris.

La cova del Vidre, al Port, és un dels indrets amb valor simbòlic d'aquest massís. Observatori del Paisatge

De totes les serres, la que representa un major conjunt de valors és el Port, ja que a part de ser la serra més alta, i per tant la més visible, és la que agrupa un major nombre de municipis. Dins d'aquest àmbit els principals espais o elements amb valors simbòlics i identitaris que s'han identificat són: els espais oberts, els colors de la roca, les olors, el barranc de la Fou, el barranc d'Orió, el barranc del carrer ample, la fageda del Retaule, els Estrets, les Gúbies, el riu d'Algars, les roques Benet, i la cova del vidre.

Les serres de Pàndols i de Cavalls, a banda de mantenir molta vinculació amb la batalla de l'Ebre, contenen una sèrie d'espais i elements amb càrrega simbòlica i identitària, com són: la punta Rodona, el puig Cavaller, la Fontcalda, el barranc de Cavalls o els congostos del riu Canaletes.

També són considerades amb valor simbòlic i identitari la serra de la Fatarella, la serra dels Pesells, la muntanya de Santa Bàrbara, la serra del Tormo, la serra de Llaberia, les muntanyes de Tivissa i Vandellòs, les serres de Cardó i del Boix (que conté el monestir balneari i la vall de Cardó), i la serra de Montsià.

Transversalment, a bona part d'aquestes serres s'hi associa un valor simbòlic i identitari vinculat a la transhumància a través dels lligallos, als camins rals i a tota la xarxa de senders i corriols.

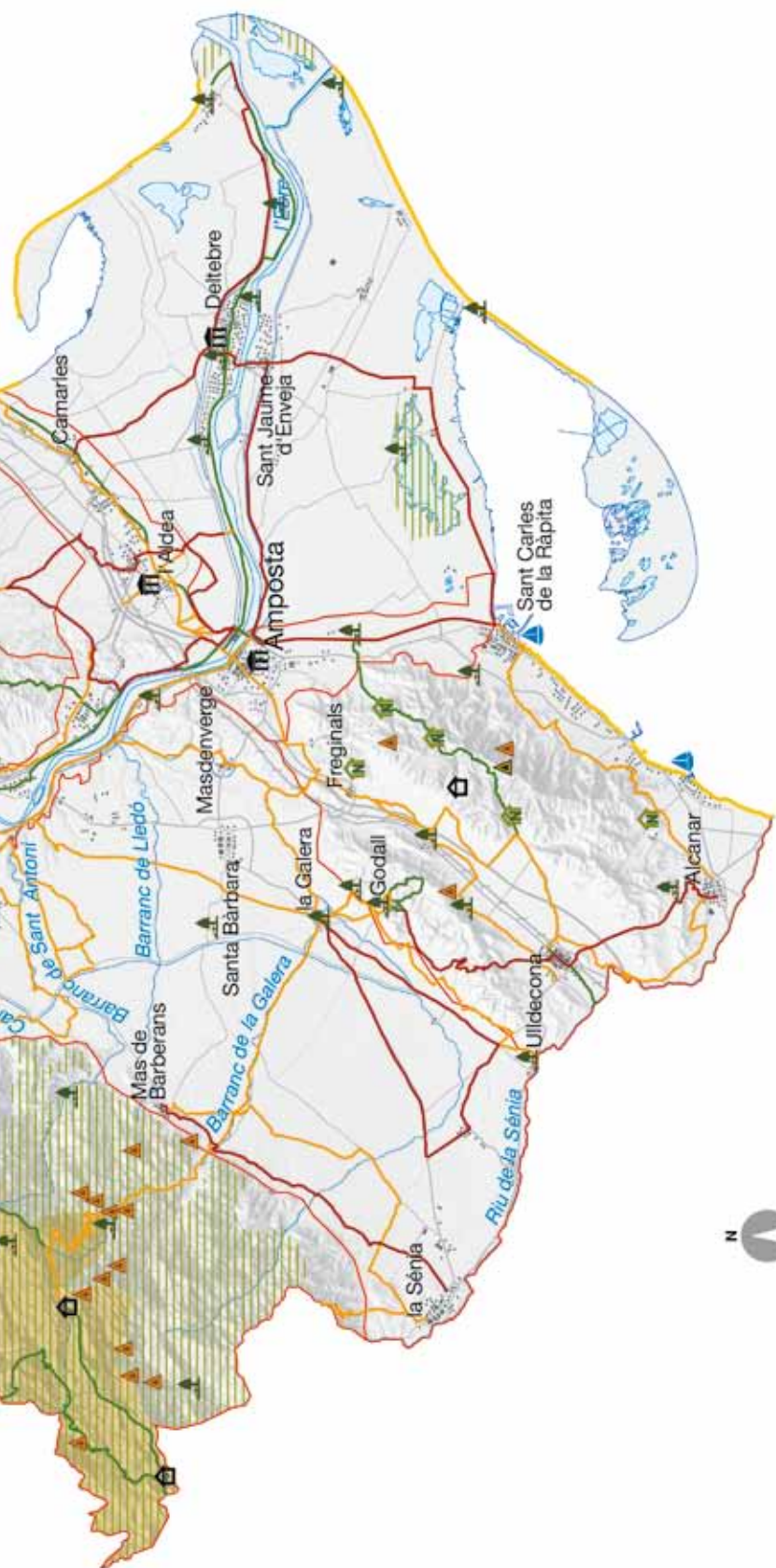
Litoral

Un altre element característic del paisatge de les Terres de l'Ebre al qual s'atorguen valors simbòlics i identitaris és el litoral, sobretot per a la població dels nuclis costaners. Així doncs, aquest paisatge també presenta una doble dimensió (com el riu, el delta i les serres) positiva i negativa alhora; del mar es treuen diversos recursos pesquers i el litoral atreu l'activitat turística, però, històricament, del mar venien els corsaris i en segueixen venint les llevantades. Del litoral ebrenc s'han identificat un seguit d'elements o espais que contenen aquests tipus de valors. Aquests són: les cales i platges del litoral de l'Ametlla de Mar, el Perelló i l'Ampolla, i els sorolls i els colors de la mar.

Valors socials

132

Unitats de paisatge de les Terres de l'Ebre

1. Costers de l'Ebre
2. Aliplà de la Terra Alta
3. Serra del Tormo
4. Riberes de l'Algars
5. Serres de Pàndols - Cavalls
6. Cubeta de Móra
7. Baix Priorat
8. Serra de Llaberia
9. Barnefemes
10. Burgans
11. Muntanyes de Tivissa - Vandellòs
12. Serres de Cardó - Boix
13. el Port
14. Plana del Baix Ebre - Montsià
15. Paisatge fluvial de l'Ebre
16. Vessant de Tivenys - Coll de l'Alba
17. Litoral del Baix Ebre
18. Serres de Montsià-Godall
19. Delta de l'Ebre

	Museu		Itinerari reconeguts
	Espai de la batalla de l'Ebre		Itinerari a peu
	Via d'escalada		Itinerari en bicicleta de muntanya
	Via ferrada		Itinerari en automòbil
	Port esportiu		Xarxa hidrogràfica
	Refugi de muntanya		Unitat de paisatge
	Àrea de lleure		Cap de municipi
	Àrea d'interpretació de la natura		
	Platja o cala		
	Barranquisme controlat		
	Piragüisme		
	Pesca controlada		
	Reserva nacional de caça		
	Principal àrea on es cullen bolets		

Punts d'observació

Finalment, a les Terres de l'Ebre s'han identificat una sèrie de vistes, espais i punts d'observació que tenen un simbolisme per a la població d'aquest territori, la qual s'hi sent identificada. Aquests són: les vistes del delta des de l'ermita de Sant Cristòfol del Pelló i des de la serra de Montsià, les vistes del Port i del delta de l'Ebre des de la creu de Santos (serres de Cardó-Boix), vistes des del castell de Miravet, vistes des del poblat ibèric del Castellet de Banyoles, vistes de les vinyes des del poble vell de Corbera d'Ebre, vistes entrant a Horta de Sant Joan per la carretera de Bot, vistes entrant a Batea des d'Aragó, vistes des del mont Caro, vistes des del coll de l'Alba, vistes de la plana del Baix Ebre-Montsià des de Mas de Barberans, recorregut per la carretera C-12 entre Amposta i Tortosa, entorns de nuclis urbans (la Galera, Godall, Mas de Barberans, Reguers, Paüls, Móra la Nova, Móra d'Ebre, Garcia, la Torre de l'Espanyol i Batea), els mosaics agroforestals dels voltants d'Horta de Sant Joan, la Pobla de Massaluca, la Fatarella, Corbera i Bot, els passos de barca de Flix i Miravet, la foia d'Uldecona, la via verda (i les infraestructures auxiliars, com les estacions), la ruta literària del carlisme a les Terres de l'Ebre, i la ruta literària d'Artur Bladé i Desumvila.

5.6 Valors socials

134

Els valors socials es relacionen amb la utilització que fa un individu o un determinat col·lectiu d'un paisatge per a diverses activitats, sobretot relacionades amb el temps d'oci. S'han identificat espais concrets que la població freqüenta per gaudir o interpretar el paisatge i els principals itineraris i recorreguts.

Els darrers anys, des de diverses institucions (consells comarcals, patronats de turisme locals i regionals...), s'han impulsat itineraris per conèixer, a peu, amb bicicleta i/o amb vehicles motoritzats, els diversos paisatges de les Terres de l'Ebre. Com a itinerari amb

Els paisatges del litoral, especialment els espais naturals que queden vora el mar, són espais freqüentats per a fer-hi diverses activitats, com passejar o fer esport. Adrià Borràs, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Pescadors a la barra del Trabucador, al delta de l'Ebre. Observatori del Paisatge

una alta freqüència d'utilització destaca la Via Verda del Baix Ebre i la Terra Alta, que permet descobrir el paisatge del riu Ebre, del congost del riu Canaletes i dels espais de les riberes de l'Algars. En aquest sentit, també destaquen el conjunt d'itineraris impulsats pel Consell Comarcal de la Terra Alta.

Els paisatges del litoral, tot i l'elevada artificialització que han sofert, encara són avui espais amb una alta capacitat d'atracció. Els passeigs marítims, i especialment els espais naturals que queden vora el mar, són espais freqüentats per a la realització de diverses activitats, com passejar o fer esport. L'existència de diversos ports esportius facilita en certa manera la visualització des del mar del paisatge litoral de les Terres de l'Ebre. Els paisatges litorals més freqüentats són els més pròxims als nuclis de població. També té un cert nivell d'utilització el camí litoral, GR-92, que passa per la costa de l'Ampolla a l'Ametlla de Mar.

Els paisatges de secà amb conreus d'olivera, vinya o ametller han esdevingut, al llarg dels anys, paisatges d'ús social familiar. Són moltes les famílies de les Terres de l'Ebre que gaudeixen de jornades festives a les finques de secà, també anomenades al Baix Ebre "garrigues" o "la muntanya". Els mosaics de secà que formen els espais de la batalla de l'Ebre també han esdevingut darrerament espais visitats per part de la població, tant local com forana.

Els espais forestals de muntanya, especialment els del sector del Port, són atractius per als habitants de la plana, que hi acudeixen per a realitzar-hi tot tipus d'activitats (excursionisme, escalada, barranquisme, recollida de bolets, activitats cinegètiques, aplecs i trobades...).

Cal destacar els espais que, a poc a poc, s'han anat equipant i regulant per a un ús públic, per exemple, els refugis de muntanya, les àrees de lleure, els punts d'informació i les àrees d'interpretació de la natura, les vies d'escalada i les vies ferrades. Aquests espais tenen una clara funció pedagògica: s'hi realitzen diverses activitats i itineraris de natura per als diversos nivells educatius, des de primària fins als ensenyaments universitaris.

Un paisatge que ha anat recuperant l'ús social és el riu Ebre. Cada cop s'hi practiquen més esports d'aigua (principalment piragüisme), pesca, o navegació de passeig. Al tram final del riu fa anys que funcionen serveis de passeig amb barca, que de mica en mica han anat desenvolupant-se en trams intermedis com ara l'estret del pas de Barrufemes, entre Miravet i Benifallet.

Relacionat amb el paisatge fluvial, s'ha identificat el valor social dels camins que ressegueixen el riu. Així, per exemple, el camí vell de Tortosa a Amposta és un bon referent d'aquest valor, ja que la gent hi surt a passejar a peu o en bicicleta.

Un altre dels paisatges de les Terres de l'Ebre que destaca pel valor social que té és el paisatge del delta de l'Ebre. És un espai únic amb una capacitat d'atracció altíssima sobretot a la primavera i a l'estiu, motivada per la seva horitzontalitat i monotonia cromàtica uniforme en l'espai i canviant en el temps. En aquest espai es practiquen múltiples activitats (passejos amb bicicleta i a peu, o rutes per la xarxa de carreteres), així com activitats pedagògiques. També s'ha detectat un increment de l'ús dels sectors litorals del delta de l'Ebre com a espais de sol i platja. L'existència del parc natural n'ha facilitat l'equipament i la regulació per a l'ús públic,

amb la implantació d'àrees de lleure, punts d'informació, àrees d'interpretació de la natura i punts d'observació. En aquest sentit, també cal destacar l'equipament privat de la Fundació Catalunya la Pedrera anomenat MónNatura Delta de l'Ebre, que ha recuperat la piscifactoria de les antigues salines de la Tancada per a realitzar-hi activitats lúdiques i didàctiques i donar a conèixer els valors naturals i culturals del delta.

5.7 Valors productius

Els valors productius estan relacionats amb la capacitat d'un paisatge de proporcionar beneficis econòmics, i convertir els elements en recursos. A les Terres de l'Ebre destaquen, per sobre de la resta, els paisatges litorals, especialment els relacionats amb les cales i platges, que són paisatges amb una alta capacitat d'atracció, per bé que, sovint, l'activitat turística mateixa transformi, i degradi, aquests valors paisatgístics.

El paisatge del delta de l'Ebre, des de les platges i el mar fins als aiguamolls i la zona agrícola, té un caràcter productiu molt important. El fet de ser un espai tant característic des d'un punt de vista

El conreu de l'arròs al delta, a part dels seus valors productius directes, també configura un paisatge amb una gran aflluència turística.
Yasmina Curto, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Unitats de paisatge de les Terres de l'Ebre

1. Costers de l'Ebre
2. Altiplà de la Terra Alta
3. Serra del Tormo
4. Riberes de l'Algars
5. Serres de Pàndols - Cavalls
6. Cubeta de Móra
7. Baix Priorat
8. Serra de Liaberia
9. Barrufemes
10. Burgans
11. Muntanyes de Tivissa - Vandellòs
12. Serres de Cardó - Boix
13. el Port
14. Plana del Baix Ebre - Montsià
15. Paisatge fluvial de l'Ebre
16. Vessants de Tivenys - Coll de l'Alba
17. Litoral del Baix Ebre
18. Serres de Montsià-Godall
19. Delta de l'Ebre

- ▲ Salines de la Trinitat
- ▬ Conreus marins del Delta
- ▨ DO Terra Alta
- ▨ DO Montsant
- ▨ DOP Arròs del Delta de l'Ebre
- ▨ DOP Oli del Baix Ebre - Montsià
- ▨ DOP Oli de Terra Alta
- ▨ IGP Clementines de les Terres de l'Ebre
- ▨ Cabra blanca de Rasquera
- ▨ Tofoneres dels Ports
- ▨ Turisme de natura

- Xarxa hidrogràfica
- Unitat de paisatge
- ⚡ Cap de municipi

estatal per tots els valors que inclou ha generat una afluència de turisme molt gran, sobretot durant els darrers anys. El producte s'associa amb elements o activitats específiques de l'espai del delta com ara les platges, l'ornitologia, la caça o la pesca.

D'altra banda, durant els darrers anys s'estan dissenyant i comercialitzant productes de la zona, especialment vinculats al conreu de l'arròs, ecològic o en producció integrada, relacionats amb la Denominació d'Origen Protegida de l'Arròs del Delta de l'Ebre.

Vinculat a l'activitat marina que es desenvolupa a les badies del delta, hi ha una sèrie d'activitats que generen uns paisatges que també són aprofitats com a valor productiu, malgrat que en l'actualitat no estan prou desenvolupats. Es tracta de les instal·lacions per a la producció de musclos i ostres, i de sal a les salines de la Trinitat.

El paisatge del riu Ebre, en la mesura que sigui capaç de transformar els seus valors en beneficis econòmics, tindrà un valor productiu destacat. Així doncs, el projecte de navegabilitat del riu o el camí de l'Ebre, la revaloració d'espais naturals (com el de Sebes o les illes del riu), o la potenciació de les activitats lúdiques i esportives no motoritzades, poden reforçar el valor productiu del riu Ebre i els seus paisatges.

Tot i que es traci d'un paisatge creat artificialment, l'activitat pesquera i recreativa a l'embassament de Riba-roja està fortament desenvolupada i, en part, arrelada en aquest sector del riu Ebre.

Un altre paisatge que els darrers anys està agafant un elevat valor productiu és el paisatge de la vinya de la Terra Alta i el baix Priorat. Des de part del sector vitivinícola s'està treballant per associar el vi amb el paisatge, de manera que la qualitat del paisatge sigui un valor afegit al vi que s'hi produeix.

El paisatge de l'olivera de la plana del Baix Ebre-Montsià té un elevat valor productiu, com així ho demostra la Denominació d'Origen Protegida de l'Oli del Baix Ebre i Montsià. Hi ha cinc cooperatives

inscrites en aquest registre. Per altra banda, al Montsià ha sorgit alguna iniciativa que pretén aprofitar el valor patrimonial de les oliveres monumentals per a la comercialització de l'oli que produeixen.

El conjunt de paisatges agroforestals tenen un paper cada vegada més important en l'atracció i fixació de turisme rural, especialment a les comarques de l'interior de les Terres de l'Ebre, i sobretot a municipis com Arnes i Horta de Sant Joan. A més, la Denominació d'Origen Protegida de l'Oli de la Terra Alta i la Denominació d'Origen de la Terra Alta afavoreixen aquest tipus de turisme.

Vinculat en part a aquests paisatges agroforestals, hi ha els paisatges de la memòria històrica que representen els espais de la batalla de l'Ebre. Tot i que encara d'una manera incipient, en els darrers anys, i amb l'objectiu també de fixar un aprofitament pecuniari, s'ha iniciat la recuperació i promoció de diversos espais vinculats a aquesta batalla. Així doncs, s'han recuperat i habilitat espais de les serres de Pàndols i de Cavalls, a Camposines, a la Fatarella, a Vilalba dels Arcs, i al Pinell de Brai. A Corbera d'Ebre s'ha creat un centre d'interpretació i s'han fet actuacions al poble vell.

El paisatge natural vinculat als espais naturals protegits també esdevé progressivament un altre paisatge amb valor productiu i amb unes potencialitats molt grans per a la demanda creixent de turisme en espais naturals (parcs naturals dels Ports i del Delta de l'Ebre), o per l'elaboració de productes carnis de qualitat, com la cabra blanca de Rasquera.

En aquest territori on l'agricultura de secà és predominant, també destaquen els paisatges caracteritzats pel conreu de cítrics, que són reconeguts gràcies a l'impuls de la Indicació Geogràfica Protegida de les Clementines de les Terres de l'Ebre.

Actualment, els valors productius dels paisatges urbans estan poc explotats. Així doncs, paisatges urbans com els dels nuclis antics de Tortosa o Batea encara no són suficientment coneguts. Només en el cas del paisatge urbà d'Horta de Sant Joan es detecta un cert valor productiu, vinculat sobretot a la figura de Picasso.

6. Rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Via verda de la Terra Alta i el Baix Ebre al seu pas pel viaducte sobre el barranc de Censal. Rafael López-Monné

En aquest capítol es descriuen les principals rutes i punts d'observació del paisatge de les Terres de l'Ebre. S'han escollit les rutes i determinats punts que permeten l'observació d'àmplies panoràmiques que inclouen diverses unitats de paisatge o altres vistes que s'han considerat d'interès atenent els valors del paisatge. En alguns casos, els punts i les rutes seleccionats són àmpliament coneguts per tota la població de l'àmbit territorial, i en d'altres són representatius a escala local.

6.1 Rutes

Les principals rutes per a l'observació i gaudi dels paisatges de les Terres de l'Ebre han estat agrupades entre motoritzades i no motoritzades. Les rutes motoritzades ofereixen una visió dinàmica del paisatge i permeten copsar els elements més rellevants de cadascuna sense fixar-se, però, en els detalls i els elements menuts presents en els paisatges. D'altra banda, les rutes no motoritzades permeten una aproximació més detallada als elements que componen els paisatges, cosa que afavoreix una contemplació més reflexiva dels paisatges observats.

Rutes motoritzades

Les rutes motoritzades són les que es poden fer amb vehicles de motor i que recorren principalment les carreteres de la xarxa viària i, en algun cas, els camins i les pistes forestals o rurals aptes per a la circulació de vehicles.

Taula 4. Rutes motoritzades per a l'observació i gaudi dels paisatges de les Terres de l'Ebre

1	Eix de l'Ebre, entre Amposta i Maials
2	N-420, entre Caseres i Falset
3	N-340, entre Alcanar i l'Almadrava
4	TV-7411, de la Pobla de Massaluca a Riba-roja d'Ebre
5	Camí de les Modorres, coll de les Paumeres a Riba-roja d'Ebre
6	T-730, del coll de la Torre al Molar
7	T-731, del Molar a Garcia
8	TV-3031 TV-3032, de Tivissa a l'N-420
9	TV-3111 T-311, de Llaberia al coll de Fatxes
10	C-44, del Mas de Molló al coll de Fatxes
11	Camí forestal de coll de Fatxes a la plana de Sant Jordi
12	N-340a, des del Perelló fins a l'Almadrava
13	TV-3022, del Perelló a Rasquera
14	Camí de les Sénies, entre Móra i Benissanet
15	T-333 C-230b, de Pinell de Brai a Prat de Comte
16	C-43, del riu Ebre a Gandesa
17	Carretera de Rasquera al balneari de Cardó
18	C-42, de l'Aldea a Tortosa
19	TP-3318 TP-3319, des d'Alcanar a Sant Joan del Pas
20	T-331, des d'Uldecona al Turó dels Masets
21	TV-3319, de la Sénia a Sant Joan del Pas
22	TV-3421, de la Sénia a Roquetes
23	TP-3311 T-331, de la Sénia a Vinallop
24	Carretera de Caro
25	Camí d'Horta de Sant Joan al mas de la Franqueta
26	V-3541, de Xerta a Paüls
27	Camí de la Fonteta a Prat de Comte
28	TV-3301 T-330, de Bot a Prat de Comte

29	TV-3531 T-334, de Gandesa a Horta de Sant Joan
30	TV-7232 TV-7333, de Batea a la Fatarella
31	TV-7231, de Gandesa a la Pobla de Massaluca
32	T-334 T-330, d'Horta de Sant Joan a Arnes
33	TV-3341 i Camí rural, d'Horta de Sant Joan a Caseres
34	C-221 i camí rural, de Batea a Pinyeres
35	TV-3454 T-340, entre Amposta i Riumar
36	TV-4301, entre Deltebre i l'Ampolla
37	TV-3405/TV-3403, Amposta-Sant Jaume d'Enveja-Deltebre
38	TV-3406 TV-3406, entre Sant Carles de la Ràpita i l'Eucaliptus

Tal com es pot veure a la taula 4 i a la cartografia associada (mapa de rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge), s'han identificat un total de trenta-vuit rutes motoritzades que es descriuen en els paràgrafs següents. En primer lloc es destaquen tres rutes que permeten una visió global del paisatge de les Terres de l'Ebre:

1. La **carretera C-12, o eix de l'Ebre, entre Amposta i Maials**, passant pel paisatge fluvial de l'Ebre, Barrufemes, la cubeta de Móra, la serra del Tormo i els costers de l'Ebre. A més, des d'aquesta ruta es poden contemplar els vessants de Tivenys-Coll de l'Alba, les serres de Cardó-Boix, les serres de Pàndols-Cavalls, les muntanyes de Tivissa-Vandellòs i el baix Priorat. Es tracta d'una ruta que creua de sud a nord el conjunt de les Terres de l'Ebre i que permet contemplar la gran variabilitat paisatgística d'aquest àmbit territorial resseguint el curs fluvial de l'Ebre. Així doncs, es poden contemplar:

—Les terrasses fluvials de cítrics, horta, infraestructures hidràuliques i assentaments urbans dispersos, situats al marge dret del tram final de l'Ebre.

—Les terrasses fluvials més septentrionals amb conreus de cítrics en combinació amb els pendents pronunciats que ha generat el riu en excavar el pas de Barrufemes. Aquestes terrasses mantenen conreus d'olivera relictos enmig d'extenses zones on aquest mateix conreu ja ha estat abandonat i del qual donen testimoni les restes de marges de pedra seca i els bancals.

—Els meandres que l'Ebre fa al seu pas per la cubeta de Móra, que permeten contemplar els diversos mosaics de conreus de fruita dolça en combinació amb els fragments de bosc de ribera associats a l'Ebre.

—Els estrets del pas de l'Ase tot resseguint el curs fluvial de l'Ebre i els seus retalls de bosc de ribera, que són escanyolits enmig dels cingles que descendeixen a banda i banda.

—Els diversos paisatges dels costers de l'Ebre: les terrasses fluvials reduïdes amb conreus de fruita dolça; les centrals nuclears, el nucli urbà i el castell d'Ascó; els conreus de vinya; el meandre, el parc fotovoltaic, l'embassament i la indústria química de Flix; i els conreus encaixonats en vessants oberts (vall de Sant Joan).

La carretera C-12 permet gaudir de paisatges com aquest, a l'estret de Barrufemes. Cristina Serra, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

2. **L'N-420, entre Caseres i Falset**, passant per Gandesa, Corbera d'Ebre, Móra d'Ebre i Móra la Nova, fa un recorregut per tot el conjunt de paisatges de l'interior de les Terres de l'Ebre, des de les riberes de l'Algars al baix Priorat, passant per l'altiplà de la Terra Alta, la serra del Tormo, i la cubeta de Móra, i ofereix panoràmiques sobre el Port, les serres de Pàndols-Cavalls, la serra de Llaberia, les muntanyes de Tivissa-Vandellòs, i les serres de Cardó-Boix. Resseguint aquesta carretera es poden contemplar:

—Els vessants que separen el riu d'Algars de l'altiplà de la Terra Alta per un dels corredors més planers entre els dos àmbits paisatgístics.

—Les panoràmiques de l'altiplà de la Terra Alta i de les serres de Pàndols-Cavalls des del coll del Moro.

—Uns dels escenaris més importants de la batalla de l'Ebre (el poble vell de Corbera d'Ebre), i uns dels mosaics agroforestals de la trilogia mediterrània més ben conservats de tota la Terra Alta i de

les Terres de l'Ebre, enmig d'un corredor situat entre les serres de Pàndols-Cavalls i al mateix altiplà de la Terra Alta.

—La transició paisatgística de la cubeta de Móra des de les bosquines dels vessants meridionals de la serra del Tormo fins a la vora del riu Ebre, amb el pont vell i el nucli urbà de Móra d'Ebre, passant pels mosaics agroforestals de conreus de secà, amb vinyes i oliveres, acompanyats de brolles arbrades amb pi blanc i pels mosaics de conreus de fruita dolça.

—Els mosaics agroforestals característics del baix Priorat, amb predomini de la vinya per sobre de la resta de conreus, que es disposen sobre una orografia força irregular que es deriva dels sots que generen els barrancs que baixen des de la serra de Llaberia fins al riu Siurana.

—Els perfils dels nuclis urbans del Masroig, els Guiamets i Marçà, que encara mantenen l'estructura de poble compacte sense massa estridències estètiques.

3. **L'N-340, entre Alcanar i l'Almadrava**, passant per les Cases d'Alcanar, Sant Carles de la Ràpita, Amposta, l'Aldea, Camarles, l'Ampolla, el Perelló i l'Ametlla de Mar, fa un recorregut pel sector litoral de les Terres de l'Ebre de sud a nord, i recorre els vessants marítics de les serres de Montsià-Godall, el paisatge fluvial de l'Ebre en el sector del predelta i el litoral del Baix Ebre. Així mateix, des de diversos punts del recorregut, quan la carretera agafa una alçada relativa, s'obtenen àmplies panoràmiques sobre el conjunt del delta de l'Ebre i les seves puntes (de la Banya i del Fangar). Resseguint aquesta carretera es poden contemplar:

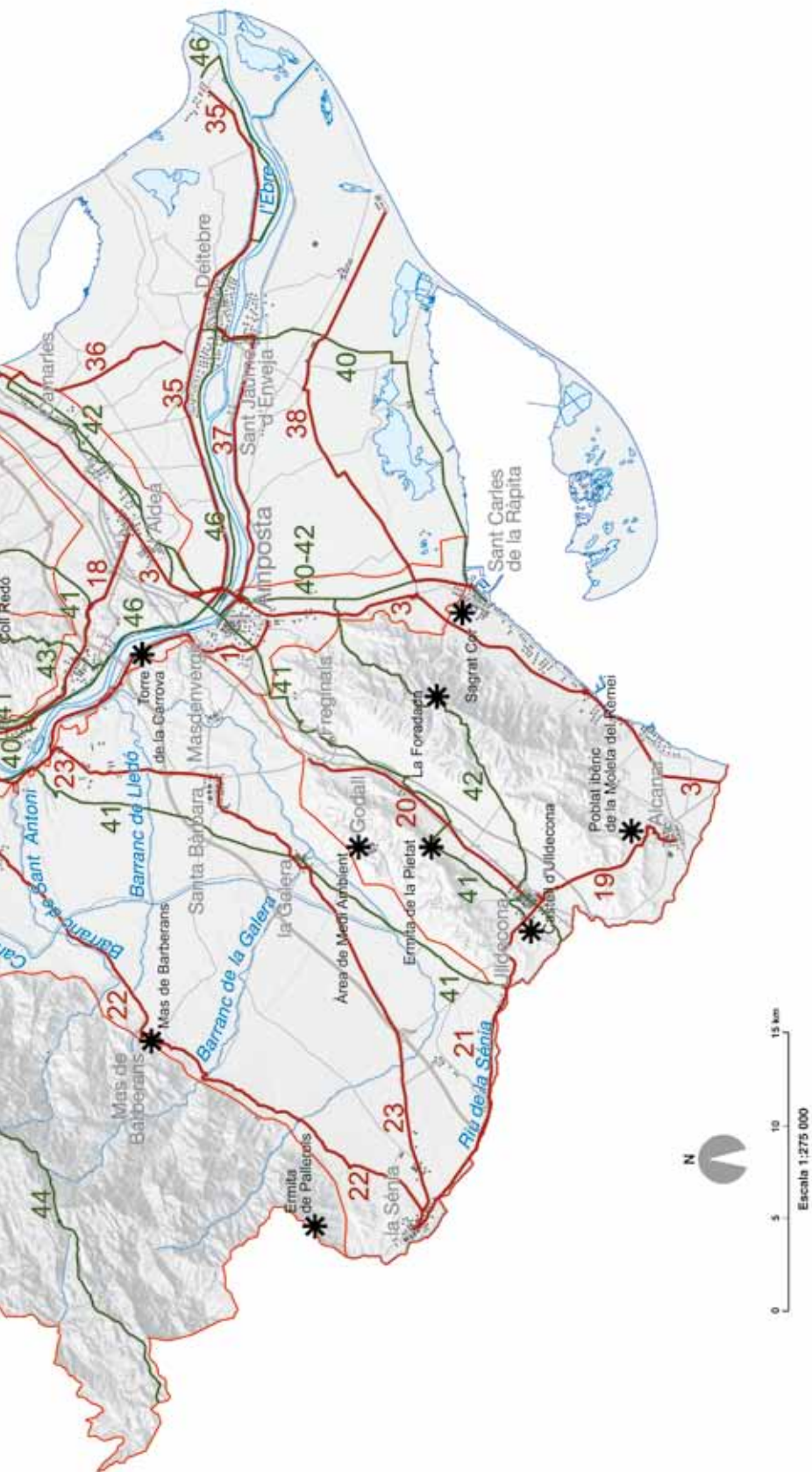
—El fragment litoral densament urbanitzat, que avança entre els contraforts marítics de la serra de Montsià i la línia de la costa, amb la punta de la Banya que tanca la badia dels Alfacs.

—Els paisatges del predelta constantment canviant, tant pel dinamisme dels sistemes urbans associats a vies de comunicació (polígons industrials, indústria aparador, noves urbanitzacions, etc.), com pels canvis en la fisiognomia d'hortes i d'algun fragment d'arrossar. En aquest sector és interessant observar la transició radical d'uns paisatges agrícoles, on l'aigua és la protagonista (arrossars), a uns paisatges d'olivera de secà. En efecte, es poden contemplar des de les hortes intensives, fins a tots els desajustaments que generen els nous paisatges urbans que cerquen el creixement lineal de les vies de comunicació (indústria aparador, comerç i serveis) o les visuals que els petits abancalaments ofereixen sobre el delta de l'Ebre.

—Els dos subsectors que formen el litoral del Baix Ebre: la plana de Sant Jordi i els vessants marítics de la serra del Boix, que configuren paisatges singulars d'olivera i garrofer vora el mar Mediterrani, amb importants traces de marges de pedra seca que ressegueixen les ondulacions d'un territori aparentment planer.

Les altres rutes motoritzades que permeten contemplar i gaudir dels paisatges del conjunt de les Terres de l'Ebre són:

4. **De la Pobla de Massaluca a Riba-roja d'Ebre**, per la **TV-7411**, que permet contemplar diversos paisatges de la part

Unitats de paisatge de les Terres de l'Ebre

1. Costers de l'Ebre
2. Altiplà de la Terra Alta
3. Serra del Tormo
4. Riberes de l'Algars
5. Serres de Pàndols - Cavalls
6. Cubeta de Móra
7. Baix Priorat
8. Serra de Liaberia
9. Barrafemes
10. Burgans
11. Muntanyes de Trivissa - Vandellòs
12. Serres de Cardó - Boix
13. el Port
14. Plana del Baix Ebre - Montsià
15. Paisatge fluvial de l'Ebre
16. Vessants de Tivenys - Coll de l'Alba
17. Litoral del Baix Ebre
18. Serres de Montsià-Godall
19. Delta de l'Ebre

- * Mirador
- Itinerari motoritzat
- Itinerari no motoritzat
- Xarxa hidrogràfica
- Unitat de paisatge
- Cap de municipi

La numeració dels itineraris correspon a les rutes de la tauca adjunta.

occidental dels costers de l'Ebre: el paisatge hidràulic de l'embarcament de Riba-roja, el conjunt de conreus en fons de barranc que des de l'altiplà de la Terra Alta descendeixen vers el riu Ebre, els contraforts meridionals dels tossals d'Almatret, així com fragments del congost de Mequinensa.

5. **Des del coll de les Paumeres fins a Riba-roja d'Ebre, pel camí de les Modorres**, transitant pels conreus en fons de barranc característics del sector occidental dels costers de l'Ebre on el barranc desapareix sota les feixes d'olivera enmig d'uns vessants antigament conreats i ara ocupats per pinedes esclarissades de pi blanc.

6. **Del coll de la Torre al Molar**, passant per la Figuera, per la T-730, que permet contemplar una de les característiques principals del paisatge de la serra del Tormo, és a dir, el contrast entre la coberta vegetal de les obagues, poblades de pinedes de pi blanc i alguns retalls d'alzinar, i les solanes, caracteritzades pel predomini de les brolles que s'han originat a partir dels incendis de les dècades del 1980 i el 1990. Aquest recorregut, a més, permet l'accés als miradors de Sant Pau i de l'Escambellet.

7. **Del Molar a Garcia**, per la T-731, on es pot contemplar el pas dels conreus de regadiu de la vora del riu Siurana a les vinyes i les brolles de l'entorn del Molar, passant per conreus de secà abandonats i ocupats per bosquines esclarissades de pi blanc. A la vegada, des d'aquesta ruta es pot contemplar el sector meridional del Priorat històric i el baix Priorat, i, en dies clars, fins i tot la serra de Llaberia, les muntanyes de Tivissa-Vandellòs i les serres de Cardó-Boix.

8. **De Tivissa a l'N-420**, passant per la Serra d'Almos i Darmós, per les TV-3031 i TV-3032, on es poden observar tant els mosaics agroforestals on es combinen avellaners, ametllers, oliveres i vinya, com els mosaics de conreus de regadiu, formats per cirerers i vinya. Aquesta ruta creua els nuclis urbans de la Serra d'Almos i Darmós amb l'estructura allargassada típica dels pobles camí.

9. **De Llaberia al coll de Fatxes**, per les TV-3111 i T-311, a través del que constitueix l'única via d'accés condicionada per accedir a l'interior de la serra de Llaberia i al nucli urbà aïllat de Llaberia.

10. **Des del Mas del Molló fins al coll de Fatxes**, per la C-44, que representa la principal ruta que permet contemplar els conjunts de serres, cingles, pics i barrancs que formen la unitat muntanyes de Tivissa-Vandellòs pel seu sector occidental, així com el sector meridional del baix Priorat.

11. El **camí forestal des del coll de Fatxes fins a la plana de Sant Jordi**, que creua la unitat de nord a sud i des d'on es poden contemplar les vastes extensions de matollars, cingles i barrancs feréstecs i poc coneguts de l'interior de les muntanyes de Tivissa-Vandellòs, que contenen restes d'antigues masades com les d'Aumet o de Frauques.

12. **Des del Perelló fins a l'Almadrava**, per l'antiga carretera N-340, que avança pel mig del desert d'Alfama, que és com s'anomena també la plana de Sant Jordi d'Alfama, recoberta de

matollars amb alguns conreus dispersos d'olivera, ametllers i garrofers.

13. **Del Perelló a Rasquera**, per la TV-3022, que creua tota la unitat de sud-est a nord-oest pel sector occidental de la plana. La ruta permet contemplar un mosaic agroforestal típic d'olivera, ametller i vinya, amb retalls de bosquines de pi blanc que colonitzen els sectors de més pendent, així com l'abundant presència de marges de pedra seca i la proliferació de petits masos que constitueixen un assentament disseminat singular d'aquest àmbit.

14. El **camí de les Sénies, entre Móra d'Ebre i Benissanet**, que passa en paral·lel amb el riu Ebre i que permet contemplar les restes del paisatge, avui dia ja pràcticament desaparegut, del conjunt de sénies que explotaven agrícolament aquest sector i que configuraven un paisatge singular.

El camí de les Sénies permet apropar-se al paisatge agrícola de la cubeta de Móra. Marc Coromina, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

15. **De la T-333 a la capçalera del barranc de les Lloses**, passant pel Pinell de Brai, per la C-230a, que permet recórrer tota la unitat de sud-oest a nord pel sector occidental de Barrufemes. Aquesta ruta permet fer un recorregut interessant entre els contraforts meridionals de les serres de Pàndols-Cavalls, i el petit altiplà del Pinell, a través dels escadussers corredors que es generen entre les serres i els estrets de Barrufemes.

16. **Del riu Ebre a Gandesa**, per la C-43, recorrent des de les terrasses del riu Ebre fins a l'altiplà de la Terra Alta i remuntant en pocs quilòmetres el desnivell que permet albirar el petit i singular altiplà del Pinell de Brai ocupat per conreus de cirerer acompanyat d'altres conreus de secà (vinya, olivera i ametller). També ressegueix els congostos del barranc de Gandesa que separa i uneix la serra de Pàndols i la de Cavalls, fins a arribar al sector oriental de l'altiplà.

17. La **carretera de Rasquera al balneari de Cardó**, que ascendeix en ziga-zaga a través d'impressionants barrancs i cingles fins a arribar a l'entorn eremític de Cardó.

18. **De l'Aldea a Tortosa, passant per Campredó**, per la C-42, recorre el límit entre els vessants de Tivenys-coll de l'Alba i el pai-

satge fluvial de l'Ebre pel sector més industrialitzat del tram final de l'Ebre, que contrasta amb un entorn eminentment agrícola caracteritzat pels conreus de cítrics i hortes.

19. **Des d'Alcanar a Sant Joan del Pas**, passant per Ulldecona, per la **TP-3318**, la **TV-3319** i la **TV-3314**, creuant les dues serres (Montsià i Godall) i la foia d'Ulldecona pel sector meridional, ascendint i descendint enmig de camps d'oliveres centenàries o mil·lenàries als vessants de les serres, als camps de gra, a les hortes i a les plantacions de cítrics als sectors planers, i passant per miradors carregats d'història (poblat ibèric de la Moleta del Remei i castell d'Ulldecona).

20. **Des d'Ulldecona al Turó dels Masets**, per la **T-331**, que permet recórrer la foia d'Ulldecona, entre el riu de la Sénia i Freginals, observant els conreus d'horta, olivera i cereal de la foia que contrasten amb les serres calcàries amb vegetació escadussera que l'envolten a banda i banda.

21. **De la Sénia a Sant Joan del Pas**, passant pel Castell, per la **TV-3319**, resseguint el riu de la Sénia enmig de plantacions de cítrics.

22. **De la Sénia a Roquetes**, passant per Mas de Barberans, per la **TV-3421**, contemplant el gran mar d'oliveres que configuren aquest sector de la plana en contacte amb els darrers contraforts del Port, resseguint una part interessant del barranc de Lloret i els assentaments periurbans del sud-oest de la conurbació Roquetes-Tortosa.

23. **De la Sénia a Vinallop**, passant per la Galera i Santa Bàrbara, per la **TP-3311**, creuant paisatges diversos: les naus industrials i indústries aparador de mobles a prop de la Sénia, les garrigues baixes, extenses plantacions d'oliveres, algunes plantacions de cítrics, els conjunts de granges avícoles i els barrancs de la Galera i de Lledó.

24. La **carretera de Caro**, que remunta en pocs quilòmetres els 1.200 m que separen el cim de Caro (1.440 m) de la plana del Baix Ebre-Montsià (200 m), i que permet arribar a l'excel·lent mirador situat al capdamunt. Aquesta carretera permet copsar detalladament el contrast entre les cingleres i els espais amb vegetació arbrada que caracteritza el massís del Port.

25. **El camí d'Horta de Sant Joan a la Franqueta**, que permet endinsar-se al sector occidental del Port passant pels peus de les imponents Roques de Benet.

26. **De Xerta a Paüls**, per la **TV-3541**, resseguint els contraforts septentrionals del Port, per unes valls caracteritzades pel conreu de cirerers.

27. El **camí de la Fonteta a Prat de Comte**, per la Fontcalda, que permet recórrer les entranyes de la serra de Pàndols descendint fins al riu Canaletes i al santuari de la Mare de Déu de la Fontcalda, i, fent un petit tram de la Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre, arribar a Prat de Comte passant pels peus de l'Agulla de Bot.

La ruta de Bot a Prat de Comte per la T-3301, o carretera dels Mil Revolts, permet creuar les estribacions meridionals i allargassades de la serra de Pàndols i observar el contrast entre les cingleres i la vegetació de les serres circumdants. Marc Coromina, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

28. **De Bot a Prat de Comte**, per la **T-3301**, o la carretera dels Mil Revolts, ja que per anar d'un nucli a l'altre, separats per tants sols 3 km en línia recta, se n'han de recórrer més de 10, per tal de poder travessar els contraforts meridionals i allargassats de la serra de Pàndols.

29. **De Gandesa a Horta de Sant Joan**, passant per Bot, per la **TV-3531** i la **T-334**, transitant per un dels mosaics agroforestals de la trilogia mediterrània més ben conservats de tota la Terra Alta i de les Terres de l'Ebre, enmig d'un corredor situat entre les serres de Pàndols-Cavalls i el mateix altiplà de la Terra Alta i la serreta dels Pesells.

30. **De Batea a la Fatarella**, passant per Vilalba dels Arcs, per les **TV-7232** i **TV-7333**, creuant el sector de monocultiu de vinya més extens de tot l'altiplà, i els mosaics de fruita seca (avellaner i ametller) en combinació amb vinya i olivera del sector de la Fatarella, en un dels indrets més significatius de la batalla de l'Ebre.

31. **De Gandesa a la Poble de Massaluca**, passant per Vilalba dels Arcs, per la **TV-7231**, que possibilita fer un transecte que permet contemplar mosaics agroforestals de vinya i olivera, monocreus de vinya i monocreus d'olivera.

32. **D'Horta de Sant Joan a Arnes**, per les **T-334** i **T-330**, travessant uns plans on encara es manté el mosaic propi de la trilogia mediterrània del blat, la vinya i l'olivera, amb els contraforts del Port que acompanyen el recorregut.

33. **D'Horta de Sant Joan a Caseres**, per la **TV-3341** i per camí rural, resseguint les terrasses fluvials i la ribera del riu d'Algars, enmig de conreus de vinya i algunes hortes, i passant per les restes de l'antic nucli habitat i el castell d'Almudèfer.

34. **De Batea a Pinyeres**, per la **C-221** i un camí rural, descendint per un dels conreus en fons de barraca o fondos que caracteritzen els paisatges de les riberes de l'Algars, i arribant a l'antic nucli urbà i església de Pinyeres.

També cal destacar diverses rutes que recorren el delta de l'Ebre, que a grans trets permeten contemplar el paisatge definit per arrossars, canals i séquies de rec, cases aïllades, arbres grans i solitaris, marjals, llacunes, hortes i nuclis urbans de tipologia dispersa. Les principals rutes per contemplar tots aquests paisatges són:

35. La **TV-3454 T-340, entre Amposta i Riumar**, passant per Deltebre.

36. La **TV-3401, entre Deltebre i l'Ampolla**.

37. La **TV-3405 i TV-3403, entre Amposta i Deltebre** passant per Sant Jaume d'Enveja, creuant el riu Ebre pel pont lo Passador, que substitueix la funció d'unió entre els dos darrers nuclis que feien els històrics passos de barca.

El pont lo Passador, que permet admirar el paisatge fluvial del riu Ebre, té carrils per a vehicles i grans voreres per a vianants i ciclistes. Departament de Territori i Sostenibilitat

38. La **TV-3406 i TV-3405, entre Sant Carles de la Ràpita i l'Eucaliptus**.

Rutes no motoritzades

Les rutes no motoritzades travessen principalment els camins rurals no asfaltats i els senders arranjats, que generalment es troben en un estat acceptable d'ús. Es poden recórrer a peu i sovint també amb bicicleta.

Per identificar les rutes no motoritzades, principalment s'ha tingut en compte la categoria, l'adequació, la senyalització, la incidència turística i recreativa, el potencial o l'abast territorial.

Taula 5. Rutes no motoritzades per a l'observació i gaudi dels paisatges de les Terres de l'Ebre

39	Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre
40	Camí de Sant Jaume de l'Ebre
41	Via Augusta

42	GR-92, des d'Ulldecona fins a Calafat
43	GR-192, des d'Amposta fins a la Talaia
44	GR-7, de Pinar Pla a Montalt
45	GR-171, de Caro al Molar
46	GR-99, de Riumar a Capellanies

Les principals rutes no motoritzades que permeten contemplar i gaudir dels paisatges de les Terres de l'Ebre són:

39. **Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre:** es tracta de dos trams de l'antiga via del tren que conduïa des de Tortosa fins al Baix Aragó, passant per l'interior del Baix Ebre i creuant la Terra Alta pel sector sud. En ambdós trams són interessants els paisatges construïts que formen el conjunt d'antigues estacions del ferrocarril, majoritàriament abandonades. Tot i que és recomanable fer l'itinerari amb bicicleta, també és possible fer-lo a peu.

El tram de la Terra Alta són 23 km que avancen entre Arnes i el Pinell de Brai, passant pels termes d'Horta de Sant Joan, Bot, Prat de Comte, Gandesa. És possible contemplar els paisatges de la ribera del riu d'Algars, part dels mosaics agroforestals de la foia de Bot, parets de pedra calcària de les serres de Pàndols-Cavalls, i els engorjats del riu Canaletes, així com el santuari de la Fontcalda (segle XVI), el convent de Sant Salvador d'Horta o l'ermita de Sant Josep de Bot.

El tram del Baix Ebre consta de 26 km que van des de l'estació del Pinell de Brai fins a Roquetes, passant pels municipis de Benifallet, Xerta, Aldover i Tortosa. Sobretot és interessant per la possibilitat de contemplar els paisatges de la ribera del riu Ebre, des de la sortida de l'estret de Barrufemes, fins a l'obertura cap a la plana del Baix Ebre-Montsià, amb tot el conjunt de conreus situats a les terrasses de l'Ebre, sobretot cítrics i horta, així com també el patrimoni hidràulic de l'assut de Xerta o el conjunt històric de Tortosa.

40. **Camí de Sant Jaume de l'Ebre:** es tracta d'un camí interessant, ja que ofereix la possibilitat de gaudir de diversos paisatges de les Terres de l'Ebre: des dels arrossars del delta fins als mosaics agroforestals vitivinícoles dels altiplans de la Terra Alta, passant per les hortes i conreus de cítrics de les terrasses fluvials del riu Ebre, i els espadats, cingles i moles calcàries de les serres de Pàndols-Cavalls. És una ruta per fer preferentment a peu, tot i que hi ha trams en què també és possible fer-la amb bicicleta.

Es tracta del camí que seguien el pelegrins procedents dels països riberencs de la Mediterrània en arribar als ports de la corona catalanoaragonesa situats a les Terres de l'Ebre per tal d'arribar a Santiago de Compostel·la. Seguint l'eix de l'Ebre, s'endinsaven fins a Logronyo, on enllaçaven amb el pelegrins que venien pels camins de Somport i Roncesvalls. Des dels comarcals del Montsià, el Baix Ebre i la Terra Alta, s'han adequat diversos itineraris que sota aquesta marca han estat promocionats per tal de fer el recorregut. Hi ha diversos ramals i punts de partida, i el principal és el que surt de Deltebre i circula cap a Sant Carles de la Ràpita, Amposta, Tortosa, Xerta, Gandesa, Batea i Favara de Matarranya.

41. **Via Augusta:** anomenada així perquè es va fer sota el mandat de l'emperador romà August, aprofita part del traçat de l'antiga via Heracliana de Roma a Cadis. Des del riu de la Sénia fins al Perelló, la Via Augusta presenta dos ramals: al litoral, parteix d'Ulldecona i passa pels Freginals, Amposta, l'Aldea, Camarles i l'Ampolla; i a l'interior, parteix de Sant Joan del Pas (Ulldecona), i passa per la Galera, Sant Bàrbara, Tortosa, el coll de l'Alba i Campredó. Tot i que està pensada especialment per fer a peu, també es pot fer amb bicicleta. Es tracta d'una ruta interessant per observar els diversos paisatges que es configuren en els sectors del litoral de les Terres de l'Ebre. A la plana del Baix Ebre-Montsià es poden contemplar fragments del mar d'oliveres característic d'aquesta plana, i també les modernes plantacions de cítrics, importants a l'extrem sud i als voltants de Santa Bàrbara. Als paisatges fluvials del riu Ebre es poden contemplar les hortes, els canals de reg i les plantacions de cítrics, en combinació amb fragments de vegetació de ribera que manté l'Ebre, i també s'hi troba una proliferació d'assentaments disseminats en forma d'habitatge i/o activitats industrials o de serveis. En circular pel predelta es pot contemplar el sector oest del delta de l'Ebre configurat per arrossars. Un cop al litoral del Baix Ebre es poden contemplar els mosaics agroforestals formats per marges de pedra seca amb conreus d'olivera, brolles i bosquines de pi blanc. Aquesta ruta també ofereix perspectives del Port, de les serres de Cardó-Boix i del sector meridional de les muntanyes de Tivissa-Vandellòs.

Entre les rutes a peu, també cal destacar la xarxa de senders de gran recorregut (principalment GR-92, GR-192, GR-7, GR-171 i GR-99), que permet contemplar bona part dels paisatges de les Terres de l'Ebre.

42. **GR-92, des d'Ulldecona fins a Calafat:** és una ruta interessant per observar els diversos paisatges que es configuren en els sectors del litoral de les Terres de l'Ebre. Entra a Catalunya per la foia d'Ulldecona i, després de creuar per la serra de Montsià, descendeix cap als paisatges fluvials del riu Ebre, on es poden contemplar les hortes, els canals de reg i les plantacions de cítrics, en combinació amb els fragments de vegetació de ribera que manté l'Ebre i alhora, també, la proliferació dels assentaments disseminats en forma d'habitatge i/o activitats industrials o de serveis. Després el sender s'arrambra a la línia de costa, i avança per un dels paisatges singulars de les Terres de l'Ebre, els petits penysegats on s'intercalen petites cales que es formen a les desembocadures dels barrancs i torrents. Aquest tram litoral permet contemplar els mosaics agroforestals amb presència de marges de pedra seca amb conreus d'olivera, brolles i bosquines de pi blanc que desemboquen al mar.

43. **GR-192, des d'Amposta fins a la Talaia:** com a variant del GR-92, se'n separa a l'altura d'Amposta, creua el riu Ebre pel pont penjat i ressegueix les terrasses fluvials de l'Ebre fins a Campredó, on s'enfila pels vessants del coll de l'Alba, entre restes d'antics conreus d'olivera sobre marges de pedra seca, i acaba ascendint fins a les escarpades i descarnades moles litorals de la serra del Boix. Des d'aquí descendeix bruscament fins als mosaics agroforestals dels Burgans, per acabar enfilant-se cap als barrancs, moles i cingles de les muntanyes de Tivissa-Vandellòs.

44. **GR-7, de Pinar Pla a Montalt:** després de creuar tot el Port, de sud-oest a nord, passant per les diverses puntes, moles, vessants, boscos, matollars i herbassars característics d'aquest mas-

El GR-192 permet descobrir indrets com el barranc de les Nines, sota el morral de Cabrafeixet, a la serra del Boix. Rafael López-Monné

Camí de l'Ebre al seu pas per Benifallet. Observatori del Paisatge

sís, troba l'Ebre a l'altura del pont dels Frares. Des d'aquí ressegueix el riu per l'espectacular pas de Barrufemes fins a arribar a Rasquera, des d'on, creuant els Burgans, s'enfila pel sector occidental de les muntanyes de Tivissa-Vandellòs passant per l'ermita de Sant Blai (on es va pintar la primera marca de GR de tot l'Estat espanyol), fins a arribar a Tivissa. Des d'aquí continua pels barrancs i espessos boscos de pi blanc i alzina del sector sud-oest de la serra de Llaberia i s'enfila pel sender dels mil revolts fins al poble de Llaberia.

45. **GR-171, de Caro al Molar:** des del nord del Port, a Paüls, aquest sender passa per Prat de Comte, des d'on va a cercar el riu Canaletes a l'altura del santuari de la Mare de Déu de la Fontcalda, passant per sota l'agulla de Bot i altres espadats del sector meridional de la serra de Pàndols. Des del santuari, i ascendint per uns cingles quasi verticals, ascendeix fins a la cota 705, un dels miradors de major abast paisatgístic de les Terres de l'Ebre. Després de creuar cap a la serra de Cavalls pels peus de la mola d'Irto i l'ermita de Sant Marc, i de passar diverses valls allargassades de l'interior on encara es conserven alguns conreus d'olivera, entra a la serra del Tormo pels voltants de Sant Jeroni i Santa Madrona. Des d'aquí creua tota la serra del Tormo pel vessant est fins a Garcia, el Molar i la Figuera, passant per la punta del Guixar, un excel·lent mirador del Priorat històric i el baix Priorat.

46. **GR-99 o camí de l'Ebre, de Riumar a Capellanies:** des de la desembocadura del riu Ebre fins a Riba-roja d'Ebre, resseguint el curs fluvial, es permet contemplar la gran variabilitat paisatgística d'aquest àmbit territorial similar a la que es pot observar des de bona part de l'itinerari motoritzat 1 (eix de l'Ebre, C-12), però d'una manera més pausada i detallada.

6.2 Punts d'observació del paisatge

S'han identificat un total de quaranta punts d'observació repartits arreu de les diverses unitats de paisatge de les Terres de l'Ebre.

Taula 6. Punts d'observació del paisatge de les Terres de l'Ebre

1	Mont Caro
2	Ermita de Sant Cristòfol (el Perelló)
3	Cap Roig (l'Ampolla)
4	Castell i església de Santa Maria de Paüls
5	Tossal d'Engrilló (entre Paüls, Horta de Sant Joan i Prat de Comte)
6	Balneari de Cardó (Benifallet)
7	Mare de Déu de Coll de l'Alba (Tortosa)
8	Castell de la Suda (Tortosa)
9	Carretera C-12, km 28 (Xerta)
10	Carretera C-12, km 32 (Xerta)
11	Carretera C-12, km 44 (Benifallet)
12	Àrea de Medi Ambient (Godall)
13	Mas de Barberans
14	Ermita de Pallerols (la Sénia)
15	Poblat ibèric de la Moleta del Remei (Alcanar)
16	La Foradada (Sant Carles de la Ràpita)
17	Torre de la Carrova (Amposta)
18	Ermita de la Pietat (Ulldecona)
19	Sagrat Cor (Sant Carles de la Ràpita)
20	Ermita de Santa Magdalena de Berrús (Riba-roja d'Ebre)
21	Lo Calvari (Ascó)
22	Poblat ibèric del Castellet de Banyoles (Tivissa)
23	Castell de Miravet
24	Castell Nou (Flix)
25	Ermita i jaciment de Sant Miquel (Vinebre)
26	Carretera C-12, km 75 (Garcia)
27	Les Paumeres (la Fatarella)
28	Monument a la Pau (Pinell de Brai)
29	Coll del Moro (Gandesa)
30	Castell de Sant Joan d'Algars (Batea)
31	Coll Redó (Tortosa)
32	Castell d'Almudéfer (Caseres)
33	Ermita de Sant Roc (Paüls)
34	Ermita de Sant Jeroni (Móra d'Ebre)
35	Ermita de Sant Blai (Tivissa)
36	Ermita de Sant Marc, mola d'Irto (Gandesa)
37	Cabrafeixet (el Perelló)
38	Castell d'Ulldecona
39	Corbera d'Ebre
40	Coll de Som (Tivenys)

D'aquesta llista (taula 6 associada al mapa de rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge) destaquen, per les àmplies panoràmiques paisatgístiques que ofereixen o per la singularitat dels paisatges que es poden contemplar, els miradors següents:

1. **Mont Caro** (el Port, Tortosa): és un dels punts d'observació amb més camp visual, ja que des d'allà es poden observar gran part de les Terres de l'Ebre. Tanmateix, es tenen visibilitats relativament properes dels paisatges de la plana del Baix Ebre-Montsià, del delta de l'Ebre, de les serres de Cardó-Boix i de les serres de Montsià-Godall. Diu la dita popular, que des del Caro "en dies clars es veu del Pirineu a Mallorca".
2. **Ermita de Sant Cristòfol** (litoral del Baix Ebre; el Perelló): des de l'ermita s'obtenen unes excel·lents vistes sobre la totalitat del delta de l'Ebre, així com del sector sud del litoral del Baix Ebre.
3. **Cap Roig** (litoral del Baix Ebre; l'Ampolla): des d'aquí es té una visibilitat propera de l'hemidelta nord i de la part meridional dels penya-segats del litoral del Baix Ebre. Amb visibilitat mitjana es veuen les serres de Montsià-Godall.
7. **Ermita de la Mare de Déu del coll de l'Alba** (vessants de Tivenys-coll de l'Alba; Tortosa): s'obtenen vistes dels barrancs i dels camps d'oliveres amb marges de pedra seca del sector sud
- de les serres de Cardó-Boix, de la part meridional del delta de l'Ebre, del paisatge fluvial de l'Ebre en el sector densament urbanitzat de Tortosa-Roquetes, de la plana del Baix Ebre-Montsià, de la façana est del Port i dels vessants septentrionals de les serres de Montsià-Godall.
8. **Castell de la Suda** (paisatge fluvial de l'Ebre; Tortosa): ofereix unes vistes sobre el nucli urbà de Tortosa (especialment sobre el nucli històric), els paisatges septentrionals de la plana del Baix Ebre-Montsià, en contacte amb els paisatges fluvials de l'Ebre. En un escenari llunyà es poden contemplar els vessants orientals del Port i els vessants septentrionals de les serres de Montsià-Godall.
13. **Mas de Barberans** (plana del Baix Ebre-Montsià; Mas de Barberans): s'hi poden contemplar esplèndides vistes sobre la plana del Baix Ebre-Montsià, especialment sobre el mar d'oliveres que s'estén als peus d'aquest punt d'observació. També es poden contemplar els vessants occidentals de les serres de Montsià i de Godall, i fragments, ja difuminats, de les serres de Cardó i del Boix, del paisatge fluvial de l'Ebre i del delta de l'Ebre.
14. **Ermita de Pallerols** (el Port; la Sénia), que tot i situar-se en un extrem meridional de les Terres de l'Ebre, permet obtenir bones perspectives dels paisatges meridionals de la plana del Baix Ebre

El castell de la Suda permet contemplar unes magnífiques vistes del nucli històric de Tortosa, Mariano Cebolla

i del Montsià, i dels vessants occidentals de les serres de Montsià i de Godall.

16. **La Foradada** (serres de Montsià-Godall; Sant Carles de la Ràpita): tot i ser un punt d'observació on només es pot ascendir a peu, es pot contemplar el conjunt del delta de l'Ebre, bona part de la plana del Baix Ebre-Montsià, així com vistes sobre els barrancs interiors de la serra de Montsià. En un escenari més llunyà es poden contemplar els vessants orientals del Port.

22. **Poblat ibèric del Castellet de Banyoles** (baix Priorat; Tivissa): amb unes excepcionals vistes sobre la cubeta de Móra, especialment del sector de les sèries de Benissanet, de la part interior dels Burgans, dels vessants septentrionals de les serres de Cardó i de Boix, així com també dels vessants meridionals de les muntanyes de Tivissa-Vandellòs, dels barrancs i planes meridionals del baix Priorat, i la silueta de la serra del Tormo. De manera més difuminada també s'observen les crestes de les serres de Pàndols i de Cavalls i del Port.

23. **Castell de Miravet** (cubeta de Móra; Miravet): ofereix vistes sobre el sector meridional de la cubeta de Móra, de bona part de la plana dels Burgans i dels encaixaments del riu Ebre al seu pas per Barrufemes. També s'observen, just a davant, les serres de Cardó i de Boix i les muntanyes de Tivissa i Vandellòs. Més allunyats cauen el baix Priorat i la serra del Tormo.

150

28. **Monument a la Pau-Cota 705** (serres de Pàndols-Cavalls; Pinell de Brai): és un excepcional punt d'observació de bona part del conjunt del territori de les Terres de l'Ebre. Les millors panoràmiques s'obtenen sobre l'altiplà de la Terra Alta, el Port, les serres de Pàndols i de Cavalls, Barrufemes i les serres de Cardó i Boix. Més lluny es pot observar la cubeta de Móra, la serra del Tormo, el baix Priorat, les muntanyes de Tivissa-Vandellòs i la serra de Llaberia.

29. **Coll del Moro** (altiplà de la Terra Alta; Gandesa), amb vistes sobre l'altiplà de la Terra Alta i les serres de Pàndols-Cavalls, el Port (vessants oest) i la serra del Tormo.

38. **Castell d'Ulldecona** (serres de Montsià-Godall), des d'on s'obtenen unes excepcionals vistes sobre els paisatges de la foia d'Ulldecona i els vessants interiors de les serres de Montsià-Godall, així com del nucli urbà d'Ulldecona mateix.

Per altra banda, la Direcció General d'Infraestructures de Mobilitat Terrestre de la Generalitat de Catalunya va habilitar a la vora de la carretera C-12 (Eix de l'Ebre), entre Tortosa i Móra la Nova, un seguit de miradors i llocs de repòs. Es tracta del mirador de Xerta (mirador núm. 9), el de l'Assut de Xerta (mirador núm. 10), el de l'estret de Barrufemes (mirador núm. 11) i el de l'estret del Pas de l'Ase (mirador núm. 26). Els dos primers permeten contemplar de prop diversos racons del paisatge fluvial de l'Ebre (inclosos l'assut de Xerta i Tivenys), el de Barrufemes ofereix panoràmiques sobre el riu Ebre i els seus espectaculars vessants excavats en la roca calcària. El mirador del pas de l'Ase permet contemplar el riu Ebre al seu pas per la serra del Tormo, i també el sector meridional dels costers de l'Ebre.

Mirador del Coll del Moro. Observatori del Paisatge

7. Avaluació del paisatge

*Gasolinera associada a la carretera C-12 al seu pas per Barrufemes.
Cristina Serra, Escola d'Art i Disseny de Tarragona*

L'avaluació del paisatge s'ha efectuat per mitjà d'una anàlisi de les debilitats, les forteses, les amenaces i les oportunitats del conjunt de les Terres de l'Ebre en clau de sostenibilitat paisatgística, partint sobretot de quatre aspectes estudiats prèviament: el paisatge actual, els valors del paisatge, les dinàmiques del paisatge i els factors que hi incideixen, i la possible evolució del paisatge.

7.1 Debilitats

Les principals debilitats del paisatge de les Terres de l'Ebre són:

—L'augment de la urbanització a les perifèries dels nuclis urbans normalment amb poca cura tant pel que fa a la integració dels nous creixements en el territori que els acull com en relació amb la configuració de la imatge dels mateixos nuclis urbans. Aquest fenomen és sobretot important en els sectors més dinàmics de les Terres de l'Ebre, com són l'eix del riu Ebre, el predelta i el litoral.

—En determinats paisatges, com al litoral del Baix Ebre i a les serres de Montsià-Godall s'han desenvolupat urbanitzacions d'autoconstrucció de baixa qualitat estètica amb límits poc integrats en l'entorn.

—La proliferació de l'assentament disseminat amb vocació de primera residència, i que es tendeix a implantar preferentment en els vessants assolats marítims de les muntanyes de Tivissa-Vandellòs, a les serres de Cardó-Boix i a la serra de Montsià, així com a les planes litorals del Baix Ebre, el pla del Burgar, la plana del Baix

Ebre-Montsià i als vessants de Tivenys-coll de l'Alba, implica unes activitats urbanístiques que comporten alteracions paisatgístiques puntuals però molt presents arreu del territori. Al delta de l'Ebre hi ha una dinàmica similar i, en aquest cas, proliferen primeres i segones residències en espais on inicialment hi havia magatzems destinats a l'ús agrícola.

—Les perifèries i els accessos als nuclis urbans mancats de coherència pel que fa a les tipologies constructives, a la disposició dels elements sobre la trama urbana i a la imatge general de la localitat en qüestió. En aquest sentit, s'estan creant uns paisatges estèticament poc interessants, en els quals es juxtaposen solars buits colonitzats per la vegetació ruderal amb conjunts d'edificis generalment poc atractius (magatzems, dipòsits, naus industrials i comercials). Aquest fenomen es manifesta més significativament a la perifèria de la conurbació Tortosa-Roquetes-Jesús, a l'Aldea, Amposta, Sant Carles de la Ràpita, Deltebre, Alcanar i, en menor mesura, a poblacions com l'Ametlla de Mar, Ulldecona, la Sénia, Móra d'Ebre o Santa Bàrbara, així com, en general, al llarg dels diversos assentaments urbans del litoral continental: des de l'Amet-

Tram del litoral entre l'Ametlla de Mar i l'Ampolla on és especialment visible la proliferació de l'assentament disseminat, així com l'edificació de la primera línia de mar. Mariano Cebolla

lla de Mar fins a l'Ampolla, i des de Sant Carles de la Ràpita fins a Alcanar.

—Els nuclis antics que requereixen actuacions de rehabilitació, en part iniciades gràcies al Pla de barris (creat a partir de la Llei 2/2004, de 4 de juny, de millora de barris, àrees urbanes i viles que requereixen una atenció especial, desenvolupada pel Decret 369/2004, de 7 de setembre), impulsat per la Generalitat.

—La rehabilitació de molts masos i casetes de camp, amb unes tipologies, volumetries o cromatismes totalment heterogenis. Aquest fet està provocant l'aparició d'impactes puntuals, però molt repetits arreu del territori ebrenc, especialment a les planes litorals, al delta de l'Ebre i als vessants assolats de les serralades prelitorals. Per altra banda, en l'entorn rural també hi ha masos deshabitats.

—L'existència de concentracions de granges poc integrades en el paisatge en àmbits com la plana del Baix Ebre-Montsià. Tot i que aquestes construccions ajuden a mantenir l'activitat agrícola, provoquen uns impactes visuals en entorns d'alta qualitat paisatgística.

—Una de les principals entrades a l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre és la zona de l'Hospitalet-coll de Balaguer que presenta un paisatge generalment poc valorat per la població, caracteritzat per l'existència de les centrals nuclears de Vandellòs, la central tèrmica i les infraestructures auxiliars associades (principalment estacions transformadores i línies elèctriques).

Bona part de les masses forestals de les Terres de l'Ebre són molt vulnerables als incendis. Marc Coromina, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

—L'abandonament de les activitats agroforestals en els sectors agrícoles més marginals de les Terres de l'Ebre implica una regeneració de la vegetació natural que comporta unes extenses continuïtats forestals, com a les muntanyes de Tivissa-Vandellòs, als conreus en fons de barranc de Ribarroja d'Ebre, a les serres de Pàndols-Cavalls, a les serres de Cardó-Boix, al massís del Port i a la serra de Montsià.

—Bona part de les masses forestals de les Terres de l'Ebre són molt vulnerables als incendis, en ser incloses gairebé totes en zones d'alt o molt alt risc d'incendi forestal. Els incendis forestals produeixen canvis dràstics en el paisatge, almenys durant un cert temps.

—La transformació de l'activitat agrària tradicional de secà per una de regadiu ha transformat els paisatges agraris. Especialment en el cas de les noves plantacions de cítrics a la plana del Baix Ebre-Montsià, de fruita dolça a la cubeta de Móra o de vinya a l'altiplà de la Terra Alta o al baix Priorat, on s'han perdut part de les antigues estructures de marges, camins o construccions de pedra seca.

—Notable transformació del paisatge d'alguns indrets per la proliferació d'activitats extractives per abastir el sector de la construcció i de l'obra pública. Aquest fenomen es localitza sobretot a les serres de Montsià-Godall, a l'eix la Carrova-Campredó, a la plana del Baix Ebre-Montsià o a la vora de la carretera N-420, al municipi de Móra d'Ebre.

7.2 Amenaces

Les principals amenaces del paisatge de les Terres de l'Ebre són:

—La urbanització vinculada al turisme residencial pot provocar l'expansió lineal de l'espai construït a primera línia de costa i als sectors de contacte entre el delta i el continent. Aquests processos donen lloc a una dispersió de l'espai construït per tot el territori i poden fragmentar i modificar la fesomia característica dels paisatges mediterranis litorals.

—A les Terres de l'Ebre hi ha diversos projectes de parcs eòlics. Tot i que els parcs produeixen energia elèctrica a partir d'una font renovable, una part de la societat percep el model d'implantació utilitzat fins ara com una amenaça pels valors del paisatge, especialment pel fet d'estar ubicats en llocs d'elevada visibilitat. Els parcs estan relacionats també amb l'obertura de noves pistes forestals o l'adequació de les ja existents per la configuració d'estesa de línies elèctriques per evacuar i distribuir l'energia generada.

—L'adequació de les infraestructures existents i la construcció de noves vies de comunicació (A-7 o desdoblament de la C-12) pot provocar un augment de la fragmentació del paisatge, tant per les infraestructures en si, com pels efectes induïts (expectatives d'urbanització, abandonament de camps de conreu que queden encaixonats i aïllats, etc.).

—L'envelliment de la població dedicada a l'agricultura, un relleu generacional gairebé inexistent i la pèrdua de competitivitat del sector primari pot conduir a una pèrdua del paisatge agrícola tra-

Parc eòlic de les Colladetes, a prop de la plana del Burgar. Observatori del Paisatge

154

dicional en favor dels espais forestals o de la implantació d'altres usos no agrícoles.

—Les noves àrees de regadiu projectades (Xerta-Sènia, Terra Alta, l'Aldea-Camarles, Burgà...) poden modificar un paisatge agrícola tradicional i fràgil, a causa de la concentració parcel·lària i l'expansió de les àrees de conreus més intensius i productius que, si no es fan amb cura, poden comportar la desaparició d'elements del patrimoni històric i cultural relacionat amb l'activitat agrària (marges de pedra seca, barraques, etc.).

—La subsidència i regressió del delta com a conseqüència de la retenció de sediments a les preses riu amunt i a l'increment del nivell del mar per efecte del canvi climàtic pot comportar una variació substancial dels paisatges que formen aquest sistema tan singular. Actualment ja estan constatades unes regressions de 20 metres/any en el lòbul central del delta, i una bona part de la superfície deltaica està a 0,5 m per sota del nivell del mar.

7.3 Fortaleses

Les principals fortaleses dels paisatges de les Terres de l'Ebre són:

—La gran varietat de paisatges amb caràcter propi de les Terres de l'Ebre, que responen a realitats territorials, socials i econòmiques ben diferents i que fan d'aquest àmbit un territori ben ric i divers des d'un punt de vista paisatgístic. En aquest sentit, aquest catàleg de paisatge ha catalogat dinou unitats de paisatge diferents a les Terres de l'Ebre.

—Les Terres de l'Ebre tenen un paper fonamental en la connectivitat ecològica i paisatgística. De nord a sud i d'est a oest les Terres de l'Ebre són el nexa d'unió entre l'interior de la depressió de l'Ebre, el Sistema Ibèric, el Sistema Prelitoral català i el litoral mediterrani.

—Gairebé un 35% del territori compta amb una figura de protecció integrada en el PEIN. Aquest reconeixement suposa un compromís per la conservació dels valors naturals i paisatgístics d'aquests territoris.

—Alguns pobles de l'interior de les Terres de l'Ebre conserven els límits clars entre el nucli urbà i els conreus circumdants, sense l'existència d'espais periurbans. Aquest fet és molt valorat estèticament i es dona sobretot a les riberes de l'Algars, a l'altiplà de la Terra Alta i als Ports. En són alguns exemples els pobles d'Arnes, Paüls, Pinell de Brai, Bot i Horta de Sant Joan.

—L'existència d'iniciatives vinculades a la custòdia del territori (adquisició de terrenys, convenis amb propietaris, etc.), sorgides des d'àmbits diversos, amb vocació d'ordenar, gestionar i conservar els valors presents en un territori, són una bona opció per preservar i valorar els paisatges ebrencs que necessiten més protecció. A les Terres de l'Ebre existeixen diverses entitats de custòdia, com el Grup de Natura Freixe a la Reserva Natural de Sebes (Flix), SEO/BirdLife a la Reserva Natural de Riet Vell al delta de l'Ebre o la Fundació Catalunya-La Pedrera amb l'equipament MónNatura Delta de l'Ebre (a la piscifactoria de les antigues salines de la Tancada), propietats o convenis de gestió: la bassa de l'Aufacada i les salines al delta de l'Ebre, el Port d'Arnes o l'entorn del balneari de la Fontcalda, a la Terra Alta.

La Fundació Catalunya-La Pedrera du a terme diverses iniciatives a través d'acords de custòdia del territori i d'adequació d'espais amb finalitats pedagògiques a les Terres de l'Ebre, com ara l'espai MónNatura Delta de l'Ebre, a la piscifactoria de les antigues salines de la Tancada. Mariano Cebolla, Fundació Catalunya-La Pedrera

—Els paisatges ebrencs cada vegada tenen més reconeixement social a nivell del territori català, sobretot arran de les mobilitzacions en defensa de l'Ebre que hi ha hagut els darrers anys, que han situat les Terres de l'Ebre, sobretot el paisatge fluvial de l'Ebre, en l'imaginari col·lectiu català.

—La presa de consciència en relació amb el riu Ebre que s'ha donat en els últims anys es pot considerar una escola d'aprenentatge per a la sensibilització de la societat per la defensa dels seus paisatges. En aquest sentit, s'han recuperat alguns paisatges naturals que estaven abandonats.

—Existència de paisatges amb valor productiu, històric i simbòlic com és el cas dels monoconreus d'arròs (delta de l'Ebre), d'olivera (costers de l'Ebre, litoral del Baix Ebre i plana del Baix Ebre-Montsià), i de fruita dolça (cubeta de la Móra), els mosaics agroforestals de la vinya (altiplà de la Terra Alta i baix Priorat), els d'horta i fruita dolça (paisatge fluvial de l'Ebre) i, en general, els paisatges amb marges de pedra seca.

—Els cultius de regadiu de les terrasses fluvials, per les característiques que tenen, es poden adaptar fàcilment als canvis en les polítiques agràries europees.

—El fort impuls i dinamisme que té el conreu de la vinya al baix Priorat i a la Terra Alta permet el manteniment d'un paisatge vitivinícola mediterrani de qualitat que és cada cop més valorat des de tots els àmbits.

—L'augment de bones pràctiques agrícoles amb la introducció de mesures agroambientals ajuda a millorar la qualitat general dels ecosistemes i, per tant, també dels paisatges.

—La interacció de les societats humanes amb el territori de les Terres de l'Ebre al llarg del temps ha generat una quantitat molt

Els paisatges amb marges de pedra seca són un dels grans potencials de les Terres de l'Ebre pel seu valor productiu, històric, estètic i simbòlic. Cristina Serra, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

important d'elements que poden ser considerats com a patrimonials, a banda de les restes arqueològiques o del patrimoni històric i religiós ja reconegut. Es tracta, sobretot, d'elements del patrimoni agrícola, mariner i industrial. Del patrimoni agrícola, destaquen les feixes de pedra seca, les barraques de pagès, la xarxa de camins, les séquies, els canals o les sínies. Del patrimoni vinculat a l'activitat marítima, especialment pesquera, destaquen els fars, les cases de pescadors, les embarcacions tradicionals o les pràctiques ancestrals com les arts de pesca. Són, en conjunt, un factor més de valoració positiva del paisatge de les Terres de l'Ebre.

—Una extensa i variada xarxa de senders i camins públics molt ben constituïda, garanteix l'accés a la contemplació i gaudi del paisatge (Via Augusta, Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre, etc.).

—El territori de les Terres de l'Ebre aplega un munt d'elements i conjunts naturals i culturals que constitueixen valuoses fites visuals i punts de referència per a la població.

—Existència de la Carta europea del turisme sostenible del delta de l'Ebre. La seva filosofia pot impregnar la resta de les Terres de l'Ebre.

—La varietat de paisatges de les Terres de l'Ebre permet la realització d'una gran diversitat d'activitats lúdiques i socials en contacte amb la natura i els espais oberts. Les principals activitats lúdiques que s'hi realitzen són el senderisme, l'escalada, el barranquisme, les rutes en bicicleta, la recol·lecció de bolets, la navegació del riu (sobretot al delta), la pesca (a l'embassament de Riba-roja, al delta i al litoral), així com les activitats relacionades amb el turisme de sol i platja del litoral.

—Hi ha certs espais arreu de les Terres de l'Ebre que són referents per a activitats de lleure i punts d'atracció per la seva qualitat paisatgística. Muntanyes, fonts, santuaris o parts del riu Ebre són indrets molt visitats, tant en dates assenyalades com al llarg de l'any.

Les activitats turístiques respectuoses amb el medi ambient, com ara les lligades a la Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre, ofereixen una alternativa sostenible a les activitats agrícoles tradicionals actualment en regressió. A la imatge, la Via Verda al pas per l'antiga estació de Benifallet. Cristina Serra, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

7.4 Oportunitats

Les principals oportunitats dels paisatges de les Terres de l'Ebre són:

—Els paisatges ebrencs tenen cada vegada més arrelament en el sentiment identitari col·lectiu de la població de les Terres de l'Ebre, fet que ha de contribuir a millorar el paisatge i a fer que la ciutadania en gaudeixi.

—La població de les Terres de l'Ebre reconeix la importància del paisatge com a element imprescindible per garantir una bona qualitat de vida i, per tant, la necessitat de preservar, gestionar i ordenar els paisatges que configuren i structuren la seva vida quotidiana.

—Nombrosos espais de les Terres de l'Ebre compten amb una àmplia varietat de valors de tipus natural, històric, estètic, social, productiu, simbòlic i espiritual. La posada en valor d'aquests paisatges pot convertir-los en nous paisatges de referència.

—La conservació i revaloració de la diversitat paisatgística i del patrimoni natural, històric i cultural ha de permetre desenvolupar amb garanties activitats emmarcades dins l'activitat turística respectuosa. Es tracta d'activitats especialment importants pel fet que possibiliten —en molts casos— una alternativa sostenible a les activitats agrícoles tradicionals actualment en regressió. De fet, les àrees d'interior de les Terres de l'Ebre tenen en aquestes activitats una gran oportunitat per mantenir uns efectius demogràfics i unes rendes que assegurin la continuïtat de la població en el territori. El turisme rural i l'oferta d'activitats de lleure relacionades en són el principal exemple.

—Els nombrosos miradors i punts d'observació privilegiats són una oportunitat per observar i interpretar els paisatges de les Terres de l'Ebre.

—L'existència d'itineraris paisatgístics motoritzats permet a la població gaudir del paisatge durant els trajectes quotidians. És també una oportunitat de remarcar el valor d'aquests paisatges.

—L'estada de Pablo Ruiz Picasso a Horta de Sant Joan i les seves pintures dels paisatges d'aquestes contrades són una oportunitat per remarcar el valor d'aquests paisatges i donar-los a conèixer tant a la població de les Terres de l'Ebre com a la de fora.

—El conjunt format pels cirerers i el poble de Paùls forma un paisatge de gran bellesa, sobretot durant la floració dels arbres. La seva excepcionalitat en un entorn amb predomini de cultius de vinya i olivera converteixen l'indret en una bona opció de poder gaudir d'un paisatge divers i de gran bellesa.

—El riu Ebre és l'eix vertebrador de les Terres de l'Ebre i és, al mateix temps, un símbol paisatgístic. La recuperació dels usos socials vinculats al riu com ara el piragüisme, la pesca o la navegació de plaer, són una oportunitat per recuperar-ne alguns valors naturals i patrimonials i reforçar el factor identitari de la població amb aquest espai.

—El fet històric de la batalla de l'Ebre és una oportunitat per emfasitzar el valor d'un paisatge i un patrimoni vinculat a un conflicte bèl·lic. En aquest sentit, es pot portar a terme un projecte de recuperació del camp de batalla basat en la preservació i la interpretació paisatgística, a partir de la creació i potenciació d'itineraris i miradors, l'ampliació de la recerca en l'anàlisi del paisatge històric, la vinculació del paisatge de la batalla de l'Ebre amb altres experiències de recuperació del valor d'espais històrics i la revaloració, adequació i difusió dels paisatges per al seu ús pedagògic i turístic. En qualsevol cas caldria evitar convertir l'espai en un parc temàtic.

—Les produccions de qualitat certificada (DO Vi Terra Alta, DO Vi Montsant, DOP Oli Terra Alta, DOP Oli del Baix Ebre-Montsià, DOP Arròs del Delta de l'Ebre, IGP Clementines de les Terres de l'Ebre), així com altres produccions agràries ecològiques en diferents tipus de cultiu (sobretot olivera, fruits secs i productes silvestres), són una oportunitat per al manteniment dels paisatges agraris productius de les Terres de l'Ebre. Aquests productes pateixen menys els canvis de les polítiques agràries i les crisis recurrents.

—Els paisatges de la pedra seca, que cobreixen el 65% del territori de les Terres de l'Ebre, estan vinculats a les oliveres, als ametllers i a la vinya. La valoració d'aquest paisatge tradicional de secà i del ric patrimoni associat (marges, cabanes, etc.), així com dels seus productes, hauria de permetre'n la preservació.

—La declaració, l'any 2013, de la Reserva de la biosfera de les Terres de l'Ebre per part de la UNESCO representa una oportunitat per endegar iniciatives per al conjunt de les Terres de l'Ebre a partir de les singularitats de cadascun dels seus paisatges.

*Pràctica de piragüisme al riu Ebre, a la zona de Miravet.
Cristina Serra, Escola d'Art i Disseny de Tarragona*

Bloc 3

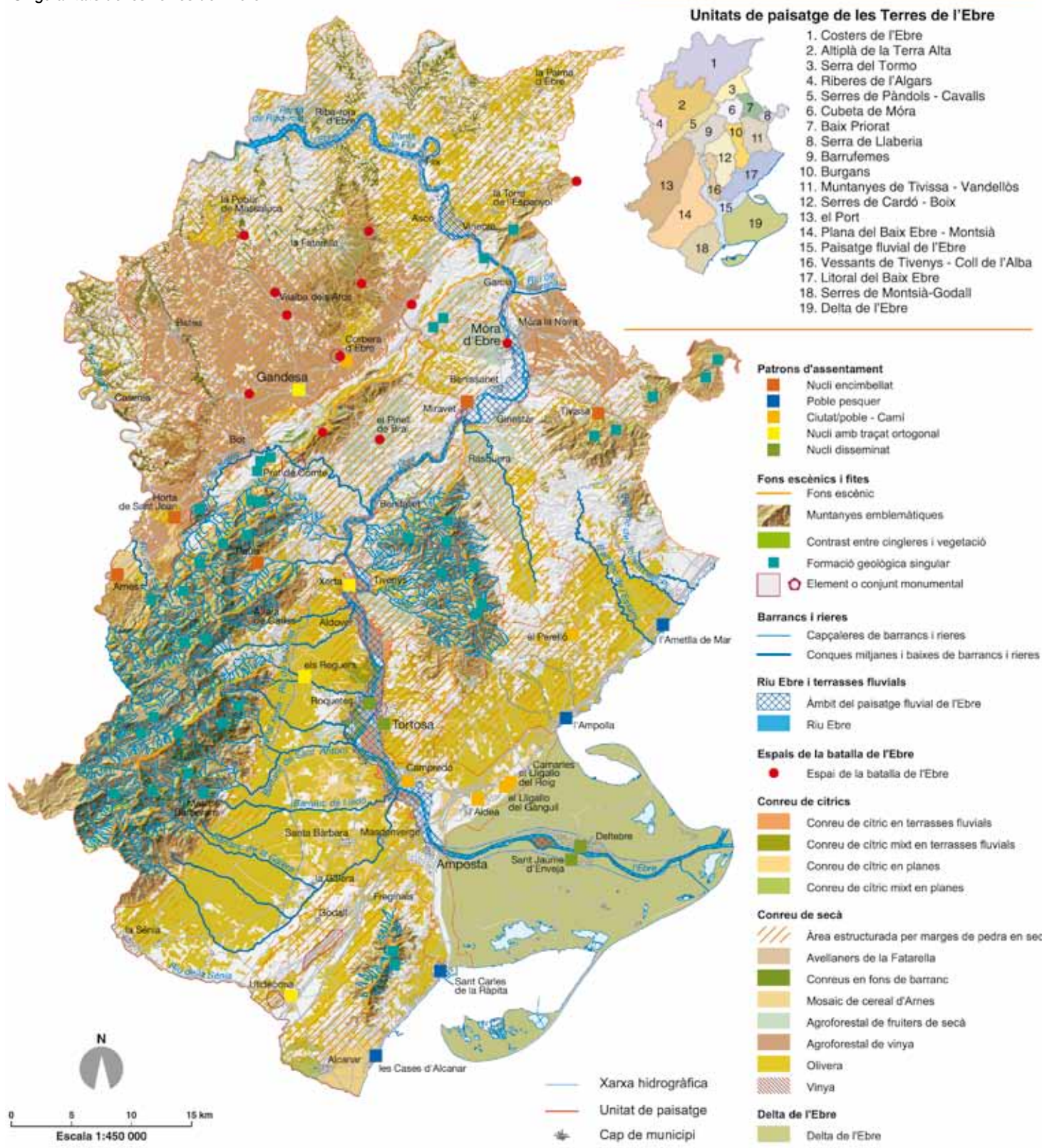
El caràcter del paisatge de les Terres de l'Ebre. Singularitats

Les Terres de l'Ebre apleguen muntanyes i planes, zones de conreus de secà i grans extensions de camps d'arròs irrigats, platges verges i urbanitzacions a tocar de la costa, quilòmetres de murs de pedra seca i cellers modernistes, petits pobles i alguna ciutat. El resultat és un paisatge únic estructurat pel riu Ebre que creua gran part d'aquest territori. Però una síntesi dels principals trets paisatgístics permet destriar els elements cabdals que el caracteritzen i l'estructuren i que, com a tals, mereixen una mirada especial. A aquests elements se'ls atribueix una gran quantitat de valors paisatgístics (estètics, socials, naturals, històrics...) i són els que doten d'identitat i simbolisme els paisatges de les Terres de l'Ebre. Alhora, són els més valorats per la població.

Entre aquests elements, destaquen els següents:

- 1) Fons escènics i fites
- 2) Riu Ebre i terrasses fluvials
- 3) Conreus de secà amb construccions de pedra seca
- 4) Barrancs i rieres
- 5) Conreus de cítrics
- 6) Patrons d'assentament
- 7) Delta de l'Ebre

Singularitats de les Terres de l'Ebre

1. Fons escènics i fites

El fons escènic de la serra del Tormo i les seves fites més emblemàtiques, com Santa Magdalena, la Picossa i el pic de l'Àguila, són vistos des de l'N-420, un dels principals eixos de comunicació de les Terres de l'Ebre. Pol Masip, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

La gran diversitat de relleus i la intensa intervenció humana que s'ha donat a les Terres de l'Ebre han afavorit l'existència de nombroses fites en el paisatge i d'interessants fons escènics. Com a muntanyes emblemàtiques que determinen els fons escènics més característics i identitaris de les Terres de l'Ebre destaquen el massís dels Port, que és el més alt i, per tant, també el més visible; el conjunt de cims de les serres de Pàndols i de Cavalls, i el conjunt de cims de les serres de Cardó i del Boix. També sobresurten pel seu valor simbòlic i identitari perfils més específics, com el de la serra de la Fatarella, la serra dels Pesells, la muntanya de Santa Bàrbara, la serra del Tormo, la serra de Llaberia, les muntanyes de Tivissa-Vandellòs i la serra de Montsià. Aquests perfils són elements clau en la percepció i configuració del paisatge, ja que condicionen i limiten els espais visibles per a la població.

Val a dir que els perfils emblemàtics varien segons el punt de vista i la localització de qui els observa i, per això, la població s'identifica amb la visió habitual que té d'aquell perfil i no amb una altra. Així, la silueta del massís del Port, vist des de Tortosa, presenta un perfil característic on sobresurt el Caro com el cim més alt. També ressalten altres puntes com la Barcina, la portella del Vicari, Pallers, Marturi, Serrassolses, la tossa de la Reina, la tosseta Rasa, el coll de Carabasses, el coll dels Eriçons, les rases d'Alfara, l'Espina, la tossa de Paüls, la punta de l'Aigua, el tossal d'Engrilló i la mola Grossa. De la visió del conjunt de cims de les serres de Pàndols-Cavalls que s'aprecia des de Gandesa i des de l'altiplà de la Terra Alta, en destaca el puig Cavaller, la vall de Navarro, la punta de l'Àliga, la punta de Cavalls (la Creu) i la roca del Pebrer. Del conjunt de cims de les serres de Cardó-Boix, que tenen un valor identitari

per a la gent de la comarca del Baix Ebre, destaquen alguns cims i colls com els de la punta de l'Agulla, el coll del Murtero, el coll de Santos, la mola del Boix, la roca Foradada, la punta de la Buinaca, les Moles, l'Alentar i el coll de l'Alba. De la serra del Tormo, destaquen la zona del cim del Tormo, la Picossa i Santa Magdalena.

Per altra banda, també estretament vinculades als fons escènics, les combinacions entre les formacions vegetals i la roca i entre els cingles i les faixes arbrades són bastant freqüents en bona part de l'àmbit de les Terres de l'Ebre. Aquestes combinacions es caracteritzen pel contrast que ofereixen els grisos i blancs de la roca calcària amb els verds majoritàriament invariables de la vegetació natural. Aquest fet és destacable al massís dels Ports, que es troba ple de cingles, tant a la part meridional com a la septentrional, entre els quals destaquen els Montsagres d'Horta i de Paüls, les roques de Benet, la mola de Catí o les gúbies del Regatxol. També hi ha cingles a la resta del territori ebrenc com la Roca Blanca a les serres de Montsià i de Godall, totes les crestes de les serres de Cardó i del Boix i de les serres de Pàndols-Cavalls, la serra del Crestall, l'estret de Barrufemes, els Borjos de Tivissa o els de la serra del Montalt.

A part dels fons escènics, també cal destacar les fites, elements del paisatge que constitueixen components clau de les imatges del territori. Les fites poden ser elements naturals, com les formacions geològiques singulars o elements antròpics, com nuclis encimbellats, o alguns elements puntuals de caràcter històric (torres de defensa, castells, ermites, etc.).

164

Les formacions geològiques singulars estan condicionades per la naturalesa i l'estructura del relleu de les Terres de l'Ebre i sovint formen part dels fons escènics descrits anteriorment. Hi ha nombrosos indrets destacables, com per exemple la serra de Godall, al Montsià; alguns punts de les muntanyes de Tivissa-Vandellòs; el tram entre Benifallet i Miravet on el riu Ebre s'encaixa; la serra de Pàndols; la Moleta; l'agulla de Bot; la Falconera i la Rocamala.

També cal mencionar la muntanya de Santa Bàrbara, al massís dels Ports i, sobretot, les roques de Benet com a formacions geològiques més emblemàtiques i característiques de la Terra Alta. Dins el Port també destaca la impressionant mola de Catí, i de la zona dels estrets d'Arnes les moles dels Viarnets, les roques del Duc, la punta de l'Espardenyer i la moleta del Molló.

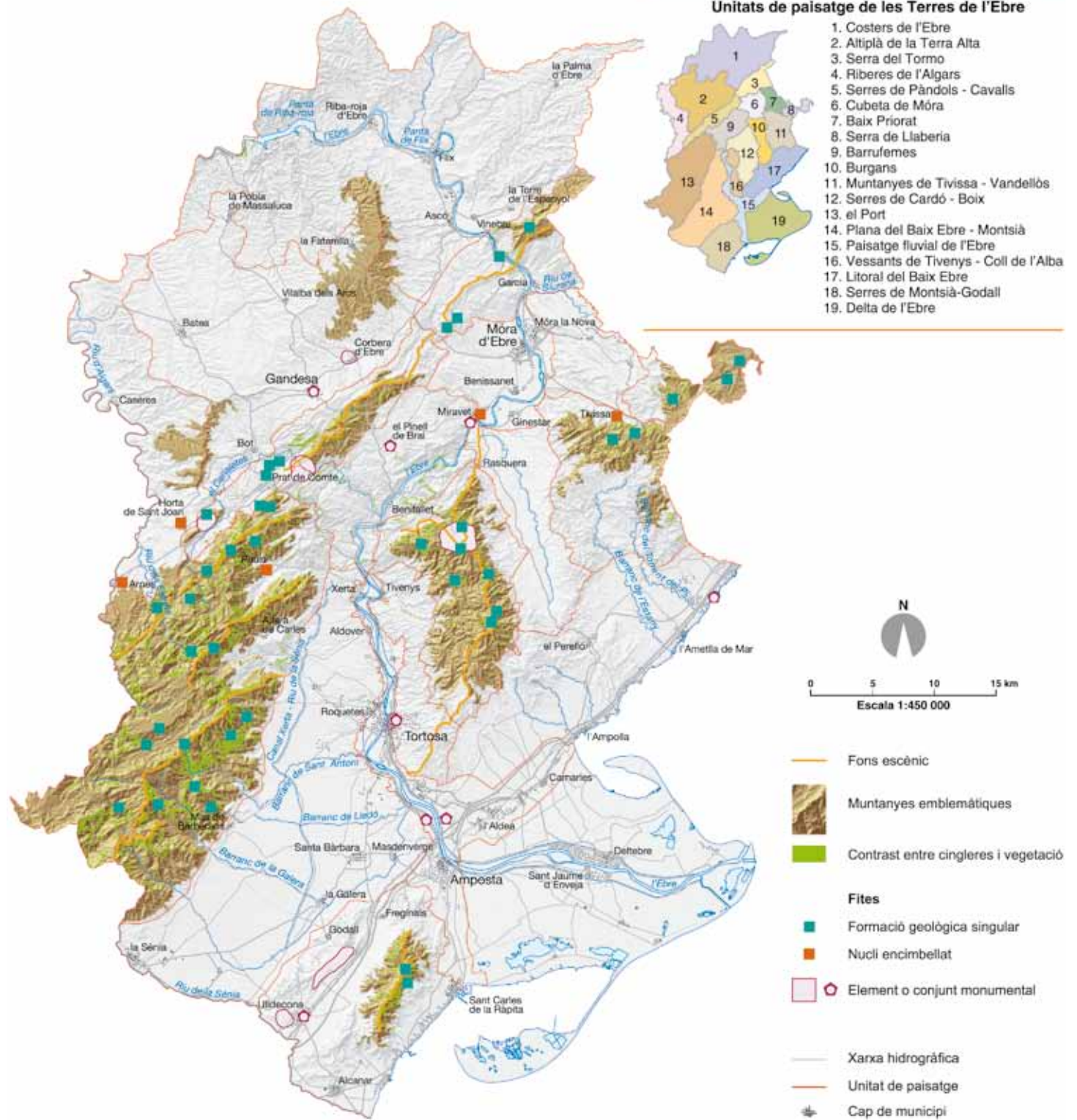
Al llarg del temps s'han creat elements distintius i dominants en el paisatge, que destaquen a la vista. Així, doncs, les fites també poden ser de creació humana. En el cas de les Terres de l'Ebre s'han ordenat en monuments, conjunts monumentals i nuclis encimbellats. Els principals monuments i conjunts monumentals que s'alcen com a fites en el paisatge són les torres de vigilància ubicades al llarg del riu i de la costa com la torre de la Carrova, entre Tortosa i Amposta, i la torre castell de Sant Jordi d'Alfama; el castell i el cap de la vila de Miravet, ubicat en un promontori a tocar del riu Ebre, a la zona on encaixen la cubeta de Móra i Barrufemes; el conjunt de la muntanya de Santa Bàrbara i el convent de Sant Salvador d'Horta; el monestir balneari de Cardó ubicat a les serres de Cardó-Boix; el santuari de la Mare de Déu de la Fontcalda que contrasta amb afloraments geològics força espectaculars, a prop del nucli de Prat de Comte; el poble vell de Corbera d'Ebre; la Suda i les muralles de Tortosa; el castell d'Ulldecona, i l'ermita de la Pietat, també a Ulldecona. Pel fet de situar-se en un emplaçament alçat, els nuclis encimbellats són molt visibles i també han esdevingut fites en el paisatge. Els principals nuclis encimbellats de les Terres de l'Ebre són Miravet, Horta de Sant Joan, Arnes i Paüls.

Les dinàmiques paisatgístiques que més incideixen en els fons escènics són les relacionades amb instal·lacions de generació i distribució d'energia elèctrica, és a dir, centrals eòliques i torres d'alta tensió. Així, alguns d'aquests fons escènics s'han vist modificats per la instal·lació de diversos parcs eòlics, la major part dels quals es concentren als vessants de la unitat de paisatge de Burgans i a les serres de Cardó-Boix i a l'altiplà de la Terra Alta.

Les fites poden ser elements naturals, com les formacions geològiques singulars, o elements antròpics, com nuclis encimbellats o alguns elements puntuals de caràcter històric (torres de defensa, castells, ermites, etc.). Òscar González, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Principals fons escènics

2. Riu Ebre i terrasses fluvials

El riu també ha permès, i condicionat, l'assentament i consolidació de la majoria dels principals nuclis urbans de les Terres de l'Ebre. A la imatge, el nucli de Tivenys. Yamileth Amelínes, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

El riu Ebre és el principal element vertebrador de les Terres de l'Ebre. Neix a la serralada Cantàbrica i desemboca al delta de l'Ebre després de més de nou-cents quilòmetres de recorregut, dels quals un centenar recorren el territori de les Terres de l'Ebre. Les seves aigües són determinants per al paisatge d'aquesta zona i formen part de la identitat de la població ebrenc.

Pel desnivell que té el recorregut del riu i pels trets geomorfològics propis de les unitats de paisatge per on passa (costers de l'Ebre, serra del Tormo, cubeta de Móra, Barrufemes, paisatge fluvial de l'Ebre i delta de l'Ebre), destaca l'heterogeneïtat del paisatge a la vora del riu. Un paisatge caracteritzat per la làmina d'aigua del riu amb els embassaments del tram superior, els barrancs que con-

flueixen al riu, les terrasses fluvials, els canals de reg, els marjals i les basses del delta. L'Ebre, doncs, configura un sistema fluvial complex que constitueix una alta diversitat de micropaisatges vinculats a l'aigua.

Així, l'alternança de meandres (Riba-roja, Ascó, Flix, Garcia, Benissanet, Miravet) i de passos estrets entre les serres (serres de la Fatarella i tossals d'Almatret, pas de l'Ase, pas de Barrufemes) caracteritzen el paisatge del tram superior del riu, entre Riba-roja i Benifallet. A les lleres fluvials dels costers de l'Ebre s'alternen conreus de fruita dolça, conreus herbacis i vinya, mentre que a la cubeta de Móra, amb unes terrasses fluvials majors, hi predomina el conreu de fruita dolça. En el tram de la unitat paisatge fluvial de

l'Ebre, a partir de Xerta, el riu configura tot un ecosistema fluvial complex amb abundància d'illes fluvials. Aquest paisatge es prolonga fins a Amposta i, en aquest tram, on el riu té uns pendents i corrents més febles, presenta una làmina d'aigua més considerable respecte als trams superiors. Finalment, l'últim tram del riu es caracteritza per una major complexitat pel contacte entre la massa d'aigua dolça del riu i la massa d'aigua salada del mar, a més de la presència d'una densa xarxa de canals de reg que es distribueixen per tot el delta fins a les basses i llacunes més properes a la desembocadura, que formen part del Parc Natural del Delta de l'Ebre (aquest últim tram es tractarà de manera detallada al capítol 7 d'aquest bloc 3).

El riu, al llarg de pràcticament tot el recorregut, excepte als estrets del pas de l'Ase i del pas de Barrufemes, es caracteritza per les terrasses al·luvials. Tant el riu com les terrasses que s'estenen a ambdós marges constitueixen un eix simètric al llarg d'aquestes terres, que s'estén de nord a sud, fins a la desembocadura, al delta de l'Ebre. Val a dir que els paisatges de les terrasses no formen una unitat contínua al llarg de les Terres de l'Ebre, sinó que es poden diferenciar fins a tres grans sectors: el de la cubeta de Móra i el sector de l'eix Xerta-Amposta, on les terrasses fluvials són més importants, i el de la conca situada entre Riba-roja d'Ebre i Vinebre, on les terrasses fluvials són exigües. Sigui com sigui, en general, es tracta d'un ambient constituït per una franja relativament estreta, vinculada als dipòsits al·luvials que el riu Ebre ha dipositat en els seus marges i que ha estat explotada agrícolament des d'antic. El paisatge tradicional de les terrasses fluvials és el de les sènies, explotacions agràries caracteritzades per un mas, canals i sènia (pou amb roda de catúfols i safareig) amb conreus de regadiu (sobretot horta) i conreus de secà. En el seu procés d'expansió i modernització va tendir a ocupar fins la mateixa llera del riu, i va arribar a donar lloc a la desaparició de la vegetació de ribera en alguns

trams. Fou un paisatge molt abundant als marges del riu Ebre, tot i que la cubeta de Móra, per la seva densitat, era l'àrea més representativa. En les darreres dècades, l'expansió del cultiu de cítrics (mandarines i taronges) i fruita dolça (pomeres, presseguers, cirerers i perers) a les terrasses fluvials empeny progressivament a la desaparició de part d'aquest paisatge tradicional d'horta i del seu patrimoni hidràulic.

El riu també ha permès, i condicionat, l'assentament i la consolidació de la majoria dels principals nuclis urbans de les Terres de l'Ebre: Riba-roja d'Ebre, Flix, Ascó, Garcia, Móra d'Ebre, Benisanet, Ginestar, Miravet, Benifallet, Tivenys, Xerta, Aldover, Bitem, Jesús, Roquetes, Tortosa, Campredó, Amposta, Deltebre i Sant Jaume d'Enveja. És significatiu el fet que vora aquestes terrasses hi ha tres de les quatre capitals comarcals de les Terres de l'Ebre (Móra d'Ebre, Tortosa i Amposta). Molts d'aquests nuclis estan caracteritzats per una façana fluvial que es va anar modificant al llarg del segle xx i que va afavorir, tot i que en alguns casos va degradar, el contacte amb el riu.

La població atribueix múltiples valors al paisatge del riu Ebre i les seves terrasses i planes fluvials. Destaquen el valor natural i ecològic de nombrosos espais naturals vinculats al sistema fluvial; el valor estètic del contrast entre la làmina d'aigua i els conreus, com el que es troba a la cubeta de Móra per la forma de les parcel·les, allargassades i perpendiculars al riu amb conreus de fruita dolça que varien el seu cromatisme al llarg de l'any o el valor estètic de contrast entre la làmina d'aigua i el bosc de ribera, com el del tram entre Móra d'Ebre i Benifallet; el valor social del riu vinculat als esports aquàtics o a la navegació; el valor històric de tot el patrimoni vinculat amb l'aigua, i també el valor productiu de les activitats que s'hi desenvolupen. A tots aquests valors cal sumar-hi el valor identitari: la població ha establert un vincle tan gran amb el riu que el concep com a part de la seva idiosincràsia.

El passos de barca són un dels elements històrics que configuren el paisatge del riu Ebre. Marc Coromina, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Riu Ebre i terrasses fluvials

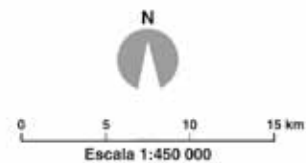

Unitats de paisatge de les Terres de l'Ebre

1. Costers de l'Ebre
2. Altiplà de la Terra Alta
3. Serra del Tormo
4. Riberes de l'Algars
5. Serres de Pàndols - Cavalls
6. Cubeta de Móra
7. Baix Priorat
8. Serra de Llaberia
9. Barrufemes
10. Burgans
11. Muntanyes de Tivissa - Vandellòs
12. Serres de Cardó - Boix
13. el Port
14. Plana del Baix Ebre - Montsià
15. Paisatge fluvial de l'Ebre
16. Vessants de Tivenys - Coll de l'Alba
17. Litoral del Baix Ebre
18. Serres de Montsià-Godall
19. Delta de l'Ebre

168

- Àmbit del paisatge fluvial de l'Ebre
- Riu Ebre
- Xarxa hidrogràfica
- Unitat de paisatge
- Cap de municipi

3. Conreus de secà amb construccions de pedra seca

Mosaic de conreus de secà a la unitat altiplà de la Terra Alta. Jose Miguel Martínez, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Els conreus de secà, en mosaic o en monoconreu, rodejats de construccions de pedra seca són característics de les Terres de l'Ebre i formen part de la identitat, sentit del lloc i imaginari paisatgístic de la població local.

Quilòmetres i quilòmetres de murs i marges de pedra seca són el resultat de segles de treball dels agricultors per adaptar-se a l'orografia d'aquests territoris i augmentar la superfície cultivable despedregant camps o anivellant terrenys amb marges i talussos. Els murs i marges solen anar acompanyats d'altres construccions auxiliars com les barraques o cabanes. L'abundància de les construccions de pedra seca les ha convertit en elements estructuradors de la major part del paisatge rural de les Terres de l'Ebre.

El clima mediterrani de les Terres de l'Ebre afavoreix el conreu de diverses espècies de secà, que en combinació amb els claps forestals i la densa malla de construccions històriques de pedra seca, acaben configurant mosaics agroforestals d'una gran harmonia pels contrastos de colors, formes i textures que varien al llarg de l'any. Aquests mosaics apareixen bé per la manera tradicional d'explotar el territori, amb explotacions forestals i agrícoles, bé per l'abandonament d'alguns conreus que han estat ocupats per la vegetació natural.

Destaquen grans extensions de mosaic agroforestal de vinya al baix Priorat i a l'altiplà de la Terra Alta, on la vinya és la protagonista i dota de personalitat aquestes unitats, per bé que l'acompanyen

altres conreus de secà, com l'ametller i l'olivera, amb variacions segons el grau de precipitacions. Les vinyes preferentment estan situades en els sectors més planers i amb més sòl i humitat, mentre que els altres conreus o bé se situen en els sectors més marginals de les finques o bé com a elements d'acompanyament a la vora dels bancals.

Encara que amb menys extensió, també trobem mosaics agroforestals de fruiters de secà on es combinen principalment oliveres, ametllers, avellaners i garrofers amb bancals de pedra seca, i tota la seva arquitectura associada. Les principals zones de fruiters de secà en mosaic són a la zona de Rasquera, la zona del Pinell de Brai, la zona de Móra d'Ebre i la de la Fatarella.

A més dels mosaics, les Terres de l'Ebre disposen d'uns paisatges de monoconreu tradicional de secà representats sobretot pel conreu de l'olivera, si bé és cert que se n'ha configurat de vinya al llarg de les darreres dècades encara que ocupa poca extensió. L'olivera, cultiu molt predominant al conjunt de les Terres de l'Ebre, a la plana del Baix Ebre-Montsià, als vessants de les serres de Montsià-Godall, a la pràctica totalitat del litoral del Baix Ebre, al sud dels Bургans, als vessants de Tivenys-coll de l'Alba, a l'oest de la cubeta de Móra, a una part important dels sectors de menor pendent dels costers de l'Ebre i als voltants d'Horta de Sant Joan i de la Pobla de Massaluça, es dona en forma de monocultiu. La zona més extensa i ben conservada de monocultiu d'olivera és al pla de la Galera, des de la Sénia, fins a la serra de Godall, passant pels vessants dels Ports, fins a arribar més al nord dels Reguers, a prop de Tortosa. Són grans extensions d'oliveres ordenades en fileres interrompudes tan sols per algun fruiterar de secà, com els garrofers i els ametllers, que tenen la funció principal de delimitar finques.

Per la seva singularitat, destaquen els conreus de fruiters de secà ubicats en fons de barranc (fondos) gràcies a bancals de pedra

seca. Aquests aprofitaments creen un mosaic on les línies dels marges, perpendiculars al llit del barranc, van formant estructures reticulars repetides al llarg de la vall i contrasten amb els verds de les masses forestals que cobreixen els vessants. L'olivera és el conreu principal dels fons de barranc, sobretot als costers de l'Ebre, però, a l'altiplà de la Terra Alta i a les riberes de l'Algars predomina la vinya. Sobresurt la zona de la vall Major i el barranc de Trufes, des de Batea, dins el límit amb el Matarranya, on s'han format el que s'ha anomenat "rius de vinya". Els altres conreus singulars de secà de les Terres de l'Ebre són el dels avellaners de la Fatarella, amb un elevat valor estètic i simbòlic, i el mosaic de cereals d'Arnes, resultat de la proximitat amb el Baix Aragó.

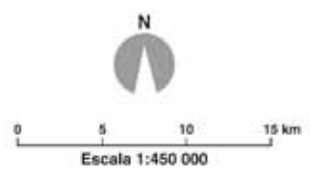
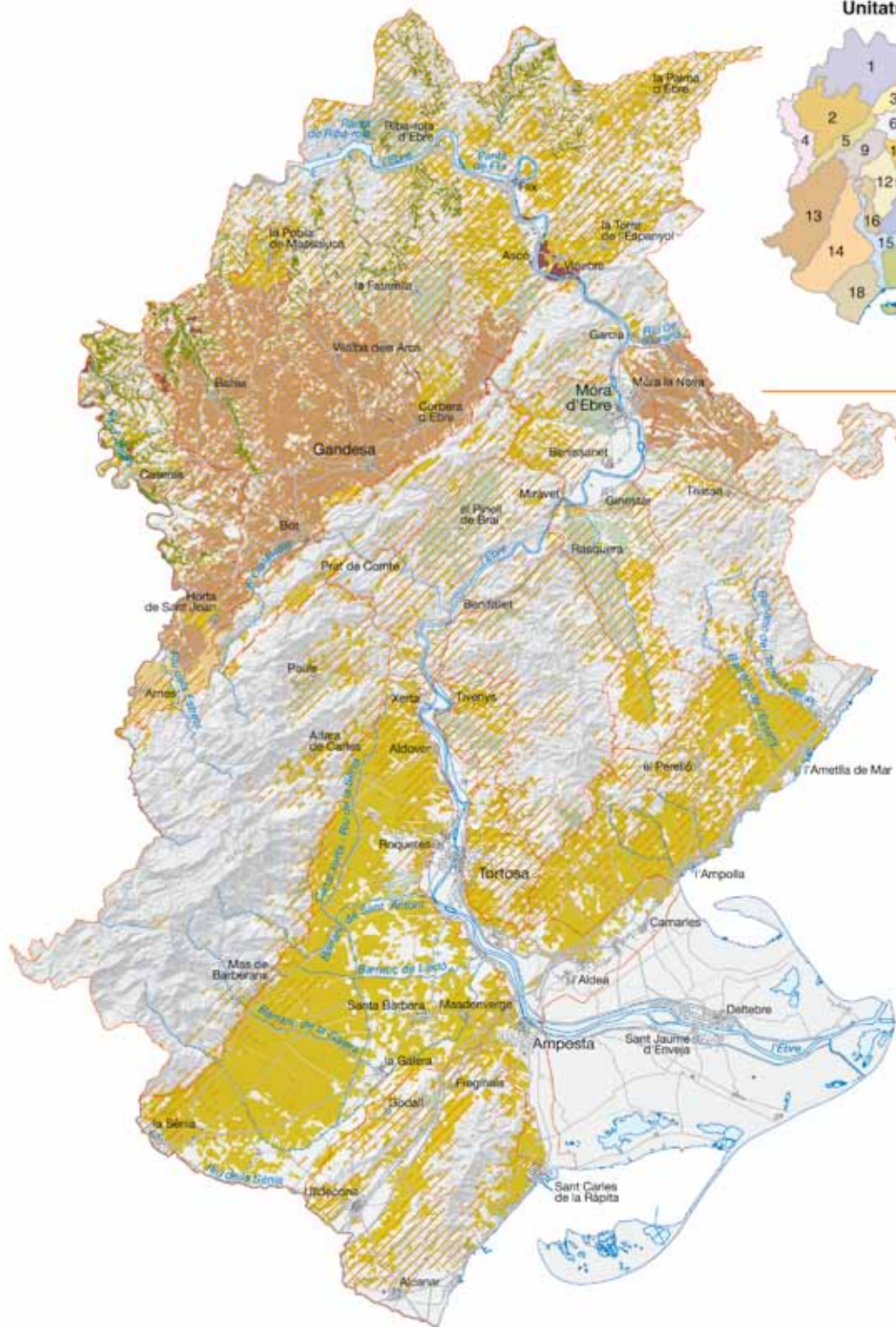
A més dels valors estètics i culturals, alguns paisatges formats per construccions de pedra seca i conreus de secà tenen un valor productiu destacat. Els paisatges amb un valor productiu més evident són els que estan vinculats a una denominació d'origen, ja que aquests, a més d'obtenir un rendiment pel producte, sovint també tenen un paper important en l'atracció i fixació de turisme rural. Un dels paisatges de pedra seca i cultiu de secà que els darrers anys està agafant un elevat valor productiu és el paisatge de la vinya de la Terra Alta i del baix Priorat. Des del sector vitivinícola es treballa per associar el producte amb el paisatge on es produeix, de manera que el vi tingui un valor afegit pel fet de produir-se en un paisatge de qualitat. Com a paisatge amb alt valor productiu també destaca el paisatge de l'olivera de la plana del Baix Ebre-Montsià, amb la Denominació d'Origen Protegida de l'Oli del Baix Ebre-Montsià o el de la Denominació d'Origen Protegida de l'Oli de Terra Alta. Per altra banda, al Montsià ha sorgit una iniciativa que pretén aprofitar el valor patrimonial de les oliveres monumentals per a la comercialització de l'oli que produeixen i, d'aquesta manera, incrementar el valor d'aquest paisatge centenari.

170

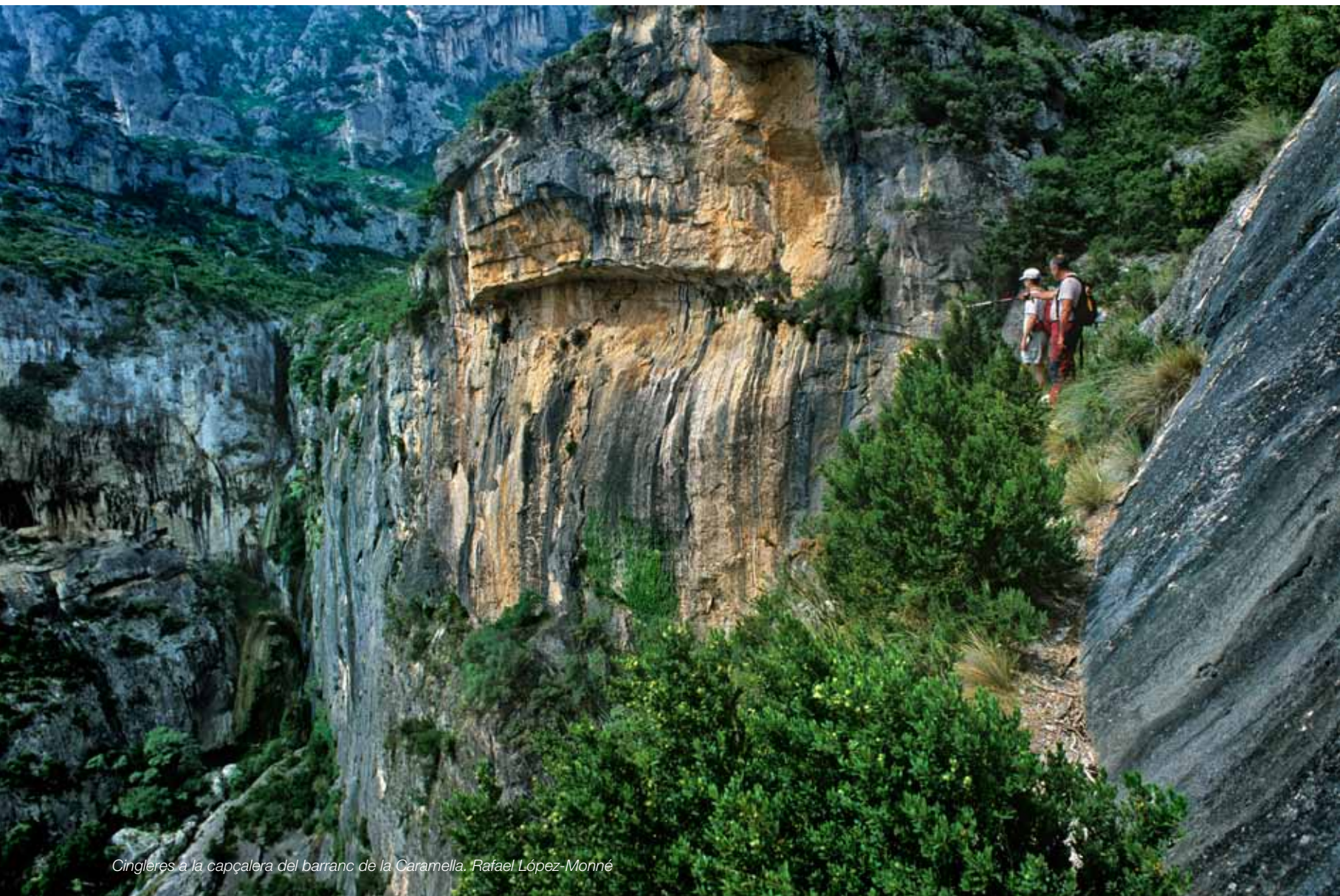

A la zona de Batea, als llits d'alguns barrancs predominen els conreus de vinya, que contrasten amb els verds de les masses forestals que cobreixen els vessants. Departament de Territori i Sostenibilitat

Principals conreus de secà amb construccions de pedra seca

4. Barrancs i rieres

Cinglères a la capçalera del barranc de la Caramella. Rafael López-Monné

El riu Ebre ha determinat una rica xarxa hidrogràfica formada per barrancs i rieres, la majoria dels quals de règim intermitent, que excaven amb rotunditat la roca mare que travessen. Les rieres i barrancs encaixonats i de cabal irregular són molt abundants a les serres calcàries de les Terres de l'Ebre. Generalment desemboquen directament a l'Ebre i constitueixen unes singularitats força destacades i valorades estèticament, tot i que només porten aigua després de pluges torrencials. De fet, a excepció del riu Ebre, els rius i les rieres de les Terres de l'Ebre presenten un règim irregular, d'acord amb les característiques del clima mediterrani, encara que hi ha algun barranc que porta aigua durant tot l'any gràcies a les aportacions de brolladors. Val a dir que presenten diferències importants en funció de si són capçaleres de barrancs o conques

mitjanes i baixes, especialment pel que fa al pendent i a la sinuositat, tot i que la majoria solen portar poc cabal o un cabal inexistent fora dels episodis de pluges fortes.

Les capçaleres de barrancs es caracteritzen per forts pendents i desnivells. Moltes són sinuoses, amb una accessibilitat complicada i caracteritzades per l'estretor i amb un curs normalment més ample que el cabal que porten, que acostuma a ser nul. Entre les capçaleres destaquen les dels Ports, amb els barrancs de la vall d'Uixó, la Paridora, el Regatxol, la Fou, Valldebous, la Galera, Lloret, la Conca, Xalamera, riu Canaletes, la Caramella, els Estrets; les de les serres de Cardó-Boix, amb les dels barrancs de les Nines, de Vallpalmera i de la Victòria, i les de les muntanyes de Tivissa-

Vandellòs, amb els barrancs del Pouet, de Franquers, d'Escaldabecs, dels Comuns i del Mas de Capcir.

Una de les serres litorals amb més riquesa natural i patrimonial d'aquest àmbit és la de Cardó-Boix. Aquesta ha estat afavorida amb la presència d'escarpats a les zones altes i amb espais inacessibles per a les persones, cosa que ha afavorit un ric patrimoni natural i també patrimonial. Aquesta riquesa es manifesta en un paisatge de barrancs on es combinen els caducifolis amb els alzinars, i on es van integrar el balneari de Cardó i tot un conjunt d'ermites repartides per la vall del mateix nom que li confereixen una notable singularitat.

A les conques mitjanes i baixes destaquen els barrancs que descendeixen pel pla de la Galera i els barrancs de Valldebous, Solsó, la Galera, Lledó, Lloret, Sant Antoni, de la Servera, de la Conca i de Xiveli. Concretament, els barrancs de la Galera, Lloret i Sant Antoni destaquen pels seus valors naturals i ecològics i formen part de la xarxa d'espais del PEIN. Tots aquests barrancs es caracteritzen per tenir uns pendents suaus, tot i estar perfectament encaixonats, amb una fondària i verticalitat elevades en molts trams. La vegetació que hi ha no és la típica d'ambients humits, ja que els rius

normalment baixen secs. S'han identificat altres conques mitjanes al litoral del Baix Ebre i als Burgans, com per exemple el riu Sec i el barranc de la Roja als Burgans, o el de Camarles, el del Baconer, el de Santes Creus i el de l'Estany, al litoral del Baix Ebre. També s'han identificat els barrancs que passen per la cubeta de Móra, amb les conques del riu Sec, el barranc de Faneca i el de les Lloses. Als costers de l'Ebre hi ha la conca de la vall de Sant Joan que desemboca al riu Ebre a Sebes.

Aquest paisatge format per barrancs dona lloc a un dels elements singulars en el mosaic paisatgístic de les Terres de l'Ebre: el desenvolupament d'agricultura als fons dels cursos fluvials que tallen l'altiplà de les Terres de l'Ebre. És una peculiaritat del conjunt del territori que es localitza al sector occidental dels costers de l'Ebre i al nord de l'altiplà de la Terra Alta i les riberes de l'Algars. Consisteix en el cultiu de fruiters de secà abancalats amb marges de pedra seca en les capçaleres de barrancs, quan encara tenen poca conca de recepció i aprofitant la major disponibilitat de sòl. Els conreus principals, que quasi sempre es presenten en monoconreu, són l'olivera als fondos dels costers de l'Ebre, i la vinya als fondos de l'altiplà de la Terra Alta i les riberes de l'Algars.

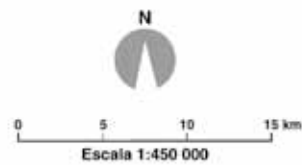
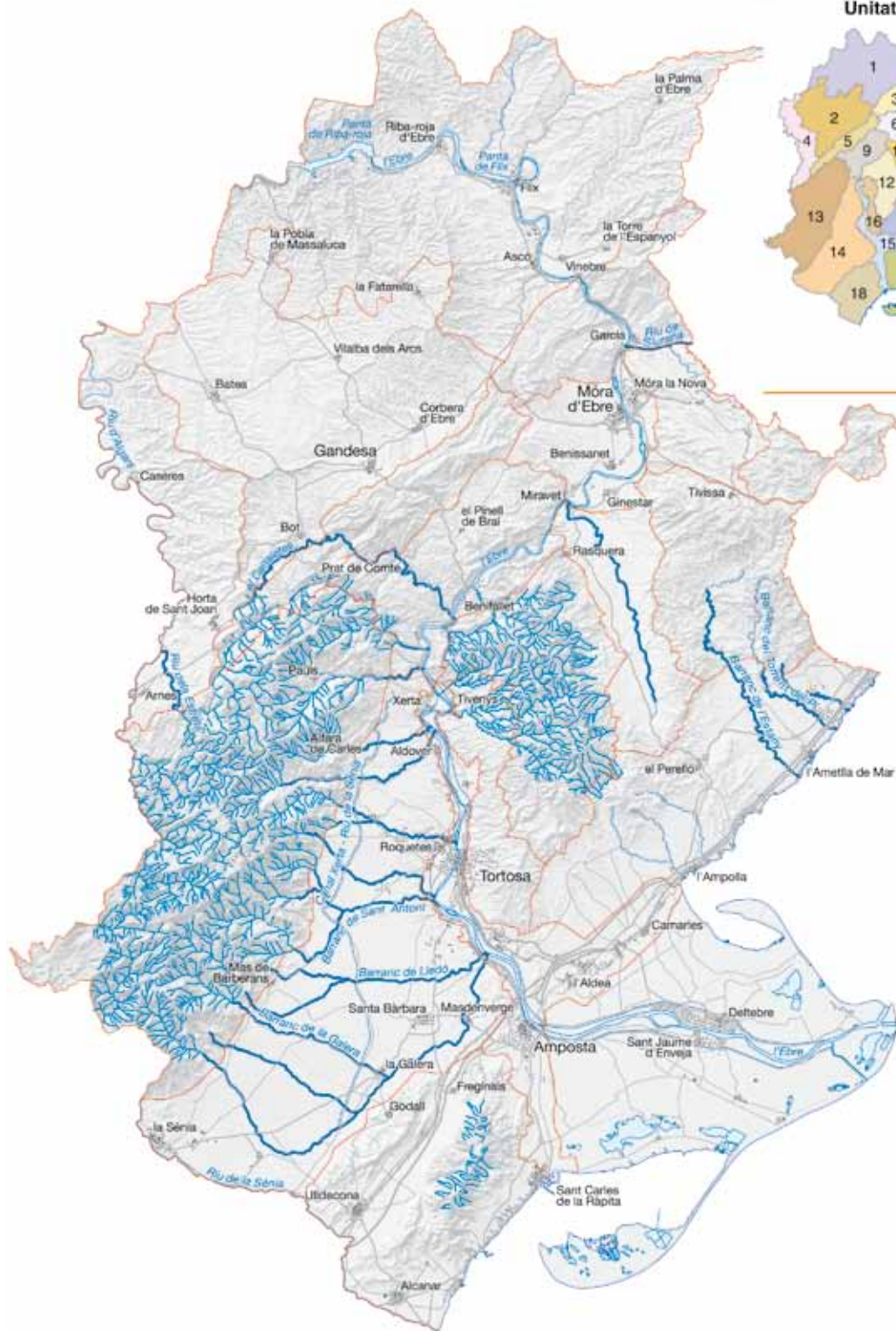

Les conques baixes i mitjanes dels barrancs, com aquest de la Galera, es caracteritzen per tenir uns pendents suaus tot i estar perfectament encaixonats, amb una fondària i una verticalitat en molts trams elevades. Observatori del Paisatge

Principals barrancs i rieres de les Terres de l'Ebre

174

- Capçaleres de barrancs i rieres
- Conques mitjanes i baixes de barrancs i rieres
- Xarxa hidrogràfica
- Unitat de paisatge
- Cap de municipi

5. Conreus de cítrics

Conreu de cítrics a prop d'Alcanar. Mariano Cebolla

Les comarques del Baix Ebre i el Montsià concentren la major part de les explotacions de cítrics de Catalunya, ja que el clima mediterrani litoral i la tipologia dels sòls són ideals per al cultiu d'aquesta fruita. Predomina el cultiu de mandarines seguit del de taronges mentre que les llimones, aranges i taronges amargues tenen una presència més aviat testimonial. Gràcies a la certificació d'Indicació Geogràfica Protegida Clementines de les Terres de l'Ebre, el cultiu de mandarines creix any rere any.

Els cítrics es cultiven en forma de mosaic amb altres conreus i també en forma de monoconreu. Els mosaics de cítrics amb altres conreus es localitzen als voltants de Jesús, Roquetes i la Raval de Crist, al sector de les terrasses del riu Ebre compreses entre

Tortosa i Vinallop i al sud de les serres de Montsià-Godall, entre Ulldesona i Alcanar. Es distingeixen dos tipus de mosaic. Per una banda, el format per cítrics i horta al sector de Tortosa i Roquetes, que és fruit de l'alternança de les hortes tradicionals amb el conreu de cítrics. Per l'altra, els conreus de cítrics i olivera que caracteritzen el sector d'Alcanar, on es combinen conreus antics d'olivera, conreus de cítrics i nous conreus d'oliveres. Mentre que la configuració dels mosaics dels voltants de Tortosa i Roquetes dona com a resultat una alternança paisatgística entre la verticalitat i la invariabilitat dels conreus arboris de cítrics i l'horizontalitat i variabilitat estacional de l'horta, al sector d'Alcanar la variabilitat principal prové de la diferència cromàtica dels dos arbres predominants: el color verd gris de l'olivera i el verd fosc del cítric. Val a dir que

a la zona d'Alcanar és possible apreciar trams ben conservats de cítrics a tocar de la primera línia de mar. El contrast entre la platja i els conreus de cítrics té un elevat valor estètic.

Els monoconreus de cítrics s'ubiquen principalment al sector central de la plana del Baix Ebre-Montsià i al sud de les serres de Montsià-Godall, i també a les terrasses de Barrufemes i a les del paisatge fluvial de l'Ebre. Es tracta d'un conreu poc variable al llarg de l'any, tot i que presenta unes lleugeres variacions cromàtiques interessants al final de la tardor i a l'hivern, quan el fruit és madur, i olfactiva quan floreix, a la primavera. La seva localització s'explica per la disponibilitat d'aigua. Així, a les terrasses del riu Ebre l'aportació d'aigua per al reg es fa des dels canals, mentre que a la resta de sectors l'aigua prové del freàtic i s'extreu amb bombes elèctriques.

Si bé la majoria dels monoconreus de cítrics són de nova creació, a les terrasses del riu Ebre, des de l'estret de Barrufemes fins a Tortosa, hi ha plantacions antigues de cítrics que amb el temps han format un monoconreu en créixer i imposar-se sobre antigues hortes, avui dia gairebé desaparegudes com també ha desaparegut el patrimoni hidràulic associat. El fet de tractar-se de plantacions antigues fa que tendeixin a presentar una forma estreta i allargassada perpendicular al riu. En canvi, al sector central de la plana del Baix Ebre-Montsià, on les plantacions són més recents, hi ha una certa tendència a trobar finques mitjanes o grans de forma rectangular que segueixen una orientació d'oest a est. La diferència de mida i forma de les parcel·les de cítrics segons si es tracten de finques tradicionals o de noves plantacions es repeteix a altres indrets com ara a la zona d'Alcanar, al sud de la unitat serres de Montsià-Godall.

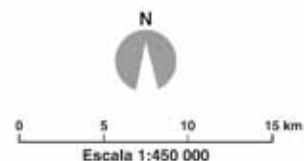
Principals conreus de cítrics a les Terres de l'Ebre

Unitats de paisatge de les Terres de l'Ebre

1. Costers de l'Ebre
2. Altiplà de la Terra Alta
3. Serra del Tormo
4. Riberes de l'Algars
5. Serres de Pàndols - Cavalls
6. Cubeta de Móra
7. Baix Priorat
8. Serra de Llaberia
9. Barrufemes
10. Burgans
11. Muntanyes de Tivissa - Vandellòs
12. Serres de Cardó - Boix
13. el Port
14. Plana del Baix Ebre - Montsià
15. Paisatge fluvial de l'Ebre
16. Vessants de Tivenys - Coll de l'Alba
17. Litoral del Baix Ebre
18. Serres de Montsià-Godall
19. Delta de l'Ebre

Conreu de cítric en terrasses fluvials

- Cítric
- Cítric mixt

Conreu de cítric en planes

- Cítric
- Cítric mixt

- Xarxa hidrogràfica
- Unitat de paisatge
- Cap de municipi

6. Patrons d'assentament

Nucli encimbellat d'Horta de Sant Joan. Observatori del Paisatge

L'activitat humana ha tingut una influència determinant en la configuració del paisatge d'aquest àmbit territorial, ja que ha esdevingut el principal agent de transformació de l'entorn en els últims segles. Una de les causes principals de transformació del paisatge ha estat la construcció de nuclis urbans. L'emplaçament i morfologia dels nuclis urbans tenen un paper molt important en la configuració del paisatge. Des del punt de vista estètic, és significativa l'existència de patrons d'assentament urbans a les Terres de l'Ebre, resultat d'uns determinats processos històrics que encara es poden reconèixer en aquests nuclis. Així, una part important dels nuclis urbans de les Terres de l'Ebre encara conserven una estructura tradicional, per bé que en alguns casos el patró ha quedat difuminat pels nous creixements urbans. Entre aquests patrons

d'assentament urbà singulars des del punt de vista estètic trobem: el nucli encimbellat, el poble pesquer, la ciutat/poble camí, el nucli amb traçat ortogonal i el nucli disseminat.

El nucli encimbellat és un patró d'assentament urbà que es caracteritza pel fet que els nuclis urbans estan ubicats en un lloc elevat (cingles, turons...). Aquest emplaçament responia a un objectiu defensiu, ja que en tractar-se d'una ubicació enlairada la situació dificultava l'accés per part dels enemics i, a la vegada, permetia una vigilància privilegiada del territori circumdant i de les accions que s'hi desenvolupaven. Aquesta tipologia d'emplaçament s'entén sobretot en el marc de la conquesta musulmana de les Terres de l'Ebre al segle VII, del llarg procés de reconquesta d'aquests

L'Ametlla de Mar encara conserva unes formes i uns colors semblants a l'assentament litoral tradicional mediterrani. Departament de Territori i Sostenibilitat

territoris per part de les tropes cristianes, que va culminar al segle XII, i de la posterior repoblació durant els segles XII i XIII per tal de consolidar l'ocupació militar efectuada. Durant aquests segles les Terres de l'Ebre van viure moltes incursions i atacs, d'aquí la necessitat d'una ubicació estratègica. Del patró de nucli encimbellat destaquen els nuclis de Miravet, Horta de Sant Joan, Arnes, Tivissa i Paüls. Val a dir que alguns nuclis d'aquest patró, com Horta de Sant Joan o Arnes, foren creats pels cavallers de l'orde del Temple durant el procés de repoblació posterior a la reconquesta però amb els conflictes bèl·lics encara molt recents.

Els nuclis que formen part del patró d'assentament de poble pesquer són relativament recents, ja que van ser construïts a partir del segle XVIII. Abans d'aquest període, les incursions de pirates que arribaven per mar a les costes de les Terres de l'Ebre desaconsellaven la construcció de pobles a la costa, ja que haurien estat molt a la mercè dels atacs, que solien ser molt violents. Aquest patró d'assentament està representat pels nuclis urbans de l'Ametlla de Mar, l'Ampolla, Sant Carles de la Ràpita i les Cases d'Alcanar. Les parts més antigues d'aquests nuclis urbans vinculats a la pesca encara presenten un cert encant, que queda desdibuixat pels nous creixements que s'estenen cap a l'interior, excepte a l'Ametlla de Mar, on es conserven unes formes i uns colors semblants a l'assentament tradicional mediterrani, és a dir, cases blanques penjant d'un petit penya-segat, al peu del qual hi ha el port. En el cas de l'Ampolla, les característiques de poble pesquer s'assimilen més en la forma irregular dels carrers de la part antiga que en la forma dels edificis, la majoria dels quals han sobrepassat les alçades tradicionals. A Sant Carles de la Ràpita i a les Cases d'Alcanar, es poden observar fragments interessants de nuclis pesquers en costa més o menys planera, on es conserven alguns edificis tradicionals de planta baixa i un pis amb façanes de color blanc.

En territoris de pas, com el de les Terres de l'Ebre, és habitual que hi hagi pobles o ciutats que hagin crescut al voltant de camins o

El Lligallo del Gànguill, tal com reflecteix el seu nom, és un dels nuclis que encara segueix el traçat lineal d'un antic camí ramader. ICC

vies molt transitades. El naixement d'aquests nuclis de població està vinculat a la construcció d'edificis a banda i banda d'un camí o via de pas i respon a una funció comercial. Les Terres de l'Ebre han estat històricament un territori de pas de la ramaderia que anava a pasturar al desert d'Alfama o al delta des d'Aragó (d'aquí l'abundància de lligallos, de camins ramaders) i també un territori de pas d'infraestructures viàries vinculades al corredor del Mediterrani. Aquests antecedents històrics van afavorir el naixement i creixement de nuclis urbans al costat d'aquests passos. Dels lligallos, o camins ramaders, van néixer nuclis com Campredó, Lligallo del Gànguill i Lligallo del Roig. Precisament aquest dos últims conserven l'origen en la seva toponímia. Pel que fa als pobles estructurats al voltant de carreteres, destaca l'Aldea i, en menor grau, el Perelló. Corbera d'Ebre va adoptar una estructura en forma de poble camí en el moment de reconstruir-lo, una vegada acabada la Guerra Civil.

Un altre patró d'assentament força ben representat a les Terres de l'Ebre és el dels nuclis urbans amb traçat ortogonal. Aquests nuclis s'estructuren al voltant d'una plaça central, a partir de la qual sorgeixen carrers que es creuen en angle recte i adopten una estructura quadriculada. És el que caracteritza els nuclis urbans de Gandesa, Xerta, els Reguers i Uldecona.

Els assentaments a partir d'un creixement urbà disseminat són propis del delta de l'Ebre i de la zona de Tortosa i Roquetes. Els nuclis urbans del delta s'han originat a partir de l'agrupament d'edificacions agrícoles, i per això presenten una important extensió superficial que origina uns paisatges urbans força peculiars. L'aspecte dels nuclis, aparentment caòtic i desordenat, respon a una lògica de distribució familiar entre els descendents de les propietats (construcció d'habitatges adossats seguint l'estructura de les propietats), a una forma cultural de relacionar-se amb el medi (existència d'horts urbans en gairebé cada parcel·la) i a una distribució capil·lar (seguint els principals eixos viaris). De les

Principals patrons d'assentament de les Terres de l'Ebre

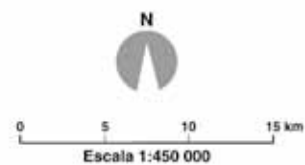
180

Unitats de paisatge de les Terres de l'Ebre

1. Costers de l'Ebre
2. Altiplà de la Terra Alta
3. Serra del Tormo
4. Riberes de l'Algars
5. Serres de Pàndols - Cavalls
6. Cubeta de Móra
7. Baix Priorat
8. Serra de Llaberia
9. Barulfemes
10. Burgans
11. Muntanyes de Tivissa - Vandellòs
12. Serres de Cardó - Boix
13. el Port
14. Plana del Baix Ebre - Montsià
15. Paisatge fluvial de l'Ebre
16. Vessants de Tivenys - Coll de l'Alba
17. Litoral del Baix Ebre
18. Serres de Montsià-Godall
19. Delta de l'Ebre

- Nucli encimbellat
- Poble pesquer
- Ciutat/poble - Camí
- Nucli amb traçat ortogonal
- Nucli disseminat
- Xarxa hidrogràfica
- Unitat de paisatge
- Cap de municipi

*Ulldecona es caracteritza per l'estructura quadriculada dels seus carrers.
ICC*

originals barraques de color blanc, edificacions aixecades a partir dels materials de la zona (joncs, canyes i fang), s'ha passat al llarg del temps a la construcció de cases amb estructura de formigó i totxo, de planta baixa i un o dos pisos, amb coloracions diverses, per bé que el blanc encara hi té una presència destacada. Aquests nuclis disseminats es complementen amb els paisatges hortícoles que els envolten. Els nuclis de Tortosa i Roquetes presenten una disposició encara més dispersa, seguint les propietats de la terra. Aquest disseminat, que s'originà per la necessitat de disposar d'una caseta al camp per guardar-hi les eines i passar-hi el temps de la collita, s'ha mantingut i potenciat durant les darreres dècades pel costum de la població urbana de tenir una casa amb superfície conreada principalment per a l'autoconsum, on anar a passar els caps de setmana o els períodes de vacances. La forma general de les noves edificacions en disseminat acostuma a ser de planta baixa i un pis, i estan fetes amb materials moderns (estructura de formigó i totxo), amb cobertes de teula romana i colors de façana diversos, amb predomini dels blancs i dels terrosos.

Els nuclis urbans del delta, com Deltebre, s'originen a partir de l'agrupament d'edificacions agrícoles, i per això presenten una important extensió superficial que origina uns paisatges urbans força peculiars. Departament de Territori i Sostenibilitat

7. Delta de l'Ebre

El caràcter del paisatge del delta es troba marcat clarament pel conreu de l'arròs, que presenta un predomini quasi absolut i té la qualificació de Denominació d'Origen Protegida Arròs del Delta de l'Ebre. Yasmina Curto, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

El delta de l'Ebre presenta un paisatge molt singular que és el resultat de l'aportació de sediments per part del riu Ebre, pel contacte del riu amb el mar i en especial per l'acció transformadora dels individus al llarg del temps. La diversitat, la riquesa i l'harmonia del paisatge del delta van afavorir que l'any 1983 aquesta zona es declarés parc natural i també que s'hagi convertit en un paisatge de referència per al conjunt de la població de les Terres de l'Ebre.

El delta és una zona humida i plana caracteritzada per la combinació d'arrossars, canals, séquies, marjals, ullals i canyissars, entre els quals es troben ubicats alguns nuclis de població com Deltebre o Sant Jaume d'Enveja. A més, també hi ha un poblament tradicio-

nal agrícola dispers, envoltat d'horta, que ha donat com a resultat els nuclis de Muntells, la Pallaresa i Balada. El desenvolupament turístic de la zona ha donat lloc a nuclis turístics i residencials com Riumar i l'Eucaliptus.

El paisatge del delta és el resultat de la colonització agrícola, basada en la dessecació d'aiguamolls, la parcel·lació dels camps i la construcció de canals de reg, iniciada a mitjan segle XIX i no culminada fins a la segona meitat del segle XX. Fins aleshores havia estat un espai marginal caracteritzat per canyissars, boscos de ribera i llacunes, on es practicava la ramaderia extensiva, la cacera i la pesca. En aquest llarg procés de transformació cap a l'agricultura

de regadiu s'han desplaçat alguns usos extensius que tenien lloc a la plana deltaica, com l'obtenció de sal, encara present a la punta de la Banya, el cultiu de cereals o la ramaderia, entre d'altres.

Actualment el delta compta amb una densa xarxa de canalitzacions per on circula l'aigua: per una banda, canals i séquies d'aportació d'aigua i, per una altra, canalització de desguassos, per facilitar el drenatge. La xarxa de reg general està formada bàsicament pels canals de la Dreta i de l'Esquerra de l'Ebre que neixen a l'assut de Xerta, a uns seixanta quilòmetres de la desembocadura. Els canals principals es ramifiquen en canals secundaris, que alhora es divideixen i acaben formant una retícula de base quadrangular que arriba fins a les parcel·les de conreu. A més d'aquesta retícula que transporta l'aigua d'entrada als camps, hi ha una segona retícula formada per la xarxa de drenatge (desguassos, canals, séquies de desguàs...).

El caràcter del paisatge del delta es troba marcat clarament pel conreu de l'arròs, que hi té un predomini quasi absolut i compta amb la qualificació de Denominació d'Origen Protegida Arròs del Delta de l'Ebre. No obstant això, hi conviuen altres conreus, sobretot d'horta i en menor mesura d'arbres fruiters, que tot i que ocupen una superfície menor, contrasten amb el monocultiu de l'arròs. El resultat és un paisatge agrari de rics contrastos visuals al llarg de l'any. Així, durant els mesos d'hivern els camps d'arròs són drenats, i deixen al descobert unes terres fosques que els agricultors es dediquen a preparar. A la primavera, amb la inundació i posterior sembra dels camps, el paisatge queda dominat per una làmina d'aigua, interrompuda pels marges dels camps i les séquies. A mesura que l'arròs va creixent, durant els mesos següents,

s'eleva per sobre la làmina d'aigua, i genera un paisatge verd que acaba dominant la plana deltaica durant els mesos d'estiu. Durant l'última fase del conreu, que té lloc entre els mesos de setembre i octubre, els agricultors segueixen l'arròs, ajudats actualment per maquinària especialitzada.

Tot i que el paisatge natural del delta ha estat profundament transformat per la població, a la línia de costa encara es conserven espais de marjal en condicions naturals o seminaturals. Aquests constitueixen paisatges lacustres importants, on es localitzen les llacunes salobres de les Olles, el Canal Vell, el Garxal, l'Alfacada, la Platjola, la Tancada i l'Encanyissada, envoltades de joncs i canyissars amb vegetació natural halòfila. També trobem extenses platges sorrenques quasi verges, amb dunes coronades de borrró i d'altres plantes ben adaptades al medi, com la platja del Fangar, la de Riumar, la de l'Alfacada o la de la Marquesa que ocupa una superfície de 1.210 hectàrees.

La gran varietat de vegetació, l'existència de làmines d'aigua dolça i de grans extensions d'espais agrícoles explica l'elevat nombre d'aus que hivernen, nidifiquen i s'alimenten en aquestes terres. Aquest fet ha afavorit la creació d'activitats vinculades a l'ornitologia.

Alguns dels valors naturals, estètics, històrics, socials i simbòlics d'aquest paisatge es poden veure condicionats per les dinàmiques de regressió i subsidència (enfonsament) de la plana deltaica. Val a dir que l'escalfament global i el consegüent canvi climàtic poden accelerar la velocitat d'aquests processos naturals. Aquestes dinàmiques es descriuen detalladament al capítol 3 del bloc 2 d'aquesta publicació.

El delta és una zona humida i plana caracteritzada per la combinació d'arrossars, canals, séquies, marjals, ullals i canyissars. Jose Miguel Martínez, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

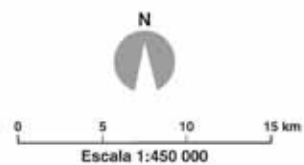
El Delta de l'Ebre

Unitats de paisatge de les Terres de l'Ebre

1. Costers de l'Ebre
2. Altiplà de la Terra Alta
3. Serra del Tormo
4. Riberes de l'Algars
5. Serres de Pàndols - Cavalls
6. Cubeta de Móra
7. Baix Priorat
8. Serra de Llaberia
9. Barufemes
10. Burgans
11. Muntanyes de Tivissa - Vandellòs
12. Serres de Cardó - Boix
13. el Port
14. Plana del Baix Ebre - Montsià
15. Paisatge fluvial de l'Ebre
16. Vessants de Tivenys - Coll de l'Alba
17. Litoral del Baix Ebre
18. Serres de Montsià-Godall
19. Delta de l'Ebre

- Delta de l'Ebre
- Xarxa hidrogràfica
- Unitat de paisatge
- Cap de municipi

8. Batalla de l'Ebre

*Les serres de Pàndols i de Cavalls, a causa de la seva orografia, van esdevenir un paisatge clau en el transcurs de la batalla de l'Ebre.
Marc Coromina, Escola d'Art i Disseny de Tarragona*

Les Terres de l'Ebre, i concretament el sector comprès entre les unitats de paisatge altiplà de la Terra Alta, costers de l'Ebre, serra del Tormo i cubeta de Móra, destaquen pel fet d'haver esdevingut un paisatge bèl·lic molt significatiu de la Guerra Civil espanyola. Són els escenaris de la batalla de l'Ebre que va tenir lloc del 25 de juliol al 16 de novembre de 1938 entre l'exèrcit franquista i l'exèrcit de la República. Són uns paisatges amb un elevat valor històric, cultural, simbòlic i identitari per a la població de les Terres de l'Ebre.

El desenvolupament de la batalla (la preparació de l'ofensiva per part de l'exèrcit de la República, el pas del riu, el màxim avançament republicà, les contraofensives franquistes i el replegament republicà final) s'explica, en gran part, per les característiques del paisatge de les Terres de l'Ebre. Analitzant el relleu d'aquest terri-

tori s'entén que l'exèrcit republicà es plantejés la recuperació del territori de la Terra Alta, el Matarranya i el Baix Aragó que havien ocupat les tropes franquistes. La barrera natural que representa el riu Ebre i la gran trinxera que ha generat aquest riu en excavar al llarg del temps els materials tous compresos entre Almatret i la Fatarella foren un gran impediment per a les tropes franquistes, sobretot tenint en compte que l'any 1938 el nombre de punts per creuar l'Ebre eren limitats i la majoria es feien amb barca. A més, el riu Ebre, en excavar aquesta gran trinxera, havia creat una sèrie de barrancs (al territori coneguts com a fondos), profunds i allargats, perpendiculars a l'eix del riu Ebre i que adopten una direcció sud-oest i nord-est. En la mateixa direcció s'alineen més al sud la serra de Pàndols, la serra de Cavalls, la Picossa i la serra del

Tormo, que formen una altra barrera física important que va frenar l'avanç de les tropes franquistes i que explica l'establiment d'una línia de front en aquesta zona.

Així doncs, l'exèrcit franquista va trobar un paisatge d'una gran complexitat orogràfica que el va obligar a frenar el seu avanç cap a Catalunya alhora que va possibilitar l'ofensiva republicana per recuperar el territori ocupat. El predomini de conreus de vinya i olivera també va influir en el desenvolupament de la batalla, ja que aquesta vegetació poc densa comportava un elevat risc d'exposició a l'enemic que va obligar a construir molts quilòmetres de trinxeres per tal d'assegurar un amagatall mínim.

Les característiques del paisatge d'aquella zona, juntament amb el fet que l'exèrcit franquista va mobilitzar nombrosos efectius cap a la línia de front entre la Pobla de Massalua, Vilalba dels Arcs, Gandesa i la serra de Pàndols, expliquen per què aquest va ser el màxim punt d'avanç de l'exèrcit republicà. Reconquerir el territori comprès entre el riu Ebre i aquesta línia de front va ser fàcil per a l'exèrcit de la República, tot i que disposava de menys soldats i armes, ja que l'orografia permetia accions sorpresa sobre l'enemic. Un cop situats a l'altiplà de la Terra Alta, amb un paisatge més planer i amb poques opcions d'amagatall, van veure frenat l'efecte sorpresa. El territori comprès entre la Pobla de Massalua, Vilalba dels Arcs i Gandesa, a banda d'estar intensament conreat, està desproveït de barrancs i serres que permetin fixar posicions d'atac, i això va frenar els objectius republicans d'avançar fins al Baix Aragó i va afavorir la posterior retirada.

186

La batalla va ser un episodi efímer però els dos bàndols van deixar sobre el paisatge elements i empremtes del seu pas que s'han mantingut en diversos estats de conservació i que en faciliten el record. Segons Edmon Castell i Lluís Falcó (1999), els elements que es poden utilitzar per interpretar la batalla de l'Ebre en el mateix camp de batalla es poden classificar en fortificacions, escenaris i restes simbòliques.

Aquests mateixos autors defineixen les fortificacions com les construccions militars de caràcter efímer que hi ha sobre el terreny, és a dir, trinxeres, refugis, casamates, pous de tiradors, camins d'evacuació o observatoris. Els escenaris estarien formats pels referents geogràfics, els equipaments i els llocs d'ús comú on es va desenvolupar algun esdeveniment relacionat amb la batalla. És el cas de guals i ponts sobre el riu Ebre; carrers, cases i esglésies d'alguns nuclis urbans; determinats túnels, vies i estacions del ferrocarril com els de Bot o Ascó, o diferents indrets de la serra de Pàndols, de la serra de Cavalls, de la serra de la Fatarella, entre d'altres. I les restes simbòliques estarien formades per elements materials que recorden episodis i llocs concrets de la batalla: làpides, creus, plaques i monuments.

Malgrat que la major part de les empremtes sobre el territori es troben en el que es pot anomenar àmbit de la batalla de l'Ebre, que fou l'escenari principal d'aquest episodi bèl·lic, fora de l'àmbit destaquen els espais del coll del Moro i l'ermita de Sant Pau de la Figuera que, per la seva ubicació elevada, van tenir la funció de mirador i lloc de comandament de les tropes franquistes i de les republicanes, respectivament. A més, cal tenir en compte que a les Terres de l'Ebre es poden trobar, també, empremtes d'altres episodis de la Guerra Civil no directament relacionades amb la batalla de l'Ebre.

Després de l'oblit a què la dictadura va sotmetre els espais de la batalla de l'Ebre i d'algunes tímides intervencions ja en democràcia, al llarg de la darrera dècada el Consorci Memorial dels Espais de la Batalla de l'Ebre ha donat un fort impuls a la recuperació de la memòria històrica de la batalla a través de la creació de centres d'interpretació, creació de rutes als principals escenaris de la batalla i recuperació d'aquests espais històrics tan arrelats a l'imaginari col·lectiu de la població de les Terres de l'Ebre.

Els principals espais històrics de la batalla de l'Ebre que han estat recuperats són:

- Poble vell de Corbera (Corbera d'Ebre): els carrers, l'església de Sant Pere i les cases en runes són un testimoni de la violència i de les brutals conseqüències dels bombardeigs aeris i d'artilleria que van patir les poblacions civils de la zona durant la batalla. El poble s'ha convertit en un símbol de la tragèdia de la guerra, fet que ha afavorit que s'hi hagin realitzat diverses intervencions artístiques en favor de la pau.
- Memorial de les Camposines (la Fatarella): monument ossera de nova planta. La seva construcció respon a l'objectiu d'enterrar-hi les despulles dels combatents d'ambdós bàndols que encara resten enterrats en diferents indrets del territori.
- Trinxeres de les Devees (la Fatarella): seguit d'espais que formaven part d'una de les línies defensives republicanes construïdes en aquell sector del front. Es conserva una línia de trinxera principal, amb pous de tirador i refugis excavats sobre el terreny on descansaven les tropes aquarterades a la posició.
- Trinxeres dels Barrancs (Vilalba dels Arcs): línia de trinxeres que formava part de la xarxa defensiva que l'exèrcit republicà va bastir per tal de defensar-se de les contraofensives franquistes. Els Barrancs és un fragment d'un sector del front que va restar estabilitzat durant tota la batalla i que, per tant, presenta un estat de conservació excepcional.
- Mirador del Bassot (Vilalba dels Arcs): zona de Vilalba dels Arcs on hi havia una bassa que abastia d'aigua la població i que durant la batalla de l'Ebre fou escenari d'intensos combats entre els dos bàndols.
- Quatre camins (Vilalba dels Arcs): escenari de la desfeta del Terç de Montserrat de l'exèrcit franquista, després de durs enfrontaments, quan intentava conquerir la punta Targa que restava en mans de les tropes republicanes.
- Cota 705 de la serra de Pàndols (el Pinell de Brai): la cota més alta de la serra, coneguda com la punta Alta, permetia el domini del conjunt de la serra durant la batalla i fou escenari de durs combats entre tots dos bàndols. Hi ha un monument per la pau impulsat per antics combatents.
- Les Cases Caigudes (el Pinell de Brai): el poble del Pinell de Brai va ser destruït quasi en la seva totalitat pels bombardeigs de l'artilleria franquista. Malgrat que gran part del poble ha estat reconstruït, resten un conjunt d'edificis encara en runes, que es poden visitar.
- Castell de Móra d'Ebre (Móra d'Ebre): fortificació d'origen medieval que fou un punt clau de control i defensa del riu tant durant

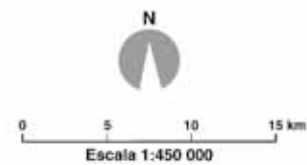
Espais històrics de la batalla de l'Ebre

Unitats de paisatge de les Terres de l'Ebre

1. Costers de l'Ebre
2. Altiplà de la Terra Alta
3. Serra del Tormo
4. Riberes de l'Algars
5. Serres de Pàndols - Cavalls
6. Cubeta de Móra
7. Baix Priorat
8. Serra de Llaberia
9. Barrufemes
10. Burgans
11. Muntanyes de Trivissa - Vandellòs
12. Serres de Cardó - Boix
13. el Port
14. Plana del Baix Ebre - Montsià
15. Paisatge fluvial de l'Ebre
16. Vessants de Tivenys - Coll de l'Alba
17. Litoral del Baix Ebre
18. Serres de Montsià-Godall
19. Delta de l'Ebre

- Espai de la batalla de l'Ebre
- Àmbit de la batalla de l'Ebre
- Xarxa hidrogràfica
- Unitat de paisatge
- ⚓ Cap de municipi

el domini franquista de la zona com durant el domini republicà. Durant la batalla de l'Ebre fou fortament bombardejat per l'aviació franquista.

- Campament del XV Cos de l'Exèrcit (Ascó): campament de l'exèrcit republicà on durant la batalla van viure uns cinc mil soldats. Se situava al vessant nord de la serra de la Fatarella, en quatre terrasses de conreu on es van excavar refugis a la roca i es van construir nombroses barraques de pedra seca. Era un indret ben camuflat però que també tenia un gran domini visual sobre el riu que permetia el contacte amb la rereguarda republicana. Actualment hi ha un fragment del campament recuperat.

- Coll de Moro (Gandesa): paratge ubicat damunt d'un espigó des d'on es domina la visió de Corbera d'Ebre, Horta de Sant Joan i les serres de Pàndols i de Cavalls. Fou el lloc on el general Franco va ubicar el quarter general per dirigir la batalla de l'Ebre. Acabada la guerra es va construir un monòlit per commemorar l'estada del general.
- Sant Pau de la Figuera (la Figuera): durant la batalla l'exèrcit republicà va instal·lar el seu comandament al punt més alt de la roca de la Figuera.

Les trinxeres dels Barrancs, al municipi de Vilalba dels Arcs, és un dels espais històrics recuperats pel Consorci Memorial dels Espais de la Batalla de l'Ebre. Observatori del Paisatge

A vertical photograph of a landscape. In the foreground, there is a concrete structure, possibly a bridge or a utility pole, with a horizontal beam across it. The background shows a clear blue sky and some distant trees or vegetation. The overall scene is bright and open.

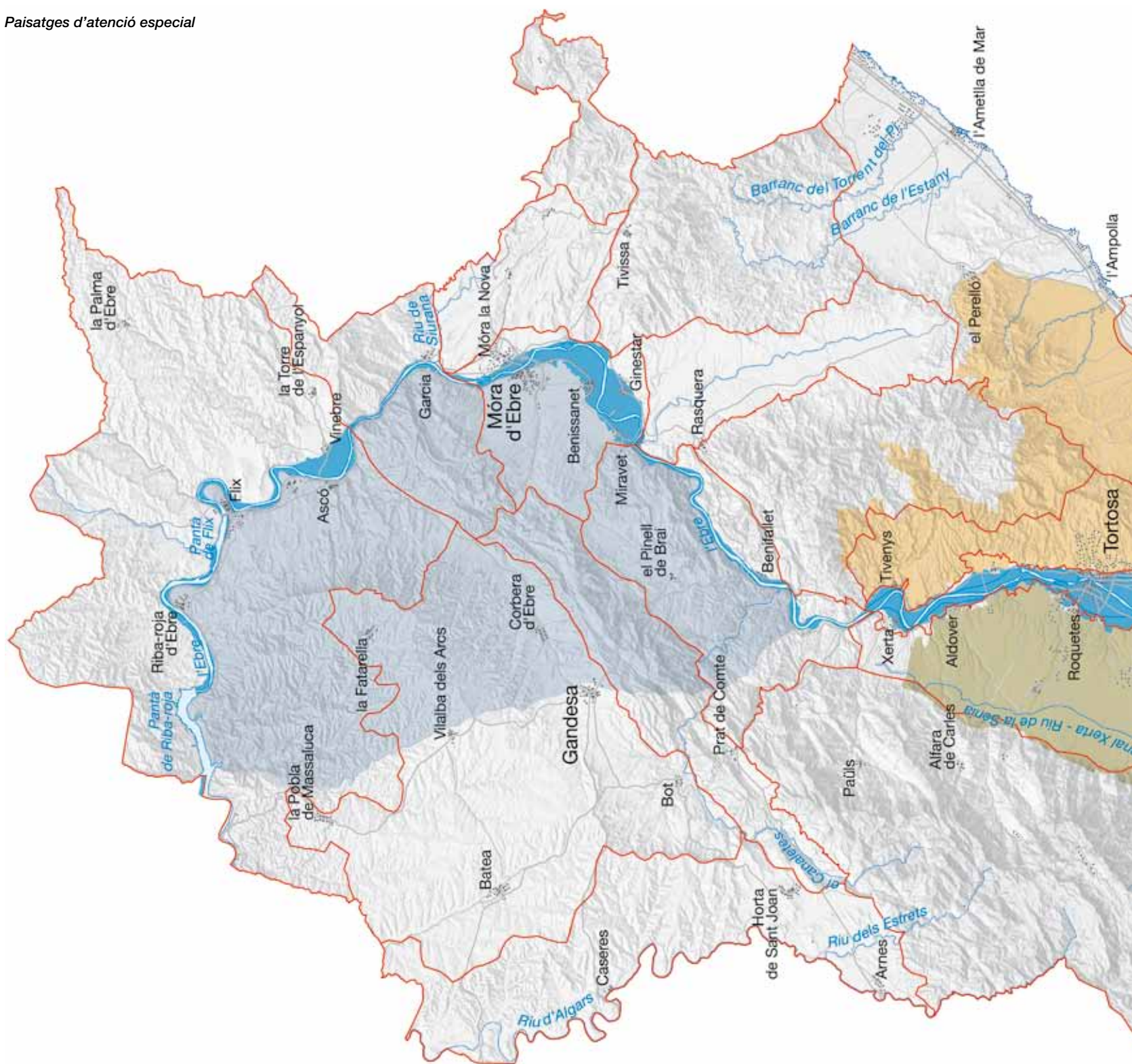
Bloc 4

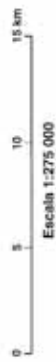
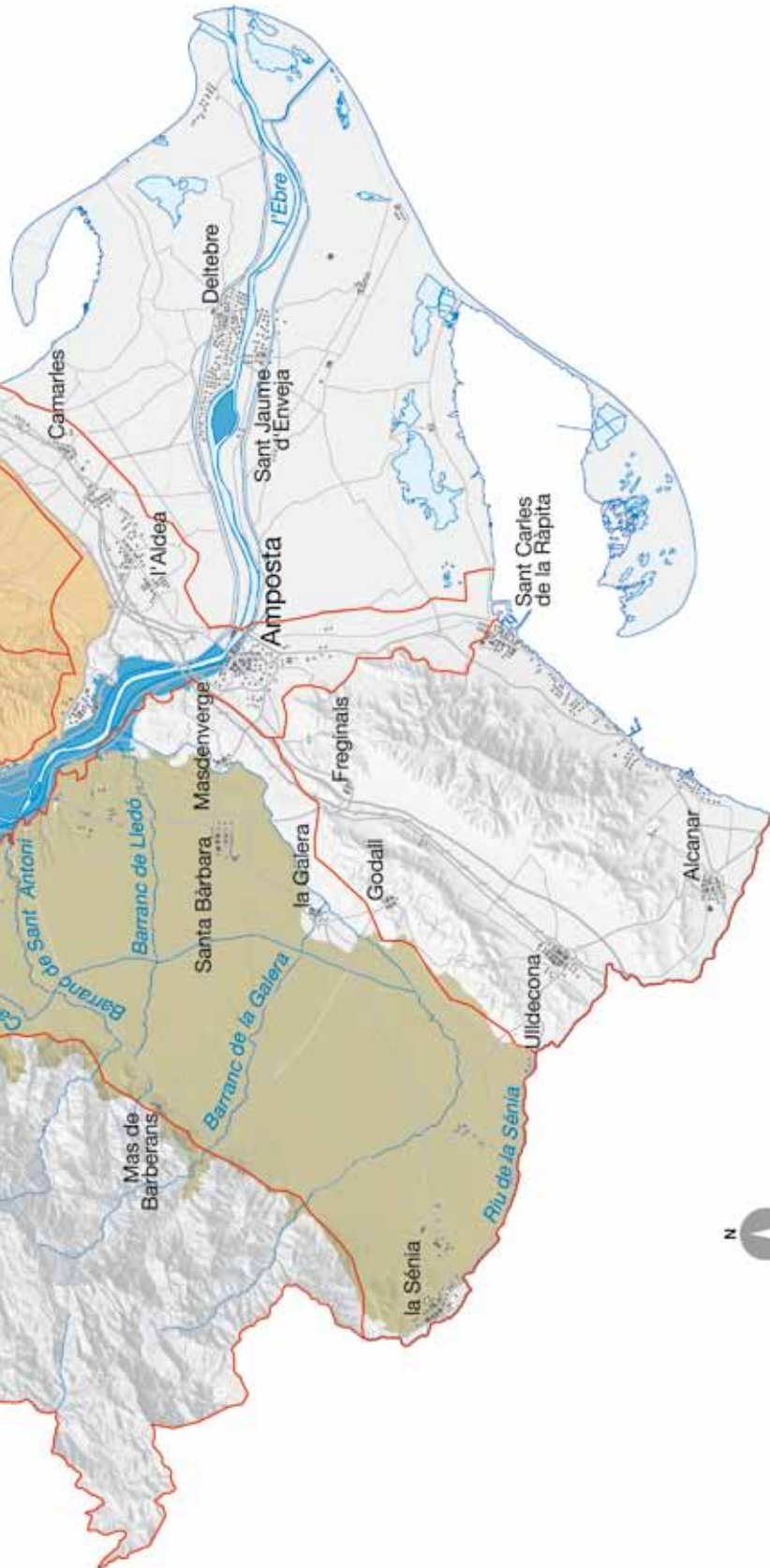
Paisatges d'atenció especial

Martinet blanc al delta de l'Ebre.
Jose Miguel Martínez, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Paisatges d'atenció especial

192

Unitats de paisatge de les Terres de l'Ebre

1. Costers de l'Ebre
2. Altiplà de la Terra Alta
3. Serra del Tormo
4. Riberes de l'Algars
5. Serres de Pàndols - Cavalls
6. Cubeta de Móra
7. Baix Priorat
8. Serra de Liaberia
9. Barrufemes
10. Burgans
11. Muntanyes de Twissa - Vandellòs
12. Serres de Cardó - Boix
13. el Port
14. Plana del Baix Ebre - Montsià
15. Paisatge fluvial de l'Ebre
16. Vessants de Tivenys - Coll de l'Alba
17. Litoral del Baix Ebre
18. Serres de Montsià-Godall
19. Delta de l'Ebre

- Riu Ebre
- Olivera
- Pedra en sec
- Batalla de l'Ebre
- Xarxa hidrogràfica
- Unitat de paisatge
- Cap de municipi

Es consideren paisatges d'atenció especial els sectors de les Terres de l'Ebre que tenen un seguit de valors molt destacats o bé aquells que són objecte de grans transformacions del territori que susciten repercussions paisatgístiques importants. Són paisatges que presenten una determinada heterogeneïtat, complexitat o singularitat des del punt de vista de la gestió i l'ordenació paisatgístiques i sobre els quals s'han definit estratègies i criteris específics per preservar-los, gestionar-los i ordenar-los. Els quatre paisatges d'atenció especial són els que es descriuen a continuació:

1. Paisatge d'atenció especial del riu Ebre
2. Paisatge d'atenció especial de l'olivera
3. Paisatge d'atenció especial de la pedra seca
4. Paisatge d'atenció especial de la batalla de l'Ebre

1. El paisatge del riu Ebre

El riu Ebre i el bosc de ribera associat a prop de Garcia. Óscar González, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

El riu Ebre constitueix un paisatge heterogeni amb un enorme valor ecològic, ja que actua de connector de tot l'àmbit de les Terres de l'Ebre travessant-lo de nord-oest a sud-est. Al mateix temps, però, és un espai molt viscut, amb assentaments i conreus a les lleres, fet que el converteixen en un paisatge singular, dinàmic i vulnerable alhora.

El paisatge d'atenció especial del riu Ebre es caracteritza pels trets següents: el sistema d'espais naturals (àrees protegides, corredors biològics, singularitats geomorfològiques, ecosistemes fluvials, etc.), el sistema agroforestal (patrons agraris al costat del riu, masses arbòries, etc.), el sistema d'assentaments (nuclis que es configuren al costat del riu o dels seus barrancs o canals, poblats ibèrics, sistemes productius, activitats terciàries i de serveis, etc.),

el sistema d'infraestructures (carreteres, vies fèrries, ponts, camins ramaders, via verda, etc.) i el sistema social (sensibilització col·lectiva en contra del transvasament de l'Ebre, sentiment identitari, memòria històrica, tradicions i activitats relacionades al riu, etc.).

L'Ebre és un dels actius més importants del territori. És l'eix vertebrador que constitueix un sistema únic juntament amb la xarxa capil·lar dels canals de reg, els torrents i barrancs que desaigüen al riu, així com els canals de la Dreta i de l'Esquerra del riu. És per això que cal desenvolupar estratègies que fomentin l'equilibri entre l'aprofitament i la protecció del riu, ja que la millor manera de protegir-lo és mitjançant un aprofitament econòmic que faci indispensable gaudir d'un riu en bon estat.

Xarxa capil·lar dels canals de reg del delta de l'Ebre. ICC

Per altra banda, el transvasament de l'Ebre, plantejat pel Pla hidrològic nacional (PHN) al final del segle xx, va accentuar una certa sensibilitat col·lectiva per la defensa del territori fluvial així com una major comprensió i valoració del sistema hidrològic com a conjunt.

Per emfasitzar el valor dels recursos d'aquest territori és fonamental l'exploració de l'estructura visual de la vall de l'Ebre i dels fragments significatius de la seva imatge global. Segons la visibilitat, es poden distingir quatre àmbits de particular interès paisatgístic:

196

1. L'àmbit dels embassaments i dels meandres pronunciats, caracteritzat per una visibilitat llunyana escassa i limitada a les zones de ribera més properes al riu, atesa la presència de relleus trencats bastant propers al riu.

2. L'àmbit dels estrets (pas de l'Ase i pas de Barrufemes) amb la vall encaixonada al mig de les serres, intercalada amb petites terrasses fluvials a les riberes, on destaca un mosaic agrari.

3. L'àmbit de les terrasses fluvials, des de Xerta fins a Amposta, constret entre les planes i els vessants circumdants, caracteritzats per una alta ocupació agrícola amb predomini dels cítrics i restes d'horta, i amb ocasionals visuals llunyanes que arriben fins als Ports i a les serres de Cardó-Boix.

4. Un darrer àmbit, el delta, caracteritzat pel predomini d'un front escènic horitzontal amb monocultiu d'arròs. Aquí la visibilitat s'enfoca a l'escenari vertical llunyà, per una banda la serra de Montsià, i per l'altra les serres de Cardó-Boix.

Al bloc 3 d'aquesta publicació es descriuen de manera més detallada els valors i singularitats d'aquest paisatge fluvial.

Estratègies, criteris i accions

Estratègia 1. Augmentar el valor estètic i ambiental del sistema fluvial

És important contemplar el riu de manera integral, considerant-ne com una part més tot el seu entorn. És així com el contemplen els ciutadans que viuen a prop del riu i els turistes que vénen a visitar-lo. Cal destacar la importància de la superfície del riu, l'efecte visual que les aigües calmades ofereixen al conjunt del paisatge i la llum que es reflecteix depenent de les hores del dia i de l'any.

D'altra banda, el paisatge percebut a través de la navegació pel riu representa un fort atractiu per al turisme, ja que ofereix la possibilitat de gaudir d'uns escenaris molt diferents (plans frontals i verti-

El riu Ebre al seu pas per Tortosa, ciutat situada a l'àmbit de les terrasses fluvials. Departament de Territori i Sostenibilitat

cals significatius) i d'un mosaic agroambiental únic. El recorregut a través del riu permet establir una relació més forta i més directa amb el paisatge fluvial que ajuda a apreciar les matrius territorials, els cromatismes, les geometries, els usos, la connexió amb els canals, i al mateix temps contribueix a sensibilitzar el visitant respecte al tema de la fragilitat d'un ecosistema que necessita una prompta intervenció perquè mantingui els valors de qualitat ambiental i paisatgística.

L'actual model de navegació es basa en la recuperació de la navegabilitat entre Ascó i Amposta, i l'objectiu és restablir a la zona una activitat tradicional, però pensada amb un tipus de navegació de motor, exclusivament de tipus turístic i recreatiu, que respecti un límit ben estricte pel que fa al tipus d'embarcacions que puguin navegar pel riu. Per a un aprofitament més reeixit de la navegabilitat, s'hauria de concebre la via navegable com un sistema lineal de conjunt, equipat i senyalitzat al llarg dels diferents trams, que recuperaria el seu paper de mitjà de transport per connectar els diferents espais associats al riu.

Críteris i accions

- Mantenir i preservar la permeabilitat ecològica als trams fluvials de l'Ebre on els grans ungulats encara el travessen: el pas de l'Ase, el tram entre Xerta i Miravet i el tram entre l'assut i Amposta.
- Fomentar accions de neteja integral als trams urbans del riu i de neteja selectiva a les riberes i replantar espècies autòctones (en particular a la vora dels meandres).
- Recuperar la vegetació autòctona en cas d'abandonament del cultiu, allà on n'hi hagi, i preservar les mateixes zones (illes, corredors ecològics...).
- Crear i/o millorar els passos de fauna de la C-12 entre el riu i els espais forestals circumdants.
- Millorar les condicions ambientals de les riberes i de l'àmbit fluvial.

Vista aèria parcial de la reserva natural de Sebes, a Flix. Fundació Catalunya-La Pedrera

- Restaurar el bosc de ribera a les zones on ha desaparegut: al meandre de Flix, al meandre de Riba-roja d'Ebre i en alguns trams del meandre de Miravet.
- Crear una escullera al meandre de Flix per defensar el marge de les avingudes, amb una capa de terra vegetal que s'hauria d'integrar al paisatge amb tècniques de bioenginyeria.
- Plantejar un model de gestió territorial ampli, que inclogui un pla d'espais d'interès agrari del sistema fluvial que, des de la gestió i planificació d'usos, diagnostiqui i emfasitzi determinats escenaris agraris.
- Posar èmfasi en aquells paisatges que ja han transformat o estan a punt de transformar la seva funcionalitat (regadius —tarongers i hortes— de les vores del riu a Xerta, Aldover, Jesús, Bitem i Tortosa).
- Conservar uns conreus de regadiu a les vores del riu que garanteixin un paisatge ordenat.
- Facilitar el suport necessari a les iniciatives locals en els camps de la producció de qualitat: agricultura ecològica i pràctiques de conreu ambientalment correctes.
- Reforçar el sector cooperatiu i les estructures associatives relacionades amb la gestió del territori agrari riberenc entre diferents àmbits: Comunitat de Regants, Associació Agricultors i Pagesos, Agència Catalana de l'Aigua, Fundació Nova Cultura de l'Aigua, IDECE, Plataforma Defensa de l'Ebre, etc.
- Definir un projecte de navegabilitat que no sigui homogeni, sinó adaptat als diferents trams del riu, cadascun amb les seves característiques (fomentar el desenvolupament del projecte de navegabilitat impulsat per l'IDECE).
- Crear un servei de remuntadors per carretera de les piragües, uns bons serveis als embarcadors (serveis de navegació, restauració, lleure, etc.) durant la temporada turística i la dotació a la Ribera d'Ebre de mòduls d'esports d'aventura, amb la finalitat de disposar en un futur d'empreses que explotin el sector turístic i en concret la navegabilitat del riu Ebre.
- Promoure la instal·lació d'algunes embarcacions residència amarrades en punts concertats del riu (on les aigües estan més estancades i on hi hagi una bona visibilitat de l'entorn paisatgístic) que es puguin llogar per estacionar-hi una temporada o que oferissin servei de restauració i hotelier. Es tractaria d'un nou ús del riu que permetria, alhora, recuperar la tipologia de les embarcacions tradicionals com els llaüts que navegaven per l'Ebre.

Estratègia 2. Promoure una xarxa patrimonial vinculada al riu

La principal potencialitat del riu és el paisatge que forma i la seva biodiversitat. El riu Ebre està caracteritzat per un entorn paisatgístic, natural, cultural i històric, de gran valor i singularitat (bosc de ribera, illes del riu, poblats ibèrics, etc.).

Es planteja la creació d'una única xarxa d'elements patrimonials i paisatgístics reconeguts al voltant del riu, que inclogui els poblats ibèrics, els paratges panoràmics visibles des del riu (valorats pels habitants del pobles riberencs i pels usuaris de turisme fluvial), el sistema de barrancs i la xarxa de canals de reg tradicionals.

El projecte d'un sistema d'itineraris i punts d'observació del riu entra en el disseny global de la xarxa patrimonial i aportaria valor a la percepció estètica del paisatge tenint en compte els quatre àmbits visuals descrits a la introducció d'aquest paisatge d'atenció especial (embassaments, estrets, terrasses fluvials i delta).

Críteris i accions

- Crear una xarxa territorial que inclogui els elements del patrimoni històric fortament vinculats al paisatge.
- Plantejar la possibilitat de crear una figura de gestió semblant a la del Parc Agrari del Baix Llobregat o a la del Parco Fluviale del Po, al nord d'Itàlia, que inclogui les riberes conreades del riu, les àrees humides, les terrasses fluvials al Baix Ebre i al Montsià i a l'espai del delta, atesa la presència d'una matriu agrària significativa a la vora de l'espai fluvial.
- Realitzar una bona senyalització amb plànols i fotografies que evidencii el valor ambiental, estètic i social del paisatge esmentat a la vora del riu.
- Promoure, en relació amb les àrees naturals, la restauració de les zones humides, com els Ullals de la Carrova i el marjal de Campredó.
- Entendre com a peça amb valor històric i patrimonial tant el conjunt de vestigis dels poblats ibers, com els edificis rurals aïllats (sènies i masos), vinculats a un ús agrícola del sòl, o els nuclis dels pobles riberencs.
- Promoure el coneixement de la cultura ibera (com el jaciment de Tivenys, "Els ibers") que va romandre al territori riberenc entre els segles VI i I aC, restaurar els jaciments més importants i obrir-los al públic.
- Desenvolupar l'actual Ruta dels ibers per enriquir el patrimoni representatiu de la Il·lucavònia, donant-hi un accés públic amb senyalització i plànols amb notes històriques, imatges de la reconstrucció, etc. Els principals elements i espais que cal destacar són:

Al tram superior, fins a l'estret del pas de Barrufemes: Castellons, davant del meandre de Flix, restes de muralles i murs d'un poblat ibèric; Castellons 2 amb les restes d'una fortalesa islàmica; el poblat ibèric de Santa Madrona i la necròpolis del final del segle III aC; Magalanya amb trinxeres de la Guerra Civil; Barranc de Mosselló 2, amb una gran torre de pedra atribuïda a l'iber ple; Tossals (1,5 km de Vinebre), punt de guaita ibèric; font de n'Horta, probable vil·la romana de l'època tardorepublicana; les Raboses, a 1 km de Vinebre, jaciment d'una necròpolis romana; Sant Miquel de Vinebre, poblat ibèric, projecte de consolidació i restauració; roca del Sol 2, poblat ibèric ubicat al pas de l'Ase, amb un conjunt d'habitacions rectangulars; forn teuler, a 1 km d'Ascó, restes de poblat ibèric i posteriorment d'un nucli rural romà, amb una muralla i una torre; Castellet de Banyoles, poblat ibèric amb torres a l'entrada, excel·lents vistes sobre el riu Ebre i la cubeta de Móra; les Pedres, al municipi de Ginestar, restes de paviments pertanyents a una vil·la romana; Castellet de Solà 3, situat en el punt més alt de la muntanya de Pegna, amb restes de muralles i contraforts.

198

Els vestigis de poblats ibers, com aquest del Castellet de Banyoles, esdevenen un dels elements patrimonials més destacats vinculats al riu Ebre. Adrià Borràs, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Camí empedrat seguint el curs del riu, a les proximitats de Miravet. Cristina Serra, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Al tram inferior, a partir de l'estret del pas de Barrufemes: roca dels Penjats, una petita elevació rocallosa situada al terme municipal de Benifallet, amb restes d'un petit nucli iber i punt de guaita, ara senyalitzat amb una petita torre d'origen feudal. El Martorell, restes d'estructures i de material arqueològic d'un poblat iber; castellot de la roca Roja, poblat iber fortificat situat al costat del riu Ebre, davant del barranc de Xalamera; coll de Som, punt de guaita iber amb sediment arqueològic, amb un extraordinari control visual del curs de l'Ebre; assut, poblat iber, turó situat a tocar el riu, amb restes d'una muralla i d'habitacions; planetes, poblat iber al costat de l'Ebre, al terme municipal de Tortosa, amb restes d'una torre circular i d'un possible fossat; Valletes, situat a la sortida d'Aldover, poblat iber visible gràcies a les restes d'una muralla, d'un antic camí, d'una habitació i d'un graner sobreelevat; pla de les Sitges, al sud de Vinallop, jaciment d'un nucli rural iber; Mas de Mussols, al municipi de l'Aldea, amb retrobaments d'urnes d'una necròpoli ibera.

- Reforçar l'oferta del turisme fluvial
- Crear una xarxa de camins i accessos al riu (connexió entre la Via Verda, el camí del Riu o GR-99, el camí de Sirga, per tal de fer rutes al voltant i al llarg de l'espai fluvial, i permetre l'observació i la contemplació del paisatge riberenc des de llocs diferents).

- Impulsar el manteniment dels conreus tradicionals.
- Promoure el manteniment dels fruiters de secà i l'horta, que representen un mosaic viu i de qualitat pels valors agroambientals i paisatgístics que conserven.
- Recuperar algunes de les sènies situades entre Móra d'Ebre i Benissanet, i establir-hi un centre d'interpretació de les sènies, vinculat a l'aprofitament eficient del territori fins a la meitat del segle passat.

Estratègia 3. Recuperar les façanes fluvials

Cada cop són menys els pobles riberencs que viuen d'esquena al riu, però resulta útil fomentar projectes per millorar i recuperar els passeigs fluvials dels municipis amb tècniques de bioenginyeria que permeten restaurar els marges encara revestits de formigó, dotar els espais urbans més propers al riu d'àrees lúdiques i parcs, i crear platges fluvials als trams on el riu es corba lleugerament aprofitant la quinta essència paisatgística de la vegetació de ribera, que afavoreix la creació de zones de lleure.

Críteris i accions

- Millorar paisatgísticament les façanes fluvials tant als nuclis urbans com a les zones industrials properes al riu.

*La millora de les façanes fluvials, tant de zones urbanes com industrials, és una de les accions que afavoreix el vincle entre la població i el riu.
Cristina Sabaté, Escola d'Art i Disseny de Tarragona*

- Recuperar la vegetació de ribera al voltant del complex nuclear d'Ascó, amb dues centrals nuclears i la seva torre de refrigeració, de les centrals elèctriques de Riba-roja i de Flix; impulsar un projecte d'integració vegetal als polígons de Móra la Nova, del Baix Ebre i Catalunya sud; reduir la superfície i millorar la integració paisatgística de les pedreres localitzades a l'eix la Carrova-Campredó.
- Reutilitzar o desmantellar elements o infraestructures que hagin perdut la seva funcionalitat (hivernacles, granges...).
- Crear passeigs fluvials, serveis d'oci a prop del riu, espais verds urbans i nous assentaments de cara al riu, millorant-ne també l'enllumenat on sigui necessari. En detall, a Flix caldria restaurar la ribera urbana i habilitar el passeig de l'Ebre; a Móra d'Ebre facilitar la relació del nucli urbà amb l'Illa de Galatxo; a Ascó, millorar la façana fluvial; a Xerta, millorar l'embarcador i fer més accessible la peixera, i a Amposta, potenciar el valor del passeig del riu i tornar a projectar les vores del riu on hi ha algunes naus industrials.
- Reglamentar el cromatisme (promoure l'ús dels tons més semblants als tons naturals de la pedra roja i de tons grocs de l'entorn), la volumetria (evitar desnivells d'alçada desproporcionats, respectant l'harmonia de les cases més antigues) i la forma d'agrupació dels edificis (aplicar els paràmetres de compacitat i continuïtat) que constitueixen la façana fluvial, amb la finalitat de millorar la seva estètica.
- Recuperar les antigues tipologies constructives dels eixamples de Móra d'Ebre, Amposta, Tortosa i Deltebre i integrar-les al nou planejament, amb la finalitat de preservar un caràcter homogeni urbà i reconèixer la singularitat paisatgística d'un traçat ben dibuixat. Alçades dels pisos, nombre de plantes, les maneres d'agrupar els edificis, amplades dels carrers i de les illes, definits al planejament, representen conceptes importants de respecte per la morfologia urbana.

200

Estratègia 4. Reforçar el factor identitari, de vincle social i cultural amb el riu

En els darrers anys, la força de les mobilitzacions ciutadanes en defensa dels recursos i del paisatge han situat les Terres de l'Ebre al centre del debat territorial. La col·lectivitat reclama un nou model de desenvolupament del territori, amb el protagonisme de les comunitats locals.

L'any 2001, els ciutadans de l'Ebre defensaven el valor de l'Ebre amb el lema "Lo riu és vida, no al transvasament" que expressava l'oposició de la col·lectivitat sencera al projecte del transvasament de l'Ebre, recollit al Pla hidrològic nacional (PHN), basant-se en nombrosos estudis científics realitzats que demostraven la fragilitat de l'ecosistema fluvial, els valors d'uns recursos escassos i el risc al qual s'enfrontava el riu amb les actuacions proposades pel PHN. Aquest esdeveniment en particular va impulsar una sèrie d'accions que progressivament van reforçar el factor identitari i el vincle amb el riu.

Críteris i accions

- Fomentar la imatge de riu com a recurs.
- Institucions i entitats han d'assumir el paper de coordinadors per a la realització d'una sèrie d'esdeveniments i actuacions amb la finalitat de posar en evidència el sentiment identitari que vincula la població al riu.
- Reforçar el vincle social de la població ebrenc amb el riu com a lloc de memòria històrica, lloc de vida i com a element aglutinador de valors ecològics, culturals, estètics.
- Organitzar esdeveniments col·lectius vinculats al riu. Per exemple, unes jornades on es fomenti, en diferents punts de l'Ebre, la participació col·lectiva per netejar els marges del riu, campanyes de sensibilització enfocades al respecte per l'ecosistema fluvial, la participació dels pescadors i agricultors per vendre i fer difusió dels productes del riu, l'organització de rutes en bicicleta a través de la xarxa de camins al voltant del riu, etc.
- Organitzar una mostra d'esdeveniments per conèixer la història del riu (com les tradicionals regates de muletetes o pontones que s'organitzen a la comarca de Ribera d'Ebre) i promoure un ús més sostenible dels recursos hídrics per a la protecció de l'ecosistema fluvial.
- Reforçar el paper d'algunes associacions que intenten recuperar els mètodes d'ús de la terra o els antics sistemes de la navegació (entre altres, l'Associació Cultural Lo Llaüt d'Ascó, o el Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre), ja que coneixen el nivell de desenvolupament de les investigacions en curs i estudien la viabilitat de nous projectes de recerca al voltant de les formes i usos tradicionals.

2. El paisatge de l'olivera

Al pla de la Galera hi predomina el cultiu de l'olivera. A la imatge es pot observar bona part d'aquest monocultiu, amb el nucli de Masdenverge en primer terme, el de Santa Bàrbara en segon terme i Mas de Barberans al fons, ja als primers vessants del Port. Observatori del Paisatge

El conreu de l'olivera és un referent cultural de les Terres de l'Ebre. En alguns indrets, com a la Terra Alta i al baix Priorat, acostuma a aparèixer acompanyada de vinya o formant part d'un mosaic amb ametller, amb vinya o amb cereals. A la unitat plana del Baix Ebre i del Montsià, concretament al pla de la Galera, en canvi, hi predomina el cultiu de l'olivera en forma de monocultiu. És precisament aquest pla el que dona lloc a aquest paisatge d'atenció especial (PAE). Tenint en compte el caràcter dinàmic del paisatge agrari d'aquest àmbit, també s'han englobat dins del PAE els espais que en els últims anys s'han demostrat més vulnerables a les dinàmiques de mercat, reflectides en el territori en l'abandonament de conreus i la transformació de conreus de secà per conreus de regadiu, en particular, per conreus de cítrics, herbacis intensius o de noves oliveres en forma de conreus intensius.

Aquest pla està constituït per una matriu on el conreu de l'olivera arriba a assolir gairebé el 80% del total del sòl agrícola. Més enllà dels conreus d'oliveres i d'alguns garrofers o ametllers que delimiten les parcel·les, aquesta plana és el resultat de la composició de diferents elements que caracteritzen un escenari ric i complex, com ara masos (concentrats sobretot a la plana, entre els nuclis de Mas de Barberans, Santa Bàrbara, la Galera i la Sénia), pous, valones, refugis, marges i altres construccions de pedra seca (sobretot en els terrenys amb pendent, a les vores de Mas de Barberans, i en el sector més al nord de l'àmbit, entre Roquetes i Aldover), així com alguns exemplars d'oliveres singulars i monumentals (com les oliveres de la Farga de l'Arion I i II, a Ulldesona).

El paisatge de l'olivera té un alt valor estètic per l'ordre harmònic que generen les línies paral·leles dels arbres, per la pedra seca relacionada amb aquestes plantacions (murs, valones) i pel contrast dels colors (el verd fosc de l'anvers de la fulla, el verd gris i platejat del revers de la fulla, el gris de l'escorça i el marró o vermellós del terreny). En els indrets on hi ha garrofers, el contrast dels colors encara és més marcat, ja que les seves fulles són d'un verd fosc i brillant a l'anvers i més pàl·lid al revers. Les oliveres també formen un mantell arbrat uniforme que impedeixen sovint la visual dels elements construïts que es troben sota de les capçades dels arbres. Al mateix temps ressalten les irregularitats dels terrenys de secà i la topografia de certs indrets. Aquest paisatge manté, de manera puntual, elements de la vegetació mediterrània autòctona: carrasgars, màquies, garrigues i brolles.

Aquest àmbit també es caracteritza per la presència de nombrosos barrancs que la creuen en direcció oest-est, la major part dels quals tenen les capçaleres als Ports i desguassen a l'Ebre, ja sigui de manera directa o indirecta (barranc de Molins, barranc de Sant Antoni, barranc de Lledó, barranc de la Galera, barranc dels Clots, barranc de Valldebous, entre d'altres). Alguns d'aquests barrancs tenen un important valor ecològic i formen part de la xarxa del PEIN (barrancs de Sant Antoni, de Lloret i de la Galera).

Més allunyat del llit dels torrents, cap al sector sud de la unitat, hi predomina un terreny de naturalesa argilosa, visiblement dominat per una tonalitat roja. Sobre aquest estrat es localitzen els secans del Montsià, amb una superfície aproximada de 2.100 ha, amb taques de vegetació natural, principalment garrigues, en una extensió plana dominada per conreus d'oliveres. Aquest espai singular forma part de la xarxa del PEIN.

El conjunt agroforestal que caracteritza la plana és un sistema multifuncional, on persisteix una forta relació entre els factors biòtics, els abiòtics i els antròpics. De fet, l'alt nivell de biodiversitat es manté gràcies a la presència de l'agrosistema de l'olivera (i d'altres conreus de secà), i el de la ramaderia (dins de l'espai dels secans del Montsià i al barranc de la Galera). Per altra banda, el valor productiu d'aquest paisatge multifuncional és evident, especialment amb l'aposta per una producció de qualitat amb el segell de deno-

minació d'origen protegit DOP Oli del Baix Ebre-Montsià. Una altra iniciativa de valorització de la producció consisteix a vendre oli dels exemplars més monumentals i singulars, amb l'objectiu de posar en valor l'edat dels peus d'olivera d'on s'extreu l'oli.

Els únics nuclis urbans que es troben dins d'aquest àmbit són la Sénia, Mas de Barberans i Santa Bàrbara. D'aquests, destaca per la seva ubicació Mas de Barberans, poble ubicat al peu de la vessant del Port, des del qual es té una visual gairebé única del conjunt de la plana. Tanmateix, hi ha altres agrupacions residencials, més o menys estructurades, sovint disseminades, que es troben als termes municipals de Roquetes, com els Xalets de les Crevetes, o de Tortosa, com els Reguers. Aquest últim constitueix un cas de polarització urbana a la vora de la carretera TV-3422 direcció Tortosa-Alfara de Carles, que en les últimes dècades s'ha anat ampliant cap a la conurbació dels nuclis esmentats. Al voltant d'alguns d'aquests nuclis, en les darreres dècades s'ha detectat un augment de l'activitat ramadera intensiva. Es tracta de granges i naus aïllades o agrupades, construccions poc integrades, situades enmig d'un paisatge agrícola i a la vora de vies de comunicació. Aquesta situació es dona sobretot en sectors entre els Reguers i Roquetes, al nord de la T-342; entre Roquetes i Mas de Barberans, a les vores de la TV-3421; i als entorns dels nuclis urbans de la Galera i de Santa Bàrbara.

La resta d'elements edificats que es poden reconèixer al territori són masos, casetes aïllades en origen d'ús rural i sovint ampliadetes, reestructurades i transformades com a residència permanent, disperses pel pla de la Galera. Molts cops es tracta de parcel·les amb conreus d'oliveres semiabandonats i peces construïdes en mal estat (casetes, masos, o refugis de pedra).

A partir dels anys seixanta fins avui, i amb una intensitat creixent, es va produir una progressiva transformació de plantacions de secà a regadiu, en particular, de cítrics, que va afectar sobretot els conreus a Roquetes, Aldover, Santa Bàrbara i la Galera, i va modificar en part el caràcter d'aquest paisatge. Una altra dinàmica d'aquest paisatge és el progressiu abandonament de les explotacions i construccions associades, sobretot en les parcel·les ubicades en llocs amb pendent i de difícil accessibilitat, principalment provocada per l'envelliment dels agricultors i la pèrdua de competitivitat dels conreus de secà.

Un altre element destacat d'aquest paisatge és el canal Xerta-riu de la Sénia construït però no utilitzat durant el segle XX, que creua de nord a sud tot aquest paisatge i que actualment es troba en procés de restauració i ampliació. Aquest projecte ha de proporcionar aigua per a reg de suport als cultius actuals i ha implicat la construcció de tres basses d'aigua de grans dimensions a l'alçada del barranc de Vall d'Orella. Tot i això, es preveu que aquest projecte no comporti canvis en la tipologia de conreus però que afavoreixi la continuïtat de les explotacions i n'augmenti la producció. En aquest sentit, la plantació progressiva de nous oliverars, utilitzant sistemes més intensius i tecnificats, provoca la substitució o l'abandonament dels conreus d'oliveres tradicionals, atesa la major competitivitat dels primers. Els arbres més vells (sobretot els més monumentals) són objecte de venda per a jardineria, pública i privada, amb finalitat d'embelliment.

202

Una imatge aèria del pla de la Galera permet copsar l'estructura regular del cultiu de l'olivera solcada per diversos barrancs, entre els quals destaca el barranc de la Galera. ICC

Estratègies, criteris i accions

Estratègia 1. Valorar el territori rural vinculat a l'olivera

El paisatge de l'olivera té un valor estratègic perquè conserva un paisatge agrari de valor productiu, cultural i estètic que forma part de la identitat de la població de les Terres de l'Ebre. Per aquesta raó, cal reforçar la convicció per part de la col·lectivitat que aquest paisatge és un bé d'utilitat pública, i que l'aprofitament econòmic i la protecció de les oliveres són aspectes complementaris que de cap manera s'exclouen. En aquest sentit, és imprescindible assegurar el cultiu i la distribució de l'oli per mantenir el paisatge de les oliveres.

Criteris i accions

- Protegir i mantenir el mosaic agroambiental mediterrani.
- Impulsar ajudes fiscals i subvencions de l'Administració als propietaris i pagesos que amb la seva activitat agrícola assegurin la pervivència del paisatge de l'olivera.
- Incentivar la dimensió ecològica dels conreus d'oliveres a través de la integració amb altres cultius de secà.
- Impulsar fórmules de custòdia del territori entre propietaris privats i entitats de custòdia per a la gestió responsable del paisatge de l'olivera. La custòdia permet recuperar conreus d'olivera abandonats a través de la cessió a tercers de la gestió de les finques inactives.
- Promoure l'elaboració d'estudis i de plans de gestió del paisatge amb l'objectiu de mantenir viu el paisatge de l'olivera.
- Impulsar el seguiment permanent del cultiu de l'olivera, en sinergia amb les cooperatives: recollir documentació fotogràfica sobre l'evolució del conreu, animar a fer estudis arqueològics del patrimoni de la pedra seca associat al conreu de l'olivera i recuperar la història material i immaterial.
- Impulsar la formació i el coneixement de la cultura de l'olivera i dels territoris de secà, i fomentar un ús de l'aigua més ponderat.

El conreu de l'olivera al pla de la Galera està adscrit a la denominació d'origen protegida Oli del Baix Ebre-Montsià. Observatori del Paisatge

Estratègia 2. Impulsar una producció de qualitat i nous usos relacionats amb el cultiu de l'olivera

Actualment, el consumidor està més sensibilitzat per la qualitat dels productes que consumeix i pel vincle que tenen amb el territori local. Aquesta nova sensibilitat s'ha de reflectir en la preservació dels cultius i, per tant, d'un paisatge harmònic. El concepte de biodiversitat és bàsic per fomentar un cultiu amb un impacte ambiental reduït. Partint d'aquesta nova actitud, la presència d'espècies espontànies entre les oliveres pot resultar un avantatge per assolir un ús múltiple dins de l'agrosistema.

Críteris i accions

- Promoure una producció de qualitat.
- Empènyer estratègies per donar a conèixer l'oli de la Denominació d'Origen Protegida Oli del Baix Ebre-Montsià i els procediments autòctons d'explotació.
- Utilitzar l'olivera com a planta medicinal (per reduir la hipertensió) i com a producte d'herbolari (antioxidant i per a la protecció cel·lular).
- Organitzar cursos d'especialització per a la formació de tècnics especialitzats en el sector de l'olivera. En aquest sentit, cal donar subvencions per a projectes d'innovació tecnològica i de cultura biològica.
- Crear un centre d'experimentació farmacològica i fitoquímica, vinculat als centres de recerca universitaris.

204

Estratègia 3. Preservar el patrimoni

Una olivera secular o un abancament de pedra seca són els testimonis dels sentiments d'una comunitat i dels avantpassats (Desplanques, 1977). Per tant, el paisatge és una representació de la memòria local i cal preservar-ne tant els elements puntuals com el conjunt.

Críteris i accions

- Garantir la continuïtat dels exemplars d'olivera de més edat recollits en el Catàleg d'oliveres singulars i monumentals de les Terres de l'Ebre, elaborat pel Consorci de Serveis Agroambientals de les Comarques del Baix Ebre i Montsià (CODE, 2005).
- Inventariar els elements del patrimoni construït tradicional del paisatge de l'olivera (marges, feixes, tanques, molins, valones i masos) per avaluar-ne l'estat i preservar-los.
- Habilitar mecanismes i incentius econòmics adreçats als propietaris de les finques per promoure la restauració i/o rehabilitació dels habitatges i construccions i dels elements característics de l'arquitectura tradicional.
- Garantir que la venda de masos impliqui el manteniment de la finca i sobretot del terreny agrícola que s'hi vincula.
- Donar a conèixer i promoure actuacions de restauració dels masos i pobles deshabitats d'aquest àmbit. D'aquesta política destaquen el poble de Carrascal, situat a 8 quilòmetres del poble Mas de Barberans, i el mas de Menescala, un petit mas aïllat

de bellesa imponent, amb façana de pedra, coberta de teula i acabats amb totxo ceràmic.

Estratègia 4. Difusió del paisatge de les oliveres

El paisatge de l'olivera és representatiu d'una cultura humana vinculada a l'explotació agrària. Es tracta d'un conjunt de tradicions, valors ambientals i paisatgístics que són desconeguts per una part de la població. La seva difusió amb objectius turístics pot ajudar a mantenir aquests paisatges.

Críteris i accions

- Fomentar un nou model de turisme rural alternatiu al model de sol i platja, enfocat al coneixement de l'interior de la comarca i dels sistemes tradicionals de secà.
- Organitzar visites didàctiques per recuperar el significat del vincle entre territori i cultura tradicional de l'oli. Les visites haurien de descobrir diversos aspectes d'aquest paisatge, com ara la simbologia, les vivències populars de la cultura rural (cançons i pràctiques religioses, com per exemple la benedicció d'oli).
- Fomentar, als nuclis d'interior com la Sénia, Mas de Barberans, Godall, Santa Bàrbara i Masdenverge, un desenvolupament basat en opcions de gestió dels espais d'interès natural.
- Valorar el sistema d'espais naturals dels secans del Montsià i crear una xarxa dels itineraris que creuen la unitat plana del Baix Ebre-Montsià: camí de les Sinyoles, camí de la bassa d'Home-des, etc.
- Revalorar l'itinerari pel barranc de Lledó (carretera de Santa Bàrbara a Mas de Barberans), per on passa un tram (el de l'interior) de l'antiga Via Augusta, i complementar-lo amb altres dues rutes de descoberta del paisatge de l'olivera: l'itinerari pel barranc de la Galera i l'itinerari de les oliveres històriques.

L'itinerari pel barranc de la Galera permet aproximar-se al conreu d'oliveres en terrasses de pedra seca que arriben fins al barranc i a la seva vegetació natural. Observatori del Paisatge

3. El paisatge de la pedra seca

*Els marges de pedra seca, entre d'altres, tenen la funció de delimitar parcel·les de conreus de secà.
Yamileth Amelines, Escola d'Art i Disseny de Tarragona*

El paisatge de la pedra seca és present en el 65% de les Terres de l'Ebre. El seu abast territorial i el fet de tractar-se d'un paisatge amb valor productiu, cultural i estètic que forma part de la identitat, del sentit del lloc i de l'imaginari paisatgístic de les Terres de l'Ebre, expliquen que sigui considerat un paisatge d'atenció especial.

Precisament aquesta extensa superfície ha fet que la delimitació d'aquest paisatge d'atenció especial no hagi estat fàcil. S'ha procurat delimitar una àrea prou representativa de la importància d'aquest paisatge i de les seves dinàmiques. En concret s'ha escollit la totalitat de la unitat de paisatge vessants de Tivenys-coll de l'Alba, els vessants sud i oest de les serres de Cardó-Boix, i el sud del litoral del Baix Ebre. És aquí on hi ha una elevada concentració

d'elements de pedra seca associats a un conjunt d'explotacions agrícoles d'oliveres, garrofers i ametllers, acompanyats de formacions vegetals de brolles i bosquines de pi blanc.

La transformació agrària del territori durant el primer terç del segle XIX i fins ben entrat el segle XX (entre altres causes, per les desamortitzacions de Mendizábal) va provocar l'aprofitament del màxim d'espai per a l'agricultura (principalment es van conrear terrenys forestals ocupats fins aleshores per prats, brolles, garrigues, bosquines i boscos comunals). Aquest fet va implicar la necessitat de donar cobertura, per part del pagès, a nous pragmatismes associats a les superfícies conreades (refugi per a persones i animals, proveïment i emmagatzematge d'aigua, creació i protecció del sòl cultivable, establiment de llinars entre propietats, entre d'altres).

Les construccions de pedra seca van ser els elements emprats per donar resposta a aquests requeriments. Els marges i murs, borges i barraques, aljubs i valones en són alguns exemples.

El material que va permetre construccions grans i estables a la baixa muntanya va ser la pedra calcària provinent de la roca mare. Així, els marges i els murs esdevenen els elements arquitectònics més abundants d'aquestes zones. Nítidament superposats a les corbes de nivell, formen nombrosos bancals amb la pretensió última de garantir l'acumulació i la retenció de sòl fèrtil enfront del potencial erosiu que presenten aquestes zones amb pendents moderats o elevats.

Als sectors de menys pendent del sud del litoral del Baix Ebre, moltes generacions han estat espedregant i netejant el sòl que cobria originàriament aquestes zones. Aquí és característica la presència del taperot (crosta calcària en superfície) que determina formes de la pedra més irregulars, un aspecte que ha implicat unes construccions menys espectaculars que a les zones de calcàries compactes de més pendent. En aquests llocs planers, els marges actuen principalment com a dipòsits de pedra, en els quals s'acumulen els materials extrets, i també, com a límit de demarcació entre les diferents propietats.

A prop dels pobles les construccions més abundants són les barraques o borges. Es tracta de construccions de gran solidesa que per les seves dimensions i formes esdevenen més un refugi que un habitatge. Les explotacions més allunyades dels pobles, en canvi, tradicionalment han requerit unes construccions que permetin l'allotjament del pagès per un període de temps més perllongat. En aquestes zones, doncs, les barraques sovint són substituïdes per les anomenades "casetes", construccions de pedra i morter amb teulada d'un sol aiguavés, que generalment disposen de pallissa i aljub.

206

Murs de pedra seca abandonats a les serres de Cardó-Boix. Albert Farnós, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

A les explotacions agrícoles més allunyades dels pobles, és més habitual trobar les anomenades "casetes", construccions de pedra i morter amb teulada d'una sola vessant. Observatori del Paisatge

En relació amb les dinàmiques d'aquest paisatge, cal destacar un fet dominant: l'abandonament dels conreus que se sostenen sobre els marges i bancals, tant per l'envelliment dels professionals del sector com pel baix rendiment dels productes agrícoles. L'abandonament d'aquests conreus abançalats sol comportar la proliferació de la massa forestal i una consegüent homogeneïtzació del paisatge. Per altra banda, també es detecta una manca de relleu generacional entre els mestres artesans de la pedra seca.

Un altre factor que pot influenciar en el manteniment d'aquestes construccions és la regressió de l'activitat ramadera vinculada a aquests paisatges, amb el consegüent deteriorament de l'arquitectura de la pedra seca associada, com són els lligallos, les basses, etc.

Als sectors més planers, també cal destacar la substitució de conreus i processos de mecanització que modifiquen o eliminen els elements de l'arquitectura de la pedra seca.

Per altra banda, la venda de finques amb caseta o mas per rehabilitar-les o per fixar-hi la primera residència també és una dinàmica que sovint comporta l'abandonament del conreu associat als masos i dels elements de l'arquitectura de la pedra seca vinculats.

Estratègies, criteris i accions

Estratègia 1. Potenciar la consolidació d'un paisatge agrari dinàmic amb pagesos i ramaders

Per tal de garantir la viabilitat dels paisatges de la pedra seca, és absolutament imprescindible que les activitats econòmiques que els han creat siguin viables, i evitar que les noves activitats que tenen lloc en aquests paisatges puguin deteriorar o fer desaparèixer aquest patrimoni.

criteris i accions

- Controlar i limitar les compres de finques agràries per part de persones que no es dediquen a la pagesia.
- Protegir l'espai agrari en aquells punts on sigui vulnerable davant dels canvis d'usos del sòl, prohibint-hi la transformació de conreus.
- Estudiar la possibilitat de crear una normativa urbanística que permeti, en aquells indrets on es consideri compatible, la rehabilitació de masos per a primera o segona residència, sempre que vagi acompanyada d'un projecte de manteniment del paisatge agrari del conjunt global de la finca.
- Assegurar l'accessibilitat de l'agricultor als camps de conreu mitjançant el manteniment d'una xarxa de camins adaptada a les necessitats de la pagesia.
- Crear ajudes i subvencions per assegurar el manteniment dels paisatges de secà, que fixen el patrimoni de la pedra seca i que tenen dificultats per mantenir-se viables en el mercat.
- Recuperar i preservar els lligallos (camins ramaders), i afavorir-ne la utilització (per exemple, promovent la pastura i fomentant-ne la utilització com a senders d'excursionisme).
- Promoure la ramaderia extensiva al paisatge agrari de la pedra seca, afavorint la pastura de sota dels oliverars i als camps d'ametllers, com a benefici per als ramats, que hi obtenen aliment, i per als cultius mateixos, atès que aquesta pràctica permet controlar l'estrat herbaci.

Estratègia 2. Preservar un paisatge agrari ric en patrimoni conreat i patrimoni construït **criteris i accions**

- Recolzar els treballadors del sector agrícola i les seves explotacions agràries promovent-hi la innovació i millorant-ne la rendibilitat.
- Aprofundir en la xarxa d'itineraris establerta en aquest catàleg per visitar els llocs amb més interès paisatgístic des del punt de vista del patrimoni de la pedra seca.
- Fomentar la diversificació d'activitats dins de l'explotació, promovent inversions innovadores però lligades a l'activitat agrària, com ara l'agroturisme, l'elaboració artesanal de productes, l'aprofitament forestal, la producció energètica a través de la biomassa o l'energia solar fotovoltaica, etc.
- Promoure la importància de la preservació i manteniment de les construccions de la pedra seca a partir del reconeixement professional i social del pagès quant a la seva funció productiva, ambiental i social.
- Fomentar l'aplicació de mesures agroambientals. Aquestes comporten el fet de valorar l'agricultor com a mantenidor del paisatge rural i dels seus valors naturals, estètics, històrics, simbòlics i socials. Com a pràctica agroambiental per a la preservació del sòl, destaca la conservació de les terrasses i dels marges de pedra seca. Algunes mesures agroambientals es poden assolir a través d'accions de custòdia del territori, la generació d'un banc de terres o altres mecanismes.

Les barraques de pedra seca són un dels elements més singulars de l'arquitectura de pedra seca. Observatori del Paisatge

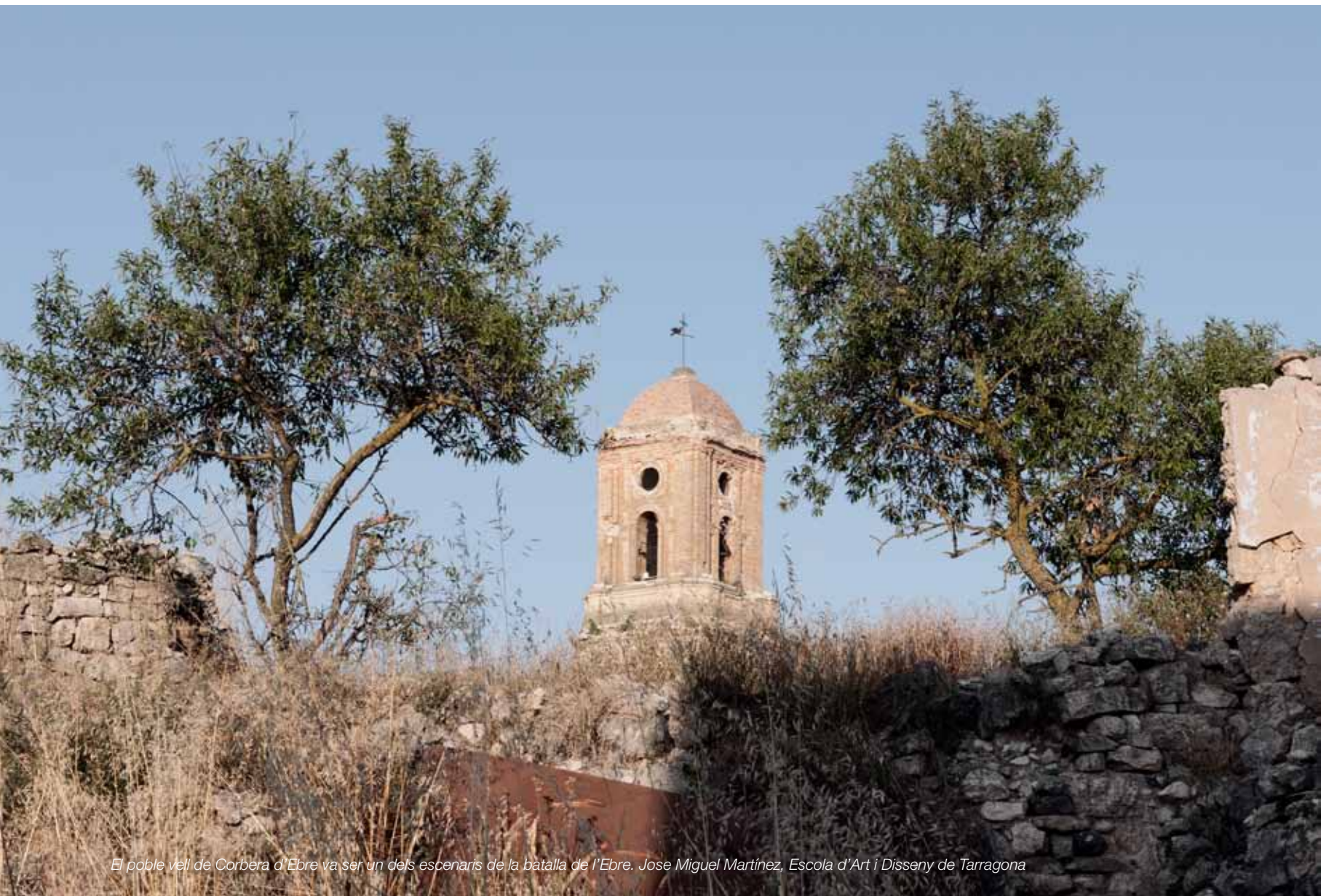
Estratègia 3. Una activitat agrària vinculada a la pedra seca compatible amb la preservació del paisatge i la qualitat ambiental

El cultiu predominant en el paisatge agrari de la pedra seca és l'olivera. Es pot considerar, doncs, que les pràctiques ecològiques o integrades seran segurament les més viables en aquells indrets on, a conseqüència de l'elevat pendent, de la dimensió reduïda de les parcel·les, de la falta de disponibilitat hídrica o de les dificultats de mecanització sigui pràcticament inviable el desenvolupament d'un oliverar intensiu. En aquestes zones, l'oliverar ecològic o integrat permetrà desenvolupar un equilibri amb el medi i, alhora, obtenir rendiments extrems a l'explotació, ja sigui a través del valor afegit que es pot obtenir per la qualitat del producte elaborat, o a través de mesures agroambientals. Per contra, als territoris amb pendents suaus, amb sòls fèrtils i profunds, amb una dimensió més gran del parcel·lari i amb més facilitat de mecanització, és més probable que es transformin en plantacions d'oliverar intensives. Malgrat tot, en aquestes zones caldrà promoure, en la mesura que sigui possible, el manteniment del paisatge que genera l'arquitectura rural de la pedra seca.

 criteris i accions

- Establir un centre d'informació permanent de les construccions de pedra seca, la seva història i funcionalitats, on també es facin tallers de formació de professionals de la tècnica constructiva de la pedra seca.
- Implementar, a través de les eines i instruments de planificació i gestió del territori, polítiques de preservació i valoració de les construccions de pedra seca.
- Promoure la declaració de bé cultural d'interès local (BCIL) per als conjunts o elements de pedra seca més destacats, i si és necessari restaurar-los.
- Promoure la creació i aplicació d'instruments que permetin una gestió integral del paisatge de la pedra seca de tot l'àmbit de les Terres de l'Ebre i que incideixin en el planejament territorial i urbanístic.

4. El paisatge de la batalla de l'Ebre

El poble vell de Corbera d'Ebre va ser un dels escenaris de la batalla de l'Ebre. Jose Míguel Martínez, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

La batalla de l'Ebre va tenir lloc entre el 25 de juliol i el 16 de novembre de 1938, en el marc de la Guerra Civil Espanyola (1936-1939). El valor històric, cultural, simbòlic i identitari que aquest esdeveniment històric té per a la població de les Terres de l'Ebre explica el seu tractament com a paisatge d'atenció especial.

Al bloc 3 d'aquesta publicació es descriu detalladament com el paisatge va ser determinant en aquesta batalla i també es parla dels valors, tant materials com immaterials, que actualment es relacionen amb aquest episodi bèl·lic i converteixen l'espai on va succeir en un lloc singular.

Cal destacar que des de principi del segle XXI, el Consorci Memorial dels Espais de la Batalla de l'Ebre (COMEBE) ha donat un fort im-

puls a la recuperació de la memòria històrica de la batalla, a través de la creació de centres d'interpretació, de la creació de rutes als principals escenaris de la batalla i de la recuperació d'espais històrics (descrits al bloc 3 d'aquesta publicació).

Però al marge d'aquests espais de memòria recuperats, i dels centres d'interpretació, el riu, les serres de Pàndols-Cavalls, els pobles i els camps de conreu del sector comprès entre el riu Ebre i l'altiplà de la Terra Alta, globalment encara són, avui dia, testimonis del que va succeir durant els cent quinze dies que va durar la batalla de l'Ebre. A banda dels molts testimonis materials (trinxeres, refugis, restes d'armament, entre d'altres), persisteixen en aquest paisatge molts records dels fets i significats que va tenir aquell enfronta-

El Consorci Memorial dels Espais de la Batalla de l'Ebre ha donat un fort impuls a la recuperació de la memòria històrica de la batalla a través, entre d'altres, de la recuperació d'espais històrics com el mirador del Bassot. Observatori del Paisatge

ment. Molts dels testimonis materials són coneguts, però molts altres s'han perdut en l'anonimat del temps i el pas dels anys els ha desfigurats, els ha coberts o els vents i les pluges els han desgranat o enfonsat.

Per altra banda, totes aquestes actuacions encaminades a remarcar aquests espais han afavorit l'increment de turistes que visiten aquesta zona. En aquest sentit, el turisme cultural que es veu atret per aquest tipus de recurs pot contribuir al progrés social i econòmic de la zona, amb una oferta de qualitat i amb la pretensió d'educar per la pau i en els valors democràtics.

Estratègies i criteris

Estratègia 1. Redactar un projecte integral de recuperació del camp de batalla basat en la preservació i la interpretació paisatgística

Criteris i accions

- Establir les aliances necessàries per redactar un projecte únic de recuperació del camp de batalla basat en la preservació i la interpretació del paisatge.

Estratègia 2. Crear i potenciar itineraris i miradors que expliquin els paisatges actuals i històrics de la batalla de l'Ebre

Criteris i accions

- Establir una xarxa de recorreguts, motoritzats i no motoritzats, que permeti aproximar-se als paisatges de la batalla de l'Ebre.
- Establir una xarxa de miradors a la vora de les carreteres, en indrets que permetin la contemplació i el coneixement d'aquests paisatges. El condicionament dels miradors i paradors s'ha de fer de tal manera que se n'eviti una artificialització innecessària.
- Crear una senyalització, harmònica i discreta, a les vores de les carreteres que permeti fer un seguiment correcte dels itineraris motoritzats.

Estratègia 3. Ampliar la recerca en l'anàlisi del paisatge històric

Criteris i accions

- Fomentar estudis que permetin entendre com era el paisatge durant la batalla de l'Ebre i plantejar la recuperació d'alguns fragments de paisatge tal com eren l'any 1938.
- Crear, dins el COMEBE, una línia específica en recerca i catalogació dels paisatges històrics.

Estratègia 4. Vincular el paisatge de la batalla de l'Ebre amb altres experiències que hagin sabut recuperar el valor d'espais històrics de batalles, tant en l'àmbit europeu com en el mundial

209

Criteris i accions

- Crear un comitè dins el COMEBE que es relacioni formalment amb altres entitats internacionals que treballin en la mateixa línia d'actuació.
- Homologar les actuacions que es volen fer amb les que s'han dut a terme en altres indrets d'Europa i del món.

Estratègia 5. Revalorar, adequar i difondre els paisatges per fer-ne un ús pedagògic i turístic

Criteris i accions

- Desenvolupar el potencial didàctic i educatiu que presenta el paisatge de la batalla de l'Ebre.
- Incloure els paisatges de la batalla de l'Ebre en les campanyes de promoció turística de les Terres de l'Ebre.

Bloc 5

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

El Conveni europeu del paisatge insta les diverses societats europees a definir uns objectius de qualitat paisatgística. Com a punt de trobada entre les aspiracions de la ciutadania, l'opinió dels experts i les polítiques públiques en relació amb el paisatge, els objectius de qualitat paisatgística plasmen, de manera fidedigna i després d'un intens procés de consulta i participació pública, la meta final que una societat es marca a si mateixa en termes de millora dels seus paisatges. El Conveni mateix els defineix com la plasmació, per part de les administracions públiques, de les aspiracions de la col·lectivitat pel que fa a les característiques paisatgístiques de l'entorn. Els objectius de qualitat paisatgística responen a la pregunta, tan senzilla i complexa alhora, sobre quin paisatge volem.

Més enllà de la incidència que tinguin en els instruments propis de la planificació territorial, urbanística o sectorial, els objectius de qualitat paisatgística també tenen la funció de promoure la consciència ciutadana en relació amb el paisatge. Els objectius de qualitat paisatgística han d'actuar de guia i de marc de referència no només per a l'Administració, en qualsevol dels seus nivells, sinó també per al conjunt de la ciutadania, tant en l'àmbit del que habitualment s'entén per societat civil com en el pròpiament individual. Els objectius de qualitat paisatgística tenen, per tant, un rang estratègic i faciliten l'avenç cap a una nova cultura de la gestió i l'ordenació del territori que exigeix grans dosis de sensibilitat paisatgística per part de tots els agents que hi intervenen i de la societat en general.

212

Els catàlegs de paisatge de Catalunya que elabora l'Observatori del Paisatge són els principals instruments que preveu la Llei del paisatge per a la definició d'objectius de qualitat paisatgística a Catalunya. En els catàlegs de paisatge de Catalunya, els objectius de qualitat paisatgística sorgeixen dels atributs, valors i reptes identificats en els paisatges d'aquest àmbit territorial, després de recollir l'opinió dels ciutadans i dels principals agents socials i econòmics presents a cada territori. Aquests objectius es formulen també per a cadascun dels altres sis àmbits territorials de Catalunya i per a cada unitat de paisatge identificada en els mateixos catàlegs.

Deu objectius de qualitat paisatgística per a Catalunya

De la llarga i variada llista d'objectius de qualitat paisatgística definits a mesura que s'han anat elaborant els catàlegs de paisatge, n'emerdeixen deu que fan referència a aspectes que són comuns a la major part de Catalunya. Aquests són els objectius de qualitat paisatgística per a Catalunya:

- Uns paisatges **ben conservats, gestionats i ordenats**, independentment de la seva tipologia (urbans, periurbans, rurals o naturals) i del seu caràcter.
- Uns paisatges **vius i dinàmics** — els existents i els de nova creació a través de la intervenció —, capaços d'integrar les inevitables transformacions territorials sense perdre la seva idiosincràsia.
- Uns paisatges **heterogenis**, que reflecteixin la rica diversitat paisatgística de Catalunya i que s'allunyin de l'homogeneïtzació.

- Uns paisatges **endregats i harmònics**, que evitin el desordre i la fragmentació.
- Uns paisatges **singulars**, que s'allunyin de la banalització.
- Uns paisatges que mantinguin i potenciïn els seus **referents i valors**, tangibles i intangibles (ecològics, històrics, estètics, socials, productius, simbòlics i identitaris).
- Uns paisatges sempre **respectuosos** amb el llegat del passat.
- Uns paisatges que transmetin **tranquil·litat**, lliures d'elements dissonants, de sorolls discordants i de contaminació lluminosa i olfactiva.
- Uns paisatges que puguin ser **gaudits** sense posar-ne en perill el patrimoni i la idiosincràsia.
- Uns paisatges que **atenguin la diversitat social** i contribueixin al benestar individual i social de la població.

Quinze objectius de qualitat paisatgística per a les Terres de l'Ebre

Per a les Terres de l'Ebre s'han formulat quinze objectius de qualitat paisatgística (vegeu la taula 7), coherents amb els deu definits per a Catalunya. El procés d'elaboració dels quinze objectius de qualitat paisatgística de les Terres de l'Ebre ha tingut en compte els resultats obtinguts en el procés de participació endegat en l'elaboració d'aquest catàleg. Recullen, per tant, les aportacions realitzades pels agents entrevistats com a representants d'entitats socials i econòmiques i culturals relacionades, de manera directa o indirecta, amb la intervenció en el paisatge. També es fan ressò dels resultats dels grups de discussió organitzats, dels tallers amb agents i dels tallers oberts. Finalment, també recullen les opinions expressades per la ciutadania en l'enquesta telefònica i en la consulta web (tots els processos es descriuen al bloc 1). D'aquesta manera es pretén assolir un dels reptes plantejats en el procés d'elaboració dels objectius de qualitat paisatgística: complementar la percepció col·lectiva del paisatge — de la societat actual i de la de temps passats — amb consideracions ètiques i tècniques basades en l'interès general.

Els atributs i les qualitats de cadascun dels paisatges caracteritzats i avaluats a través del treball de camp i de l'anàlisi paisatgística esdevenen bàsics a l'hora de plantejar els reptes paisatgístics i els objectius per a l'ordenació territorial de les Terres de l'Ebre i, en el marc d'un desenvolupament sostenible, cal que siguin considerats en els processos de disseny del conjunt de polítiques públiques. Per facilitar aquesta tasca, la definició de cadascun dels objectius es complementa amb el mapa dels objectius de qualitat paisatgística de les Terres de l'Ebre, realitzat a partir de la cartografia de valors, dinàmiques, miradors i itineraris elaborada en les fases de caracterització i avaluació del catàleg de paisatge.

Els objectius de qualitat paisatgística per a l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre s'adrecen a una escala mitjana (1:50.000), d'acord amb l'escala utilitzada en els plans territorials parcials (PTP) i en

els plans directors territorials (PDT). Tal com s'estableix a la Llei del paisatge, les recomanacions i les propostes dels objectius de qualitat paisatgística, que per elles mateixes no tenen caràcter normatiu, seran precisades i incorporades a les directrius del paisatge previstes en el planejament territorial (art. 12, Llei 8/2005). En el cas de les Terres de l'Ebre, aquestes directrius ja es van incorporar en el Pla territorial parcial de les Terres de l'Ebre aprovat el 27 de juliol de 2010.

Criteris i accions per a l'àmbit de les Terres de l'Ebre

La Llei 8/2005, de 8 de juny, de protecció, gestió i ordenació del paisatge, en l'article 11, apartat f), estableix que els catàlegs de paisatge han d'incorporar una proposta de mesures i accions necessàries per assolir els objectius de qualitat paisatgística. Les mesures, tal com s'han concebut en el catàleg, equivalen a criteris generals que contribueixen a l'assoliment dels objectius de qualitat paisatgística. Les accions corresponen a actuacions, projectes

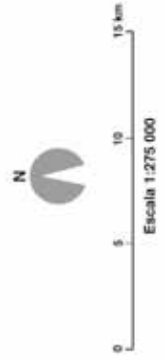
o iniciatives impulsades per les administracions que, seguint els criteris establerts prèviament, també ajudin a l'assoliment dels objectius de qualitat paisatgística definits. En cap dels dos casos es tracta d'una llista exhaustiva de criteris i accions, atès que l'assoliment de l'objectiu de qualitat paisatgística depèn en molts casos de dinàmiques que s'escapen de l'àmbit d'actuació del catàleg de paisatge.

Així, dels quinze objectius de qualitat paisatgística definits per a l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre es deriven un conjunt de criteris i mesures dirigit a les polítiques territorials i sectorials. Aquesta proposta de mesures i accions ha servit, entre altres propòsits, per definir les directrius de paisatge que formen part de la normativa del Pla territorial parcial de les Terres de l'Ebre.

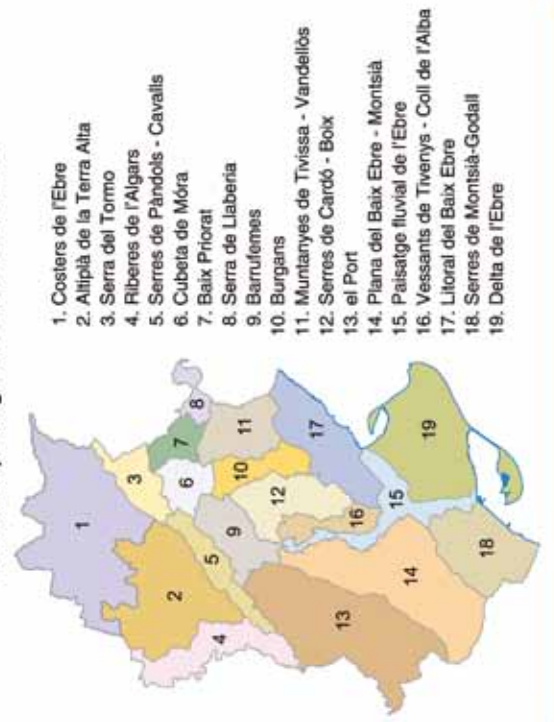
El present capítol, doncs, conté tant els quinze objectius de qualitat paisatgística formulats per a l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre, com els criteris i les accions que han de permetre concretar aquests objectius de qualitat paisatgística.

Taula 7. Objectius de qualitat paisatgística per a les Terres de l'Ebre

1. Uns assentaments urbans amb un creixement ordenat, respectuós amb la seva singularitat, amb perímetres nítids, dimensionat d'acord amb les necessitats reals i que no compromet el caràcter agrari dels espais circumdants.
2. Unes urbanitzacions endreçades i dotades d'elements de qualitat paisatgística.
3. Uns paisatges litorals gestionats integralment, amb unes intervencions dirigides a dotar-los de qualitat i de noves identitats, a la vegada que se'n millori l'accessibilitat per al gaudi i l'ús social amb respecte vers els valors naturals i estètics que contenen.
4. Uns paisatges naturals ben conservats, amb qualitat paisatgística, i que compaginin l'activitat agropecuària, l'extracció de recursos naturals i l'ús turístic i de gaudi.
5. Uns assentaments disseminats amb unes construccions aïllades (masos, magatzems agrícoles, granges, coberts d'eines, etc.) vinculats a la viabilitat de les explotacions agràries.
6. Unes infraestructures lineals (xarxa viària i ferroviària, conduccions de gas i d'electricitat...) integrades paisatgísticament i que no malmetin la continuïtat paisatgística i social del territori.
7. Uns espais periurbans més ordenats que aportin nous elements d'interès en el paisatge i contribueixin a millorar la imatge d'accés als nuclis urbans.
8. Unes àrees especialitzades (industrials, logístiques, comercials, de producció d'energia, de tractament, abocament de residus...) ubicades en zones visuals no preferents o notòries i dissenyades (o redissenyades) tenint en compte els tractaments de façana i les tipologies edificatòries.
9. Uns parcs eòlics i fotovoltaics planificats amb visió de conjunt a escala regional i disposats en sintonia amb els elements que configuren el paisatge.
10. Uns fons escènics de qualitat que mantinguin els referents visuals i identitaris de les Terres de l'Ebre.
11. Una xarxa de miradors i itineraris paisatgístics que posin en valor les panoràmiques més rellevants i permetin interactuar amb la diversitat i els matisos dels diferents paisatges de les Terres de l'Ebre.
12. Uns paisatges dels entorns fluvials, urbans i naturals del riu Ebre, de la resta de rius ebrencs, i del conjunt de barrancs i rieres, que conservin els seus valors i siguin accessibles per a activitats de gaudi respectuós.
13. Un paisatge del delta de l'Ebre vinculat a la conservació, gestió i revalorització del conreu de l'arròs, de la xarxa de camins, canals i recs, del patrimoni arquitectònic, així com altres valors naturals, històrics, estètics i simbòlics que aquest espai conté.
14. Un paisatge format per la pedra seca i per mosaics agroforestals i agraris, productiu i conservat com a referent estètic i identitari de les Terres de l'Ebre.
15. Una arquitectura vinculada als paisatges de secà i de regadiu tradicional, a les construccions defensives i a les construccions religioses, i que els doti d'un contingut i una significació territorial i paisatgística.

Unitats de paisatge de les Terres de l'Ebre

1. Costers de l'Ebre
2. Altiplà de la Terra Alta
3. Serra del Tormo
4. Riberes de l'Algars
5. Serres de Pàndols - Cavalls
6. Cubeta de Móra
7. Baix Priorat
8. Serra de Lieberia
9. Barruïemes
10. Burgans
11. Muntanyes de Trivissa - Vandellòs
12. Serres de Cardó - Boix
13. el Port
14. Plana del Baix Ebre - Montsià
15. Paisatge fluvial de l'Ebre
16. Vessant de Tivenys - Coll de l'Alba
17. Litoral del Baix Ebre
18. Serres de Montsià-Godall
19. Delta de l'Ebre

	OQP 1	Paisatge urbà
	OQP 2	Urbanització difusa
	OQP 3	Paisatge litoral
	OQP 4	Paisatge natural
	OQP 5	Àrea d'assentaments disseminats
	OQP 6	Infraestructura lineal
	OQP 7	Espai periurbà i accés a nucli urbà
	OQP 8	Àrea especialitzada
	OQP 10	Geoforma, element patrimonial i nucli encimbellat
	OQP 11	Mirador
	OQP 12	Paisatge fluvial
	OQP 13	Delta de l'Ebre
	OQP 14	Paisatge de la pedra en sec
	OQP 15	Arquitectura d'interès històric

	Xarxa hidrogràfica
	Unitat de paisatge
	Cap de municipi
	línerari motoritzat

Per a la descripció dels objectius de qualitat paisatgística, vegeu la taula adjunta.

Objectiu 1

Uns assentaments urbans amb un creixement ordenat, respectuós amb la seva singularitat, amb perímetres nítids, dimensionat d'acord amb les necessitats reals i que no comprometi el caràcter agrari dels espais circumdants

216

*Vista del cap de la vila de Miravet presa des del castell de la població.
Marc Coromina, Escola d'Art i Disseny de Tarragona*

Les Terres de l'Ebre han estat habitades des d'abans del paleolític i posteriorment per ibers, romans, àrabs, etc., fet que ha donat lloc a un divers patrimoni arquitectònic i urbà. En aquest sentit, cal destacar els nuclis antics de Tortosa, Vilalba dels Arcs, Batea, Sant Carles de la Ràpita, o el Cap de la Vila de Miravet; els nuclis urbans d'Arnes, Horta de Sant Joan, Tivissa o l'Ametlla de Mar; els cellers modernistes de Gandesa i el Pinell de Brai; el Poble Vell de Corbera d'Ebre; el Lligallo del Gànguïl o el Lligallo del Roig, entre d'altres.

El paisatge urbà emergeix del mosaic de formes, línies, textures, colors i percepcions que el procés urbanitzador ha generat en els pobles i les ciutats. El centre històric, els eixamples, els polígons residencials, les ciutats jardí, els barris d'autoconstrucció, els creixements suburbans, els antics nuclis mariners i portuaris, etc., presenten unes morfologies i unes tipologies constructives característiques, que reflecteixen tant el període històric en què van ser executats com les problemàtiques urbanes a què devia fer front el projecte. En aquest sentit, les Terres de l'Ebre es caracteritzen per un conjunt de poblacions que mantenen uns patrons d'assentament singulars i que constitueixen un valuós patrimoni urbanístic. Són els següents:

- Nuclis encimbellats, és a dir, nuclis de morfologia orgànica en relació amb la topografia i de perfil elevat. Són Miravet (Cap de la Vila), Horta de Sant Joan, Arnes, Paüls i Tivissa.
- Nuclis pesquers, és a dir, nuclis de costa que mantenen la tipologia tradicional vinculada a la pesca. Són l'Ametlla de Mar, l'Ampolla, Sant Carles de la Ràpita i les Cases d'Alcanar.
- Nuclis camí, és a dir, nuclis urbans que històricament han anat creixent al costat dels antics camins ramaders o lligallos. Són, entre altres, Campredó, el Lligallo del Gànguïl i el Lligallo del Roig. També aquells nuclis que històricament han anat creixent al voltant de les carreteres, com l'Aldea, el Perelló i Corbera d'Ebre.

- Nuclis amb una trama ortogonal, és a dir, nuclis que s'estructuren al voltant d'una plaça central a partir de la qual sorgeixen els carrers que adopten una estructura quadriculada o en malla. Són, entre altres, Ulldecona, els Reguers, Gandesa i Xerta.
- Nuclis disseminats, és a dir, nuclis que s'han format a partir d'un procés de densificació del poblament disseminat. Són els municipis de Deltebre i Sant Jaume d'Enveja. També els espais de poblament disseminat, formats per cases amb hort, situats a les corones dels nuclis urbans, com Tortosa i Roquetes.

No obstant això, aquest àmbit ha experimentat transformacions com a conseqüència del creixement dels nuclis urbans i el deteriorament o inclús desaparició de les trames urbanes tradicionals, especialment als nuclis de població del tram baix del riu Ebre (Tortosa, Roquetes, Amposta, Deltebre), del predelta (l'Aldea, Camarles), i els situats al litoral (l'Ametlla de Mar, l'Ampolla, Sant Carles de la Ràpita), així com a les capitals interiors (Móra d'Ebre, Gandesa), i altres nuclis importants de població, com Ulldecona o la Sénia.

A les Terres de l'Ebre, aquests nous assentaments urbans es desenvolupen a partir del creixement dels nuclis urbans ja consolidats històricament, o bé vinculats als creixements impulsats sota el paraigua del turisme, sobretot residencial, a les localitats ubicades al litoral: l'Ametlla de Mar, l'Ampolla, Sant Carles de la Ràpita, o les Cases d'Alcanar.

En aquest sentit, són aquests nuclis de les Terres de l'Ebre, situats en indrets estratègics o àrees de pas de vies de comunicació, que presenten un creixement urbà dinàmic i absorbeixen bona part de la nova població i activitat econòmica. Aquests assentaments s'han de regular i cal prioritzar la compacitat (per reduir l'ocupació de territori i evitar la fragmentació territorial i paisatgística), el manteniment de fronteres nítides en el paisatge i l'ordenació adequada de les perifèries.

Criteris

- Promoure un poblament compacte dels nuclis urbans ja consolidats i evitar la creació de nous assentaments urbans sense contigüitat i harmonia formal amb les trames existents, i afavorir unes fronteres nítides i de qualitat entre els espais urbans i els espais agrícoles o naturals de les perifèries.
- Garantir un tractament específic dels processos d'extensió urbana per a la millora del paisatge en relació amb l'estratègia definida pel planejament territorial:
 - En els nuclis urbans que adopten una estratègia de creixement mitjà, moderat o de compleció i millora del teixit urbà existent, o bé una estratègia de manteniment del caràcter rural, cal prioritzar en la compleció i/o extensió urbana un nivell de coherència adequat amb l'estructura paisatgística preexistent (topografia, traces agroкультурals i vegetació), la valorització paisatgística de les àrees de transició entre assentament i ús rural, i la preservació del perfil paisatgístic dels nuclis (*skyline*).
 - En els nuclis urbans on s'indiqui l'estratègia de creixement potenciat, cal dirigir la coherència a solucions projectuals que siguin capaces d'integrar l'estructura paisatgística en la composició i la qualitat urbana. En aquests casos, cal posar un èmfasi especial en el manteniment i la millora paisatgística dels accessos i evitar que l'extensió urbana impliqui fenòmens de conurbació entre diferents nuclis de població.
- Integrar les possibles noves extensions en les estructures preexistents de manera harmònica i respectar-ne la singularitat en els nuclis amb patrons paisatgístics singulars (nuclis encimbellats, nuclis pesquers, nuclis camí, nuclis amb trama ortogonal, nuclis disseminats) definits anteriorment.

> Segueix de la pàg. anterior

- Els nuclis encimbellats de les Terres de l'Ebre (Miravet, Paüls, Tivissa, Horta de Sant Joan i Arnes), mostren perfils (*skylines*) característics, perceptibles des de determinades àrees i recorreguts els quals constitueixen fites paisatgístiques. En aquests casos el desenvolupament urbà (tant d'extensió com de reforma) ha de respectar aquests perfils o imatges i impedir a través del planejament urbanístic l'aparició d'elements volumètrics que els desfigurin. Quan sigui possible es procedirà a modificar el planejament urbanístic allà on apareguin aquests elements discordants amb les imatges que proporcionen aquests pobles.
- Preservar l'encaix entre els espais oberts i els nous creixements en els espais que, per la seva singularitat agrícola o de conjunt harmònic, es considera indispensable que mantinguin el caràcter propi. Aquests espais són: el delta de l'Ebre, la foia d'Ulldecona, les terrasses fluvials des del pas de Barrufemes fins a Amposta, la cubeta de Móra, el corredor Bot-Gandesà-Corbera, els avellaners de la Fatarella, els cirerers de Paüls, els conreus en fons de barranc (fondos) d'olivera, els cítrics dels prats d'Alcanar i el mosaic de cereal d'Arnes (definit en l'objectiu de qualitat paisatgística 14).
- Incloure en les fitxes dels plans parcials urbanístics (PPU) previstos en els plans d'ordenació urbanística municipal (POUM) un apartat específic de mesures paisatgístiques que expliciti dos aspectes:
 1. Les mesures per integrar les preexistències territorials en el nou teixit urbà, on es tindrà en compte:
 - a. Topografia.
 - b. Fragments de vegetació natural. És recomanable integrar-los en els espais de cessió destinats a espais lliures.
 - c. Mosaics agroforestals i agraris (agroforestal de vinya, agroforestal de fruiters de secà, fruita dolça amb conreus de secà, cítric amb altres conreus i horta amb fruita dolça), monoconreus (olivera, arròs, cítrics, horta, fruita dolça i vinya) i conreus singulars (avellaners de la Fatarella, cirerers de Paüls, conreus en fons de barranc, cítrics dels prats d'Alcanar i mosaic de cereal d'Arnes).
 - d. Xarxes de camins.
 - e. Xarxes de canals, séquies i recs, pous, sínies i altres elements vinculats a l'agricultura.
 - f. Construccions rurals (masies i construccions i murs de pedra seca).
 - g. Elements patrimonials d'interès, esmentats anteriorment i inclosos en el mapa de valors històrics del catàleg (capítol 5 del bloc 2).
 - h. Espais de trobada de la població local.

2. La definició de la concepció i disposició dels usos, les edificacions i els espais de cessió per espais oberts en relació amb els aspectes estructurals següents:

a. La morfologia del teixit urbà adjacent.

i. Presència de patrons urbans remarcables (nuclis encimbellats, nuclis pesquers, nuclis camí, nuclis amb trama ortogonal, nuclis disseminats), esmentats anteriorment i inclosos en el mapa de valors estètics del catàleg (capítol 5 del bloc 2).

ii. Preservació dels perfils o *skylines* dels nuclis urbans propers o contigus, com els perfils encimbellats de Miravet (Cap de la Vila), Horta de Sant Joan, Arnes, Paüls i Tivissa.

iii. Disposició dels carrers i de la resta de l'espai lliure.

iv. Tipologia de l'edificació: formes, volums, materials i colors en relació amb les tipologies històriques presents a la zona.

b. Els límits i les façanes del nou conjunt en relació amb el teixit urbà i l'espai lliure adjacents.

i. Garantir la permeabilitat física entre el nucli urbà i l'espai lliure, evitar la formació de barreres i afavorir la transició entre el nucli urbà i les zones d'espai lliure periurbanes.

ii. Tractament de fronts marítics, fluvials i fronts agrícoles amb una cura especial de garantir una transició amable (vegeu els objectius de qualitat paisatgística 3, 12 i 14).

iii. En aquest espai de transició es localitzaran de manera preferent els sòls de cessió gratuïta i obligatòria i els sòls per a sistemes destinats a la formació d'àrees d'espai lliure. Així mateix, es tractarà amb una cura especial la composició urbana dels fronts edificats que donin a espais d'aigua per la seva especial visibilitat i es garantirà que el nou conjunt permeti la visibilitat entre el nucli urbà i el front d'aigua.

c. El sistema de visuals que la nova extensió urbana genera.

i. Ordenar en funció de la presència de fons escènics i fites establertes a l'objectiu de qualitat paisatgística 10 així com en d'altres de caràcter local.

ii. Garantir la permeabilitat visual del conjunt.

- Planificar espais d'horta en les noves extensions urbanes. Aquests horts seran objecte d'una ordenació paisatgística adequada seguint les indicacions de la *Guia d'integració paisatgística d'horts urbans i periurbans* editada per la Direcció General d'Arquitectura i Paisatge del Departament de Política Territorial i Obres Públiques l'any 2009. Es pot complementar amb mesures per protegir aquells espais agrícoles actius inserits aïlladament a l'interior del territori urbà o periurbà com

> Segueix de la pàg. anterior

elements que afegixen qualitat paisatgística i ambiental, sobretot en els contextos urbans més densos.

- Preservar a través dels instruments d'ordenació urbanística la imatge de les fites paisatgístiques i els fons escènics definits en l'objectiu de qualitat paisatgística 10, visibles des dels nuclis condicionant les dimensions, la volumetria i els colors de les edificacions que poguessin afectar-la, i buscant traçats alternatius per a la implantació de les infraestructures. Això implica, entre altres mesures, limitar la construcció de nous edificis alts i singulars a aquells indrets dels nuclis urbans que afectin àmbits de visió o línies d'horitzó, i afavorir aquells projectes que s'integrin en l'entorn i tinguin qualitat en el disseny. De la mateixa manera, els instruments d'ordenació urbanística haurien d'incorporar disposicions concretes d'ordenació amb l'objectiu de promoure les perspectives.
- Elaborar per a les principals ciutats i viles de les Terres de l'Ebre (Tortosa, Amposta, Deltebre, Roquetes, l'Aldea, Camarles, l'Ametlla de Mar, l'Ampolla, Sant Carles de la Ràpita, Alcanar, Móra d'Ebre, Gandesa, Uldecona i la Sénia) una proposta de creació de parcs periurbans, amb el manteniment dels usos agrícoles existents i la combinació amb espais, àrees i itineraris per a ús públic.

- Integrar paisatgísticament, a través dels instruments d'ordenació urbanística i els plans especials, els diferents espais verds urbans (parcs, zones verdes, places, passeigs, etc.) en xarxes connectades amb els espais oberts circumdants, en la línia de les anomenades vies verdes. Més enllà dels itineraris definits en l'objectiu de qualitat paisatgística 11, hauran de connectar itineraris paisatgístics de caràcter local i supramunicipal que enllacin la infraestructura viària rural, els components del medi natural i els teixits urbans, i que respectin, a més dels valors i elements paisatgístics indicats, la topografia i la morfologia del terreny prèvia.
- Potenciar la creació de paisatges de silenci, a l'entorn de parcs, jardins, zones hospitalàries, etc., a través de murs vegetals o bé estructures topogràfiques, entre altres mesures.
- Incorporar progressivament arbrat als carrers, passeigs i viari urbà en general i adaptar a cada cas les espècies arbòries adequades a les amplades, l'orientació, l'amplada de la vorera i els requeriments generals del carrer, i prioritant l'ús d'espècies autòctones de cada territori.

Accions

- Incorporar els trams urbans amb valor paisatgístic o perfils (*skyline*) en el catàleg de béns que formen part de la documentació dels POUM.
- Promoure l'elaboració d'una ordenança d'edificació per als nous paisatges urbans que respecti el caràcter de les poblacions de les Terres de l'Ebre. La normativa tractarà aspectes paisatgístics com volums, tipologies de construccions i de materials, així com colors, tenint present la idiosincràsia de cada paisatge a partir dels criteris anteriors.
- Identificar i senyalitzar els itineraris d'interès paisatgístic urbà, i dotar-los de mobiliari que permeti l'observació i el gaudi del paisatge, i promocionar els principals miradors locals. Els principals itineraris que caldria senyalitzar són els nuclis antics de les principals ciutats i viles.
- Elaborar estudis adreçats a l'adequació lluminosa de l'enllumenat públic municipal i l'aprovació d'ordenances reguladores del cel nocturn a tots els municipis, així com vetllar pel compliment de la protecció contra la contaminació acústica.

Els principals nuclis són els situats al llarg del litoral i de l'eix del riu Ebre, especialment en el tram final.

- Regular, mitjançant ordenances municipals la publicitat, la senyalització i la retolació comercial, amb un èmfasi especial en els espais de rellevància paisatgística pel seu interès històric, estètic o religiós. Els nuclis prioritaris d'actuació són els situats al llarg del litoral i de l'eix del riu Ebre, especialment en el tram final.
- Desenvolupar accions per tal de recuperar el patrimoni urbà, tant l'històric com l'arquitectònic, per mitjà de programes de rehabilitació de façanes que estiguin en mal estat.
- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats, amb l'objectiu de millorar i rehabilitar els paisatges urbans, en especial en aquelles àrees i conjunts urbans d'interès paisatgístic considerats en el present catàleg (vegeu el mapa de valors històrics del capítol 5 del bloc 2).

* Els criteris i accions definits en aquest apartat cal complementar-los amb els establerts per a l'assoliment de l'objectiu de qualitat paisatgística 3 per als assentaments litorals.

Objectiu 2

Unes urbanitzacions endreçades i dotades d'elements de qualitat paisatgística

220

*Algunes urbanitzacions s'han anat desenvolupant de manera poc coherent amb l'estructura territorial del conjunt de les Terres de l'Ebre.
Observatori del Paisatge*

Des de la dècada dels anys 70 i 80 del segle xx, les urbanitzacions han experimentat un procés de creixement més o menys continuat a les Terres de l'Ebre, que en entrar el segle xxi s'ha accelerat i s'ha concentrat principalment a l'entorn dels paisatges més atractius (sobretot de la costa, però també del Port, així com de les planes litorals), i a l'entorn de la conurbació de Tortosa i Roquetes.

Algunes d'aquestes urbanitzacions, sobretot les més antigues (com les Tres Cales o Sant Jordi d'Alfama, a l'Ametlla de Mar), es van desenvolupar en absència de planejament urbanístic, i van «colonitzar» àmplies extensions de territori. Actualment presenten un aspecte desordenat. Si bé en un primer moment bàsicament estaven destinades a segona residència, la millora progressiva de les comunicacions ha afavorit que s'hi resideixi de manera permanent, sobretot pel que fa a sectors de població de la tercera edat.

Els orígens d'aquestes urbanitzacions litorals més antigues s'explicarien per la construcció de l'autopista AP-7 durant la dècada de 1970, que acostà aquestes terres tant a la gran conurbació barcelonina com al centre d'Europa.

Al litoral, en general, la majoria de les urbanitzacions s'han anat desenvolupant de manera poc coherent amb l'estructura territorial del conjunt de les Terres de l'Ebre; així doncs, en el marc del planejament urbanístic vigent, cada municipi, cada consistori ha anat permetent, majoritàriament, la urbanització de les seves primeres línies de costa, i així ha format de facto un continuïum urbà que s'estén al llarg de tot el front litoral continental.

Al delta de l'Ebre, la situació és diferent, ja que la declaració de parc natural de tot el front litoral deltaic a mitjans de la dècada de 1980, va tallar qualsevol procés d'urbanització, a excepció de les dues urbanitzacions ja construïdes amb anterioritat, l'Eucaliptus (al municipi d'Amposta) i Riumar (al municipi de Deltebre).

La demanda de segona residència per part de la població de les Terres de l'Ebre explicaria algunes de les urbanitzacions del litoral, i estaria directament relacionada amb l'aparició de la urbanització el Mascar situada al massís del Port.

Un altre tipus d'urbanització serien les situades vora la conurbació Tortosa i Roquetes, com les de la Simpàtica, Sant Josep de la Muntanya, Seminari, a llevant del nucli de Tortosa, o els Xalets de les Crevetes, a la carretera dels Reguers, i la Torre de Gil, al

municipi de Roquetes, que funcionarien com a primera residència de sectors de població amb major poder adquisitiu, que van a la recerca d'espais menys densificats, amb majors superfícies, més lluminositat i una millor qualitat del paisatge.

A les Terres de l'Ebre les urbanitzacions es concentren bàsicament:

- Al litoral continental:
 - L'Ametlla de Mar: Calafat, Calafató, Sant Jordi d'Alfama, Tres Cales, al nord; i Roques Daurades, l'Estany, l'Hidalgo, els Racons, Punta de l'Àliga, al sud
 - El Perelló: Perelló Mar
 - L'Ampolla: Cap Roig, el Baconer, los Pinets
 - Alcanar: la Pau, Serramar, Montsià Mar, Solimar, Montecarlo, Selma, el Camp de Tir i Maricel
- Al predelta:
 - L'Ampolla: Ampollamar, el Roquer, Mirador del Delta
 - L'Aldea: Mirador de l'Ebre
- Al litoral deltaic:
 - Deltebre: Riumar
 - Amposta: l'Eucaliptus
- A les planes litorals:
 - El Perelló: lo Racó dels Teixons
 - Ampolla: Ulldellops, camí del Furoner
 - Alcanar: la Selleta
- A l'entorn de la conurbació Tortosa-Roquetes:
 - Tortosa: la Simpàtica, Sant Josep de la Muntanya, Seminari
 - Roquetes: Xalets de les Crevetes, carretera dels Reguers, la Torre de Gil
 - Aldover: el Pla de les Illes
- A la muntanya:
 - Alfara de Carles: el Toscar, el Mascar (una part dins el municipi de Roquetes)

Criteris

- Evitar una major dispersió de les urbanitzacions actualment existents, i afavorir l'ocupació dels espais lliures del seu interior, enfront de l'ocupació de noves àrees perifèriques.
- Promoure, seguint les indicacions de la Llei 3/2009, del 10 de març, de regularització i millora d'urbanitzacions amb dèficits urbanístics, accions per tal de dotar les urbanitzacions dels serveis urbans bàsics, amb l'impuls de la millora de la qualitat estètica i ambiental integral: accessos, perifèries, regulació de les tipologies constructives i dels tipus de cobertes i els codis cromàtics en les edificacions, així com l'asfaltatge de carrers, l'enllumenat públic, la recollida de residus, o la creació i rehabilitació dels espais públics.
- Millorar els perímetres de les urbanitzacions, amb dues finalitats: estètica i de protecció davant els incendis forestals.
- Ordenar paisatgísticament els accessos a les urbanitzacions, perquè sovint aquests accessos actuen també de via de penetració a racons del territori per part d'altres ciutadans.
- Vetllar per la prevalença d'elements naturals en el conjunt d'aquests teixits i integrar els valors naturals i les espècies vegetals característiques pròpies del lloc en la urbanització de l'espai públic i l'enjardinament de les parcel·les privades.
- Integrar i valoritzar els elements del paisatge amb valor històric, simbòlic, religiós, productiu o estètic, que es trobin a l'interior de les urbanitzacions o propers a aquestes, com són marges de pedra seca, masos, torres, castells... (bona part definits en l'objectiu de qualitat paisatgística 15 i en el mapa de valors històrics del capítol 5 del bloc 2) per dotar d'identitat espais que són buits de contingut simbòlic i identitari.

Accions

- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats, amb l'objectiu de restaurar i adequar paisatgísticament les urbanitzacions, prenent en consideració tots els criteris anteriors.
- Elaborar estudis adreçats a l'adequació lluminosa de l'enllumenat públic i l'aprovació d'ordenances reguladores del cel nocturn a totes les urbanitzacions.
- Crear i consolidar els itineraris que permeten observar i gaudir del paisatge des de les urbanitzacions, que són molts, i dotar-los de la senyalització corresponent. En aquest sentit, cal identificar-los i adequar-los, tenint present els miradors i itineraris definits en l'objectiu de qualitat paisatgística 11.
- Estudiar la possibilitat que el fons de la Llei 3/2009, del 10 de març, de regularització i millora d'urbanitzacions amb dèficits urbanístics pugui admetre projectes que tinguin com a objectiu destacar la integració paisatgística a partir de la valorització dels elements característics del lloc. Es tracta d'actuacions d'integració d'elements com la incorporació d'arbrat als carrers i a les vies de les urbanitzacions, la integració de les construccions complementàries (casetes per a transformadors, bústies de correu comunitàries, zones de recollida d'escombraries...), de l'asfaltatge dels carrers, de les parcel·les sense urbanitzar, de les línies elèctriques, de les antenes de telecomunicacions o de les tanques.
- Elaborar cartes de colors i memòries de qualitat dels materials de les façanes, paraments i cobertes en el marc del POUM que garanteixin la integració dels edificis de les urbanitzacions en el seu entorn paisatgístic i preservin el caràcter constructiu de cada zona.
- Estudiar la possibilitat de soterrar les línies elèctriques que transcorren per l'interior de les urbanitzacions.

Objectiu 3

Uns paisatges litorals gestionats integralment, amb unes intervencions dirigides a dotar-los de qualitat i de noves identitats, a la vegada que se'n millori l'accessibilitat per al gaudi i l'ús social amb respecte vers els valors naturals i estètics que contenen

Al litoral continental no són habituals les grans platges de sorra, sinó que hi predominen les petites cales que s'originen al llarg dels discrets penya-segats característics d'aquest tram de costa. Observatori del Paisatge

El litoral continental (no deltaic) de les Terres de l'Ebre ha esdevingut, des de la segona meitat del segle xx, un espai d'atracció de la població i d'activitats econòmiques diverses, entre les quals destaca, especialment, el turisme, fet que ha comportat una ocupació progressiva de tota la primera línia de costa per part d'edificacions i infraestructures que donen servei a l'activitat turística i residencial. Malgrat tot, la intensitat de la urbanització no ha estat tan forta com en altres indrets del litoral català, a causa principalment del fet que en aquests trams de litoral no són habituals les grans platges d'arena, sinó que hi predominen les petites cales que s'originen al llarg dels discrets penya-segats característics d'aquest tram de costa.

A grans trets, es pot comprovar que aquesta ocupació urbana del litoral és generalitzada en pràcticament tot el front litoral continental. Avui dia, a les Terres de l'Ebre, és molt complicat poder observar conreus propers a la línia de costa, i els espais naturals es limiten a petits fragments envoltats per infraestructures i urbanització. Només en el sector comprès entre la desembocadura del barranc de Santes Creus (l'Ametlla de Mar) i la platja de Santa Llúcia (el Perelló), es conserva un tram més o menys significatiu de litoral no excessivament alterat per la urbanització, tot i que les infraestructures viàries de comunicació (Corredor Ferroviari del Mediterrani i autopista AP-7) el condicionen fortament, a la vegada que són les causes que n'han limitat la urbanització.

D'altra banda, les façanes marítimes posseeixen un gran valor paisatgístic i identitari a causa de la singularitat de les formes de relleu, els usos del sòl i les instal·lacions i edificacions de caràcter històric, cultural i etnogràfic construïdes a primera línia de costa (fars, llotges, passejos marítics, instal·lacions portuàries, etc.). Però en aquestes façanes marítimes es percep un procés d'homogeneïtzació, sobretot en les tipologies constructives dels edificis que ocupen la façana litoral. Aquestes són molt uniformes, despersonalitzades i estan molt poc integrades en l'imaginari paisatgístic de la població, amb les excepcions dels nuclis antics de cada assentament (com en el cas de l'Ametlla de Mar o de Sant Carles de la Ràpita).

Els camins de ronda, d'altra banda, són uns elements excel·lents de valorització del paisatge litoral. Els camins i senders que ressegueixen la costa s'han popularitzat arreu, ja que en molts indrets són l'única forma de poder gaudir d'àmplies vistes sobre el litoral, cada cop més difícils d'obtenir a causa de la intensa urbanització que ha sofert l'espai costaner durant les darreres dècades. També faciliten el contacte directe amb els elements naturals del paisatge litoral, gairebé absents en les àrees més urbanes, la relació

entre paisatges litorals diversos (platges urbanes, espais naturals, paisatges rurals, miradors, etc.), a més d'altres funcions de tipus recreatiu, cultural i educatiu. En el tram de costa que va des de l'Ampolla fins al límit nord del municipi de l'Ametlla de Mar, per exemple, es pot resseguir el litoral a través del GR-92, que circula a tocar del mar.

Amb l'aprovació del Pla director urbanístic del sistema costaner (PDUSC) l'any 2005, es determinen una sèrie de prescripcions sobre els espais del litoral que no han sofert un procés de transformació urbanística significatiu, és a dir, dels sòls no urbanitzables i urbanitzables no delimitats, així classificats pels POUM, en la part que es trobin inclosos dins de l'àmbit dels PDUSC, és a dir, fonamentalment la franja de 500 m. Així doncs, en l'àmbit del litoral continental (no deltaic) de les Terres de l'Ebre, el PDUSC va detectar una sèrie d'espais que complirien aquestes característiques:

L'Ametlla de Mar	Barranc de Calafat Cala Sant Jordi Cala Nova Platja de l'Estany de Tort Platja de l'Estany Barranc de l'Àliga-Barranc de l'Estany Platja de cala Moros i Racó de Garretes
Perelló	Lo Molar
L'Ampolla	Barranc del Baconer-Cap Roig Barranc del Furoner-Barranc del Baconer
Alcanar / Sant Carles de la Ràpita	Serra Mar
Alcanar	Montsià de Mar La Martinenca Solimar Fàbrica de ciment Corredor nord Corredor sud La Fonda Granja de Grau La Punta Camí de Virol Lo Mas d'en Galos sud Camí de Bequera El Marjal Platja del Camaril nord Platja del Camaril Riu de la Sénia

Criteris

- Facilitar l'accessibilitat al litoral del Baix Ebre per tal d'afavorir l'observació i el gaudi del paisatge. En aquest sentit, cal garantir unes façanes marítimes que permetin gaudir del paisatge amb la mínima afectació possible sobre la qualitat i el caràcter.
- Gestionar adequadament tots els paisatges litorals, especialment els definits anteriorment, per assolir una qualitat paisatgística elevada.
- Tractar acuradament els fronts urbans marítimes en el planejament urbanístic amb l'objectiu de destacar-ne el caràcter i potenciar el valor paisatgístic. Els POUM dels municipis de l'Ametlla de Mar, el Perelló, l'Ampolla, Sant Carles de la Ràpita i Alcanar haurien d'establir mesures per recuperar la coherència formal en aquells fronts que l'haguessin perduda per causa de la volumetria dels edificis o de la baixa qualitat de l'arquitectura. Aquestes mesures haurien de tractar els elements locals característics; possibilitar l'accés públic a tota l'àrea i fomentar el contacte ciutadà amb les zones d'aigua; recuperar, potenciar i preservar les grans panoràmiques obertes de vista al mar; o convertir els edificis catalogats (fars, edificis singulars, barris mariners, drassanes, coberts, llotges, magatzems portuaris, cases de pescadors...) com elements positius del paisatge en la nova ordenació.
- Actuar preferentment amb l'objectiu d'adequar paisatgísticament les àrees del front marítim ocupat per les urbanitzacions entre l'extrem sud del nucli urbà de Sant Carles de la Ràpita i el nucli de les Cases d'Alcanar; el sector de Sant Jordi d'Alfama, Tres Cales i Calafat, al nord de l'Ametlla de Mar; la del Port de l'Estany i les Roques Daurades, al sud del mateix municipi; la de les Oliveres al Perelló, o la de Cap Roig i a l'Ampolla.
- Preveure, a través dels instruments d'ordenació urbanística, reserves suficients d'espais lliures en els nous creixements urbans previstos al tram baix del riu Ebre (Amposta, Deltebre), al predelta (l'Aldea, Camarles), i al litoral (l'Ametlla de Mar, l'Ampolla, Sant Carles de la Ràpita, les Cases d'Alcanar). Les reserves poden tenir formes diverses, segons els casos (parcs urbans, parcs periurbans, espais naturals, espais agrícoles...), amb l'objectiu d'evitar un continu urbà dens i crear un mosaic de peces construïdes amb espais oberts que permetin el gaudi del paisatge així com visualitzar el mar i el delta des de diversos indrets de l'interior dels nuclis urbans i des de les segones línies.
- Promocionar i endreçar les façanes marítimes diverses, que admetin l'evolució arquitectònica i urbanística allà on la legalitat vigent ho permeti, preservar i potenciar-ne els referents visuals i identitaris que les diferencien d'altres façanes marítimes del litoral mediterrani (nuclis pesquers de l'Ametlla de Mar i Sant Carles de la Ràpita, etc.), així com restaurar els elements arquitectònics i naturals (sistemes dunars, aiguamolls litorals, pinedes litorals, etc.).
- Promocionar les iniciatives de custòdia del territori i de gestió d'espais litorals per part d'associacions sense ànim de lucre, alhora que s'impliqui la societat civil en la protecció, gestió i ordenació del paisatge del litoral.

225

Accions

- Impulsar i desenvolupar la gestió en els espais naturals del litoral inclosos en el PEIN o en l'Inventari de zones humides:
 - Espai PEIN: cap de Santes Creus.
 - Zones humides: desembocadures del torrent de Sant Jordi, del torrent del Pi, del torrent de l'Estany, del torrent de Santes Creus i del riu de la Sénia.
- Inventariar i protegir estrictament tots els hàbitats forestals, els sistemes vegetals dels penya-segats i les zones humides existents al litoral continental de les Terres de l'Ebre, i restaurar-los per tal de garantir la conservació d'aquests paisatges litorals singulars amenaçats.
- Estudiar la possibilitat de revertir cap a sòl no urbanitzable tots aquells espais litorals que tot i haver estat classificats com a urbanitzables fa molts anys, a dia d'avui no han estat urbanitzats, i millorar així els objectius del PDUSC:
 - L'Ametlla de Mar: sector entre la cala Sant Jordi i el barranc de Sant Jordi, sector entre la platja Xelin i el barranc del Torrent del Pi, Port Olivet (entre el barranc de Santes Creus i el barranc de l'Estany).
 - El Perelló: platja de Santa Llúcia, i punta de la Buena-Cap Roig.
 - L'Ampolla: el Baconer (des de la cala Maria fins a la punta de Pinyana), Ampollamar (zona de contacte entre el litoral continental i el litoral deltaic).
 - Alcanar: sector entre Solimar i Selma.
- Per la singularitat que té, desenvolupar la proposta de rehabilitació integral del front litoral comprès entre l'extrem sud del nucli urbà de Sant Carles de la Ràpita i el nucli de les Cases d'Alcanar.
- Integrar els paisatges de la façana litoral en la promoció de l'oferta turística.

> Segueix de la pàg. anterior

- Delimitar, protegir i, quan s'escaigui, restaurar, els dominis dels camins de ronda contigus als nuclis urbans que articulen el paisatge litoral, i integrar-los al planejament urbanístic, ja sigui al POUM que correspongui, o a un pla especial urbanístic a aquest efecte. Alhora, el planejament urbanístic nou o la seva revisió ha de preveure el recorregut futur, en els trams no existents, dels camins de ronda del respectiu terme municipal, a fi i efecte de poder establir un camí de ronda que recorri i enllaci els indrets del litoral de les Terres de l'Ebre. Aquesta acció hauria d'afectar els trams següents: des del riu de la Sénia fins a Sant Carles de la Ràpita, i des de l'Ampolla fins a l'Ametlla de Mar, i incorporar un projecte de recuperació integral del camí de ronda del litoral del Baix Ebre, per tal de millorar l'accessibilitat als espais litorals d'aquest sector i facilitar-ne el gaudi.
- Consolidar la xarxa d'itineraris i punts d'observació d'interès paisatgístic definits en l'objectiu de qualitat paisatgística 11 per a la contemplació i el gaudi d'aquests paisatges litorals. Per la seva especificitat litoral, els itineraris i miradors definits haurien de complementar-se amb altres de locals que prenguessin com a base els camins de ronda, de gran rellevància, i complementar-se amb itineraris urbans de descoberta del medi o itineraris de coneixement del patrimoni cultural, siguin rodats o no. Aquestes mesures han d'anar acompanyades d'una regulació de la freqüentació sostenible d'aquests paisatges, escrupolosament respectuosa amb la fragilitat dels ecosistemes. Amb aquesta finalitat, cal condicionar unes zo-

nes de pas elevades i segregades, senyalitzar i respectar les àrees d'accés restringit. Els camins han d'estar establerts per a vianants i adaptats a minusvalides (problemes de mobilitat, ceguera).

- Emprar el potencial didàctic i pedagògic dels espais naturals litorals continentals de les Terres de l'Ebre amb l'objectiu d'augmentar el grau d'identificació de la població amb aquests paisatges i conscienciar-la que són un bé escàs. Es recomana l'elaboració de guies de cadascun dels principals espais naturals i trams d'interès natural i la vinculació que tenen amb els itineraris esmentats més amunt.
- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats, amb l'objectiu de millorar el paisatge dels espais portuaris del litoral de les Terres de l'Ebre i que n'assegurin la integració en la resta de paisatge: l'Ametlla de Mar, l'Ampolla, Sant Carles de la Ràpita i les Cases d'Alcanar.
- Desenvolupar plans especials urbanístics d'ordenació del paisatge de la façana urbana dels nuclis costaners, atès el valor identitari i característic que posseeixen. Aquesta regulació hauria d'incloure els elements distintius i característics de cada tram de costa (edificis singulars, barris mariners, drassanes, llotges, magatzems portuaris, fars, cases de pescadors, torres de vigilància, etc.) a més d'una proposta de regulació de les tipologies, volums o colors, que els catàlegs municipals de patrimoni i els POUM haurien d'anar incorporant.

* Els criteris i accions definits en aquest apartat cal complementar-los amb els establerts per a l'assoliment de l'objectiu de qualitat paisatgística 1, atès que afecta el desenvolupament dels assentaments urbans en general.

Objectiu 4

Uns paisatges naturals ben conservats, amb qualitat paisatgística, i que compaginin l'activitat agropecuària, l'extracció de recursos naturals i l'ús turístic i de gaudi

*A les Terres de l'Ebre els grans espais naturals es localitzen sobretot a les àrees de muntanya.
Òscar Lanau, Escola d'Art i Disseny de Tarragona*

Els espais naturals constitueixen els nodes principals de la matriu ecològica que configura el sistema d'espais oberts. En l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre, en les àrees de relleu muntanyós, la matriu està constituïda bàsicament per espais forestals, i els camps de conreu i els assentaments formen taques discontinües disperses en aquest teixit de predomini forestal.

Per contra, en els sectors planers i amb sòls més fèrtils es dona la situació inversa: es produeix un predomini de l'espai agrícola amb els romanents dels espais forestals disposats en clapes, que sovint formen mosaics agroforestals.

Els paisatges naturals han de mantenir una certa continuïtat i cal evitar-ne la fragmentació. Representen, a més d'un gran valor natural i paisatgístic, àrees de gaudi de la natura i del paisatge per la població de les Terres de l'Ebre¹. En aquest sentit, els corredors o vies verdes poden jugar un paper clau en la connectivitat biològica

¹ Cal destacar que el 2013 la UNESCO va declarar les Terres de l'Ebre nova reserva de la biosfera, a partir d'una candidatura sorgida de la mateixa societat civil i impulsada per una setantena d'institucions i entitats socioeconòmiques de les quatre comarques de l'Ebre, fet que ha d'esdevenir el marc de referència per al manteniment i la gestió de tot l'àmbit territorial, més enllà dels espais naturals.

i social i la descoberta del paisatge, atès que proporcionen espais per a l'oci de la població urbana.

A les Terres de l'Ebre els grans espais naturals es localitzen a les àrees de muntanya. En un nivell més concret, es pot esmentar que les grans masses forestals i els hàbitats i les espècies de més valor biogeogràfic es localitzen a l'eix orogràfic que va des del Port fins al Montsant (al Priorat, ja fora del present àmbit d'estudi), pel braç interior (serres de Pàndols-Cavalls, serra del Tormo) i fins a la serra de Llaberia, i pel braç litoral (serres de Cardó-Boix, muntanyes de Tivissa-Vandellòs).

Fora d'aquests corredors orogràfics destaquen altres espais naturals com el litoral del delta de l'Ebre, els marges del riu Ebre, les serres de Montsià i de Godall, isolades entre les planes del Baix Ebre i del Montsià i el litoral mediterrani, els fondos de la Pobla de Massaluga i Riba-roja d'Ebre, als costers de l'Ebre, i la plana de Sant Jordi, al litoral del Baix Ebre.

Finalment, a la línia de costa continental es mantenen reduïdes d'hàbitats naturals característics dels penya-segats, així com restes de zones humides pròpies d'aquest àmbit litoral com són les cales, i es configuren espais naturals de petites dimensions (alguns dels quals se citen en l'objectiu de qualitat paisatgística 3).

Criteris

228

- Garantir uns paisatges naturals amb una vegetació i fauna pròpies del domini biogeogràfic que els correspon.
- Gestionar de manera efectiva els paisatges naturals, tant els que gaudeixen d'alguna figura de protecció com els que no, amb l'objectiu d'assolir una qualitat paisatgística adequada.
- Garantir l'existència d'uns paisatges naturals que combinin el respecte per l'evolució i la dinàmica naturals amb el manteniment del patrimoni material i dels valors culturals associats a aquesta mena de paisatges.
- Buscar fórmules urbanístiques que permetin enllaçar o donar algun tipus de continuïtat als espais verds urbans (parcs, places, passeigs, etc.) respecte dels espais oberts circumdants.
- Evitar l'ocupació mitjançant infraestructures o conversions en sòl urbanitzable dels connectors biològics de les Terres de l'Ebre, tenint present el mapa de valors naturals i ecològics (capítol 5 del bloc 2).
- Vetllar pel manteniment de la vocació agrícola de les àrees que envolten els espais protegits, atesa la funció que tenen com a àrea tampó.
- Vetllar per la introducció de criteris paisatgístics en la normativa i la planificació sectorial relativa als espais naturals i la

política forestal. En general, es promourà una gestió forestal sostenible dels espais naturals de l'àmbit territorial.

- Vetllar perquè els plans especials de protecció i millora del medi natural i del paisatge, o figures anàlogues d'ordenació d'espais protegits, accentuin els continguts en matèria de paisatge.
- Procurar la restauració dels espais naturals com Riba-roja, les serres de Cardó-Boix, o les muntanyes de Tivissa-Vandellòs, sotmesos a incendis forestals recurrents o a l'abandonament. Seria interessant aprofundir en el paper de la ramaderia extensiva en la gestió de les masses forestals.
- Garantir la connexió entre els espais naturals inclosos al PEIN mitjançant els connectors biològics de les Terres de l'Ebre continguts en el mapa de valors naturals i ecològics (capítol 5 del bloc 2).
- Promoure la declaració d'espais d'interès natural a escala de planejament municipal o figures anàlogues amb participació de la ciutadania.
- Vetllar perquè es compleixi correctament la legislació en matèria d'accés motoritzat al medi natural.

Accions

- Incloure al Parc Natural dels Ports els espais d'interès natural de les serres de Pàndols-Cavalls, d'Aligars i la serra Fulletera, així com altres espais perifèrics no inclosos en cap sistema de protecció (coll Ventós, la Tossa, serra dels Masos, tossal del Puig...).
- Estudiar la possibilitat de crear òrgans de gestió dels espais d'interès natural. Els principals espais on caldria impulsar aquesta acció són: les muntanyes de Tivissa-Vandellòs, el pas de l'Ase-serra del Tormo-serra de la Figuera, Riba-roja, riberes de l'Algars, les serres de Cardó-Boix, les serres de Montsià-Godall, i els secans del Montsià.
- Desenvolupar els instruments de planificació o les actuacions apropiats, amb l'objectiu de restaurar els paisatges d'alt valor ecològic i paisatgístic en retrocés o sotmesos a afeccions o abandonament. Especialment en els espais naturals sotmesos a incendis forestals recurrents, com Riba-roja, les serres de Cardó-Boix, o les muntanyes de Tivissa-Vandellòs, on seria interessant aprofundir en el paper de la ramaderia extensiva en la gestió de les masses forestals.
- Estudiar la possibilitat d'incrementar la superfície de boscos declarats d'interès públic, a l'empara de la legislació forestal vigent, i incentivar la gestió pública o consorciada dels boscos com a mesura complementària a la política de prevenció dels incendis forestals, principalment en aquells sectors en què, després de l'abandonament dels conreus i per successió vegetal, s'han generat de bell nou masses forestals contínues.
- Elaborar campanyes de sensibilització sobre la importància de protegir i ordenar els espais naturals que incideixin també en el seu ús recreatiu mitjançant la planificació integrada d'aquest ús públic i la conservació i aprofitament dels recursos naturals.
- Incorporar el vector acústic en l'elaboració de mapes de capacitat acústica dels municipis com a valor associat a la tranquil·litat lligada al paisatge.
- Incorporar a les estratègies de promoció turística els paisatges naturals, però també els valors històrics, arquitectònics, culturals, etc., amb determinació de rutes i miradors que en promoguin el coneixement i gaudi, partint dels miradors i itineraris paisatgístics establerts en l'objectiu de qualitat paisatgística 11. Les rutes haurien d'enllaçar el viari rural, els espais naturals i els nuclis urbans.

Objectiu 5

Uns assentaments disseminats amb unes construccions aïllades (masos, magatzems agrícoles, granges, coberts d'eines, etc.) vinculats a la viabilitat de les explotacions agràries

230

*Camí d'Horta de Sant Joan cap a Sant Salvador amb marges de pedra seca.
Marc Coromina, Escola d'Art i Disseny de Tarragona*

Els territoris rurals i agrícoles de les Terres de l'Ebre acullen un conjunt ampli i molt divers de construccions rurals aïllades en sòl no urbanitzable, des de masos i cabanes tradicionals fins a moderns coberts de maquinària, granges, etc., així com també altres usos impropis com naus, fàbriques, etc.

Les Terres de l'Ebre presenten uns paisatges agraris amb tres tipologies d'edificació aïllada tradicional que les possibles noves construccions han de respectar:

- Construccions aïllades en paisatges de pedra seca. Patró present a les zones de les unitats altiplà de la Terra Alta, costers de l'Ebre, vessants de les serres de Cardó-Boix, els Burgans, litoral del Baix Ebre, sectors de la plana del Baix Ebre-Montsià i les serres de Montsià-Godall, associat als patrons paisatgístics dels mosaics agroforestals amb conreu de vinya i/o olivera.
- Construccions aïllades en paisatges de terrasses fluvials i vessants adjacents. Patró d'assentament històric de les zones de regadiu de la cubeta de Móra i dels nuclis urbans de Tortosa, Jesús, Roquetes, Vinallop, Campredó, Amposta, Bitem, Tivenys, Aldover, Xerta i Benifallet, caracteritzat per la presència de cases de residència temporal i/o residència estable amb hort situades a les terrasses fluvials de l'Ebre.
- Construccions aïllades del delta de l'Ebre. El patró d'assentament històric del delta inclou l'edificació de barraques aïllades d'habitatge temporal i estable als municipis de Deltebre i Sant Jaume d'Enveja.

Mentre als sectors de muntanya més abruptes i agrícolament marginals, aquestes construccions es troben en un procés de deteriorament i degradació, amb tot el que això implica de pèrdua de

patrimoni, als sectors més planers i del litoral, més dinàmics tant des del punt de vista agrícola com turístic, hi ha un procés de rehabilitació i reconversió de les construccions, en alguns casos, i de realització de noves construccions, en d'altres.

En aquests territoris planers i litorals, una part important de les construccions aïllades han estat mantingudes (rehabilitades en alguns casos i reconstruïdes en altres) per part de la població local com a segona residència, i representen una peculiaritat d'aquest territori. Aquest costum és dóna sobretot al delta de l'Ebre, a les terrasses fluvials de l'Ebre i als vessants de Tivenys-Coll de l'Alba sobretot a l'entorn de Tortosa i Roquetes, així com al litoral del Baix Ebre i als Burgans.

En les últimes dècades, però, s'ha detectat un fenomen que en funció dels indrets comença a ser destacable. Es tracta de l'adquisició d'aquestes construccions per tal de fixar-hi la primera residència. Aquestes rehabilitacions i/o reconstruccions puntualment han introduït tipologies constructives (cobertes i paraments, volums, codis cromàtics, materials utilitzats, etc.) poc integrades en l'entorn, en utilitzar materials i criteris de baixa qualitat paisatgística, més propis del sòl urbà i que distorsionen els atributs essencials del paisatge rural de les Terres de l'Ebre.

Pels efectes que tenen en el paisatge, caldria extremar la qualitat dels projectes i les garanties d'autorització de les noves edificacions, construccions o instal·lacions aïllades en el territori, i afavorir preferentment l'harmonització de les rehabilitacions o reconstruccions, així com el manteniment del caràcter agrícola de la finca. Aquest manteniment de l'espai agrícola permetria la conservació del paisatge (així com de la biodiversitat), alhora que representaria un factor de seguretat passiva davant els incendis forestals i en reduiria el risc.

Criteris

- Garantir que en els sòls agrícoles de protecció especial per l'interès paisatgístic o agrari que tenen, del pla territorial parcial, només seran admesos els nous edificis lligats a l'agricultura.
- Restringir la localització de construccions rurals sobre els punts prominents, els careners i les cotes més altes del territori, on la projecció de la silueta de l'edificació en la línia d'horitzó modifiqui el perfil natural perceptible del paisatge, i en indrets amb una alta fragilitat o exposició visual identificats en el catàleg, seguint els criteris establerts per a l'assoliment de l'objectiu de qualitat paisatgística 10. Una altra variable important en la decisió de la localització de les edificacions dins de la parcel·la agrària és la seva percepció des de la xarxa de carreteres, camins o miradors, la sensació de llunyania o proximitat que es crea, la proporció i posició en relació amb els altres elements del paisatge agrari, com la vegetació, la forma i les dimensions dels talussos, les tanques, entre altres. En aquest cas, cal tenir present els itineraris i miradors definits en l'objectiu de qualitat paisatgística 11.
- Tots els projectes d'edificacions, construccions o instal·lacions aïllades haurien de sotmetre's a un informe d'impacte i integració paisatgística.
- Garantir l'establiment d'edificacions aïllades que responguin a models i tipologies edificatòries pròpies de la zona, sense caure en la mera repetició banal de models arquitectònics.
- Cal entendre les construccions en sòl no urbanitzable a Terres de l'Ebre destinades a l'habitatge com una oportunitat per a la gestió del paisatge, especialment allí on existeix un retrocés de l'activitat agrària. En els conreus harmònics i en els conreus agraris singulars definits en l'objectiu de qualitat paisatgística 14 només es permetran edificacions residencials vinculades a les explotacions agràries o de suport a aquestes. Excepcionalment, s'hi permetrà la construcció d'equipaments i centres d'interpretació del medi rural o del paisatge, i paradors i cases de turisme rural. A més, els projectes hauran de respectar l'estil tradicional quant a materials, color i alçària de les edificacions, que es fixarà en relació amb l'alçària de

> Segueix de la pàg. anterior

la vegetació pròpia del lloc. En el cas de construccions en paisatges agraris amb conreus arboris, l'alçària es fixarà en relació amb l'alçària dels conreus.

Alguns criteris que s'han de tenir en compte i que afecten elements estructurals del paisatge són:

– Xarxa de camins: vetllar pel seu manteniment i millora compatibilitzant els usos agraris amb els usos públics. Cal evitar l'obertura de camins nous llevat que no estigui justificat per motius vinculats a la viabilitat de les explotacions agràries i, en tot cas, cal respectar la topografia i l'estructura parcel·lària del lloc i evitar un tractament del ferm de tipus artificial.

– Xarxa de drenatge natural i canals de rec: vetllar pel seu manteniment i millora compatibilitzant els usos agraris amb els usos públics. En el cas de les obres hidràuliques (molins, assuts, rescloses, séquies i ponts) es recomana inventariar-les i incloure-les dins dels catàlegs de béns a protegir dels POUM. Cal evitar l'obertura de canals nous llevat que no estigui justificat per motius vinculats a la viabilitat l'explotació agrària tradicional i, en tot cas, cal respectar la topografia i l'estructura parcel·lària del lloc.

– Separacions topogràfiques, de vegetació i tanques entre conreus i parcel·les: vetllar pel seu manteniment i millora. Cal respectar els materials i/o la vegetació del lloc si se'n construeixen de noves.

– Estructura parcel·lària: vetllar pel seu manteniment, i evitar processos intensius de fragmentació o concentració. Cal evitar les reparcel·lacions llevat que no estiguin justificades per motius vinculats a la viabilitat de l'explotació agrària i, en tot cas, cal respectar en la seva execució la xarxa hidrogràfica natural i de camins, minimitzar els moviments de terra, evitar la modificació topogràfica i l'eliminació de vegetació, respectar les guies de l'estructura parcel·lària preexistent i no introduir cap tractament de tipus artificial dels llindars que no respongui a les tipologies arquitectòniques tradicionals.

– Construccions i edificacions de pedra seca: vetllar per mantenir-les, millorar-les, inventariar-les i per incloure-les dins dels catàlegs de béns a protegir dels POUM. Cal evitar noves construccions llevat que no estigui justificat per motius vinculats a la viabilitat de les explotacions agràries i, en tot cas, destinar-les a residència o al suport d'aquestes activitats. Si és així, cal localitzar-les i construir-les segons criteris de relació amb els materials i les tonalitats de la pedra seca del lloc.

- Prioritzar l'estratègia d'harmonització per als nous projectes d'edificació aïllada, això és, la integració de l'element en el

paisatge amb un resultat positiu o com a mínim neutre pel que fa a la qualitat d'aquest paisatge. L'estratègia de mimesi i ocultació és la indicada quan no es pot assolir un grau acceptable d'harmonització. Excepcionalment es pot optar per l'estratègia de monumentalització quan, per l'elevada qualitat formal i singularitat del nou element a construir i/o per la significació social que tingui, aquest hagi de passar a ser un component principal del paisatge.

- Evitar, en totes les intervencions, ocupar els terrenys amb un major pendent. Quan siguin necessaris anivellaments, s'ha de procurar evitar l'aparició de murs de contenció de terres, i s'han de salvar els desnivells amb desmunts o talussos amb pendents que permetin la revegetació. Per tal de minimitzar l'impacte visual, les edificacions s'han d'esglaonar o s'han de descompondre en diversos elements simples articulats i evitar la creació de grans plataformes horitzontals que acumulin en els extrems importants diferències de cota entre el terreny natural i el modificat.
- Instal·lar pantalles vegetals i, en concret, d'arbrat, amb espècies i plantacions pròpies del lloc, així com arbrat aïllat com a element d'acompanyament tradicional, per facilitar la integració paisatgística de les edificacions.
- Els criteris anteriors són d'aplicació, si escau, per millorar la integració paisatgística de les edificacions existents en sòl no urbanitzable. En aquest sentit, es recomana promoure l'adequació paisatgística de les instal·lacions associades a les explotacions agràries (magatzems, granges, coberts per a la maquinària, sitges, dipòsits, etc.).
- Establir paràmetres de regulació de l'edificació en sòl no urbanitzable en els plans especials urbanístics d'ordenació del paisatge i els altres instruments de planejament urbanístic, en especial d'aquelles motivades per les activitats agrícoles i ramaderes. Els paràmetres han de ser coherents amb els patrons agraris i paisatgístics definits en l'objectiu de qualitat paisatgística 14, que es deriva en cada cas de la xarxa de camins, el sistema de reg, la parcel·lació, la topografia, la tipologia de conreu (herbací o arbori), la vegetació natural i les edificacions (masos, coberts, ermites, torres de defensa...) existents.
- Prioritzar la reutilització o rehabilitació d'edificacions existents per equipaments públics, paradors, cases de turisme rural i centres d'interpretació del medi rural, natural o del paisatge. A més, cal intentar que es localitzin en llocs pròxims als nuclis de població i que es concentrin en punts estratègics per tal de garantir la mínima afectació al paisatge.
- Vetllar per l'elaboració de catàlegs de masies i cases rurals com a documentació dels POUM o com a plans especials urbanístics, d'acord a l'article 69 de la Llei d'urbanisme.

Accions

- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats, amb l'objectiu de regular les construccions d'habitatges en sòl rústic, entenent que aquesta realitat representa una peculiaritat en part del territori de les Terres de l'Ebre, així com una oportunitat per a la gestió del paisatge, especialment allí on hi ha un retrocés de l'activitat agrària. Aquesta peculiaritat sobretot es manifesta al delta de l'Ebre, a les terrasses fluvials de l'Ebre, als vessants de Tivenys-coll de l'Alba, al litoral del Baix Ebre i als Burgans. Es podria estudiar la possibilitat de permetre aquests assentaments a partir de l'establiment d'uns criteris de densitat segons els patrons tradicionals i la incorporació de mesures d'integració paisatgística d'acord amb les tipologies edificatòries pròpies de cada unitat de paisatge.
- Regular les instal·lacions associades a les explotacions agràries (magatzems, granges, coberts per a la maquinària, sitges, dipòsits, etc.), i promoure'n l'adequació paisatgística evitant els volums fora d'escala i afavorint la utilització de tipologies senzilles i materials adequats, amb uns acabats correctes en les construccions i un ordre en l'entorn d'aquestes. Aquest procés hauria d'anar acompanyat de campanyes de sensibilització al sector agrícola per tal que els paraments exteriors i les cobertes de les edificacions situades en sòl no urbanitzable estiguin ben acabats i que els propietaris els mantinguin en les degudes condicions estètiques i de conservació.
- Incloure un annex a l'apartat de normativa del sòl no urbanitzable dels POUM per a les construccions de nova planta i ampliació o arranjament d'edificacions existents que incorpori les prescripcions dels plans urbanístics considerats a les dues accions anteriors.
- Elaborar un inventari de les principals construccions en sòl no urbanitzable de les Terres de l'Ebre que estiguin fora d'ús i que tinguin una baixa qualitat paisatgística, i especificar una nova finalitat per a cada construcció (eliminació, reutilització per usos diferents, etc.).

Objectiu 6

Unes infraestructures lineals (xarxa viària i ferroviària, conduccions de gas i d'electricitat...) integrades paisatgísticament i que no malmetin la continuïtat paisatgística i social del territori

234

*Les principals infraestructures lineals de les Terres de l'Ebre creuen l'àmbit paral·lelament a la línia de la costa.
Adrià Borràs, Escola d'Art i Disseny de Tarragona*

Les infraestructures lineals —xarxa viària i ferroviària, conduccions de gas i d'electricitat, línies telefòniques i de telecomunicacions aèries— a causa dels requeriments de traçat i connexió que tenen (sovint independents de les referències del territori perceptible) són una intrusió potencial en el paisatge, agreujada per la dimensió física. El paisatge associat a les infraestructures lineals a les Terres de l'Ebre sovint es presenta de manera desordenada, discontinua i deslligada dels sistemes territorials preexistents, interfereixen la connectivitat ecològica i no comporta cap tipus d'integració.

Més enllà de la fragmentació paisatgística, les infraestructures lineals tenen sovint un fort impacte negatiu en termes de qualitat del paisatge visual, que augmenta en proporció directa a les dimensions de la infraestructura i a la superfície de la conca visual afectada, i és especialment important (des del punt de vista de la percepció social) quan aquestes infraestructures són molt visibles.

Moltes carreteres comarcals i locals de Terres de l'Ebre segueixen el trajecte d'antics eixos viaris. Amb el pas del temps s'han anat adaptant als nous sistemes de transport que havien de transitar-hi, però conserven, en la majoria dels casos, el traçat original i trajectòries semblants, així com elements arquitectònics d'elevat valor patrimonial. Són les següents: la T-723, la TV-7232, la TV-7333, la TV-7231 (des de Vilalba dels Arcs fins Faió), la TV-7411, la T-703, la T-731, la TV-3032, la TV-3031, la TV-3111, la T-311, la T-324/N-230, la TV-3021, la T-301, la TV-3421 i la TV-3313.

Ara bé, el sector litoral de les Terres de l'Ebre, en ser un territori de pas, es veu afectat per les infraestructures de comunicació, tant de la xarxa viària com ferroviària, de la qual, especialment en el cas del corredor ferroviari, no se'n veu correctament servida i beneficiada. A les Terres de l'Ebre aquest tipus de paisatge es presenta sobretot als llocs següents:

- Entre la conurbació Tortosa-Roquetes i l'Aldea, on les infraestructures viàries, especialment la C-42 entre l'Aldea i Tortosa, fragmenten el paisatge agrícola i urbà.

- El corredor litoral entre l'Ametlla de Mar i l'Ampolla, a través del qual transcorren, a tocar de la línia de costa, l'autopista AP-7 i el corredor ferroviari del Mediterrani.
- L'entorn d'Amposta, que es caracteritza per una relativa alta densitat d'infraestructures viàries (Autopista AP-7, N-340, C-12) i ferroviàries (corredor ferroviari del Mediterrani).

Les infraestructures lineals han de permetre mantenir la connectivitat ecològica i paisatgística (que inclou la connectivitat de caràcter social, reduïda sovint per elements que, per la seva ubicació, dimensions i forma, impedeixen, compliquen o posen en risc l'accés dels ciutadans al medi que els envolta).

També és important tenir present que les infraestructures viàries, per si mateixes, actuen com a autèntics miradors dels paisatges quotidians, estiguin o no ordenats. Els paisatges visibles des de les infraestructures viàries i ferroviàries són, de fet, els paisatges més vistos i això justifica un tractament acurat tant d'aquests eixos com del paisatge circumdant. En l'objectiu de qualitat paisatgística 11 s'especifiquen quines són les vies que exerceixen aquesta funció.

Finalment, les esteses de línies elèctriques són un element habitual en els paisatges de Catalunya, sobretot en les àrees vinculades a altres infraestructures energètiques. Sovint creuen espais de gran interès natural i zones d'una gran exposició visual, com carenes i canvis de rasant, i provoquen un impacte visual considerable. L'existència de diversos sistemes de generació elèctrica a les Terres de l'Ebre, juntament amb el fet que es tracta d'un territori cruïlla entre Catalunya, el País Valencià i l'Aragó, ha fet que siguin nombroses les infraestructures lineals que creuen aquest territori, en totes direccions. Concretament, a les Terres de l'Ebre es comptabilitzen una quinzena de línies elèctriques d'alta tensió repartides per tot el territori. A aquestes infraestructures cal afegir també el gasoducte Barcelona-Bilbao-València, que creua el territori des de Tivissa fins a la Terra Alta, i des de Tivissa fins al Montsià passant pels Burgans i el Baix Ebre.

Criteris

- Dissenyar els traçats d'infraestructures amb mesures correctores i preventives d'impacte paisatgístic, dimensionades d'acord amb el paisatge preexistent, participant dels valors i el caràcter dels paisatges on s'ubiquen.
- Minimitzar la fragmentació física, visual i social del territori i els canvis de configuració dels terrenys necessaris per a la seva construcció en el disseny de traçats d'infraestructures lineals. En la majoria dels casos, i en el cas de les infraestructures viàries, un mètode per a la minimització de la fragmentació física, visual i social és prioritzar els desdoblaments de les vies actuals per sobre de la construcció de noves vies.
- Adoptar les solucions adequades perquè els projectes d'infraestructures lineals minimitzin i/o atenuïn la seva presència

en el paisatge, llevat dels casos en què poden aportar interès al paisatge, com els següents:

- Ponts i viaductes viaris o ferroviaris i altres artefactes singulars que, mitjançant un projecte de qualitat, poden tenir un caràcter monumental.
- Conduccions d'aigua a cel obert susceptibles d'ésser integrades com elements d'interès paisatgístic.
- Trams viaris constitutius de passeigs arbrats.

- Evitar la fragmentació en el paisatge de les infraestructures lineals al corredor litoral (AP-7, corredor ferroviari, N-340 i futura A-7) i al llarg de l'eix de l'Ebre (C-12, C-42 i eix ferroviari de l'Ebre).

> Segueix de la pàg. anterior

- Construir una major longitud de túnels i falsos túnels que la que requereix un traçat que respongui només a criteris funcionals.
- El disseny de nous traçats d'infraestructures viàries que creuin les unitats de paisatge de costers de l'Ebre, altiplà de la Terra Alta, baix Priorat i plana del Baix Ebre-Montsià, pel seu caràcter de paisatge de secà, no haurien de tenir canvis bruscs en els marges amb elements de protecció i seguretat, alhora que les panoràmiques observables des de la carretera haurien de tenir en compte l'existència de les edificacions aïllades. Cal evitar, en aquestes vies, les tanques vegetals i els enjardinaments o plantacions alienes a les característiques potencials del sòl. I cal potenciar en aquestes infraestructures la pedra seca com a fórmula per integrar els murs o parets de contenció en el paisatge.
- Garantir que la construcció de noves infraestructures viàries i ferroviàries deixi els passos necessaris per tal d'evitar la fragmentació física i social dels itineraris paisatgístics no motoritzats de les Terres de l'Ebre. Aquests són:
 - Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre
 - Camí de Sant Jaume de l'Ebre
 - Via Augusta
 - GR-92
 - GR-192
 - GR-7
 - GR-171
 - GR-99, o camí de l'Ebre
- Acompanyar amb arbrat, o vegetació en general, els elements lineals d'infraestructures. En aquests casos cal prioritzar la revegetació dels talussos, espais intersticials de rotondes, mitjaneres, desviaments, parts baixes de viaductes i àrees de descans mitjançant espècies arbòries i arbustives autòctones, de manera que reproduïxin en la mesura del possible els ecosistemes que són propis de la zona. En el mateix sentit, cal afavorir la plantació d'elements arbrats al llarg dels canals de reg, en especial els del delta de l'Ebre, així com en les entrades o variants de les poblacions.
- Prioritzar les actuacions encaminades a plantar o recuperar fileres arbrades amb espècies arbòries adaptades a l'indret associades a infraestructures lineals de comunicació o de reg a l'hora d'atorgar el Fons per a la protecció, gestió i ordenació del paisatge que estableix la Llei del paisatge.
- Considerar la funció que tenen els projectes viaris com a itinerari de percepció del paisatge, a més de tenir cura d'una correcta, i discreta, inserció i adaptació de la via en el paisatge. A Terres de l'Ebre tenen aquesta funció els itineraris prioritariats citats en l'objectiu de qualitat paisatgística 11. En aquest sentit, també cal garantir que les autopistes i autovies proporcionin el major gaudi visual possible als conductors pel que fa a la qualitat dels paisatges que creuen, sense perjudici de l'eficàcia del trànsit.
- Les infraestructures viàries definides com a itineraris paisatgístics en l'objectiu de qualitat paisatgística 11 haurien de mantenir obertes les perspectives al paisatge i evitar la construcció en les parcel·les agrícoles de tancaments, edificacions o elements opacs que limitin el camp visual o desfigurin les panoràmiques.
- Prohibir la ubicació de qualsevol tipus de publicitat que afecti les conques visuals àmplies i els fons i les fites establerts en l'objectiu de qualitat paisatgística 10, així com pintades o missatges situats a l'espai agrari o forestal, pel l'impacte negatiu que tenen en el paisatge.
- Soterrar preferentment les noves línies elèctriques i telefòniques. Quan justificadament hagin de ser aèries, cal seguir les traces establertes per carreteres i pel ferrocarril, i quan no pugui ser així, s'han d'agrupar en corredors amb criteris per minimitzar l'impacte en el paisatge.
- Restaurar paisatgísticament els talussos de les infraestructures de comunicació lineals, tant de les noves vies com de les existents. En aquest sentit, cal prioritzar la revegetació del talús, especialment mitjançant espècies arbòries i arbustives autòctones, de manera que es reproduïxin en la mesura del possible els ecosistemes que són propis de l'àrea afectada. També cal incloure en aquesta restauració els espais intersticials de rotondes, mitjaneres, desviaments, parts baixes de viaductes, etc.
- Fomentar l'ordenació paisatgística de les activitats comercials associades als eixos viaris amb incidència visual (edificis, productes exposats a l'aire lliure, instal·lacions adjacents, retolació, etc.).
- Els estudis d'impacte i integració paisatgística de noves àrees de servei han de tenir en compte, sobretot, l'impacte des de la carretera i la visió panoràmica llunyana; la conca visual afectada per la intervenció i el grau de visibilitat que tenen des de les visuals més freqüents o rellevants (des dels nuclis, i en particular, des dels itineraris designats en l'objectiu de qualitat paisatgística 11).

Accions

- Promoure la integració paisatgística de les noves infraestructures viàries projectades, incloent-hi mesures correctores i compensatòries. En especial s'haurien d'aplicar per als projectes següents:
 - Desdoblament de la C-12 (eix de l'Ebre) al seu pas per la conurbació Tortosa-Roquetes-Jesús. En projecte.
 - Construcció de l'A-7, com a desdoblament de l'N-340, entre l'Ametlla de Mar i Uldecona. En projecte.
 - Desdoblament de la C-12, des d'Amposta fins a Lleida. En estudi.
- Conservar el valor patrimonial de les carreteres històricament ben inserides al territori definides en aquest objectiu.
- Potenciar la creació d'una xarxa de vies secundàries de menor trànsit rodat per a la contemplació del paisatge formada per les vies definides en l'objectiu de qualitat paisatgística 11 per a trajectes no motoritzats (bicicletes o vianants). Es tracta de crear una xarxa de carreteres escèniques, mantingudes amb les característiques i dimensions històriques, i dotades de miradors, per tal que posin en valor els elements de més interès paisatgístic.
- Elaborar unes ordenances que afavoreixin la regulació i la reutilització dels panells publicitaris per tal que quedin millor integrats en el paisatge.
- Restaurar amb condicions paisatgístiques adequades els camins rurals, les carreteres, els senders, les vies pecuàries i altres vies de comunicació que resultin afectades per la construcció de noves infraestructures lineals.
- Condicionar la xarxa de miradors associats a les infraestructures de comunicació viàries establerts en l'objectiu de qualitat paisatgística 11.
- Estudiar la reconducció de les línies elèctriques d'alta i molt alta tensió cap a corredors d'infraestructures, especialment d'aquelles que creuen paisatges amb valor natural, estètic i simbòlic.
- Elaborar un pla de restauració de fragments de carreteres fora d'ús que inclogui l'eliminació de quitrans i elements del viari obsolets i, allà on es consideri pertinent, dotar-los de nous usos com són el de miradors o àrees de descans.
- Reintegrar paisatgísticament les infraestructures lineals mitjançant barreres, filtres vegetals o altres criteris i tècniques esmentades en l'objectiu de qualitat paisatgística 5, amb l'objectiu de millorar-ne tant l'aspecte com la connectivitat social i ecològica entre els ambients continentals i litorals. Es tracta dels trams d'infraestructures següents:
 - AP-7 i corredor ferroviari del Mediterrani en el sector del litoral del Baix Ebre comprès entre el nucli urbà de l'Ampolla i l'extrem sud del municipi de l'Ametlla de Mar.
 - AP-7, al seu pas per la foia d'Uldecona.
 - C-42, al seu pas pel polígon industrial Baix Ebre.
 - N-420 al seu pas per Móra la Nova.
- Prioritzar, a partir del Fons per a la protecció, gestió i ordenació del paisatge, el finançament de projectes de plantació de fileres arbrades amb espècies arbòries adaptades a l'indret associades a infraestructures lineals de comunicació a les carreteres que creuen les unitats de paisatge del paisatge fluvial de l'Ebre i la cubeta de Móra, així com les carreteres que circulin prop del riu a la unitat dels costers de l'Ebre.

Objectiu 7

Uns espais periurbans més ordenats que aportin nous elements d'interès en el paisatge i contribueixin a millorar la imatge d'accés als nuclis urbans

238

*Espais periurbans del sud de Tortosa, amb la carretera C-12 i el canal de la Dreta de l'Ebre en primer terme.
Observatori del Paisatge*

El creixement urbà porta associada, quasi sempre, l'aparició d'elements construïts en els límits entre l'espai urbà consolidat i els espais que el voregen, que normalment són espais agrícoles o forestals. Es tracta d'elements que el sistema urbà "expulsa" del centre (per molèsties, per un consum excessiu del sòl, o per la mateixa necessitat d'algunes d'aquestes construccions d'estar prop de les vies de comunicació). A aquestes construccions, s'hi sumen altres situacions, com ara abocadors de runams, camps erms a l'espera de ser «colonitzats» pel sistema urbà, etc.

Els espais periurbans estan constituïts per sòls amb valor estratègic per garantir la connectivitat paisatgística en àrees molt fragmentades pel pas d'infraestructures de mobilitat i/o per la localització en aquests àmbits d'àrees construïdes de diferent superfície i densitat com construccions residencials, polígons industrials o comercials, complexos recreatius, entre altres.

Com a conseqüència d'aquestes dinàmiques, els paisatges existents en els accessos als nuclis urbans es troben en un procés permanent de transformació. En general, es tracta d'uns paisatges caracteritzats per la manca de coherència pel que fa a tipologies

constructives, a la disposició dels elements sobre la trama urbana, i a la imatge de la localitat en qüestió. En aquest sentit, és un paisatge estèticament poc interessant, en el qual es juxtaposen solars buits colonitzats per la vegetació ruderal amb conjunts d'edificis generalment poc atractius (magatzems, dipòsits, naus industrials i comercials). També s'hi troben plafons publicitaris de grans dimensions situats en tot el traçat de les principals vies d'accés als nuclis urbans, sovint abandonats o en desús. Són uns paisatges que proporcionen una imatge uniforme i repetitiva, fent que el paisatge d'entrada a diverses poblacions sigui similar arreu.

Aquests fenòmens són especialment significants entorn dels assentaments grans i mitjans de les Terres de l'Ebre com a les perifèries de la conurbació Tortosa-Roquetes-Jesús, l'Aldea, Amposta, Sant Carles de la Ràpita, Deltebre, i Alcanar, i en menor mesura a les perifèries de les poblacions de l'Ametlla de Mar, Ulldecona, la Sénia, Móra d'Ebre, o Santa Bàrbara, així com en general, al llarg dels eixos de comunicació del litoral formats per la C-42, l'AP-7, l'N-340 i la C-12 entre Tortosa i Amposta, i a la vora dels assentaments urbans del litoral continental, des de l'Ametlla de Mar fins a l'Ampolla i des de Sant Carles de la Ràpita fins a Alcanar.

Criteris

- Minimitzar els espais degradats de les perifèries de les poblacions i els eixos de comunicació a través dels instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiades, mitjançant la identificació i caracterització, determinar els usos no admesos i promoure accions de restauració. Els espais prioritaris d'actuació són les perifèries de la conurbació Tortosa-Roquetes-Jesús, l'Aldea, Amposta, Sant Carles de la Ràpita, Deltebre, Alcanar i les Cases d'Alcanar; i en menor mesura, a les perifèries de les poblacions de l'Ametlla de Mar, Ulldecona, la Sénia, Móra d'Ebre, o Santa Bàrbara; així com en general, al llarg dels eixos de comunicació del litoral formats per la C-42, l'AP-7, l'N-340 i la C-12 entre Tortosa i Amposta, i a la vora dels assentaments urbans del litoral continental, des de l'Ametlla de Mar fins a l'Ampolla i des de Sant Carles de la Ràpita fins a Alcanar.
- Actuar amb l'objectiu de rehabilitar i millorar paisatgísticament les entrades als nuclis urbans, on cal vetllar per la qualitat de les seqüències visuals d'aproximació i l'accés als nuclis i les àrees urbanes des de les carreteres, en especial les de major utilització per facilitar la transició entre els espais oberts i els paisatges urbans i per reforçar el caràcter i la identitat de les poblacions. En aquestes entrades cal tenir en compte:
 - La consideració com a àmbits d'actuació prioritària a l'hora d'atorgar els fons per a la protecció, gestió i ordenació del paisatge.
 - Evitar que les noves extensions es disposin de manera seqüencial sobre les vies de comunicació i que l'edificació formi una façana del tipus carretera mercat o de carretera

polígon industrial i que no s'estenguin de manera tentacular al llarg de les vies de comunicació, ja que redueixen la qualitat paisatgística de la població.

– La preservació dels accessos arbrats als pobles de l'accés sud a Tortosa per la carretera C-12, l'accés a l'Aldea pel delta o pel camí de l'Ermida de l'Aldea, els accessos a Ulldecona i l'accés a Tivissa per la carretera T-304.

– Fer com més visibles millor els valors que es reconeixen en aquest catàleg.

– La gestió i recuperació dels espais agrícoles abandonats o de les zones nues que no acullen cap activitat, de manera que es contribueixi a la millora i la conservació dels accessos als nuclis de població.

– Evitar la construcció d'edificis amb un impacte visual sobre perfils escènics característics de les entrades dels nuclis urbans.

– Es consideren bones pràctiques per a la millora dels accessos urbans, el soterrament de línies elèctriques i la integració paisatgística de les casetes que allotgen els transformadors elèctrics, l'eliminació gradual dels rètols publicitaris i dels suports obsolets, la regulació de mides, colors, materials i formes de la senyalització i de la retolació comercial, la incorporació d'arbrat i la rehabilitació d'elements patrimonials.

Actuar prioritàriament en l'adequació dels accessos a la conurbació Tortosa-Roquetes-Jesús, i a les poblacions de l'Aldea, Amposta, Sant Carles de la Ràpita, Deltebre, Alcanar

> Segueix de la pàg. anterior

i les Cases d'Alcanar, l'Ametlla de Mar, Uldecona, la Sénia, Móra d'Ebre i Santa Bàrbara.

- Integrar paisatgísticament, a través dels instruments d'ordenació urbanística i els plans especials, els diferents espais verds urbans (parcs, zones verdes, places, passeigs, etc.) en xarxes connectades amb els espais oberts circumdants, en la línia de les anomenades vies verdes. Més enllà dels itineraris definits en l'objectiu de qualitat paisatgística 11, hauran de connectar itineraris paisatgístics de caràcter local i supramunicipal que enllacin la infraestructura viària rural, els compo-

nents del medi natural i els teixits urbans, així com crear parcs periurbans de transició entre els assentaments urbans i els espais oberts, que respectin, a més dels valors i elements paisatgístics indicats, la topografia i la morfologia prèvia del terreny.

- Fomentar i impulsar la recerca relativa als espais periurbans per tal de consensuar plantejaments, metodologies, indicadors, dissenys, etc., prenent com a referència les particularitats de l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

Accions

- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats, amb l'objectiu de millorar els espais periurbans, i establir:
 - Mínims de qualitat i usos no admesos, en especial a les perifèries de la conurbació Tortosa-Roquetes-Jesús, de l'Aldea, d'Amposta, de Sant Carles de la Ràpita, de Deltebre, d'Alcanar i de les Cases d'Alcanar, i en menor mesura a les perifèries de les poblacions de l'Ametlla de Mar, Uldecona, la Sénia, Móra d'Ebre, o Santa Bàrbara, així com en general, al llarg dels eixos de comunicació del litoral formats per la C-42, l'AP-7, l'N-340, i la C-12 entre Tortosa i Amposta, i a la vora dels assentaments urbans del litoral continental, des de l'Ametlla de Mar fins a l'Ampolla i des de Sant Carles de la Ràpita fins a Alcanar.
 - Mesures per dignificar i millorar la qualitat paisatgística dels espais periurbans de les terrasses fluvials de l'Ebre entre la conurbació Tortosa-Roquetes-Jesús i Amposta.
 - Mesures per regenerar espais fluvials del riu.
- Itineraris per a l'ús públic d'aquests espais que enllacin amb el Parc Natural del Delta de l'Ebre i amb els altres espais cir-

cumdants d'interès natural, històric o estètic (barrancs de Sant Antoni, Lloret i la Galera, serres de Cardó-Boix, illes de l'Ebre).

- Incloure als catàlegs de béns dels diferents POUM, o altres figures de planejament municipal, les fileres d'arbres que voregen algunes carreteres, com ara l'entrada a Tortosa per la C-12, la de Tivissa des de la C-44, la de Prat de Comte per la T-333, les d'Uldecona per molts dels camins que accedeixen al nucli, així com promoure'n, quan tècnicament sigui viable, els accessos viaris a les poblacions, amb espècies arbòries adaptades a l'indret.
- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats, amb l'objectiu d'ordenar les activitats comercials associades a les vies de comunicació, en especial en els accessos a Tortosa per la C-42 i a l'Aldea per l'N-340, així com a la C-12 al seu pas per Amposta, entre altres.
- Elaborar una guia per a la integració paisatgística de les entrades dels nuclis amb referència expressa a les males pràctiques que cal evitar, i establir la millora de les entrades als nuclis urbans com una actuació prioritària a l'hora d'atorgar el Fons per a la protecció, gestió i ordenació del paisatge.

Objectiu 8

Unes àrees especialitzades (industrials, logístiques, comercials, de producció d'energia, de tractament, d'abocament de residus...) ubicades en zones visuals no preferents o notòries i dissenyades (o redissenyades) tenint en compte els tractaments de façana i les tipologies edificatòries

*Polígon industrial del Baix Ebre, entre els nuclis de Tortosa i Campredó.
Observatori del Paisatge*

La implantació d'àrees especialitzades d'activitats acostuma a tenir uns efectes intensos en la transformació del paisatge a causa de la seva localització, dimensió o imatge, que poc tenen a veure amb la lògica de formació dels assentaments urbans que s'hi han integrat històricament. Generalment es disposen al llarg de les vies de comunicació i als accessos a les poblacions, a la recerca d'accessibilitat, major sòl disponible, i major notorietat, i han esdevingut un element característic del paisatge periurbà dels principals nuclis urbans de les Terres de l'Ebre (així com en altres àrees de Catalunya).

La proliferació d'aquests espais construïts és negativa en termes d'ocupació del territori i de manteniment dels valors del paisatge, perquè fragmenta el paisatge, confon la frontera entre el sòl urbà i el no urbanitzable i genera espais de confusió on s'alternen usos comercials, residencials i productius sense una ordenació planificada. La linealitat d'aquestes estructures esdevé, en molts casos, una barrera per a la mobilitat dels ciutadans així com també per a la fauna.

Sovint, l'interior dels polígons es troba poc cuidat, quan aquest és un aspecte que milloraria les condicions diàries dels usuaris i, de retruc, la imatge de l'empresa, i es convertiria en un valor afegit.

A les Terres de l'Ebre destaquen els àmbits següents:

- Polígon electroquímic de Flix.
- Complex nuclear d'Ascó.
- Polígons terciaris de l'accés a Tortosa per la C-42.
- Polígon Catalunya Sud a la sortida de l'Aldea per la C-42.

- Polígon industrial de Campredó.
- Polígons industrials i terciaris (Tosses i Oriola) a Amposta.
- Polígon de la indústria de la fusta de la Sénia.
- Polígon industrial de l'Ametlla de Mar.
- Abocador intercomarcal de RSU de Tivissa.

Caldrà tenir especialment en compte la implantació dels nous sectors d'activitat econòmica de Camposines (la Fatarella-Terra Alta), amb 50 hectàrees, i el Molló (Móra la Nova-Ribera d'Ebre), amb 36 hectàrees i inaugurat l'any 2012, així com les reserves de sòl de potencial interès estratègic que la proposta de Pla territorial parcial de les Terres de l'Ebre fa a l'Aldea-Camarles (735 ha), Alcanar (150 ha) i Móra la Nova (90 ha).

Cal avançar cap a uns paisatges en què els polígons industrials i comercials estiguin com més concentrats millor, i no dispersos en el territori. A més, procurar prioritzar uns polígons industrials i comercials que, per la mida, alçària, ubicació o aspecte de les naus no impliquin una interferència visual significativa amb l'entorn; dissenyats de manera que permetin la connectivitat ecològica i paisatgística del territori, i amb qualitat paisatgística intrínseca pel que fa a les edificacions, la xarxa viària interna i la distribució de les zones verdes i la vegetació.

Cal, també, restituir els valors paisatgístics a aquells llocs on s'han perdut per causa de processos de degradació sovint motivats per certes activitats, com ara extraccions abandonades, abocadors o instal·lacions obsoletes, sobre els quals cal actuar amb la promoció de la seva gestió o transformació.

Criteris

- Localitzar les noves implantacions de polígons industrials i les àrees d'activitat econòmica en els sectors a prop dels nuclis urbans o dels sectors existents i pròxims a les infraestructures de comunicació, per tal d'evitar-ne la dispersió en el territori i l'alteració de l'estructura del paisatge.
- Integrar de manera harmònica, i respectant la singularitat del paisatge, les noves àrees especialitzades en les estructures preexistents en els casos en què el catàleg de paisatge hagi definit nuclis amb patrons paisatgístics singulars (nuclis encimbellats, nuclis pesquers, nuclis camí, nuclis amb trama ortogonal, nuclis disseminats), definits en l'objectiu de qualitat paisatgística 1.
- Minimitzar noves àrees especialitzades en els espais definits per la seva singularitat agrícola o de conjunt (delta de l'Ebre, foia d'Ulldecona, terrasses fluvials de l'Ebre, cubeta de Móra, corredor Bot-Gandesa-Corbera, avellaners de la Fatarella, cierrers de Paüls, conreus en fons de barranc, cítrics dels prats d'Alcanar, mosaic del cereal d'Arnes) definides en l'objectiu de qualitat paisatgística 14.
- Integrar paisatgísticament, prenent com a referència els dos criteris anteriors, els nous sectors d'activitat econòmica de:
 - Camposines (la Fatarella-Terra Alta), pel fet d'ubicar-se enmig del conjunt harmònic del corredor de Bot, Gandesa-Corbera.
 - L'Aldea-Camarles (proper a l'Aldea), per la proximitat al nucli de patró singular nucli camí i per les dimensions que té.
 - Alcanar, pel fet d'ubicar-se enmig de l'espai agrari singular dels cítrics dels prats d'Alcanar.
 - El Molló (Móra la Nova), inaugurat l'any 2012, pel fet d'ubicar-se enmig del conjunt harmònic agrícola de la cubeta de Móra.
- Ubicar la nova implantació en un espai poc visible. L'ordenació urbanística de les noves implantacions ha d'accentuar les condicions d'harmonia volumètrica i de qualitat arquitectònica de les façanes perimetrals de la implantació. En aquest sentit, les tècniques de la contextualització i harmonització i

> Segueix de la pàg. anterior

les de mimesi i ocultació, mitjançant franges d'arbrat o d'altra vegetació són, llevat de casos justificats de monumentalitat, d'aplicació oportuna en els casos de nova implantació i especialment per millorar la integració paisatgística de nombrosos polígons industrials i d'elements d'infraestructura existents a Terres de l'Ebre.

En aquest sentit, cal incloure en les fitxes dels plans parcials urbanístics (PPU) que impliquin la promoció d'àrees especialitzades un apartat específic de mesures paisatgístiques. Aquest ha de fer explícits dos aspectes:

1. Encaix amb l'estructura del paisatge preexistent, tenint en compte els aspectes següents:

- a. Topografia.
- b. Fragments de vegetació natural. És recomanable integrar-los en els espais de cessió destinats a espais lliures.
- c. Mosaics agroforestals i agraris (agroforestal de vinya, agroforestal de fruiters de secà, fruita dolça amb conreus de secà, cítric amb altres conreus i horta amb fruita dolça i vinya) i conreus singulars (avellaners de la Fatarella, cireres de Paüls, conreus en fons de barranc, cítrics dels pratets d'Alcanar i mosaic de cereal d'Arnes), tots ells definits en l'objectiu de qualitat paisatgística 14.
- d. Xarxes de camins.
- e. Xarxes de canals, séquies i recs, pous, sínies i altres elements vinculats a l'agricultura.
- f. Construccions rurals (masies i construccions i murs de pedra seca).
- g. Elements patrimonials d'interès, com els definits en l'objectiu de qualitat paisatgística 15.
- h. Espais de trobada de la població local.

2. Definició de la concepció i disposició dels usos, les edificacions i els espais de cessió per espais oberts en relació amb els aspectes estructurals següents:

- a. La morfologia del teixit urbà adjacent, on es tindrà en compte:
 - i. Presència de patrons urbans remarcables (nuclis encimbellats, nuclis pesquers, nuclis camí, nuclis amb trama ortogonal, nuclis disseminats), definits en l'objectiu de qualitat paisatgística 1.
 - ii. Preservació dels perfils o *skyline* dels nuclis urbans propers o contigus, com els perfils encimbellats de Miravet (Cap de la Vila), Horta de Sant Joan, Arnes, Paüls i Tivissa.
 - iii. Tipologia de l'edificació: els volums edificats seran homogenis, continus i compactes. En tot cas,

es considerarà una bona pràctica la singularització del projecte d'edificació com a marca de l'empresa sempre que sigui fruit d'un disseny de qualitat i respecti els criteris generals descrits. El color ha de harmònic amb el paisatge circumdant.

iv. Cal prioritzar els objectius d'harmonització, ocultació i mimesi com a criteris de disseny paisatgístic. Poden haver-hi conjunts com ara estacions de tren en què la seva significació social indiqui utilitzar una estratègia de monumentalització.

v. Definició de criteris unitaris quant a la instal·lació de rètols publicitaris i integració a les edificacions, i evitar, en tot cas, la proliferació dispersa i aïllada.

b. Els límits i façanes del nou conjunt, on es tindran en compte els aspectes següents:

i. Tractament dels espais confrontants amb el teixit residencial, les vies de comunicació, fronts marítics, fluvials o agrícoles amb una cura especial de garantir una transició amable.

ii. En aquest espai de transició es localitzaran de manera preferent els sòls de cessió gratuïta i obligatòria i els sòls per a sistemes destinats a la formació d'àrees d'espai lliure. Aquesta transició ha de contenir sempre un tractament vegetal que ocultï parcialment o totalment el nou conjunt edificat, per minimitzar així l'impacte de les instal·lacions aparador.

iii. Garantir la permeabilitat física del conjunt per tal que no sigui una barrera entre el nucli urbà i les zones d'espai lliure periurbanes.

c. El sistema de visuals que la nova implantació genera, on es tindran en compte els aspectes següents:

i. Minimització de l'impacte visual.

ii. Ordenació respectant la presència de les fites i fons escènics definits en l'objectiu de qualitat paisatgística 10.

- Estudiar la capacitat dels polígons industrials i comercials actuals amb l'objectiu d'afavorir-ne la compleció com a mecanisme per evitar la multiplicació de polígons arreu del territori.
- Reubicar progressivament les indústries aïllades en polígons industrials per evitar la dispersió de les construccions.
- Procurar un tractament lluminós anàleg al del sòl no urbanitzable a les façanes dels polígons industrials que confronten amb sòls no urbanitzables.
- Garantir l'aplicació, tant a les àrees d'activitat existent com a les de nova construcció, de les especificacions de la *Guia d'integració paisatgística*. Polígons industrials i sectors d'activitat econòmica elaborada per la Direcció General d'Arquitectura i Paisatge del Departament de Política Territorial i Obres Públiques el 2008.

> Segueix de la pàg. anterior

- Preveure la restitució del valor paisatgístic del lloc quan s'hagin d'autoritzar activitats que produiran una inevitable degradació del paisatge (activitats extractives, entre d'altres). Les actuacions sobre els espais degradats són principalment les destinades a la restauració del paisatge malmès amb l'objectiu de reintegrar-los en la imatge paisatgística del territori on se situen, però en alguns casos aquests espais poden ser oportunitats per a projectes creatius que aportin nous valors paisatgístics. Així mateix, la recuperació d'espais degradats pot anar associada, si convé, a la ubicació d'usos o edificacions, sense perjudici dels requeriments d'ordre territorial, urbanístic i ambiental que siguin procedents en cada cas. Aquestes actuacions es poden finançar a través del Fons per a la protecció, gestió i ordenació del paisatge establert per la Llei del paisatge.
- Iniciar campanyes per part dels poders públics dirigides a implicar la població local en el procés de revalorització paisatgística dels espais degradats.

Accions

- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats, amb l'objectiu de recuperar paisatgísticament les àrees especialitzades existents a les Terres de l'Ebre seguint les prescripcions de la *Guia d'integració paisatgística. Polígons industrials i sectors d'activitat econòmica*. A efectes d'aquest catàleg, es consideren prioritaris el polígon electroquímic de Flix, el complex nuclear d'Ascó, els polígons terciaris de l'accés a Tortosa per la C-42, CEMEX, el polígon Catalunya Sud a la sortida de l'Aldea per la C-42, el polígon industrial de Campredó, els polígons industrials i terciaris (Tosses i Oriola) a Amposta, el polígon de la indústria de la fusta de la Sénia, el polígon industrial de l'Ametlla de Mar, l'abocador de RSU de Tivissa i el sector d'activitat econòmica del Molló (Móra la Nova-Tivissa). El pla podria identificar les naus industrials en desús a totes les Terres de l'Ebre i plantejar solucions, fins i tot l'enderrocament.
- Establir, a partir de la *Guia d'integració paisatgística. Polígons industrials i sectors d'activitat econòmica* i dels resultats d'aquest catàleg, una regulació de les tipologies constructives, i fomentar-ne la diversitat dins uns paràmetres adequats de qualitat paisatgística a les àrees especialitzades de nova construcció a les Terres de l'Ebre, amb l'objectiu de reduir-ne l'impacte ambiental i millorar-ne la qualitat i l'interès paisatgístic.
- Estudiar mecanismes fiscals per compensar les àrees especialitzades que impulsin polítiques de millora paisatgística. La concessió d'aquestes compensacions fiscals estarà supeditada al disseny i execució d'un pla de millora paisatgística adoptat per totes les empreses ubicades en aquests àmbits territorials, el qual prèviament ha de ser validat per l'Administració local i l'Administració de la Generalitat de Catalunya.
- Crear un premi per reconèixer els millors projectes d'integració paisatgística de noves instal·lacions i de recuperació de les ja construïdes, on es tinguin en consideració, entre altres, els aspectes estètics, de procés (participació) i d'integració en l'entorn.

Objectiu 9

Uns parcs eòlics i fotovoltaics planificats amb visió de conjunt a escala regional i disposats en sintonia amb els elements configuratius del paisatge

*Parc eòlic del Baix Ebre, a les serres de Cardó-Boix.
Observatori del Paisatge*

La instal·lació de parcs eòlics i fotovoltaics per a la producció d'energia elèctrica constitueix un dels principals eixos de la política energètica de la Generalitat de Catalunya per als propers anys en l'àmbit de la lluita contra el canvi climàtic i, en conseqüència, resulta un factor globalment positiu pel medi i una oportunitat de desenvolupament pel territori.

La presència en el territori de parcs eòlics comporta la modificació dels perfils careners, associada a la ubicació dels aerogeneradors als punts més favorables al vent, i planteja l'exigència d'aplicació de criteris paisatgístics als projectes d'aquests tipus d'instal·lacions.

A les Terres de l'Ebre l'any 2013 hi ha divuit parcs eòlics en funcionament amb un total de 334 aerogeneradors; i diversos projectes més en diferents fases de tramitació. Tots aquests projectes s'han tramitat individualment, sense analitzar la incidència paisatgística global.

Tots aquests projectes de parcs eòlics, als quals caldria sumar altres projectes de parcs fotovoltaics no quantificats que s'estan tramitant a les Terres de l'Ebre, constitueixen una incidència sobre el paisatge que ha generat un notable i intens debat social, especialment al voltant dels indrets on estan projectats. Un dels principals impactes paisatgístics que comporten aquestes instal·lacions és, en el cas dels parcs eòlics, que se solen situar (i projectar) en carenes i espais elevats força visibles, i les alçàries dels aerogeneradors sobrepassen els 100 metres, de manera que gairebé sempre estan interferint sobre els fons escènics. Pel que fa als projectes de parcs fotovoltaics, aquestes ocupen molt de sòl.

En general, el debat social bascula, no al voltant de la presència i idoneïtat d'aquestes energies, considerada bàsica per tots els sectors implicats, sinó al voltant de l'excessiva concentració de parcs en determinades zones que pot comprometre altres valors, usos o potencialitats, o bé al voltant de l'ocupació de sòl que signifiquen.

Criteris

Criteris exclusius per als parcs eòlics

- Evitar en la mesura del possible la instal·lació de parcs eòlics en fites i fons escènics amb valor simbòlic definits en l'objectiu de qualitat paisatgística 10.
- Evitar en la mesura del possible la instal·lació de parcs eòlics a una distància reduïda de nuclis urbans i en els miradors de consolidació prioritària definits en l'objectiu de qualitat paisatgística 11.
- Els nous projectes eòlics faran una especial atenció a la visibilitat dels parcs eòlics en i des de les àrees paisatgístiques amb valor simbòlic reconegudes en el mapa de valors simbòlics del catàleg (capítol 5 del bloc 2), així com en els paisatges agraris definits en l'objectiu de qualitat paisatgística 14.
- Considerar la possibilitat de localitzar els aerogeneradors en polígons industrials i comercials, àrees portuàries i àrees periurbanes, preferentment situats en zones planes.
- Minimitzar els moviments de terres a realitzar i l'eixamplament o obertura de camins i la restauració del viari a l'amplada original. D'altra banda, cal garantir la revegetació de totes les superfícies denudades i el manteniment de la vegetació implantada durant un mínim de dos anys a base d'espècies autòctones i amb patrons de plantació similars a les formacions presents a l'entorn i pròpies del paisatge de la zona.
- En el disseny de nous projectes eòlics es posarà un èmfasi especial en la disposició dels aerogeneradors, atenent a criteris d'ordre i composició coherents amb el paisatge preexistent. Es considera un bon criteri buscar una geometrització perceptible de la implantació dels molins, mitjançant l'establiment de pautes relatives a les alçàries, distàncies, alineaci-

ons, densitat, etc., que són pròpies de l'ordenació necessària dels elements artificials repetitius.

Criteris exclusius per als parcs fotovoltaics

- Procurar evitar la instal·lació de parcs fotovoltaics en fites i fons escènics amb valor simbòlic definits en l'objectiu de qualitat paisatgística 10.
- Procurar evitar la instal·lació de parcs fotovoltaics a una distància reduïda de nuclis urbans i en els miradors de consolidació prioritària definits en l'objectiu de qualitat paisatgística 11.
- Procurar evitar la concentració de parcs fotovoltaics en zones amb una exposició visual alta i nombre d'observadors potencials alt.
- Els nous projectes de parcs fotovoltaics faran una atenció especial a la visibilitat dels parcs fotovoltaics en i des de les àrees paisatgístiques amb valor simbòlic reconegudes en el mapa de valors simbòlics del catàleg (capítol 5 del bloc 2), així com en els paisatges agraris definits en l'objectiu de qualitat paisatgística 14.
- Prioritzar els parcs fotovoltaics en cobertes d'edificacions existents i futures.
- Ubicar, sempre que sigui possible, els equips necessaris per al funcionament de les instal·lacions de parcs fotovoltaics (lleuat dels transformadors) en una sola construcció que en tot cas complirà el que disposa l'apartat d'edificacions aïllades. Aquesta hauria d'estar situada sempre que sigui possible dins de les construccions existents o en cossos annexos. Cal valorar, quan no sigui adjacent o a l'interior de construccions, la

> Segueix de la pàg. anterior

conveniència de col·locar-la al més a prop possible del punt de connexió per minimitzar l'estesa elèctrica aèria.

Criteris comuns per als parcs eòlics i fotovoltaics

- Promoure parcs eòlics i fotovoltaics de dimensió petita o mitjana, que aprofiti com a línies d'evacuació la xarxa elèctrica preexistent.
- Establir mecanismes que permetin revertir els beneficis d'aquestes instal·lacions, entre altres vies, en la millora i restauració dels paisatges que envolten els parcs eòlics i fotovoltaics.
- Tenir en compte en el disseny de parcs eòlics i fotovoltaics els efectes de covisibilitat i l'impacte acumulatiu amb altres projectes existents o projectats.
- Considerar els trets estructurals del paisatge (geometria del parcel·lari, orografia, camins, xarxa hidrogràfica, vies de comunicació, arbres singulars, marges de pedra seca, formacions vegetals d'interès ecològic o paisatgístic, patrimoni construït, i altres elements de valor històric, natural, estètic, simbòlic i espiritual reconeguts en aquest catàleg) en el disseny dels parcs eòlics i fotovoltaics.
- Adaptar el disseny de les edificacions lligades als parcs eòlics i fotovoltaics als criteris exposats a l'objectiu de qualitat paisatgística 5 sobre edificacions aïllades, i el disseny dels vials d'accés a l'objectiu de qualitat paisatgística 6, que persegueix unes infraestructures de comunicació lineals de qualitat. En aquest cas, s'hauran d'adaptar al parcel·lari existent, minimitzar l'amplada necessària, evitar la pavimentació i, en els casos que sigui necessari, revegetar les vores de la xarxa de camins amb vegetació autòctona.

Accions

- Renovar la tecnologia dels aerogeneradors dels parcs eòlics d'anterior generació, a fi de reduir el nombre d'aerogeneradors que es requereixen per assolir un mateix nivell de potència i, per tant, minimitzar la construcció de noves instal·lacions eòliques.
- Promoure la regulació en els nous POUM, o en la revisió dels vigents, de la implantació d'instal·lacions eòliques i solars dins dels respectius termes municipals i determinar les àrees que en queden excloses. En aquest sentit, es prendrà la informació continguda al catàleg com a material de referència.
- Sensibilitzar la població sobre la funció d'aquestes instal·lacions elèctriques en termes de producció d'energia renovable i sobre les possibilitats d'integració paisatgística d'aquests parcs.
- Establir un sistema de control a posteriori d'adopció efectiva de les mesures d'integració paisatgística previstes en el contingut de cada estudi d'impacte i integració paisatgística.

Objectiu 10

Uns fons escènics de qualitat que mantinguin els referents visuals i identitaris de les Terres de l'Ebre

248

És important mantenir un paisatge que conservi els elements visuals i identitaris més notables, els recuperi i els posi en valor.
 Albert Farnós, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

El territori de Terres de l'Ebre manté unes perspectives paisatgístiques (perfils de poblacions, perfils topogràfics, fons escènics) que posen en valor la diversitat, la particularitat, la bellesa, la història i el significat dels paisatges. És important mantenir un paisatge que conservi, recuperi i posi en valor aquests referents visuals i identitaris més notables.

Són fites del paisatge els nuclis urbans, els elements construïts, les formacions geològiques diferenciades, etc. que, per la seva ubicació —encimbellada, en una plana, en carena...— i pel valor que tenen, constitueixen components clau de les imatges del territori. Els fons escènics configurats per l'orografia i la vegetació complementen aquesta imatge i li donen base. Aquests fons escènics tenen un eminent valor paisatgístic tant des del punt de vista simbòlic i identitari com estètic, per la qual cosa requereixen d'un tractament paisatgístic especial.

A les Terres de l'Ebre s'han identificat les fites i els fons escènics següents:

Amb valor simbòlic i identitari:

- **Perfils emblemàtics:** el Port, serres de Pàndols i Cavalls, serres de Cardó i el Boix, serra del Montsià i serra del Tormo.
- **Serres:** serra de la Fatarella, serra dels Pesells, muntanya de Santa Bàrbara, serra del Tormo, serra de Llaberia, muntanyes de Tivissa-Vandellòs, serres de Cardó i del Boix, i serra del Montsià.

Amb valor estètic:

- **Perfils emblemàtics:** el Port, serres de Pàndols i Cavalls (vistes des de la Terra Alta), serres de Cardó i el Boix (vistes des de Tortosa), serra de Montsià (vista des de l'ermita de la Pietat, a la serra de Godall) i serra del Tormo.

- **Formacions vegetals i roca:** Montsagres d'Horta i de Paüls, les Roques de Benet, la Mola de Catí o les gúbies del Regatxol (als Ports), Roca Blanca (serres de Montsià-Godall), crestes de les serres de Cardó i el Boix, crestes de les serres de Pàndols i Cavalls, serra del Crestall, estret de Barrufemes, els Borjos de Tivissa i els cingles de la serra del Montalt.
- **Elements monumentals històricoculturals:** castell de Miravet, celler modernista del Pinell de Brai, celler modernista de Gandesa, castell de la Suda, torre de la Carrova, torre de Campredó, molí d'oli del Sindicat Agrícola d'Uldecona, ermita de la Verge de la Pietat, santuari de la Fontcalda, convent de Sant Salvador d'Horta, balneari de Cardó, castell de Sant Jordi d'Alfama.
- **Nuclis encimbellats:** Miravet, Horta de Sant Joan, Arnes, Tivissa, Paüls.
- **Conjunts monumentals històriconaturals:** el castell i Cap de la Vila de Miravet, el conjunt de la muntanya de Santa Bàrbara i el convent de Sant Salvador d'Horta, el monestir balneari de Cardó i tretze ermites de la vall de Cardó (entre elles la de la Trinitat, la de l'Àngel i la de Sant Onofre o de la Columna), el santuari de la Mare de Déu de la Fontcalda i voltants, el Poble Vell de Corbera d'Ebre, la Suda i les muralles de Tortosa, el castell d'Uldecona, i l'ermita de la Pietat (Uldecona).
- **Geoformes:** lo Tormo, agulla de Bot, Pas de l'Ase, Santa Magdalena, mola del Perelló, la Llana, roca del Migdia, la Picossa, Tossal Gran, tossa del Morral, Rocamala, la Falconera, muntanya de Santa Bàrbara, la Moleta (faixes del Grau), serra dels Coralls, Montsagre d'Horta, Montsagre de Paüls, la Moleta (serra dels Coralls), roques de Benet, moles del Don, rases del Maraco, barranc dels Estrets, punta de l'Agulla, roca Foradada, punta del Capello, mola del Boix, punta de la Boinaca, morral de Cabrafeixet, la Creu de Santos, mola de Catí, mola Castellona, la Caramella, mola Porquera, los Pallers, lo Castell de l'Erossa, morral de Catinell, la Joca, lo Portell, la Foradada, les Feixes Tancades.

Criteris

- Garantir l'observació i la interpretació de les perspectives paisatgístiques als ciutadans.
- Evitar la desfiguració de les fites paisatgístiques i els fons escènics definits en aquest objectiu amb construccions, infraestructures, i en general, amb barreres visuals que impedeixin o dificultin considerablement la percepció de les imatges més interessants del territori des de llocs accessibles i trams viaris transitats.
- Els instruments d'ordenació urbanística han de preservar la imatge de les fites paisatgístiques condicionant les dimensions, la volumetria i els colors de les edificacions que puguin afectar-la, i buscar traçats alternatius per a la implantació de les infraestructures. De la mateixa manera, els instruments

d'ordenació urbanística haurien d'incorporar disposicions concretes amb l'objectiu de promoure les perspectives.

- Preservar les possibilitats de percebre fites i fons i en especial de les imatges que componen conjuntament. Amb aquesta finalitat s'han d'evitar les construccions i en general les barreres visuals que impedeixin o dificultin considerablement la percepció de les imatges formades pels fons i les fites definits en aquest objectiu, des dels miradors i trams viaris transitats següents:

Miradors:

- Mont Caro (el Port, Tortosa)
- Poblat iber del Castellet de Banyoles (baix Priorat, Tivissa)

> Segueix de la pàg. anterior

- Cap Roig (litoral del Baix Ebre, l'Ampolla)
- Castell d'Uldecona (serres de Montsià-Godall)
- Ermita de la Mare de Déu del Coll de l'Alba (vessants de Tivenys-coll de l'Alba, Tortosa)
- Ermita de Sant Cristòfol (litoral del Baix Ebre, el Perelló)
- Castell de la Suda (paisatge fluvial de l'Ebre, Tortosa)
- La Foradada (serres de Montsià-Godall, Sant Carles de la Ràpita)
- Mas de Barberans (plana del Baix Ebre-Montsià, Mas de Barberans)
- Ermita de Pallerols (el Port, la Sénia)
- Castell de Miravet (cubeta de Móra, Miravet)
- Coll del Moro (altiplà de la Terra Alta, Gandesa)
- Cota 705-Monument a la Pau (serres de Pàndols-Cavalls, Pinell de Brai).

Itineraris:

- La carretera C-12, o eix de l'Ebre, entre Amposta i Maials
- N-420, entre Caseres i Falset
- N-340, entre Alcanar i l'Almadrava
- De la Sénia a Roquetes, passant per Mas de Barberans, per la TV-3421
- La TV-3454, T-340, entre Amposta i Riumar, passant per Deltebre

- Del Perelló a Rasquera, per la TV-3022
- De Gandesa a Horta de Sant Joan, per TV-3531 i T-334, passant per Bot
- De Riba-roja d'Ebre a Benifalset per la TV-7411, TV-7231 i la C-43, passant per la Pobla de Massaluca, Vilalba dels Arcs, Gandesa i Pinell de Brai
- De Tivissa a l'N-420, passant per la Serra d'Almos i Dar-mós, per les TV-3031 i TV-3032

- Evitar aquelles construccions o elements que constituïrien, a causa de la seva dimensió, forma o color, un component greument desfigurador de les fites i dels fons escènics reconeguts en aquest catàleg.
- Evitar les afectacions, les alteracions geomorfològiques o la instal·lació d'estacions de telecomunicacions, parcs eòlics, fotovoltaics o altres elements que potencialment puguin distorsionar els fons escènics amb valor simbòlic següents: el Port, les serres de Pàndols i Cavalls i les serres de Cardó i el Boix.
- En tractar-se de paisatges especialment fràgils, cal excloure les concessions de noves llicències d'explotació d'activitats extractives en els paisatges constituïts per les fites i els fons escènics definits en aquest objectiu.

250

Accions

- Protegir totes les fites i carenes de fons escènics definides en aquest objectiu com a referents paisatgístics i identitaris de les Terres de l'Ebre, i incorporar-los en el Pla territorial parcial de les Terres de l'Ebre, a l'apartat corresponent al sistema d'espais oberts.
- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats, amb l'objectiu de delimitar àrees i establir paràmetres limitadors de l'edificació, alçàries i longituds, i preservar les fites i els fons escènics definits en aquest objectiu, així com les àrees on és preceptiu l'informe d'impacte i integració paisatgística per a determinades construccions. Aquests instruments han d'incorporar, almenys:
 - Una representació cartogràfica de detall dels perímetres que formen les línies de carena i que constitueixen el fons escènics de cada nucli de població, a partir de la consideració com a punt d'observació principal des dels nuclis de població, els miradors i itineraris reconeguts en el catàleg, i també des de la xarxa viària bàsica.
 - Definir franges on no es pot edificar.
 - Condicionar les dimensions (alçàries màximes, longitud dels elements...), la volumetria i els colors de les construccions que fan de barrera.
- Considerar la possibilitat d'elaborar un inventari de les edificacions i infraestructures existents que obstaculitzen o desvirtuen la imatge de les perspectives paisatgístiques des dels miradors i itineraris definits en l'objectiu de qualitat paisatgística 11, així com altres indrets d'accés, avaluar-ne el grau d'impacte visual i determinar estratègies dirigides a ocultar-les o, si escau, eliminar-les.
- Promoure una línia d'ajudes per als ens locals perquè efectuin els requeriments i tràmits adients per a les actuacions encaminades a recuperar fons escènics i fites que hagin estat malmesos per construccions o infraestructures. Els ajuts podrien provenir del Fons per a la protecció, gestió i ordenació del paisatge que estableix la Llei del paisatge.
- Establir per part dels poders públics programes d'educació i d'interpretació que relacionin i expliquin la presència, antiguitat i localització dels referents visuals de les Terres de l'Ebre i els relacionin amb la resta de valors paisatgístics que contenen.
- Instal·lar taules d'orientació en la xarxa de miradors (vegeu l'objectiu de qualitat paisatgística 11) que assenyalin els diferents elements orogràfics que constitueixen els fons escènics de les Terres de l'Ebre, amb esment dels elements no geomorfològics que també en puguin formar part.

Objectiu 11

Una xarxa de miradors i itineraris paisatgístics que posin en valor les panoràmiques més rellevants i permetin interactuar amb la diversitat i els matisos dels diferents paisatges de les Terres de l'Ebre

*La creació d'una xarxa integrada de miradors pot esdevenir una oportunitat per a la promoció turística.
Observatori del Paisatge*

L'àmbit de les Terres de l'Ebre presenta diversos enclavaments i recorreguts des d'on es gaudeix d'àmplies panoràmiques dels diversos paisatges. Constitueixen punts d'observació, interpretació i educació en els valors del paisatge i solen coincidir amb fites topogràfiques (serres, tossals, colls...), edificacions de caràcter religiós o històric (ermites, poblats ibers, castells...), sectors elevats dels nuclis urbans o fins i tot marges de carreteres de la xarxa viària secundària o local. La conversió d'aquests indrets en miradors i la creació d'una xarxa integrada de miradors pot esdevenir una oportunitat per a la promoció turística i una de les maneres més efectives de sensibilitzar la població sobre els valors del paisatge. Destaquen per les àmplies panoràmiques paisatgístiques que ofereixen o per la singularitat d'aquells paisatges que es poden contemplar:

- Mont Caro
- Ermita de Sant Cristòfol
- Cap Roig
- Castell i església de Santa Maria de Paüls
- Tossal d'Engrilló
- Balneari de Cardó
- Mare de Déu del Coll de l'Alba
- Castell de la Suda
- Carretera C-12 (Eix de l'Ebre), km 28
- Carretera C-12 (Eix de l'Ebre), km 32
- Carretera C-12 (Eix de l'Ebre), km 44
- Àrea de Medi Ambient de Godall
- Mas de Barberans
- Ermita de Pallerols
- Poblament ibèric de la Moleta del Remei
- La Foradada
- Torre de la Carrova
- Ermita de la Pietat
- Sagrat Cor
- Ermita de Santa Magdalena de Berrús
- Lo Calvari
- Poblament ibèric del Castellet de Banyoles
- Castell de Miravet
- Castell Nou
- Ermita i jaciment de Sant Miquel
- Carretera C-12 (Eix de l'Ebre), km 75
- Les Paumeres
- Cota 705-monument a la Pau
- Coll del Moro
- Castell de Sant Joan d'Algars

Les principals rutes, motoritzades i no motoritzades, per a l'observació i gaudi dels paisatges de les Terres de l'Ebre ofereixen una visió dinàmica del paisatge que en permeten copsar els elements més rellevants. Els itineraris motoritzats, que transcorren principalment per carreteres de la xarxa viària i, en algun cas, per camins i pistes forestals o rurals en un estat acceptable per a la circulació, permeten contemplar una àmplia varietat de paisatges. Els itineraris no motoritzats, per la seva banda, permeten fixar-se en els detalls i els elements menuts presents en els paisatges, i afavoreixen així una contemplació més reflexiva sobre els paisatges observats.

De les rutes motoritzades, en sobresurten:

- Eix de l'Ebre, entre Amposta i Maials
- Entre Caseres i Falset
- Entre Alcanar i l'Almadrava
- De la Pobla de Massaluca a Ribera-roja d'Ebre
- Des del coll de les Paumeres a Ribera-roja d'Ebre
- Del coll de la Torre al Molar
- Del Molar a Garcia
- De Tivissa a l'N-420
- De Llaberia al coll de Fatxes
- Des del Mas del Molló fins el coll de Fatxes
- Des del coll de Fatxes fins la plana de Sant Jordi
- Des del Perelló fins l'Almadrava
- Del Perelló a Rasquera
- Entre Móra d'Ebre i Benissanet
- De la T-333 a la capçalera del barranc de les Lloses
- Del riu Ebre a Gandesa
- De Rasquera al balneari de Cardó
- De Remolins a Tivenys
- De l'Aldea a Tortosa
- Rutes pel delta de l'Ebre
- Des d'Alcanar a Sant Joan del Pas
- Des d'Ulldecona al Turó dels Masets
- De la Sénia a Sant Joan del Pas
- De la Sénia a Roquetes
- De la Sénia a Vinallop
- De Roquetes a Mont Caro
- D'Horta de Sant Joan a La Franqueta
- De Xerta a Paüls
- De la Fonteta a Prat de Comte
- De Bot a Prat de Comte
- De Gandesa a Horta de Sant Joan
- De Batea a la Fatarella
- De Gandesa a la Pobla de Massaluca

- D'Horta de Sant Joan a Arnes
- D'Horta de Sant Joan a Caseres
- De Batea a Pinyeres

- GR-192
- GR-7
- GR-171
- GR-99, o camí de l'Ebre

De les rutes no motoritzades en sobresurten:

- Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre
- Camí de Sant Jaume de l'Ebre
- Via Augusta
- GR-92

Els valors del paisatge s'aprecien quan es percep, per això és un objectiu d'abast general facilitar l'accés dels ciutadans a aquells llocs on la percepció i la interacció amb el paisatge és més àmplia i suggerent.

Criteris

- Promoure per part dels poders públics, directament o mitjançant convenis amb entitats, una xarxa d'itineraris paisatgístics i de miradors accessibles a peu o amb vehicles (citats en aquest objectiu) que permetin una percepció suficient dels valors paisatgístics del territori. Aquesta xarxa, que comprèn miradors i camins existents, i d'altres a consolidar, hauria de rebre les actuacions necessàries de condicionament, senyalització, manteniment i difusió per tal de potenciar la funció de facilitar la percepció dels valors del paisatge i el coneixement del territori.
- Evitar l'artificialització innecessària dels miradors i itineraris.
- Evitar la presència d'elements situats a primera línia que irrompin negativament en el camp visual dels miradors i itineraris (elements verticals: torres elèctriques, aerogeneradors, algun edifici, instal·lacions industrials) per tal de fer com més nítida millor la panoràmica des de cada punt. Cal aprofitar la revisió del planejament urbanístic o a través d'instruments urbanístics d'ordenació del paisatge per elaborar inventaris

d'aquests elements a fi d'adoptar estratègies d'harmonització, mimesi i ocultació o, si escau, supressió.

- Prestar una atenció especial a aquells miradors i itineraris més accessibles, a aquells que es troben en els espais periurbans i també als camins de ronda marítims.
- Aprofitar la revisió del planejament urbanístic per definir itineraris al voltant dels nuclis urbans i identificar els trams des d'on la percepció del paisatge és més suggerent atenent als valors que té. Cal prioritzar els itineraris i miradors que permetin percebre millor el patrimoni paisatgístic local, connectar edificis d'interès, miradors, centres d'interpretació, parcs periurbans, àrees recreatives, i procurar que s'organitzin en forma de xarxa.
- Evitar que la construcció de nova xarxa viària i ferroviària fragmenti els itineraris no motoritzats citats en aquest objectiu.
- Integrar la xarxa de miradors i recorreguts definida en el catàleg en les estratègies turístiques per tal de fomentar el paisatge com un atractiu turístic de primer ordre.

253

Accions

- Integrar en la revisió del Pla territorial parcial de les Terres de l'Ebre en el sistema d'espais oberts els miradors de consolidació prioritària de les Terres de l'Ebre. Aquests són:
 - Mont Caro (el Port, Tortosa)
 - Poblat iber del Castellet de Banyoles (baix Priorat, Tivissa)
 - Cap Roig (litoral del Baix Ebre, l'Ampolla)
 - Castell d'Ulldecona (serres de Montsià-Godall)
 - Ermita de la Mare de Déu del Coll de l'Alba (vessants de Tivenys-coll de l'Alba, Tortosa)
 - Ermita de Sant Cristòfol (litoral del Baix Ebre, el Perelló)
 - Castell de la Suda (paisatge fluvial de l'Ebre, Tortosa)

- La Foradada (serres de Montsià-Godall, Sant Carles de la Ràpita)
- Mas de Barberans (plana del Baix Ebre-Montsià, Mas de Barberans)
- Ermita de Pallerols (el Port, la Sénia)
- Castell de Miravet (cubeta de Móra)
- Coll del Moro (altiplà de la Terra Alta, Gandesa)
- Cota 705-Monument a la Pau (serres de Pàndols-Cavalls, Pinell del Brai)

- Promoure la cooperació institucional per al disseny i la creació de miradors, atenent als criteris d'integració paisatgística.

> Segueix de la pàg. anterior

- Integrar en la revisió del Pla territorial parcial de les Terres de l'Ebre, en el sistema d'espais oberts, la xarxa d'itineraris paisatgístics de les Terres de l'Ebre amb prioritat de consolidació. Aquests són:
 - La carretera C-12, o eix de l'Ebre, entre Amposta i Maials—N-420, entre Caseres i Falset
 - N-340, entre Alcanar i l'Almadrava
 - De la Sénia a Roquetes, passant per Mas de Barberans, per la TV-3421
 - La TV-3454, T-340, entre Amposta i Riumar, passant per Deltebre
 - Del Perelló a Rasquera, per la TV-3022
 - De Gandesa a Horta de Sant Joan, per TV-3531 i T-334, passant per Bot
 - De Riba-roja d'Ebre a Benifallet per la TV-7411, TV-7231 i la C-43, passant per la Pobla de Massaluca, Vilalba dels Arcs, Gandesa i Pinell de Brai
- De Tivissa a l'N-420, passant per la Serra d'Almos i Dar-mós, per les TV-3031 i TV-3032
- Integrar la xarxa de miradors i recorreguts definida en aquest objectiu en les estratègies turístiques que es duguin a terme, per tal de fomentar el paisatge com un atractiu turístic de primer ordre.
- Promoure la col·laboració entre entitats i institucions per a l'elaboració de guies d'interpretació del paisatge, divulgació de la xarxa de camins, assenyalament de fites, espais d'interès, mesures de manteniment i mesures complementàries de seguretat.
- Elaborar per part dels poders públics, en conveni amb altres entitats, un protocol per al condicionament, la senyalització i el manteniment de miradors i itineraris que faciliti la percepció i la interacció amb el paisatge. El condicionament de senders, miradors, fonts, i en general qualsevol infraestructura o servei d'ús públic o cultural compatible amb el medi, ha de ser curiosament avaluada i dissenyada d'acord amb la freqüentació i la vulnerabilitat del lloc, particularment en relació amb els valors recollits en la cartografia d'aquest catàleg.

Objectiu 12

Uns paisatges dels entorns fluvials, urbans i naturals del riu Ebre, de la resta de rius ebrencs, i del conjunt de barrancs i rieres, que conservin els seus valors i siguin accessibles per a activitats de gaudi respectuós

Façana fluvial de Móra d'Ebre. Marc Coromina, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

La xarxa d'aigua del territori que comprèn els elements naturals i els artificials a cel obert que assoleixen una certa importància estructural és un component bàsic del paisatge, i com a tal ha de ser considerada i respectada. El paisatge que forma el riu Ebre al llarg del recorregut és un dels elements amb més força identitària per a bona part de la població ebrenca, especialment per a les poblacions riberenques. Tot i aquesta estreta vinculació entre la població i el riu Ebre, aquest es troba actualment al límit de la seva funcionalitat ecològica, tant pel retrocés experimentat en el cabal com per l'empitjorament de la qualitat de les seves aigües.

Els marges del riu Ebre han estat poblats des de molt antic, i han llegat als actuals pobladors tot un extens patrimoni, físic i intangible, amb un alt valor històric, estètic, simbòlic i identitari, que es troba tant a l'interior dels nuclis urbans com a camp obert.

En els terrenys planers de la vora del riu (sobretot a la cubeta de Móra i als paisatges fluvials de l'Ebre, i en menor mesura als costers de l'Ebre), d'una alta fertilitat, s'ha format un paisatge agrari de regadiu que ha anat adequant al llarg del temps les infraestructures de captació i transport de l'aigua, per tal d'optimitzar els rendiments de l'activitat agrària. En el mateix sentit, s'han anat modificant els conreus d'acord amb la demanda del mercat, i s'han configurat en l'actualitat des de monoconreus de fruita dolça, a la cubeta de Móra, fins a un heterogeni mosaic de cultius d'horta que combina cítrics i fruiters de fruita dolça així com alguns hivernacles, a la zona de les terrasses fluvials del tram final del riu i al predelta. En els terrenys propers als nuclis urbans, les zones pròximes al riu s'han anat transformant per l'ocupació urbanística, ja sigui amb finalitats residencials, industrials o de serveis.

256

Tot i que en general no s'ha produït una massificació urbana a la vora del riu, aquest sí que actua com a element d'atracció per a determinades activitats que precisen l'aigua per als processos productius, com són el complex electroquímic de Flix, les centrals nuclears d'Ascó, la indústria paperera i la petita indústria química de Tortosa-Campredó. El riu, i el seu entorn, també actua com a element d'atracció per a la residència; en aquest sentit, s'ha anat produint un fenomen de residencialització disseminada (especialment al tram baix del riu), així com l'aparició de grans projectes d'urbanització.

Per altra banda, l'àmbit de les Terres de l'Ebre està articulat per diverses conques i subconques hidrogràfiques. Així doncs, hi ha la conca de les rieres meridionals (des de l'Ametlla de Mar fins a l'Ampolla i des de Sant Carles de la Ràpita fins a Alcanar), la conca del riu de la Sénia (que inclou una estreta franja de l'extrem sud de la regió, i les subconques del riu Canaletes (sud-est de la Terra Alta), del riu d'Algars (sud-oest i est de la Terra Alta), i els trams finals de les subconques del Matarranya (nord-oest de la Terra Alta) i del Siurana (est de la Ribera d'Ebre). Aquestes conques, juntament amb el riu Ebre, han determinat en bona mesura la posició dels assentaments humans i han estat aprofitats històricament, allí on el recurs de l'aigua ho ha permès, per al regadiu agrícola dels territoris circumdants mitjançant la derivació en canals, séquies i basses.

Igualment, també s'ha de considerar l'atractiu que posseeixen els cursos d'aigua i el seu entorn per al desenvolupament d'activitats de tipus recreatiu per part de la població.

Criteris

- Aprofitar la potencialitat paisatgística que es deriva de la presència de l'aigua, sense perjudici dels requeriments hidrològics i ecològics que calgui respectar, per al tractament, naturalitzat o artificial, dels espais associats a cursos i làmines d'aigua.
- Cada cop són menys les poblacions ebrenques que viuen d'esquenes al riu Ebre. Destacar el caràcter, potenciar el valor paisatgístic i facilitar l'accés dels fronts fluvials a través d'un tractament acurat en el planejament urbanístic. Els POUM dels municipis de Riba-roja d'Ebre, Flix, Ascó, Garcia, Móra d'Ebre, Miravet, Benifallet, Xerta, Tivenys, Tortosa, Amposta, Deltebre i Sant Jaume d'Enveja han d'establir mesures per recuperar la coherència formal en aquells fronts que l'hagin perduda per causa de la volumetria dels edificis o de la baixa qualitat de l'arquitectura. Aquestes mesures han de tractar:
 - Els elements locals característics.
 - El cromatisme de les façanes.
 - L'accés públic a tota l'àrea a través de passeigs fluvials.
 - La creació de platges fluvials als trams on el riu es corba

lleugerament aprofitant l'escena paisatgística de la vegetació de ribera.

- El foment del contacte ciutadà amb les zones d'aigua.
- La recuperació, potència i preservació de les grans panoràmiques obertes de vista al riu.
- La conversió dels edificis catalogats (edificis singulars, embarcadors) com elements positius del paisatge en la nova ordenació, o la reutilització o limitació d'elements o infraestructures que hagin perdut la funcionalitat que tenien (hivernacles, etc.).

- Millorar i/o reintegrar paisatgísticament els fronts fluvials següents: el del complex nuclear d'Ascó, de la central hidroelèctrica de Riba-roja d'Ebre, el del complex petroquímic de Flix i el del polígon Baix Ebre. Les tècniques de contextualització i harmonització i de mimesi i ocultació, mitjançant franges d'arbrat o d'altra vegetació són, llevat de casos justificats de monumentalitat, d'aplicació oportuna especialment per millorar la integració paisatgística d'instal·lacions d'aquest tipus.

> Segueix de la pàg. anterior

- Restauració i naturalització dels trams degradats de les riberes fluvials dels rius Ebre, Sénia, Canaletes, i Algars. La restauració ecològica de les formacions ripàries dels cursos fluvials emprará sempre les espècies pròpies dels ecosistemes de ribera de les Terres de l'Ebre.
- Considerar especialment la integració paisatgística en les obres públiques que afectin o travessin trams fluvials.
- Posar en valor els patrons agrícoles de les planes al·luvials, ocupades per hortes o conreus de fruiters, definides per l'estructura parcel·lària lineal perpendicular al curs del riu, de forma allargassada.
- Considerar la vegetació de ribera com a valor paisatgístic en si mateixa, caracteritzada per l'estacionalitat i la verticalitat de la formació i la sinuositat del traçat, en contrast amb els conreus i la làmina d'aigua.
- Reforçar la imatge del riu Ebre com a símbol identitari de les Terres de l'Ebre, a través de la difusió dels seus valors i l'adequació de mecanismes per descobrir-lo.
- Tractar acuradament, en el marc del planejament urbanístic, els fronts urbans fluvials en el sentit de destacar-ne el caràcter i potenciar-ne el valor paisatgístic, així com establir mesures per recuperar la coherència formal en aquells fronts fluvials que l'hagin perduda a causa de la volumetria dels edificis o de la baixa qualitat de l'arquitectura.
- Considerar la presència del riu com a factor determinant de l'ordenació, en el sentit de justificar espais de transició de qualitat entre el front edificat i la ribera. En aquest espai de transició es localitzaran de manera preferent els sòls de cessió per a espais lliures, i es garantirà que el nou conjunt permeti la visibilitat entre el nucli urbà i el front d'aigua.
- Garantir que les actuacions que afectin les comunitats de ribera, les franges de vegetació que segueixen canals i séquies, i el domini públic hidràulic, així com els projectes de nous embassaments o minicentrals, requereixin d'un estudi i un informe d'impacte i integració paisatgística, segons el que disposa el Decret 343/2006.

Accions

- Inventariar els elements patrimonials de valor històric i cultural que presenten els paisatges fluvials (molins, assuts, rescloses, séquies, ponts, etc.). En la mesura del possible, cal aprovar plans especials urbanístics per ordenar-los i gestionar-los.
- Desenvolupar plans de gestió per als espais inclosos a l'Inventari de zones humides de Catalunya.
- Aplicar les regulacions existents en les activitats d'extraccions que afectin les lleres fluvials dels torrents i barrancs, especialment les dels vessants litorals del sector de l'Ampolla i l'Aldea, i les argileres de Campredó, i restaurar-ne les que estiguin en desús.
- Estudiar la creació de figures de gestió compartida d'espais agrícoles de diverses terrasses fluvials dels rius Ebre (en especial, cal considerar la creació del de les sénies de la cubeta de Móra, i el dels canals de les terrasses fluvials de l'Ebre), Sénia, Algars, Canaletes, en el sentit de garantir el manteniment de l'espai agrícola, millorar-lo paisatgísticament i integrar els diversos valors del paisatge en els productes agrícoles.
- La figura de gestió plantejada a l'acció anterior ha de tenir en compte:
 - La gestió integral de la conca.
 - La redacció de plans especials d'usos i gestió amb indicacions específiques per a cada ús (agrari, ramader, extractiu, lúdic, esportiu, etc.).
 - El manteniment i la promoció de l'activitat agrària.
 - La identificació, cartografia i classificació dels elements d'interès presents en l'àmbit territorial (sénies, tanques, murs, camins antics, molins, arbredes d'interès paisatgístic, etc.).
 - La connectivitat ecològica, social i paisatgística dels diversos espais i l'habilitació d'itineraris, com la Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre, que permetin recórrer les àrees fluvials a peu o en bicicleta, senyalitzant degudament i posant en valor aquests espais.
 - La intervenció sobre els indrets més degradats.
 - Localitzar zones amb interès per establir-hi acords de custòdia del territori.
 - Elaborar programes d'educació, descoberta i sensibilització del paisatge fluvial, que inclogui passejos, rutes, miradors i l'establiment de mesures per a la promoció dels principals elements patrimonials i d'interès paisatgístic essencials.
 - Dissenyar xarxes d'equipaments d'interpretació i senyalització (passejos, rutes, miradors, etc.) del patrimoni paisatgístic lligat als espais fluvials (bosc de ribera, sénies, hortes, xarxa hidràulica, etc.) i a la conca (patrimoni arquitectònic, pedra seca...).

* Aquests criteris i accions es complementen amb els definits per al paisatge d'atenció especial del riu Ebre (bloc 4).

Objectiu 13

Un paisatge del delta de l'Ebre vinculat a la conservació, gestió i revalorització del conreu de l'arròs, de la xarxa de camins, canals i recs, del patrimoni arquitectònic, així com altres valors naturals, històrics, estètics i simbòlics que aquest espai conté

258

El paisatge del delta de l'Ebre és un paisatge cultural creat recentment, resultat d'una naturalesa modulada per les activitats humanes que s'hi han desenvolupat de manera intensiva al llarg dels darrers 100 anys. Jose Miquel Martínez, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

La plana deltaica és el resultat de les aportacions sedimentàries del riu Ebre que, en dipositar-se sobre la plataforma continental, ha anat guanyant terreny al mar Mediterrani. Es tracta d'un espai pràcticament pla, l'altura del qual no supera els cinc metres per sobre el nivell del mar. Fins a l'últim terç del segle xx, el delta augmentava la seva superfície mar endins, a raó d'uns deu metres per any, i adoptava una forma de punta de fletxa, de 330 km². Tanmateix, la falta d'aportacions sedimentàries i una dinàmica litoral més agressiva han invertit el procés: ha retrocedit a una velocitat d'un metre a l'any i ha posat en perill aquest espai.

El paisatge del delta de l'Ebre és un paisatge cultural creat recentment, resultat d'una naturalesa modulada per les activitats humanes que s'hi han desenvolupat de manera intensiva al llarg dels darrers cent anys, a partir de la construcció dels canals de regadiu de la dreta i de l'esquerra.

Els contorns marítims del Delta, així com alguns fragments interiors, estan constituïts per marjals, aiguamolls, maresmes, torberes o llacunes salobres, paisatges dominants del delta fins a principis del segle xx i considerats una zona marginal, i, des de 1984, formen el Parc Natural del Delta de l'Ebre. L'interior de la superfície deltaica és constituïda per un monoconreu d'arròs, acompanyat dels seus sistemes de regadiu i els vials d'accés, així com per edificacions aïllades, ja siguin tradicionals, com les barraques i les

casetes dels guardacanal, o més moderns, com magatzems de maquinària agrícola o sitges.

L'assentament dispers tradicional del delta s'ha traduït actualment en la formació d'un sistema d'assentament que se situa a mig camí entre el dispers i el compacte, com ho demostren el nuclis urbans de Deltebre, Sant Jaume d'Enveja, els Muntells, la Pallaresa, Balada, o el Poblenou, on arreu proliferen els habitatges de planta baixa amb parcel·la que sol ser utilitzada com a horta domèstica. A l'entorn del curs fluvial, on els terrenys són lleugerament més elevats que a la resta del delta, és on s'han implantat aquests moderns assentaments urbans, així com els conreus amb una explotació més intensiva, com les hortes.

Més recents ja són els assentaments amb vocació turística formats per les urbanitzacions l'Eucaliptus i Riumar.

El resultat de tota aquesta dinàmica ha estat la configuració d'un paisatge agrari de rics contrastos visuals al llarg de l'any, que es complementa amb uns paisatges litorals propis de les zones humides, i uns nuclis urbans extensius.

A més, el delta de l'Ebre s'ha convertit en un símbol identitari de les Terres de l'Ebre, especialment per als habitants de les comarques del Baix Ebre i el Montsià.

Criteris

- Establir totes les mesures adients per garantir el manteniment del propi delta, afectat per problemes de regressió i subsidència.
- Garantir la viabilitat del conreu de l'arròs, per tal de donar continuïtat als ecosistemes aquàtics així com estabilitat al delta.
- Restaurar i naturalitzar els trams degradats dels ecosistemes dunars, així com crear un coixí perimetral naturalitzat com a estratègia amortidora dels efectes de retrocés del delta.
- Considerar especialment la integració paisatgística en les obres públiques que afectin o travessin la plana deltaica, que haurien d'integrar-se en el context paisatgístic característic d'aquest espai.
- Posar en valor el patró agrícola dels conreus d'arròs i d'horta, definit per una estructura parcel·lària i uns sistemes de reg característics.
- Reforçar la imatge del delta de l'Ebre com a símbol identitari de les Terres de l'Ebre, a través de la difusió dels valors que té i l'adequació de mecanismes per a descobrir-lo.
- Promoure i donar suport a les iniciatives de custòdia del territori dels diversos espais del delta, a través d'entitats.
- Garantir que les actuacions que afectin les comunitats de ribera, les franges de vegetació que segueixen canals i séquies, i el domini públic hidràulic, requereixin d'un estudi i d'un informe d'impacte i integració paisatgística.

Accions

- Identificar, cartografiar i classificar a una escala detallada els elements d'interès paisatgístic presents en l'àmbit territorial del delta (construccions tradicionals, camins antics, ponts, molins, arbredes d'interès paisatgístic, canals, séquies, etc.).
- Crear programes d'educació, descoberta i sensibilització del paisatge deltaic, i fer un èmfasi especial en aquells ambients més desconeguts, com les hortes o les salines.
- Ampliar la xarxa d'equipaments d'interpretació i senyalització (passejos, rutes, miradors, etc.) del patrimoni paisatgístic lligat a l'espai deltaic (bosc de ribera, hortes, xarxa hidràulica, etc.).

Objectiu 14

Un paisatge format per la pedra seca i per mosaics agroforestals i agraris, productiu i conservat com a referent estètic i identitari de les Terres de l'Ebre

L'heterogeneïtat del paisatge de la pedra seca és, precisament, un dels seus valors principals, inherent a l'estructura en mosaic que el caracteritza.
Observatori del Paisatge

El paisatge dels mosaics agroforestals i agraris de secà, estructurats per la pedra seca, és el resultat d'un procés d'evolució conjunta d'una pauta cultural i una pauta biofísica preexistent, superposades en un mateix territori. Després d'una llarga història d'ocupació del territori, s'han acabat transformant en conreus tots els llocs que així ho permetien: les planes, els fons de vall i, fins i tot, alguns vessants han estat romputs i convertits en espai agrícola, i s'han conservat rodals naturalitzats, més o menys extensos, en aquells indrets més complexos orogràficament.

El paisatge agrari de les Terres de l'Ebre respon en general a les característiques típiques del paisatge agroforestal mediterrani, format per un mosaic de conreus de secà (vinya, olivera, ametller, avellaner, garrofer i cereals) que ocupen els llocs de menys pendent —i amb presència quasi permanent de la pedra seca, en el 65% del territori— que s'intercala amb fragments, més o menys extensos, de matoll, bosc i bosquina, amb el traçat sovint sinuós de rieres o torrents.

L'heterogeneïtat d'aquest tipus de paisatges és, precisament, un dels seus valors principals, inherent a l'estructura en mosaic que els caracteritza. De la mateixa manera, la diversitat d'hàbitats, d'estructures, de textures, de canvis fenològics i de percepció que es produeixen en aquests paisatges els fa mereixedors d'una percepció especial.

És precisament aquesta heterogeneïtat el factor que explica l'àmplia varietat de conreus de secà present en aquestes terres, però també conreus de regadiu. Uns i altres formen la riquesa i varietat de paisatges de Terres de l'Ebre. Així, s'han identificat cinc tipus de mosaics agroforestals i agraris:

- **Mosaics agroforestals de la vinya:** a les unitats baix Priorat i altiplà de la Terra Alta on destaca la vinya, tot i anar acompanyada d'altres conreus de secà, com l'ametller i l'olivera.
- **Mosaic agroforestal dels fruiters de secà:** formats per una combinació de diversos conreus de secà, sobretot l'olivera i l'ametller. Es localitzen fragments d'aquest mosaic al nord de la unitat altiplà de la Terra Alta, nord-oest de la cubeta de Móra, sud del baix Priorat, interior de Barrufemes, nord dels Burgans, i nord dels vessants de Tivenys-coll de l'Alba.
- **Mosaic de fruita dolça amb conreus de secà:** localitzats a la foia d'Ulldecona, a l'interior de les serres de Montsià-Godall, i al sector sud-oriental de la plana del Baix Ebre-Montsià.
- **Mosaic de cítric amb altres conreus:** localitzats als voltants de Jesús, Roquetes i la Raval de Crist, al sector de les terrasses del riu Ebre compreses entre Tortosa i Vinallop, i al sud de la unitat serres de Montsià-Godall, entre Ulldecona i Alcanar.
- **Mosaic d'horta i fruita dolça:** voltants d'Ulldecona i sud-oest de la Sénia.

Per altra banda, els monoconreus també són uns paisatges característics de les Terres de l'Ebre. Si bé s'associa el monoconreu a les noves tècniques agronòmiques i a processos de concen-

tració parcel·lària, les Terres de l'Ebre disposen d'uns paisatges de monoconreu tradicional, representats sobretot pels conreus de l'olivera o vinya que s'han configurat al llarg dels darrers decennis. Els monoconreus identificats són:

- **Conreus d'olivera:** a les unitats plana del Baix Ebre-Montsià, als vessants litorals de les serres de Cardó-Boix, a l'oest del litoral del Baix Ebre, i en fragments dels costers de l'Ebre. Els monoconreus d'olivera van acompanyats de marges de pedra seca canviants segons el tipus de pedra, tècnica constructiva i funció, així com de tot tipus d'elements arquitectònics auxiliars, (com escales, cocons, aljubs, cabanes, barraques, etc.).
- **Conreus de vinya:** el paisatge de la vinya a les Terres de l'Ebre es pot observar plenament en dues unitats concretes, cadascuna amb la seva fesomia particular: al baix Priorat i a l'altiplà de la Terra Alta. El paisatge de la vinya va acompanyat sovint d'altres conreus arboris de secà, com l'olivera o l'ametller.
- **Conreus d'arròs:** localitzats al delta de l'Ebre i al tram final del paisatge fluvial de l'Ebre, formen un dels paisatges més singulars de les Terres de l'Ebre i Catalunya. El model agrícola productiu basat en l'arròs ha generat un paisatge homogeni policromàtic concebut a partir de parcel·lacions més aviat petites separades per la xarxa de reg.
- **Conreus de cítrics:** localitzats principalment al sector central de la unitat plana del Baix Ebre-Montsià i al sud de les serres de Montsià-Godall, així com a les terrasses de Barrufemes i a les del paisatge fluvial de l'Ebre. Es tracta d'un conreu monòton i poc variable al llarg de l'any, tot i que presenta unes lleugeres variacions cromàtiques interessants quan té el fruit madur a finals de tardor i hivern, i olfactivas quan floreix a la primavera.

Les Terres de l'Ebre presenten un conjunt de paisatges agraris constituïts per uns patrons morfològics harmònics que, pel gran valor cultural que tenen, han de continuar mantenint el caràcter propi. Són els següents:

- **Delta de l'Ebre,** solcat d'infinat d'arrossars, on els camps d'arròs li confereixen una estètica característica i amb un ventall cromàtic que abasta gairebé tota la banda de verds i grocs, a part de potenciar la horitzontalitat del terreny. Són els nuclis de Deltebre, Sant Jaume d'Enveja, Balada, els Muntells, l'Eucaliptus, el Poblenou del Delta i Riumar.
- **Foia d'Ulldecona,** terreny enfonsat entre dues serres on l'existència d'una zona endorreica fa que l'aigua sigui relativament abundant, i hi estigui potenciada l'agricultura de regadiu que es presenta amb uns patrons nítids que representen les estructures parcel·làries i els diversos tipus de conreu que hi ha. En forma part el nucli d'Ulldecona.
- **Terrasses fluvials** des del pas de Barrufemes fins a Amposta, amb terrasses fluvials de diversos conreus de regadiu (hortes, cítrics i fruiters de regadiu), amb una estructura agrícola ben ordenada i amb diversitat cromàtica al llarg de l'any.

En formen part els nuclis de Tortosa, Jesús, Vinallop, Campredó, Amposta, Bitem, Tivenys, Aldover, Xerta i Benifallet.

- **Cubeta de Móra**, amb conreus principalment de fruita dolça que componen un paisatge molt diferenciat de la resta de les Terres de l'Ebre amb colors i formes canviant al llarg de l'any. Són els nuclis de Miravet, Ginestar, Benissanet, Móra d'Ebre, Móra la Nova i Garcia.

- **Corredor Bot-Gandesa-Corbera**, una plana allargassada encabida entre les unitats serres de Pàndols-Cavalls i l'altiplà de la Terra Alta, que presenta un mosaic agroforestal típic de la trilogia mediterrània, amb alternança de conreus de vinya, olivera, cereal i ametller, que destaca per l'organització parcel·lària, amb diferents combinacions cromàtiques al llarg de l'any. En formen part els nuclis de Corbera d'Ebre, Gandesa i Bot.

Així mateix, alguns paisatges agraris són singulars pels valors extraordinaris que presenten:

- **Avellaners de la Fatarella**, on el fet que aquest conreu es presenta als voltants del nucli urbà és una peculiaritat en el conjunt de les Terres de l'Ebre, i on la variabilitat cromàtica de l'avellaner al llarg de l'any ofereix un paisatge canviant. En forma part el nucli de la Fatarella.

- **Cirerers de Paüls**, on el cultiu del cirerer de l'entorn d'aquesta població ha proporcionat una imatge singular a les Terres de l'Ebre. En forma part el nucli de Paüls.

- **Conreus en fons de barranc (fondos) d'olivera** de la unitat de paisatge dels costers de l'Ebre i de vinya a les unitats de l'altiplà de la Terra Alta i les riberes de l'Algars, on les capçaleres de barrancs, quan encara tenen poca conca de

recepció i aprofitant la major disponibilitat de sòl, són conreats amb fruiters de secà abancalats amb marges de pedra seca. Aquest aprofitament crea un mosaic on les línies dels marges, perpendiculars al llit del barrancs, van formant estructures reticulars repetides al llarg de les valls i contrasten amb els verds de les masses forestals que cobreixen els vessants. En formen part els nuclis de Batea i Caseres.

- **Cítrics dels prats d'Alcanar**, on les plantacions es troben al sud de la unitat serres de Montsià-Godall. Són els nuclis d'Alcanar i les Cases d'Alcanar.

- **Mosaic de cereal d'Arnes**, un paisatge escàs en el conjunt de les Terres de l'Ebre, que presenta un rerefons de primera magnitud, el Port, i es combina amb altres conreus, com l'olivera, la vinya i l'ametller. En formen part els nuclis d'Arnes i Horta de Sant Joan.

Al llarg de la història, doncs, l'agricultura ha modelat el paisatge generalment mantenint els patrons bàsics que configuren els paisatges agraris, i ha creat la base per a un model social i cultural que presenta un fort lligam amb el medi i els seus elements més rellevants. No obstant això, el procés d'intensificació de l'agricultura durant les darreres dècades ha provocat transformacions importants en els paisatges agraris, motiu pel qual els mètodes de l'agricultura convencional han estat molt qüestionats.

L'espai agrari (agrícola, forestal i ramader) de les Terres de l'Ebre proporciona un fons paisatgístic que constitueix un component d'identitat principal del paisatge. Cal, per tant, fer compatibles el respecte dels valors que té com a bé paisatgístic d'interès públic i la seva funcionalitat agrària per tal que mantingui els trets bàsics de la seva fisonomia.

262

Criteris

- Conservar els mosaics agroforestals i agraris i, en general, els paisatges de la pedra seca definits en aquest objectiu de qualitat paisatgística, com a patrons agrícoles d'elevada biodiversitat, valor estètic i interès interpretatiu de la contribució humana sobre el paisatge.
- Les Terres de l'Ebre presenten un conjunt de paisatges agraris constituïts per uns patrons morfològics harmònics (delta de l'Ebre, foia d'Ulldecona, terrasses fluvials des del pas de Barrufemes fins a Amposta, cubeta de la Móra, corredor Bot-Gandesa-Corbera) definits en aquest objectiu i cartografiats en el mapa de valors estètics (capítol 5 del bloc 2), que, pel gran valor cultural que tenen, han de continuar mantenint el caràcter propi.
- Alguns paisatges agraris singulars de caràcter local, pels valors extraordinaris que tenen, han de ser objecte d'una protecció estricta mitjançant el manteniment i la millora dels seus elements estructurals. Aquests paisatges són els avellaners

de la Fatarella, els cirerers de Paüls, conreus en fons de barranc (fondos) d'olivera, el mosaic de cereal d'Arnes i els cítrics dels prats d'Alcanar, definits en aquest objectiu de qualitat paisatgística i cartografiats en el mapa de valors estètics (capítol 5 del bloc 2).

- Per la vàlua paisatgística que tenen, cal incloure els paisatges agraris citats en el criteri anterior dins la categoria de sòls no urbanitzables d'especial protecció paisatgística en les figures de planejament municipal dels POUM i Normes subsidiàries de planejament, i evitar que es classifiquin com a sòls urbanitzables.
- Estudiar la possibilitat d'incloure plans especials urbanístics d'ordenació del paisatge en els POUM, en aquells casos en què els espais definits en el segon criteri i el tercer d'aquest objectiu siguin límits de fronts urbans, franges d'espai lliure entre nuclis urbanitzats o bé que se situïn al costat de les vies d'entrada dels municipis. L'objectiu d'aquests plans especials

> Segueix de la pàg. anterior

serà la protecció de les traces i els mosaics agraris tradicionals com a elements de requalificació rural i urbana; la recuperació dels espais agrícoles abandonats que no acullen cap activitat, i la seva posada en valor com a espais per al lleure i l'educació. Cal preservar i millorar, a més, els espais d'horta periurbans existents i la delimitació en sòl rústic de polígons ex novo destinats a nous horts per a l'oci i el lleure.

- Les actuacions han de seguir les pautes pròpies dels paisatges agraris preexistents i les tècniques específiques de contextualització i harmonització, i/o de mimesi i ocultació.
- La implantació de parcs fotovoltaics o parcs eòlics s'ha de subjectar als criteris establerts en l'objectiu de qualitat paisatgística 9. En tot cas, es considera, des del punt de vista paisatgístic, que cal prioritzar la instal·lació de panells solars en les edificacions preexistents, i evitar-ne la instal·lació sobre el terreny.
- Potenciar les actuacions de custòdia del territori i la participació de les administracions municipals principalment en els paisatges establerts en el segon i el tercer criteri d'aquest objectiu. Així mateix, cal establir mecanismes d'ajuda al manteniment de les activitats agràries pròpies d'aquests paisatges agraris quan sigui necessari.

- Posar en valor determinats elements de suport a l'activitat agrícola, construïts pels humans al llarg del temps per tal d'obrir noves vies de desenvolupament rural, i lligats al turisme de descoberta i interpretació (arquitectura de la pedra seca, infraestructura d'aprofitament de l'aigua, etc.).
- Donar valor afegit als productes primaris d'aquestes zones, el vi, els fruits secs, l'oli, la fruita dolça, els cítrics i els productes d'horta, mitjançant estratègies de valorització del paisatge i de diferenciació del tipus de producció.
- En les intervencions d'enginyeria, en les obres projectades i en els nous regadius, els possibles processos de concentració parcel·lària haurien de respectar la xarxa hidrogràfica natural i els camins, i minimitzar els moviments de terra, la modificació topogràfica i l'eliminació de vegetació.
- Garantir l'accés als paisatges dels mosaics agroforestals i agraris, que han de mostrar-se a la població de les Terres de l'Ebre com un paisatge atractiu, obert i acollidor, que convidi a la descoberta. En aquest sentit, cal mantenir els antics camins agrícoles tot facilitant-ne la senyalització i l'aprofitament com a itineraris turístics i de promoció de rutes de descoberta del paisatge dels mosaics agroforestals i agraris. Cal tenir en compte, sobretot, els itineraris i miradors definits en l'objectiu de qualitat paisatgística 11.

Accions

- Estudiar la possibilitat de crear una figura de gestió compartida del sector agrícola situat a les terrasses fluvials del tram baix de l'Ebre (des de Xerta fins a Amposta) i al predelta (des de Sant Carles de la Ràpita fins a l'Ampolla), per garantir l'existència de sòl lliure en la zona de transició entre els ambients humits del riu i del delta i els espais de secà adjacents.
- Estudiar la possibilitat de destinar un percentatge de la superfície afectada per processos de concentració parcel·lària al manteniment de marges, guarets i erms. Aquest percentatge pot sortir de l'anomenada massa comuna, percentatge de la superfície que s'exclou de la reparcel·lació per a l'aprofitament privat per destinar-se a camins, usos generals, etc.
- Senyalitzar les carreteres que creuen els principals paisatges agroforestals i agraris amb senyals que ho indiquin i com a element d'identitat dels diversos sectors de les Terres de l'Ebre. Cal tenir en compte els itineraris i miradors definits en l'objectiu de qualitat paisatgística 11.
- Inventariar els elements de l'arquitectura rural malmesa que històricament ha tingut un paper específic en la configuració del paisatge dels espais oberts de l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre: marges i cabanes de pedra seca, sistemes de regadiu, masos, etc., per tal d'avaluar-ne l'estat i preservar-los a través de la inclusió en els POUM.
- Aplicar la regulació existent en les actuacions als marges (per tipus de construcció, alçària, etc.) que s'han de conservar necessàriament per evitar l'erosió i la pèrdua de sòl.
- Habilitar mecanismes i incentius econòmics adreçats als propietaris per a la restauració o rehabilitació dels habitatges i construccions i per al manteniment dels elements característics de l'arquitectura tradicional.
- Impulsar fórmules de custòdia del territori entre propietaris privats i entitats de custòdia per a la gestió responsable dels paisatges dels mosaics agroforestals i agraris de les Terres de l'Ebre amb una implicació activa de la societat civil.

* Aquests criteris i accions es complementen amb els definits per als paisatges d'atenció especial de l'olivera i de la pedra seca (bloc 4).

Objectiu 15

Una arquitectura vinculada als paisatges de secà i de regadiu tradicional, a les construccions defensives i a les construccions religioses, i que els doti d'un contingut i significació territorial i paisatgística

264

Convent de Sant Salvador d'Horta. Marc Coromina, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Les Terres de l'Ebre van ser un indret on la presència ibera, islàmica, i dels ordes hospitaler i templer, va ser important. Així, el patrimoni que aquestes diverses cultures han deixat al territori és ben divers i repartit arreu: com ara els castells de Miravet, d'Ulldecona, les torres de la Carrova, del castell de Sant Jordi d'Alfama, els poblats ibers de Castellet de Banyoles (Tivissa), la Moleta del Remei (Alcanar), etc.

Per altra banda, al llarg del litoral existeixen un seguit de torres defensives o de guaita que foren construïdes en el període modern, segles XVII i XVIII per garantir la seguretat davant els atacs comesos per corsaris que dominaven la costa de la mar de l'Ebre.

Les Terres de l'Ebre també compten amb un ric i divers patrimoni associat a les construccions religioses, com les ermites amb una forta devoció popular de Berrús (Riba-roja d'Ebre), la Fontcalda (Gandesa), ermita de la Pietat (Ulldecona), Sant Salvador d'Orta (Horta de Sant Joan), Sant Blai (Tivissa)..., o el conjunt d'ermites de l'entorn de l'antic monestir de Cardó.

Les Terres de l'Ebre també contenen un patrimoni associat a les construccions productives, format per masos, masies, restes d'alqueries islàmiques, infraestructures de regadiu, com per exemple les casetes dels guarda-canals, i associat també a diversos patrons de poblament que vinculen història, territori i població de les Terres de l'Ebre.

Alguns de tots aquests elements, a més, constitueixen fites (vegeu l'objectiu de qualitat paisatgística 10) que formen part de les principals referències paisatgístiques de la població ebrenc.

Els paisatges associats a aquest patrimoni de les Terres de l'Ebre tenen un enorme valor històric, que il·lustra diverses etapes de la història de Catalunya, però també paisatgístic, amb llocs, monuments i nuclis amb valor cultural capaços d'influir de manera positiva en els entorns banals i desordenats i en la qualitat de vida de la població. Aquests dos aspectes justifiquen la necessitat de fomentar accions de restauració i valorització d'aquests paisatges, sense haver de congelar-ne les dinàmiques, ja que contenen elements simbòlics i històrics vius i dinàmics (murs de pedra seca, torres, masos, ermites), que poden esdevenir nodes d'activitat cultural i punts d'aproximació a la realitat paisatgística pròpia, alhora que presenten un fort potencial turístic que pot contribuir a dinamitzar les economies locals.

Els elements amb un alt valor històric formen part de l'imaginari paisatgístic del territori i participen en la creació de les identitats col·lectives. Es recomanen accions i estratègies per a la conservació, l'ordenació i la promoció turística d'aquells elements recollits en aquest catàleg que posseeixen un alt valor històric, religiós o identitari, per tal de mantenir-los i que transmetin a les generacions futures els valors històrics i patrimonials que encarnen, així com la seva herència simbòlica i immaterial.

De tots els elements citats, en destaquen els següents:

Castell	Castell de Carles / Castell d'Ulldecona / Castell de Coll de Som / Castell de Tenneses / Castellnou / Castell de Miravet / Castell de Móra / Castell de Sant Jordi d'Alfama / Castell de Sant Joan d'Algars / Castell d'Almudèfer
Torre de guaita i defensa	Tossal del Moro / Torre de la Vil·la Seca / Torre de la Campana / Torre de Riba-Roja / Torre d'en Corder / Torre Abalari / Torre del Prior / Torre del Montsió / Torre de Sant Pere-Sant Felip / Torre d'en Morralla / Torre de la Petja / Torre de Soldevila / Torre del Mig Camí / Torre del Moro II (Pasqualet) / Torre de Burgar / Torre de la Carrova / Torre de Gassió / Torre de Codonyol / Torre del Moro I / Torre de Camin / Torre de Poques Salses / Torre del Coll de l'Alba / Torre de Futxeron / Llotja de Campredó / Torre de Campredó / Torre de la Guardiola / Torre de l'Oriola / Torre de Sant Onofre / Torre de la Candela / Torre de la Burjassènia / Torre de la Rocacorba / Torre de Vinaixarop / Torre i poblament de la Fullola / Torre de la Granadella / Torre de Vellria (Jordà) / Torre de Garidell / Torre de Sant Joan / Torre de la Figuera / Torre de Cap Roig / Torre d'Oliver / Torre de l'Àliga / Torre del Torn / Torre de Salim
Edifici religiós	Convent de Sant Salvador / Ermita de la Verge de la Pietat / Ermita de la Petja / Ermita de Mig Camí / Ermita del Remei / Ermita del Coll de l'Alba / Balneari de Cardó
Edifici rural	Casa Gil / Mas del Bisbe / Mas d'en Gassol
Construcció hidràulica	El Pont dels Estretets / Assut de Xerta
Jaciment arqueològic	Poblament de la Punta de Gessera / Poblament ibèric del Coll del Moro / Poblament i necròpolis de Santa Madrona / Poblament de los Castellans / Moleta del Remei / Poblament de la Coluga / Pla de les Sitges / Sant Jaume Mas d'en Serra / Poblament de l'Assut / Poblament Castellet de la Roca Roja / Necròpoli de Mianes/ Necròpoli de Castellons / Necròpoli de l'Oriola / Necròpoli del Mas de Mussols / Poblament de los Tossals / Poblament de la Moleta Rodona / Poblament de Forn Teuler / Poblament de la Roca de les Bruixes / Poblament ibèric de Sant Miquel / Poblament del Castellet de Banyoles / Necròpoli del Bordissal

Criteris

- Afirmar el valor, en la preservació i creació de la identitat cultural de Terres de l'Ebre, tant dels paisatges ordinaris i quotidians com dels paisatges de caràcter més excepcional i representatius.
- Promoure el condicionament paisatgístic de les infraestructures i dels serveis d'ús públic associats als elements amb un alt valor històric o simbòlic en el paisatge ebrenc.
- Impedir la localització de construccions d'alt impacte en les visuals de l'emplaçament (per l'alçària, pels colors, etc.) a fi de conservar els entorns dels elements del patrimoni històric.
- Protegir, conservar i delimitar els dominis dels camins tradicionals que articulen el territori: camins rals, lligallos (camins ramaders), carrerades, camins de ronda, etc. Aquests elements, a part de representar un patrimoni històric que explica molts cops la lògica territorial de la distribució dels elements patrimonials, permeten la interconnexió entre tots ells. Aquests elements viaris s'integraran al planejament urbanístic, ja sigui al POUM que correspongui, o a un pla especial urbanístic a l'efecte.
- Integrar en el planejament urbanístic, i concretament en els catàlegs de masies i cases rurals dels municipis de les zones agrícoles definides en l'objectiu de qualitat paisatgística 14, el patrimoni edificat, a partir d'un criteri que en tingui en compte la vàlua en relació amb el conjunt.
- Prioritzar que els equipaments públics, paradors, cases de turisme rural i centres d'interpretació del medi rural, natural o del paisatge s'ubiquin en edificis resultants de la reutilització o

la rehabilitació de construccions existents. A més, cal tendir a fer-los en llocs pròxims als nuclis de població i a concentrar-se en punts estratègics per tal de garantir la mínima afectació al paisatge.

- Protegir i promoure el patrimoni intangible vinculat amb els paisatges de secà i regadiu tradicional (per exemple les tècniques tradicionals de treball de la terra, els contes, les cançons o la pintura de paisatge).
- Els criteris i les accions establerts en l'objectiu de qualitat paisatgística 10, sobre les fites constituïdes per elements culturals, contribueixen al reforçament del sentiment identitari en relació amb els paisatges de secà i de regadiu tradicional de Terres de l'Ebre.
- Promoure el coneixement i el gaudi de la dimensió social, històrica, espiritual i simbòlica dels elements arquitectònics que caracteritzen els paisatges de secà i regadiu tradicional, així com també la sensibilització sobre el valor que tenen. Les iniciatives poden dirigir-se, entre altres aspectes, a recuperar el to antic de les campanes a les zones d'altas densitats d'edificacions religioses situades en zones de sensibilitat acústica mitjana i baixa, on la dimensió històrica i cristiana és una part molt important del caràcter del paisatge ebrenc.
- Coordinar i establir sinergies entre les diferents administracions o organismes competents o involucrats en la preservació del patrimoni arquitectònic i històric per poder complir amb els criteris anteriors.

266

Accions

- Elaborar inventaris més exhaustius de les construccions defensives, les construccions religioses i els assentaments ibers, amb indicació, entre altres aspectes, del valor, l'estat de conservació i el potencial turístic de cada element.
- Estudiar la possibilitat de declarar zones lliures de qualsevol edificació o infraestructura, que no sigui d'ús turístic o cultural, el voltant dels elements històrics, religiosos i identitaris, que formin part d'edificacions isolades en el sistema d'espais oberts. Cal vetllar especialment per la qualitat en les construccions que s'admetin en aquesta franja. Aquestes zones haurien d'integrar-se en el sistema d'espais oberts del Pla territorial de les Terres de l'Ebre.
- Elaborar plans especials urbanístics específics en la revisió dels nous POUM que facin un tractament específic i adequat d'aquells paisatges agraris amb una densitat especial d'elements històrics —els sistemes de regadiu, les feixes, les

barraques de pedra seca, pràctiques agrícoles, literatura, pintura, etc.

- Promoure plans de millora i condicionament paisatgístic i, si és el cas, de recuperació de l'entorn visual proper (500-1.000 m), per al patrimoni històric que constitueixen les edificacions isolades en el sistema d'espais oberts i que es troben recollits al mapa de valors històrics (capítol 5 del bloc 2). Es podrien finançar a través del Fons per a la protecció, gestió i ordenació del paisatge que estableix la Llei 8/2005, de 8 de juny, de protecció, gestió i ordenació del paisatge.
- Establir un protocol de rehabilitació (materials, cobertes, paraments, etc.) per als diferents elements que constitueixen el patrimoni històric.
- Senyalitzar amb infraestructura física —associada a carreteres o als miradors contemplats en aquest catàleg— les àrees i els elements del patrimoni històric amb valor paisatgístic

> *Segueix de la pàg. anterior*

identificats en aquest catàleg. En aquest sentit, es promourà la revisió —i, si escau, la substitució— de la senyalització paisatgística existent, i es cercarà, en la mesura del possible, un sistema homogeni a l'efecte per a tot l'àmbit territorial.

- Potenciar la creació d'itineraris motoritzats i no motoritzats definits en l'objectiu de qualitat paisatgística 11 per fomentar la descoberta i el coneixement dels paisatges de secà i de regadiu tradicional associat al patrimoni històric de l'àmbit territorial. Una de les accions és la de senyalitzar-los com a element d'identitat de les Terres de l'Ebre.

- Senyalitzar les carreteres que creuen els paisatges associats al patrimoni històric amb indicacions i com a element d'identitat de les Terres de l'Ebre.
- Elaborar programes d'educació, interpretació i sensibilització del paisatge associat al patrimoni històric que posin èmfasi en el caràcter de paisatge atractiu i obert, i que convidin a la descoberta de diverses etapes de la història del territori i del país i la influència que ha tingut en el paisatge.

Criteris i accions transversals

La proposta de mesures i accions presenta un conjunt d'elements transversals que depassa els quinze objectius de qualitat paisatgística i que també han de ser considerats a les Terres de l'Ebre. A continuació es presenten les propostes de mesures i accions relatives a aquests elements transversals i que són aplicables a l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

- Promoure la creació de consorcis supramunicipals amb l'objectiu que les diferents administracions consensuin les mesures i accions compartides i estableixin mecanismes de gestió conjunta.
- Desenvolupar instruments que permetin la concertació i el consens en relació amb la gestió, ordenació i protecció del paisatge per part dels diferents agents de les Terres de l'Ebre que hi intervenen (polítics, econòmics i socials). Un exemple dels instruments a desenvolupar són les cartes del paisatge.
- Garantir els mecanismes adequats per a la participació dels ciutadans en les decisions del futur que afectin el paisatge, com una via de reconeixement dels seus paisatges. En aquest sentit, cal establir procediments (enquestes, fòrums de debat, etc.) per a la participació activa de la població. Els mecanismes de

participació haurien d'incloure la presentació d'informació visual infogràfica i tècniques de modelització que facilitin la comprensió.

- Incorporar la valoració dels elements intangibles del paisatge (simbòlics, identitaris, etc.) en els procediments de participació a escala local, ja que sovint aquests elements són més fàcilment perceptibles pels habitants o els visitants d'un territori i aquesta es postula com l'escala l'òptima per identificar-los.
- Fomentar l'educació en els valors del paisatge a la població de les Terres de l'Ebre com a mecanisme de conscienciació de la necessitat de gestió, ordenació i protecció del paisatge. És molt important que una societat aprengui a conèixer els seus paisatges i els trets que els defineixen per tal de posar-los en valor i reconèixer quan i perquè aquests valors poden estar en perill.
- Protegir i posar en valor el patrimoni intangible vinculat al paisatge (tècniques tradicionals de treball de la terra, contes, cançons, pintura de paisatge, etc.), que han contribuït a la identitat dels paisatges.
- Endegar una gestió activa del paisatge no visual, per exemple, l'acústic, i identificar les característiques no visuals del paisatge (per exemple, el so de les campanes a les zones on la dimensió històrica cristiana forma part del caràcter del paisatge).

Bloc 6

Les unitats de paisatge

*Molí aigüader situat a prop de la Fatarella.
Jose Miguel Martínez, Escola d'Art i Disseny de Tarragona*

Estructura de les fitxes

En aquest capítol es mostren els continguts que inclouen les fitxes de cada unitat de paisatge, així com l'ordre en què es presenten aquests continguts:

- La primera pàgina ofereix les dades generals de la unitat, n'especifica els trets més característics i s'il·lustra amb una fotografia representativa de la unitat.
- La segona pàgina mostra un mapa de la unitat de paisatge, amb dades cartogràfiques de referència. La llegenda utilitzada en aquest mapa és la següent:

Mapa d'usos del sòl, DTES (reclassificat)

	Aigua continental
	Aigua marina
	Bosc
	Conreus de regadiu
	Conreus de secà
	Sòls nus
	Urbà/infraestructura viària
	Vegetació de zones humides
	Vinya

270

Tot seguit, la fitxa es divideix en els apartats següents:

Elements naturals que constitueixen el paisatge. Descripció dels principals condicionants naturals del paisatge de la unitat (clima, litologia, processos geomorfològics, relleu i aigua) i de les formacions vegetals i els hàbitats que s'han desenvolupat sobre aquest substrat.

Evolució històrica del paisatge. Descripció de la seqüència evolutiva del paisatge i dels principals factors naturals, socials i econòmics que han afavorit els canvis al llarg de la història.

Organització i dinàmica actual del paisatge. En primer lloc es fa una descripció del paisatge actual, és a dir, de la combinació dels elements descrits anteriorment, que constitueixen l'estructura actual del paisatge de la unitat i que en defineixen el caràcter (distribució dels usos del sòl, dels hàbitats i de les trames urbanes). En segon lloc, es presenta la dinàmica actual del paisatge, és a dir, les tendències i canvis en el paisatge derivats de les principals activitats i processos que hi incideixen. En aquest sentit, es destaquen les principals funcions que modelen el paisatge, així com les claus de la seva evolució més recent, tenint en compte les relacions amb la descripció històrica anterior.

Expressió artística del paisatge. Una mostra del llegat artístic i literari de la unitat de paisatge. Poden ser relats de viatgers, tex-

tos literaris, cançons o altres manifestacions artístiques (pintures, escultures, etc.) que constitueixen valors intangibles del paisatge.

Valors en el paisatge. Descripció qualitativa dels principals valors paisatgístics, diferenciant els ecològics dels culturals (històrics, religiosos i identitaris), socials i estètics. Presentació dels principals elements —tangibles i intangibles— i àrees d'interès, per la seva singularitat, representativitat, integritat, raresa, rellevància social o l'harmonia del conjunt.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge. Selecció dels principals miradors i recorreguts per observar i interpretar el paisatge de la unitat. També es descriu la visió del paisatge i de les unitats veïnes que s'observen.

Possible evolució del paisatge. Descripció del paisatge de la unitat a través de la interrelació entre els processos naturals, les tendències socioeconòmiques i les conseqüències de la implementació de les polítiques territorials, urbanístiques i sectorials vigents.

Avaluació del paisatge. Presentació de les debilitats, amenaces, fortaleces i oportunitats per a la protecció, gestió i ordenació del paisatge.

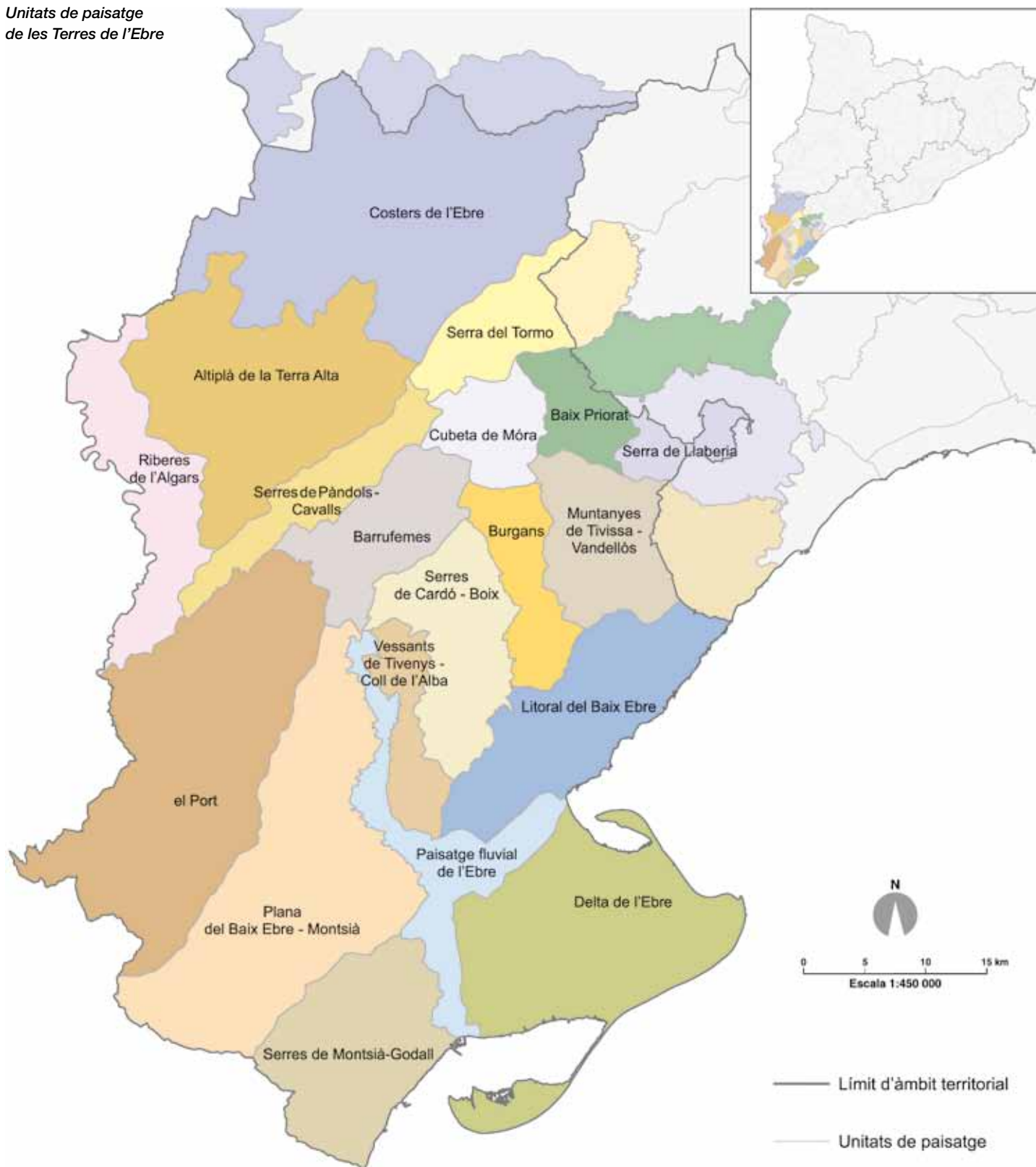
Objectius de qualitat paisatgística. Els objectius de qualitat paisatgística s'han formulat a partir del treball de l'equip redactor, de l'equip de l'Observatori del Paisatge i de les aspiracions ciutadanes expressades en els processos de participació ciutadana, i són coherents amb els objectius de qualitat paisatgística per a tot l'àmbit de les Terres de l'Ebre (vegeu el bloc 5). El Conveni europeu del paisatge estableix que els objectius de qualitat paisatgística (OQP) representen la plasmació, per part de les administracions públiques, de les aspiracions de la col·lectivitat pel que fa a les característiques paisatgístiques del seu entorn. Els objectius de qualitat paisatgística han de considerar, per tant, les característiques del paisatge que la ciutadania desitja veure reconegudes i que el planejament territorial ha de prendre en consideració.

Els objectius de qualitat paisatgística estan formulats en resposta a la pregunta "Quin tipus de paisatge volem", i posteriorment es concreten en una proposta de criteris i accions per assolir-los.

Tal com s'estableix a la Llei 8/2005, de 8 de juny, de protecció, gestió i ordenació del paisatge, els criteris i les accions que es deriven dels objectius de qualitat paisatgística per ells mateixos no tenen caràcter normatiu, i han de ser precisats i incorporats en el planejament territorial a través de les directrius del paisatge (art. 12, Llei 8/2005).

Les Directrius de paisatge de les Terres de l'Ebre s'inclouen en el Pla territorial parcial de les Terres de l'Ebre, aprovat per l'Acord del Govern GOV/130/2010, de 27 de juliol, per part del Departament de Política Territorial i Obres Públiques.

Unitats de paisatge
de les Terres de l'Ebre

1. Costers de l'Ebre

Comarca:

Pertany majoritàriament a la comarca de la Ribera d'Ebre, i en menor mesura a les comarques de la Terra Alta, el Segrià i les Garrigues.

Superfície:

60.160,4 ha (44.435,4 ha corresponen a les Terres de l'Ebre i 15.725 ha a les Terres de Lleida)

Municipis:

De la Ribera d'Ebre: Ascó, Flix, Ribera-roja d'Ebre, la Palma d'Ebre, la Torre de l'Espanyol i Vinebre; de la Terra Alta: la Fatarella, la Pobla de Massaluca i Vilalba dels Arcs; de les Garrigues: Bovera, la Granadella i Bellaguarda; del Segrià: Maials, Almatret, Seròs i la Granja d'Escarp.

272

Vista del meandre de Flix, amb costers a una banda i conreus de regadiu de fruita dolça i horta a l'altra. Cristina Sabaté, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Trets distintius

- Paisatge caracteritzat pel clima mediterrani subàrid i pels costers que s'originen a la Terra Alta i a les Garrigues Altes, i que descendeixen vers el riu Ebre.
- Territori forestal amb alguns conreus als fons dels barrancs, principalment d'oliveres. A les terrasses fluvials del riu Ebre, especialment als voltants de Flix i Vinebre, hi ha conreus de regadiu de fruita dolça, vinya i horta.
- Doble tipologia d'assentament: per una banda, els pobles situats a la mateixa vora del riu Ebre, que responen a una accessibilitat més bona, i, per l'altra, els pobles situats a una certa distància de l'eix del riu, localitzats en indrets més elevats, segurs i amb disponibilitat de terres planes per poder conrear.
- La vasta escala d'aquests paisatges, les amples panoràmiques subratllades pel riu Ebre que creua la unitat de nord-oest a sud-est i l'harmonia dels patrons d'oliveres en suau transició amb la vegetació natural configurats per la topografia a l'eix dels fons de vall i pels murs de pedra seca.
- La torre de refrigeració del complex nuclear d'Ascó, un dels elements més destacats del paisatge dels vessants de l'Ebre.

Mirador

Itinerari motoritzat

1 Eix de l'Ebre, entre Amposta i Maials

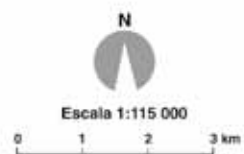
4 TV-7411, de la Pobla de Massaluca a Riba-roja d'Ebre

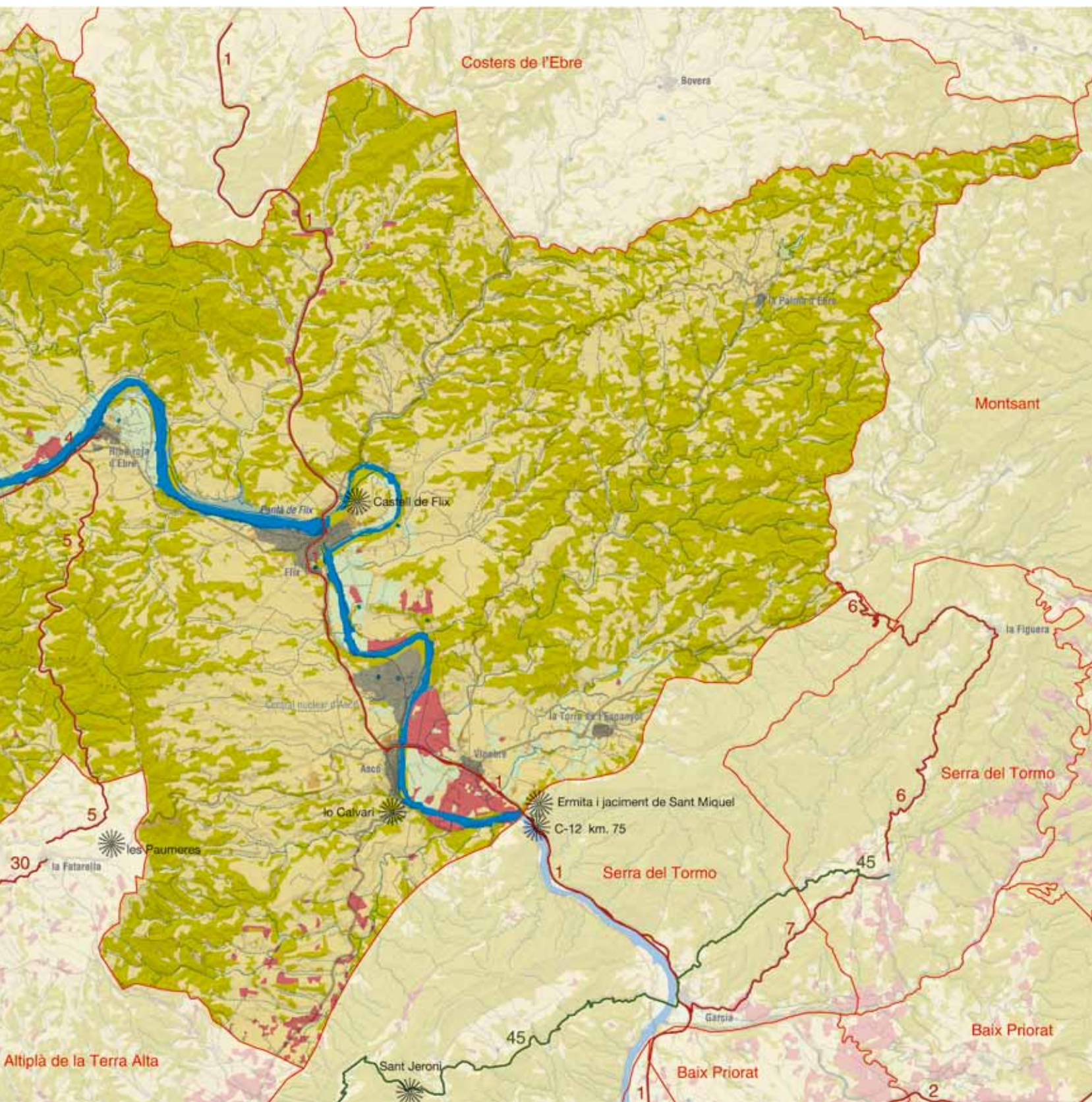
5 Camí de les Modorres, del coll de les Paumeres a Riba-roja d'Ebre

30 TV-7232, TV-7333, de Batea a la Fatarella

274

Elements naturals que constitueixen el paisatge

El clima d'aquesta unitat és mediterrani subàrid continental amb precipitacions al voltant dels 400 mm de mitjana anual a la riba de l'Ebre, que disminueix a les zones de contacte amb les Terres de Lleida i la Franja de Ponent. La major part de les precipitacions cau els mesos de tardor i primavera (fins a un 75% del total anual), amb uns mínims acusats a l'estiu (10%) i a l'hivern (20%), i amb unes distribucions interanuals molt irregulars. La temperatura mitjana se situa entre 14 i 16 °C, amb amplituds tèrmiques de gairebé 19 °C entre els mesos d'hivern i d'estiu. La mitjana d'humitat relativa està a l'entorn del 60-70%. El risc de glaçades no és elevat, amb una mitjana d'uns vint dies, repartits en els mesos d'hivern. El vent dominant és el de cerç, també anomenat vent de dalt, serè o mestral, amb una velocitat mitjana d'uns 10 km/h a la vall del riu Ebre. Un fenomen meteorològic singular és la boira de riu, que apareix en alguns dies anticiclònics dels mesos d'hivern, i que remunta pels costers fins a la Palma d'Ebre, pel sector nord, i fins la serra de la Fatarella, pel sector sud.

La litologia i la geomorfologia de la unitat es caracteritzen per l'existència de dos patrons morfològics: els costers que drenen vers el riu Ebre i les terrasses que ha creat l'Ebre.

Els costers, que en tot el territori dibuixen unes digitacions molt marcades per la presència de barrancs que s'han encaixat als materials detrítics que menen a l'Ebre, es diferencien entre els situats al nord i els situats al sud del riu. Així, els costers del nord, amb una alineació de cims d'oest a est, són més pronunciats al sector oriental que no pas a l'occidental; al sector oriental hi ha la serra dels Gorraptés, amb 405 m, i la serra del Rovelló, amb 407 m, mentre que al sector occidental el conjunt de puntes ben just depassen els 300 m d'alçada. En general, els fons de vall d'aquest sector recorren unes distàncies d'uns 10 a 15 km entre la línia de cims i l'eix que forma el riu Ebre, amb unes caigudes topogràfiques en general suaus. Per la seva banda, els costers del sud, que presenten una alineació de cims de nord a sud al llarg de l'eix que marca la serra de la Fatarella, presenten uns punts culminants més o menys situats a la mateixa alçada, entorn dels 500 m. Els fons de vall, en aquest cas, recorren unes distàncies menors, d'uns 5 a 7 km, amb unes caigudes topogràfiques generalment més pronunciades.

La zona travessada pel riu Ebre, on es localitzen els nuclis de Vinebre, Ascó, Flix i Riba-roja d'Ebre, correspon als punts més planers del territori, que apareixen a causa de l'acció ancestral del riu Ebre d'anar inundant els terrenys i dibuixant les terrasses fluvials. Aquestes terrasses, inconnexes entre si, estan constituïdes per materials al·luvials. També s'hi distingeixen dipòsits que s'interpreten com a rebliments d'antics meandres del riu Ebre, especialment el que està situat entre Flix i el complex nuclear d'Ascó, a l'entorn de la serra de Montvià (137 m).

En relació amb la xarxa hidrogràfica, el principal curs d'aigua de la unitat és el riu Ebre, que en aquesta unitat és on té un dels recorreguts més meandriformes en el seu pas per les Terres de l'Ebre. Destaca especialment el singular meandre de Flix, amb un gir de gairebé 360°; però també el meandre del tossal d'Andisc (als peus

del qual ara hi ha les dues centrals nuclears d'Ascó) i el meandre d'Ascó-Vinebre. A l'extrem occidental d'aquesta unitat, les aigües del riu Ebre, embassades al pantà de Riba-roja d'Ebre, penetren pel tram final del riu Matarranya.

Entre els barrancs que drenen els costers destaca el del riu de la Cana, que després d'un recorregut de gairebé 20 km, des dels peus meridionals de la serra de la Llena, desemboca enmig del meandre de Flix. Altres barrancs principals d'aquesta unitat són el barranc de Maials; el barranc de l'Ermita; la vall de Sant Joan, junt amb el seu afluent de la vall Major, que des de les Garrigues desemboca al pantà de Flix, i el barranc de la vall de Gorraptés, amb diversos afluent també importants com el barranc del Toll de l'Estret, i que juntament amb el barranc de Vinebre (o de la Torre) desemboquen a l'Illa aprofitant un antic braç del riu Ebre que ara es coneix com lo Galatxo.

Una característica de la xarxa hidrogràfica d'aquesta unitat són els *fondos* que descendeixen de l'altiplà de la Terra Alta fins al riu Matarranya i l'Ebre. Hi destaquen els barrancs de Voravall i la riera de Berrús, de Sant Francisco i riera de Vallmorta, i de les Modorres. Aquests *fondos* es caracteritzen perquè els conreus ocupen la llera dels barrancs fins a pràcticament els trams finals.

La vegetació natural predominant són les brolles calcícoles (*Rosmarino-Ericion*), que ocupen bona part de la superfície de la unitat. Entre les brolles es refugien un ampli ventall d'espècies que apareixen per la degradació de les formacions arbòries i l'abandonament de conreus de secà. Les pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*) amb sotabosc de màquia o garriga es localitzen al llarg de les serres que travessen el territori: serra dels Gorraptés, del Rovelló, de la Fatarella, de les Vallfenoses, etc., i sobretot són presents al sector occidental de la unitat, a partir del nucli urbà de Riba-roja d'Ebre.

Les planes es troben cobertes per diversos tipus de conreus. La majoria es correspon a fruïterars de secà, sobretot oliveres (*Olea europaea*), ametllers (*Prunus dulcis*) en indrets elevats resguardats de les gelades, així com recents plantacions de festuc (*Pistacia vera*) localitzats sobretot a la vall Major. A les zones planeres de la vora del riu Ebre i de la vall del barranc de Vinebre (o de la Torre), s'hi localitzen cereals, vinyes i fruïters de regadiu, sobretot cirerers (*Prunus avium*), pomeres (*Pyrus malus*), presseguers (*Prunus persica*) i pereres (*Pyrus communis*).

En alguns trams de la riba del riu Ebre es conserven formacions de vegetació de ribera. Especialment al meandre de Flix, i resseguint el riu fins a arribar a Ascó, es localitzen alberedes i pollancredes amb vinca (*Vinca difformis*). Una part important de les ribes del riu estan ocupades per canyissars (*Phragmites australis*).

Evolució històrica del paisatge

Com passa en altres contrades interiors del sud de Catalunya, la documentació sobre l'evolució històrica del paisatge és molt miga. Tanmateix, es pot indagar l'evolució històrica del paisatge a partir de les restes de l'activitat humana pretèrita que avui es

conserven sobre el territori i de les poques notes històriques disponibles.

El poblament prehistòric dels costers de l'Ebre no està gaire ben representat, tot i que hi ha certa constatació que el territori fou poblat des de ben antic. A Vinebre s'han trobat restes de jaciments lítics a l'aire lliure, concretament a la partida dels Rabadons. Si bé no se n'han trobat restes, al bronze mitjà i final (1500 a 800 aC) es van crear assentaments humans estables a les planes properes al riu Ebre, en forma de petits poblats de cabanes que s'ubicaven en promontoris. Durant aquest període i l'edat del ferro es perfeccionaren les arts del conreu i la domesticació dels animals, influïdes per l'arribada de corrents centreeuropeus.

Als segles VI a II aC la població tendia a créixer i els poblats són nombrosos al llarg de la ribera del riu dels costers de l'Ebre, coincidint amb el territori iber de la Il·lucavònia. Els jaciments que han estat identificats, en un grau de conservació millor o pitjor, dins d'aquesta unitat de paisatge són: a Riba-roja d'Ebre, la necròpolis i hàbitat dels Castellons, la necròpolis i poblat iber de Santa Madrona i els assentaments ibers de Magalanya i Paladell; a Flix, la necròpolis i el poblat dels Castellons (que sembla que era el principal assentament d'aquest sector de l'actual comarca de la Ribera d'Ebre), i els poblats de Sebes i del barranc del Mosselló; a Vinebre, l'assentament i punt de guaita de la roca de la Bruixeta, i els assentaments dels Tossals i les Sebíques-la Fontjoana; a Ascó, els poblats del Forn Teuler i dels Castellons, i a la Torre de l'Espanyol, l'assentament de la Font de n'Horta. Aquesta presència humana al territori intensificà la pressió sobre la vegetació natural a través de la pastura i la tala per al conreu de la terra i per a llenya.

A tota l'àrea de les quatre comarques de les Terres de l'Ebre, més la veïna comarca del Priorat, es coneixen actualment més de setanta jaciments d'època romana. La majoria de les *villae* es concentren a les ribes del riu Ebre, i es creu que l'àrea entre Ascó i Vinebre va ser una de les tres àrees amb assentaments romans més o menys importants, juntament amb l'àrea de *Dertosa* (Tortosa) i la cubeta de Móra. A Riba-roja d'Ebre hi ha constatat dos jaciments que es corresponen a dues *villae* romanes, a Senals i a Vall de Porcs. Concretament en aquest darrer jaciment, a mitjan any 2008 es van finalitzar unes prospeccions arqueològiques, i es va constatar la importància d'aquesta *villa*, anomenada vila Maurici. Des dels Serveis Territorials del Departament de Cultura a les Terres de l'Ebre se'l considera el jaciment romà més important de les Terres de l'Ebre, tant per la seva extensió com per la qualitat dels materials arqueològics trobats.

Juntament amb les *villae*, es coneix la presència d'un cert nombre de petits assentaments, com el de les Sebíques-la Fontjoana (Vinebre), que es creu que podrien haver funcionat com a unitats domèstiques i productives d'un sistema d'economia de subsistència, combinant l'agricultura, la ramaderia a petita escala i l'explotació forestal, o bé haver estat nuclis d'ocupació estacional dependents de les *villae* properes.

Fins al segle V dC l'agricultura fou pròspera, i és fàcil d'imaginar unes ribes del riu Ebre conreades intensament, amb uns vessants boscosos que actuaven com a zones de pastura i d'explotació

forestal. En certa manera, un paisatge agrari bastant similar a l'actual, salvant totes les distàncies pel que fa als tipus i formes de conreu. Entre els segles V i VIII es constaten unes pèrdues de població a totes les Terres de l'Ebre, fenomen probablement vinculat a l'increment dels impostos imperials romans que tenien lloc a l'època del Baix Imperi, i que van significar la ruïna del camp.

A partir del 714 els andalusins van repoblar aquest territori creant-hi una sèrie d'alqueries. Inicialment, els musulmans no devien ser gaire nombrosos i sembla que només anaven a l'ocupació de les places importants, la qual cosa els devia obligar a deixar temporalment àmplies zones lliures.

El segle VIII, un cop finalitzada la conquesta andalusí, l'any 717, començà a sorgir un nou període marcat per una tendència cap al creixement moderat fonamentat en l'aprofitament i el desenvolupament de l'agricultura. Aquest és el moment de la construcció de séquies, que va assolir una rellevància força destacable a les terres ebrenques. Les descripcions de les donacions fetes després de la reconquesta parlen que ja en època dels àrabs existien els horts, els olivars, les vinyes, les sembradures i les figueres.

En l'etapa de la reconquesta cristiana és quan s'inicia una repoblació efectiva de la unitat. En aquest període s'originen els nuclis urbans, tal com s'entenen i se situen en l'actualitat.

Al segle XVIII les característiques més rellevants de l'agricultura de les Terres de l'Ebre en general responien a una feble comercialització dels productes del camp, a un autoconsum elevat i a uns rendiments escassos. Però aquesta dinàmica es modificà al llarg d'aquest segle amb l'extensió de l'agricultura a indrets fins llavors no conreats, a causa de l'increment de la demanda generada per l'augment de la població. A la unitat es va produir una extensió del conreu d'olivera arreu dels vessants en detriment de les bosques de pi blanc. És el moment en què es construeixen les estructures del paisatge que es coneixen actualment. És quan s'aixequen els murs de pedra seca, encara avui visibles a bona part dels vessants

L'expansió del conreu de l'olivera va implicar la construcció de murs de pedra seca i altres construccions de pedra seca auxiliars com sínies, cabanes i camins, algunes amb bon estat de conservació que d'altres. Actualment conviuen amb noves construccions, de vegades poc integrades en l'entorn. Observatori del Paisatge

de la unitat, així com tota l'arquitectura de pedra seca auxiliar (cabanes, camins, etc.). Per altra banda, a les terrasses fluvials s'intensifiquen els conreus gràcies a la implantació de noves tècniques i al progrés hidràulic que van permetre les importants millores en el regadiu.

L'evolució dels conreus en aquesta unitat va anar variant al llarg del segle XVIII en funció de les necessitats dels propis habitants i del mercat que havien d'abastir. A la darrerria del segle XVIII, els principals conreus eren la morera, l'olivera, el sembrat, la vinya, la figuera i l'horta.

El paisatge agrari de la unitat a mitjan segle XIX presentava dues parts clarament diferenciades: el secà i el regadiu, o, el que és el mateix, la zona de garrigues, bosquines i oliveres de secà, i les petites planes de la vora del riu Ebre, amb presència de conreus de regadiu. El contrast entre el verd de les zones de regadiu i el color terrós del secà caracteritza el paisatge d'aquesta unitat en aquest període.

A la zona de secà, el paisatge es configurava a partir de la disposició de les terres en bancals esglaonats per marges de pedra seca que remuntaven pels vessants fins a les parts més altes. Aquí es trobaven diversos conreus característics del secà mediterrani, que s'alternaven: sembrats enmig de tires d'oliveres i ametllers, i tires de vinya al voltant de sembrats i llegums. Els fons dels barrancs

i de les petites valls, segons l'altitud i la humitat, estaven plantats amb oliveres, ametllers o vinya.

Ja a les acaballes del segle XIX es construí a Flix el primer assentament industrial de certa importància del conjunt de les Terres de l'Ebre, l'Electroquímica de Flix, SA, amb capitals i tècnics alemanys, que va representar la construcció d'una de les primeres electròlisis d'Europa. Aquest fet va marcar l'aparició del primer paisatge industrial de les Terres de l'Ebre.

Durant els primers anys del segle XX (1900-1910), l'arribada de la fil·loxera provocà l'abandonament dels conreus de vinya, que van ser substituïts per nous conreus, especialment olivera. L'arribada del període d'inestabilitat social i política que desemboca en la Guerra Civil (1936-1939), juntament amb anys de males collites per culpa de la sequera i la progressiva demanda de mà d'obra d'altres sectors que s'estaven industrialitzant, tant de les mateixes Terres de l'Ebre com de la resta de Catalunya, van provocar que importants contingents humans emigressin dels costers de l'Ebre. Arran de la batalla de l'Ebre i de la dictadura franquista posterior, es va produir un autèntic despoblament dels nuclis, així com un progressiu abandonament d'una part relativament important dels conreus. Això va suposar l'inici de la recuperació de les masses forestals arreu dels costers, especialment en els sectors de més pendent.

278

Tram final del meandre de Flix. En primer terme, l'edifici de la central hidroelèctrica, i, en segon terme, el pla d'Ini amb conreu de vinya. Cristina Sabaté, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

La gelada del 1956 va acabar de complicar la situació social i econòmica, ja que suposà l'afectació de molts arbres, amb pèrdues de collites generalitzades. Davant d'aquesta situació, es van proposar diverses iniciatives i variants per tal de superar-la. Així doncs, com a complement de l'activitat agrícola, s'inicià la construcció de granges d'aviram, sobretot a l'entorn dels nuclis urbans, i fins i tot a les golfes dels habitatges. Cap al final de la dècada de 1950 s'inicià la construcció de l'embassament de Riba-roja, a l'oest de la unitat, que va significar la recuperació demogràfica d'aquest nucli de població, que va arribar als 4.186 habitants l'any 1965 (el màxim històric havia estat de 2.491 habitants el 1920). Al mateix temps, aquest fet agreujà la dinàmica d'abandonament dels conreus d'olivera situats als costers més costeruts i més allunyats dels nuclis de població.

A mitjan dècada del 1970 va succeir un fet similar, ja que s'inicià la construcció de les centrals nuclears d'Ascó, que va durar deu anys. En aquest període el nucli d'Ascó recuperà 500 habitants respecte a les dècades precedents, i va arribar als 2.000 habitants, per bé que encara quedava lluny dels 2.500 habitants de començament del segle xx. La construcció de les centrals nuclears va significar, igual que a Riba-roja d'Ebre, l'abandonament dels conreus més marginals.

Tanmateix, un cop finalitzada la construcció de l'embassament de Riba-roja i la posada en marxa de les centrals nuclears d'Ascó, s'inicià un lent però continu procés de despoblament en els tres principals nuclis urbans de la unitat —Ascó, Flix i Riba-roja d'Ebre—, que va anar acompanyat d'un cert deteriorament d'aquests paisatges urbans.

A causa de l'abandonament de conreus i de la manca de gestió forestal, a partir de la dècada del 1990 s'iniciaren els grans incendis forestals, afavorits per la continuïtat de la massa forestal que es va anar desenvolupant durant els anys anteriors. El 1994 un gran incendi originat a la veïna comarca del Matarranya va cremar 5.641 ha dels municipis de la Poble de Massaluca, Vilalba del Arcs, la Fatarella i Riba-roja d'Ebre.

A la darrerria de la dècada de 1990 s'inicià a Riba-roja d'Ebre un procés de recuperació d'alguns assentaments disseminats per ferne un ús residencial, principalment per part de ciutadans anglesos i alemanys que se sentien atrets per la pesca esportiva que es practica a l'embassament de Riba-roja.

Al llarg del segle xx, doncs, la majoria dels nuclis urbans dels costers de l'Ebre no van tenir canvis significatius, a excepció de Riba-roja d'Ebre i Flix, i en menor mesura Ascó. Es constaten, això sí, uns lleugers augments d'edificacions disseminades als afores d'alguns nuclis, així com algunes edificacions comercials, com a Vinebre o la Torre de l'Espanyol.

Entre 1951 i 1979, Flix va créixer de manera considerable, estenent-se cap al meandre que forma el riu i cap a l'oest, de forma lineal, seguint la riba del riu. Des del 1979 fins al 2004, aproximadament, el nucli urbà es densificà, i es consolidaren les àrees de creixement abans esmentades. En la zona sud es van desenvolupar urbanitzacions.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge actual dels costers de l'Ebre respon sobretot a factors limitadors del medi físic, principalment el clima i el pendent, modificats per la influència de les activitats humanes. Això es fa evident tant en el predomini de bosquines i prats i pinedes, com en l'abundància de conreus d'olivera. Hi destaquen també els conreus de fruita dolça i els fruiters de secà, així com l'abundància de superfície forestal i la poca urbanització, amb uns nuclis mitjans, com Flix, Ascó o Riba-roja d'Ebre, o petits, com Bovera, la Torre de l'Espanyol, Vinebre i la Palma d'Ebre. Tots aquests municipis han perdut població en els darrers anys, fet que n'ha causat la degradació pel que fa als nuclis antics. Són significatius, en aquest sentit, els casos d'Ascó i Riba-roja d'Ebre.

La unitat es pot dividir en tres parts. La primera es defineix per l'eix del riu i és on es localitzen els nuclis de població més grans (Riba-roja d'Ebre, Flix, Ascó i Vinebre), les principals vies de comunicació (C-12 i ferrocarril Tarragona-Saragossa), els polígons industrials (Flix i centrals nuclears d'Ascó) i les terrasses fluvials ocupades per conreus de regadiu (principalment fruita dolça i vinya). En aquest sentit, el risc d'inundació a les terrasses fluvials entre Flix i Vinebre afecta els paisatges fluvials, tant naturals com humanitzats. De la mateixa manera, la central nuclear d'Ascó és considerada com un element força impactant en el paisatge, per l'associació negativa que la societat atorga majoritàriament a l'energia nuclear, per bé que els habitants de l'entorn el consideren un símbol identitari.

La segona part està formada pels vessants suaus, que són ocupats per conreus d'olivera, bé en procés de lent abandonament, bé en procés de substitució per altres conreus de regadiu (fruita dolça), com succeeix al sector Vinebre-Torre de l'Espanyol, a les vores del riu i a les rompudes del sector nord de la unitat. Aquesta transformació és possible gràcies a la modernització o a la creació de nous sistemes de reg des de l'Ebre. En aquesta unitat hi ha sis àrees de regadiu en funcionament, dues de més antigues, la del Progrés, que inclou els municipis d'Ascó i Vinebre, amb una superfície de 268 ha i 252 regants; i la de Sant Jaume, a la Torre de l'Espanyol, amb 347 ha i 205 regants; i quatre de més recents: la de Planella i Aixalellas, al municipi d'Ascó i Flix, amb 112 regants i 242 ha; la de Vingalis, a Vinebre i Flix, amb 154 regants i 422 ha; la de Garrigues Sud, la més important, a Flix, Bovera, la Granadella, Bellaguarda, Juncosa i els Torms, amb 1.467 regants i més de 5.000 ha, i la de Palma d'Ebre, al municipi homònim, amb 160 regants i 900 ha. La influència d'aquests regadius en el paisatge encara no s'ha notat excessivament, més enllà de la instal·lació de les infraestructures pròpies d'aquest sistema de regadiu. Aquests nous regadius preveuen una dotació d'aigua pensada per a donar suport als actuals conreus i, de moment, ni s'han previst ni es coneixen propostes de canvi de conreu que impliquin transformacions paisatgístiques.

Aquestes dues primeres parts constitueixen un mosaic de paisatges agroforestal i industrial, amb el riu, les boires, la indústria química i nuclear i els conreus d'olivera i de fruita dolça com a elements destacats. La presència d'alguns cultius abandonats al barranc de l'Aiguamoll, a les Canotes, a l'Escarrassó, al barranc de la vall de Llenes i al barranc de Tormo, així com a la resta de vessants que descendeixen cap al riu Ebre, està produint una pèrdua del paisatge.

Torre de refrigeració del complex nuclear d'Ascó.
Cristina Sabaté, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

ge de secà tradicional, així com la degradació de l'arquitectura de pedra seca associada, especialment de marges. Aquesta dinàmica té relació amb la progressiva jubilació de la població dedicada a la pagesia i la falta de relleu generacional. Aquest fet provoca un increment de la superfície i la continuïtat dels terrenys forestals, amb la qual cosa s'augmenta el risc d'incendis forestals.

La tercera d'aquestes tres parts està formada pels vessants de més pendent, amb predomini de bosquines de pi blanc o brolles i garrigues, quan hi ha hagut algun incendi. Sota el mantell forestal també és possible contemplar-hi les restes de marges de pedra seca i altre patrimoni de l'arquitectura rural, testimoni dels antics conreus. En aquests vessants, més allunyats de l'eix del riu i en contacte amb els altiplans veïns (Terra Alta i Garrigues), s'hi detecta un alt risc d'erosió en pendents superiors al 30%, particularment als vessants de la serra de la Fatarella i al sector nord-est.

En els darrers deu anys, hi ha hagut diversos incendis importants a la unitat. Durant els incendis dels anys 1994 i 2005 es va cremar el 10,7% dels costers de l'Ebre. D'aquests incendis, un va superar les 500 ha (Riba-roja d'Ebre, l'any 2005), i un les 100 ha (la Pobla de Massalua i Riba-roja d'Ebre, l'any 2005).

Cal tenir cura amb la possible instal·lació d'infraestructures en punts que tenen una elevada fragilitat visual, com la serra Picarda i Montmaneu i el nucli urbà de Bovera, que manté una visió àmplia i compacta sobre el paisatge proper. En aquest sentit, actualment hi ha línies d'alta tensió a la serra Picarda, i quant al tossal de Montmaneu encara presenta restes d'infraestructures de telecomunicació sobre el cim. També cal prendre en consideració l'elevada concentració de centres productors d'energia elèctrica (tres línies de molt alta tensió) que creuen la unitat en diverses direccions.

Expressió artística del paisatge

El paisatge de les proximitats del riu Ebre és el que més ha inspirat els escriptors i viatgers. En aquest paisatge hi ha una sèrie de temes recurrents: l'oposició entre el riu i els trons assedegats dels voltants, la importància paisatgística de les mines de lignit, el

fred del cerç, les hortes de la vora del riu, etc., elements que han estat magistralment sintetitzats a les novel·les de Jesús Moncada, centrades en el món de l'antiga Mequinensa, vila situada molt a la vora de la Granja d'Escarp, Almatret i Riba-roja d'Ebre. S'exposen a continuació dos fragments de la seva literatura, que fan referència a la rodalia estricta de Mequinensa, però que són aplicables al conjunt dels costers de l'Ebre.

"Acaba de caure el cerç. Lluny, a l'altra vora de l'Ebre, la plana pelada, immensa de Montnegre: una taca cendrosa amb taques de rovell, sota el cel ras, sense un núvol. A banda i banda del camí, camps d'oliveres, ametllers, guarets, masos perduts." (Moncada, 2004: p. 42)

"Els vehicles deixaren enrere el poble de Torrent de Cinca, silenciosos entre les hortes; una mica més endavant de la confluència del Cinca i el Segre, seguint ja el curs d'aquest —taca enlluernadora entre gleres blanquinoses i ardents—, van entrar al terme de la vila. El paisatge, amb el castell enlairat en la llunyania, semblava mort. A la mina Soler no es movia una ànima, la negror del lignit era gairebé coberta de nou pels ocres carnosos i els torrats de la terra. [...] Ara el cerç de l'Ebre esventava la calitja, despullava el sol del migdia, enduria de nou el panorama. Una àguila planava lentament a molta altura. [...]

Mentre s'acostaven a la fi del viatge entre bancals d'olivers i ametllers, la fúria anava substituint la tristesa que s'havia apoderat de la Carlota de Torres el dia abans [...]" (Moncada, 2004: p. 205-206)

La contraposició entre el riu i les muntanyes secaneres dels costers de l'Ebre també apareix en llibres de viatgers, com ara en el cas d'*Els rius de Lleida*, de Josep Vallverdú. En aquesta obra, com en tota la literatura de Moncada, no manca una denúncia dels canvis esdevinguts al riu Ebre. En especial, a causa de la construcció de preses, que han fet que els costers hagin perdut part de la seva estructura paisatgística tradicional, caracteritzada pel poblament de ribera i les activitats que es desenvolupaven als voltants (horticultura, comerç fluvial), i que contrasta amb la simplicitat del paisatge actual (nuclis urbans/pantans).

"Entre Torres i Mequinensa, per la riba esquerra, ara alta i dura, només trobarem la Granja d'Escarp. Quina solitud, aquests ametllers esblanqueïts, aquestes oliveres retorçudes a l'ombra càlida de les quals, entre blauets al peu i farigola menuda, contemplen la marxa del Segre, fangós, i escoltem la remor somorta de les alberedes i veiem, tot d'una, aixecar el vol a una gavina. [...]

A ponent d'aquesta línia no hi ha, literalment, res. Però volem dir res de res: pins, oliveres, rebolls, ametllers, i a la riba dreta, altíssima, de l'Ebre. S'haurà acabat el poblament; bosc i conreus de secà s'ho parteixen tot. Hi ha alguna masia, cabanetes, el que a Fraga en diuen, "el mont". [...]

La Granja, enfilant-se per la muntanya, encara negreja de les mines de carbó. I per la riba esquerra, fins a Mequinensa, trobarem les mines abandonades, i veurem aflorar la negra veta del mineral. [...]

És amb recança final que ens acostem, precisament per la riba esquerra, fins [a Mequinensa], darrerament tant sotraguejada.

Uns quants quilòmetres abans, pràcticament poc més avall de la confluència Cinca-Segre, les aigües semblen haver-se aturat. És com un gran llac, mort del qual emergeixen plantes senceres d'ametllers i oliveres, i on navega, lentament, un ramat de feixos de brossa. És el gran embassament de Mequinensa.” (Vallverdú, 1973: p. 320-324)

L'obra *Visió de l'Ebre català*, de l'escriptor Artur Bladé i Desumvila, fill de Benissanet, també permet aproximar-nos al paisatge dels costers de l'Ebre del final de la dècada de 1960 i començament de la de 1970, i de les inquietuds davant algunes de les transformacions paisatgístiques, en curs o en projecte, que s'esdevenien en aquest territori. Bladé descriu, en les primeres pàgines del llibre, l'entrada de l'Ebre a Catalunya i la transformació d'aquest paisatge amb la construcció de la presa de Riba-roja d'Ebre:

“Entre els paisatges ebrencs, és a dir, propers al curs del riu, n'hi ha almenys quatre de ben diferenciats: les ribes planeres vora les quals hi ha conreus d'hortes i vinyes, els estrets abruptes on el riu passa encaixonat, el paisatge dels canals a partir de l'assut de Xerta i, finalment, l'ampla planura del delta. Podríem afegir-hi la perspectiva que ofereix, de quatre o cinc anys ençà, la presa de Riba-roja, l'embassament de la qual (267 milions de metres cúbics) arriba no pas gaire lluny del mur de contenció d'una altra presa encara més formidable: la de Mequinensa, amb un barratge de 81 metres d'alçada que ha estat —i és— un motiu de preocupació pel fet que els dos extrems del gran arc són entatxonats en muntanyes carboníferes i, per tant, d'una consistència problemàtica. Tant és així que ha calgut injectar enormes quantitats de ciment per tal de reforçar els indrets susceptibles d'anar avall. I si això esdevenia —Només cal pensar que pot embassar 1.530 milions de metres cúbics (sis vegades més que la de Riba-roja).

És aigües avall de Mequinensa, immediatament després de Faió, que l'Ebre (portant ja tot el cabal del Segre) entra a Catalunya. S'ha dit que fins aleshores, des del moment de la seva naixença, el riu s'encamina decididament vers l'Est cercant la nostra terra amb un amor tenaç, però que tan aviat com hi arriba, comença a fer giragonses com si, embadalit amb el paisatge que ell mateix crea, retardés l'hora de perdre's en la mar. Hi ha també en aquell precís moment un canvi de panorama. Del color aragonès, gris i sec, es passa, en un girant d'ulls, al verd vegetal català.” (Bladé, 1983: p. 14-15)

Ens descriu com són els nuclis urbans de Riba-roja d'Ebre i Flix:

“D'un primer revolt, l'Ebre enxampa Riba-roja, vila important, força planera per dalt, bé que al seu terme hi arribin els estreps de la serra de la Llena de seguida que surt de les garrigues lleidatanes. Riba-roja té una església monumental, de façana barroca, un carrer típic que mena a les runes d'un castell i una ermita romànica, la de Berrús, des de la qual s'albirava un panorama extensíssim. [...]

Flix (del llatí *fliexus*) indica el gran meandre dintre del qual fou enquistat el poble, o, més ben dit, l'un i l'altre poble, l'antic i el modern, a l'empara, l'antic, d'una fortalesa que va ser important i ara és runa. Abans del gran rebomb, hi ha el barratge àrab que, reforçat com calia, proporciona el salt d'aigua, i aquest salt l'energia necessària per a nodrir el complex electroquímic, actualment en plena activitat, productor de sosa, de clor, d'amoníac sintètic i d'hidrogen,

complex que va donar lloc, des de principis del segle, a la formació de la vila nova, tota de torres i xalets ocupats pels alts càrrecs i els tècnics de la factoria gràcies a la qual el vell Flix va tenir llum elèctrica i escoles graduades molt abans que els altres pobles de la comarca, un temps descontents si s'escolaven uns mesos sense ploure perquè atribuïen l'eixut al fum que sortia, espès, de les xemeneies de la gran fàbrica flixenca.” (Bladé, 1983: p. 15-16)

I també com són els paisatges fluvials i els secans dels costers de l'Ebre, i la importància que les hortes de les ribes del riu Ebre han tingut per a la població de la zona i per a la configuració del paisatge:

“Malgrat l'aigua retinguda, passada Riba-roja, el riu no sembla pas empetitit. Surt mandrosament de les rescloses i així tresca set o vuit quilòmetres fins a Flix, entre terrasses excavades pel riu mateix en les quals es veuen les estratificacions horitzontals propis del terreny diluvial amb les seves coloracions vermelloses; travessa també retornes voraviades de tofes intensament verdes —verdes platejades dels àlbers i dels salzes, verdes fosques dels canyars, dels tamarius i dels joncars— de tota la vegetació, en un mot, de les ribes ubèrrimes que arriben a formar com un mur natural. Quan aquest mur manca, de vegades cal fer-lo amb pedres engabiades per tal de protegir les finques contra la força destructora del “refull” (corrent d'aigua impetuós) [...]

És a partir de Flix, en raó de l'impressionant revolt del riu, que aquest modifica el seu curs i decanta al sud amb una decisió irreductible. De Flix a Ascó, l'Ebre llisca primerament amb hort a banda i banda, i tot seguit per un gran fons abrupte on les barrancades, vigilades per les llances dels canyars, alternen amb puntes de feixes treballades on es fa visible el conreu de la multiseccular trilogia del secà del país: ametllers, vinyes i oliveres. També es veuen bancals de blat i de llegums. Ara bé: els pagesos, quan hi ha un lloc planer on s'hi pot hortar sense un risc previsible, avui o demà, indefectiblement, horten. Això és una constant en les dues ribes glevoses del riu. A l'Ebre, i a tot arreu, els pagesos que poden hortar són els qui se la passen millor. Hi ha pobles en què les feixes de gleva deixades pel rius (les quals, per això mateix, no van necessitar adobs químics durant anys i anys) són anomenades “sorts” i “sortetes”. La gent diu, amb la boca una mica plena: “Un tal té una sort!” (Bladé, 1983: p. 15-16).

Bladé també reflexiona sobre el trasbals que l'inici de les obres de construcció de les centrals nuclears d'Ascó suposaran per a la tranquil·litat d'aquesta part de territori:

“Hi ha, en projecte, un hotel (per als enginyers i tècnics), blocs de pisos per als obrers, etc. Cal imaginar els trasbals que tot això comportarà, [...] Tota la divina calma de la Ribera pertorbada per qui sap quant de temps! Biarnés se'n plany, però ja és sabut que el progrés mai no surt de franc.” (Bladé, 1983: p. 18).

L'obra *A peu per la Terra Alta* de l'escriptor Josep Maria Espinàs aproxima al paisatge dels costers pel sector sud-oest al final de la dècada de 1980, just abans que els grans incendis assolessin aquest paisatge, destacant l'aïllament i solitud d'aquest racó de món:

“Sabem, encara, que la Pobra de Massaluca queda a la nostra esquerra, però no trobem la manera de deixar la vall que ens va portant cap al nord. La vall es fa estreta, les perspectives es tanquen. No trobem ningú, ni sentim cap soroll. La soledat és absoluta.” (Espinàs, 1989: p. 74-75)

“La sensació que ens hem perdut se'ns fa més present que la bellesa silvestre i silenciosa d'aquest racó solitari. Tornar enrere és absurd, si no hem sabut veure cap camí que pugés cap on penssem que ha de ser la Pobra. L'únic raonable és continuar endavant, i intentar sortir d'aquest barranc encaixonat.

Veiem, l'una darrere l'altra, les serres allargades, els lloms muntanyosos, que amaguen successives valls estretes, totes orientades cap al nord. Ara comprem que hagi costat trobar camins contraris a aquesta estructura del terreny. Tot ens encaminava més amunt del que volíem. Vist des d'aquí dalt, amb amplària suficient, el paisatge es veu format per un seguit de valls i serres molt semblants, i sabem que quan et trobes al nivell més baix d'aquest laberint és difícil sortir de la trampa.” (Espinàs, 1989: p. 91)

Espinàs també descriu diversos dels valors que conté el paisatge, com per exemple els valors religiosos i espirituals:

“Berrús és un antic poble, ja inexistent, però cada dissabte de Pasqua s'organitza un romiatge a l'ermita de Santa Magdalena. Gairebé tot Vilalba hi va, seguint un programa rigorós que és divertit de llegir.

282

La vigília, quan apunta el dia, l'encarregat de portar la campana a Berrús recorre tots els carrers del poble, tocant-la; més tard ho fan els petits, cridant “A Berrús tira-li la Crus, a Sant Pau tira-li a Clau, a Sant Pere tira-li la Vere”. A les quatre del matí comença el romiatge, que va passant per diversos punts, en els quals es canten successives pregàries; aquests punts de l'itinerari duen els curiosos noms de la Roda, Devea de Paulo, Encenedor de Sant Pau, Esmorzador Vell, Partició de Quatre Termes... En aquest lloc es cant el Sant Patró de cada poble. “Així, Sancte Antoni per a la Pobra, Sancte Blassi per a la Fatarella, Sancti Laurenti per a Vilalba, i per a Berrús Sancta Maria Magdalena.” Ja a l'ermita, es llença un coet cinc minuts abans de les onze, perquè ningú no faci tard a la missa, i a la una es fa petar un altre coet que anuncia l'hora de començar a dinar. El ritual de tornada és també igualment precís pel que fa a hores, llocs i pregàries que s'han de cantar.” (Espinàs, 1989: p. 49-50)

En l'obra de l'artista de la Palma d'Ebre Rossend Escolà Cubells, es troben diverses pintures de paisatges dels altiplans interiors de les Terres de l'Ebre, especialment dels costers de l'Ebre.

Valors en el paisatge

En relació amb els valors naturals i ecològics, al sector oest de la unitat hi ha part de l'Espai d'Interès Natural Tossals d'Almatret i Tossals de Montmaneu; al nord-oest, part de l'EIN Secans del Segrià i Utxesa; a l'oest, l'EIN Aiguabarreig Segre-Cinca; al sud-oest, l'EIN Riba-roja, i, al centre de la unitat, l'EIN Ribera de l'Ebre a Flix.

L'EIN Ribera de l'Ebre a Flix és un espai fluvial que comprèn els riberals del riu Ebre entre els nuclis de Riba-roja i Flix. L'espai destaca per la seva extensió (unes 110 ha) i pel bon estat de conservació de les comunitats vegetals i l'elevada diversitat de la fauna associada. És per això que ha estat declarat espai natural de protecció especial (ENPE) sota la figura de reserva natural de fauna salvatge. El meandre de l'Ebre a Riba-roja, si bé no forma part d'aquesta unitat i tampoc del PEIN, constitueix una unitat ecològica important juntament amb aquest espai.

Als EIN Tossals d'Almatret i Tossals de Montmaneu es troben un seguit d'espècies de flora de gran interès biogeogràfic. Una de les més significatives és l'aspró (*Boleum asperum*), una espècie endèmica de la vall de l'Ebre, l'única població coneguda de la qual a Catalunya es localitza (en molt poca superfície) al racó del Cintet. També cal destacar el colletxó (*Moricandia moricandioides* subsp. *cavanillesiana*), un altre endemisme català que té una de les poques localitats conegudes justament a la punta del Montmaneu. Cal remarcar que tot el tossal de Montmaneu és hàbitat d'interès comunitari prioritari, així com també la Vallfera, l'obaga de Cuit i el Tossal Gros.

Els espais inclosos al PEIN corresponents a l'àmbit dels costers de l'Ebre ocupen un total de 6.503,4 ha, la qual cosa representa un 31,8% de la superfície de la unitat. La totalitat de les capçaleres dels barrancs situats al sud del riu Ebre, i una part important de les situades al nord, estan considerades connectors biològics entre els ambients aquàtics propis del riu i els secans situats als altiplans. Aquestes capçaleres estan formades per pinedes, brolles i restes de conreus d'olivera, la qual cosa dóna lloc a petits mosaics d'extraordinària bellesa i funcionalitat.

Els costers de l'Ebre comprèn diversos espais d'interès natural amb un valor ecològic reconegut. Un altre valor ecològic del paisatge de la unitat són els espais inclosos a l'Inventari d'espais d'interès geològic de Catalunya, del geòtop Successió oligocena de Serra Picarda-Montmaneu, que representa un dels millors afloraments de successió al·luvial lacustre oligocena superior de Catalunya. S'hi poden trobar canvis ràpids de fàcies i un clar ordenament seqüencial. A més, es tracta d'una zona tradicionalment minera, on s'extrauen bàsicament lignits.

Al terme municipal de Flix, a la Ribera d'Ebre, la Generalitat de Catalunya ha declarat arbre monumental un pi blanc (*Pinus halepensis*), el pi de Montbrió, i al nord del nucli urbà de la Palma d'Ebre, el pi de Cal Pino.

Al sud del nucli d'Ascó destaca l'illa d'Ascó, amb una extensió de 2 ha. Aquesta petita illa fluvial destaca per un tamarigar ben estructurat i conservat.

Per altra banda, als costers de l'Ebre hi ha vuit espais naturals que formen part de la Xarxa de Custòdia del Territori, cinc per valors relacionats amb l'aigua (zones humides o sistemes fluvials), dos per ser hàbitat d'espècies rares o amenaçades i una pels seus valors com a terreny agrícola o de pastura.

L'embassament de Riba-roja és el principal espai dels costers de l'Ebre on es practica la pesca controlada. Cristina Sabaté, Escola d'Art i Disseny de Tarragona.

Entre els valors històrics destaquen les muralles i els portals fortificats de Bovera, des d'on es pot gaudir d'una impressionant vista panoràmica de la vall de Bovera i Flix. Fins i tot es divisa una part de la central nuclear d'Ascó.

També destaca el conjunt de marges de pedra seca que recobreixen la pràctica totalitat de la unitat. En els sectors de més pendent pràcticament estan tots abandonats, són difícils de veure i ja no tenen la funció per a la qual van ser concebuts. Malgrat tot, es considera que tenen un valor històric pel fet de mantenir viva la memòria de fins on es va arribar a conrear aquest territori.

Els paisatges dels espais de la batalla de l'Ebre tenen un valor històric i identitari per al conjunt dels habitants de les Terres de l'Ebre. La part de la unitat situada al sud del riu Ebre va ser un dels escenaris d'aquesta batalla. Tenen especial rellevància els punts per on l'exèrcit va travessar el riu, com a Flix o Ascó, i la línia de trinxeres de la zona dels barrancs, entre Vilalba dels Arcs i la Pobla de Massaluca. Malgrat tot, en aquest àmbit no hi ha gaire vestigis visibles de la batalla de l'Ebre.

El castell d'Ascó i el castell de Flix són els dos elements més destacats del patrimoni arquitectònic.

Entre els jaciments arqueològics amb valor històric lligat al paisatge destaquen els relacionats amb els poblats ibers. Als costers de l'Ebre se n'han identificat un total de quatre: poblat i necròpolis de

Santa Madrona, necròpolis dels Castellons, poblat de los Tossals i poblat de la Roca de les Bruixes.

Entre la infraestructura vinculada amb l'aigua actualment es poden observar el conjunt de pous i sénies situades als *fondos* dels vessants sud dels costers de l'Ebre.

A partir de l'estudi realitzat l'any 2005 pel Consorci de Serveis Agroambientals de les Comarques del Baix Ebre i Montsià (el *Catàleg d'oliveres singulars i monumentals de les Terres de l'Ebre*), es van identificar als costers de l'Ebre vint-i-un peus d'olivera que destaquen per la seva singularitat o monumentalitat, cosa que converteix aquesta unitat en una de les que presenta més densitat exemplars com aquests.

També destaca l'ermita de Berrús a Riba-Roja d'Ebre que, ubicada a una zona coneguda pel mateix nom al marge dret del riu Ebre, és un bon punt d'observació del riu Ebre, el pantà de Riba-roja i tots els costers del marge esquerre.

Entre els valors religiosos i espirituals destaquen les ermites de Berrús, Sant Francesc i Santa Madrona, i el conjunt d'ermites d'Ascó (Sant Miquel, Mare de Déu del Carme, el Calvari, Santa Paulina de Vallxiquer, Mare de Déu del Remei i Sant Joan). També tenen un valor religiós i espiritual els paisatges per on transcorren els diversos romiatges que encara es fan a diversos municipis de la Terra Alta. Entre aquests romiatges, destaquen els de la Pobla de Massaluca, Vilalba dels Arcs i Riba-roja d'Ebre a l'ermita de Santa

Magdalena de Berrús, i que travessen els *fondos* dels vessants situats al sud del riu Ebre.

Entre els valors simbòlics i identitaris del paisatge dels costers de l'Ebre destaca el tossal de Montmaneu. La seva forma cònica i l'alçada destacable respecte als relleus adjacents el converteixen en un punt de referència ineludible per a una gran part de la població del Segrià i les Garrigues.

Per altra banda, els espais agrícoles que formen els conreus d'olivera esdevenen un referent simbòlic i identitari per la llarga història d'aquest conreu en aquestes terres, a més de contenir alguns arbres monumentals.

L'àmbit fluvial de l'Ebre es considera un element de base que constitueix la idiosincràsia de les poblacions de ribera, i per tant se li atribueix un valor simbòlic i identitari. Alguns elements o espais fluvials significatius són la Reserva Natural de Sebes, el record dels llaguts, la navegació fluvial, el camí de sirga, els fragments de bosc de ribera i les illes del riu.

La serra de la Fatarella, visible des de bona part de la unitat, també és un referent identitari.

Diversos emplaçaments de l'entorn del nucli urbà d'Ascó, com el castell, tenen un valor simbòlic per la seva vinculació a l'orde del Temple, que en una etapa del seu domini tenia com a centre aquest castell.

284

Entre els valors socials, destaca l'activitat de pesca controlada que es desenvolupa especialment a l'embassament de Riba-roja, i, en menor intensitat, en el tram de riu comprès entre Riba-roja d'Ebre i Flix.

Així mateix, hi ha àrees de lleure vinculades al riu, com les situades a l'est del nucli urbà de Flix o a Sebes, al mateix municipi, on a més hi ha un centre d'informació. També hi ha àrees de lleure a l'entorn de les ermites de Santa Madrona i Santa Magdalena de Berrús (Riba-roja d'Ebre).

També es pot destacar la zona dels Barrancs, entre Vilalba dels Arcs i la Pobla de Massaluga, una àrea de trinxeres construïdes per l'exèrcit republicà que ha estat rehabilitada i posada a l'abast de la ciutadania.

A la unitat costers de l'Ebre hi ha quinze rutes senyalitzades, per fer a peu o amb bicicleta, utilitzades per la població local. Es tracta d'itineraris que han estat habilitats, senyalitzats i difosos per part del Consell Comarcal de la Ribera d'Ebre amb l'objectiu de donar a conèixer els diversos recursos paisatgístics i patrimonials que conté aquest sector de la comarca.

Amb relació als valors productius del paisatge, hi ha un desenvolupament incipient d'activitats ludicoesportives vinculades als paisatges del riu Ebre, fet que ha d'esclatar amb el projecte de navegabilitat del riu Ebre o camí de l'Ebre i la revaloració dels espais naturals existents, com el de Sebes o les illes del riu. Malgrat que es tracti d'un paisatge creat artificialment, l'activitat pesquera

i recreativa a l'embassament de Riba-roja està fortament desenvolupada i, en part, arrelada en aquest sector del riu Ebre.

El paisatge de l'olivera vinculat a la Denominació d'Origen Protegida Oli de Terra Alta té un valor productiu potencial.

Els paisatges de la memòria històrica de la batalla de l'Ebre, desenvolupats de manera incipient, poden esdevenir paisatges amb valor productiu en el context de la recuperació de la memòria històrica i les activitats culturals i educatives associades.

Els valors estètics del paisatge dels costers de l'Ebre estan vinculats als elements morfològics rellevants que genera la topografia, caracteritzada per una seqüència de serres i valls en forma radial que tenen com a eix central el riu Ebre.

El tossal de Montmaneu, amb 495 m, és el punt més alt de la divisòria entre el Segre i l'Ebre, i marca la transició entre els paisatges que queden a orient i a occident, contrastats els uns respecte als altres. Sobresurt de la capa densa de boira que cobreix sovint la resta del territori, de manera que es transforma en una referència visual de primer ordre, visible des d'una gran part del Segrià. La forma cònica de la muntanya fa que existeixin orientacions variades pel que fa a la vegetació. A la banda nord, els vessants estan coberts de pinedes de pi blanc, mentre que la banda sud es caracteritza per la textura i el color particular de les terres calcàries, amb sòls empobrits i una vegetació poc densa.

A l'extrem sud-oest de la comarca de les Garrigues, en contacte amb la Ribera d'Ebre, s'identifica el patró d'assentament del poble de Bovera. El poble se situa al fons de la vall del seu mateix nom. Des del coll homònim s'albira un extens panorama vers la serra de Montsant. La confluència del riu de la Cana, la topografia rellevant, l'església del poble tot dominant el territori i la morfologia especial de l'abancament agrícola contribueixen a la formació d'un dels patrons més típics i recurrents de l'àmbit de Terres de Lleida, que també es pot trobar a la unitat Garrigues Altas.

Una singularitat d'aquesta unitat, i una peculiaritat del conjunt de les Terres de l'Ebre, és l'existència de conreus en fons de barranc, o *fondos*. A les capçaleres de barrancs, quan encara tenen poca conca de recepció, s'aprofita la major disponibilitat de sòl per conrear fruiters de secà abancalats amb marges de pedra seca. Aquest aprofitament crea un mosaic on les línies dels marges, perpendiculars al llit dels barrancs, van formant estructures reticulars repetides al llarg de la vall, i contrasten amb els verds de les masses forestals de pi blanc que cobreixen els vessants. L'olivera és el conreu principal d'aquests espais.

Per altra banda, a les Terres de l'Ebre hi ha petits fragments de conreus de fruita dolça al sud de Flix i a l'eix Vinebre-Torre de l'Espanyol, i fragments de conreu de vinya a l'eix Ascó-Vinebre, que destaquen per la seva variabilitat cromàtica estacional.

També cal destacar el contrast cromàtic entre el riu Ebre, la vegetació de ribera associada i el context d'aridesa que els envolta.

Una singularitat pròpia d'aquesta unitat, només compartida amb la cubeta de Móra, és la presència de boires hivernals. A l'hivern, en

dies d'anticicló, aquesta boira es manté al llarg de tot el dia. És un fenomen climatològic habitual des del mes d'octubre fins al final de gener que condiciona clarament la percepció del paisatge.

Cal destacar alguns arbres singulars i monumentals, com el pi de Montbrí de Flix o el pi de Cal Pino de la Palma d'Ebre, pel seu valor estètic.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Aquesta unitat està caracteritzada per una estructura morfològica de relleus molt accentuats i nombrosos barrancs, que proporciona poca intervisibilitat amb les altres unitats de paisatge.

El principal mirador per observar la franja oriental de la unitat és el coll de Bovera-/la Granadella, a la carretera C-233, tot just a la sortida d'aquesta darrera localitat. Els punts d'observació preferents per observar els costers del sector central es poden trobar a llocs diversos de la carretera C-12, a meitat de camí entre Maials i Flix. Malgrat que la punta de Montmaneu és un bon mirador de la unitat (495 m), l'accés només és possible a través d'una pista forestal en mal estat. Uns altres miradors destacables són el de l'embassament i el de Riba-roja, situats al sud del nucli d'Almatret.

A l'eix del riu també existeixen tres miradors que permeten contemplar amb més detall els paisatges propers al riu Ebre. Aquests miradors són els situats a l'ermita de Santa Magdalena de Berrús, a el Calvari d'Ascó i al Castell Nou de Flix.

Amb relació a les rutes motoritzades, aquelles que es poden recórrer amb vehicles de motor (preferentment cotxes i motocicletes) i que passen principalment per carreteres de la xarxa viària i, en algun cas, per camins i pistes forestals o rurals en un estat acceptable per a la circulació destaquen:

- L'itinerari de la Granadella a Bovera: on es pot observar en primer pla, fruiters alts de secà a les immediacions de la carretera i, en segon pla, apareix una seqüència de pinedes de pi blanc i brolles de romaní.
- La ruta d'Almatret fins al riu Ebre: fent un descens per una pista forestal que s'inicia enmig de bosquines de pi blanc i finalitza amb les terrasses fluvials de l'Ebre ocupades per conreus d'olivera.
- La carretera C-12, o Eix de l'Ebre, entre Vinebre i Maials, on es poden contemplar els diversos paisatges dels costers de l'Ebre com són les reduïdes terrasses fluvials amb conreus de fruita dolça; les centrals nuclears, el nucli urbà i el castell d'Ascó; els conreus de vinya; el meandre, el parc fotovoltaic, la presa, l'embassament i la indústria química de Flix, i els conreus encaixonats en vessants oberts (vall de Sant Joan).
- De la Pobla de Massaluca a Riba-roja d'Ebre, per la TV-7411, que permet contemplar diversos paisatges de la part occidental dels costers de l'Ebre: paisatge hidràulic de la presa i embassament de Riba-roja, el conjunt de *fondos* que des de l'altiplà de la

El camí que du al cim del Tormo, a prop de la Torre de l'Espanyol, també és un bon mirador dels espais agrícoles i els costers del sector sud d'aquest paisatge. Òscar González, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Terra Alta descendeixen vers el riu Ebre, contraforts meridionals dels tossals d'Almatret, així com fragments del congost de Mequinensa.

- Des del coll de les Paumeres a Riba-roja d'Ebre, pel camí de les Modorres, transitant per un dels *fondos* característics del sector occidental dels costers de l'Ebre on el barranc desapareix sota les feixes d'olivera enmig d'uns vessants, antigament conreats i ara ocupats per pinedes esclarissades de pi blanc.

A banda d'aquestes rutes, se n'ha identificat una de no motoritzada que permet contemplar els paisatges i gaudir-ne: el GR-99, o camí de l'Ebre: des de Vinebre fins a Riba-roja d'Ebre, resseguint el curs fluvial, que posa en relleu la variabilitat paisatgística d'aquest àmbit territorial. Així doncs es poden contemplar conreus de vinya i fruita dolça, centrals nuclears, nucli urbà i castell d'Ascó, meandre, parc fotovoltaic, presa, embassament i indústria química de Flix, i els escassos camps d'oliveres i secans semidesèrtics de Riba-roja d'Ebre.

Possible evolució del paisatge

Si es mantenen les condicions actuals, el més probable és que la dinàmica poblacional continuï el seu lent descens, amb el consegüent abandonament dels conreus de secà. Els abandonaments de conreus a les Canotes, al barranc dels Aiguamolls, al barranc de Llenes i al barranc del Tormo, així com al conjunt de vessants que descendeixen vers el riu Ebre, ja apunten en aquesta direcció.

Les condicions climàtiques de futur probablement reforçaran la tendència d'abandonament perquè faran augmentar l'aridesa del territori i l'estrès hídric dels cultius, de manera que es posarà en perill la conservació dels fruiters de secà (oliveres) en bancals de pedra seca. Amb relació a aquest fet, el desplegament complet de tots els nous regadius podria representar un altre factor amb incidència en el manteniment dels paisatges agrícoles actuals. La disponibilitat d'aigua per al reg de suport, que a priori permetria

intuir un manteniment dels actuals conreus, sobretot els situats en terrenys més planers, podria tenir conseqüències paisatgístiques si les condicions del mercat no fossin favorables als conreus tradicionals, ja que se substituirien per altres conreus més rendibles, com ja ha succeït on el regadiu ja fa més anys que està implantat.

El desenvolupament d'estratègies encaminades a l'elaboració de productes de qualitat i ecològics podria fer viable el manteniment dels actuals paisatges oleícoles, reforçant l'existència de la Denominació d'Origen Protegida Oli de Terra Alta.

Com s'ha dit, la tendència a l'abandonament de conreus en els vessants comportarà un increment de la superfície forestal, sobretot en aquells sectors de major pendent, pitjor accessibilitat i que no gaudeixin de reg de suport. Aquest abandonament significarà l'increment de la continuïtat de les masses forestals, que, combinat amb la desaparició de l'aprofitament silvícola, farà més vulnerables aquests sectors davant el risc de patir grans incendis forestals.

Els costers de l'Ebre són objecte d'instal·lació de parcs eòlics i fotovoltaics. Pel que fa a la construcció de parcs eòlics, n'hi ha un d'autoritzat al municipi de la Fatarella, al límit d'aquesta unitat amb l'altiplà de la Terra Alta. En aquest sentit, també cal tenir present el conjunt de vials d'accés que caldrà per construir-lo, a més de les línies d'evacuació d'energia elèctrica. També s'ha construït una línia d'alta tensió que creua tota la unitat pel sector oest, la qual ha de servir per evacuar l'energia elèctrica generada tant pels parcs eòlics de l'altiplà de la Terra Alta com pels dels costers de l'Ebre.

286

El creixement urbanístic dels nuclis urbans no es preveu que sigui important, ans al contrari; ateses les dinàmiques recents, es preveu una regressió o un estancament de la població en bona part dels nuclis urbans.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- L'estancament demogràfic dels municipis dels costers de l'Ebre genera una dinàmica d'intervenció per rehabilitar-ne els nuclis històrics.
- L'absència de gestió dels espais inclosos en el Pla d'espais naturals, a excepció de la Reserva Natural de Sebes, a Flix, pot conduir a una manca de manteniment dels valors pels quals van ser reconeguts.
- Al llarg de l'eix Vinebre-la Torre de l'Espanyol, l'evolució de l'activitat agrària tradicional de secà cap a una de més intensiva i de regadiu (fruita dolça) ha transformat molt sovint els paisatges agraris sense mantenir l'estructura paisatgística preexistent.
- L'envelliment de la població dedicada a l'agricultura, un relleu generacional gairebé inexistent i la pèrdua de competitivitat del sector primari condueixen a una pèrdua del paisatge agrícola tradicional en favor de la uniformitat paisatgística i de la implantació d'altres usos no agrícoles.

- La presència del complex nuclear d'Ascó, amb dues centrals nuclears, la seva torre de refrigeració i les línies elèctriques associades, inductiu la majoria dels que transiten per la carretera C-12 a considerar-lo un element força impactant en el paisatge. Aquest fet pot condicionar el desenvolupament d'altres activitats econòmiques, incloent-hi les vinculades amb la revaloració del paisatge.

Amenaces

- Als sectors agrícoles més marginals dels costers de l'Ebre, l'abandonament de les activitats agroforestals implica una regeneració de la vegetació natural que genera extenses continuïtats forestals molt vulnerables als incendis forestals.
- Les noves àrees de regadiu en execució o projectades poden modificar, a mitjà termini, el paisatge agrícola tradicional, a causa de la concentració parcel·lària i l'expansió de les àrees de conreus més intensius i productius que, si no es fan amb cura, poden comportar la desaparició d'elements del patrimoni històric i cultural relacionat amb l'activitat agrària (marges de pedra seca, barraques, etc.).

Fortaleses

- Els costers de l'Ebre presenten una gran varietat d'ambients paisatgístics amb caràcter propi, sobretot a partir del contrast que presenta el riu Ebre en un context semiàrid.
- La preservació i gestió de l'espai natural de la Reserva Natural de Sebes, a Flix, garanteix la conservació dels valors naturals i paisatgístics que conté i que en va motivar la inclusió dins del PEIN. A més, aquest espai està integrat dins la Xarxa de Custòdia del Territori, gestionat pel Grup de Natura Freixe, cosa que representa una bona opció per preservar aquests valors i donar-los força.
- Des del punt de vista social, els paisatges ebrencs vinculats a l'aigua i el riu tenen cada vegada més arrelament en el sentiment col·lectiu a les Terres de l'Ebre.
- L'existència del riu i de l'embassament de Riba-roja, on es desenvolupen activitats de pesca esportiva i navegació recreativa, poden potenciar-ne l'ús lúdic i social per part d'una població ebrenc i catalana.
- Les xarxes de camins, les sínies, les feixes, les barraques de pagès, etc., vinculades a l'arquitectura rural de pedra seca, constitueixen un factor més de valoració positiva del paisatge de la unitat costers de l'Ebre, especialment en els vessants del sector sud.
- La conservació i revaloració de la diversitat paisatgística i el patrimoni natural, històric i cultural permet desenvolupar amb garanties activitats emmarcades dins l'activitat turística respectuosa, tant d'activitats terrestres com fluvials.

- Hi ha certs espais arreu de la unitat que són referents de llocs per al lleure segons l'imaginari col·lectiu. Les diverses ermites, com la de Berrús, són elements visitats, tant en dates senyalades com al llarg de l'any.

Oportunitats

- El Pla d'espais d'interès natural hauria de garantir la conservació dels principals espais naturals dels costers de l'Ebre, fet que hauria de contribuir a la millora del paisatge i el seu gaudi per part de la ciutadania.
- L'existència del riu Ebre i, en conjunt, tot el paisatge que configura promou l'ús turístic, lúdic i social de la zona per part de la població de fora d'aquest àmbit territorial. Això, juntament amb la revaloració de la diversitat paisatgística i el patrimoni natural, històric i cultural, hauria de permetre-hi el desenvolupament de l'activitat turística.
- Les produccions de qualitat certificada de la DOP Oli de Terra Alta, així com altres produccions agràries ecològiques en diferents tipus de cultiu, haurien de permetre mantenir una certa activitat agrària.
- Els costers de l'Ebre tenen un paper fonamental en la connectivitat ecològica i paisatgística entre els ambients semiàrids de la depressió de l'Ebre, els ambients humits del riu Ebre i els ambients muntanyencs i forestals del Port i del Montsant i Prades.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

OQP 1.1

Uns paisatges naturals ben conservats i amb qualitat paisatgística, resistents a l'embat dels incendis forestals

Els espais inclosos al PEIN corresponents a l'àmbit dels costers de l'Ebre ocupen un total de 6.503,4 ha i representen un 31,8% de la superfície de la unitat. La totalitat de les capçaleres dels barrancs situats al sud del riu Ebre i una part important de les situades al nord estan considerades com a connectors biològics entre els ambients aquàtics propis del riu i els secans situats als altiplans. Aquestes capçaleres estan formades per pinedes, brolles i restes de conreus d'olivera, i constitueixen petits mosaics d'extraordinària bellesa i funcionalitat. L'abandonament progressiu de l'activitat agrícola en aquests sectors ha afavorit la generalització d'una massa forestal gairebé contínua, molt vulnerable als incendis forestals.

Criteris

- Garantir uns paisatges naturals ben gestionats, tant els que gaudeixen d'alguna figura de protecció com els que no en gaudeixen.
- Gestionar i ordenar les masses forestals, especialment les de l'oest de la unitat, per tal millorar-ne l'estructura i fer-les més resistents davant el risc d'incendis forestals, a fi de garantir un paisatge natural amb una vegetació pròpia del domini biogeogràfic que els correspon.
- Evitar que infraestructures o conversions en sòl urbanitzable ocupin els espais considerats connectors paisatgístics segons la cartografia de valors continguda en el present catàleg.
- Vetllar perquè els plans especials de protecció i millora del medi natural i del paisatge, o figures anàlogues d'ordenació d'espais protegits, accentuin els continguts en matèria de paisatge.
- Facilitar i promoure les iniciatives voluntàries de conservació de la natura i el paisatge mitjançant, entre d'altres, els grups ecologistes locals o les agrupacions de defensa forestal (ADF) i les entitats de custòdia del territori.
- Vetllar pel manteniment de les àrees agrícoles de secà que romanen als vessants del sector central de la unitat, atesa la seva funció d'aportació de biodiversitat i de prevenció d'incendis forestals.
- Restaurar i naturalitzar els trams degradats de les riberes fluvials del riu Ebre. La restauració ecològica de les formacions ripàries dels cursos fluvials emprarà sempre les espècies pròpies dels ecosistemes de ribera de les Terres de l'Ebre.
- Potenciar la gestió i la restauració de l'EIN Riberoja.

Accions

- Incloure al sistema de connectors biològics el conjunt dels vessants forestals dels costers de l'Ebre, per tal de garantir la connexió entre els espais naturals inclosos al PEIN, tot preservant-los de l'ocupació. En especial, caldria millorar la connexió del PN del Port amb l'EIN de Riberoja, pel sector de la serra de la Fatarella, i del PN de Montsant amb l'EIN de Riberoja, pel sector dels vessants situats al nord de la unitat.
- Estudiar la creació d'una figura de gestió conjunta dels espais d'interès natural presents als costers de l'Ebre.
- Elaborar un pla de prevenció d'incendis forestals integral per a tota la unitat de paisatge, especialment per a les masses forestals contínues del sector oest, partint de la base d'una gestió i ordenació sostenibles de les masses forestals, tot aprofundint en el paper de la ramaderia extensiva per millorar-ne l'estructura i fer-les més resistents.
- Estudiar integralment el procés d'implantació dels projectes eòlics en tramitació de la zona, prioritant-ne la implantació en vessants de baixa alçada visualment no preferents, que afegixin un plus d'innovació i de qualitat a la imatge del territori. En el mateix sentit, desenvolupar fórmules coparticipades (adminis-

tracions públiques i societat civil) per tal de fer del recurs eòlic una collita més del territori, de la qual puguin beneficiar-se el conjunt de la societat i de manera que contribueixi a la revaloració del paisatge.

- Elaborar campanyes de sensibilització sobre la importància de protegir i ordenar els espais naturals incidint en els seus valors paisatgístics com a eina per al desenvolupament d'un ús recreatiu i turístic mitjançant la planificació integrada d'aquest ús públic i la conservació dels recursos naturals.
- Consolidar, per les perspectives panoràmiques que ofereixen sobre àmplies extensions de territori i dels paisatges forestals en particular, els miradors del paisatge situats al sud del nucli d'Almatret (mirador de l'embassament i mirador de Riba-roja), el de la punta de Montmaneu, el de l'ermita de Santa Magdalena de Berrús, el Calvari d'Ascó i el castell Nou de Flix, i també senyalitzar els recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics als punts de principi i final:
 - a) D'Almatret a Riba-roja d'Ebre per camí forestal.
 - b) Des del coll de les Paumeres a Riba-roja d'Ebre, pel camí de les Modorres.
 - c) De la Pobla de Massaluca a Riba-roja d'Ebre, per la TV-7411.

OQP 1.2

288

Uns paisatges agrícoles amb diversitat de conreus i bosques intercalades, i amb un valuós patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca, ben conservats i considerats elements de qualitat paisatgística

El conreu predominant als costers de l'Ebre és el de l'olivera. Malgrat el retrocés en què està immers, a causa de l'abandonament o de la substitució per altres conreus, encara és ben present en el paisatge, al qual dona identitat. A més, les construccions de pedra seca són uns elements configuradors de l'estructura del paisatge, tenen un gran valor històric i són un autèntic referent identitari.

Caldria conservar les formes i l'equilibri actual entre conreus, conreus d'olivera en fons de barranc i bosques, per tal de garantir la representativitat i la singularitat d'aquest tipus de paisatge, a la vegada que les noves àrees de regadiu de suport respecten l'estructura agrícola en el procés de modernització dels conreus.

Criteris

- Conservar els conreus d'olivera com a patró agrícola d'elevada biodiversitat, valor estètic i interès interpretatiu, i per l'efecte de barrera que representen davant dels incendis forestals.
- Evitar les rompudes forestals en vessants de pendent excessiva i alta visibilitat des dels nuclis de població o des de les vies de comunicació.
- Respectar els abancalaments de pedra seca i la resta de patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca en les noves plantacions o en qualsevol altra actuació (arranjaments de camins i carreteres, etc.), a la vegada que s'afavoreix el manteniment de conreus d'oliveres.
- Aprofundir en el coneixement del patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca.
- En les intervencions d'enginyeria, obres projectades i en els nous regadius, els possibles processos de concentració parcel·lària haurien de respectar la xarxa hidrogràfica natural i de camins i minimitzar els moviments de terra, la modificació topogràfica i l'eliminació de vegetació.
- Coordinar els diferents agents i administracions que intervenen en els processos de concentracions parcel·làries: els propietaris de terres i el Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació i Medi Natural.
- Donar valor afegit als productes primaris d'aquestes zones, l'oli i la fruita dolça, mitjançant estratègies de valoració del paisatge i de diferenciació del tipus de producció.
- Mantenir els antics camins agrícoles tot facilitant-ne la senyalització i l'aprofitament com a itineraris turístics i de promoció de rutes de descoberta del paisatge dels mosaics agroforestals i agraris.
- Garantir que la construcció de noves infraestructures viàries i ferroviàries deixi els passos necessaris per tal d'evitar la fragmentació física i social dels itineraris paisatgístics no motoritzats de les Terres de l'Ebre.

Accions

- Dur a terme un inventari del patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca dels costers de l'Ebre, per tal de garantir-ne la conservació i poder posar aquest patrimoni a l'abast del conjunt de la població perquè en gaudeixi i en tregui un rendiment econòmic.
- Establir un protocol de preservació del patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca vinculat a l'acció anterior, en el marc del procés de posada en marxa dels diversos projectes de regadiu.
- Consolidar, per les perspectives panoràmiques que ofereixen sobre els conreus d'olivera i de fruita dolça, els miradors del paisatge del coll de Bovera i la Granadella, a la carretera C-233, els que estan situats en diversos punts de la carretera C-12, al Castell Nou de Flix i al Calvari d'Ascó, i també senyalitzar els recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics:
 - a) Granadella-Bovera
 - b) Vinebre-Flix-Maials
- Conservar el valor patrimonial de les carreteres històricament ben integrades en el territori. Es tracta de les carreteres establertes en l'objectiu de qualitat paisatgística 6 (vegeu el bloc 5 d'aquesta publicació).
- Prioritzar el finançament, a partir del Fons per a la protecció, gestió i ordenació del paisatge, dels projectes de plantació de fileres arbrades amb espècies arbòries adaptades a l'indret que estan associades a infraestructures lineals de comunicació, a les carreteres que creuen les unitats del paisatge fluvial de l'Ebre

i la cubeta de Móra i a les carreteres que circulin prop del riu a la unitat costers de l'Ebre.

OQP 1.3

Uns centres químics i energètics situats a la vora del riu, ben integrats paisatgísticament

La implantació de centres químics i energètics a la vora del riu Ebre (polígon electroquímic de Flix i centrals nuclears d'Ascó), així com les seves infraestructures auxiliars (subestacions i línies de molt alta tensió) han configurat uns paisatges industrials amb percepcions ambivalents. Així, el complex nuclear d'Ascó, amb dues centrals nuclears i la seva torre de refrigeració, indueix la majoria dels que transiten per la carretera C-12 a considerar-lo un element força impactant en el paisatge, per la valoració negativa que majoritàriament la societat atorga a l'energia nuclear. Malgrat aquest impacte negatiu que en general es dona al paisatge de les centrals nuclears, per a una part dels habitants de l'entorn immediat, aquest paisatge no és considerat un impacte, sinó un símbol identitari. Passa exactament el mateix en relació amb el complex electroquímic de Flix.

Críteris

- Aplicar com a criteri general la *Guia d'integració paisatgística. Polígons industrials i sectors d'activitat econòmica* (Departament de Política Territorial i Obres Públiques) per a l'ordenació de les àrees d'activitat econòmica.
- La xarxa de transport d'electricitat hauria de seguir preferentment les traces establertes per carreteres i ferrocarrils, i quan no es pugui, s'han d'agrupar en corredors que hauran d'establir els instruments sectorials corresponents, amb criteris de minimització de l'impacte en el paisatge.

Accions

- Desenvolupar les actuacions urbanístiques apropiades amb l'objectiu de restaurar integralment els polígons químic i energètic, tenint en compte la millora de la qualitat estètica dels complexos energètics (centrals nuclears d'Ascó) i químics (Flix), especialment als sectors perimetrals, així com la dels fronts visuals des de les vies de comunicació.
- Estudiar la reconducció de les línies elèctriques d'alta i molt alta tensió que travessen l'interior de la unitat cap a corredors d'infraestructures existents.

OQP 1.4

Uns nuclis urbans compactes, amb uns accessos endreçats i nítids i amb uns centres amb valor històric i arquitectònic ric i diversos, protegits, restaurats i valorats

Els nuclis urbans haurien d'experimentar un creixement ordenat que conservi els valors urbanístics i patrimonials, les tipologies pròpies del lloc i que eviti la dispersió d'elements urbans i construïts a la perifèria.

Flix és el nucli que ha crescut més en aquests darrers anys, per bé que moderadament. Això ha comportat que s'hagi desvirtuat relativament el seu caràcter de nucli compacte. En aquest cas, caldria que mantingués aquest caràcter compacte en els futurs desenvolupaments urbans i que s'evités la dispersió urbanística.

Críteris

- Mantenir la compacitat dels nuclis urbans i evitar-ne la dispersió o l'aparició d'elements no concordants amb les alçades i la tipologia pròpies de cada nucli urbà.
- En el cas de Flix, evitar el creixement dispers del nucli urbà i millorar-ne la qualitat estètica als accessos i a les perifèries residencials i industrials.
- Protegir els perfils i les façanes dels nuclis urbans, evitant que qualsevol actuació en desvirtuï el conjunt paisatgístic.
- Preservar l'encaix entre els espais oberts i els nous creixements en els espais que, per la seva singularitat agrícola o de conjunt harmònic, es considera indispensable que mantinguin el seu caràcter, com en el cas dels conreus en fons de barranc (*fondos*) d'olivera.
- Vetllar perquè en el procés de tramitació i aprovació dels instruments de planejament urbanístic municipal es garanteixi la preservació de la compacitat dels nuclis urbans i l'encaix de les noves construccions en el paisatge urbà preexistent.

Accions

- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística apropiats o les actuacions urbanístiques necessàries per aconseguir millorar estèticament els accessos al nucli urbà de Flix i el tram urbà de la C-12 al seu pas per aquesta localitat.
- Elaborar propostes que permetin dignificar i millorar la relació entre els nuclis urbans i els àmbits fluvials, amb la implementació d'àrees i itineraris d'ús públic que facilitin el gaudi del paisatge.

2. Altiplà de la Terra Alta

Comarca:

Pertany íntegrament a la comarca de la Terra Alta.

Superfície:

29.683,2 ha.

Municipis:

Aquesta unitat la integren diversos municipis: Bot, Gandesa, Corbera d'Ebre, la Fatarella, Vilalba dels Arcs, Batea i la Pobla de Massaluca.

290

*Aspecte hivernal de conreus de vinyes en primer terme i d'ametllers en segon terme, prop de Vilalba dels Arcs.
Observatori del Paisatge*

Trets distintius

- Paisatge modelat pels relleus terciaris de caràcter tabular i per l'encaix de la xarxa hidrogràfica, que configuren un aspecte general de suaus ondulacions que es repeteixen a tot l'altiplà.
- Domina l'espai agroforestal, caracteritzat sobretot pel conreu de la vinya, adscrit a la Denominació d'Origen Terra Alta, tot i que hi ha sectors on predomina el conreu d'olivera, així com altres indrets on encara és possible contemplar el tradicional paisatge de conreus de vinya, olivera i ametller on també destaquen les construccions de pedra seca.
- Paisatge fortament dinàmic. El principal canvi d'ús del sòl ha estat per canvi de conreu, generalment d'olivera o ametller a vinya.
- Tots el nuclis urbans de l'altiplà tenen un ampli patrimoni històric i arquitectònic, constituït per cent trenta elements inclosos en el Catàleg dels béns culturals d'interès nacional (BCIN). Més enllà del valor històric, aquest patrimoni arquitectònic també conté valors religiosos, estètics i simbòlics i identitaris, especialment per als habitants de l'altiplà.

Mirador

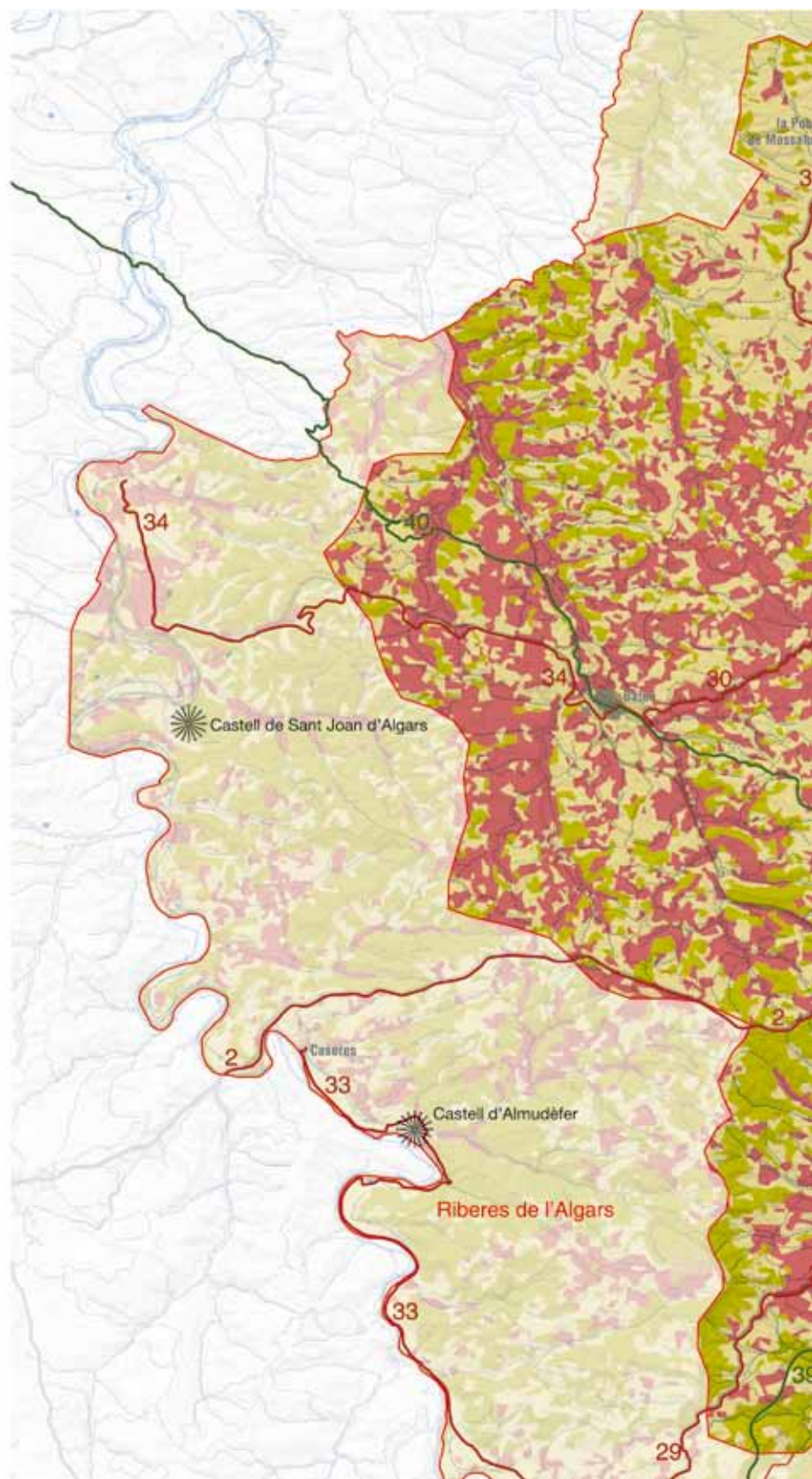
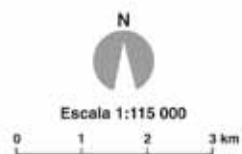
— Itinerari motoritzat

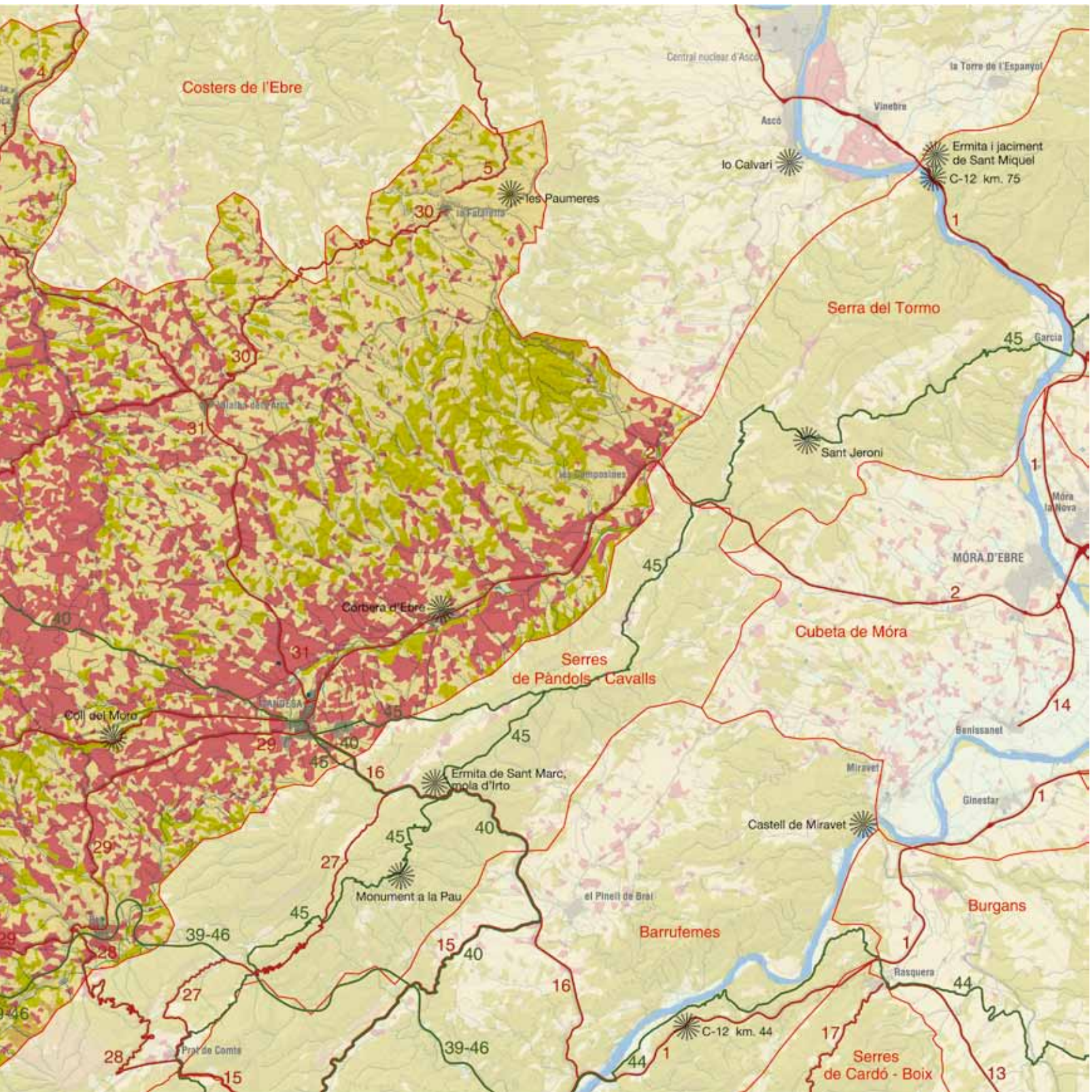
- 2 N-420, entre Caseres i Falset
- 4 TV-7411, de la Pobla de Massaluca a Riba-roja de'Ebre
- 5 Camí de les Modorres, del coll de les Paumeres a Riba-roja d'Ebre
- 28 TV-3301, T-330, de Bot a Prat de Comte
- 29 TV-3531, T-334, de Gandesa a Horta de Sant Joan
- 30 TV-7232, T-7333, de Batea a la Fatarella
- 31 TV-7231, de Gandesa a la Pobla de Massaluca
- 34 C-221 i camí rural, de Batea a Pinyeres

— Itinerari no motoritzat

- 39 Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre
- 40 Camí de Sant Jaume de l'Ebre
- 45 GR-171
- 46 GR-99

292

Elements naturals que constitueixen el paisatge

L'altiplà de la Terra Alta està modelat pels relleus terciaris de caràcter tabular i per l'encaix de la xarxa hidrogràfica, que li atorguen un aspecte general de suaus ondulacions que es repeteixen pel llarg i per l'ample de l'altiplà. La plataforma estructural, que oscil·la cap al nord-oest, té una altitud mitjana d'uns 400 m. Els punts més elevats de l'altiplà corresponen a les Paumeres (565 m), el tossal de la Gaeta (552 m), el coll del Moro (481 m) i el turó de les Comes dels Horts (471 m), seguits de la punta de les Torres (444 m) i la punta Rodona (410 m).

El clima de la unitat és mediterrani subàrid continental, amb precipitacions al voltant dels 400 mm de mitjana anual a l'extrem nord-occidental (la Pobla de Massaluca), al voltant dels 500 mm al sector central de l'altiplà (la Fatarella, Vilalba dels Arcs i Batea) i de 600 mm al corredor Bot-Gandesa-Corbera d'Ebre. La major part de les precipitacions cau als mesos de tardor i primavera (fins a un 75% del total anual), amb uns mínims acusats a l'estiu (10%) i a l'hivern (20%), i amb unes distribucions interanuals molt irregu-

lars. La temperatura mitjana se situa entre els 13 °C (la Fatarella, Corbera d'Ebre, Gandesa, Bot, i la Pobla de Massaluca) i els 14 °C (Batea i Vilalba dels Arcs), amb amplituds tèrmiques elevades entre els mesos d'hivern i d'estiu. Una altra característica climàtica és que el risc de glaçades no és elevat, amb una mitjana d'uns vint dies, repartits en els mesos d'hivern. Les nevades es redueixen a una mitjana anual d'1,5 dies. El règim eòlic dominant és el de cerç, també anomenat vent de dalt, serè o mestral, seguit dels vents dels quadrants sud-est, sud i est. Un fenomen singular és la boira de riu, que apareix en alguns dies anticiclònics dels mesos d'hivern, que remunta pels costers de l'Ebre fins a la serra de la Fatarella i que puntualment pot arribar a esdevenir boira gebradora.

L'altiplà de la Terra Alta es troba en bona part cobert per conreus (un 61% de la superfície). La vinya constitueix el conreu més important en aquest territori; tanmateix, els fruiters de secà també tenen prou rellevància als voltants dels termes municipals de Batea, Bot, la Fatarella i Corbera d'Ebre. Entre aquests conreus destaquen l'olivera (*Olea europaea*), els ametllers (*Prunus dulcis*) i, puntualment, els avellaners (*Corylus avellana*). Així doncs, la vege-

El corredor Bot-Gandesa-Corbera d'Ebre segueix l'alineació de la dorsal de l'altiplà però en un nivell altitudinal inferior i en contacte amb les serres de Pàndols i de Cavalls. Observatori del Paisatge

tació natural (un 36% de la superfície) queda reduïda als vessants de més pendent, i forma extensions més o menys importants al sector que descendeix des de la Fatarella i Vilalba dels Arcs cap a Corbera d'Ebre, resseguint els vessants que formen els barrancs de les Palades, de Sant Vicent, de les Vimenoses, de la vall dels Rossecs, de les Solsides, de la vall de Canelles i de les Correves. El paisatge vegetal natural, doncs, es presenta de forma esquitxada arreu de la unitat, amb garrigues i brolles calcícoles acompanyades per pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*). Puntualment es troba alguna alzina (*Quercus ilex*) o algun roure de fulla petita (*Quercus faginea*). Aquestes pinedes, doncs, són formacions secundàries que s'han desenvolupat sobre antics conreus abandonats, i a sota de les quals es va constituir un alzinar amb roure de fulla petita.

Aquesta unitat es caracteritza per la presència de nombrosos barrancs, la gran majoria dels quals només porten aigua esporàdicament, després de pluges molt intenses. D'aquests cal destacar el barranc de Barball, el de Vallivés i el de les Vimenoses. Els cursos fluvials més importants de la zona són: el riu Sec, nascut a la creu de Saboga, dins el terme de Gandesa, que passa per Corbera d'Ebre i les Camposines (la Fatarella); el Canaletes, que travessa el municipi de Bot, i el riu de Gandesa, afluent del Canaletes. La vall més important que travessa aquest territori és la vall Major, de 7.452.979 m² d'àrea, seguida de la vall de Canelles. Hi trobem diverses rieres, entre les quals destaquen la riera de Sant Pau i la riera de Vall Morta. Una característica de les valls de l'altiplà de la Terra Alta és que els fons de vall han estat tradicionalment, i encara avui en dia, aprofitats per al conreu, sobretot en les seves capçaleres i trams intermedis.

Així doncs, els diversos elements naturals que es presenten a l'altiplà de la Terra Alta configuren una base paisatgística formada per uns materials tous i uns pendents relativament suaus que des d'antic han facilitat la implantació de conreus, i, per tant, la intensa humanització del territori. Des del punt de vista morfoestructural es destaquen tres grans zones: l'altiplà pròpiament dit, la dorsal de l'altiplà i el corredor de Bot-Gandesa-Corbera d'Ebre.

L'altiplà s'estén per tot el sector centre i nord, i es caracteritza per uns pendents suaus, amb un règim climàtic estricte d'amplituds tèrmiques elevades i escasses precipitacions, unes valls obertes i allargassades que circulen de sud-est a nord-oest, i una presència minsa de formacions vegetals naturals. La dorsal de l'altiplà s'estén de nord-est a sud-oest i presenta unes majors alçades i uns vessants més pronunciats, sobretot als dos extrems (la Fatarella, al nord, i Bot, al sud). Les valls són més curtes i estretes, i generalment presenten unes orientacions de nord-oest a sud-est i una presència important de garrigues i brolles amb pinedes de pi blanc que recobreixen bona part dels vessants i que deixen els conreus als fons de vall o en fragments que presenten pendents menors. Finalment, el corredor Bot-Gandesa-Corbera d'Ebre segueix l'alineació de la dorsal però en un nivell altitudinal inferior i en contacte amb les serres de Pàndols i de Cavalls, uns nivells superiors de precipitació i unes valls obertes i planes, amb uns barrancs que acostumen a portar una mica més d'aigua que a la resta de l'altiplà, i una vegetació natural concentrada a les vores d'aquesta xarxa hidrogràfica.

Evolució històrica del paisatge

Diversos vestigis arqueològics mostren la presència humana a la unitat altiplà de la Terra Alta des de molt antic, i per tant una transformació del paisatge constant des d'aleshores. Els primers assentaments fixos sobre el territori de què es té constància són de l'època ibera, quan es van iniciar les primeres rompudes per a l'establiment d'una agricultura fixa, bàsicament de vinya, olivera i cereal. L'agricultura es practicava a les àrees més properes als assentaments de població i ocupaven extensions força modestes. Les masses forestals s'utilitzaven per a pastura, per a l'extracció de llenya i fusta, fruits silvestres, així com peces de caça. La minsa activitat agrícola no va significar transformacions profundes en el paisatge preexistent, ja que ocupava poca extensió i els poblats eren reduïts i integrats en els paisatges naturals ja existents.

La tribu ibera que estava establerta en aquestes terres eren els iler-cavons. Diversos estudis situen l'altiplà de la Terra Alta com un dels territoris amb una implantació més antiga de les tribus iberes, com ho mostren diverses restes de poblats localitzats al coll del Moro (Gandesa) o al turó del Calvari (Vilalba dels Arcs). La inexistència de cursos d'aigua més o menys regulars a la unitat va fer que els assentaments ibers en aquest territori se situessin en llocs més o menys elevats, per raons defensives. Així ho indiquen els mateixos topònims on s'han localitzat aquests assentaments (tossal, coll i turó). Des d'aquests assentaments es podia controlar visualment tot l'altiplà de la Terra Alta i els principals eixos de comunicació.

Pel que fa a l'època romana, no hi ha evidències d'assentaments en aquest paisatge de l'altiplà de la Terra Alta, suposadament perquè resistiren millor a l'ocupació en mantenir-se al marge dels dos principals eixos de comunicació, el riu Ebre i el litoral. Tot i això, hi ha vestigis d'un tram de tres quilòmetres de l'antiga via romana que comunicava el port de *Dertusa* (Tortosa) amb les ciutats de l'interior de la província Tarraconense, com *Ilerda* (Lleida) i *Cesaraugusta* (Saragossa). Aquesta via era una alternativa al riu Ebre quan a l'estiu portava poc cabal. El traçat es correspon amb l'antic camí dels Massalocans, que va de Batea a la Poble de Massaluca.

A l'època islàmica els diversos episodis bèl·lics van causar que aquesta unitat es convertís durant algunes etapes en una terra de ningú, amb la qual cosa es pot imaginar un territori que anà modificant els seus paisatges en funció del major o menor grau d'humanització del territori. Els documents històrics citen en aquesta època assentaments fortificats, com els de Gandesa o Batea.

Segons la documentació escrita que es pot trobar avui en dia, la reconquesta i la repoblació per part de les tropes cristianes a l'altiplà de la Terra Alta es va produir al segle XII, tot i que fins al segle XVII està documentada l'existència de població musulmana en aquestes contrades, que convivia amb repobladors cristians provinents sobretot de les Terres de Lleida. Aquesta situació fa suposar que es va recuperar la intensificació dels conreus amb la proliferació de més sistemes de reg. L'altiplà de la Terra Alta va ser un territori repoblat pels templers, que van donar origen a Batea, Gandesa, Bot, Camposines, Vilalba dels Arcs i la Fatarella. En els segles XIV i XV els pobles de la unitat ja eren els actuals.

Les característiques més rellevants del paisatge de les Terres de l'Ebre de començament de segle XVIII estan relacionades amb una feble comercialització dels productes del camp, un elevat autoconsum i uns rendiments escassos. Però aquesta situació es va anar modificant al llarg d'aquest mateix segle, i especialment al llarg del segle XIX, a causa de l'increment de la demanda com a conseqüència de l'augment de la població, i amb l'extensió dels conreus a indrets fins llavors no conreats. Això resultà especialment important a l'altiplà de la Terra Alta, on les condicions topogràfiques van contribuir a afavorir l'extensió dels conreus pel llarg i per l'ample del territori. Aquest és el període d'expansió del conreu de l'olivera i de la vinya, els dos principals conreus de l'altiplà de la Terra Alta en aquesta època. Les plantacions de cereals, presents en aquella època, s'alternaven entre files d'oliveres i ametllers. Aquest paisatge agrari de secà es presentava en forma de bancals esglaonats per marges de pedra seca que remuntaven pels vessants adaptant-se a les irregularitats del terreny. Els conreus dels diversos productes s'anaven alternant a criteri del pagès o de les necessitats de cada moment; com s'ha dit, sovint es distribuïen sembrats enmig de tires d'oliveres, o bé les tires de vinya se situaven encerclant sembrats i camps de llegums. Els fons dels barrancs i de les petites valls, més fàcils de treballar, estaven plantats amb oliveres o vinya, segons l'altitud i la humitat. Allà on es construïren sènies, normalment als trams intermedis i baixos de les valls, es plantaren les hortes i conreus de regadiu més o menys extensos. Els espais forestals van ser explotats fins a extrems de pràctica desforestació, fet que va generar processos erosius de certa magnitud, especialment en aquest sector on el material geològic té una erosió fàcil.

296

Al final del segle XIX, com a conseqüència de l'increment de preus en la vinya per la davallada que va patir la producció vitivinícola francesa, la vinya va assolir un protagonisme gairebé absolut per sobre d'altres conreus, per bé que es van continuar mantenint els conreus d'olivera i ametller.

Durant els primers anys del segle XX (1900-1910), l'altiplà de la Terra Alta es va veure perjudicat per l'arribada de la fil·loxera, que provocà l'abandonament progressiu de bona part dels conreus de les zones de vessants més costeruts, ocupats progressivament per

Des del poble vell de Corbera d'Ebre es pot observar el mosaic de conreus i bosquines que configura aquest paisatge. Jose Miguel Martínez, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

boscós. Això va tornar a formar un paisatge similar al que hi havia hagut abans de l'aparició del monocultiu de la vinya en aquests sectors. En les zones menys costerudes i d'accessibilitat més fàcil es va iniciar el conreu de nous productes. És aleshores quan proliferen els conreus d'ametller, i, en els indrets amb una major pluviometria, com als voltants de la Fatarella, apareixen plantacions d'avellaner. També l'olivera va ser un conreu que va substituir els conreus de vinya. Així doncs, en aquesta unitat la situació va configurar durant els anys successius uns paisatges que van recuperar una organització semblant a la que havien tingut durant el segle XVIII: els mosaics agroforestals constituïts per diversos conreus, amb zones forestals d'aprofitament menys intens, concentrades als vessants més escarpats, i uns vessants i planes ocupats per una varietat de conreus (olivera, ametller, avellaner), entre els quals hi ha la vinya, que progressivament es va anar recuperant però amb peus americans.

L'arribada del període d'inestabilitat social i política que va desembocar en la Guerra Civil (1936-1939), juntament amb anys de males collites degudes a la sequera i a la progressiva demanda de mà d'obra per part d'altres sectors de Catalunya que s'estaven industrialitzant van provocar que importants contingents humans emigressin de l'altiplà de la Terra Alta. Durant la batalla de l'Ebre, que va afectar especialment el sector oriental de l'altiplà, i al llarg de la dictadura franquista posterior, es va generar una autèntica davallada de les poblacions dels nuclis de la unitat, així com un progressiu abandonament d'una part relativament important dels conreus. Els nuclis urbans no es van modificar, es van mantenir en certa mesura els mosaics agroforestals i es va iniciar la recuperació de les masses forestals arreu dels vessants.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge de l'altiplà de la Terra Alta és un gran mosaic agroforestal on es combinen els cultius de secà amb la garriga, brolles i bosquines de pi blanc, dominat pels bancals de pedra seca i tota la seva arquitectura associada. En alguns dels fons dels cursos fluvials que tallen l'altiplà s'ha desenvolupat una agricultura de regadiu de subsistència, basada en la construcció de sínies i pous, que constitueix un element singular en el mosaic paisatgístic.

El paisatge de la unitat ha sofert importants dinàmiques de canvi durant els últims deu o quinze anys, especialment vinculades a l'aposta que hi ha hagut amb l'impuls de la Denominació d'Origen Terra Alta. Concretament al sector central de l'altiplà, entre Vilalba, Batea i Gandesa, els pendents moderats han permès el desenvolupament majoritari de la vinya, tot configurant un paisatge eminentment vitícola. Aquesta situació ha obert noves expectatives en relació amb el conreu vitícola, cosa que ha comportat la substitució de conreus menys rendibles. Especialment damnificat ha estat el conreu d'ametller, que ha minvat molt, sobretot perquè la seva productivitat és molt irregular en ser un arbre molt sensible a les sequeres i a les gelades. Als sectors de Bot i Corbera d'Ebre, per bé que la vinya hi és important, es mantenen altres conreus com l'olivera, l'ametller i fins i tot algun camp de cereal, per la qual cosa la diversitat paisatgística del mosaic és més elevada.

En canvi, als sectors de la Pobla de Massaluca i de la Fatarella, la vinya perd pes davant d'altres conreus com l'olivera, al sector de la Pobla de Massaluca, i els avellaners, a la Fatarella, tot i que aquest darrer conreu està en franca regressió per una crisi de preus que s'arrossega d'uns anys ençà.

La revaloració de la vinya ha comportat la rompuda de masses forestals que antigament ja havien estat conreades. Sovint aquests antics conreus se situen en vessants que, en rompre's, han comportat l'obertura de noves cicatrius en el paisatge, atès que s'han fet creant talussos sovint sense utilitzar ni respectar els marges de pedra seca preexistents. Tot i el dinamisme pel que fa a la plantació de noves vinyes, l'altiplà de la Terra Alta també ha experimentat una important pèrdua de conreus i en conseqüència un increment de la massa forestal, sobretot de bosquines de pi blanc, cosa que la fa més contínua i que provoca un increment del risc d'incendis forestals. Els processos de desforestació, sobretot associats als incendis forestals, o a noves rompudes que no han reeixit, es concentren sobretot als sectors de més pendent, situats al llarg de la dorsal que va de la Fatarella a Bot, així com al sector nord, que l'any 1994 es va veure afectat per un gran incendi.

Per altra banda, la influència del desplegament del sistema de regadiu que captura l'aigua des de la cua de l'embassament de l'Ebre, a Ribera-roja, a la zona del riu Matarranya, ha suposat l'aparició de nous elements en el paisatge, com són les basses de regulació i les estacions de bombament. Aquest sistema de reg té per objectiu aportar una dotació d'aigua que permeti assegurar la collita i augmentar el rendiment dels cultius existents.

Enmig d'aquests mosaics agroforestals, és possible observar traces de la batalla de l'Ebre. Bona part del sector comprès entre la Fatarella, Vilalba dels Arcs i Corbera d'Ebre es va convertir en un camp de trinxeres, de les quals encara es poden observar restes a diversos punts del territori.

La unitat té un escàs dinamisme urbanístic; els seus nuclis urbans ocupen un 2,2% de la superfície i són petits i compactes, a excepció de Gandesa i Batea, on el ruralisme característic de la resta de nuclis urbans es veu difuminada pel major volum de població i un dinamisme econòmic més accentuat. A més, és on s'han produït els principals canvis urbanístics, amb la construcció de nous polígons industrials a les entrades dels nuclis urbans. La resta de nuclis urbans són: la Pobla de Massaluca, Vilalba dels Arcs, Bot, Corbera d'Ebre i la Fatarella. Generalment es tracta de petits enclavaments amb una estructura radial, que han anat creixent pausadament i que van aparèixer en encreuaments de camins.

Si bé en general les infraestructures viàries estan majoritàriament adaptades a la topografia existent, unes obres a l'N-420 (que creua la unitat d'oest a est) i la remodelació de la C-221 (variant de Batea) han suposat la creació de nous terraplens i desmunts que marquen una traça en el paisatge. En el mateix sentit, destaca la densa xarxa de línies elèctriques d'alta tensió provinent de les centrals hidroelèctriques i nuclears que creuen tot el territori i contrasten amb el caràcter rural d'aquest paisatge.

La creació de parcs eòlics ha estat una de les dinàmiques recents més destacades de l'altiplà de la Terra Alta. Xavier Rebés

Una dinàmica recent en aquest paisatge és la creació de parcs eòlics. La comarca de la Terra Alta és la que disposa d'un nombre més alt de parcs de tot el país. Així, en l'actualitat hi ha nou parcs en funcionament als municipis de Batea, Bot, Corbera d'Ebre, la Fatarella, Gandesa, Horta de Sant Joan i Vilalba dels Arcs. A aquesta dinàmica s'afegeix la construcció de les línies elèctriques d'evacuació corresponents.

Expressió artística del paisatge

297

El paisatge de la unitat ha estat rarament tractat des del punt de vista artístic, i en els casos en què ho ha estat se'n destaquen habitualment les dificultats del context hostil, social i ambiental que li són inherents. També s'ha fet referència a la fragilitat, quietud i harmonia que es poden percebre en la gran quantitat d'espais oberts existents.

En el llibre *A peu per la Terra Alta*, de Josep Maria Espinàs, se sintetitzen totes aquestes observacions i consideracions. S'exposen a continuació diversos fragments d'aquest llibre que fan referència a aspectes del paisatge de l'altiplà de la Terra Alta.

Referint-se a una visió d'un ampli territori que es pot observar des del coll d'en Grau (a la carretera de Gandesa a Vilalba), Josep Maria Espinàs i Isabel Martí i Cañellas fan aquestes descripcions i valoracions sobre el paisatge que s'hi contempla:

“Quan m'alço i surto a la carretera, m'adono que des d'aquí es veu un espai de gran extensió. És un paisatge característic de la Terra Alta, un paisatge de clapes: partides de vinya, camps d'ametllers, camps segats, grups d'oliveres. És un paisatge apedaçat per l'home, fet de retalls que sempre lliguen. [...] La Isabel fa una observació exacta: Els paisatges humits, els paisatges de prats i de boscos, sempre hi seran, perquè es refan sols. Aquests paisatges de secà, en canvi, que s'han fet amb les mans, les mans que plantaven ceps, que pujaven petits murs de pedra, es desfaran quan l'home els abandoni. Arribarà un dia que desapareixeran, i ja ningú no els veurà mai més.” (Espinàs, 1989: p. 39-40)

Josep Maria Espinàs també fa una descripció dels paisatges en què havia tingut lloc la batalla de l'Ebre. Sobretot descriu el sector de Vilalba dels Arcs, un dels punts on els enfrontaments van ser més acarnissats, amb nombroses baixes en ambdós bàndols, però també descriu l'aspecte que presentava la Montera, el poble vell de Corbera d'Ebre, al final de la dècada de 1980:

“Ens anem acostant a Vilalba dels Arcs, a bon pas, i en un moment determinat veiem a la dreta, en un turó, una cosa que sembla una pedra vertical, i artificial. És un dels monòlits.

M'enfilo al tossal i llegeixo la inscripció de la pedra: “a germandat del Terç de Requetès de Nostra Senyora de Montserrat, als qui aquí moriren. Any 1936-1939”. En la pedra rectangular hi ha inscrita també una creu, i hi figuren dues branques de llorer, o potser són dues palmes de martiri, que la glòria. En un sòcol, més ample, apareixen dues mans entrelaçades i la llegenda PAX DEI.

És un monument conciliador, sens dubte, dedicat “als qui aquí moriren” i va ser inaugurat fa vint anys, el 19 de maig de 1968. Però si no m'equivoco, aquest turó era la posició dels republicans, i en canvi aquell monument és ofert pels requetès. No m'havia dit l'home dels ametllers que hi havia el monòlit dels requetès i l'altre? De qui és “l'altre”?

El segon monument el veig en un altre turonet, ben a prop. Baixo uns quants metres, travesso uns camps i hi arribo. No és pròpiament un monòlit, sinó una creu, i aquí, en comptes del llorer i de les mans que s'estrenyen amistosament, hi ha una creu de sant Andreu, que és el símbol requetè, i aquest text: “Recorda el seu exemple i sacrifici. Terç de Requetès Montserrat. 1938”.

O sigui, que tots dos monuments estan vinculats als requetès, però aquest és el propi, alçat per recordar els combats del 1938, i l'altre —és efectivament “l'altre”, que deia el pagès— fa memòria també dels qui van morir a la banda “oposada”.

Ara, aquí, als Quatre Camins, hi ha un silenci pacífic en aquest migdia d'agost, i miro els camps i les vinyes, a dreta i esquerra, i no veig ningú. Hi ha un moment que penso que tot això, els dos turons, els camps, les vinyes i els rostolls, és una maqueta. I aviat em sento incòmode, atrapat en el paisatge com si fos un ninotet de la maqueta, jo també sense vida, i per sort m'arriba el so d'una campana, llunyana. Toquen les dotze, a Vilalba.” (Espinàs, 1989: p. 41-43)

El tipus de poblament de l'altiplà de la Terra Alta així com la crisi de l'assentament disseminat queden ben reflectits en l'explicació que fa el mateix Josep Maria Espinàs:

“Els masos antics de la Terra Alta solen estar abandonats, i almenys jo no n'he trobat ni en trobaré cap amb indicis de presència humana.” (Espinàs, 1989: p. 70)

“No és cert. Als camps de la Terra Alta, aquest mes d'agost, no s'hi troba ni gent per parlar ni aigua per beure. Ni els avellaners, ni els ametllers, ni la vinya, ni les oliveres demanen ara cap treball. Ni hi ha cases habitades, al camp. En una comarca tradicionalment mancada d'aigua, i amb segles de lluites armades, és natural que

la gent es concentrés en uns pobles. Jo sé que demà sortirem de la Pobla de Massaluga i probablement no veurem ningú fins que arribem a Batea, anem pel camí que anem.” (Espinàs, 1989: p. 88)

Aquesta publicació descriu amb un cert nivell de detall diversos sectors de la unitat. Així, per al sector de la Pobla de Massaluga:

“Al davant nostre, als peus del balcó enlairat, s'estén un gran amfiteatre d'avellaners. Tot aquest paisatge és obra de l'home, d'una voluntat antiga i pacient, que ha posat en ordre regular tots els arbres de secà i ha alçat llargues i sacrificades parets de pedra per domesticar la terra. D'aquí estant, en la penombra creixent, es veu com els grisos, els verds i els ocres afinen pàl·lidament la seva elegància, i lentament tot, la terra i els arbres i l'aire, s'embolica en una mena d'immens i lleuger mocador lila. I nosaltres immòbils.” (Espinàs, 1989: p. 91)

Una descripció genèrica del paisatge de l'altiplà es fa al fragment següent:

“És la dificultat de la Terra Alta: els turons són semblants, les vinyes, els camps d'ametllers i d'oliveres es repeteixen, no hi ha cap raresa orogràfica ni cap construcció humana que el foraster pugui “fitjar” i li serveixi de senya i guia.” (Espinàs, 1989: p. 99)

Tot i que Josep Maria Espinàs no fa gaires descripcions dels paisatges urbans de la Terra Alta, sí que apareix una explicació detallada del paisatge urbà del nucli històric de Batea:

“Me'n vaig cap a la vila antiga, que és segurament el nucli urbanístic més atractiu de la Terra Alta. A la plaça hi ha la Casa de la Vila, i uns porxos de medievals, dels segles XIII o XIV, que continuen pel carrer Major. Trec el cap en una capella, que deu ser la Mare de Déu del Portal, un nom que recorda que aquí hi havia les antigues muralles.

Passejo per la Vila Closa de Batea, que és un engrallat de carrers i carrerons regulars molt ben conservats, vull dir sense decorativisme. Els arcs coberts es van succeint, i en la perspectiva els carrers transversals semblen els diversos termes d'un escenari.” (Espinàs, 1989: p. 104)

I una descripció de la fisonomia del nucli urbà de Corbera d'Ebre:

“De lluny ja es veu el campanar de l'església, dalt del turó, i se'l veu estranyament sencer. Després, quan sóc més a prop, ja es distingeixen millor les runes al seu voltants. La visió desapareix quan entro en el poble, en el que en podríem dir el poble nou, estirat al llarg de la carretera. Ja hi havia cases, aquí, abans de la guerra, era el raval, però ara s'ha convertit en el nou centre, perquè Corbera es va reconstruir aquí a peu pla.” (Espinàs, 1989: p. 215-216)

En relació amb les arts visuals, el projecte Art al Ras de Jesús Pedrola (Corbera d'Ebre) comporta l'exposició a l'aire lliure d'obres realitzades per diferents artistes, en l'intent de sensibilitzar sobre la importància de protegir l'entorn natural. En la fotografia adjunta es pot veure un exemple de Jesús Pedrola.

Exemple d'una de les obres de l'exposició a l'aire lliure "Art al ras", concretament l'obra titulada Fràgil, de Jesús Pedrola. Magda Zaragoza

Un altre dels elements artístics singulars que utilitzen aquest paisatge, concretament el poble vell de Corbera d'Ebre, és l'Abecedari de la Llibertat, també impulsat per l'artista Jesús Pedrola. És el resultat d'un treball col·lectiu que es va portar a terme al poble vell de Corbera d'Ebre l'any 1995, format per vint-i-vuit obres escultòriques que representen el conjunt de l'abecedari. El fil conductor de l'obra són les lletres de l'alfabet. Vint-i-cinc artistes van crear aquesta obra artística que aprofita i s'integra dins les restes del teixit urbà del poble vell de Corbera. L'any 1997 diversos escriptors i poetes van posar la paraula a les lletres de l'alfabet, acompanyant les escultures. El resultat de tot el conjunt es va anomenar l'Abecedari de la Llibertat-Missatge Escrit.

Valors en el paisatge

Pel que fa als valors ecològics del paisatge de l'altiplà de la Terra Alta, només uns petits fragments del sector sud i est de la unitat (852,8 ha), en contacte amb la unitat de paisatge serres de Pàndols-Cavalls, gaudeixen d'algun tipus de protecció, en estar inclosos dins l'Espai d'Interès Natural Serres de Pàndols-Cavalls. Per altra banda, el Pla territorial parcial de les Terres de l'Ebre reconeix el valor ecològic que com a connectors tenen les capçaleres dels fons que descendeixen vers la unitat costers de l'Ebre, a l'extrem nord, i els mosaics agroforestals amb predomini de la massa forestal situats al llarg de la dorsal que va des de la Fatarella fins a Bot, creuant l'altiplà de nord-est a sud-oest. La resta del mosaic agroforestal de l'altiplà no té cap mena de protecció, per bé que representa un paisatge amb uns valors naturals importants per a diverses espècies animals i vegetals que necessiten espais no gaire transformats per desplaçar-se o expandir-se. En aquest context són molt interessants, sobretot per la fauna, els boscos illa entre els conreus que els fan de refugi. Altres biòtops molt interessants de la zona són els marges de pedra seca dels camins i dels camps de conreu, veritables reserves de biodiversitat i refugi de moltes espècies de fauna.

En relació amb els valors històrics hi ha dos elements que per la seva extensió territorial caracteritzen històricament el paisatge de la unitat. Per una banda, la part est de la unitat, des de l'alineació de la vall de Prats-Vilalba dels Arcs-Gandesa, és inclosa dins el que, des del Consorci Memorial Batalla de l'Ebre (COMEBE), es consideren els espais de la batalla de l'Ebre. Dins d'aquest extens espai, hi ha tres àrees que s'han recuperat, com són el poble vell de Corbera d'Ebre, la zona de les Deveses a la Fatarella (refugi i trinxeres) i els barrancs a Vilalba dels Arcs (trinxeres), els dos primers inclosos al catàleg dels béns culturals d'interès nacional (BCIN). També estan inclosos com a BCIN el monòlit franquista, l'estela funerària de les Camposines i l'espai històric IV de Navarra, tots tres al municipi de la Fatarella. A banda d'aquestes àrees més o menys inventariades i restaurades, hi ha altres elements de la batalla de l'Ebre que resten sense identificar o restaurar. Per la seva banda, Lo Riu, Associació per l'Estudi del Patrimoni Arqueològic i Històric de les Terres de l'Ebre, ha estat investigant sobre aquesta batalla fins al punt de descobrir i restaurar nous espais, com la línia fortificada de la Fatarella, que va permetre la retirada ordenada de l'exèrcit popular republicà els darrers dies de la batalla. Un altre dels espais amb importància històrica dins la batalla de l'Ebre és el mirador situat al coll del Moro (Gandesa), des d'on es diu que Francisco Franco va dirigir personalment la batalla.

Per altra banda, tota la unitat es caracteritza pels marges de pedra seca, tant a les àrees actuals de conreu, com amagats sota les garrigues, brolles i pinedes de pi blanc, fet que posa en relleu l'extraordinària extensió territorial que els conreus van tenir arreu de la comarca, especialment durant el segle XIX, i alhora la força estructuradora que en el paisatge actual representa tot el conglomerat d'arquitectures rurals de pedra seca.

També tenen el seu interès històric les oliveres monumentals i singulars inventariades arreu de l'altiplà, sobretot a l'entorn de la Pobla de Massaluca (amb quatre exemplars), entre Bot i Gandesa (amb quatre exemplars més) i als voltants de Corbera d'Ebre (amb dos exemplars). Aquests exemplars posen de manifest que el conreu d'olivera forma part d'aquest paisatge des de fa molts segles.

Pel que fa al patrimoni iber, destaquen els assentaments del coll del Moro, al municipi de Gandesa, i el turó del Calvari, a Vilalba dels Arcs, símbols de l'assentament humà històric que ha tingut lloc en aquest territori, i inclosos en el catàleg de BCIN.

L'extens patrimoni històric i arquitectònic urbà de tots els pobles de l'altiplà, inclòs al catàleg de BCIN, fa d'aquests nuclis uns paisatges urbans dotats d'un elevat valor històric, alguns dels quals amb una singularitat extrema. Així, torres, restes de muralles i castells, edificis consistorials, esglésies, capelles i ermites, cases pairals, fonts i altres edificacions civils, configuren a l'altiplà uns nuclis urbans, especialment els nuclis històrics de cadascun, amb uns paisatges plens d'història i representatius d'un passat més esplendorós que l'actual. Per al conjunt dels nuclis urbans de l'altiplà es comptabilitzen un total de 130 elements que formen part del catàleg de BCIN, distribuïts de la manera següent: Batea, 22; Bot, 9; Corbera d'Ebre, 11; la Fatarella, 26; Gandesa, 32; la Pobla de Massaluca, 9, i Vilalba dels Arcs, 21.

De tot aquest patrimoni històric i arquitectònic que es pot trobar als pobles de la unitat, potser el més singular de tots és el conjunt de perxes (porxos que antigament donaven accés a les muralles) que tenen els nuclis històrics de Batea, la Fatarella i Vilalba dels Arcs. També destaca el nucli històric de Vilalba dels Arcs, tot ell inclòs al catàleg de BCIN, o el celler cooperatiu de Gandesa, obra de l'arquitecte modernista Cèsar Martinell.

Del patrimoni històric i arquitectònic inclòs al catàleg de BCIN i situat en l'espai rural de la unitat destaquen les creus de terme (Batea, Vilalba dels Arcs i Gandesa), les ventes (de los Tormos, a Batea, i les Camposines, a la Fatarella), les ermites escampades arreu del territori i les sèries (la Fatarella, la Pobla de Massaluca i Batea).

En relació amb els valors estètics del paisatge de l'altiplà de la Terra Alta, destaquen els patrons i elements configuradors del paisatge que representen els conreus de vinya en mosaic, els quals es poden contemplar arreu de la unitat, especialment al corredor Bot-Gandesa-Corbera d'Ebre i a l'altiplà estricte, entre Batea i Vilalba dels Arcs. També representen aquest valor estètic els paisatges formats per conreus de vinya a la vall Major i al barranc de Trufes, des de Batea dins el límit amb el Matarranya, en el que es podria denominar rius de vinya, ja que el monoconreu ocupa els fons de les valls. Per altra banda, tot i que ocupen una extensió menor, destaquen els paisatges caracteritzats per conreus de fruita de secà en mosaic dels voltants de la Fatarella, amb ametllers i avellaners combinats amb olivera i vinya i clapes de bosquines de pi blanc. Els conreus d'olivera de l'entorn de la Pobla de Massaluca i entre Corbera d'Ebre i les Camposines també constitueixen uns paisatges d'elevat valor estètic. Tots aquests paisatges agroforestals tenen en comú l'omnipresència dels marges de pedra seca i tota la seva arquitectura auxiliar (cabanes, cisternes, sínies, etc.), representen l'element estructurador de tot el paisatge de l'altiplà i alhora se'ls atorga un alt valor estètic.

També tenen valor estètic els paisatges constituïts per bosquines de pi blanc, que s'estenen al llarg de la dorsal que va des de la serra de Fatarella fins a la serra dels Pesells, o bé que s'estenen al llarg dels vessants de la vall Major, del barranc del Massalucà, del barranc de Barball i de la vall de Prats.

Uns altres elements que configuren paisatges amb valors estètics són els perfils i les línies escèniques que formen les diverses serres, turons, puntes i tossals de l'altiplà de la Terra Alta, que són també uns dels elements identificadors d'aquests paisatges. Hi destaquen els perfils i línies escèniques següents:

- Perfil des de la serra de la Fatarella fins a la serra de la font de l'Aubà, passant pel tossal de la Gaeta, el turó de les Comes dels Horts i la serra de les Puntes.
- Perfil des de la serra de la font de l'Aubà fins a la punta del Sastre, passant per la punta de les Torres, la punta Redona i el turó de Vall Jordà.
- Perfil des del tossal d'en Quadret fins al coll del Moro, passant per la punta del Mosquit, el tossal de Mudèfer i la serra de la Venta.

- Perfil des del coll del Moro fins a la serra dels Pesells.

Entre els valors estètics del paisatge de l'altiplà que representen singularitats hi ha el celler modernista de Gandesa; l'arbre monumental pi de Maurí, a Bot; els conreus d'horta de la vora dels nuclis urbans de Bot i Batea; les basses, pous i sínies que sobretot es localitzen al fons de les valls que descendeixen des de la dorsal cap al Matarranya; els boscos singulars situats entre Vilalba dels Arcs, la Fatarella i Corbera d'Ebre; els conreus d'avellaners dels voltants de la Fatarella, i també les dotze oliveres mil·lenàries inventariades (situades sobretot a l'entorn de la Pobla de Massaluca, entre Bot i Gandesa, i a l'entorn de Corbera d'Ebre).

També s'ha constatat el valor estètic dels paisatges urbans que integren el patrimoni arquitectònic dels nuclis antics de Batea, la Fatarella, Gandesa i Vilalba, així com el poble vell de Corbera d'Ebre.

Un altre dels aspectes estètics que es valoren són la floració dels ametllers els mesos de febrer i març, o els primers verds dels pàmpons de les vinyes, i també els erms hivernals amb els ceps completament nus. Els paisatges meteorològics creats per les postes de sol, ja sigui en dies de garbinada o en dies de fronts procedents d'Aragó, també contribueixen a potenciar els valors estètics dels paisatges. En aquest sentit, el vent de dalt, també anomenat cerç, serè o mestral, segons la contrada, que sobretot bufa els mesos de tardor i primavera, contribueix a una millor visibilitat dels paisatges, que permet, al seu torn, captar-ne millor els valors estètics.

Hi ha un seguit de vistes reconegudes pels valors estètics que s'hi poden contemplar. Aquestes són: les vinyes des de Corbera, l'entrada a Batea des del Matarranya, la silueta del Port que es pot observar des de diversos indrets de l'altiplà, els mosaics agroforestals entre Gandesa i Bot, que es poden divisar des del coll del Moro, i els de l'entorn de la Pobla de Massaluca, de la Fatarella i de Batea.

A l'altiplà de la Terra Alta destaquen dos tipus de paisatges amb valors productius que mantenen relació amb els processos de revaloració dels productes agropecuaris, a partir de la millora de la seva qualitat i de la integració de valors ambientals i paisatgístics com a valor afegit del producte. Aquests paisatges són: els paisatges de la vinya i els paisatges de la DOP Oli de Terra Alta, que han encetat, tant pel que fa a les cooperatives, com als cellers particulars, diverses estratègies per a la millora de la qualitat dels olis i vins, moltes de les quals s'assenten sobre la valoració del paisatge que genera l'activitat agrícola.

Es pot considerar que el conjunt del paisatge del mosaic agroforestal de la vinya i l'olivera de la zona, així com els espais de la batalla de l'Ebre (refugis, complexos defensius i altres indrets) formen uns paisatges amb valor productiu a través de l'activitat turística. La tranquil·litat associada a aquests paisatges atreu un important contingent de turisme familiar, tant de segona residència com d'hostalatge.

Vinculat a aquests valors productius, hi ha tota una xarxa de camins senyalitzats que sobretot són utilitzats per la població local, per la qual cosa es considera que tenen valor social. Es tracta d'una sèrie d'itineraris que han estat habilitats, senyalitzats i divulgats.

gats per part del Consell Comarcal de la Terra Alta, amb l'objectiu de difondre els recursos paisatgístics i patrimonials que ofereix l'altiplà de la Terra Alta, així com també altres indrets de la comarca.

Dels itineraris amb usos socials destaquen l'itinerari excursionista de la Ruta de la Pau, que passa pels espais de la batalla de l'Ebre, entre Bot, Vilalba dels Arcs, la Fatarella i Corbera d'Ebre; l'extensa xarxa d'itineraris senyalitzats que permeten recórrer gairebé tots els racons de l'altiplà amb bicicleta de muntanya, o la Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre, que travessa la unitat pel sector sud, al voltant del nucli urbà de Bot i seguint la vall del riu Canaletes. També cal destacar com a espais amb valor d'ús social els diversos indrets rehabilitats de la batalla de l'Ebre esmentats anteriorment, conjuntament amb el Centre d'Interpretació 115 Dies, de Corbera d'Ebre, que actua com a lloc de recepció dels visitants d'aquests espais i que ofereix una mostra dels paisatges de la batalla de l'Ebre que després es poden anar a contemplar in situ.

Tots els nuclis urbans de l'altiplà de la Terra Alta tenen elements arquitectònics amb valors religiosos i espirituals, dins el nucli urbà o fora d'aquest. Tant les ermites que hi ha al nucli urbà o a prop, com les que es troben a l'espai rural tenen les seves cites anuals amb els feligresos, que hi celebren els dies dels sants o santes i altres aplecs o celebracions religioses i festives. Especialment destacables són les romeries que tots els pobles celebren durant la primavera i al principi de l'estiu per anar a venerar algun sant o santa d'alguna ermita, com ara des de Vilalba dels Arcs i la Pobla de Massaluça fins a l'ermita de Santa Magdalena de Berrús; des de Corbera d'Ebre fins a les ermites de Santa Madrona i Sant Marc; des de la Fatarella fins a l'ermita de Sant Francisco; des de Gandesa fins a la de la Mare de Déu de Fontcalda de Gandesa, i des de Batea fins a l'església de Sant Joan d'Algars.

Els espais de la batalla de l'Ebre també tenen un valor simbòlic per tot el que va representar per al desenllaç de la Guerra Civil i per a la població de la comarca.

El poble vell de Corbera d'Ebre és un dels espais de la batalla de l'Ebre més significatius. Jose Miquel Martínez, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Per la seva banda, la serra de la Fatarella és un conjunt amb un elevat valor simbòlic i identitari per als habitants de tota la Terra Alta, en ser un espai ben visible quan s'entra a la comarca procedent de la Ribera d'Ebre.

El conjunt d'elements urbans vinculats al patrimoni històric i arquitectònic representen uns valors simbòlics i identitaris per als habitants de cada nucli urbà, especialment els perxes de la Fatarella, els nuclis històrics de Vilalba dels Arcs i Batea o el celler cooperatiu de Gandesa.

Malgrat el retrocés que ha patit el conreu de l'ametller al conjunt de la unitat, la seva floració, cap allà els mesos de febrer i març, representa un valor simbòlic per a bona part dels habitants de l'altiplà.

Els paisatges ornamentats amb les postes de sol també són valorats per la població local com a paisatges simbòlics que formen part de la identitat d'aquest territori.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

L'estudi de l'exposició visual de la unitat des dels principals miradors evidencia que són sobretot els sectors nord i central els més visibles. Com a paisatge més visible des d'aquests punts d'observació, destaca el sector comprès entre la Fatarella, Vilalba dels Arcs i Corbera d'Ebre. El sector de la serra de la Fatarella i el corredor Corbera-Gandesa-Bot són visibles des de diverses poblacions i carreteres, tant situades dins de la unitat com a fora.

El fet que es tracti d'un altiplà fa que a l'interior de la unitat només s'hagi identificat un mirador que reuneix les característiques òptimes per a l'observació i el gaudi del paisatge. Es tracta del mirador situat al coll del Moro, a 461 m d'altura. Ofereix unes excel·lents panoràmiques tant de l'altiplà mateix com del corredor Corbera-Gandesa-Bot.

De tota manera, hi ha miradors situats fora de la unitat que permeten veure-la parcialment. En aquest sentit, destaca el mirador de la cota 705, situat a la serra de Pàndols. Des d'aquesta cota es pot gaudir d'una esplèndida panoràmica, tant del conjunt de l'altiplà de la Terra Alta, com d'altres unitats de paisatge.

Un altre mirador destacat situat dins la unitat és el del coll de les Paumeres, a la Fatarella. Es troba a 559 m d'altura i permet contemplar el paisatge més trencat de l'altiplà, que se situa en aquest sector meridional de la unitat, i una part de la unitat veïna dels costers de l'Ebre. Ja en una distància més llunyana es poden observar els perfils de les unitats del Port i de les serres de Pàndols-Cavalls.

Quant a rutes motoritzades, les principals per a l'observació i gaudi del paisatge de la unitat són:

- Del coll del Moro a les Camposines, per l'N-420, passant per Gandesa i Corbera d'Ebre, fa un recorregut pel sector central i est de la unitat. Resseguint aquesta carretera, es poden contemplar els vessants que separen el riu d'Algars de la unitat altiplà de la Terra Alta, per un dels corredors més planers entre els dos àm-

bits paisatgístics; la panoràmica de l'altiplà de la Terra Alta i de les serres de Pàndols i de Cavalls des del mirador del coll del Moro; uns dels escenaris més importants de la batalla de l'Ebre (el poble vell de Corbera d'Ebre), i uns dels mosaics agroforestals més ben conservats de tota la Terra Alta i de les Terres de l'Ebre, enmig d'un corredor situat entre la unitat serres de Pàndols-Cavalls i el mateix altiplà de la Terra Alta.

· De Prat de Comte a Bot, per la T-330, es pot observar el sector meridional del paisatge de la unitat, especialment el clot de Bot i la serra dels Pesells.

· De Gandesa a Horta de Sant Joan, passant per Bot, per la TV-3531 i la T-334, transitant per uns dels mosaics agroforestals de secà més ben conservats de tota la Terra Alta i de les Terres de l'Ebre, enmig d'un corredor situat entre les serres de Pàndols-Cavalls i el mateix altiplà de la Terra Alta i la serreta dels Pesells.

· De Batea a la Fatarella, passant per Vilalba dels Arcs, per les TV-7232 i TV-7333, creuant el sector de monocultiu de vinya més extens de tota la unitat, i els mosaics de fruita seca (avellaner i ametller) en combinació amb vinya i olivera del sector de la Fatarella, en un dels indrets plens d'història de la batalla de l'Ebre.

· De Gandesa a la Pobla de Massaluca, passant per Vilalba dels Arcs, per la TV-7231, en un tram que possibilita la contemplació de mosaics agroforestals de vinya i olivera, monoconreus de vinya i d'olivera i acostar-se a alguns dels indrets de la línia de front de la batalla de l'Ebre.

302

També es pot tenir una visió panoràmica del paisatge de Gandesa i dels voltants quan s'accedeix a la unitat per la carretera C-43, des de les serres de Pàndols-Cavalls. Des de la C-12, a partir del pas de l'Ase, es poden observar els contraforts septentrionals de la serra de la Fatarella.

Les rutes no motoritzades per a l'observació i gaudi del paisatge de la unitat són abundants, ja que des del Consell Comarcal de la Terra Alta fa uns anys que s'ha impulsat la identificació d'itineraris, tant per fer a peu com amb bicicleta. Destaquen el tram de la Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre, que creua pel sector sud de la unitat, al voltant de Bot, i el camí de Sant Jaume de l'Ebre, en el tram que va de Gandesa a Batea. Des de la via verda es poden observar els paisatges de l'extrem sud de la unitat, on es produeix l'encaix de l'altiplà de la Terra Alta amb la unitat serres de Pàndols-Cavalls. La via ha de salvar diversos desnivells amb aqüeductes, a casa dels barrancs que dibuixen la serra de Pàndols o la dels Pesells. Es tracta d'un tram interessant per la diversitat paisatgística que s'hi pot contemplar: des dels mosaics agroforestals dels voltants de Bot, fins a les masses forestals de pi blanc que descendeixen pels vessants més abruptes. Des del camí de Sant Jaume de l'Ebre es pot observar una de les extensions de conreu de vinya més grans, situada a l'entorn de Batea. Abans d'arribar a Batea, des d'aquest itinerari es pot gaudir d'una de les millors mostres de mosaic agroforestal del secà mediterrani de tot Catalunya, que inclou conreus de vinya, olivera i ametller, amb claps de bosquines de pi blanc instal·lades en els vessants de més pendent.

Possible evolució del paisatge

L'evolució futura del paisatge del conjunt del mosaic agroforestal de la unitat anirà molt lligada al futur del sector agrari. Fins ara s'ha pogut constatar que a mesura que va desapareixent la pagesia, augmenta la superfície improductiva, tot i que en els darrers deu o quinze anys a l'altiplà també s'ha produït un procés de noves rompudes, que ha mantingut el paisatge agroforestal en una certa estabilitat. Sembla que la tendència dels propers anys serà la mateixa: mantenir-les conreades, fer-hi alguna nova rompuda únicament a les terres més bones i productives i tendir a una homogeneïtzació en els tipus de cultius a partir de la vinya i a l'abandonament dels sectors de conreu més marginals des del punt de vista del pendent o l'accessibilitat. Això podrà comportar un augment de la superfície forestal al llarg de la dorsal (entre la serra de la Fatarella i la serra dels Pesells) i una pèrdua de les discontinuïtats entre aquestes masses, la qual cosa augmentaria el risc d'incendi forestal.

De tota manera, encara que es pugui aturar la davallada del sector agrícola, difícilment s'aconseguirà que tornin a ser productives moltes de les terres abandonades els últims anys, de manera que es preveu que el tradicional paisatge en mosaic pugui anar disminuint fins a esdevenir un paisatge més uniforme, amb poques discontinuïtats.

També es preveu la transformació i el creixement d'algunes poblacions, especialment Gandesa i Batea, que són els nuclis més grans i els més ben comunicats. De tota manera, no es pot preveure, si més no a curt termini, grans creixements que puguin modificar substancialment el paisatge urbà d'aquests municipis. La resta de pobles de la unitat no registren dinàmiques de creixement urbà o industrial important.

En relació amb el creixement del sòl industrial, està prevista la promoció pública d'un polígon logístic a les Camposines (la Fatarella) de 50 ha, tot i que de moment no s'ha desenvolupat. Es preveu la ubicació d'aquest nou polígon en un entorn plenament rural i amb accés directe a l'N-420.

D'altra banda, les polítiques que fomenten el turisme rural o l'agroturisme, engegades des de fa uns anys per part del Consell Comarcal de la Terra Alta i pels diversos ajuntaments, comencen a donar fruits, amb l'obertura de nous establiments, cases de pagès o residències rurals. L'oferta turística de la unitat es basa en el recurs paisatgístic com a principal reclam, juntament amb el turisme vinculat als espais de la batalla de l'Ebre. Els beneficis que generen aquestes activitats turístiques, en les quals és bàsica la conservació del paisatge actual, han de ser els millors actius perquè tant la població com les administracions locals apostin més decididament per aquest tipus de creixement econòmic i tinguin més en compte els valors paisatgístics a l'hora de planificar el creixement urbanístic i industrial.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- La permanent transformació dels límits dels nuclis urbans, especialment a Gandesa i Batea, comporta que les perifèries i els accessos d'aquest nuclis, tot i no arribar al nivell de transformació d'altres àmbits més dinàmics, estiguin mancats de coherència en les tipologies constructives, en la disposició dels elements sobre la trama urbana i en la imatge de les localitats en qüestió.
- Algunes rompudes forestals per a la plantació de nous conreus de vinya generen uns impactes localitzats sobre el paisatge, a causa dels desmunts que es fan en vessants de pendents elevats. Tot i que aquestes rompudes queden dissimulades amb el pas del temps, l'impacte sobre el paisatge és ben visible mentre es produeixen i al llarg dels anys següents.
- L'evolució de l'activitat vitivinícola ha transformat, en alguns casos, els paisatges agraris de secà caracteritzats per conreus de vinya, olivera i ametller en monoconreus de vinya que a vegades no han mantingut l'estructura paisatgística preexistent (fileres d'arbres, estructures de marges, camins o construccions de pedra seca).

- L'abandonament dels conreus a causa de l'envelliment de la població agrària fa preveure una disminució del paisatge en mosaic tradicional i que esdevingui un paisatge més uniforme i amb poques discontinuïtats. Aquest fet pot provocar un augment del risc d'incendi forestal, especialment als dos extrems de la dorsal de l'altiplà (serra de la Fatarella i serra dels Pesells).
- Hi ha un conjunt d'impactes paisatgístics puntuals que per si sols són poc representatius, però que en conjunt poden donar la sensació de degradació i abandonament generalitzat, com per exemple el cas del ferroveller situat al quilòmetre 804 de la carretera N-420, al municipi de Gandesa.

Amenaces

- La disponibilitat hídrica per la infrautilització de la concessió de reg vigent, l'envelliment de la població que comporta l'abandonament i la infravaloració de les terres i uns ajuntaments amb una economia migrada són factors que poden afavorir l'aparició de noves activitats no vinculades al territori que provocarien la transformació dels paisatges actuals, especialment en el sector del coll del Moro, Gandesa, Corbera d'Ebre i les Camposines. Aquest fenomen ja s'està produint, en part per aquests motius exposats, amb la proposta de construir un sector d'activitat a les Camposines.

El fort impuls i el dinamisme que té el conreu de la vinya semblen garantir el manteniment d'aquest paisatge en un futur. Jose Miguel Martínez. Escola d'Art i Disseny de Tarragona

- Depenent de la reorientació de les ajudes procedents de la Unió Europea per a les activitats del sector primari, el monoconreu o l'abandonament de cultius es pot veure estimulat i tenir una important influència en el paisatge.

Fortaleses

- L'altiplà de la Terra Alta presenta un paisatge extremament singular, amb un fort caràcter propi fruit d'una realitat territorial, social i econòmica complexa i singular, que ha determinat la creació i el manteniment d'un mosaic agroforestal de secà format per conreus de vinya, olivera, ametllers i bosquines de pi blanc, i estructurat a partir d'un ric i divers patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca com els marges, les cabanes o les sinies.
- El fort impuls i el dinamisme que té el conreu de la vinya sembla garantir, si més no en el curt termini, el manteniment d'un paisatge vitivinícola mediterrani de qualitat que cada cop es valora més des de tots els àmbits. La pràctica de l'activitat agrícola, tot i les crisis recurrents, busca el seu lloc en el mercat oferint productes de qualitat, i pot garantir el manteniment d'aquests paisatges productius a través de les produccions de qualitat certificada, com la DO Terra Alta dels vins i la DOP Oli de Terra Alta, o la incorporació de produccions agràries ecològiques.
- L'augment de bones pràctiques agrícoles amb la introducció de mesures agroambientals ajuda a millorar la qualitat general dels ecosistemes, i per tant, també dels paisatges.
- Des del punt de vista social, el paisatge de la unitat cada vegada té més arrelament en el sentiment col·lectiu de les poblacions. En aquest sentit, és positiva l'existència de col·lectius que fan una reivindicació del territori i del paisatge, difonent-ne els valors.
- Un abundant i divers patrimoni historicoarquitectònic, la majoria inclòs dins el catàleg dels BCIN, tant a l'interior dels nuclis urbans com fora. Es tracta, en el cas dels nuclis urbans, d'elements com cases pairals, perxes, cooperativa modernista, torres, restes de muralles i castells, edificis consistorials, esglésies, capelles i ermites, fonts i altres edificacions civils. En el cas del l'espai rural destaquen alguns elements de pedra seca: les cabanes dels municipis de Corbera d'Ebre, la Fatarella, la Pobla de Massalua i Vilalba dels Arcs; els assentaments ibers del coll del Moro i el turó del Calvari; les creus de terme (Batea, Vilalba dels Arcs i Gandesa); les ventes (dels Tormos, a Batea, i les Camposines, a la Fatarella), les ermites escampades arreu del territori i les sènies (la Fatarella, la Pobla de Massalua i Batea).
- Existència d'una extensa xarxa de camins senyalitzats que faciliten a la ciutadania l'accés al paisatge i als valors que conté.
- La conservació i la revaloració del paisatge, així com del patrimoni natural, històric i cultural permeten desenvolupar activitats emmarcades dins l'activitat turística. En relació amb l'activitat turística es detecta un interès creixent per tot allò relacionat amb els espais de la batalla de l'Ebre, la part més representativa dels quals es troba dins aquesta unitat de paisatge.

304

- L'existència de romeries en tots els pobles de la Terra Alta representa el fort arrelament que la població d'aquest territori té amb el seu entorn. Aquest és un aspecte clau que pot permetre el manteniment d'uns paisatges vius i endreçats.

Oportunitats

- El ric i divers patrimoni historicoarquitectònic, els espais de la batalla de l'Ebre o el mosaic agroforestal característic del secà mediterrani són paisatges que cada cop gaudiran de més reconeixement i projecció social fora de l'àmbit territorial mateix, amb la qual cosa es podran anar incorporant aquests elements en les activitats turístiques o de comercialització dels productes agroalimentaris, garantint-ne a la vegada la preservació.
- Des del punt de vista social, els paisatges ebrencs en general, i els de l'altiplà de la Terra Alta en particular, gaudeixen progressivament d'un major reconeixement. L'origen el trobem en les mobilitzacions en defensa de l'Ebre i del territori que han tingut lloc els darrers anys i que han reforçat el paper de les Terres de l'Ebre dins l'imaginari col·lectiu català.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

OQP 2.1

Un paisatge de mosaic agroforestal amb diversitat de conreus i bosquines intercalades, ben conservat i considerat com un element representatiu del paisatge rural de secà mediterrani (vinya, oliveres i ametllers)

L'altiplà de la Terra Alta manté un dels darrers paisatges del mosaic agroforestal de secà mediterrani. Malgrat el retrocés del conreu de l'ametller i la proliferació de les noves plantacions de vinya, que han generat nous abancalaments en forma de talussos, encara és possible contemplar en bona part de la unitat mostres ben conservades d'aquest tipus de paisatge. Aquests conreus estan formats per vinyes, ametllers i oliveres, alternats amb bosquines de pi blanc, distribuïts en unitats molt parcel·lades delimitades mitjançant marges de pedra seca. Caldria conservar les formes i l'equilibri actual entre conreus i bosquines per tal de garantir la representativitat i la singularitat d'aquest tipus de paisatge, a la vegada que es garanteix la viabilitat del mosaic com a àrea rica en biodiversitat i de transició paisatgística entre les unitats costers de l'Ebre i serres de Pàndols-Cavalls.

A més, l'existència d'uns nuclis urbans compactes i amb perfils i identitats propis, com són els de la Fatarella, la Pobla de Massalua, Vilalba dels Arcs, Corbera d'Ebre i Bot, permet mantenir l'essència rural d'aquest paisatge. Aquests municipis haurien de mantenir un creixement ordenat que conservi els valors urbanístics

i patrimonials amb tipologies pròpies del lloc i que eviti la dispersió d'elements urbans i construïts per la perifèria.

Críteris

- Evitar les rompudes forestals en vessants de pendent excessiu i alta visibilitat des dels nuclis de població o des de les vies de comunicació.
- Respectar els marges de pedra seca en les noves plantacions de vinya, a la vegada que s'afavoreix el manteniment de conreus d'oliveres i ametllers als límits del bancal.
- Gestionar i ordenar les masses forestals per tal millorar-ne l'estructura i fer-les més resistents davant el risc d'incendis forestals.
- Mantenir la compacitat dels nuclis urbans i evitar-ne la dispersió o l'aparició d'elements no concordants amb les alçades i la tipologia pròpies de cada nucli urbà.
- Estudiar integralment el procés d'implantació dels parcs eòlics prioritzant-ne, en un futur, la implantació en vessants de baixa alçada visualment no preferents, que afegixin un plus d'innovació i de qualitat a la imatge del territori.
- Vetllar perquè en el procés de tramitació i aprovació dels instruments de planejament urbanístic municipal es garanteixi la preservació de la compacitat dels nuclis urbans i l'encaix de les noves construccions en el paisatge urbà preexistent.

Accions

- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats amb l'objectiu de preservar el paisatge del mosaic agroforestal en el territori de la DO Terra Alta i que reguli els moviments de terres, abancalaments i altres actuacions que s'hi facin.
- Desenvolupar els instruments de planificació o les actuacions apropiats amb l'objectiu de gestionar de manera adequada les masses forestals, especialment aquelles masses que presentin una major continuïtat (serra de la Fatarella i serra dels Pesells), i aquelles que formen part del connector ecològic (serra de Barball i serra de la font de l'Aubà) per tal de millorar-ne l'estructura forestal i reduir-hi el risc d'incendis forestals.
- Consolidar, per les perspectives panoràmiques que ofereixen sobre àmplies extensions de territori i paisatges diversos tant de l'altiplà de la Terra Alta com d'unitats veïnes, els miradors del paisatge del coll del Moro, del poble vell de Corbera d'Ebre i de les Paumeres, i senyalitzar també els recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics:
 - a) (Móra d'Ebre)-les Camposines-Corbera d'Ebre-Gandesa-Bot-(Horta de Sant Joan).
 - b) Gandesa-coll del Moro-(Caseres).
 - c) Gandesa-Vilalba dels Arcs-la Pobla de Massalua-(Ribarroja d'Ebre).
 - d) (Ribarroja d'Ebre)-la Fatarella-Vilalba dels Arcs-Batea-(Pinyeres).

OQP 2.2

Un valuós patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca format per marges, cabanes de volta, parets, perxes, pous, sénies, molins i forns de calç, ben conservat, viu i promocionat turísticament

Les construccions de pedra seca a l'altiplà de la Terra Alta són uns elements configuradors de l'estructura del paisatge, tenen un gran valor històric i són un autèntic referent identitari. En aquest sentit, han donat lloc al llarg dels segles a un paisatge agroforestal de gran valor dominat sobretot per la vinya, l'olivera i l'ametller, alternat amb bosquines de pi blanc.

Críteris

- Evitar l'eliminació dels marges i del patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca en les noves plantacions de vinya o en qualsevol altra actuació (arranjaments de camins i carreteres, etc.).
- Aprofundir en el coneixement del patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca de tot l'altiplà.

Accions

- Dur a terme un inventari de tot el patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca de l'altiplà de la Terra Alta per tal de garantir-ne la conservació i de poder posar aquest patrimoni a l'abast del conjunt de la població perquè en gaudeixi i en faci un aprofitament turístic.

OQP 2.3

Un patrimoni històric i arquitectònic ric i divers, distribuït pels nuclis històrics de tots els pobles de l'altiplà de la Terra Alta, protegit, restaurat i valorat, i fàcil de contemplar

Tots els nuclis urbans de l'altiplà de la Terra Alta es caracteritzen per contenir uns elements propis del conjunt patrimonial arquitectònic, format per cent trenta elements, que contenen valors religiosos, històrics, estètics i identitaris, sobre els quals caldria una estratègia de gestió integral per restaurar-los i destacar-ne el valor.

Críteris

- Conservar i, si s'escau, restaurar tots els elements patrimonials inclosos en el catàleg dels BCIN del Patrimoni Arquitectònic del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- Protegir els entorns de cadascun dels elements patrimonials per tal d'evitar que qualsevol actuació en desvirtui el context en el qual es troben.

Accions

- Redactar plans de conservació i, si s'escau, de restauració integral dels elements patrimonials i dels seus entorns per a cadascun dels nuclis urbans de l'altiplà de la Terra Alta.
- Redactar un pla integral de valoració i difusió dels elements patrimonials de tots els nuclis urbans de l'altiplà de la Terra Alta.

OQP 2.4

Un corredor Camposines-Corbera-Gandesa que permeti la contemplació dels paisatges agroforestals i els elements patrimonials rellevants, i que presenti una façana endreçada i de qualitat quan passi a prop d'elements urbans i polígons industrials

Aquest corredor és un territori històric de pas entre la cubeta de Móra i el Baix Aragó, i actualment està sotmès a una relativa pressió pels projectes de construcció de les noves variants de Corbera d'Ebre i Gandesa i pel projecte de construcció del nou Sector d'Activitat de les Camposines.

Criteris

- Integrar adequadament en el paisatge les noves infraestructures viàries, especialment les variants de Gandesa i Corbera d'Ebre, així com els nous espais d'activitat econòmica, tot respectant els valors que aquest paisatge conté.

- Evitar el creixement dispers dels nuclis urbans de Gandesa i Corbera d'Ebre i millorar-ne la qualitat estètica pel que fa als accessos i les perifèries residencials i industrials.
- Vetllar per la integració paisatgística en relació amb el projecte de desenvolupament del Sector d'Activitats les Camposines, considerant els valors ressaltats en aquest catàleg.

Accions

- Integrar i considerar els valors paisatgístics recollits en aquest catàleg en relació amb els projectes de variants de Gandesa i Corbera d'Ebre i amb altres possibles infraestructures que es desenvolupin.
- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística apropiats o les actuacions urbanístiques necessàries, amb l'objectiu de millorar estèticament els accessos i les perifèries dels nuclis urbans de Gandesa i Corbera d'Ebre.

3. Serra del Tormo

Comarca:

Priorat en la part oriental i Ribera d'Ebre en la part occidental. També abraça un sector molt petit de la Terra Alta.

Superfície:

13.436,1 ha (8.376,1 ha de Terres de l'Ebre i 5.060 ha del Camp de Tarragona).

Municipis:

Del Priorat: la Figuera, el Molar, el Lloar i est de la Vilella Baixa; de la Ribera d'Ebre: part occidental de la Torre de l'Espanyol, nord de Garcia, nord de Móra d'Ebre, sud d'Ascó, Vinebre; de la Terra Alta: una petita part del sector sud-est de la Fatarella.

308

El paisatge de la serra del Tormo es caracteritza per la combinació del relleu abrupte d'algunes zones, amb la presència de conreus de secà, principalment d'olivera i ametller, i bancals de pedra seca en diversos estats de conservació. Òscar González, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Trets distintius

- Relleu abrupte amb altituds moderades. Els cims més elevats estan al voltant dels 600 m sobre el nivell del mar.
- Les cingleres de la serra de la Figuera són visibles des de molts punts del Priorat i formen una de les façanes paisatgístiques més emblemàtiques d'aquest indret, així com el Tormo i la Picossa ho fan a la comarca de la Ribera d'Ebre.
- Les brolles de romaní ocupen grans extensions del territori, a vegades recobertes per pinedes de pi blanc. Només a les obagues dels vessants septentrionals i occidentals hi ha clapes d'alzinars.
- Zona afectada per grans incendis forestals a les dècades de 1980 i 1990.
- El territori és drenat per una minsa xarxa de barrancs i torrents, on només destaquen els barrancs del sector meridional.
- Abundants zones amb feixes abandonades, amb murs de pedra seca recobertes de vegetació. Només en els vessants de pendents més suaus, en contacte amb la cubeta de Móra, el baix Priorat, i els costers de l'Ebre, apareixen alguns conreus de secà (oliveres i ametllers principalment).
- El riu Ebre, a l'estret del Pas de l'Ase, és un dels paisatges més interessants i el més vist d'aquesta unitat, atès que la carretera C-12 (Eix de l'Ebre) creua aquesta serra als peus del Tormo.
- A les proximitats del Pas de l'Ase destaca la presència de diversos assentaments ibers (la roca del Sol, a Garcia; i el poblat de Sant Miquel, a Vinebre, entre d'altres).
- El poble de la Figuera, amb la configuració en forma de paller.

Mirador

Itinerari motoritzat

1 Eix de l'Ebre, entre Amposta i Maials

2 N-420, entre Caseres i Falset

6 T-730, del coll de la Torre al Molar

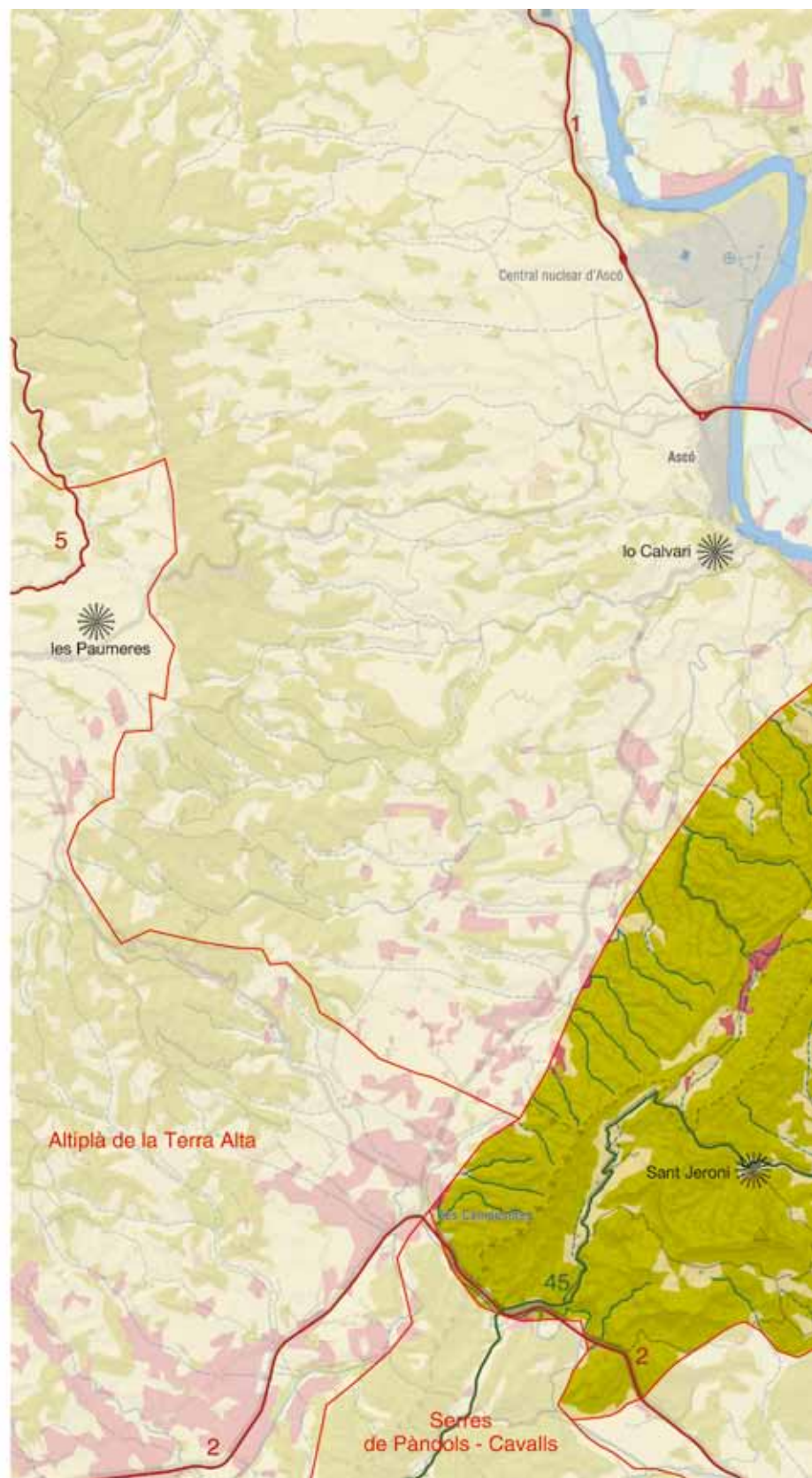
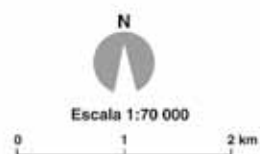
7 T-731, del Molar a Garcia

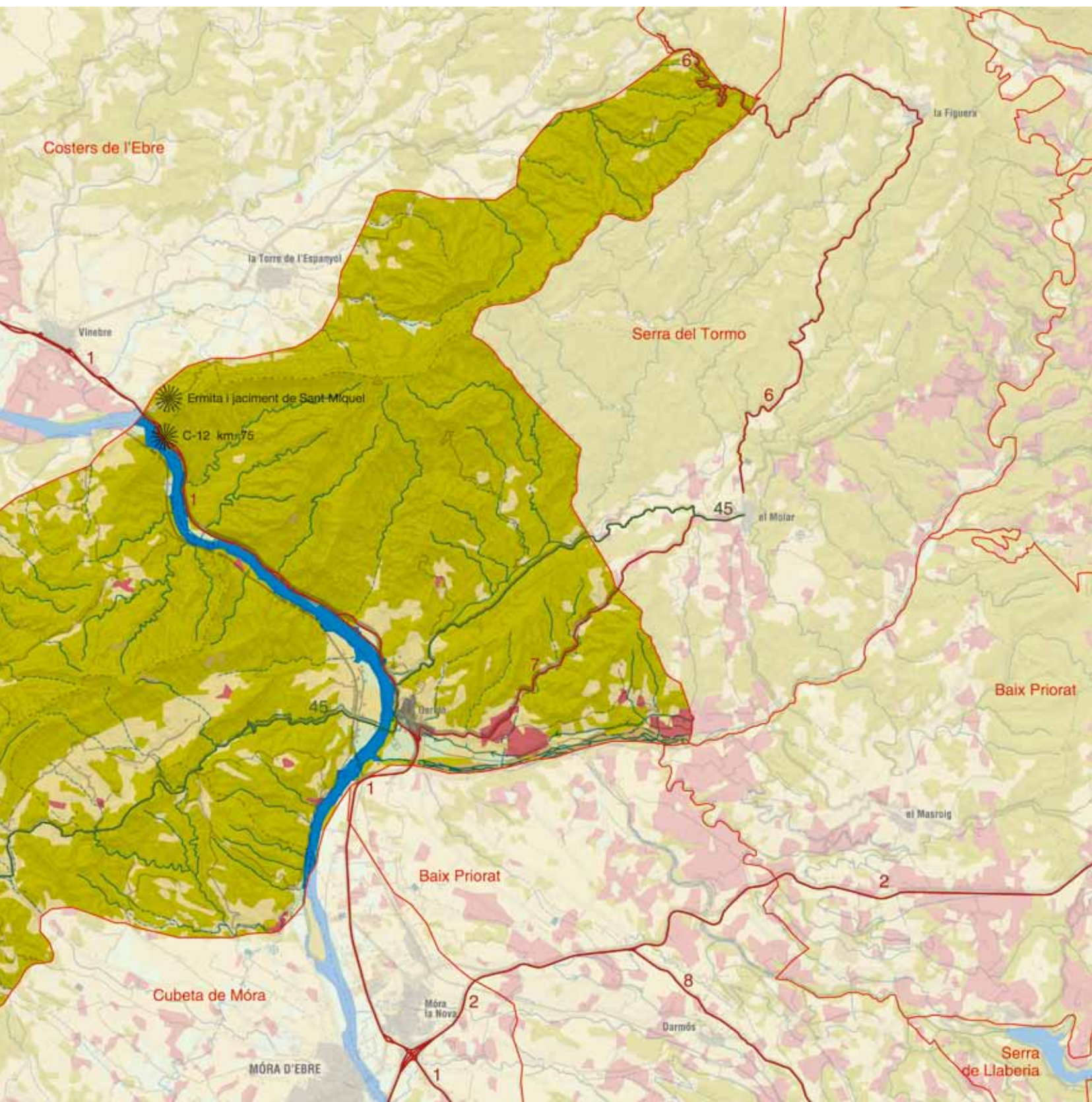
Itinerari no motoritzat

45 GR-171

310

Elements naturals que constitueixen el paisatge

El baix Priorat i la cubeta de Móra divideixen la Serralada Prelitoral en dues branques, una de septentrional i una altra de meridional. La branca septentrional la formen els relleus de les serres del Montsant (1.163 m), de la Figuera (636 m) i del Tormo (523 m), els quals formen part d'una alineació de muntanyes que a l'altre costat del riu Ebre enllaça amb les serres de Cavalls (659 m) i de Pàndols (707 m), ja a la Terra Alta.

El paisatge de la serra del Tormo està modelat en els relleus que s'estenen entre el riu Sec i el riu Montsant, de sud a nord, i en la cubeta de Móra i la depressió de Flix i Ascó, de sud-est a nord-oest. És un conjunt que va perdent alçada en direcció sud-oest. Així, l'extrem més septentrional d'aquestes elevacions el constitueix la serra de la Figuera, que té els punts culminants en els cims de Sant Pau (621 m) i lo Guixar (636 m). Al sector central hi ha el Tormo (525 m) i la punta del Segarra (494 m), mentre que al sector meridional, d'alçades més discretes, hi ha el pic de l'Àguila (484 m), la Picossa (499 m) i Santa Magdalena (450 m).

La naturalesa calcària dels materials permet el desenvolupament d'algunes formes de relleu de tipus càrstic com els avencs i els gorgs. El contacte entre roques resistents i menys resistents també facilita l'aparició de balmes, especialment al nord de la unitat. Els cursos d'aigua són de poca entitat en coincidir amb una unitat de baixa muntanya mediterrània. Es tracta de barrancs i torrents, generalment de curt recorregut, que només porten aigua esporàdicament després de pluges intenses. Els que s'originen als peus dels cingles de la serra de la Figuera són tributaris del riu Siurana, mentre que els que procedeixen de nivells més elevats, com el barranc de les Comes, que té la capçalera al peu del poble de la Figuera, formen part d'una xarxa de torrents que desguassen al riu Ebre, via el barranc de Rec de Bas. Els barrancs del sector nord-oest drenen al barranc de la Torre, situat a la unitat costers de l'Ebre.

Els barrancs del sector sud-oest drenen al barranc del Forn Teuler, tributari de l'Ebre, mentre que els del sector sud-est, després de circular per la cubeta de Móra, ho fan directament al riu Ebre (barrancs de Roianos, de Perles, del Mas del laio, de Faneca), o al riu Sec, que desguassa a l'Ebre dos quilòmetres al sud de Móra d'Ebre.

Al vessant nord hi ha alguna surgència d'aigua com les anomenades Fonts del Poble i al vessant sud es localitza la font de Grunes, entre d'altres.

Els elevats pendents associats a una geomorfologia típicament calcària, juntament amb l'alta recurrència dels incendis forestals, ha generat uns sòls prims que impedeixen el desenvolupament frondós de la vegetació mediterrània que li seria pròpia, per la qual cosa queda dominat per comunitats de brolles i garrigues. Això no impedeix, però, que a les obagues d'Ascó, al sud-oest, i la Torre de l'Espanyol, al nord-oest, s'hi desenvolupin bosquines de pi blanc (*Pinus halepensis*) i algun alzinar (*Quercetum ilicis*) relict. Així doncs, els vessants de la serra del Tormo orientats al sud,

juntament amb el sector nord de la unitat, estan predominats per brolles i garrigues baixes, i presenten uns paisatges esquerps amb la roca calcària ben visible. Aquestes àrees, tanmateix, esdevenen àrees per campejar i caçar per a les àligues cuabarrades i alguna parella d'àliga daurada. Els vessants orientats a nord presenten un aspecte més forestal, de manera que la visibilitat de les calcàries queda relegada als espais culminants de les serres.

Una de les causes de l'absència del bosc i la seva substitució per les brolles i garrigues és l'efecte que han tingut els incendis forestals sobre la vegetació, sobretot al sector nord-est, en el triangle format pels pobles del Molar, el Lloar i la Figuera. Un dels focs més devastadors va tenir lloc l'any 1991 i va arribar a cremar gairebé 2.000 ha. En el vessant septentrional i a les obagues nord i sud-occidentals, que no han estat tan afectades, encara es troben pinedes de pi blanc que recobreixen brolles de romaní.

Localment, a la vora del riu Ebre, al seu pas per l'estret del Pas de l'Ase i a l'aiguabarreig entre el Siurana i l'Ebre, es poden trobar alguns fragments amb vegetació de ribera, amb àlbers (*Populus alba*) i pollancre (*Populus nigra*) amb vinca (*Vinca difformis*).

Evolució històrica del paisatge

La humanització de la serra del Tormo és ben antiga, tal com ho constaten les abundants restes arqueològiques de l'entorn de l'estret del Pas de l'Ase. En aquest entorn es comptabilitzen fins a vuit jaciments iberoromans. Destaquen per la seva importància: els poblats ibers de Sant Miquel (Vinebre) i de la Roca del Sol (Garcia), i les vil·les romanes d'Asclines (Ascó) i de Garcia (Garcia); també hi ha constància de diversos hàbitats ibers aïllats (els Mugrons i Barber Medina, tots dos al municipi d'Ascó), així com d'un punt de guaita de la mateixa època (Roca de l'Ortiga, a Ascó).

Tots aquests jaciments localitzats a l'entorn de l'estratègic estret del Pas de l'Ase demostren la importància històrica que ha tingut aquest pas com a nus de comunicació entre els dos sectors del riu Ebre en general.

Tot i que també hi ha constància del pas de fenicis, grecs, cartaginesos i àrabs, no se n'han localitzat restes concretes, a excepció d'una moneda fenícia a l'assentament de Sant Miquel de Vinebre.

La serra del Tormo va ser territori frontissa entre els ordes medievals del Temple (Ascó, Vinebre i la Torre de l'Espanyol) i els Entença (Garcia).

Com en altres zones del sud de Catalunya, a la serra del Tormo, al llarg del segle XIX, es va produir un gran desenvolupament del cultiu de la vinya acompanyat d'un increment demogràfic important.

Per les restes de marges, masos, corrals i altres elements de pedra associats a les pràctiques agrícoles (aljubs, barraques, etc.), es pot deduir que des de la meitat del segle XIX fins a la primera del segle XX gran part del territori estava organitzat en bancals i conreat. La relativament elevada densitat de masos, d'ocupació temporal només en èpoques en què el camp demanava més feines, demos-

Per les restes de marges, masos, corrals i altres elements de pedra, es pot deduir que des de la meitat del segle XIX fins a la primera del segle XX gran part del territori estava organitzat en bancals i conreat.
Óscar González, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

tra la intensitat dels aprofitaments a què va ser sotmès aquest territori. Molts boscos van ser arrabassats i només quedaren sense rompre els cingles, els vessants més drets, els indrets excessivament rocosos i els fondals esquerps dels barrancs. Així mateix, les masses forestals oferien una imatge raquítica, ja que la ramaderia, el carboneig i l'extracció de llenya eren activitats importants que explotaven aquests recursos.

La vinya era, molt probablement, el conreu majoritari amb diferència, tot i que la diversitat agrícola en aquelles dècades fou notable, atesa la tendència autàrquica de les economies rurals. L'olivera i l'ametller, situats en els vessants menys aptes, probablement també tenien una presència força destacada.

“Així, entre les vinyes conviuen camps de cereals, de fruita seca, oliveres, etc. A les zones de regadiu, molt escasses en aquesta unitat i sempre associades a petites fonts o les petites terrasses fluvials de la vora del riu Ebre, es conreaven hortalisses i fruita dolça per a l'autoconsum. En aquest sentit, cal destacar la presència de la dotzena de sènies de Garcia situades a prop del nucli urbà, just a l'altra banda del riu. Les sènies, que al sud de la cubeta de Móra (Móra d'Ebre, Benissanet, Miravet i Ginestar) és on van ser més importants, eren unes “[...] feixes de regadiu, amb casa, sínia, safareig i corrals”., “[...] minifundis, però sotmesos a un treball intensiu, produeixen prou per alimentar, folgadoament, una família, de vegades, dues”.” (Bladé, 1983: p.19)

L'adveniment de la plaga de la fil·loxera, a partir dels darrers anys del segle XIX i al principi del segle XX, va suposar un trasbals socioeconòmic sense precedents a les zones vitivinícoles europees. En aquesta unitat (com a la Terra Alta o el Priorat) hi va haver uns anys de creixement sense precedents provocat per les caigudes de la producció en països situats més al nord. La plaga va arribar tot just quan a França començaven a donar les primeres collites dels ceps plantats sobre portaempelts americans, la qual cosa encara va agreujar més la crisi.

A partir d'aquest moment es va iniciar una davallada socioeconòmica, agreujada a causa de la Guerra Civil —molt cruenta en aquesta unitat que va ser escenari de la batalla de l'Ebre— i la postguerra. A poc a poc es van anar abandonant les activitats agroforestals que s'havien desenvolupat de manera intensa des de la segona meitat del segle XVIII. Fenòmens com l'augment de l'ús del petroli, que substituïa el carbó, la intensificació de l'activitat ramadera, que feia poc rendible la ramaderia extensiva i la mecanització del camp, que marginava els espais més inaccessibles d'aquestes serres, van provocar que gradualment aquesta unitat anés adquirint un aspecte més forestal, amb la proliferació de boscos i bosquines arreu, excepte als fons de vall i els vessants de menor pendent que encara es continuaren conservant fins ben avançat el segle XX.

En aquest sentit, durant la segona meitat del segle XX la puixança d'altres espais incidí fortament sobre les àrees rurals i accelerà l'emigració cap als nuclis urbans. Paral·lelament, gran part de les vinyes residuals va ser abandonada o bé substituïda per altres conreus, sobretot per olivers i ametllers. Cada cop més, les àrees conreades es restringiren a les zones més aptes, com els llocs on predominen els gresos i les argiles rogenques, substrats molt més tous que la resta d'afloraments calcaris i dolomítics de la unitat.

Després de tots aquests anys d'abandonament de les activitats agroforestals i de recuperació de la massa forestal, que presentava cada cop superfícies més contínues, apareixen, durant les dècades de 1970, 1980 i 1990, els incendis forestals, que han esdevingut el factor principal de modelatge del paisatge actual. En aquesta unitat es comptabilitzen fins a dotze incendis de més de 50 ha ocorreguts entre el 1974 i el 1991, que en conjunt van cremar més de 3.300 ha. En alguns indrets, la vegetació s'ha cremat dos i tres cops en menys de quaranta anys, qüestió que implica el manteniment d'un paisatge forestal format per matollars i on s'ha de destacar el risc d'erosió, important sobretot en els sectors amb més d'un 30% de pendent.

L'incendi de més extensió va ser el de juliol de 1991, que va tenir lloc al sector nord de la unitat (des del Pas de l'Ase fins a la Figuera) i que va calcinar un total de 1.358,19 ha dels municipis de la Figuera, el Molar, la Torre de l'Espanyol, el Lloar i Garcia. D'aquestes hectàrees calcinades, un total de 741,15 eren arbrades i 617,04 no arbrades. La superfície arbrada calcinada en aquest incendi es corresponia a espais que no s'havien cremat cap vegada des de l'inici de la seva recuperació com a superfície forestal, arran de l'abandonament de conreus. En canvi, les hectàrees no arbrades calcinades es corresponien a àrees on l'abandonament de l'activitat agrícola havia estat més recent, o àrees que ja s'havien cremat en incendis ocorreguts en anys anteriors.

El sector sud tampoc no es va escapar dels grans incendis forestals. Així, l'agost de 1976 es produí un incendi de 647 ha que va cremar bona part d'aquestes serres situades entre el Pas de l'Ase i les Camposines, la majoria arbrades (580 ha), amb el consegüent important canvi en la fesomia del paisatge.

L'evolució dels nuclis urbans presents en aquesta unitat (la Figuera, el Lloar, el Molar i Garcia), com en altres regions rurals, ha es-

314

Com la majoria dels nuclis interiors de les Terres de l'Ebre, el nucli urbà de Garcia no ha tingut canvis significatius al llarg del segle xx. La seva posició elevada també fa que sigui un bon mirador de les terrasses fluvials d'aquest tram del riu Ebre. Òscar González, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

tat insignificant, ja que pràcticament no hi ha hagut variacions en l'estructura i la fisonomia global dels pobles des del principi del segle xx.

El poble de Garcia, gràcies a la seva privilegiada situació geogràfica, va estar poblat des de molt antic, primer pels ibers (jaciment de la Roca del Sol). Després fou vil·la romana, per passar més tard a ser habitada per població morisca. Amb la conquesta cristiana del territori, es mantingué la població autòctona, i després de passar pel domini de diverses famílies durant l'edat mitjana, és amb els ducs de Cardona que el nucli de poblament passà a ocupar el lloc actual, més elevat, per poder-lo defensar millor. Com la majoria dels nuclis interiors de les Terres de l'Ebre, el nucli urbà de Garcia no ha tingut canvis significatius al llarg del segle xx. A causa del despoblament motivat per la crisi del món rural, la Guerra Civil i les expectatives més bones que la industrialització presentava en altres indrets del territori, el poble de Garcia va anar perdent població, amb el consegüent abandonament de part del parc immobiliari del nucli. En els darrers anys, s'aprecia un lleuger increment demogràfic (41 nous habitants entre el 2000 i el 2007) que comporta la reocupació, i en alguns casos la rehabilitació, d'habitatges fora

d'ús, així com alguna petita nova promoció immobiliària en el si del mateix nucli urbà, sense que això representi cap variació destacable en el paisatge urbà.

Organització i dinàmica actual del paisatge

La serra del Tormo és un territori amb un paisatge força homogeni. La vegetació natural hi predomina pràcticament arreu. Les brolles de romaní, a vegades arbrades amb pins, sobretot als sectors d'obaga, recobreixen el terreny i posen de manifest un dels agents condicionants del paisatge més importants: els incendis forestals. L'activitat agrícola, antigament força estesa per tots els racons de la serra, avui resta localitzada als sectors amb sòls més favorables i a les immediacions de les localitats com la Figuera, el Molar, Garcia i la Torre de l'Espanyol.

La visió més singular d'aquesta unitat es contempla des del Priorat històric, des d'on s'aprecia el fort contrast dels cingles calcaris grisencs amb les pissarres i els gresos bruns del Carbonífer, una

repetició d'una combinació característica i present a moltes altres muntanyes veïnes però que no deixa de captivar l'observador per la seva presència imponent.

La presència de feixes esglaonades amb murs de pedra seca, avui abandonades i recobertes per la vegetació (visibles a causa dels successius incendis forestals), és una altra característica del paisatge de la serra i testimonia la intensa activitat agrícola que hi va tenir lloc sobretot el darrer terç del segle XIX.

L'espècie que gaudeix de més presència és el romer, generalment molt esclarissat per la migradesa del sol. Aquest tipus de vegetació és el resultat de la ja esmentada elevada incidència dels incendis forestals. De la mateixa manera la vegetació natural ha recuperat l'espai perdut antigament i guanya estructura i densitat en aquells indrets més inaccessibles, on s'han anat abandonant els conreus marginals. Els cingles i les àrees més rocoses allotgen una rica vegetació rupícola, generalment de caràcter mediterrani, encara que als indrets més elevats també apareixen espècies eurosiberianes.

Atesa l'alta freqüència d'incendis forestals, a la propagació dels quals ajuda la presència dels forts vents de mestral, en previsió de la possible generació de més focs, tota la unitat forma part d'un perímetre de protecció per a la prevenció dels incendis forestals que engloba la serra del Tormo i la serra del Montsant.

Simbòlicament, la unitat de la serra del Tormo representa la divisió de la comarca de la Ribera d'Ebre en dues parts: una al sud, més agrícola, més temperada, més ben comunicada i amb paisatges més oberts; i una al nord, més industrial, climàticament més extrema, més aïllada i amb paisatges més encaixonats.

La pràctica agrícola es veu molt dificultada, a la major part del territori, per un substrat litològic molt rocós i difícilment aprofitable. Tot i que la major part de la unitat havia sostingut conreus durant el segle XIX, en l'actualitat aquests conreus es restringeixen d'una manera molt aproximada als estrats formats pels materials més tous de gresos, argiles i margues. Els més habituals són la vinya, l'olivera i l'ametller. Als sectors de contacte amb el baix Priorat i la cubeta de Móra es poden trobar conreus de regadiu, sobretot de presseguers i pereres, mentre que al sector de contacte amb la unitat costers de l'Ebre es localitzen algunes plantacions de cirerer.

La pressió antròpica sobre el medi que s'havia manifestat en segles anteriors per mitjà de l'abancament dels vessants i la instal·lació de conreus en feixes avui pràcticament ha desaparegut, malgrat la creació de la Denominació d'Origen Montsant, que sí que origina alguna nova rompuda.

Els nuclis urbans de la unitat són: la Figuera, situada al capdamunt de la serra homònima i que ocupa una posició dominant en la unitat; el Molar, situat als peus meridionals de la serra de la Figuera, en el sector de contacte amb el baix Priorat; el Lloar, situat als peus orientals de la mateixa serra i en contacte amb el Priorat històric, i Garcia, situat al vessant meridional de la serra del Tormo en contacte amb la cubeta de Móra i el baix Priorat, i a l'accés a l'estret del Pas de l'Ase.

*Parc eòlic situat al coll de la Garganta, a prop del cim del Tormo.
Òscar González, Escola d'Art i Disseny de Tarragona*

La principal via de comunicació que passa per aquest territori és la C-12, construïda entre els anys 1960 i 1970 i remodelada els anys 1980 i novament el 2006, de recorregut paral·lel al riu per la seva esquerra, que comunica Ascó i Vinebre amb Garcia. Les diverses obres de construcció i millora del tram de carretera han suposat el desmunt de fragments de serra i la creació d'alguns talussos i passos aeris per salvar barrancs. La línia del ferrocarril entre Reus i Casp avança per aquesta unitat just per la riba dreta de l'estret del Pas de l'Ase.

També cal mencionar la presència de cinc línies elèctriques d'alta i molt alta tensió, associades a l'elevada concentració de centres productors d'energia elèctrica a les unitats veïnes, que la travessen en totes direccions, i les dues torres de comunicacions situades a la punta de lo Guixar o l'Escambellet, el punt culminant de la serra, que són visibles des de la majoria de punts del centre del Priorat i des del nucli de la Figuera.

Per altra banda, els anys 2011 i 2012 es van instal·lar dos parcs eòlics a la serra del Tormo, un al coll de la Garganta (entre els municipis de la Torre de l'Espanyol i el Molar, de tretze aerogeneradors) i l'altre a Barbers (a Ascó, de dotze aerogeneradors), molt visibles des de diversos indrets d'aquesta unitat de paisatge i de les unitats veïnes.

Expressió artística del paisatge

Pel que fa a l'art, el conjunt de la serra del Tormo no ha estat gaire tractat, a excepció del tram del riu Ebre, que travessa la unitat per l'estret del Pas de l'Ase, i els seus voltants.

Sobre aquest indret hi ha diversos autors que l'han descrit, especialment per fer-ne palesa la condició de pas estratègic i dificultós que històricament ha representat.

Bladé i Desumvila suposa l'esforç que li deuria costar al riu Ebre travessar la serra del Tormo:

“Per a excavar el camí actual, li va caldre foradar un estrep de la serra de la Llena i obrir la gorja del Pas de l'Ase, entre el Puig dels Mugrons i la Roca del Sol, que arriben, bessones, a una altura d'uns 300 metres. Potser algun cataclisme produí l'enfonsament i facilità el pas actual de riu.” (Bladé, 1983: p. 17)

El mateix autor recorda, amb motiu de la construcció al final de la dècada de 1960 de la carretera entre Garcia i Vinebre, la dificultat que representava aquest estret del riu per a les comunicacions entre les poblacions situades a una banda i altra, a la vegada que exhorta el lector a visitar les obres de la carretera que aleshores estaven recentment acabades:

“Ara darrerament han pogut veure realitzat el vell somni de tenir una bona carretera, vorejant el riu, que permet d'arribar, en un girant d'ulls, a Garcia i Móra la Nova, o sigui d'enllaçar amb la Nal. 420. Val la pena d'anar a veure la nova carretera riberenca la qual s'entafora en el famós estret dit “Pas de l'Ase” (topònim d'origen àrab), bé que ni els ases podien passar-hi; només els llaguters que seguien la sirga, a peu i amb dificultats.” (Bladé, 1983: p. 17)

Carmel Biarnès i Josep Cid descriuen d'aquesta manera el nucli urbà de Garcia:

“Passant el Pas de l'Ase i el de Barrafemes, ve Garcia amb la vermillor del tossalet coronat de xiprers i la gràcia del conjunt vilatà. Als seus peus reb [sic] les aigües de l'històric riu Siurana.” (Biarnès i Cid, 1984: p. 24)

Una característica apreciada i divulgada, sobretot en el sector del Priorat, és el sector de la serra de la Figuera, per la seva posició orogràfica privilegiada que permet àmplies vistes en totes les direccions.

Una corranda popular del Priorat diu:

“La Figuera n'és molt alta,
Cabassers molt amagat,
la Bisbal en una roca
i Margalef en un forat.”

També referint-se a un dels indrets amb vistes privilegiades proper al poble de la Figuera, Josep Maria Espinàs recull aquests comentaris d'un figuerenc:

“Aquí a prop tenim el coll de Solanes, que li diem el balcó del Priorat, perquè el domina com cap altre punt. [...] Tenim el Priorat als peus. El Priorat que s'ha despertat, que s'ondula suaument i desprèn, tocat pel sol, una boirina color d'aram.” (Espinàs, 1984: p. 245-250)

En la mateixa obra també es descriu el més popular de tots els miradors, no tan sols de la unitat, sinó també d'amplis territoris del Priorat, les Terres de l'Ebre i les Garrigues, l'ermita de Sant Pau:

“A dalt de tot, l'ermita. I el panorama. Un sensacional —un adjectiu simplement exacte— panorama circular. En Joan afirma: —Diu que d'aquí estant es veuen set províncies. [...] L'extensió visible és immensa i anem girant, a poc a poc, sobre nosaltres mateixos. El

Montsant és rosat, més enllà la serra de la Llena ja té la grisor de l'acer. I reclamant per damunt de tot la nostra atenció l'Ebre. L'Ebre brilla fredament en el capvespre, i se'ns fica als ulls la seva ampla volta —una volta que, amb aquesta perspectiva, fins ara només havíem vist en els mapes.” (Espinàs, 1984: p. 243)

Valors en el paisatge

La presència de tres espais naturals protegits dins la delimitació de la unitat de paisatge de la serra del Tormo posa en relleu el pes que els valors naturals i ecològics tenen en aquest paisatge, tant per si mateixos, com pel fet d'esdevenir un connector entre els grans sistemes naturals del Port i la serra del Montsant. De fet, un dels principals valors de la serra del Tormo és la seva funció de gran connector ecològic entre la serra de Montsant i el Pas de l'Ase, a l'Ebre, ja que tot el conjunt orogràfic forma part de l'alineació principal del braç interior de la Serralada Prelitoral.

L'espai protegit de més extensió és l'espai d'interès natural (EIN) Pas de l'Ase, del qual un 95% (7.337 ha) és inclòs en aquesta unitat de paisatge. Aquest EIN s'estén des del pic de l'Àguila, al sud de l'estret del Pas de l'Ase, fins a la serra de la Figuera.

Un dels valors naturals i ecològics amb més interès d'aquest EIN és el sector de l'estret del Pas de l'Ase, on la presència del riu Ebre permet l'aparició de vegetació de ribera, formada per alberedes i pollancredes, així com de tamarigars. La presència d'unes formacions exuberants vora el riu contrasta fortament amb la migrada població vegetal que recobreix els cingles que es despengen des del Tormo, al nord, i el pic de l'Àguila, al sud, vers el riu.

A l'extrem sud de la unitat, hi ha 756,7 ha que han estat incloses, amb la darrera delimitació de la xarxa Natura 2000, a l'EIN Serres de Pàndols-Cavalls, que continua vers el sud-oest, ja a la unitat de paisatge del mateix nom.

Un petit fragment (65 ha) de l'EIN Riu Siurana i Planes del Priorat, el corresponent al tram final del riu Siurana en el seu aiguabarreig amb el riu Ebre, queda inclòs en aquesta unitat de la serra del Tormo.

A més, l'aiguabarreig entre el Siurana i l'Ebre és inclòs a l'Inventari de zones humides de Catalunya. Aquest espai, de 9,3 ha, es caracteritza per presentar unes terrasses fluvials importants i un tram final del Siurana gairebé sempre inundat. La vegetació dels marges està formada per canyissar i arbres de ribera més o menys aïllats. Més allunyat de l'aigua, el bosc de ribera està més ben constituït i s'hi localitzen espècies com el tamariu (*Tamarix sp.*), el freixe (*Fraxinus angustifolia*) i el salze (*Salix sp.*). L'expansió dels conreus adjacents en detriment de la vegetació dels riberals va motivar-ne la inclusió a l'inventari.

En l'àmbit dels valors històrics, cal destacar que el conjunt de la serra del Tormo va ser escenari de la batalla de l'Ebre. Al sector nord de l'estret del Pas de l'Ase, hi ha un conjunt de trinxeres que va construir l'exèrcit republicà, i que es troben a uns 500 m de l'ermita de Sant Pau de la Figuera. Aquest indret va ser, durant

Tram final del riu Siurana; al fons, la serra del Tormo. Òscar González, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

un temps, el lloc d'observació i de comandament de la batalla de l'Ebre per part de l'exèrcit republicà.

Cal esmentar, també, com a valors històrics, la riquesa en construccions rurals de pedra seca i de masos, que evidencien la intensa activitat agrícola i forestal de fins a mitjan segle passat, quan fins i tot els indrets més aspres i rocallosos eren conreats. Aquests valors, sobretot, es concentren al sector sud de la unitat.

La presència de diversos assentaments de l'època ibera mostra que aquest territori té una llarga història d'humanització. El jaciment més estudiat i conegut és el poblat iber de Sant Miquel (Vinebre), del segle I aC, que s'alça a la riba esquerra del riu Ebre a sobre del Pas de l'Ase, i en el qual es conserven restes d'un conjunt d'estructures que podrien correspondre a una espècie de fortí, amb una funció defensiva i de control de l'estret del Pas de l'Ase. Altres assentaments ibers, històricament importants per bé que menys estudiats i coneguts, són el poblat de la Roca del Sol (Garcia), diversos hàbitats ibers aïllats (els Mugrons i Barber Medina, tots dos al municipi d'Ascó), així com un punt de guaita de la mateixa època (Roca de l'Ortiga, a Ascó).

De l'època romana hi ha restes de les vil·les romanes d'Asclines (Ascó) i de Garcia (Garcia).

Entre els valors religiosos i espirituals de la serra del Tormo destaquen, a més de l'ermita de Sant Pau (al municipi de la Figuera), les ermites de Santa Madrona i Sant Jeroni i el seu entorn, al municipi de Móra d'Ebre. L'ermita de Sant Jeroni, d'origen medieval, va ser construïda al damunt d'una font i, de fet, l'altar queda perpendicular a la pedra d'on brolla l'aigua. A tan sols un metres, separada per un passeig de xiprers centenaris, s'erigeix l'ermita de Santa Madrona. A la part nord del riu Ebre hi ha, en contacte amb la unitat costers de l'Ebre, les ermites de Sant Miquel, a Vinebre, reconstruïda pels cartoixans de Scala Dei l'any 1680 damunt d'unes ruïnes d'origen templer del segle XII, i l'ermita de Sant Antoni de Pàdua, a la Torre de l'Espanyol. Al bell mig del subsector nord de la unitat, hi ha l'ermita de Santa Magdalena a Garcia, on cada disset dies després de Pasqua s'hi realitza una romeria des del poble.

Vinculada amb la dominació templera, destaca l'ermita de Sant Bartomeu, a les Camposines (la Fatarella), situada al límit amb la unitat de l'altiplà de la Terra Alta.

En relació amb els valors simbòlics i identitaris destaca el perfil emblemàtic que representa el conjunt de la unitat, tant per als habitants dels costers de l'Ebre, com dels de la cubeta de Móra, els del baix Priorat i els del Priorat històric, per als quals aquesta serra forma part del seu espai quotidià. D'aquest conjunt ressalten amb un major simbolisme la Picossa i el cim de Santa Magdalena (Móra d'Ebre), i el Tormo (la Torre de l'Espanyol / Garcia).

També destaca el poble de la Figuera, un nucli estructurat en forma de paller, amb el campanar a dalt de tot. El seu perfil és molt característic i és un referent identitari per a la població de la part més oriental de la serra del Tormo.

Associat als valors simbòlics i identitaris de l'àmbit fluvial de l'Ebre, s'han identificat l'estret del Pas de l'Ase, el camí de sirga, i les sènies de Garcia.

Amb relació als valors d'ús social s'han identificat les activitats relacionades amb la navegabilitat del riu Ebre, les àrees de lleure de l'ermita de Sant Antoni (la Torre de l'Espanyol), l'ermita de Santa Magdalena (Garcia) i de Sant Jeroni (Móra d'Ebre), on cada any se celebren diversos aplecs i trobades, i sis rutes per fer a peu o amb bicicleta.

Els valors productius del paisatge de la serra del Tormo es relacionen amb les activitats turístiques vinculades a la navegabilitat del riu, al camí de sirga i als escenaris de la batalla de l'Ebre, tot i que encara no estan suficientment desenvolupades. També són un valor productiu els conreus de fruita dolça a les terrasses de l'aiguabarreig del riu Ebre i del riu Siurana, les vinyes a la vall del riu Siurana en contacte amb el baix Priorat i els fragments de conreu d'olivera a l'entorn de Garcia i a les obagues del sector sud-oest de la unitat.

Amb relació als valors estètics del paisatge, destaca el perfil emblemàtic que genera el conjunt de la serra del Tormo, juntament amb els contrastos de roca i vegetació que es creen a l'estret del

318

L'ermita de Sant Antoni de Pàdua, al municipi de la Torre de l'Espanyol, és un dels elements amb valors religiosos i espirituals de la serra del Tormo. Òscar González, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Pas de l'Ase, que també conté fragments de bosc de ribera, i als cingles del Tormo, així com els boscos a les obagues de Vinebre a la Torre de l'Espanyol i a les obagues del sector sud-oest de la unitat. Els pendents emboscats que contacten la cubeta de Móra i el baix Priorat i que donen pas als cingles calcaris contribueixen d'una manera important a la diversitat paisatgística.

La visió més aspra, que es té des de l'oest i des del nord, de les zones ocupades majoritàriament per brolles, es veu compensada per la presència de geofomes interessants al Tormo, a l'estret del Pas de l'Ase i a la Picossa i el cim de Santa Magdalena.

Un valor estètic singular d'aquesta unitat és la boira que en els mesos hivernals apareix a l'estret del Pas de l'Ase, que genera paisatges espectaculars quan penetra cap a la cubeta de Móra.

La presència de la làmina d'aigua que forma el riu Ebre al seu pas per l'estret del Pas de l'Ase atorga a aquesta unitat una particularitat especial. El contrast entre l'aigua i la vegetació de ribera associada amb els grisos de la roca calcària esquitxada de petits verds de la vegetació rupícola o fragments de brolles dóna lloc a una variabilitat paisatgística que, en tot l'àmbit de les Terres de l'Ebre, només es torna a repetir a la unitat de Barrufemes.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Amb relació als punts d'observació del paisatge, per la seva relativa accessibilitat i popularitat, destaquen el de l'ermita de Sant Pau i el de la punta del Guixar, ambdós propers al poble de la Figuera; els situats a l'entorn de la C-12 al costat del poblat iber de Sant Miquel, habilitats pel Departament de Territori i Sostenibilitat de la Generalitat de Catalunya, i el de l'ermita de Sant Jeroni.

La punta del Guixar o l'Escambellet és el vèrtex més alt de la serra de la Figuera, a menys d'un quilòmetre del poble. S'hi pot arribar per un camí rural que parteix de la carretera T-730, sortint de la Figuera en direcció al Molar. L'indret, típicament carener, s'identifica per la presència de torres de comunicacions. La panoràmica que s'hi divisa és pràcticament circular però destaca, en especial, la vista sobre la comarca del Priorat en direcció est. Des d'aquest punt es poden identificar molts dels pobles de la comarca.

La punta de Sant Pau és un dels indrets amb vistes més espectaculars del Priorat. Malgrat la seva altitud discreta (628 m), gaudeix de vistes circulars a tot el voltant de l'ermita de Sant Pau, ubicada al punt culminant. Popularment s'anomena el mirador de les Set Províncies, perquè es diu que s'albiren terres de les demarcacions de Barcelona, Tarragona, Lleida, Osca, Saragossa, Terol i Castelló. L'accés, senyalitzat, és un camí sense asfaltar que surt de la carretera T-730, entre la Figuera i el coll de la Torre. A més de l'ermita, a 500 m en direcció sud-oest es poden visitar les trinxeres que l'exèrcit republicà va bastir durant la Guerra Civil.

Els punts d'observació situats a l'entorn de la C-12 al costat del poblat iber de Sant Miquel van ser habilitats pel Departament de Territori i Sostenibilitat de la Generalitat de Catalunya, en el marc de

les obres de condicionament de la C-12, al seu pas per l'estret del Pas de l'Ase. Des d'aquests miradors sobretot es pot contemplar el conjunt que forma el riu Ebre i els cingles calcaris, conjuntament amb fragments de bosc de ribera.

El punt d'observació de l'ermita de Sant Jeroni és interessant perquè ofereix panoràmiques sobre les unitats de cubeta de Móra i baix Priorat, i en dies clars fins i tot més enllà (muntanyes de Tivissa-Vandellòs, serra de Llaberia i Priorat històric).

Hi ha diverses rutes per a l'observació i gaudi del paisatge de la unitat. Totes les carreteres que hi circulen ofereixen unes perspectives molt interessants:

— Del coll de la Torre al Molar, passant per la Figuera, per la T-730, que permet contemplar una de les característiques principals del paisatge de la serra del Tormo, que és la diferència existent en la coberta vegetal de les obagues, poblades de pinedes de pi blanc i alguns retalls d'alzinar, en contrast amb les solanes, caracteritzades pel predomini de les brolles que s'han originat a partir dels incendis de les dècades de 1980 i 1990. Aquest recorregut, a més, permet l'accés als miradors de Sant Pau i de l'Escambellet.

— L'Eix de l'Ebre (C-12), entre Garcia i Vinebre, a través dels estrets del Pas de l'Ase, resseguint el curs fluvial de l'Ebre i els seus retalls de bosc de ribera, que queden escanyolits enmig dels cingles que descendeixen a banda i banda.

— Del Molar a Garcia, per la T-731, on es pot contemplar el pas dels conreus de regadiu de la vora del riu Siurana fins a les vinyes i les brolles de l'entorn del Molar, passant per conreus de secà abandonats i ocupats per bosquines esclarissades de pi blanc. A la vegada, des d'aquesta ruta es pot contemplar el sector meridional de les unitats Priorat històric i baix Priorat, i, en dies clars, fins a la serra de Llaberia, les muntanyes de Tivissa-Vandellòs i les serres de Cardó-Boix.

— L'N-420, al seu pas pels estrets del riu Sec, on es poden contemplar les bosquines dels vessants meridionals de la serra del Tormo.

Un nombre important de senders arranats amb diversos programes de senyalització turística del medi rural permeten rutes a peu de dificultat baixa o mitjana, amb molts al·licients paisatgístics. Les que s'integren totalment o parcialment en la unitat són el sender de la Vilella Baixa a la Figuera, el sender del Peu de la Roca, el sender de la Figuera a Cabacés i el sender de la font del Minfami. Sobretot, però, destaca el GR-171, que permet creuar la unitat de sud a nord pel vessant sud.

Possible evolució del paisatge

És previsible que els incendis forestals seran els agents principals en l'evolució del paisatge. Al mateix temps, mentre no es produeixin incendis, la reconstrucció de la vegetació i la formació de bosquines i boscos, més estructurats i densos amb el pas del temps, haurien de ser els processos dominants.

Les característiques topogràfiques, d'altra banda, fan que qual-sevol infraestructura o instal·lació de nova creació, ja siguin torres de comunicacions, dipòsits d'aigua o construccions en general, tinguin una elevada visibilitat des d'un ampli marc territorial. Per aquesta raó, és especialment important dur a terme aquestes actuacions amb una cura extrema.

Per altra banda, si se segueixen els mateixos paràmetres demogràfics i socioeconòmics que en els darrers anys, és previsible que urbanísticament el paisatge de la serra del Tormo no canviï substancialment, perquè no es preveuen variacions significatives en la localització residencial ni en la d'activitats econòmiques. En el cas del nucli urbà de Garcia, el creixement futur de nucli sembla que es farà sobretot en la part sud o sud-oest de la població, al llarg d'una de les vies més importants de la població.

D'altra banda, serà interessant observar l'evolució futura dels conreus, considerant que es tracta d'una zona de baixa incidència vitivinícola i de conreus de fruita dolça, amb relació al nucli central del Priorat i a la cubeta de Móra, respectivament. Alguns dels conreus tradicionals, com les oliveres, es troben precisament en perill, ateses les seves condicions econòmiques actuals.

La implantació de nous conreus, incentivats per la Denominació d'Origen Montsant, pot representar un impacte paisatgístic més o menys intens en funció de la localització d'aquests nous conreus, de les metodologies utilitzades per a la rompuda i de l'organització de l'àmbit agrícola. Així mateix, l'expansió del regadiu pels vessants propers a Garcia poden comportar canvis de conreus i noves rompudes, i algunes transformacions tant en l'estructura com en l'aspecte del paisatge actual.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- El foc és un dels principals agents modeladors del paisatge, a causa de l'alt risc d'incendi forestal que afecta el conjunt de la serra del Tormo. Els canvis en el paisatge que provoquen els incendis són importants i a vegades persistents.
- L'abandó de l'agricultura ha provocat una densificació de les masses forestals que dificulta la posada en valor dels marges i d'altres formes d'arquitectura de la pedra seca.

Amenaces

- La implantació de parcs eòlics, en funció de les mesures d'integració paisatgística aplicades, pot modificar el paisatge del conjunt de la unitat i d'algunes unitats veïnes, no només per la presència dels aerogeneradors, sinó per les esteses de línies elèctriques i per l'obertura de les vies d'accés.

Fortaleses

- La incorporació de bona part de la serra dins el Pla d'espais d'interès natural ha de permetre una gestió de l'entorn de manera que es puguin preservar els valors naturals i patrimonials.

Pas de barca del riu Ebre a Garcia. Òscar González, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

320

- La presència de miradors excepcionals sobre els paisatges del Priorat i la Ribera d'Ebre (l'ermita de Sant Pau o el balcó del Priorat), amb grans perspectives, suposen uns elements molt importants per al gaudi paisatgístic del territori de la Catalunya meridional.
- L'escassa pressió antròpica actual pot tenir efectes positius en la preservació del paisatge de la serra. Si l'acció humana s'orienta cap a activitats com el turisme, que necessiten un patrimoni cultural i natural, els resultats poden ser molt favorables per al desenvolupament local de les poblacions de la serra.

Oportunitats

- La gran importància que té la serra del Tormo com a connector ecològic entre la serra del Montsant i el Port representa una oportunitat per mantenir-ne els valors naturals.
- L'èxit de la navegabilitat del riu Ebre pot repercutir positivament en la revaloració dels elements del paisatge propers al riu.
- Les trinxeres i altres elements relacionats amb la batalla de l'Ebre poden convertir-se en una oportunitat per recuperar el valor del paisatge de la unitat.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), els criteris i les accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

OQP 3.1

Un paisatge natural ben conservat, amb qualitat paisatgística, i amb el manteniment dels valors simbòlics i identitaris que conté, posat a l'abast de la ciutadania perquè en gaudeixi

La serra del Tormo és un paisatge de baixa muntanya mediterrània amb un relleu abrupte, amb altituds moderades que no arriben als 700 m i que forma uns vessants i unes cingleres que són visibles des de molts punts del Priorat, des de la cubeta de Móra i des dels costers de l'Ebre. Constitueixen, a més, una de les façanes paisatgístiques principals de la Ribera d'Ebre, amb elements geològics emblemàtics com el Tormo o la Picossa.

Vinculat a la geologia de la zona, a l'entorn del Molar hi ha restes d'edificacions d'antigues explotacions mineres, l'origen de les quals es remunta a ben antic, i que actualment es troben en procés de degradació.

Els valors ecològics queden reconeguts en la inclusió de bona part de la unitat en l'EIN Pas de l'Ase, sobretot pel paper que té de connector biològic entre el Montsant i les serres de Pàndols i de Cavalls, i el Port.

La superfície forestal representa el 81% de la unitat, sobretot amb brolles de romaní que ocupen grans extensions del territori, a vegades recobertes per pinedes de pi blanc. Només a les obagues dels vessants septentrionals i occidentals hi ha clapes d'alzinars. Es tracta d'una unitat molt afectada per grans incendis forestals a les dècades de 1980 i 1990.

L'espai agrícola està restringit sobretot als vessants orientals, en contacte amb la cubeta de Móra i el baix Priorat, o bé a l'entorn dels nuclis urbans del Molar i la Figuera, i principalment s'hi coneixen ametllers, oliveres i vinya. Associat a aquesta activitat, la unitat presenta diversos elements de l'arquitectura rural de la pedra seca, actualment abandonats.

Històricament, sobretot a l'entorn del riu Ebre, el territori havia estat poblat amb diversos assentaments ibers, que actualment es troben en procés de deteriorament, a excepció del poblat de Sant Miquel, a Vinebre, on s'han fet diverses intervencions.

L'existència de diverses ermites confereix a la unitat de paisatge un conjunt de valors religiosos i espirituals, a més de valors d'ús social, sobretot per als habitants dels nuclis de la unitat mateixa, així com d'unitats veïnes.

La presència del riu Ebre a l'estret del Pas de l'Ase és un dels paisatges més interessants i el més vist d'aquesta unitat, ja que la carretera C-12 (Eix de l'Ebre) creua aquesta serra als peus del Tormo.

Criteris

- Gestionar i ordenar les masses forestals del nord i oest de la unitat per tal millorar-ne l'estructura i fer-les més resistents davant

el risc d'incendis forestals, i garantir alhora un paisatge natural amb una vegetació pròpia del domini biogeogràfic que els correspon.

- Vetllar pel manteniment de les àrees agrícoles que romanen als vessants de les serres, atesa la seva funció d'aportació de biodiversitat i de prevenció d'incendis forestals.
- Evitar les actuacions agressives en vessants de pendent excessiva i alta visibilitat des dels nuclis de població o des de les vies de comunicació.
- Preservar els cingles i els perfils emblemàtics contra actuacions agressives i elements artificials que en dificultin o distorsionin la visió i la contemplació, mantenint d'aquesta manera la seva condició de referent estètic, simbòlic i identitari per a una part dels habitants del territori.
- Recuperar i revalorar el patrimoni històric vinculat a la cultura ibera i a la mineria.
- Gestionar integralment i adequadament els marges fluvials de l'Ebre al seu pas per l'estret del Pas de l'Ase, afavorint la recuperació de la vegetació de ribera, per tal de millorar-ne l'estat ecològic i l'aportació a la diversitat paisatgística.

Accions

- Elaborar un pla de prevenció d'incendis forestals (PPI) integral per a tota la unitat de paisatge, partint de la base d'una gestió i ordenació sostenibles de les masses forestals i aprofundint en el paper de la ramaderia extensiva per millorar-ne l'estructura i per fer-les més resistents als incendis forestals.
- Dur a terme un inventari del patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca de la serra del Tormo per tal de garantir-ne la conservació i de posar aquest patrimoni a l'abast del conjunt de la població perquè en gaudeixi i en tregui un rendiment econòmic.
- Elaborar un projecte de restauració integral dels assentaments ibers que conté la unitat, així com del patrimoni industrial de la mineria de l'entorn del Molar, per tal d'aportar nous elements en el paisatge que permetin explicar-lo i entendre'l millor.
- Estudiar el nou disseny de les línies elèctriques d'alta i molt alta tensió que travessen l'interior de la unitat per tal de fer-les menys visibles, especialment les que passen a prop de l'estret del Pas de l'Ase.
- Consolidar els voltants de les ermites de Sant Pau, Santa Madrona, Sant Jeroni, Sant Miquel, Sant Antoni de Pàdua i Santa Magdalena a Garcia per a l'ús públic entre els habitants de la zona que s'hi acosten.

- Consolidar, per les perspectives panoràmiques que ofereixen sobre el paisatge, els miradors de Sant Pau de la Figuera, de la punta del Guixar, els situats als marges de la C-12 i el de l'ermita de Sant Jeroni, i senyalitzar els recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics:

- a) Garcia-el Molar-la Figuera-coll de la Torre
- b) El Masroig-el Molar-el Lloar-Gratallops
- c) Garcia-Vinebre

QQP 3.2

Uns nuclis urbans petits i compactes i amb uns accessos endreçats i nítids en la transició vers els espais forestals, que mantinguin en el seu desenvolupament els trets identitaris propis de l'arquitectura rural del lloc

La serra del Tormo es caracteritza per ser un territori poc habitat on la població es concentra en els pobles del Lloar, el Molar i Garcia, en una localització perifèrica respecte a les serres, així com a la Figuera, situada al nord de la unitat. L'existència d'aquests nuclis urbans compactes i amb perfils i identitats propis permet mantenir l'essència d'aquest paisatge, i haurien de mantenir un creixement ordenat que conservi els valors urbanístics i patrimonials, amb tipologies pròpies del lloc, i evitar la dispersió d'elements urbans construïts a la perifèria.

Críteris

- Mantenir la compacitat dels nuclis urbans i evitar-ne la dispersió o l'aparició d'elements no concordants en cada nucli urbà.
- Protegir els perfils i les façanes dels nuclis urbans, evitant que qualsevol actuació, amb alçades i tipologies no concordants, en desvirtui el conjunt paisatgístic.
- Vetllar perquè en el procés de tramitació i aprovació dels instruments de planejament urbanístic municipal es garanteixi la preservació de la compacitat dels nuclis urbans i l'encaix de les noves construccions en el paisatge urbà preexistent.

Accions

- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats, amb l'objectiu de conservar i, si s'escau, restaurar integralment la façana urbana dels nuclis de Garcia i el Molar, i millorar-ne estèticament els accessos i els límits urbans.

4. Riberes de l'Algars

Comarca:

Pertany íntegrament a la comarca de la Terra Alta.

Superfície:

14.173,4 ha.

Municipis:

Aquesta unitat la integren diversos municipis: el terç occidental de Batea, la totalitat de Caseres, la meitat nord-occidental d'Horta de Sant Joan i el terç nord d'Arnes.

322

Plantació d'oliveres joves a prop d'Horta de Sant Joan. Lluís Vives, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Trets distintius

- Paisatge modelat pels relleus terciaris i per l'encaix de la xarxa hidrogràfica estructurada pel riu d'Algars, que fa de límit oest de la unitat i al qual menen els diversos barrancs i valls que descendeixen del tossal de Mudèfer i de la serra dels Pesells, i que conjuntament li confereixen un aspecte de suaus ondulacions que es repeteixen de cap a cap de l'altiplà.
- Al sud hi apareixen uns plans, els plans d'Horta, intensament aprofitats per l'agricultura de secà, i on encara es pot observar el tradicional paisatge de la trilogia mediterrània, amb conreus de cereal, vinya i olivera (i també ametller).
- Els barrancs i fondos del sector nord de la unitat, generalment reblerts per a l'aprofitament agrícola amb conreus majoritàriament de vinya, que s'encaixen en el relleu.
- Paisatge eminentment agroforestal, amb diversitat de conreus de secà on recentment ha pres protagonisme el conreu de la vinya adscrit a la Denominació d'Origen Terra Alta, tot i que hi ha sectors que mantenen la trilogia mediterrània.
- Els nuclis urbans mantenen la seva fesomia rural a causa de l'escàs dinamisme urbanístic de la zona, que s'ha centrat en la rehabilitació i en la construcció de nous equipaments turístics de baixa densitat. Els nuclis d'Arnes i Horta de Sant Joan destaquen pels seus valors històrics i estètics.

Mirador

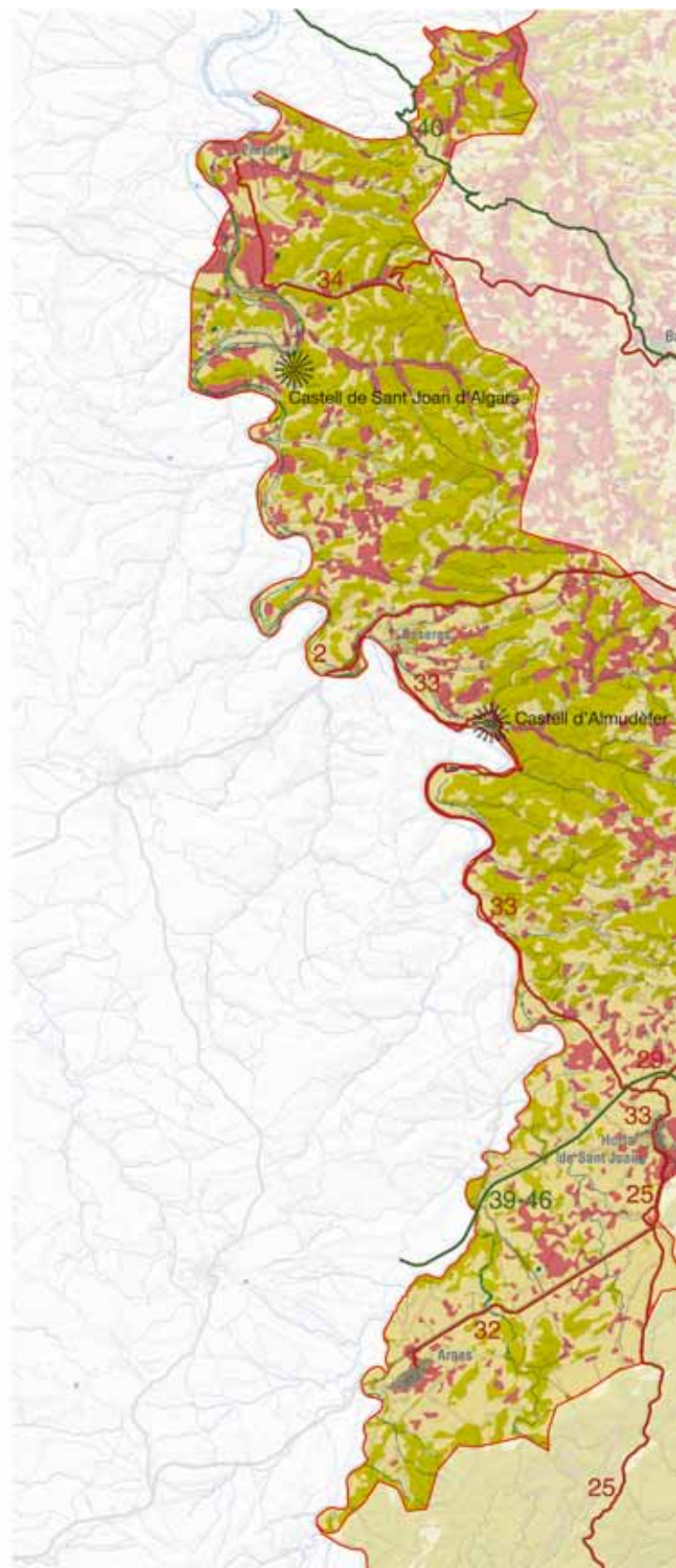
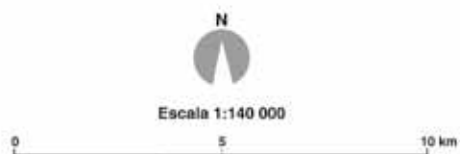
Itinerari motoritzat

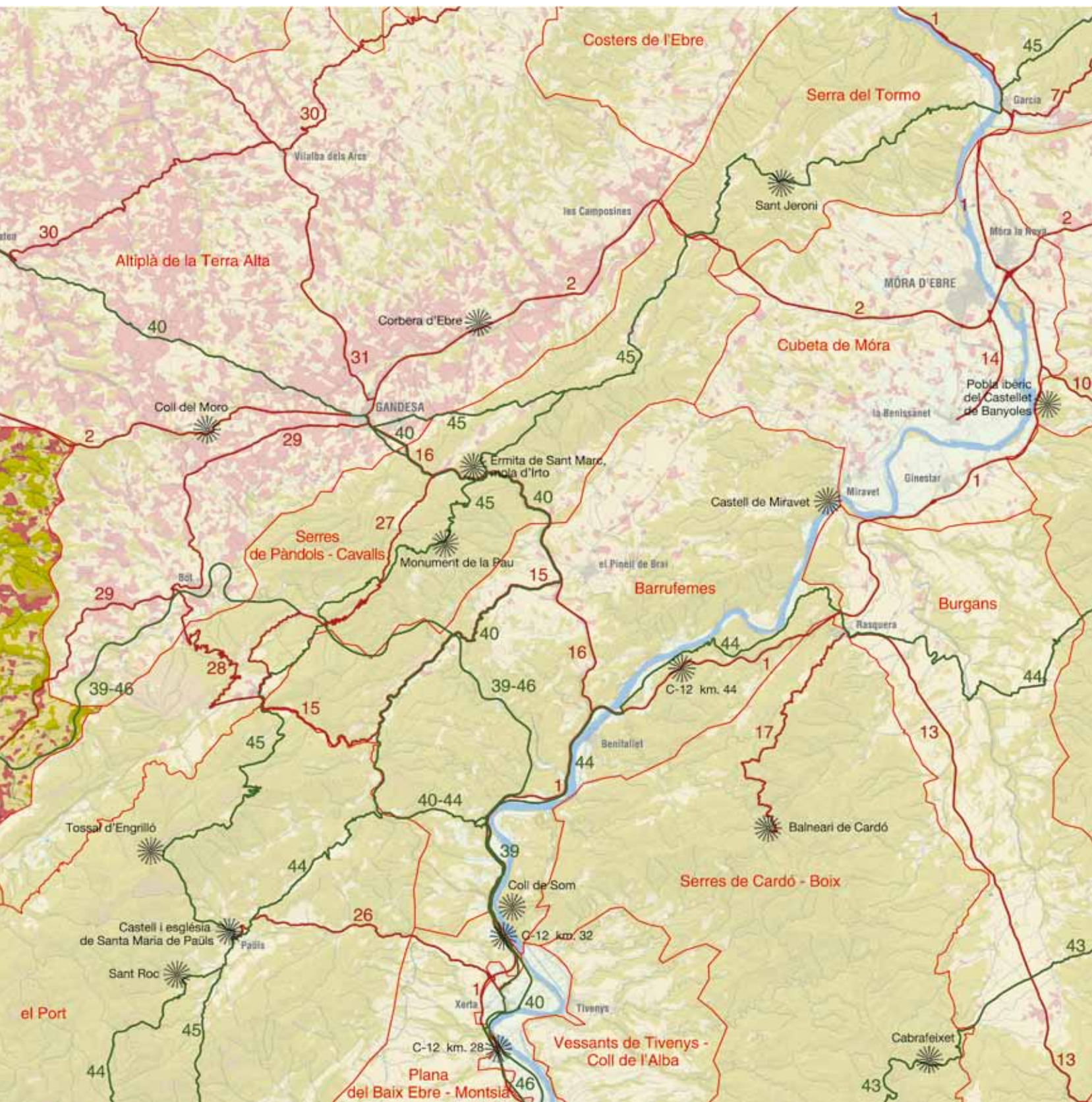
- 2 N-420, entre Caseres i Falset
- 25 Camí d'Horta de Sant Joan al mas de la Franqueta
- 29 TV-3531, T-334, de Gandesa a Horta de Sant Joan
- 32 T-334, T-330, d'Horta de Sant Joan a Arnes
- 33 TV-3341 i camí rural, d'Horta de Sant Joan a Caseres
- 34 C-221 i camí rural, de Batea a Pinyeres

Itinerari no motoritzat

- 39 Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre
- 40 Camí de Sant Jaume de l'Ebre
- 46 GR-99

324

Elements naturals que constitueixen el paisatge

Les riberes de l'Algars es caracteritzen per un relleu lleugerament abrupte generat per la presència de nombroses rieres i torrents, sobretot a l'extrem nord i central de la unitat. Al sud, entre Horta de Sant Joan i Arnes, el relleu és menys marcat i els pendents menors, en un sector conegut com els plans d'Horta.

El riu d'Algars fa de límit administratiu entre Catalunya i Aragó, però a l'altre costat del riu hi ha un paisatge semblant al de la banda administrativa catalana. En els marges d'aquest riu predominen les graves, les sorres, els còdols i els llims, i localment també s'hi localitzen blocs.

Des del tossal de Mudèfer i la serra dels Pesells descendeixen, gairebé paral·lelament, un seguit de barrancs de poc recorregut i de perfil mitjà. Els materials geològics d'aquesta unitat, que en conjunt són tous i poc resistents a l'erosió, han donat lloc a una forma general caracteritzada per relleus ondulats per l'erosió fluvial.

El clima que predomina a tota la unitat és el mediterrani subàrid, amb una temperatura mitjana anual al voltant dels 15 °C i una humitat relativa compresa entre el 65% i el 70%. La mitjana pluviomètrica se situa a l'entorn dels 650 mm anuals, i les estacions més plujoses són la primavera i la tardor. L'època estival es caracteritza per ser la més seca i el mes més plujós acostuma a ser el maig. El vent predominant és de direcció oest, o de ponent, en tractar-se d'un relleu obert cap a la depressió de l'Ebre i tancat per la banda de mar pel massís del Port.

326

La hidrografia està caracteritzada per la presència del riu d'Algars, que estructura la unitat i al qual tributen tot un seguit de barrancs, o fondos, de petit recorregut. Mentre que el riu d'Algars, en néixer al Port, acostuma a portar aigua bona part de l'any, per bé que cap cabal espectacular a excepció dels períodes de pluges fortes, els barrancs que hi menen són completament secs. És més, des de les capçaleres fins al tram final, quasi sempre són ocupats per conreus, atès que és aquí on s'acumulen les millors terres en gaudir d'una certa disponibilitat d'aigua freàtica per mitjà de pous i sínies.

El riu d'Algars s'origina al vessant nord del mont Caro i és afluent del Matarranya per la dreta, prop de Nonasp, a la comunitat d'Aragó. El territori també és travessat per nombrosos barrancs que després de fortes pluges enriqueixen el cabal del riu d'Algars, juntament amb les aigües del riu dels Estrets.

Entre els barrancs destaquen, al sud, el riu dels Estrets, el barranc de les Vinyasses i el dels Vilans; al centre, el barranc de Mala-rama, el de vall de Bot i el de vall de Gandesa; i al nord, la vall de les Torres, i els barrancs dels Plans, el de Sant Joan, el de l'Aubanell, la vall de les planes de Pinyeres i la vall de la Mascarosa, que tanca la unitat pel nord i és el límit administratiu amb l'Aragó.

La unitat de les riberes de l'Algars es troba esquitxada bàsicament per dos tipus de vegetació, ja sigui natural o de tipus agrícola. La vegetació natural està constituïda per pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*), amb sotabosc de màquies i garrigues o bé de brolles calcícoles. Pel que fa a la vegetació agrícola, predomina sobretot la vinya (23% de la unitat) i els fruiters de secà (30%), principalment olivera (*Olea europaea*) i ametller (*Prunus dulcis*).

El riu d'Algars fa de límit administratiu entre Catalunya i Aragó. Lluís Vives, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Evolució històrica del paisatge

Diverses restes històriques constaten la presència humana en aquesta unitat des de molt antic. Les restes de poblats trobats fins ara marquen una distribució dels assentaments seguint l'eix del riu d'Algars, que proveïa les poblacions d'aigua, i això constituïa, segons diversos estudis, un dels territoris amb una implantació més antiga de les tribus iberes. Algunes d'aquestes restes s'han localitzat a la Gessera (Caseres) i al tossal del Moro-Pinyeres (Batea), per la banda catalana, i a Castellans (Cretes), Escodines Altes i Escodines Baixes (Massalió), Sant Cristòfol (Massalió) i Sant Antoni (Calaceit), per la banda aragonesa.

Aquests primers assentaments fixos sobre el territori van iniciar les primeres rompudes per a l'establiment d'una agricultura fixa, bàsicament de vinya, olivera i cereal. L'agricultura es practicava a les àrees més properes als assentaments de població i ocupaven extensions força modestes. Les masses forestals s'utilitzaven com a zones de pastura, per extreure'n llenya i fusta, fruits silvestres, i també peces de caça. La minsa activitat agrícola no va significar transformacions profundes en el paisatge preexistent, ja que ocupava poca extensió, i els poblats eren rudimentaris, reduïts i integrats en els paisatges naturals preexistents.

A l'època islàmica els diversos episodis bèl·lics van fer que les riberes de l'Algars es convertissin durant algunes etapes en una terra de ningú, amb la qual cosa es pot imaginar un territori que anà modificant els seus paisatges en funció d'un grau d'humanització del territori més elevat o menys.

A partir del segle XII, les tropes cristianes començaren a poblar part d'aquest territori, tot i que fins al segle XVII es documenta l'existència de població musulmana en aquestes contrades, que convivia amb els pobladors cristians, procedents sobretot de les terres de Lleida. Aquesta situació fa suposar que es recuperà la intensificació dels conreus amb la proliferació de més sistemes de reg. Les riberes de l'Algars van ser territoris poblats pels templers, la

Pinyeres és un dels tres nuclis deshabitats presents a les riberes de l'Algars. Lluís Vives, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

qual cosa va donar origen als nuclis actuals d'Horta de Sant Joan, Arnes, Caseres, Mudéfer, Pinyeres i Algars (aquests tres darrers avui dia despoblats). Al segle XIV i al XV els pobles d'aquesta unitat ja eren els actuals.

Les característiques més rellevants del paisatge de les riberes de l'Algars a començament del segle XVIII estan relacionades amb una feble comercialització dels productes del camp, un autoconsum elevat i uns rendiments escassos, com succeïa arreu de les Terres de l'Ebre. Al llarg del segle XIX, a causa de l'increment de la demanda com a conseqüència de l'augment de la població, els conreus es van estendre per bona part dels vessants dels barrancs, indrets fins llavors no conreats. Aquest fou el període d'expansió del conreu de l'olivera i de la vinya, els dos principals conreus de les riberes de l'Algars. Els conreus de cereals, presents en aquella època, s'alternaven entre files d'oliveres i ametllers. Aquest paisatge agrari de secà es presentava en forma de bancals esglaonats amb marges de pedra seca que remuntaven pels vessants adaptant-se a les irregularitats del terreny. Els conreus dels diversos productes s'anaven alternant segons el criteri del pagès o de les necessitats de cada etapa; com s'ha dit, sovint es distribuïen sembrats enmig de tires d'oliveres, o bé les tires de vinya se situaven encerclant sembrats i camps de llegums. Els fons dels barrancs i de les petites valls, més fàcils de treballar, estaven conreades per oliveres o vinyes, segons l'altitud i la humitat. A més, els fons dels barrancs era on es construïren sènies, normalment als trams intermedis i baixos de les valls. Els espais forestals van ser explotats fins a extrems de pràctica desforestació, la qual cosa va generar processos erosius de certa magnitud, especialment en aquest sector on el material geològic és fàcilment erosionable i els pendents són pronunciats als vessants.

Al final del segle XIX, per l'increment dels preus que es produí com a conseqüència de la davallada en la producció vitivinícola francesa, a les riberes de l'Algars, com a altres sectors de l'interior de les Terres de l'Ebre, el conreu de la vinya és el que agafà protagonisme, per bé que es van continuar mantenint els conreus d'olivera i ametller.

Durant la primera dècada del segle XX, les riberes de l'Algars es veïeren perjudicades per l'arribada de la fil·loxera, que provocà l'abandonament progressiu de bona part dels conreus de les zones de vessants més costeruts. Aquests terrenys van ser ocupats progressivament per brolles i bosquines, de manera que es va tornar a generar un paisatge similar al que hi havia abans de l'aparició del monocultiu de la vinya en aquests sectors.

En els sectors menys costeruts i amb una accessibilitat més bona es va mantenir el conreu, això sí, amb nous tipus. És aleshores quan proliferen els conreus d'ametller i sobretot d'olivera. Així doncs, aquesta situació va configurar durant els anys successius uns paisatges que recuperen, en certa mesura, una organització semblant a la que havien tingut durant el segle XVIII: els mosaics agroforestals constituïts per diversos conreus, amb unes zones forestals als vessants, que, si bé en menor intensitat, continuen sent aprofitades, i uns fons ocupats per conreus (olivera, ametller, cereal), entre els quals progressivament s'hi introduí de nou la vinya (amb peus americans resistents a la fil·loxera).

La Guerra Civil (1936-1939), juntament amb anys de males collites per culpa de la sequera, i la progressiva demanda de mà d'obra d'altres sectors de Catalunya que s'estaven industrialitzant, van provocar que importants contingents humans emigressin de les riberes de l'Algars.

Davant aquesta situació, van aparèixer diverses iniciatives i variants. Com a complement de l'activitat agrícola, s'inicià la construcció de granges d'aviram, sobretot a l'entorn dels nuclis urbans. Les noves plantacions de vinya així com la replantació o recuperació d'oliveres van ser les dinàmiques que marcarien la transformació paisatgística d'aquesta unitat, especialment cap al final de la dècada de 1950. És en aquest període que en aquesta unitat la població disseminada disminuí fins a pràcticament desaparèixer, mentre els nuclis urbans continuaven estancats i sense grans canvis, a excepció de l'aparició de les granges d'aviram.

A partir de la dècada de 1960, per una banda continua l'èxode rural que en successives onades va buidar de població les riberes de l'Algars i, per l'altra, gradualment l'agricultura va entrar en un mercat cada cop més globalitzat. Això va significar que el pagès acabava conreant allò que resultava més ben pagat pel mercat. D'aquesta manera s'explica la proliferació del conreu de la vinya a costa sobretot de l'ametller i els sembrats, que entren en recessió, a excepció dels plans d'Horta, on encara se'n conservava una mostra representativa. El parc edificat es va mantenir sense canvis durant aquesta etapa.

328

A la darrerria de la dècada de 1990 es detecta una certa estabilització, fins i tot recuperació, de la població, sobretot a Arnes i Horta de Sant Joan. Aquesta dinàmica es deu a un incipient procés d'immigració vinculat sobretot al turisme. Aquests dos municipis iniciaren una sèrie d'actuacions encaminades a la consolidació d'un turisme rural capaç d'atreure població interessada en els recursos naturals (el Port), la tranquil·litat de l'entorn i la figura de Picasso (a Horta de Sant Joan). De fet, aquests dos nuclis tenen el 67% de les places turístiques del conjunt de la comarca de la Terra Alta, i des del 2001 fins al 2006 van augmentar lleugerament la població.

És així com la zona de les riberes de l'Algars, que durant molts anys va estar en una situació de regressió econòmica i demogràfica, ha experimentat en els últims temps una certa estabilització socio-econòmica, vinculada sobretot al desenvolupament del turisme rural, que ha significat la revaloració dels paisatges agroforestals i el manteniment dels nuclis urbans.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge de les riberes de l'Algars és un gran mosaic agroforestal on es combinen, amb diferent intensitat, els cultius de secà (majoritàriament de vinya, oliveres, ametllers i cereals) amb la gariga, brolles i bosquines de pi blanc ubicades en els vessants de més pendent. Els diferents tipus de conreus, fruiters de secà (bàsicament ametller), l'olivera, la vinya, el cereal i el conreu de fruita dolça es troben més o menys igualats pel que fa a la superfície que ocupen.

Conreu d'ametllers a prop d'Arnes. Lluís Vives, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Tanmateix, aquest mosaic no és uniforme arreu de la unitat, ja que els conreus i les formes són diverses segons l'orografia. Així, en els sectors més planers del sud, als plans d'Horta, els conreus dominen arreu. En els sectors on el relleu es més trencat, al sector central, els conreus d'olivera, vinya i ametller es localitzen al fons dels barrancs, aprofitant els terrenys més planers i fèrtils. Les bosquines de pi blanc, localitzades en els vessants dels barrancs, hi són més abundants. Al sector nord, el paisatge presenta un aspecte força similar al del sector central, tot i que el conreu de vinya és el que domina el fons dels barrancs.

Les principals dinàmiques actuals del paisatge de la unitat estan sobretot relacionades amb l'evolució del sector agrari i amb la incidència de nous conreus en detriment de les masses forestals que han aparegut sobre parcel·les que ja havien estat conreades, vinculades a l'aparició de nous conreus de vinya. És el cas dels municipis de Caseres i Batea, on a més també s'ha plantat fruita dolça. Aquestes noves rompudes a vegades es fan creant bancals més amples que els existents i respectant poc l'estructura tradicional de les finques, la qual cosa ha suposat l'aparició d'alguns terraplens puntualment impactants. Tot i així, amb el pas del temps aquests terraplens la majoria de vegades es veuen revegetats de manera natural, per la qual cosa es dissimula l'alteració.

Es detecta també un cert abandonament de l'activitat agrícola als vessants més abruptes del centre i nord de la unitat que comporta la proliferació i la continuïtat de la massa forestal, i també en alguns sectors planers del sud, que han passat a ser sòl forestal. Això es deu sobretot a la manca de relleu generacional i a la implantació de sistemes de regadiu en terrenys planers, que provoquen l'abandonament dels terrenys més abruptes en ser menys productius.

Arreu, però, els marges de pedra seca i tota l'arquitectura que s'hi associa (casetes de camp, cisternes) marquen el caràcter del territori. Darrerament, tanmateix, s'han fet terraplenaments en els fons dels barrancs que, sense eliminar completament els marges, sí que n'han reduït el nombre per augmentar la mida dels bancals.

Els nuclis urbans d'aquesta unitat són petits i compactes. Mentre que Caseres se situa a la vora del riu d'Algars i respon a una situació de disponibilitat d'aigua i zona de pas entre el Baix Aragó i la Terra Alta, Horta de Sant Joan i Arnes són nuclis urbans encimbellats a dalt de petits promontoris. Aquestes poblacions (incloses en el catàleg de béns culturals d'interès nacional) contenen un ric i valuós patrimoni arquitectònic que contribueix a reforçar el paisatge urbà, especialment en els nuclis antics respectius.

Destaca en aquesta unitat el fet que hi ha tres nuclis de població deshabitats. Al nord hi ha les restes del nucli de Pinyeres. A la vora del riu d'Algars, hi ha les restes de l'antic llogarret del mateix nom, del qual queden visibles les restes de l'església romànica de la Transfiguració i el castell gòtic de Sant Joan d'Algars. Finalment, al sud-est del nucli de Caseres hi ha les restes de l'antic nucli d'Almudèfer, d'origen islàmic, on destaquen les restes de l'antiga església parroquial de Santa Anna i les ruïnes del castell d'Almudèfer.

La major part de la xarxa viària de l'altiplà està formada per diverses carreteres secundàries que tenen un caràcter local. Només l'N-420, que creua les riberes de l'Algars pel sector central, a l'altura del nucli urbà de Caseres, pertany a la xarxa bàsica de carreteres de la Generalitat de Catalunya. Aquesta carretera, quan va ser construïda, va suposar la creació de terraplens i desmunts, actualment revegetats parcialment. Per la seva banda, la remodelació de la C-221 va suposar l'obertura de nous talussos i terraplens al nord de la unitat.

Pel que fa a les infraestructures energètiques, destaca la línia de molt alta tensió de 220 kV, que pel nord de la unitat creua perpendicularment entre la carretera C-221 i el nucli deshabitat de Pinyeres, així com la nova línia construïda entre el tossal de Mudèfer i la serra dels Pesells per evacuar l'energia elèctrica produïda pel conjunt de parcs eòlics situats en el límit entre aquesta unitat i la veïna de l'altiplà de la Terra Alta (Mudèfer, Mudèfer II, Coll de Moro i Torre Madrina) que, poc o molt, han modificat el paisatge d'aquesta unitat.

Un dels riscos per al paisatge del mosaic agroforestal de l'altiplà són els incendis forestals que poden afectar les bosquines de pi blanc que s'estenen pels vessants del tossal de Mudèfer i la serra dels Pesells, on la massa forestal és més contínua. Segons com evolucioni l'activitat agrícola, i si es produeixen més abandonaments de camps de conreu, aquest procés probablement afectarà els indrets de més pendent, afavorirà la continuïtat de la massa forestal i, consegüentment, incrementarà el risc d'incendis forestals.

Expressió artística del paisatge

Per l'impacte no només en l'àmbit català, sinó internacional, mereix un reconeixement especial el pintor Pablo Picasso (Màlaga 1881-Mougins 1973) i la seva vinculació a Horta de Sant Joan, poble i paisatges que l'artista va situar internacionalment en vincular-se el naixement del cubisme amb les seves estades en aquesta població de les riberes de l'Algars.

El Centre Picasso d'Horta de Sant Joan acull reproduccions de l'obra que l'artista va crear a Horta i amb les quals va immortalitzar aquest poble. Centre Picasso

Les seves breus però intenses estades a Horta de Sant Joan (1898-1899, i de maig a agost de 1909) van marcar l'inici del cubisme, que va esdevenir un punt i a part en el desenvolupament de les avantguardes pictòriques del segle xx. L'any 1898, el jove Pablo Picasso, que en aquell moment només tenia setze anys, va visitar Horta de Sant Joan acollit pel seu company d'estudis Manuel Pallarès. Hi va passar vuit mesos. Prou temps per conèixer el dia a dia de la vida rural, per dibuixar-la i pintar-la. Els pagesos segant, els llenyataires o el procés de producció de l'oli són algunes de les escenes que va immortalitzar. Onze anys més tard, ja consolidat com a artista, tornava a Horta de Sant Joan per passar-hi l'estiu. Aquesta segona visita coincidirà amb l'inici de la seva gran aventura cubista. Els carrers i l'entorn de la vila van inspirar un bon grapat de quadres traçats amb volums geomètrics, actualment dispersos per museus de Nova York, Moscou, São Paulo, París o Frankfurt.

Aquests paisatges van influenciar tant l'autor que, anys més tard, va afirmar: "Tot el que sé ho he après a Horta". Per preservar i promoure el llegat que el pintor malagueny va deixar en aquest municipi, el Centre Picasso d'Horta exposa reproduccions facsímil de gairebé dues-centes obres realitzades en les dues estades que l'artista va fer a la vila, i també altres quadres pintats a Barcelona o a París, però inspirats en el paisatge d'Horta. Entre aquestes pintures destaquen *La fàbrica d'Horta d'Ebre*, *Cases sobre el turó*, *Horta d'Ebre* o *L'estany*, coneguda també com *La bassa d'Horta d'Ebre*, que se situen en el cubisme geomètric.

Hi ha altres autors que també han deixat reflectits aquests paisatges en la seva obra, com ara Josep Maria Espinàs a *A peu per la Terra Alta* (1989). En el seu acostament al nucli de Caseres l'autor deixà escrita una reflexió en què elogia el paisatge històric que s'hi contempla:

"La carretera va carenant la serra, i el panorama és ampli i té l'aus- tera grandiositat del paisatge de secà, una grandiositat o majestat —majestat dura i antiga— que es fa visible des de l'altura, perquè prou sé que anant pels barrancs i els fondals la sensació és una

altra. Quan l'horitzó és a prop, quan els turons repetits i les valls estretes fan un paisatge trencat, i se salta del camp a la vinya i de la vinya a l'olivar, la impressió que estem enganxats a una terra trepitjada i treballada mil·lenàriament amb fatiga és molt forta. La impressió de grandesa ja no ens ve, quan caminem enclotats, de les llargues ondulacions que veuríem des d'un cim, de la distància, de la geografia general, sinó de la 'distància humana', de la tosuda continuïtat de vida i d'esforç en aquesta terra alta. Avançant pels camins pedregosos i esquerps, he pensat més d'una vegada en l'home ibèric, aquell home que ja aleshores, com l'home d'ara, vivia aquí del blat, de la vinya i de l'olivera. Vistos ara de lluny, des de l'enlairada carretera per la qual avanço, les vinyes i els camps d'oliveres fan molt bonic. Vistos de prop, quan hi seus, cansat, al costat, una olivera i un cep fan molt de respecte." (Espinàs, 1989: p. 115)

Així mateix, fa una descripció de Caseres i del paisatge del seu voltant:

"Hi ha un encreuament, perquè la carretera segueix, i agafem el ramal que duu al poble, sempre baixant. A distància, vist des d'aquesta banda, Caseres té un aspecte menys plàstic que Batea, però almenys no s'amaga." (Espinàs, 1989: p. 116)

"Des de la finestra del restaurant veig allà baix, al barranc, uns arbres molt alts, alts i verds, que em semblen pollancre. Fins ara només hem vist, pràcticament, alguns pins poc ufanosos i sobretot ametlles i oliveres, arbres de secà, bonics per la seva musculatura endureda, però gens esvelts, molt agafats a la terra. Aquests pollancre són una novetat, i mouen les fulles altes amb una gràcia lleugera gairebé femenina." (Espinàs, 1989: p. 121-122)

"El riu, Algars, i l'aigua en general, és el gran trumfo de Caseres, l'únic poble de la Terra Alta que té aquest privilegi. És clar que el riu fa una frontera, aquí, i Caseres és la porta, per ponent, de la comarca. La situació és excèntrica, doncs, i l'abundor d'aigua també és una raresa." (Espinàs, 1989: p. 122)

El paisatge dels voltants de l'antic poble d'Almudèfer queda reflectit així:

"En aquest punt, però a la banda del riu que hem deixat, la catalana, hi ha un turó, o un puig bastant alt, que és l'indret on hi havia hagut Almudèfer, o Mudèfer, petit i antic nucli habitat. Almudèfer sembla que prové de l'àrab *Almuzzafar*, que significa 'el victoriós'. Potser un cabdill àrab ho era, de victoriós, però el pas del temps n'ha derrotat els vestigis. A Caseres m'han dit que del castell no en queda altra cosa que un munt de runes. Que ara només hi ha una capella, a Almudèfer, i que hi viu un home estrany." (Espinàs, 1989: p. 137)

De la situació i aspecte de poble encimbellat d'Horta de Sant Joan, així com de la vinculació d'aquest nucli amb Picasso, Espinàs en deixa també constància:

"Tornem a la carretera, on comencen les cases, i comprovo, ara de prop, que Horta és una vila molt aturonada, i que no gaire lluny d'aquest turó el terreny també és accidentat. No és estrany que

el seu emplaçament l'hagi convertit, en altres segles, en un indret estratègic i en un camp de batalles, militars i polítiques." (Espinàs, 1989: p. 148)

"Cal enfilarse més per arribar al nucli més antic d'Horta, fet de carrers estrets que s'entortolliguen. S'estrenyen, puguen i baixen, on s'hi veuen cases en mal estat i d'altres refetes sense massa respecte, potser, al caràcter tradicional. Però qui sap si això és la tradició, precisament: anar fent sense programa gaire. Al capdavall, el vell poble d'Horta devia néixer, si observem la configuració d'aquests carrers, amb la clàssica espontaneïtat de qui va acumulant cases i no sap que ha de fer urbanisme. No és estrany que l'amuntegament de volums hagués interessat Picasso." (Espinàs, 1989: p. 149)

"Picasso va viure dues temporades a Horta de Sant Joan, una just abans d'acabar el segle, entre 1898 i 1899, i una altra el 1909, que coincideix, sembla, amb l'aparició del cubisme en la seva pintura. Quan m'acostava a Horta, aquest matí, des de la recta m'ha impressionat al lluny la visió del poble, que a contrallum em semblava que es "cubitzava", com si s'adaptés al quadre. Des d'aquí, en canvi, res no em recorda la pintura de la bassa d'Horta." (Espinàs, 1989: p. 157)

Les vistes que es poden contemplar des d'Horta de Sant Joan són descrites de la manera següent:

"El sol ja ha baixat molt, però el crepuscle, d'aquí dalt estant, és lentíssim, tant que tot arriba a semblar pintat i immòbil, el sol lil·lós com un gerd madur, el teló de les muntanyes que han perdut el relleu, la vall, als peus, més una maqueta que un paisatge real. És com si algú hagués cridat, de sobte, 'stop!'. És el dia que es queda absolutament aturat, durant uns minuts, potser per fer més fàcil la invasió de la fosca." (Espinàs, 1989: p. 163-164)

Valors en el paisatge

Els valors ecològics d'aquesta unitat estan continguts principalment en els àmbits inclosos al Pla d'espais d'interès natural. El principal EIN és el de la Ribera de l'Algars, amb una extensió total de 2.128,21 ha. Aquest presenta dues àrees d'unes mil hectàrees cadascuna separades entre si per uns dotze quilòmetres, al nord, a l'entorn de l'antic nucli de Pinyeres, i al centre, entre Caseres i Horta de Sant Joan. Així mateix, el riu d'Algars i les seves ribes immediates, que també formen part del PEIN, estan catalogades com a Reserva Natural Parcial d'Algars, amb 68,4 ha, des d'Arnes fins a Caseres, just allí on aquesta ribera és creuada per la carretera N-420. Cal afegir que, a més d'aquests espais, al sud de la unitat hi ha una petita franja d'EIN, de 792,7 ha, corresponent al Port.

La resta de mosaics agroforestals de la vinya, l'olivera, l'ametller i el cereal, repartits arreu de la unitat, també susciten interès ecològic per la seva contribució a la biodiversitat i per ser espais oberts de caça per a les aus rapinyaires.

Alguns espais urbans estan considerats béns culturals d'interès nacional (BCIN) pel valor històric que tenen. Per la seva abundància

L'edifici de l'Ajuntament d'Arnes, que fou construït al segle XVI, és una de les construccions més destacades del municipi. Lluís Vives, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

cia i pel conjunt destaquen els nuclis d'Arnes (que conté un important conjunt renaixentista i un ajuntament singular) i Horta de Sant Joan (amb un conjunt renaixentista al nucli antic).

També destaca el conjunt de marges de pedra seca que ocupen gairebé tota la unitat, una part important dels quals actualment està recoberta de vegetació natural.

Un bon nombre dels elements que doten el paisatge de valor històric tenen la categoria de BCIN i BCIL i es concentren a la vora del riu d'Algars. Aquest és el cas de l'ermita de Santa Magdalena (gòtica dels segles XIV-XV), a Arnes; els molins de Don Pedro i el de la Bellida, al municipi d'Horta de Sant Joan; el castell d'Almudèfer, el mas de l'Hort Tancat, la Venta, i el forn de Teules i les eres de Trillar, a Caseres; el mas del Negre, el mas de la Cova, la capella i mas de Santa Càndia, el castell i l'ermita de Sant Joan d'Algars, el molí d'Algars, la venta de Sant Joan, l'església de la Transfiguració del Senyor i Casa Forta (Pinyeres), al municipi de Batea.

A Arnes també hi ha dos masos, el mas Nou de Santa Pau i el mas de Manresa, situats al sud del municipi, i un pou de gel, just al límit oest del nucli urbà.

Repartits arreu dels fons dels barrancs que descendeixen des del tossal de Mudèfer i la serra dels Pesells, hi ha un seguit de pous i sènies, que servien (moltes ara estan gairebé en desús) per fer petites hortes.

També destaquen puntualment, però tenen una representativitat quant al valor històric, les oliveres singulars i monumentals identificades en el catàleg d'oliveres singulars i monumentals de les Terres de l'Ebre. En aquesta unitat se n'han identificat un total de set, repartides a l'entorn dels tres nuclis urbans de la unitat. N'hi ha una, a més, lo Parot, inclosa dins el catàleg d'arbres monumentals de Catalunya. En aquest catàleg també hi ha el pi blanc de Balija, a la serra dels Pesells.

Amb relació als valors religiosos i espirituals del paisatge de les riberes de l'Algars, aquests s'identifiquen amb un conjunt d'edificis religiosos que es troben a la vora del riu d'Algars. De sud a nord, hi ha l'ermita de Santa Magdalena, l'ermita de Santa Anna, la capella del Portal, les capelles del Calvari de Caseres, l'ermita de Sant Joan d'Algars, la capella de Santa Càndia i l'església de la Transfiguració del Senyor. Al sud del nucli urbà d'Arnes, a més, hi ha lo Calvari.

A l'ermita de Sant Joan d'Algars la població de Batea hi acudeix en romiatge el 24 de juny, a través del camí del barranc de Sant Joan.

El més important dels valors simbòlics i identitaris que conté aquesta unitat són els paisatges picassians que formen el nucli urbà d'Horta de Sant Joan i els seus voltants, i que el pintor va reflectir en alguns dels seus quadres. L'obra de Picasso va donar a conèixer el poble arreu del món.

Un altre valor que cal destacar està relacionat amb el fet que aquesta unitat és un territori de frontera administrativa que es remunta a l'establiment dels ordes del Temple i de l'Hospital. Al segle XII, el límit s'estabilitzà al riu d'Algars entre el territori de Miravet, dels templers (establert el 1153), i el d'Alcanyís, de l'orde de Calatrava (establert el 1157 i ampliat amb la conquesta de tota la ribera del Matarranya entre 1168 i 1169). Així doncs, Horta de Sant Joan i el seu territori (1192) i Algars (1181) foren donats a poblar als templers. Des de la proclamació dels *Costums* de Miravet, el 1318, el riu d'Algars esdevingué igualment el límit entre el territori de dret barceloní i el de dret aragonès. Sota el domini templer, el 1296 es van redactar els *Costums d'Orta*, que contenia la legislació local d'Horta de Sant Joan i el seu terme, format en aquells moments pels actuals municipis de Bot, Caseres, Arnes i Prat de Comte. El rei Jaume I (1208-1276) va ser al castell d'Horta i en va deixar constància en el seu *Llibre dels feits*. El 1317, suprimí l'orde del Temple, els seus béns van passar a mans de l'orde militar dels hospitalers, i la Comanda d'Orta va quedar sota la jurisdicció de la Castellania d'Amposta, fins que va ser extingida el 1851.

Un altre paisatge que s'ha identificat amb valor simbòlic i identitari és la serra dels Pesells, en formar part de l'entorn més immediat del nucli d'Horta de Sant Joan, just al nord de la població.

Els paisatges de la vinya, localitzats sobretot als fons dels barrancs que descendeixen des del tossal de Mudèfer i la serra dels Pesells, a l'extrem nord de la unitat entorn de Pinyeres, i al sud, entorn d'Horta de Sant Joan, també s'han identificat com a valor simbòlic i identitari, igual que els conreus d'olivera i ametller de l'entorn d'Horta de Sant Joan i dels fons dels barrancs del sector comprès entre Caseres i Pinyeres, amb l'afegit de la floració de l'ametller, cap als mesos de febrer i març.

Els paisatges que s'il·luminen amb les postes de sol també són valorats per la població de l'altiplà com a paisatges simbòlics que formen part de la identitat d'aquest territori.

Els valors d'ús social de les riberes de l'Algars es concreten en l'existència de la Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre, que creua pel sud de la unitat, entrant pel mig de la serra dels Pesells i la muntanya de Santa Bàrbara fins al límit oest de la unitat, un cop arriba al riu d'Algars. La via verda és visitada anualment per més de vint mil usuaris.

A més, dins el marc de la política turística del Consell Comarcal de la Terra Alta, en els darrers anys s'han impulsat itineraris, tant per fer a peu com amb bicicleta. En el cas de les riberes de l'Algars, se n'han identificat un total de vuit. El més important és el que creua bona part de la unitat de sud a nord, des d'Arnes fins a Caseres, seguint la ribera del riu d'Algars. Altres itineraris interessants són el que va d'Horta de Sant Joan a Arnes per la zona dels Viarnets, o el que va de Bot a Caseres creuant la serra dels Pesells. La resta són fragments petits d'itineraris que van més enllà de la unitat.

També són interessants els equipaments que permeten conèixer millor l'entorn paisatgístic de les riberes de l'Algars. En aquest sentit s'ha identificat l'àrea de lleure de l'ermita de Santa Madrona i el punt d'informació el Molí d'Oli, a Arnes, i l'Ecomuseu i el Centre Picasso, a Horta de Sant Joan.

Pel que fa als valors productius de les riberes de l'Algars, estan sobretot relacionats amb l'activitat turística que se sustenta en bona mesura en el gaudi dels actuals paisatges rurals que caracteritzen aquesta unitat o bé amb l'obra de Picasso. A Arnes i Horta de Sant Joan hi ha una important oferta d'allotjament turístic, i entre els dos municipis tenen unes vuit-centes places entre hotels, cases rurals i un càmping.

Un altre paisatge amb valor productiu és el de la vinya i la seva vinculació amb la Denominació d'Origen Terra Alta. Igual que en el conjunt de la comarca, des del sector vitivinícola s'està treballant per integrar el paisatge característic de la Terra Alta en l'elaboració d'uns vins de qualitat. És a dir, es pretén associar el vi amb el paisatge de manera que la qualitat del paisatge sigui un valor afegit al vi que es produeix.

Altres paisatges que representen valor productiu, tot i que insuficientment valorat, encara, són el conjunt de paisatges agrofores-

tals que, a banda de tenir un paper clau en l'atracció i la fixació de turisme rural, estan vinculats a la Denominació d'Origen Protegida Oli de Terra Alta.

Els valors productius dels paisatges urbans són evidents en el cas dels nuclis d'Horta de Sant Joan i Arnes, ja que tots dos tenen un atractiu pel seu patrimoni arquitectònic reconegut en el catàleg dels BCIN. En el cas d'Horta de Sant Joan, s'hi ha d'afegir a més, l'atractiu dels paisatges urbans que es vinculen a les estades de Picasso en aquesta localitat.

Amb relació als valors estètics de les riberes de l'Algars, aquests valors estan reconeguts en el conjunt del mosaic agroforestal. La disposició de les feixes de pedra seca que contenen diversos conreus, els cicles vegetatius dels conreus (especialment els de la vinya i el cereal, així com la florida de l'ametller), la presència dels ambients humits propis de l'entorn del riu d'Algars, la disposició de les bosquines de pi blanc arreu dels vessants, la posició i rellevància dels nuclis urbans i la tranquil·litat i ordre que infon aquest paisatge doten el conjunt d'una gran bellesa estètica reconeguda per la gran quantitat de visitants que rep la zona, especialment el sector sud de la unitat.

Així mateix, la unitat presenta dues singularitats des del punt de vista estètic: per una banda els conreus, sobretot de vinya, en fons de barrancs, que formen veritables rius de vinya; i per l'altra, els mosaics cerealístics d'Arnes, que indiquen a l'observador la proximitat d'aquest territori al Baix Aragó i la influència de la continentalitat.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

A l'interior de la unitat s'han identificat tres miradors. Un primer, al castell de Sant Joan d'Algars, des del qual es poden tenir visuals del sector nord de la unitat. Un altre, al castell d'Almudèfer, que permet contemplar els paisatges del sector central, a l'entorn del nucli urbà de Caseres. I finalment, el que està situat al terrat de l'Ecomuseu d'Horta de Sant Joan, a l'interior del nucli urbà, que, a més d'oferir unes magnífiques vistes sobre el Port, permet contemplar els plans situats al sector sud de la unitat, des del mateix nucli fins a Arnes i més enllà.

Amb relació als itineraris motoritzats, hi ha tres carreteres que recorren la unitat d'est a oest per tres punts diferents. Al nord, hi ha la C-221 que, des de l'altiplà de la Terra Alta a l'alçada de Batea, descendeix per un dels fondos que caracteritzen el paisatge d'aquest sector de la unitat. Un cop s'arriba al riu d'Algars, i per una pista forestal, es pot accedir a l'antic nucli urbà de Pinyeres. Al centre de la unitat, al sector del tossal de Mudèfer, l'N-420 descendeix cap a l'Algars passant per Caseres. Al sud, hi ha les carreteres T-334 i T-330, que permeten accedir a Horta de Sant Joan des de les unitats altiplà de la Terra Alta o des de les serres de Pàndols-Cavalls, respectivament, i, des d'aquí, continuar pels plans d'Horta fins a arribar a Arnes. En aquest darrer tram es travessen uns plans on encara es manté el mosaic propi de la trilogia mediterrània del blat,

Camí que va d'Arnes al Port. Lluís Vives, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

la vinya i l'olivera, amb els contraforts continentals del Port que acompanyen el recorregut. Finalment, s'ha identificat un recorregut que permet anar d'Horta de Sant Joan a Caseres per la TV-3341 i per un camí, tot resseguint les terrasses fluvials i la ribera del riu d'Algars, enmig de conreus de vinya i algunes hortes, i passant per les restes de l'antic nucli habitat i castell d'Almudèfer.

Els itineraris no motoritzats identificats formen part de dos recorreguts de molt més abast que el de la unitat mateixa i que tenen un reconeixement i un ús importants. Es tracta, per una banda, de la Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre, que avança per l'antiga via del tren que conduïa des de Tortosa fins al Baix Aragó, passant per l'interior del Baix Ebre i creuant la Terra Alta pel sector sud. El tram que travessa la unitat ho fa pel sud, entrant des de l'altiplà de la Terra Alta amb el límit amb la serra de Pàndols. És possible contemplar els paisatges dels mosaics agroforestals de la vinya, l'olivera i el cereal dels plans d'Horta, així com fragments de la ribera del riu d'Algars. També són interessants els paisatges construïts que formen les antigues estacions de ferrocarril d'Horta i Arnes, ara en un estat d'abandonament i deteriorament progressiu.

Per altra banda, just pel límit nord de la unitat, prop del nucli deshabitats de Pinyeres, hi passa el camí de Sant Jaume de l'Ebre, que seguien el pelegrins procedents dels països ribereus de la Mediterrània en arribar als ports de la Corona catalanoaragonesa situats a les Terres de l'Ebre, per tal de fer via cap a Santiago de Compostel·la.

Possible evolució del paisatge

L'evolució futura del paisatge del conjunt del mosaic agroforestal anirà molt lligada al futur del sector agrari. Fins ara s'ha pogut constatar que a mesura que va desapareixent la pagesia, augmenta la superfície de conreus abandonats, tot i que en els darrers deu o quinze anys a les riberes de l'Algars també s'ha produït un procés de noves rompudes que ha mantingut el paisatge agroforestal

en una certa estabilitat, per bé que amb peces més grans. Sembla que la tendència per als propers anys serà la mateixa, i es mantindran conreades només les terres més bones i productives, on es podria produir alguna nova rompuda. A més, es probable que es tendeixi a una homogeneïtzació dels tipus de cultius a partir de la vinya i la fruita dolça, i a l'abandonament dels sectors de conreu més marginals des del punt de vista del pendent o l'accessibilitat. Això podrà comportar un augment de la superfície forestal al llarg dels vessants de les dues serres principals, el tossal de Mudèfer i la serra dels Pesells, i una pèrdua de les discontinuïtats entre aquestes masses, amb la qual cosa augmentaria el risc d'incendi forestal.

Els nuclis urbans no és previst que tinguin grans creixements, amb la qual cosa es preveu que es mantingui el paisatge urbà actual, caracteritzat per uns nuclis petits i compactes. La tendència sembla indicar que les polítiques públiques en matèria urbanística aniran encaminades, especialment en el cas d'Horta de Sant Joan i Arnes, cap a la rehabilitació i la revaloració del patrimoni arquitectònic existent, amb actuacions orientades cap a la millora del paisatge urbà.

D'altra banda, les polítiques que fomenten el turisme rural, engegades des de fa uns anys pels ajuntaments d'Arnes i Horta de Sant Joan, estan començant a donar fruit, amb l'obertura i la consolidació d'establiments com cases de pagès o hotels rurals, com és el cas del Vilar Rural d'Arnes. En aquest sentit, l'oferta turística d'aquest sector es basa en el recurs paisatgístic associat tant al Parc Natural del Port com als mosaics agroforestals de secà.

Avaluació del paisatge

Dèbilitats

- Algunes de les rompudes forestals per plantar nous conreus de vinya o fruita dolça representen impactes localitzats sobre el paisatge, atès que comporten desmunts en vessants i no sempre respecten l'estructura parcel·l·ària preexistent.
- Els canvis de conreu han transformat alguns paisatges agraris tradicionals de la trilogia del secà mediterrani (vinya, olivera i cereal) en monoconreus de vinya que a vegades no han mantingut l'estructura paisatgística preexistent.

Amenaces

- L'abandonament dels conreus a causa de l'envelliment de la població agrària fa preveure que es transformi progressivament el característic paisatge agroforestal i que tendeixi cap a un mosaic amb peces cada cop més grans de vegetació natural. Aquest fet pot provocar un augment del risc d'incendi forestal, per la constitució de masses forestals cada cop més contínues.

Fortaleses

- La sensibilitat paisatgística de bona part de la població, sobretot als nuclis del sud de la unitat, Arnes i Horta de Sant Joan, juntament amb les polítiques de revaloració del paisatge, prin-

334

La vinya és el conreu dominant d'aquest paisatge, especialment al sector nord de la unitat. Lluís Vives, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

cialment per la via de l'activitat turística, fa que les dinàmiques progressives de transformació del paisatge siguin mínimes i integrades en el paisatge existent.

- L'existència d'un llegat artístic al voltant de la figura de Picasso i la seva vinculació amb els paisatges d'Horta de Sant Joan i la seva gent fa que els paisatges del sud de la unitat presentin uns valors simbòlics de primer ordre.
- El manteniment d'un mosaic agroforestal representatiu de la trilogia del secà mediterrani, definit per vinya, olivera, cereal i també per ametllers i bosquines de pi blanc, i estructurat a partir d'un ric i divers patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca, com els marges, les cabanes o les sínies, atorga al paisatge una gran singularitat.
- Des del punt de vista social, el paisatge de les riberes de l'Algars té cada vegada més arrelament en el sentiment col·lectiu de les poblacions, sobretot a l'entorn d'Horta de Sant Joan i Arnes. En aquest sentit, és positiva l'existència de col·lectius que fan una reivindicació del territori i del paisatge difonent-ne els valors.
- L'abundant i divers patrimoni històric i arquitectònic inclòs dins el catàleg dels BCIN, sobretot a l'interior dels nuclis urbans d'Horta de Sant Joan i Arnes, però també a l'espai rural, com

els castells de Sant Joan d'Algars i d'Almudéfer o el poble de Pinyeres i la seva església, és un element que contribueix a millorar la qualitat de vida dels ciutadans i a la vegada que possibilita l'aprofitament turístic d'aquests recursos.

- L'existència de la via verda, que passa pel sud de la unitat, possibilita l'accessibilitat al paisatge, alhora que s'extreu un rendiment econòmic a partir del turisme que s'hi vincula.

Oportunitats

- El ric i divers patrimoni històric i arquitectònic, el mosaic agroforestal característic del secà mediterrani o els paisatges picassians són paisatges que cada cop tindran més reconeixement i més projecció social fora de l'àmbit territorial, amb la qual cosa es podran anar potenciant aquests elements per mitjà de les activitats turístiques o de comercialització dels productes agroalimentaris, i se'n garantirà a la vegada la preservació.
- La vinya és el conreu dominant, especialment al sector nord de la unitat, i tot i estar sotmesa a les dinàmiques de la política agrària i de l'evolució del mercat dels vins, té el recolzament d'una denominació d'origen (DO), que li permet establir estratègies pròpies de comercialització. També gaudeix d'una

denominació d'origen protegida per a la producció d'oli d'oliva. Aquests fets poden afavorir el manteniment dels actuals conreus de vinya i olivera a les riberes de l'Algars.

- El mercat català pot donar sortida a aquestes produccions de qualitat certificada, així com a altres produccions agràries ecològiques, en diferents tipus de cultiu o productes agraris, com la mel d'Arnes.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), els criteris i les accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

OQP 4.1

Un paisatge de mosaic agroforestal i amb ambients propis dels sistemes fluvials, ben conservat i representatiu del paisatge rural de mosaic, propi de la trilogia del secà mediterrani (vinya, oliveres i cereal)

Les riberes de l'Algars mantenen un dels darrers paisatges del mosaic agroforestal propi de la trilogia mediterrània. Malgrat la proliferació de les noves plantacions de vinya que han simplificat el mosaic, encara és possible contemplar en bona part de la unitat, sobretot en el sector sud, mostres ben conservades d'aquest tipus de paisatge. Aquests conreus estan formats per cereals, vinyes i oliveres, i els trobem acompanyats d'ametllers, alternats amb bosquines de pi blanc, distribuïts en unitats molt parcel·lades i configurades mitjançant marges de pedra seca. Al centre i nord de la unitat, apareixen els conreus, sobretot de vinya, en fondos, que constitueixen un paisatge singular.

Caldria conservar les formes i l'equilibri actual entre conreus i bosquines per tal de garantir la representativitat i singularitat d'aquest tipus de paisatge, a la vegada que s'assegura la viabilitat del mosaic com a àrea rica en biodiversitat i de transició paisatgística entre la depressió de l'Ebre i el Port.

La unitat conté també elements molt interessants del patrimoni arquitectònic, com són el poble deshabitat de Pinyeres i els castells de Sant Joan d'Algars i Almudèfer, que caldria restaurar i donar rellevància en el paisatge, ja que ajuden a interpretar-lo correctament.

La presència del riu d'Algars atorga al paisatge més elements de diversitat, a la vegada que actua de connector biològic entre els sistemes de muntanya del Port i els secans del Baix Aragó.

Criteris

- Evitar les rompudes forestals en vessants de pendent excessiu i alta visibilitat des dels nuclis de població o des de les vies de comunicació.

- Respectar els marges de pedra seca en les noves plantacions de vinya, a la vegada que s'afavoreix el manteniment de conreus d'oliveres i ametllers en els límits del bancal.
- Gestionar i ordenar les masses forestals per tal millorar-ne l'estructura i fer-les més resistents davant el risc d'incendis forestals.
- Aprofundir en el coneixement del patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca.
- Vetllar per la correcta integració dels nous equipaments agraris que es construeixin en l'entorn rural.
- Minimitzar els efectes dels parcs eòlics sobre els fons escènics que formen les serres de la unitat.
- Gestionar integralment i adequadament la conca del riu d'Algars per tal de millorar-ne l'estat ecològic i l'aportació a la diversitat paisatgística.

Accions

- Desenvolupar un projecte de preservació del paisatge del mosaic agroforestal a través de la formulació d'un reglament de moviments de terres, abancalaments i altres actuacions en el territori de la DO Terra Alta.
- Desenvolupar plans de gestió i ordenació de les masses forestals, especialment d'aquelles que presentin una major continuïtat (tossal de Mudèfer i serra dels Pesells), i d'aquelles que formen part del connector ecològic, per tal de millorar-ne l'estructura forestal i reduir el risc d'incendis forestals.
- Establir un protocol arquitectònic per a la correcta integració de les edificacions i instal·lacions en espais oberts, per tal de regular, ordenar i integrar-les en el paisatge rural tradicional.
- Dur a terme un inventari de tot el patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca de les riberes de l'Algars per tal de garantir-ne la conservació i poder posar aquest patrimoni a l'abast del conjunt de la població perquè en gaudeixi i en faci un aprofitament turístic.
- Elaborar un projecte de restauració integral de l'antic nucli urbà de Pinyeres i dels castells de Sant Joan d'Algars i Almudèfer.
- Consolidar i millorar, per les perspectives panoràmiques que ofereixen sobre el paisatge, els miradors del paisatge del castell de Sant Joan d'Algars i del castell d'Almudèfer, i senyalitzar els recorreguts d'interès o els itineraris paisatgístics als punts de principi i final:
 - a) (Batea)-riu d'Algars-Pinyeres
 - b) (Bot)-Horta de Sant Joan-Arnes
 - c) Horta de Sant Joan-Caseres
- Estudiar la creació d'una figura de gestió conjunta entre entitats públiques i privades del riu d'Algars, a fi de garantir el manteniment de l'espai agrícola, de millorar-lo paisatgísticament i d'integrar els diversos valors del paisatge en els productes agrícoles.

OQP 4.2

Uns paisatges picassians dels voltants d'Horta de Sant Joan preservats de qualsevol intervenció agressiva

La vinculació de Pablo Picasso amb Horta de Sant Joan, el seu territori i la seva gent, va quedar palesa amb la plasmació d'aquests paisatges en diversos quadres seus. La seva obra ha servit amb el temps per donar a conèixer, fins i tot a escala mundial, els paisatges d'Horta de Sant Joan i els seus voltants. Caldria emprendre una política de preservació i revaloració d'aquests paisatges que evités qualsevol intervenció agressiva que els desdibuixi.

Criteris

- Preservar els llocs i les visuals que van quedar plasmats en els quadres de Picasso.
- Evitar la incorporació al paisatge rural d'elements no vinculats a l'ús agrícola i de mida excessiva.
- Preservar el caràcter compacte del nucli d'Horta de Sant Joan i vetllar perquè a l'interior les obres de rehabilitació es facin sense trencar l'estètica del conjunt del nucli antic.

Accions

- Realitzar un estudi de detall que vinculi art, identitat i paisatge a l'entorn de l'obra que Picasso va pintar a Horta i garantir normativament la protecció dels paisatges picassians.
- Desenvolupar una campanya de promoció dels paisatges picassians per tal de generar un atractiu turístic potent.

336

OQP 4.3

Uns nuclis urbans amb un patrimoni històric i arquitectònic ric i divers, protegit, restaurat i valorat

Els tres nuclis urbans de la unitat, Caseres, Horta de Sant Joan i Arnes, especialment aquests dos darrers, es caracteritzen per tenir uns conjunts patrimonials arquitectònics remarcables, fet que ha comportat la seva inclusió global en el BCIN. Aquests elements contenen valors històrics, estètics i simbòlics, sobre els quals caldria una estratègia de gestió integral per restaurar-los i valoritzar-los.

Criteris

- Conservar i, si escau, restaurar, els elements patrimonials inclosos en el catàleg del BCIN del Patrimoni Arquitectònic del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- Protegir els entorns de cadascun dels elements patrimonials per tal d'evitar que una actuació desvirtuï el context al qual pertanyen.
- Mantenir la compacitat dels nuclis urbans i evitar que els nous creixements desvirtuïn l'essència de nuclis rurals ben conservats i integrats en el paisatge.
- Vetllar perquè en el procés de tramitació i aprovació dels instruments de planejament urbanístic municipal es garanteixi la preservació de la compacitat dels nuclis urbans i l'encaix de les noves construccions en el paisatge urbà preexistent.

Accions

- Realitzar plans de conservació i, si escau, restaurar els elements patrimonials de cadascun dels nuclis urbans de les riberes de l'Algars i de la rodalia corresponent.
- Realitzar un pla integral de valoració i difusió dels elements patrimonials dels nuclis urbans de les riberes de l'Algars.

5. Serres de Pàndols-Cavalls

Comarca:

Ribera d'Ebre i Terra Alta.

Superfície:

8.673,3 ha.

Municipis:

La unitat inclou, totalment o parcialment, els municipis següents: Benissanet, Bot, Corbera d'Ebre, Gandesa, Horta de Sant Joan, Miravet, Móra d'Ebre, Prat de Comte, el Pinell de Brai i la Fatarella.

338

Vista de la serra de Cavalls des del mirador de la cota 705, a la serra de Pàndols. Marc Coromina, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Trets distintius

- Relleu abrupte i altituds moderades però amb unes morfologies singulars, com els cims de la muntanya de Santa Bàrbara (749 m), la mola dels Buscarrons (605 m) i el puig Cavaller (707 m).
- Horitzó persistent de la unitat serres de Pàndols-Cavalls, visible des de gran part de la Terra Alta, i de Montsagre d'Horta i Paüls al Port, que donen un perfil harmònic, entre valls, abans d'arribar a les cotes més altes de la unitat veïna (el Port).
- Predomini del paisatge forestal i arbusti amb pinedes acompanyades de les brolles calcícoles de romaní, bruc d'hivern i bufalagues tintòries, que s'alternen amb algunes clapes de garriga.
- El riu Canaletes és un dels únics rius d'aquestes serres per on baixa aigua tot l'any i forma tota una sèrie de paisatges espectaculars en relació amb l'aigua.
- El nucli urbà de Prat de Comte, la seva vall conreada i els horitzons que s'hi perceben són atractius turístics.

Mirador

— Itinerari motoritzat

15 T-333, C-230b, del Pinell de Brai a Prat de Comte

16 C-43, de l'Ebre a Gandesa

27 Camí de la Fonteta a Prat de Comte

28 TV-3301, T-330, de Bot a Prat de Comte

— Itinerari no motoritzat

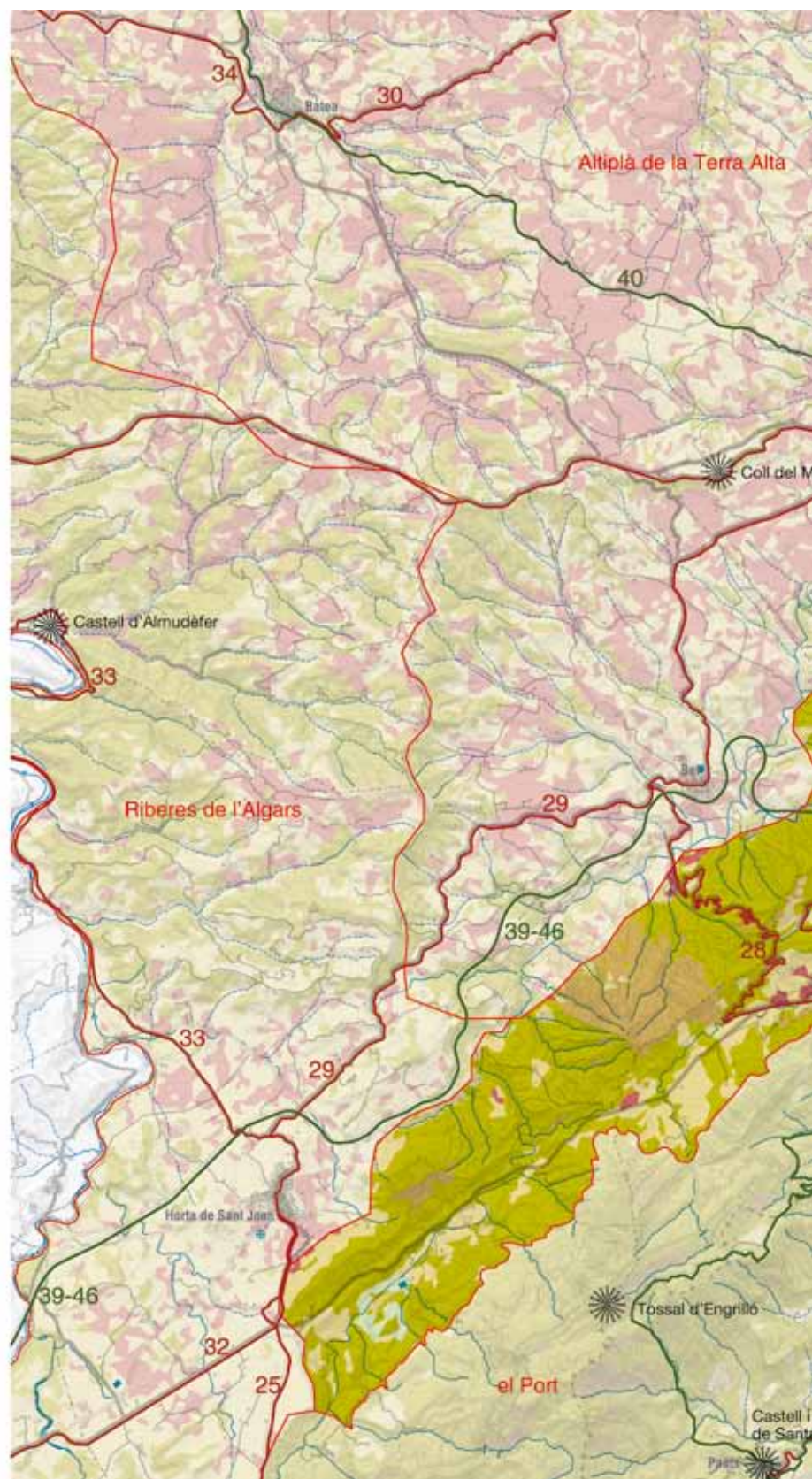
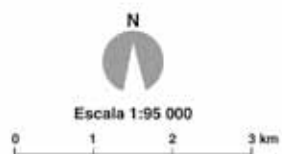
39 Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre

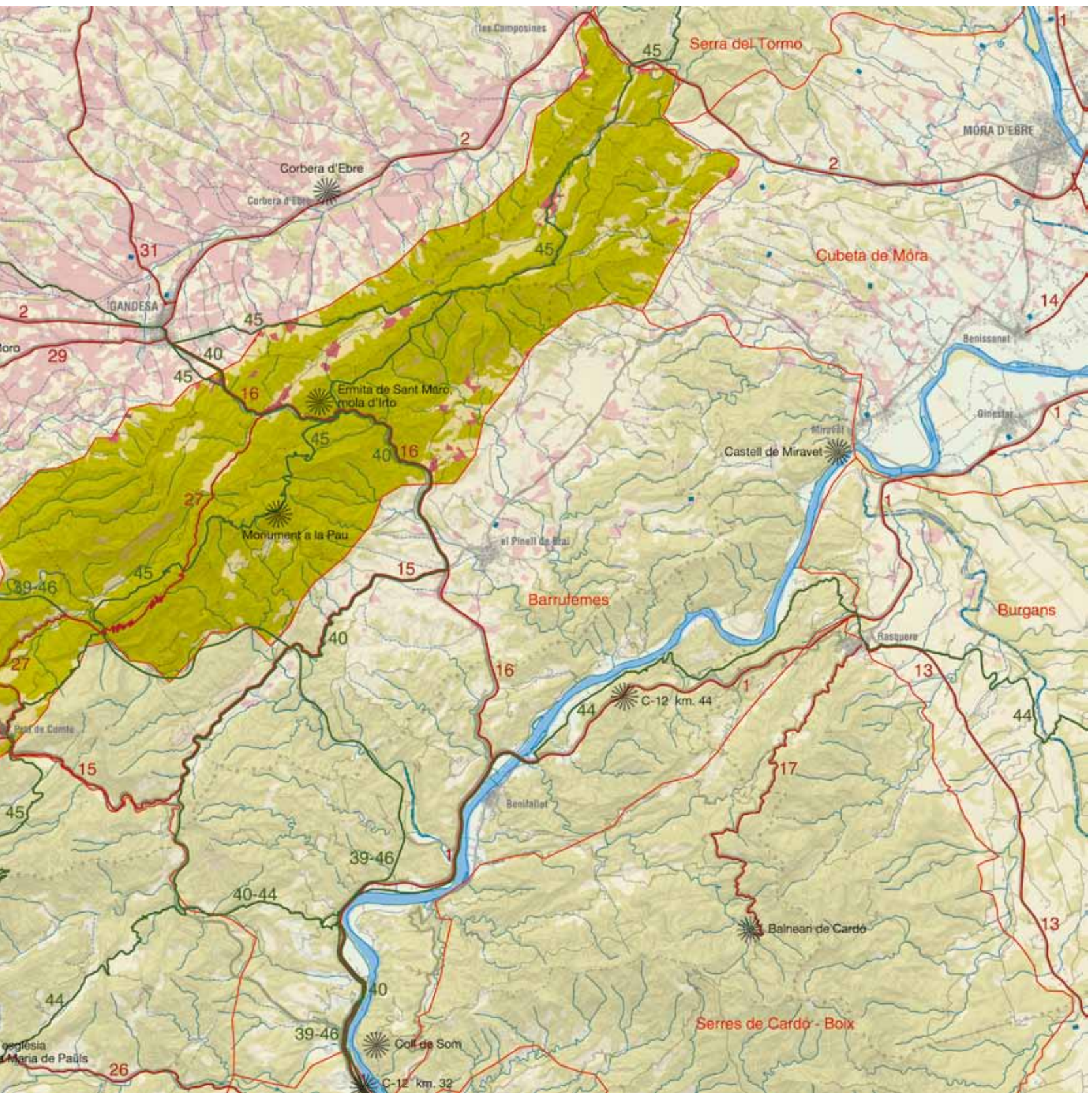
40 Camí de Sant Jaume de l'Ebre

45 GR-171

46 GR-99

340

Elements naturals que constitueixen el paisatge

El paisatge de la unitat serres de Pàndols-Cavalls es caracteritza per les seves formes geològiques, les quals han generat unes prolongacions de direcció nord-oest fins al sud-oest. Es pot considerar un apèndix del massís del Port, del qual el separen el riu Canaletes i el barranc del Salt, que generen una vall aprofitada agrícolament.

Les serres de Pàndols i de Cavalls tanquen pel sud-oest la cubeta de Móra i posen en contacte les serres prelitorals amb les petites elevacions muntanyoses que clouen la depressió de l'Ebre, com seria el cas de la seva connexió amb la Serra d'Almos pel Pas de l'Ase. Aquestes serres van sorgir com a conseqüència de l'efecte d'una gran falla i presenten un relleu abrupte i esquerp, amb una litologia predominant calcària, que ha determinat la formació de nombroses formes càrstiques, com coves, avenços, etc.

Entre les entitats orogràfiques que cal destacar dintre d'aquest espai, hi ha el puig Cavaller (707 m), a la serra de Pàndols, i la punta Rodona (659 m), a la serra de Cavalls. A l'extrem sud-oest de la unitat hi ha la muntanya de Santa Bàrbara (749 m), antigament coneguda com tossal d'Horta, que no destaca per la seva altura sinó pels plegaments de materials conglomerats que donen lloc a unes formes molt peculiars.

342

La geomorfologia característica d'aquesta unitat la determinen els principals corrents d'aigua de les serres de Pàndols i de Cavalls, que són el Canaletes, el riu de la Fonteta i el riu Sec, que recorre la zona nord del territori. Aquest últim, afluent de l'Ebre, neix a les crestes dels Volendins, aproximadament a una cota de 675 m. El riu Guardiola neix a la serra d'Entrebarrancs i és un afluent del riu Gadesa, el qual ho és al mateix temps del Canaletes.

El riu Canaletes, que neix a la serra de Pàndols, és un dels cursos fluvials més apreciats pel seu valor estètic. Observatori del Paisatge

La conca de Canaletes creua el territori de nord a sud fins que arriba a la zona dels Volendins, on canvia la direcció cap al sud-est. El territori està marcat per nombrosos barrancs, el més important dels quals és el barranc de la Torre i les aigües del qual van a parar al riu Sec.

Les dues valls més importants de la zona són la vall de Carruves i la vall del Frare, que han estat aprofitades per a usos agrícoles.

La unitat serres de Pàndols-Cavalls presenta unes característiques climàtiques mediterrànies. Tot i això, l'altitud, la distància al mar i l'orientació fan matisar aquesta classificació. Les temperatures són mediterrànies amb influències continentals. El Port, pel fet de ser just a l'extrem nord, protegeix les serres de les influències moderadores de la Mediterrània. Les temperatures mitjanes anuals se situen al voltant dels 14 °C i disminueixen amb l'altitud.

El relleu és un altre dels factors que influeix en la quantitat de pluja. A les proximitats dels vessants alts del Port hi ha més precipitacions. En general, aquestes serres resten seques excepte quan reben la influència de les llevantades, pluges provinents de l'est. Així, el règim pluviomètric es caracteritza per un estiu marcadament poc plujós i sec, i una tardor amb precipitacions que poden arribar a ser molt abundants en poques hores.

El substrat calcari i la climatologia han condicionat fortament les característiques del paisatge vegetal. Els sòls són molt prims o inexistents i només en certes fondalades s'acumula un gruix de sòl suficient per permetre-hi l'establiment de conreus. La vegetació que hi predomina és l'arbustiva i, en concret, les pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*). Molt localment, es pot trobar alguna obaga humida de pinassa (*Pinus nigra*). En la major part del territori, les pinedes van acompanyades de les brolles calcícoles de romaní (*Rosmarinus officinalis*), de bruc d'hivern (*Erica multiflora*) i de bufalagues tintòries (*Thymelaea tinctoria*), que s'alternen amb algunes clapes de garriga.

Els boscos climàtics, com l'alzinar litoral i el carrascar, pràcticament han desaparegut, per la qual cosa només hi ha un bosc mixt d'alzines (*Quercus ilex*) i pins ubicat a l'extrem sud-est de la unitat, que cobreix només l'1,6% del territori.

Evolució històrica del paisatge

Aquesta zona ha estat històricament molt poc poblada, amb un predomini dels elements naturals per sobre dels elements culturals. No obstant això, hi han esdevingut tota una sèrie de fets que atorguen a aquestes serres un paisatge de la memòria, com la batalla de l'Ebre de l'any 1938.

Tot i l'actual poca població que presenta la unitat, els assentaments s'han produït des de ben antic. En aquestes serres i, en concret, a la muntanya de Santa Bàrbara, s'hi han trobat restes de sílex i de ceràmiques. També s'intueixen restes ibèriques a la mola d'Irto, al terme de Gadesa. A més, al convent de Sant Salvador hi ha restes que evidencien la presència romana.

Convent de Sant Salvador d'Horta, amb la muntanya de Santa Bàrbara al fons, a Horta de Sant Joan. Observatori del Paisatge

Aquesta unitat està molt vinculada a la unitat veïna del Port. Hi ha diversos textos àrabs de mitjan segle *x* que ja parlen d'extracció de fusta de boix i de pi d'aquestes zones per construir vaixells. Probablement, la fusta bona que s'extreia venia de les parts més altes de fora la unitat, però amb aquest esment es reflecteix la importància que van tenir els boscos de la zona des del segle *x* fins al *xx* per a l'extracció de fusta i altres aprofitaments.

Durant l'època islàmica es van erigir el castell d'Orta i el de Bene (a les roques de Benet), a l'extrem sud, i el de Miravet, al nord, tots pertanyents a Tortosa. A partir del segle *xii* i fins al segle *xvi*, el territori adjacent a la unitat es començà a repoblar. En aquesta zona la població es distribuïa principalment en masos. Així mateix, durant aquests segles s'ampliaren les zones agrícoles i ramaderes. Dels segles *xv* al *xviii* se sap que començaren a entrar productes provinents d'Amèrica. En aquesta unitat es conreaven moltes espècies, per exemple, safrà. El safrà d'Horta era considerat entre els de més bona qualitat d'Europa. Altres conreus que s'hi donaven, segons documents de l'Arxiu Històric Municipal d'Horta, eren cereals i olivera. Això ho demostra el fet que al final del segle *xviii* Horta disposava de tres molins de farina, trulls i basses d'oli.

L'únic nucli urbà de la unitat, Prat de Comte, té el seu origen en el repoblament que van fer els templers durant el període de reconquesta dels cristians en terres de domini àrab. Es va formar després de la restauració cristiana, a l'edat mitjana. L'any 1148 el comte Ramon Berenguer assignà a aquesta rodalia indret de cacera. A les seves rodalies i a les d'Horta de Sant Joan és on, des del segle *xv* fins a l'actualitat, la presència de conreus ha estat més elevada, si bé es va anar reduint a partir de l'inici del segle *xx*.

Al segle *xix* s'assolí el màxim demogràfic en aquesta zona, tot i no arribar mai el procés d'industrialització. Fou l'època en què la població es distribuï de manera més disseminada en masos. Això significa que fou un moment en què augmentà el nombre de terres de conreu en detriment del bosc. Durant aquest segle també es van produir les desamortitzacions de Mendizábal i Madoz, per les quals els béns municipals van tornar a adquirir la condició de béns lliures, és a dir, vendibles. Tot i això, en aquesta unitat l'estructura de la propietat no va canviar gaire, i els conflictes de propietat, gestió i explotació sovintejaven més a les parts més elevades del Port, com a Refalgarí i la mola de Catí. Durant aquest segle hi va haver moltes pastures i es creu que la fil·loxera no influí decisivament en

344

Camp d'oliveres al fons del barranc de la Teuleria. Marc Coromina, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

l'economia dels pagesos a l'extrem sud de la unitat, perquè hi predominaven els prats, el pinar i l'olivera. En canvi, a l'extrem nord, aquesta malaltia de la vinya va arribar just entrant el segle xx, va arrasar els conreus i va provocar el desplaçament de la població de la zona (Prades, 2002).

Al segle xx l'extracció de fusta començà a perdre pes i pràcticament s'abandonà a mitjan segle. Amb la política forestal duta a terme pels ajuntaments de la zona als anys seixanta es va tornar a explotar la fusta mitjançant la compra prèvia dels enclavaments forestals. Això va ocasionar l'abandonament de la majoria dels masos. Les primeres dades que es tenen de l'únic nucli de població de la unitat són de començament del segle xviii, concretament del 1717, quan Prat de Comte tenia un cens de 85 habitants. Aquesta població començà a augmentar progressivament fins a arribar a un màxim de 896 habitants el 1900. A partir d'aquesta data, el despoblament de la zona ha estat continu, i la població ha descendit fins als 193 habitants de l'any 2007. Això indica que el punt d'inflexió del paisatge de la zona començà al final del segle xix, quan la població que aprofitava els recursos de la serra (fusta, caça, ramaderia i conreus) va començar a disminuir, i, al llarg del segle xx, el despoblament s'agreujà amb la guerra i amb la gelada del 1956. Hi va haver un fort èxode d'habitants cap a altres parts del territori, fet que va suposar un abandó gradual dels conreus d'olivera, sobretot en les zones més inaccessibles.

Un altre fenomen, transversal a través del temps, que ha adquirit una gran importància en relació amb el paisatge són els incendis forestals. En aquestes contrades, es coneixen des del segle xiv quan, d'una manera més rudimentària que l'actual, s'apagava el foc en pocs dies. Aquest fet assenyala la poca virulència i importància que adquirien els focs en aquell període, quan el paisatge es caracteritzava per la presència de mosaics agroforestals. Entrat el segle xix, el bosc estava en retrocés davant dels conreus i les pastures. En el segle xx, i més concretament des dels anys seixanta, amb el gran abandonament del món agrari en zones amb pendent elevada, els incendis forestals augmentaren en nombre i importància com a conseqüència de la massa boscosa contínua. Un dels focs més grans va afectar en concret la serra de Cavalls i va cremar més de 1.400 ha repartides entre els termes municipals del Pinell de Brai, Miravet i Benissanet.

Finalment, dos fets més que han marcat aquest espai van ser la batalla de l'Ebre, el 1938, que ha passat a la història com un dels episodis més rellevants de la Guerra Civil espanyola, i l'arribada del tren de la vall de Zafán, l'any 1939. El tren es va fer arribar primer a Bot per tal de traslladar-hi les tropes franquistes. Quan va finalitzar la guerra, es va fer arribar el traçat a Tortosa fent-lo passar pel bell mig d'aquesta unitat, seguint la vall del riu Canaletes i passant pel santuari de la Fontcalda.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge de les serres de Pàndols-Cavalls es caracteritza per un relleu agrest de serres calcàries a l'extrem nord i conglomerats al sud modelats en moles i cingleres. La disposició del relleu ha condicionat que els espais aptes per al conreu siguin escassos i limitats al fons de vall o prop dels nuclis d'Horta de Sant Joan, Prat de Comte i el Pinell de Brai i sempre en pendents inferiors al 30%. També cal destacar les zones conreades que hi ha a les terrasses del riu Canaletes, a la vall del Frare, la vall de Carruves i al barranc de la Torre.

El paisatge de la zona està estretament relacionat amb les dinàmiques pròpies de les muntanyes mediterrànies, caracteritzades pel despoblament dels masos, i de l'únic nucli urbà de la unitat (Prat de Comte, el nucli més petit de la Terra Alta) i per l'abandonament d'activitats agràries en els indrets on el sòl és menys fèrtil o menys accessible. En aquest espai agrícola, l'olivera i els fruiters de secà són els conreus més estesos. Altres usos, com conreus de cereals, vinyes i horta, ocupen superfícies molt poc significatives. Tot i que l'agricultura no té gaire pes en aquest paisatge, es constata que aquestes explotacions es troben en mans d'un sector de població d'edat avançada, que sovint no té un relleu generacional que permeti tirar endavant l'explotació en el futur i, per tant, que asseguri la conservació del paisatge.

Així, l'increment de la massa forestal en detriment del sòl agrícola condiona que els paisatges naturals predominin al llarg de tota la unitat i donin caràcter a l'espai, ja que ocupen grans extensions i configuren masses contínues que converteixen el foc en el principal impacte ambiental, amb una expansió, una extensió i una peridicitat més gran. Alhora, el tipus de bosc que es genera és més piròfit, amb una gran massa de potencial combustible i, per tant, mentre el bosc no sigui madur, el risc d'incendi seguirà sent alt.

La serra de Pàndols es troba separada de la de Cavalls per la carretera C-43. Tot i haver-se considerat com un espai homogeni,

L'avenç de la massa forestal en espais anteriorment conreats contribueix a l'augment del risc d'incendi i a la pèrdua d'elements amb valor històric, com els murs de pedra seca. Marc Coromina, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

en general, s'hi diferencien dues parts. Des de la serra d'Horta fins a la de Pàndols, hi predominen els materials conglomerats i el relleu es més abrupte amb cingles i penyals. Encara hi és present la vegetació més rica del Port, i s'hi pot trobar algun alzinar. Pel que fa a la part de Cavalls i a causa d'un gran incendi que en va cremar gairebé tota la superfície, les pinedes han desaparegut i han deixat pas a les brolles de romaní i a les timonedes. En efecte, a l'estiu del 2009 es va declarar un incendi que va afectar la zona sud de la unitat, entre Horta de Sant Joan i Prat de Comte. Va calcinar 1.140 ha, 587 de les quals es trobaven dins el Parc Natural del Port. La majoria d'arbres cremats eren pins blancs, amb gran capacitat de regeneració, cosa que ha de facilitar la recuperació d'aquest paisatge.

Tota aquesta unitat presenta uns relleus força prominents, que la fan molt visible des de bona part de les Terres de l'Ebre, cosa que implica que qualsevol actuació que s'hi realitza també sigui molt visible. Aquesta fragilitat visual s'accentua en les parts més elevades, tant de Pàndols com de Cavalls, així com a la cresta formada per l'eix de l'agulla de Bot, la Falconera i Rocamala.

La qualitat visual paisatgística també es pot veure distorsionada per l'adequació d'algunes vies de comunicació, com la T-330 (de Prat de Comte a Xerta) i la carretera C-43 (del Pinell de Brai a Gandesa) on s'observen signes d'erosió.

Expressió artística del paisatge

Des del punt de vista popular i artístic, la unitat serres de Pàndols-Cavalls ha estat apreciada per la seva orografia privilegiada. Un dels artistes més reconeguts d'àmbit internacional que es va fixar en les formes i colors d'aquest paisatge va ser Pablo Picasso, que va pintar els voltants d'Horta de Sant Joan i, en aquesta unitat, la muntanya de Santa Bàrbara. Un altre dels paisatges de la unitat molt valorat artísticament ha estat el riu Canaletes, sobretot al seu pas pel santuari de la Fontcalda.

En el llibre *A peu per la Terra Alta* de Josep Maria Espinàs (1989), hi ha tota una sèrie d'observacions i consideracions al paisatge de la unitat. En concret, defineix Prat de Comte de la manera següent:

“Prat de Comte sempre ha estat un poble de vida modesta i esforçada, i la gent vivia dels petits horts difícilment inventats entre marges de pedra seca. Això és muntanyós i aspre, i és comprensible que n'hagi marxat molta gent [...]

L'aproximació a Prat de Comte és còmoda, i la visió del poble, abans d'entrar-hi, és suggestiva, perquè sembla petit, no esguerrat per construccions modernes, d'aspecte molt rural. La terra té color de casa, les cases tenen el color de la terra.” (Espinàs, 1989: p. 171-173)

Josep Maria Espinàs també fa una descripció dels entorns i de l'antiga estació de tren de Prat de Comte, així com del pas entre les serres per anar del Pinell de Brai a Gandesa i també de la vall del riu Canaletes:

“Quan ja hem baixat molt, i passem a fregar uns roquissars drets i alts, el camí gira i ens duu al davant d'una construcció estranya. Sorpresa: és una vella estació de tren, molt enrunada, solitària en el paisatge. Una altra imatge del Far-West... L'estació conserva un rètol que diu: “Prat de Comte” [...]”

El riu baixa per una escletxa molt estreta entre dues serres, i el seu llit és ple de roques i gorgs. Tirem una mica més amunt, l'indret és salvatge, molt bonic. L'aigua baixa amb vigor, multiplica camins entre les pedres, salta successius desnivells.” (Espinàs, 1989: p. 180-206)

Pablo Picasso, durant les seves dues visites a Horta de Sant Joan, va pintar tota una sèrie d'obres inspirant-se en les formes d'aquestes serres. Durant la seva primera visita a Horta de Sant Joan ja el van colpir els paisatges de les serres i va pintar obres com *Procesó de dones cap al Convent de Sant Salvador* (1898) on reflecteix l'afluència de gent cap a les falques de la muntanya de Santa Bàrbara en busca del ben conservat convent de Sant Salvador. Entre d'altres, també dibuixa tota una sèrie d'esbossos dels costums, de la muntanya de Santa Bàrbara, dels pinars i de les valls de la unitat.

A part de les obres de Picasso, hi ha altres pintors posteriors com Javier Campo que també s'inspiren en el paisatge d'aquestes serres.

346

Valors en el paisatge

Tot i ser una unitat gairebé deshabitada, les serres de Pàndols-Cavalls són un indret altament valorat pels diversos elements morfològics i formals que contenen.

La presència de gairebé el 85% de la superfície total de la unitat dins el Pla d'espais d'interès natural (PEIN), sota el nom Serres de Pàndols-Cavalls, posa en relleu el pes que els valors naturals i ecològics tenen en aquest paisatge. Aquest espai acull una bona mostra dels sistemes naturals de les terres més baixes i més meridionals de les serralades prelitorals. A més constitueix un espai de transició entre el país de l'alzinar litoral i del carrascar continental i presenta algunes singularitats geològiques especialment remarcables.

A més de formar part de la xarxa d'espais protegits, el 45% de la superfície de la unitat es troba catalogada com a CUP (forests gestionades pel Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació i Medi Natural).

Destaca de manera especial el riu Canaletes, en el qual es pot trobar un important nombre d'espècies animals i vegetals.

La muntanya de Santa Bàrbara, la mola dels Buscarrons, Rocamala i la Falconera destaquen per ser hàbitats d'interès prioritari comunitari, concretament prats i herbassars. També destaca gran part de la serra de Cavalls, amb prats mediterranis rics en espècies anuals, basòfiles.

A part dels valors naturals i ecològics reconeguts de la zona, l'espai compost per la serra de Bot, la mola dels Buscarrons i el coll d'en Gra, la tossa de Prat de Comte i la serra dels Coralls, i la mola Pasqual i la mola Rasa és un corredor biològic. Aquest corredor enllaça les serres de Pàndols-Cavalls amb el Parc Natural del Port. Ambdós espais constitueixen una mateixa unitat geològica i formen un conjunt d'una enorme extensió i d'un gran interès natural a les terres meridionals.

Des del punt de vista geològic s'hi combinen relleus abruptes amb espectaculars plegaments, resultat de les deformacions produïdes durant els períodes d'orogènia alpina. La seva importància geològica ha fet que hagi estat inclosa dins l'Inventari i catàleg de geòtops i geozones de Catalunya. Concretament, tot el sector de la Fontcalda és inclòs dins la Geozona 315 de Prat de Comte i Fontcalda.

Entre els valors històrics del paisatge d'aquest territori s'ha de fer referència d'una manera especial als escenaris de la batalla de l'Ebre. Encara existeixen restes del patrimoni històric i cultural relacionat amb la Guerra Civil, com són les trinxeres, els amagatalls o altres elements.

Uns altres referents de primer ordre són les coves, com la d'en Colom, ubicada en una zona pròxima a Prat de Comte, on abunden i són altament apreciades pels espeleòlegs. També hi ha quatre oliveres monumentals als voltants d'aquest mateix nucli.

Quant als valors religiosos i simbòlics, cal esmentar les ermites repartides al llarg de tota la unitat. En primer lloc, a la serra de Cavalls, prop del cim de la punta Redona, hi trobem l'ermita de Santa Madrona. Tot seguit, al llarg de la serra de Pàndols hi ha tres ermites, que de nord a sud són: l'ermita de Sant Marc, la de Santa Magdalena i el santuari de la Mare de Déu de la Fontcalda. El santuari està documentat des del segle XIV, quan un grup de frares trinitaris hi van iniciar una comunitat conventual que no va prosperar a causa de l'aïllament del lloc. L'església actual és la tercera que ha existit, és del 1753 i es deu a la iniciativa de mossèn Antoni Soler. És d'estil neoclàssic, d'una sola nau amb volta de canó, petit creuer, cúpula i cimbori. El santuari gaudeix d'una forta devoció entre els habitants de la zona, que anualment hi fan processons des de Gandesa i Prat de Comte.

Al sud de la unitat, just a la muntanya de Santa Bàrbara, hi ha el convent de Sant Salvador d'Horta, que forma part del conjunt historicoartístic d'Horta de Sant Joan. L'església original sembla que fou construïda al segle XIII. Al segle XVII s'hi construí el claustre i les primeres estances.

Aquest convent té a prop l'ermita de Sant Pau, la de Sant Onofre, la de Santa Bàrbara i la de Sant Antoni Abat, aquesta última en ruïnes. En aquest indret s'hi realitza una romeria per part dels habitants d'Horta de Sant Joan.

Com a valor identitari i simbòlic d'aquestes serres hi ha l'estreta relació que van tenir amb la batalla de l'Ebre. Així ho mostra el monument a la Pau promogut per la Lleva del Biberó i dedicat a tots aquells que van combatre a la batalla de l'Ebre. Es troba ubicat

El santuari de la Mare de Déu de la Fontcalda està documentat des del segle XIV i és el principal valor religiós i simbòlic d'aquest paisatge. ICC, Fons Cuyàs

prop de l'ermita de Santa Magdalena, a la cota 705 m de la serra de Pàndols.

Per altra banda, hi ha tota una sèrie de llegendes al voltant del balneari de la Fontcalda. Una d'aquestes històries explica que el conglomerat monolític de divuit metres d'alçada, en forma de frare monumental i ubicat a la vall del Frare, correspon a la petrificació d'un dels frares del convent de la Fontcalda, el qual, després d'abandonar el convent amb la resta de frares trinitaris, es girà i per l'enyorança es quedà fet pedra.

La muntanya de Santa Bàrbara està considerada per molts com una muntanya màgica o santa, i això justifica, en certa mesura, l'enclavament del convent de Sant Salvador d'Horta. El conjunt de serres forma un perfil emblemàtic, sobretot per a la població de la Terra Alta.

Pel que fa als valors socials, s'ha de destacar l'antic traçat de la via del tren de la vall de Zafán, convertit en la Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre. Aquesta via passava pel bell mig de la unitat. Just en aquest tram, la via fèrria necessitava salvar el riu Canaletes, la serra del Crestall i altres entrebancs orogràfics que van fer necessària la construcció de molts túnels i algun pont, que fan d'aquest tram un dels més singulars de tota la via verda.

A part d'aquest camí principal molt freqüentat pels paratges que travessa de fàcil topografia, també hi passen altres senders de gran recorregut com el GR-171, que travessa tota la unitat de nord a sud, i el GR-65-5, el camí de Sant Jaume de l'Ebre. En l'àmbit comarcal i aprofitant els paratges de la zona, s'estan promocio-

nant altres rutes, com la Ruta de la Pau, que passa per la cota 705 m, on es rememoren els espais en què va tenir lloc la batalla de l'Ebre. També cal destacar la xarxa ciclista de la Terra Alta, que en aquestes serres hi ha trobat un espai on desenvolupar-se i on molts aficionats al descens acostumen a passejar-s'hi.

El santuari de la Fontcalda és una àrea de lleure molt utilitzada per passar-hi el dia amb la família, sobretot a la primavera i a l'estiu, quan es poden aprofitar les aigües del riu Canaletes per banyar-s'hi. En aquest sentit, l'aigua com a recurs amb elevat valor social s'escenifica als rius i barrancs, i també a fonts com la Fonteta (font de la Salut).

Les formacions geològiques de l'espai, amb tota una sèrie de parets verticals, permeten practicar l'escalada. L'espai més conegut és l'Agulla de Bot i el tossal d'Horta. Tots aquests són indrets on la gent del territori, en especial de la Terra Alta però també del Baix Ebre, hi van a fer practicar diverses activitats de lleure: buscar bolets, a la tardor, o banyar-se, sobretot a l'estiu.

Els valors productius del paisatge cal cercar-los amb relació als visitants dels senders. En formar part de l'escenari de la batalla de l'Ebre es duen a terme excursions guiades i rutes pedagògiques per rememorar les situacions que s'hi van viure el 1938.

Pel que fa als valors estètics, els entorns de la Fontcalda són els més destacats, ja que el riu Canaletes passa pel mig d'una sèrie d'afloraments força espectaculars (plegaments, anticlinals) i de formes molt capricioses (gorges i crestes). També destaca la bellesa de l'edifici del santuari.

En aquest paisatge, que destaca per les formacions geològiques singulars, es poden identificar uns perfils emblemàtics i fites que ressalten pel seu valor estètic i que són elements clau en l'harmonia visual d'aquestes serres. Aquests perfils són: la muntanya de Santa Bàrbara; el conjunt de l'Agulla de Bot, la Falconera i Rocamala; la serra del Crestall; els Vollandins; puig Cavaller, i la mola d'Irto. Tot i que no formen part de la unitat, s'han de mencionar les roques de Benet, que són un referent visual de la unitat. Aquestes formacions geològiques, caracteritzades per la presència de cingles, contrasten cromàticament amb els fragments de vegetació que s'hi intercalen. Tot aquest conjunt també contrasta amb els conreus d'oliveres de la vall del barranc de l'Hostal, a Prat de Comte, i de la vall de les Carruves, a Gandesa.

Les erosions dels barrancs i rius que hi passen formen uns paisatges espectaculars. Cal esmentar el del riu Canaletes en tot el seu recorregut per la unitat, que crea un dels millors paisatges amb aigua que es poden veure en aquestes serres.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Atesa l'estructura de la unitat serres de Pàndols-Cavalls, aquest conjunt muntanyós no ofereix gaires miradors de fàcil accés que en permetin l'observació dels valors intrínsecs. El principal punt d'observació de la unitat és l'anomenada cota 705 m, on hi ha el

monument a la Pau. S'hi pot accedir en cotxe per la vallada d'en Torner en direcció a l'ermita de Santa Magdalena. Allí hi ha un ampli mirador que ofereix unes vistes molt clares del petit altiplà del Pinell de Brai, de tot l'altiplà de la Terra Alta, del Port i de les formes i conjunts intrínsecs de la unitat. Entre els escenaris més propers, cal destacar les vistes del conjunt de cingles característics de les serres de Pàndols (Agulla de Bot, la Falconera i Rocamala) i la mola d'Irto, a la serra de Cavalls.

Hi ha un altre mirador que també permet focalitzar l'atenció en algunes de les característiques geomorfològiques de la unitat. Aquest mirador s'ubica a la mola d'Irto, concretament, a l'ermita de Sant Marc. Des d'aquí es pot obtenir una visió general de l'escenari llunyà de la Terra Alta i els seus nuclis.

Els itineraris per a l'observació de la unitat serres de Pàndols-Cavalls estan condicionats per l'orografia que, en el cas d'aquestes serres, és molt trencada i de difícil accés. Les principals rutes motoritzades d'observació d'aquest paisatge són:

—La carretera C-43 del Pinell de Brai a Gandesa. És l'itinerari motoritzat amb més trànsit de la unitat de paisatge. El seu recorregut avança entre les dues serres. Des del Pinell de Brai, Pàndols queda a l'esquerra i Cavalls a la dreta. Aquest itinerari permet contemplar la geologia de les serres, ja que la construcció de la carretera, tot

i aprofitar la topografia del barranc de Gandesa, va fer necessari algun tall a les parets. En aquest tram ple de revolts dominen els cingles i, en algun cas, fragments abandonats de camps d'oliveres en pendents molt pronunciats.

—La carretera TV-3301 de Bot a Prat de Comte. És un itinerari caracteritzat per un pendent suau que es va superant a mesura que es ressegueixen les corbes de nivell d'una manera molt ondulada. Al llarg d'aquest itinerari es poden observar els conreus típics de la zona i algunes àrees forestals.

—La T-361 surt de Prat de Comte i s'acaba quan topa amb la via verda. Es pot continuar pel camí de la Fonteta. Aquest recorregut és dels més bells si només tenim en compte els motoritzats. Resseguint el camí es visualitzen les formes i conjunts paisatgístics més espectaculars de la unitat.

Les principals rutes no motoritzades per a l'observació d'aquest paisatge són:

—La Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre travessa pocs quilòmetres la unitat de paisatge serres de Pàndols-Cavalls. Tot i això, es pot afirmar que és un dels trams amb més aflluència de gent. El fet que hi hagi el conjunt paisatgístic del santuari de la Fontcalda, el riu Canaletes i formacions geològiques espectaculars fa que aquest tram de via verda sigui dels més valorats.

348

El camí de Sant Jaume de l'Ebre voreja el riu Canaletes, un espai molt freqüentat per a realitzar activitats de lleure. Marc Coromina, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

—El camí de Sant Jaume de l'Ebre puja des de Benifallet vorejant el riu Canaletes, passa pel santuari de la Fontcalda i, a partir d'aquí, es dirigeix cap a Gandesa pel camí de la vall de Navarro.

—El GR-171 travessa tota la unitat des de Prat de Comte fins al límit nord. Passa pel coll de la Fontcalda, on entra a l'estret que encaixona el riu Canaletes, avança per darrere de la serra del Crestall, puja per Pàndols fins a l'ermita de Santa Magdalena i continua per la serra de Cavalls fins a punta Redona. És aquí on s'uneix al ramal que ve de Gandesa. Continua travessant la vall conreada de la Torre fins a sortir de la unitat a l'altura del collet de les Gandioles.

Possible evolució del paisatge

Si continuen les tendències demogràfiques i socioeconòmiques recents, es preveu que el paisatge de les serres de Pàndols-Cavalls no es transformi significativament. El que sí que pot fer variar el paisatge són els condicionants naturals i sobretot el possible impacte dels incendis forestals. Com a processos més dominants, cal preveure que en les zones on la vegetació no està tan constituïda, a l'extrem nord de la unitat, es vagin formant boscos més estructurats.

Per les característiques topogràfiques de les serres, qualsevol infraestructura, nova o que representi la millora d'alguna de ja existent, té una elevada visibilitat. També es pot enfocar al revés: en el cas d'una construcció o remodelació viàries, es pot veure molt bé el paisatge de la unitat, com ara a la C-43 i T-333. Pel que fa a l'evolució urbana, no es preveuen grans augmentos de sòl construït.

És evident que el turisme rural a les Terres de l'Ebre comença a ser important i que es registren perspectives de creixement. Aquest indret gaudeix d'una qualitat ambiental i paisatgística molt alta i es preveu que serà aprofitada per empresaris de la zona o nous vinguts que s'hi instal·lin per tal de donar resposta a aquesta nova demanda.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- Un procés d'abandonament de cultius de secà allà on el pendent és més exagerat i, per tant, s'hi fa més difícil la mecanització.
- Lligat a les infraestructures i, en concret, a la T-333, les obres d'ampliació de carreteres afecten notablement l'estructura territorial. Molts talussos es queden sense vegetació i hi ha evidents signes d'erosió, tot i les mesures correctores que s'hi han establert.

Amenaces

- Pèrdua o abandonament definitiu de l'activitat agrària a l'interior de les serres amb la consegüent disminució de la biodiversitat i del patrimoni arquitectònic rural.

Durant l'ampliació de la carretera T-333, que uneix l'eix de l'Ebre amb la Terra Alta es va generar un gran nombre de talussos. Departament de Territori i Sostenibilitat

- Lligat al punt anterior, el continu augment de massa forestal a les serres, a causa de l'abandonament dels cultius i de la manca de gestió forestal, pot fer augmentar el risc d'incendis forestals.

Fortaleses

- Serres de gran qualitat paisatgística i de molta força identitària que vénen donades per les seves formes geològiques (crestes, moles, plegaments, falles). Un perfil vist des del coll del Moro (altiplà de la Terra Alta) molt genuí.
- Existència d'una densa xarxa de senders i camins amb elevat valor social, molt utilitzats per la gent del territori per practicar-hi esports a la muntanya com la BTT i el senderisme. A aquesta xarxa s'hi han de sumar les rutes i els elements vinculats a la promoció i difusió *in situ* dels fets de la batalla de l'Ebre.
- Els escenaris de la batalla de l'Ebre com a fet contemporani prou remarcable per servir com a focus d'interès turístic i social.
- Un espai amb patrimoni històric i religiós molt ben conservat i amb una alta valoració simbòlica.
- Un patrimoni geològic fàcilment visible i molt valorat per part d'acadèmics de diferents universitats i institucions, tant estatals com internacionals. Així ho demostren els informes del projecte inicial de conservació, valoració i gestió del patrimoni geològic de la Terra Alta (PAGETA) on s'han identificat molts espais de les serres de Pàndols-Cavalls en què la geologia és fàcilment visible.
- El conjunt de la unitat gaudeix d'un paisatge de qualitat, cosa que ha permès que en els darrers anys hagin aparegut algunes cases rurals i altres empreses que ofereixen moltes activitats relacionades amb l'entorn.

Oportunitats

- El turisme rural pot ser una activitat productiva molt important.
- Un paisatge ben conservat amb una qualitat de les aigües i amb un patrimoni geològic excepcional. Tot un conjunt de característiques idònies per generar iniciatives que ajudin a activar econòmicament la zona.
- Una elevada quantitat de patrimoni rural (masos, casetes, refugis, marges) en bon estat de conservació i amb uns atractius elevats. Això es pot aprofitar per tal de divulgar i donar a conèixer tots aquests valors.
- Una xarxa de camins rurals i senders molt extensa que, per bé que utilitzada pels habitants de les Terres de l'Ebre, pot servir per enllaçar i donar a conèixer les característiques i la importància ecològica que té l'espai.
- Disponibilitat d'instruments d'ordenació forestal en les forests públiques. Aquests instruments es poden utilitzar per tal d'inventariar l'estat actual, determinar-ne els usos i planificar cap on ha d'evolucionar. Per tant, aquesta gestió íntegra del bosc pot determinar l'evolució del paisatge.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), els criteris i les accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

350

OQP 5.1

Un paisatge de serres i turons, amb valls encaixades, amb elevats valors naturals i ecològics i simbòlics i identitaris, ben preservats i ben gestionats contra actuacions agressives

La unitat serres de Pàndols-Cavalls inclou un seguit de serres (serra de Pàndols i serra de Cavalls), geofomes (muntanya de Santa Bàrbara, Rocamala, Falconera, Agulla de Bot, Santa Magdalena, serra dels Corralles), valls (del barranc de l'Hostal, del Frare, d'en Torner, de les Carruves i de la Torre), barrancs (riu Canaletes i riu de la Fonteta/barranc de Gandesa) i masses forestals (que ocupen més del 80% de la superfície), que formen conjunts amb elevats valors naturals i ecològics i simbòlics i identitaris.

Criteris

- Incrementar el nivell de protecció de l'espai d'interès natural de les Serres de Pàndols-Cavalls.
- Afavorir la sensibilització ambiental dels valors naturals i ecològics i simbòlics i identitaris d'aquesta unitat.
- Promoure activitats turístiques i recreatives de baix impacte que es basin en els valors esmentats.

- Garantir la connexió entre el Parc Natural del Port i les riberes de l'Algars pel sector de la serra dels Pesells.
- Restaurar i naturalitzar els trams degradats de les riberes fluvials del riu Canaletes.

Accions

- Estudiar la possibilitat d'ampliar el Parc Natural del Massís del Port cap a l'EIN de les Serres de Pàndols-Cavalls.
- Potenciar l'àrea recreativa de la Fonteta amb un centre d'interpretació i sensibilització del conjunt de valors que conté aquesta unitat de paisatge.
- Generalitzar la redacció i execució de plans de gestió forestal, orientats a la disminució del risc d'incendi forestal i a la millora de la qualitat de les masses forestals.

OQP 5.2

Uns paisatges amb valor religiós paisatgísticament restaurats i integrats

La unitat serres de Pàndols-Cavalls conté diversos espais amb valor religiós, com les ermites del santuari de la Fontcalda o el convent de Sant Salvador d'Horta, que recullen una elevada mostra de devoció per part de la població local, que hi fa romeries, processons i també diverses celebracions religioses o cíviques. Per tot plegat, caldria conservar-ne les edificacions i els voltants, així com els accessos i itineraris pels quals circulen les romeries i processons.

Criteris

- Proporcionar un tractament integrat als elements patrimonials, el seu entorn i als itineraris que hi donen accés.
- Promoure altres actes culturals o religiosos en l'espai on s'ubiquen aquests elements religiosos.

Accions

- Realitzar un programa de restauració i manteniment dels elements patrimonials referits en aquest objectiu.
- Adequar paisatgísticament els entorns dels elements patrimonials, seguint la línia del Pla de gestió de l'entorn de la Fontcalda impulsat per l'Ajuntament de Gandesa en col·laboració amb la Fundació Catalunya-la Pedrera.
- Redactar un pla d'arranjament i manteniment dels itineraris d'accés a les ermites, convents i santuaris.

OQP 5.3

Uns paisatges rurals amb valor productiu i estètic, constituïts pels conreus de secà, amb presència d'elements d'arquitectura de pedra seca, i el nucli urbà de Prat de Comte, preservats d'elements que en desvirtuïn la visió i la contemplació

La unitat serres de Pàndols-Cavalls presenta uns espais agrícoles, concentrats especialment al voltant del nucli urbà de Prat de Comte i a les valls interiors, que conserven les estructures del paisatge agrari tradicional, format sobretot per murs de pedra seca i un mosaic de conreus (ametllers, oliveres i vinya). Alguns formen part del conjunt harmònic del corredor Bot-Gandeses-Corbera. Aquests paisatges tenen un valor estètic derivat del contrast que aporten al conjunt abrupte del qual formen part, que caldria mantenir. Per la seva banda, el nucli urbà de Prat de Comte presenta un aspecte compacte integrat en un fons escènic muntanyós que caldria preservar tot mantenint-ne l'aspecte actual i integrant les noves construccions al paisatge preexistent.

Críteris

- Donar valor afegit als productes agrícoles a través de la integració dels valors paisatgístics de la unitat, per tal de garantir-ne la viabilitat i la continuïtat.
- Proporcionar un tractament conjunt al nucli urbà de Prat de Comte i als fons escènics que formen part tant d'aquest nucli com dels nuclis urbans propers però situats fora de la unitat.

- Evitar, en la mesura que sigui possible, les afectacions i alteracions geomorfològiques o la instal·lació d'estacions de telecomunicacions, parcs eòlics, fotovoltaics o altres elements potencialment distorsionadors, sobre els fons escènics de la unitat serres de Pàndols-Cavalls.

Accions

- Mantenir l'aspecte del nucli urbà i de l'entorn de Prat de Comte mitjançant la inclusió dels valors paisatgístics en el Pla d'ordenació urbanística municipal.
- Mantenir els fons escènics del sector oest de Prat de Comte i dels sectors est de Bot i Horta de Sant Joan, lliures d'elements que en desvirtuin el conjunt.
- Incloure al catàleg de béns del POUM de Prat del Comte les fileres d'arbres que voregen l'entrada a aquesta localitat per la T-333.
- Consolidar i millorar el mirador de la cota 705 —monument a la Pau— i senyalitzar l'itinerari paisatgístic N-420, entre Caseres i Falset, per les perspectives panoràmiques que ofereixen sobre el paisatge.

6. Cubeta de Móra

Comarca:

Pertany íntegrament a la comarca de la Ribera d'Ebre.

Superfície:

6.840,4 ha.

Municipis:

Aquesta unitat la integren diversos municipis: la meitat est i sud de Móra d'Ebre, l'oest de Móra la Nova, la part est de Benissanet, el nord i nord-oest de Miravet, la meitat nord de Ginestar i dos petits fragments del sud de Garcia i l'oest de Tivissa.

352

El paisatge de la cubeta de Móra es caracteritza pel predomini dels conreus de regadiu de fruita dolça. Mariano Cebolla

Trets distintius

- Relleu pla en més de la meitat de la unitat, sobretot en els terrenys propers al riu Ebre. El sector oest és suaument ondulat.
- El riu Ebre transcorre pel sector est de la unitat, de nord a sud, des de l'estret del Pas de l'Ase fins a l'estret de Barrufemes. A les proximitats del riu destaca el contrast entre la làmina d'aigua i el bosc de ribera.
- Paisatge plenament agrari, amb predomini dels conreus de regadiu de fruita dolça. Al sector oest hi apareixen conreus d'olivera i ametller en secà, amb alguna pineda de pi blanc i brolles.
- Al sector proper al riu apareix un assentament disseminat, herència de les antigues sènies, un tipus d'explotació agrària característica d'aquest paisatge.
- Nuclis urbans compactes lineals, seguint l'eix del riu, com en el cas de Móra d'Ebre, o seguint l'eix de vies de comunicació, com a Benissanet, Ginestar, Móra la Nova.

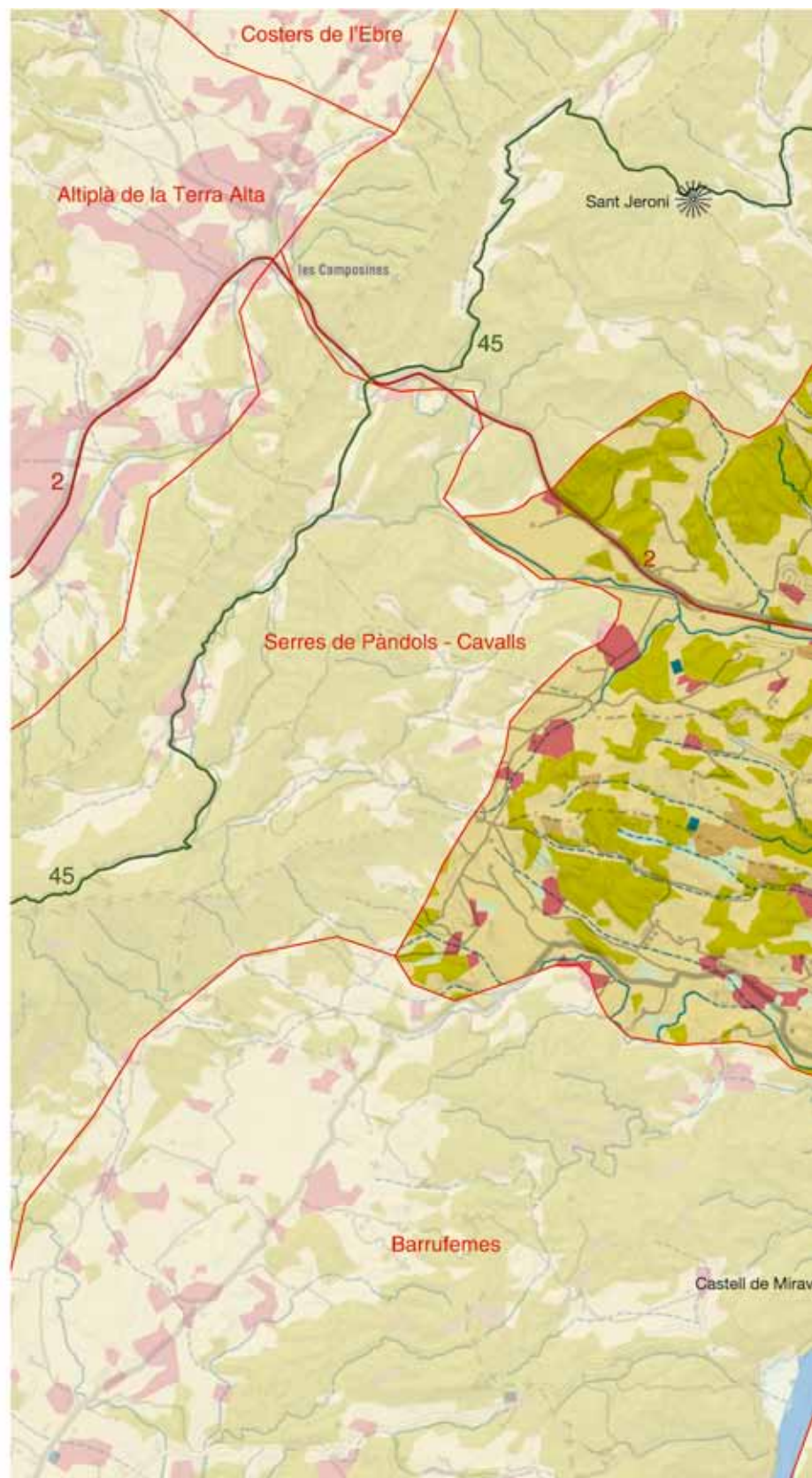
Mirador

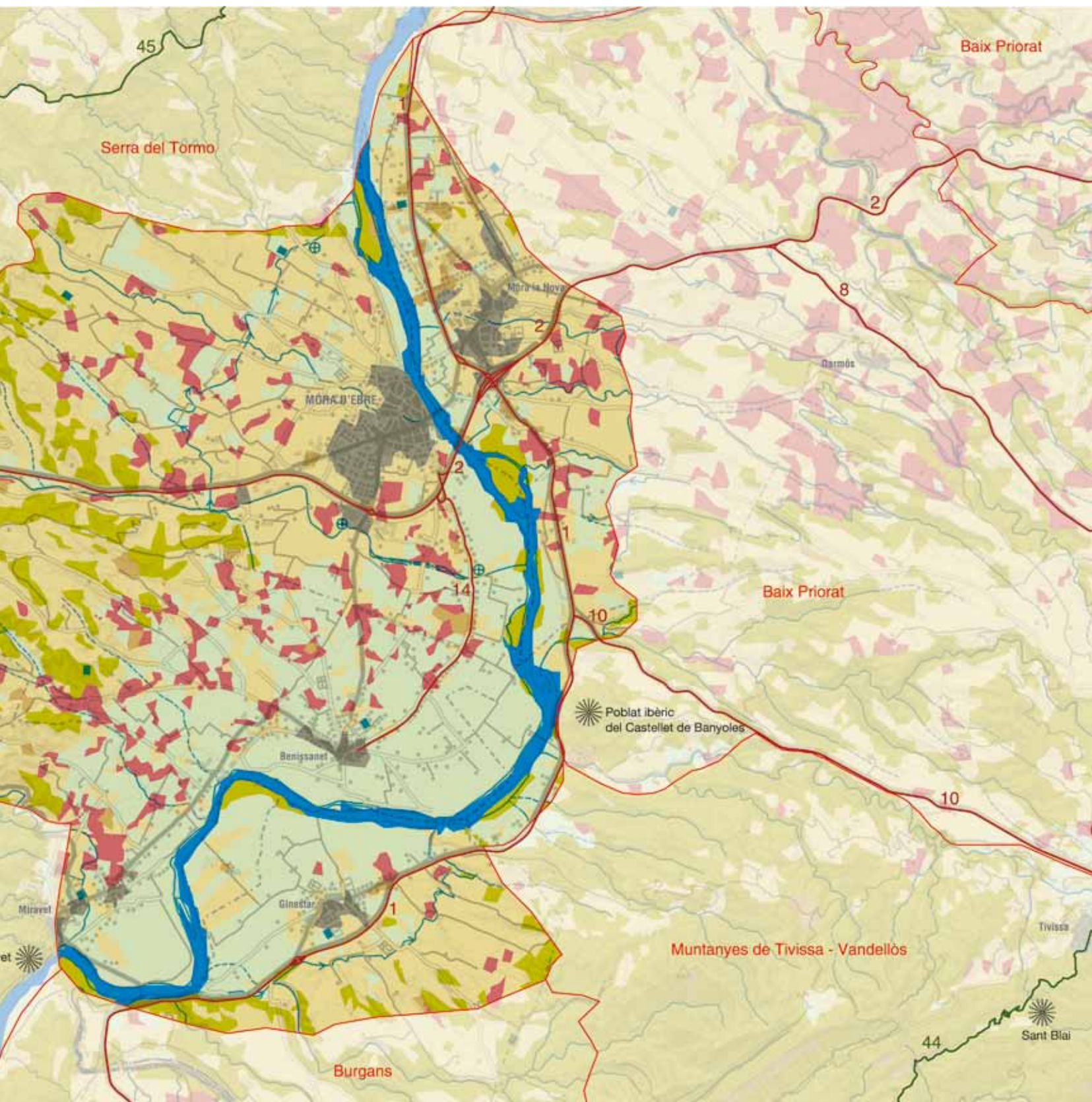
Itinerari motoritzat

- 1 Eix de l'Ebre, entre Amposta i Maials
- 2 N-420, entre Caseres i Falset
- 10 C-44, del mas de Molló al coll de Fatxes
- 14 Camí de les Sèries, entre Móra i Benissanet

354

Elements naturals que constitueixen el paisatge

La cubeta de Móra és una zona deprimida entre dues branques de la Serralada Prelitoral Catalana, travessada pel riu Ebre; a l'oest hi ha els relleus triàsics i juràsics de les serres de Pàndols i de Cavalls; al sud i a l'est, el conjunt de la serra de Cardó, la plana del Burgar i la serra de Tivissa; i al nord, el front triàsic de la depressió de Marçà i Falset i la serra del Tormo. Aquesta cubeta se situa a unes altituds a l'entorn dels 50 m, clarament inferiors a les altituds de les zones baixes immediates, com poden ser els 100 m de la plana del Burgar.

El clima de la cubeta de Móra és mediterrani subàrid continental, amb una temperatura mitjana anual de 16 °C i una humitat relativa a l'entorn del 75%. L'oscil·lació tèrmica comença a ser sensible, ja que és una zona amb un grau moderat dins l'àrea continental mediterrània. Hi són observables només tres mesos subhivernals (més freds, tanmateix, que al litoral) i un estiu curt, però molt eixut i càlid. La pluviometria anual és d'uns 450 mm, amb uns nivells

màxims enregistrats en les estacions de primavera i tardor. El risc de glaçades fortes és baix, amb una mitjana anual de disset dies. La direcció dominant del vent és la del sud, el migjorn, amb una velocitat mitjana d'uns 7 km/h, i el mestral, serè o vent dalt, no hi afecta tant com als territoris perifèrics.

Un fenomen meteorològic singular associat al clima de la cubeta de Móra és la boira, que apareix com a conseqüència del refredament de l'aire en dies anticiclònics dels mesos d'hivern, quan s'hi produeix el fenomen de la inversió tèrmica. És a dir, l'aire fred, més dens que el calent, roman al fons de la vall fins que el vent el remou o l'escalfor del dia el fa aixecar. Així, en aquesta cubeta és habitual trobar boira entre els mesos d'octubre a gener.

La hidrografia està protagonitzada per la presència del riu Ebre, que recorre de nord a sud tot l'extrem est de la cubeta de Móra. En aquest tram, hi ha sectors del riu amb una amplada superior als 100 m, la làmina d'aigua hi corre tranquil·la i és d'un color verd fosc i, per la seva singularitat, és un dels elements dominants del paisatge de la cubeta.

356

Aquesta unitat està coberta, majoritàriament, per conreus. A ambdues ribes del riu, en els terrenys irrigats, s'hi localitzen els arbres fruiters de fruita dolça, i hi abunden els conreus de pomeres, presseguers, pereres i cirerers. Marc Coromina, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

El territori és també travessat per alguns rius i barrancs que desemboquen directament a l'Ebre. Per la dreta cal destacar el riu Sec, el més llarg de tots, que amb una longitud de 30 km té el seu origen a la Terra Alta, passa prop de Gandesa i Corbera d'Ebre i desemboca aigües avall de Móra d'Ebre. El barranc de Faneca, que travessa el nucli urbà de Móra d'Ebre, és l'altre curs fluvial de la dreta de l'Ebre.

Per l'esquerra només cal destacar el barranc Fondo, que prové del baix Priorat, i el barranc de Banyoles, que neix al sector occidental de les muntanyes de Tivissa-Vandellòs. La zona també és travessada pels canals de rec, entre els quals cal destacar la séquia Mare de Móra d'Ebre i la séquia Mare de Ginestar i una part del canal del pantà dels Guiamets.

La influència de l'estructura dels barrancs esmentats sobre la percepció del paisatge és secundària si s'observen des de lluny. En canvi, en detall, els barrancs ofereixen unes estructures visuals molt interessants per la diversitat de formes, colors i textures que presenten.

La vegetació natural de la cubeta de Móra és escassa i limitada al sector occidental i a les vores del riu Ebre. Aquesta unitat està coberta, majoritàriament, per conreus. A ambdues ribes del riu, en els terrenys irrigats, s'hi localitzen els arbres fruiters de fruita dolça, hi abunden els conreus de pomeres (*Pyrus malus*), presseguers (*Prunus persica*), pereres (*Pyrus communis*) i cirerers. Al nord i a l'oest de la unitat també hi apareixen camps de fruiters de secà, com les oliveres (*Olea europaea*) i els ametllers (*Prunus dulcis*).

La part més occidental del territori es caracteritza per un paisatge agroforestal, on es combinen el conreus de secà esmentats anteriorment amb pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*), que presenten, generalment, un sotabosc de brolles calcícoles.

Pel que fa a la vegetació de ribera hi destaca una comunitat d'oms just abans que el riu travessi el nucli urbà de Móra d'Ebre, malgrat que es tracta d'una comunitat vegetal de baixa densitat. A més, a la resta de les ribes del riu així com en les dues illes de l'Ebre que hi ha en aquesta unitat, s'hi localitzen alberedes i pollancredes amb vinca (*Vinca difformis*) i, localment, també s'hi troben tamarigars, típics de sòls salabrosos.

En conjunt, la cubeta de Móra presenta en un reduït espai d'encara no 7.000 ha una alta diversitat d'espècies vegetals, tant naturals com conreades. Aquesta diversitat és un dels trets més característics de la unitat i un dels valors més significatius que té.

Evolució històrica del paisatge

A la cubeta de Móra s'han localitzat diversos vestigis d'assentaments ibers, si bé els més importants es troben en unitats veïnes, com és el cas del poblat iber del Castellet de Banyoles, un dels més importants de les Terres de l'Ebre, que està situat just al límit d'aquesta unitat, al baix Priorat. De fet, des d'aquest assentament es tenia, i és té, un control absolut sobre la cubeta de Móra.

Els assentaments romans no hi abunden, si bé a Ginestar en consta un de relativament important, que segurament aprofitava aquestes zones fèrtils més properes al riu.

En el cas del nucli urbà de Miravet, per exemple, la seva situació privilegiada fa pensar que podria haver estat un assentament ibèric. La profusió d'aquest tipus d'assentament, al llarg del riu, i la situació estratègica de Miravet, avalen aquest supòsit, si bé de moment no s'han dut a terme avenços definitius en el camp arqueològic. D'altra banda, els indicis que es poden observar en certes parts dels fonaments del castell i les restes d'*opus spicatum* de les muralles n'avalen també l'ascendència romana. En tot cas, sí que es pot afirmar que durant el domini àrab Miravet s'integrà a l'estructura defensiva que s'establí al llarg de l'Ebre, i que va constituir, juntament amb Siurana, un dels darrers reductes del poder islàmic en terres del Principat. De ben segur que és en aquest període quan apareix un conjunt d'estructura urbana concentrat a la fortalesa amb el nom de *Muràbit*, d'on prové el nom actual de Miravet. L'origen islàmic queda ben plasmat al Castell, la Drassana i lo Pas de Barca.

A la cubeta de Móra va ser important la presència dels sarraïns, ja que està documentat que s'hi van mantenir fins al 1610, quan van ser expulsats per Felip III d'Espanya. Això marca una manera de treballar el territori de manera gairebé ininterrompuda durant més de tres-cents anys, amb uns aprofitaments hídrics i una infraestructura hidràulica que s'ha anat millorant amb el temps, i que ha permès una expansió lenta, però imparable, de les superfícies de regadiu. En aquest territori, doncs, es pot afirmar que la conquesta cristiana va refermar els assentaments àrabs existents, en permetre a la població autòctona de romandre on eren, i va completar la xarxa de poblament amb els nuclis de Ginestar, Salvatera (Benissanet) i Banyoles (Tivissa), aquests dos darrers actualment desapareguts.

Tot i que l'increment del regadiu no va ser àmpliament estès fins ben entrat el segle XX, ja hi existia una franja prou extensa en tota la ribera de l'Ebre des de Benissanet fins a Miravet. Les hortes i les sènies van ser molt habituals al llarg de la zona al·luvial de la cubeta fins a finals del segle XVIII. Les sènies eren unitats de producció pagesa d'origen àrab presents a la comarca de la Ribera d'Ebre. Aquest conjunt va ser molt afectat per les grans crescudes i el canvi de curs del riu que es va produir entre 1734 i 1761. Amb les riudes i els desbordaments de l'Ebre s'inundaven i molts cops es destruïen els conreus i els edificis, però un cop passada l'aigua es tornaven a reconstruir i conrear.

Amb tot, durant segles aquestes sènies estaven circumscrites al territori proper al riu, i la resta de la cubeta es mantenia com a territori de secà, amb la conservació d'un mosaic de conreus divers format per vinya, olivera, ametllers i algunes traces de cereal.

A finals de segle XIX, l'any 1891 s'inaugurà a Móra la Nova l'estació de ferrocarril, que incloïa un taller de locomotores. L'auge extraordinari de l'estació es produí acabada la Guerra Civil. Renfe, empresa estatal que assumí el control ferroviari, decidí ampliar l'àmbit d'actuació de les locomotores a la línia de la vall de Zafán o a la línia Saragossa-Manresa. Això va significar la construcció d'uns

nous paisatges urbans, així com un cert creixement del nucli urbà vinculat als llocs de treball que generaven els tallers. S'ha de tenir en compte que a la postguerra, fins a noranta-sis locomotores de vapor tenien la seva casa a Móra la Nova, i que a finals dels anys cinquanta, al complex hi treballaven mil persones. Amb tot, l'arribada de màquines dièsel, primer, i l'electrificació i l'automatització de la xarxa ferroviària, després, van fer que l'any 1975 es clausurés el taller de reparació, i que l'any 1983 bona part del complex ferroviari fos enderrocat.

Entre les dècades de 1940 i 1960, es van potenciar les sènies com a model d'explotació agrària intensiva que permetia afrontar la crisi social i econòmica amb una certa garantia. Les sènies eren unitats d'explotació que permetien viure a una o dues famílies, i s'estructuraven perpendicularment a l'eix del riu i al voltant d'una sènia, que proveïa d'aigua, amb la qual es regaven diversos tipus de conreus: vinya, morera, cereal, llegum, horta i fruiters. A la cubeta de Móra, especialment al tram Móra d'Ebre-Benissanet-Miravet, n'hi havia una cada setanta o vuitanta metres, i configuraven un paisatge perfectament ordenat i divers per la varietat de conreus que s'hi cultivaven.

Però a partir de la dècada de 1970, a mesura que es van anar modernitzant els sistemes de reg i que es va entrar de ple en una economia de mercat, aquest paisatge va anar desapareixent, i cada cop més hectàrees es van anar transformant en regadiu i en plantacions de fruita dolça. Com a conseqüència, s'acabà configurant un paisatge cada cop més homogeni i amb finques de major extensió. Això va coincidir amb una davallada acusada de la població disseminada de les sènies a tot el territori ebrenc interior.

La davallada demogràfica també afectà en aquest període els nuclis petits, que van perdre població en favor dels dos centres comarcals principals: Móra d'Ebre i Móra la Nova. Tot dos nuclis van tenir creixements urbanístics destacables durant aquesta època.

Organització i dinàmica actual del paisatge

La cubeta de Móra és una formació morfològica situada entre l'estret del Pas de l'Ase i el de Barrufemes, i per on transcorre el riu Ebre. Conformava un paisatge planer, inserit en una depressió tectònica i emmarcat per les alineacions muntanyoses de les serres de Pàndols i de Cavalls, la serra del Tormo, la serra de Llaberia, les muntanyes de Tivissa-Vandellòs i la serra de Cardó, que donen al conjunt una gran personalitat.

El riu Ebre és un dels elements més significatius de la unitat paisatgística per l'efecte visual de les seves aigües calmades. A causa de la seva dinàmica, ha construït terrasses fluvials en tots dos marges, sobre els quals s'ha desenvolupat una rica agricultura de regadiu. Aquestes terrasses situades més a la vora del riu presenten un risc d'inundació que fins ara s'ha vist disminuït per la presència de les preses de Ribarroja i Mequinensa. A més, la vegetació de ribera associada als marges del riu serveix per acabar de donar lloc a un dels paisatges més valuosos del conjunt de les Terres de l'Ebre.

A les vores occidentals d'aquesta unitat, allà on la plana ho permet, s'hi instal·len els conreus de fruiters de secà, ametllers i oliveres, que es combinen amb bosquines de pi blanc. Marc Coromina, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Un component essencial del paisatge de la cubeta de Móra en els mesos d'hivern és la boira persistent que es forma com a resultat dels processos d'inversió tèrmica. També cal destacar la importància dels conreus de fruita dolça, sobretot perquè ofereixen una gran variabilitat estacional en colors i textures que contribueixen a donar la personalitat pròpia del paisatge de la unitat. Així, més de la meitat dels usos del sòl estan ocupats per conreus, dels quals destaquen clarament els de fruita dolça, sobretot a la meitat oriental. En les vores occidentals, allà on la plana ho permet, s'hi instal·len els conreus de fruiters de secà, ametllers i oliveres, que es combinen amb bosquines de pi blanc. El contrast entre aquestes bosquines i els fruiters de regadiu enriqueix aquest paisatge. Els conreus de cereals i de vinya també hi són presents, però en menor mesura.

La dinàmica més important del paisatge en aquests darrers anys ha estat la disminució del nombre d'explotacions a causa de l'increment de l'extensió de les explotacions i de la substitució de conreus de secà als sectors central, nord i nord-est, motivats per la recerca de conreus amb un millor preu de mercat i per la millora tecnològica en l'extracció i gestió de l'aigua. Això últim ha permès que el regadiu, i per tant les noves plantacions de fruita dolça, hagin anat guanyant hectàrees i allunyant-se cada cop més de l'eix del riu, on tradicionalment s'havien concentrat. En aquest procés s'han anat substituint els conreus d'oliveres i ametllers de secà per conreus d'auberge (nom local donat al préssec) i cirera.

Per altra banda, al terç oest de la unitat es detecta un abandonament de conreus situats en sectors de major pendent. Per altra banda, en relació amb la posada en regadiu, sovint es rompen espais forestals (alguns dels quals ja havien estat conreus dècades enrere) situats en terrenys més o menys planers. Tot i que aquestes rompudes queden dissimulades amb el pas dels anys, a vegades no s'han preservat les antigues estructures de marges, camins o construccions de pedra seca.

El riu ha actuat com a vertebrador d'aquesta unitat, cosa que ha afavorit que a la seva vora s'hi ubiqüin els nuclis urbans de Móra d'Ebre, Móra la Nova, Benissanet, Miravet i Ginestar. A la imatge, Benissanet envoltat del mosaic de conreus característic d'aquest paisatge. Jordi Urioz. Arxíu Associació Cultural Artur Bladé

Amb relació a aquest progressiu abandonament de conreus en els sectors més marginals, s'està produint una colonització per part de comunitats vegetals arbustives amb plantes molt piròfiles. Això incrementa la superfície i la continuïtat dels terrenys forestals, cosa que alhora eleva el risc d'incendi i provoca un canvi de fesomia del paisatge.

El riu ha actuat com a vertebrador d'aquesta unitat, i ha propiciat que a la seva vora s'ubiqüin els nuclis urbans de Móra d'Ebre, Móra la Nova, Benissanet, Miravet i Ginestar. Destaca per l'extensió i la importància el nucli urbà de Móra d'Ebre, capital comarcal de la Ribera d'Ebre, i el de Móra la Nova, nuclis on el creixement ha estat més important, motivat en part per la implantació de polígons industrials aparador. A Benissanet s'han rehabilitat algunes de les sènies per convertir-les en primeres residències o en construccions destinades al turisme rural, fet que ha contribuït a promocionar el municipi i l'entorn. No obstant això, al límit entre els municipis de Móra la Nova i Tivissa s'ha construït un polígon industrial de caràcter supramunicipal, anomenat el Molló, inaugurat el 2012, que per la seva proximitat a la C-12 té una visibilitat elevada.

La C-12, que recorre la unitat de nord a sud seguint el curs del riu Ebre, juntament amb l'N-420 que travessa el territori d'est a oest, són les principals vies de comunicació, totalment integrades en el paisatge de la unitat en transcórrer per terrenys plans. Les activitats extractives existents a la cubeta de Móra, tot i que generen un impacte circumscrit a l'entorn immediat de les explotacions, generen una transformació profunda del paisatge allà on es localitzen, i més si se situen a la vora d'infraestructures viàries.

Expressió artística del paisatge

Aquesta unitat paisatgística té entre les seves personalitats un magnífic escriptor, Artur Bladé Desumvila (Benissanet 1907-Barcelona 1995), que va ser molt prolífic. La seva obra es vincula sobretot a Benissanet, la Ribera d'Ebre i el catalanisme. Els paisatges

de la seva terra natal apareixen en diverses de les seves obres literàries, com per exemple a *Benissanet. Els treballs i els dies d'un poble de l'Ebre català* (1970), *Crònica del país natal. Vida i mort d'un petit món* (1958), *Gent de la Ribera d'Ebre. Artesans, pagesos, rodaires...* (1971), *Guia de Benissanet* (1982), *Visió de l'Ebre català* (1983) i *Les primeres descobertes* (1996).

Bladé descriu magistralment ambients, situacions, personatges i paisatges dels territoris del voltant de l'Ebre, evocant a manera de crònica multilocal la geografia física i humana del país natal. És una obra que entra de ple en el gènere del millor memorialisme literari, aquell que, transcendent l'anècdota local, sublima tot allò viscut en una peça creadora de gran estil, en la qual la senzillesa del que és narrat adquireix un to tan pròxim que el fa plenament humà i, per tant, universal.

Amb motiu de la celebració del centenari del seu naixement, l'any 2007 es va impulsar la ruta "Benissanet, paisatge literari", on el paisatge i la història són els protagonistes d'un recorregut cultural pels carrers de Benissanet. Aquesta ruta permet resseguir i descobrir els paisatges que va descriure o que van inspirar-ne les obres. Aquesta proposta turística i cultural de ruta literària està impulsada per l'Associació Cultural Artur Bladé i Desumvila de Benissanet. La ruta recorre nou punts de la població en què s'expliquen diversos aspectes del poble de Benissanet basats en textos, vivències i anècdotes de l'autor.

La publicació *Visió de l'Ebre català* (Bladé, 1983) és fruit d'un viatge en barca pel riu des de Ribera-roja d'Ebre fins a la desembocadura, que Bladé va fer en companyia del geògraf Josep Iglésies el 1968. Aquesta publicació permet entendre, a través dels ulls de l'autor, com eren els paisatges de la cubeta de Móra de finals de la dècada de 1960, uns paisatges que es trobaven a l'inici d'una sèrie de transformacions territorials que en canviarien la fesomia.

En aquests fragments que segueixen Bladé fa una descripció general de la cubeta de Móra:

"De Garcia a Miravet (uns deu quilòmetres), l'Ebre senyoreja el magnífic verger format per centenars de sènies, paisatge en què la multiplicitat dels verds, particularment a la primavera, sota la blavor intensa del cel i a banda i banda de la cinta lluminosa de l'aigua, es fa admirar de propis i estranys.

La vall, o cubeta de Móra, integrada per Garcia, les dues Móraes, Benissanet, Ginestar i Miravet, és terreny diluvial. D'aquest terreny són les llenques més fèrtils de Catalunya. En uns punts, segons el Dr. Font i Sagué, el gruix del terreny diluvial és petit, però en d'altres, com al Pla de Barcelona, té molts metres i presenta un color vermellós característic (terra de rajoler). A la vall de Móra hi ha grans pans d'aquesta terra la qual ha fet que hi hagi rajolereries, bòbiles i terrisseries." (Bladé, 1983: p. 19)

També hi apareix una descripció del nucli de Móra la Nova:

"El riu passa sota el pont que comunica les dues Móraes, la Vella —o d'Ebre— a la dreta, la Nova a l'esquerra. Aquesta població és, en efecte, la més nova de les riberenques. Fa cent anys, les

seves quatre cases no passaven de ser uns masos —els Masos de Móra—. [...] La construcció del ferrocarril va fer de Móra la Nova una estació important —de primera, per tot dir— amb restaurant, dipòsit de màquines, tallers i, per tant, obrers, empleats, tècnics...” (Bladé, 1983: p. 19)

En aquest llarg fragment Bladé descriu com eren les sènies situades a les ribes de l'Ebre al seu pas per la cubeta de Móra, un paisatge molt característic de les ribes de l'Ebre, i que dècades després pràcticament acabaria desapareixent:

“Les fluctuacions del riu són, aparentment capricioses, sempre imprevisibles. L'aigua pren la terra, però també en deixa. Si no n'hagués deixat, les sènies i, particularment, les benissanetanes, no existirien. Per ací, la franja glevosa arriba fins a Miravet i té una amplada considerable (de mig quilòmetre, de vegades). Cada setanta o vuitanta metres, hi ha una casa, entre els arbres, i un pou de sínia, i un safareig i uns corrals. Això és una sènia, una masia de l'horta. No n'hi ha cap d'igual, ni tampoc l'extensió de cadascuna és la mateixa. N'hi ha que tenen una hectàrea, n'hi ha que en tenen dues, tres a tot estirar. Són, doncs, minifundis però sotmesos a un treball intensiu, produeixen prou per alimentar, folgadamente, una família, de vegades dues. Les figueres, algunes enormes, solien senyalar les particions. Fa uns quants anys, no gaires, les sènies consagrades, totes, a la policultura, produïen tot el que és propi del regadiu ebrenc: hortalisses, cereals, llegums, tubèrculs, fruita...

360

Calia una distribució, en petites feixes (“taulats” en diuen) gairebé geomètrica i d'una planimetria (sense gairebé) perfecta. Un aqüeducte (dit la “marera”) surt del safareig i permet de regar tots els taulats. Cada taulat era destinat a una determinada hortalissa. Entre l'un i l'altre, s'alternaven els presseguers, les pomeres, les pruneres, les pereres, els nesprers (aquells que feien les nespres que maduraven amb temps i palla). Amb tot, la producció de fruita, comparada amb la de l'hortalissa, era poca cosa. Els seniers, aleshores, collien un cop o dos a la setmana. Rentaven la verdura a la pila del safareig on corria l'aigua clara, l'aigua que sortia del pou, el pou de sínia que feia rodar un mul pacient o un borriquet eixerit. Les grans rodes de fusta de la sínia feien un cant musical, rítmic. Les hortalisses eren posades en coves, i amb els coves plens carregaven el carro. També prenién conills, pollastres, ous. Sobre la càrrega estenien les borrasses i un matalasset de llana. Uns sortien de tarda, altres de nit. Depenia de la llunyania del poble on volien anar a vendre. En sortir de la sènia s'ajaçaven sota la vela i molts, en deixar la darrera casa del poble, ja dormien. N'hi havia que arribaven a Maella, a l'Aragó, dotze hores de carro, catric-catrac... Aquestes expedicions alimentàries representaven bons beneficis; de vegades, d'altres no tant. Ara, tot això, s'ha acabat. De sis o set anys ençà, la verdura i els cereals han estat substituïts pels arbres fruiters: presseguers i pereres sobretot. Se'n produeixen tones i més tones. Durant la temporada, se'n carreguen, cada dia, cinc o sis camions, que porten la fruita, principalment, a Barcelona.

Així, també, els progrés de la mecànica ha fet substituir les velles sínies de cadufos per bombes de motor, i les venerables arades i

els carros de roda alta pels tractors i els tractorets. I les tartanes senyorials pels automòbils democràtics... Tot canvia. Només les aigües arissades dels pare Ebre, més o menys domtat, aquí els pagesos riberencs ho deuen tot, continuen baixant, invariables- bé que cada dia un xic més contaminades. Deu ser el progrés, també. I el progrés, ja ho hem dit, etc.” (Bladé, 1983: p. 24-25)

A publicacions com *Benissanet* (1970), Bladé escriu:

“Davant d'aquesta lamentable monotonia d'un paisatge (el mexicà) que sempre sembla el mateix, en estrany lloc i en estranya encontrada, és plaent de recordar les estampes hivernals benissanetanes, el cel gris amb aquella mica de boira que puja del riu, els arbres descarnats, les postes de sol esvaïdes, les vetllades interminables, la cançó dels vents i les pluges, les llars flamejants, els nadals i les epifanies, els vells amics mai no oblidats, les cares estimades que ja no retrobarem, però que encara viuen en el record, potser perquè només es recorda allò que s'estima.” (Bladé, 1970: p. 153)

Amb tot, Bladé i la seva obra han estat històricament poc coneguts, i només recentment s'està duent a terme una tasca de difusió i reconeixement de tot el que va aportar.

Contràriament, qui millor va donar a conèixer els paisatges de la cubeta de Móra, especialment els de Miravet, fora d'aquest àmbit territorial, és Joaquim Mir (Barcelona, 1873-1940), un dels artistes catalans més valorats del segle xx. Amb l'obra *Fantasia de l'Ebre I. Miravet*, el 1930 obtenia la Medalla d'Honor a l'Exposició Nacional de Belles Arts de Madrid. Entre 1929 i el 1930 l'artista va fer dues intenses estades a Miravet, i amb el treball realitzat va organitzar una mostra dedicada a les Terres de l'Ebre a la Sala Parés considerada espectacular, tant per la temàtica com per l'explosió de color dels quadres: efectes de llum, transparències de l'aigua, figures típiques de la comarca, pobles encastellats. Amb aquesta exposició, Mir va aconseguir un prestigi artístic i social superior a cap artista català viu de l'època.

L'artista tortosí Frederic Mauri també reflecteix en alguns dels seus quadres la llum daurada del paisatge de la cubeta de Móra.

Valors en el paisatge

Els valors ecològics del paisatge de la cubeta de Móra estan directament relacionats amb l'existència del riu Ebre. En relació amb aquest àmbit fluvial destaquen una sèrie d'àrees que contenen paisatges amb uns valors naturals i ecològics elevats. Els boscos de ribera, les illes i marges del riu, i les desembocadures de rieres i barrancs generen una sèrie d'ambients aquàtics rics en biodiversitat, tant vegetal com faunística.

Així doncs, tres illes de les cinc que constitueixen l'espai d'interès natural (EIN) Illes de l'Ebre estan situades en aquesta unitat de paisatge. A més, totes tres han estat declarades espais naturals de protecció especial (ENPE) sota la figura de reserva natural de

fauna salvatge, gràcies a la diversitat d'espècies faunístiques que acullen. En primer lloc, just al nord de la unitat hi ha l'illa i el galatxo de Subarrec, amb més de 26 ha de superfície. Aquesta illa es caracteritza per la presència d'una cobertura forestal molt notable (albereda, salzeda) i una destacable diversitat d'ambients (canyissars, jonqueres, codolars), que n'han afavorit l'assentament de fauna. En segon terme, un cop passats els nuclis de Móra d'Ebre i Móra la Nova, hi ha l'illa del Galatxo, amb una extensió de 31,6 ha. Es tracta d'una illa fluvial amb un destacat valor natural, ja que alberga comunitats de salzedes, alberedes i tamarigars molt ben constituïdes, a més d'una fauna nombrosa i diversa. Finalment, la tercera illa fluvial pertanyent a aquest EIN és l'illa de Miravet, ubicada al marge dret de l'Ebre, davant del castell de Miravet però a l'altra riba. Aquesta abasta gairebé 20 ha de superfície i enfront de la seva part central hi desemboca la riera del Comte.

A més d'aquestes illes, hi ha altres espais que, si bé no formen part de l'EIN, presenten una elevada diversitat. Un d'ells és el galatxo de l'Aubadera, amb una superfície d'unes 8 ha, caracteritzat per la seva continuïtat amb la terra ferma i per la proximitat al nucli urbà de Móra d'Ebre. Aquest galatxo combina una zona amb vegetació i sistemes naturals ben estructurats amb una zona més humanitzada i preparada per al lleure. L'altre espai està constituït per l'illa del Vado de Vapor (Móra d'Ebre) i la platja del Molló (Tivissa) que, malgrat pertànyer a municipis diferents, formen una única unitat, ja que es troben a menys de 500 m de distància. L'illa del Vado del Vapor ocupa 10,8 ha, s'ubica a la banda dreta del riu, al sud de la desembocadura del riu Sec, i la major part de la seva superfície es troba colonitzada pel bosc de ribera. La platja del Molló, amb 12,6 ha de superfície, es troba ubicada al marge esquerre de l'Ebre, i forma una àrea tancada d'aigües somes. Finalment, en aquesta unitat es troba també l'illa de Benissanet, d'unes 18 ha, ubicada just al sud d'aquesta població, al davant del mas de la Sénia de la Barca. L'illa és compartida pels municipis de Benissanet (a la riba dreta) i Ginestar (a la riba esquerra), malgrat que la major part de la seva extensió pertany a Benissanet. Aquesta illa destaca pel fet d'albergar un tamarigar ben estructurat i conservat, amb una ornitofauna diversa i abundant.

Tangencialment, pel sector occidental de la unitat hi penetra l'EIN Serres de Pàndols-Cavalls, amb 464 ha.

Per altra banda, els mosaics agroforestals d'olivera i ametller situats al sector occidental de la unitat conformen un paisatge amb una elevada qualitat natural, on hi ha la presència de l'àliga cuabarrada i la marcenca.

Els escenaris de la batalla de l'Ebre, als quals pertanyen tres quarts parts de la cubeta de Móra, des del riu Ebre fins al límit occidental de la unitat, representen un paisatge amb valor històric. Els castells, que no són uns elements gaire abundants a les Terres de l'Ebre ni a la resta de Catalunya nova, hi tenen aquí dos exemples ben representatius: el castell de Móra d'Ebre i el de Miravet, que és el més important de les Terres de l'Ebre i que gaudeix d'una història remarcable. Ubicat a dalt un turó, fou l'últim reducte islàmic de l'Ebre fins a caure en mans de l'orde del Temple el 1153. Des de llavors, es va convertir en un autèntic i innovador castell monestir d'estil romànic cistercenc. També tenen valor històric sis oliveres

singulars i monumentals catalogades i que es troben al nord i a l'oest de la unitat, en un sector on també destaca la presència de marges i altres elements de l'arquitectura de la pedra seca. A Móra la Nova cal destacar el valor històric del conjunt d'edificis del complex ferroviari situat al nord del nucli urbà.

El castell de Miravet, juntament amb el Cap de la Vila, també conformen un conjunt monumental historicoartístic amb valor simbòlic i identitari. Aquesta és una fita identitària del territori coneguda arreu i representada per diversos artistes.

Per la seva banda, el castell de Móra d'Ebre està vinculat a la història de colonització cristiana del territori interior de les Terres de l'Ebre, en una pugna entre diversos ordes i llinatges, per la qual cosa també se li reconeix un valor simbòlic i identitari.

En el marc de la batalla de l'Ebre, el pas de l'Ebre per Miravet per part de l'exèrcit republicà va ser immortalitzat fotogràficament, i ha esdevingut un dels elements simbòlics d'aquesta batalla. El castell de Móra va ser utilitzat com a hospital per part de l'exèrcit republicà.

Els espais agrícoles que formen els conreus de secà d'olivera i ametller de l'oest de la unitat també esdevenen un referent simbòlic i identitari per la llarga història que aquest conreu té en aquestes terres.

Amb relació a l'àmbit fluvial de l'Ebre i a les àrees de regadiu de la cubeta, hi ha elements que conformen paisatges amb una referència per a la població local, com és el cas de tots aquells elements arquitectònics vinculats a l'aprofitament de l'aigua (pous, sènies, molins, etc.), la floració primaveral i la ufana estiuenca dels conreus de fruita dolça, o el pas de barca de Miravet, així com també el record dels llaguts, la navegació fluvial i el camí de sirga, els fragments de bosc de ribera o les illes del riu.

Per la seva particularitat, destaquen com a valor simbòlic i identitari les sènies de Móra, Benissanet, Miravet i Ginestar, per bé que avui dia es troben en clar retrocés i en estat de degradació. Les sènies eren explotacions agràries familiars formades per petites hortes amb mas i sènia que van ser molt abundants als marges del riu Ebre, tot i que les de la cubeta de Móra, per la seva densitat, eren les més representatives.

Els elements del paisatge amb valor religiós i espiritual es restringeixen a l'església vella de Miravet i als campanars de Ginestar i Benissanet, que sobresurten en la silueta dels nuclis urbans.

Entre els valors d'ús social destaca l'entorn del riu Ebre com a zona d'esbarjo per part de la població local i també forana, sobretot vinculat a la navegació fluvial de l'Ebre. Així mateix a Móra d'Ebre hi ha una àrea de lleure vinculada al riu.

També s'han identificat quatre rutes senyalitzades, per fer a peu o amb bicicleta, que sobretot són utilitzades per la població local. Es tracta d'una sèrie d'itineraris que han estat habilitats, senyalitzats i difosos pel Consell Comarcal de la Ribera d'Ebre amb l'objectiu de donar a conèixer els diversos recursos paisatgístics i patrimonials que conté aquest sector de la comarca. Dues rutes transcorren

362

Vista del nucli de Miravet i de la plana agrícola des del castell de la població. Marc Coromina, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

per la part nord-oest i són utilitzades per accedir a les ermites de Santa Magdalena i Sant Jeroni i a la punta de la Picossa, ja a l'àmbit de la serra del Tormo. Una altra està vinculada al riu Ebre, al nord de la unitat, i una darrera està vinculada a la vall de Sant Pau, a Móra la Nova.

Amb relació als valors productius del paisatge de la cubeta de Móra destaquen els paisatges del riu Ebre, en la mesura que siguin capaços de transformar els seus valors en beneficis econòmics, sobretot vinculats al projecte de navegabilitat del riu o el camí de l'Ebre, la revalorització d'espais naturals (com les illes del riu) o la potenciació de les activitats ludicoesportives.

Els paisatges de la memòria històrica que representen els escenaris de la batalla de l'Ebre situats a l'oest de la unitat, tot i que encara incipientment desenvolupats, poden esdevenir paisatges amb valor productiu per l'atracció que poden generar en el context de la recuperació de la memòria històrica. En aquest sentit, a Móra d'Ebre hi ha el castell, que va ser un punt estratègic per a tots dos bàndols i és seu del centre d'interpretació de l'episodi històric. A Benissanet s'ha rehabilitat el refugi de la plaça de la Font Gran, i a Miravet s'ha establert una nova senyalització del castell.

Precisament, el castell de Miravet, que és el monument més visitat de les Terres de l'Ebre, ha d'ajudar a consolidar una activitat turística encara incipient, que podria integrar-se amb l'atractiu paisatgístic de l'entorn fluvial i del mateix conjunt històric del Cap de la Vila.

Tot i no estar inclòs en cap sistema de protecció o identificació geogràfica, el paisatge generat pels conreus de la fruita dolça té un potencial valor productiu.

Pel que fa als valors estètics destaca per sobre de tot la presència del riu Ebre i el contrast amb la vegetació de ribera i els conreus. Els ambients aquàtics generalment s'associen a espais amb una alta qualitat estètica, especialment en els territoris més aviat eixuts com és el cas de la cubeta de Móra. La vegetació de ribera hi és ben conservada en el tram entre Móra d'Ebre i Miravet, que en combinació amb la forma de les parcel·lacions i els conreus de fruita dolça generen un especial atractiu estètic. Precisament, aquests conreus de fruita dolça representen un monoconreu amb una harmonia de conjunt d'elevat valor estètic, sobretot vinculat als canvis vegetatius anuals dels conreus, amb uns finals d'hivern espectaculars quan floreixen els arbres.

També es considera que tenen valor estètic els mosaics agroforestals dels fruiters de secà de l'olivera i l'ametller situats al terç oest de la unitat.

Per altra banda, les boires hivernals que tenen lloc a la cubeta de Móra, entre octubre i gener, condicionen clarament la percepció del paisatge i hi aporten diferents valoracions estètiques: des de la boira de riu que suavitza el contrast de la tenebra i la llum, que desfigura les siluetes i els perfils, que esvaeix els colors accentuats, que omple vallades i escapça cimals i tot ho iguala fins a la boira que penetra a la cubeta de Móra pel Pas de l'Ase provinent de la

unitat costers de l'Ebre i que es caracteritza per un corrent d'aire gelat, que arrossega manyocs i filagarses de boira, totalment horitzontals. Finalment, també s'han identificat altres singularitats estètiques com són els barrancs que transcorren per la cubeta, amb les conques del riu Sec, el barranc de Faneca i el de les Lloses, i el pont d'arcades de Móra d'Ebre-Móra la Nova, d'estructura de formigó armat i construït l'any 1943.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Com que es tracta d'un relleu planer, a l'interior de la unitat no hi ha cap punt d'observació del paisatge que sigui destacat. Els punts per poder contemplar aquest paisatge es localitzen just en el límit amb altres unitats. Aquest és el cas del punt situat al poblat iber del Castellet de Banyoles, al baix Priorat, i el del situat al castell de Miravet, just al límit amb la unitat de Barrufemes.

El punt d'observació del Castellet de Banyoles està situat a l'est de la cubeta, just enfront del nucli urbà de Benissanet. L'elevació d'una cinquantena de metres respecte a la cubeta el fa un excel·lent mirador d'aquesta unitat, especialment del sector de les sènies de Benissanet, amb el riu en primer terme. El punt d'observació situat al mirador compensa la seva situació perifèrica, al sud de la cubeta, amb una major elevació, cosa que permet contemplar una esplèndida vista del conjunt de la unitat, especialment el sector de Miravet i Benissanet.

Els itineraris per a l'observació i gaudi del paisatge de la unitat de la cubeta de Móra permeten una millor aproximació als detalls del paisatge, tot i la baixa densitat de la xarxa viària. Les principals rutes motoritzades per a l'observació i gaudi del paisatge de la unitat són:

—La carretera C-12, o eix de l'Ebre, entre Ginestar i Garcia. Es tracta d'una ruta que creua de sud a nord pel sector est de la unitat i, tot resseguint el curs fluvial de l'Ebre, permet contemplar els meandres que l'Ebre fa al seu pas per la cubeta de Móra, així com els diversos mosaics de conreus de fruita dolça en combinació amb els fragments de bosc de ribera que sosté el riu.

—L'N-420, entre els estrets del riu Sec i Móra la Nova, seguint l'eix del riu Sec i creuant el riu Ebre a l'alçada de Móra d'Ebre. Resseguint aquesta carretera, es pot contemplar la transició paisatgística de la cubeta de Móra des de les bosquines dels vessants meridionals de la serra del Tormo fins a la vora del riu Ebre, amb el pont vell i el nucli urbà de Móra d'Ebre, passant pels mosaics agroforestals de conreus de secà, amb ametllers i oliveres, acompanyats de brolles arbrades amb pi blanc, i pels mosaics de conreus de fruita dolça.

També cal destacar el camí de les sènies, entre Móra d'Ebre i Benissanet, que transcorre en paral·lel al riu Ebre, entre els 500 m i un quilòmetre de distància, i que permet contemplar les restes del paisatge, avui dia ja pràcticament desaparegut, del conjunt de sènies que explotaven agrícolament aquest sector i que configuraven un paisatge força característic i singular.

Possible evolució del paisatge

L'evolució del paisatge de la cubeta de Móra estarà sobretot subjecta als canvis dels conreus, que evolucionaran segons el mercat. La qualitat de la fruita dolça de la unitat fa preveure que tingui una sortida còmoda al mercat, i que això pugui revertir en el manteniment dels conreus actuals, i per tant donar continuïtat als actuals paisatges. Així mateix la generalització dels conreus ecològics i l'adopció de mesures de diferenciació del producte basant-se en la millora de la qualitat dels productes, juntament amb la constatació que es contribueix a preservar uns determinats paisatges, podria ajudar a garantir el manteniment dels actuals paisatges característics d'aquesta unitat.

El terç oest de la unitat, però, sí que es pot veure modificat si continua el ritme actual d'abandonament dels sectors més abruptes i la rompuda i les noves plantacions en sòls de pendent més suau. Les conseqüències serien la constitució d'una massa forestal contínua vulnerable als incendis forestals, així com l'aparició puntual d'algun impacte paisatgístic per noves rompudes.

D'altra banda, la construcció del sector de promoció industrial del Molló pot provocar que s'incrementi el procés d'industrialització d'aquest territori. De fet, el de la cubeta de Móra es pot considerar un dels únics trams fluvials de Catalunya que no presenta pràcticament indústria, i, sent un terreny pla i amb disponibilitat d'aigua, presenta un gran atractiu per a indústria que necessiti aquests recursos.

No es preveu que els nuclis urbans creixin gaire, atès que el mercat potencial està força limitat per un cert estancament demogràfic i econòmic. Per altra banda, les rehabilitacions i les reformes en els nuclis antics de les viles i pobles es poden generalitzar i contribuir a la millora dels paisatges urbans.

Amb relació a les pedreres situades a la vora de l'N-420, a l'oest de la unitat, la disminució temporal en la demanda d'àrids i de pedra per a la construcció, actualment en crisi, fa previsible que es mantinguin les dimensions actuals, sense descartar que, a mitjà termini, una reactivació del sector de la construcció afavoreixi l'expansió de les actuals o l'aparició de noves explotacions.

El futur de les àrees d'interès natural, que es configuren a partir de retalls de bosc de ribera (en el cas del riu Ebre) i d'ecosistemes propis dels barrancs mediterranis (en el cas dels barrancs que hi menen des de la cubeta de Móra), és probable que tendixin a consolidar els seus valors naturals en aplicació de les noves polítiques de gestió de les conques hidrogràfiques amb nous criteris i noves sensibilitats.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- La transformació dels límits dels nuclis urbans, especialment els de Móra d'Ebre i Móra la Nova, ha comportat que les perifèries i els accessos als nuclis urbans estiguin en general mancats de

364

L'existència d'una xarxa de sèries, encara que no tota en bon estat, representa el manteniment d'un element patrimonial amb un elevat interès paisatgístic.
Observatori del Paisatge

coherència en les tipologies constructives, en la disposició dels elements sobre la trama urbana, i en la imatge de la localitat en qüestió.

- L'evolució de l'activitat agrària de secà a una de més intensiva i de regadiu ha transformat alguns paisatges agraris a vegades sense mantenir l'estructura paisatgística preexistent, especialment per les noves plantacions de fruita dolça.
- La no-inclusió de la producció de préssecs en una indicació geogràfica pot dificultar que el producte es comercialitzi correctament.
- L'envelliment de la població dedicada a l'agricultura, un relleu generacional gairebé inexistent i la pèrdua de competitivitat del sector primari, pot conduir a una pèrdua del paisatge agrícola tradicional.
- La proliferació d'activitats extractives per abastir el sector de la construcció i de l'obra pública durant les darreres dècades, ha

provocat uns processos de deteriorament paisatgístic a la vora de la carretera N-420 al municipi de Móra d'Ebre.

- L'ampliació de l'abocador intercomarcal, situat al municipi de Tivissa, ha significat l'aparició d'una cicatriu visible des de la C-12.

Amenaces

- El sector de promoció industrial del Molló de l'est de la unitat, just a la vora de l'encreuament entre la C-44 i la C-12 pot comportar l'increment de la industrialització d'aquest territori. És necessari garantir que les noves indústries s'implantin correctament, sense deteriorar els valors d'aquest paisatge.

Fortaleses

- La cubeta de Móra presenta un paisatge amb caràcter propi, que des del punt de vista paisatgístic representa una singularitat de les Terres de l'Ebre.

- L'impuls i el dinamisme que fins avui han mantingut el conreu de la fruita dolça permeten el manteniment d'un paisatge de qualitat que poc a poc es va valorant més.
- L'augment de bones pràctiques agrícoles amb la introducció de mesures agroambientals, com és la producció integrada o l'agricultura ecològica, ajuden a millorar la qualitat general dels ecosistemes, i per tant, també dels paisatges.
- L'existència d'una xarxa de sènies, encara que no tota en bon estat, representa el manteniment d'un element patrimonial amb un interès paisatgístic elevat.
- La recuperació de la memòria literària d'Artur Bladé reforça els valors identitaris d'aquest paisatge.
- La conservació i la valorització del paisatge de la cubeta de Móra permeten desenvolupar activitats emmarcades dins l'activitat turística respectuosa amb l'entorn. En aquest sentit l'existència d'indrets molt visitats, com el castell de Miravet, pot contribuir a donar a conèixer aquests paisatges i fixar-hi activitat turística atreta per altres recursos, entre ells el paisatge.
- La recuperació de la navegació fluvial, tot i que amb dificultats, representa l'opció d'accedir al coneixement i a la contemplació dels paisatges des d'un àmbit, com és el riu, força desconegut per a la població actual.

Oportunitats

- Des del punt de vista social, els paisatges ebrencs tenen cada vegada més reconeixement en l'àmbit del territori català, sobretot arran de les mobilitzacions en defensa de l'Ebre que han tingut els darrers anys, i que han situat les Terres de l'Ebre dins l'imaginari col·lectiu català. En aquest sentit, aquest reconeixement es veu reforçat per les actuacions que s'estan duent a terme des del territori, com pot ser la navegació de l'Ebre i la posada en actiu dels escenaris de la batalla de l'Ebre.
- El mercat català pot donar sortida a les produccions de qualitat de la fruita dolça de la ribera, així com altres produccions agràries ecològiques en diferents tipus de cultiu (sobretot olivera i ametller) que es donen a la cubeta de Móra. En aquest sentit, l'obtenció d'una certificació de qualitat seria un element imprescindible per garantir el futur de l'agricultura.
- El riu Ebre té un paper fonamental en la connectivitat ecològica i paisatgística de la cubeta de Móra i més enllà, a la vegada que representa un element amb una forta càrrega simbòlica, i que correctament gestionat pot esdevenir un paisatge que atregui activitat turística a la vegada que representi una millora de la qualitat dels habitants de la cubeta.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

OQP 6.1

Un paisatge de mosaic agrícola format en bona mesura per conreus de fruita dolça i que manté elements arquitectònics de l'agricultura tradicional, com són les sènies, i amb ambients fluvials propis del riu Ebre, ben conservat i vinculat a l'elaboració de productes de qualitat

La cubeta de Móra presenta un relleu planer ocupat en bona mesura per conreus de fruita dolça, els quals generen un paisatge aparentment uniforme però molt canviant al llarg de l'any. A la riba del riu encara es conserven restes de sènies, en diferents estats de conservació, que eren les explotacions agrícoles que van caracteritzar aquest paisatge fins a la segona meitat del segle xx. Part d'aquest paisatge va ser descrit en l'obra literària d'Artur Bladé i Desumvila, que els darrers anys s'ha començat a recuperar per algunes associacions culturals del territori.

Per una banda, els darrers anys han proliferat les noves construccions en el paisatge rural vinculades a l'activitat agrària, com ara magatzems, que haurien de vetllar per no trencar la composició ni l'estructura del paisatge (colors, volums, etc.).

Criteris

- Dur a terme les gestions necessàries per establir la indicació geogràfica protegida per a la fruita dolça de la cubeta de Móra.
- Recuperar les sènies com a element singular d'aquest paisatge.
- Potenciar la recuperació de la memòria literària dels paisatges de l'escriptor benissanetà Artur Bladé i Desumvila, com a element de reforç de la identitat del territori, així com per donar a conèixer aquests paisatges fora del seu àmbit.
- Gestionar integralment i adequadament els marges fluvials de l'Ebre, i afavorir la recuperació de la vegetació de ribera, per tal de millorar-ne l'estat ecològic i l'aportació a la diversitat paisatgística.
- Integrar adequadament en el paisatge els nous polígons d'activitats econòmiques i les noves infraestructures viàries, respectant els valors que aquest paisatge conté.

Accions

- Estudiar la creació d'una figura de gestió conjunta per a l'espai agrari de les sènies per tal de recuperar el llegat agrícola i aportar nous elements de valorització del paisatge que permetin una millor comercialització dels productes agrícoles.
- Realitzar un estudi de detall sobre la vinculació entre literatura, identitat i paisatge a l'entorn de l'obra d'Artur Bladé i Desumvila, que permeti garantir normativament la protecció d'alguns dels paisatges més emblemàtics, i establir-hi una campanya de promoció per tal de generar un nou atractiu paisatgístic.
- Establir un protocol arquitectònic per a una integració correcta de les edificacions i instal·lacions en espais oberts, per tal de regular, ordenar i integrar-les en el paisatge rural tradicional.

- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats, amb l'objectiu d'integrar paisatgísticament el macroabocador de RSU de Tivissa i el sector d'activitat econòmica del Molló (Móra la Nova-Tivissa).
- Consolidar, per les perspectives panoràmiques que ofereixen sobre el paisatge de la cubeta de Móra, els miradors del paisatge del castell de Miravet i del poblat iber del Castellet de Banyoles, així com senyalitzar els recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics:
 - a) Ginestar-Garcia
 - b) (Gandesa)-Móra la Nova-(Falset)
 - c) Camí de les Sènies, entre Móra d'Ebre i Benissanet

QQP 6.2

Uns nuclis urbans compactes i amb uns accessos endreçats i nítids en la transició vers els espais agrícoles

Els diversos nuclis urbans de la unitat, Móra d'Ebre, Móra la Nova, Benissanet, Ginestar i Miravet, han tingut evolucions desiguals. Per una banda les dues Móres, els nuclis més grans, han experimentat creixements relativament importants per bé que ho han fet d'una manera bastant compacta. Tanmateix, s'observa que diversos nuclis urbans, com el de Móra entrant per Benissanet, presenten un cert desordre que caldria restaurar paisatgísticament.

366

A més, a l'interior dels nuclis urbans, sobretot a Miravet, existeixen elements del patrimoni arquitectònic interessants que caldria preservar i revalorar.

criteris

- Evitar el creixement dispers dels nuclis urbans i millorar la qualitat estètica dels accessos i de les perifèries residencials i industrials.
- Protegir els perfils i les façanes dels nuclis urbans, especialment pel que fa a Miravet, i evitar que qualsevol actuació en desvirtui el conjunt paisatgístic.
- Conservar i, si escau, restaurar, tots els elements patrimonials inclosos en el catàleg del BCIN del Patrimoni Arquitectònic del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- Vetllar perquè en el procés de tramitació i aprovació dels instruments de planejament urbanístic municipal es garanteixi la preservació de la compacitat dels nuclis urbans i l'encaix de les noves construccions en el paisatge urbà preexistent.

Accions

- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats, amb l'objectiu de millorar l'estètica dels accessos i de les perifèries dels nuclis urbans de Móra d'Ebre i Móra la Nova.
- Realitzar plans de conservació i, si escau, de restauració integral dels elements patrimonials i dels seus entorns per a cadascun dels nuclis urbans de la cubeta de Móra, especialment a Miravet i Móra d'Ebre.
- Estudiar la possibilitat de crear un parc periurbà que permeti dignificar i millorar la qualitat paisatgística dels espais periurbans de Móra d'Ebre, en transició cap als espais agrícoles adjacents, amb la implementació d'àrees i itineraris per a ús públic.

7. Baix Priorat

Comarca:

Pertany al Priorat en la part oriental i a la Ribera d'Ebre en la part occidental.

Superfície:

Superfície de la unitat: 13.728,4 ha (5.429,4 ha corresponen a les Terres de l'Ebre i 8.299 ha al Camp de Tarragona).

Municipis:

Del Priorat: Falset, Marçà, el Masroig, els Guiamets, Pradell de la Teixeta i la Torre de Fontaubella; de la Ribera d'Ebre: Garcia, Móra la Nova i Tivissa.

368

Vinyes i nuclis urbans petits i compactes, com la Serra d'Almos, són els elements característics del paisatge de la unitat baix Priorat. Pol Masip, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Trets distintius

- Relleu planer, suaument ondulat o creuat per alguna serra de baixa altitud —com en el sector del Masroig i els Guiamets—, que contrasta amb l'elevació de les muntanyes que l'encerclen.
- Cursos d'aigua de poca entitat, excepte en l'extrem occidental, on conflueixen el riu Siurana i el torrent dels Guiamets-riera de Fontaubella, amb el riu Ebre.
- Granits i pissarres que per erosió han donat lloc a la fossa de Falset-Marçà, mentre que les roques calcàries i altres materials sedimentaris afloren a les planes i a les serres del Masroig, els Guiamets, la Serra d'Almos i Darmós.
- Paisatge agroforestal, amb predomini dels conreus a l'oest, constituït per un mosaic de vinya, olivera, avellaner i ametller (per ordre d'importància), combinat amb pinedes de pi blanc i retalls d'alzinar i brolles, que queden restringides als barrancs i a les parts altes dels turons i de les serres de la perifèria.
- Al sector de la serra de Pradell-l'Argentera, els aerogeneradors dominen el paisatge.
- Nuclis urbans compactes lineals, com els Guiamets, la Serra d'Almos o Darmós, o d'estructura més tancada, com són Marçà, Capçanes, la Torre de Fontaubella o Pradell de la Teixeta.
- La carretera N-420, que creua aquest paisatge d'est a oest i connecta la majoria de nuclis urbans.

Mirador

Itinerari motoritzat

1 Eix de l'Ebre, entre Amposta i Maials

2 N-420, entre Caseres i Falset

8 TV-3031, T-3032, de Tivissa a la N-420

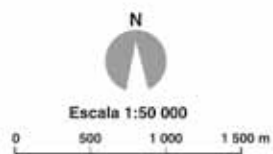
10 C-44, del mas de Molló al coll de Fatxes

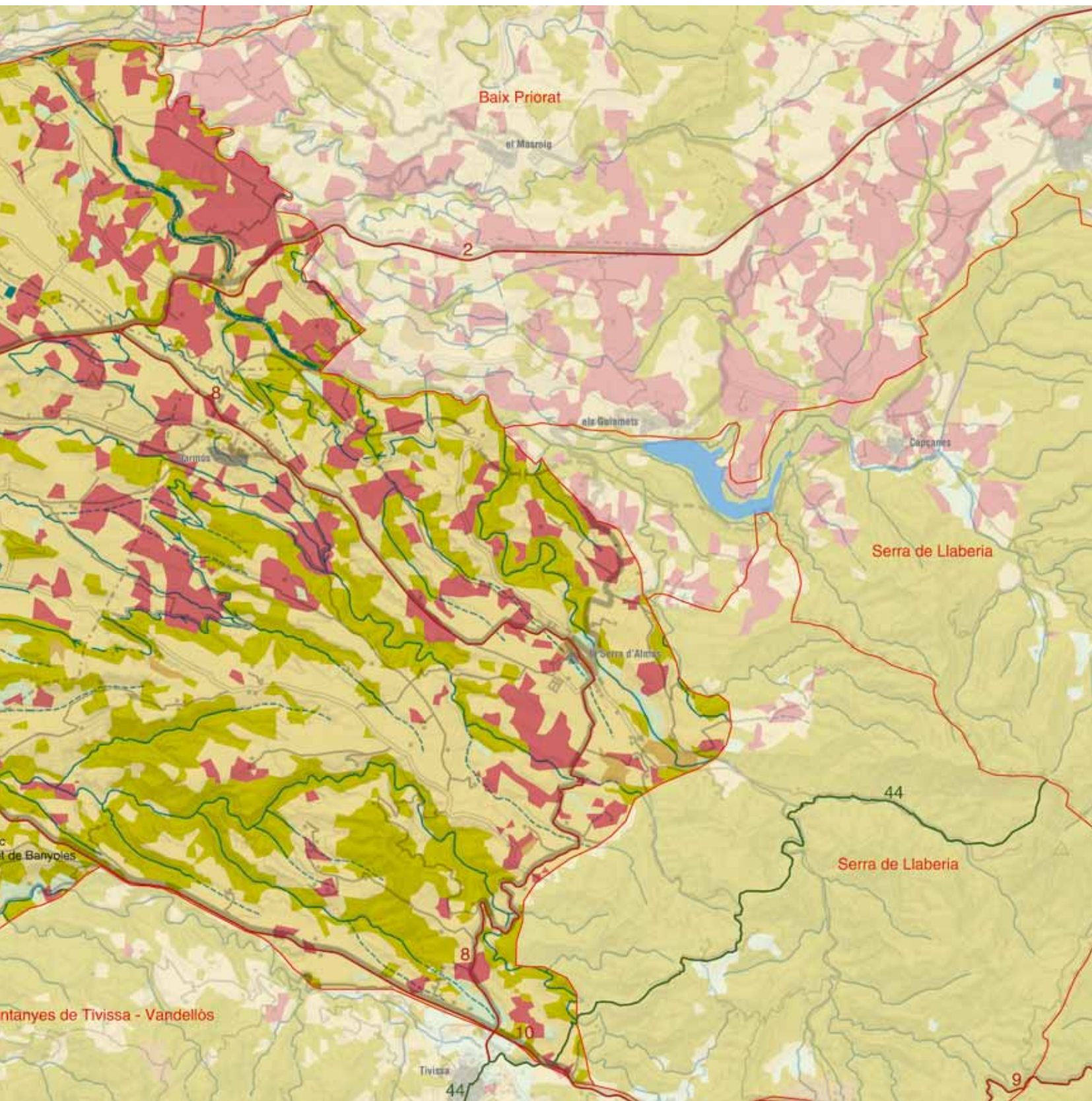
Itinerari no motoritzat

44 GR-7

370

Elements naturals que constitueixen el paisatge

El baix Priorat ocupa una àrea topogràficament deprimida i relativament planera articulada pel nucli de Falset. Recolzat en els relleus alterosos de les serres de Pradell i l'Argentera que el tanquen per llevant i els contraforts de la serra de Llaberia que ho fan pel costat meridional, el conjunt del territori s'orienta cap a ponent, fins a la depressió de la cubeta de Móra. Aquest és el sentit de circulació de les aigües dels modestos torrents que creuen la zona. Est-oest és també la direcció que segueix la principal via de comunicació que passa per Falset i que manté aquesta població equidistant entre Reus i Móra la Nova. Un relleu poc accidentat i uns sòls aptes per al desenvolupament de l'activitat agrícola han permès que els conreus ocupin molta extensió i donin caràcter al paisatge del baix Priorat.

Geomorfològicament es distingeixen quatre sectors diferenciats a causa de les variacions que presenta l'estructura del relleu. A llevant es troben les valls de Pradell de la Teixeta i la Torre de Fontaubella. Són unes valls estretes i tancades, modelades en els materials que formen el revers de les serres de Pradell i de l'Argentera. Se situen al voltant dels 500 m d'altitud, una cota elevada en comparació amb la resta de nuclis del baix Priorat. Les muntanyes de les Soleies i els turons de lo Morrot i el puig de la Font separen aquestes valls de la plana de Falset. La fossa de Falset i Marçà ocupa el sector central del baix Priorat. Més que una plana perfecta, es tracta d'un pla inclinat cap a ponent i en el qual Falset, a 350 m d'altitud, se situa en el costat més aixecat. El terreny planer i amb ondulacions suaus s'estén fins als Guiamets. Les serres de lo Sarraí, lo Collroig i la Tosseta creuen la plana de nord a sud a l'alçada dels Guiamets i individualitzen un tercer sector situat a l'extrem nord-oest del baix Priorat, on es localitza el poble del Masroig, caracteritzat per posseir un relleu més trencat, amb serres baixes separades per torrents que li donen un caràcter una mica abrupte. Des d'aquestes serretes i des del barranc de l'Ull de l'Asmà cap a ponent s'inicia un territori aparentment planer que descendeix suaument des de la Serra d'Almos fins al riu Siurana i la cubeta de Móra, amb barrancs abundants que van configurant petits altiplans allargassats en direcció nord-oest/sud-est.

La xarxa hidrogràfica està constituïda per torrents i barrancs, en general de poca entitat, que segueixen una orientació est-oest en consonància amb la disposició general del terreny. Les capçaleres se situen en els relleus perifèrics que encerclen el baix Priorat (mola de Colldejou, serra de Llaberia, Montalt, etc.) i mostren un cabal insignificant. Al sector central, destaca la riera de Capçanes o dels Guiamets que, amb un cabal més o menys continu que alimenta el pantà dels Guiamets, desemboca al riu Siurana a mig camí entre el Masroig i Garcia. Precisament el Siurana marca el límit amb la unitat de la serra del Tormo, i és on van a parar els diversos barrancs del sector septentrional i central del baix Priorat. El sector meridional del baix Priorat drena les aigües en direcció a l'Ebre a través de la cubeta de Móra.

La vegetació natural es concentra a les parts altes de les serres o en els fons i vessants dels barrancs. Hi ha formacions forestals de

pi blanc (*Pinus halepensis*), clapes d'alzines (*Quercus ilex*) i brolles de romaní (*Rosmarinus officinalis*) sobre els materials calcaris, mentre que sobre les pissarres i granits creixen brolles d'estepes (*Cistus sp.*). Els boscos més extensos se situen en els sectors de relleu més abrupte com a les Obagues de Falset, entre Falset i Bellmunt del Priorat, on hi ha masses forestals d'alzines i pins. A les serres de les Soleies, lo Morrot i lo puig de la Font s'hi troben pins, alzines i carrasca a la part baixa i roures i pi carrasser per sobre dels 500 m. Al vessant occidental de les serres de Pradell-l'Argentera hi ha alzinars, pinedes de pi blanc i colònies de pi roig (*Pinus sylvestris*) i pinastre (*Pinus pinaster*).

La vegetació de ribera és més aviat escassa i poc desenvolupada. Només a les vores del barranc de la Vila, de la riera de Capçanes o dels Guiamets, o a les ribes del riu Siurana hi prosperen comunitats higròfiles com alberedes, salzedes i jonqueres.

Els boscos de gestió pública o consorciada ocupen molt poca extensió. En el municipi de Pradell de la Teixeta hi ha un conjunt de cinc boscos propietat de la Generalitat que en total sumen unes 65 ha. També al terme del Masroig, hi ha 45 ha de bosc de les ribes del riu Siurana que estan sota gestió pública, en ser propietat de la Generalitat de Catalunya, igual que 90 ha al municipi de Garcia.

L'empremta dels incendis es percep en el paisatge vegetal de la serra de Pradell, on la vegetació forestal ha quedat reduïda a brolles esclarissades.

Evolució històrica del paisatge

El baix Priorat coincideix en bona part amb l'espai territorial que en el marc de la comarca del Priorat ha assolit pautes més dinàmiques d'humanització i, per tant, de modificació del paisatge natural. Aquest fet és motivat per la fàcil accessibilitat, un marc favorable per a l'activitat agrària, així com per a la resta d'activitats econòmiques i, en conseqüència, un poblament més elevat. En canvi, per al sector de la comarca de la Ribera d'Ebre, aquesta és una porció de territori que resta al marge del desenvolupament demogràfic i econòmic, que es concentra a l'eix del riu Ebre.

Els indicis de poblament al baix Priorat són força antics, tal com testimonien les restes trobades en jaciments de superfície i també en coves i balmes: les coves del Xollat, al bell mig de les Burgueres, el cau del Molí Paperer, la Miloquera i Cal Montagut. Cal destacar també les troballes de sílex del paleolític superior a la Tosseta dels Guiamets o les restes preibèriques del Masroig. De l'època ibera destaquen el nucli del Castellet de Banyoles, a Tivissa, i el del Coll del Moro, a la Serra d'Almos. El material més abundant és la indústria lítica i la ceràmica, principalment la d'origen romà, com els antics forns dedicats a la cocció d'àmfores descoberts a l'Aumedina, als afores del nucli urbà de Tivissa.

La presència de Falset és determinant en aquest espai territorial per la seva localització, la seva condició de lloc de pas i la seva evolució històrica, que han motivat una certa preeminència sobre el conjunt de la comarca del Priorat, sense arribar a la influència que tenen les capitals en les comarques veïnes, especialment Móra

d'Ebre, que exerceix influència sobre les poblacions d'aquesta unitat de paisatge.

La població de Falset es caracteritza per la construcció aturonada inicialment de manera adjacent al castell, bastit el segle XIII i que fou residència dels comtes de Prades i, més endavant, presó. En general, el nucli de Falset ha pres en les darreres dècades una configuració força més moderna que la resta de municipis de la comarca, especialment a partir de la creació de noves promocions d'habitatges. En aquest municipi el poblament és dispers, especialment a la zona propera a Marçà.

Malgrat tot, la configuració del nucli presenta encara en bona part una estètica tradicional a l'entorn de la plaça porxada de la Quartera, construïda en pendent. Es conserven edificis d'interès, com el palau dels Ducs de Medinaceli (1630), el dels Comtes d'Azara (del segle XVIII), l'església arxiprestal de Santa Maria (1770) o el celler cooperatiu, bastit el 1919 per Cèsar Martinell i que és un dels més destacats de Catalunya. A l'interior de la població també es conserven racons d'interès com la font del Batlle, la plaça Vella o el portal del Bou. A l'exterior, destaca l'ermita de Sant Gregori, pel seu emplaçament en un sorprenent paratge de roca roja.

Marçà es localitza al peu de la Milloquera, cim on hi ha les restes del castell que recorda la dominació islàmica (mitjan segle IX) i una església de final del romànic. Concretament el segle XV, alguns dels habitants de l'antic nucli van baixar a viure al peu del turó, utilitzant pedres del poble vell per a les noves construccions. Durant el segle XVIII va tenir lloc la consolidació del nucli, que no ha variat excessivament la seva estructura en els darrers temps (tot i que també es comencen a registrar indicis de nova expansió residencial).

El Masroig és probablement d'origen islàmic, tot i que també hi ha troballes preibèriques al Puig-roig i restes de fortificacions ibèriques al coll de les Pinyeres. És probable que l'origen del nucli de població es trobi en un grup de masies. Després de la Reconquesta, la població passà sota el domini dels Castellvell i dels seus successors, els Entença del comtat de Prades, seguint les vicissituds que visqué aquesta casa comtal. Això va afavorir una evolució paral·lela a les altres poblacions de la zona. El nucli, al mateix temps, ha agafat una configuració allargassada sobre una carena poc elevada, com moltes altres poblacions del Priorat.

Dels Guiamets n'existeix referència escrita a partir dels segles XIII i XIV, encara que no va passar a ser parròquia fins al 1787, i va

El pantà dels Guiamets va ser construït el 1951. Pol Masip, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

dependre del municipi de Tivissa fins al 1818. El nucli de població presenta una estructura força continguda i també allargassada, malgrat la presència de diverses edificacions recents a la zona que dóna al pantà. El pantà dels Guiamets va ser construït el 1951, fet que va comportar un important augment demogràfic que es va normalitzar posteriorment.

La Serra d'Almos i Darmós són dos nuclis urbans pertanyents al municipi de Tivissa, però amb una identitat pròpia marcada que els apropa més al baix Priorat que a la capital municipal. Són dos pobles similars, de forma allargassada seguint la carretera TV-3032. Els orígens de la Serra d'Almos són mossàrabs, d'on li ve el nom (Serra dels Moros). Inicialment el nucli estava constituït per masos que poc a poc es van formar en nucli, al voltant de l'ermita de Sant Domènec, posteriorment convertida en església. El poble s'ha anat formant a banda i banda de la carretera que el parteix, amb els seus carrers plans i espaiosos i paral·lels al barranc de Tartacó.

Darmós, per la seva banda, és un nucli de població situat en un pla a 4 km de la Serra d'Almos i a 10 km de Tivissa. El seu nom és d'origen àrab, procedent dels habitants sarraïns de les masies que poc a poc s'aplegaren al seu voltant.

L'adveniment de la plaga de la fil·loxera, a finals del segle XIX, va suposar un trasbals socioeconòmic sense precedents a les zones vitivinícoles europees. Al baix Priorat (com a tota la resta del Priorat) després d'uns anys de gran expansió per les caigudes de producció d'altres zones vinyateres, la plaga arribà tot just quan a França començaven a rendibilitzar les primeres collites dels ceps plantats sobre portaempelts americans, la qual cosa encara va agreujar més la crisi.

Al mateix temps, els espais de major dificultat per a l'activitat agrícola, com els fons de les valls o les zones aturonades i de mitja muntanya, com la del sector de Pradell, històricament també havien estat conreats. Per les restes de marges i altres elements de pedra associats a les pràctiques agrícoles (aljubs, barraques, etc.) es pot deduir que des de la meitat del segle XIX fins a la primera del segle XX, gran part del territori estava organitzat en bancals i conreus. Molts boscos van ser arrabassats i només quedaren sense rompre els vessants amb més pendent, els indrets excessivament rocosos i els fondals esquerps dels barrancs.

La traça ferroviària de la línia Reus-Móra la Nova, inaugurada l'any 1891, així com altres elements per a la mobilitat de la població han constituït elements de transformació del paisatge. És el cas de les diferents carreteres locals, especialment l'N-420, que s'assenta en part sobre l'antiga connexió entre Reus i Móra d'Ebre (que data de l'època moderna). En aquest vial cal registrar en els darrers anys diverses construccions associades, tot i que amb un impacte més aviat localitzat, a excepció de les immediacions del coll de la Teixeta.

De fet, les transformacions del paisatge del baix Priorat, atès el seu caràcter fortament humanitzat, tenen molt a veure amb les oscil·lacions econòmiques i socials registrades especialment a partir de la segona meitat del segle XIX i que inclouen els efectes de la fil·

loxera i la reactivació posterior, els efectes de la Guerra Civil en la demografia i el procés migratori posterior a favor de les àrees urbanes litorals.

Aquests fets han tingut una major incidència en el sector de Pradell-la Torre de Fontaubella, on unes condicions ambientals més restrictives, sobretot pel que fa a pendents i tipus de sòl, han exagerat més els resultats paisatgístics generats per les dinàmiques socioeconòmiques. Així, si a finals del segle XIX i principis del XX hi havia un paisatge caracteritzat pels conreus que s'enfilaven pels vessants i unes masses forestals poc desenvolupades, avui dia s'observa un paisatge dominat per les masses forestals en diferents estats de desenvolupament en funció de si han estat o no afectades pels incendis forestals, i uns conreus cada cop més marginals, situats als terrenys més planers.

Amb l'excepció d'un sector de la zona de Pradell-la Torre de Fontaubella, el paisatge no ha estat gaire afectat en les darreres dècades pels incendis forestals. Altres elements d'impacte són les activitats extractives, força freqüents i més centrades en l'extracció d'àrids, així com l'existència d'un parc eòlic a la carena de la serra de Pradell des de 1999, i que en pocs mesos va causar un canvi fisiognòmic en el perfil de la serra.

Les característiques de la zona han afavorit històricament l'extensió dels conreus de secà —vinya, ametller, avellaner— i alguna petita franja d'horta, així com una certa expansió dels fruiters en la zona de contacte amb la Ribera d'Ebre. En aquest context, la vinya té una presència preeminent en el paisatge i ha avançat en detriment de la resta de conreus. Els conreus de vinya estan inclosos en la Denominació d'Origen Montsant.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge del baix Priorat es caracteritza sobretot per l'activitat agrícola, que es manifesta en la gran extensió ocupada pels conreus. La vinya és el cultiu principal, seguida per l'olivera, l'ametller i l'avel·laner. L'avel·laner és el conreu gairebé únic a Pradell de la Teixeta mentre que la vinya predomina a la plana de Falset i Marçà fins als Guiamets, on ocupa grans extensions de terreny planer. L'olivera, encara que apareix arreu, és més abundant als termes municipals del Masroig i els Guiamets. El conreu herbaci són importants a Marçà, amb més de 150 ha ocupades en el cultiu de cereals. Els cirerers s'han plantat en algunes finques que tenen el reg assegurat, sobretot en els municipis dels Guiamets, el Masroig i Falset. El sector occidental i meridional de la unitat comprès entre la Serra d'Almos, el riu Siurana i la cubeta de Móra presenta una combinació de tots aquests conreus esmentats.

Malgrat aquest caràcter agrícola que proporciona un sentit de conjunt, el paisatge és força divers. La configuració del relleu distingeix entre les valls petites i tancades de Pradell i la Torre de Fontaubella, el nucli central del baix Priorat, articulat pel poble de Falset, i la plana, que des dels Guiamets enllaça amb les terres de la cubeta de Móra. De fet, la fossa de Falset només és plana en relació amb els relleus alterosos que l'envolten, ja que internament presenta un

bon nombre de serres baixes i turons que han quedat ressaltats pel treball erosiu de la xarxa de barrancs i torrents.

El baix Priorat es correspon aproximadament amb el conjunt de les unitats del pla de Falset, lo Sarraí-lo Collroig, baix Siurana i muntanyes de Pradell-la Torre identificades a la Carta del paisatge del Priorat.

Al sector del baix Siurana, el riu Siurana es converteix en el principal referent del paisatge local. Un element molt característic és l'embassament dels Guiamets, amb una capacitat de 9,7 hm³, que recull les aigües de la conca de la riera de Marçà i Fontaubella. El sector de lo Sarraí-lo Collroig actua de barrera orogràfica entre el pla de Falset i el baix Siurana, i és una alineació nord-sud de turons boscosos que inclou un nombre important de gorgs i estrets, típics del paisatge càrstic.

Al sector del Pradell-la Torre, l'estructura del mosaic paisatgístic és justament a la inversa que a la zona de la plana. Aquí el predomini correspon a les superfícies forestals, enmig de les quals s'insereixen els conreus de secà. A la part superior d'aquesta for-

mació, així com als vessants obacs de Sant Cristòfol, la Pòpia, lo Morrot i el puig de la Font, es manté encara la vegetació forestal entre el rocam, dominada pels alzinars amb roures i la presència característica del pinastre. Hi són presents els aerogeneradors del parc eòlic de Trucafort, creat l'any 1999 a les serres de Pradell i de l'Argentera, i les torres de comunicació, que modifiquen visualment algunes línies de carena.

Amb la creació de la Denominació d'Origen Montsant s'ha observat una certa revitalització del sector agrari, que pot afectar de manera diferent el paisatge. El sector del pla de Falset no en resultarà gaire afectat, ja que pràcticament la totalitat del sòl rústic és agrícola. No obstant això, alguns dels conreus progressivament podrien reconvertir-se en vinyes, particularment els ametllers i els avellaners. Els canvis poden ser més importants al sector del baix Siurana, ja que en aquesta zona s'afegeix l'ampliació de l'àrea de reg del pantà de Guiamets i encara queden àrees relativament extenses per convertir a conreu.

Des del vessant visual, el paisatge del sector pla experimenta una dinàmica estacional ben perceptible deguda a l'abundància de

El paisatge del baix Priorat està caracteritzat per un ric i variat mosaic agrícola de vinya, olivera, avellaner, ametller i alguns fruiters de regadiu. Pol Masip, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

conreus tals com la vinya o el cirerer, en contrast amb la vegetació natural, de caràcter perennifoli, que no presenta variacions importants.

D'altra banda, les activitats extractives ocupen una superfície molt reduïda, però algunes tenen una incidència significativa sobre el paisatge.

També cal considerar els incendis forestals. Els més importants que han afectat els boscos de la unitat es van produir durant la dècada dels anys vuitanta del segle passat. Sempre van afectar el sector oriental: les serres de Pradell i de l'Argentera el 1980, amb 671 ha cremades; els boscos de lo Morrot l'any 1982, amb 53 ha calcinades pel foc, i de nou les serres de Pradell i de l'Argentera l'any 1986, amb 970 ha afectades. En aquest sentit, gairebé tot el territori, excepte un petit sector articulat al voltant del riu Siurana, forma part d'un perímetre de protecció prioritària.

Així, el domini de la vegetació natural correspon a les brolles calcícoles de romer, mentre que els boscos es restringeixen als fondals dels barrancs. Destaca el sector de la punta del Peiró, on creix una població autòctona molt característica de pinastre considerada un dels principals valors naturals que, entre altres motius, ha comportat la inclusió de la serra de Pradell-l'Argentera al PEIN.

Pel que fa als nuclis urbans, es localitzen a les planes agrícoles: a la central, Falset i Marçà; a l'occidental, el Masroig al centre i els Guiamets al sud-est; i al sector oriental, els nuclis de Pradell de la Teixeta i la Torre de Fontaubella. També té una importància relativa el poblament dispers, especialment al pla de Falset. Aquest fet explica, en part, que s'hagin conservat alguns dels masos més interessants.

A les dinàmiques vinculades amb l'activitat agrícola cal contraposar-hi les dinàmiques urbanes, com la reconversió de molts masos en habitatges normalment no vinculats a l'activitat agrícola. La dispersió d'edificacions que s'ha produït els darrers anys a l'entorn del nucli de Falset és un dels factors que afecten la qualitat del paisatge del sector central del baix Priorat. Actualment, els esforços van dirigits a articular aquestes edificacions disperses estructuralment i funcionalment amb el conjunt del nucli. Per altra banda, es preveu un cert creixement en altres nuclis de la zona, com el Masroig o Marçà.

L'N-420 és la via de comunicació més important. Pel fet de creuar d'est a oest la unitat, ha esdevingut el corredor amb més observadors d'aquest paisatge. A més, hi ha diverses carreteres locals, la majoria de les quals parteixen en sentit radial des de Falset a altres poblacions prioratines: la T-710 cap a Gratallops, la TP-7101 cap a Bellmunt, la T-300 i la T-363 cap a Marçà, o la T-740 cap a Porrera. De l'N-420 surten les carreteres T-734, d'accés al Masroig, i la TV-3031, d'accés als Guiamets. A aquestes infraestructures lineals s'ha d'afegir la línia de ferrocarril Barcelona-Madrid i dues línies d'alta tensió, de 110 i 220 kV, que circulen pel nord del sector. Aquesta àrea és el corredor de comunicacions natural entre les comarques del Priorat, el Baix Camp i la Ribera d'Ebre. L'eix de l'N-420 suporta un trànsit cada cop més intens que ha obligat a realitzar, fa alguns anys, una variant al seu pas per Falset.

Expressió artística del paisatge

Josep Maria Espinàs descriu en diversos paràgrafs el paisatge del baix Priorat al seu llibre *Viatge al Priorat* (1984). Entre Marçà i Falset:

“La carretera va sempre enlairada. Una baixada. Se sent, cap a la dreta, en el paisatge ondulat, un soroll de tren. Una pujada. D'aquesta altura es veu l'extensió de les vinyes, que en el dia ennuvolat tenen color de coure patètic i una curiosa contracció defensiva. Com si les acabessin de ferir. De tant en tant, un pàmpol de prodigiosa púrpura, que no sols és bell sinó consolador, com la sang visible, com la llàgrima vessada.” (Espinàs, 1984: p. 21)

A prop dels Guiamets:

“La casa, ull sobre el paisatge, té, però, la terrible fixesa de l'ull assecat, de l'ull buidat, i ara és tot el paisatge — els pins, i els ceps, i el riu, i l'ocell que passa — el que mira dolorosament la casa, que hi és clavada com una brossa. Més valdria que vingués una gran ventada i deixés la terra neta de cicatrius.” (Espinàs, 1984: p. 29)

Des del Masroig, fa referència tant al paisatge com a les muntanyes que el tanquen pel sud:

“Veig una bona extensió del baix Priorat, que sota la pluja té un color de caramel llepat, i al fons les muntanyes que el tanquen, blau morades.” (Espinàs, 1984: p. 73)

També des del Masroig es descriu el paisatge que s'albira cap al nord, amb la referència a les unitats veïnes:

“Anem a mirar el Montsant — diu en Baptista — vejam quin temps es prepara. Quan sortim ha parat de ploure. Ens enfilem pels carrers, defugint el fang i els bassols d'aigua. Arribem en un punt del turó del Masroig d'on es veu l'altra banda, la part del Priorat autèntic, i al fons el Montsant, plujós.” (Espinàs, 1984: p. 76)

De Falset, fa una descripció del paisatge urbà del centre històric:

“Ara bé, cal no perdre's la segona cara de Falset, la que mira endins — que és una cara de noble discreció. Dóna bo de fer-hi unes quantes voltes, i a cada volta la vila es fa més amiga i més bonica. Fins que s'arriba a la Quartera, que és el nom de la plaçapasseig del Falset de debò. Porticada, neta i polida, ornamentada a la moderna però conservadora d'un aire tradicional, la Quartera és la peça urbanística més senyora del Priorat — burgesament senyora.” (Espinàs, 1984: p. 82)

Joan Asens Aguiló descriu en el seu llibre sobre la comarca, *Guia del Priorat* (1981), el poble de la Torre de Fontaubella i la seva façana paisatgística principal, la mola de Colldejou, que pertany a la serra de Llaberia:

“El petit poble de la Torre de Fontaubella està situat a la capçalera del barranc o riera de Marçà, i al peu mateix de la Mola de Colldejou, la muntanya de línies perfectes i clàssiques com el Partenon.” (Asens, 1981: p. 81)

Valors en el paisatge

Pel que fa als valors ecològics, al baix Priorat no hi ha grans espais naturals protegits. A l'extrem oriental hi ha una àrea que forma part de l'EIN Serra de Llaberia, que inclou la serra de Pradell-l'Argentera. Aquest sector destaca per la presència de teixedes i d'una de les poques poblacions autòctones de pi pinastre a Catalunya. També s'hi inclouen els relleus que s'interposen entre les valls de Pradell de la Teixeta i la Torre de Fontaubella per una banda i la fossa de Falset per l'altra. Un altre dels relleus destacables segueix una orientació nord-sud i està constituït per les muntanyes de les Soleies, el turó de lo Morrot i els seus estreps cap al nord. Aquestes serres i valls enllacen la serra de Llaberia-la Mola amb l'EIN del Riu Siurana i planes del Priorat, que aglutina el sector del Priorat històric situat entre Gratallops, Falset i Bellmunt del Priorat, i arriba fins a l'Ebre seguint el curs del riu Siurana a través d'una petita i allargassada franja d'unes 150 ha que fa d'enllaç entre el baix Priorat i la serra del Tormo.

En el sector del Sarraí-Collroig i del baix Siurana, destaquen els paisatges espectaculars fruit de la combinació de fenòmens càrstics i tectònics que es troben al conjunt anomenat los Avencs, molt conegut i visitat pels veïns dels pobles propers. Es tracta d'uns gorgs existents entre estrats calcaris molt inclinats, al vessant esquerre del barranc dels Molins. En funció de l'orientació, cadascuna d'aquestes esclètxes presenta un ambient propi i singular. Els més importants són l'avenc Fosc, l'avenc Clar i l'avenc Verd.

L'alineació orogràfica del Sarraí-Collroig té un valor inqüestionable com a espai natural enmig de les zones conreades del pla de Falset i del baix Siurana, ja que trenca la monotonia d'un paisatge homogeni i fa de corredor biològic entre les muntanyes de la serra de Llaberia i el curs mitjà del Siurana.

Cal destacar l'arbre monumental mata de Darmós (*Pistacea lentiscus*), al sud de la unitat. Aquesta planta, un llentiscle, és molt comuna a Catalunya i a tota la regió mediterrània, però normalment es troba en forma arbustiva i no acostuma a passar dels dos o tres metres d'alçada. En aquest cas la mata fa 6 m d'alçada i 8 m de diàmetre de la capçada, fet que l'ha portat a estar declarada arbre monumental per la Generalitat de Catalunya.

Al baix Priorat, els valors històrics del paisatge són diversos. Al sector del pla de Falset el patrimoni principal és de tipus arquitectònic i lligat al paisatge urbà: a Falset hi ha la cooperativa, d'estil modernista, dissenyada per Cèsar Martinell, el castell i la plaça de la Quartera. Al mateix sector té cert interès arquitectònic i patrimonial tot un conjunt de masos, alguns dels quals s'han restaurat per reconvertir-ne l'activitat, com és el cas del mas Trucafort, entre Falset i Bellmunt.

De manera similar, es conserven uns recursos patrimonials relacionats amb l'activitat humana, com les mines abandonades de Bellmunt, que són el testimoni d'un Priorat més poblat i amb un nivell d'activitat més alt.

En diversos sectors del baix Priorat destaca la presència abundant de construccions de pedra seca, principalment murs. Pol Masip, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Al sector del Sarraí-Coll Roig destaquen les restes protohistòriques del poblat preibèric del Puig Roig del Roget i el camp d'urnes de la Tosseta, al nord-oest i el sud d'aquest sector. També s'han de citar l'ermita de la Mare de Déu de les Pinyeres, on acut gent del Masroig, Bellmunt del Priorat i el Molar. Un altre element destacat amb valor històric són les restes del poblat iber del Castellet de Banyoles, situat a l'extrem sud-oest de la unitat just on encaixen la cubeta de Móra i les muntanyes de Tivissa-Vandellòs.

Al sector de les Muntanyes de Pradell-la Torre, al sector del Sarraí-Coll Roig, i als plans de Darmós i la Serra d'Almos hi destaquen la ubiqüitat i l'abundància de construccions rurals de pedra seca, que testimonien l'ús agrícola d'una part molt important del territori.

També s'han de destacar com a valor històric les dues oliveres catalogades com a singulars i monumentals prop de la Serra d'Almos.

Entre els valors religiosos i espirituals, destaca la presència de l'ermita de Sant Gregori, l'única del Priorat bastida entre les roques roges del Buntsandstein. Prop d'aquesta ermita, també s'hi havia alçat la de Sant Cristòfol, de la qual avui només queden les restes. Al límit amb la unitat de la serra del Tormo, s'hi localitza també l'ermita de la Mare de Déu de les Pinyeres.

En relació amb els valors simbòlics i identitaris del paisatge del baix Priorat destaca el conjunt del mosaic agroforestal dominat per la vinya, especialment aquell que conté mostres representatives de l'arquitectura rural de pedra seca. El mosaic agroforestal típic de la trilogia del secà mediterrani, amb conreus de vinya, olivera i ametller, encara conserva aquí algunes mostres representatives, per bé que en retrocés a causa de les noves plantacions de vinya.

En relació amb els valors d'ús social s'han identificat tres rutes senyalitzades, per fer a peu o amb bicicleta, que sobretot són utilitzades per la població local. Es tracta d'una sèrie d'itineraris que han estat habilitats, senyalitzats i difosos per part del Consell Comarcal de la Ribera d'Ebre amb l'objectiu de promoure els diversos recursos paisatgístics i patrimonials que conté aquest sector de la comarca.

Les rutes identificades són la del pont de l'Ull de l'Asmà (entre Garcia i l'N-420); la de Sant Pau, entre Móra la Nova i l'ermita de Sant Pau, i la del Mas del Capcir, entre la Serra d'Almos i Tivissa.

378

També s'ha identificat una ruta promocionada per anar en cotxe que transcorre entre Tivissa i l'N-420, passant per la Serra d'Almos i Darmós.

En relació amb el valor productiu del paisatge, cal destacar l'estreta relació que es produeix entre l'elaboració d'uns vins de qualitat i el manteniment d'un paisatge endreçat i d'una elevada qualitat estètica. Aquesta és una qüestió que el sector del vi defensa donant suport a iniciatives com la Carta de paisatge del Priorat, mitjançant el Consell Regulador de la DO Montsant.

Conreu de vinya a prop de la Serra d'Almos. Al fons, el perfil de la serra de Montsant. Pol Masip, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

El paisatge de la vinya, doncs, forma un paisatge amb valor productiu de primer ordre que s'estén de cap a cap de la unitat, i que ha encetat, tant des de les cooperatives, com des de cellers particulars, diverses estratègies per a la millora de la qualitat dels vins, moltes de les quals s'assenten sobre la valoració del paisatge que genera l'activitat agrícola.

Conjuntament, i encara de manera incipient, es pot considerar que el conjunt del paisatge del baix Priorat integra uns paisatges amb valor productiu a través de l'activitat turística. Malgrat tot, la tranquil·litat associada a aquests paisatges atreu un important contingent de turisme de retorn familiar i de segona residència.

El conjunt d'avencs esmentats més amunt, a banda del valor ecològic que tenen, també destaquen pel seu alt valor estètic.

El sector central i sud de la unitat manté uns valors estètics que configuren el paisatge, formats pel mosaic agroforestal de la vinya intercalat amb bosquines de pi blanc, que presenten uns canvis estacionals valorats per la població.

Al sector sud s'ha identificat un fragment amb valor estètic constituït pel mosaic agroforestal dels fruiters de secà (olivera, vinya i ametllers, juntament amb altres conreus de fruita dolça com els cirerers), entre la carretera C-44 i el barranc Fondo.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Hi ha diversos punts des d'on es pot gaudir del paisatge del baix Priorat, com a la muntanya de Sant Cristòfol, amb panoràmiques úniques sobre el pla de Falset, i el del Peiró, punt culminant de la serra de Pradell, amb unes vistes excel·lents del Camp de Tarragona. A la muntanya del Morrot (o Morral) hi ha un parell de miradors més amb perspectives àmplies sobre el pla de Falset. Altres miradors són: la Miloquera (a Marçà), la serra d'Obagues (al nord de Falset) o el mirador d'Altafalla (la visió del pla de Falset des de Sant Cristòfol és privilegiada).

Al sector central i sud, el caràcter pla del relleu fa que no existeixin miradors destacats. En aquests sectors només s'ha identificat un mirador que reuneixi les característiques òptimes per a l'observació i gaudi del paisatge, el que està situat al poblat iber del Castellet de Banyoles, a l'extrem sud-oest de la unitat, tot i que les excepcionals vistes que ofereix són sobre la cubeta de Móra, especialment del sector de les sènies de Benissanet, de la part interior dels Burgans, dels vessants septentrionals de les serres de Cardó-Boix, així com també dels vessants meridionals de les muntanyes de Tivissa-Vandellòs. Només els barrancs i planes meridionals del baix Priorat són visibles des d'aquest mirador.

Els itineraris per a l'observació i el gaudi del paisatge de la unitat del baix Priorat permeten una millor aproximació als detalls del paisatge, tot plegat afavorit per unes carreteres generalment poc transitades i adaptades a l'orografia. Les principals rutes motoritzades per a l'observació i el gaudi del paisatge de la unitat són:

L'ermita de Sant Gregori destaca pel seu emplaçament en un sorprenent paratge de roca roja. Pol Masip, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

- De Móra la Nova al coll de la Teixeta, per l'N-420, es poden observar els mosaics agroforestals característics de la unitat, amb predomini de la vinya per sobre de la resta de conreus, que es disposen sobre una orografia força irregular provocada pels sots que generen els barrancs que descendeixen des de la serra de Llaberia fins al riu Siurana. Així mateix es poden contemplar els perfils dels nuclis urbans del Masroig, els Guiamets i Marçà, que encara mantenen l'estructura de poble compacte sense gaires estridències estètiques.
- Des de l'encreuament amb la C-12 i Tivissa, per la C-44, que permet contemplar el sector meridional del baix Priorat.
- De Tivissa a l'N-420, passant per la Serra d'Almos i Darmós, per la TV-3031 i la TV-3032, des d'on es poden observar tant els mosaics agroforestals on es combinen avellaners, ametllers, oliveres i vinya, com els mosaics de conreus de regadiu, formats per cirerers i vinya. Aquesta ruta creua els nuclis urbans de la Serra d'Almos i Darmós amb l'estructura allargassada típica de pobles camí.

Els principals itineraris no motoritzats, per fer a peu o amb bicicleta, es troben localitzats al sector de la comarca del Priorat, a través d'una xarxa de senders senyalitzats (programes de senyalització turística del medi rural) que parteixen de diversos indrets de la zona:

- Sender de la Teixeta: és un recorregut circular des de Pradell que travessa la carena culminant de la serra homònima des del portell del Peiró fins al coll de la Teixeta, ruta en la qual es poden contemplar vistes esplèndides de la plana litoral del Camp de Tarragona. També recorre la carena que tanca la vall per ponent, al puig de la Font, mirador privilegiat del mateix baix Priorat.
- Sender de les ermites de Falset: recorregut circular des de Falset, que permet accedir a les ermites de Sant Gregori, Sant Cristòfol i al mirador de les torres d'Altafalla.
- Sender de les Sentius: un tram del sender discorre pel territori i dóna accés als miradors del Morral.
- Sender de la Mola: una part d'aquest sender travessa el baix Priorat. En aquest tram, el coll de l'Eudalda és un bon mirador sobre l'àrea.

Altres senders que transcorren pels conreus del pla de Falset són el de les Obagues i el de les Pinyanes o dels Masos. Pel sector del Masroig i els Guiamets hi circulen els senders de Marmellans, del Mas d'en Fornós, del Molí de la Bleda, de les Olles-les Rotes, de la Coma i del Mirador del Calvari. Del Masroig també parteix el sender del Puig-roig, que passa per l'ermita de la Mare de Déu de les Pinyeres i finalitza al poblat ibèric del Puig-roig.

Possible evolució del paisatge

És de preveure, d'acord a la modernització del camp, que continuïn els processos d'abandonament d'aquells conreus menys productius, sense expectatives de disponibilitat d'aigua o situats en sectors amb pendents més elevades.

El futur de les àrees d'interès natural que es configuren a partir d'ecosistemes propis dels barrancs mediterranis que menen vers el riu Siurana sembla ser que tendiran a consolidar els seus valors naturals en aplicació de les noves polítiques de gestió de les conques hidrogràfiques. La tendència, doncs, hauria de ser mantenir el mosaic agroforestal, tot i que format per unes peces més grans.

En el cas dels sectors més planers, es tendeix a una continuïtat en el procés de plantació de vinya, en el marc de la Denominació d'Origen Montsant, tot i que amb una menor intensitat. Depenent de l'evolució del mercat, es podrien mantenir o recuperar els conreus tradicionals, com l'olivera o l'ametller. Altres factors de modificació paisatgística de la zona són els derivats del procés de creixement urbanístic de Falset i Marçà, incloent-hi la creació d'activitats industrials i de serveis a la mobilitat a la rodalia de les poblacions.

Pel que fa a la resta de nuclis urbans, és de preveure un manteniment de l'actual estructura compacta. Tal com passa al pla de Falset, es pot registrar la construcció d'instal·lacions vinculades a l'activitat agrària així com, de manera més puntual, d'altres dedicades al lleure.

En el sector on arriba l'aigua del pantà dels Guiamets és de preveure que continuaran els canvis de conreu, amb noves plantacions de vinya i fruita dolça. En aquest sentit, caldrà veure-hi l'evolució

de conreus com l'ametller, fins fa uns anys força extensos i ara en retrocés.

El fenomen de la urbanització associada a l'obertura o arranjamant de vies de comunicació pot generar un seguit de transformacions paisatgístiques derivades, tot i que segurament serà el sector del pla de Falset el que absorbirà la major part d'aquestes dinàmiques.

Quant als incendis forestals, que en el sector de Pradell-la Torre han estat importants, és de preveure que n'hi segueixin havent ja que les causes bioclimàtiques continuen presents.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- L'evolució de l'activitat agrària tradicional de secà a una de més intensiva i de regadiu ha transformat puntualment alguns paisatges agraris, a vegades sense mantenir l'estructura paisatgística preexistent, especialment al sector sud i est del baix Priorat.
- La dispersió d'edificacions que s'ha donat els darrers anys a l'entorn del nucli de Falset és un factor que afecta la qualitat del paisatge del sector central del baix Priorat.
- Els incendis forestals són una realitat permanent al sector del Pradell-la Torre, que introdueixen perturbacions en el paisatge.

380

Amenaces

- Les bones comunicacions poden accentuar les transformacions del paisatge, sobretot d'aquelles àrees més dinàmiques com els voltants del nucli de Falset.
- L'eixamplament de les infraestructures viàries i la creació de nous vials podran esdevenir alteracions a la connectivitat paisatgística.

Fortaleses

- El fort impuls i dinamisme que té el conreu de la vinya al baix Priorat permet el manteniment d'un paisatge vitivinícola mediterrani de qualitat que és cada cop més valorat des de tots els àmbits.
- L'amabilitat del paisatge permet l'aprofitament d'aquest actiu, tant per al sector vitivinícola mateix com per al sector turístic, a través de la densa xarxa de camins existents, cosa que contribueix a la valorització del paisatge agrícola del baix Priorat.
- Tot i que el poblament es concentra sobretot a Falset i als altres nuclis del baix Priorat, existeix poblament dispers fruit de l'ocupació històrica. Aquest fet, a part de donar caràcter a la unitat, pot ajudar a la gestió del medi rural des de la proximitat que aquest tipus d'assentaments ofereixen, a més del valor patrimonial inherent a l'arquitectura dels masos.
- La variació cromàtica que ofereixen els paisatges agrícoles al llarg de les estacions és un dels elements més rellevants del paisatge, i un atractiu a l'hora de promocionar-lo.

Oportunitats

- La presència de teixedes, una pineda de pinastre i l'estepa populifòlia són unes singularitats botàniques que el territori hauria d'explotar per tal de reclamar una gestió més efectiva dels espais inclosos en el PEIN.
- La proximitat a la plana del Camp de Tarragona pot permetre el desenvolupament de diverses activitats culturals que atreguin un turisme de proximitat.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

OQP 7.1

Un paisatge de mosaic agroforestal amb diversitat de conreus i bosquines intercalades, ben conservat i convertit en un element representatiu del paisatge rural de mosaic propi dels ambients mediterranis (vinya, oliveres i ametllers)

El paisatge del baix Priorat està caracteritzat per un relleu planer, suaument ondulat, amb serres baixes i barrancs forestals, així com per un ric i variat mosaic agrícola de vinya, olivera, avellaner, ametller i amb alguns fruiters de regadiu. En general presenta una bona gestió que manté endreçat el paisatge. La proliferació de les noves plantacions de vinya i, en menor mesura, de fruita dolça, han generat nous abancalaments en forma de talussos.

Al sector de les valls de Pradell i la Torre de Fontaubella, amb una bona mostra de l'arquitectura tradicional de pedra seca, s'aprecia un cert retrocés de l'agricultura, fet que comporta la proliferació de les bosquines, amb el consegüent risc d'incendi forestal.

Caldria conservar les formes i l'equilibri actual entre conreus i bosquines per tal de garantir la representativitat i la singularitat d'aquest tipus de paisatge, i garantir alhora la viabilitat del mosaic com a àrea rica en biodiversitat i de transició paisatgística entre la cubeta de Móra, el Priorat històric i les serres prelitorals perifèriques.

Criteris

- Evitar les rompudes forestals en vessants de pendent excessiva i alta visibilitat des dels nuclis de població o des de les vies de comunicació.
- Evitar en la mesura que sigui possible les concentracions parcel·làries que desfigurin el mosaic de petites parcel·les característiques del paisatge actual.
- Respectar els marges de pedra seca en les noves plantacions de vinya o de fruita dolça, i alhora afavorir el manteniment de conreus d'oliveres i ametllers, tant en finques senceres com en els límits dels bancals.

- Gestionar i ordenar les masses forestals per tal millorar-ne l'estructura i fer-les més resistents davant el risc d'incendis forestals.

Accions

- Desenvolupar un projecte de preservació del paisatge del mosaic agroforestal, a través de la formulació d'un reglament de moviments de terres, abancalaments i altres actuacions en el territori de la DO Montsant.
- Dur a terme un inventari del patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca del baix Priorat per tal de garantir-ne la conservació i per tal de posar aquest patrimoni a l'abast del conjunt de la població per a què en gaudeixi, per vincular-lo a productes agraris de qualitat i per a l'aprofitament turístic, així com també establir un protocol de preservació d'aquest patrimoni.
- Establir un protocol arquitectònic per integrar correctament les edificacions i instal·lacions en espais oberts, per tal de regular-les, ordenar-les i integrar-les en el paisatge rural tradicional.
- Desenvolupar plans de gestió i ordenació de les masses forestals, especialment d'aquelles que presenten una major continuïtat (serra de Pradell, les muntanyes-muntanya de les Solelles, la Tosseta-Coll Roig-lo Sarraí) i singularitat (pineda de pinastre [*Pinus pinaster*] de la serra del Pradell), i d'aquelles que formen part del connector ecològic entre el riu Siurana i la serra de Llaberia, per tal de millorar-ne l'estructura forestal i reduir el risc d'incendis forestals.
- Ordenar l'activitat extractiva situada entre els Guiamets i el Masroig, delimitant-ne l'extensió màxima, regenerant-ne els espais perimetrals i les àrees en desús i integrant-la paisatgísticament.
- Conservar i adequar per a l'ús públic l'ermita de la Mare de Déu de les Pinyeres i els seus voltants, ja que és un indret on acut gent dels pobles del Masroig, Bellmunt del Priorat i el Molar.
- Consolidar, per les perspectives panoràmiques que ofereixen sobre el paisatge del baix Priorat, els miradors del paisatge de la muntanya de Sant Cristòfol, el Peiró, la Miloquera, l'Altafalla i el poblat iber del Castellet de Banyoles, així com senyalitzar els recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics:
 - Móra la Nova-Falset-coll de la Teixeta
 - Els Guiamets-Capçanes-Marçà- Falset
 - El Masroig-enllaç N-420
 - El Masroig-el Molar
 - Falset-Bellmunt
 - Falset-Gratallops-la Vilella Baixa
 - Falset-Porrera
 - Marçà-la Torre de Fontaubella-Pradell-enllaç N-420
 - La Torre de Fontaubella-Coldejou
 - El Molló-Tivissa
 - Tivissa-Serra d'Almos-Darmós

QQP 7.2

Uns nuclis urbans compactes i amb uns accessos endreçats i nítids en la transició vers els espais agrícoles, i amb uns centres, amb valor històric i arquitectònic ric i divers, protegits, restaurats i valorats

L'existència d'uns nuclis urbans compactes i amb perfils i identitats propis, com són els de Darmós, la Serra d'Almos, el Masroig, els Guiamets, Marçà, el Pradell de la Teixeta, la Torre de Fontaubella, permeten preservar l'essència rural d'aquest paisatge, i haurien de mantenir un creixement ordenat que conservi els valors urbanístics i patrimonials amb tipologies pròpies del lloc, així com evitar la dispersió d'elements urbans i construïts per la perifèria.

La capital de la comarca del Priorat, Falset, és el nucli que ha crescut més en aquests darrers anys, per bé que moderadament. Això ha comportat que hagi desvirtuat un punt el seu caràcter de nucli compacte. En aquest cas caldria que mantingués el caràcter nodal en els futurs desenvolupaments urbans, que evités la dispersió i respectés els elements patrimonials que té (principalment el nucli antic, el castell, la cooperativa d'estil modernista i la plaça de la Quartera).

Críteris

- Mantenir la compacitat dels nuclis urbans i evitar-ne la dispersió o l'aparició d'elements no concordants amb les alçades i les tipologies pròpies de cada nucli urbà.
- Evitar, en el cas de Falset, el creixement dispers dels nuclis urbans i millorar-ne la qualitat estètica pel que fa als accessos i perifèries residencials i industrials.
- Protegir els perfils i les façanes dels nuclis urbans, evitant que qualsevol actuació en desvirtui el conjunt paisatgístic.
- Conservar i, si escau, restaurar, tots els elements patrimonials inclosos en el catàleg del BCIN del Patrimoni Arquitectònic del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

Accions

- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats amb l'objectiu de millorar estèticament els accessos i perifèries del nucli urbà de Falset.
- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats amb l'objectiu de conservar i, si escau, restaurar integralment els elements patrimonials i els seus entorns per a cadascun dels nuclis urbans del baix Priorat, sobretot a Falset.
- Elaborar una proposta de creació d'un parc periurbà que permeti dignificar i millorar la qualitat paisatgística dels espais periurbans de Falset, en transició cap als espais agrícoles adjacents, amb la implementació d'àrees i itineraris d'ús públic.

8. Serra de Llaberia

Comarca:

Pertany al Priorat en la part nord-occidental, a la Ribera d'Ebre en la part central i occidental, i al Baix Camp en la part nord, est i sud.

Superfície:

13.579 ha (3.600 ha corresponents a l'àmbit Terres de l'Ebre i 9.979 ha a l'àmbit Camp de Tarragona).

Municipis:

Aquesta unitat la integren diversos municipis; del Priorat: Capçanes, el sud de Marçà i la Torre de Fontaubella; del Baix Camp: Coldejou, Pratedip i el nord de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant; de la Ribera d'Ebre: el nord-est de Tivissa.

382

Els conreus de secà, els espais forestals i les cingleres són els trets distintius de la unitat serra de Llaberia. Ferran Aguilar

Trets distintius

- Paisatge de muntanya mediterrània caracteritzat per un relleu abrupte i alterós amb cims propers als 1.000 m: la Miranda de Llaberia (919 m), la mola de Colldejou (922 m).
- Predomini dels materials calcaris que donen lloc a moles envoltades per cinyells de cingles.
- La vegetació ocupa el 80% de la superfície del terreny. Les pinedes de pi blanc predominen en el vessant septentrional, conjuntament amb alzinars, pinedes de pinassa i colònies de roures de fulla petita a les obagues. Les garrigues i les brolles de romaní s'estenen per les serres del sector meridional, molt afavorides pels incendis forestals.
- No hi ha corrents d'aigua importants. Només en el vessant nord la xarxa de torrents conflueix en el torrent de Fontaubella, que desguassa en el pantà dels Guiamets.
- L'espai agrícola es localitza en les valls i els replans interiors. S'hi conreen ametllers, oliveres, avellaners i vinya, així com cirerers i fruiters de regadiu on hi ha la suficient disponibilitat d'aigua.
- Paisatge poc habitat, la població es concentra en els pobles de Capçanes, Colldejou i Prasdip, en una localització perifèrica respecte a les serres, així com al petit poble de Llaberia, només habitat temporalment.
- Presència de fons escènics notables i visibles a gran distància, com la mola de Colldejou, la Miranda de Llaberia, l'Enderrocada o el Montalt.

Mirador

Itinerari motoritzat

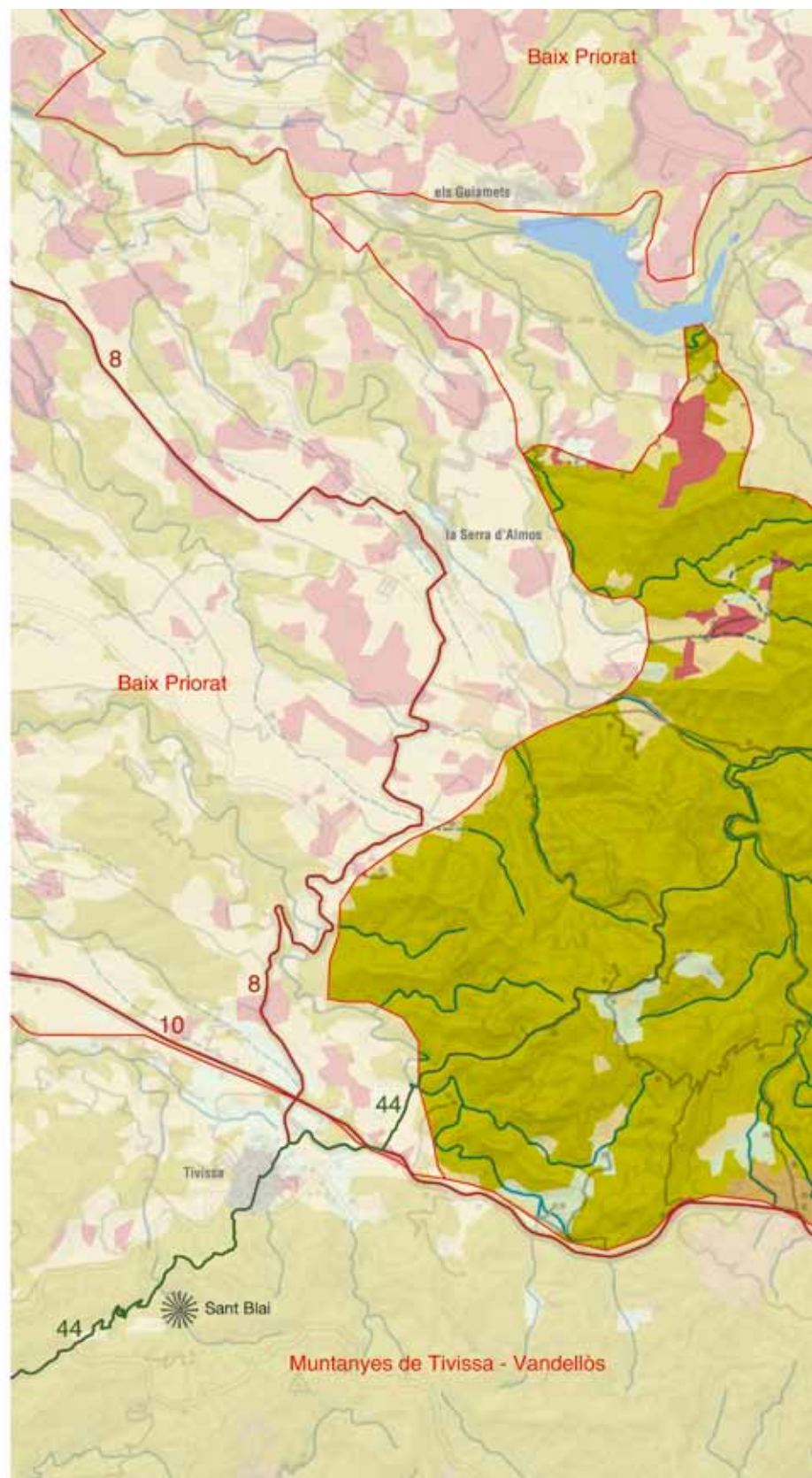
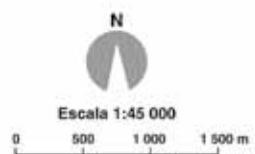
9 TV-3111, T-311, de Llaberia al coll de Fatxes

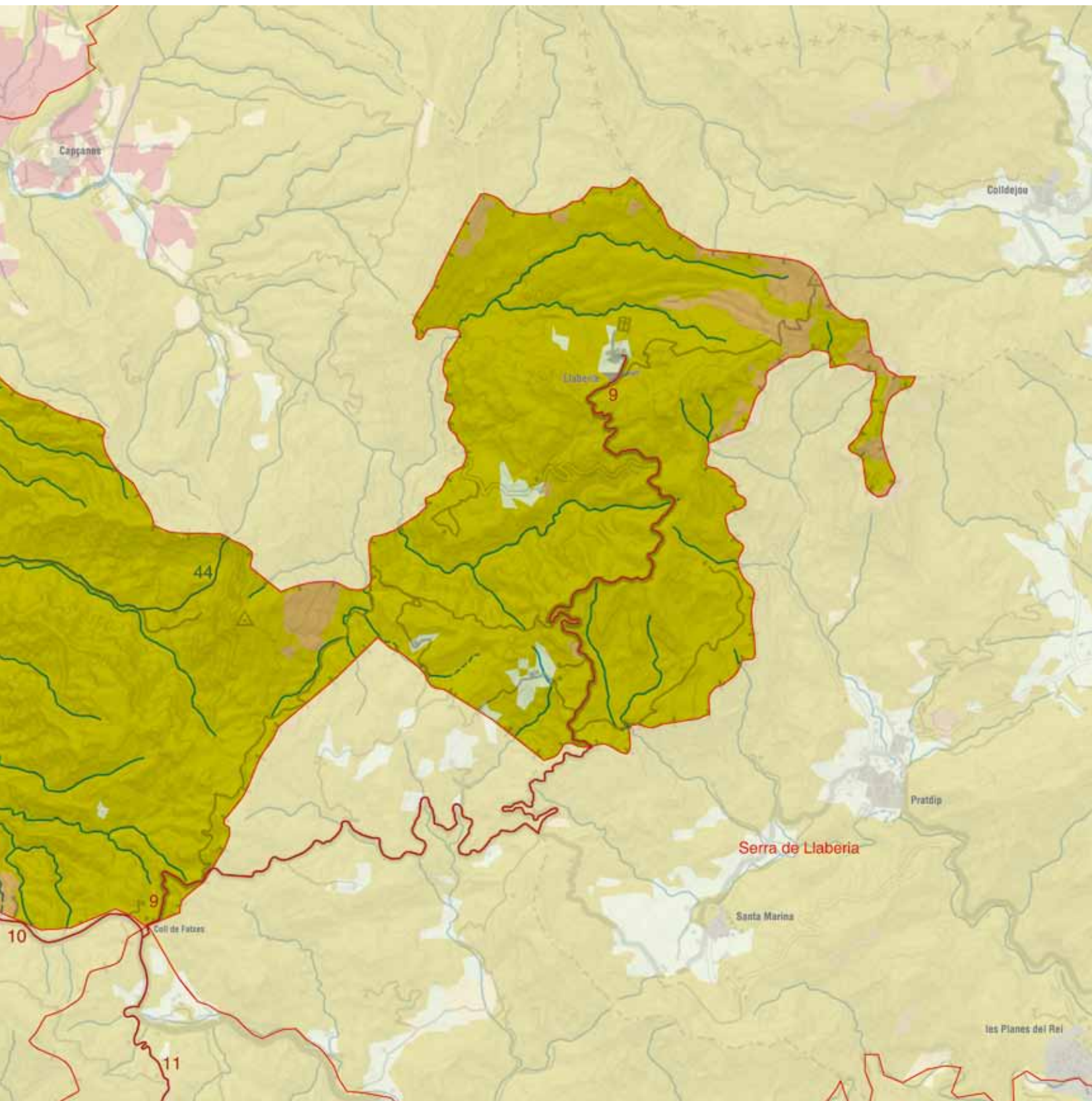
Itinerari no motoritzat

44 GR-7

384

Elements naturals que constitueixen el paisatge

La unitat de paisatge serra de Llaberia forma part de la branca meridional de la Serralada Prelitoral, que es distingeix al sud de la fossa de Falset, a ponent de la plana del Baix Camp i a llevant de la Ribera d'Ebre. El paisatge presenta un caràcter de muntanya baixa mediterrània aspra. Malgrat que les altituds màximes no arriben a assolir els 1.000 m, el desnivell en relació amb els terrenys veïns i deprimits topogràficament del Priorat, el Baix Camp i la Ribera d'Ebre és considerable, fet que reforça la impressió de territori agrest i muntanyós.

El relleu és molt intricat. Un conjunt de serres i moles (turons coronats per plataformes tabulars) se succeeixen des del sud de Falset fins al mar. Un primer arc exterior de muntanyes s'inicia al sud de la serra de l'Argentera i separa les valls interiors de la plana del Baix Camp i del veí massís de Vandellòs. La serra de la Gallina Cega (506 m), la muntanya Blanca (489 m), el puig de Cabrafiga (614 m), la serra de Güena, amb el puig del Marquès (502 m), i la serra de Santa Marina (588 m a la mola de la Viuda) constitueixen un primer conjunt exterior de serres calcàries, que encerclen el principal grup de valls i replans de l'interior del massís muntanyenc. A les valls i als replans interiors es localitza la principal àrea agrícola, que coincideix amb un nivell de materials argilosos. És sobre aquest nivell que es localitza el poble de Pratdip i la principal via de comunicació interior que des del coll Roig travessa el llogarret de Santa Marina i els nuclis de Pratdip i Coldejou.

386

A l'oest de la petita depressió interior s'aixeca un altre rosari de serres i moles que conformen el nucli del conjunt orogràfic. De nord a sud es troben la mola de Coldejou (922 m), la Miranda o mola de Llaberia (919 m) i les moles de la Grallera (625 m). Aquests relleus enllacen cap a l'oest amb la serra de Montalt (749 m), la mola del Perelló (622 m) i, més enllà, amb els contraforts orientals de la serra de Tivissa.

Els materials calcaris no afavoreixen l'existència de grans corrents d'aigua en superfície, ja que desenvolupen formes càrstiques de circulació d'aigües subterrànies; així el territori de Llaberia està solcat per barrancs i torrents que només acostumen a portar aigua després de pluges molt intenses. En tot cas, la xarxa hidrogràfica està més desenvolupada en el vessant nord, on la riera de Fontaubella recull tot un conjunt de torrents, entre els quals destaca el barranc de la Vall. Just al sud del poble dels Guiamets, el pantà del mateix nom fa de reservori per al rec agrícola de les aigües aportades per la xarxa hidrogràfica esmentada.

La vegetació mostra una clara asimetria entre els vessants meridionals i els septentrionals. A les moles i serres calcàries que s'estenen des del coll de Fatxes fins a Santa Marina i el Cabrafiga hi predomina la vegetació arbustiva: garrigues i brolles de romaní (*Rosmarinus officinalis*) i bruc d'hivern (*Erica multiflora*), afavorides per l'efecte dels incendis forestals. Al peu de la mola de Coldejou i dels contraforts septentrionals de Llaberia hi abunden pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*) bastant madures, sobre brolles calcícoles de romaní. En els obacs i a la part alta dels vessants orientats al nord s'hi troba l'alzinar muntanyenc, junt amb la presència es-

Camps de conreu on s'observen cirerers en primer terme i oliveres al fons, en un sector entre Pratdip i Coldejou. Observatori del Paisatge

poràdica de pi roig (*Pinus sylvestris*), roures de fulla petita (*Quercus faginea*) i altres caducifolis. A més, cal destacar que hi ha alguna teixeda en racons ben conservats, els roures arriben a formar boscos mixtos al vessant obac del coll del Guix i es troba alguna pineda de pinassa (*Pinus nigra ssp. salzmannii*) al vessant nord de la mola de Llaberia. D'altra banda, l'abundància de parets i cingles calcaris facilita l'existència de plantes rupícoles calcícoles. A les ribes del pantà dels Guiamets i dels torrents de més entitat hi ha fragments de salzedes i alguna albereda.

Alguns dels forests existents a la unitat són de gestió pública, fet que contribueix a conservar-ne el valor paisatgístic. A la capçalera del barranc de la Vall, entre el mas del Calas i el paratge del Collet, al vessant nord de la serra de Montalt, hi ha unes 570 ha de boscos de gestió pública, propietat de la Generalitat, que integren pinedes de pi blanc i alzinar muntanyenc. Al sud de la mola de Llaberia, en el barranc de la Dòvia i en el Mont-redon, hi ha també unes 300 ha de boscos propietat dels ajuntaments de Pratdip i de Tivissa, respectivament, que són de gestió pública i que també integren pinedes i alzinars. Al vessant nord de la serra de Güena hi ha un petit sector d'un es 70 ha d'extensió, propietat també de l'Ajuntament de Pratdip, que actualment està constituït per brolles calcícoles a causa dels incendis forestals repetits. Finalment, sota la propietat de l'Ajuntament de Mont-roig del Camp hi ha dos sectors veïns que sumen poc més de 100 ha de pinedes situats al sud de la serra de la Pedrera.

L'àliga cuabarrada, l'astor, el falcó pelegrí i l'àliga marcenca són les principals espècies de fauna que sobrevolen els camps i boscos de la serra de Llaberia i que troben en els seus espadats llocs de nidificació apropiats.

Evolució històrica del paisatge

Històricament aquest territori ha tingut una dinàmica a cavall de les zones del Camp de Tarragona i de les Terres de l'Ebre. Aquesta dinàmica de continuïtat es manifesta també en molts trets físics i paisatgístics i motiva la necessitat de considerar una mateixa unitat paisatgística al voltant del nucli de Llaberia.

L'orografia del conjunt ha determinat una reduïda humanització en comparació amb altres unitats properes, cosa que ha afavorit, al llarg de la història, el predomini de la vegetació espontània —bos-

Parc fotovoltaic del poble de Llaberia. Rafael López-Monné

cos de pi blanc, alzinars, teixedes, brolles, tots segons l'orientació i la localització puntual— en conjunció amb els afloraments rocosos i les tarteres.

Tot i aquest caràcter muntanyenc, la presència humana hi és antiga i més o menys continuada, tal com mostren múltiples troballes ibèriques i romanes (ceràmica i monedes), descobertes a uns 200 m de Capçanes, a la serra de l'Espasa. D'altra banda, a la partida de Marmellar, al mateix municipi de Capçanes, s'han trobat restes d'un poblat de la primera edat del ferro, mentre que a l'Ametlleral s'ha trobat un taller de sílex a l'aire lliure.

En el vessant prioratí s'hi van introduir històricament conreus de vinya, combinats amb altres conreus com l'olivera, l'ametller i l'avellaner. A la vora de la població de Capçanes hi ha diverses àrees de fruïter de regadiu. El vessant situat en l'àmbit natural del Camp es va orientar, sobretot des de principis de segle xx, al conreu de l'avellaner, igualment que al sector de la Ribera d'Ebre proper al nucli de Tivissa.

Precisament, la consolidació del nucli de Tivissa és l'única modificació significativa en l'apartat arquitectònic d'un cert abast, afegida, lògicament, a l'existència de construccions i infraestructures vinculades a l'activitat agrària. Tant Capçanes com Colldejou o Pratedip són poblacions d'una dimensió reduïda i d'una baixa dinàmica urbanitzadora, encara que en el darrer cas cal fer esment de

l'aparició d'alguna zona residencial aïllada de certa consideració en les darreres dècades.

D'altra banda, aquestes poblacions, de caràcter marcadament rural, han estat afectades en dècades anteriors (actualment menys) per un procés de despoblació paral·lel al que ha tingut lloc en bona part de les comarques interiors i de muntanya de Catalunya. Aquest fet ha motivat l'aparició de situacions d'abandonament del patrimoni edificat —tant als nuclis urbans com a les zones rústiques— i de part dels conreus.

Això és el que ha succeït al nucli urbà de Llaberia, una població pertanyent al municipi de Tivissa, aïllada i enlairada (680 m), al bell mig d'un sinclinal penjat i inclinat cap a Ponent. A mitjan segle xix tenia 172 habitants, però en l'actualitat no hi viu ningú de manera permanent. Tanmateix, l'aspecte del poble és harmònic i amb cases i carrers molt endreçats. El seu gran aïllament i antiguitat explica que Llaberia fos una parròquia independent dins el bisbat de Tortosa. També per aquesta raó no és estrany que hi hagi un Museu del Bast, dedicat a l'antic tragí de mercaderies a lloms de matxo pels solitaris camins de ferradura. D'entre els punts d'interès destaca l'església de Sant Joan Baptista, construïda entre les parets de l'antiga fortalesa. És un dels monuments romànics més importants en l'àmbit de les Terres de l'Ebre. La sitja descoberta al centre de la nau demostra el doble ús que se li donà: culte i refugi de béns. Una restauració de l'any 1986 va permetre recuperar la

seva fisonomia original. Des de l'any 1997 el poble de Llaberia disposa d'un parc fotovoltaic de 18 kWp per subministrar energia a 47 habitatges, alhora que proporciona l'energia necessària per als serveis comuns d'enllumenat públic i aigua potable.

Les carreteres tenen un efecte molt indirecte sobre el paisatge, i únicament s'han registrat intervencions de certa significació en la construcció de pistes asfaltades, com l'existent entre Prasdip i Coldejou, així com determinats arranjaments viaris puntuals, com és el cas de la carretera de Prasdip.

En general, a partir de la dècada de 1960 es va manifestar un descens de les activitats silvícoles i associades (especialment el carboner) i només es mantingueren activitats ramaderes cada cop més residuals, així com tals puntuals de les masses forestals per iniciativa dels propietaris dels boscos. Només es van mantenir els conreus en terrenys de poc pendent i propers als nuclis habitats o als eixos de comunicació principals. En paral·lel a aquest abandonament de les activitats agroforestals, es produí una desaparició dels assentaments disseminats, que va comportar la degradació, fins a la desaparició en alguns casos, de les edificacions i del patrimoni arquitectònic associat (corrals, cisternes, senders, forns de calç, places carboneres, etc.). Aquestes dues tendències van contribuir, a partir de la dècada de 1960, a l'augment del risc d'incendi forestal.

388

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge de la serra de Llaberia està caracteritzat per un relleu alterós on predominen els cingles i les moles calcàries. La disposició del relleu i dels materials geològics condiciona que els espais aptes per al conreu siguin escassos i limitats als fons de les valls estretes i en alguns replans on afloren roques tendres: argiles i margues. La major part del territori, gairebé un 90%, està recobert per la vegetació espontània. Les comunitats mediterrànies colonitzen les serres meridionals i els vessants solells, mentre que claps d'alzinars, rouredes seques i algunes pinedes de pinassa es localitzen a les parts altes del relleu i a les obagues. Les limitacions a l'activitat humana que imposen les característiques del medi natural queden reflectides en una baixa densitat de població en el conjunt de la unitat. El poblament es concentra en petits pobles situats als indrets on hi ha més disponibilitat de sòls aptes per a les activitats agrícoles. Les comunicacions es veuen dificultades per la configuració del relleu, que no ofereix passos naturals que permetin flanquejar-lo. Els paisatges naturals predominen arreu i són els que donen caràcter a la unitat.

La unitat integra la serra de Llaberia en sentit estricte i els contraforts que componen el conjunt de muntanyes que l'envolta: la mola de Coldejou, la serra d'en Jover, la serra del Montalt, la moleta de Fatxes, la serra de Santa Marina, la serra de Güena, el puig de la Cabrafiga, les Moles, les serres del Sarriol, la muntanya Blanca i la serra de la Pedrera.

A les obagues prioratines i de Coldejou predomina àmpliament el bosc format, en general, per pinedes de pi blanc bastant madures

sobre brolles calcícoles de romer, que contrasten amb les tonalitats clares dels cingles que ressegueixen els planells culminants de les formacions orogràfiques esmentades abans. En els obacs enlairats més ben conservats, creix l'alzinar muntanyenc, amb la intromissió de roures i altres caducifolis.

Les solanes abocades al Baix Camp, en canvi, estan cobertes sobretot per brolles i màquies litorals. Són zones afectades molt freqüentment pels incendis forestals, que mantenen la vegetació en una evolució contínua. El margalló, espècie característica de les màquies litorals, ascendeix pels costers encarats a migdia fins a una altura considerable.

Les parts elevades dels vessants obacs del Montalt, Llaberia i la mola de Coldejou mostren una variació cromàtica estacional ben apreciable pels arbres caducifolis que esquitxen els alzinars. Les parts baixes, normalment dominades pel pi blanc, no experimenten aquesta dinàmica, com tampoc els vessants marítics de brolles i màquies.

El paisatge de la serra de Llaberia s'ha mantingut subjecte a les dinàmiques pròpies de la baixa muntanya mediterrània, caracteritzada pel despoblament i l'abandonament de les activitats agràries en els sectors de sòl més magre. La vegetació ha guanyat espai a costa dels conreus abandonats i ha configurat masses contínues que faciliten l'expansió dels incendis.

Pel que fa als incendis, s'han donat especialment a la zona del Baix Camp, entre Prasdip i Vandellòs, i a l'entorn del nucli de Llaberia, i no tant a la septentrional i occidental. Destaquen dos grans incendis forestals ocorreguts a principis de la dècada de 1990. El 1991, un incendi de 424 ha va cremar l'entorn del nucli urbà de Llaberia, i, el 1994, un incendi de grans dimensions (més de 2.000 ha, de les quals 693 pertanyents a Tivissa) va cremar tot el sector sud de la unitat, entre el coll de Fatxes i el puig de Cabrafiga. Els efectes d'aquests grans incendis forestals tenen una clara incidència en els paisatges que es contempen en l'actualitat al vessant sud de la serra de Llaberia, que presenten masses forestals amb una estructura de matollars o garrigues en diferent estat de desenvolupament.

L'activitat agrícola és força reduïda i molt localitzada en l'espai. Es limita a fondalades planeres cobertes de sediments d'origen al·luvial o col·luvial, com ara les que hi ha al voltant de Capçanes, Prasdip o Santa Marina, o bé als estrats compostos per argiles rogenques i guixos, amb bancs de gresos, roques força més toves que les calcàries i les dolomies que hi ha per davall i per damunt: és el cas de les àrees cultivades a l'entorn de la Torre de Fontaubella, Coldejou o Remullà. Al vessant del Priorat, la vinya es combina amb camps de fruiters de regadiu, ametllers, avellaners i olivers. Al vessant del Camp els conreus majoritaris són els d'avellaners. D'altra banda, tot i que les granges no són abundants en aquesta unitat, n'hi ha alguna de poc integrada a l'entorn.

Pel que fa al poblament, al vessant prioratí, Capçanes és l'únic nucli que queda integrat a la serra de Llaberia, mentre que la Torre de Fontaubella es troba al límit amb la unitat del baix Priorat. Al vessant marítim es localitzen dos caps de municipi: Coldejou i

Les pinedes de pi blanc colonitzen les feixes abandonades i camuflen els murs de pedra seca i les barraques, elements característics del paisatge agrari tradicional. Observatori del Paisatge

Pratdip. I al vessant interior, ja a la Ribera d'Ebre hi ha el petit nucli de Llaberia.

El creixement urbanístic és incipient en aquesta unitat. No obstant això, a Pratdip, als anys seixanta es va desenvolupar una urbanització que s'ubica a l'extrem sud-oriental de la unitat: les Planes del Rei, formada bàsicament per segones residències, si bé en l'actualitat hi viuen aproximadament unes dues-centes persones de forma permanent. També cal destacar el veïnat de Santa Marina, que igualment ha acabat esdevenint un nucli de població de Pratdip, encara que el seu origen és diferent i s'ha d'explicar com una aventura empresarial del principi del segle xx que pretenia l'exploració d'un balneari construït amb molt luxe per a l'època.

Tampoc els petits nous creixements urbans dels nuclis, especialment de Pratdip i Colldejou, han representat una alteració destacada en el paisatge. En general, els nuclis mantenen l'estructura

de poble tancat de carrers estrets, amb unes agradables façanes urbanes.

A més, en aquesta unitat es localitza el poble de Remullà, al terme municipal de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant. Es tracta d'un poble deshabitat des de la dècada dels anys seixanta del segle passat, i que des d'aleshores ha anat enrunant-se. Des de fa pocs anys se n'han començat a recuperar algunes de les edificacions.

Les carreteres existents només volten aquesta unitat, i penetren a l'interior de forma marginal: la TV-3002, de Capçanes a Marçà; la TV-3001, de Marçà a la Torre de Fontaubella; la T-322, de la Torre de Fontaubella a Colldejou; la T-310, de Mont-roig a Pratdip; la T-311, de Pratdip a Santa Marina i al coll de Fatxes (C-44). Finalment, l'única carretera que penetra fins al cor de la unitat, encara que en l'àmbit de les Terres de l'Ebre, és la TV-3001, a Llaberia. En conjunt, les carreteres són estretes i ben integrades en el paisatge.

ge. També cal destacar el pas de la línia de ferrocarril Barcelona-Madrid pel marge septentrional de la unitat.

A l'interior, a banda d'algunes pistes forestals i d'accés a les escasses finques agrícoles, hi ha poques infraestructures que creuin o pertanyin a la unitat: entre aquestes, una línia d'alta tensió (380 kV) que travessa el sector meridional de la unitat de sud-oest a nord-est i passa a prop de Santa Marina i Pratedip. Al límit nord-oriental d'aquesta unitat (coll Roig) comença el parc eòlic del Trucafort, i al municipi de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant, a les proximitats de Tivissa, hi ha el parc eòlic del Motarro. Aquests dos parcs, especialment el del Trucafort, són molt visibles.

Expressió artística del paisatge

Autors locals han descrit en algunes de les seves obres alguns racons d'aquesta unitat. Carmel Biarnès i Josep Cid posen de manifest la solitud i la singularitat d'aquests paisatges alterosos a *Guia de la Ribera d'Ebre* (1984):

“La carretera es fa més estreta. La vegetació més exuberant. Seguim pujant, l'aire és més fresc. Prat-Dip [sic] queda a la dreta, a pocs quilòmetres. Un cartell ens indica la direcció cap a Llaberia. Ens fa la sensació d'entrar en un altre món. Som tan lluny del riu! És la primera vegada que pugem a Llaberia. El bosc callat, l'aire humit són la portalada d'allò que encara desconeixem. El paisatge abrupte. El mateix nom de Llaberia, que recorda el de terra de llops [...]. La serralada és un paradís que descansa silencios i solitari. Per un moment, la carretera surt de l'encaixonament muntanyós i al fons s'albira el mar blau, el Baix Camp.

Rera un turó, en una esplanada, descobrim Llaberia. Com es descriu a la Casa Museu d'En Milio Boada 'Llaberia xucla l'esperit de la muntanya que batega vivent en l'agre encís dels seus carrers'. Si pugeu fins a Llaberia podreu copsar el veritable sentit d'aquests

mots. Llaberia és l'encís de la terra. De la pedra i el fang, del verd de la vegetació i el gris ríogenc de la roca. És l'acritud de l'oblit. D'un poble que va deixant de ser-ho.” (Biarnès i Cid, 1984: p. 239-240)

En el mateix llibre hi ha una descripció de la funció que ja a la dècada de 1980 tenia el nucli de Llaberia, així com de la seva fesomia:

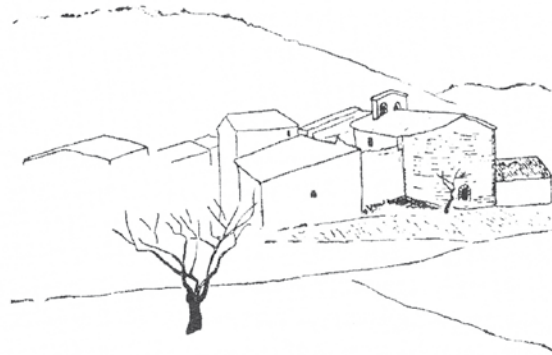
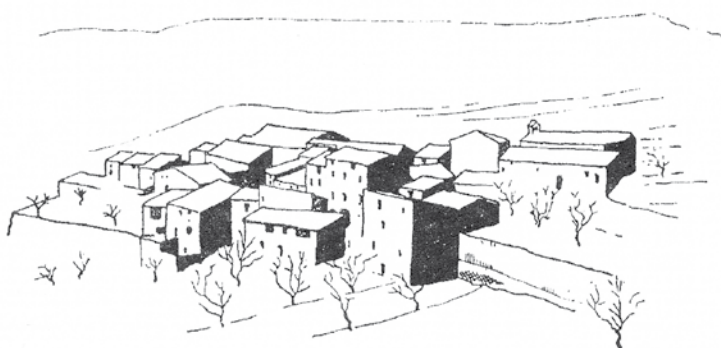
El poble és pràcticament deshabitat. Els caps de setmana hi pugen alguns veïns a treballar els seus horts o descansar del treball quotidià. Vénen de Reus, de Barcelona, una cinquantena d'estiuejants donen vida al poble i han evitat l'enrunament de moltes cases.

“Una trentena de cases als dos únics carrers del poble: el del forn i el de l'Església, recorden el que fou Llaberia. Un lloc poblat, amb història, com testimonien en les seves cases o a la data inscrita en una portalada: 1625, i més encara, l'Església de Llaberia. La més antiga del terme de Tivissa. D'estil romànic, ara abandonada i en un estat ruïnós, sostinguda solament per la vegetació que l'abraça i s'arrela a les seves pedres quasi mil·lenàries.” (Biarnès i Cid, 1984: p. 241)

Coldejou, Pratedip i Llaberia, són tres nuclis que van ser glossats pel geògraf i historiador Josep Iglésies en el seu llibre *Les ciutats del món*, publicat l'any 1948. Aquí, Iglésies relata breument les seves impressions d'aquests nuclis així com dels territoris que els envolten, cosa que permet al lector fer una aproximació al paisatge físic i humà de l'època.

Per altra banda, Josep Maria Espinàs, en el seu llibre *Viatge al Priorat* (1984), posa en relleu el caràcter escènic de les muntanyes de Llaberia i la Mola, en el paràgraf següent, que descriu els voltants del Masroig:

390

Dibuixos del poble de Llaberia, de Joan Dolçafel, pseudònim de Josep Iglésies, que il·lustren el llibre *Les ciutats del món* (Iglésies, 1948: p. 85, 89)

“Veig una bona extensió del baix Priorat, que sota la pluja té un color de caramel llepat, i al fons les muntanyes que el tanquen, blau morades.” (Espinàs, 1984: p. 73)

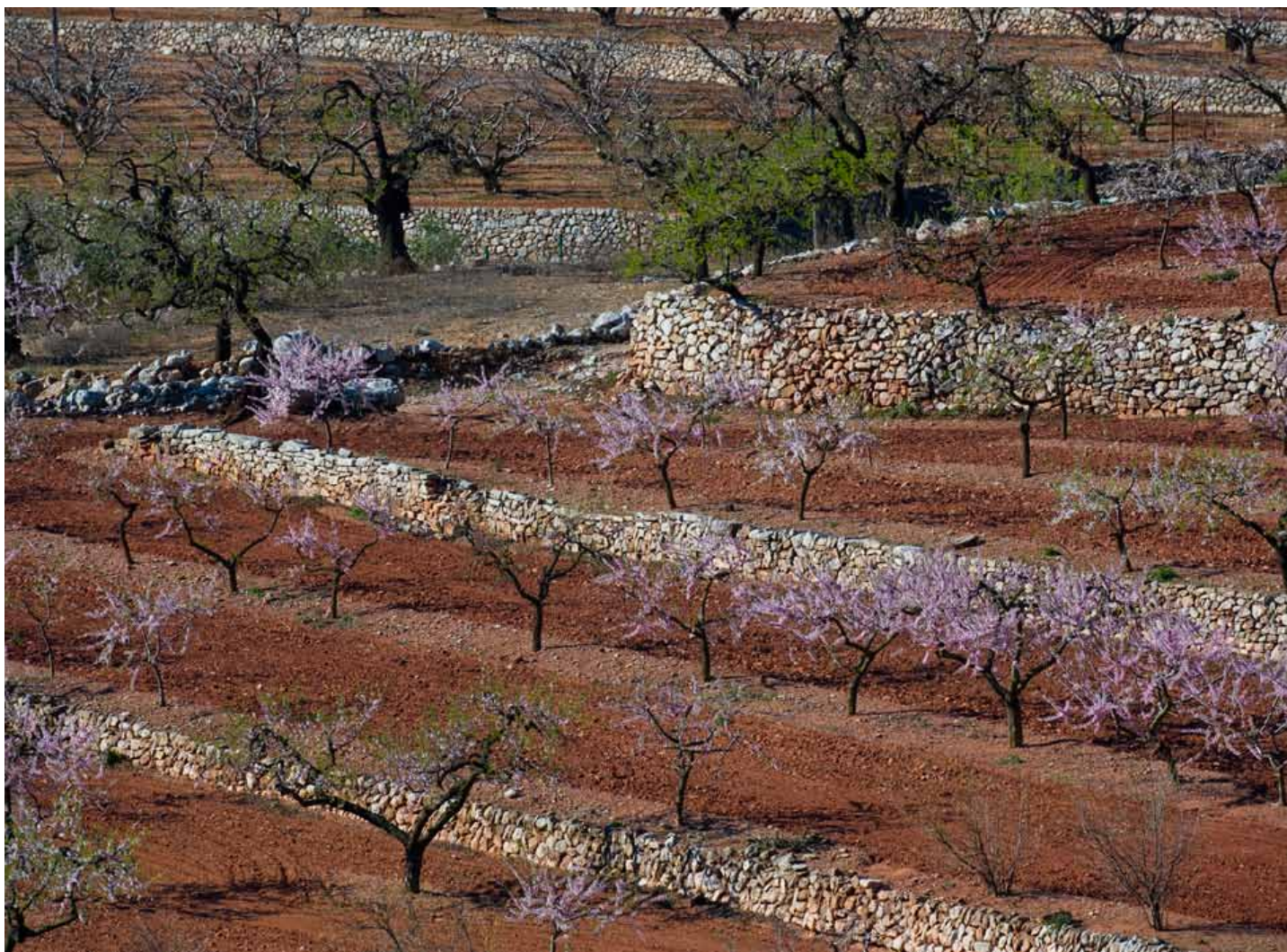
Valors en el paisatge

El conjunt de valors paisatgístics amb un major protagonisme a la serra de la Llaberia són els ecològics. En aquest sentit, la pràctica totalitat de la unitat està inclosa dins l'Espai d'Interès Natural de la Serra de Llaberia, i conté una diversitat de paisatges propis de les muntanyes calcàries amb tots els elements naturals associats característics (pinedes, alzinars, vegetació rupícola, grans rapinyaires, etc.). Aquest interès va empènyer els municipis inclosos en l'espai a constituir, l'any 2004, el Consorci per a la Protecció i la Gestió de l'Espai d'Interès Natural Serra de Llaberia. Aquest ens consorciat agrupa sis ajuntaments, la superfície dels quals ocupa 8.665,8 hectàrees de les 10.350,4 de la delimitació total de

l'EIN. Els membres consorciats són Capçanes, Tivissa, Pratedip, Colldejou, la Torre de Fontaubella i Marçà, a més del Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació i Medi Natural de la Generalitat de Catalunya, que en forma part com a membre de fet des del 2006.

La singularitat geològica de la geozona Encavalcaments de Pratedip-Llaberia i la Mola de Colldejou ha fet que s'incloguin 1393,44 ha a l'Inventari d'espais d'interès geològic de Catalunya. Aquest espai és d'una bellesa plàstica impressionant, a causa, en gran part, de la seva complexitat geològica.

Amb referència als valors històrics del paisatge, el nucli de Pratedip conté elements de patrimoni arquitectònic interessants: són el castell de la vila i dues torres medievals de defensa. Al mateix municipi de Pratedip, hi ha el santuari de Santa Marina; al cim de la mola de Colldejou, hi ha les restes d'un antic castell, vestigi de les guerres carlines, i a Llaberia hi ha una església d'estil romànic.

Marges de pedra seca i conreus de secà a prop de la Torre de Fontaubella. Ferran Aguilar

També destaca pel seu valor històric el nucli urbà deshabitada de Remullà, que és testimoni d'un antic mode de vida i d'organització del territori.

Per altra banda, les restes de marges de pedra i altres elements de l'arquitectura rural de pedra seca que es poden observar arreu dels vessants, especialment a les solanes, també tenen un gran valor històric. En aquesta línia, també s'han de considerar d'interès històric les restes de camins empedrats que es mantenen en alguns trams.

Els diversos masos que es troben arreu, especialment a la part del barranc de la Vall (Capçanes), però també el del Motarro (Vandellòs), o el de Magrinyà (Colldejou) són, també, d'un valor històric significatiu.

Un altre element que es considera que té un valor històric és l'activitat ramadera extensiva vinculada a les pastures d'estiu. Tot i el retrocés d'aquesta activitat, encara avui dia es manté a diversos indrets de la unitat.

Relacionat amb els valors religiosos i espirituals del paisatge destaca el conjunt de l'ermita de Santa Marina, així com l'església romànica de Llaberia.

Els valors simbòlics i identitaris més significatius de la serra de Llaberia es relacionen amb el conjunt de cingles i penyals que conformen les diverses serres i moles, com la mola de Colldejou, la Miranda de Llaberia o el Montalt, sobretot en la seva visibilitat des del baix Priorat i des del Baix Camp.

En relació amb els paisatges de la memòria històrica, cal destacar els paisatges de les obagues de la serra de Llaberia que van servir d'amagatall al miquelet antiborbònic Pere Joan Barceló i Anguera, *Carrasclet*, a cavall dels segles XVII i XVIII.

Entre els valors socials s'han de destacar les tasques de difusió i les actuacions per a l'ús públic que està duent a terme el Consorci de la Serra de Llaberia. Des d'aquest ens s'han inventariat camins, fonts, arquitectura de pedra seca, etc.; s'han senyalitzat i adequat itineraris de descoberta, i s'organitzen activitats d'ús públic per a la descoberta d'aquests paisatges.

Els valors productius estan relacionats amb la presència de ramats de cabra blanca de Rasquera, una espècie autòctona d'aquestes contrades meridionals marítimes de Catalunya que encara es manté en actiu.

Per altra banda, en la mesura que les activitats i actuacions del Consorci de la Serra de Llaberia es vagin consolidant, l'activitat turística respectuosa amb l'entorn també esdevé un valor productiu.

En relació amb els valors estètics que conté aquesta unitat, ressalta per sobre de tots el conjunt de boscos, cingles i penyals del sector oest de la unitat, sobretot vistos des del baix Priorat, que actuen com a fons escènic; en especial els cingles de la mola de Colldejou, de la Miranda de Llaberia i del Montalt. El cingles del barranc de la Dòvia vistos des de Pratedip, els de la serra de Lla-

beria o els de la mola de Colldejou vistos des del nucli urbà de Colldejou també ressalten estèticament.

A banda d'aquests cingles ressalten algunes geofomes singulars, com el Cavall Bernat, la mola del Perelló, el tossal Gran, o la tossa del Morral.

Pels vessants de la unitat veïna del baix Priorat, a l'altura de la Serra d'Almos i Capçanes, penetren vers l'interior de la serra de Llaberia alguns fragments de conreu de vinya que, en contrast amb els fons emboscats i els cingles calcaris, ofereixen uns paisatges estèticament rellevants.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Aquesta unitat inclou unes perspectives paisatgístiques excel·lents de la Mola i dels cingles de l'Enderrocada i el Montalt, totes dues de gran rellevància com a façanes paisatgístiques de diverses unitats situades tant al nord com al sud. De fet, aquestes cingleres clouen el paisatge de la major part del Priorat pel sud (la Mola representa per a molts prioratins la segona façana paisatgística emblemàtica de la seva comarca, després del cingle Major de Montsant). Des de la banda de la plana del Camp, la mateixa mola de Colldejou i la Miranda són les dues façanes paisatgístiques que tenen més força.

Per la seva estructura muntanyosa, la serra de Llaberia conté nombrosos miradors que permeten albirar àmplies perspectives del paisatge del sud de Catalunya. No obstant això, alguns dels millors miradors només són accessibles a peu: aquest és el cas de la mola de Colldejou, amb vistes molt interessants tant cap a la plana litoral del Baix Camp com cap a la cubeta prioratina. També cal destacar el cim culminant de Llaberia, la Miranda, que ofereix vistes espectaculars sobre el Baix Camp.

Una ruta circular que pot fer-se amb vehicle permet tenir una visió de la unitat des de tots els angles. Es pot sortir de Marçà cap a l'oest en direcció a Capçanes (TV-3002) i continuar per una pista asfaltada fins als Guiamets. Des d'aquí, seguint la TV-3031, es va fins a la Serra d'Almos i Tivissa. Des de Tivissa es remunta cap al Coll de Fatxes per la C-44, i d'allí per la T-311 cap a Santa Marina i Pratedip. Abans d'arribar-hi, des del coll Roig hi ha l'opció de desviar-se cap a Llaberia (TV-3111). Un cop a Pratedip es pot agafar una pista en bon estat que condueix a Colldejou. Seguint per la T-322, que ascendeix al coll Roig i penetra al Priorat, es passa per la Torre de Fontaubella, des d'on la TV-3001 retorna a Marçà.

Tanmateix, per tenir perspectives àmplies i aprofitant l'alçària de les muntanyes de Llaberia, les millors rutes d'observació del paisatge són les que circulen pel capdamunt de les crestes, només accessibles a peu. El GR-7, amb la variant GR-7-3, per exemple, dona un tomb molt interessant per aquesta unitat, entre el coll Roig i la cresta del Montalt (límit amb el terme de Tivissa i les Terres de l'Ebre), passant per la Mola, el portell de Llaberia, Llaberia, la Fou i la carena del Montalt. El GR-192 circula pels contraforts meridionals de la unitat: entra per Vandellòs i creua la serra de Santa

El poble de Prasdip, que se situa en una clotada al peu del Cabrafiga, és l'inici de diversos itineraris que permeten una bona aproximació al paisatge d'aquesta zona de la unitat serra de Llaberia. Observatori del Paisatge

Marina, Santa Marina, Prasdip, el coll de la Llena i surt de la unitat en direcció a Mont-roig.

Hi ha molts altres senders de muntanya que ascendeixen als indrets més o menys coneguts de la serra de Llaberia, especialment pel vessant de la Serra d'Almos, Capçanes, Prasdip i Colldejou. Per la banda del Priorat destaquen les rutes senyalitzades que ascendeixen a la Mola des de la Torre de Fontaubella (sender de la Mola).

Possible evolució del paisatge

És previsible que la dinàmica actual es mantingui sense canvis substancials en els propers anys i que l'estancament demogràfic, el retrocés dels conreus i l'impacte dels incendis forestals continuïn sent els condicionants principals de la configuració del paisatge.

El procés d'extensió del bosc es produirà en els sectors més obagosos de la unitat, sempre que els incendis forestals ho permetin. Mentrestant, als sectors assolats i del sud de la unitat, les màquies i les brolles continuaran sent les protagonistes del paisatge, amb una lenta evolució cap a formacions més madures.

Pel que fa als incendis, les importants masses arbrades de les obagues de la serra de Llaberia poden estar afectades per grans incendis forestals en un futur. Un escenari marcat per aquest fenomen tindria com a conseqüència la interrupció reiterada de la successió ecològica i la presència majoritària de comunitats vegetals arbustives, és a dir, una proliferació de les brolles i les garrigues després del pas del foc. La política de prevenció i extinció d'incendis que es prengui serà determinant per preveure l'evolució dels espais forestals.

Per altra banda, és de preveure un increment de l'activitat recreativa i turística a la unitat. Així, sembla que en el futur el turisme rural i cultural i l'ecoturisme anirà prenent rellevància a partir de l'adequació als visitants de diversos equipaments públics, una tasca a

la qual està abocant importants esforços el Consorci de la Serra de Llaberia.

En general, però, les característiques de la unitat fan que no es plantegin d'entrada transformacions significatives derivades directament de l'activitat agrícola o d'altres activitats humanes. La possibilitat de transformacions significatives derivades de processos urbanístics sembla d'entrada força reduïda per la localització i les característiques dels nuclis de població d'aquesta unitat de paisatge. Cal tenir en compte, a més, la proximitat de Falset o Mont-roig del Camp, amb més potencial de transformació i més facilitats per a la humanització en general. No obstant això, cal parar atenció als nuclis de Capçanes, Prasdip i Colldejou, pel creixement qualitatiu dels quals caldrà vetllar. La mateixa consideració es pot fer en relació amb la proximitat als límits d'aquesta unitat de la Torre de Fontaubella, Marçà o Vandellòs.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- Les línies d'alta tensió, el radar de la Miranda de Llaberia i algunes activitats extractives alteren puntualment el paisatge natural que predomina arreu.

Amenaces

- Els incendis forestals, per la seva extensió potencial a bona part de la serra de Llaberia.

Fortaleses

- L'existència del Consorci de la Serra de Llaberia, així com dels ambients naturals diversos i relativament ben conservats. Les diverses actuacions de gestió i millora del paisatge que es desenvolupen en el si del Consorci de la Serra de Llaberia contribueixen a la millora del paisatge i en faciliten la contemplació.

- Les diverses estratègies encaminades a la reducció dels incendis forestals contribueixen a garantir una millor conservació dels ecosistemes i del paisatge.
- El relatiu aïllament de la unitat respecte de les grans àrees urbanes i els grans eixos de comunicació garanteix, a priori, una baixa pressió per als ecosistemes i el paisatge.

Oportunitats

- La variabilitat paisatgística, configurada per un relleu intricat i per una extensa coberta vegetal, és un reclam per a la contemplació, per part de població forana, d'aquest territori.
- La configuració muntanyosa permet obtenir, de manera més o menys accessible, panoràmiques de les unitats perifèriques de gran valor escènic.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), els criteris i les accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

OQP 8.1

394

Un paisatge natural ben conservat i amb qualitat paisatgística apta per gaudir-ne

La serra de Llaberia està caracteritzada per un paisatge de muntanya mediterrània amb un relleu abrupte i alterós, amb altituds dels cims properes als 1.000 m (Miranda de Llaberia, 919 m, mola de Colldejou, 922 m). Aquests relleus representen referents simbòlics i identitaris tant per a la població del Priorat i la Ribera d'Ebre, com del Baix Camp.

La vegetació natural ocupa més del 80% de la superfície del terreny, amb protagonisme de les pinedes de pi blanc, però on també destaquen alzinars, pinedes de pinassa i colònies de roures de fulla petita a les obagues, així com teixedes als peus dels cingles obagosos. L'espai agrícola està restringit a les petites valls i replans interiors que ofereix el relleu. S'hi conreen ametllers, oliveres, avellaners i vinya.

Vinculat a l'activitat agrícola, la unitat presenta diversos elements de l'arquitectura rural de la pedra seca actualment abandonats, que representen una mostra dels aprofitaments històrics d'aquest espai de muntanya.

El sector meridional i oriental ha estat molt afectat per incendis forestals recurrents, la qual cosa ha afavorit la proliferació de garrigues i de brolles de romaní, que ocupen una gran extensió.

Criteris

- Gestionar i ordenar les masses forestals per tal de millorar-ne l'estructura i fer-les més resistents davant el risc d'incendis fo-

restals, garantint alhora un paisatge natural amb una vegetació pròpia del domini biogeogràfic que els correspon.

- Garantir l'existència d'uns paisatges naturals que combinin el respecte per l'evolució i la dinàmica naturals amb el manteniment del patrimoni material i dels valors culturals associats a aquesta mena de paisatges.
- Vetllar pel manteniment de les àrees agrícoles que romanen a l'interior o als voltants dels paisatges forestals, atesa la seva funció d'aportació de biodiversitat i de prevenció d'incendis forestals.
- Vetllar per la introducció de criteris paisatgístics en la normativa i la planificació sectorial relativa a la política forestal, promovent una gestió forestal sostenible.
- Preservar els cingles que gaudeixen d'un reconeixement estètic i simbòlic i identitari entre la població d'actuacions que en desvirtuïn la contemplació.
- Potenciar el paper del Consorci per a la Protecció i la Gestió de l'Espai d'Interès Natural Serra de Llaberia com a ens integrador de les polítiques de gestió de l'EIN Serra de Llaberia.

Accions

- Desenvolupar plans de gestió i ordenació de les masses forestals, especialment de la faixa arbrada contínua que s'estén per les obagues des del coll Roig, a Colldejou, fins al coll de Fatxes (entre Tivissa i Vandellòs), al llarg d'uns vint quilòmetres, així com també d'aquelles masses sotmeses a incendis forestals recurrents, on seria interessant aprofundir en el paper de la ramaderia extensiva en la gestió de les masses forestals per tal de millorar-ne la biodiversitat i protegir-les dels incendis forestals.
- Mantenir els retalls de mosaic agroforestal formats per conreus d'avellaner als vessants del Camp i de les valls de Pradell i la Torre de Fontaubella, o de vinya en el cas dels vessants del baix Priorat, i bosquines de pi blanc i brolles mediterrànies existents, fomentant la diversitat de conreus.
- Realitzar un inventari del patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca de la serra de Llaberia, ja iniciat parcialment pel Consorci per a la Protecció i la Gestió de l'EIN Serra de Llaberia, per tal de garantir-ne la conservació i poder-lo posar a l'abast del conjunt de la població per al gaudi i l'aprofitament econòmic.
- Ordenar les activitats extractives situades al nord del nucli urbà de Pratedip i entre els quilòmetres 4 i 6 de la carretera TV-3111, delimitant-ne l'extensió màxima, regenerant-ne els espais perimetrals i les àrees en desús i integrant-les paisatgísticament.
- Conservar i adequar per a l'ús públic l'ermita de Santa Marina i els seus voltants, ja que és un indret de trobada de població de diversos pobles del Camp de Tarragona.
- Consolidar, per les perspectives panoràmiques que ofereixen sobre el paisatge, el mirador de la Miranda de Llaberia, així com senyalitzar els recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics:
 - a) Coll de Fatxes-Santa Marina-Pratedip-les Planes del Rei
 - b) Pratedip-Llaberia

c) Pratedip-Colldejou

d) Mont-roig del Camp-Colldejou-la Torre de Fontaubella-Marcà-Capçanes-Guiamets-la Serra d'Almos-Tivissa

OQP 8.2

Uns nuclis urbans compactes i amb uns accessos endreçats i nítids en la transició vers els espais forestals, i amb uns centres, amb valor històric i arquitectònic ric i divers, protegits, restaurats i valorats

La serra de Llaberia es caracteritza per ser un territori poc habitat i on la població es concentra en els pobles de Capçanes, Colldejou, Pratedip, en una localització perifèrica respecte a les serres, així com el petit poble de Llaberia.

L'existència d'aquests nuclis urbans compactes i amb perfils i identitats propis permet mantenir l'essència d'aquest paisatge. Els nuclis haurien de mantenir un creixement ordenat que en conservi els valors urbanístics i patrimonials amb tipologies pròpies del lloc i evitar la dispersió d'elements urbans i construïts per la perifèria. Per altra banda, la unitat conté el poble deshabitat de Remullà.

A l'extrem sud-est de la unitat, dins el municipi de Pratedip, hi ha dues urbanitzacions, la de les Planes del Rei i la de Santa Marina, que estan relativament integrades en el paisatge.

Críteris

- Mantenir la compacitat dels nuclis urbans i evitar-ne la dispersió o l'aparició d'elements no concordants en cada nucli urbà.

- Protegir els perfils i les façanes dels nuclis urbans, evitant que qualsevol actuació, amb alçades i tipologies no concordants, en desvirtui el conjunt paisatgístic.
- Conservar i, si escau, restaurar, tots els elements patrimonials inclosos en el catàleg dels BCIN del Patrimoni Arquitectònic del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- Evitar una major dispersió de les urbanitzacions actualment existents, afavorint que s'ocupin els espais lliures.
- Vetllar perquè en el procés de tramitació i aprovació dels instruments de planejament urbanístic municipal es garanteixi la preservació de la compacitat dels nuclis urbans i l'encaix de les noves construccions en el paisatge urbà preexistent.

Accions

- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats, amb l'objectiu de restaurar les façanes urbanes dels nuclis de Capçanes, Colldejou, Pratedip i Llaberia, i millorar-ne estèticament els accessos i els límits urbans.
- Elaborar un projecte de restauració integral de l'antic nucli urbà de Remullà, respectant la trama urbana així com els elements arquitectònics definidors dels edificis (alçades, cobertes, façanes, etc.).
- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats, amb l'objectiu de restaurar i adequar paisatgísticament les urbanitzacions de Santa Marina i les Planes del Rei, per millorar la qualitat estètica, tant interior com perifèrica, a través de la regulació de les tipologies constructives, dels tipus de cobertes, de les façanes, així com de l'arranjament dels espais públics.

9. Barrufemes

Comarca:

Baix Ebre, Terra Alta i Ribera d'Ebre.

Superfície:

11.459,4 ha.

Municipis:

La unitat inclou, totalment o parcialment, els municipis següents: Prat de Comte, el Pinell de Brai, Benifallet i Miravet.

396

Meandre del riu Ebre amb conreus de regadiu. Cristina Serra, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Trets distintius

- Entre les serres de Pàndols i de Cardó es forma el darrer estret del riu Ebre abans d'arribar al mar.
- El riu Ebre travessa aquest espai de nord a sud, encaixonat, amb alguns conreus de regadiu, principalment cítrics, allí on hi ha suficient sòl.
- Les zones forestals, el 60% de la superfície total de la unitat, formen boscos de pinedes de pi blanc i brolles de romaní.
- Els conreus de secà de vinya i olivera abunden a l'altiplà de la zona del Pinell de Brai.
- A part del riu Ebre, destaca el riu Canaletes, que al seu pas per Barrufemes ha erosionat la roca calcària i ha deixat a la vista unes formacions d'elevada bellesa per on transcorre aigua freqüentment i que formen un paisatge especial distingit pels vessants amb forts pendents que davallen directament vers el riu.
- Els nuclis de Benifallet i el Pinell de Brai, amb els seus entorns, fluvial i d'altiplà, respectivament, tenen un atractiu estètic elevat.
- El cap de vila de Miravet i el seu castell és el nucli de referència del pas de l'estret.

 Mirador

 Itinerari motoritzat

1 Eix de l'Ebre, entre Amposta i Maials

15 T-333, C-230b, del Pinell de Brai a Prat de Comte

16 C-43, de l'Ebre a Gandesa

 Itinerari no motoritzat

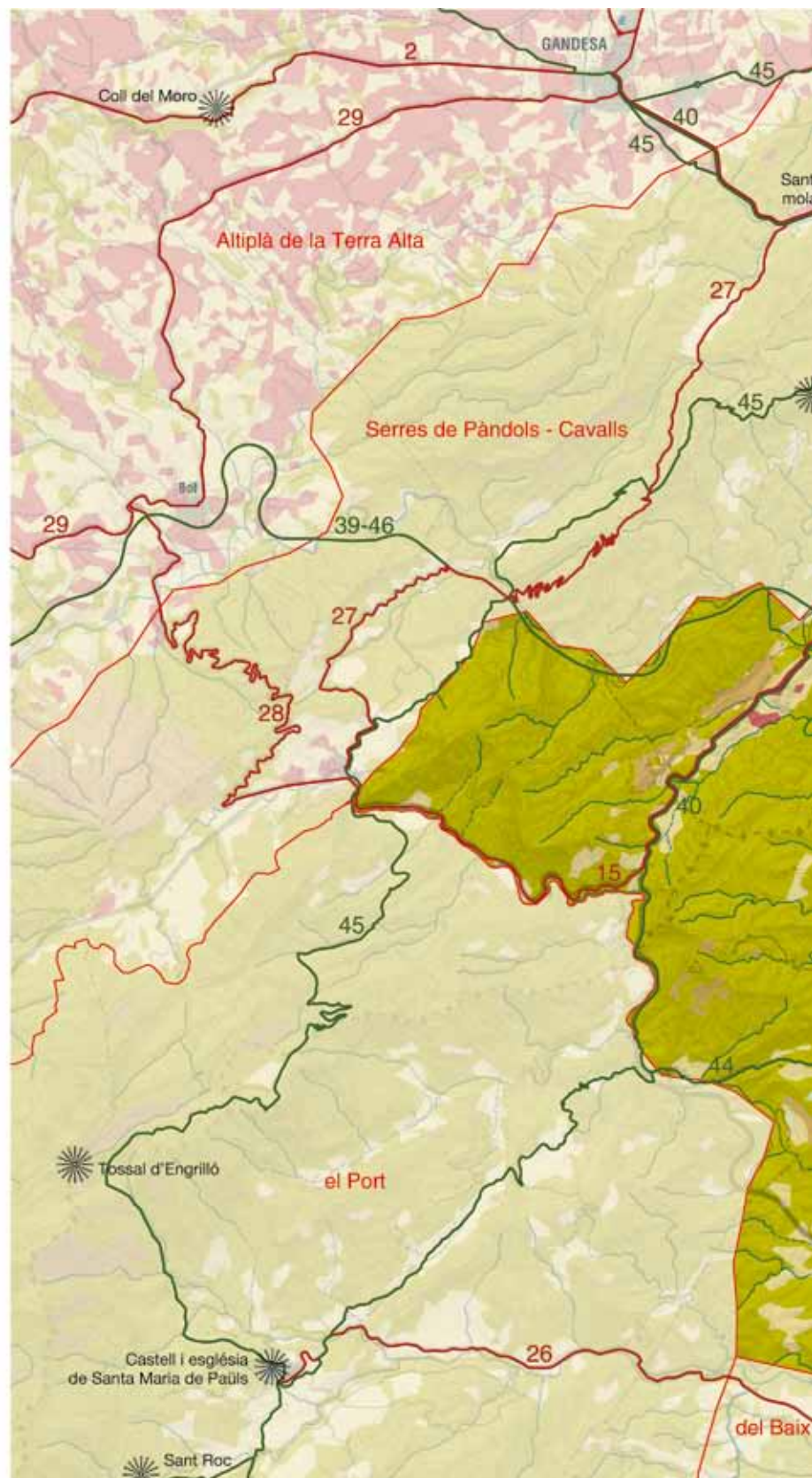
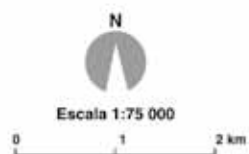
39 Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre

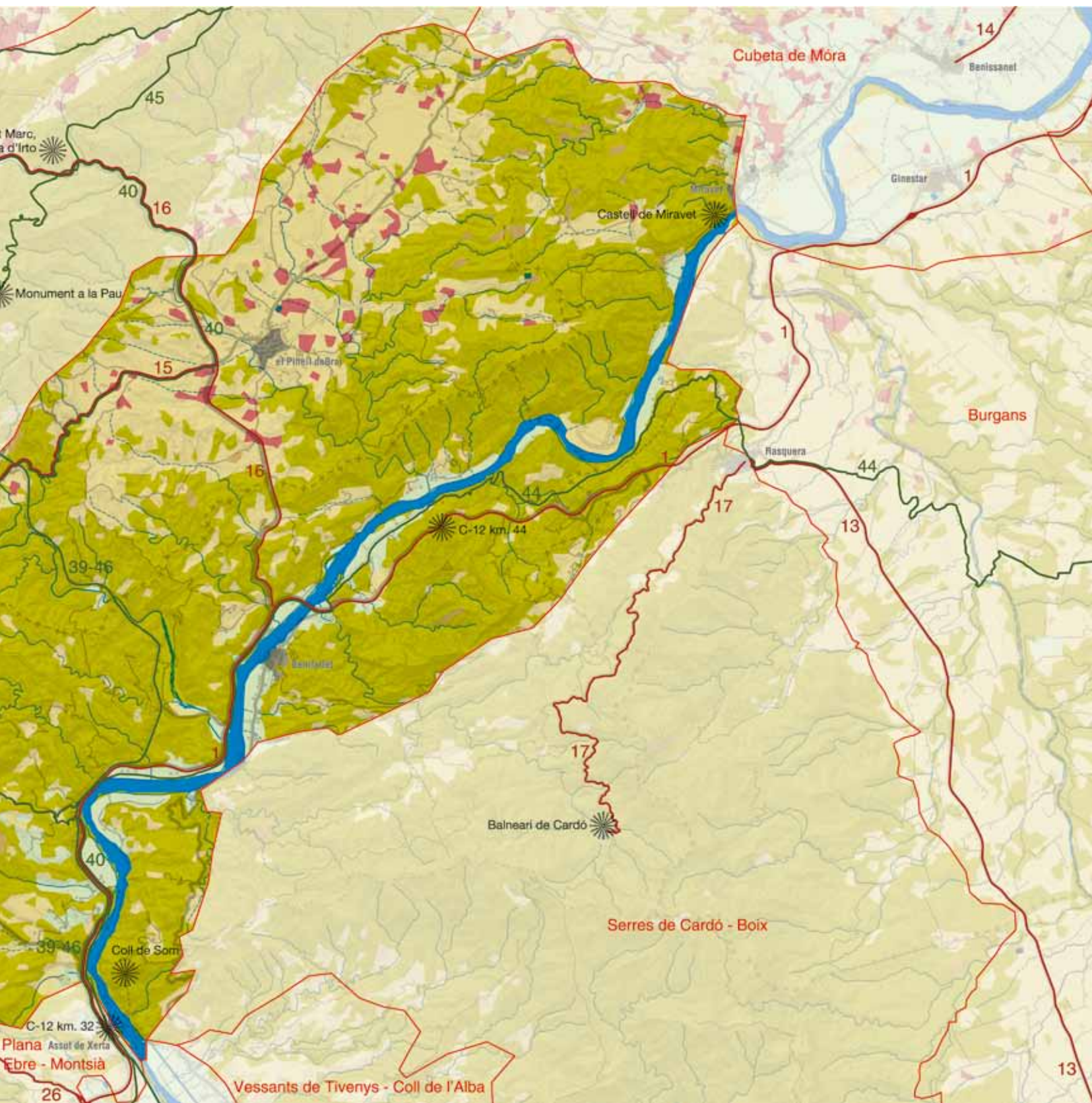
40 Camí de Sant Jaume de l'Ebre

44 GR-7

46 GR-99

398

Elements naturals que constitueixen el paisatge

Barrufemes comprèn el darrer estret del riu Ebre abans d'arribar al mar. L'estret de Barrufemes es forma a la base de la serra de Pàndols i del bloc de Cardó, per on el riu ha trobat lloc per excavar-hi el seu llit.

Es tracta d'un paisatge que es distingeix de la resta pels seus vessants amb forts pendents que davallen directament vers el riu. Aquesta distribució de les terres en ambdós vessants del riu ofereix orientacions oposades i insolacions diferents que contribueixen a augmentar la diversitat i la varietat de paisatges.

La major part del terreny de la unitat es troba entre els 20 metres del nivell del riu i els 250 metres d'altitud de la base de les serres de Pàndols i de Cavalls. Excepte les terres properes al Pinell de Brai, la seva superfície es presenta tota ella en pendents superiors al 8%, si bé en determinats llocs s'arriba fins al 30%.

El principal curs fluvial de la unitat el constitueix el riu Ebre, que travessa el territori de nord a sud per l'extrem oriental. A més, el territori es troba solcat per nombrosos barrancs, les capçaleres dels quals es localitzen majoritàriament a les serres que envolten el terreny. Molts d'ells desguassen directament a l'Ebre i d'altres ho fan de manera indirecta aportant les seves aigües al riu Canaletes, aigües que, finalment, aniran a parar a l'Ebre per la seva dreta, al sud de Benifallet.

400

Pel marge esquerre de l'Ebre cal destacar el barranc del Mas; aquest i els seus afluents neixen al sistema de fonts de Cardó, molt ric en aigua en altres temps. Actualment, aquest barranc s'ha reduït a un pur testimoni del que era abans. Desemboca a uns mil metres riu amunt de Benifallet.

Altres barrancs d'aquesta unitat són el barranc d'Engrilló, el barranc del Toll, el barranc de la Xalamera, el barranc de les Eixugues, el barranc dels Bous, el barranc d'Aigües Vives, el barranc de Jordi, etc.

La major part de la unitat de Barrufemes es troba coberta per pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*), acompanyades d'un sotabosc de brolles calcícoles, tot i que s'alternen amb brolles de romaní (*Rosmarinus officinalis*). Aquesta vegetació representa vora del 60% de la cobertura del territori i es troba en aquelles zones que presenten un relleu lleugerament més marcat. Localment, hi ha màquies i garrigues amb margalló (*Chamaerops humilis*), llentiscle (*Polistacea lentiscus*) i ullastre (*Olea europaea sylvestris*), tot i que equivalen a un percentatge molt baix de cobertura del sòl.

Als marges del riu s'hi han desenvolupat conreus de regadiu, principalment de cítrics i de presseguer, mentre que a l'entorn del nucli urbà del Pinell de Brai, a les zones més planeres de la unitat, hi ha fruiters de secà: conreus d'oliveres (*Olea europaea*), d'ametllers (*Prunus dulcis*) i de garrofers (*Ceratonía siliqua*).

Resseguint el recorregut que dibuixa el riu Ebre, en els seus marges, hi ha la vegetació de ribera associada: alberedes i pollancredes amb vinca (*Vinca difformis*) i, en determinats punts, canyars.

El riu Canaletes creua part de la unitat i conflueix amb el riu Ebre al sud de Benifallet. Cristina Serra, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

En canvi, en els marges del riu Canaletes, hi abunden els sargars (*Salix purpurea elaeagnos*) i altres bosquines de ribera.

Evolució històrica del paisatge

Les troballes prehistòriques en aquesta unitat comencen bàsicament a l'edat del ferro, com ho demostra una destal de pedra trobada al Pinell de Brai. A l'època ibèrica, els ilerconvos ocupaven aquests assentaments amb una economia basada en la ramaderia, possiblement combinada amb una esporàdica agricultura d'artiga, és a dir, la crema i explotació intensiva d'una petita zona fins a exhaurir-la. Les restes descobertes d'aquest període són moltes, sis al terme municipal de Miravet, catorze a Benifallet i alguns estris domèstics trobats al Pinell de Brai. Tots aquests jaciments s'han trobat vora del riu, la qual cosa denota la influència històrica d'aquest sobre el poblament.

La romanització va significar un canvi de model, basat en les explotacions agràries tipus *villae*. Es van abandonar els hàbitats aturo-nats i s'establiren els nous poblaments a les zones planes, a tocar del riu Ebre. El mitjà de transport per excel·lència era el riu, encara que existia una xarxa viària que relacionava els pobles de l'interior amb els ports del litoral. D'aquesta època destaquen les vil·les, que s'ubicaren al llarg del riu, el jaciment Ligallo de Lixem (Benifallet) i el mas del Catxorro (Benifallet) on es trobà una premsa, possiblement de vi, la qual constata l'arrelament vitivinícola d'aquestes contrades.

Durant l'època islàmica, del segle VIII fins al XIII, a l'esquerra i a la dreta del riu, hi hagué pocs pobladors. Les terres més riques eren l'al·luvió de Xesa i Bien, en el terme municipal de Miravet, i les vores del riu i els vessants propers de Benifallet. El nord de la ciutat de Tortosa, el qual correspon actualment al terme municipal de Benifallet, es caracteritzava per la diversitat dels aprofitaments agrícoles. La distribució dels principals conreus eren els cereals, la vinya, l'olivera i l'horta. I també hi hagué séquies, molins i pous. Tot això fa pensar que les explotacions agrícoles es trobaven a la vora del riu, on hi hagué una infraestructura agrària òptima.

El 1153 el comte Ramon Berenguer IV, amb l'ajuda dels templers, reduí definitivament els darrers focus de resistència islàmica a la zona, la qual cosa va donar lloc a un període en que la zona estava controlada per l'orde dels templers, que perdurà fins al segle XIV, quan es va substituir per l'orde dels hospitalers. Uns dels testimoniatges d'aquest període es el castell de Miravet, que els templers van construir sobre una fortificació islàmica.

Durant aquest període fins al segle XVI la tasca repobladora es basà en el lliurament de les cartes de població i en la colonització agrària d'aquests territoris. S'ampliaren les zones agrícoles i les ramaderes. S'establiren els Costums de la batllia de Miravet, els quals es basaren en els de Lleida i els Costums de Tortosa, els quals van protegir i fomentar el conreu de la terra, afirmant el dret de propietat.

Durant els dos segles següents, XVII i XVIII, la població va créixer de manera espectacular i inicià alhora una nova dinàmica demogràfica. Es continuaren colonitzant noves zones de cultius fins a arribar a llocs insospitats. L'expansió en els llocs de secà s'adreçà, segurament, cap a conreus típicament mediterranis de cereals, olivera i vinya. Possiblement aquests conreus s'implantaren en policultiu encarat a l'autoconsum, que devia incloure, a més d'oli, el vi i el blat, els grans menuts, la morera, la figuera, el garrofer, els llegums, les patates, el cànem i el lli, les hortalisses, l'explotació de pastures i el bosc mediterrani.

En el segle XVIII no fou solament la indústria artesana de Miravet la que s'expandí; també tingué un auge el sector primari: els grans (ordi, forment, sègols), la seda, el vi, l'oli, les guixes i la ramaderia.

Una altra ressenya d'aquest període és la riuada del 1778, que destrossà, entre altres coses, totes les collites de blat, oli, vi, garrofes, a més del bestiar. Aquest fet explica els usos de la riba de l'Ebre i defineix que les riuades eren, abans de la regulació del

riu, un important agent transformador del paisatge de les planes al·luvials.

D'altra banda, l'estructura de la propietat agrària al llarg dels segles XV, XVI i XVII va concentrar-se, a grans trets i progressivament, en les anomenades mans mortes, concretament dels municipis i de l'Església. Aquests fets provocaren que durant el segle XIX es procedís a les anomenades desamortitzacions de Mendizábal i de Madoz, en les quals els béns municipals i de l'Església tornaren a adquirir la condició de lliures, és a dir, vendibles. Tot i això, a la unitat no hi va haver canvis, ja que s'excloueren d'aquest procés quasi bé totes les forests.

El segle XIX es caracteritzà per l'aparició de la fil·loxera, la mort de la vinya, la qual provocà que s'abandonessin els cultius ubicats en els llocs més costeruts o de difícil accés, feixes de terreny en vessants escarpats, sostingudes amb marges de pedra seca que actualment estan ocupades per pins i matolls.

A la primera del segle XX van començar a sorgir les cooperatives d'oli i vi, com ara la de del Pinell de Brai el 1918, obra de l'arquitecte modernista Cèsar Martinell amb frescos de Xavier Nogués.

L'any 1936, a Benifallet, sota les ordres del comitè de les finques decomisades, s'arrencaren moltes finques de garrofers, que era el conreu que més predominava a la ribera de Benifallet. Aquest fet accelerà la transformació de camps de garrofers en horta a les ribes de l'Ebre.

El paisatge de Barrufemes es va veure alterat l'any 1938 a causa de la batalla de l'Ebre, en el marc de la Guerra Civil.

La gelada de l'any 1956 ajudà a canviar el paisatge de tota la unitat, ja que va cremar i matar les oliveres i els garrofers, la qual cosa va provocar que s'abandonessin els llocs menys productius. No obstant això, durant els primers setanta anys del segle XX hi va haver un augment de les superfícies cultivades. La vinya, després del desastre de la fil·loxera, va anar recuperant cada cop més terres al Pinell de Brai, tot i que va disminuir en d'altres (Benifallet, Prat de Comte). L'ametller va ocupar terres perdudes pels cereals, l'olivera va augmentar al terme municipal de Benifallet i els cereals van ser el cultiu que va disminuir més en superfície.

Una activitat que ha influït sobre el paisatge durant les darreres dècades entre el Pinell de Brai i Prat de Comte és l'explotació d'argila refractària que s'extrau a cel obert.

Els incendis forestals augmentaren en nombre i importància com a conseqüència de la disponibilitat de massa boscosa contínua. Un dels focs més grans que afectaren Barrufemes, el 1989, va cremar 1.120 ha als Aligars entre els termes municipals de Benifallet, el Pinell de Brai i Prat de Comte, i 672 ha al límit dels termes municipals de Miravet i el Pinell de Brai, al 1991. Aquests dos incendis gairebé cremaren tota la superfície forestal de la unitat, cosa que demostra la rellevància del foc com a agent transformador del paisatge.

Pel que fa a l'evolució històrica del paisatge urbà, els dos nuclis urbans que hi ha a la unitat, junt amb el Cap de la Vila de Miravet, han mantingut les formes i dimensions tradicionals. La conservació

de la fesomia urbana tradicional del Pinell de Brai i de Benifallet es deu al fet que la població no ha augmentat durant el darrer segle; ans al contrari, ha disminuït. Pel que fa a Benifallet, les dades de població més antigues de què es té coneixement són de l'any 1497, en què tenia 61 fogatges o famílies. Durant uns segles mantingué aquesta població, però a partir de mitjan segle XIX va començar a disminuir. Al llarg del segle XX la població es va reduir a més de la meitat, passant de 2.008 habitants el 1900 als 808 de l'actualitat. L'evolució de la població al Pinell de Brai és molt semblant a la de Benifallet. La població augmentà fins a principi segle XX, però a partir d'aquell moment, en gran part a conseqüència de la Guerra Civil i de la gelada del 1956, va començar a disminuir. La Guerra Civil també va provocar el despoblament de molts masos ubicats dintre el paisatge de Barrufemes. L'evolució històrica de la població va estretament lligada a l'abandonament dels cultius i els masos en l'espai rural, ja que coincideix l'abandó de finques amb el despoblament de l'indret.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge de Barrufemes es constitueix per una matriu abrupta i amb pendents exagerats en determinats llocs. La seva orografia ha condicionat la predominança del sòl forestal per sobre de

l'agrícola. Tot i això, a la unitat hi ha tres espais prou diferenciats físicament i per l'ús del sòl. Aquests són: l'espai forestal, l'espai agrícola de secà del Pinell de Brai i l'espai agrícola de regadiu dels marges de l'Ebre.

Pel que respecta a sòl forestal, hi ha boscos i pastures. Gairebé la meitat de la superfície de la unitat són pastures formades per brolles de romaní (i timonedes), amb foixarda i bufalaga, calcícoles de terra baixa. Al marge dret del riu i a les zones amb un pendent més fort, hi ha màquies i garrigues amb margalló, llentiscle i ullastre.

Pel que fa als boscos, prop d'un 20% de la superfície correspon a superfície forestal estricta amb pinedes de pi blanc i sotabosc de brolles. Per tant, els impactes i els riscos associats a aquests espais són els que tenen més rellevància. Aquestes dinàmiques vénen condicionades en gran mesura pel despoblament que han tingut durant les darreres dècades els dos nuclis: el Pinell de Brai i Benifallet. Altres condicionants han estat la falta de relleu generacional, l'aïllament i la fragmentació que creen les infraestructures. Això ha provocat l'abandonament de molts masos i activitats agràries, cosa que ha contribuït, per una banda, a la degradació del paisatge i a la pèrdua del patrimoni rural i, per l'altra, a l'augment de la massa forestal. Aquesta massa formada per comunitats vegetals arbustives amb plantes molt piròfiles incrementa la continuïtat forestal i el risc d'incendi que hi va associat.

402

Conreus d'horta i cítrics associats al riu Ebre a la partida d'Aldovesta, al sud de Benifallet. Al fons es pot observar la carretera C-12 i el viaducte de la Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre. Cristina Serra, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Tot i que els incendis forestals dels darrers anys han afectat poca superfície, la pràctica totalitat de la unitat està classificada com a zona de risc alt o molt alt d'incendi. A aquestes situacions cal afegir la presència dels forts vents de mestral, que acostumen a tenir velocitats elevades, que contribueixen a la propagació dels incendis forestals, especialment quan aquests vents es donen en els mesos de primavera o estiu.

La zona agrícola es divideix en dues àrees diferenciades segons l'existència o no de sistemes de reg: una de fruiters de regadiu que ocupa els marges del riu; i l'altra, a les parts altes i a les vores del Pinell de Brai, ocupada, principalment, per oliverars i fruiters de secà. Aquesta última forma un entramat de parcel·les on es barregeren diferents conreus de secà com ara ametllers, oliveres i vinya.

També hi ha algun canvi de conreu, buscant sempre un rendiment del terreny més elevat. És el cas de la modernització o creació de nous conreus de regadiu. Aporten una dotació d'aigua que ha de permetre assegurar la collita i augmentar el rendiment dels cultius existents. En alguns d'aquests indrets s'han practicat algunes rompudes forestals, amb el consegüent impacte puntual que generen sobre el paisatge, en realitzar-se desmunts importants en vessants de pendents elevats.

Per altra banda, el percentatge de sòl urbanitzat és d'un 2%, que inclou les carreteres i els dos nuclis de població. Pel que fa a les principals vies de comunicació, la unitat de Barrufemes és travessada per la C-12, amb un recorregut més o menys paral·lel al riu, i també per la C-43, que enllaça amb la C-12 a l'alçada del terme de Benifallet i continua cap al nord, travessant les serres de Pàndols i de Cavalls.

Per l'extensió que tenen, cal destacar tres activitats extractives d'argila a la zona del Pinell de Brai, amb més de 50 ha. També un impacte associat a l'elevada concentració de centres productors d'energia elèctrica al territori és l'existència d'una línia elèctrica de 110 kv que creua la unitat de nord a sud.

En comparació amb les unitats veïnes (serres de Cardó-Boix i serres de Pàndols-Cavalls) Barrufemes no té uns relleus prominents. Tot i això, hi ha determinades zones amb una fragilitat visual molt alta. Una d'aquestes zones són les vores del riu, resseguit per la C-12 i per tant molt observat, que presenten un risc d'inundació que fins ara s'ha vist disminuït per la presència de les preses de Riba-roja i Mequinensa.

Expressió artística del paisatge

Alguns elements o conjunts d'elements del paisatge de Barrufemes han inspirat l'art. Una de les estampes de les Terres de l'Ebre pintada més cops s'ubica dins d'aquesta unitat i és el castell de Miravet i el seu entorn. El riu i la vida en relació amb aquest, que en aquest espai circula de nord a sud per un estret, també ha influït molt en la construcció de literatura. Les característiques pintoresques del Pinell de Brai i els seus voltants també han estat descrits per algun autor.

En el llibre *A peu per la Terra Alta* de Josep Maria Espinàs (1989), se sintetitzen algunes d'aquestes observacions i consideracions. S'exposen a continuació diversos fragments d'aquest llibre que fan referència a aspectes del paisatge de Barrufemes.

Sobre la posició i forma del nucli urbà del Pinell de Brai:

"M'hi arribo per un carrer molt costerut, perquè el Pinell és un poble aturonat, voltat de barrancs" (Espinàs, 1989: p. 202).

Josep Maria Espinàs també fa una descripció dels usos del sòl del petit altiplà del Pinell de Brai i també de com aquest altiplà s'endinsa cap a les serres de Pàndols i de Cavalls, resseguint la carretera C-43:

"Al menjador de ca l'Àngel seiem tocant a la finestra. Es veu un camí d'ametllers, el conreu que ha esdevingut més important del poble, més que la vinya.

La carretera passa primer per un tros pla, on hi ha algunes indústries de maons i material refractari, que aprofiten l'argila d'aquesta mena que hi ha al Pinell. Però aviat comença el congost, i apareix un rètol: Serra de Cavalls. Els revolts es fan tancats, sovint, i les parets de les roques són verticals. El paisatge és cada vegada més pelat. Hi ha alguns camps d'avellaners, però cap arbre que faci ombra." (Espinàs, 1989: p. 205-206)

El riu i les navegacions per la Ribera d'Ebre han estat protagonistes en altres obres d'Artur Bladé i Desumvila, l'autor que, més llargament i per la bellesa i veracitat del seu ofici de narrador, ha representat la continuïtat amb l'esperit de la terra i la gent de l'Ebre. Un exemple és aquest fragment que parla dels antics barquers:

"La vida del barquer sembla descansada i no ho és pas. Sembla tranquil·la i és inquieta. Cal respirar nit i dia l'aire del riu sempre humit i a l'hivern molt fred. El barquer ha d'estar constantment al peu del canó amb les comes arremangades... a l'estiu, quan no passa, s'entreté pelant canyes o fent canyissos al costat de la caseta i a l'ombra del canyar... a l'hivern, la vida no és envejable, el riu baixa gros, cal vigilar les crescudes i prevenir les sorpreses. Cal moure sovint els ponts i amarrar bé la barca..." (Bladé, 1970: p. 76)

Del llibre *El castell de Miravet* (Bladé, 1966), resulta interessant la descripció que es fa d'aquest element i del seu entorn:

"Actualment no hi ha cap imatge a l'altar de la capella del castell de Miravet. Restaurat en el segle passat (pels carlins?), i depredat de nou en dates incertes, resta molt malmès. La volta, intacta, de la capella sosté l'estatge (dues peces que es comuniquen) dels comanadors del Temple, i des d'aquest lloc (també amb volta de canó que aguanta la terrassa superior de la fortalesa), per les finestres acarades al sud-oest, es veu com el riu entra al congost de Benifallet, al fons d'un paisatge esquerp i grandíols, verd i humit, que té alguna cosa de germànic i fa pensar en certs indrets del Rin o del Danubi." (Bladé, 1966: p. 11-12)

Carmel Biarnés va escriure l'obra *El meu riu, l'Ebre. Pàgines viscudes*, publicada el 1985. Biarnés parla de la situació de la comarca

Fantasia de l'Ebre II, de Joaquim Mir. Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía

al voltant del 1981, comarca “culturalment desertitzada” (Flix, Ascó, etc.), en les seves paraules.

404

En relació amb les arts visuals, Barrufemes ha estat pintada per un dels artistes més valorats del segle *xx*, Joaquim Mir (Barcelona, 1873-1940). Amb la seva obra *Fantasia de l'Ebre I. Miravet*, el 1930 Joaquim Mir obtenia la Medalla d'Honor a l'Exposició Nacional de Belles Arts de Madrid. El 1929 i el 1930 l'artista va fer dues intenses estades a Miravet. Amb el treball realitzat va organitzar una mostra a la Sala Parés, dedicada a les Terres de l'Ebre. El seu marxant, Joan Anton Maragall, explicava que el conjunt era realment espectacular, tant per la temàtica com per l'explosió de color que Mir recollí en els seus quadres: efectes de llum, transparències de l'aigua, figures típiques de la comarca i pobles encastellats. El públic i la crítica assenyalaren que l'exposició era sorprenent i obtingué un èxit ben merescut. Joaquim Folch i Torres (1886-1963), museòleg, historiador i crític d'art, afirmava que el canvi de Mir marcaria una època, la de l'Ebre.

També relacionat amb les arts visuals, la llum daurada del paisatge de la Ribera d'Ebre ha estat reflectida de forma magistral per l'artista Frederic Mauri (Tortosa), el qual aprofita la imatge del castell i el Cap de la Vila de Miravet per exemplificar-la.

Valors en el paisatge

Barrufemes és una unitat eminentment forestal, però també conté zones agrícoles de secà i de regadiu ben conservades. Els dos nuclis que hi ha tenen una estructura tradicional i compacta. El riu Ebre és un element rellevant dins de la unitat, la qual travessa

encaixonat entre els contraforts de les serres de Cardó-Boix, per una banda, i els apèndixs del Port, per una altra. Hi transcorren els dos rius més importants de les Terres de l'Ebre, el Canaletes i el riu Ebre. Tot un conjunt d'elements naturals que propicien altres usos com els socials i els productius. L'estructura geomorfològica de la unitat ha servit perquè s'hi establissin diferents cultures al llarg dels segles, tal com es representa amb l'omnipresència del castell de Miravet, vigilant una extensa part del territori ebrenc.

D'entre els valors ecològics de la unitat de Barrufemes destaca l'EIN Aligars-Serra Fulletera, amb una extensió de 3.377 ha. A més a més, aquest territori comprèn 726,5 ha que pertanyen a l'EIN Serres de Cardó-Boix; 170,8 ha corresponents a l'EIN Serres de Pàndols-Cavalls, i, finalment, 151 ha de l'EIN del Port. La suma de tots aquests i d'Aligars-Serra Fulletera situa la unitat amb una proporció de territori protegit a l'entorn del 39%.

Un 15% del territori es troba catalogat com a CUP (forests gestionades pel Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació i Medi Natural).

Cal destacar també l'Illa de Benifallet com a espai inclòs dins del patrimoni natural local. És una illa que forma part de l'inventari de zones humides de Catalunya, ubicada al marge dret de l'Ebre i amb una extensió de 4,9 ha. La carretera C-230 passa just pel davant i n'ofereix bones perspectives. El marge que dóna al braç principal del riu està sotmès a l'embat de l'aigua i s'hi troben platges de llims i còdols, desproveïdes de vegetació. El marge de l'illa que delimita el galatxo (el braç estret del riu i d'aigües més calmades) està colonitzat per canyissars i bogars amb herbassars d'una diversitat vegetal notable.

Al llarg del territori de Barrufemes hi distingim dues geozones que han estat incloses en l'Inventari d'Espais d'Interès Geològic de Catalunya (IEIGC): el Cenozoic de l'Estació del Pinell de Brai, geozona ubicada aproximadament a 2,5 km al sud-oest del municipi homònim, que mostra un exemple poc comú en l'àmbit català de discordances angulars intraterciàries, i la geozona Vall de l'Ebre a Miravet, o l'Estret de Barrufemes, que dóna nom a la unitat de paisatge. Aquest s'estén entre els municipis de Benifallet, Rasquera i Miravet, i destaca per ser l'únic lloc de Catalunya on un riu de les dimensions de l'Ebre travessa una zona muntanyosa, s'encaixa i origina una secció natural obliqua a les estructures geològiques de la geozona.

Cal afegir que la secció natural de la vall d'Ebre i el talús de la carretera mostren també un petit aflorament de materials piroclàstics d'especial rellevància. L'estret de Miravet esdevé, doncs, un element amb qualitats molt importants tant des del punt de vista paisatgístic com científic.

Pel que fa als hàbitats d'interès comunitari, Barrufemes alberga una gran quantitat d'espais amb prats i herbassars. En destaquen els prioritaris, els prats mediterranis rics en anuals i basòfils, ubicats al nord-est, a les parts més elevades, i els matollars termo-mediterranis i predesèrtics, als caients cap al riu al vessant dret.

També cal destacar els espais que tenen interès com a connectors, com el que uneix l'EIN de les Serres de Pàndols-Cavalls amb l'EIN Aligars-Serra Fulletera. Aquests dos espais queden connectats ecològicament tant pel nord de la unitat com per l'extrem sud-oest.

Pel que respecta a valors històrics, com a les serres de Pàndols-Cavalls, quasi tota la superfície de la unitat de Barrufemes es caracteritza per albergar escenaris de la batalla de l'Ebre. Encara hi ha zones on es poden observar elements relacionats amb la guerra com ara trinxeres o amagatalls, així com les cases caigudes del Pinell de Brai.

Continuant amb els valors històrics, per ordre cronològic és important ressaltar el poblat del castellet de la Roca Roja, al marge esquerre del riu Ebre i pròxim al coll de Som, una ubicació estratègica. També al mateix coll hi ha les restes del castell que dona nom a l'indret. Sense treure la importància que té aquest castell, cal destacar el castell templer de Miravet, ubicat en un turó i punt estratègic de control del riu Ebre. La fortalesa consta de diferents recintes i mereix destacar-ne el pati d'armes i la capella romànica. Construït pels musulmans en el segle XI, va ser un dels darrers reductes islàmics de Catalunya. El comte Ramon Berenguer IV el va donar a l'orde del Temple, que el va reformar i ampliar durant els segles XII i XIII, i que li va donar la imatge que, a grans trets, ha arribat fins als nostres dies. A la Guerra Civil es va fer servir de caserna militar en diverses ocasions, tant pel bàndol nacional com pel republicà.

També destaca el celler modernista de l'arquitecte Cèsar Martinell al Pinell de Brai. Està compost per tres naus frontals contigües i dues més situades transversalment a la part posterior de l'edifici i a diferent nivell. La façana principal mostra clarament les tres naus que componen el celler. A la part superior, un conjunt d'obertures fetes amb obra de maó dona com a resultat una magnífica gelosia. Corona cada una de les naus una imponent cornisa decorada a la part superior amb ceràmica vidrada de color verd. També hi ha el fris ceràmic que representa, amb caricatures, les feines de recol·lecció i elaboració del vi i de l'oli.

Pel que fa al patrimoni natural, cal ressaltar les oliveres singulars i monumentals que hi ha a les proximitats del nucli del Pinell de Brai. Com a patrimoni rural construït, tota la unitat presenta una arquitectura rural amb pedra seca on els marges són l'element principal. Tot aquest patrimoni agrícola és el llegat dels avantpassats i ensenya el gran esforç que aquests van tenir per modelar el paisatge. Aquest paisatge rural es caracteritza per la presència de masos, alguns d'ells encara en bon estat de conservació tot i el procés d'abandonament que van patir després de la Guerra Civil.

Aquest paisatge no presenta gaires elements construïts que indiquin els seus valors religiosos, però destaca l'església de la Nativitat de la Verge a Benifallet, construïda al 1635. A la part alta del poble es conserva l'antic temple parroquial, d'estil romànic, construït al segle XIII. També destaca la romeria a l'ermita de Santa Magdalena a les serres de Pàndols-Cavalls, que se celebra el segon dissabte després de Pasqua.

Camps d'oliveres al Pinell de Brai des de l'N-230. S'observa també la façana modernista del celler cooperatiu. Cristina Serra, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Tot i ser un territori amb molt pocs habitants, la població el considera un paisatge amb diversos valors simbòlics i identitaris. Molts d'aquests valors s'associen al riu Ebre i el seu pas de Barrufemes. Hi ha molta gent que recorda i identifica el territori amb el camí de sirga a l'Ebre. Avui en dia, encara es conserven trams importants d'aquells camins de sirga des d'on ases i persones controlaven el rumb de les barques. Barrufemes, per tant, és identificat com el tram del riu amb més bellesa de les Terres de l'Ebre. A part del riu, la via verda, que transcorre al costat dels congostos del riu Canaletes i de les antigues estacions (Benifallet i Paüls), és un paisatge admirat i que dóna identitat a l'espai. Tot i això, com a referent visual més clar, més pintat i més adoptat com a símbol d'un territori, hi ha el castell de Miravet, i l'església i el cap de la Vila de Miravet. També destaca com a valor simbòlic vinculat a la batalla de l'Ebre el conjunt de les cases caigudes del Pinell de Brai.

Com a valors d'ús social cal destacar l'antic traçat de la via del tren de Val de Zafán. La Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre, coneguda així actualment, transcorre al llarg de tota la unitat per un paratge al costat del riu Canaletes. És un dels trams més valorats per la seva bellesa, cosa que el fa dels més transitats. També transcorre per aquesta unitat el GR-99 o camí de l'Ebre. El GR-7, que ve de Paüls, ressegueix la vora del riu, el travessa a l'altura de Benifallet i continua per l'altra vora fins a Rasquera, un recorregut que també és utilitzat pels excursionistes a peu o amb bicicleta. Prop de Miravet, destaca la ruta de les Blores per les impressionants vistes del riu i del castell de Miravet, així com de tot el poble.

406

El poble del Pinell de Brai destaca per albergar dos centres d'interpretació. El primer fa referència a les cases caigudes, on es pot observar un dels escenaris dels Espais de la Batalla de l'Ebre: el resultat dels bombardeigs. Les veus del front és un altre dels centres d'interpretació que forma part dels Espais de la Batalla de l'Ebre; es tracta d'un muntatge expositiu i audiovisual que explica l'important paper dels missatges i la propaganda al llarg de la batalla de l'Ebre, i les línies de comunicació entre tots dos fronts, a cadascun dels bàndols.

Els valors productius del paisatge cal cercar-los en relació amb els visitants i els excursionistes de la zona, atrets a més pels escenaris esmentats de la batalla de l'Ebre i els seus centres d'interpretació i per les activitats turístiques relacionades amb el riu (piragüisme, caiac, senderisme...).

Com a valor productiu més directe hi ha els conreus de l'altiplà del Pinell de Brai. En concret, les zones amb producció d'oli d'oliva que estan sota la denominació d'origen protegida (DOP) Oli de Terra Alta. També els conreus de cítrics de les terrasses, que estan dins la indicació geogràfica protegida (IGP) Clementines de les Terres de l'Ebre.

Els valors estètics d'aquest espai són molts. Començant pel riu Ebre, el pas de Barrufemes està considerat com un dels trams més bells de tot el recorregut. El riu transcorre enmig d'uns congostos, la qual cosa ha permès conservar la vegetació de ribera en molts trams d'aquesta unitat, enmig d'un contrast de roca i vegetació.

Castell i Cap de la Vila de Miravet. Inicis del segle xx. ICC, Fons Cuyàs

Com a elements destacats que configuren el paisatge hi ha el mosaic de fruita seca i olivera a les rodalies del Pinell de Brai, els conreus de cítrics amb el seu verd intens a les vores del riu Ebre, els espais amb boscos ben formats a les zones que no ha estat possible conrear i els trams de barranc encaixonats, entre els quals sobresurten els del barranc de la Xalamera (al límit sud-oest de la unitat).

Entre les singularitats, cal destacar el castell de Miravet, que no solament ressalta per la seva omnipresència just al límit nord-est de la unitat sinó també per ser un dels elements amb més història, més pintat i més visitat de les Terres de l'Ebre. La façana del celler modernista de Martinell al Pinell de Brai és un altre referent estètic d'aquesta unitat. Els molins, masos i pous són elements del patrimoni rural, algun dels quals encara conserven unes característiques típiques que els fa dignes de ser preservats.

Al marge esquerre del riu hi ha tota una sèrie de cingles, panys i parets de roca que augmenten la bellesa espectacular del pas de Barrufemes. També s'han identificat dos boscos singulars, situats a l'extrem nord i sud-oest de la unitat respectivament.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

La unitat de paisatge Barrufemes està disposada al llarg del riu Ebre, en un tram comprès entre Miravet i els darrers contraforts del coll de Som, a prop de Tivenys. Es tracta d'un terreny encaixonat entre les dues ribes del riu i no conté cap cim o punt de vista que en permeti la contemplació de conjunt.

El millor mirador per contemplar parcialment l'estret de Barrufemes és el castell de Miravet. Aquest punt de vista és excepcional per observar el tram de riu fins a Rasquera i els vessants verticals de la serra de Cardó. Aquest tram és un ric exemple de l'alta qualitat paisatgística que pot oferir el riu Ebre. De fet, Barrufemes és un indret únic a causa, sobretot, de la combinació cromàtica i de textures que ofereixen la làmina d'aigua, les roques i els cingles de la riba així com la vegetació espontània que creix en els forts pendents.

Un altre punt de vista òptim per observar el següent tram de l'estret de Barrufemes està situat a la vora de la carretera C-12, al quilòmetre 44,5, en l'indret anomenat collet del Rei. Aquest és un mirador que permet observar, des d'un punt de vista elevat, els vessants del riu fins a Benifallet. Es tracta de vessants amb forts pendents i moltes restes de marges de pedra, actualment ocupats per la vegetació espontània. Atès que està enfront de la riba dreta del riu, són remarcables les vistes que s'ofereixen dels vessants meridionals de les muntanyes de les serres de Pàndols i de Cavalls, a l'alçada del barranc de Pinell.

El coll de Som, situat a 500 metres de la carretera T-301 (de Tivenys a Benifallet) és un altre bon punt per observar la unitat en direcció nord. Les seves vistes són excel·lents per copsar el paisatge fluvial d'aquesta part del riu. Aquest paisatge està caracteritzat per la intensa presència de les plantacions de cítrics. És un bon punt de vista, malgrat la distància a la carretera, perquè permet observar la gran quantitat d'estructures paisatgístiques que coincideixen en un únic escenari: riu, vegetació de ribera, xarxa viària, població riberenca, vessants amb conreus de secà, vessants amb vegetació espontània, vessants acinglerats i rocallosos, etc.

La morfologia de la unitat de Barrufemes condiciona l'estructura dels itineraris principals que la travessen. La complexitat del relleu en dificulta, com en el cas dels miradors, la contemplació del conjunt.

Entre els itineraris motoritzats, la millor opció per observar el paisatge de l'estret de Barrufemes és el tram de la carretera C-12, l'eix de l'Ebre, des del coll de Som fins a Miravet. Aquest itinerari permetrà observar des de diversos punts de vista els principals components paisatgístics de la unitat de paisatge Barrufemes, d'entre els quals cal destacar les plantacions de cítrics de les ribes de l'Ebre, els contraforts de la serra de Cardó, els contraforts laterals de les serres de Pàndols i de Cavalls i el castell de Miravet. La mateixa carretera passa per indrets molt interessants des del punt de vista geològic; és especialment remarcable el tram comprès entre el pont del Llaguter, a Benifallet, i el collet del Rei. Aquest tram travessa un sector de la serra de Cardó dominat pel cingle de lo Caramull, perfectament visible des de la carretera, i es caracteritza per l'alternança de roques, pinedes, marges de conreu i casetes de camp.

Un altre itinerari que travessa Barrufemes és la carretera C-43 del riu Ebre a Gandesa, en direcció al Pinell de Brai. Aquest tram no és destacable per les vistes panoràmiques ja que passa encaixonat pels vessants escarpats dels barrancs del Toll i de les Comes; no obstant això, permet copsar l'elevada diversitat d'orientacions dels

vessants que hi conflueixen i els canvis en la vegetació entre les obagues i les solanes.

Els itineraris no motoritzats que travessen parcialment la unitat són:

- La Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre, un itinerari que segueix l'eix de l'antic ferrocarril al seu pas per la unitat.
- El GR-7, que segueix la direcció nord-sud i passa prop del riu. Aquest fet el converteix en un itinerari excel·lent per observar en detall les característiques paisatgístiques d'aquesta unitat.

Altres rutes senyalitzades pels organismes locals i que són aptes per a la pràctica de la bicicleta de muntanya són:

- Camí de Sant Jaume de l'Ebre, que en aquest cas segueix el traçat de la via verda.
- Camí dels senyors de Costumà, un camí històric que comunicava les ribes del riu a prop de Benifallet amb els cims de la serra de Cardó.

Possible evolució del paisatge

L'evolució del paisatge de Barrufemes va lligat a les dinàmiques que actualment s'hi donen. Es preveu que, si continuen les mateixes tendències demogràfiques i socioeconòmiques, el paisatge d'aquest espai s'ha de mantenir estable.

La superfície forestal, hegemònica en les àrees dels fondos que descendeixen vers l'Ebre, probablement continuï augmentant sobretot en aquells sectors de major pendent, pitjor accessibilitat i que no gaudeixen de reg de suport. Aquest fet, combinat amb la desaparició de l'aprofitament silvícola, juntament amb l'elevat risc d'incendi forestal, farà vulnerables aquests sectors davant dels incendis forestals.

La inestabilitat i la incertesa en la continuïtat dels diversos paisatges agrícoles dels altiplans fan difícil les previsions de les transformacions paisatgístiques futures, pel fet d'estar molts d'ells subjectes a les ajudes provinents de la Unió Europea. Aquells paisatges agrícoles que es vagin vinculant a l'elaboració de productes de qualitat no dependents de les ajudes europees, com l'oli, i que disposin de reg de suport són els que presenten a priori una menor tendència a la transformació. Bona part de les zones de l'interior de Barrufemes gaudeixen, o gaudiran els propers anys, de regs de suport que faran que, d'entrada, sigui més fàcil mantenir els actuals conreus.

La possible construcció de parcs eòlics pot provocar canvis en el paisatge de la unitat, principalment, pel que fa als seus escenaris visuals.

L'evolució del paisatge urbà no es preveu gran. Així, al Pinell de Brai no és de preveure un gran canvi en el parc edificat, però sí que pot donar-se una necessitat de rehabilitació a causa del probable canvi d'ús dels habitatges cap a serveis, allotjaments i restaurants. Observant la tendència actual es preveuen futurs creixements que

podrien consolidar la trama urbana, ja urbanitzada, de les bandes nord i est del nucli urbà inicial. A Benifallet, les vies actuals, de traçat més perifèric al nucli antic, presenten un grau baix de consolidació de la trama urbana, ja que les illes definides per aquestes vies encara estan parcialment ocupades. Es preveu que s'ocupin els sòls situats entre el carrer principal i el riu Ebre, encara per consolidar.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- Un procés d'abandonament de cultius de secà allí on el pendent del terreny és més exagerat i, per tant, on es fa més difícil la mecanització.
- Un territori amb una activitat extractiva gran, en concret una argilera, al costat de l'N-230 i amb contínues ampliacions.
- El conreu del cítric està experimentant un moment de retrocés que es fa palès en molts dels camps citrícoles ubicats en aquest paisatge.

Amenaces

- La pèrdua d'espais agrícoles dóna peu al creixement de la massa forestal amb el consegüent increment del risc d'incendis i la possible desaparició del patrimoni construït en pedra seca.

Fortaleses

- Un espai amb patrimoni històric que conserva una gran quantitat de valors. A més, és un patrimoni molt apreciat tant per la gent del territori com pels visitants. En concret, destaquen el castell de Miravet i el celler cooperatiu del Pinell de Brai.
- Un patrimoni geològic visible i estudiat per part d'acadèmics de diferents universitats i institucions. La geozona Vall de l'Ebre a Miravet, o Estret de Barrufemes, és l'únic lloc de Catalunya on un riu de les dimensions del riu Ebre travessa una zona muntanyosa i s'hi troba encaixat, la qual cosa dóna lloc a un espai amb uns elevats valors científics i paisatgístics. També els voltants de l'antiga estació del Pinell de Brai s'inclouen dins de l'Inventari de Patrimoni Geològic de la Generalitat de Catalunya.

Conreus abançats i pinedes de pi blanc a prop del Pinell de Brai. Cristina Serra, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

- Aprofitament d'antics projectes actualment obsolets per realitzar activitats que permeten gaudir i valorar el paisatge com, per exemple, la Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre.
- El paisatge de Barrufemes, en conjunt, gaudeix d'un medi natural i un paisatge envejable, la qual cosa no solament repercuteix en els usos socials relacionats amb l'oci sinó també en el benefici dels habitants del Pinell de Brai i de Benifallet, els quals aprofiten les demandes de turisme rural. Així, durant els darrers anys han aparegut alguns establiments i restaurants i altres empreses que ofereixen activitats relacionades amb l'entorn, les serres i el riu.
- El riu com a símbol identitari de la gran majoria de la població que viu en aquest espai, en gaudeix o hi circula diàriament.

Oportunitats

- L'elevada fertilitat del sòl a les primeres terrasses fluvials ofereix una oportunitat de negoci lligada a la presència del riu Ebre.
- Els pobles de la unitat (Benifallet i el Pinell de Brai) i el seu entorn immediat tenen un gran potencial per al desenvolupament local.
- El riu com a motor d'aquest espai genera tota una sèrie de possibles activitats, com ara el rem, que, junt amb un centre de tecnificació esportiu, ajudaria a valorar la part central del riu territorialment i internacionalment. De la mateixa manera es podria promocionar la pesca esportiva, el passeig fluvial, etc.
- Un bon estat de conservació ecològica, la qual cosa s'ha de mantenir per tal d'assegurar la connectivitat entre el Sistema Ibèric i el Litoral.
- Uns escenaris de la memòria històrica plens de simbologia pel fet d'haver estat testimonis de la batalla de l'Ebre.
- Existència d'una xarxa de camins rurals i senders molt extensa que, tot i ja ser utilitzada pels habitants de les Terres de l'Ebre, pot servir per enllaçar i donar a conèixer la gran quantitat de valors ecològics que conté l'espai.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

OQP 9.1

Un paisatge amb muntanyes baixes, per on el riu Ebre transcorre encaixonat, amb elevats valors naturals, ecològics i identitaris, ben preservat i gestionat

Conjunt de muntanyes calcícoles baixes, rodejades per serres (serres de Pàndols i de Cavalls a l'oest i serres de Cardó i del Boix, a l'est), amb pics (la Tossa, les Armes del Rei, mola del Broi, l'Àliga i la Talaia) i colls (coll de Som, collet del Rei, coll de Tamborino i coll

de Miravet), amb pendents abruptes cap al riu Ebre, que formen el simbòlic pas de Barrufemes, i amb determinades zones agrícoles de secà i de regadiu (entorns del Pinell de Brai i riberes del riu, respectivament) que constitueixen conjunts amb elevats valors naturals, ecològics i identitaris.

Criteris

- Afavorir la connectivitat ecològica i la biodiversitat entre les serres interiors (el Port i les serres de Pàndols i de Cavalls) i les litorals (serres de Cardó i del Boix), tant pel que respecta a les zones agrícoles (vores del riu i altiplà del Pinell de Brai), com als espais forestals (espais d'interès natural d'Aligars-serra Fulletera i les serres de Cardó i del Boix i el connector de la cubeta del Pinell de Brai).
- Millorar estructuralment les masses arbrades com a mesura de prevenció contra els incendis forestals.
- Promoure activitats turístiques i recreatives de baix impacte que potenciïn els valors esmentats en aquest objectiu.
- Restaurar i naturalitzar els trams degradats de les riberes fluvials del riu Ebre. La restauració ecològica de les formacions ripàries dels cursos fluvials emprarà sempre les espècies pròpies dels ecosistemes de ribera de Barrufemes.

Accions

- Revalorar i divulgar els valors geològics, estètics i identitaris de l'estret de Barrufemes.
- Generalitzar la realització i l'execució de plans de gestió forestal, orientats a disminuir el risc d'incendi forestal així com a millorar la qualitat de les masses forestals, especialment a les CUP de Benifallet, el Pinell de Brai i Prat de Comte.

OQP 9.2

Uns paisatges rurals, amb valor estètic i productiu, constituïts pels conreus de secà amb presència d'elements d'arquitectura de pedra seca, a l'altiplà del Pinell, i pels conreus de cítrics en regadiu als marges del riu Ebre, des del coll de Miravet fins al coll de Som, gestionats i preservats per tal d'afavorir-ne la visió i contemplació, sense elements o infraestructures que en distorsionin la visió

Barrufemes presenta espais agrícoles tant de secà com de regadiu. Els de secà es troben concentrats, especialment, a l'entorn del nucli urbà del Pinell de Brai, i conserven unes estructures de paisatge agrari tradicional format per murs de pedra seca i un mosaic de conreus (ametllers, oliveres i, en menor mesura, vinya). Aquests paisatges de secà, junt amb el nucli compacte del Pinell de Brai, presenten un valor estètic que caldria mantenir. El mateix passa amb els espais agrícoles de regadiu concentrats a les vores del riu Ebre que, juntament amb el nucli urbà de Benifallet i la làmina d'aigua del mateix riu, formen un conjunt harmònic que caldria mantenir i preservar, integrant les noves infraestructures o construccions aïllades al paisatge preexistent.

Críteris

- Donar valor afegit als productes agrícoles, tant els de secà com els de regadiu, a través de la integració dels valors paisatgístics de la unitat, per tal de garantir-ne la viabilitat i continuïtat.
- Tractar conjuntament els nuclis urbans i els fons escènics que formen part d'aquesta unitat.
- Afavorir la contemplació i el gaudi del riu en aquest tram amb valors estètics, simbòlics i identitaris especials.
- Preservar l'encaix entre els espais oberts i els nous creixements en els espais que, per la singularitat agrícola o de conjunt harmònic, es considera indispensable que mantinguin el seu caràcter. Aquests espais a Barrufemes es concentren a les terrasses fluvials.

Accions

- Mantenir l'aspecte compacte i la fesomia dels nuclis urbans de Benifallet, el Pinell de Brai i el Cap de la Vila de Miravet, així com dels respectius entorns i fons escènics, a través de la inclusió en el Pla d'ordenació urbanística municipal dels valors paisatgístics reconeguts en el present catàleg.
- Consolidar, per les perspectives panoràmiques que ofereixen sobre àmplies extensions de territori i paisatges tant de Barrufemes com d'altres unitats veïnes, els miradors del paisatge del coll de Som, collet del Rei i castell de Miravet, així com senyalitzar els recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics als punts de principi i final.
 - a) Xerta-Benifallet-Rasquera-Miravet (pas de Barca)
 - b) Benifallet-el Pinell de Brai-Gandesa
 - c) C-12, entre Amposta i Maials
- Prioritzar el finançament, a partir del Fons per a la protecció, gestió i ordenació del paisatge, de projectes de plantació de fileres arbrades amb espècies arbòries adaptades a l'indret associades a infraestructures lineals de comunicació vora les carreteres que creuen les unitats de paisatge de les terrasses fluvials de l'Ebre.
- Estudiar la creació de figures de gestió compartida d'espais agrícoles dels canals de les terrasses fluvials de l'Ebre, en el sentit de garantir el manteniment de l'espai agrícola, millorant-lo paisatgísticament i integrant els diversos valors del paisatge en els productes agrícoles.

OQP 9.3

Un patrimoni històric d'oliveres singulars i monumentals, i construït (poblats ibers, castells, masos i edificis arquitectònics al centre del Pinell de Brai i de Benifallet), ben gestionat, amb una preservació que inclogui la promoció social i turística i que afavoreixi la diversificació econòmica d'aquest territori

El conreu de l'olivera té una llarga història dins d'aquesta unitat. Així ho demostren alguns exemplars d'aquesta espècie que atenyen perímetres superiors als 5,5 metres. El riu és un element barrera i a la vegada un eix conductor de la història d'aquest territori. Així ho demostren elements com els castells (castell de Miravet i castell de Som) i el poblat ibèric del castellet de la Roca Roja. Tot i això, el patrimoni arquitectònic més important es troba dins dels nuclis urbans, com per exemple, el celler modernista del Pinell de Brai. Tots aquests elements necessiten una estratègia de gestió que n'afavoreixi la restauració i la valoració.

Críteris

- Tractar de manera integrada els elements patrimonials, el seu entorn i els possibles accessos, i vetllar per tal que qualsevol actuació prevista no en desvirtui el context.
- Difondre tot el coneixement en relació amb aquest patrimoni històric.
- Incrementar la protecció dels elements singulars històrics, tant del patrimoni natural com del construït.

Accions

- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats amb l'objectiu de conservar i, si escau, restaurar integralment els elements patrimonials i els seus entorns per als nuclis urbans de Benifallet i el Pinell de Brai.
- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats amb l'objectiu de valoritzar i difondre els elements patrimonials d'oliveres singulars i monumentals, en especial les del Pinell de Brai, i dels nuclis urbans de Benifallet i el Pinell de Brai.

10. Burgans

Comarca:

Baix Ebre i Ribera d'Ebre.

Superfície:

8.158,8 ha.

Municipis:

Municipis: La unitat inclou, totalment o parcialment, els municipis següents: Miravet, Ginestar, Tivissa, Rasquera, el Perelló, Tortosa i l'Ametlla de Mar.

412

*El pla del Bugar o Burgans es caracteritza per tenir bona part de la superfície cultivada.
Albert Farnós, Escola d'Art i Disseny de Tarragona*

Trets distintius

- Els Burgans, també anomenat pla del Burgar, és una fossa tectònica ocupada per un mosaic de cultius —olivera, vinya, ametller i garrofer, principalment— i per un mosaic agroforestal alhora, ja que hi ha moltes clapes de massa boscosa que s'intercalen entre les parcel·les amb producció.
- Té un relleu amb pendents suaus que desemboquen a l'extrem nord, al riu Ebre, per la riera de Comte.
- Hi dominen les parcel·les agrícoles petites i estructurades amb murs de pedra seca. Aquest paisatge porta associats una sèrie d'elements constructius amb un elevat valor històric i estètic com ara marges, pous, basses, etc.
- Els lligallos o camins ramaders, com el lligallo Reial, encara són presents en aquest paisatge, que va ser i continua sent terra de pas.
- Es detecta una certa presència de masos i casetes distribuïts de manera disseminada, molts dels quals es troben en desús.
- Hi ha presència de noves zones de reg i de tres parcs eòlics a l'extrem sud de la unitat.

Mirador

Itinerari motoritzat

1 Eix de l'Ebre, entre Amposta i Maials

13 TV-3022, del Perelló a Rasquera

Itinerari no motoritzat

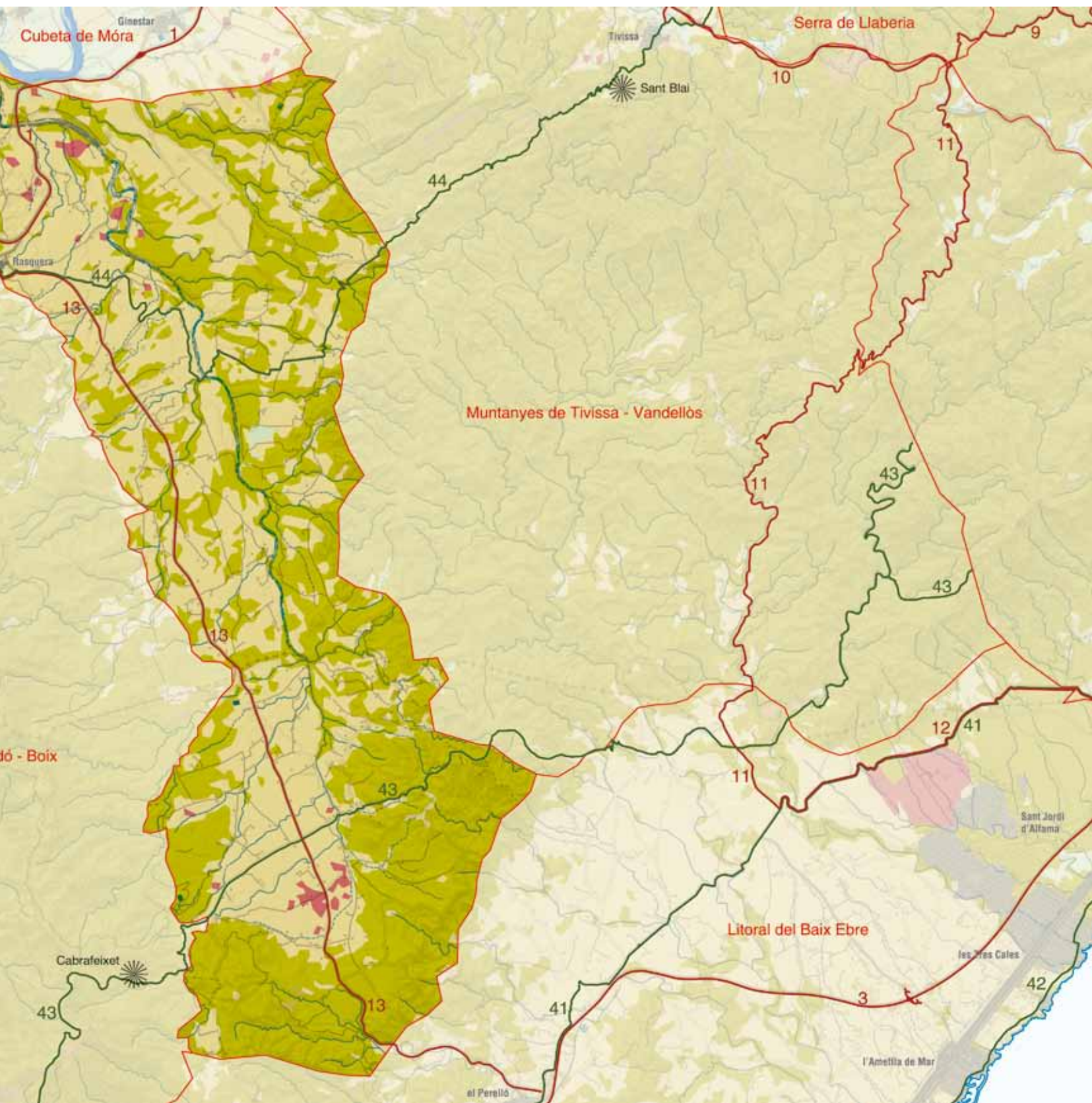
43 GR-192

44 GR-7

414

Elements naturals que constitueixen el paisatge

El paisatge del pla del Burgar o dels Burgans és un paisatge, a simple vista, pla. És una fossa tectònica ubicada entre les muntanyes de Cardó i les de Tivissa. Hi baixen barrancs des de les dues formacions muntanyoses adjacents, els quals van a parar a un barranc central, la riera de Comte, que porta les aigües cap al riu Ebre. La seva orografia ha permès l'establiment de diferents conreus agrícoles de secà, tot i que les pastures han estat també un motor important per a l'economia de l'espai.

Pel que fa al relleu, aquesta és una plana prou homogènia, llevat d'un petit contrafort just al centre, a la zona de la Granada, en què la distància entre les dues formacions muntanyoses, enmig de les quals hi ha la plana, és més petita.

El territori del pla del Burgar comprèn dues conques fluvials: la conca de l'Ebre, que representa la major part del terreny, i la conca de les rieres de Calafat-golf de Sant Jordi, que només es localitza al sud de la unitat.

La riera de Comte creua tota la plana de Burgar de sud a nord, ocupa una superfície considerable d'11.285.235 m², i desemboca a l'Ebre, al municipi de Miravet, just a la zona on es troben les anomenades Illes de l'Ebre.

La major part dels barrancs que solquen el territori porten aigües esporàdicament, després de fortes pluges, i desguassen a l'esmentada riera de Comte, exceptuant el barranquet de Sant Antoni, les aigües del qual van a parar directament a l'Ebre.

416

La riera de Comte creua tota la plana i desemboca a l'Ebre. ICC

Els barrancs localitzats al sud de la unitat travessen la zona en direcció est, ja que pertanyen a la conca de les rieres de Calafat-Golf de Sant Jordi. Destaca el barranc del Gord, el qual conflueix amb el barranc de Salt.

El clima és el mediterrani subàrid, amb una temperatura que oscil·la al voltant dels 17 °C. La humitat relativa és elevada i es troba al voltant del 70%. Tendeix a augmentar quan les boires que baixen del riu s'endinsen per aquesta plana fins a topar amb les Colladetes. El règim climàtic conté un sol mes subhivernal i un o dos mesos peràrids en el prolongat període eixut. Les precipitacions són poques i tendeixen a concentrar-se durant els mesos de tardor i primavera. Els vents són forts i de component nord-oest amb velocitats al voltant dels 20 km/h de mitjana, però que poden arribar a assolir els 50 km/h o més.

Les condicions orogràfiques, la poca disponibilitat d'aigua i la climatologia han condicionat la vegetació i els cultius de l'espai. Tot i ser una plana, les dures condicions naturals no han permès un desenvolupament exclusivament agrícola. Aproximadament el 20% del sòl de la plana es troba recobert per brolles de romaní (*Rosmarinus officinalis*) amb foixarda (*Globularia alypum*) o bufalaga tintòria (*Thymelaea tinctoria*), que es troben en diferents punts de la unitat, ja sigui a l'entorn de les pinedes o bé dels conreus de secà.

El sòl agrícola és important i, principalment, ho són els conreus de secà, ja siguin oliveres (*Olea europaea*), ametllers (*Prunus dulcis*) o garrofers (*Ceratonia siliqua*). Tot i això, aquests conreus es barregen amb petites clapes de boscos de pi blanc (*Pinus halepensis*).

Evolució històrica del paisatge

La unitat Burgans històricament ha estat molt poc estudiada. Es fa difícil imaginar que una terra tan poc productiva tingui restes de poblaments des del paleolític, però així ho demostren els jaciments de la Moleta Rodona (Rasquera), Sors-les Pedres (Ginestar-Rasquera), alguna troballa al pla del Burgar i les pintures d'art rupestre llevantí de Cabrafeixet (el Perelló), les quals tenen una relació directa amb els jaciments anteriors.

La romanització va comportar un canvi de model, basat en les explotacions agràries tipus *villae*. Es van abandonar els hàbitats aturonats i s'establiren els nous poblaments a les zones planes, a tocar del riu Ebre. Els principals cultius de l'època eren els cereals, l'olivera i la vinya. En aquest període hi havia dues grans vies: la suposada *Ilerda-Dertosa* i la *Via Augusta*, les quals passaven pel límit oest i est de la zona estudiada.

Els segles posteriors, del XIII fins al XVI, es repoblà el territori i es produí la colonització agrària, durant la qual s'ampliaren les zones agrícoles i les ramaderes. L'efecte d'aquesta expansió a la unitat fou escassa, ja que la influència, per una banda, de l'Ebre i, per l'altra, de les infraestructures que ocupaven el vessant mediterrani, conjuntament amb els reduïts cens d'habitants de les contrades, no permeteren un desenvolupament i una expansió agrícola dels Burgans tan accentuats com en altres espais veïns.

Durant els segles **xvi** fins al **xviii**, a Rasquera es cultivava l'ordi, el safrà, les moreres i el garrofer. Així mateix, durant aquest període abundà la clàssica trilogia mediterrània de blat, vi i oli. Sembla que els cultius i les plantacions se situaven, principalment, a les terrasses fluvials i en algun fons de vall. És a partir del segle **xviii** quan comença la gran rompuda del territori.

A la primèria del segle **xix** hi havia terra campa, terra de sembradura, horts, camps d'olivers i d'ametllers. La població se sustentava, bàsicament, amb l'agricultura i la ramaderia. Posteriorment, entrat el segle **xx**, les plantacions de vinya i d'olivera veieren reduïda la seva superfície de la mateixa manera que la dels cereals. Per contra, l'ametller va anar augmentant-la fins a la darrera del segle **xx**. Així mateix, hi hagué avellaners, garrofers i figueres. Aquests es distribuïen en petites extensions de conreu arbori, barrejat amb vinya i cereals. El policultiu, oliveres, fruiters de secà i vinya i cereals entre ells, per exemple, va ser el paisatge dominant durant els dos primers terços del segle **xx**.

Els Burgans van ser i continuen sent terrenys de pas. Això significa que les connexions territorials sempre hi han estat. La ramaderia va ser molt freqüent a l'espai fins al darrer terç del segle **xx**, tal

com ho demostra la retícula de lligallos o camins ramaders que encara queda a la zona. Entre els més importants cal destacar la collada del lligallo Major o lligallo Reial al sud de la unitat. Aquest és un lligallo molt important, ja que ve des d'Aragó pel Port, passa per les planes del Baix Ebre i Montsià, per Tortosa, puja per la carretera de la Simpàtica fins al coll de l'Alba, des d'on s'encamina cap al Perelló passant pel Pouet de l'Amorós i la Buinaca. Finalitzava el seu recorregut al desert d'Alfama. Per aquest territori hi passen altres lligallos rellevants, com el de Cantavella (Aragó), que travessa la unitat de nord a sud. El lligallo Reial i el de Cantavella solament són dos exemples del gran entramat de camins ramaders que travessen la unitat tant de nord a sud com d'oest a est. Això demostra la importància d'aquest territori com a connector dels ramats entre les terres d'interior de la península i el litoral. Hi ha molts documents on queda palès que l'aprofitament pel pasturatge en aquests terrenys donava beneficis als diferents indrets de la zona.

D'altra banda, la distribució espacial dels diferents cultius i plantacions descrits era de tipus mosaic agroforestal, on els cultius es barrejaven amb els terrenys forestals, els quals sembla que no es transformaren fins més tard.

Els masos són el principal element construït de la unitat. Albert Farnós, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Pel que fa al paisatge construït, els Burgans no presenta cap nucli de població estricta. Tot i això, hi ha una elevada densitat de masos que daten de l'època de l'expansió del cultiu en aquest espai. Al nord de la plana hi ha més edificacions que al sud. Aquest patrimoni es caracteritzava per cases de planta baixa més una amb coberta inclinada, que tenien annexat un estable o una paridora per al ramat i sovint incloïen una cisterna, un pou i un forn. Els acabats són de pedra sense rebliment ni calç. Probablement, el poc poder adquisitiu d'aquell temps no permetia uns acabats emblanquinats. Tot i ser un indret amb masos força poblats des del final del segle XVIII fins al principi del XX, la crisi agrària que hi hagué després de la Guerra Civil, sumada a la gelada del 1956, va obligar molts dels pobladors a traslladar-se a viure als pobles més propers (el Perelló i Rasquera) o a altres zones del país on es necessitava mà d'obra a les indústries. Així, molts d'aquests masos van quedar deshabitats. En l'actualitat, se n'observa algun de restaurat com a segona residència.

Organització i dinàmica actual del paisatge

La composició paisatgística actual de la unitat Burgans, rodejada per les serres de Cardó i el Boix i les muntanyes de Tivissa-Vandellòs, està determinada per les dinàmiques agràries i forestals, majoritàriament per conreu d'oliveres i de fruiters. Els Burgans són una fossa tectònica amb uns pendents suaus cap al centre i en direcció el riu Ebre. Aquesta configuració i el fet que pel centre d'aquesta plana hi passa una carretera (TV-3022) molt utilitzada pels vehicles que baixen per l'eix de l'Ebre fa que el paisatge de les planes tingui una visibilitat elevada.

Els conreus arboris, junt amb la vinya i els cereals, ocupen gairebé la meitat de la superfície total, i a les zones més properes al riu Ebre i als barrancs abunden els fruiters de fruita dolça. Com a la resta de

territori ebrenc conreat, el parcel·lari es caracteritza per tenir unes mides molt petites. Això ha permès un paisatge rural on es donen diferents tipus de conreu en un espai molt reduït. Així, en una superfície considerablement petita s'hi poden observar: oliveres, vinya, ametllers, presseguers, garrofers i cereals. Són terrenys planers, de secà, on és difícil extreure aigua del subsòl. Aquestes característiques propicien un paisatge sense gaires transformacions.

Tot i això, els canvis d'ús agrícola han estat freqüents al llarg de les darreres dècades, incitats pel mercat agrícola. Una de les dinàmiques més rellevants per al sector agrícola i per al paisatge ha estat la introducció del reg de suport a gran part de la superfície agrícola de la plana. En concret, la superfície total que es pot regar amb les dues actuacions de Regadius de Catalunya és de 1.325 ha. Gairebé la meitat del sòl amb ús agrícola d'aquest paisatge ha passat a tenir aigua.

Així mateix, i com un altre element estructurador del paisatge actual dels Burgans, hi trobem els murs de pedra seca, que fan la funció de retenir el sòl i de delimitar propietats. L'abandó de terrenys de secà comporta la degradació del patrimoni de pedra seca per falta de manteniment. Aquesta dinàmica apareix principalment a les vores dels barrancs, allí on el pendent és més pronunciat i on es fa més difícil la mecanització. També s'hi observa l'efecte contrari, ja que hi ha petites parcel·les que han estat rompudes durant els darrers anys i que ara es cultiven.

El fet que hi hagi forest, un clima sec i càlid i terrenys abandonats ha fet aparèixer molt de pi blanc amb altres espècies heliòfiles com el romaní, la farigola i el llentiscle. El resultat és un augment del risc d'incendis en aquest espai. En els últims deu anys petits incendis han anat proliferant fins a arribar a cremar unes cent hectàrees.

Als espais més pròxims a les serres de Cardó o a les muntanyes de Tivissa, el sòl forestal ocupa gairebé el 50% de superfície restant.

418

Parc eòlic de la Collada a la plana del Burgar. Albert Farnós, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Hi trobem brolles de romaní (i timonedes), amb foixarda i bufalaga, calcícoles de terra baixa. Entre els conreus, a les parts de cota més baixa de la unitat, hi ha multitud de petites clapes de pinedes de pi blanc amb sotabosc de brolles calcícoles.

En relació amb les vies de comunicació, hi ha una única via de la xarxa primària, la C-12. Aquesta via travessa el territori pel nord-oest, connectant els termes de Rasquera i Ginestar. L'altra carretera, la TV-3022, és de caràcter local i travessa tota la plana des del nord fins al sud i comunica Rasquera amb el Perelló.

L'element principal construït de la unitat són els masos i les case-tes, distribuïts de manera disseminada. La gran majoria són masos que actualment es troben en desús. Es caracteritzen per estar construïts amb pedra i per tenir tota una sèrie d'elements adjacents com rafals, corrals i forns. Per una banda, alguns es troben en una situació de degradació, a causa del seu abandonament, i per l'altra, alguns han patit reformes que a vegades no s'adeqüen a les tipologies tradicionals de l'espai.

L'altre element present en aquest paisatge són els parcs eòlics de Colladetes i les Calobres, que van començar a produir energia a partir de 1999 i 2001, respectivament. El 2008 es va construir el parc eòlic de la Collada.

Valors en el paisatge

Burgans és una plana amb conreus de secà rodejada de muntanyes, invisible, però molt estimada pels habitants de la zona. Hi destaca el patrimoni cultural (coves, jaciments, pintures, murs de pedra seca, construccions tradicionals, etc.) i també el natural (oliveres centenàries). Aquest fet demostra la presència d'un paisatge amb molta història.

El territori del pla del Burgar acull petites parts d'EIN corresponents a altres unitats. Així doncs, la plana acull 445 ha de l'EIN Serres de Cardó-el Boix, 351,5 ha del tossal de Montagut i 311,4 ha de les muntanyes de Tivissa-Vandellòs.

A més, aproximadament 2.016 ha han estat declarades CUP (forests gestionades pel Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació i Medi Natural).

Per altra banda, el pla del Burgar alberga altres zones que cal considerar per la seva importància com a connector funcional. L'extrem sud, entre la serra del Boix i el tossal de Montagut, es considera rellevant per l'alimentació d'animals com l'àliga cuabarrada. En aquests espais és molt important el conreu arbori de secà per tal de mantenir la funcionalitat ecològica de l'espai, ja que hi hivernen molts túrdids.

També hi ha la riera de Comte, a l'extrem nord de la unitat, que connecta el riu Ebre amb l'interior de la plana. La desembocadura d'aquesta riera, al riu Ebre, en fa un dels espais més apreciats geològicament a Catalunya: la vall de l'Ebre de Miravet, on el riu s'encaixa i dona lloc a un espai amb unes característiques geològiques molt apreciades pels científics. Aquí el riu no és limitat

per penya-segats però sí l'altre vessant de riu, prop del castell de Miravet, ja fora dels límits de la unitat dels Burgans.

Els Burgans és un territori de connexió entre el litoral del Baix Ebre i el riu Ebre. És una fossa tectònica rodejada de muntanyes. Aquesta ubicació tan poc estratègica ha fet que històricament no es conegui cap assentament dintre la seva àrea. Però això no és sinònim d'absència de valors històrics. En primer lloc, hi ha la cova de les Calobres, que es troba als darrers estreps de les serres de Cardó i el Boix i la serra del Boire, al barranc de les Calobres. A l'interior s'hi troben pintures rupestres. Molt a prop d'aquesta cova, just fora de la unitat, hi ha Cabrafeixet, també amb abrics amb pintures d'aquesta mena. Aquests dos indrets, declarats patrimoni mundial per la UNESCO el 1998, confereixen a la zona un alt valor, ja que indiquen que, el que avui són terres d'oliveres, garrofers, vinya i fruiters, a l'època prehistòrica estaven cobertes d'alzinars i pinedes; alguns barrancs, avui secs, eren rierols d'aigües clares; les muntanyes eren plenes de tota mena d'arbres, i tant a la zona més plana dels Burgans com a les parts més altes de les serres que l'envolten, hi havia una rica fauna salvatge.

Altres elements històrics són les oliveres singulars i monumentals que conserva l'espai. Tots els oliverars són excepcionals i, llevat de les zones amb oliverar intensiu, la majoria tenen més d'un segle d'història. Tot i això, hi ha exemplars puntuals que destaquen per les seves mides, formes i dimensions. Prop del poble de Rasquera hi ha tres oliveres de la varietat farga amb mides que superen els 4 m de perímetre de soca amb 1,3 m d'altura. Aquestes dimensions indiquen que aquest arbre fa centenars d'anys que va ser plantat.

El paisatge més històric de la plana també és marcat per la presència de la pedra. Tot i no ser un sòl calcarí estricte amb pedra fins a la superfície, trobem petits marges o separadors de finques per tota la plana. Aquest fet configura el paisatge i li atorga valor històric, ja que actualment la pedra és extreta o rompuda directament als camps. Tot i ser marges baixos, tenen les seves funcions. En molts casos, les oliveres eren plantades dins o just al

Pantà de les Calobres, situat al barranc homònim. Albert Farnós, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

costat d'aquestes construccions de pedra seca perquè els murs protegissin els arbres de les ventades. Aquests marges també són indicadors de partició entre dues propietats. Per tant, oliveres i ametllers, juntament amb els marges, són els principals elements que configuren aquest paisatge rural.

Aquest paisatge agrícola es caracteritza per la presència contínua de masos i casetes, amb les seves construccions secundàries. Dins d'aquest medi, més allunyat del riu com més al sud, l'aigua sempre ha estat un recurs que calia emmagatzemar. Així ho demostra l'existència de receptacles d'aigua com les basses, considerades també elements històrics presents en el paisatge actual.

La gran majoria dels lligallos o camins ramaders dels Burgans han perdut la seva funcionalitat però conserven la història de segles i segles de pastors i els seus ramats que van travessar aquest paisatge.

Existeix una certa desconeixença d'aquesta porció de territori ebrenc per part de la societat en general. Tot i això, els habitants de Rasquera i els del Perelló li atorguen certs valors identitaris i simbòlics, ja que sempre s'han identificat amb aquest espai pel fet de tenir-hi la finca i el treball dels seus avantpassats. També és un lloc que s'identifica amb la transhumància. Els ramats hi pasturen o hi passaven per tal de dirigir-se al desert d'Alfama (Ametlla de Mar). Avui en dia, encara queden vestigis d'aquesta identitat, per exemple, els ramats de cabra blanca de Rasquera.

420

El paisatge dels Burgans és aprofitat pels itineraris excursionistes i de bicicleta de muntanya, que travessen la unitat d'est a oest en diferents parts de la plana. Tot i que no hi ha cap itinerari sencer dins mateix de la unitat, ja que tots s'endinsen cap a les serres, els trams que passen pels Burgans són afavorits per un terreny pla, la qual cosa els fa ideals per realitzar activitats en família. Entre les rutes podem destacar la de la font de l'Aiguadí, al nord de la unitat, que uneix els nuclis de Ginestar i Rasquera passant pel bell mig d'un mosaic de conreus format per vinya, presseguers, olivera i ametller. Els boscos de pins dels Burgans també són coneguts per l'afluència que hi ha de buscadors de bolets quan n'és l'època.

Per la proximitat de la unitat al riu Ebre hi ha certs usos socials que s'hi poden associar. Així, hi ha la pràctica del piragüisme, amb la qual es poden apreciar els marges de riu que limiten la unitat pel nord.

L'agricultura i la ramaderia han estat els motors econòmics que han modelat els Burgans, i es caracteritzen per contenir uns valors productius associats al paisatge. Per exemple, l'oli d'oliva Baix Ebre-Montsià que es pot trobar a la part del terme del Perelló i que és denominació d'origen protegida (DOP).

Com ja s'ha explicat pel seu valor històric, les construccions de pedra seca són un element abundant i funcional dins del pla del Burgar. A part d'aquest valor, aquests elements configuren el paisatge rural i el doten d'un valor estètic remarcable. Aquest patrimoni és el llegat de moltes generacions que van treballar durament

per adequar el terreny i poder produir. Aquesta plana es caracteritza perquè conté tota una sèrie d'espais agrícoles i forestals amb rellevància estètica. Hi ha el conreu de la olivera, també valorat per la seva història; el conreu de fruita seca en mosaic, molt abundant a la part de Rasquera, i els espais de bosc que es van intercalant entre els conreus per donar lloc a un conjunt visual molt harmònic.

Com a elements singulars amb valor estètic cal destacar les boires que baixen pel riu Ebre des de la cubeta de Móra i s'endinsen cap al Burgar.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Per les seves característiques de relleu, el pla del Burgar no ofereix bons miradors interns que permetin l'observació del conjunt de la unitat; per tenir una visió general cal adreçar-se als contraforts de les unitats veïnes serres de Cardó-Boix i muntanyes de Tivissa-Vandellòs.

Els millors punts de vista interiors de la unitat estan situats a l'extrem meridional i són la Barra, a prop de la Bassa Nova, i les Calobres, ambdós situats a la vora del GR-192. La seva bona accessibilitat els fa recomanables per observar no únicament la plana sinó tot el conjunt orogràfic de la regió.

La millor manera de contemplar les característiques del pla del Burgar és travessar-lo de sud a nord per la carretera TV-3022 de Rasquera al Perelló.

Possible evolució del paisatge

El retrocés econòmic de l'agricultura i l'especialització productiva envers determinats conreus pot alterar significativament el mosaic tradicional de conreus i forest preexistent fins ara. A la part dels Burgans del Perelló s'ha dut a terme un projecte per portar el rec a 508 ha, mentre que a la part de Rasquera està previst transformar 817 ha en regadiu.

L'evolució del paisatge dels Burgans està totalment lligat al destí de l'agricultura i, més en concret, al destí de l'olivera i l'ametller, ja que les activitats agrícoles són presents en gairebé un 50% de la superfície de la unitat. Així, aquests projectes de suport de rec poden significar el pas d'algunes finques cap a conreus més productius i més intensius. Per tant, el que havia estat fins ara un paisatge tradicional amb cultius de secà, amb un marc de plantació ampli i amb marges de pedra seca, es pot veure modificat puntualment a través de noves plantacions amb més densitat d'arbres que, de vegades, també poden implicar la pèrdua d'algun element de l'arquitectura rural de pedra seca.

És previsible que algunes parcel·les s'abandonin i que les masses forestals les colonitzin afavorint una continuïtat dels espais forestals més vulnerable davant els incendis.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- Procés d'abandonament del cultiu de secà allí on les condicions del terreny són més dolentes i, per tant, la mecanització s'hi fa més difícil. Aquest fet afavoreix l'aparició de massa forestal.
- La rehabilitació o la nova construcció de cases poc integrades amb l'entorn.

Amenaces

- Pèrdua o abandonament progressiu de l'activitat agrària a les zones on no arribi el reg. Això comportaria una pèrdua de biodiversitat i de patrimoni natural i construït.
- En relació amb el punt anterior, el continu augment de la massa forestal causat per l'abandó del cultiu, sumat a la massa que ja existeix, pot fer augmentar el risc d'incendis forestals.

- La possibilitat de poder regar finques que sempre havien estat cultius de secà pot provocar transformacions en la tipologia i l'estructura del conreu.

Fortaleses

- Espai creuat per gran quantitat d'antics camins ramaders i senders amb un elevat valor social i molt utilitzats per practicar-hi esports com l'excursionisme i la bicicleta de muntanya. És un espai molt utilitzat pels veïns del Perelló i de Rasquera per anar a buscar bolets quan n'és l'època.
- Un patrimoni històric i rural lligat a la ramaderia (basses, pous, etc.) i a l'agricultura (marges, casetes de camp, etc.) abundant.
- Un mosaic paisatgístic, tant perquè s'intercalen parcel·les amb diferents conreus, com perquè hi ha moltes clapes de bosc pel mig, amb una qualitat paisatgística força elevada. Tot i ser un territori de pas per als ramats, el sòl ha estat aprofitat agrícolament. S'hi van extreure les pedres i es van col·locar en forma de marge o valona; s'hi van plantar oliveres, moltes de les quals, avui, centenàries; es van construir masos i casetes per l'elevada distància que hi havia amb els nuclis de població més propers.

Les plantacions d'oliveres juntament amb les de fruiters predominen a la plana del Burgar. Albert Farnós, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Oportunitats

- Gran quantitat de patrimoni agrícola i ramader amb un valor històric rellevant que, en determinades zones, fa augmentar els atractius paisatgístics que caracteritzen l'espai. Aquest fet, sumat a la situació de la unitat entre dues formacions muntanyoses de gran interès ecològic, potencia aquest espai com una zona d'elevada rellevància patrimonial i connectora.
- Un valor productiu que es pot veure més reforçat pel turisme rural. Les característiques intrínseques de l'espai i la seva proximitat al riu i a les serres circumdants són motius suficients per consolidar un turisme que busca una relació amb el medi natural.
- Existència d'una densa xarxa de camins ramaders o lligallos que són patrimoni públic i fàcilment recuperables com a rutes i itineraris per observar el paisatge i gaudir-ne.
- La introducció del reg en gran part del territori agrícola es pot veure com una oportunitat per tal de reactivar el sector agrícola de la zona, molt deprimat fins ara.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

422

OQP 10.1

Una plana amb mosaic agroforestal encaixonada per serres, amb gran importància ecològica, històrica, simbòlica i identitària, ben gestionada

Fossa tectònica encaixonada entre les serres de Cardó i el Boix i les muntanyes de Tivissa-Vandellòs, identificada amb una transhumància de les terres d'interior cap al litoral, amb una orografia que ha permès establir-hi diversos conreus agrícoles de secà que formen mosaics agroforestals amb retalls de bosquines de pi blanc. Tot i no gaudir de cap figura de protecció, té una importància ecològica cabdal com a connector entre les dues serres i com a zona d'alimentació de moltes aus. L'ancestral activitat ramadera transhumant, en retrocés en el conjunt de les Terres de l'Ebre, manté en aquesta unitat una certa activitat que li atorga un conjunt de valors històrics i simbòlics i identitàris.

Criteris

- Afavorir la connectivitat ecològica i la biodiversitat entre les serres adjacents (serres de Cardó i el Boix i muntanyes de Tivissa), el litoral i el riu, tant pel que fa a les zones agrícoles de secà i regadiu (centre i nord, respectivament), com als espais forestals de l'interior de la plana (especialment, els ubicats al sud).
- Gestionar i ordenar les masses forestals per tal millorar-ne l'estructura i fer-les més resistents davant el risc d'incendis forestals.

- Promoure activitats educatives, turístiques i recreatives que potenciïn els valors esmenats en aquest objectiu.
- Afavorir la continuïtat de l'activitat ramadera tant pel seu significat cultural, com per la seva contribució a la gestió de les masses forestals.

Accions

- Mantenir i recuperar els conreus de secà per afavorir la preservació del mosaic agroforestal del terme municipal del Perelló.
- Generalitzar la realització i l'execució de plans de gestió forestal orientats a la disminució del risc d'incendi forestal, així com a la millora de les masses forestals, especialment al sud i centre de la unitat, que actuen com a connectors amb les serres limítrofes.
- Recuperar el valor i donar a conèixer els valors històrics, simbòlics i identitàris de la transhumància, lligant-ho amb el manteniment i la conservació de l'últim reducte de patrimoni genètic cabrum de Catalunya: la cabra blanca de Rasquera.

OQP 10.2

Un paisatge agroforestal ben definit i amb valor productiu i estètic, constituït bàsicament per una arquitectura variada de pedra seca amb conreus de secà i de regadiu (aquests últims en menor mesura), alternats amb vegetació forestal, gestionat i preservat d'infraestructures o elements que en desvirtuin la visió i contemplació

Aquesta plana es caracteritza per contenir espais agrícoles i forestals amb rellevància estètica. Hi ha conreu d'olivera, també valorat per la seva història, conreu de fruita seca en mosaic, molt abundant a la part de Rasquera, i espais de bosc que es van intercalant entre els conreus i formant un conjunt visual molt harmònic que hauria de mantenir-se. A la bellesa que té el mosaic agroforestal se li han de sumar els elements de l'arquitectura rural de pedra seca. En concret, cal destacar els masos i casetes tradicionals que encara es conserven.

Criteris

- Donar valor afegit als productes agrícoles, tant als de secà com als de regadiu, a través de la integració dels valors paisatgístics de la unitat, per tal de garantir-ne la viabilitat i continuïtat.
- Vetllar per la correcta integració paisatgística de les restauracions dels elements que formen part de l'arquitectura rural, especialment, en la rehabilitació de masos i casetes.

Accions

- Realitzar un inventari de tot el patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca dels Burgans per tal de garantir-ne la conservació i de posar-lo a l'abast del conjunt de la població perquè en gaudeixi i en pugui fer un aprofitament turístic, mitjançant un protocol de presentació d'aquest patrimoni.

- Consolidar, per les perspectives panoràmiques que ofereixen sobre àmplies extensions de territoris i paisatges tant dels Burgans com d'unitats veïnes, els miradors de paisatge ubicats a l'extrem meridional de la Barra, prop de la Bassa Nova, i el de les Calobres, així com senyalitzar els recorreguts d'interès o els itineraris com la carretera TV-3022 de Rasquera al Perelló.
- Estudiar l'elaboració d'un instrument de planejament per regular les construccions d'habitatges en sòl rústic, entenent que aquesta realitat representa una peculiaritat a part del territori de les Terres de l'Ebre, així com una oportunitat per a la gestió del paisatge, especialment allí on hi ha un retrocés de l'activitat agrària.

11. Muntanyes de Tivissa-Vandellòs

Comarca:

Pertany a la comarca del Baix Camp en la part oriental i a la comarca de la Ribera d'Ebre en la part occidental. També abraça un petit sector de la comarca del Baix Ebre.

Superfície:

12.180 ha corresponents a les Terres de l'Ebre i 8.131 ha a l'àmbit del Camp de Tarragona.

Municipis:

Aquesta unitat la integren diversos municipis. De la Ribera d'Ebre: Tivissa i Ginestar; del Baix Ebre: el Perelló i l'Ametlla de Mar; del Baix Camp: Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant.

424

El poble de Castelló se situa al sector nord de les muntanyes de Tivissa-Vandellòs. Rafael López-Monné

Trets distintius

- Paisatge de muntanya mediterrània caracteritzat per un relleu agrest. Destaquen la mola de Genessies, la serra de Tivissa, la Llena, els Borjos, la serra de la Talaia, la serra de la Creu, les Marrades i els graus de Vandellòs.
- La vegetació ocupa gairebé el 90% del territori de la unitat. Les brolles i garrigues termòfiles predominen en el vessant meridional. Els claps d'alzinars se situen a les obagues principals.
- El riu de Llastres és el principal curs d'aigua i és l'eix que estructura el poblament i les comunicacions pel sector nord. El vessant meridional està solcat per una xarxa de barrancs que desemboquen directament al mar.
- Al voltant del riu de Llastres es conreen cereals, vinya i ametllers.
- Nuclis urbans de petita dimensió (Vandellòs, Masboquera, Masriudoms, l'Almadrava) i presència d'alguns pobles deshabitats (Castelló, Masdevalentí, Fatxes i Gavadà).
- A la zona del coll de Balaguer es concentren moltes infraestructures energètiques i de comunicació (dues centrals nuclears, una central tèrmica, l'autopista AP-7, l'autovia A-7 i la carretera N-340).

 Mirador

 Itinerari motoritzat

8 TV-3031, TV-3032, de Tivissa a la N-420

10 C-44, del mas de Molló al coll de Fatxes

11 Camí forestal de coll de Fatxes a la plana de St. Jordi

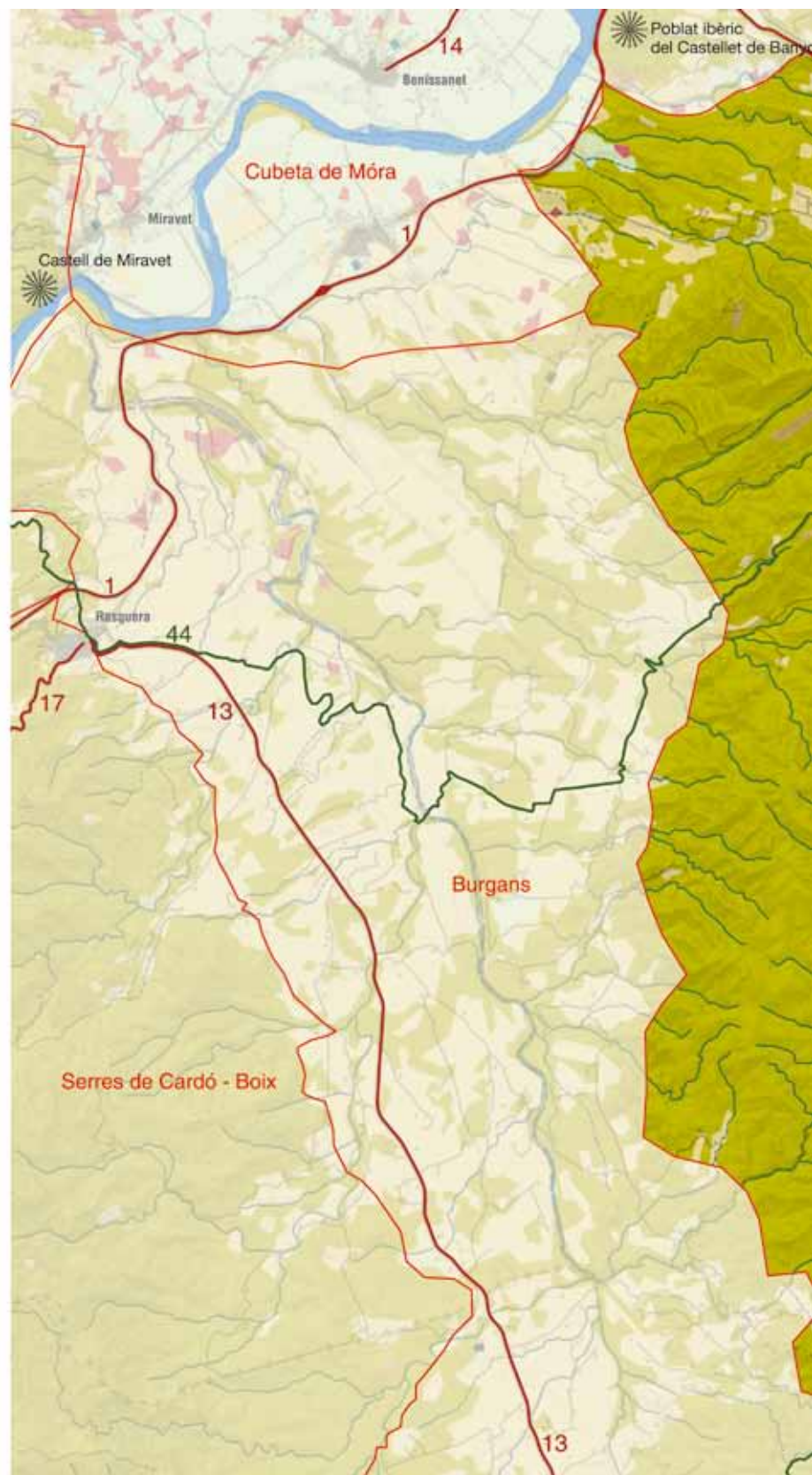
 Itinerari no motoritzat

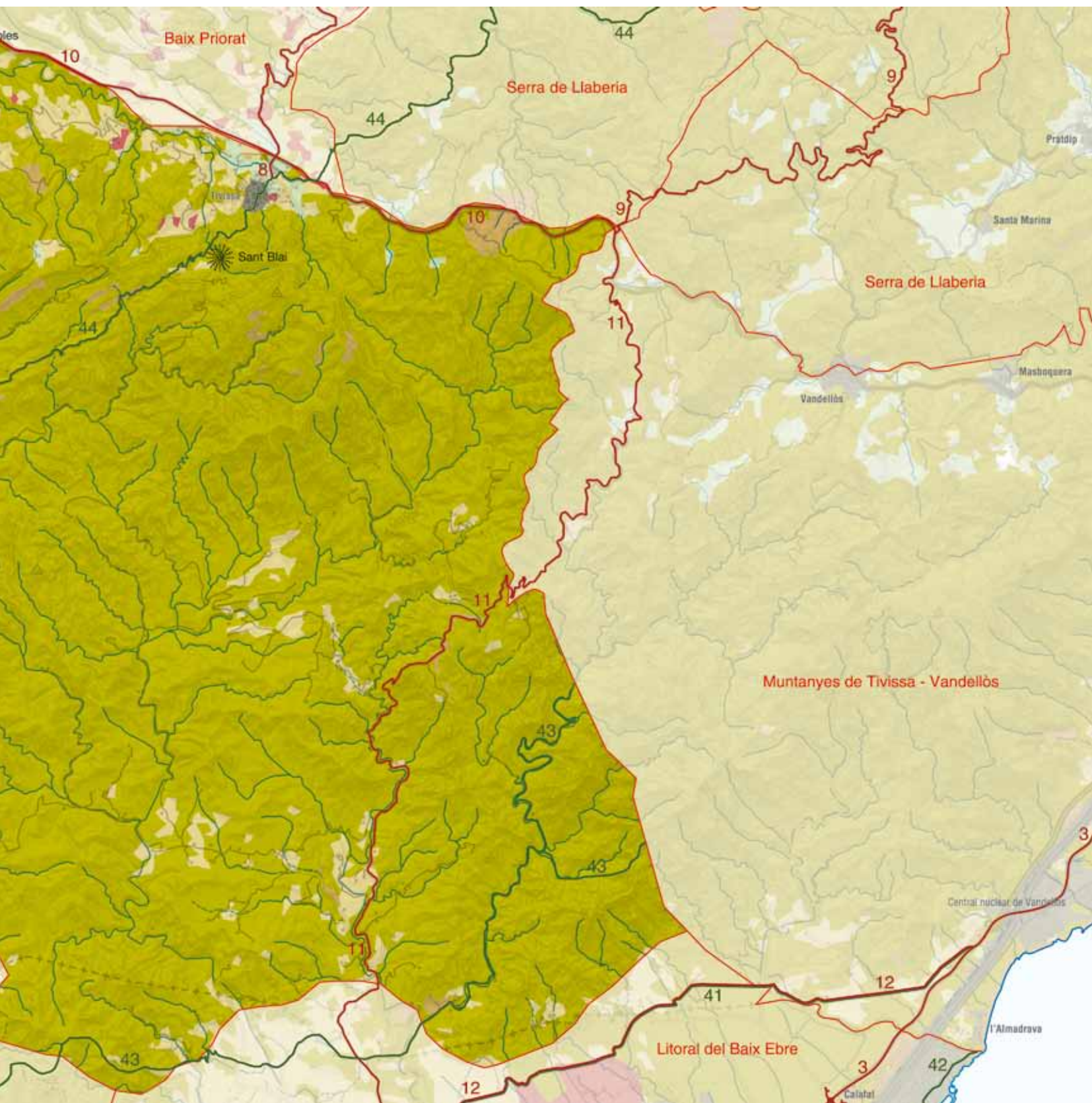
43 GR-192

44 GR-7

426

Elements naturals que constitueixen el paisatge

Les muntanyes de Tivissa i Vandellòs formen part de la branca meridional de la Serralada Prelitoral, que des de les serres de Prades voreja la depressió de Falset i ressegueix la costa fins a Tortosa. Són unes muntanyes seques, esquerpes i inhòspites, gairebé deshabitades, que reflecteixen la dinàmica territorial que ha dominat durant les darreres dècades a la muntanya mediterrània calcària.

El relleu està constituït per un muntanya compacta, organitzat en serres i moles individualitzades per la disposició de la xarxa hidrogràfica. S'hi identifiquen tres alineacions principals que conflueixen: una alineació formada per la serra de la Mar, amb una alineació de sud-oest a nord-est, amb la Talaia (418 m), la tossa de l'Alzina (697 m), les moles del Taix (693 m), el Molló Puntaire (728 m), la Portella (722 m) i la mola de Nadell (582 m); una altra alineació, amb una orientació oest a est, formada per la Llena i la serra de Tivissa, amb les Càrcoles (425 m), la Tossa (718 m), la punta de Jovara (766 m) i la mola de Genessies (711 m), i una tercera, amb una orientació de sud a nord, formada per les muntanyes dels Burgans i la serra de la Creu, amb les Marrades (464 m) i Missamaroi (719 m). Aquestes alineacions estructuraven el conjunt orogràfic en tres conjunts de vessants: els vessants sud, rocosos i recoberts per brolles i garrigues, que cauen sobtadament cap al mar; els vessants nord, encarats a la vall del riu de Llastres (sector est) i al baix Priorat (sector oest), que presenten una fisiografia caracteritzada pels cingles calcaris, amb materials tous als seus peus que permeten la presència d'àrees de conreu, i un tercer grup de vessants, que es constitueixen al sud de la Llena i la serra de Tivissa, amb un relleu més ondulat, estructurats al voltant dels barrancs de l'Eixorba-Frides-Jovara, amb la presència d'unes petites àrees planes (les Deveses, planes de Llorell) i unes serres menors (serra de la Batalla, 374 m).

La costa rocosa és la que predomina, amb penya-segats pròxims al coll de Balaguer, però al sud de la punta de cala Bea s'obre la platja de les Rojales, i al sud de la punta Grossa, on hi ha emplaçada la central nuclear de Vandellòs, es troba la platja de l'Almadrava.

El clima oscil·la entre el sec subhúmit, a les zones elevades del nord de la unitat, amb unes temperatures mitjanes anuals entre els 13 i els 14 °C, i unes precipitacions entre 650 i 750 mm, i el tipus semiàrid, als vessants marítics i occidentals, amb unes temperatures mitjanes anuals entre els 15 i els 17 °C, i unes precipitacions entre 550-650 mm.

El conjunt muntanyós està solcat per un conjunt de barrancs que, a causa de la combinació d'un clima mediterrani sec i el predomini dels materials calcaris, no acostumen a portar aigua excepte després de pluges molt intenses. La xarxa hidrogràfica es divideix entre els barrancs del vessant nord, que desguassen al riu de Llastres o al barranc de la Fotx, i els del vessant sud, que es dirigeixen directament cap al mar. Més curts al sector de Vandellòs (barrancs de Llèria, Lleriola, Cadaloques, entre d'altres), i més llargs al de Tivissa (barrancs de l'Eixorba-Frides-Jovara, Mescales-Frauques-Escaldabecs, Taixos-Abellar-Senén, entre d'altres) i desemboquen a la Mediterrània després de travessar la plana de Sant Jordi, ja fora d'aquestes muntanyes.

Malgrat el gran recobriment de la vegetació espontània, els boscos d'alzines i carrasques són escassos i es localitzen a les obagues i a les raconades més humides. Els alzinars més ben conservats es troben al peu de les obagues de la Llena, los Borjos, los Dedalts, la Portella i la mola de Nadell. En el seu lloc estan molt esteses les brolles calcícoles de romaní (*Rosmarinus officinalis*) amb albada (*Anthyllis citissoides*) i esteperola (*Cistus clusii*) junt amb les pineles de pi blanc. En els vessants marítics hi penetra la màquia litoral de llentiscle (*Pistacia lentiscus*) i margalló (*Chamaerops humilis*).

L'espai forestal sotmès a gestió pública té una gran extensió, ja que els ajuntaments de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant i de Tivissa són propietaris de gairebé tots els vessants meridionals.

Evolució històrica del paisatge

La unitat de les muntanyes de Tivissa-Vandellòs històricament ha tingut una baixa densitat de població, amb un predomini dels elements naturals per sobre dels elements humans, però bé que les petjades dels humans hi són ben presents, a través de les restes de bancals i marges de pedra seca, corrals, casetes de tros o masos, així com indirectament, a través de la ramaderia (encara present i relativament activa) i els incendis forestals. Tot i la baixa densitat de població, els assentaments daten de ben antic, tal com ho demostren les pintures prehistòriques localitzades a la cova de les Vilelles (Tivissa) i a la cova de l'Escoda (Vandellòs), o els assentaments ibers o preibers de la mola de Genessies o de la partida de Lleixares.

Havia estat un territori molt vinculat a les activitats silvícoles (extracció de fusta i carbó vegetal) i ramaderes (amb ramats de cabra blanca de Rasquera) i els conreus eren molt més marginals, sobretot als vessants del nord de la unitat, on fins al final del segle XIX s'havia plantat sobretot vinya i cereals.

Fins a la meitat del segle XIX bona part del paisatge d'aquestes muntanyes estava dominat per extenses masses boscoses, amb

Les casetes de tros són un dels elements construïts que es troben a la unitat. Adrià Borràs, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

una concentració dels conreus a l'entorn de les valls i planes situades al nord i a l'interior de la unitat, allà on els materials més tous, junt amb una major disponibilitat d'aigua, havien afavorit la creació dels pobles de Masriudoms, Masboquera, Vandellòs i Tivissa.

A banda dels nuclis esmentats, també van existir, fins a la dècada de 1960, els nuclis de Castelló, Masdevalentí, Fatxes i Gavadà. Aquests nuclis, avui deshabitats, juntament amb el de Remullà (al mateix terme de Vandellòs, encara que forma part de la unitat de la serra de Llaberia), així com el conjunt de masos torre del municipi de Tivissa (Frauques, Aumet, Sedó, Genessies, entre d'altres) probablement van néixer a la baixa edat mitjana, responent a la necessitat dels propietaris de terres de ser prop dels conreus i de les explotacions forestals i ramaderes. S'observa en totes aquests conjunts d'assentaments la presència d'una o dues cases pairals, que serien les primeres a ser construïdes i que corresponien als terratinents de cada partida del terme. De mica en mica, l'accés a la propietat dels assalariats va fer que aquests es construïssin la seva pròpia casa, de dimensions més modestes. Aquest fet però només va succeir en els casos dels nuclis de Castelló, Masdeva-

lentí, Fatxes i Gavadà, que se situen en els indrets amb disposició de materials més tous i aigua, a mig camí entre les valls i els cingles calcaris.

Des de 1850 fins a l'any 1900 es va produir un procés de rompu-des bastant generalitzat que comportà, per exemple, que el terme de Vandellòs-Hospitalet passés de tenir 1.430 ha de conreu l'any 1862 a tenir-ne 1.752 ha l'any 1884. En aquest període el paisatge agrari predominant era el del mosaic de conreus, principalment de vinya i cereals de secà, però també n'hi havia amb ametllers, oliveres, avellaners, garrofers, així com altres fruiters i petites superfícies d'horta vora els nuclis urbans. Als sectors dels massissos calcaris, les masses forestals s'ensenyorien del paisatge, mentre que els conreus, marginals, se situaven en els indrets més o menys aptes dels discrets fons de vall o alguna solana. Les masses forestals estaven intensament explotades per ramaderia, tala per a fusta i, sobretot, per al carboneig.

Fou al final del segle XIX quan s'assoliren els màxims nivells de poblament de la unitat, atesa la major demanda de productes silví-

coles (sobretot carbó vegetal) i de vins i aiguardents (a causa dels efectes que la fil·loxera estava tenint a França). Aquests dos fets van significar unes pressions sobre el medi natural mai conegudes abans, i que produïren una radical transformació del paisatge, amb la rompuda de pendents per plantar-hi ceps i tales massives per fer carbó. El paisatge de la unitat del pas del segle XIX al segle XX es va caracteritzar pel predomini de la roca calcària, les brolles, els corrals i els marges de pedra seca.

Des del 1900 fins al 1950 es va produir un abandonament lent de l'activitat agrària en general. Alhora, es va reduir la pressió sobre les masses forestals, sobretot pel que fa al carboneig, que poc a poc va perdre importància per l'aparició dels combustibles fòssils. A la part del massís calcari, la ramaderia i l'extracció de llenya continuaven, però la superfície arbrada va guanyar terreny amb els anys.

Mentre això succeïa a la banda del massís calcari, a les valls de Vandellòs i Tivissa, juntament amb el progressiu abandonament dels conreus, es produïa una substitució massiva dels conreus que formaven mosaic per gairebé un monocultiu d'avellaner en el cas de Vandellòs i d'ametller en el cas de Tivissa. D'aquesta manera, van desaparèixer gairebé del tot els sembrats i la vinya, mentre que les superfícies forestals anaven augmentant de superfície a la vegada que es feien més madures, amb l'increment de la superfície forestal arbrada.

430

A l'extrem sud d'aquesta unitat, a les zones dels Comuns de la Vila (Tivissa) i del bosc del Comú (Vandellòs), es va produir un fenomen de rompudes forestals per a la plantació d'olivera i garrofers. Eren terrenys comuns, titularitat dels ajuntaments, que els veïns dels pobles de Vandellòs i Tivissa van anar a arrabassar il·legalment però amb el consentiment dels ajuntaments respectius.

Des de 1950 fins a l'actualitat ha continuat l'abandonament progressiu dels conreus, que han desaparegut totalment del massís calcari, i a les valls s'han concentrat en els indrets amb menors pendents i més ben comunicats. L'avellaner i l'ametller segueixen sent els conreus més abundants i els que defineixen i caracteritzen el paisatge dels sectors de les valls, junt amb unes superfícies forestals cada cop més desenvolupades.

Durant aquest període, a la zona dels massissos calcaris s'ha produït l'abandonament progressiu de la pràctica totalitat dels aprofitaments, a excepció de la ramaderia extensiva. Així doncs, després de la desaparició del carboneig a les dècades anteriors, es va abandonar gairebé del tot l'extracció de llenya. Aquesta situació va afavorir el desenvolupament d'unes superfícies forestals contínues i cada cop amb més càrrega de combustible, per la qual cosa els grans incendis solen castigar les masses forestals de tot el massís calcari a raó d'un gran incendi cada deu o quinze anys.

El sector litoral, en canvi, va patir a partir de la dècada de 1960 un increment de pressió sobre el medi que va anar transformant el paisatge. Es va construir l'autopista AP-7 i la carretera N-340, dues centrals nuclears i una central tèrmica amb totes les infraestructures auxiliars corresponents (línies d'alta tensió, subestacions elèctriques, etc.).

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge de la unitat muntanyes de Tivissa-Vandellòs està caracteritzat per un relleu agrest de serres calcàries modelades en moles i cingleres. La disposició del relleu i dels materials geològics condiciona que els espais aptes per al conreu siguin escassos i limitats als fons de les valls, prop de l'eix que marca el riu de Llastres, on es localitzen els nuclis de població. La major part del territori està recobert per la vegetació natural, amb predominança de brolles i màquies i amb presència d'espècies termòfiles com l'albada i l'esteperola. Clapes d'alzinars i alguna roureda seca es localitzen a les obagues. El pi blanc és present arreu, tot i que en diferents nivells de desenvolupament.

El paisatge de la unitat està directament relacionat amb les dinàmiques pròpies de la baixa muntanya mediterrània, caracteritzades pel despoblament, l'abandonament de les activitats agràries en els sectors de sòl menys fèrtil i l'extensió de la vegetació natural que ocupa grans extensions contínues i que condicionen el risc d'incendi forestal i faciliten l'expansió del foc.

La recurrència dels incendis forestals ha convertit aquest espai en un dels que s'ha cremat més vegades en els últims vint-i-cinc o trenta anys a Catalunya. Als incendis de les dècades dels setanta i vuitanta s'hi ha d'afegir el de l'abril de 2006, que va calcinar 1.250 ha del sector sud-est de la unitat. El paisatge d'aquest sector, doncs, es presenta avui dia dominat de manera quasi absoluta per les brolles i les garrigues, i les superfícies arbrades no deixen de ser anecdòtiques, i localitzades en indrets ombrívols i planers de l'interior del massís.

Pel que fa al poblament, es concentra a la vall del riu de Llastres, on es localitzen els nuclis de Vandellòs, Masboquera i Masruidoms, així com els pobles deshabitats de Castelló, Masdevalentí, Fatxes i Gavada. El nucli de Castelló presenta símptomes de recuperació, gràcies a l'esforç de veïns de Vandellòs agrupats en l'Associació Masia de Castelló, que des de fa anys intenta recuperar arquitectònicament i funcionalment aquest nucli. Cal remarcar que el desenvolupament immobiliari al sector de la vall del riu de Llastres és pràcticament inexistent, i fins ara ha prevalgut el reaprofitament d'antics edificis o el rebliment d'alguna parcel·la buida de l'interior dels nuclis. Per altra banda, l'altre nucli destacat de la unitat és Tivissa, que no se situa a la vall del riu de Llastres, sinó que es troba a l'altra banda del coll de Fatxes, seguint la mateixa carretera C-44 que creua Vandellòs, ja a la vall de l'Ebre.

Entre els nuclis de Vandellòs, Masboquera i Masruidoms pràcticament no s'arriba a la mitja dotzena de pagesos. A aquestes explotacions situades a les terrasses del riu de Llastres i en els fons dels barrancs que li són tributaris, cal sumar-hi algunes hectàrees d'avellaners i oliveres, així com fragments d'horta a la vora dels nuclis urbans o allà on la presència d'aigua ho permet. Es tracta d'explotacions mantingudes a temps parcial, que tenen i tindran efectes clars sobre el paisatge, en produir-se progressivament l'abandonament dels pocs conreus existents.

La C-44, que uneix l'Hospitalet de l'Infant amb l'eix de l'Ebre (C-12), és una de les principals vies de comunicació de la unitat. Adrià Borràs, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Respecte de les infraestructures, la via de comunicació principal és la carretera C-44, que comunica l'Hospitalet de l'Infant amb Vandellòs, Tivissa i Móra la Nova, i que segueix el curs del riu de Llastres. A més l'autopista AP-7, la carretera N-340 i l'A-7 segueixen un traçat que voreja les muntanyes per la costa a través del coll de Balaguer. Les comunicacions per l'interior de les muntanyes es fan per pistes forestals difícils de transitar a causa de la configuració del relleu, que no ofereix passos naturals que permetin flanquejar-lo.

Així doncs, els paisatges naturals predominen arreu i són els que donen caràcter a l'espai. Tot i aquesta certa homogeneïtat paisatgística general, en detall poden diferenciar-se tres sectors amb una identitat pròpia: la vall del barranc del riu de Llastres, el massís calcari i el coll de Balaguer-Acampadors.

La vall del barranc del riu de Llastres manté un cert mosaic agroforestal format per conreus d'avellaner i bosquines de pi blanc, tot i que cada vegada més els conreus van cedint espai al bosc. Els boscos d'alzinar madurs es concentren a les obagues de la vall i, junt amb els cingles calcaris, constitueixen un paisatge característic d'aquest sector de les muntanyes de Tivissa-Vandellòs. Els pobles habitats de Vandellòs, Masboquera i Masriudoms mantenen l'estructura de poble tancat i de carrers estrets, per bé que alguna construcció trenca aquesta harmonia. En aquesta àrea les línies d'alta tensió són ben visibles, especialment les torres situades dalt dels espadats calcaris, així com el gasoducte Barcelona-Bilbao-València, que creua tota la vall del riu de Llastres i és visible quan passa per vessants calcaris de cert pendent.

El massís calcari mostra un predomini total i absolut de les brolles i les garrigues, només absents en determinats cingles i en determinades fondalades, on les bosquines més o menys desenvolupades fan acte de presència. Els incendis forestals i la ramaderia extensiva són els principals configuradors d'aquest paisatge. Finalment, les nombroses línies elèctriques de molt alta tensió creuen el paisatge del conjunt de la unitat, però sobretot aquest sector del

massís calcari, on són especialment visibles les situades en punts elevats de les serres o a les portelles (colls de muntanya).

Finalment, el coll de Balaguer-Acampadors es caracteritza per tenir un paisatge molt transformat, sobretot al voltant del coll de Balaguer. El sector està marcat per la presència del complex energètic format per una central nuclear en procés de desmantellament (Vandellòs I), una central nuclear en funcionament (Vandellòs II) i una central tèrmica; diverses línies elèctriques d'alta tensió; l'autopista AP-7, i l'autovia A-7.

A la zona dels Acampadors, ja a l'extrem sud de les muntanyes de Tivissa-Vandellòs, el paisatge s'eixampla cap a la plana de Sant Jordi d'Alfama, i els conreus d'olivers i garrofers, juntament amb les garrigues i alguns claps de pineda de pi blanc, configuren un discret però interessant mosaic agrícola.

També són apreciables altres elements antròpics a la unitat, com les línies elèctriques de baixa i mitjana tensió (de Vandellòs a Cas-telló, i de Vandellòs als graus de Vandellòs), les torres de comunicació dels graus de Vandellòs o les pedreres situades a l'est de la unitat.

Expressió artística del paisatge

A través d'obres de viatges geogràfics, com *Del Camp de Tarragona a l'Ebre* de Josep Iglésies i Joaquim Santasusagna (1931), o de relats del mateix Josep Iglésies a *Ciutats del món* (1948), on descriu el poble de Gavada, es plasmen literàriament fragments del paisatge d'aquesta unitat. Un fragment d'aquest darrer llibre permet captar com era el paisatge de Gavada i el seu entorn:

“Febrer s'aprima. La darrera nevada ha deturat de brotonar els ametllers, que a la part camperola del terme de Vandellòs ja són en flor. Les argelagues, en canvi, han esclatat en randes grogues per tota la serra, mentre el romaní només arrisca alguna dèbil provatura de llevar un raim de capsuletes lila.

Obert el dia amb una tallada de lluna encara blanca en el cel, Gavada es desensonya, moll de rosada, airejat de gelebros, dalt d'unes lliseres de les solanes del barranc Fondo. Les teulades són com crostes de pa casolà ben torrat, i els murs de pedra clara són color de llet igual que una molla. El glopet de les cases més velles fa un redol penyaler amb caient de fortalesa. Es el carrer d'Ací, que ser-va bona part de l'esguard obstruït per l'enorme bromera negrenca de l'obaga del Barceló, que se li encara, sorruda. Enllà de les eres i del camí carreter, una dotzena d'edificis més eixorivits i juvenívols, s'enretira i fa renglera, cara al sol, per tal de llençar l'esguard de llurs portes i finestres, ribetejades de blau, vers la massa rocosa de les Tosses, enorme teló blavenc que sobresurt del collet del Roure. Es el carrer d'Allà que voreja les terres del Cerveri, sota les ruïnes daurades de la Torre, rodona i veïna del bosc.” (Iglésies, 1948: p. 89)

També hi ha descripcions d'episodis com ara els incendis o els aiguats que van tenir conseqüències sobre el paisatge de les muntanyes de Tivissa-Vandellòs. Concretament a la *Guia de la Ribe-*

ra d'Ebre, de Biarnès i Cid (1984), es descriuen els quatre grans incendis que van arrasar aquestes muntanyes i el desastre dels posteriors aiguats de l'any 1971, de la manera següent:

“L'any 1971, els genets de l'Apocalipsi cavalcaren per la Ribera [...] Socarrimades i carbonitzades restaren les muntanyes de Tivissa per les quatre petjades d'aquest cavall de foc als quatre incendis forestals durant l'estiu, i l'espasa de foc d'un sol abrasador, amb temperatura mai igualades, sense una sola gota de pluja, va martiritzar la Ribera.

Fosques nuvolades avançaren pels quatre costats del cel de la Ribera i el diumenge dia 19 de setembre va començar a ploure; a Tivissa a la tarda caigueren 150 litres per m², i el dimarts dia 21, va ser el diluvi; a Tivissa en dues hores caigueren 186 litres per m²: murs d'un metre de gruix arrencats de soca-rel, finques desaparegudes, terres totalment erosionades, arbres desarrelats i llençats a molta distància. —Si un vol veure destrosses, se n'atiparà!— deien els de Tivissa. On hi havia fèrtils i molt cuidats hortets, es contemplava una barranc esfereïdor. Aquest aiguat, solament a Tivissa, va produir pèrdues de 140.500.000 ptes.” (Biarnès i Cid, 1984: p. 51)

Valors en el paisatge

En aquesta unitat destaquen diversos indrets amb valor ecològic: el sector central del massís calcari (Espai d'Interès Natural de les Muntanyes de Tivissa-Vandellòs, amb 4.346,72 ha) i que va ser inclòs al PEIN per contenir espècies que tenen aquí la seva àrea de distribució més septentrional (principalment l'àliga cuabarrada i el falcó pelegrí), i la petita muntanya del Torn i el seu litoral (Espai d'Interès Natural de la Rojala-platja del Torn), de 210,60 ha, a Vandellòs, que va ser inclòs per contenir mostres de vegetació pròpia de les platges i els penya-segats, a més de representar un espai forestal proper a la línia de costa. Tots aquests espais han patit diversos incendis forestals, que han fet canviar substancialment tant els seus valors ecològics com el seu aspecte paisatgístic.

El sector de les serres de Tivissa i de la Creu és inclòs dins l'Inventari d'espais d'interès geològic de Catalunya. Aquí s'hi pot observar una disposició que mostra una secció estratigràfica del tipus juràssic, que destaca per la seva bellesa paisatgística, amb un relleu modelat a partir de la seva interessant i particular geologia.

Els valors històrics del paisatge més rellevants pel seu abast territorial són el conjunt de marges de pedra seca, avui la majoria deshabitats. Vinculat a l'activitat agrícola també tenen un elevat interès històric el conjunt de camins de bast, molts empedrats, que s'utilitzaven per a la comunicació entre els pobles o per accedir als diversos conreus.

Un altre valor històric de primer ordre són els diversos pobles deshabitats (Castelló, Masdevalentí, Fatxes i Gavada), que testimonien la tipologia d'assentament pròpia d'aquest territori des de l'edat mitjana fins a la dècada de 1960. També tenen un valor històric els masos torre del sector central i sud de la unitat, entre els municipis de Tivissa i Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant: mas d'Aumet, mas d'en Sedó, mas de Genessies, mas de Frauques o la torre circu-

L'arquitectura rural de pedra en sec també és present en aquest paisatge. A la imatge, bancals a l'entorn de Tivissa. Observatori del Paisatge

lar de Gavada, tots cinc inclosos en el catàleg de béns culturals d'interès nacional (BCIN), o el mas de la Devesa. El castell de Sant Blai, actualment en ruïnes, també és inclòs en el catàleg dels BCIN.

Relacionats a l'activitat ramadera, es poden considerar de valor històric les restes de corrals, avui dia tots en un estat avançat de ruïna, que es poden trobar arreu de les zones altes de les serres.

El nucli urbà de Tivissa conté diversos elements catalogats dins el catàleg dels BCIN, entre els quals diverses cases pairals de la part antiga del nucli, així com els portals d'Avall i de l'Era.

Entre els valors religiosos i espirituals destaca l'ermita de Sant Blai, l'única de les Muntanyes de Tivissa-Vandellòs i de gran devoció entre els habitants de Tivissa, que per sant Blai, el 3 de febrer, hi van en romeria. Al mateix poble de Tivissa un element amb valor religiós que destaca en el paisatge és l'església de Sant Jaume, ben visible des de la C-44. Aquesta església presenta la particularitat que és un gran edifici format per tres parts: església antiga, capella del Roser i església nova, construït des del segle XIII fins al XIX, on s'han combinat elements de diferents estils.

Els valors mitològics relacionats amb el paisatge de les muntanyes de Tivissa-Vandellòs estan sobretot lligats al fet que part d'aquest territori ha estat repetidament vinculat a la ufologia. L'aïllament, les formes de les muntanyes o els colors de la lluna plena reflectits en les roques han estat motius que sembla que han afavorit el reconeixement d'aquest territori, per part dels amants d'aquestes ciències ocultes, per a l'observació d'aquests fenòmens.

També hi ha tota una sèrie de llegendes relacionades amb uns assassinsats que van tenir lloc al poble, avui deshabitat, de Fatxes. Aquestes històries han fet que part de la població del territori consideri l'entorn de Fatxes com un lloc maleït i perillós. Vinculat a aquests assassinsats hi ha diverses llegendes de persones que asseguruen haver estat testimonis de fenòmens paranormals.

La mola de Genessies, la serra de Tivissa, la Llena, els Borjos, la serra de la Talaia, la serra de la Creu, les Marrades o els graus de Vandellòs representen valors simbòlics i identitaris, en ser considerades muntanyes simbòliques, sobretot per part de la població local, mentre que el conjunt muntanyós vist des del Camp i des de l'Ebre representa una part de l'escenari de fons, amb el qual els habitants del Camp i l'Ebre, especialment els de la Ribera d'Ebre i els del Priorat, se senten altament identificats.

El valor d'ús social d'aquesta unitat està centrat amb les sortides de senderisme esporàdiques no organitzades o organitzades tant per entitats locals com foranes. Hi ha un variat nombre de rutes que permeten endinsar-se en aquestes muntanyes a través d'una xarxa de camins i senders pràcticament inacabables. De fet, aquestes muntanyes tenen una tradició senderista que ve de fa anys: la primera marca de pintura d'un sender de gran recorregut (GR-7) a l'Estat espanyol va ser a l'ermita de Sant Blai l'any 1976. Just a l'ermita de Sant Blai hi ha una petita àrea de lleure, i a mig camí de Tivissa hi ha diverses vies per practicar l'escalada o les vies ferrades. Altres activitats que es desenvolupen en aquesta unitat són l'activitat cinegètica per part de caçadors locals, així com un intens ús motoritzat, de motos i quads, tant de forma organitzada com per lliure.

Entre els valors estètics del paisatge destaquen especialment els relacionats amb les formes que han originat els processos erosius

sobre la roca calcària. Destaca en aquest sentit la mola de Genessies que, amb la seva forma, esdevé una fita en el paisatge visible des de diversos punts d'aquest espai. També destaquen el serrat dels Avencs i el molló Puntaire, que es mostra com una autèntica serra per les nombroses dents que li donen forma, i els graus de Castelló i de Vandellòs, que integren uns espadats considerables. Unes geofomes singulars són les que es poden observar a la Llena, la Tossa i la roca del Migdia, on hi ha una magnífica secció estratigràfica on afloren materials amb unes condicions espectaculars.

També cal destacar els contrastos entre la roca i la vegetació que es pot observar a la serra de l'Esteve, la serra de la Talaia, la serra de Tivissa, la Llena, los Borjos, Missamaroi, o la serra de la Creu. Al mateix temps, les masses boscoses que s'estan configurant als vessants interiors de les muntanyes de Tivissa i Vandellòs també tenen un valor estètic, sobretot per la seva contraposició als espadats i les serres calcàries de la vora.

Els conreus d'olivera (acompanyades d'ametller), a les zones de contacte amb les unitats baix Priorat i litoral del Baix Ebre també presenten un valor estètic.

Un altre paisatge amb valor estètic, en aquest cas al sector litoral de la unitat muntanyes de Tivissa-Vandellòs, és el de l'illot i els penya-segats del Torn, que, amb la conjugació de roca i mar, presenten un paisatge de gran bellesa.

Conreus d'ametllers amb el nucli de Tivissa i la serra de la Llena al fons. Observatori del Paisatge

En l'àmbit urbà destaquen els valors estètics del conjunt del nucli urbà de Tivissa, tant des del punt de vista extern, que configura un valor estètic amb un patró d'assentament condicionat per l'orografia i amb unes vistes esplèndides des de la C-44, com pel que fa al seu centre històric. El centre històric de Tivissa encara conserva l'estructura de l'antiga trama urbanística encerclada per un recinte emmurallat. Una passejada pels carrers estrets i costeruts permet descobrir edificis d'interès com el portal de l'Era, el portal d'Avall, l'Hostal o les restes de les muralles. Així mateix, els accessos al nucli urbà de Tivissa mantenen les fileres d'arbres de plataners (*Platanus hispanica*) amb una funció d'embelliment i per donar ombra. També tenen valor estètic el conjunt de cases abandonades dels nuclis de Castelló, Gavadà i Fatxes.

Tangencialment, l'extrem occidental de la unitat es veu sovint afectat per les boires hivernals que es presenten a la cubeta de Móra, que en contrast amb els perfils calcaris de les serres generen uns paisatges efímers però de gran bellesa.

La unitat muntanyes de Tivissa-Vandellòs, en conjunt, també representa un valor estètic per la silueta que marquen les carenes de les serres, tant si són vistes des del Camp de Tarragona, des del Baix Ebre, com des de la Ribera d'Ebre o el Priorat.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

434

Amb relació als punts d'observació del paisatge, per la seva relativa accessibilitat i popularitat, destaca el de l'entorn de l'ermita de Sant Blai, prop de Tivissa; el de la muntanya del Torn, on recentment s'ha adequat un mirador, i els Dedalts de Vandellòs, als quals es pot accedir des del poble de Vandellòs per una pista forestal apta per a tot tipus de vehicles, i des d'on es pot contemplar pràcticament tota la vall del riu de Llastres i del massís calcarí, així com bona part del Camp de Tarragona. Un altre punt d'observació és el del coll d'Aumet, al qual es pot accedir pel camí de Gavadà, totalment apte per a tot tipus de vehicles, i des d'on es pot observar bona part del massís calcarí així com les planes de Sant Jordi i del Burgar, a les Terres de l'Ebre.

Les principals rutes motoritzades d'observació del paisatge són les carreteres N-340 i C-44, que perifèricament permeten contemplar des de diverses perspectives la unitat muntanyes de Tivissa-Vandellòs. Des del mas del Molló fins al coll de Fatxes, per la C-44, es poden contemplar el conjunt de serres, cingles, pics i barrancs que formen el sector occidental. L'N-340 permet creuar la unitat pel sector litoral, des de l'Almadrava fins passat el coll de Balaguer. També des del Perelló fins a l'Almadrava, per l'antiga carretera N-340, que travessa pel mig del desert d'Alfama, es poden veure els estreps meridionals d'aquestes muntanyes, així com alguns dels seus cims. Tangencialment, del Perelló a Rasquera, per la TV-3022, que creua la unitat dels Burgans, es poden contemplar les serres del sector oest de la unitat.

El camí asfaltat que uneix el coll de Fatxes amb la plana de Sant Jordi creua la unitat de nord a sud i ofereix unes visuals des de les quals es poden contemplar les vastes extensions de matollars,

cingles i barrancs feréstecs poc coneguts de l'interior de les muntanyes de Tivissa-Vandellòs, que contenen restes d'antigues masades com les d'Aumet o de Frauques.

Hi ha també un camí asfaltat que porta de Vandellòs a Castelló i Masboquera, que permet aproximar-se en detall als conreus i boscos d'una part de la vall del riu de Llastres. La resta són camins forestals, en general poc aptes per a la circulació si no s'utilitzen vehicles tot terreny.

La xarxa de senders és abundant i permet circular per gairebé tots els racons de les muntanyes de Tivissa-Vandellòs. Destaquen els quatre itineraris inclosos en la guia *Camins de la Mediterrània*: el primer de l'Hospitalet a Masriudoms, el segon de l'Hospitalet al Torn, el tercer de Vandellòs a Castelló i el quart de Vandellòs als Graus de Vandellòs. També hi circulen parcialment el GR-92, paral·lel a la costa, i la seva variant, el GR-192, que passa per l'interior del massís calcarí, des de Vandellòs al barranc de Senén.

Pel sector occidental de la unitat hi circula el GR-7, des dels Burgans fins al baix Priorat, passant per l'ermita de Sant Blai i per Tivissa.

El sender de petit recorregut PR-90, que va de l'Hospitalet de l'Infant a Llaberia, permet circular pel sector est de l'àrea. El PR-91, que va de l'Hospitalet de l'Infant a Falset, permet creuar tota la unitat pel seu sector central. Finalment, el PR-92, de l'Hospitalet de l'Infant a Tivissa, permet observar tot el sector oest de la unitat.

Possible evolució del paisatge

Les dinàmiques i impactes a què està sotmès el paisatge de la unitat es mantindran, almenys en un futur proper: el probable estancament demogràfic, el retrocés dels conreus i l'impacte dels incendis forestals, les infraestructures energètiques i les vies de comunicació seran els principals agents que modelaran el paisatge.

És probable que els pocs conreus que resten a l'interior de la unitat desapareguin quasi per complet, independentment de les polítiques agràries. Malgrat tot, el manteniment d'alguns conreus diversificats (avellaners, ametllers i olivera, principalment), treballats a temps parcial i localitzats a l'entorn dels nuclis urbans de Tivissa i Vandellòs, sembla assegurat. El procés pot repetir-se en les petites explotacions hortícoles de la vora dels nuclis urbans.

El risc d'incendi i el sobrepastoreig poden continuar sent els protagonistes del paisatge del massís calcarí.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- Amb l'abandonament de les activitats agroforestals, la massa forestal guanya extensió i s'incrementa el risc d'incendi. Aquesta problemàtica és especialment intensa en aquesta unitat i està

435

Ermita de Sant Blai. Adrià Borràs, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

provocant una homogeneïtzació dels paisatges forestals afectats pel foc.

- L'activitat ramadera extensiva que es desenvolupa en bona part d'aquesta unitat fa que en alguns indrets hi hagi sobrepastoreig, el qual provoca l'erosió del terreny.

Amenaces

- L'agricultura no és gaire rellevant, els mercats agrícoles no són gaire favorables, i aquest fet pot tenir repercussions sobre la dinàmica demogràfica i, per tant, sobre el paisatge.

Fortaleses

- La unitat manté uns dels pocs ramats de cabra blanca de Rasquera de les Terres de l'Ebre, fet que representa en alguns casos el manteniment de l'activitat ramadera i ajuda a la gestió eficient dels sistemes naturals, mantenint-los en uns elevats nivells de biodiversitat i reduint-ne el risc d'incendis forestals.
- La presència d'elements que poden ser considerats com a patrimonials, a banda de les restes arqueològiques o el patrimoni

històric ja reconegut, com són els elements formats per les xarxes de camins, les feixes de pedra seca, els masos, els corrals, etc. Aquests elements constitueixen un factor de valoració positiva del paisatge d'aquesta unitat.

- L'ermita de Sant Blai, amb pes com a element de l'imaginari col·lectiu per als habitants de Tivissa, és un punt visitat tant en dates assenyalades com al llarg de l'any, i atreu tant pel seu significat religiós com pel paisatge en el qual està integrada.
- Existència d'una extensa xarxa de senders i camins públics molt ben constituïda, que garanteixen l'accés a la contemplació i al gaudi del paisatge, especialment a peu.

Oportunitats

- El desenvolupament d'iniciatives vinculades a la gestió dels espais d'interès natural (l'EIN de les Muntanyes de Tivissa-Vandellòs i l'EIN de la Rojala-platja del Torn) per part dels ajuntaments de Tivissa, Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant pot representar una bona opció per preservar-los i recuperar-ne el valor. El fet que una gran extensió de l'espai sigui terreny comunal, propietat dels ajuntaments de Vandellòs-Hospitalet i de Tivissa, és un element que hauria de facilitar-ne la gestió.

- Hi ha restes d'antics poblements històrics, tant agrupats (pobles deshabitats) com disseminats (masos torre), susceptibles de ser posats en valor i configurar un patrimoni que afavoreixi un desenvolupament endogen per a la població i el manteniment del paisatge.
- Els perfils prominents de les serres que formen el relleu de la unitat constitueixen el teló de fons escènic de la plana sud del Baix Camp, del baix Priorat i de la cubeta de Móra, de manera que formen part dels elements identitaris del paisatge de l'extrem sud del Camp de Tarragona i de la Ribera d'Ebre-Priorat.
- Una atmosfera de misteri envolta alguns dels relleus de les muntanyes de Tivissa-Vandellòs, fet que també es veu afavorit per la manca d'habitants d'algunes poblacions. Aquesta situació, que a priori pot semblar un punt negatiu, ben reconduïda pot ser utilitzada com un valor addicional de la zona per atraure un determinat tipus de turisme.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

436

OQP 11.1

Un paisatge natural ben conservat i amb qualitat paisatgística posat a l'abast de la ciutadania per al seu gaudi i com a recurs per a la millor comercialització de diversos productes

Les muntanyes de Tivissa i Vandellòs representen un paisatge de muntanya mediterrània caracteritzat per un relleu agrest, amb unes altituds dels cims culminants que poc sobrepassen els 700 m. Una complexa xarxa de barrancs secs, curts i abruptes, que, juntament amb un conjunt de cingles i codines (Molló-Puntaire-la Portellada, graus de Castelló i Vandellòs, mola de Genessies, los Borjos, la Llena, etc.), contenen valors ecològics, estètics i simbòlics i identitaris.

La vegetació natural ocupa gairebé el 90% de la superfície de la unitat. Les brolles i les garrigues termòfiles predominen en el vessant meridional, mentre que a les obagues hi apareixen claps d'alzinars i bosquines de pi blanc.

Els conreus hi són escassos, i en clara regressió, i se situen a les valls del nord de la unitat, on es conrea vinya, avellaners, oliveres i ametllers, i als vessants marítics més planers, on principalment es conrea olivera i garrofer.

A la línia de costa hi ha la muntanya de la Rojala i la platja del Torn, un litoral rocós de gran valor natural i estètic, amb unes platges i cales lliures de construccions i altres elements artificialitzadors.

Una part important de la unitat és inclosa dins els EIN Muntanyes de Tivissa-Vandellòs i la Rojala-platja del Torn.

Criteris

- Gestionar i ordenar les masses forestals del nord i oest de la unitat per tal millorar-ne l'estructura i fer-les més resistents davant el risc d'incendis forestals.
- Vetllar pel manteniment de les àrees agrícoles que romanen al nord i al sud-oest de la unitat, atesa la seva funció d'aportació de biodiversitat i de prevenció d'incendis forestals.
- Evitar les actuacions agressives en vessants de pendent excessiu i alta visibilitat des dels nuclis de població o des de les vies de comunicació.
- Preservar els cingles, que gaudeixen d'un reconeixement estètic i simbòlic i identitari entre la població, d'actuacions agressives que en desvirtuin la contemplació.
- Potenciar la gestió dels dos espais d'interès natural que conté la unitat, les Muntanyes de Tivissa-Vandellòs i la Rojala-platja del Torn.

Accions

- Impulsar la creació d'una figura per a la gestió dels espais inclosos en el PEIN (Muntanyes de Tivissa-Vandellòs i la Rojala-platja del Torn) per tal d'executar una política de gestió eficient d'aquests espais naturals i garantir la conservació dels valors que contenen.
- Elaborar d'un pla de prevenció d'incendis forestals (PPI) integral per a tota la unitat de paisatge, partint de la base d'una gestió i ordenació sostenible de les masses forestals, aprofundint en el paper de la ramaderia extensiva com a element que en millori l'estructura i les faci més resistents als incendis forestals.
- Realitzar un inventari del patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca de la unitat, per tal de garantir-ne la conservació i per posar aquest patrimoni a l'abast del conjunt de la població perquè en gaudeixi i en faci un aprofitament econòmic.
- Conservar i adequar per a l'ús públic l'ermita de Sant Blai i els seus voltants, ja que és un indret freqüentat pels habitants de la zona.
- Consolidar, per les perspectives panoràmiques que ofereixen sobre el paisatge, els miradors de la muntanya de la Rojala, els Graus de Vandellòs, el coll d'Aumet i l'ermita de Sant Blai, i senyalitzar els recorreguts d'interès o itineraris paisatgístics:
 - a) Coll de Fatxes-Gavadà-Mas Platé
 - b) L'Hospitalet de l'Infant-Vandellòs-Tivissa-Molló
 - c) L'Hospitalet de l'Infant-l'Almadrava
 - d) Vandellòs-Castelló-Masboquera

OQP 11.2

Uns nuclis urbans compactes i amb uns límits nítids en la transició vers els espais forestals i agraris, i amb uns centres, sobretot el de Tivissa, amb valor històric i arquitectònic ric i divers, protegit, restaurat i valorat

La unitat muntanyes de Tivissa-Vandellòs es caracteritza pel seu elevat grau de despoblament, ja que la població es concentra a les valls del nord de la unitat, a l'entorn dels nuclis urbans de Tivissa, Vandellòs, Masboquera i Masriudoms. Aquests nuclis han tingut una evolució urbana molt limitada i han mantingut l'aparença de pobles compactes i amb perfils i identitats pròpies, especialment en el cas de Tivissa, que conté un valor estètic singular.

A la línia de costa hi ha el petit llogarret de l'Almadrava, un antic nucli de pescadors mig reconvertit en nucli turístic.

Unes particularitats que presenta aquesta unitat de paisatge són, per una banda, l'existència de quatre pobles deshabitats (Castelló, Masdevalentí, Gavada i Fatxes), i per altra banda, l'existència d'un seguit de masos torre (mas de Genessies, mas d'Aumet, mas d'en Cedó, mas de Frauques, entre d'altres).

criteris

- Recuperar i recuperar el valor del conjunt de pobles deshabitats, de masos torre, de corrals i de camins de bast empedrats.
- Vetllar perquè en el procés de tramitació i aprovació dels instruments de planejament urbanístic municipal es garanteixi la preservació de la compacitat dels nuclis urbans i l'encaix de les noves construccions en el paisatge urbà preexistent.

Accions

- Elaborar un projecte de restauració integral dels nuclis urbans deshabitats de Gavada, Masdevalentí, Fatxes i Castelló, així com dels masos torre de Genessies, Aumet, Cedó i Frauques, que respecti la trama urbana dels assentaments, així com els elements arquitectònics definidors dels edificis (alçades, cobertes, façanes, materials, etc.).
- Inventariar els antics corrals de bestiar i els antics camins de bast empedrats que comunicaven i relligaven els assentaments urbans.

OQP 11.3

Unes infraestructures energètiques i de comunicació i àrees extractives ben integrades paisatgísticament i que no malmetin la continuïtat paisatgística i social del territori

La implantació de centrals productores d'electricitat a la zona del coll de Balaguer (centrals nuclears Vandellòs I i II i central tèrmica de l'Hospitalet), així com les seves infraestructures auxiliars (subestacions i línies de molt alta tensió), juntament amb el pas de grans infraestructures de comunicació (autopista AP-7, autovia A-7) i les activitats extractives (pedrera de Racó del Marfull), units al fet que la zona va patir un incendi forestal l'any 2006, han configurat un paisatge caòtic que és percebut per un elevat nombre d'observadors. Tota aquesta àrea caldria regenerar-la per tal de millorar-ne l'estat del paisatge, força deteriorat, tenint en compte la millora de la qualitat estètica dels complexos energètics, especialment als sectors perimetrals, així com l'arranjament de les vores de l'AP-7 i de l'A-7.

També caldria reordenar el traçat de les cinc línies de molt alta tensió que travessen arreu de la unitat, tenint en compte l'aprofitament dels corredors per on ja passen les infraestructures viàries actuals.

Criteris

- Vetllar per aconseguir que les centrals nuclears i la central tèrmica ofereixin una imatge moderna i cuidada.
- Instal·lar pantalles arbrades a les façanes del polígon energètic del coll de Balaguer, que toca amb les vies de comunicació d'alta capacitat (AP-7 i A-7).
- Potenciar la instal·lació, en el polígon energètic del coll de Balaguer, de centres de producció elèctrica basats en energies renovables, especialment l'eòlica i la fotovoltaica.
- Aplicar com a criteri general la *Guia d'integració paisatgística. Polígons industrials i sectors d'activitat econòmica* elaborada pel Departament de Política Territorial i Obres Públiques, per a l'ordenació de les àrees d'activitat econòmica.
- Evitar l'increment de l'efecte barrera o de fragmentació de les infraestructures lineals en el corredor litoral, que comprenen paisatges amb interès connector i altres valors definits en aquest catàleg.
- Restaurar paisatgísticament els talussos de les infraestructures de comunicació lineals, tant de les noves com de les existents. En aquest sentit, es prioritzarà la revegetació del talús, en especial mitjançant espècies arbòries i arbustives autòctones, de manera que es reproduïxin en la mesura que sigui possible els ecosistemes que són propis de l'àrea afectada.
- La xarxa de transport d'electricitat hauria de seguir preferentment les traces establertes per carreteres i ferrocarrils i, quan no pugui ésser així, s'han d'agrupar en corredors que hauran d'establir els instruments sectorials corresponents, amb criteris que contribueixin a minimitzar l'impacte que tenen en el paisatge.

Accions

- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats amb l'objectiu de restaurar integralment l'àrea del coll de Balaguer, tenint en compte els criteris anteriors.
- Estudiar integralment el procés d'implantació dels projectes eòlics en tramitació al sector sud-oest de la unitat, per reorientar-los cap al sector litoral, al voltant del complex energètic del coll de Balaguer.
- Estudiar la possibilitat de reconduir les línies elèctriques d'alta i molt alta tensió que passen per l'interior de la unitat cap a corredors d'infraestructures existents.
- Ordenar i restaurar les activitats extractives situades al nord del coll de Balaguer (racó de Marfull, muntanya del Torn i Xalapa), delimitant-ne l'extensió màxima, regenerant-ne els espais perimetrals i les àrees en desús i integrant-les paisatgísticament.

12. Serres de Cardó-Boix

Comarca:

Baix Ebre i Ribera d'Ebre.

Superfície:

14.139,1 ha.

Municipis:

La unitat inclou, totalment o parcialment, els municipis següents: Rasquera, Benifallet, Tivenys, el Perelló i Tortosa.

438

Les serres de Cardó i del Boix es caracteritzen pel seu relleu abrupte, pel predomini de la superfície forestal i per ser un dels fons escènics més visibles de les Terres de l'Ebre. Albert Farnós, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Trets distintius

- Relleu força abrupte i altituds moderades. Es caracteritza per una geomorfologia molt trencada i heterogènia dominada per nombrosos cingles i profunds barrancs.
- La unitat serres de Cardó-Boix té un grau d'exposició visual elevat, ja que és visible des d'un gran nombre de nuclis de població de les Terres de l'Ebre i també des de les principals infraestructures viàries (C-12 o Eix de l'Ebre, N-340, A-7 i AP-7).
- L'orografia del terreny ha condicionat una predominança del sòl forestal per sobre de l'agrícola. El 83% de la superfície és forestal o de pastures.
- Els terrenys aptes per al conreu són escassos i limitats als terrenys que s'ubiquen en petites valls o als límits de la unitat on els pendents es comencen a suavitzar.
- El particular cromatisme dels materials i la morfologia rica en elements singulars fan d'aquest espai un element de notable valor paisatgístic.
- L'especial interès i el bon estat de conservació dels alzinars, de les bosquines mixtes de les obagues i de la vegetació rupícola.

Mirador

Itinerari motoritzat

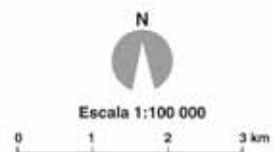
17 Carretera de Rasquera al balneari de Cardó

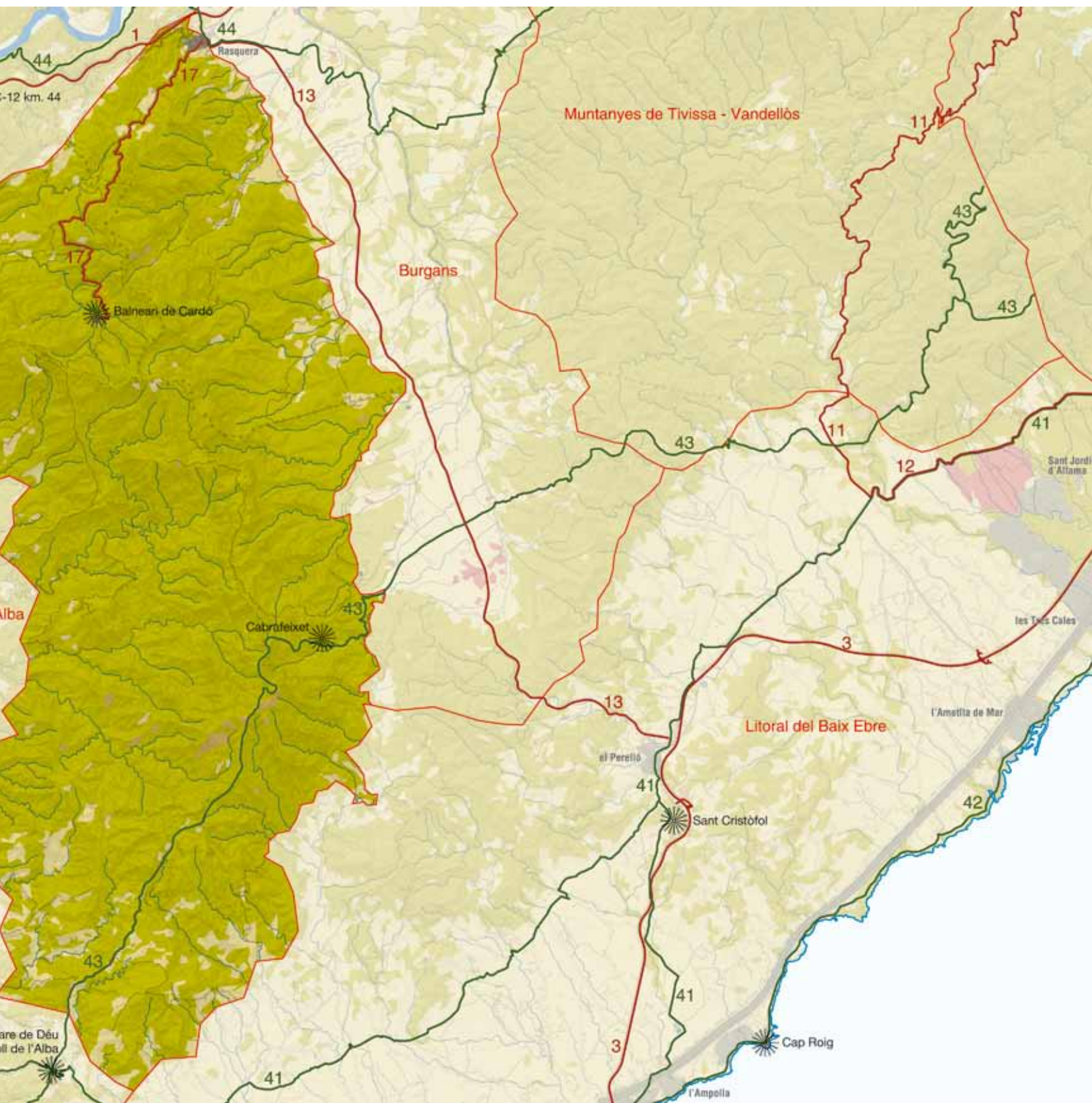
Itinerari no motoritzat

43 GR-192

440

Elements naturals que constitueixen el paisatge

Els elements naturals que configuren el paisatge de la unitat de les serres de Cardó-Boix i que contribueixen a la seva individualització entre el conjunt de les altres unitats de paisatge immediates són, bàsicament, el relleu i les seves peculiars formacions geològiques. També cal destacar la vegetació, caracteritzada per una gran varietat florística i amb la presència d'algun endemisme regional.

Les serres de Cardó i del Boix es corresponen amb la zona de contacte entre les serralades prelitorals catalanes (muntanyes de Tivissa i Llaberia) i el sector meridional de la serralada Ibèrica (massís del Port), atès que ambdós conjunts són els que, després de la seva elevació pel plegament alpí, aïllaren vers l'interior la depressió de l'Ebre.

El fet que la unitat sigui un punt de contacte entre els dos sistemes tectònics esmentats implica que la seva estructura està dominada per dos elements molt definitoris: d'una banda, una gran diversitat de formacions litològiques representatives de diferents períodes geològics, i, de l'altra, una geomorfologia molt trencada i heterogènia dominada per nombrosos cingles i profunds barrancs, junt amb

formacions pròpies dels plegaments alpins com són la presència d'anticlinals, sinclinals i algun encavalcament.

El bloc estructural de Cardó forma una estructura molt trencada i replegada per encavalcaments amb una notable complexitat tectònica (falles i plecs anticlinals i sinclinals amb tendència nord-est i sud-est) constituïda bàsicament per materials carbonatats, cosa que condiciona un relleu càrstic. La serra de Cardó culmina a la Creu de Santos (942 m), el punt més elevat d'aquestes contrades. La serra del Boix ateny els 785 m a la zona propera als dos cims més coneguts, la Foradada (756 m) i la Buinaca (746 m).

Dels elements del paisatge relacionats amb la geologia es pot destacar la gran varietat de tipologies litològiques i de formes de relleu (cingles, anticlinals, encavalcaments, etc.).

Un altre element que hem de destacar del relleu d'aquesta unitat de paisatge són els barrancs. Aquestes formacions lineals presenten, en determinats llocs, mostres molt espectaculars dels fenòmens de l'erosió fluvial, propis dels espais muntanyosos amb litologia calcària. Salts d'aigua, estrets, cocons o coves de formació càrstica són algunes de les mostres de relleu fluvial que, amb més o menys importància, són presents dins la unitat.

442

Els barrancs del vessant oriental de les serres de Cardó-Boix es caracteritzen per les seves curtes dimensions. A la imatge, el barranc de les Nines. Albert Farnós, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

La característica principal de la xarxa hidrogràfica d'aquestes serres en relació amb el paisatge és la distribució radial dels cursos d'aigua. Aquesta estructura està molt condicionada per la litologia, de manera que en els nivells de roca més potents, la xarxa hidrogràfica dona com a resultat notables engorjades dels cursos d'aigua.

El desguàs natural dels vessants de les serres que donen a ponent és el riu Ebre. La característica dels barrancs que segueixen aquesta direcció és el fort desnivell que els separa de la base del massís, la qual cosa fa que la majoria d'ells tinguin una estructura molt encaixonada i presentin elevats nivells de torrencialitat. Entre els barrancs que desemboquen al riu Ebre cal destacar els que desguassen pròxims a Benifallet i a Tivenys, en concret, el barranc del Mas, que neix aigües amunt del balneari de Cardó i desemboca prop de Benifallet. Aquest barranc és un dels que porta més aigua, a causa principalment de la gran quantitat de fonts que es troben en el seu curs alt. També cal destacar els forts desnivells que ha de salvar, cosa que origina importants salts.

Prop de Tivenys cal destacar dos barrancs que tenen el seu naixement en el vessant sud de la serra de Cardó: el de Roudor, que en el seu tram final s'anomena barranc de Boca de Foix, i el de la Valljardina, el conjunt fluvial del qual estableix la principal conca hidrogràfica de la serra. Aquest conjunt inclou el barranc de la Buinaca, que neix prop del cim de la serra del Boix (punta de la Buinaca, 740 m) i que, amb una longitud de 10.000 m, és considerat el més llarg de tota la serra.

La xarxa hidrogràfica del vessant sud de les serres de Cardó i del Boix té la característica que les seves aigües van a parar directament al delta de l'Ebre, és a dir, que els cursos d'aigua es dilueixen en el sistema dels canals de reg i de desguàs d'aquesta unitat. En aquest sector cal destacar-hi dos barrancs: el del coll de l'Alba, amb la seva continuació en el barranc dels Pixadors, el curs del qual finalitza a l'Aldea, i el de la Fullola, que arriba fins a Camarles.

Els barrancs del vessant oriental de Cardó-Boix es caracteritzen per tenir unes dimensions molt curtes i perquè són tots tributaris de la riera de Comte, que, resseguint longitudinalment la plana del Burgar, desemboca a l'Ebre davant de Miravet. Cal distingir el barranc de les Nines, on estan ubicades les pintures neolítiques de Cabrafeixet, i els barrancs de la Pedraleta i de la Caparella, que neixen prop dels principals cims de la serra (Creu de Santos).

Tot i la gran xarxa hidrogràfica d'aquestes serres, la unitat serres de Cardó-Boix es caracteritza per uns mesos d'estiu sense pluja i per una elevada porositat dels sòls calcaris. Un factor de gran influència per al paisatge de la unitat és l'efecte barrera de les muntanyes, el qual evita la penetració dels vents humits de la Mediterrània. Un altre element del relleu que cal tenir en compte, sobretot en el seu sector nord, és l'exposició al vent mestral o vent de dalt. Aquest vent sec acostuma a tenir una elevada persistència i intensitat i determina la floració i el creixement de les plantes.

Aquests elements climàtics, junt amb l'estructura del relleu, molt trencada per cingles i fons de vall, han permès la formació d'ambients climàtics molt diversos que han contribuït a l'existència d'una flora rica i variada, amb predomini d'una vegetació de bosc mediterrani de pins i alzines i amb abundància de sotabosc.

A part d'aquests processos, la flora de Cardó destaca per la presència d'un bon nombre d'espècies qualificades com a rares o notables per la seva restringida àrea de dispersió.

L'exposició als vents del nord i la relativa elevació de les parts culminícoles (la creu dels Santos és a 994 m) permet l'existència d'espècies més pròximes als climes boreals que als mediterranis, entre els quals cal destacar els roures, els teixos, les moixeres, els aurons i el cirerer bord. Entre totes les espècies vegetals presents a la unitat serres de Cardó-Boix cal destacar un endemisme: es tracta de *Salix tarraconensis*, una espècie de salze minúscul propi dels roquissars. Altres endemismes de la zona són *Knautia rupicola* i *Linaria glauca*.

Evolució històrica del paisatge

La presència humana en aquest paisatge es remunta al període del paleolític. D'aquest fet es té constància a través de les pintures d'art rupestre llevantí de Cabrafeixet i les de les Calobres (el Perelló), que manifesten creences relacionades amb la cacera. Posteriorment, hi ha vestigis de l'època ibèrica al jaciment de la moleta Rodona (Rasquera) i a la cova de la Mallada (el Perelló).

No es coneixen més restes en aquesta zona fins al segle XII, on els territoris de Costumà, Cardó i Sallent foren donats a senyoriu per poblar i explotar l'entorn. No obstant això, aquests poblaments no arrelaren.

Posteriorment, i fins al segle XVI, es poblà el territori i s'ampliaren les zones agrícoles i ramaderes fins a llocs insospitats. Les muntanyes, planes, boscos, arbredes i prats tenien un ús i un aprofitament col·lectiu. Es podia tallar fusta, caçar, pasturar els ramats, pescar, navegar pel riu, etc.

La ramaderia adquirí importància a partir de la segona meitat del segle XIII, amb la institució del lligallo. Aquesta institució agrupava els propietaris dels ramats i construïa camins ramaders i abeuradors. La categorització com a comunal de bona part del territori provocà la construcció d'una xarxa de camins ramaders, molts dels quals perduren com a camins rurals, carreteres o simplement com a lligallos. El lligallo Major, el de la Montserrada, el del Bassiol, el de Viamà, el d'Escuars o el de la punta de l'Agulla, entre d'altres, són alguns d'aquests camins ramaders, que a dia d'avui encara perduren.

D'altra banda, en el segle XIII hi ha testimonis del municipi de Fullola al vessant marí de la unitat, just al límit amb el litoral del Baix Ebre. Actualment només queden les restes de l'antic poblat i castell.

En els segles **xvi**, **xvii** i **xviii**, a Cardó hi havia maleses i deveses. En aquest temps s'aprofitava la palma, la qual cosa posa de manifest l'existència d'exploració forestal.

A la darrerria d'aquest període i fins al segle **xix** hi hagué les grans rompudes del territori i la transformació agrícola. S'arrabassaren els garrigars i els boscos baixos per sembrar o plantar. Alhora, es va construir un sistema de terrasses, amb construccions de pedra seca, per subjectar la terra. L'estructura de bancals limitats per marges, encara avui visible als vessants de muntanya i a les parts de muntanya més aptes per a l'agricultura, procedeix d'aquest període. L'estructura del mosaic que es desprèn de les línies anteriors és d'un paisatge entremesclat de conreus i terrenys forestals, on els cultius es localitzaven a les zones més baixes dels barrancs i a les més planeres del massís. En aquests llocs primer es sembraven els cereals i després es plantaven oliveres, garrofers o vinyes.

Des del segle **xix** i fins a l'últim terç del **xx**, a les serres de Cardó-Boix hi hagué un carboneig intensiu i també s'aprofitaven recursos com la palma, els matolls i les branques petites per escalfar els forns, les cases i el menjar. Durant aquest període també s'aprofitaven les pastures amb una gran cabana ramadera.

A la darrerria del segle **xx**, la vinya va desaparèixer de la unitat; el poc gruix de terra no permetia més que algun camp de blat i garrofers. En aquest període es va agreujar l'abandonament dels camps agrícoles al massís, iniciat a la dècada de 1950, que perdura fins a l'actualitat. També hi ha hagut un canvi en l'ús del bosc: es passa d'aprofitar tots els recursos naturals possibles a ser un espai de gaudi social. El resultat d'això ha estat que la vegetació forestal ha guanyat un altre cop els espais colonitzats per l'ésser humà. L'abandonament agrari ha anat lligat a l'increment d'incendis forestals, que han augmentat en nombre i importància com a conseqüència de la disponibilitat de superfície contínua amb combustible. Des de mitjan segle **xx** i fins a mitjan dècada de 1990, s'han documentat dos grans incendis: l'extrem sud es va veure afectat el 1986 per la crema de 904 ha, mentre que l'incendi més important va afectar 4.279 ha l'any 1995.

Pel que fa a l'antic convent de Cardó, l'any 1606 l'orde dels carmelites descalços el va construir com a convent de retir. L'orde mendicant s'hi instal·là tot i la resistència del senyor territorial. En l'elecció de l'emplaçament van ser decisius el gran aïllament natural del lloc i l'abundància d'aigües, que permetien regar els horts i fruiters. Al voltant del convent els frares van construir fins a tretze ermites, la majoria de les quals en part destinades als frares que volien dur una vida encara més penitent i totalment aïllada. En els segles **xvii** i **xviii** hi ha documentats set incendis provocats pels ramaders i pagesos veïns com a revenja contra les propietats dels frares, que els cobraven un tribut en forma de penyora. Després de l'exclaustració (1835) i desamortització dels béns eclesiàstics, el monestir es va convertir en balneari amb l'objectiu d'aprofitar les virtuts medicinals de les aigües de la zona. El nou ús es va iniciar el 1866 i es va perllongar exactament durant un segle. Durant la Guerra Civil es va interrompre l'activitat balnearia i durant la batalla de l'Ebre s'hi va establir la seu de les Brigades Internacionals, un hospital i el comandament republicà. Durant les darreres dècades s'havia explotat comercialment l'aigua de Cardó, fins que l'any

L'antic convent de Cardó va funcionar durant cent anys com a balneari. ICC, Fons Cuyàs

2007 el propietari va tancar la planta embotelladora i anuncià la rehabilitació de l'antic balneari com a hotel de luxe i spa. La sobreexplotació de l'aqüífer havia provocat la pèrdua de part de les fonts de la vall i la dràstica reducció de les captacions.

Pel que fa a l'evolució del paisatge urbà, l'únic nucli urbà de la unitat, Rasquera, ha mantingut les seves formes i dimensions tradicionals. Rasquera és un nucli eminentment rural amb una fesomia urbana a dalt d'un turó amb pocs canvis paisatgístics al llarg de la història, ja que ha mantingut una població bastant estable, o amb tendència a disminuir. Les dades demogràfiques més antigues de Rasquera, segons l'IDESCAT, són del 1717, any en què hi havia censats 150 habitants. Aquesta població va anar augmentant al llarg dels dos segles següents, fins a arribar el 1936 a 1.520 habitants. Com en la gran majoria de nuclis de les Terres de l'Ebre, la Guerra Civil va provocar un despoblament progressiu. El nucli de Rasquera va arribar al seu mínim poblacional el 1986 amb 879 habitants. L'evolució històrica de la població va estretament lligada a l'abandonament dels cultius i els masos en l'espai rural, ja que coincideix l'abandó de finques amb el despoblament de l'indret.

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge actual de la unitat serres de Cardó-Boix està relacionat, majoritàriament amb les dinàmiques forestals i agrícoles pròpies dels espais rurals muntanyosos de la Mediterrània. Els pendents abruptes i el poc sòl del terreny en gran part del territori han condicionat una predominança del sòl forestal per sobre l'agrícola. Són escassos i limitats els terrenys aptes per al conreu i s'ubiquen en

petites valls o als límits de la unitat on els pendents es comencen a suavitzar.

En el poc espai agrícola que hi ha, les oliveres i els fruiters de secà són els conreus més cultivats. Cal destacar els oliverars al sud de la unitat, a la zona del mas de Cuello. Entre Rasquera i el balneari de Cardó, zona on hi ha el mas d'en Rojals, també hi ha una vall conreada amb fruiters de closca i oliveres. Hi ha altres conreus menys significatius, com la vinya i el cereal, que ocupen superfícies molt minses en relació amb tota la superfície de la unitat.

Tot i considerar-se un espai homogeni pel que fa a la vegetació, l'extrem nord conserva una vegetació més rica i variada, que pot arribar a incloure algun alzinar. També hi ha pinedes de pi blanc amb sotabosc de màquies o garrigues prou ben constituïts. Els vessants orientals que donen al pla del Burgar tenen un major desenvolupament de sòl. Són zones que han estat objecte de plantacions massives de pins. Tot i això, la gran majoria de superfície de la unitat té una coberta vegetal constituïda per brolles de romaní i timonedes, amb foixarda i bufalaga, o per màquies i garrigues amb margalló, llentiscle i ullastre, condicionada en part per la dinàmica del foc. A la vegada, el tipus de bosc que es configura és molt piròfit, amb una gran massa de potencial combustible.

A més, es tracta d'una unitat amb una elevada fragilitat visual. Les parts més elevades de la serra de Cardó, amb la Creu de Santos, la punta de l'Agulla i l'Argila són uns bons referents visuals, percebuts des de molts indrets de les Terres de l'Ebre.

Per altra banda, les dinàmiques més recents d'aquest paisatge mostren processos d'abandonament de finques agràries. Aquest procés es dona sobretot en l'extrem sud de la unitat. Les causes d'aquesta desaparició s'han de buscar en el despoblament i en la falta de relleu generacional que es dediqui a l'agricultura. Aquesta pèrdua repercuteix directament en el paisatge, ja que fa augmentar la massa forestal i la degradació del patrimoni rural.

Un dels efectes més importants causats per l'abandó de l'activitat ramadera és el canvi en l'estructura de la vegetació que, en deixar de ser aliment del bestiar, ha vist com augmentava la superfície dels matolls i com disminuïa la distribució de les herbàcies anuals. El creixement del matollar i la manca de freqüentació també ha contribuït a la desaparició de molts dels camins d'accés a les zones de pastura i d'abeuratge dels animals, així com a una major propagació d'incendis.

La superfície urbanitzada es troba a l'entorn de les 180 ha i es correspon amb el nucli urbà de Rasquera i amb les poques infraestructures viàries d'accés a les poques finques cultivades que hi ha dins la unitat. La zona disposa d'una xarxa de camins rurals, gran part dels quals sense asfaltar, d'accés a aquestes finques. Els únics trams asfaltats els trobem als vials d'accés als aerogeneradors.

Tot i que la unitat és eminentment forestal i el paisatge construït és gairebé inexistent, a partir del 1995, amb la instal·lació del parc eòlic de Pebesa, aquest paisatge començà a canviar. Les magnituds d'aquest primer parc eòlic van quedar superades per les dels

Rasquera, situat al nord de la unitat, és l'únic nucli urbà d'aquest paisatge. Cristina Serra, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

parcs que es van instal·lar el 2006. Els parcs eòlics d'Ecovent i de Tortosa, amb 48 MW i 30 MW respectivament, ubicats a les parts més elevades de l'extrem sud de la unitat, han aportat uns canvis paisatgístics més notoris.

Així, la freqüentació humana a les serres de Cardó-Boix se centra en uns indrets molt concrets, com la vall de Cardó i el barranc de les Nines, pels seus valors naturals i estètics. En aquest sentit, aquest paisatge va ser declarat EIN l'any 1992, i l'any 2011 es va crear el Consorci per a la Protecció i la Gestió dels Espais d'Interès Natural Serra de Cardó-Boix i el Tossal de Montagut, format pels ajuntaments del Perelló, l'Ametlla de Mar, Benifallet, Tortosa, Tivenys i Rasquera i els consells comarcals del Baix Ebre i la Ribera d'Ebre.

Expressió artística del paisatge

Aquestes serres contenen dos indrets que han inspirat algun artista. Aquests dos indrets són el santuari o balneari de Cardó i Cabrafeixet.

Al llibre de Manuel Beguer Pinyol *El Valle de Cardó*, del 1948, es pot extreure la conclusió que el paisatge d'aquestes serres és excepcional. Al llarg del llibre fa molta referència al santuari i a les ermites, així com a la flora, la fauna, la ramaderia i molts altres aspectes relacionats amb aquesta vall. Només llegint el preàmbul, un ja es fa a la idea de l'atracció que l'autor sent per aquests paratges de la vall de Cardó i rodalia. En el paràgraf següent, l'autor fa un breu resum d'aquest indret:

“Oculto entre cimas escarpadas, que, como una sorpresa, subyuga de improviso a quien se llega hasta él para admirar esa hondonada grandiosa, cruzada por pintorescos caminos y accidentados barrancos y poblada de bosques frondosos, que constituye uno de los más seductores parajes de tan varia y rica Comarca, cuya contemplación es un continuado gozo.” (Beguer, 1948: p. 10)

Pel que fa a la zona on s'ubica el santuari, Manuel Beguer en fa la descripció següent:

"[...] perdura en ella todavía, con la inmutable belleza de su variada flora, y la lozanía de su exuberante vegetación, el místico encanto que le añadieron, con los cipreses centenarios, y las poéticas ermitas, aquellos monjes descalzos que 'dins d'un cèrcol de montantes, entre els arbres i les flors' erigieron un día, ya lejano, en medio de aquellos peñascales, un trono de amor [...]". (Beguer, 1948: p. 12)

L'autor fa una oda a Cardó:

Muntanya catalana que com xiprer empíric
Enlaire magestàtic de l'Ebre l'aire pur,
Avui reclous mon ànim per dar-li un vol més líric
I en tos replecs poètics li ofrenes Nord segur.

Ocella gegantina d'un vol ja centenari
Que guardes nit i dia els fills a dins ton cor,
Tes plomes són ermites, ton pit és Santuari
Que amb sant orgull venera carmelità tresor.

Tu crides, com la mare, humil i carinyosa
Els fills d'aquell gran poble que Jaume conquerí,
i d'Aragó i València i de Mallorca hermosa
cada estiuada venen a ton reclós diví.

Aquí, l'ànima inquieta que lluita per la vida
Respira santa calma...celestial repòs
I l'esperit estàtic de pensa amorosida
Retroba cara a cara el Divinal Espòs.

Alzines remoroses conviden als col·loquis,
les aigües mansuetes et fan oblidà el món,
Les valls silencioses t'ofrenen soliloquis
I els esperits comprenen... què són i què no són.
[...]

446

El balneari de Cardó, segons un dibuix de Jaume Pahissa publicat al llibre *Las casas de religiosos en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX*, de Cayetano Barraquer (1906: p. 489)

Cardó, muntanya santa de nostra aimada terra,
Jo et veig com altra serra del nostre Montserrat,
En tu fuig de la pensa l'espectre de la guerra
I deixes... el gust màgic... de la felicitat."

(Beguer, 1948: p. 209)

Les poques representacions pictòriques de les serres de Cardó i del Boix giren al voltant dels perfils topogràfics més emblemàtics, com el de Cabrafeixet i la punta de la Buinaca, i de l'antic balneari.

Valors en el paisatge

Les serres de Cardó-Boix constitueixen una unitat amb un paisatge que es pot considerar, bàsicament, forestal. Tot i això, conserva petites zones agrícoles de secà, amb marges i construccions de pedra seca, d'una bellesa remarcable. L'estructura geomorfològica, el pendent i l'orientació d'aquestes serres, juntament amb unes condicions peculiars de temperatura i humitat, han propiciat la presència d'alguns endemismes. Les característiques físiques i simbòliques de l'indret van afavorir l'establiment del monestir de Cardó i les tretze ermites que l'envolten.

Pràcticament tot el territori de la unitat té valor ecològic. Destaca el fet de trobar-se inclòs en el PEIN, sota el nom d'Espai d'Interès Natural Serres de Cardó-Boix. Aquest constitueix un espai natural representatiu de la diversitat i la singularitat de les serres prelitorals del sistema mediterrani central. El particular cromatisme dels materials i la morfologia rica en elements singulars fan d'aquest espai un element de valor paisatgístic notable. Cal remarcar, a més, l'especial interès i el bon estat de conservació dels alzinars i les bosquines mixtes de les obagues, com també la bona mostra de la vegetació rupícola. La conservació d'aquests biòtops mediterranis ha permès el manteniment d'una fauna rica i variada, amb algunes espècies de gran valor faunístic.

A part d'estar gran part del territori inclòs dintre de l'espai PEIN, més del 60% de la superfície total es troba catalogada com a CUP (forests gestionades per la Generalitat).

La serra de Cardó és un espai reconegut des del punt de vista del patrimoni geològic per les dimensions i les formes espectaculars del seu relleu càrstic. Com a exemple de modelat càrstic, cal citar les coves de Benifallet, formades per un conjunt de sis cavitats. A més, l'existència de cursos d'aigua subterranis a la serra és també un aspecte geològic que cal esmentar, tot i que el carst més important ja no és actiu.

Pel que fa als hàbitats d'interès comunitari, a la unitat serres de Cardó-Boix trobem una gran quantitat d'espais amb matollars termomediterranis i predesèrtics, així com prats calcícoles. Segons el mapa de valors ecològics, els únics hàbitats prioritaris són els ubicats al sud i són prats i herbassars rics en anuals, basòfils (*Thero-Brachypodietalia*).

Els valors històrics de la unitat són remarcables. Per ordre cronològic és important ressaltar el poblat de la Moleta Rodona, ubicat al

nord de la unitat, prop del nucli urbà de Rasquera. La zona també inclou espais inscrits a la llista del patrimoni mundial de la UNESCO. Així, hi ha l'abric de la Caparella i Cabrafeixet, que formen part del grup protegit amb el nom Art Prehistòric de l'Arc Mediterrani.

Les restes del poblat de Fullola encara conserven un dels elements més visibles, la torre de Fullola. És una torre cilíndrica que, com gran part de les torres de les Terres de l'Ebre, servia de guaita per prevenir els atacs provinents del mar. Des d'aquest indret la panoràmica abraça gran part del litoral del Baix Ebre i del pla del Burgar. Tot i la importància dels poblats en aquest territori, potser l'element històric més popular és el balneari de Cardó que, junt amb el seu entorn natural privilegiat i la multitud d'ermites que el rodegen, va ser un dels punts més valorats en el procés de participació pública de la unitat.

Els elements del patrimoni rural són molts, entre els quals cal destacar els marges de pedra seca, així com altres construccions com barraques i casetes, construïdes amb pedra. Durant molts mesos a l'any no plou a les serres de Cardó i del Boix i, per aquesta raó, des de fa molts anys, els receptacles d'aigua, com basses, pous i sinies, han estat presents en aquest paisatge. Per acabar, l'àrea

vinculada a les pastures d'estiu és molt considerable i ocupa gran part de la superfície de la unitat, tal com es pot comprovar al mapa de valors històrics. El valor d'aquesta àrea es veu reforçat amb la nombrosa presència de lligallos o camins ramaders, entre els quals destaquen el lligallo Major, el de la Montserrat, el del Bassiol, el de Viamà, el d'Escuars i el de la punta de l'Agulla.

En conclusió, a la unitat serres de Cardó-Boix hi ha importants mostres de patrimoni agrícola i ramader que reflecteixen l'activitat rural d'aquestes contrades, anterior a l'abandó de la terra i als canvis de paradigmes econòmics actuals.

El paisatge de la unitat té nombrosos valors religiosos i espirituals. Destaca la mística vall de Cardó, que es troba situada al nord de la unitat i que conté l'antic convent i santuari i les tretze ermites esmentades, de les quals se'n conserven cinc. A part de l'espai de la vall de Cardó, prop del nucli urbà de Rasquera hi ha l'ermita de sant Domingo. El diumenge de Rams i per la segona Pasqua, els habitants de Rasquera hi fan un romiatge.

La vall de Cardó té un elevat valor simbòlic i identitari. Amb un convent al centre i envoltat d'ermites, hi ha moltes llegendes re-

Els marges de pedra seca, en diversos estats de conservació, són un dels valors d'aquest paisatge. Albert Farrós, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

lacionades amb l'indret. La calma que s'hi respira va fer que des d'antic fos anomenat desert de Cardó, i són nombroses les llegendes relacionades amb el paisatge de la zona, entre les quals hi ha la del barranc del Pastor o del salt de Frare, que explica que des d'aquell barranc els miquelets de Reus van llençar el cos del frare fundador del monestir.

Moltes de les llegendes o els mites relacionats amb aquest indret tenen el seu origen en els boscos i en les fonts, com ara la font de Sant Roc. Les aigües del lloc tenen una elevada riquesa minero-medicinal, suposadament descoberta pels pastors de la zona en observar que els animals malalts de sarna que s'hi banyaven es curaven.

El conjunt de les serres de Cardó i del Boix, així com els perfils que marquen tenen un valor simbòlic, tant per a la població propera a aquest àmbit com per al conjunt de les Terres de l'Ebre.

Algunes de les parts més elevades de la serra de Cardó són un referent visual per a gran part de les Terres de l'Ebre i com a valors socials cal destacar que la unitat serres de Cardó-Boix té unes característiques excepcionals per als itineraris excursionistes i en bicicleta de muntanya. Així, per exemple, ressalta l'itinerari excursionista de les basses del coll de l'Alba i el dels senyors de Costumà. Algunes àrees de la unitat tenen valor social vinculat a la recollecció de bolets, cosa que fa que s'hi incrementi la freqüentació en determinades èpoques de l'any.

448

Els valors productius del paisatge cal cercar-los en relació amb els visitants i excursionistes de la zona. El turisme rural relacionat amb aquestes serres comença a ser una realitat, com ho demostren les cases rurals que hi ha al terme de Rasquera.

La cabra blanca de Rasquera, l'única raça de cabra autòctona catalana, està plenament adaptada a les condicions orogràfiques de la unitat i les seves pastures ajuden a mantenir el paisatge. La cabra té valor productiu tant per la carn dels cabrits com per l'elaboració de formatges frescos.

Els valors estètics d'aquestes serres estan relacionats amb les seves formes geomorfològiques, la flora i el patrimoni històric que aquest espai encara conserva. Com a elements que configuren el paisatge cal ressaltar els conjunts que formen les roques calcàries amb la vegetació i el contrast entre les cingleres i les zones arbrades, com ara a les obagues de la vall de Cardó.

Com a singularitats del paisatge amb valor estètic hi ha certes geofomes singulars com la roca Foradada, la punta de l'Agulla, la punta del Capello, la mola del Boix, el morral de Cabrafeixet, la punta de la Buinaca i la Creu de Santos. El conjunt de capçaleres dels barrancs representen una altra singularitat estètica d'aquesta unitat.

També tenen valor estètic les construccions de pedra seca que encara es conserven. Destaca el contrast dels marges de pedra amb els cultius, que dona gran harmonia al conjunt.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

La unitat de paisatge serres de Cardó-Boix, per la seva posició respecte del conjunt de les Terres de l'Ebre, és molt visible des de diversos punts de la regió. En canvi, atesos l'estructura del seu relleu i el progressiu abandonament de les activitats agràries que s'hi han produït, la unitat no disposa d'un gran nombre de miradors, de fàcil accés, que permetin l'observació dels valors intrínsecs d'aquest conjunt muntanyós.

El principal mirador de la unitat és el cim de la Creu de Santos. Situat a 934 m d'altitud, s'hi accedeix a peu després de superar un desnivell considerable. El mirador permet copsar en detall elements interns d'aquesta unitat, entre els quals cal esmentar les vistes del conjunt de cingles que rodegen el balneari de Cardó i la conca del barranc del Mas que desemboca a Benifallet. En direcció sud s'observen els vessants d'alguns dels principals barrancs de la serra, com ara el de les Calobres o el de la Buinaca, i els cims de la serra del Boix, entre els quals destaca la punta de la Buinaca. A més, el mirador és l'únic punt de vista que permet l'observació completa de l'eix muntanyós format per la serra del Tormo, la de Pàndols, la de Cavalls i el Port. També és un lloc excel·lent per visualitzar el conjunt de les terres baixes que es troben a la base d'aquest sistema muntanyós; es pot observar amb poques interrupcions l'espai comprès des de Móra fins a la desembocadura de l'Ebre, i també la unitat la plana del Baix Ebre-Montsià en conjunt.

Altres miradors i punts de vista de la unitat permeten focalitzar l'atenció en algunes de les característiques geomorfològiques i naturals de les serres de Cardó i del Boix:

- El balneari de Cardó i, més concretament, l'apartador de la carretera que ve de Rasquera, situat 2,5 quilòmetres abans d'arribar a l'esplanada del balneari, permet obtenir una impressió general del conjunt de cingles i barrancs que formen l'indret.
- La cova de Cabrafeixet, a més de les pintures rupestres de la zona, té interès per la posició relativa respecte al barranc de les Nines. Aquest barranc orientat al sud és un paradigma de l'estructura dels barrancs de la zona, de la seva orografia, marcada per un important cingle, i dels usos que se'n feia en temps històrics. Des d'aquest mirador és perfectament visible aquesta estructura, de la qual es poden destacar els aprofitaments agrícoles del fons de barranc i els aprofitaments ramaders de les parts altes.

Els itineraris per a l'observació de la unitat serres de Cardó-Boix estan condicionats per l'orografia, que en aquest cas és extremadament trencada i de difícil accés.

Les principals rutes per a l'observació del paisatge de la unitat són:

- La carretera TV-3021 de Rasquera al balneari de Cardó. És l'únic itinerari motoritzat d'aquest paisatge. El seu recorregut es pot dividir en dos trams ben diferenciats. El primer

surt de Rasquera per resseguir el vessant septentrional de la serra, que està situat a l'obaga i presenta espais humits amb boscos, tant de pi com d'alzines, en bon estat. La carretera ofereix vistes exteriors a la vall de l'Ebre, de les quals destaca l'estret de Barrufemes. El segon tram d'aquest itinerari comença un cop passada l'obaga del Gall en penetrar, passat un túnel, a la vall de Cardó pròpiament dita. Aquest darrer tram canvia completament la seva estructura i està dominat pels cingles que emmarquen la ubicació del balneari. El barranc del Mas, que baixa directament vers el riu Ebre, destaca per la gran verticalitat dels seus vessants.

- El sector meridional de la unitat està travessat pel GR-192. Entra pel camí del coll de l'Alba i segueix en sentit ascendent vers les coves del Llamp i passa prop del parc eòlic del Baix Ebre amb excel·lents vistes sobre la costa del golf de Sant Jordi. El punt més elevat de l'itinerari és la punta de la Buinaca, a 780 m d'altitud, que destaca del conjunt rocallós de les Moles. A partir d'aquí, el GR-192 inicia la davallada de la serra passant pel barranc de les Nines i les coves de Cabrafeixet, i surt de la unitat en direcció al pla del Burgar, prop del mas de Vetetes.

Altres rutes i itineraris, també senyalitzats, ofereixen la possibilitat d'arribar a indrets particulars de la unitat de paisatge, entre els quals cal destacar:

- Camí de les basses del coll de l'Alba: itinerari que fa un circuit pel sector meridional de la serra del Boix i passa per espais amb un gran interès històric i rural. Predomina el paisatge de les oliveres, les barrancades, els masos, els marges i les basses. Aquesta ruta passa pel costat de diferents basses (la dels Palmers, la de Pistoles, la de l'Alenar, la de Xolla, la del Pouet de l'Amorós, la de les Clotes i la Gran) que s'omplen de l'aigua provinent de les pluges i serveixen per abeurar els animals i els ramats de la zona. Al llarg d'aquesta ruta hi ha unes vistes excepcionals de la desembocadura de l'Ebre.
- Camí dels senyors de Costumà: antic camí que permet ascendir des de Tivenys fins al balneari de Cardó. La ruta dels senyors de Costumà passa pel costat de les coves de l'Aumidiella i puja per l'antic despoblat de Costumà fins a la vall de Cardó.
- Camí de l'Observatori de Líster: itinerari que des de Rasquera permet arribar a un dels punts d'observació de l'exèrcit republicà.
- Camí del Teix: itinerari amb un gran interès natural que permet accedir a un dels boscos de teixos més interessants del sud de Catalunya, tant per la quantitat d'arbres d'aquesta espècie com per les seves dimensions.
- Camins de la font de la Caparrella i de la font de Viamar: interessants itineraris que permeten apropar-se al sector oriental de la serra del Boix; el trajecte passa pel límit del pla del Burgar.

Possible evolució del paisatge

L'evolució del paisatge agrícola de les serres de Cardó i del Boix està condicionat per l'abandonament de les terres agrícoles de més difícil accés, que són la majoria d'aquesta zona, a partir de la dècada de 1950. Les conseqüències més visibles d'aquest procés són la progressiva ocupació dels espais amargenats per la vegetació espontània i la caiguda dels marges de pedra seca per manca de manteniment. Es preveu que aquest procés continuï en els espais més abruptes, mentre que és de preveure que es conservarà el paisatge agrícola de les zones d'olivera amb Denominació d'Origen Protegida Oli del Baix Ebre-Montsià.

Es preveu que a les serres hi hagi un increment de boscos espontanis, principalment de pi blanc, fet que, juntament amb la manca d'una gestió forestal adequada, portarà a un increment dels incendis forestals. També augmentaran els processos erosius en els vessants de la muntanya a causa de la pèrdua de la funció de retenció dels sòls que tenen els marges de pedra seca.

La qualitat ambiental i paisatgística de la unitat serres de Cardó-Boix fan pensar que en un futur podrien augmentar els actuals aprofitaments turístics a la zona. Probablement hi haurà un increment d'empreses de turisme rural que oferiran serveis a la població que desitgi gaudir dels valors d'aquest paisatge i dels productes de qualitat, com són la carn i els formatges de cabra blanca de Rasquera.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- El procés d'abandonament de cultius de secà allà on el pendent és més exagerat i, per tant, on es fa més difícil la mecanització. La desaparició de les pràctiques agrícoles dóna peu al creixement de la massa forestal.
- L'envelliment de la població dedicada a l'agricultura, un relleu generacional gairebé inexistent i la pèrdua de competitivitat del sector primari poden conduir a una pèrdua del paisatge agrícola de secà tradicional que queda en favor de la uniformitat paisatgística forestal.

Amenaces

- El continu augment de massa forestal a les serres a causa de l'abandó dels cultius i de la manca de gestió forestal poden augmentar la intensitat dels incendis forestals en aquestes zones de risc elevat.

Fortaleses

- Existència d'una xarxa de senders i camins amb un elevat valor social. A l'extrem nord de la unitat són molt utilitzats per la gent

450

La xarxa de senders i camins és molt utilitzada per la gent del territori per practicar-hi esports de muntanya. A la imatge es pot observar el camí que arriba a la bassa de Xeta. Albert Farnós, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

del territori per practicar-hi esports a la muntanya, com la BTT i el senderisme. A aquesta xarxa de senders se li han de sumar els elements del patrimoni agrícola i ramader, molts cops senyalitzats dins d'aquestes rutes.

- Un espai amb patrimoni històric i religiós en un entorn natural molt ben conservat i que la gent del territori acostuma a visitar.
 - Gran qualitat paisatgística pel fet de ser unes serres amb molta força identitària que li ve donada per les seves formes geològiques (crestes, moles, plegaments, falles...). Aquestes formes agrestes són, en part, les que han evitat grans transformacions paisatgístiques en aquesta zona.
 - La unitat serres de Cardó-Boix en tot el seu conjunt gaudeix d'un ambient i un paisatge envejables, la qual cosa no solament repercuteix en els usos socials relacionats amb l'esport, sinó també en el benefici per als habitants de la zona, els quals aprofiten les demandes de turisme rural per tal de vendre natura. Així, durant els darrers anys han aparegut algunes cases rurals i altres empreses que ofereixen moltes activitats relacionades amb l'entorn.
- L'existència de la cabra blanca de Rasquera pel seu valor productiu i perquè les seves pastures ajuden a reduir el risc d'incendi.

Oportunitats

- Un paisatge ben conservat amb una qualitat de les aigües i amb un patrimoni geològic excepcional. Tot un conjunt de característiques idònies per tal d'activar econòmicament la zona. La figura del Consorci per a la Protecció i la Gestió dels Espais d'Interès Natural Serra de Cardó-Boix i el Tossal de Montagut reforça aquestes potencialitats de l'espai.
- Una elevada quantitat de patrimoni rural (masos, casetes, refugis, marges, etc.) en bon estat de conservació. Això es pot aprofitar per tal de difondre tots aquests valors.
- Existència d'una xarxa de camins rurals i senders molt extensa que, tot i que ja és utilitzada pels habitants de les Terres de l'Ebre, pot servir per enllaçar i donar a conèixer les característiques i la importància ecològica que té l'espai.

- Disponibilitat d'instruments d'ordenació forestal en les forests públiques. Aquests es poden utilitzar per tal d'inventariar l'estat actual, determinar-ne els usos i planificar cap a on han d'evolucionar. Per tant, la gestió adequada de la forest pot determinar l'evolució del paisatge.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

OQP 12.1

Un paisatge de serres i turons, amb barrancs encaixonats, amb elevats valors naturals i ecològics i simbòlics i identitaris, ben preservats i gestionats

La unitat serres de Cardó-Boix està formada per un conjunt de serres (serra de Cardó i serra del Boix), referències geogràfiques (de nord-oest a sud-est: l'Argila, punta de l'Agulla, la Creu de Santos, punta del Pollo, mola del Boix, moral de Cabrafeixet i punta de la Buinaca), barrancs (com el d'en Jordi, de la Buinaca, de la font de Gràcia, de la Fullola i el de les Nines) i masses forestals (on destaquen les teixedes i les alzines), que formen conjunts amb elevats valors naturals i ecològics i simbòlics i identitaris.

Criteris

- Garantir l'existència de paisatges naturals que combinin el respecte per l'evolució i la dinàmica naturals amb el manteniment del patrimoni agrícola i històric dels valors culturals associats a aquest paisatge.
- Vetllar perquè, en el marc del Consorci per a la Protecció i la Gestió dels Espais d'Interès Natural Serra de Cardó-Boix i el Tossal de Montagut, es redacti el pla especial de protecció i millora del medi natural i del paisatge de les serres de Cardó i del Boix, accentuant-hi els continguts en matèria de paisatge.
- Promoure i facilitar les iniciatives voluntàries de conservació de la natura i el paisatge mitjançant, entre d'altres, les agrupacions de defensa forestal (ADF).
- Afavorir la sensibilització ambiental dels valors naturals i ecològics i simbòlics i identitaris d'aquesta unitat.
- Promoure activitats turístiques i recreatives de baix impacte que es basin en els valors esmentats.

Accions

- Adequar l'entorn de la teixeda de Cardó i conservar les poques clapes de pinassa (*Pinus nigra*) que existeixen al massís.
- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats, amb l'objectiu de remarcar el valor i el potencial turístic basat en els paisatges naturals de la unitat serres de Cardó-Boix, però també considerant els valors històrics, productius, simbòlics i identitaris, etc., determinant rutes i miradors que en promoguin el coneixement i el gaudi, partint dels itineraris paisatgístics existents i els establerts en el catàleg.

OQP 12.2

Uns paisatges rurals amb valor estètic constituïts pels conreus de secà i amb presència d'elements d'arquitectura de pedra seca, vegetació forestal i el nucli urbà de Rasquera, preservats d'elements que en desvirtuin la visió i la contemplació

La unitat serres de Cardó-Boix és un paisatge eminentment forestal, però també presenta terrenys aptes per al conreu que s'ubiquen en petites valls o als límits de la unitat on els pendents es comencen a suavitzar. Tot en conjunt té una elevada rellevància estètica. Cal destacar el sector agrícola del sud de la unitat, a la zona del mas de Cuello, on hi ha oliverars. Entre Rasquera i el balneari de Cardó, zona on hi ha el mas d'en Rojals, també hi ha una vall conreada amb fruiters de closca i oliveres. Caldria mantenir aquest paisatge agrícola amb el seu patrimoni construït. Per la seva banda, el nucli urbà de Rasquera presenta un aspecte compacte integrat en un fons escènic muntanyós que caldria preservar mantenint-ne l'aspecte actual i integrant les noves construccions en el paisatge preexistent.

Criteris

- Donar valor afegit als productes agrícoles a través de la integració dels valors paisatgístics de la unitat per tal de garantir-ne la viabilitat i la continuïtat.
- Tractar de manera conjunta el nucli urbà de Rasquera i els fons escènics que formen part tant d'aquest nucli com dels nuclis urbans propers, però situats fora de la unitat.

Accions

- Realitzar un inventari de tot el patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca de les serres per tal de garantir-ne la conservació i per posar aquest patrimoni a l'abast del conjunt de la població, a fi que en gaudeixi i en faci un aprofitament turístic a través d'un protocol de preservació d'aquest patrimoni.

13. El Port

Comarca:

Baix Ebre, Montsià i Terra Alta.

Superfície:

40.228,5 ha.

Municipis:

La unitat inclou, totalment o parcialment, els municipis següents: Aldover, Alfara de Carles, Arnes, Benifallet, Horta de Sant Joan, Mas de Barberans, Paüls, Prat de Comte, Roquetes, la Sénia, Tortosa i Xerta.

452

El cim del mont Caro permet observar, entre d'altres, el barranc de la Vallfiguera i el pla de la Foia. Observatori del Paisatge

Trets distintius

- Massís caracteritzat per un relleu molt abrupte format per materials principalment calcaris.
- És el fons escènic més visible de les Terres de l'Ebre, ja que s'observa des de gairebé tots els nuclis ebrencs.
- El vessant oriental es caracteritza per ser molt escarpat i amb moltes cingleres. En aquest vessant la xarxa hidrogràfica gairebé no porta aigua, ja que no existeixen barreres impermeables que n'impedeixin la infiltració.
- Els bufadors i les fonts, al peu del massís, són molt característics i retornen l'aigua a la plana.
- El vessant occidental presenta una vegetació molt abundant, amb rius que hi excaven gorgues profundes i espectaculars. La circulació d'aigua acostuma a ser contínua i és afavorida pels diferents encavalcaments que la regulen i la fan sorgir a superfície.
- Els dos nuclis de població, Alfara de Carles i Paüls, s'ubiquen en zones de poc pendent on hi ha més bones condicions per a l'agricultura.

Mirador

Itinerari motoritzat

24 Carretera de Caro

25 Camí d'Horta de Sant Joan al mas de la Franqueta

26 TV-3541, de Xerts a Paüls

Itinerari no motortizat

44 GR-7

45 GR-171

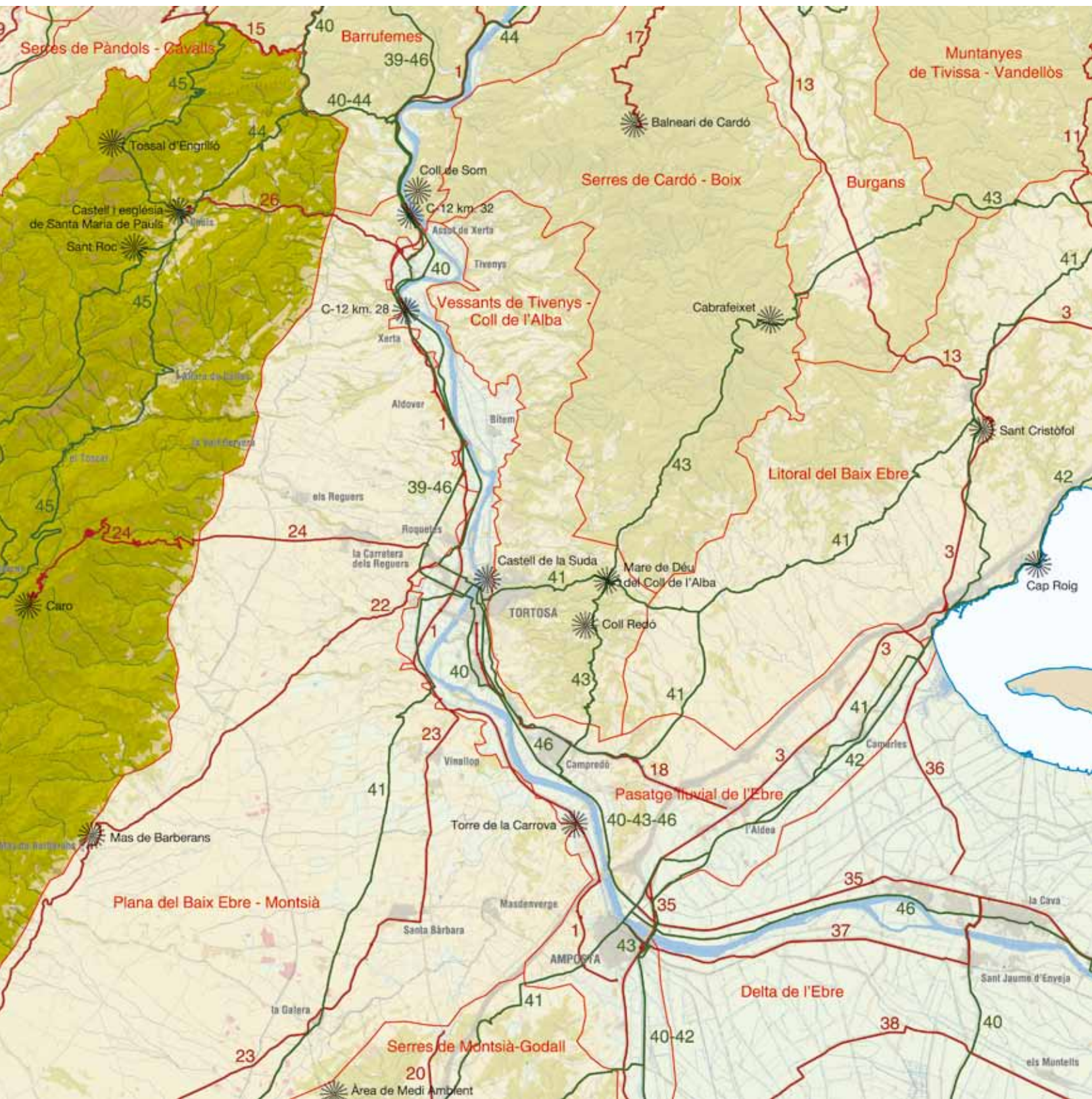
454

Escala 1:165 000

0 5 10 km

Elements naturals que constitueixen el paisatge

El massís del Port és un territori molt extens en superfície si el comparem amb altres unitats de les Terres de l'Ebre, i encara ho és més si es té en compte que aquest paisatge s'allarga cap a les províncies de Terol i de Castelló. El paisatge del Port es caracteritza per les seves formes càrstiques i complexes, amb un relleu abrupte trencat per diverses falles i amb un fort desnivell, que formen valls estretes i altituds que van des de quasi el nivell del mar fins als 1.447 m del Caro. També hi ha importants encavalcaments, moltes cingleres i gorgues profundes excavades pels rius principals.

Al massís del Port s'hi distingeix una banda central constituïda per les elevacions majors, sovint amb relleus de tipus tabular formats per grans moles envoltades de cingleres, i dos vessants que la flanquegen, un de marítim i un altre d'interior, força abruptes, trencats per nombrosos barrancs, amb plecs, fosses i encavalcaments i una important carstificació.

Els encavalcaments, els plecs i les falles que deformen els estrats indiquen la intensitat de les forces que hi han actuat al llarg dels temps geològics i han donat les formes actuals al sistema. Un exemple d'encavalcaments és el barranc del Carrer Ample, a Horta de Sant Joan, i un exemple de falla és la imponent façana marítima que separa el massís de la fossa del Baix Ebre.

456

La peculiar configuració geològica ha propiciat l'existència de rius amb circulació d'aigua contínua en el seu vessant interior, afavorida pels diferents encavalcaments que regulen i fan sortir les aigües subterrànies de la xarxa hidrològica superficial. En canvi, als barrancs del vessant marítim, l'aigua de pluja i neu, com que no existeixen barreres impermeables, s'infiltra directament, i les fonts i bufadors que neixen al peu del massís retornen ràpidament les aigües als aqüífers de la plana de la Galera. Per tant, la presència de l'aigua en aquest vessant és efímera.

El gran desnivell del conjunt muntanyós, amb la xarxa fluvial i torrencial força encaixada, ha donat lloc, en alguns punts, a veritables gorges càrstiques com, per exemple, a les gúbies del Parrissal o del Regatxol. La major part de la superfície del massís forma part de la conca de l'Ebre, llevat de la petita franja que constitueix la conca del riu de la Sénia. Al vessant nord es poden distingir les subconques del riu Matarranya i del riu Canaletes, i, al vessant sud, la xarxa de rambles encaixades i la conca del riu de la Sénia.

La subconca del Matarranya rep les aportacions del riu d'Algars i del dels Estrets, que segueixen una direcció sud-nord i que tenen un cabal petit i sovint s'assequen a l'estiu, llevat d'alguns trams. El riu dels Estrets és el més oriental i rep en la seva capçalera diversos barrancs, entre els quals destaquen el barranc del Carrer Ample, que baixa des de la serra de l'Espina, i el barranc de la Vall d'Uixó, al nord de les Foies. El riu d'Algars neix als afloraments dels ullals del Mas de Pau i té a la seva capçalera el barranc de la Paridora, que comença al nord de la mola de Catí; sortint del massís rep el riu de les Valls i el riu dels Estrets. La subconca del Canaletes segueix inicialment la mateixa direcció cap al nord,

i entre les serres de l'Espina i el Montsagre recull l'aigua de tot un conjunt de barrancs de curt recorregut.

Les zones més occidentals del vessant meridional del massís drenen vers el riu de la Sénia, que avança durant una bona part del seu recorregut com a límit natural entre Catalunya i la Comunitat Valenciana i presenta un petit tram amb aigua permanent.

Les zones més enlairades del Port presenten un clima mediterrani temperat humit i a mesura que disminuïm en alçada el clima passa a ser mediterrani muntanyenc subhumit, fins que trobem el clima mediterrani de baixa muntanya marítima (sec subhumit) en el vessant marítim del Port, els marges continentals i els primers relleus interiors. Les temperatures mitjanes al peu del massís se situen al voltant dels 14 °C i disminueixen amb l'altitud de tal manera que als 1.000 m es troba una temperatura mitjana situada entre els 11-12 °C, aproximadament.

La quantitat de precipitació mostra un gradient altitudinal, un cert increment d'oest a est i una distribució lleugerament més important al vessant marítim del Port. Els màxims de precipitacions són tardorencs i primaverals i les pluges caigudes els mesos d'estiu tendeixen a incrementar amb l'altitud. A la plana marítima, tal com passa al marge interior del massís, les precipitacions estan compreses entre els 500 mm i 600 mm anuals, però augmenten amb l'altitud, fins a assolir uns 700 mm anuals als 1.090 m d'altitud (Fresdes). En cas d'instabilitat atmosfèrica, les situacions de llevant, xaloc i migjorn són les que aporten la major part de precipitacions al massís. Al massís també hi ha dies de nevades, tot i que no superen de mitjana els sis dies de precipitacions, repartits entre els mesos d'hivern.

El mestral és el principal vent que afecta la zona, especialment la part més oriental del massís, i és habitual a la tardor, l'hivern i la primavera. L'acompanyen humitats relatives baixes. A la primavera i a l'estiu són freqüents vents de component SSE i SE (xaloc).

Un aspecte singular de la zona del Port és la denominada cella, que consisteix en una formació de núvols sobre el Port que creixen amb els vents de mestral i com a conseqüència de l'efecte Föhn. Aquesta peculiaritat afecta els vessants marins amb vent sec i càlid i amb pluja als vessants continentals.

Tots aquests factors (relleu, altitud, orientació de la serralada i gradient climàtic) han determinat el paisatge vegetal del Port. Així, a la part basal del massís, així com a les solanes i al vessant oriental, hi domina la màquia de garric i margalló (*Quercus-Lentiscetum*), que és una comunitat arbustiva on les espècies dominants són el margalló (*Chamaerops humilis*), el garric (*Quercus coccifera*) i el llentiscle (*Pistacia lentiscus*). En canvi, al vessant occidental, de caràcter més fresc i continental, l'estatge basal està ocupat per carrascar (*Quercus rotundifoliae*). A la zona més elevada, la vegetació potencial és el carrascar muntanyenc (*Quercetum mediterraneo-montanum*).

L'estatge submediterrani, que correspon a les parts més elevades del massís, està format, bàsicament, per pinedes de pinassa (*Vio-lo-Quercetum fagineae pinetosum salzmanni*) i de pi roig amb boi-

Les parts altes del massís estan formades principalment per pinedes de pinassa i de pi roig. Òscar Lanau, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

xerola (*Arctostaphylo-Pinetum catalaunicae*), tot i que en aquells indrets més alterats hi apareixen les boixedes (*Violo-Quercetum faginae buxetosum*) i altres espècies. Als llocs més humits dels estatges superiors, al sud del massís, hi distingim les fagedes (*Primulo-Fagetum*) i les teixedes (*Saniculo-Taxetum*), comunitats relictas d'altres èpoques més humides i fredes. Cal afegir que les fagedes d'aquestes muntanyes són de les més meridionals d'Europa, i es troben rigorosament protegides per mitjà de la figura de Reserva Natural Parcial de les Fagedes del Port.

Les carenes, sotmeses a forts vents durant bona part de l'any, presenten espècies característiques de l'alta muntanya mediterrània, amb comunitats pròpies de les muntanyes meridionals catalanes com són la brolla d'erició i antil·lis de muntanya (*Erinaceo-Anthyllidetum montanae*), que trobem en indrets d'altituds superiors a 1.000 m, i el gramenet d'anyol i festuca (*Conopodio-Festucetum gautier*).

La vegetació rupícola és molt típica del massís i té un interès notable. Així doncs, trobem el *Jasonio-Linarietum cadevallii* als solells, l'*Hieracio-Salicetum tarraconensis* a les obagues i l'*Antirrhinetum pertegasii* a les balmes ombrívols. Entre aquesta vegetació rupícola destaquen alguns endemismes com el salze de cingle (*Salix tarraconensis*). Altres espècies vegetals destaquen per la seva raresa, com és el cas de *Prunus prostrata*, *Brimeura fontqueri* o *Dryopteris submontana*, o per aspectes fitogeogràfics: *Polygala calcarea*, *Gymnocarpium robertiarum*, *Primula vulgaris* o *Nepeta tuberosa*.

Els ambients humits del massís presenten algunes espècies relictas com, per exemple, la viola d'aigua (*Pinguicula dertosensis*), endemisme del Port que es localitza als degotalls calcaris.

Evolució històrica del paisatge

El Port ha estat antropitzat des d'èpoques prehistòriques. L'època en què els primers humans habitaren el Port es remunta al paleolític,

quan els nòmades vivien a la cova del Vidre o al Clot de l'Hospital, entre els barrancs de Lloret i de la Galera. Posteriorment, amb el neolític es va generalitzar el poblament a tot el massís. Durant aquest últim període, es va practicar l'agricultura, la ramaderia, la recol·lecció d'aliments i la caça. És l'època de l'inici del sedentisme.

El ibers, els ilercavons del Port, vivien en poblats fortificats dalt dels cims i en llocs estratègics i defensius.

En l'època romana es van habitar els poblats ibèrics del Port, com el de la Penya del Gall (Horta de Sant Joan), però amb el temps se n'abandonaren alguns i se'n crearen de nous als plans.

L'època islàmica portà noves infraestructures, com el castell d'Orta, el castell de Carles o el castell de Paül's i, segons la historiografia tradicional, també es construí un poblat a dalt de les roques de Benet. Durant aquest període, s'aprofitaven fustes per construir mobles, vaixells i edificis, com per exemple la mesquita de Còrdova, i s'exportava boix i safrà. Els manuscrits d'aquella època assenyalen el pi roig com un material singular per la seva qualitat. Una altra peculiaritat d'aquest període fou la xarxa hidràulica construïda per a usos agrícoles.

Des del segle XIII fins al segle XVI es van consolidar i ampliar la majoria dels municipis al voltant del Port, molts dels quals perduren fins a l'actualitat. També es van ampliar les zones agrícoles i ramaderes mitjançant la crema i l'arrabassament del bosc. Durant aquell període, es cultivaven cereals, principalment blat i ordi, patates i llegums, i hi havia ramats que es desplaçaven pel gran entramat de lligallos fins a les àrees de pastures d'estiu o d'hivern. També s'aprofitava la fusta, llenyes, teia o quitrà dels boscos.

Des del segle XVII fins al final del segle XIX va ser l'època en què hi havia més gent vivint al Port, durant tot l'any o estacionalment. Van

Moltes zones del Port es coneixen pels nombrosos masos i casetes que actualment es troben en diferents graus de conservació. A la imatge, el mas Blanc. Observatori del Paisatge

proliferar el nombre de masos, que se situaven, sobretot, prop dels cursos dels rius. Va augmentar el nombre de terres de conreu en detriment del bosc i hi havia una gran activitat ramadera, sobretot a l'estiu, de cabres i ovelles. Durant aquest període també es donaven activitats preindustrials de producció de carbó vegetal, pega, quitrà i, des del final del segle **xvi** i el començament del **xvii**, pous de neu. És durant aquests segles quan es treu el màxim profit dels recursos naturals de l'indret; tot i així, la demanda era tan gran, que sovint no es podia assumir. Els elevats aprofitaments van comportar un paisatge caracteritzat per l'existència de poc sotabosc i un gran mosaic agroforestal, en alguns casos sobreexplotat, i on l'espècie forestal per excel·lència era el pi.

A partir del tombant del segle **xx**, les noves polítiques es van encaminar a la reducció de l'excessiva explotació del bosc per evitar deixar àrees sense vegetació arbòria. Va ser l'inici del proteccionisme, de la regeneració dels boscos i de l'entrada en funcionament del districte forestal, que era l'organisme de gestió dels terrenys forestals.

Durant el dos primers terços del segle **xx** hi hagué una política forestal encaminada a la producció, la inserció industrial, la protecció i el desenvolupament d'obra pública. No obstant això, l'extracció de fusta va perdre pes i pràcticament es va abandonar a mitjan segle **xx**. Al mateix temps, la gran majoria de masos es van abandonar. Tanmateix, durant aquest període, des de 1940 fins a 1970, es van repoblar moltes zones amb pins, amb un total de 2.087 ha. D'altra banda, en aquest període es restringiren les llicències ramaderes. Aquest últim fet, juntament amb l'establiment de la Reserva Nacional de Caça, l'any 1966, i el canvi estructural de l'economia, que es trobava en ple procés de transformació industrial, van fer desaparèixer, gairebé per complet, els ramats de cabres i ovelles al Port.

A partir de la dècada de 1970 i fins a l'actualitat, s'han reduït els aprofitaments dels boscos a la mínima expressió. Les repoblacions del període 1940-1970 han donat lloc a boscos homogenis i regulars, i la cabra i l'ovella s'han substituït pel bou i la vaca. Els terrenys agrícoles han estat colonitzats per vegetació espontània, la qual cosa ha donat lloc a una continuïtat forestal que trenca el mosaic agroforestal dels segles passats. L'ésser humà, que era una espècie més dins del Port, s'ha anat convertint en un observador del paisatge.

D'altra banda, al llarg del segle **xx** i durant la primera dècada del **xxi**, els municipis inclosos en aquesta unitat han tingut una població estable o lleugerament decreixent. No obstant això, a partir de la dècada de 1980 s'ha produït un augment de l'edificació disseminada, majoritàriament utilitzada com a segona residència.

Un altre fenomen, transversal a través del temps, que ha adquirit una gran importància són els incendis forestals que, en aquestes contrades, es coneixen des del segle **xiv** quan, d'una manera més rudimentària que l'actual, s'apagaven en pocs dies. Aquest fet assenyala la poca importància que adquirien els focs en aquell període en què els boscos eren aprofitats i existien mosaics agroforestals. Al segle **xx** i, més concretament, des de la dècada de 1960, l'abandonament agrari va comportar un increment dels incendis

forestals com a conseqüència de la disponibilitat de superfície contínua. Des de 1966, s'han comptabilitzat nou incendis de més de 50 ha, que han modificat un total de més de 7.000 ha, un 21,5% de la superfície de la unitat paisatgística.

Organització i dinàmica actual del paisatge

La composició paisatgística actual del Port té un caràcter marcadament forestal, majoritàriament format per pinedes, brolles i màquies (91%). Els usos agrícoles i les zones urbanitzades també hi tenen presència però en percentatges molt inferiors. Al vessant marítim, a les falques del massís, el conreu que més hi predomina és el de l'olivera, en un clar procés d'abandonament i, puntualment, a la rodalia de les poblacions, Paüls i Alfara de Carles, hi trobem plantacions de fruiters de regadiu i de secà. L'estructura paisatgística de les parts més baixes i dels fons de barrancs està predominada pel sòl agrícola. Aquestes zones abanquades amb construccions de pedra seca estan deteriorades a causa de l'abandonament de les activitats agrícoles, amb la consegüent pèrdua paisatgística. Aquest fet es deu a l'abandonament de cultius allí on el terreny és més difícil de mecanitzar.

Tal com es mostra a l'apartat de valors, el Port és una unitat amb uns relleus verticals molt prominents, cosa que li confereix una fragilitat visual molt elevada, ja que, a més, aquests relleus són vistos per més del 50% de la població de les Terres de l'Ebre.

La distribució de la vegetació està molt condicionada per l'altitud i l'orientació. Tant en altituds mitjanes com en zones de muntanya en orientació solana o oriental hi ha espècies com el coscoll, el margalló, el llentiscle o el pi blanc. Tanmateix, en aquests vessants, però, condicionats pel pendent menor del 30%, hi ha camps de conreus. En canvi, al vessant occidental hi abunda més el roure valencià. El boix domina les zones de muntanya on no s'estableix el bosc de pi roig, pinassa i faig, els quals s'ubiquen en zones altes i orientacions més fresques. Tanmateix, als altiplans del Port també hi ha boscos i boixeres. Per contra, a les carenes on bufa més el vent hi ha brolla d'erigó i antil·lis de muntanya.

La ramaderia apareix com l'ús més estès a la unitat. Els ramats que existeixen són, majoritàriament, de bous i vaques, i ocupen espais emblemàtics com el barranc de Lloret i Terranyes, on proporcionen caràcter i diversitat al paisatge. Darrerament, però, s'ha donat una disminució molt important de les pràctiques ramaderes amb una pèrdua del mosaic agroforestal, fet que ha donat lloc a un increment de la superfície forestal, amb el consegüent risc d'incendis.

Tot i el fort increment de la prevenció en els darrers anys, els incendis han estat recurrents en algunes zones del Port, sobretot a l'extrem meridional, cosa que ha deixat una vegetació baixa, en un estadi poc desenvolupat, formada principalment per matollars. Des del 1992, entre els incendis més grans destaquen un l'any 1993, que va cremar gairebé 600 ha als plans de Rambla (Alfara de Carles), i un altre que va afectar unes 300 ha al coll d'Altamira (Horta de Sant Joan). El 2009 un incendi va calcinar 1.140 ha, 587

de les quals es trobaven dintre del Parc Natural del Port. La majoria d'arbres cremats eren pins blancs, amb gran capacitat de regeneració, cosa que facilita la recuperació d'aquest paisatge.

A part dels incendis i l'abandonament d'alguns camps cultivats, les dinàmiques paisatgístiques del Port són molt poques. Els principals canvis van tenir lloc a partir de 1950, període en què l'extracció de fusta va disminuir considerablement. Aquest fet, sumat a la restricció de llicències ramaderes, obligà la gent resident als masos a desplaçar-se cap a la plana a la recerca d'una economia que el Port ja no els proporcionava i consumant encara més el fort impacte que suposa la pèrdua de valors amb aquests canvis.

Un altre element, que tot i no ser molt important quant a extensió representa una notabilitat paisatgística, són les zones nues que en molts casos representen els grans cingles del Port, com per exemple les Roques de Benet o els Estrets d'Arnes, entre d'altres.

Pel que fa a les zones urbanes, dintre dels límits estrictes d'aquesta unitat s'engloben dos nuclis urbans: Alfara de Carles i Paüls. Aquests nuclis se situen en zones de pendents mitjans i baixos,

menors de 30%, on hi ha més disponibilitat de terreny agrícola. El nucli urbà de Paüls és sobre un turó i té una estructura condicionada per l'orografia. Tot i ser un espai molt poc poblat, a la rodalia dels dos nuclis urbans hi ha instal·lacions utilitzades per productors del sector primari, com poden ser les granges, algunes de les quals tenen una incidència en la imatge dels pobles. A més, hi ha dos disseminats, el Mascar i el Toscar, on s'han construït habitatges amb unes característiques i uns graus d'ocupació molt diferents. Mentre que a la zona del Mascar gairebé es pot parlar d'urbanització, al Toscar es parla de disseminat amb molt poca entitat.

Les infraestructures de comunicació que travessen aquesta unitat són de caràcter local, de connexió entre municipis: Xerta-Paüls i Reguers-Alfara de Carles. La resta d'aquestes vies s'engloben dins la categoria de camins rurals o pistes forestals, que s'han conservat, en part, per tal de fer front a possibles incendis forestals. Moltes d'aquestes vies públiques són utilitzades per a ús lúdic per part de cotxes 4x4 i quads. L'ús inadequat tant de vies com de senders els causa una erosió i un deteriorament visibles en alguns indrets.

Les Roques de Benet. Òscar Lanau, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Amb la creació del Parc Natural del Port el 2001 va culminar un procés de participació i consens pel qual es va atorgar al Port el reconeixement d'espai natural. Els serveis i centres del Parc, junt amb tots els organismes afectats, habitants dels pobles i propietaris, són els que vetllen actualment per la gestió, protecció i divulgació d'aquest espai.

La freqüentació humana al Port principalment se centra en uns indrets molt concrets, que coincideixen amb els espais que el parc natural ha seleccionat com a àrees de lleure (la Fou, la Vall, Lloret, cova Avellanes, Font Nova, Sant Roc i la Franqueta). Algunes d'aquestes àrees de lleure, de les quals surten excursions a peu o amb bicicleta, acostumen a estar massificades, sobretot a la primavera i al final de l'estiu, fins a l'octubre.

Expressió artística del paisatge

Les muntanyes en general han adquirit el seu pes en les tradicions literàries nacionals. Molts cops, s'han vist representades artísticament gràcies a tot un revestiment mitològic i simbòlic. Els autors tendeixen a subratllar la nostàlgia pel món rural i muntanyenc perdut arran de l'arribada de la indústria. En el cas concret del Port, els seus paisatges feréstecs i els elements construïts que en formen part han estat font d'inspiració de diferents escriptors i pintors. Cal ressaltar que el pintor Pablo Picasso va copsar en algunes de les seves obres aquests escenaris.

460

Pel que fa a la literatura, es poden ressaltar diferents autors, entre els quals Vicent Pellicer. Aquest autor és un fidel i apassionat amant del Port, terra per la qual sent una estima especial. Ha publicat una completa monografia sobre les fonts del Port, evidenciant el seu coneixement exhaustiu d'aquelles muntanyes. D'altra banda, en l'obra *Contalles del Port* (Pellicer, 1999) transmet un petit recull de llegendes, històries de vora el foc, anècdotes, folklore i petites aventures humanes a partir dels diferents pobles del Port, posant de manifest que darrere de tota muntanya sempre hi ha històries humanes. A continuació, una petita mostra d'aquestes *Contalles del Port*:

"[...] el Port mateix, amb els seus boscos de pi rojal, els seus carascars atapeïts, les seves fonts generoses, les seves coves arcerades, les seves ufanoses savines, la seva fauna tan diversa, les rutes i els camins antiquíssims que serpentejen per fondalades i crestalls, i un bé de Déu de riqueses que no acabariem mai d'explicar, el que ha propiciat que els homes, des de l'època prehistòrica, l'hagin convertit en un habitat habitual, proper i relativament humanitzat, i que hi hagin deixat testimoni tant en l'aspecte material com en el toponímic, geogràfic, antropològic (llegendes, costums, tradicions, dites, cançons." (Pellicer, 1999: p. 5)

A la contraportada de la mateixa obra, *Contalles del Port*, hi ha el fragment següent:

"Eren temps de figues seques i de rostoll; eren temps de farinetes amb cansalada i de rosegons de pa; de burro i de sàrria; de serves i de codonys; d'avarques i de bastó de savina; de masos, de fonts fèrtils i de pous amargenats; de bancals i màrgens arrengrerats;

de suor amarada de pluja i de neus permanents; de ramats, de llet endolcida i de boscos nets; de nits de contes, de brasa i de foc manyac; de mans clivellades i cares agostades; de criatures despullades per les eres i de gossos llebrers; de pous de pegaquitrà, de calç, i de carboneres; de pins plagats d'esquirols, del vol de l'aufrany i del trencalòs; eren temps de les plantes remeieres, del tupí i del cànter; de lluita per la supervivència, de disputes i de recances; eren temps dels hòmens i les dones del Port, i de la saviesa amb què cada albada els il·luminava." (Pellicer, 1999: contraportada)

També cal destacar les descripcions que es fan dels paisatges del Port en les diverses guies de senderisme que s'han publicat al llarg dels darrers trenta anys, com ara: *Guia itinerària del Port* (Brull i Brull, 1972), *El Port. 40 rutes de senderisme* (Tirón et al., 1998) o *Miscel·lània del Port* (Solà i Solà, 1989), entre d'altres.

Pel que fa a la representació pictòrica del Port, l'artista més reconegut és Pablo Picasso, que va fer una primera estada a Horta de Sant Joan entre 1898 i 1899. El seu amic Manuel Pallarès explicava que, un matí, a l'alba, sortiren cap al Port per buscar un indret adient on instal·lar-se i treballar. Picasso, durant aquells dies, va gaudir de la natura del Port i va conèixer les persones que hi vivien. En aquest ambient, Picasso hi va trobar molts estímuls i va realitzar tota una sèrie d'obres inspirant-se en les formes del paisatge. Durant aquest període, considerat d'aprenentatge, destaquen les obres següents relacionades amb el Port: *Mul*, *Cabres salvatges*, *La cova*, *Cabres i altres croquis*, *Pastoret i altres croquis*, *El Mas de Quiquet*, *Pastor festejant una pastora (1) i (5)*, *Llenyataire*.

A part de Picasso, el Port ha estat font d'inspiració per a altres artistes, com ara Francesc Gimeno (Tortosa, 1858-1927), que, fidel a la realitat, pintà diverses obres inspirades en el Port, com *mont Caro* o *Camí del Port*.

Per la seva banda, l'artista xertolí Pere Falcó (Xerta, 1932), després de fer carrera acadèmica a la Reial Acadèmia Catalana de Belles

Camí del Port, de Francesc Gimeno. Col·lecció particular

Arts de Sant Jordi, a Barcelona, va representar els paisatges i els elements que els protagonitzen de manera abstracta.

L'any 2007, el fotògraf Mariano Cebolla, amb textos de Silvestre Hernández, va publicar *Els Ports de Beseit* (Cebolla, Hernández, 2007), una obra amb més de cent fotografies que permeten contemplar els diversos paisatges actuals del Port.

Valors en el paisatge

Els valors ecològics d'aquest paisatge són evidents, ja que pràcticament la totalitat de la superfície d'aquesta unitat es troba inclosa dintre l'Espai d'Interès Natural (EIN) el Port, l'extensió del qual és de 36.636,8 ha. També hi ha una petita superfície al nord de la unitat (6,2 ha) que forma part de l'EIN Aligars-Serra Fulletera, així com 22,3 ha pertanyents a l'EIN Barrancs de Sant Antoni-Lloret-la Galera. A més d'aquest nivell de protecció, prop del 87% del Port està catalogat com a espai natural de protecció especial (ENPE) sota dues figures de protecció diferents: 34.103,2 ha han estat declarades Parc Natural del Port, i 867 ha són Reserva Natural Parcial de les Fagedes del Port. Totes aquestes figures de protecció posen en relleu la gran quantitat de valors ecològics d'aquest paisatge.

En referència a l'espai i la gestió forestal cal remarcar que més del 50% del Port corresponen a CUP (forests gestionades pel Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació i Medi Natural).

A aquests valors cal afegir-hi el fet que en el massís del Port hi ha una petita zona humida d'interès ecològic, l'anomenat ullal o prat d'en Rubera, ubicat prop del naixement del riu Matarranya. Es tracta d'una zona d'interès hidrològic notable, pel fet de ser d'origen càrstic, tot i que ha estat lleugerament adaptada com a bassa per al bestiar. Aquest ullal es troba ubicat a l'interior de l'EIN el Port.

La gran quantitat de biòtops que es troben al Port permeten l'establiment d'una fauna rica i variada. L'animal més espectacular per les seves dimensions i nombre d'exemplars és la cabra salvatge, espècie endèmica de la península Ibèrica. Altres mamífers protegits són el gat serval i la llúdriga. També són molt importants les espècies de rèptils i d'amfibis, que ens indiquen que existeixen llocs humits i punts d'aigua suficients per poder subsistir, un fet destacable enmig d'un clima essencialment mediterrani.

Des del punt de vista geològic, s'hi distingeixen la geozona mont Caro, caracteritzada per la notable importància de les estructures tectòniques i dels materials, sobretot carbonàtics, que la componen, facetes que li confereixen un relleu abrupte, i la de les discordances sintectòniques de les Roques d'en Benet, ubicades als contraforts més septentrionals del massís, entre el riu Canaletes i el riu dels Estrets, i interessants, entre altres factors, perquè hi afloren uns conglomerats que constitueixen un dels pocs exemples geològics de Catalunya de dipòsits al·luvials sedimentats en una vall encaixada en el marge d'una conca continental.

Pel que fa als valors històrics del Port, cal destacar les pintures rupestres de cova Pintada a Alfara de Carles, i altres restes a la cova del Vidre i la cova de l'Hospital, a Roquetes. Un altre element paisatgístic encara visible amb valor històric és el castell de Carles, ubicat a uns sis quilòmetres de l'actual nucli de població Alfara de Carles.

El Port té nombrosos exemplars d'arbres monumentals amb evidents valors històrics. De tota manera, la majoria d'arbres del Port tenen menys de dos-cents anys a causa de l'intens aprofitament de la zona segles enrere. Alguns d'ells estan inclosos en el Catàleg d'arbres monumentals de la Generalitat de Catalunya i són molt valorats entre la gent del territori.

A continuació se citen ordenats de nord a sud.

—Teix d'Engrilló (*Taxus baccata*), ubicat al tossal d'Engrilló, es troba dintre del municipi de Prat de Comte i és propietat de l'Ajuntament. Té una alçària de 9,5 m i un perímetre de 4,5 m.

—Pi del Perillo (*Pinus halepensis*), ubicat a les tosses de Vences, a Alfara de Carles. Té una alçària de 9 m i un perímetre de 4,6 m. És de propietat privada.

—Pins del Coll del Fenassar (*Pinus nigra* subsp. *salzmannii*), amb una alçària de 24 m i un perímetre de 4,32 m. Es localitza a la serra de l'Espina, a Horta de Sant Joan, l'Ajuntament del qual n'és el propietari.

—Roures dels Ullals (*Quercus faginea* subsp. *faginea*), de 22,5 m d'alçada i 3,23 m de perímetre. Es troben molt a prop de l'ermita de Santa Llúcia, a Alfara de Carles, i són de propietat privada.

—Lo Pimpoll (*Pinus nigra* subsp. *Salzmannii*), de 31 m d'alçada i 3,15 m de perímetre. Molt a prop d'aquest es troba Lo Pi Ramut, de la mateixa espècie que l'esmentat, amb una alçària de 22 m i un perímetre de 3,15 m. Tots dos pertanyen al municipi d'Arnes i l'Ajuntament n'és el propietari.

—Teixos de l'Enclusa I i II (*Taxus baccata*), ubicats entre la mola de Lino i les Moletes de Venanci, prop de la mola de Catí, dins del terme municipal d'Alfara de Carles.

—Teixos del Marturi (*Taxus baccata*), de 7 m d'alçada i 5,82 m de perímetre. Es troben dintre del municipi de Roquetes i són propietat de la Generalitat de Catalunya.

—Pare Faig o faig del Retaule (*Fagus sylvatica*), amb 25 m d'alçada i 4 m de perímetre. Es troba ubicat dintre de la Reserva Natural de les Fagedes, al terme de la Sénia, i és de propietat privada.

—Pi Gros o pi del Retaule (*Pinus nigra* subsp. *salzmannii*), de 31,5 m d'alçada i 4,6 m de perímetre, situat dintre de la Reserva Natural de les Fagedes, pertanyent al municipi de la Sénia i de propietat privada.

—Carrasca Grossa de les Vallcaneres (*Quercus ilex*), amb una alçada de 16,5 m i un perímetre de 2,25 m, pertanyent a la Sénia,

de propietat privada i protegit, a més, sota la figura de la Reserva Natural de les Fagedes.

—Teix de la Coscollosa (*Taxus baccata*), amb 14,5 m d'alçària i 4,38 m de perímetre, ubicat dins els límits municipals de la Sénia i propietat de la Generalitat de Catalunya.

Les restes de marges són vestigis d'un paisatge lligat a l'expansió agrícola dels segles XVIII i XIX a tot el massís. D'aquest paisatge històric, encara recordat per la gent més gran del territori, queden moltes construccions de pedra seca, com ara barraques, pous, forns de calç, carboneres, i, sobretot, marges. Moltes zones del Port es coneixen pels nombrosos masos i casetes que es van construir en el seu moment, que avui es troben en diferents graus de conservació. Entre els més emblemàtics destaca el mas de Quiquet, a Horta de Sant Joan, vinculat a l'estada de Picasso al Port. Just a l'exterior d'aquest mas hi ha una carbonera, utilitzada per obtenir carbó de carrasca, i també hi ha reconstruït un clot de pega, destinat a l'extracció de pega dels pins. Elements com aquests es poden trobar repartits per tot l'espai i mostren la intensa activitat que hi havia al Port: el pou de la Neu, a Arnes; el conjunt de masos de les Casetes Velles, al Mas de Barberans; o els masos aïllats com el mas de Terranyes, el mas Blanc, el mas de Pau, el mas d'en Maraco, el mas de Morera i el mas d'en Serreta.

El Port és ple de camins i senders, alguns vinculats a l'activitat ramadera, que comuniquen els diversos masos i els diversos nuclis urbans de l'espai. Alguns d'aquests han desaparegut, com l'antic camí de carros que pujava des de la plana de Roquetes cap al Mascar, que ha quedat obsolet en haver-se construït una pista forestal asfaltada. Els usos d'aquests senders han anat canviant, ja que han passat de ser camins per on transitava la ramaderia a ser senders d'ús públic per fer-hi excursions.

Entre els valors religiosos i espirituals que acullen el Port, destaquen cinc ermites repartides en tres municipis. Al sud-oest del nucli de Paüls hi ha l'ermita de Sant Roc. Al terme d'Alfara de Carles se n'hi localitzen tres: Santa Llúcia, a les falques de la punta de la Miranda; Santa Magdalena, a la zona del Toscar, i l'ermita de Sant Julià. Finalment, molt a prop del pic del Caro, hi ha l'ermita de la Mare de Déu del Mascar, que pertany al municipi de Roquetes.

El paisatge del Port té molts valors identitaris i simbòlics dins l'imaginari paisatgístic dels habitants de totes les Terres de l'Ebre pel seu caràcter agrest i inaccessible. La seva silueta, identificable des de gairebé tot el territori ebrenc, és un referent identitari.

Com a elements simbòlics puntuals de l'orografia del massís cal anomenar el Caro (1.447 m, el pic més alt), el tossal dels Tres Reis (1.356 m, que simbolitza el lloc on es reunien els reis de Catalunya, València i Aragó, cada un dintre el seu país) i les Roques d'en Benet (1.013 m, un referent identitari per a la població d'Arnes i Horta de Sant Joan).

El Port també és símbol de refugi, com en el cas dels maquis. Així ho demostra el fet que molts guerrillers antifranquistes, després de la Guerra Civil espanyola, s'hi amaguessin durant anys per evitar

el seu encarcerament i possible execució en mans del règim franquista.

Els cirerers de Paüls també són reconeguts com un paisatge amb valor simbòlic.

Els valors socials en relació amb el paisatge són els que més han augmentat durant les darreres dècades al Port. El fet que els recursos que proporciona el Port ja no estiguin lligats a unes necessitats del dia a dia, com ara fusta per escalfar les llars o per construir teulades, carn per alimentar-se, pastures per als animals, bancals per cultivar... ha afavorit un espai amb molt poques activitats humanes però que, en canvi, s'ha convertit sobretot en un espai lúdic i social. El Port és freqüentat, sobretot, els caps de setmana i a l'estiu per visitants que hi cerquen repòs, principalment, però també activitats a l'aire lliure de tot tipus com són el senderisme, la BTT, l'espeologia o l'escalada. És la zona de les Terres de l'Ebre amb més diversitat d'usos socials. Això li ve donat per la seva topografia variada, que permet realitzar rutes de diferents graus de dificultat i distància. Hi ha empreses que es dediquen a organitzar activitats d'aventura dintre l'espai, com per exemple el barranquisme, en els barrancs de la vall Figuera, de la vall Servera, de la vall d'Uixó, de la Paridora, de Caseres, de la Vallnegra, de la Caramella, de la Gralla i dels Estrets.

Molts són els visitants que solament han transitat per l'única pista asfaltada que accedeix fins a les antenes o pic del Caro. Tot i així, cada vegada són més els aficionats a la muntanya que s'atreveixen a contactar amb aquest medi natural i paisatgístic amb gran diversitat d'ambients. Aquestes característiques han afavorit la creació de refugis de muntanya. A les zones més perifèriques, on s'accedeix amb cotxe, també hi ha moltes àrees recreatives, com la de la Franqueta, la Font Nova o la de la Fou, gairebé sempre associades a barrancs per on baixa aigua o a surgències d'aigua o fonts.

El riu dels Estrets destaca per la seva singularitat geològica i pels seus valors estètics i socials. Observatori del Paisatge

Els valors ecològics i històrics converteixen aquesta zona en un paisatge ideal per a activitats d'educació ambiental des de l'escola primària fins a la Universitat.

Les activitats relacionades amb l'ús social del Port són les que permeten augmentar actualment els valors productius del paisatge. L'explotació dels recursos naturals del Port es fa actualment com una activitat lúdica, com ara la cacera controlada o la cerca de bolets. Una altra de les activitats productives relacionades amb el paisatge que continua vigent és el de la tòfona, repartida al llarg de tot l'espai a la part més septentrional. Sigui com sigui, la història del paisatge dona a entendre un medi molt productiu tant pel que fa a la fauna com a la flora, que ha anat evolucionant en funció de les necessitats i les oportunitats del moment.

Són molts els valors estètics d'aquest espai. Les formes amb abundància de cingles i agulles com els del Montsagre, el Clot de l'Hospital, Lloret i molts d'altres, tenen un encant indiscutible. A més, el Port és la zona boscosa amb més superfície de les Terres de l'Ebre. Són boscos ben formats que gaudeixen d'algunes singularitats com les pinedes de pinassa, les fagedes, les rouredes i les teixedes. Aquesta vegetació no seria tan atractiva si no fos pel relleu que, amb tota una sèrie de barrancs encaixonats i altres que fins i tot formen cascades, configuren uns conjunts paisatgístics de bellesa extraordinària.

A més a més, aquest paisatge tan bucòlic té un afegit si és observat des de l'exterior. Els seus perfils, tant els meridionals com els septentrionals, són dels més vistos tant des dels nuclis urbans com des de les principals carreteres i tenen un innegable valor estètic en el contrast entre les roques grises i pelades de la part meridional amb les zones verdes de conreu d'olivera que s'estenen al seu peu. A aquest perfil, durant molts mesos de l'any, s'hi suma un altre element que caracteritza el paisatge de les Terres de l'Ebre: la cella. És una marca molt peculiar que manifesta l'efecte Foehn que, a l'Ebre, es tradueix en un vent molt sec, el vent de dalt o mestral.

A part dels boscos, les zones amb valors estètics més singulars són les del conreu del cirerer a Paüls, que, sobretot a l'època de floració, són un dels paisatges més bells del massís. Tot aquest paisatge agrícola augmenta les seves qualitats estètiques amb les construccions de pedra seca. D'aquestes construccions, tal com es comenta als valors històrics, n'hi ha de moltes formes i funcions, però destaquen els marges com els elements més abundants. Marges que, en els llocs on es manté actiu el cultiu, gaudeixen d'unes propietats estructuradores molt grans.

Uns altres elements amb valor històric però que també donen caràcter al Port són els masos. Alguns han estat objecte de rehabilitació, tot i estar completament deshabitats, com és el cas del mas d'en Quiquet, a Horta de Sant Joan. Construïts en pedra, normalment tenen tota una sèrie d'elements a l'exterior (porxos, pous, cisternes, paridores) que acaben de donar aquest toc d'espectacularitat.

Per acabar, cal esmentar els nuclis urbans habitats del Port: Alfara de Carles i Paüls. Són dos dels pobles amb més encant de les

terres ebrenques, tot i haver patit un despoblament notable. Construïts sobre turons, es caracteritzen per uns carrers estrets i pel fet d'assentar-se seguint les corbes de nivell.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

El Port, el principal espai muntanyós de les Terres de l'Ebre, té les millors vistes de la regió. No obstant això i atesa la dificultat d'accés, molts d'aquests punts de vista només estan reservats als qui estan disposats a fer un llarg recorregut a peu. Precisament, les excursions pels itineraris que travessen aquestes muntanyes són la millor manera de copsar moltes de les seves singularitats naturals.

El principal mirador del Port és el cim del Caro, accessible en automòbil i punt de referència per a moltes de les visites al Port. El fet que sigui el pic més alt de les Terres de l'Ebre garanteix molt bones vistes panoràmiques del conjunt de la regió, sobretot les orientades vers el sud. Des d'aquí es pot visualitzar el tram final del riu Ebre fins a la desembocadura. Vers l'interior els escenaris són més fraccionats a causa del relleu; no obstant això, s'hi poden distingir amb claredat les unitats serres de Cardó-Boix, serres Pàndols-Cavalls, serra del Tormo i bona part de l'altiplà de la Terra Alta. Les vistes arriben fins i tot a les muntanyes del Priorat i a les terres del Matarranya.

Un altre mirador important del sector meridional del Port és l'ermita de la Verge de Pallerols, dins el terme municipal de la Sénia, situat a 775 m sobre el nivell del mar i accessible en automòbil. Les vistes inclouen la part occidental del pla de la Galera, la serra de Montsià i les terres castellonenques de més enllà del riu de la Sénia.

Al sector septentrional es troba el tossal d'Engrilló, a 1.049 m sobre el nivell del mar, situat en el punt on convergeixen els límits de tres termes municipals: Prat de Comte, Paüls i Horta de Sant Joan. Les vistes permeten observar el sector oriental del Port i de les Terres de l'Ebre, que inclouen les serres de Cardó i del Boix, l'estret de Barrufemes, la cubeta de Móra i les més llunyanes terres del Priorat.

També en aquest mateix sector se situa el castell i església de Santa Maria de Paüls, situat al capdamunt del poble, a quasi 400 m, que ens permeten gaudir de les vistes del mateix poble de Paüls i de tota la vall.

Altres miradors del Port són:

- L'ermita de Sant Julià, situada al terme d'Alfara de Carles i a 510 m d'altitud, des d'on es poden observar els paisatges propers de les muntanyes del Port i especialment les conques dels barrancs de la conca de Sant Julià i el barranc del Llop. Es troba a la vora del GR-171.
- L'ermita de Sant Roc, al terme de Paüls i a 506 m d'altitud, especialment indicada per observar l'espectacularitat de les muntanyes

El cim del mont Caro, a part de ser un mirador excel·lent del Port i de bona part de les Terres de l'Ebre, també és un punt d'inici i de pas de diversos itineraris. Observatori del Paisatge

464

i els cingles propers a Paüls; també són perfectament visibles la Coscollosa i el barranc de les Fonts.

Els principals itineraris senyalitzats aptes per conèixer el conjunt de les muntanyes del Port són el GR-7 i el GR-171, senders de gran recorregut que travessen el massís longitudinalment passant per les parts més elevades.

El traçat del GR-7 coincideix amb l'antiga ruta ramadera que provenia del Port de Morella tot cercant les pastures d'estiu. És el més freqüentat de tots els itineraris del Port. Un primer tram de l'itinerari va de Fredes a Caro, i permet passar per indrets espectaculars i característics del Port com el barranc de la Fou, les Vallcaneres o la cova del Vidre. Aquest tram en ocasions passa enclotat per impressionants formacions rocoses i sovint travessa boscos, alguns dels quals contenen arbres singulars com són el faig Pare i el pi Gros. Des de la cova del Vidre es pot contemplar una excel·lent vista dels barrancs de Barretes i de Lloret dominats per panys de roca nua, un dels més reconeguts dels quals és el Pany del Migdia. El segon tram del GR-7 va de Caro a Paüls. A partir de Caro, amb les seves espectaculars vistes, l'itinerari es dirigeix en direcció nord-est vers el Maset de Castillo; aquí el camí passa per impressionants boscos i carenes amb vistes excel·lents, i per l'ermita de Sant Roc, mirador esmentat anteriorment, i finalitza al poble de Paüls, nucli característic de la regió encimbellat en un cingle.

El GR-171 és una variant de l'anterior que passa pel sector d'Alfara de Carles en direcció a Paüls i Prat de Comte. Els indrets que destaquen d'aquest itinerari són el Toscar, impressionant font

amb acumulacions de pedra tosca molt freqüentada, el castell de Carles i el coll d'Alfara-Paüls, des d'on es pot gaudir d'excel·lents vistes del Port i del Caro. En dies clars la panoràmica del delta de l'Ebre és impressionant.

El Port té una gran tradició excursionista. Hi ha molts itineraris que, sense tenir tanta visibilitat com els anteriors, apropen indrets i racons que permeten percebre la gran riquesa natural d'aquestes muntanyes sovint qualificades com a desconegudes. Entre aquests itineraris cal destacar-ne els següents:

- El GR-8, un itinerari que comunica les serralades ibèriques de Terol amb el sector del Matarranya.
- El camí de la Vall, que entra al massís pel barranc de la Galera i permet fer curtes visites a racons espectaculars com la cova d'en Marc, el racó dels Capellans i el Forat de la Vella.

Possible evolució del paisatge

Si es continua amb les mateixes tendències socioeconòmiques, es preveu que el paisatge del Port, igual que el de les serres veïnes de Pàndols i de Cavalls, no tingui uns canvis significatius. El condicionant natural és el que pot fer variar més el paisatge i, en aquest sentit, el foc és un dels elements que cal considerar. Segons les dinàmiques més recents, durant els últims decennis, i a causa d'un augment de la prevenció, els incendis han estat molt controlats. Si

els incendis es continuen controlant amb l'efectivitat dels darrers anys, és probable que moltes zones on la vegetació no està tan constituïda —sector meridional— es vagin regenerant els boscos i se'n vagin formant de més estructurats.

La recuperació, la restauració i el manteniment del patrimoni històric, agrícola i ramader sembla un dels principals eixos d'actuació en la gestió del Port per part del Parc Natural. Això significa que en un futur pròxim s'intentaran recuperar els valors de molts dels elements que havien quedat obsolets o degradats, com per exemple les basses, alguns elements de pedra seca i les fonts. Aquest fet augmentarà els atractius paisatgístics de l'espai.

Pel que fa a l'evolució dels pocs espais urbans, a les zones residencials del Toscar i el Mascar no es preveuen creixements. Els nuclis urbans d'Alfara de Carles i Paüls no preveuen grans canvis paisatgístics en el seu planejament. Tot i això, arran de l'augment de residents en període de vacances, pot aparèixer alguna construcció nova, que probablement serà de segona residència i seguirà l'esquema dels últims creixements: habitatge aïllat en un parcel·lari més ample i regular, seguint sempre les corbes de nivell.

Amb la constitució del Parc Natural l'any 2001 els visitants del Port han anat augmentant. Actualment ja no solament és la gent del territori la que gaudeix del paisatge del massís, sinó que cada cop és més conegut arreu. S'espera que el nombre de visites vagi a més, any a any, a mesura que es faci difusió de tots els seus valors. Si es va treballant en aquest sentit, el paisatge del Port i els seus pobles serà molt més apreciat en un futur pròxim per part de la resta de la societat catalana.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- Pèrdua de l'heterogeneïtat paisatgística com a conseqüència de la disminució dels usos agrícoles, ramaders i forestals en l'espai.
- Degradació d'algunes construccions associades al medi rural com masos, pous de neu, forns de calç, etc., elements que han perdut la seva funcionalitat pels canvis socials que han succeït durant els darrers cinquanta anys.
- Presència d'algunes naus o granges poc integrades al voltant del nucli urbà d'Alfara de Carles.

Amenaces

- El continu augment de la massa forestal al massís pot augmentar la intensitat dels incendis forestals en aquestes zones d'elevat risc.
- L'augment de visitants, alguns poc respectuosos amb el medi, pot generar alguns impactes puntuals, principalment l'erosió d'alguns camins provocada pels vehicles 4x4 o els quads i la concentració de deixalles en determinats indrets.

Fortaleses

- L'existència d'una gran quantitat de senders i camins amb elevat valor social i molt utilitzats per practicar-hi esports de muntanya com l'excursionisme i la BTT. A aquesta xarxa de senders i pistes se sumen altres elements com els refugis, les àrees de lleure, les zones d'escalada i de barranquisme, etc.
- El fet de ser un espai de difícil accés ha permès que no hi hagi ni es prevegin grans transformacions urbanístiques.
- L'elevat valor identitari, en especial pel que fa a formes vistes des de dintre (per exemple, el coll de Lloret) i des de fora (per exemple, al castell de la Suda).
- Un patrimoni geològic en part reconegut, com la geozona del mont Caro, amb punts especialment destacables com ara el castell de l'Airosa, el barranc del Carrer Ample, el clot de l'Hospital, la cova dels Adells, el racó dels Capellans o els Estrets d'Arnes.
- Un patrimoni històric i rural lligat tant a l'agricultura (marges, masos, etc.) com a la ramaderia (paridores, basses, pous, etc.), amb gran quantitat d'elements que encara conserven les formes originals i que evocuen els antics costums d'aprofitament de recursos naturals del massís.
- Una flora i una vegetació molt rica i variada amb més de mil espècies gràcies a una posició estratègica entre les muntanyes ibèriques i les catalanes. Les diferències altitudinals originen uns canvis de vegetació amb espècies molt diversificades d'elevat valor geobotànic.
- Una fauna que inclou espècies endèmiques i rares, en certs casos fàcilment visibles com la cabra salvatge i les grans rapinyaires.
- Un entorn i un paisatge privilegiat, com ho demostren la gran quantitat d'usos socials que s'hi donen. El parc natural, creat al 2001, està treballant per tal de regular i gestionar aquests usos de manera que siguin compatibles amb la resta de valors que inclou i ofereix el territori.
- Un dels conjunts de nucli urbà i dels voltants immediats més valorat de les Terres de l'Ebre, el poble de Paüls, que, juntament amb les valls conreades i les muntanyes abruptes que l'envolten, forma una panoràmica admirable.

Oportunitats

- Abundant patrimoni rural en diferents graus de conservació que pot ser utilitzat per tal de divulgar i educar la societat en general sobre els valors històrics d'aquests elements i les funcions i usos que tenen.
- Corredor ecològic d'importància peninsular que cal mantenir, ja que connecta el sistema ibèric amb el sistema mediterrani català.
- Gran quantitat de biomassa amb possibilitats de ser extreta per produir energia. Aquest fet augmentaria la qualitat visual dels boscos i disminuiria el risc d'incendis.

- Existència d'una xarxa de camins ramaders que són elements d'ús públic per gaudir del paisatge.
- Recuperació de certs usos tradicionals com la ramaderia de cabres. Aquest fet milloraria el manteniment de senders i a partir d'aquí es podrien rehabilitar certes construccions ja obsoletes.
- La introducció del cabirol al Port pot acabar repercutint positivament en el paisatge pel fet d'habitar espais complementaris al de la cabra salvatge. A més, pot arribar a ser una espècie que regeneri l'economia local si es converteix en cinegètica.
- La realització d'inventaris de construccions rurals assumida pels ajuntaments, el parc natural o altres entitats constitueix una eina que recull i caracteritza el patrimoni. Aquesta eina serveix per prioritzar actuacions i començar-les.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

OQP 13.1

466

Un paisatge eminentment forestal i abrupte, amb valors naturals i ecològics i simbòlics i identitaris, ben preservats i gestionats

El Port està format per un massís calcari amb un relleu molt complex i abrupte, amb un vessant oriental molt escarpat i amb moltes cingleres, i amb un d'occidental en què hi ha vegetació abundant i rius que excaven gorgues profundes i espectaculars. Aquest paisatge també té un valor simbòlic reforçat per un gran nombre de llegendes de maquis.

Criteris

- Garantir la conservació de la diversitat biològica i protegir la vegetació forestal autòctona.
- Afavorir la difusió dels valors naturals i ecològics i simbòlics i identitaris d'aquesta unitat.
- Promoure activitats turístiques i recreatives de baix impacte que es basin en els valors esmentats.

Accions

- Estudiar la possibilitat de reconduir les línies elèctriques d'alta i molt alta tensió que travessen l'interior de la unitat cap a corredors d'infraestructures existents.
- Potenciar algunes de les àrees recreatives, com per exemple les de la Fou, la Vall, Lloret o Sant Roc, amb un centre d'interpretació del conjunt de valors que conté aquesta unitat de paisatge.

- Fomentar la realització, revisió i execució de plans de gestió forestal, orientats a disminuir el risc d'incendi forestal i a millorar la qualitat de les masses forestals.
- Estudiar i divulgar la riquesa florística que conté el Port i, en concret, les fagedes i els boscos de pi roig i negral.

OQP 13.2

Uns nuclis urbans amb una fesomia tradicional que ressegueixen les corbes de nivell, amb un patrimoni històric divers, restaurat i valorat, i lliure d'infraestructures o elements que en desvirtuïn la contemplació

Els dos nuclis urbans ubicats a la unitat del Port, Alfara de Carles i Paüls, es caracteritzen per unes morfologies complexes i condicionades per l'orografia. Alfara de Carles té un nucli radial amb pendent suau. Paüls, en canvi, té uns pendents més exagerats. Tots dos presenten unes edificacions amb cobertes inclinades i façanes de color terròs o emblanquinades. A part d'aquest valor estètic, també atresoren gran quantitat de valors històrics i identitaris, com el castell de Carles i el de Paüls, elements que caldria mantenir.

Criteris

- Conservar i, si escau, restaurar, els elements patrimonials dels pobles Alfara de Carles i Paüls.
- Protegir els entorns i les siluetes d'aquests nuclis per tal d'evitar que qualsevol actuació els desvirtuï.

Accions

- Realitzar un projecte per difondre i posar de manifest els valors dels elements patrimonials de Paüls i d'Alfara de Carles.
- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats, amb l'objectiu de millorar estèticament els accessos i les perifèries dels nuclis urbans, en especial, del conjunt d'equipaments agropecuaris d'Alfara de Carles.

OQP 13.3

Uns paisatges amb elements o conjunts patrimonials, com masos i camins, ben conservats, amb valors històrics, estètics i socials

Al llarg de la història, el Port ha estat un espai productiu en molts sentits. Les polítiques forestals s'encaminaven cap a la producció en diferents vessants com la fusta, la ramaderia o la caça; a mitjan segle xx aquestes activitats van començar a perdre pes, tot i que es va mantenir l'activitat cinegètica. Els masos es van despoblar i es va anar perdent el rastre de tota activitat humana, cosa que va afavorir els processos d'aforestació. Aquesta evolució paisatgística no ha fet minvar la bellesa dels seus paratges i l'afluència de visitants que volen gaudir dels valors d'aquest entorn natural, valors

reconeguts amb la declaració l'any 2001 del Parc Natural del Port. Malgrat tot, encara queden les restes d'aquests antics paisatges, que defineixen entorns amb valors històrics, estètics i d'ús social. Per tant, caldria buscar l'equilibri entre tots els valors que contenen aquests paisatges.

Criteris

- Mantenir els diversos valors paisatgístics presents en aquesta unitat, cercant un equilibri entre tots els agents socials (parc natural, ramaders, caçadors, excursionistes, etc.) que intervenen en la gestió diària d'aquest paisatge.
- Donar valor afegit als productes agrícoles i ramaders que encara perduren a través de la integració dels valors paisatgístics de la unitat, per tal de garantir-ne la viabilitat i continuïtat.

- Tractar de manera integrada els elements patrimonials (construccions de pedra seca, balmes, coves, etc.), els voltants i l'itinerari que hi dona accés.
- Vincular la restauració, la valoració i el manteniment dels elements amb valor històric i arquitectònic (masos, paridores, estables, etc.) amb un ús productiu compatible amb els seus valors paisatgístics.

Accions

- Arranjar i mantenir els senders i les pistes forestals ja existents, i potenciar diversos itineraris que afavoreixin la contemplació i el gaudi del paisatge.

14. Plana del Baix Ebre-Montsià

Comarca:

Baix Ebre i Montsià.

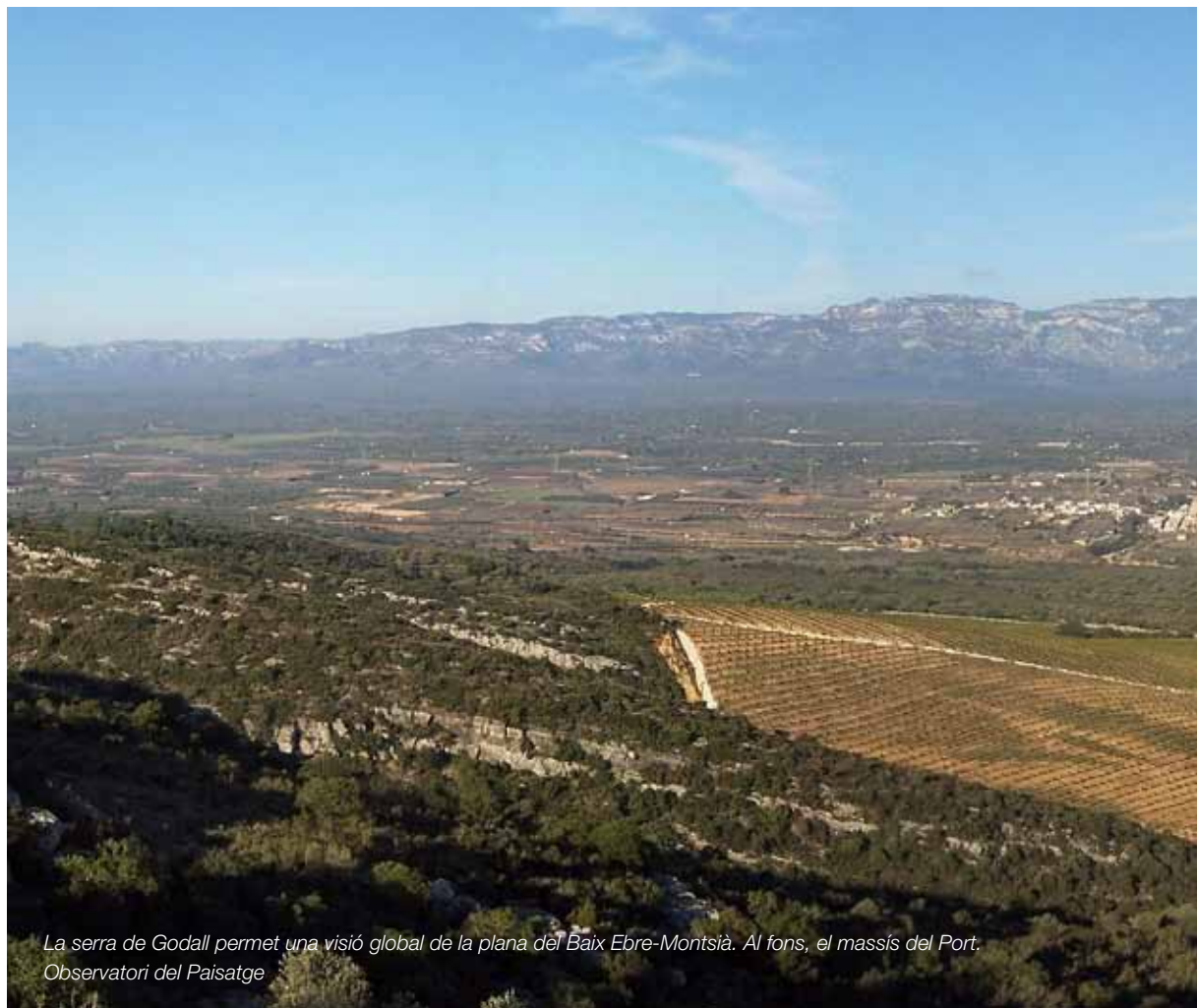
Superfície:

36.625,5 ha.

Municipis:

La unitat inclou, totalment o parcialment, els municipis següents: Roquetes, Vinallop, Masdenverge, Santa Bàrbara, Mas de Barberans, la Galera, la Sénia, Ulldecona, Godall, Amposta, Aldover, Tortosa i Xerta.

468

*La serra de Godall permet una visió global de la plana del Baix Ebre-Montsià. Al fons, el massís del Port.
Observatori del Paisatge*

469

Trets distintius

- Paisatge rural de secà ubicat just on acaba l'orografia més abrupta del vessant marítim del massís del Port. Té uns pendents suaus en direcció als principals barrancs i rieres i es caracteritza per un elevat nombre de nuclis i població.
- Planes amb uns usos del sòl agrícoles en més del 80% de la superfície. Hi predomina el conreu de l'olivera.
- L'olivera comparteix protagonisme amb altres cultius, sent el cultiu de cítrics el que més s'ha desenvolupat durant les últimes dècades.
- Presència molt important de patrimoni construït, del qual cal destacar les torres de defensa i les construccions rurals de pedra seca (marges, barraques, casetes de caça, etc.). Riquesa també de patrimoni natural, amb les oliveres, que, a part d'algunes de centenàries, conserven unes dimensions i una bellesa excepcionals.

Mirador

— Itinerari motoritzat

- 1 Eix de l'Ebre, entre Amposta i Maials
- 19 TP-3318, TP-3319, des d'Alcanar a Sant Joan del Pas
- 21 TV-3319, de la Sénia a Sant Joan del Pas
- 22 TV-3421, de la Sénia a Roquetes
- 23 TP-3311, T-331, de la Sénia a Vinallop
- 24 Carretera de Caro
- 26 TV-3541, de Xerta a Paüls

— Itinerari no motoritzat

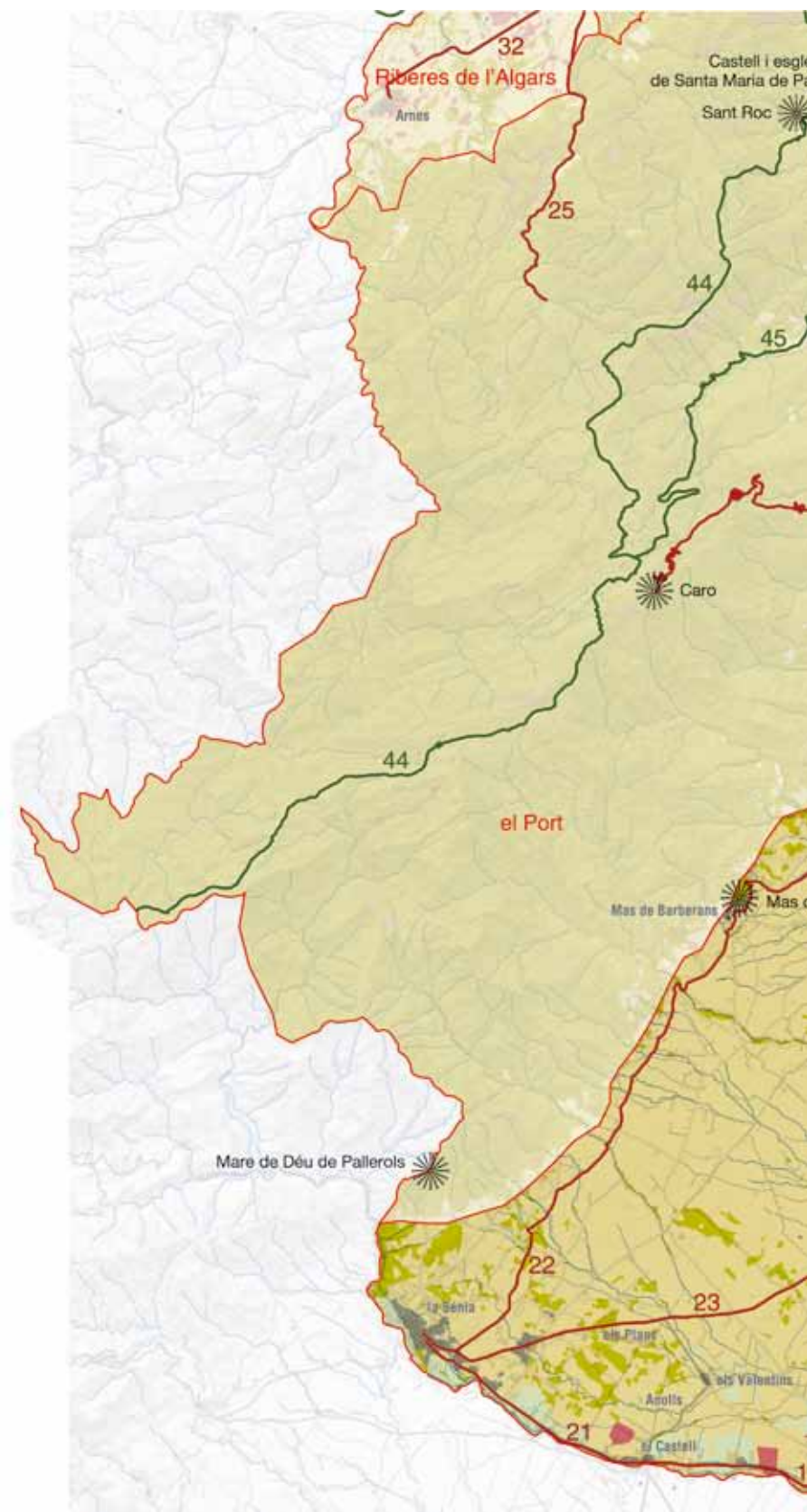
- 39 Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre
- 40 Camí de Sant Jaume de l'Ebre
- 41 Via Augusta
- 46 GR-99

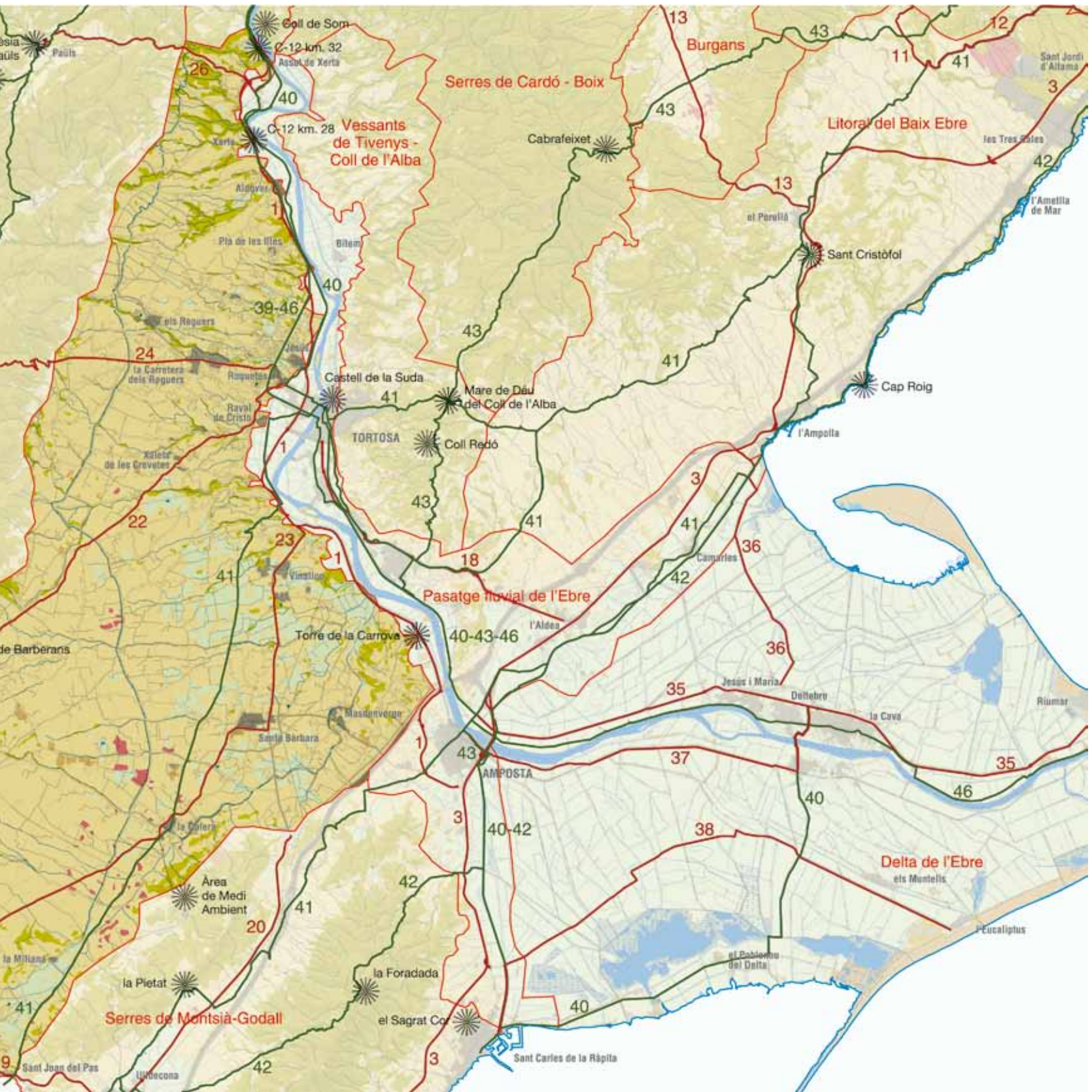
470

Escala 1:170 000

0 5 10 km

Elements naturals que constitueixen el paisatge

La plana del Baix Ebre-Montsià es caracteritza per un terreny molt ampli i gairebé pla que s'estén, amb pendent suau, des dels peus del massís del Port, a una cota aproximada de 300 m, fins a les terrasses fluvials del riu Ebre, a uns 10 m d'alçada sobre el nivell del mar. Aquesta topografia ha facilitat tots els usos del sòl que s'hi donen i, en especial, l'agricultura de secà, amb el conreu de l'olivera com a dominant en tota la superfície d'aquesta unitat.

La superfície de la plana del Baix Ebre-Montsià forma part, majoritàriament, de la conca de l'Ebre, excepte una petita franja del sud que pertany a la conca del riu de la Sénia. La plana és travessada de nord a sud pel canal del Xerta-Sénia, infraestructura en procés de recuperació per la qual no circula aigua. A l'alçada del Raval de Jesús hi ha la séquia dels Reguers.

És un territori amb nombrosos barrancs, la major part dels quals tenen les capçaleres al Port i desguassen, directament o indirectament, a l'Ebre. En menor nombre hi ha els barrancs nascuts a la serra de Godall que desguassen a la rambla del Toll Roig o de la Galera. La rambla del Toll Roig està constituïda per aportacions de petits barrancs, i en el municipi de la Galera conflueix amb el barranc de la Galera i passa a anomenar-se rambla de la Galera, la qual, finalment, enriqueix el cabal de l'Ebre a l'alçada de Campredó. Un altre barranc amb certa rellevància és el barranc de Sant Antoni.

472

La xarxa hidrogràfica culmina a l'extrem sud amb el riu de la Sénia, que fa de límit geogràfic de la plana del Baix Ebre-Montsià i constitueix la frontera entre Catalunya i el País Valencià.

El clima és mediterrani sec subhúmit, amb una temperatura mitjana anual compresa entre 16-17 °C i una humitat relativa del 65-70 %. Les màximes pluviomètriques es registren en les estacions de primavera i tardor, i l'època estival és la més seca de tot l'any. El vent predominant és bàsicament de component nord-oest o mestral que, quan bufa, generalment ho fa en ràfegues de vent sec i càlid i amb intensitat entre moderada i forta, canalitzades pels barrancs del Port.

El barranc de Sant Antoni és un dels més destacats dels que creuen la plana. A la imatge també es pot observar el canal Xerta-Sénia. ICC

El relleu planer i la poca disponibilitat d'aigua de la xarxa hidrogràfica són elements clau en la constitució de la vegetació. Encara queda algun vestigi de la vegetació potencial a les lleres dels barrancs i als termes municipals d'Uldecona i la Sénia format per màquies i garrigues amb margalló (*Chamaerops humilis*), llentiscle (*Pistacea lentiscus*) i ullastre (*Olea europaea* var. *sylvestris*), però pràcticament el 82% de la plana del Baix Ebre-Montsià es troba coberta per conreus agrícoles, on predominen els fruiters de secà, ja siguin oliveres (*Olea europaea*), ametllers (*Prunus dulcis*) o garrofers (*Ceratonia siliqua*), seguits dels cítrics.

Evolució històrica del paisatge

L'expansió de l'olivera al llarg del segle xx ha generat un paisatge en què aquest conreu és absolutament predominant a les terres de secà. Es podria creure que fa molts segles que perdura aquest paisatge rural amb una agricultura sustentada principalment pel monoconreu de l'olivera, garrofers, cereals, vinya i horta, aquesta última localitzada a l'àrea d'influència del riu de la Sénia i de l'Ebre, però, en realitat, el paisatge de la plana del Baix Ebre-Montsià té una intensa evolució històrica.

La primera eclosió poblacional va tenir lloc en el període iber, amb els ilerconvons, els quals van fixar un nou tipus d'ocupació i d'explotació de territori. Algunes restes d'aquest període són el poblat del Tossal i de la Valleta (Aldover) i la necròpoli d'incineració a la zona de Mianes (Santa Bàrbara).

De l'època romana destaca la Via Augusta, que travessa tota la unitat de sud a nord, i també la base del pont de la Galera i alguna vil·la (conjunt d'edificacions enmig d'una explotació agrícola i ramadera) com la de Masdenverge.

L'època andalusina, del segle viii fins al xii, deixà més vestigis i un nou model agrícola. Xerta és un d'aquest poblaments. Sembla que tot el desenvolupament agrícola d'aquest municipi es va veure potenciat pels sistemes de regadiu d'aquesta època, la qual deixà un degoteig de noves formes culturals relacionades amb l'aprofitament de l'aigua. L'entramat de carrers estrets i tortuosos, alguns sense sortida, al voltant del carrer Major del nucli antic de la Sénia, és un altre llegat del passat islàmic.

Durant el segle xii i fins al principi del xiii existia una dualitat entre les dues ribes de la ciutat de Tortosa pel que fa als aprofitaments agrícoles. El nord es caracteritzava per la diversitat i el sud per la uniformitat. La distribució dels principals conreus eren els cereals, la vinya, l'horta i l'arboricultura (figueres i oliveres).

Del segle xiii fins al xvi, que correspon a l'estil gòtic, es van construir la torre de la Galera, amb una funció defensiva associada al camí reial de Tortosa a València, la casa Abadia de la Sénia i molts molins d'oli o de farina al voltant del riu de la Sénia. En aquesta època van arribar nous pobladors procedents de les terres lleidatanes i van constituir nous pobles com el del llogaret del Carrascal, al Mas de Barberans, i la Miliana, a Uldecona.

En aquest període s'establiren els Costums de Tortosa, que van protegir i fomentar el conreu de la terra, ja que afirmaven el dret de propietat i autoritzaven a ampliar les terres de conreu en detriment dels erms circumdants.

La ramaderia hi va arribar a tenir importància a partir de la segona meitat del segle XIII, amb la constitució del lligallo o camí ramader.

Durant el segle XVI, l'escriptor tortosí Cristòfol Despuig (Tortosa, 1510-1574?) esmentà diferents cultius i productes derivats, entre els quals es troben el blat, l'ordi, l'oli, clarets, figueres, lli, cànem i espart. A Xerta i en algun punt davant de Tortosa s'hi feia sucre de canya. També hi havia constància d'un seder, la qual cosa fa pensar en plantacions de moreres. A les terres de garriga o secà, les oliveres, els garrofers i la vinya ocupaven totes les superfícies conreades.

En aquest període, l'agricultura s'expandí fins a llocs insospitats, però és en l'època moderna, del segle XVI fins al XX, quan es marca la gran rompuda del territori i la transformació agrícola. En una descripció del segle XVI s'especifica que entre Tortosa i la Galera hi ha vinyes, les quals continuen cap a Ulldecona. El segle XVII també deixa narracions sobre el territori que especifiquen que hi havia una agricultura amb horts i arbres fruiters al regadiu, i oliverars, vinyes, figueres i, prop del mar, garrofers, a les terres de secà. Així mateix, altres escrits diuen que la gran riquesa de la regió de Tortosa era el conreu de morera i la cria de cucs de seda. Altres també esmenten cultius de tarongers i llimoners a Xerta.

L'agricultura de començament del segle XVIII es modificà al llarg dels segles XVIII i XIX per la pressió d'una població en augment. Amb relació al desboscament i la rompuda del territori se sap que, fins al segle XVI, els boscos cobrien encara molts indrets de la plana. És en el segle XIX i XX quan es produeix la rompuda principal. S'apartà la crosta calcària d'aquestes terres, poc apta per conrear, i es va fer servir per construir els marges, les barraques, etc., de pedra seca. Això va permetre als nous pagesos plantar i sembrar, alhora que es construïa el sistema de marges o terrasses per subjectar la terra.

En el segle XVIII es van construir grans masos, com els de Santa Bàrbara, els quals són els indicis de la colonització de part de la plana i els que posteriorment han constituït el municipi. Així mateix, en aquest segle es produí la gran expansió de l'olivera. Al segle XVIII Roquetes estava format per un conjunt de cases conegudes per les casetes d'en Ortiz (comensal de la Seu), enmig d'un bosc d'oliveres.

El garrofer té un paper econòmic fonamental als segles XVIII i XIX, quan va vinculat a l'increment de transport terrestre, ja que les cavalleries s'havien d'alimentar. No obstant això, el garrofer no s'expandirà com a conreu, sinó que únicament es va plantar com a aliment i refugi de matxos i rucs.

L'agricultura del segle XIX continuava sent com la del XVIII, encara en bona part d'autoprovèiment. Les produccions eren principalment de cereals, d'olivera, a la qual anava associada el garrofer i la vinya, i de llegums. Tanmateix, el segle XIX deixà la construcció del canal

Nucli urbà de la Galera des de la torre homònima. Observatori del Paisatge

de la dreta de l'Ebre, el qual va permetre ampliar notablement el regadiu de Xerta, Roquetes, Amposta i Tortosa.

Durant el segle XX, les superfícies cultivades augmentaren significativament al llarg dels primers seixanta anys. Mentre que conreus com la vinya, el garrofer i el cereal van veure minvar la superfície fins a desaparèixer en molts llocs, l'olivera i el regadiu van créixer.

Des de la dècada de 1960 fins a l'actualitat, la plantació de cítrics ha transformat la plana a Santa Bàrbara, la Galera, Roquetes, Tortosa, Aldover i Xerta.

Durant el segle XX es va construir el canal Xerta-Sènia, que creua tota la plana de nord a sud. Aquest canal va ser projectat per dur aigua a Castelló, però mai no va funcionar. Actualment aquest canal s'està recuperant.

Pel que fa a l'evolució històrica del paisatge urbà, a partir de la segona meitat de segle XX els nuclis urbans més petits han mantingut les formes i dimensions tradicionals. Les zones que han patit més transformacions són les pròximes a Roquetes i a l'actual entitat municipal descentralitzada de Jesús, on comencen a aparèixer moltes edificacions escampades pel sòl no urbanitzable que, en diversos casos, s'acaben convertint en urbanitzacions. En concret, hi ha els casos de Mirambó, les Crevetes, los Pilans i el Terrapico, a Roquetes, i el Canalet, a Jesús. Pel que fa al creixement de sòl industrial cal destacar el que ocupen les naus de venda de mobles a la perifèria de la Sènia.

Quant a l'edificació tradicional disseminada, principalment masos, aquests edificis han anat abandonant-se al llarg de les últimes dècades, paral·lelament a la desaparició d'un sistema de vida ancestral.

Organització i dinàmica actual del paisatge

La composició paisatgística del paisatge a les extenses planes interiors ubicades entre el Port, el riu Ebre i la serra de Godall, així com la seva dinàmica, està fortament constituïda per una matriu agrícola on, majoritàriament, hi ha conreus d'oliveres. Aquest conreu ocupa més de la meitat del territori, ja que es compleixen dos dels factors necessaris per establir-lo a la plana: fàcil mecanització i poca disponibilitat d'aigua. Els camps de cereals, de farratges, d'horta, de fruita dolça, d'ametllers i de cítrics ocupen el 82% del sòl total de la unitat. Els cítrics s'han anat introduint a les zones on s'ha desenvolupat una gran xarxa de pous i on, suposadament, el perill de gelada és menor; principalment al sud-est de la plana i al centre de la unitat, tot alternant-se amb els conreus de secà més estables.

El paisatge de la plana del Baix Ebre-Montsià és, en gran part, pla. La seva orografia el fa altament vulnerable a ser vist des de qual-sevol punt més alt. Les planes s'han de considerar, doncs, espais visualment fràgils als canvis paisatgístics que hi pugui haver. Puntualment, des del nucli de la Galera cap al sud, paral·lelament a la serra de Godall, i també a la rodalia del nucli urbà de la Sénia, hi ha un tram on dominen els fruterars de regadiu: conreus de pomeres, presseguers i pereres.

474

Durant les darreres dècades el sector agrícola ha patit algunes transformacions. A l'extrem nord s'ha produït un procés acusat d'abandonament dels cultius de secà, cosa que ha donat lloc a l'aparició de pi blanc en grans extensions, juntament amb altres espècies com el romaní, la farigola i el llentiscle, una substitució que fa augmentar el risc d'incendis. També repercuteix en el pro-

cés d'abandonament de masos i casetes amb tipologia integrada al territori i lligada a les activitats agrícoles.

Els espais més inaccessibles i amb una orografia més difícil de mecanitzar es troben també en un procés d'abandonament greu i accelerat. Un altre dels signes que evidencien aquesta tendència és el deteriorament del patrimoni de pedra seca, per la falta de manteniment. Tots aquests signes d'abandó es repeteixen, però amb menys intensitat, a l'extrem sud-occidental de la unitat. En canvi, a l'esquerra del canal, les dinàmiques de transformació del paisatge han estat de canvi d'ús agrícola, però han fet desaparèixer gairebé tots els elements que caracteritzaven el paisatge tradicional.

Històricament, la distribució de conreus de regadiu i de secà es regien per una clara polarització. Els conreus de secà s'ubicaven fora de la influència dels rius de la Sénia i Ebre. Per contra, els de regadiu s'ubicaven a les terrasses de l'Ebre i a l'àrea d'influència del riu de la Sénia, on la població hi tenia més bon accés i disponibilitat d'aigua. Aquest fet, actualment, i gràcies a l'excavació de pous, s'ha vist reduït amb la introducció dels cítrics a la zona central de la plana, i ha quedat palès en la mida de les parcel·les, les quals són més petites a les zones típiques d'horta, és a dir, a les àrees d'influència dels rius i dels municipis.

Així mateix, les parcel·les es distribueixen amb bancals limitats per murs de pedra seca en altituds baixes o mitjanes i pendents menors al 30%. Tampoc s'ha d'oblidar la retícula formada pels lligallos, com en el cas del terme municipal de la Sénia, on es percep una clara segregació del sòl agrícola a causa d'aquesta trama.

El sòl forestal, minoritari en aquest paisatge, amb un 10%, es distribueix per zones baixes i mitjanes, entre 0 i 250 m, amb pendents menors al 30%. La ubicació d'aquests boscos la determinen, prin-

Parc fotovoltaic al barri dels Valentins, al municipi d'Ulldecona. Observatori del Paisatge

cipalment, els barrancs que des del Port baixen cap als rius Ebre i de la Sénia. No obstant això, a la zona sud entre el riu de la Sénia i la Miliana, amb altituds mitjanes a l'oest i baixes a l'est, el terreny forestal es troba fragmentat en multitud de clapes.

En aquest paisatge, les activitats extractives són força impactants, ja que són vistes des de molts punts ubicats per sobre de la plana. Majoritàriament, el recurs explotat és la grava, l'extracció de la qual provoca grans alteracions topogràfiques. Amb relació a la intensificació del conreu, aquesta s'ha efectuat gràcies a l'extracció d'aigua del subsòl a partir de pous.

El relleu planer ha afavorit l'establiment de molts nuclis i casetes. Així, a la plana del Baix Ebre-Montsià hi ha set nuclis urbans estrictes: Aldover, Roquetes, Santa Bàrbara, Masdenverge, la Galera, la Sénia i Mas de Barberans. A més, hi ha els barris del Castell, el de Sant Joan del Pas, els Valentins i la Miliana, que pertanyen a Ulldecona; també hi ha l'entitat municipal descentralitzada de Jesús i el disseminat del Canalet; els Reguers i disseminats, i Vinallop i disseminats. Aquests últims pertanyen al terme municipal de Tortosa. Tots set municipis i els barris i disseminats esmentats sumen, aproximadament, 26.500 habitants i fan que el percentatge de sòl urbanitzat sigui superior al de la mitjana de les Terres de l'Ebre. La gran majoria de nuclis s'han desenvolupat a partir d'un camí que, antigament, unia diverses poblacions. Així, Aldover, Santa Bàrbara, Masdenverge i la Galera estan estructurats a banda i banda d'un carrer central, antigament camí.

La majoria de les vies de comunicació són carreteres estretes, construïdes al mateix nivell de la plana, i amb uns nusos d'enllaç entre elles molt simples. Les infraestructures més importants són les que uneixen Santa Bàrbara amb Tortosa (T-331) i amb Amposta (T-350), la Sénia amb Ulldecona (TV-3319) i amb Santa Bàrbara (TP-3311) i l'eix de l'Ebre (C-12). Els vestigis de l'antic traçat de la via fèrria, entre Freginals i Tortosa, és una altra infraestructura de comunicació que ha solcat el territori, igual que el canal de rec Xerta-Sénia, que creua la unitat de nord a sud i que duu associades algunes basses de reg de grans dimensions situades al sector nord de la unitat. Per altra banda, cal tenir en compte la planificació del traçat de l'autovia A-7, ja que una infraestructura d'aquestes característiques podria traduir-se en un gran impacte visual per a la plana i un risc de pèrdua de l'harmonia donada pel conreu de l'olivera.

L'aparició de sòl industrial es registra, sobretot, al terme municipal de la Sénia. Les noves naus industrials, sumades a les ja existents, proporcionen una estampa nova allí on hi havia oliveres o espais amb garric. A la dreta del barranc de Lledó, al costat de la carretera que va de Vinallop a Santa Bàrbara, també hi ha sòl industrial de nova construcció. A aquesta superfície se li ha de sumar la del pla de les Illes i la pròxima a la torre de Prior, amb una superfície aproximada de 50 ha.

Al llarg dels darrers anys, tot i no ser un procés tan acusat com a la costa, ha crescut el parc immobiliari. En aquest espai es poden distingir dos processos: l'ampliació de nuclis urbans com el de la Sénia, Santa Bàrbara i Vinallop, i l'aparició de cases unifamiliars en

zones on, o bé ja n'hi havia, cas de les Crevetes i del Canalet, o bé són de nova creació, com és el cas dels Pilans i els Reguers.

Tot i ser una dinàmica incipient, es detecta l'aparició de parcs fotovoltaics en sòl rural. Per exemple, n'hi ha un al terme municipal d'Aldover (1 MW i 3 ha de superfície) i un altre al barri dels Valentins d'Ulldecona (2,8 MW i 5 ha). Una línia d'alta tensió també creua aquest paisatge entre Masdenverge i Santa Bàrbara i es dirigeix cap al sud-oest, cap a la Comunitat Valenciana.

Expressió artística del paisatge

Tot i l'extensió i la importància natural i agrícola de la plana del Baix Ebre-Montsià, així com la coherència del seu paisatge, no són gaires els artistes que han pres el paisatge d'aquesta unitat com a referència en la seva obra. Tot i això, per una banda, s'ha de fer un reconeixement a una nova generació, i s'ha de fer esment de les recerques i actuacions relacionades amb el paisatge de les planes d'oliveres que han fet Quico el Cèlio, el Noi i el Mut de Ferreries. El grup musical fou creat el 1992 amb l'objectiu de recuperar i difondre l'ús i el coneixement de la música popular i tradicional de les comarques del sud de Catalunya. A partir d'una resposta social i d'un públic fidel, han orientat les seves cançons cap a temàtiques relacionades amb la identitat territorial i cultural, amb les quals han donat a conèixer dins i fora del territori ebrenca uns costums i un tipus de vida. Dels seus treballs, en relació amb la plana, destaquen: *Jota de les plegadores d'olives*, *Jota espaïda del pas del vent*, *La font del moro*, *Toc de processó*, *De la Terra de l'Ebre D.O.*, *Panxampla...* (Quico el Cèlio, el Noi i el Mut de Ferreries, 1994).

Per una altra banda i en relació amb les arts visuals, cal destacar el treball del pintor, dibuixant i gravador Robert Escoda (Tortosa, 1927). El 1950 va començar a presentar la seva obra a exposicions del Cercle Artístic de Tortosa i ha realitzat fins ara nombroses mostres individuals i col·lectives. Cal destacar les pintures de les

L'olivera, de Robert Escoda. Diputació de Tarragona, Arxiu Fotogràfic Museu d'Art Modern, Alberich Fotògrafs

oliveres de la plana del Baix Ebre-Montsià, si bé tota la seva obra es caracteritza per contenir una ferma identitat amb la terra.

Valors en el paisatge

La plana del Baix Ebre-Montsià no presenta una gran quantitat de superfície protegida des del punt de vista natural i ecològic, ja que gran part del territori és agrícola. Tot i això, els valors naturals i ecològics són presents en gran part de l'espai. Hi destaquen dos espais d'interès natural (EIN): el de Secans del Montsià, que pertany a la tipologia d'espais de plana agrícola i té una extensió de 2.000 ha, i l'EIN dels Barrancs de Sant Antoni-Lloret-la Galera, de 238,8 ha de superfície. A més d'aquests dos espais, ubicats totalment dins la plana, hi ha una petita part de l'EIN Serra de Godall i de l'EIN els Ports que queden dins els límits d'aquesta plana, en concret 195,2 ha i 685,2 ha, respectivament.

Entre els espais protegits a escala autonòmica n'hi ha amb valor local, com les garrigues de la Galera, o el punt on el barranc de les Foies s'uneix amb el de la Galera, una zona on s'ha format un dels espais amb més rellevància ecològica de la plana, les foies, que es caracteritzen per ser zones baixes i argiloses on s'acumula l'aigua de manera permanent.

Pràcticament al límit entre Catalunya i la Comunitat Valenciana, tocant al riu de la Sénia, es localitza el xop del barri del Castell, al municipi d'Ulldecona, catalogat com a arbre monumental per la Generalitat de Catalunya.

476

En aquesta unitat hi ha una gran superfície d'oliveres que és considerada potencialment connectora, ja que té importància ecològica per a l'alimentació i la dispersió de l'àliga cuabarrada. A més, és l'espai més homogeni amb olivera de totes les Terres de l'Ebre, dotat de gran interès cultural, paisatgístic i ecològic. Aquesta superfície és la que resta entre el Port i el canal de Xerta-Sénia. La resta de superfície agrícola també té valor ecològic, ja que els arbres de fruita dolça, de fruita de secà, els cereals o l'horta proporcionen un paisatge amb suficients característiques naturals i ecològiques per considerar-lo important a l'hora de connectar espais com les muntanyes d'interior i el riu, o les muntanyes d'interior amb les del litoral.

En ser un espai que limita amb els dos rius, el de la Sénia al sud i l'Ebre al nord-est, els valors històrics més representatius són les torres de defensa de les èpoques andalusina i feudal. El paisatge de les planes finalitza allí on comencen les terrasses fluvials, per tant, tot i tenir un relleu pla, la cota és lleugerament superior a la del riu. Aquest fet va afavorir l'aparició de diverses torres de vigia del riu, com la torre de la Campana a Aldover, les torres d'en Corder i de Prior a Jesús, la torre de Riba-Roja o la de Vila Seca, entre d'altres. Una de les torres més destacables i en més bon estat de conservació és la que dona nom a la zona de la plana ubicada més al sud: la torre de la Galera. Aquesta s'ubica a l'interior del nucli amb el mateix nom i ja fou citada al segle XII, tot i que el poblament va ser posterior. Era la fita entre dues jurisdiccions, la d'Ulldecona al sud i la de Tortosa al nord.

Entre els elements històrics del paisatge també hi destaquen els naturals, les oliveres singulars i monumentals. Són elements puntuals que s'ubiquen, principalment, a tocar de les falques del massís del Port i de la serra de Godall. Se'n poden trobar conjunts, com a la finca de l'Arion pròxima a la serra de Godall, on hi ha una superfície considerable i ben conservada de més de dues-centes oliveres, la majoria centenàries. Tot aquest paisatge històric d'oliveres va acompanyat d'una estructura territorial on els elements construïts amb pedra seca tenen un paper primordial.

La geologia de les planes va obligar a extreure la pedra superficial si es volien aprofitar agrícolament aquells terrenys, una pedra que es va dipositar en forma de marges de conreus. En altres zones, els murs de pedra seca fan de partició entre dues propietats. També s'hi troben gran quantitat de refugis construïts amb aquesta tècnica, que augmenten en nombre a mesura que ens allunyem dels pobles.

Aquest paisatge rural també està format per masos i casetes, molts dels quals estan acompanyats per altres construccions com forns, pous i sinies, de mides petites, o altres construccions més grans com els corrals, rafals o cotxeres. Aquests masos acostumen a tenir a prop algun arbre de mida gran que, amb la seva ombra, permet refugiar-se de la calor de l'estiu. En aquest medi rural caracteritzat per la poca existència d'aigua superficial, els receptacles d'aigua com les basses també són elements històrics del paisatge actual.

Els jaciments arqueològics de la necròpolis de Mianes i del pla de les Sitges, ubicats en zones estratègiques prop del riu, remarquen el valors històrics que conserva aquesta part de la plana que limita amb les terrasses del riu Ebre. La història d'aquests espais queda reforçada per la presència de la Via Augusta, que travessa la plana, de sud a nord, des de Sant Joan del Pas, passant pel mig de la Galera, fins a arribar a Tortosa, on creua el riu Ebre.

Al llarg de la plana del Baix Ebre-Montsià hi ha quatre ermites que constitueixen els valors religiosos i espirituals d'aquest territori. Al nucli de població de Roquetes hi ha la de Sant Bernabé que, malgrat tot, és dins els límits municipals de Tortosa. A més, dins dels límits municipals de Roquetes es troben les ermites de Sant Antoni dels Ermitans i de la Mare de Déu del Carme. Finalment, hi ha una última ermita al sud de la unitat, dins del nucli de la Sénia.

El fet que la plana sigui un espai associat a l'agricultura fa que gran part de la gent del territori només la identifiqui com a espai de treball. Tot i això, els valors identitaris i simbòlics de la plana existeixen i comencen a ser reconeguts per la gent d'arreu del territori. Així, hi ha els oliverars, com a conjunt d'elements naturals identificadors del paisatge de la plana, juntament amb les construccions de pedra seca.

El caràcter majoritàriament agrícola del paisatge de la plana tampoc no exclou la presència de nombrosos espais amb valor social. Tal com mostra el mapa de valors socials, els itineraris excursionistes i de bicicleta de muntanya hi són molt presents. Es distribueixen per tot el territori i es troben afavorits per una orografia molt plana, que els fa ideals per practicar activitats en família. La plana

El monoconreu d'oliveres, esquitxat per alguns garrofers, destaca pels seus valors estètics i productius. Observatori del Paisatge

també és visitada per molta gent que va de camí cap al Parc Natural del Port, a tocar d'aquesta unitat. Molts dels visitants passen pels nuclis urbans de la Sénia i Roquetes, on hi ha punts d'informació del parc natural.

El paisatge de la plana del Baix Ebre-Montsià és un paisatge modelat pels agricultors en gran part de la seva superfície. Aquest fet demostra l'elevat nombre de valors productius associats al paisatge. Allí on no hi ha olivera hi ha el conreu del cítric. Una de les sortides que tenen els productes d'aquesta unitat és vendre'ls com a productes amb denominació d'origen. Els conreus d'olivera corresponen a la Denominació d'Origen Protegida Oli del Baix Ebre-Montsià, i els conreus de cítrics, principalment situats al sud del pla de la Galera, corresponen a la Indicació Geogràfica Protegida Clementines de les Terres de l'Ebre.

Amb relació als valors estètics, cal destacar les construccions de pedra seca, entre les quals predominen els marges, però també es poden trobar barraques, casetes o pous.

Tots els conreus de les planes acaben generant un paisatge rural molt valorat estèticament. Els mosaics de cítrics amb olivera pròxims al riu de la Sénia i els de fruita seca al pla que queda a la dreta del barranc de Sant Antoni, prop del riu Ebre, són dos exemples de la diversitat agrícola que hi ha en aquestes planes tan extenses.

Com a elements més puntuals es poden esmentar les fileres d'arbres (bàsicament xiprers) que hi ha entre Santa Bàrbara i Vinallop. Aquests elements verticals proporcionen un canvi en la perspecti-

va del paisatge. Puntualment, en aquest espai també hi ha els conreus d'horta, repartits en petites superfícies, prop dels barrancs o del riu de la Sénia, que contrasten en aquest paisatge ple d'oliveres i arbres de citricultura.

Finalment també cal destacar la configuració singular del nucli dels Reguers, que s'estructura al voltant d'una plaça central a partir de la qual sorgeixen els carrers, que adopten una estructura quadriculada.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

L'estructura de relleu uniforme i lleugerament inclinada de la unitat de paisatge plana del Baix Ebre-Montsià fa que no contingui cap elevació del terreny que en permeti una visió de conjunt; de fet, els millors miradors estan situats en els punts elevats de les muntanyes que la voregen.

La situació central respecte a altres unitats de relleu de les Terres de l'Ebre com és el Port, les terrasses del riu Ebre i la serra de Godall fa que la travessi una xarxa viària d'una gran diversitat funcional. Per la plana hi passen camins ramaders, camins rurals, carreteres, camins històrics, etc., i el seu relleu pla també ha facilitat l'establiment de nombroses rutes i itineraris per a l'ús social del paisatge.

El millor mirador per observar el conjunt d'aquesta unitat es troba just en el seu límit occidental, al nucli de Mas de Barberans, a

420 m d'altitud. Les vistes permeten copsar una bona part de la plana, caracteritzada per la uniformitat del color verd de les oliveres, en la qual destaquen els nuclis urbans. La perspectiva cap al sector meridional està emmarcada per la serra de Montsià, la vall de l'Ebre i la serra del Boix; en aquesta direcció són perfectament visibles els nuclis de Tortosa, l'Aldea i Amposta. Vers el sector nord-occidental, les vistes resten tancades pels pròxims vessants de les muntanyes del Port. La grandiositat de les vistes d'aquest mirador ha fet popular la seva denominació de "balcó del Montsià".

Un altre mirador que no forma part de la unitat però que n'ofereix bones vistes és el de l'Àrea de Medi Ambient de Godall, situat a prop del nucli homònim, a una altitud de 230 m. Les vistes des d'aquest punt, orientades al nord, destaquen per la seva extensió: s'hi pot observar pràcticament la totalitat d'aquest paisatge, des del riu de la Sénia fins a Xerta, i l'espectacular escenari que ofereixen els vessants meridionals del Port, del qual es poden distingir moltes de les singularitats d'un relleu ben particular.

Entre la gran diversitat de camins i itineraris aptes per a l'observació del paisatge de la unitat amb un cert detall cal destacar-hi els itineraris motoritzats següents:

- La carretera TV-3421 de la Sénia a Roquetes: aquest itinerari motoritzat permet recórrer el sector proper als primers vessants

del Port, i quan passa per la part més elevada de la unitat, també permet observar, en algun tram, les vistes del riu, el delta i la serra de Montsià. La seva proximitat al Port fa molt visibles i detallats elements destacats d'aquestes muntanyes, com el Portell, la Joca, el Pany del Migdia i Mola Castellona, entre d'altres. El seu pas pel poble de Mas de Barberans ofereix sense cap dubte una de les millors vistes del conjunt. Passat el barranc de Sant Antoni l'itinerari entra al nucli de Roquetes, on són observables els efectes de la dualitat paisatgística pròpia del desenvolupament recent, amb l'alternança de conreus de secà i de fruiters de regadiu amb els espais dedicats a les noves activitats econòmiques.

- L'itinerari format per les carreteres TP-3311 i T-331 de la Sénia a Vinallop travessa la unitat pel sector meridional i passa, quan comença, per la zona industrial de la Sénia. En direcció a la Galera el paisatge d'oliveres permet observar amb detall l'efecte visual de les valones, que aquí són fetes d'acumulacions de grava. Del nucli de la Galera destaca la torre de defensa, que és visible des de molts punts. Cal esmentar els efectes sobre el paisatge que presenten les transformacions recents de conreus on s'ha substituït l'olivera per noves implantacions de conreus de cereals, de fruita dolça (pressequers) i de cítrics. Aquests canvis afecten la textura i el color dels camps, als quals atribueix un element de varietat que trenca amb la monotonia general. Després del poble de Santa Bàr-

478

La ubicació del nucli de Mas de Barberans, una mica elevada en relació amb la plana, fa que sigui el mirador més destacat de la unitat. Observatori del Paisatge

bara, l'itinerari, ja clarament orientat cap al riu, travessa un paisatge amb vistes obertes cap al Port i les serres de Cardó i del Boix com a escenaris de fons. Just a l'entrada, a Vinallop, la presència del riu Ebre i les seves terrasses cobertes de cítrics i de camps d'arròs marquen els límits de la unitat.

· Les vistes del riu de la Sénia que ofereix l'itinerari de la TV-3319 de la Sénia a Sant Joan del Pas són de les millors que es poden obtenir d'aquest riu fronterer amb el País Valencià. La carretera passa elevada respecte al nivell del riu i això permet veure amb claredat molts dels molins instal·lats a les seves vores. En general, es tracta d'edificacions d'origen feudal que han viscut diverses transformacions posteriors; aquestes instal·lacions són una bona mostra de la important activitat econòmica que es generava a l'entorn del riu de la Sénia.

Altres itineraris motoritzats travessen la unitat i hi tenen destins exteriors. Cal destacar, entre aquests, la carretera de Caro, que, partint de Roquetes, permet ascendir al punt més alt del Port, i la TV-3541 de Xerta a Paüls, que fa un dels recorreguts paisatgístics més exhaustius d'aquest sector de les Terres de l'Ebre, en travessar una mostra molt completa de tots els tipus de paisatge que s'hi donen.

La unitat de paisatge plana del Baix Ebre-Montsià conté un gran nombre d'itineraris no motoritzats que permeten la visita d'indrets concrets.

Un dels itineraris no motoritzats que permet travessar tota la unitat de paisatge és la Via Augusta. Aquest camí històric entra pel pont romà de Sant Joan del Pas, es dirigeix vers la Galera i arriba a Vinallop. El seu recorregut permet observar amb detall els conreus d'oliveres i tots els elements rurals que hi estan vinculats, com són els marges de pedra seca o les casetes de camp. Pot ser recorregut tant a peu com amb bicicleta.

Altres itineraris senyalitzats de la unitat de paisatge són:

- El camí del les Fonts, entre Xerta i Aldover.
- La Via Verda, per Roquetes, Jesús, Aldover i Xerta.

· La ruta dels Barrancs, pels barrancs de Sant Antoni, Covalta i la Caramella.

· "Mirant el paisatge", la ruta per a BTT establerta pel Consell Comarcal del Baix Ebre que travessa els terrenys compresos entre els barrancs de Sant Antoni i de Lledó.

· El barranc de la Galera, ruta apta per fer amb bicicleta i que circula per les vores del barranc.

· La ruta de la plana, entre la Sénia i Mas de Barberans.

Possible evolució del paisatge

L'evolució del paisatge de la plana del Baix Ebre-Montsià està totalment lligada al destí de l'agricultura i, més en concret, al destí de l'olivera i del taronger o del cítric en general. Les activitats agrícoles són un continu a tota la unitat. Aquest paisatge es pot veure compromès per diferents aspectes que afectin l'agricultura, entre els quals figuren les actuacions ja iniciades en matèria de regadiu.

Gairebé la meitat de la superfície d'aquest paisatge es veurà condicionada per les obres del nou regadiu Xerta-Sénia. Ja s'han iniciat les obres del canal, que preveu regar 16.480 ha (45% de la superfície de la unitat de paisatge de la plana del Baix Ebre-Montsià). Aquest canal aprofita el traçat del canal antic, construït fa unes tres dècades. Tot i servir com a canal per a reg de suport, es poden produir transformacions paisatgístiques si s'aposta per una agricultura més intensiva. També es té previst un vial de servei i un camí per a bicicletes. Aquests camins són unes bones iniciatives perquè la població i els visitants puguin conèixer el paisatge de la plana.

El paisatge agrícola també pot evolucionar cap a un cultiu més intensiu amb cítrics en aquelles zones on els recursos hídrics ho permetin. Allí on el cítric ja és present, el fet que hi arribi aigua del nou canal és positiu, ja que s'ofereixen perspectives de futur perquè els agricultors puguin tenir la confiança de poder invertir en l'explotació. Aquest fet és primordial des del punt de vista de continuïtat de les explotacions.

El traçat del nou canal Xerta-Sénia aprofita el de l'antic canal, construït fa més de tres dècades. Observatori del Paisatge

L'autovia A-7 que s'ha de construir per l'interior, està previst que travessi la plana longitudinalment. Si no s'apliquen les mesures correctores adients, la connectivitat ecològica entre el Port i les serres de Godall i de Montsià i el riu Ebre es podria veure afectada.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- Tant l'abandó del cultiu de secà com la transformació d'aquest cultiu a regadiu pot comportar la desaparició dels elements de pedra seca associats a aquest paisatge rural.
- La plana del Baix Ebre-Montsià és molt visible des de diferents llocs de les Terres de l'Ebre. Això comporta que hi hagi una fragilitat elevada davant dels canvis paisatgístics.

Amenaces

- La previsió del nou traçat de l'A-7 per l'interior podria dividir la plana en dos, cosa que, si no es prenen les mesures adequades, podria causar la distorsió d'un paisatge eminentment agrari i la pèrdua del seu paper com a connector ecològic i paisatgístic.

480

Fortaleses

- Paisatge molt ampli amb l'olivera com a cultiu predominant, que el converteix en la superfície més extensa d'oliveres de Catalunya. Aquest conreu es troba en una situació de mercat favorable i afavorida pel fet d'estar inclòs dins la Denominació d'Origen Protegida Oli del Baix Ebre-Montsià.
- Un patrimoni històric i rural lligat a l'agricultura (marges, casetes, barraques, casetes de caçadors, pous, etc.) molt abundant. Són construccions de pedra seca, algunes de les quals amb una arquitectura admirable, que transporten l'observador a una època d'aprofitament màxim dels recursos naturals per poder sobreviure.
- Uns espais d'elevat valor ecològic, amb formacions de garric intercalats amb les oliveres, d'una importància cabdal per a certes aus, com per exemple, l'esperver cendrós.
- Presència de set nuclis urbans estrictes i diversos barris, cosa que el converteix en un espai força habitat i, per tant, contemplat.

Oportunitats

- Gran quantitat de patrimoni, tant construït com conreat, amb molts valors rellevants, des dels històrics fins als estètics o identitaris. Tots aquests elements (marges, barraques, casetes, oliveres monumentals, etc.) augmenten els atractius que caracteritzen l'espai, cosa que es pot aprofitar per activar l'economia de la zona.

- Unes planes entre el massís del Port, la serra de Godall i el riu Ebre en bon estat de conservació pel que fa al sòl agrícola. Això reforça les característiques connectores que té l'espai.
- Una densa xarxa de camins ramaders o lligallos que són patrimoni públic i que es podrien recuperar com a rutes i itineraris amb bicicleta o a peu per observar el paisatge i gaudir-ne.
- La introducció de reg a les parts baixes de les planes pot afavorir la productivitat de les oliveres.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), els criteris i les accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

OQP 14.1

Un paisatge agrícola ben definit i amb valor estètic, constituït principalment per una arquitectura de pedra seca amb conreus de secà i de regadiu, amb petits espais amb vegetació forestal, on el nou regadiu Xerta-Sénia sigui un element que reforci aquest paisatge

Aquesta plana es caracteritza perquè dóna cabuda a tota una sèrie d'espais agrícoles i forestals estèticament atractius, entre els quals destaca l'olivera. En tota la superfície hi ha elements de pedra seca, dels quals cal destacar les casetes i els marges. En conjunt és un espai harmònic, on el regadiu Xerta-Sénia hauria de significar una oportunitat per al manteniment d'aquests paisatges i suposaria, a més, una manera d'evitar uns canvis de conreu que els fragmentessin.

Criteris

- Donar valor afegit als productes agrícoles, tant els de secà com els de regadiu, a través de la integració dels valors paisatgístics de la unitat, per tal de garantir-ne la viabilitat i continuïtat.
- Vetllar per la correcta integració paisatgística de les restauracions dels elements que formen part de l'arquitectura rural, especialment en la rehabilitació de masos i casetes.
- Fomentar accions de restauració, millora i valoració del paisatge agrari aprofitant l'oportunitat del reg de suport que aportarà el regadiu Xerta-Sénia, vigilant, però, d'evitar possibles canvis de conreu conseqüents.
- Garantir l'accés al paisatge agrari mantenint els antics camins agrícoles, facilitant-ne la senyalització i aprofitant-los com a itineraris turístics i de promoció de rutes de descoberta del paisatge.

Accions

- Realitzar un inventari de tot el patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca de la plana del Baix Ebre-Montsià per tal d'avaluar-

ne l'estat i de preservar-lo incloent-lo en els plans d'ordenació urbanística municipal. Així mateix, caldria posar-lo a l'abast del conjunt de la població perquè en gaudeixi i en faci un aprofitament turístic.

- Habilitar mecanismes i incentius econòmics adreçats als propietaris perquè restaurin i rehabilitin els habitatges i les construccions del lloc, i perquè mantinguin del paisatge agrari.
- Establir en el marc de la DOP de l'Oli del Baix Ebre-Montsià uns criteris mínims (marcs de plantació, accessos, manteniment dels elements de pedra seca, etc.) per a les noves plantacions.
- Impulsar fórmules de custòdia del territori entre propietaris privats i entitats de custòdia per fer una gestió responsable del paisatge de l'olivera on hi hagi, a més, una implicació activa de la societat civil, tal com s'esdevé a la finca de l'Arion (Ulldecona).

QQP 14.2

Unes infraestructures lineals (nova autovia A-7, xarxa viària local, xarxa elèctrica, xarxa hidràulica...) integrades paisatgísticament i que no malmetin la continuïtat paisatgística i social del territori

La plana del Baix Ebre-Montsià, en ser un territori de pas, es veu afectada per les infraestructures de comunicació, especialment pel nou projecte de construcció de l'autovia A-7.

La construcció de les noves infraestructures viàries haurà de realitzar-se permetent la connectivitat ecològica (moviment d'espècies animals i vegetals i fluxos de matèria i energia), paisatgística i social del territori.

Criteris

- Minimitzar la fragmentació física del territori i els canvis de configuració dels terrenys necessaris per a la construcció de l'autovia A-7 considerant els valors i el caràcter dels paisatges on s'ubica.
- Adoptar les solucions adequades per minimitzar i amortir la presència de les infraestructures lineals en el paisatge agrari de la plana.
- Promoure la participació ciutadana en el traçat i el disseny de les infraestructures de comunicació lineals, especialment en el cas de la nova A-7.
- Les noves infraestructures aèries han de seguir preferentment les traces establertes per les carreteres, i, quan no pugui ser així, s'han d'agrupar en corredors que hauran d'establir els instruments sectorials corresponents, amb criteris encaminats a minimitzar-ne l'impacte en el paisatge.

Accions

- Elaborar estudis d'impacte i integració paisatgística de les noves infraestructures viàries projectades.

- Restaurar amb unes condicions paisatgístiques adequades els camins rurals, les carreteres, els senders, les vies pecuàries i altres vies de comunicació que resultin afectades per la construcció de la nova A-7 i del sistema de regadiu Xerta-Sènia.
- Prioritzar el finançament, a partir del Fons per a la protecció, gestió i ordenació del paisatge, de projectes de plantació de fileres arbrades amb espècies arbòries adaptades a l'indret, que estiguin coordinades amb el pas de les infraestructures pels nuclis urbans de la unitat.
- Estudiar la reconducció de la línia elèctrica de molt alta tensió que travessa la unitat al llarg cap al nou corredor que marqui la nova A-7, així com la xarxa de distribució elèctrica cap a la xarxa viària local.

QQP 14.3

Un paisatge urbà rehabilitat i valorat en la seva part històrica amb un creixement ordenat i dimensionat, i unes àrees especialitzades i integrades en el seu entorn paisatgístic

El centre històric, els eixamples, els polígons residencials, les ciutats jardí, els creixements suburbans, etc., presenten unes morfologies i unes tipologies constructives característiques, que reflecteixen tant el període històric en què van ser executats com les problemàtiques urbanes a què va fer front el projecte.

Aquest territori està vertebrat per un sistema de viles, pobles i altres assentaments de mides reduïdes (els Valentins, la Miliana, Sant Joan del Pas, el Castell, etc.) que, en conjunt, constitueixen un valuós patrimoni urbanístic. No obstant això, cal destacar la important transformació que ha experimentat el paisatge en algunes parts d'aquesta unitat com a conseqüència d'un consum de sòl quantitativament molt elevat, així com la dispersió i la desarticulació respecte de les trames urbanes històriques que s'hi ha produït. Aquest és un fet especialment significatiu als sectors perifèrics de Tortosa i Roquetes (Terrapico, les Crevetes, lo Canalet, els Pilans, etc.), Santa Bàrbara i la Sènia.

La implantació d'àrees especialitzades d'activitats acostuma a tenir uns efectes intensos en la transformació del paisatge a causa de la seva localització, dimensió i imatge, que poc tenen a veure amb la lògica de formació dels assentaments urbans que s'hi han integrat històricament. Així ha estat en el cas del polígon de la indústria de la fusta de la Sènia, que s'ha disposat al llarg de la carretera TP-3311 d'accés al nucli urbà. La proliferació d'aquest espai construït ha fragmentat el paisatge, ha diluït la frontera entre sòl urbà i els espais oberts i ha generat espais de confusió, atesa la falta de planificació prèvia.

Criteris

- Protegir el caràcter dels nuclis que conserven l'aspecte i les dimensions semblants a quan van ser creats, integrant gradualment els elements arquitectònics que, per la seva alçada, dimensions o aspecte, puguin provocar un canvi en la fisonomia de la façana urbana.

- Protegir el caràcter de determinades localitats per les seves característiques d'origen (pobles com a ciutat camí, pobles de la vora el riu, etc.).
- Promoure un poblament compacte dels nuclis urbans consolidats evitant la creació de nous assentaments urbans deslligats de les trames existents.
- Prioritzar, en la planificació de les extensions urbanes, la urbanització que relligui les trames disperses de la perifèria, en especial a la zona de Tortosa i Roquetes, i que orienti el creixement a les àrees intersticials.
- Ordenar paisatgísticament els horts urbans seguint les indicacions de la *Guia d'integració paisatgística d'horts urbans i periurbans* editada pel Departament de Política Territorial i Obres Públiques.
- Estudiar la capacitat dels polígons industrials i comercials actuals amb l'objectiu d'afavorir-ne la compleció com a mecanisme per evitar la multiplicació de polígons arreu del territori.
- Prioritzar la localització dels nous projectes d'àrees especialitzades en sectors de creixement contigus a superfícies urbanit-

zades o ja construïdes i optimitzar les infraestructures i serveis preexistents.

- Aplicar, tant a les àrees d'activitat existent com a les de nova construcció, les especificacions de la *Guia d'integració paisatgística. Polígons industrials i sectors d'activitat econòmica* editada pel Departament de Política Territorial i Obres Públiques.
- Afavorir unes fronteres nítides i de qualitat entre els espais urbans (residencials i industrials) i els espais agrícoles o naturals de les perifèries.

Accions

- Elaborar cartes de colors i memòries de qualitat dels materials de les façanes, paraments i cobertes en el marc del POUM que garanteixin la integració dels edificis en el seu entorn urbà i que preservin el caràcter constructiu de la unitat.
- Estudiar la possibilitat de crear parcs periurbans vinculats al paisatge de l'olivera i al paisatge del riu de la Sénia, que permetin millorar la qualitat paisatgística del nucli urbà de la Sénia mantenint els usos existents i incorporant espais, àrees i itineraris per a ús públic.

15. Paisatge fluvial de l'Ebre

Comarca:

Baix Ebre i Montsià.

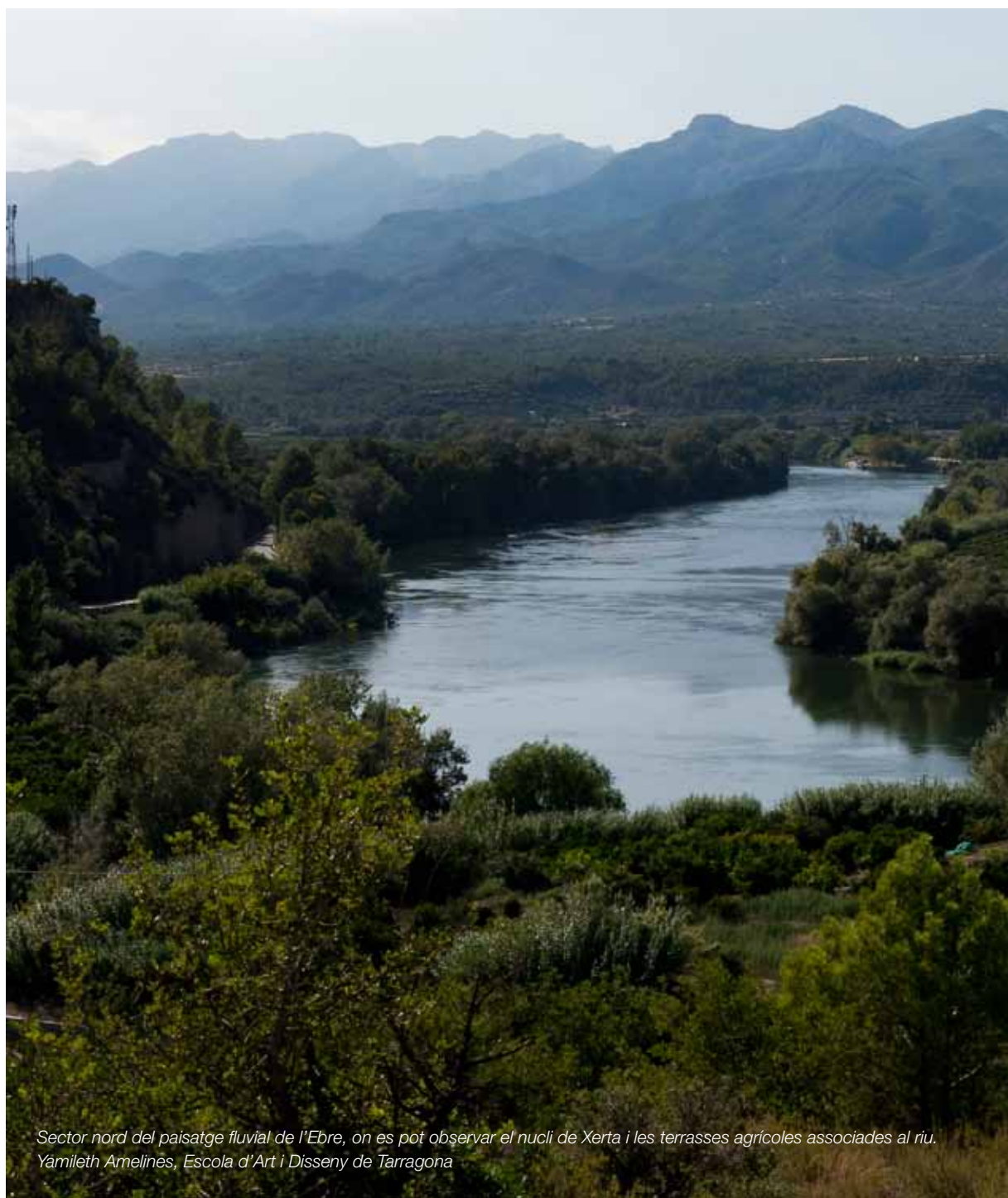
Superfície:

12.318,1 ha.

Municipis:

Municipis: La unitat inclou, parcialment o íntegrament, els municipis següents: Xerta, Tivenys, Aldover, Roquetes, Tortosa, Amposta, l'Aldea, Camarles, l'Ampolla i Sant Carles de la Ràpita.

484

*Sector nord del paisatge fluvial de l'Ebre, on es pot observar el nucli de Xerta i les terrasses agrícoles associades al riu.
Yamileth Amelines, Escola d'Art i Disseny de Tarragona*

Trets distintius

- Paisatge caracteritzat per les làmines d'aigua del riu Ebre i els canals de reg, així com per la gran quantitat d'usos a què dona cabuda.
- Hi destaquen el paisatge de les terrasses fluvials, una franja estreta vinculada als dipòsits al·luvials del riu Ebre, que s'estén des de Xerta fins a Amposta, i el paisatge dels canals de reg, que s'estén des de Sant Carles de la Ràpita fins a l'Ampolla.
- Hi conviuen fragments de paisatges agrícoles ben conservats i en plena producció amb porcions de territori altament transformades com a sòl urbà i per les infraestructures (N-340, AP-7, C-12, corredor ferroviari).
- Presència de nombrosos elements de patrimoni cultural vinculats a l'aigua, així com murs de pedra seca, masos antics i altres elements històrics com torres de defensa, esglésies i castells.
- Presència notable de zones humides, en particular els ullals (de la Carrova, de l'Arispe, de Campredó i de la Panxa), que són uns afloraments de l'aquífer que inclouen una gran diversitat biològica.
- Presència de nuclis camí, estructurats per lligallos (Campredó, Lligallo del Gànguil, Lligallo del Roig, l'Aldea), que són els antics camins ramaders.

Mirador

Itinerari motoritzat

- 1 Eix de l'Ebre, entre Amposta i Maials
- 3 N-340, entre Alcanar i l'Almadrava
- 18 C-42, de l'Aldea a Tortosa
- 26 TV-3541, de Xerta a Paüls
- 35 TV-3454, T-340, entre Amposta i Riumar
- 36 TV-4301, entre Deltebre i l'Ampolla
- 37 TV-3405, TV-3403, entre Amposta, Sant Jaume d'Enveja i Deltebre
- 38 TV-3408, TV-3406, entre Sant Carles de la Ràpita i l'Eucaliptus

Itinerari no motoritzat

- 39 Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre
- 40 Camí de Sant Jaume de l'Ebre
- 41 Via Augusta
- 42 GR-92
- 43 GR-192
- 46 GR-99

486

Escala 1:160 000

0 5 10 km

Elements naturals que constitueixen el paisatge

El paisatge fluvial de l'Ebre es caracteritza per la presència del riu, cap a on van dirigits tots els pendents. És una estreta plana al·luvial, on la fertilitat dels sòls i la disponibilitat d'aigua, gràcies als canals de reg, ha permès el desenvolupament d'un conjunt agrícola amb cítric, horta i arrossars. Aquest mosaic de conreu de regadiu és un dels conjunts més rellevants dins del paisatge d'aquesta unitat.

El clima és un element que ha afavorit l'agricultura en aquesta zona. Es caracteritza per ser un clima mediterrani temperat subàrid, amb una temperatura mitjana al voltant dels 17 °C i una humitat relativa mitjana a l'entorn del 65%. Els nivells màxims de pluviositat es donen habitualment a la primavera i a la tardor. Els vents predominants són els de component nord-oest (mestral) que bufen sobretot a la tardor i a l'hivern i que poden assolir velocitats considerables. També n'hi ha de component nord i nord-est, tot i que amb una freqüència menor. L'efecte d'aquests vents fa que les gelades siguin molt poc importants.

El segment de territori entre Xerta i Amposta, a banda i banda del riu, és una terrassa fluvial, un tipus de relleu en forma d'esglaó o de replà del terreny originat per l'erosió. Aquesta terrassa és la que configura geomorfològicament la part oest de la unitat.

El riu Ebre configura tot un ecosistema fluvial complex amb illes salvatges, meandres i marjals on es pot admirar una flora i una fauna autòctones. En aquesta unitat, el riu Ebre entra a la plana al·luvial, just després de passar l'assut de Xerta.

En arribar a Tortosa, ciutat situada al peu d'un turó al costat del riu, l'Ebre es fa més estret fins a tenir una amplada de només 90-100 m.

La plana es prolonga fins a Amposta, i en aquest tram el riu té uns pendents més febles, els corrents són menys ràpids i el volum d'aigua més considerable respecte a la part de dalt.

L'assut de Xerta té una obertura a cada un dels costats, d'on surten els històrics canals de reg, el de la Dreta i el de l'Esquerra de l'Ebre. Actualment, els canals es troben formigonats i reguen la plana de les ribes dreta i esquerra de l'Ebre.

Des de la cruïlla de la unitat, es troben els principals canals de reg, com el canal Nou de Camarles que arriba fins a l'Ampolla, construït amb formigó. Un altre important canal que marca el límit entre la serra de Montsià, la plana fluvial i el delta és el canal de la Ràpita o de Carles III, que corre paral·lel a la carretera local TV-3408 des d'Amposta fins a la Ràpita.

Formen part important de la xarxa hidrogràfica tots els barrancs que circulen des dels sistemes muntanyosos fins al riu, i que, per tant, travessen la plana. Aquests són estacionals i torrencials, és a dir, depenen de les precipitacions, i drenen a la conca de l'Ebre. Per la dreta de l'Ebre, baixen del Port cap a la plana, i els barrancs de l'esquerra de l'Ebre provenen de les serres de Cardó, el Boix i el coll de l'Alba.

En general, el desguàs d'aquests barrancs és indeterminat, ja que en passar de la plana als terrenys al·luvials, la seva llera desapareix. Molts d'aquests barrancs, quan passen per zones agrícoles, estan canalitzats fins al riu. Alguns dels barrancs més importants són: el de la Boinaca, al sud de Tivenys; el de la Montserrada, a prop de Bitem; el de la Llet, que baixa fins a Tortosa; el de Roer, a Vinallop; el de Lledó, a la Carrova, i el de la Font de la Gràcia, a Camarles.

Aquest territori es troba cobert majoritàriament per cultius de regadiu, amb presència també de cultius de secà. La progressiva extensió d'àrees agrícoles ha determinat la disminució de la vegetació natural, sobretot de la vegetació de ribera, que, tot i ser minoritària, és visible i representa un valor ecològic per a aquesta unitat, condicionada per la presència d'un sistema aquàtic important. Pel que fa a aquest tipus de vegetació, es pot reconèixer en algunes àrees humides, com ullals i illes fluvials. En aquests llocs la vegetació es constitueix de les espècies següents: salzedes arbustives dominades per la sarga (*Salix elaeagnos*) i el saulic (*S. purpurea*), salzedes més arbòries amb salze blanc (*S. alba*) i alberedes amb àlber (*Populus alba*) i pollancre (*P. nigra*). En l'estrat arbustiu, lianoides i herbaci, destaca la presència de lligabosc valencià (*Lonicera biflora*).

Amb presència minoritària, a prop de Camarles, hi ha unes pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*), amb sotabosc de màquies o garrigues amb ullastre (*Olea europaea var. sylvestris*) i margalló (*Chamaerops humilis*), típics de les contrades marítimes càlides.

Evolució històrica del paisatge

La conquesta i la repoblació de les Terres de l'Ebre es va fer durant el període de bonança comprès entre el final del segle x i el principi del segle xiv, període en el qual es va incrementar la població gràcies a l'aprofitament agrícola de la zona. En aquest temps, la construcció de séquies va assolir una rellevància força destacable a la unitat fluvial. Ja en època dels àrabs hi havia horts, olivars, vinyes i figuerars.

Durant els segles xii i xiii, gràcies als Costums de Tortosa, es va fomentar el conreu de la terra, afirmant el dret de propietat. Aquest llibre, el nom complet del qual és *Llibre de les costums generals escrites de la insigne ciutat de Tortosa* (Amic, 1539), és un text de dret consuetudinari escrit, inspirat possiblement en els Furs de València, però molt més desenvolupat. Els costums regien en tot el territori tortosí, dels del coll de Balaguer fins a Ulldecona i de la roca Folletera (Benifallet) a la mar. La llei va permetre l'expansió de l'agricultura i la transformació en regadiu de camps de secà per mitjà de la construcció d'assuts, sínies i séquies. Els conreus que s'hi produïen eren de civada, blat, ordi, cànem, oli, vi, llegums i productes d'horta. Encara que hi havia ramaderia, no va acabar mai de predominar sobre l'agricultura. La ramaderia llanera és la que va tenir més importància, a partir de la segona meitat del segle xiii, amb la constitució del lligall, institució d'arrels islàmiques. El lligall era el nom genèric per englobar una sèrie d'institucions que agrupaven els propietaris de ramats, i en la qual es decidia la

construcció de camins ramaders, d'abeuradors, l'extinció de llops, la recollida dels animals que s'havien perdut, entre altres punts.

Durant els segles *xiv* i *xv*, la propietat de les terres estava molt repartida. Es van introduir conreus com el safrà, el cànem i el lli o els cítrics (taronges, llimones), i en el municipi de Xerta es té constància de la producció de sucre. Amb les obres de diferents séquies i sínies es van guanyar noves zones de regadiu on es conreaven productes hortícoles, entre els quals enciams, fruiters, cítrics, préssecs, magranes, peres, cireres, etc. Ja en el segle *xiv* es coneixia algun conreu d'arròs.

Als segles *xvi* i *xvii* l'agricultura es trobava a les planes al·luvials de l'Ebre, on s'aprofitaven els torrents que baixaven del Port, a més a més de les sínies. Hi havia una diversitat de conreus d'horta i d'arbres fruiters limitats per la disponibilitat d'aigua, amb les oliveres com a cultiu predominant, complementades amb figueres i garrofers. En aquest període es van començar a conrear cereals a les illes de l'Ebre.

El canvi va anar acompanyat de la intensificació dels conreus, mercès a les tècniques noves, però principalment al progrés hidràulic, que va permetre importants millores en el regadiu, tant per l'augment de superfícies regades com per l'increment del rendiment. Les hortes eren principalment a Xerta, Aldover, Tivenys i Tortosa. A mitjan segle *xix*, des d'Amposta fins a Sant Carles de la Ràpita era un continu d'olivars, garrofers i altres arbres, tot i que també hi havia una petita horta regada amb aigües de petites séquies.

Els elements de pedra seca van aparèixer en el procés de transformació de les zones naturals per al cultiu (arrabassar les terres ermes), en què s'alliberava la terra de les pedres que n'impedien la utilització per al conreu. Aquestes pedres es reutilitzaven per marcar fites o per construir un lloc per guardar els arreu o per protegir-se del temps. En zones planes, es van formar marges pedrers que servien tant per alliberar terreny com per delimitar la propietat.

Les hortes i les sínies, fins al final del segle *xviii*, eren molt habituals al llarg de la zona al·luvial de l'Ebre. Amb les riuades del riu Ebre s'inundaven, i molts cops es destruïen els conreus i els edificis, però un cop passada l'aigua es tornava a reconstruir tot i a conrear.

Durant el segle *xix* la transformació de la plana al·luvial de l'Ebre va ser més accelerada, a causa sobretot de dos processos que es van alimentar mútuament: d'una banda la transformació de l'activitat agrària per les noves possibilitats de la producció (conreus de vinya, olivera, avellaners, ametllers i garrofers), i, de l'altra, l'expansió del mercat interior i el creixement de les activitats industrials amb la intensificació dels processos d'urbanització.

La construcció dels canals de la Dreta i de l'Esquerra de l'Ebre té el seu origen en projectes proposats al segle *xiv*, basats en la idea d'obrir dues séquies (una per a cada marge del riu), a partir de l'assut de Xerta. El canal de la Dreta va ser construït per la Real Compañía de Canalización del Ebro durant els anys 1853-1859. En canvi, el de l'Esquerra, encara que previst en els plans d'aquesta empresa, no va ser construït fins als anys 1908-1912 a causa de problemes tècnics i financers. Aquest darrer canal va tenir una im-

Canal de reg, al costat de la carretera que uneix Sant Carles de la Ràpita i Amposta. Yamileth Amelines, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

portància cabdal en l'augment de superfície de conreu i en la desaparició del sistema de guaret per la utilització dels adobs químics.

Pels voltants de 1860, la Real Compañía de Canalización del Ebro va dur a terme la rectificació d'Aldover i de la Carrova, que tenia com a finalitat estrènyer el riu en un lloc on es dividia en dos braços per formar una illa de terra (que posteriorment seria intensament cultivada) i aconseguir que tota l'aigua passés per un sol braç i hi hagués prou calat com per garantir-hi la navegació. És així com l'any 1857 es va realitzar el primer viatge que inaugurava la navegació de vapor per l'Ebre. El projecte, que havia de fer navegable el riu entre Saragossa i el Mediterrani, havia fet possible la construcció d'una gran infraestructura hidràulica: el canal d'Alimentació, que partia de l'assut de Xerta i connectava amb el canal de Navegació d'Amposta a la Ràpita. El 1860 es va construir la resclosa d'unió entre el canal de navegació i el riu. Les parets d'aquesta resclosa encara es poden observar avui en dia integrades en l'espai urbà d'Amposta.

Ja en el segle *xx*, a Tortosa s'havia desenvolupat una gran plana hortícola destinada bàsicament al consum local. La vall al·luvial de Xerta a Amposta tenia uns 65 km², dels quals a començament dels seixanta es regaven uns 40 km². A més de les patates primerenques, s'obtenien cereals d'hivern, llegums, fruiters i hortalisses. El pagès, a més de tenir les oliveres, disposava d'un petit hort de regadiu i es dedicava a altres conreus per repartir el treball al llarg de l'any. Al marge esquerre de l'Ebre hi havia principalment ametllers, que tradicionalment es conreaven entre les plantacions d'oliveres. A la dreta hi havia la vinya i els presseguers de secà.

Poc temps després, veieren la llum els principals projectes relacionats amb preses d'aigua a Xerta i, concretament, el 1970, l'avantprojecte del Canal Xerta-Sènia-Càlig, que no es va arribar a acabar mai. Les dues últimes dècades del segle *xx* es van caracteritzar per la inversió i el creixement dels cultius de regadiu i la recuperació dels cultius d'olivera, tan malmesos per les gelades que es van produir a mitjan segle.

490

Mas deshabitats entre l'Aldea i Amposta. Yamileth Amelines, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

En aquesta unitat hi ha la major concentració d'espai urbanitzat de les Terres de l'Ebre. Des de l'època romana ja existien poblaments situats a la vora del riu, que es van consolidar durant la conquesta. Entre els segles ^{xviii} i ^{xix}, l'aprofitament de regadius comportà l'augment de la població. La darrera onada immigratòria es va produir durant els segles ^{xix} i ^{xx}, i com conseqüència van tenir lloc un seguit de segregacions causades per les grans dimensions que van assolir alguns nuclis de població, cosa que va fer augmentar els assentaments al litoral i les planes fèrtils.

Xerta és un nucli urbà d'origen iberoromà. L'economia principal ha estat sempre l'agricultura vinculada al riu, tot i que a començament del segle ^{xx} van començar a formar-se indústries dedicades a la farina, la xocolata, la pell i el refinament de sal.

Tortosa, probablement d'origen romà (*Dertosa*), es va assentar als voltants del castell de la Suda. Durant l'edat mitjana i el Renaixement, va viure la seva època d'esplendor com a centre comercial i administratiu. Ja al segle ^{xx}, durant la Guerra Civil, va patir una greu destrucció.

Amposta és un nucli d'origen feudal i fou el primer enclavament de Sant Carles de la Ràpita. La major part d'aquests assentaments es van produir a la vora d'un camí, cosa que va donar lloc a creixe-

ments lineals. Nuclis com l'Aldea i Camarles van ser enclavaments d'origen àrab.

Durant el segle ^{xx}, els nuclis urbans van créixer de manera important i van aparèixer nous barris, amb noves tipologies, amb més alçada i densitat d'habitatges, especialment a les capitals de comarca i als voltants. Tortosa, Roquetes, Amposta, l'Aldea, Camarles i Sant Carles de la Ràpita tingueren al llarg del segle ^{xx} un creixement fort i constant. A partir de 1940 van aparèixer urbanitzacions perifèriques als nuclis urbans amb unes intensitats de creixement demogràfic més grans.

Els nuclis antics s'han mantingut com a estructura urbana amb alguna tipologia d'edificació més antiga que la resta, amb intervencions de rehabilitació i recuperació d'espais i noves edificacions intercalades. Els nous barris traspuen l'estil propi de l'època en què van ser construïts. Es diferencien clarament les cases barates de postguerra, que encara queden, dels blocs densos i alts d'habitatges de l'època del *desarrollismo*, amb alguna decoració avui passada de moda, molts dels quals d'obra vista, amb rajoles vitrificades i tendals de colors i de l'arquitectura dels anys vuitanta, la més recent, amb alguns exemples força ben aconseguits.

En el cas de Tortosa, els últims quaranta-cinc anys la taca urbana s'ha duplicat, i, sobretot a Ferreries, han aparegut zones industrials

properes al nucli urbà. S'ha multiplicat la mida de les urbanitzacions, i la carretera que connecta amb Amposta s'ha omplert d'edificacions i polígons.

El nucli d'Amposta es va duplicar entre 1919 i 1953, a la vegada que es va doblar la taca del nucli des de l'any 1956 fins al 2000, quan van aparèixer circumval·lacions, l'autopista, polígons industrials i urbanitzacions properes al nucli, especialment al cantó est de l'autopista. De la mateixa manera es van construir moltes edificacions al llarg de l'N-340.

Finalment, el municipi de Sant Carles de la Ràpita s'ha mantingut en el temps i no presenta canvis destacables. Els pobles del paisatge fluvial de l'Ebre han crescut tots a la vora d'un riu o d'un canal, aprofitant l'aigua per a les activitats agràries. Al segle xx, sobretot a partir del 1960, augmentà molt la població als àmbits urbans i els nuclis s'estenen, sovint, amb tipologies d'ús extensiu del sòl, és a dir, amb cases unifamiliars.

Organització i dinàmica actual del paisatge

Al paisatge fluvial de l'Ebre, amb el riu com a element principal, hi dominen les terrasses, entre les poblacions de Xerta i Amposta, i els terrenys que des de Sant Carles de la Ràpita fins a l'Ampolla se situen al predelta, on en la actualitat es desenvolupa una diversitat d'usos i activitats econòmiques. La imatge associada als cultius tradicionals d'horta ha perdut rellevància a causa de l'expansió dels cítrics i els cultius de fruiters. L'eix Xerta-Amposta, caracteritzat per l'abundància d'espais planers i fèrtils, es troba a l'origen d'una important concentració residencial, industrial i comercial. Al nombrós conjunt de nuclis de població, cal sumar-hi l'expansió sobre el territori de noves infraestructures i d'àrees urbanes disseminades.

La superfície de la unitat és d'unes 12.000 ha, de les quals un 66% són terres de conreu i un 14% espai construït. La resta està formada per la làmina d'aigua del riu Ebre, que ha afavorit un paisatge on predominen els canals de reg. En aquest àmbit, els arrossars comencen a ser freqüents als límits de les carreteres que vertebraven els dos segments.

En aquesta unitat eminentment agrícola destaquen els cultius herbacis de regadiu, els cultius de cítric i fruita dolça, els cultius de secà i els arrossars. Els herbacis de regadiu (blat de moro, alfals, patata, remolatxa i tomàquet), es troben en els terrenys al·luvials al marge del riu, regats amb l'aigua dels canals de reg. Els cultius de cítrics i de fruita dolça (albercoquer, taronger, mandariner, llimoner, vinya o presseguer) s'han ubicat a les terrasses aplanades, allí on s'han agrupat les antigues parcel·les d'horta. Els cultius de secà (olivar, garrofer i ametller), en canvi, s'han ubicat a les parts més elevades de la unitat. Finalment, trobem els arrossars en parcel·les fragmentades al llarg dels dos segments sud de la unitat, al límit de la unitat del delta. Cal esmentar que, a prop dels desguassos dels arrossars, hi ha canyissars i restes de comunitats halòfiles i halonitròfiles.

Al nord de la unitat, al tram fluvial més estret, hi predominen els conreus de cítrics, tot al voltant dels nuclis. El cítric és un dels cultius que ha tingut més dinamisme durant els últims anys en aquesta unitat, tot i que en alguns indrets s'està substituint per plantacions d'olivera.

Als marges de la unitat, on el pendent esdevé més pronunciat, es troben fruiters alts, predominantment de secà, amb conreus d'oliveres, d'ametllers i de garrofers.

En la cruïlla de la unitat, on se separen els dos trams laterals cap al mar, hi ha un mosaic d'hàbitats bastant diversificat. S'hi alternen conreus herbacis extensius de regadiu, conreus de cítrics, màquies i garrigues amb margalló, llentiscle, ullastre, pedreres, arrossars i fruiters alts, especialment de secà, i també hi ha una presència important de conreus abandonats. El cultiu que ha incrementat més ha estat el de l'arròs, si bé la majoria amb explotacions petites.

El canvi paisatgístic que s'està produint en aquest territori és causat principalment per dues dinàmiques: per una banda, l'abandonament de cultius, principalment on el sòl és més desfavorable per a la activitat agrícola, i per l'altra, l'increment de l'activitat industrial en diferents punts.

En relació amb el paisatge agrari, s'està produint una clara disminució del nombre d'explotacions, que, per contra, estan augmentant pel que fa a les dimensions a causa de l'increment de la mecanització i la introducció de nous cultius.

En algunes zones el creixement ha estat molt ràpid, cosa que ha donat lloc a perifèries que sovint són zones de transició banals. Es localitzen principalment al llarg de la nacional i de les carreteres que uneixen Tortosa, Roquetes i Amposta, Amposta i Sant Carles, l'Aldea, Camarles, i com a satèl·lits dels nuclis urbans.

El terme municipal de Tortosa està format per diferents nuclis urbans, la majoria de petites dimensions. Sant Carles ha triplicat la superfície que tenia l'any 1956, creixent cap al sud. Al seu voltant s'implanten algunes naus. Actualment la dinàmica de creixement urbà de la població s'estén cap al municipi d'Alcanar (Montsià Mar, Solimar i les Cases d'Alcanar). Una altra dinàmica associada a algunes ciutats, viles i pobles és la degradació dels nuclis antics. Per exemple, el nucli antic de Tortosa, de gran valor, requereix actuacions de rehabilitació. En aquest sentit, Tortosa ha rebut ajuts del Programa de Barris i àrees urbanes d'atenció especial de la Generalitat de Catalunya, des del 2005.

En els darrers anys, els usos del sòl d'aquesta unitat són els que han patit més transformacions: de sòl agrícola s'ha passat a sòl classificat com a urbà. Al centre d'aquesta dinàmica hi trobem el nucli d'Amposta, l'evolució del qual és la conseqüència directa del creixement i de la seva posició estratègica entre les planes i el delta.

El nucli de Campredó s'ha anat formant a la vora de l'actual GR-192, que puja fins al coll dels Rajolers. Al voltant del nucli d'Amposta hi ha una dispersió accentuada del teixit urbà fins a l'anell de la C-12 i altres petites urbanitzacions a la vora d'algunes

492

El paisatge fluvial de l'Ebre és una de les unitats per on passen més infraestructures, que discorren majoritàriament paral·leles a la línia de costa i creuen el riu Ebre per mitjà de viaductes. A la imatge, el riu Ebre al nord d'Amposta, per on travessen l'autopista AP-7 i la via de tren Barcelona-València. Yamileth Amelines, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

carreteres com la T-344, que arriba a Santa Bàrbara, i la T-345, fins a Freginals. Les urbanitzacions properes a Roquetes, Tortosa i, en part, Amposta, són utilitzades principalment per gent del territori, que hi tenen una segona residència.

A l'altre braç de la unitat, el nucli de l'Aldea és més compacte. Entre Amposta i l'Ampolla també trobem una franja de territori amb una gran concentració d'eixos viaris, vora dels quals s'han implantat noves taques urbanes que han anat colonitzant aquest espai (entre l'autopista, la nacional i el corredor ferroviari) segons la tipologia de polarització urbana.

La presència de ciutats camí, noves urbanitzacions, nous polígons, infraestructures viàries i altres tipus d'espais construïts és elevada en comparació amb la resta del territori ebrenc.

En l'actualitat els polígons industrials més importants es localitzen a Tortosa i rodalia: Catalunya Sud amb les seves ampliacions, el polígon del Baix Ebre, polígon de mercaderies situat a l'Aldea, po-

lígon de les Tosses a Amposta. Aquest assentament industrial està pensat com a elements intermodals, relacionat directament amb les vies de comunicació: C-12, N-340, autopista i línia ferroviària. La resta de poblacions tenen petites àrees on es localitzen principalment tallers mecànics, tallers artesanals, naus d'emmagatzematge i cooperatives.

El paisatge fluvial de l'Ebre és una de les unitats per on passen més infraestructures. Per exemple, la creuen la via de tren Barcelona-València, més coneguda com la línia del corredor del Mediterrani, i l'autopista AP-7 o autopista del Mediterrani. Un altre eix viari estratègic és la carretera nacional N-340 i la carretera C-12, que creua de nord a sud la unitat. També és travessada per una línia d'alta tensió en paral·lel a l'N-340 i dues de mitjana tensió, una que ve de Tivenys cap a Tortosa i una altra al triangle Amposta-l'Aldea-Tortosa. La C-42, que comunica Tortosa amb l'Aldea, té un paper estratègic pel fet que facilita la connexió amb els principals polígons industrials de la zona.

En aquesta unitat les activitats extractives es troben localitzades a l'eix la Carrova-Campredó, a banda i banda del riu Ebre, i són visibles tant des de la C-12, entre Amposta i Tortosa, com des de la C-42, entre Tortosa i l'Aldea. Algunes d'aquestes activitats extractives actualment abandonades s'han convertit en punts d'abocament incontrolat de runa de la construcció o en basses mal gestionades.

Expressió artística del paisatge

El riu Ebre és la imatge més representativa d'aquesta unitat, i és així com es reflecteix tant en la producció literària com en la pictòrica. El riu, el paisatge agrari al voltant de les terrasses fluvials, els pobles i sobretot la gent que viu en aquest territori són els protagonistes del llegat literari que s'ha produït en els últims dos segles. Es parla d'una riquesa del paisatge que es percep i es tradueix amb sensacions visuals, sonores i sentimentals que fan que també els valors simbòlics constitueixin la identitat sorgida de persones, riu, pedres, terra, fang...

En l'àmbit literari hi ha autors i obres destacables, que van des del riu mític i sensorial de la poesia de Gerard Vergés fins a la memòria humanitzada d'Artur Bladé Desumvila. Altres fragments i els seus autors són els següents:

"Y puix no trob's altre poble antich en tota aquesta ribera des de assí a la mar sinó aquest de Tortosa, de créurer és que aquest serà lo que edificà Túbal en la entrada del riu Ebro, que puix no distava de la vora del riu, segun que llavons era més de una llegua, perquè com he dit la mar en aquell temps pasava desà Amposta i arribava fins a Camp-redó y la Carrosa, bé's pot dir que era Tortosa." (Despuig, 1877: p. 103)

"He vist la catedral. La Seu de Tortosa és tan fina i sensible com la de Barcelona. El claustre, una pura delícia. El conjunt gòtic és d'una aguda sensibilitat. Però la gran fàbrica té poca visualitat externa; queda embotida, en certa manera, a la ciutat; sembla ofegada, aclaparada per les cases [...]. Tortosa fou una població excepcionalment rica i puixant. ¿No hi hauria una mica de diners per a aconseguir que la catedral pogués ésser dignament contemplada?" (Pla, 1971: p. 1098-1099)

"Trepitjades a peu pla, les hortes que hi ha de Tortosa als Alfacs constitueixen una fantàstica simfonia de verds, una autèntica borratxera vegetal. A banda i banda dels canals eficacíssims que reguen les feixes innumerables de la rodalia d'Amposta, la fortuna que floreix amb les plantes és un testimoni irrefutable." (Casas, 1911: p. 28)

"Recordo que després de Bítam, ja al pla, i abans d'arribar a Tortosa, el girar de les rodes de la meva bicicleta s'acompanyava amb les voltes lentes de les sínies àrabs, de fusta, amb els cadufs tan sobris i tan bonics de terra cuita." (Espinàs, 1978: p. 30)

També es poden destacar les descripcions dels elements naturals i arquitectònics del paisatge, com les de Manuel Pérez Bonfill a *Escrits del riu* (1991):

"Pel pont nou, cayards a babord, però pescadors de canya a estribord; al peu de Vinallop: riu, via del tren, canal i carretera, tot en un feix; l'illa de Blanquet...els bous salvatges [...] les torres de la Cárrova (fent referència també al Montsià) arrossegant història [...] el pont penjat [...] i l'embarcació Danae (la muleta construïda pel mestre d'aixa Isaiàs Vilàs)" (Pérez, 1991: p. 40).

Amb la publicació *Escrits de riu* (1991) es va iniciar la col·lecció "Lletres de l'Ebre", destinada a reunir textos que tinguessin significació rellevant per a la cultura i la història de les Terres de l'Ebre.

"L'Ebre com a tema directe o indirecte en forma d'evocació viscuda, de retrobament d'identitat essencial de desesperança amarga per la seva quasi desaparició o com rerafons de recerques personals juvenils és una de les qüestions que conscient o inconscientment ha estat a la base de les recerques creatives dels escriptors d'aquestes terres." (*Escrits del riu*, 1991: p. 2)

La necessitat de demostrar que les Terres de l'Ebre també estan plenes de riqueses ha estat motiu d'una freqüent reivindicació i una voluntat de donar a conèixer el seu valor patrimonial. Aquesta reivindicació ha tingut la seva màxima expressió temps ençà, sobretot a l'espai del riu, per l'important paper de la navegació i de l'agricultura i, més tard, com a conseqüència del projecte de transvasament d'aigua de l'Ebre. Des d'*Escrits del riu* (1991), publicacions nascudes des de l'associacionisme (Amics de l'Ebre), dins de l'àmbit literari, fins als recitadors de versos o cantadors de músiques com Canalero, Teixidor i les seves rondalles, han deixat petjada mitjançant el folklore popular que tan de prop i de manera tan directa ha arribat als pobles, les festes i la gent que hi participava.

Dins el panorama pictòric, les mostres que retraten aquest paisatge manifesten interès per l'estructura urbana dels nuclis més estratègics i del territori a gran escala, dominat pel riu i pels canals. El pintor flamenc Anton van der Wyngaerde va pintar la ciutat de Tortosa l'any 1563. Van der Wyngaerde va reproduir la ciutat amb muralles i castells, en un intent de representar una ciutat estratègica, encreuament concorregut de camins i port fluvial i marítim. El pintor va executar les pintures per encàrrec de Felip II que es va proposar de sistematitzar un corpus de les principals ciutats hispàniques.

Definit com el gran pintor local, Ferran Arasa (Tortosa, 1905-1992) va crear una obra que es caracteritza per un llenguatge que tendeix cap a l'expressionisme. *La vall tortosina*, *El canal* o *Mig camí* són obres de la seva terra, per la qual es va sentir completament atrapat (Fabra, 2005).

Finalment, cal esmentar la importància d'un oli de Frederic Mauri, *La fàbrica de ciment*, de l'assut de Xerta, que reproduïx de manera abstracta allò que ha fet possible la transformació del territori: el ciment hidràulic.

Tortosa dibuixada el 1563 pel pintor flamenc Van den Wyngaerde

Valors en el paisatge

Pel que fa als valors naturals i ecològics, en aquesta unitat hi ha l'Espai d'Interès Natural (EIN) Illes de l'Ebre, amb una extensió de 55,4 ha, format per l'illa d'Audí, la de la Xiquina i la de Vinallop. Aquests espais representen un conjunt de biòtops pont que faciliten el desplaçament de multitud d'ocells de zones humides, des dels aiguamolls litorals cap a l'interior de la península Ibèrica.

A més a més, 57,1 ha de l'EIN delta de l'Ebre formen part de l'extensió d'aquest territori (els anomenats ullals de l'Arispe i Baltasar) i també 20,3 ha de l'EIN Serra de Montsià. Cal afegir que l'EIN Illes de l'Ebre està designat com a espai natural de protecció especial (ENPE) sota la categoria de Reserva Natural de Fauna Salvatge de les Illes de l'Ebre, mentre que els ullals de l'Arispe i Baltasar pertanyen al Parc Natural del delta de l'Ebre.

Altres àmbits que no gaudeixen de protecció específica, però que es consideren d'alt valor ecològic són l'illa del Barranc dels Estrets, l'aiguabarreig de la riera de la Galera, el marjal de Campredó i els ullals de la Carrova. L'illa del Barranc dels Estrets, al sud del nucli de Bitem, uns 500 m al sud de l'illa d'Audí, ocupa poc més de 2 ha. Aquesta illa ha evolucionat en poc temps cap a una formació arbòria densa fins a constituir un bosc de ribera de notable entitat i interès conservacionista (salzedes arbustives i saulic). El seu interès es veu reforçat per la presència de lligabosc valencià, una espècie que a Catalunya només es localitza en alguns punts de les Terres de l'Ebre.

En segon lloc, l'aiguabarreig de la riera de la Galera, que desemboca a l'Ebre al sud de Tortosa, és una altra zona humida, que funciona com a biòtop pont entre grans zones humides: destaca per la presència d'amfibis de notable singularitat i pels retalls de bosc que s'hi conserven, com albereda i tamarigar (hàbitats d'interès comunitari).

En tercer lloc, el marjal de Campredó, d'unes 7,5 ha d'extensió, se situa al límit de la terrassa fluvial, vora l'actual llera d'inundació del riu i en un indret on se sol produir localment un important aflorament d'aigües subterrànies que alimenta els aiguamolls. El valor ecològic d'aquest indret deriva de la notable diversitat de la

vegetació: les espècies helofítiques formen masses extenses amb un clar predomini del canyís de sòls salabrosos. A les zones més elevades, amb una inundació més ocasional, hi predominen els herbassars de ciperàcies altes i les jonqueres (hàbitat d'interès comunitari). Hi ha també claps dispersos de bosc de ribera, amb espècies com l'om, el freixe, el salze blanc i els tamarius. Finalment, els ullals de la Carrova, encara que ocupin una àrea de 0,1 ha, són un conjunt de notable interès hidrològic format per dos afloraments de l'aqüífer que allotgen una gran diversitat biològica. Pels marges prospera el canyissar i en un sector hi ha un clap de bosc de ribera, format per àlbers i oms.

Respecte al valor natural, (i també estètic, cultural i històric) que tenen determinats exemplars d'espècies arbòries, aquesta unitat acull quatre arbres declarats monumentals per la Generalitat de Catalunya. En primer lloc s'hi distingeix l'om de Burjassènia (*Ulmus minor*), ubicat a tocar de la masia homònima, al terme municipal de l'Aldea, just al costat de la carretera N-340 que travessa aquest municipi. En segon lloc, al municipi d'Amposta hi destaca l'àlber de la Descàrrega (*Populus alba*), ubicat a la riba del riu Ebre. Al terme municipal de Tortosa, prop del nucli de Bitem, hi ha l'arbre monumental conegut com a plàtan de Bitem (*Platanus hispanica*), ubicat a l'hort del Caramel, al costat de la carretera T-301. Finalment, just al límit entre aquesta unitat i la plana del Baix Ebre-Montsià hi ha l'anomenat eucaliptus de Jesús (*Eucalyptus camaldulensis*), ubicat al costat de l'Eix de l'Ebre (C-12).

Al llarg del riu es troben moltes peces de patrimoni arquitectònic que tenen valors històrics i culturals: torres d'origen andalusí o feudal, ermites, restes romanes, l'arquitectura tradicional dels masos que recorden un ús agrícola antic i tota mena de patrimoni hidràulic com ponts, sínies, casetes dels guarda-canal, la fàbrica de ciment a prop de l'assut, el molí fariner de la Jesusa, els molins del Comte, la mina d'aigua del mas de Sant Pau, els molins d'arròs del castell d'Amposta o la resclosa d'unió entre el canal de navegació i el riu, al nucli d'Amposta. Si bé la majoria d'elements són dels segles *ix* o *xx*, tenen una importància destacable per a la conformació actual d'aquest territori.

També s'han identificat valors religiosos i espirituals. A l'espai més pròxim al riu hi ha moltes esglésies, la majoria concentrades al nucli de Tortosa i algunes ermites: al braç sud de la unitat hi trobem

l'ermita de la Mare de Déu del Montsià (Amposta), mentre que al braç que va en direcció nord-est n'hi trobem dues: la de la Mare de Déu de l'Aldea, que forma part d'aquest mateix municipi, i una altra, que pertany al terme de Camarles, situada just al costat del castell de la Granadella. Al marge esquerre de l'Ebre, entre els nuclis de Tortosa i Campredó, se'n localitzen dues més, la de la Mare de Déu dels Àngels de la Petja i l'ermita de l'Ardiaca.

Entre els valors simbòlics i identitaris d'aquest paisatge, hi ha el sistema de torres de defensa, així com les infraestructures hidràuliques i les embarcacions per a la navegació de l'Ebre. També és un espai identificat amb el llaüt (o llagut), les pontones, les muletetes o els passos de barca. Tots aquests elements tenen una vinculació molt forta amb el territori. Llocs puntuals com l'assut i la peixera de Xerta, la resclosa d'Amposta, el pont del Mil·lenari a Tortosa o el pont Penjat a Amposta representen unes referències per als ciutadans.

En relació amb els usos tradicionals del territori, els murs de pedra seca també formen part de l'imaginari col·lectiu com a record d'antigues pràctiques agrícoles.

Als elements naturals de valor local, o els EIN del riu (les illes), se'ls reconeix un valor social, així com als espais lliures i els parcs urbans, com ara el passeig fluvial d'Amposta o d'altres poblacions (a Tortosa, a Sant Carles de la Ràpita, a Camarles). La Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre, des de Xerta a Tortosa, i els GR s'identifiquen com a espais d'agregació social en un entorn d'interès paisatgístic o trajectes transitats per anar a visitar espais d'interès natural.

Els canals de la Dreta i l'Esquerra de l'Ebre sempre han estat associats a un ús social pels habitants de la zona, que n'aprofiten l'aigua per banyar-s'hi i els camins de manteniment per caminar o anar amb bicicleta.

Les fileres de xiprers serveixen de paravent als conreus. Observatori del Paisatge

El riu s'identifica com l'element primari que genera un valor productiu en aquesta unitat. Juntament amb els sistemes de canalització, és responsable de l'ús passat i recent del sòl. El valor productiu del riu està vinculat també a la navegabilitat, i a un ús turístic dels espais relacionats amb l'aigua. Es tracta d'una pràctica que s'està desenvolupant des de fa pocs anys amb èxit, a causa de l'augment d'un turisme atret pels elements naturals i pel paisatge.

En relació amb el valor estètic del paisatge d'aquesta unitat, es poden anomenar les formacions rocoses dels marjals a la vora de les terrasses fluvials, sobretot al llarg de la carretera des de Tortosa fins a Amposta, i el mosaic agrari i ambiental amb colors que varien estacionalment: el verd intens de l'arròs a la primavera, el groc palla de l'arròs al setembre, quan està a punt de fer-se la recol·lecció, la varietat de colors de l'horta a la vora del riu, el verd fosc de la vegetació de ribera i el contrast de tots aquests elements amb la làmina d'aigua.

Les fileres d'arbres a l'entrada dels pobles, l'entrada sud de Tortosa per la C-12 i l'entrada a l'Aldea des del delta per l'ermita són elements que configuren els paisatges molt valorats estèticament. El mateix cas és el de les fileres de xiprers. Aquestes fileres serveixen de paravent als conreus, però han acabat donant forma a certs espais de la unitat i, més en concret, al marge esquerre del riu. Una zona molt representativa és la situada entre Amposta i l'Aldea, vista des de l'N-340.

Pel que fa al paisatge construït, les torres de defensa són elements ben visibles en el territori, sobretot des de la plana fluvial (torre de la Carrova, torre de Font de Quinto (Campredó), torre de Camarles o de l'Aldea), així com ho són les construccions de pedra seca, sobretot visibles al vessant de l'Aldea-Camarles, al nord de l'autopista AP-7. Aquests elements són sovint punts de referència molt valorats per la població.

El conjunt dels nuclis històrics com el de Tortosa; el vessant riberec d'Amposta, amb el pont Penjat, o l'empremta urbanística de Carles III a Sant Carles de la Ràpita són punts estèticament valorats pels ciutadans com a patrimoni d'aquest àmbit.

També s'han de mencionar els lligallos o antics camins ramaders, com el lligallo del Ganguil i el lligallo del Roig, que creuen les poblacions de Campredó i l'Aldea. Aquests nuclis s'estructuren al llarg de l'antic camí ramader i són una singularitat de l'àmbit de les Terres de l'Ebre.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

Aquest paisatge disposa de dos miradors privilegiats, el castell de la Suda, a Tortosa, i la torre de la Carrova. Des d'aquests miradors es pot observar tot el paisatge fluvial de l'Ebre i tot el sector meridional de les Terres de l'Ebre, emmarcats pels conjunts muntanyosos del Port, les serres de Cardó i del Boix i la serra de Montsià.

El castell de la Suda està ubicat damunt mateix de la ciutat de Tortosa i és el millor mirador per contemplar, des d'una posició

496

El pont Penjat d'Amposta permet observar la façana fluvial del nucli antic, on destaca l'església de Santa Maria o de l'Assumpció. Yamileth Amelines, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

privilegiada, el barri antic de la ciutat. En direcció a ponent, la Suda ofereix les vistes més extenses, amb el riu Ebre en un primer pla com a element dominant. Des d'aquest lloc s'observen amb claredat els ponts que creuen el riu i els nuclis propers del barri de les Ferreries i, més lluny, el nucli urbà de Roquetes. En un segon pla les vistes ofereixen les millors perspectives dels vessants del Port, on sobresurt el cim del Caro. Un altre element dominant en aquesta direcció és l'extensa plana de la Galera, les vistes de la qual s'estenen fins més enllà del riu de la Sénia. Vers el sud les vistes queden emmarcades per la silueta més llunyana de la serra de Montsià, que delimita el pas del riu abans d'entrar a la plana del delta. La Suda també és un bon mirador dels vessants de les serres de Cardó i el Boix.

La torre de la Carrova està situada en el talús de l'Ebre que delimita les terrasses fluvials de la gran plana de secà. La seva ubicació privilegiada respon a les funcions defensives per les quals va ser construïda. És un excel·lent mirador per contemplar les terrasses fluvials fins a Tortosa, i permet observar una síntesi de la gran diversitat d'activitats que conflueixen en aquesta unitat de paisatge: els ponts de l'autopista i del ferrocarril, els polígons industrials, els centres urbans d'Amposta i l'Aldea, els conreus de regadiu de les

terrasses, etc. Més llunyanes, les vistes del Port i sobretot de la serra del Boix actuen com a escenaris de fons.

Les vies senyalitzades més importants són:

—Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre. Ressegueix el traçat de l'antiga via de ferrocarril en direcció a la Terra Alta. Els pocs desnivells que presenta en el traçat el converteixen en una ruta ideal per recórrer-la amb bicicleta. Les vistes més espectaculars s'ofereixen des dels ponts que creuen els barrancs, entre els quals cal assenyalar el de Xiveli, el de la conca de Sant Julià i el dels Molins.

—Camí de Sant Jaume de l'Ebre. Aquest camí històric recorre la unitat per la vora del riu. El tram d'Amposta fins a Tortosa ho fa pel marge esquerre del riu resseguint les vores dels camps de conreu. Aquesta part del trajecte passa prop d'alguna de les torres de defensa instal·lades en aquesta banda del riu: la torre de Font de Quinto (Campredó), la torre de Soldevila i la torre de la Petja. A partir de Tortosa, el camí de Sant Jaume després de creuar el riu pel barri de Ferreries avança en direcció nord pel marge dret del riu Ebre. Un cop passat el nucli de Roquetes, el camí s'apropa al marge del riu. Entre els elements propers s'hi poden destacar la

torre del Prior i el mas del Bisbe. A l'altura d'Aldover, el camí creua els camps de tarongers que omplen els replans de les terrasses fluvials.

—Via Augusta. Aquesta via romana, en arribar a l'Ebre, presenta dues variants: la variant costanera, que a l'alçada de l'Ampolla entra en la unitat per dirigir-se, tot vorejant el delta, vers Amposta i Ulldecona; i la variant de l'interior, que uneix el Perelló i Tortosa, passant pel coll de l'Alba, i, un cop travessat el riu, es dirigeix vers la Galera. Una altra variant de l'anterior passa per la base de la serra del Boix. Totes aquestes variants de la Via Augusta estan senyalitzades i el seu recorregut permet passar per indrets que, en general, es conserven en bon estat.

Els camins de gran recorregut (GR) que travessen la unitat ho fan seguint a més o menys distància els camins assenyalats anteriorment. Aquests són:

—El GR-92. Uneix per les vores interiors del delta els nuclis de l'Ampolla i de Sant Carles de la Ràpita.

—El GR-99. Ressegueix el riu Ebre en el seu trajecte cap a la comunitat autònoma d'Aragó.

—El GR-192. Partint d'Amposta, aquest GR comparteix el primer tram per l'esquerra del riu amb el GR-99. En alguns trams ressegueix camins històrics, com el camí de la Fullola, i entra en terres del Camp de Tarragona després de travessar la serra de Llaberia.

Possible evolució del paisatge

El caràcter del paisatge fluvial de l'Ebre està, per una banda, lligat al futur de l'agricultura i per l'altra, a l'evolució dels espais urbanitzats. Les activitats agrícoles i de regadiu configuren bona part del paisatge. L'evolució del paisatge agrari es pot veure afectat per diferents aspectes, un dels quals són les actuacions en política de regadiu.

El Pla de regadius preveu diverses actuacions a la franja fluvial, però totes les obres previstes no comporten, en principi, transformacions en el tipus de conreus a curt termini, ja que són o bé de modernització o bé de suport. Tot i això, es poden donar transformacions pel que fa a textura del mosaic agrícola causat per processos d'intensificació.

Actualment, els cultius de nectarines i altres varietats de conreus de fruita dolça estan en un moment d'incertesa que està lligat al procés de globalització del mercat de fruites i verdures, com a conseqüència del qual es viu una competència de preus amb països tercers. S'ha de considerar que la major part de les explotacions de fruiters de les Terres de l'Ebre es troben en règim de propietat (al Baix Ebre i al Montsià, més del 98% de les explotacions). Aquest aspecte és positiu, si s'ofereixen perspectives de futur dins del sector.

El futur del conreu del cítric passa per situar-se com a capdavanter en el mercat de consum que té més a prop, l'Àrea Metropolitana

de Barcelona, dominada fins ara pel mercat valencià. El paisatge del cítric es pot afavorir si s'impulsa una marca de qualitat que difongui les qualitats d'aquest fruit produït a les terrasses fluvials de l'Ebre. Actualment aquesta marca ja existeix amb la Indicació Geogràfica Protegida Clementines de les Terres de l'Ebre, però s'ha de donar a conèixer a la resta de país.

A part del cítric, el conreu de l'arròs també ocupa una superfície considerable i en augment. Des de la Unió Europea s'incentiva cada cop més el conreu de l'arrossar, amb pràctiques que tinguin cura del paisatge i el medi ambient, i es deixa més de banda la política de subvencionar la producció o la superfície com s'havia fet fins ara. Això pot assegurar la permanència de l'arròs en aquesta unitat, tot i que cada vegada hi ha més agricultors que apostaran per un camp sembrat i mantingut amb el mínim de pràctiques agrícoles, sobretot les que fan referència a l'adobament, la fumigació i el tractament d'herbicides als marges, ja que requereixen menys despesa econòmica.

El sector turístic, en l'àmbit de la rehabilitació de masos i cases rurals, pot ser un model com a recurs i alternativa a l'activitat agrària. El paisatge fluvial és i continuarà sent el més ben comunicat pel que fa a infraestructures viàries i ferroviàries, i això pot afavorir la creació de nous allotjaments hotelers i de cases rurals.

De cara al futur es preveu una major centralitat del sistema urbà Tortosa-Roquetes, tenint en compte la potenciació de la xarxa infraestructural (el desdoblament de l'N-340 i de la C-12 a la vora dels nuclis urbans) i dels equipaments industrials.

El sistema d'Amposta, estratègic per la seva posició de cruïlla entre les planes, les terrasses fluvials i el delta, seguirà estant condicionat pel dens sistema d'eixos viaris i les futures ampliacions. Es preveu que el creixement actual baixarà d'intensitat, encara que continuaran alguns projectes que faran més dens el teixit urbà del nucli.

En relació amb les dinàmiques naturals, un dels riscos que corre el paisatge fluvial de l'Ebre és la salinització de les aigües del riu com a conseqüència de l'avançament de la falca salina. Si no s'estableixen mesures de defensa, aquest fet pot comportar la salinització dels aquífers dels quals se serveix.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- S'estan formant tota una sèrie de continus urbans al llarg de les principals vies de comunicació: a l'entorn de Tortosa, a la C-237, des de la sortida del nucli fins a Anguera, direcció a l'Aldea. Al llarg de l'N-340, al voltant de Camarles i de l'Aldea també es troben altres continus urbans. Un altre espai on s'ha desenvolupat espai urbà és el que queda entre la Raval de Crist i Tortosa. Aquests espais dificulten la visibilitat paisatgística de l'entorn immediat des de les carreteres.

Els polígons industrials més importants es localitzen a l'entorn de Tortosa. A la imatge, el polígon industrial del Baix Ebre, a Campredó. Observatori del Paisatge

498

- Les urbanitzacions del predelta empobreixen el paisatge perquè ocupen zones tradicionalment agrícoles. Per altra banda, la crisi del sector immobiliari disminueix el ritme d'acabament de les obres, de manera que es deixen zones que transmeten una percepció d'espais constructivament inacabats i d'un cert desordre.
- Alguns creixements de zones industrials esdevenen discontinus als nuclis urbans i arriben a ocupar grans superfícies que anteriorment havien estat conreus de secà, principalment d'olivera. La urbanització d'aquests espais fa que es perdin els elements paisatgístics característics de la zona: oliveres, marges, barraques, casetes, etc.
- Hi ha zones humides que s'han degradat com a conseqüència de l'acció humana. Actualment, la recuperació ecològica i paisatgística es fa molt difícil, tot i que no impossible, perquè moltes tenen titularitat privada. Dos casos que presenten aquesta problemàtica són els ullals de Campredó, situats en sòl industrial, i els de Panxa, amb un ús ramader.
- Hi ha molts edificis obsolets o mal integrats al costat de l'N-340. Pel que fa als que han perdut el seu ús habitual, es troben principalment entre l'Aldea i l'Ampolla, però també n'hi ha en direcció a la Ràpita on, passat Amposta, hi ha tota una sèrie de granges que no compleixen cap ús.

Amenaces

- La salinització de l'aigua del riu per sobre de Campredó pot comportar un canvi en la vegetació de ribera en tot el tram que engloba el riu en aquesta unitat.

Fortaleses

- Aprofitament d'antics projectes actualment obsolets per posar en pràctica activitats que permeten gaudir i valorar el paisatge com, per exemple, la via verda. És una via de ferrocarril que fa

vint-i-cinc anys que es va clausurar i que a dia d'avui s'ha recuperat en forma de projecte turístic.

- Unes ribes de riu molt fèrtils i amb una bona xarxa de canals i séquies de reg per irrigar el sòl agrícola faciliten el manteniment del paisatge actual. Aquest sòl agrícola de regadiu és prou flexible per poder adaptar-se a les noves polítiques agràries.
- El riu com a símbol identitari de la gran majoria de la població que viu en aquest espai. Cada cop pren més força la relació de la societat amb el riu Ebre.

Oportunitats

- L'elevada fertilitat del sòl a les primeres terrasses fluvials pot fer plantejar un tipus d'agricultura igual de rendible econòmicament amb menys aspectes agressius per al medi. Conseqüentment, la producció ecològica s'hi podria implantar fàcilment.
- Es poden recuperar els marjals de Panxa, la Carrova i Campredó, així com també les illes del riu de Vinallop, la Xiquina i la d'Audí com a espais amb elevat valor ecològic i paisatgístic. Aquesta adequació és possible si els usos que actualment s'hi donen deixen de ser rendibles o bé si hi ha compensacions econòmiques per als propietaris dels espais en qüestió.
- El riu com a primer motor de l'espai que travessa genera tota una sèrie d'activitats. El riu Ebre té moltes possibilitats per poder desenvolupar activitats esportives com el rem, que, conjuntament amb un centre de tecnificació esportiu, ajudaria a revalorar-lo.
- El conreu de l'arròs és molt singular en certs espais del paisatge fluvial de l'Ebre. Es concentra tant al marge dret, a la Carrova i la Raval de Crist, com al marge esquerre, a Campredó i a la zona del predelta. Aquesta peculiaritat paisatgística es pot aprofitar per crear un parc agrari que vetlli per conservar i mantenir els valors d'aquest conreu únic a la zona.
- La suau topografia de tota la zona i, en especial, la de les vores del riu, permet ampliar i adequar una xarxa de senders paral·lels al riu o als canals per tal de practicar senderisme o cicloturisme.
- Els pobles de la part alta de la unitat (Xerta i Tivenys) i els voltants immediats tenen un gran potencial per al desenvolupament local sostenible.
- Actuacions de rehabilitació dels nuclis antics, com és el cas de Tortosa, amb el suport del Programa de Barris i àrees urbanes d'atenció especial de la Generalitat de Catalunya, poden suposar la revitalització de nuclis antics de gran valor.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

OQP 15.1

Un espai agrari de les terrasses fluvials i del predelta gestionat integralment com a garantia de manteniment dels valors paisatgístics que li són propis, per a la revaloració dels productes agrícoles que s'hi produeixen, i posat a l'abast de la ciutadania perquè en gaudeixi

Aquest paisatge fluvial es troba caracteritzat per unes terrasses fluvials i un predelta que conserven una bona representació d'espais agraris, emmarcats per les unitats de les serres de Cardó-Boix, per una banda, i la plana del Baix Ebre-Montsià, per l'altra, on el riu avança pel mig i dota l'espai d'una fertilitat extraordinària. Aquí hi és present un heterogeni mosaic de cultius d'horta combinat amb cítrics i fruiters de fruita dolça, que caldria conservar per tal de revalorar els productes agrícoles que s'hi conreen.

Així mateix, els espais agraris del paisatge fluvial de l'Ebre haurien de ser accessibles tant per terra com per aigua, per tal que tant la població com els turistes en puguin gaudir.

Actualment, els espais oberts d'aquesta unitat estan ocupats per edificacions i instal·lacions disseminades, a vegades en mal estat de conservació, que generen, des del punt de vista estètic, un trencament de l'harmonia visual de l'espai fluvial i predeltaic amb una imatge d'un cert desordre i artificialització.

 criteris

- Cal recuperar i donar el valor que té al patró agrícola de les terrasses fluvials i el predelta ocupades per hortes o conreus de fruiters i definides per l'estructura parcel·lària lineal perpendicular al curs del riu, de forma allargassada.
- Preservar la diversitat paisatgística entenent el paisatge com un mosaic viu, i gestionant les dinàmiques i les transformacions a fi de preservar la identitat del lloc i el seu valor productiu i d'ús social.
- Establir una estratègia agrària integrada basada en l'agricultura ecològica i participada pels diferents agents públics i privats implicats, per tal d'assolir una alta qualitat productiva i una gestió racional dels recursos i per tal de contribuir a la millora i preservació del paisatge que dona identitat al territori.
- Evitar les concentracions parcel·làries que modifiquen el caràcter del paisatge de les terrasses fluvials i el predelta, format per parcel·les mitjanes i petites.
- Evitar la fragmentació del paisatge agrícola amb infraestructures o ocupacions de sòl no vinculades estrictament a l'activitat agrícola.

 Accions

- Estudiar la creació d'un parc agrari entre Xerta i Amposta, des de l'Ampolla fins a Sant Carles de la Ràpita, fomentant l'agricultura ecològica i garantint-ne la connectivitat amb el delta.
- Inventariar els elements patrimonials de valor històric existents en els paisatges fluvials i el predelta (molins, assuts, rescloses,

séquies, torres defensives, masos, etc.), establir un protocol de rehabilitació i vincular-los amb l'acció anterior.

- Promoure i donar suport a les iniciatives de custòdia del territori i als agricultors que facin agricultura ecològica a les terrasses fluvials i al predelta.
- Desenvolupar itineraris, terrestres i fluvials, i xarxes de miradors per fomentar la descoberta i el coneixement del paisatge associat a les terrasses fluvials i al predelta, tot aprofitant el funcionament d'infraestructures existents, com la Via Verda de la Terra Alta i del Baix Ebre.

OQP 15.2

Uns nuclis urbans ben conservats que s'estructurin mantenint les característiques tradicionals i els valors identitaris, tot respectant el caràcter nodal i compacte dels pobles mediterranis, amb uns polígons d'activitat econòmica proporcionats a les necessitats del territori i ben encaixats paisatgísticament, i amb unes infraestructures funcionals, permeables i integrades en el territori

Amb relació als paisatges construïts, s'han de considerar uns paràmetres tant estètics com funcionals i assegurar l'harmonia amb el conjunt del territori.

 criteris

- Evitar una major dispersió dels nuclis urbans, de les urbanitzacions i dels sectors d'activitat econòmica, afavorint l'ocupació dels espais lliures que hi ha a l'interior d'aquests espais, en comptes d'ocupar noves àrees perifèriques.
- Garantir uns accessos ordenats als nuclis urbans que facilitin la transició entre els espais oberts i els paisatges urbans, i que reforcin el caràcter i la identitat dels nuclis urbans als quals estan vinculats.
- Completar els actuals polígons industrials abans de desenvolupar-ne de nous, evitant així una major fragmentació del paisatge.
- Promoure la gestió i la recuperació dels espais agrícoles abandonats o de zones nues que no acullen cap activitat, de manera que es contribueixi a la millora i la conservació dels entorns i accessos als nuclis de població.
- Promocionar els espais periurbans per potenciar-ne l'ús lúdic entre la població, a través de l'establiment d'itineraris senyalitzats i la creació d'àrees recreatives.
- Gestionar adequadament les construccions en desús (magatzems, granges, naus obsoletes, etc.) situades en sòl no urbanitzable, reutilitzant-les o bé plantejant-ne, si escau, l'enderroc.

 Accions

- En els nous creixements urbans previstos del predelta (Amposta, l'Aldea, Camarles, l'Ampolla i Sant Carles de la Ràpita), fer reserves suficients d'espais lliures, en diverses formes (parcs urbans,

parcs periurbans, espais naturals, espais agrícoles, etc.), per evitar un continu urbà dens i potenciar la creació d'un mosaic de peces construïdes amb generosos espais oberts que permetin el gaudi del paisatge així com la vista del mar i el delta des de diversos indrets de l'interior dels nuclis urbans.

- Elaborar un pla especial urbanístic d'ordenació del paisatge de les activitats comercials associades a les vies de comunicació dels accessos a Tortosa per la C-42, a l'Aldea per l'N-340, i per la C-12 al seu pas per Amposta.
- Elaborar plans especials urbanístics d'ordenació del paisatge de les àrees especialitzades existents als paisatges fluvials de l'Ebre seguint les prescripcions de la *Guia d'integració paisatgística. Polígons industrials i sectors d'activitat econòmica*: polígons terciaris de l'accés a Tortosa per la C-42, polígon Catalunya Sud a la sortida de l'Aldea per la C-42, polígon industrial de Campredó i polígons industrials i terciaris (Tosses i Oriola) a Amposta.
- Integrar i permeabilitzar les infraestructures viàries existents (autopista AP-7, corredor ferroviari del Mediterrani, N-340), sobretot en aquells espais residuals que resten entre les infraestructures.

OQP 15.3

Un riu Ebre de qualitat, amb els marges fluvials ben conservats, accessible a la població, i com a element identitari i simbòlic per a la major part dels ciutadans de les Terres de l'Ebre en general

El riu Ebre ha sofert durant les darreres dècades un seguit d'actuacions que n'han deteriorat tant la quantitat com la qualitat de l'aigua, així com els ecosistemes associats (illes, boscos de ribera, etc.). És en aquest tram final, i al delta, on el deteriorament s'ha fet més palès.

A més, el riu ha anat perdent pes com a element bàsic per al transport de persones i mercaderies, en benefici de la xarxa ferroviària, primer, i viària, més tard. Històricament, ciutats com Tortosa o Amposta, així com el conjunt de pobles situats al marge del riu, havien gaudit d'unes condicions naturals que les feien créixer econòmicament. La navegabilitat del riu Ebre s'aprofitava per baixar-hi i pujar-hi tota mena de mercaderies.

Actualment, el riu és l'eix vertebrador de la unitat, que constitueix un sistema únic juntament amb la xarxa capil·lar dels canals de reg, els torrents i barrancs que desaigüen al riu, així com els canals de la dreta i de l'esquerra.

criteris

- Protegir els boscos de ribera i les illes del riu com a elements que garanteixen l'estabilitat dels marges fluvials alhora que aporten elements de qualitat estètica al riu.
- Recuperar la vegetació autòctona en cas d'abandonament dels cultius de la vora del riu.
- Potenciar el projecte de navegabilitat del riu, que representa un valor productiu vinculat al turisme i un valor d'ús social en relació amb el coneixement del sistema fluvial.
- Millorar paisatgísticament les façanes fluvials tant als nuclis urbans com a les zones industrials properes al riu, per tal que la visió que se'n tingui des del riu sigui el més endreçada possible.
- Reforçar el factor identitari de vincle social i cultural amb el riu i fomentar la imatge de riu com a recurs.

Accions

- Estudiar la possibilitat de realitzar un pla de protecció i gestió integral dels ecosistemes de ribera, les illes i les zones humides associades al riu, que afavoreixi la protecció dels conjunts dels marges fluvials no urbanitzats (boscos de ribera) i del conjunt de les illes del riu.
- Promoure, quan escaigui, una iniciativa segons la qual els nous plans d'ordenació urbanística municipal, o la revisió dels plans vigents, introdueixin els aspectes paisatgístics següents:
 - L'anàlisi i la recuperació de les lleres, amb la finalitat de garantir-ne la funcionalitat com a connector ecològic i paisatgístic.
 - L'anàlisi, la conservació i la restauració de la vegetació natural de ribera.
 - L'anàlisi i l'ordenació del patrimoni fluvial.
 - L'anàlisi, la recuperació i la creació dels camins de riu.

16. Vessants de Tivenys-coll de l'Alba

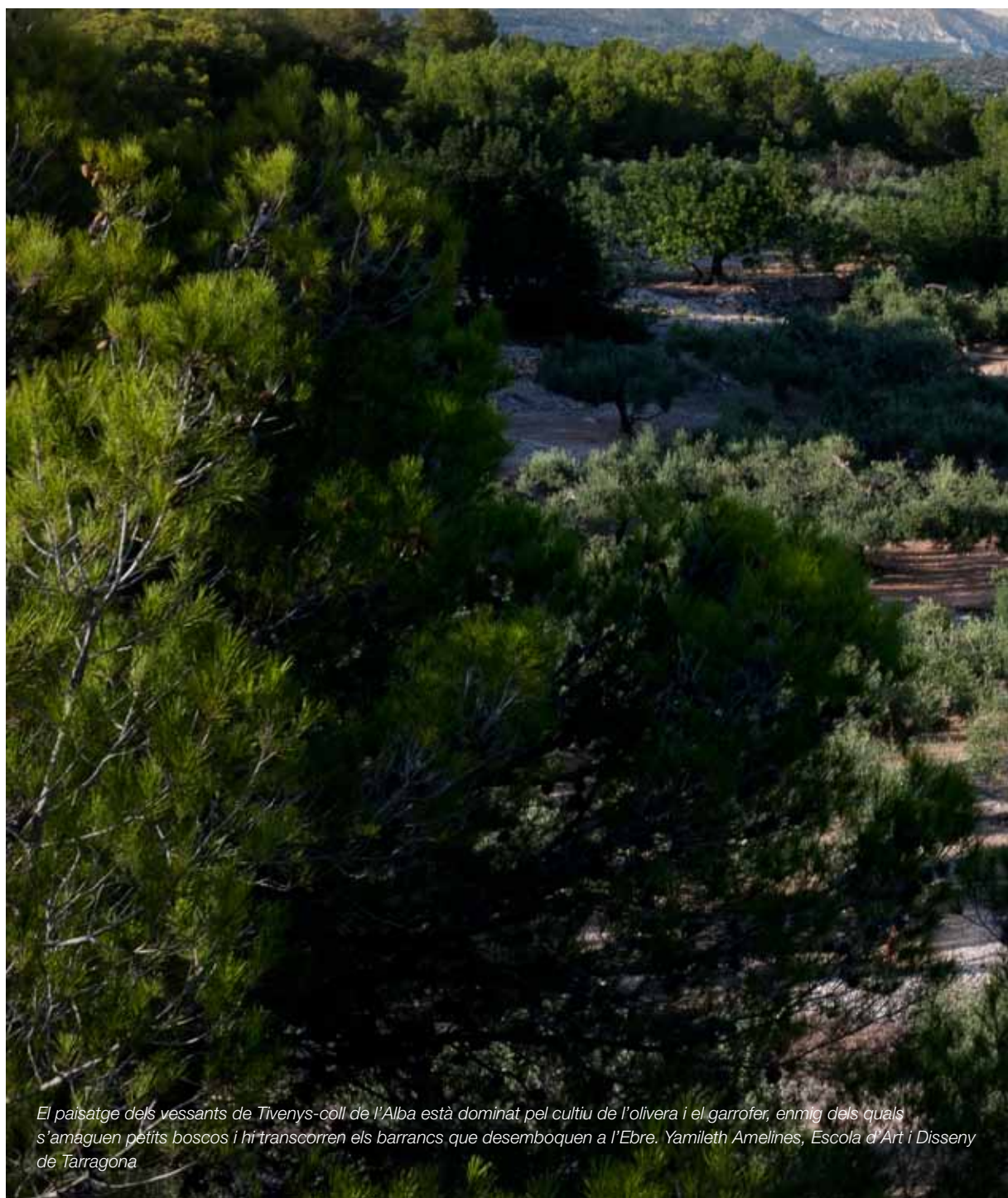
Comarca:
Baix Ebre.

Superfície:
12.318,1 ha.

Municipis:

Municipis: La unitat inclou, parcialment o íntegrament, els municipis següents: Xerta, Tivenys, Aldover, Roquetes, Tortosa, Amposta, l'Aldea, Camarles, l'Ampolla i Sant Carles de la Ràpita.

502

El paisatge dels vessants de Tivenys-coll de l'Alba està dominat pel cultiu de l'olivera i el garrofer, enmig dels quals s'amaguen petits boscos i hi transcorren els barrancs que desemboquen a l'Ebre. Yamileth Amelines, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Trets distintius

- Paisatge típicament mediterrani caracteritzat per uns pendents suaus, orientats cap a l'oest i estructurats per uns petits barrancs que s'encaminen cap al riu Ebre. S'hi observen diferents tonalitats verdoses en funció de l'ús que es fa del sòl (olivera, garrofer, etc.).
- Els oliverars, junt amb els marges i les construccions de pedra seca, estructuren aquest paisatge rural, on s'intercalen sovint les pinedes de pi blanc, les màquies i les garrigues.
- La presència d'urbanitzacions, algunes amb construccions senyoriales del principi de segle xx, com a la urbanització de la Simpàtica.
- Unitat creuada per nombrosos camins de carros i també de lligallos (camins de transhumància), com el lligallo Major, que va des d'Aragó fins al desert d'Alfama (Ametlla de Mar), passant per aquests vessants.
- Gran nombre d'ermites que apareixen al llarg de tot el vessant, començant per la Mare de Déu del Carme a Tivenys i la Mare de Déu de la Petja, a les parts més baixes del vessant, passant per l'ermita de Mig Camí, fins a la Mare de Déu del Coll de l'Alba i de la Providència, així com altres indicis religiosos com la Creu de Coll-redó i el nucli urbà de Santa Rosa. Tots aquests elements han afavorit que sigui un espai amb una càrrega espiritual força elevada.

 Mirador

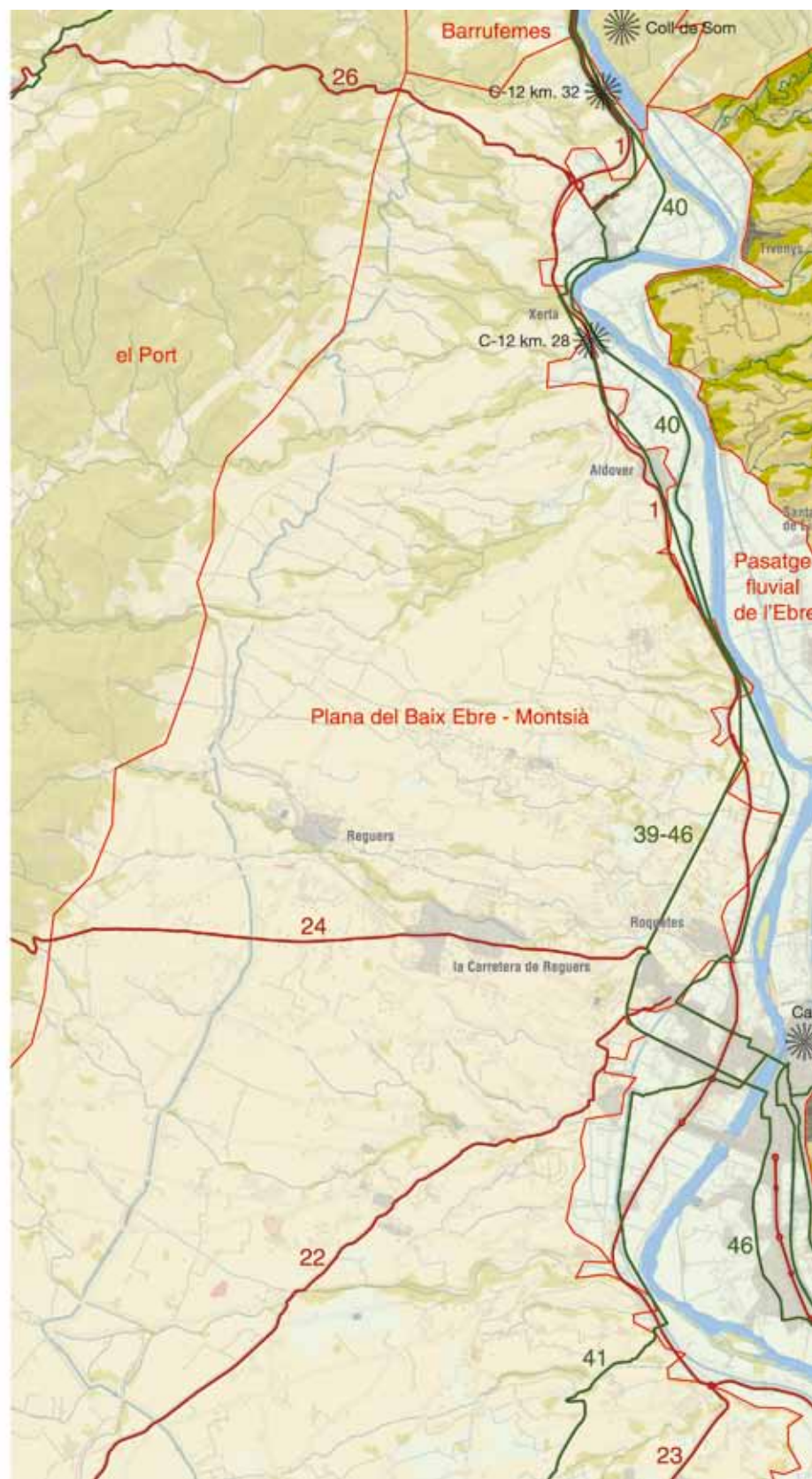
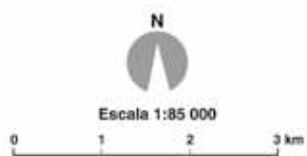
— Itinerari no motoritzat

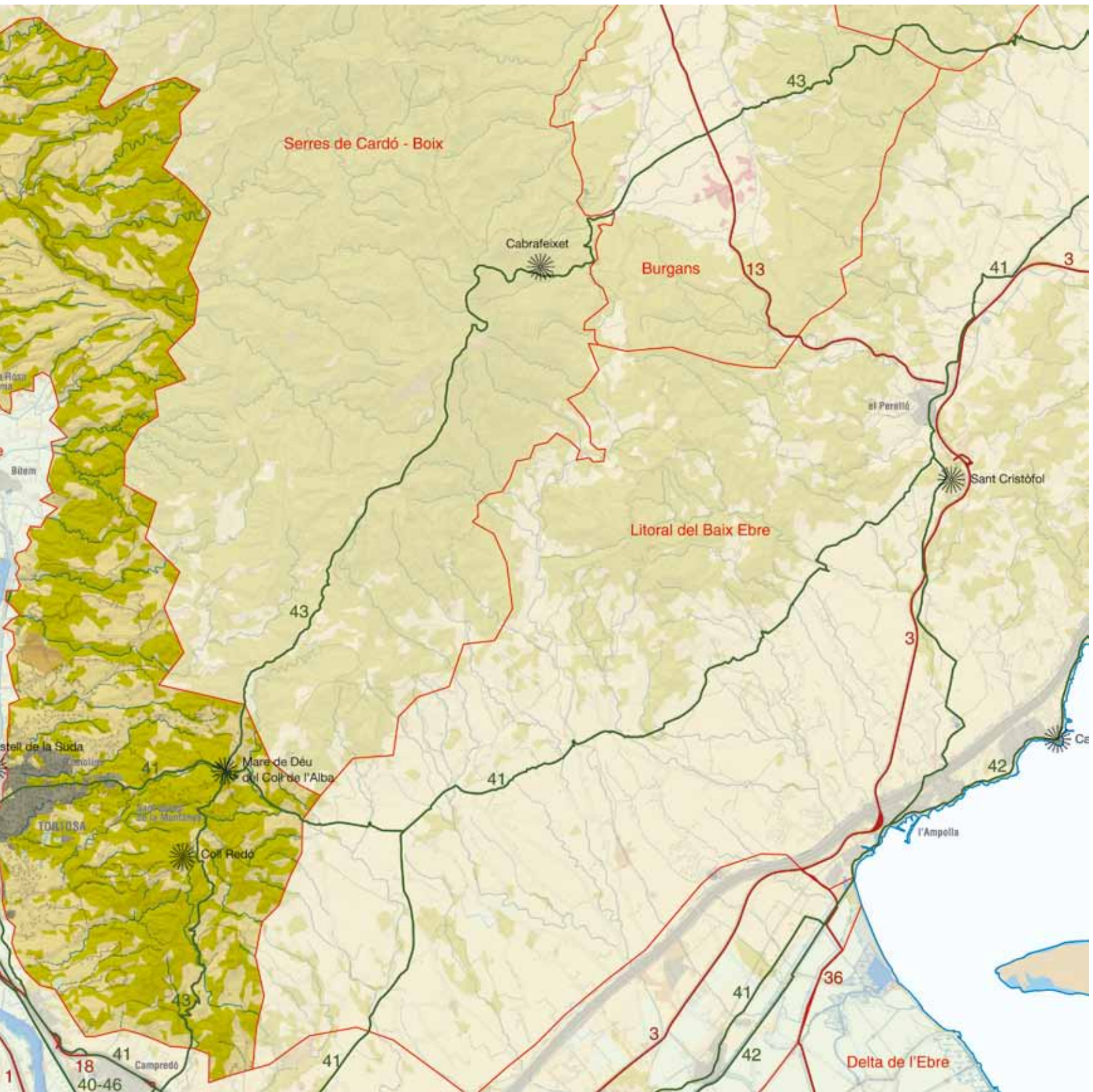
41 Via Augusta

43 GR-192

504

Elements naturals que constitueixen el paisatge

El paisatge dels vessants de Tivenys-coll de l'Alba es caracteritza per ser un entorn amb pendents suaus que configuren tota una sèrie de barrancs, que es dirigeixen cap al riu Ebre.

Com passa en unitats veïnes, els vessants de Tivenys-coll de l'Alba gaudeixen d'un clima mediterrani temperat subàrid, amb una temperatura mitjana al voltant dels 17 °C i una humitat relativa mitjana a l'entorn del 65%. Els nivells màxims de pluviometria es donen, habitualment, a la primavera i a la tardor, tot i que hi podem trobar mesos d'estiu amb precipitacions, però que no acostumen a superar els 75 mm mensuals.

Els vents predominants són els de component nord-oest (mestral) que bufen sobretot a la tardor i a l'hivern i que poden assolir velocitats considerables, cosa que fa que les gelades siguin poc importants. També s'hi donen vents amb component nord i nord-est, tot i que amb una freqüència menor. Per l'orientació d'aquestes vessants el vent és un dels principals condicionants del paisatge d'aquesta unitat.

Pel que fa a la hidrografia, el territori es troba solcat per cursos d'aigua de poca entitat, que només porten aigua després de pluges torrencials. Les capçaleres d'aquests barrancs es localitzen a la unitat serres de Cardó-Boix, que envolten el territori per l'extrem oriental, i tots ells són tributaris de l'Ebre per la seva esquerra. D'entre aquests barrancs destaquen el dels Estrets, el del Torrent, el de les Monges i el de les Corralisses, entre d'altres.

Així, la caracterització morfològica d'aquest paisatge ve donada per una xarxa hidrogràfica amb barrancs poc importants en comparació amb altres barrancs del territori ebrenc, però rellevants a l'escala de la unitat de paisatge.

Aquests vessants amb pendents suaus han permès que la cobertura vegetal predominant al llarg de la unitat sigui de caràcter agrícola, amb un percentatge entorn del 40%, i representada pels fruiters de secà: conreus d'oliveres (*Olea europaea*), d'ametllers (*Prunus dulcis*) i de garrofers (*Ceratonia siliqua*).

Aquesta vegetació agrícola es combina, a l'extrem meridional de la unitat, amb màquies i garrigues amb margalló (*Chamaerops humilis*), llentiscle (*Pistacea lentiscus*) i ullastre (*Olea europaea var. sylvestris*). En canvi, a l'extrem més septentrional de la unitat, aquests fruiters s'alternen amb brolles de romaní (*Rosmarinus officinalis*), foixarda (*Globularia alypum*) i bufalaga (*Thymelaea tinctoria*). Al nord del territori, en aquells terrenys que són travessats pels barrancs, hi ha, de manera puntual, brolles amb dominància d'esteperola (*Cistus clusii*) i albada (*Anthyllis cytisoides*). Finalment, hi ha petites pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*) amb sotabosc de màquies o garrigues amb ullastre i margalló en aquelles zones lleugerament més elevades que la resta del territori.

Evolució històrica del paisatge

Amb una ubicació pròxima al riu Ebre i amb una diferència de cota superior, hi ha moltes zones o punts dels vessants de Tivenys fins al coll de l'Alba que han servit com a assentament als nostres avantpassats. Així ho demostren elements com pintures rupestres al barranc de la Vilella, la cova del Ramat i la del Cingle, i també el poblat més antic d'època ibera, proper a l'Assut, entre els segles VI i II aC.

Altres elements històrics que mostren que aquest era un espai amb unes característiques geomorfològiques idònies per defensar-se de possibles invasors són les torres de guaita. Aquestes torres van tenir molta importància a tots els vessants de Cardó. Començant pel nord, al terme de Tivenys, hi ha la torreta de Som, situada estratègicament just a l'extrem nord de la unitat, des d'on es té una panoràmica àmplia de la vall de l'Ebre sobre l'Assut. Una altra torre ubicada dins el nucli de Tivenys és la d'Albarí. Cap al sud hi ha altres torres i castells com el castell de Tenasses, el de Sant Domènec i el de la Suda, com a més destacats.

La ramaderia va ser el principal ús del sòl de la zona fins ben entrat el segle XVIII. A principis d'aquest segle només es conreaven les terrasses del riu i alguna petita vall, com la d'en Rubí. Durant el segle XVIII es van començar a fer les rompudes per obtenir una superfície de conreu més gran. Tot i aquest augment de la superfície de conreu, a principis del segle XIX les guerres, epidèmies, malalties i sequeres van fer que la població disminuís, així com els productes agrícoles i en especial la ramaderia. També cal destacar la riuada de 1845 del barranc del Rastre, on el riu va pujar fins a cinc metres per sobre del seu nivell normal.

Malgrat les circumstàncies desfavorables de principis del segle XIX, al llarg del segle la població de la zona es va recuperar. A Tivenys hi havia 182 habitants el 1819, que van passar a 1.292 el 1842. El mateix va passar a Tortosa, on en el mateix període van passar de 2.471 a 20.573 habitants. Aquest augment de població va exercir més pressió sobre la terra, que va fer estendre els conreus pels vessants, es van desbrossar les terres de secà i s'explotaren les zones amb més pendent. A més d'augmentar la producció agrícola, amb l'ocupació de nova superfície, també es va intensificar gràcies a les noves tecnologies de regadiu.

Les produccions que es donaren al llarg del segle XIX en aquesta unitat i, en general, a tota la comarca del Baix Ebre, són molt semblants a les del segle anterior: cereals per a consum humà i animal (blat, ordi, panís i civada), olivera (associada al garrofer), vinya i llegums.

Pel que fa a l'olivera, al tombant dels segles XIX i XX, estava dispersa a l'atzar, o alternada amb altres arbres, cereals o vinya. Altres arbres conreats que cal destacar són les figueres i el garrofer.

La mineria va ser una altra activitat que va influir en el paisatge de la unitat al segle XIX. El polític Pascual Madoz ens diu que per la zona

hi havia activitats que no es van acabar d'explotar, particularment de carbó, pedra i plom. El més comú van ser les mines d'argila i pedreres de pedra, calç i guix. Durant aquests segles va tenir molta importància l'explotació a les pedreres de la Cinta de Tortosa, ubicades a prop de l'actual carretera de la Simpàtica.

Segons l'obra de Fernando Miralles, escrita aproximadament el 1900, Tivenys disposava de diverses fàbriques de terrissa, totxos i teules, i de guix, així com alguns molins d'oli. Aquests fets fan suposar que el paisatge d'inicis del segle xx, als vessants del terme de Tivenys, era bàsicament amb predomini del cultiu de secà associat a construccions de pedra seca, i que en alguns punts encara visibles tenia zones d'extracció d'àrids.

El primer terç del segle xx ve marcat per la construcció del canal de l'Esquerra de l'Ebre, ja que augmentaren molt les extensions de conreus. Així, el municipi de Tivenys passà de tenir un 19% de la superfície del seu terme municipal conreada a tenir-ne un 31%. El mateix va passar a Tortosa. Tot i això, a la unitat l'augment de superfície agrària es va deure principalment al conreu de la olivera. Tivenys va passar de 34 ha d'aquest conreu al 1900, a 969 ha al 1963.

Per tant, des del punt de vista paisatgístic, els vessants de Tivenys-coll de l'Alba van patir grans transformacions fins mitjan segle xx. L'olivera es va anar estenent i ocupant zones amb pendents suaus. Una data clau per a aquest cultiu va ser el 1956. Aquest any hi va haver una gran gelada que va perjudicar molt les zones olivereres.

La construcció del canal de l'Esquerra de l'Ebre durant el primer terç del segle xx va implicar un augment de la superfície cultivada al municipi riberenc de Tivenys. ICC, Fons Cuyàs

Nuclis com Tivenys, a part d'haver tingut moltes baixes durant la Guerra Civil, van començar a despoblar-se arran d'aquest fet.

A causa de la gelada i la introducció de maquinària en terrenys de fàcil accés, l'abandonament dels conreus en zones menys accessibles i difícils de mecanitzar començà a ser notable a partir dels anys seixanta del segle xx. Això va fer que les dècades següents estiguessin marcades per un increment de la massa forestal.

Les edificacions rurals i el nucli urbà de Tivenys s'han mantingut estables al llarg del segle xx. La unitat destaca per albergar una de les urbanitzacions més destacades de les Terres de l'Ebre: la Simpàtica. Es tracta d'una urbanització ubicada a la part alta de Tortosa que va començar a desenvolupar-se als anys vint del segle passat. També entre els anys vint i cinquanta és quan s'edificà el seminari, prop de la ciutat de Tortosa.

Organització i dinàmica actual del paisatge

Com en gran part del territori de les Terres de l'Ebre, els vessants de Tivenys-coll de l'Alba es caracteritzen pel seu medi rural configurat a partir de l'activitat humana. Aquesta activitat humana centrada majoritàriament en el sector primari és el principal condicionant del paisatge d'aquesta unitat.

L'oliverar, que s'alterna amb terrenys dedicats a les pastures, constitueix el principal ús del sòl en tota la unitat. Els conreus de regadiu de fruita dolça també cobreixen una superfície important, ja que la disponibilitat hídrica de la zona, per la proximitat al riu Ebre, n'ha fet possible el desenvolupament.

A més dels anteriors, també hi ha fruiters de secà, conreus de cítrics i de cereals, tot i que ocupen superfícies de dimensions molt reduïdes si els comparem amb els principals usos esmentats abans.

Per tant, el paisatge dels vessants es caracteritza per un paisatge rural, amb aprofitaments agrícoles allí on el pendent ho ha permès, i associat a tota una sèrie de construccions de pedra com són marges i casetes de camp. En les darreres dues dècades, pel que respecta al canvi d'ús de sòl d'agrícola a forestal, un 10% del total de la superfície de conreu, principalment oliveres, ha estat abandonada, tot i que encara es manté com una de les principals activitats econòmiques. A les zones on baixen els barrancs, l'aprofitament agrícola no ha estat possible, cosa que ha fet que hi predomini vegetació arbustiva com les màquies i garrigues. A l'extrem sud hi ha una clara relació entre sòl poc mecanitzable, falta de relleu generacional i abandonament del cultiu de l'olivera.

Aquest increment de massa forestal en detriment del sòl agrícola fa que aquest paisatge sigui més vulnerable als incendis. Alhora, el tipus de bosc que es configura és més piròfit, amb una gran massa de potencial combustible. A més, la pèrdua de sòl agrícola també genera una pèrdua de patrimoni tant natural (oliveres) com construït (marges, barraques i altres).

Cases unifamiliars a prop de Tortosa. Observatori del Paisatge

Pel que fa al paisatge urbà o construït, es troba a l'entorn de les 376 ha (6%), una xifra molt elevada si es tenen en compte les dimensions d'aquesta unitat. Només hi trobem el nucli urbà de Tivenys, caracteritzat per tenir una estructura condicionada per l'orografia, i els barris tortosins de Sant Josep i la Simpàtica. En aquests barris o urbanitzacions ubicats als vessants, hi trobem cases aïllades sense seguir cap estètica de conjunt. Tota la resta, des de Mig Camí fins a la Creu de Coll-Redó, són edificacions agropecuàries poc ordenades que s'intercalen amb parcel·les de conreu d'olivera i espai forestal.

508

S'han fet algunes actuacions de rompudes per guanyar espai per als conreus de regadiu, cosa que s'ha traduït en una modificació del perfil natural del terreny i en l'eliminació de marges. Aquest fet, sumat a l'abandonament de l'activitat agrícola en moltes zones, tal com s'ha comentat, són les dues tendències més negatives per al paisatge d'aquests vessants.

En els darrers anys s'ha produït un increment de cases rurals no reglades que han ocupat part de l'espai amb poca sensibilitat estètica. La zona representa un referent visual molt clar des de l'Eix de l'Ebre (des de Vinallop fins a Xerta) i des dels nuclis urbans de Tortosa i de Roquetes, tot i quedar en un segon pla en estar en un nivell inferior al de les serres de Cardó i del Boix.

Expressió artística del paisatge

L'escriptor Lluís Perpinyà, al llibre *Escrits del riu* (1991), fa referències als entorns geogràfics de Tortosa. Un dels fragments és el següent:

“Donava l'adéu al Castell, aquella clara visió feudal, quan tot aquell món feréstec que l'envoltava era del domini moro, infidel, enemic a mort de Déu de les seves creences. —Veieu la cresta d'aquelles muntanyes? És el Caro.

Deixaven les encaixonades ribes i una nova panoràmica s'anava descobrint. Terres baixes sembrades de sènies obrien una estranya simfonia al cor del viatger.” (*Escrits del riu*, 1991: p. 28, 31-32)

En el camp de la música, alguna de les obres del grup Quico el Célio, el Noi i el Mut de Ferreries s'inspira en el paisatge dels vessants de Tivenys-coll de l'Alba.

Pel que fa a la representació d'aquest paisatge en la pintura, destaquen sobretot les representacions de dues construccions: l'ermita de Mig Camí i l'ermita del Coll de l'Alba. Dos dels pintors que s'han inspirat en els seus paisatges i formes han estat Lluís Llop i Antonio Martínez. Un altre pintor que ha sobresortit per la seva ferma identitat amb aquesta terra és Robert Escoda (Tortosa, 1927), que ha aportat, entre d'altres, una col·lecció d'olis sobre oliveres i paisatges rurals.

Valors en el paisatge

Aquests vessants tenen característiques particulars que es reflecteixen en un elevat nombre de valors. El fet de ser una zona altament humanitzada ha definit, al llarg dels anys, un paisatge ric en restes de patrimoni agrícola i constructiu. La seva situació pròxima a alguns nuclis de població ha afavorit la presència d'elements de caire religiós molt valorats per la gent del territori.

Pel que fa als valors ecològics, 2.500 ha de l'espai d'interès natural de les Serres de Cardó-el Boix es troben dins de les contrades de vessants de Tivenys-coll de l'Alba. A més a més, a l'entorn d'un 6% del territori es troba catalogat com a CUP (forests gestionades pel Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació i Medi Natural).

Aquests vessants tenen una elevada diversitat i riquesa ecològica. El fet que en la zona es donin tants usos en tan poca superfície li proporciona una biodiversitat molt elevada. El gran nombre de barrancs que travessen la unitat serveixen de connectors entre les serres de Cardó i del Boix i el riu Ebre.

En relació amb els valors històrics dins la unitat es pot resseguir la petjada humana a partir dels elements i les restes del patrimoni que s'hi han trobat. Molts d'ells se situen a les proximitats de Tortosa, i entre les construccions destaquen les ermites com la del Coll de l'Alba, de la Petja o la de Mig Camí. També hi ha torres de defensa com la del Coll de l'Alba, la de Mig Camí o el castell de la Suda. L'espai també acull una riquesa important de marges, barraques i altres elements o construccions de pedra seca. La unitat és creuada per nombrosos camins de carros actualment en desaparició i també de lligallos (camins de transhumància), com el lligallo Major, que va des d'Aragó fins al desert d'Alfama (Ametlla de Mar), passant per aquests vessants.

El valor religiós de l'espai queda palès amb el gran nombre d'ermites que apareixen al llarg de tot el vessant, començant per la Mare de Déu del Carme a Tivenys i la Mare de Déu de la Petja, a les parts més baixes del vessant, fins a la Mare de Déu del Coll de l'Alba i de la Providència, així com altres indicis religiosos com la Creu de Coll-redó i el nucli urbà de Santa Rosa. Tots aquests elements han afavorit que sigui un espai amb una càrrega espiritual força elevada.

El castell de la Suda de Tortosa és un dels elements històrics més destacats d'aquest paisatge. Observatori del Paisatge

El paisatge dels vessants de Tivenys-coll de l'Alba, tot i ser de petites dimensions en comparació amb altres unitats de paisatge de Terres de l'Ebre, presenta un desconegut i ampli ventall de valors socials afavorit per la proximitat al nucli urbà de Tortosa. L'accés a aquest espai per gran part de la població circumdant és fàcil. Són molts els residents al paisatge fluvial i del litoral que hi accedeixen per gaudir del paisatge de la caseta de muntanya, nom pel qual es coneixen les construccions típiques de la zona. En aquestes casetes sovint es reuneix la família els caps de setmana, sobretot a l'època de les olives, ja que aprofiten per fer la recol·lecció. Tot i ser una activitat també productiva, actualment el component social és molt fort, ja que el fet de passar dos dies al terreny s'entén més com un acte social que com una feina.

Els vessants també ofereixen rutes i itineraris per practicar el cicloturisme. Així, per exemple, hi ha la ruta de les basses del Coll de l'Alba. Tot i no ser un ús gaire explotat, la vegetació dels barrancs pròxims als nuclis urbans, així com el patrimoni històric (basses, forns, ermites, etc.) que encara es conserva, ofereixen moltes possibilitats a l'hora de fer activitats d'educació ambiental.

Els vessants de Tivenys-coll de l'Alba són un espai de pas entre les terrasses fluvials de l'Ebre i les serres de Cardó i el Boix. Tot i això, ha estat habitat i conserva valors simbòlics i identitaris. La singularitat paisatgística i patrimonial del conjunt format pels conreus i construccions de pedra seca són valorades socialment. En concret, el coll de l'Alba és un dels indrets de la unitat amb més valor simbòlic, identitari, patrimonial i estètic. Pel que fa a construccions, són les ermites del Coll de l'Alba i la de Mig Camí les més identitàries per part de la població. També s'ha d'explicar el simbolisme que té l'ermita de Mig Camí per a la gent del territori que hi busca petites restes fòssils en forma d'estrelletes.

Gran part dels vessants Tivenys-coll de l'Alba té un alt valor estètic, que li confereix l'estructura paisatgística dominada pel cultiu de l'olivera i el garrofer, enmig dels quals s'amaguen petits boscos i transcorren els barrancs. Tot aquest conjunt, situat molt a prop del

L'olivera és el conreu dominant dels espais agrícoles dels vessants de Tivenys-coll de l'Alba. Yamileth Amelines, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

nucli urbà de Tortosa i altres nuclis més petits, genera un veritable contrast.

A la unitat hi ha un nombre molt important de sectors amb agricultura tradicional de secà i elements de pedra seca. També hi ha un gran nombre de camins rurals públics i d'antics camins ramaders. En algunes èpoques de l'any es poden contemplar els ametllers florits en camps de pendent pronunciada i emmarjats. La vegetació de ribera que es troba en els cursos fluvials més ben conservats atorga, a aquests espais, un tret diferencial i singular.

509

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

La unitat de vessants de Tivenys-coll de l'Alba comprèn els terrenys de fort pendent de la base de la serra del Boix que estan creuats transversalment per molts barrancs. Aquesta configuració del relleu, unida a la seva forma, impossibilita l'existència de bons miradors per al conjunt de la unitat. Una cosa semblant passa amb els itineraris. L'enorme fragmentació del terreny en sentit transversal al riu Ebre fa que els principals itineraris també segueixin aquesta direcció; de fet no hi ha cap itinerari que travessi de nord a sud tota la unitat.

Un dels millors punts d'observació de la unitat és el coll de l'Alba des de Santa Maria del Coll de l'Alba, que destaca també com a mirador d'una extensa superfície de les Terres de l'Ebre. Pel vessant oest s'hi aprecia el perfil del Port i tota la plana d'oliveres així com les terrasses fluvials, i, per l'est, la continuació del cultiu de l'olivera en pendent fins a arribar al delta de l'Ebre i al mar.

Altres miradors d'interès són el coll de Redó i el coll de Som, als dos extrems de la unitat. Aquests miradors ofereixen punts de vista excel·lents de la gran plana de la Galera i dels pobles riberencs de l'Ebre, amb les muntanyes del Port com a escenari de fons. El coll de Redó és a una altitud de 341 m sobre un dels contraforts

meridionals de la serra del Boix; la seva ubicació ofereix vistes fraccionades de la unitat de paisatge. En direcció nord són visibles els vessants, coberts de pinedes i alzinars, dels barrancs del Passador, de Valljardina i de la Boca de Foix. El coll de Som és a 190 m sobre el nivell del mar, situat a la vora de la carretera T-301 entre Tivenys i Benifallet, i permet observar amb algun detall els vessants septentrionals dels barrancs que travessen la unitat.

Els principals itineraris no motoritzats d'àmbit general que travessen la unitat de paisatge són el GR-192 i la Via Augusta. El GR-192 entra a la unitat pel barranc del Pont Trencat en direcció a la Creu del Coll Redó; aquest trajecte, sempre en pujada, travessa camps conreats d'olivera i passa per un dels sectors amb marges de pedra seca més espectaculars, per les seves dimensions, d'aquest sector de les Terres de l'Ebre. D'altra banda, la Via Augusta, un cop passat el nucli urbà de Tortosa, avança per un dels camins històrics més importants de tota la regió, la ruta de Tortosa al Perelló pel coll de l'Alba. Aquest itinerari ha estat utilitzat en pràcticament totes les èpoques històriques. El seu traçat ample i ben adaptat a les formes del relleu permet passar per indrets d'un gran valor històric i estètic, i són una bona mostra poc modificada dels sistemes de comunicació preindustrials. L'ermita de Mig Camí, la

torre de Gassà i l'ermita de la Mare de Déu del Coll de l'Alba són algunes mostres dels elements del patrimoni que es troben a les seves vores.

Un itinerari senyalitzat i adaptat per a la pràctica de l'excursionisme i la bicicleta de muntanya que permet fer un gran circuit per la serra del Boix és el de les basses del Coll de l'Alba. En aquest itinerari predomina el paisatge d'oliveres, barrancs, masos, marges i moltes basses per abeurar els ramats de cabres. Igual que al GR-192, les vistes són panoràmiques en molts punts, tant cap a la banda est com a l'oest. En aquesta ruta, a més del paisatge rural pròpiament dit, també es pot observar el paisatge d'urbanització de la Simpàtica.

Altres camins aptes per a l'observació de detalls del paisatge de la unitat són el camí de Sant Josep de la Muntanya, que transcorre per una zona amb moltes casetes disseminades envoltades d'oliveres i marges de pedra seca, i el camí de Tivenys a la Murtra pel barranc de Valljardina, amb unes vistes excel·lents del paisatge rural i d'un barranc tipus dels molts que hi ha a la zona. Pròxim a aquest camí, n'hi ha un altre que puja a les Planes, en què es descobreix un petit altipla amb alternança de conreus de secà i de regadiu.

510

Al sector sud d'aquest paisatge, al límit amb el paisatge fluvial de l'Ebre, destaca la presència d'alguna argilera. Yamileth Amelines, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Possible evolució del paisatge

Aquests vessants estan sotmesos a dinàmiques ben diferents en funció de la seva topografia i la proximitat als nuclis urbans. Així, l'extrem sud es caracteritza per un clar abandonament de l'activitat agrícola, a favor d'un creixement de la massa forestal. Aquest fet, sumat a les urbanitzacions de Tortosa i a un increment de cases i casetes de muntanya com a habitatge habitual, pot implicar una disminució de la qualitat estètica de la zona. En canvi, el centre i el nord de la unitat, amb uns cultius més cuidats, tot i també haver-hi abandonament a les barrancades, tenen un paisatge més estable.

En referència a les infraestructures viàries, no es preveuen grans canvis. El paisatge dels vessants és travessat d'est a oest per tota una xarxa de camins rurals estrets. El possible manteniment o aranjament de certs camins rurals i pistes pot fer que hi hagi més signes d'erosió en llocs puntuals.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- Les parcel·les en sòl rústic pròximes al nucli urbà de Tortosa s'han anat ocupant parcialment per cases, molts cops amb poca qualitat estètica, que s'utilitzen com a residència principal. La densitat més elevada d'aquest tipus de construccions es troba al camí de Sant Josep de la Muntanya, a les partides de Sant Llätzer i al Racó de l'Infern.

Amenaces

- Pèrdua o abandonament progressiu de l'activitat agrària a les zones més interiors i amb més dificultat de mecanització, amb la consegüent disminució de la biodiversitat i del patrimoni natural i construït.
- Lligat al punt anterior, el continu augment de massa forestal a les serres a causa de l'abandó dels cultius i de la poca gestió forestal pot augmentar la intensitat dels incendis forestals en aquestes zones de risc elevat.

Fortaleses

- Gran quantitat de patrimoni rural (casetes, marges, barraques, receptacles d'aigua, etc.) amb un valor històric prou rellevant i que, en les zones on la conservació és bona, augmenten els atractius de l'espai i el caracteritzen. Això, sumat al fet que l'espai es troba a tocar d'un nucli amb nombre de població elevat, com és el de Tortosa, i a d'altres de més petits com Tivenys, Bitem i Campredó, potencia l'espai com a espai social i lúdic.
- Gran quantitat de camins i senders, alguns d'ells senyalitzats, amb un elevat valor social i molt utilitzats per la gent del territori per practicar-hi esports com l'excursionisme i la BTT.

Bona part de la unitat vessants de Tivenys-coll de l'Alba està abançalada per murs de pedra seca. Observatori del Paisatge

- Uns edificis de principis del segle xx que, junt amb el seu entorn immediat, amb arbres grans i antics, carrers estrets i empedrats, etc. conserven els aires senyorials de l'espai. Aquest fet es dona, bàsicament, al marge esquerre de la carretera de la Simpàtica, baixant del coll de l'Alba.

Oportunitats

- Existència d'un entramat de camins i senders d'ús públic fàcilment utilitzables com a rutes i itineraris per observar el paisatge i gaudir-ne. A més, recuperar tots aquests espais que s'han perdut o que s'han tancat, tot i ser públics, augmentaria la connectivitat ecològica de certes espècies amb altres zones de la unitat.

511

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

OQP 16.1

Un paisatge agroforestal amb conreus de secà i bosquines intercalades allí on el pendent és més acusat, ben conservat i on les construccions de pedra seca esdevinguin els elements representatius del paisatge rural

La unitat vessants de Tivenys-coll de l'Alba es caracteritza per ser un paisatge amb pendents suaus que configuren tota una sèrie de barrancs que es dirigeixen cap al riu Ebre. Aquesta morfologia ha permès, en la gran majoria de la superfície, ocupar el sòl amb conreus de secà modelant el terreny amb la pedra calcària que hi ha. Així, el paisatge agrari de secà amb intercalacions de bosquines és el resultat d'un procés d'evolució conjunta d'una pauta cultural i una pauta biofísica preexistents, superposades en un mateix territori.

L'heterogeneïtat d'aquest tipus de paisatge és, precisament, un dels seus valors principals, inherent a l'estructura en mosaic que el caracteritza. De la mateixa manera, la diversitat d'hàbitats, d'estructures, de textures, de canvis fenològics i de percepció que es produeix en aquests paisatges els fa mereixedors d'una protecció especial.

Críteris

- Garantir uns paisatges naturals amb una vegetació pròpia del domini biogeogràfic que els correspon.
- Vetllar pel manteniment de la vocació agrícola de les àrees que envolten els espais protegits, atesa la seva funció d'àrea tampó.
- Facilitar i promoure les iniciatives voluntàries de conservació de la natura i el paisatge forestal mitjançant les agrupacions de defensa forestal (ADF) de Tortosa i Tivenys, i el paisatge agrari mitjançant l'Agrupació de Defensa Vegetal de l'Olivera i les entitats de custòdia del territori.
- Respectar els marges de pedra seca en les noves plantacions d'olivera o en la introducció d'altres cultius com el cítric.
- Gestionar i ordenar les masses forestals per tal millorar-ne l'estructura i fer-les més resistents davant el risc d'incendis forestals.
- Garantir la connexió entre els espais naturals inclosos al PEIN, preservant de l'ocupació (mitjançant infraestructures o conversions en sòl urbanitzable) els connectors biològics d'aquesta unitat.

512

Accions

- Elaborar un instrument de planificació que permeti valorar el potencial turístic de la unitat basat en els paisatges naturals i agrícoles, que també inclogui els valors històrics, arquitectònics, culturals, etc., amb determinació de rutes i miradors que en promoguin el coneixement i el gaudi, partint dels itineraris paisatgístics establerts en el catàleg. Les rutes haurien d'enllaçar viari rural, espais naturals i espais agrícoles.
- Inventariar els elements de l'arquitectura rural malmesa que històricament ha tingut un paper específic en la configuració del paisatge dels espais oberts de la unitat vessants de Tivenys-coll de l'Alba: marges i barraques de pedra seca, sistemes de regadiu, masos, etc., per tal d'avaluar-ne l'estat i de preservar-los incloent-los als plans d'ordenació urbanística municipal.

OQP 16.2

Uns assentaments urbans, unes urbanitzacions i unes construccions aïllades endreçades amb un creixement ordenat, dimensionat d'acord a les necessitats reals i que no compromet el futur del caràcter dels espais circumdants als nuclis urbans

Al llarg de la darrera meitat de segle hi ha hagut una important transformació del paisatge en parts d'aquesta unitat com a con-

seqüència d'un consum de sòl típicament agrícola de secà, i de la dispersió i desarticulació de les trames urbanes històriques. Aquest és un fet especialment significatiu als sectors propers a Tortosa i, concretament, a Sant Josep de la Muntanya, Mig Camí, el seminari, el pla d'Abària i la Simpàtica. Aquests assentaments i aquestes urbanitzacions s'han desenvolupat en alguns casos com a conseqüència d'un creixement urbà de Tortosa cap a l'est i, en altres, com a casetes aïllades amb una densitat elevada.

Així, en aquesta unitat, les edificacions, agrupades o aïllades, no segueixen cap estètica clara. Destaquen les que s'observen des de la carretera que dona nom a la urbanització: la Simpàtica, que són edificacions de caràcter senyorial en parcel·les grans i enjardinades que alberguen pins, molts d'ells majestuosos. Les edificacions de Sant Josep de la Muntanya es caracteritzen per estar dins d'un parcel·lari més petit i per tenir una estètica menys ostentosa. Tota la resta, des de Mig Camí cap a la Creu de Coll-Redó, són edificacions agropecuàries desordenades i de baixa qualitat estètica. Gran part d'aquestes urbanitzacions es varen desenvolupar en absència de planejament urbanístic.

Críteris

- Promoure un poblament compacte dels nuclis urbans de Tortosa i Tivenys ja consolidats que eviti la creació de nous assentaments urbans sense contigüitat a les trames existents.
- Afavorir unes fronteres nítides i de qualitat entre els espais urbans i els espais agrícoles o naturals de les perifèries.
- Prioritzar, en la planificació de les extensions urbanes, la urbanització que relligui les trames disperses de la perifèria i que orienti el creixement a les àrees intersticials.
- Integrar i valorar els elements del paisatge amb valor històric, simbòlic, religiós, productiu o estètic que es trobin a l'interior de les urbanitzacions o a prop, com són marges de pedra seca, ermites, conreus, masos, castells, etc.
- Millorar els perímetres de les urbanitzacions, amb finalitats estètiques i de protecció davant els incendis forestals.
- Entendre les construccions en sòl no urbanitzable destinades a habitatge com una oportunitat per a la gestió del paisatge, especialment allí on es dona un retrocés de l'activitat agrària.
- Instal·lar pantalles vegetals, i en concret d'arbrat, amb espècies i plantacions pròpies del lloc, així com arbrat aïllat com a element d'acompanyament tradicional, per facilitar la integració paisatgística de les edificacions.
- Vetllar per l'elaboració de catàlegs de cases senyorials, masies i cases rurals com a documentació dels POUM o com a plans especials urbanístics, d'acord a l'article 69 de la Llei d'urbanisme.

Accions

- Elaborar una normativa de criteris arquitectònics per als nous paisatges urbans pròxims a Tortosa que respecti el caràcter de la ciutat. La normativa tractarà aspectes paisatgístics com volums, tipologies de construccions i de materials, així com colors.

- Elaborar una proposta de creació de diversos parcs periurbans que permetin dignificar i millorar la qualitat paisatgística dels espais periurbans de Tortosa, mantenint els usos agrícoles existents i combinant-los amb espais i itineraris d'ús públic.
- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats amb l'objectiu de restaurar i adequar paisatgísticament les urbanitzacions de Sant Josep de la Muntanya, Mig Camí, el Seminari, el Pla d'Abària i la Simpàtica.
- Estudiar el soterrament de les línies elèctriques que transcorren per l'interior de les urbanitzacions i, en especial, l'espai on conflueixen, entre el raval de la Llet i el de Sant Llàtzer.
- Elaborar un inventari de les principals construccions en sòl no urbanitzable d'aquesta unitat que estiguin fora d'ús i que siguin de baixa qualitat paisatgística, i especificar una nova finalitat per a cada construcció (eliminació, reutilització en usos diferents, etc.).

OQP 16.3

Un paisatge del patrimoni històric vinculat a les construccions defensives (castell de la Suda), les construccions religioses (ermita de la Mare de Déu de la Providència i ermita del Coll de l'Alba) i les construccions productives, al qual cal dotar d'un contingut i d'una significació territorial i paisatgística

Aquest paisatge va ser un indret marcat per la presència de diferents cultures, que han deixat sobre el territori un patrimoni divers i repartit arreu.

Es pot resseguir la petjada de l'espècie humana a partir de les restes del patrimoni que s'hi han trobat, moltes d'elles a prop de Tortosa. Entre les construccions destaquen les ermites com la del Coll de l'Alba, de la Petja o la de Mig Camí, i també hi ha torres de defensa com la del Coll de l'Alba i la de Mig Camí o el castell de la Suda. L'espai acull una riquesa important de marges, barraques i altres elements o construccions de pedra seca. La unitat és creuada per nombrosos camins de carros actualment en desaparició i també de lligallos (camins de transhumància), com és el lligallo Major, que va des d'Aragó fins al desert d'Alfama (l'Ametlla de Mar) passant per aquests vessants abans d'arribar al seu destí final.

Per l'interès paisatgístic que presenta aquest patrimoni és convenient no només ordenar-lo i gestionar-lo físicament, sinó dotar-lo d'un contingut territorial més enllà del mateix element físic, que permeti relacionar-ne els diferents components, i ordenar i gestionar alhora tot el conjunt territorial.

criteris

- Promoure el condicionament paisatgístic de les infraestructures i serveis d'ús públic associats als elements amb un alt valor històric i simbòlic en el paisatge ebrenc.
- Impedir la localització de construccions d'alt impacte en les visuals de l'emplaçament (per alçària, colors, etc.) a fi de conservar els entorns dels elements del patrimoni històric.
- Protegir, conservar i delimitar els dominis dels camins tradicionals que articulen el territori: camins rals, lligallos, carrerades, camins de ronda, etc. Aquestes vies, a part de representar un patrimoni històric que explica molts cops la lògica territorial de la distribució dels elements patrimonials, permeten la interconnexió d'aquests mateixos elements patrimonials. Les vies s'integraran al planejament urbanístic, ja sigui al pla d'ordenació urbanística municipal que correspongui, o a un pla especial urbanístic a aquest efecte.
- Coordinar i establir sinergies entre les diferents administracions o organismes competents o involucrats en la preservació del patrimoni arquitectònic i històric.
- Difondre el coneixement d'aquest patrimoni històric.

Accions

- Introduir en els nous plans d'ordenació urbanística municipal o en les revisions que es duguin a terme dels plans vigents uns criteris que permetin un tractament específic i adequat d'aquells paisatges agraris amb una densitat especial d'elements històrics —els sistemes de regadiu, les feixes, les barraques de pedra seca, les pràctiques agrícoles, la literatura, la pintura, etc.
- Elaborar estratègies de valoració integral que compreguin una interpretació històrica i simbòlica dels diversos paisatges associats al patrimoni històric identificats en aquesta unitat.

17. Litoral del Baix Ebre

Comarca:
Baix Ebre.

Superfície:
18.963,3 ha.

Municipis:

Municipis: La unitat inclou, parcialment o íntegrament, els municipis següents: Tortosa, Camarles, l'Ampolla, el Perelló, l'Ametlla de Mar, l'Aldea i Tivissa.

514

Sector nord del litoral del Baix Ebre, a Calafat. Departament de Territori i Sostenibilitat

Trets distintius

- El paisatge de la costa està constituït per una franja relativament estreta i llarga, caracteritzada per l'alternança de penya-segats de baixa alçària, platges pedregoses i espais urbanitzats.
- El paisatge de l'interior, caracteritzat per les muntanyes arbrades del Perelló i els camps d'oliveres, és un espai amb molts barrancs.
- La majoria dels barrancs que formen la xarxa hidrogràfica d'aquest paisatge desemboquen directament al mar, fet que dona lloc a nombroses cales i platges.
- Presència de nombrosos elements de patrimoni cultural vinculats al cultiu de l'olivera, com murs de pedra seca i masos.
- Els nuclis del litoral tenen l'origen en pobles pesquers. A l'interior hi ha edificis amb qualitat arquitectònica i algunes esglésies petites. També s'hi conserven les torres de guaita per a la protecció del litoral.

Mirador

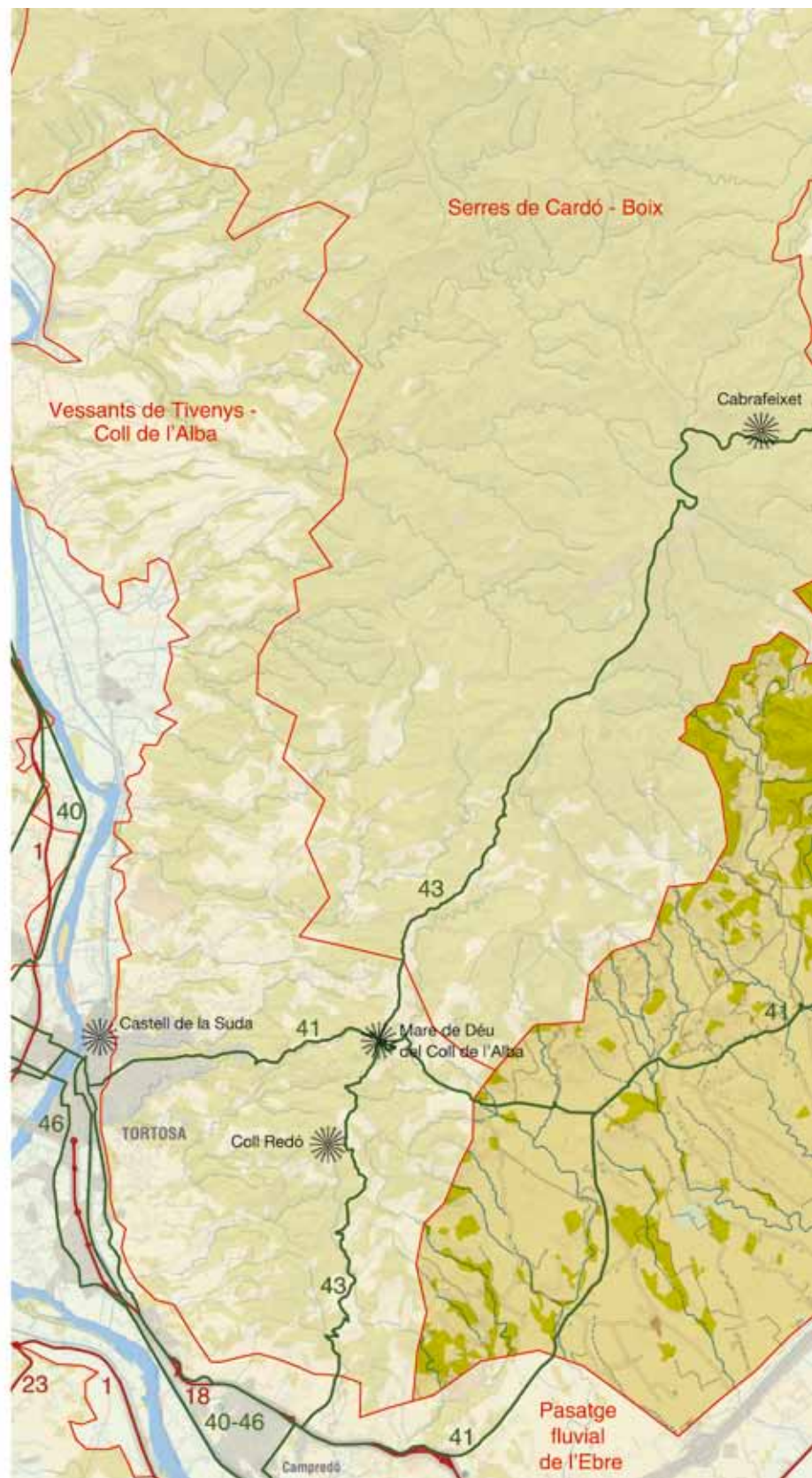
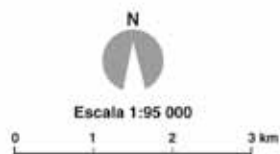
— Itinerari motoritzat

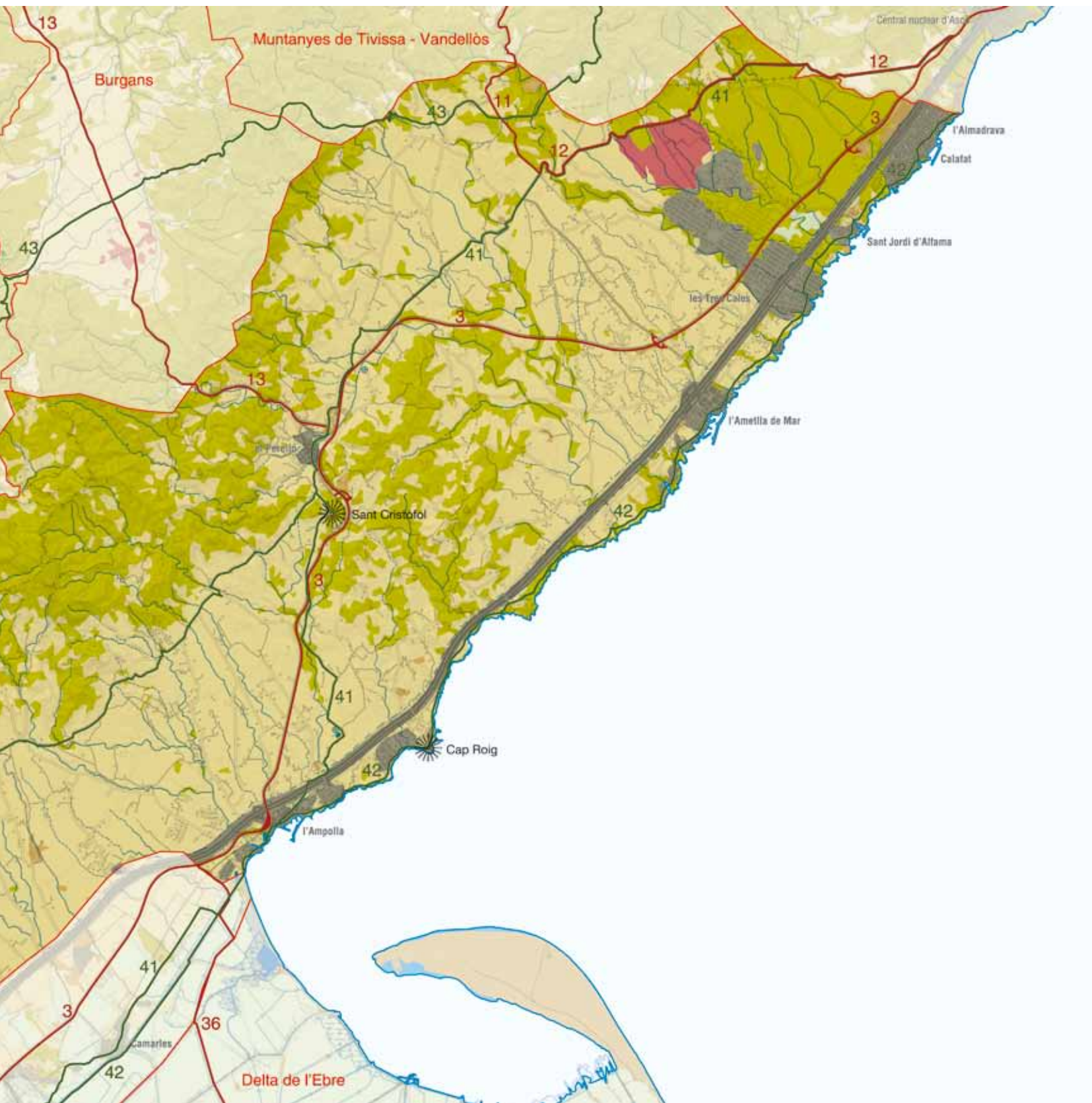
- 3 N-340, entre Alcanar i l'Almadrava
- 11 Camí forestal de coll de Fatxes a la plana de Sant Jordi
- 12 N-340a, del Perelló fins l'Almadrava
- 13 TV-3022, del Perelló a Rasquera

— Itinerari no motoritzat

- 41 Via Augusta
- 42 GR-92
- 43 GR-192

516

Elements naturals que constitueixen el paisatge

El paisatge del litoral del Baix Ebre es caracteritza per un terreny suau format pels ventalls al·luvials de graves que baixen de les muntanyes de Tivissa i Vandellòs, per una banda, i per les serres de Cardó i el Boix, per una altra. A la zona central de la unitat, pel Perelló fins al mar, el sòl és calcari i molt més abrupte.

El fort pendent dels marges dels torrents, amb sòls parcialment disgregats i amb baix contingut en matèria orgànica, juntament amb el caràcter torrencial del règim pluviomètric, fan que siguin elements molt vulnerables a l'erosió.

Aquest paisatge ve condicionat per un clima típicament mediterrani subàrid, amb una temperatura mitjana que oscil·la al voltant dels 17 °C. La humitat relativa és elevada; generalment, es troba al voltant del 70% i tendeix a augmentar lleugerament cap al litoral.

Les precipitacions es caracteritzen per concentrar-se, bàsicament, en les estacions de primavera i tardor. El règim pluviomètric és d'uns 600 mm anuals de precipitació mitjana, que disminueix amb la proximitat al mar. Aquesta precipitació, junt amb la dominància de vents forts de component nord-oest que poden arribar a assolir els 50 km/h o més, no permeten que s'hi estableixi una vegetació gaire exuberant.

518

En els punts més elevats del territori, des del nucli urbà del Perelló fins a la zona de la Fullola, la vegetació que s'hi troba correspon a màquies i garrigues amb margalló (*Chamaerops humilis*), garric (*Quercus coccifera*), llentiscle (*Pistacea lentiscus*), arçot (*Rhamnus lycioides*) i ullastre (*Olea europaea var. sylvestris*), que en determinats punts presenten un estrat arbòri de pi blanc (*Pinus halepensis*). La discreta rellevància de l'orografia en aquesta zona ha permès el desenvolupament de l'activitat agrícola, de tal manera que el 60% del territori es troba cobert per fruiters de secà, ja siguin oliverars (*Olea europaea*), ametllers (*Prunus dulcis*) o garrofers (*Ceratonia siliqua*). Al nord de la unitat, al llarg de la plana de Sant Jordi, s'estén una comunitat de brolles calcícoles amb domini de l'esteperola (*Cistus clusii*) i l'albada (*Anthyllis cytisoides*).

Els usos del sòl de conreu han estat des de sempre condicionats pels barrancs, a causa de la forta erosionabilitat del terreny. L'erosió s'ha anat controlant amb el temps per l'aterrament del terreny amb la construcció de parets de pedra seca, que alhora retenen els sòls i afavoreixen una cobertura vegetal de la superfície i els marges del barranc.

Al vessant costaner de la unitat, en aquelles parts no urbanitzades, hi ha una vegetació molt pròxima a la màquia litoral de garric i margalló (*Quercus-Lentiscetum*), tot i que hi apareixen intrusions de brolla de romaní i bruc d'hivern (*Rosmarino-Ericion*). Presenta un recobriment força elevat en el qual l'estrat arbustiu manté un paper preponderant. Així mateix, apareixen puntualment exemplars de pi blanc (*Pinus halepensis*) i de garrofers, encara que mantenen un port arbustiu.

La plana de Sant Jordi és un dels espais naturals més singulars d'aquesta unitat. Gerard Boyer, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

El paisatge del litoral del Baix Ebre està molt condicionat per la xarxa hidrogràfica que pertany, en gran part, a la conca de rieres de Calafat i del golf de Sant Jordi, exceptuant la zona del sud-oest, que forma part de la conca de l'Ebre. Els cursos d'aigua que es localitzen en aquesta zona són de poca entitat, ja que només porten aigua esporàdicament, després de pluges intenses.

Gran part dels barrancs que solquen el terreny, els corresponents a la conca de Calafat-Sant Jordi, tenen direcció est, ja que desguassen directament al mar. Destaquen el barranc del Boc, el de Sant Pere i el de l'Estany, el qual té a la seva capçalera el barranc de la Tossa, ubicat a les muntanyes de Tivissa-Vandellòs.

Els barrancs que es troben al sud de la unitat recorren el terreny en direcció oest, fins a desembocar a l'Ebre, sempre que portin aigua. Els més rellevants són el de la Fullola, de la Font de Gràcia i de Vinaixarop. Alguns dels barrancs que connecten les muntanyes del Perelló (la Mola, la Portella, l'Ardit, etc.) amb el mar o el delta, o els que baixen des del Roquer, més amunt (Colladetes, tossal del Junc, coll de Tormo, coll de Basquetes i coll de Bassoles) primer recorren l'espai agrícola i desembocuen al mar.

Evolució històrica del paisatge

Fins al segle XIV, a la franja prelitoral abundava l'agricultura mediterrània de secà. A la franja costera, com que era una terra menys fèrtil on sovintejaven els atacs dels pirates, no hi havia gaires aprofitaments agrícoles. Els pocs conreus que es practicaven en aquesta

unitat eren oliveres i garrofers, la propietat era molt repartida i no abundaven els propietaris de grans finques.

El Perelló té uns orígens diferents dels dels altres pobles de la unitat, ja que és de fundació romana i no es localitza a primera línia de la costa. Al segle XIV s'hi va edificar un hospital per tal de donar a aquella zona de pas i molt deshabitada un lloc de repòs. El nucli originari de l'Ametlla de Mar sembla que va ser la cala de Sant Jordi, encara que no hi hagi cap document en concret que ho demostrï. La costa, durant l'edat mitjana, era un espai perillós, susceptible de patir atacs pirates. Per això, estava desert de poblacions i protegit per les torres i el castell d'Alfama (segle XIII).

La ramaderia, que ja era significativa al segle XIII, va incrementar la seva importància durant el segle XIV. Hi abundaven els ramats d'ovelles, cabres, moltons i també els de boví. En aquest sentit, destaquen els antics camins ramaders, dels quals actualment encara es conserven molts vestigis. Entre aquests cal destacar el camí ral de Tarragona a València, que una vegada passat el Perelló en direcció sud, travessava el riu Ebre a l'altura de Tortosa i continuava en direcció a Sant Mateu. Al segle XVIII es va desenvolupar el camí ral paral·lel a la costa. És en aquest moment quan començaren a créixer nuclis urbans com el de l'Ampolla, tot i que, segons documents del segle XVI, ja hi havia algunes famílies de pescadors que habitaven part de l'indret que actualment ocupa el nucli urbà.

Fins a l'expulsió dels moriscos, la població es distribuïa uniformement pels nuclis habitats. Quan aquesta expulsió es va produir, hi va haver un desequilibri en benefici de les àrees de secà. Moltes terres quedaren despoblades, abandonades i empobrides.

Al segle XVIII, després de períodes de guerres i pestes, hi va haver a tot Europa un fort increment demogràfic. A més, va arribar gent d'altres indrets buscant terres per conrear. En haver-hi menys perill de pirateria, la població es va desplaçar al litoral i prelitoral des de l'interior. En aquesta època es crearen els nuclis pesquers, com l'Ametlla de Mar i l'Ampolla. La necessitat de disposar de més àrees de conreu va fer que s'haguessin de rompre noves terres i anar més lluny dels nuclis poblats, la qual cosa va fer aparèixer construccions d'estada temporal al camp: masos, masets i construccions de pedra seca. El paisatge es transformà profundament per la mà de l'ésser humà: s'aterrassaren les muntanyes i s'aprofità qualsevol retall de terra. Les terres que ja no servien eren sovint comunals, i es feien servir per carbonejar, recollir mel o altres activitats.

El darrer terç del segle XIX és quan el litoral començà a notar un augment de visitants atrets per les platges. L'arribada del ferrocarril a aquesta unitat, el 1867, va significar tota una sèrie de canvis molt importants per al paisatge, ja que aquest terreny ocult, deshabitat i perillós es transformà en un espai connectat geogràficament.

També a finals del segle XIX és quan comencen les desamortitzacions, i moltes terres comencen a ser conreades. Abans de ser conreades, aquestes extensions pedregoses de garriga eren cobertes per una crosta calcària més o menys grossa — anomenada localment taperot— que els pagesos van haver d'arrencar per tal de poder plantar oliveres i garrofers. Les pedres de taperot van

Caseta de tros al sector interior del litoral del Baix Ebre. Gerard Boyer, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

ser aprofitades per a la construcció de marges que aguantessin la terra en els vessants dels barrancs, o bé per aixecar casetes de pagès, cisternes o, senzillament, quan no podien ser aprofitades ni transportades, van ser amuntegades en fileres al mig dels camps.

Entre els anys 1927 i 1932 es presentà a la Confederació Hidrogràfica de l'Ebre el projecte del Canal Aldea-Camarles, després d'haver-se constituït la comunitat de regants adient, amb destinació al reg de 2.334 ha de terrenys compresos als termes municipals de Tortosa i el Perelló. El període comprès entre els anys 1940 i 1960 fou el més gris de la història contemporània del cultiu de l'olivera ateses la minva de pagesos a causa de la postguerra i la menor disponibilitat de recursos per afrontar la regeneració dels conreus, sumades a la gran gelada de febrer de 1956. Aquesta crisi afectà sobretot el municipi de l'Ampolla. No obstant això, els olivers segueixen sent els cultius més estesos en aquesta àrea: al mapa d'usos del sòl del 1980 elaborat per l'Institut Cartogràfic de Catalunya es pot observar com la majoria del terreny d'aquesta unitat es constitueix d'oliveres en secà, amb una presència fragmentada de matolls al corredor que, entre el Perelló i l'Ametlla de Mar, baixa fins a la costa. En la dècada següent van aparèixer àrees de reforestació, el conreu d'oliveres continuava sent dominant i els matolls es localitzaven al marge nord-est de la unitat, a la plana entre l'Ametlla i Calafat.

De la mateixa manera que l'Ampolla, l'Ametlla de Mar té dos moments importants pel que fa a desenvolupament i canvis paisatgístics. Un és l'arribada del ferrocarril durant el segon terç del segle XIX i l'altre, molt més recent, el creixement d'urbanitzacions i de població de finals del segle XX fins a l'actualitat. Els dos mu-

Inici del procés d'urbanització del sector nord de l'Ametlla de Mar a finals dels anys seixanta del segle xx. ICC, Fons SACE

nicipis de costa han augmentat significativament el seu nombre d'habitants en molts pocs anys. Així, en el cas de l'Ametlla de Mar, s'ha duplicat la població entre el 1996 (3.501 habitants) i el 2012 (amb 7.688 habitants). En aquests dos nuclis, les urbanitzacions van aparèixer de cop, moltes vegades sense planejaments previs i de forma desordenada (primeres urbanitzacions de l'Ametlla) amb l'aparició del turisme de masses, especialment a finals dels anys cinquanta i seixanta del segle xx.

520

L'Ampolla, que fins al 1990 formava part del municipi del Perelló, es va independitzar atès el marcat desenvolupament del turisme del litoral.

Organització i dinàmica actual del paisatge

Actualment el paisatge dominant del litoral del Baix Ebre és de caràcter agrícola. Així, el cultiu majoritari a la zona és el de les oliveres, que recobreixen pràcticament el 50% del territori. Alguns punts però, es troben destinats a les pastures, bàsicament la plana de Sant Jordi i les petites muntanyes que s'alcen darrere del Perelló. Els conreus de fruita dolça representen un 10,7% del total de superfície de la unitat i estan escampats per tot el territori.

Els conreus de tarongers es concentren en la zona més propera al delta, entre el terme municipal de l'Ampolla i de Camarles, on hi ha disponibilitat d'aigua. Els fruiters de secà, com garrofers i ametllers, i els conreus de cereals també són presents en aquestes contrades, tot i que no ocupen superfícies significatives.

En aquesta unitat s'ha produït una clara disminució del nombre d'explotacions a favor dels espais forestals. Una conseqüència de l'avanç de la superfície forestal és l'augment del risc d'incendi. A més, la desaparició no és solament del cultiu en si sinó que també hi ha una degradació de tots els elements construïts que configuren el paisatge de secà, com són els marges de pedra seca.

D'altra banda, el dinamisme dels espais agraris també es pot veure afectat per les actuacions en política de regadius. Associat

L'eix d'infraestructures format per l'autopista AP-7 i el ferrocarril creua la unitat seguint la línia de costa. Gerard Boyer, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

a aquest dinamisme, al llarg dels últims anys moltes zones han transformat el cultiu de secà a regadiu extraient aigua de pous.

En aquesta unitat es poden distingir dos paisatges litorals diferenciats que formen tot un conjunt i que es troben separats per la línia ferroviària i per l'AP-7. A la part oest d'aquesta línia es troba el paisatge de costa, transformat per l'agricultura tradicional de secà, amb predomini del cultiu de l'olivera i els marges de pedra seca on els masos o casetes de cap de setmana s'alcen disseminats. Pel que fa a la banda est o façana litoral, es troba un paisatge dominat, en part, pel caràcter urbà. No obstant això, encara queden trams de costa sense urbanitzar. Així, per exemple, hi ha l'Espai d'Interès Natural (EIN) del Cap de Santes Creus, que comparteix espai amb edificacions construïdes com a segona residència i que limita a l'extrem nord amb una urbanització amb carrers asfaltats, voreres, llums i clavegueram, però sense cap construcció i amb les parcel·les omplertes de vegetació espontània.

Els nuclis estructurats i més consolidats d'aquesta unitat són tres: l'Ampolla, l'Ametlla de Mar i el Perelló. Pel que fa a trames urbanes, el Perelló es pot definir com una ciutat camí en una àrea de pendent suau, marcada pel pas de la carretera nacional N-340, que ha limitat el marge est edificat del nucli. El nucli de l'Ampolla era un antic hostel del camí ral que connectava Tarragona amb València. Sempre ha estat un port de referència per a la comarca, amb molta activitat. Finalment, el nucli de l'Ametlla de Mar és el tercer i últim nucli amb una matriu històrica d'aquesta unitat. És un poble de pescadors que es va transformar totalment a partir del 1960, quan el turisme de costa va començar a adquirir importància.

El nucli de l'Ampolla se situa al sud de la unitat i és creuat pel ferrocarril i per l'autopista AP-7. Departament de Territori i Sostenibilitat

Per entendre la complexitat del context territorial, s'han de tenir en compte també les nombroses urbanitzacions que han nascut entre els dos nuclis de l'Ampolla i l'Ametlla de Mar. Al llarg del litoral, es troben diverses urbanitzacions constituïdes per habitatges unifamiliars. Les més antigues van néixer fa cinquanta anys i les més recents en l'actualitat, la majoria sense respectar un entorn natural de gran bellesa com és la franja litoral. Entre les urbanitzacions cal destacar Cap Roig, a l'Ampolla, i Tres Cales i Calafat, a l'Ametlla de Mar.

S'ha de considerar el canvi poblacional que es produeix a l'estiu, quan el nombre dels habitants es duplica sumant els habitants de fet, les segones residències més estables i els turistes que hi passen almenys una nit.

Juntament amb les urbanitzacions, la construcció de grans infraestructures és una altra de les principals dinàmiques del litoral del Baix Ebre. La unitat està solcada per l'AP-7, la línia de ferrocarril i l'N-340, que han condicionat el paisatge i n'han disminuït la per-

meabilitat ecològica en actuar com a barreres que impedeixen el pas de fauna. A part de les vies principals i secundàries, la unitat disposa d'una malla de camins rurals lligada al territori que està convenientment adaptada a l'orografia particular de la zona i inserida entre les línies marcades pels barrancs i que dóna accés a les parcel·les agrícoles. Cal destacar el camí del Perelló a l'Ametlla, que segueix la traça d'un barranc.

Al litoral del Baix Ebre també cal mencionar el canvi del paisatge que han generat els parcs edílics de les Calobres, les Colladetes i la Collada. Tot i que la societat ebrenc ja els ha integrat com a part del seu paisatge, esdevenen molt visibles en estar ubicats a la carena de la serra de Cardó i a les muntanyes de Tivissa.

La costa del litoral del Baix Ebre està sent objecte d'un creixement destacat en relació amb l'oferta hotelera. En pocs anys s'hi han construït tres grans hotels que trenquen l'estètica costanera. Són edificis d'unes dimensions considerables, amb molta alçària i ubicats a pocs metres de la façana litoral.

L'Ametlla de Mar, de Ferran Arasa. Diputació de Tarragona, Arxiu Fotogràfic Museu d'Art Modern, Alberich Fotògrafs

Expressió artística del paisatge

Els valors d'aquest paisatge rarament han estat expressament reproduïts o interpretats per intel·lectuals i artistes de gran abast. Només hi ha alguns artistes locals que reproduïxen escenes i paisatges d'aquest territori.

Es poden citar algunes de les obres que fan referència al mar, com les del pintor i escultor Agustí Vizcarro (Sant Carles de la Ràpita, 1945-2007) amb l'escultura *Port*, situada al port de Sant Carles de la Ràpita, o les del també pintor i escultor Josep Niebla (Tetuan, 1945), a Amposta.

Pel que fa a les arts visuals, el pintor Ferran Arasa (Tortosa, 1905-Barcelona, 1992) va representar els paisatges de la costa del

Baix Ebre amb els ports i els pobles pescadors de l'Ametlla de Mar i l'Ampolla com a temes recurrents. En aquestes obres es nota el color roig intens de les roques dels penya-segats, que constitueix un element d'identificació de la unitat del litoral, així com el blanc dominant del construït, amb la seva forma harmoniosa respecte de l'entorn territorial.

Valors en el paisatge

El conjunt del litoral del Baix Ebre té un elevat valor paisatgístic en gran part de la seva àrea. Es conserven indrets de costa de gran bellesa que, juntament amb els espais de conreus de secà, hàbilment transformats durant segles d'activitat agrícola, proporcionen uns conjunts paisatgístics de gran bellesa, d'ús social i productius.

Al sector interior destaca l'harmonia de conjunt, formada per un espai agrícola tradicional, amb petites zones forestals intercalades i solcat de barrancs. I al sector litoral natural hi ha alguns llocs on les roques són grogues; aquest groc, amb el blau i el verd del mar, forma paisatges d'una intensitat captivadora. Els penya-segats s'alternen amb petites cales on desemboquen els torrents que arrossequen i amunteguen, davant del mar, barreres de còdols ardonits i ben polits.

Amb relació als valors ecològics del paisatge de la unitat, cal destacar l'EIN de la Plana de Sant Jordi per la vegetació, amb una extensió de 257,2 ha, i també l'EIN del Cap de Santes Creus, amb una extensió de 62,5 ha, per la seva condició de zona humida. A més d'aquest, hi ha altres EIN que es troben repartits entre aquesta unitat i les adjacents, entre els quals destaquen l'EIN de les Serres de Cardó-Boix (amb una extensió dins aquesta unitat de 1.053,7 ha), l'EIN del Tossal de Montagut (452,8 ha) i, finalment, una petita part de l'EIN de les Muntanyes de Tivissa-Vandellòs (82 ha). També hi ha un petit espai natural de protecció especial, la Reserva Natural de Fauna Salvatge del Torrent del Pi, amb una superfície de 2,6 ha.

Cal afegir que aproximadament el 6% del territori (a l'entorn de 1.150 ha) es troba catalogat com a forests gestionades pel Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació i Medi Natural (CUP).

També cal destacar els barrancs de Sant Jordi, del Torrent del Pi i del Torrent de l'Estany com a elements naturals de valor local per la seva representativitat, singularitat i fragilitat i pel valor ecològic, paisatgístic, agrícola i forestal que tenen.

Entre els valors històrics més destacats hi ha el conjunt de torres de defensa de les èpoques andalusines i feudals. Aquestes torres són la torre de l'Àliga, la torre de Salim, la torre dels Moros, la torre fortalesa de Sant Jordi d'Alfama, la torre de Cap Roig, la torre de Garidell, la torre de Sant Felip i la torre i el poblat de Fullola. Entre totes cal destacar la torre o castell de Sant Jordi d'Alfama: és el resultat d'una sèrie de destruccions i reconstruccions del primitiu castell bastit al segle XIII al desert de Sant Jordi d'Alfama. També cal destacar històricament la torre i el poblat de Fullola.

Tot i ser del segle XX, també té un valor històric el port de l'Estany, al sud del nucli urbà de l'Ametlla, que durant anys va ser l'únic amarrador per als pescadors de la zona. Per altra banda, el molí de vent del segle XVI ubicat al centre del nucli urbà del Perelló destaca per tenir una estètica típica de molí de la Manxa.

Es reconeix la importància històrica del sender de penya-segat que des de l'Ampolla arriba a la cala de l'Àliga, coincidint amb el GR-92. El recorregut transcorre arran de mar, resseguint els antics camins de ronda, que transitaven els carrabiners per vigilar l'activitat dels contrabandistes, que aprofitaven el litoral tan abrupte per realitzar els seus negocis.

D'altra banda, destaquen també els antics camins ramaders que arribaven al desert de Sant Jordi d'Alfama, on la pastura era l'únic ús que tenien aquells terrenys, sobretot a l'època hivernal.

En aquestes zones més apartades de la costa era on realment es desenvolupava la vida dels habitants de la zona fins ben entrat el segle XIX. Hi distingim l'ermita de Sant Cristòfol, ubicada al pic de la Bandereta, al terme municipal del Perelló; les restes romanes prop d'aquesta ermita; alguns masos tradicionals, i molts elements arquitectònics rurals (marges de pedra seca, barraques), com ara el pou romà de la Cuitora i la Panavera.

Un altre recorregut històric destacat és la Via Augusta, de la qual actualment es conserven en aquesta zona uns quatre quilòmetres. El primer tram important es troba passada l'ermita de Sant Cristòfol, al Perelló; aquí es pot observar un desguàs que creua la via per sota, un tram on els canals laterals de desguàs es distingeixen perfectament, o el pont del barranc dels Garidells, d'origen romà, ja a l'altra banda de l'N-340.

Els valors socials del paisatge del litoral del Baix Ebre són presents en tot el territori. La façana litoral és un indret on la gent gaudeix dels encants de certs espais que encara queden lliures d'urbanitzacions, des d'unes platges gairebé verges amb poca freqüentació per la desconexió de la seva existència per part dels visitants, fins a diverses ofertes de navegació. Un sender molt utilitzat és el GR-92 o de la costa, sobretot el tram que transcorre de l'Ampolla a l'Ametlla de Mar per la facilitat de comunicació amb la línia ferroviària a l'hora de tornar al destí de sortida. Però no només es valora socialment la primera línia de mar, sinó que hi ha molts camins al llarg de tota la unitat que són utilitzats per realitzar activitats a l'aire lliure com són el senderisme o la BTT. Al Perelló existeix l'àrea recreativa de l'ermita de Sant Cristòfol, molt utilitzada pels habitants del mateix poble, des d'on hi ha unes vistes privilegiades del delta. Cada cop són més els itineraris turístics amb valor social promocionats pels ajuntaments que inclouen altres valors paisatgístics, com per exemple una zona del Perelló amb construccions de pedra seca.

El litoral entre l'Ametlla de Mar i l'Ampolla es caracteritza per la presència de penya-segats i cales, com aquesta de la Llenya. Observatori del Paisatge

Entre els valors productius les platges i el mar són, sens dubte, els paisatges amb un caràcter productiu més marcat. És l'element més repetit en la creació d'imatge turística local, i, lògicament, l'atractiu paisatgístic principal de l'anomenat turisme de sol i platja. No obstant això, cal tenir present que la mirada turística, cada cop més universalitzada, permet considerar la resta de l'àmbit de la unitat com a paisatge amb un potencial valor productiu. Per exemple, en el cas del Perelló, s'ha sabut comercialitzar la mel associada a aquest territori. El mateix passa amb l'oli d'oliva associat a la Denominació d'Origen Protegida Oli del Baix Ebre-Montsià.

En relació amb els valors estètics, tot i l'empremta urbanística lligada al turisme, part de la unitat presenta una harmonia de conjunt, en la qual destaca el sistema d'espais agrícoles de secà, bàsicament d'olivera o olivera amb garrofer, i les bosquines, garrigues i màquies, que ofereixen un contrapunt als espais altament transformats i de baixa qualitat estètica propis de les zones urbanitzades de la costa i de les àrees per on transcorren les infraestructures. Malgrat això, també s'han mantingut alguns paratges costaners de bona qualitat i encara poc alterats, com el litoral sud de l'Ametlla de Mar i els nuclis antics de l'Ampolla i l'Ametlla de Mar.

Els murs de pedra seca són part d'aquesta estructura territorial i constitueixen l'altre element d'interès patrimonial i paisatgístic que hi ha en aquests camps de conreu. Aquestes filades de parets o murs de pedra acompanyen el mosaic de camps que es troben a darrere de la línia de costa, amb una doble funció: per construir els marges que delimiten les finques o com a murs de contenció en els llocs amb pendents pronunciats, cosa que dóna lloc al paisatge de les terrasses.

524

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

La unitat de paisatge litoral del Baix Ebre es caracteritza, ja històricament, per ser un terreny de pas. Ocupa l'espai situat entre les muntanyes prelitorals i la línia de costa, que ha estat travessat des de sempre per les principals vies de comunicació del llevant peninsular. La seva forma, lleugerament inclinada i elevada en relació amb el nivell del mar, també li atorga una posició privilegiada respecte a altres unitats per observar les aigües del golf de Sant Jordi.

Els millors miradors des dels quals es poden copsar les característiques paisatgístiques de la unitat són l'ermita de Sant Cristòfol i el mirador de cap Roig.

L'ermita de Sant Cristòfol, al terme del Perelló, està situada a 190 m sobre el nivell del mar. La seva ubicació en un dels turons finals de la serra del Boix configura un lloc privilegiat per a l'observació de part de la unitat de paisatge, així com del sector del golf de Sant Jordi en direcció a l'Ampolla. Aquest mirador permet distingir en detall les urbanitzacions del litoral, especialment la zona de l'Ampolla, i també part dels conreus d'oliveres de la plana. En direcció nord les vistes permeten copsar els contraforts meridionals de la serra del Boix, on dominen els marges de pedra ocupats actualment per boscos de pi blanc.

El mirador de cap Roig és el millor punt d'observació del sector costaner de la unitat de paisatge. La línia de costa, aquí, es caracteritza per la combinació de petites cales que estan emmarcades pels cingles de roca. La seva altitud sobre el nivell del mar és de 20 m i la seva ubicació permet observar els efectes de les activitats turístiques en aquest tram de costa. Les vistes des d'aquest mirador, en direcció sud, són un exemple d'urbanitzacions i altres equipaments turístics de construcció recent en aquesta part de la costa catalana. En direcció nord la costa es presenta lliure d'edificacions i amb vistes a un grup de platges i cales com la platja de Santa Llúcia i la de Cala Moros. Les vistes costaneres des de cap Roig tenen un punt de referència en la punta de l'Àliga; la combinació de mar, roca, oliveres i marges caracteritza aquest indret.

El fet que la unitat de paisatge litoral del Baix Ebre hagi estat històricament una zona de pas fa que els principals itineraris aptes per contemplar-ne el paisatge formin part de les xarxes generals de les Terres de l'Ebre.

L'itinerari motoritzat principal és l'N-340, que en creuar la unitat se separa de la costa per passar prop del nucli urbà del Perelló. Això fa que el seu recorregut permeti contemplar la diversitat dels elements que configuren el paisatge de la unitat, entre els quals cal destacar:

- Els vessants meridionals de la serra del Boix, en la carena de la qual es poden veure els aerogeneradors del parc eòlic del Baix Ebre.
- El paisatge rural dels fruiters de secà amb els marges de pedra seca i les casetes de camp associades.
- El nucli urbà del Perelló, que encara conserva l'estructura de les cases del poble vell.
- El conjunt de les Planes, en direcció a l'Ametlla de Mar, amb domini de l'olivera però amb molts sectors colonitzats per pinedes de pi blanc.
- Les urbanitzacions de Sant Jordi d'Alfama, passada l'Ametlla de Mar, i les cales del tram final de la costa, amb abundància d'habitatges turístics i principalment cobertes de pinedes de pi blanc.

Del conjunt d'itineraris no motoritzats recomanables per conèixer la unitat de paisatge litoral del Baix Ebre cal destacar els que la travessen longitudinalment en direcció nord-est, com són el GR-92 i la Via Augusta.

El GR-92, atesa la proximitat a la costa, permet observar la dualitat paisatgística existent entre les platges verges i els espais urbanitzats. Una altra qualitat d'aquest itinerari és que el seu recorregut passa per diversos elements, de reduïdes dimensions, però amb elevats valors tant naturals com històrics, d'entre els quals, en sentit nord-est, cal destacar els següents:

- Elements catalogats d'interès natural local com la platja de Cala Moros, el cap de Santes Creus i les desembocadures del torrent de l'Estany, el torrent del Pi i el barranc de Sant Jordi.

· Elements catalogats com a patrimoni arquitectònic com la torre de Cap Roig, la torre de l'Àliga, la torre del Torn, el castell de Sant Jordi d'Alfama i la torre de Salim.

La Via Augusta al seu pas per la unitat uneix dos dels seus trams principals, el que ve de Tortosa passant pel coll de l'Alba i el que ve d'Amposta passant pel nucli costaner de l'Ampolla. Els dos s'uneixen al Perelló, on es conserva en bones condicions un tram de via romana amb els seus elements originals. La Via Augusta, a partir del Perelló, continua paral·lela a la costa a uns 5,5 quilòmetres de distància d'aquesta; això el converteix en el millor itinerari per conèixer la part nord de la unitat del paisatge: travessa la plana de Sant Jordi, voreja la base de les muntanyes de Tivissa i Vandellòs i finalment es dirigeix vers el coll de Balaguer, que històricament ha estat el pas natural per accedir a les Terres de l'Ebre. Recórrer a peu la Via Augusta permet passar a prop d'alguns dels equipaments ramaders, molt abundants a la zona.

Altres itineraris senyalitzats permeten fer petits recorreguts per la unitat i porten a indrets amb reconeguts valors locals. Aquests itineraris són aptes tant per a excursionistes com per a la pràctica de la bicicleta de muntanya:

- De les Planes a la bassa de l'Espinal.
- Els camps i les aigües dels pescadors (l'Ametlla de Mar).
- Camí de la font de Tita.
- Les platges del Perelló.
- Els jardins d'oliveres de l'Ampolla.

Possible evolució del paisatge

Pel que fa al sòl urbanitzat, el planejament preveu que es construïxin nous habitatges a Sant Jordi d'Alfama, entre la urbanització de les Tres Cales i l'Ametlla de Mar. Cal evitar que aquests possibles creixements no creïn una franja contínua urbanitzada.

Pel que fa al creixement del nucli urbà de l'Ametlla de Mar està previst que s'estengui per l'altra banda de l'autopista i la carretera nacional, on es preveu la construcció d'un sector residencial. Per altra banda, hi ha la voluntat d'anar unint cadascuna de les urbanitzacions repartides per tot el terme municipal, sense desenvolupar-ne cap més, però dotant-les de més serveis, prestacions i qualitat.

Pel que fa al sòl agrícola, el Pla territorial de les Terres de l'Ebre preveu la transformació de part del territori agrícola de secà a regadiu (fins a la cota 160 m) mitjançant el nou canal Aldea-Camarles. L'àrea inclosa dins del municipi de l'Ampolla passaria a ser zona de reg de suport, sense canvis en el tipus de cultiu (que continuaria sent principalment d'oliveres). Els espais agrícoles de l'Ametlla formen un continu que ocupa la major part de la plana, de manera que qualsevol actuació humana de certa magnitud trencaria aquesta homogeneïtat i provocaria un impacte paisatgístic.

En general, per les característiques agrícoles que té el litoral del Baix Ebre, és de preveure que es vagin abandonant els sòls agrícoles més allunyats dels municipis i amb més pendent. Per tant, es pot preveure un paisatge agrícola amb pocs pagesos i amb la presència d'alguns habitatges rurals restaurats i utilitzats com a allotjament, sense mantenir els usos agrícoles de l'entorn.

Quant a les infraestructures viàries, la nova autovia A-7 o l'N-340 podrien distorsionar el continu agrícola abans esmentat.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- La construcció del litoral al llarg de les darreres dècades ha experimentat un creixement considerable.
- Quan hi ha una ocupació del sòl rústic per part d'estrangers, dinàmica en augment, en ocasions el nouvingut no fa ús de l'entorn agrícola de l'habitatge i acaba abandonat o sense l'ús tradicional.
- Gran quantitat d'àrees de servei al costat de la nacional, que destaquen per estar ubicades en zones on no hi ha cap altra infraestructura d'aquestes característiques i, en molts dels casos, amb una il·luminació artificial considerable, cosa que provoca innecessàriament contaminació lumínica al medi rural adjacent.
- Existeixen diverses zones amb urbanitzacions inacabades, amb els serveis instal·lats però sense cap edificació (per exemple part de Tres Cales i de Port Olivet), on hi ha una sensació d'abandó de l'espai urbanitzat.

Els darrers anys han aparegut grans equipaments hotelers a pocs metres de la façana litoral. Observatori del Paisatge

Amenaces

- El nou traçat de la carretera nacional N-340 com a autovia per l'interior de la unitat, si no es realitza amb uns bons criteris ecològics i paisatgístics, pot portar a una pèrdua de connectivitat entre les serres i el litoral amb la consegüent desaparició de biodiversitat i riquesa paisatgística.

Fortaleses

- Litoral amb presència de cales amb perfils abruptes i penya-segats envoltats de vegetació mediterrània i en algunes zones en bon estat de conservació.
- Un medi rural amb conreus de secà i elements de pedra seca ben conservat.
- Gran diversitat d'espais, d'est a oest, i en pocs quilòmetres. Un transsecte que serveix d'exemple, tot i que aquesta diversitat es repeteix al llarg de tota la unitat, és el que parteix de la torre i el poblat de Fullola, a l'oest, fins a arribar a la punta de l'Àliga, a l'est, on hi ha des de pinedes de pi blanc, màquies i garrigues, passant per conreus de secà ubicats en terrenys amb més o menys pendent i amb diferents graus de manteniment, fins a les àrees urbanitzades de la costa i, al final, les platges del Perelló.
- Una xarxa de senders i camins rurals ben conservada i molt utilitzada, sobretot per la gent del territori, per gaudir d'una caminada a l'aire lliure i de les vistes. Destaca el GR-92, que ressegueix bona part del litoral.

526

Oportunitats

- És una franja litoral que té una certa quantitat de superfície sense urbanitzar. Aquestes superfícies, moltes d'elles amb valors ecològics protegits, mostren la morfologia litoral original.
- El turisme lligat al medi rural encara està per potenciar. Actualment, aquest espai gaudeix d'un turisme molt lligat al sol i a la platja. S'hauria de diversificar i donar més oportunitats a altres sectors més interiors que poden oferir qualitat i activitats al llarg de tot l'any.
- La bona comunicació i la topografia suau de la zona i, en especial dels dos extrems, la zona de Sant Jordi d'Alfama i la zona al voltant de l'Hostal de Don Ramon, han de permetre adequar i mantenir la xarxa de camins existent per tal de practicar el senderisme i el cicloturisme.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

OQP 17.1

Una façana litoral de qualitat, on quedin integrats els elements del patrimoni natural i construït amb les noves edificacions i on es faciliti l'ús social i el gaudi del paisatge

Aquesta unitat comprèn una franja costanera relativament estreta a causa de les infraestructures que hi transcorren de nord a sud, que alberga gran quantitat de valors naturals, històrics i socials tot i l'elevat nombre d'edificacions que hi han sorgit durant els darrers decennis. Cal destacar la importància ecològica dels seus barrancs i torrents i, en especial, del barranc de Sant Jordi, el barranc del torrent del Pi i el barranc del torrent de l'Estany. També cal ressaltar la importància ecològica que té l'Espai d'Interès Natural del Cap de Santes Creus. A més a més, en aquesta façana litoral encara hi ha restes del patrimoni històric construït. Malgrat tenir altres atractius, el litoral del Baix Ebre es troba molt vinculat al turisme de platja, des de l'Ampolla fins a Calafat.

Criteris

- Afavorir la connectivitat ecològica i la biodiversitat, tant entre la part oriental i occidental del traçat ferroviari i l'AP7, com entre l'extrem nord i el sud pel que fa a compatibilitat.
- Evitar les teles i els tancaments poc permeables de les propietats privades per tal d'afavorir el pas de fauna.
- Afavorir la integració paisatgística dels elements ja construïts, tant del patrimoni històric com de les edificacions de nova construcció.

Accions

- Elaborar estudis de connectivitat ecològica, i, en concret, de permeabilitat ecològica entre les grans infraestructures que creuen el litoral.
- Redactar una carta de colors i formes de noves construccions i incloure-la als POUM municipals per tal d'integrar les construccions al medi natural.
- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats amb l'objectiu de gestionar i mantenir els camins i senders del litoral del Baix Ebre.

OQP 17.2

Un paisatge agroforestal de plana litoral que conservi el caràcter rural, es mantingui al marge de noves edificacions i instal·lacions, i funcioni com a espai d'ús social amb una xarxa de camins que en permeti el gaudi

Aquesta plana litoral es caracteritza per contenir molts espais agrícoles amb rellevància estètica. Hi ha el conreu de l'olivera amb garrofer que, juntament amb l'orografia del terreny, caracteritzada per l'abundància de barrancs, i els elements del patrimoni rural de pedra seca, formen uns conjunts visuals molt harmònics i que haurien de mantenir-se. També cal destacar els masos i les casetes

tradicionals que encara s'hi conserven. Els mosaics agroforestals de conreus d'olivera i garrofer i bosquines de pi blanc i brolles mediterrànies són existents a tota la part occidental a partir de l'AP-7. Aquests mosaics actuen com a zona de transició paisatgística entre els espais més forestals de l'extrem oest de la unitat i els espais urbanitzats de costa a la part més central.

Críteris

- Vetllar per una integració paisatgística correcta de les restauracions dels elements que formen part de l'arquitectura rural, especialment en la rehabilitació de masos i casetes.
- Conservar i millorar el mirador de paisatge ubicat a l'ermita de Sant Cristòfol i el de cap Roig, així com senyalitzar el recorregut: N-340 (Coll de Balaguer)-l'Ametlla de Mar-el Perelló-l'Ampolla.

Accions

- Elaborar un inventari de tot el patrimoni d'arquitectura rural de pedra seca del litoral del Baix Ebre per tal de garantir-ne la conservació i de posar-lo a l'abast del conjunt de la població per al gaudi i aprofitament turístic, a través d'un protocol de preservació d'aquest patrimoni.

OQP 17.3

Un entorn de les grans infraestructures de pas (AP-7, N-340 i xarxa ferroviària), dels nuclis urbans i d'urbanitzacions, ben gestionat i amb un tractament acurat de les seves façanes paisatgístiques

Al litoral del Baix Ebre hi ha grans espais ocupats per urbanitzacions, com la del sector de Tres Cales i Calafat, al nord de l'Ametlla de Mar; la del Port de l'Estany i les Roques Daurades, al sud del mateix municipi; la de les Oliveres, al Perelló, o la de Cap Roig a l'Ampolla. El creixement de noves urbanitzacions als espais litorals que encara estan lliures pot comportar, si no es pren en consideració el significat del lloc, una homogeneïtzació del paisatge amb la consegüent desaparició de diversitat i qualitat paisatgístiques.

Críteris

- Controlar els usos perimetrals, en infraestructures, en nuclis urbans compactes (l'Ametlla de Mar i l'Ampolla) i en urbanitzacions.
- Vetllar per una integració paisatgística correcta dels nous elements que puguin sorgir a la vora de les grans infraestructures o de les urbanitzacions ja existents.

Accions

- Projectar els creixements urbanístics previstos d'acord amb la matriu territorial amb la finalitat de potenciar els valors agrícoles, estètics, identitaris i ecològics de cadascun dels llocs, especialment els que estan situats a primera línia de costa.
- Restaurar paisatgísticament els talussos desproveïts de vegetació, així com els entorns immediats de l'AP-7 i de la xarxa ferroviària.

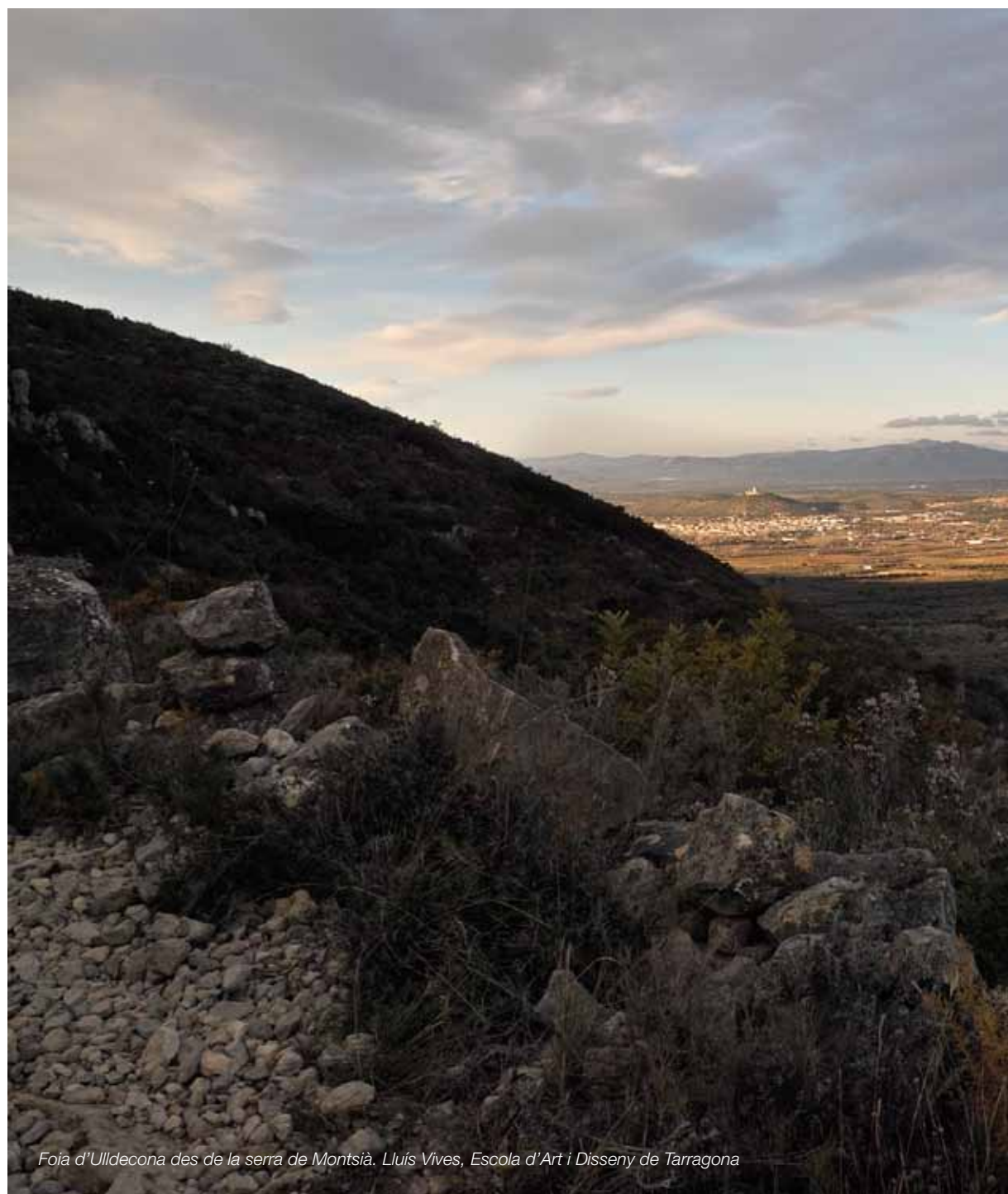
18. Serres de Montsià-Godall

Comarca:
Montsià.

Superfície:
18.487,6 ha.

Municipis:
La unitat inclou, totalment o parcialment, els municipis següents: Alcanar, Amposta, Freginals, Godall, Masdenverge, Sant Carles de la Ràpita i Ulldecona.

528

Foia d'Ulldecona des de la serra de Montsià. Lluís Vives, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Trets distintius

- Un paisatge molt divers caracteritzat per dues serres paral·leles a la costa amb una fossa tectònica que les separa i amb nuclis urbans en ple creixement pel que fa al parc immobiliari i industrial.
- El paisatge de les serres, que és molt visible des de qualsevol part de la unitat.
- El paisatge de la costa, constituït per una franja estreta que arriba fins a l'N-340, i on predominen les activitats turístiques i la construcció.
- El paisatge agrícola, on hi ha cítric i també hi ha el conreu tradicional de l'olivera i el del cereal a les fal·des de les serres.
- Una unitat solcada per les principals vies de comunicació del corredor de la Mediterrània (N-340, AP-7 i el corredor ferroviari), que marca la divisòria entre la franja litoral i l'interior.
- Presència de nombrosos elements de patrimoni històric i cultural, entre els quals destaquen les pintures rupestres d'Ulldecona i les restes arqueològiques i les torres de defensa de la costa.

Mirador

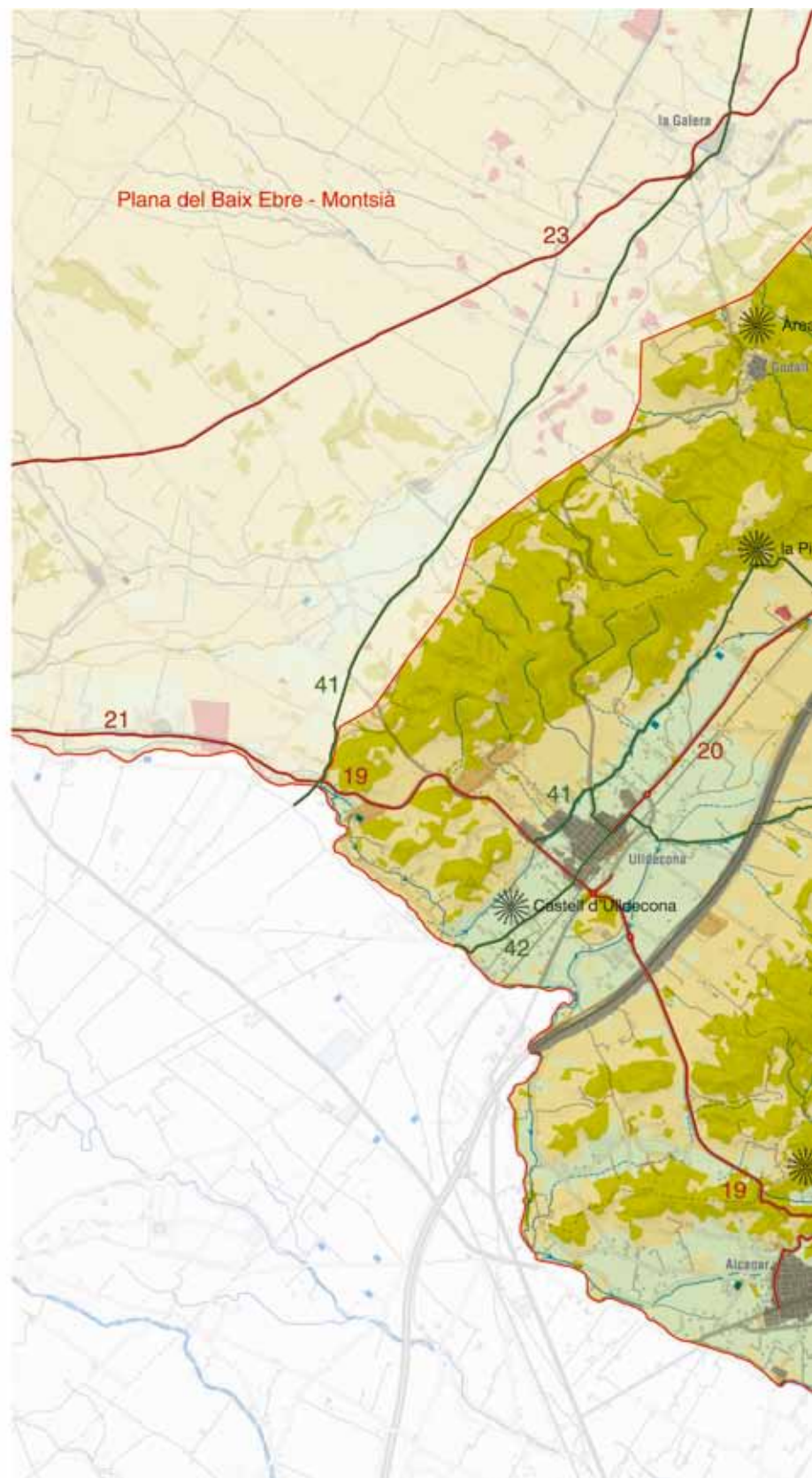
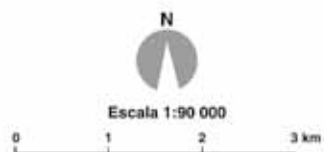
— Itinerari motoritzat

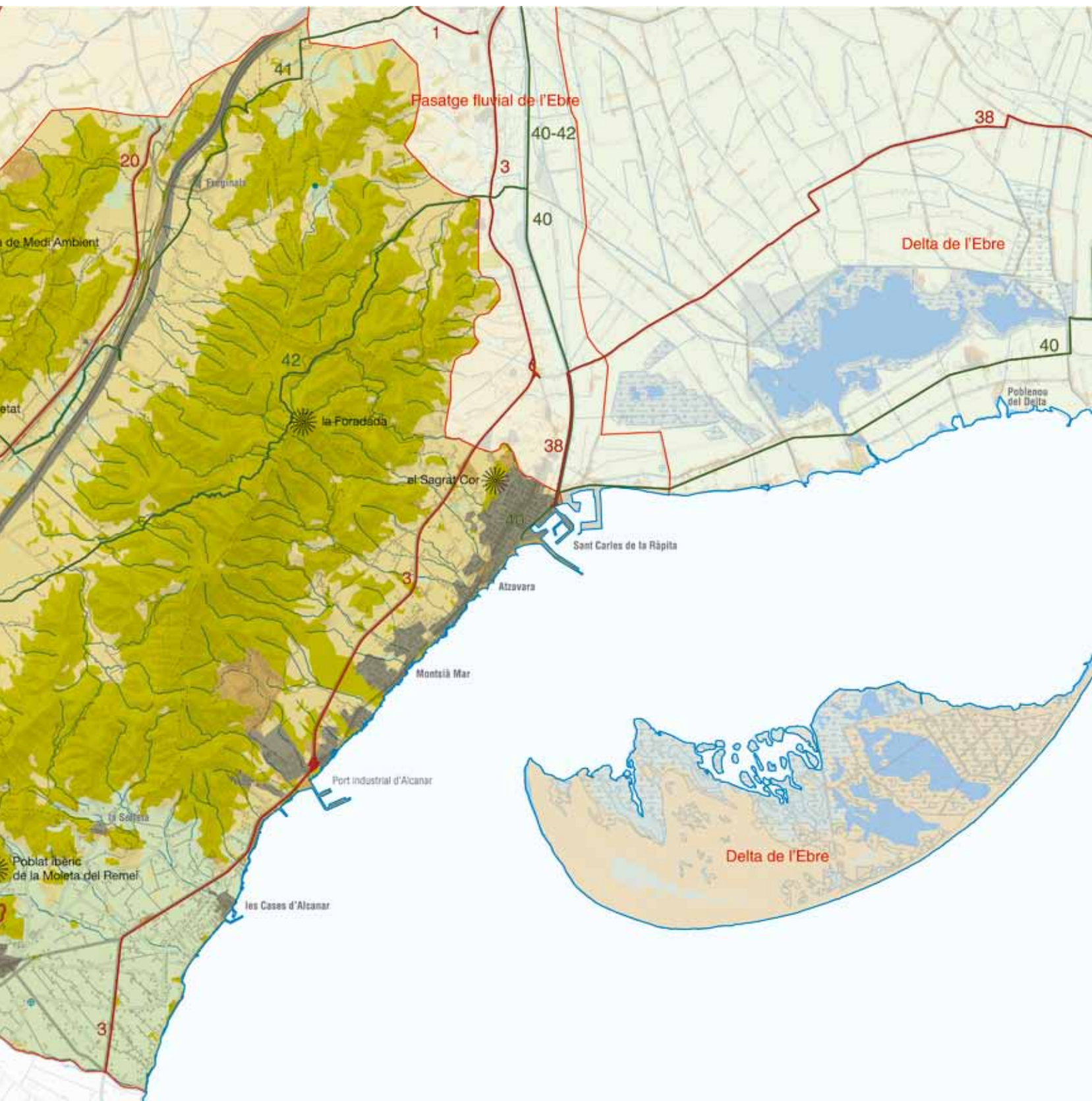
- 3 N-340, entre Alcanar i l'Almadrava
- 19 TP-3318, TP-3319, des d'Alcanar a Sant Joan del Pas
- 20 T-331, des d'Ulldesona al Turó dels Masets
- 38 TV-3408, T-3406, entre Sant Carles de la Ràpita i l'Eucaliptus

— Itinerari no motoritzat

- 40 Camí de Sant Jaume de l'Ebre
- 41 Via Augusta
- 42 GR-92

530

Elements naturals que constitueixen el paisatge

El paisatge de les serres de Montsià-Godall és complex a causa de la geomorfologia. S'hi diferencien quatre subzones, d'est a oest: la serra de Godall, la foia, la serra de Montsià i el litoral del Montsià.

Morfològicament la serra de Montsià es caracteritza per les falles que es troben separades per més de set-cents metres dels blocs subjacents, per l'estructura del bloc amb cabussaments cap al nord-oest i el trencament de falla cap al sud-est, i pel fet de ser un relleu relativament jove. Entre les formes més característiques hi trobem les cingleres en tots dos vessants de la serra, tot i que de manera més destacada al vessant costaner. Cal destacar també les formacions geomorfològiques resultat de l'acció dels processos càrstics: avencs, coves i dolines, com la que s'observa al sector de Mata-redona, amb un diàmetre de cent metres.

La serra de Montsià presenta una orografia abrupta amb espadats i barrancs que li confereixen una acusada inaccessibilitat, caracteritzada pel fort desnivell que representa el fet que la base de la serra es troba a peu de mar. La serra de Montsià té com a punt

culminant el cim de Montsià, anomenat localment la Torreta o Pare Pascual, amb una altitud respecte al nivell del mar de 765 m. Molt a prop d'aquest, en direcció sud-oest, es troba la Mola-cima, amb 754 m. Altres punts elevats d'interès són: la Tenda (734 m), la Trençada (729 m), la Foradada (686 m), els Moletons (669 m) i Roca Roja (500 m).

La zona de la vall compresa entre la serra de Montsià i la de Godall, coneguda com la foia, s'estén des del nord de la unitat cap al sud-oest i inclou els nuclis urbans de Freginals i Ulldecona. Les foies són concavitats o depressions que generalment coincideixen amb una conca d'erosió allargada i sovint amb una fossa tectònica. La conca de recepció de la foia és d'unes 4.000 ha i, de sempre, especialment a la primavera i durant episodis plujosos, es formen una bona quantitat de petites llacunes, moltes de les quals han estat posteriorment reconvertides en basses.

En la configuració d'aquesta complicada geomorfologia la hidrografia ha tingut un paper principal. Aquest territori integra tres de les quatre conques hidrogràfiques presents a les Terres de l'Ebre: la conca de l'Ebre, la del riu de la Sénia i la conca de les rieres de la

Bassa de Montsià, a la perifèria d'Ulldecona. Al fons es pot veure la silueta del castell d'Ulldecona. Lluís Vives, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

serra de Montsià, la qual és característica només d'aquesta unitat. El territori està solcat per barrancs que, en funció del lloc de naixement, desguassen a una conca o a una altra. La major part dels barrancs que neixen a la serra de Godall corresponen a la conca de l'Ebre, excepte els que tenen les capçaleres al sud, a la serra Grossa, que aporten les aigües al riu de la Sénia.

En canvi, a la serra de Montsià la xarxa hidrogràfica està configurada pels barrancs del vessant oriental, que pertanyen a la conca de les rieres de la serra de Montsià, i desemboquen directament al mar. En destaca el de Sant Jaume. Els barrancs del vessant nord-occidental formen part de la conca de l'Ebre, i el més important és el de Marcel·lina. Finalment, els barrancs del vessant sud-occidental pertanyen a la conca del riu de la Sénia, el més rellevant dels quals, quant a superfície recorreguda, és el de la Bassa Blanca.

El riu de la Sénia recorre el sud de la unitat resseguint el límit entre Catalunya i la Comunitat Valenciana, i desemboca un cop passat el municipi d'Alcanar.

A les serres de Montsià-Godall el clima és mediterrani subàrid a la part més meridional, on la temperatura mitjana és de 17 °C i la humitat relativa es troba a l'entorn del 75-80%. A mesura que es guanya altura, el clima passa a ser mediterrani de baixa muntanya marítima (sec subhúmit) i la humitat relativa disminueix lleugerament fins al 68%. La temperatura mitjana a les parts més elevades de la serra de Montsià se situa entre els 14 i els 15 °C i, a la serra de Godall, entre els 15 i els 16 °C.

A la zona de la serra de Montsià les glaçades es poden donar excepcionalment entre novembre i abril. Al vessant marítim d'aquesta serra acostuma a ser freqüent la formació de boires i al vessant continental (la foia) són típiques les boires matinals de tardor i hivern causades per la inversió tèrmica.

Els màxims pluviomètrics s'enregistren en els mesos de primavera i tardor.

Pel que fa al règim eòlic, a la part adjacent al litoral els vents dominants són els de direcció nord-oest, tot i que també hi són freqüents els de component nord-est (gregal) i est (llevant). En canvi, a la serra de Montsià, la màxima de freqüències enregistrada correspon al xaloc (sud-est) de caràcter marcadament estival, seguit dels del quadrant nord i nord-oest, que acostumen a donar-se entre novembre i març, i dels de llevant, que, tot i no ser tan freqüents resulten rellevants perquè impliquen unes condicions favorables per a les precipitacions.

El substrat geològic junt amb la xarxa hidrogràfica i el clima són els factors naturals que determinen la vegetació de l'espai. Tant la serra de Montsià com la de Godall, així com la serreta de Freginals i el Montsianell, es troben cobertes per màquia de garric i margalló (*Quercus-Lentiscetum*). Aquesta vegetació cobreix aproximadament el 44% del territori. Tanmateix, a la serra de Godall, a la mola de la Torre i a la mola de Godall, es localitzen petites comunitats de màquies amb barreja de carrasca (*Quercus ilex* subsp. *rotundifolia*) i roures de fulla petita (*Quercus faginea*), mentre que a la serra de Montsià hi ha, d'una banda, petits claps que es troben arbrats amb

pins blancs (*Pinus halepensis*) i, d'altra banda, boscos o màquies d'alzines o de carrasques (*Quercus ilex*) ubicades en l'àrea de Mata-redona, entre d'altres.

Evolució històrica del paisatge

Els primers testimonis de la presència humana es remunten al paleolític, a través de les pintures rupestres, on es manifesten les creences relacionades amb la cacera de les espècies d'animals pròpies de la zona. De l'epipaleolític hi ha destacades representacions ubicades a la serra de Godall.

Els ibers també deixaren testimoni en aquest paisatge, en el qual s'han descobert assentaments preibèrics i ibèrics com els de Sant Jaume-Mas d'en Serrà, els del castell d'Ulldecona i els de la Ferradura, entre d'altres. Així mateix, també s'ha descobert el poblat ibèric de la Moleta del Remei, que és un punt de referència de l'arqueologia ibèrica. Durant el segle v aC continuaria l'expansió agrícola i sembla clar que es produí un increment notable de la producció segetal. Al poblat de la Moleta del Remei s'han identificat diferents tipus de conreu com les granes de figa (*Ficus carica*) i de vinya (*Vitis vinifera*), així com de cereals i llegums.

La tribu ibèrica d'aquestes terres era la dels ilerconvans, que vivien en poblats fortificats dalt dels turons visiblement connectats entre ells i enllaçats amb els poblaments del vessant marítim per senders. La distribució territorial d'aquests poblaments pressuposa una xarxa d'assentaments que controlaven les rutes principals de la zona.

La romanització va comportar l'establiment d'un nou patró de poblament. Es van abandonar els assentaments aturonats i s'establiren colons de fora de l'entorn, cosa que va propiciar una major ocupació del territori. Es desenvoluparen algunes vil·les (conjunt d'edificacions enmig d'una explotació agrícola i ramadera), com la de la Torreta, al bell mig de la foia; la de les Ventalles, i les dues que s'han identificat a Alcanar. Amb la caiguda de l'Imperi romà l'economia tornà a ser de subsistència i centrada en la ramaderia i en els recursos naturals dels boscos.

Durant l'època de presència islàmica es fixaren bastions com el del castell d'Ulldecona i es transmeté un degoteig de noves formes culturals en l'aprofitament de l'aigua: sènies, canals, séquies i assuts. Aquest llegat de l'època andalusí el trobem disseminat per tot el paisatge, però té molta rellevància a la foia d'Ulldecona. Un altre llegat d'aquesta època és la Via Augusta costanera, que seguia l'actual corredor de la Mediterrània (N-340). D'aquesta època també prové l'origen de la ciutat de Sant Carles de la Ràpita, que fou un indret de peregrinació i de culte islàmic.

Entre els segles XIII i XV, corresponents a l'estil gòtic, es varen construir gairebé totes les esglésies i l'emblemàtic castell d'Ulldecona. És una època en què arribaren nous pobladors procedents de les terres lleidatanes i es construïren nous pobles com el de Freginals.

D'altra banda, pel que respecta al medi natural, el 1344 es regula la possibilitat de poder abeurar el bestiar i es prohibeix assecar les

basses de la foia, en aquell temps anomenat toll de Solsó. Aquest fet fa pensar en l'existència d'una gran llacuna al bell mig de la foia. Així mateix, durant els segles ^{xiv} i ^{xv} a la serra de Montsià s'aprofitava la carrasca, tal com esmenta el llibre de Claveria de Tortosa (Lloret i Marí, 1998).

Durant l'ocupació templera s'expandí la vinya i els oliverars, d'implantació segurament ibera, afavorida pels romans i multiplicada pels àrabs. El seu gran darrer impuls arribaria al segle ^{xviii}.

Posteriorment, fins a arribar al segle ^{xix}, es va fortificar el litoral amb torres de defensa i es varen anar desenvolupant els nuclis més d'interior, els quals tenien més recursos i estaven sotmesos a menys perill que els nuclis del litoral. Així mateix, en aquesta època també es desenvoluparen els masos a la serra de Montsià, els molins al riu de la Sénia (de les Canals, de l'Arbolí, del Cilindro, de l'Olivar i Nou), els quals es pressuposen com a fariners, i els grans projectes il·lustrats, com el de Carles III.

El segle ^{xix} també va deixar una dada molt significativa pel que respecta a la composició dels boscos a la serra de Montsià: la vegetació estava formada per brolles i garrigues als termes d'Alcanar, Ulldecona i Freginals, i per carrasques i roures als d'Amposta i la Ràpita.

Fins a mitjan segle ^{xx} es produí una clara expansió i transformació de l'espai agrícola i un abandonament del forestal. L'agricultura se

sustentava principalment de garrofers, cereals, vinya, olivera i horta, localitzada principalment a l'àrea d'influència del riu de la Sénia, als municipis d'Alcanar i Ulldecona. D'altra banda, l'estructura paisatgística rural prendria la forma actual, caracteritzada per grans marjades de pedra seca, als pendents de les serres, i d'aixoplucs i de barraques, a les planes.

A partir de la segona meitat del segle ^{xx} el despoblament rural va implicar un canvi en aquesta situació i tots els conreus de secà van minvar la superfície ocupada i alguns, fins i tot, van desaparèixer d'una manera pràcticament definitiva, com és el cas de la vinya i el cereal. Així mateix, les oliveres també van iniciar una lenta disminució. Inversament, els conreus de regadiu, els fruiters i les hortes, afavorits d'una banda pel pantà d'Ulldecona (1967) i, de l'altra, pel desenvolupament de nous pous, s'incrementaren. Des dels anys seixanta fins a la actualitat, la plantació de cítrics ha transformat radicalment el litoral d'Alcanar i els vessants continentals de la serra de Montsià. Els camps d'oliveres i garrofers encara són presents als termes municipals d'Ulldecona, Freginals i Sant Carles de la Ràpita.

El fet que durant la segona meitat de segle ^{xx} hi hagi hagut aquestes transformacions socioeconòmiques, junt amb el gran desenvolupament turístic del litoral, ha donat com a resultat un gran diferencial de creixement d'Ulldecona, Alcanar i Sant Carles de la Ràpita, que han tingut un creixement fort, respecte de Freginals i Godall, que han romàs pràcticament estables.

El nucli de Sant Carles de la Ràpita l'any 1953 encara mantenia uns límits clars entre l'espai urbà i els espais agrícoles, majoritàriament de secà, del seu entorn. ICC, Fons Cuyàs

Organització i dinàmica actual del paisatge

Tot i albergar dues serres, la presència de nuclis urbans és notable. Els més importants són: Sant Carles de la Ràpita, Alcanar i Ulldecona, que sumen el 50% de la població de la comarca de Montsià. Amb menys població també trobem Godall i Freginals. La presència humana condiona el paisatge en tota la unitat però principalment al litoral, que és on hi ha més espai construït.

El sòl agrícola es distribueix principalment per zones baixes amb pendents inferiors al 30% de l'àrea entre el litoral i la serra de Montsià, l'àrea de la foia d'Ulldecona i l'àrea continental de la serra de Godall. L'estructura paisatgística principal és de bancals limitats per murs de pedra seca i parcel·les de mida molt petita, les quals augmenten a mesura que s'endinsen cap a la serra de Montsià.

A la plana localitzada entre la serra de Godall i la de Montsià les aigües continentals prenen importància. La morfologia del terreny constitueix entre les dues serralades una conca endorreica que afavoreix l'estancament de les aigües. Així la plana la trobem coberta pels dos tipus de fruiterars: els de regadiu i els de secà. Els fruiterars de regadiu s'ubiquen bàsicament a l'extrem occidental de l'autopista AP-7, que travessa aquesta plana, i corresponen, principalment, a conreus de pomeres, presseguers i pereres. Els de secà són oliverars, ametllers i garrofers, i es troben a l'est de l'autopista.

Finalment, al llarg de la plana d'Alcanar, a la zona més meridional de la unitat i a l'entorn de Freginals, s'estenen els conreus de cítrics.

La disposició agrícola general és, majoritàriament, d'oliveres, de conreus de regadiu de fruita dolça, d'horta al voltants dels municipis, de fruiteres de secà, majoritàriament d'ametllers, i de cítrics. Aquests últims s'expandeixen per tot el litoral i per les parts baixes de la serra de Montsià. Els conreus de cereals per a farratges també són prou rellevants en aquesta zona i es troben ubicats al llarg de la plana de la foia d'Ulldecona.

La relació amb la intensificació del conreu té a veure amb el Pla de regadius de la Generalitat de Catalunya, que, en aquesta zona, ha posat en funcionament el nou regadiu de Freginals, amb 356 ha de superfície de reg de suport. Durant els darrers anys els conreus d'oliveres han anat retrocedint a favor del cultiu dels cítrics de regadiu. En suma, el reg apareix com un element clarament modificador del paisatge: allí on és possible regar, el tipus de conreu va canviant en funció de les demandes del mercat.

Així doncs, la dinàmica actual del paisatge d'aquesta unitat està determinada, d'una banda, per l'evolució de les activitats agràries i, de l'altra, per la del sector immobiliari, molt present a la costa. Cal destacar el procés d'abandonament dels camps de cultiu sobretot en les zones amb més pendent, especialment a la part occidental de la serra de Montsià. Aquest abandonament porta associat no només un augment del risc d'incendi sinó també altres riscos com la degradació d'elements configuratius del paisatge, com ara els masos, els marges i la resta de construccions de pedra seca.

Tant la serra de Montsià com la de Godall tenen un marcat caràcter forestal amb brolles, garrigars, bosquets d'alzines, pinedes de pi blanc i roquissars. La distribució d'aquesta vegetació és en zones mitges, de muntanya i en pendents superiors al 8%. Algunes d'aquestes zones durant els darrers anys han estat rompudes per plantar-hi cítric. L'activitat forestal de caràcter productiu s'ha desplaçat des de la serra de Montsià a la foia, on existeix una petita producció de fusta d'espècies de creixement ràpid.

Per altra banda, la façana marítima amb els nuclis urbans de Sant Carles de la Ràpita, Alcanar Platja i les Cases d'Alcanar ha tingut un creixement turístic important des de la segona meitat del segle xx fins a l'actualitat. És remarcable l'ampliació de les urbanitzacions d'Alcanar Platja; en trenta-cinc anys s'hi han construït uns vuit-cents edificis.

Alcanar Platja apareix als anys seixanta, amb la resta d'urbanitzacions, i actualment s'estan desenvolupant promocions modernes de cases aparellades i plurifamiliars.

A Ulldecona i Alcanar la situació és diferent, ja que s'han desenvolupat gràcies al sector primari i secundari. Conseqüentment, la morfologia i la tipologia d'edificació d'ambdós nuclis segueix una estructura similar. Freginals i Godall, en canvi, no han patit canvis importants pel que fa a l'estructura urbana. Ambdós nuclis tenen una estructura irregular al centre i ortogonal als eixamples.

Un altre aspecte, gens menyspreable, és el de les activitats extractives a cel obert, que es troben tant a la serra de Montsià com a la serra de Godall. L'estructura geològica de les dues serres ha afavorit la implantació d'indústries d'extracció de pedra i d'àrids que generen un elevat impacte visual per la desaparició de la coberta vegetal i la modificació de la topografia del terreny.

L'aparició de nou sòl industrial és una realitat present en tots els municipis de la unitat. Així, per exemple, el municipi d'Ulldecona ha creat 18,4 ha de sòl industrial en els darrers anys i en té programades 18,7 més. El mateix ocorre als municipis de costa: Alcanar i la Ràpita. Aquest augment al voltant de l'N-340 i en espais pròxims

Àrees industrials a la perifèria del nucli d'Ulldecona. Observatori del Paisatge

a nuclis urbans, com el Ulledecona, ha implicat la pèrdua d'alguns espais agrícoles.

El territori ha estat durant els segles XIX i XX objecte de la construcció de grans infraestructures de comunicació, des de la línia de ferrocarril Barcelona-València fins al nou traçat de la mateixa via que es va fer a les darreries del segle XX. Pel que fa a l'N-340, transcorre paral·lela a la línia de costa i actualment se'n planteja el canvi de traçat. L'AP-7, construïda durant la segona meitat del segle XX, circula paral·lela a la via fèrria i pel bell mig de la unitat just entre la serra de Godall i la de Montsià. D'altra banda, hi ha les diferents carreteres, com l'antiga carretera nacional, que uneix els pobles de l'interior de la unitat entre Ulledecona i Santa Bàrbara.

Expressió artística del paisatge

En aquest paisatge, hi ha elements patrimonials, com les ermites, que han estat reproduïts o interpretats. També hi ha artistes locals que han reproduït o escrit sobre els paisatges d'aquest territori.

Com a obra narrativa més recent cal mencionar *La ciutat invisible*, d'Emili Rosales (2005). En aquesta obra es combinen dues realitats, el transvasament de l'Ebre, de fons, i l'època de Carles III, en la qual el monarca projecta una gran ciutat a imatge de Sant Petersburg. Hi ha indicis d'aquesta "ciutat ideal", com la gran plaça de Sant Carles i la seva església neoclàssica.

536

Sebastià Juan Arbó, a la seva obra *Terres de l'Ebre* (1932), fa una descripció d'un dels indrets més valorats per la població de la zona, la font d'en Burgà:

"[...] i tots pensaven en la fresca obaga d'En Burgà, en l'erba blana que l'encatifava i, sobretot, en les fonts que hi brollaven i en la remor de l'aigua fresca precipitant-se entre les roques. La primera verdor tendra de les plantes va anunciar-los-en la proximitat, i s'apressaren amb més delit. Aparegué el racó frondós, poblat d'alzines i de freixes i d'una gran abundància de plantes aquàtiques. Perceberen el soroll de les aigües i, oblidats de la fatiga, s'hi llançaren corrents. Allí es trobaven les basses de pedra, els set receptables sempre sobreixents de l'aigua transparent, que es vessava i lliscava muntanya avall en minsos rierols." (Juan, 2002: p. 251)

També cal destacar Trinitari Fabregat, escriptor d'Alcanar, que en la seva obra més destacada, *Jardins ignorats* (1965), descriu el paisatge rural del municipi d'Alcanar fa aproximadament mig segle:

"Si la panoràmica era incomparable, la vegetació, pels seus contrastos, no ofería pas menys interès. De la immensitat de les terres seques, garrofer i olivera, es passava, sense transició, a les terres de verdura del litoral. D'Alcanar a la mar s'estenien, com un mantell verd, les terres de regadiu salpicades d'innombrables casetes blanques. Eren els prats, servitud i riquesa d'Alcanar. Cultura intensiva i, per consegüent, terra parcel·lada. Els quadres de tarongers alternaven amb els bancals de fesols, de panís, de pebrots... Set-cents pous que anaven a buscar l'aigua al nivell del mar, irrigaven

El nucli de Godall es troba a l'interior de la serra homònima. Observatori del Paisatge

aquestes terres sempre assedegades: era la servitud dels cana-reus." (Fabregat, 1998: p. 71-73)

Pel que respecta a la representació pictòrica destaquen les obres de Narcís Galià Adell (Tortosa, 1925) on l'autor representa paisatges i elements del patrimoni construït. A les seves obres s'hi observa la costa i el mar, així com representacions de l'ermita de la Pietat d'Ulledecona o de l'ermita del Remei.

Valors en el paisatge

El litoral de la comarca del Montsià, junt amb les serres que el precedeixen i la foia, al mig d'aquestes dues serres, constitueixen un paisatge complex amb valors destacables. Són indrets habitats des de fa milers d'anys, que han patit moltes transformacions agrícoles. La costa té indrets que conserven una estètica agradable.

Les zones més humanitzades, la costa i la foia, queden limitades per les serres de Montsià-Godall, que formen un conjunt amb una fesomia que caracteritza el territori. Les serres s'han cultivat fins a on els pendents ho han permès, de tal manera que encara conserven molts espais naturals.

En aquesta unitat hi ha molts espais que presenten valors naturals i ecològics. Així, al sud de la unitat, fent de partió amb la Comunitat Valenciana, es localitza la desembocadura del riu de la Sénia, que forma una clàssica llacuna de rambla que abasta 3,1 ha de superfície. Hi destaca l'elevat grau de conservació de la vegetació típica de ribera, amb una frondositat de canyissar difícilment observable en altres zones del territori. D'altra banda, entre la serra de Montsià i la de Godall, hi distingim les basses de la foia d'Ulledecona, un conjunt de basses tant d'origen natural com artificial amb una extensió conjunta de 3,2 ha. Les més importants són les següents: la bassa de la Llacuna, la de l'Ermita, la del Montsià i la de les Ventalles. Aquestes basses són dels pocs punts d'aquest espai on hi ha una làmina d'aigua més o menys permanent i on s'abeuren

ocells i mamífers. A més d'una diversa flora aquàtica, en aquestes basses hi ha tortuguetes (*Triops cancrivorus*) i ofegabous (*Pleurodeles waltl*).

La foia en conjunt i, especialment, les seves basses, com a elements puntuals, es consideren un veritable connector ecològic entre les dues serres.

En aquesta unitat també hi trobem altres espais reconeguts pel Pla d'espais d'interès Natural (PEIN). Aquests són: l'EIN Serra de Montsià (5.276,5 ha), l'EIN Serra de Godall (1.587,2 ha) i, finalment, una petita porció de l'EIN Secans del Montsià, concretament 116,5 ha. Des del vessant occidental de la serra de Godall, on nidifica l'esparver cendrós (*Circus pygargus*), fins a l'extrem oriental, la quantitat d'ocells que s'hi observa és important.

Pel que respecta als elements naturals singulars, a les falces del vessant occidental de la serra de Godall, i dintre del municipi d'Ulldecona, hi trobem un conjunt d'oliveres mil·lenàries, d'entre les quals destaquen la Farga de l'Arion I i II, dues oliveres declarades monumentals per la Generalitat de Catalunya, de l'espècie *Olea europaea* var. *europaea*.

La serra de Montsià té una elevada rellevància com a registre geològic a causa dels processos sedimentaris, fàcies i roques sedimentàries que la formen, els registres bioestratigràfics i cronoestratigràfics que presenten els seus sediments i els processos exògens i tectònics que hi han tingut lloc. En general es caracteritza per la presència de vessants abruptes que configuren cingles i espadats, localitzats bàsicament al vessant marítim. D'altra banda cal destacar les formacions geomorfològiques resultat de l'acció dels processos càrstics, com són els avencs i les coves o les dolines. Així, l'elevat valor científic i paisatgístic de la zona en justifica la inclusió en el catàleg del patrimoni geològic. Dins d'aquesta unitat trobem la geozona Montsià-Mata-redona, inclosa en l'Inventari d'espais d'interès geològic de Catalunya.

Per preservar i gestionar tots aquests espais naturals, l'any 2010 es va crear el Consorci dels Espais Naturals de la Comarca del Montsià (CENAM), una entitat consorciada entre els ajuntaments d'Alcanar, Amposta, Freginals, Godall, la Galera, la Sénia, Mas

Sector del litoral al sud de les Cases d'Alcanar, caracteritzat per penya-segats de poca alçària. Al fons es pot observar el perfil emblemàtic de la serra de Montsià. Observatori del Paisatge

de Barberans, Masdenverge, Ulldecona, el Consell Comarcal del Montsià, el Consorci del Museu de les Terres de l'Ebre i el Consorci de Serveis Agroambientals de les Comarques del Baix Ebre i Montsià (CODE).

L'àmbit d'actuació del Consorci inclou principalment dues tipologies d'espais: els espais naturals de la comarca del Montsià inclosos al Pla d'espais d'interès natural (PEIN) i també aquells espais perifèrics que actuen com a corredors o connectors, com el riu de la Sénia o la foia d'Ulldecona o el sistema de camins ramaders.

Com a gran part del territori ebrenc, els valors històrics més rellevants des del punt de vista paisatgístic són el conjunt de torres de defensa dels períodes andalusí i feudal, i els castells. Com que la serra de Montsià es troba tan pròxima a la línia de mar, són moltes les torres que es van construir per tal de vigilar els possibles atacs provinents de la costa. Així, al terme d'Alcanar i al de Sant Carles de la Ràpita encara són visibles les torres següents: torre d'en Morralla; torre del Moro I, II, III; torre d'en Calvo o d'en Jimeno; torre del carrer Nou, i torre de la Guardiola. Tot i no ser referents visuals tan destacats, també cal anomenar les torres següents: torre de Sant Jordi, torre del Codonyol, torre de Camín, torre de Burgar, torre de Sant Pere i Sant Felip i torre del Montsià.

Un altre dels elements rellevants pel seu valor històric és el castell d'Ulldecona, actiu entre els segles IX i XVII. S'hi observa una torre rodona, una altra de quadrada i una església. Recentment ha estat rehabilitat i condicionat per tal de rebre visites guiades. També a Ulldecona hi trobem la casa de la Comanda (segles XIV-XV), la qual conserva vestigis gòtics a la façana. Molts d'aquests elements són béns culturals d'interès nacional (BCIN). Al nucli urbà de Sant Carles de la Ràpita destaca l'església nova. Aquest edifici data del segle XVIII i amb una arquitectura equilibrada i discreta conserva una estètica neoclàssica. És rellevant la seva ubicació cara al mar, presidida per una avinguda lluminosa i enjardinada que condueix al passeig marítim i a les platges.

Les serres de Montsià-Godall destaquen, en l'àmbit històric, pels elements rupestres reconeguts culturalment. Aquests elements van ser inscrits com a patrimoni mundial l'any 1998 i formen part de l'art rupestre de l'arc mediterrani, en aquest cas, de la península Ibèrica. Aquests llocs descriuen el mode de vida de l'època d'una manera gràfica en forma de pintures úniques pel seu estil i subjecte. Aquestes pintures, junt amb l'entorn, aporten un elevat valor històric del paisatge. Hi ha les de l'abric de les Ermites i les de les Esquarterades, a Ulldecona, i el de les Llibreres i els Masets, a Freginals.

Aquest territori també és ple de restes arqueològiques del període iber que s'ubiquen en zones altes, amb bona visibilitat, per motius de control i defensa. S'han trobat restes a la Moleta del Remei (final del segle VII aC), a Alcanar; a Sant Jaume-Mas d'en Serrà (segles VII-VI aC), també a Alcanar; al castell d'Ulldecona (segle VI aC), i a les Ventalles (segle VI aC), entre d'altres.

A l'extrem oriental de la unitat hi trobem vestigis de la Via Augusta en el tram que transcorre entre Sant Joan del Pas i la Miliana.

En l'àmbit rural, apareixen masos en diferents estats de conservació. Es pot destacar el mas de Bocanegra, del 1923, el de Mataredona, el de Carrasca i el d'en Miralles.

Cal destacar també les construccions de pedra seca. Aquestes construccions es troben en moltes zones de les Terres de l'Ebre, en concret, en el 65% del territori, però és en aquesta unitat i, en concret a les falces de les serres de Godall i de Montsià, on destaquen per la gran quantitat de tipologies constructives (barragues, cocons, marges, aljubs, casetes, etc.) i el bon estat de conservació que presenten. Un exemple de barraca (element de pedra seca que servia de refugi) és la de Quicolis.

També hi ha una complexa xarxa de reg formada per la séquia Mare i la séquia d'Ulldecona, i a la zona d'Aubelló hi ha un important conjunt de sínies, tant en nombre com en qualitat.

A part del patrimoni construït la unitat també presenta un patrimoni natural important. Les oliveres singulars o monumentals també han tingut un pes en la història. Actualment són poques les formacions vegetals que es puguin considerar històriques, tot i això, a la serra de Montsià hi ha el bosc del Burgar, amb la seva font amb el mateix nom i un alzinar que destaca per ser el més meridional de Catalunya.

La serra de Montsià té un interès històric en representar una zona de pastures d'estiu.

538

Entre els valors religiosos cal destacar cinc ermites. Al terme municipal d'Alcanar hi trobem l'ermita del Remei, ubicada al nord del nucli urbà, just a la moleta del Remei. El terme d'Ulldecona n'alberga tres: al vessant est de la serra de Godall, l'ermita la Pietat; al mateix nucli urbà, l'ermita de Lorito; i la tercera, just al costat del castell d'Ulldecona. Finalment, la darrera ermita present en aquesta unitat forma part d'Amposta i és la de la Mare de Déu del Montsià, ubicada a les falces de la muntanya de Montsià.

Finca d'oliveres amb construccions de pedra seca. Observatori del Paisatge

La gran varietat paisatgística de la unitat ha portat que sigui molt valorada pel seu simbolisme i identitat. Les ermites d'Ulldecona i les d'Alcanar, junt amb les festes quinquennals relacionades amb les verges de cada ermita, són molt apreciades per la població. El conjunt d'oliveres singulars i monumentals de la finca de l'Arion i els entorns del nucli urbà de Godall, per l'arquitectura rural de pedra seca, gaudeixen d'un gran reconeixement popular.

Igualment són simbòlics els conreus d'olivera que s'estenen pels vessants, interior i marítim, de la serra de Montsià.

La serra de Montsià, a més, és considerada una muntanya simbòlica, així com els seus perfils.

Aquest paisatge ple d'elements singulars i conjunts tant naturals com històrics té un elevat nombre de valors socials reconeguts, principalment, per la gent del territori. A més, presenta un ampli ventall de possibilitats afavorit per una topografia molt variada i pel fet de ser un espai relativament petit on l'accés a la natura és fàcil i molt divers. Com a conseqüència, hi ha moltes rutes conegudes per practicar senderisme, cicloturisme i escalada, i també es desenvolupen activitats d'educació ambiental o universitària.

La unitat presenta una densitat elevada d'àrees de lleure i interpretatives. Hi ha sis àrees de lleure inventariades, d'entre les quals cal destacar la de l'ermita del Remei, a Alcanar; la de l'ermita de la Pietat, a Ulldecona, i l'Àrea de Medi Ambient, a Godall. D'altra banda, els darrers anys s'han creat cinc àrees interpretatives a la serra de Montsià, una àrea per a cada municipi. En cada una s'interpreten diferents elements del territori. Així, en el cas de la Ràpita és el bosc del Burgar; a Amposta, la Vall Llòbrega; a Freginals, la barraca de pedra seca de Quicolis; a Ulldecona, el Mas de Comú, i a Alcanar, l'anomenat Sant Jaume-Mas d'en Serrà. Tots aquests espais inclouen molts dels valors ecològics i històrics explicats anteriorment.

L'àmbit costaner presenta una oferta diferent. És un espai més conegut per gent de fora el territori, que ve a fer turisme lligat al mar. Sant Carles de la Ràpita destaca per tenir un gran nombre d'amarradors esportius al port, la qual cosa permet l'esbarjo des de la navegació.

Com a valors productius, els conreus, per extensió, són els grans modeladors del paisatge de les serres de Montsià-Godall. La foia i la plana litoral han estat testimonis al llarg de la història dels canvis de cultiu per tal de poder extreure el màxim rendiment en cada moment. Actualment, i com a conseqüència de la introducció del reg, el paisatge agrícola dominant és el dels cítrics, a la zona d'Alcanar, i les oliveres, a les falces de les serres.

Per acabar, pel que fa a valors estètics, la unitat té molts indrets i elements amb un elevat contingut natural, històric, i simbòlic i identitari que conserven una estètica valorada per la població. Aquests s'agrupen en els elements configuratius del paisatge, com el monoconreu de cítrics a Alcanar, el de l'olivera a les falces occidentals de les dues serres, els conreus mixtos de fruita dolça i conreu de secà, i el perfil emblemàtic de la serra de Montsià. També es pot assenyalar alguna singularitat estètica, com la foia d'Ulldecona i

els cítrics dels Prats d'Alcanar com a llocs amb una harmonia remarcable. La unitat té tota una sèrie de formes geològiques que li proporcionen una bellesa intrínseca. Altres elements o conjunts d'elements considerats per la gent com a llocs agradables i on poder gaudir del paisatge són les ermites i els seus entorns.

Com a llocs emblemàtics d'àmbit urbà cal destacar els dos nuclis de costa: les Cases d'Alcanar i Sant Carles de la Ràpita. Aquests dos nuclis pesquers conserven encara les típiques característiques de poble de costa. A l'interior, té una rellevància important el nucli urbà de Freginals, ubicat a dalt d'un turó, que ha mantingut l'estructura i l'aspecte de nucli rural compacte.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

El relleu de la unitat serres de Montsià-Godall té una estructura que fa difícil la contemplació en la seva totalitat; això és causat per la presència de muntanyes que en fraccionen la visió.

Seguint la divisió en quatre sectors esmentada anteriorment —la franja costanera, la serra de Montsià, la foia d'Ulldecona i la serra de Godall—, els principals miradors seleccionats permeten la visió diferenciada de cada un d'aquests sectors.

Per contemplar el sector costaner destaca, per la facilitat d'accés, el mirador del Sagrat Cor. Aquest mirador, molt proper al nucli urbà de Sant Carles de la Ràpita, permet observar amb molt detall l'hemidelta dret de l'Ebre i molt especialment la badia dels Alfacs,

delimitada per la punta de la Banya. En direcció sud, cal destacar les vistes de la línia costanera fins a les Cases d'Alcanar. Un altre conjunt visible des del Sagrat Cor són les vistes del vessant sud de la serra de Montsià, que en aquest sector presenta una gran verticalitat. En destaca la combinació horitzontal de colors i textures fruit de l'alternança entre la roca calcària i la vegetació espontània dels vessants.

Els contraforts meridionals de la serra de Montsià i l'extrem sud de la costa d'Alcanar es poden contemplar des del mirador de l'ermita del Remei. Situat a 210 m sobre el nivell del mar, aquest mirador ofereix unes vistes excel·lents sobre els contraforts occidentals de la serra de Montsià i els seus vessants costaners, així com dels camps de cítrics del terme d'Alcanar, pràcticament a tocar de la costa, anomenats localment els prats.

La foia d'Ulldecona, la serra de Godall i els vessants septentrionals de la serra de Montsià són observables des dels miradors del castell d'Ulldecona i l'ermita de la Pietat. Els dos miradors estan emplaçats a una altitud superior als 200 m. El castell d'Ulldecona és un bon lloc per observar la foia, especialment el vessant en direcció al riu de la Sénia, però també cal esmentar les vistes que ofereix sobre el nucli urbà d'Ulldecona. L'ermita de la Pietat està situada en el cingle de la serra de Godall i és un altre mirador excel·lent sobre el conjunt de la foia, amb l'alternança de conreus de secà característica i la presència de la serra de Montsià com a escenari de fons.

Les principals rutes motoritzades per observar la unitat serres de Montsià-Godall són la carretera N-340 entre Alcanar i Sant Carles

El sector litoral sud d'aquest paisatge està caracteritzat pels conreus de cítrics estructurats en parcel·les associades a un habitatge anomenades prats. ICC

de la Ràpita, que permet recórrer el sector costaner de la unitat i els vessants marítics de la serra de Montsià, i la carretera T-331 des d'Ulldecona fins al turó dels Masets, que travessa longitudinalment la foia d'Ulldecona i permet observar els conreus de secà en contrast amb el cingle de la serra de Godall i el vessant septentrional de la serra de Montsià.

Els itineraris no motoritzats més destacats que permeten una visió detallada dels elements que formen el paisatge de la unitat serres de Montsià-Godall són el sender de gran recorregut 92 (GR-92) i la Via Augusta.

El GR-92 travessa les serres de Montsià-Godall, té una longitud aproximada de vint quilòmetres i és un itinerari molt indicat per copsar la gran diversitat de paisatges i d'estructures territorials d'aquest sector de les Terres de l'Ebre. El traçat, tot ell senyalitzat, travessa dos dels conjunts més característics de la unitat: la foia d'Ulldecona i la serra de Montsià. A la seva vora s'hi poden trobar alguns dels valors més representatius dels paisatges de la unitat.

El primer tram del GR-92 s'inicia en el pont de l'Olivar (segle XIII), que creua el riu de la Sénia en direcció a Ulldecona després de passar per l'ermita de Lorito i per la creu de terme d'origen medieval. Fora ja del nucli urbà d'Ulldecona, l'itinerari travessa en diagonal la foia; en aquest tram el camí passa vora de la bassa del Montsià, considerada bé natural d'interès local (BNIL), i el mas de Bocanegra, que és un bon exemple de l'arquitectura rural de la zona. El segon tram transcorre per la serra de Montsià seguint-ne l'eix principal. En l'ascensió a la serra, l'itinerari passa pel mas de Comú i la cova del Gall, bons exemples d'arquitectura rural i d'equipament ramader, respectivament.

Des de la cresta cimera de la serra de Montsià es contempla una de les panoràmiques més espectaculars de les Terres de l'Ebre: amb una visió de 360 °, és poden copsar clarament les muntanyes del Port, la vall de l'Ebre, les serres de Cardó i el Boix, el delta i la mar Mediterrània. Vers ponent, la vista s'estén per la plana castellonenca, a la Comunitat Valenciana.

Prop del cim, situats ja en l'altre vessant, el camí passa per la Foradada, un pont natural amb un fort simbolisme local.

Ja de baixada, en direcció a la part oposada de la serra, el GR-92 travessa un altre indret amb un elevat valor natural com és el bosc del Burgar. Finalment, cal destacar dos elements arquitectònics propers a aquest tram final del sender, la torre del Burgar i la torre de Futxeron, ambdós considerats bé cultural d'interès nacional (BCIN). A partir d'aquí, el sender GR-92 entra en els terrenys plans del delta i pren la direcció nord vers Amposta.

La Via Augusta té un trajecte dins la unitat de setze quilòmetres i permet passar pels seus indrets més emblemàtics. Concretament, és una interessant ruta per conèixer la foia d'Ulldecona i especialment tres zones humides que són considerades BNIL: la bassa de l'Ermita, la bassa de la Llacuna i la bassa de les Ventalles. D'altra banda, la part senyalitzada de la Via Augusta comença al nord d'Ulldecona i ressegueix la base del cingle de la serra de Godall, on, junt amb els abrics neolítics esmentats, permet accedir

a l'ermita de la Pietat. Aquest és un bon punt de vista de la foia d'Ulldecona, des d'on es pot copsar el característic mosaic de conreus mediterranis de la zona (vinya, cereal, olivera). Resseguint el barranc de les Foies, l'itinerari passa pel centre de Freginals, petit poble situat a la base de la serra de Montsià i que conserva bona part de la estructura urbana inicial. Un cop el camí ha passat el mas d'en Flores, la Via Augusta segueix en direcció a Amposta que era, en el seu temps, un dels punts de creuament del riu Ebre.

Altres rutes que travessen parcialment la unitat i que formen part de circuits senyalitzats aptes per a la pràctica de bicicleta de muntanya són: el barranc de la Galera, el camí de Sant Jaume de l'Ebre, la foia riu de la Sénia i el camí de les oliveres mil·lenàries.

Possible evolució del paisatge

L'evolució futura del paisatge agrícola depèn molt de cap a on s'encamini el sector cítricol com a substitut de la olivera. Sembla que si la crisi del sector dels darrers anys no es recupera, hi pot haver un canvi de cultiu, probablement, un retorn cap a l'olivera.

A les zones de muntanya els espais antigament conreats estan majoritàriament abandonats i no s'hi dona cap altre ús agrícola. Això farà que el paisatge evolucioni cap a unes muntanyes amb boscos mediterranis continus, amb el consegüent augment del risc d'incendis.

En relació amb el litoral, el context de crisi actual pot provocar que la previsió de creixement de nuclis urbans, àrees especialitzades i urbanitzacions entre la línia de costa i l'AP-7, no s'acabi desenvolupant. A l'interior destaca el possible creixement del sòl urbanitzable d'Ulldecona.

Avaluació del paisatge

Debilitats

- Procés d'abandonament d'oliverars en parcel·les on el pendent és elevat i la mecanització es fa difícil, amb el consegüent creixement de la massa forestal i l'augment del risc d'incendis, a banda de la desaparició d'elements constructius de pedra seca.
- Territori amb moltes activitats extractives, algunes de molt visibles i pròximes a espais molt freqüentats o nuclis urbans.
- A la franja costanera que va de Sant Carles de la Ràpita a les Cases d'Alcanar gran part de les construccions són de la dècada de 1960 i no gaudeixen d'una estètica uniforme: hi ha construccions de tot tipus, des de cases abandonades fins a xalets amb arquitectura moderna o apartaments.
- Hi ha una ocupació de residències en sòl rústic amb conreu de secà. Normalment, la caseta és rehabilitada però el sòl agrícola de secà no es manté.

Activitat extractiva i fàbrica de ciment al municipi d'Alcanar. També es poden observar la carretera N-340 i les urbanitzacions la Dorada, Playasol i Montecarlo. Departament de Territori i Sostenibilitat

- Algunes infraestructures i, especialment la carretera N-340, han atret la instal·lació d'edificis i magatzems al seu voltant, que no segueixen cap ordre ni criteri estètic.

Amenaces

- Augment del sòl industrial fora dels nuclis urbans, lligat a la pèrdua de sòl agrícola. En alguns casos donen una imatge homogènia i estèticament poc rellevant.
- Extracció d'oliveres centenàries ubicades per tota la unitat, amb la pèrdua de patrimoni que això implica.

Fortaleses

- Un medi rural amb conreus de secà i elements de pedra seca molt diversos i amb un bon estat de conservació a les serres de Montsià-Godall.
- Existència d'una xarxa de senders i camins molt àmplia i utilitzada principalment per la població de la zona per anar a treballar a la finca de la muntanya i també per passejar i gaudir del paisatge. Un exemple són tots els senders que es dirigeixen cap

a la Foradada des de Sant Carles de la Ràpita i Ulldecona o crestejant des d'Alcanar.

- Una elevada diversitat paisatgística pel fet d'incloure dues serres en paral·lel a la costa i separades entre elles per un altre medi diferent com és una fossa tectònica.
- La finca de l'Arion: zona amb la major concentració d'oliveres monumentals de les Terres de l'Ebre, que conté dos elements considerats arbres monumentals per la Generalitat de Catalunya. S'ha creat una marca d'oli d'oliva de les mateixes oliveres i una ruta amb bicicleta o a peu per visitar la finca.
- Un patrimoni històric ric, variat i amb gran quantitat d'elements reconeguts des del punt de vista institucional i legal. Hi trobem des de pintures incloses en l'art rupestre de la mediterrània, restes arqueològiques del segle VII aC, conjunts històrics com el castell d'Ulldecona, les torres de defensa i altres elements considerats BCIN. Aquest patrimoni s'està divulgant per part dels respectius municipis, integrant-lo en rutes i recorreguts de caire paisatgístic.
- Una de les dues serres, la serra de Montsià, amb molts d'estudis i plans sobre prevenció d'incendis forestals, plans de gestió

Ermita del Remei d'Alcanar, situada al sector sud de la serra de Montsià. Observatori del Paisatge

542

i plans d'ordenació que afavoreixen el coneixement de les necessitats de l'espai. Serra amb cinc centres d'interpretació dels usos i del patrimoni tant natural com construït existent.

Oportunitats

- Com a valor productiu per a l'espai és indiscutible el que pot aportar el turisme rural. Aquesta zona ja disposa de tradició en el camp del turisme de sol i platja, que s'allotja als nuclis de costa, però la unitat disposa d'un potencial molt més gran per donar servei al turista que demana gaudir d'altres factors ambientals i paisatgístics.
- Existència d'una xarxa de camins ramaders que són elements d'ús públic per gaudir del paisatge. La recuperació d'aquests camins augmentaria la connexió entre espais i, per tant, milloraria les possibilitats del territori per a usos socials.
- Presència de gran quantitat de patrimoni rural (casetes, marges, barraques, receptacles d'aigua) amb un elevat valor històric que poden afavorir els atractius de l'espai si es conserven en bon estat. Això es pot veure potenciat per la divulgació i el coneixement de les característiques d'aquest patrimoni tant a escala local com comarcal, nacional o fins i tot internacional.
- La creació del Consorci dels Espais Naturals de la Comarca del Montsià (CENAM) pot suposar una oportunitat per gestionar integralment tots els espais naturals d'aquest paisatge.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

OQP 18.1

Unes serres amb valors naturals, estètics i històrics ben conservades i que compaginin les activitats agrícoles, extractives, ramaderes i cinegètiques amb l'ús turístic i de gaudi del paisatge

La unitat serres de Montsià-Godall presenta dues serres calcàries que ocupen gran part de la superfície de la unitat. La serra de Montsià té una orografia abrupta amb espadats i barrancs que li confereixen una inaccessibilitat acusada, caracteritzada pel fort desnivell i per situar-se a les proximitats del mar. La serra de Godall, més petita, té unes característiques geomorfològiques similars.

Aquestes dues serres han de mantenir una certa continuïtat per garantir la biodiversitat del territori. Representen els espais naturals més meridionals i orientals de les Terres de l'Ebre. A més de valors naturals, també alberguen elements d'elevat valor estètic i històric com els marges de pedra seca, l'ermita de la Pietat i el seu entorn,

l'ermita del Remei i el seu entorn, i les pintures rupestres i el castell d'Uldecona, entre d'altres.

Críteris

- Garantir l'existència d'uns paisatges naturals que combinin el respecte per l'evolució i la dinàmica naturals amb el manteniment del patrimoni agrícola i històric associat a aquest paisatge.
- Vetllar pel manteniment de les àrees agrícoles de secà que envolten els espais protegits o s'hi troben enclavades.
- Promoure i facilitar les iniciatives voluntàries de conservació de la natura i el paisatge mitjançant, entre d'altres, les agrupacions de defensa forestal (ADF) d'Uldecona i Serra de Montsià, així com les entitats de custòdia del territori.
- Dotar d'un contingut i significació territorial i paisatgística els elements del patrimoni històric vinculats a construccions defensives, religioses i productives.

Accions

- Elaborar un pla especial urbanístic d'ordenació del paisatge que tracti els impactes provocats per les activitats extractives, tant de la serra de Godall com de la serra de Montsià.
- Elaborar un pla de valoració del potencial turístic basat en els paisatges naturals de les serres de Montsià-Godall, que n'inclouï els valors històrics, productius, arquitectònics, culturals, etc. Aquest pla hauria de definir rutes i miradors que promoguin el coneixement i gaudi d'aquest paisatge, partint dels itineraris paisatgístics existents i els establerts en el catàleg.
- Elaborar programes d'educació i sensibilització del paisatge associat al patrimoni històric.

OQP 18.2

Un paisatge litoral, tant el natural i agrícola del sector entre Solimar i Selma (los Prats), com l'urbanitzat, gestionat integralment, preservant els espais no urbanitzats, i accessible per a l'ús social i el gaudi

La costa de Sant Carles de la Ràpita i d'Alcanar fins a Alcanar Platja conté diverses urbanitzacions estèticament poc rellevants, amb una uniformitat de les tipologies constructives dels edificis, amb les excepcions dels nuclis antics de Sant Carles de la Ràpita i les Cases d'Alcanar.

A través de l'aprovació del Pla director urbanístic del sistema costaner (PDUSC) l'any 2004 i el PDUSC-2 el 2005, es determinen una sèrie de prescripcions sobre els espais del litoral que no han sofert un procés de transformació urbanística significatiu, és a dir, dels sòls no urbanitzables i urbanitzables no delimitats, així classificats pels plans d'ordenació urbanística municipals, en la part que es trobin inclosos dins de l'àmbit dels PDUSC. Així doncs, en l'àmbit del litoral continental (no deltaic) de les Terres de l'Ebre, el PDUSC va detectar una sèrie d'espais que complirien aquestes característiques:

Alcanar/Sant Carles de la Ràpita
· Serra de Mar

Alcanar

- Montsià Mar
- La Martinenca
- Solimar
- Fàbrica de ciment
- Corredor nord
- Corredor sud
- La Fonda
- Granja de Grau
- La Punta
- Camí de Virol
- Lo Mas d'en Galos sud
- Camí de Bequera
- El Marjal
- Platja del Camaril nord
- Platja del Camaril
- Riu de la Sénia

Críteris

- Conservar els espais naturals i agrícoles, tant si urbanísticament estan classificats com a no urbanitzables com si són urbanitzables.
- Gestionar els paisatges litorals d'una elevada qualitat paisatgística:
 - Alcanar/Sant Carles de la Ràpita: Serra de Mar.
 - Alcanar: Montsià Mar, la Martinenca, Solimar, Fàbrica de ciment, Corredor nord, Corredor sud, la Fonda, Granja de Grau, la Punta, camí de Virol, lo Mas d'en Galos sud, camí de Bequera, el Marjal, platja del Camaril nord, platja del Camaril i riu de la Sénia.
- Promocionar la qualitat del paisatge litoral del Montsià a través d'unes façanes marítimes endreçades i harmòniques, i, allà on escaigui, restaurar i conservar els elements arquitectònics i naturals.

Accions

- Estudiar la possibilitat de revertir cap a sòl no urbanitzable l'únic espai del litoral del Montsià que, tot i haver estat classificat com a urbanitzable fa molts anys, a dia d'avui no ha estat urbanitzat. Aquest espai s'ubica a Alcanar, al sector entre Solimar i Selma. D'aquesta manera s'aconseguiria una millora dels objectius del PDUSC.
- Regular la façana urbana dels nuclis costaners, atès el valor identitari i característic que posseeixen. Aquesta regulació hauria d'incloure un inventari dels elements arquitectònics caracte-

ristics (fars, llotges, etc.) a més d'una proposta de regulació de les tipologies, volums o colors, que els POUM haurien d'anar incorporant.

- Promoure la redacció dels plans especials urbanístics d'ordenació del paisatge dels espais portuaris del litoral del Montsià, en concret, de Sant Carles de la Ràpita i de les Cases d'Alcanar, que n'assegurin la integració en el paisatge.

OQP 18.3

Un paisatge urbà rehabilitat i valoritzat en la seva part històrica, amb un creixement ordenat i dimensionat d'acord a les necessitats reals, i unes àrees especialitzades integrades en el seu entorn paisatgístic

El territori de les serres de Montsià-Godall està vertebrat per un sistema de pobles i de petits assentaments (la Selleta, els Valentins, Ulldecona, Sant Carles de la Ràpita, Alcanar i les Cases d'Alcanar) que, en conjunt, constitueixen un valuós patrimoni urbanístic. No obstant això, cal destacar la important transformació que ha experimentat el paisatge en algunes parts d'aquesta unitat com a conseqüència d'un consum de sòl molt elevat, així com la dispersió i desarticulació amb les trames urbanes històriques que s'hi ha produït. Aquest és un fet especialment significatiu als sectors perifèrics d'Ulldecona i de Sant Carles de la Ràpita i a la costa d'Alcanar.

544

La implantació d'àrees especialitzades acostuma a tenir uns efectes intensos en la transformació del paisatge a causa de la seva localització, dimensió i imatge, que poc tenen a veure amb la lògica de formació dels assentaments urbans que s'hi han integrat històricament. En aquest sentit, cal destacar el polígon de Valldepins d'Ulldecona, ubicat entre el puig del Calvari, el riu de la Sénia i l'AP-7.

Criteris

- Protegir el caràcter dels nuclis que conserven l'aspecte i les dimensions semblants a quan van ser creats, i integrar gradualment els elements arquitectònics que, per la seva alçària, dimensions o aspecte, puguin provocar un canvi en la fisonomia de la façana urbana.
- Promoure un poblament compacte dels nuclis urbans ja consolidats per tal d'evitar la creació de nous assentaments urbans sense contigüitat a les trames existents.
- Estudiar la capacitat dels polígons industrials i comercials actuals amb l'objectiu d'afavorir-ne la compleció com a mecanisme per evitar la creació de nous polígons en altres indrets del territori.
- Prioritzar la localització dels nous projectes d'àrees especialitzades en sectors de creixement contigus a superfícies urbanitzades o ja construïdes i optimitzar les infraestructures i serveis preexistents.
- Aplicar, tant a les àrees d'activitat existents com a les de nova construcció, les especificacions de la *Guia d'integració paisatgística*.

gística. Polígons industrials i sectors d'activitat econòmica elaborada pel Departament de Política Territorial i Obres Públiques.

- Afavorir unes fronteres nítides i de qualitat entre els espais urbans (residencials i industrials) i els espais agrícoles o naturals de les perifèries.

Accions

- Elaborar cartes de colors i memòries de qualitat dels materials de les façanes, paraments i cobertes en el marc del POUM que garanteixin la integració dels edificis en el seu entorn urbà i preservin el caràcter constructiu d'aquest paisatge.
- Elaborar una proposta de creació de parcs periurbans vinculats al paisatge de l'olivera, al paisatge del riu de la Sénia i al paisatge del litoral, que permetin dignificar i millorar el paisatge del litoral natural i construït d'Alcanar, combinat amb espais, àrees i itineraris per al seu ús públic.
- Desenvolupar els instruments de planificació urbanística o les actuacions urbanístiques apropiats, amb l'objectiu de recuperar paisatgísticament el polígon Valldepins a Ulldecona, tenint en compte la seva ocupació prop del riu de la Sénia, seguint les prescripcions de la *Guia d'integració paisatgística. Polígons industrials i sectors d'activitat econòmica* elaborada pel Departament de Política Territorial i Obres Públiques.

OQP 18.4

Unes infraestructures lineals (AP-7, xarxa viària local, xarxa ferroviària, xarxa elèctrica, xarxa hidràulica, etc.) integrades paisatgísticament i que no malmetin la continuïtat paisatgística i social del territori

Els espais intersticials entre el litoral i la serra de Montsià i entre la serra de Montsià i la de Godall es veuen afectats per les infraestructures de comunicació, especialment la foia d'Ulldecona. Les infraestructures viàries haurien de ser tractades amb l'objectiu de permetre la connectivitat ecològica (moviment d'espècies animals i vegetals i fluxos de matèria i energia), paisatgística i social del territori.

Criteris

- Minimitzar la fragmentació física del territori entre les dues serres.
- Ser imaginatiu en el disseny de noves infraestructures lineals, amb inspiració en els valors i el caràcter dels paisatges on s'ubiquen.
- Adoptar les solucions adequades per minimitzar i amortir la presència d'infraestructures lineals al litoral del Montsià i a la foia d'Ulldecona.
- Les possibles noves infraestructures aèries haurien de seguir preferentment les traces establertes per les carreteres, i, quan no pugui ser així, s'han d'agrupar en corredors que hauran d'establir els instruments sectorials corresponents, amb criteris per minimitzar l'impacte en el paisatge.

Accions

- Elaborar estudis de connectivitat ecològica i integració paisatgística de les infraestructures viàries i ferroviàries de la foia d'Ulldecona.
- Prioritzar el finançament, a partir del Fons per a la protecció, gestió i ordenació del paisatge, de projectes de plantació de fileres arbrades, amb espècies arbòries adaptades a l'indret, associades al pas de les infraestructures pels nuclis urbans de la unitat.

QQP 18.5

Uns mosaics agraris formats per conreus de secà i de regadiu, productius, conservats com a referents estètics i identitaris, vinculats al manteniment dels elements de pedra seca de suport a l'agricultura, i exemples vius de paisatges mediterranis

El paisatge agrari de la unitat de les serres de Montsià-Godall respon en part a les característiques típiques del paisatge agrícola mediterrani, format per un mosaic de conreus de secà (vinya, olivera, ametller i cereals) que ocupen els llocs de menys pendent, dependent de la proximitat a les parts més elevades de les serres.

L'heterogeneïtat d'aquest tipus de paisatges és, precisament, un dels seus valors principals, inherent a l'estructura en mosaic que els caracteritza. De la mateixa manera, la diversitat d'hàbitats, d'estructures, de textures, de canvis fenològics i de percepció que es produeixen en aquests paisatges els fa mereixedors d'una protecció especial.

Aquests indrets són:

- Mosaic de fruita dolça amb conreus de secà: localitzat a la foia d'Ulldecona i a l'interior de les serres de Montsià-Godall.
- Mosaic de cítric amb altres conreus: localitzat al sud de la unitat, entre Ulldecona i Alcanar.
- Mosaic d'horta i fruita dolça: localitzat al voltant d'Ulldecona i sud-oest de la Sénia.

Criteris

- Conservar els mosaics agraris de la foia d'Ulldecona com a patrons agrícoles d'elevada biodiversitat, valor estètic i interès interpretatiu de la contribució humana sobre el paisatge.
- Posar en valor determinats elements de suport a l'activitat agrícola construïts al llarg del temps per tal d'obrir noves vies de desenvolupament rural lligades al turisme de descoberta i interpretació (arquitectura de la pedra seca, infraestructura d'aprofitament de l'aigua, etc.).
- Donar valor afegit als productes primaris d'aquestes zones —el vi, els fruits secs, l'oli, la fruita dolça, els cítrics i els productes d'horta— mitjançant estratègies de valoració del paisatge i de diferenciació del tipus de producció.
- Fomentar accions de restauració, millora i valoració dels paisatges agraris, principalment dels camps adjacents a les àrees urbanes i a les vies de comunicació principals.
- Mantenir i valorar els corredors agrícoles que s'interposen entre les peces aïllades d'espai litoral no construït i el nucli urbà de les Cases d'Alcanar.
- Mantenir els antics camins agrícoles i facilitar-ne la senyalització i l'aprofitament com a itineraris turístics i de promoció de rutes de descoberta del paisatge dels mosaics agroforestals i agraris.

Accions

- Habilitar mecanismes i incentius econòmics adreçats als propietaris per a la restauració i rehabilitació dels habitatges i construccions i el manteniment dels elements característics de l'arquitectura tradicional.
- Impulsar fórmules de custòdia del territori entre propietaris privats i entitats de custòdia per a la gestió responsable dels paisatges i els seus elements agrícoles i forestals, amb una implicació activa de la societat civil.

19. Delta de l'Ebre

Comarca:

Baix Ebre i Montsià.

Superfície:

30.802 ha.

Municipis:

La unitat inclou, parcialment o íntegrament, els municipis següents: Deltebre, Amposta, Sant Jaume d'Enveja, Sant Carles de la Ràpita, l'Aldea, l'Ampolla i Camarles.

546

El caràcter agrícola dominat pels conreus d'arròs és present a bona part de la unitat. Yasmína Curto, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Trets distintius

- Paisatge amb elevats valors caracteritzat pel relleu pla, on conflueixen harmònicament el medi natural i el medi humà.
- Amb uns valors naturals indiscutibles, més d'un 40% de la superfície està inclosa en alguna figura de protecció.
- Caràcter agrícola dominat pels conreus d'arròs, que ocupen bona part de la unitat.
- L'espai on no es dona activitat agrícola coincideix amb les llacunes i amb les zones naturals on es desenvolupa la vegetació potencial de la zona. També són els llocs més tranquils del delta, fet que afavoreix la nidificació i la cria de moltes espècies d'ocells.
- Paisatge traçat per tota una sèrie d'elements lineals (xarxa de reg i xarxa de camins).
- Les feines agrícoles i el procés vegetatiu de l'arròs són els agents que confereixen les llums i els colors tan diversos que caracteritzen les imatges del delta al llarg de l'any.
- L'arquitectura dels masos i altres construccions disseminades lligades al conreu de l'arròs.

Mirador

— Itinerari motoritzat

35 TV-3454, T-340, entre Amposta i Riumar

36 TV-4301, entre Deltebre i l'Ampolla

37 TV-3405, TV-3403, entre Amposta,
Sant Jaume d'Enveja i Deltebre

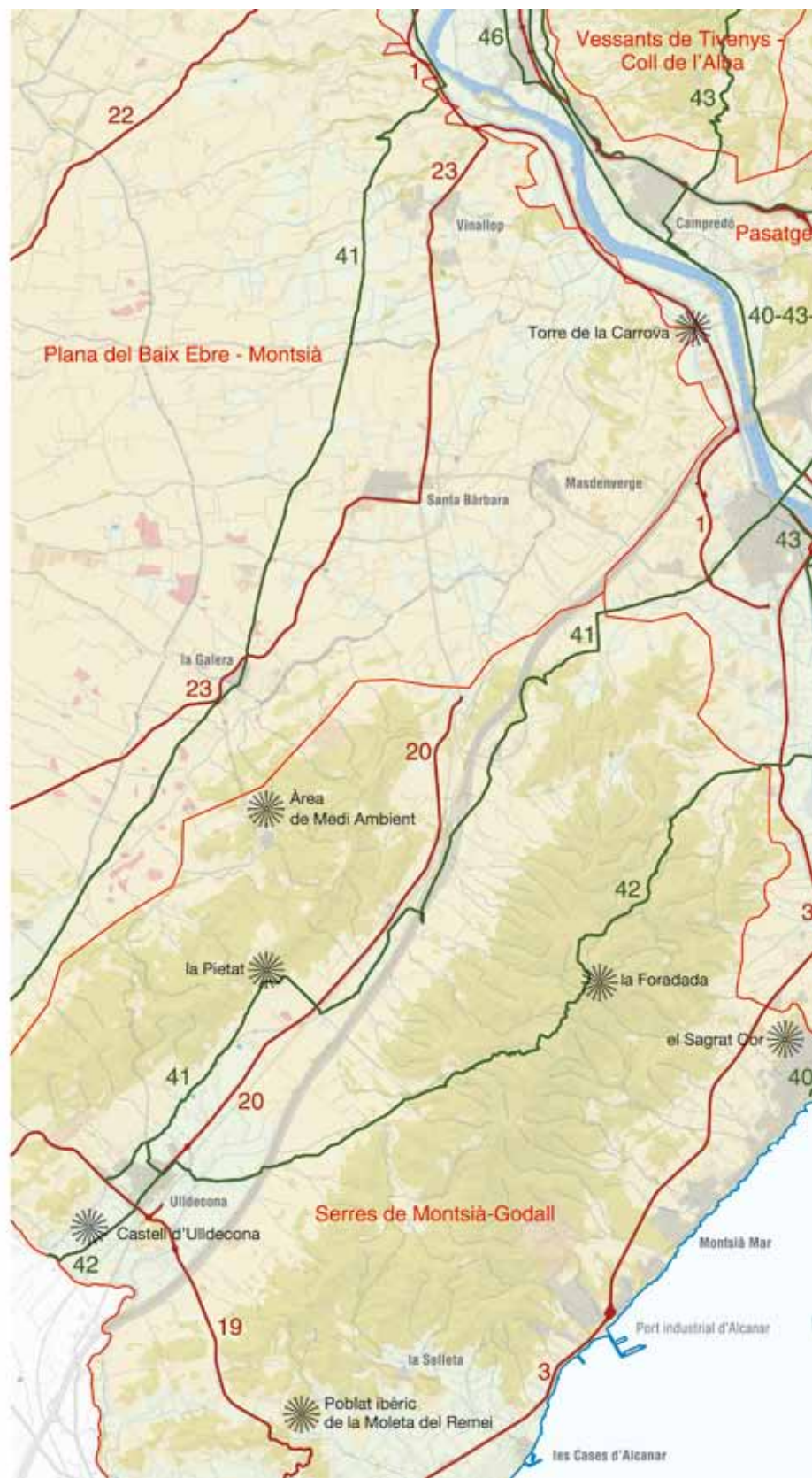
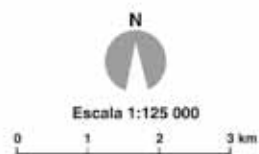
38 TV-3408, T-3406, entre Sant Carles de la Ràpita
i l'Eucaliptus

— Itinerari no motoritzat

40 Camí de Sant Jaume de l'Ebre

46 GR-99

548

Elements naturals que constitueixen el paisatge

El paisatge de la unitat delta de l'Ebre és el més singular de tot el territori de les Terres de l'Ebre. Aquesta singularitat ve donada per la morfologia que han construït els sediments que el riu diposita, per la dinàmica fluvial i pel contacte del riu amb el mar, però, sobretot, són els esdeveniments lligats a l'acció antròpica els que realment han condicionat el paisatge.

Els materials aportats pel riu, que donen una imatge molt homogènia al delta, són molt diversos. Predominen les sorres, els llims, les argiles i les graves. El sostre del conjunt de sediments que formen la plana al·luvial i deltaica sovint es troba molt antropitzat i recobert de sòls de conreu i materials de rebliment antròpic.

Tant la punta del Fangar com la de la Banya i pràcticament tot el cordó litoral del delta corresponen a dipòsits de sorres amb restes de troncs i closques marines. Pel que fa a la zona de l'illa de Buda, la zona del Garxao i les basses de l'Encanyissada i la Tancada estan formades per llims i sorres de color grisós, amb abundant matèria orgànica i un contingut elevat en sal. Es tracta de dipòsits de maresmes.

Aquesta configuració del paisatge condicionada per l'aportació de sediments té un motor imprescindible que és el riu Ebre, que entra

a la formació deltaica a partir del nucli urbà d'Amposta, des d'on recorre 27,6 km fins a arribar a la seva desembocadura, passant pels termes municipals de Deltebre i Sant Jaume d'Enveja. Molt a prop de la desembocadura, el riu es bifurca en dos braços, cosa que ha permès la formació de l'illa de Buda. El braç que desemboca a l'hemidelta esquerre ho fa pel cap de Tortosa i el braç que desemboca a l'hemidelta dret ho fa per la gola del Migjorn.

La xarxa hidrogràfica del delta no és solament el riu, tot al contrari: es troba totalment artificialitzada a partir d'una retícula formada per canals i séquies. Aquestes infraestructures de reg són veritables elements configuratius del paisatge i el principal dibuix en la matriu territorial. De canals n'hi ha molts però els principals, distribuïts segons el marge del riu són: a l'hemidelta esquerre, el canal de l'Esquerra de l'Ebre, de recorregut paral·lel al riu, i també la séquia Sanitària i un tram de la séquia N-II. A l'hemidelta dret, paral·lel al riu, es troba el canal de la Dreta de l'Ebre, i l'antic canal de navegació de l'Ebre, també anomenat canal de la Ràpita, que sorgeix des del municipi d'Amposta i es bifurca un cop passats els ullals (petits llacs d'aigua dolça) de Baltasar en el canal de la séquia Gran.

Al delta les precipitacions són variables, tot i que, generalment, les èpoques amb pluges més fortes són la primavera i la tardor. Un factor que és molt present en el paisatge deltaic és el vent: hi predominen forts vents de component nord-oest (mestral) espe-

550

Bassa de les Olles, a l'hemidelta esquerre. Yamileth Amelines, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

cialment intensos a l'hivern, que ocasionen ràfegues que poden arribar a assolir els 100 km/h, seguit de vents de component est (levant), responsables dels temporals que generen grans onades a la costa. També hi són característics els vents anomenats marines, produïts pel major caldeïament de la terra respecte del mar.

El clima mediterrani subàrid amb una temperatura mitjana anual de 17 °C i amb una oscil·lació tèrmica suau a causa de la influència litoral ha afavorit el conreu de l'arròs. La humitat és elevada tot l'any, a l'entorn del 70-80% i les gelades són molt poc freqüents.

El poblament vegetal del delta, per les seves peculiars característiques, és únic a les terres catalanes, tant pel potencial quantitatiu (s'han comptabilitzat més de set-centes espècies), com per la raresa de les seves comunitats vegetals. Els salobrans o sosars, amb plantes molt adaptades a la sal, es troben sobretot als punts de contacte del delta amb el mar, a causa de la salinització produïda per l'acció directa del mar i la salinitat de la capa freàtica. En aquests salobrans apareixen sovint dunes, anomenades tores i muntells, més o menys fixades per la vegetació. En una primera etapa s'hi troba el borró (*Ammophila arenaria*) i la lletera marina (*Euphorbia paralias*), després el poblament es va diversificant, amb un primer anell de *Sporolobus arenarius*. A l'interior de les masses d'aigua dels estanys hi ha macròfits (*naja*, *ruppia*, etc.) directament relacionats amb la riquesa ornitològica i piscícola d'aquests hàbitats. Els canyissars es troben en bona part de la superfície deltaica.

Els boscos de ribera, única comunitat forestal deltaica, apareixen on el terreny és més enlairat i amb presència constant d'aigua. L'albereda ocupa els llocs més alts i a les parts més baixes apareix el salzerar (*Salix alba*), però sovintegen els verns, els freixes, els oms, les vimeneres (o vimeteres) i altres arbres de caràcter subespontani com els pollancre, els eucaliptus, les robínies, els plàtans i espècies d'interès com el lligabosc de riu (*Lonicera biflora*). A la banda de la influència més marina, el bosc es va empobrint fins que només queden els tamarius.

Als ullals s'hi fan nenúfars com la nimfea blanca (*Nymphaea alba*) i les llengües d'oca (*Potamogeton sp*), que envaeixen els canals i els arrossars.

Evolució històrica del paisatge

El delta, com la majoria de deltes actuals, va iniciar la seva formació fa uns sis mil anys, quan es van detenir les pujades del nivell del mar degudes a la finalització de l'última glaciació. En aquell moment el nivell del mar es trobava entre els cent i cent vint metres per sota del nivell actual i les aportacions del riu es dipositaven en zones més llunyanes.

Les primeres teories apunten a un delta de tipus estuari que arribava fins a Tortosa, ja que avui en dia aquesta zona està formada per terres d'al·luvió. Hi ha teories que estimen que el front deltaic, en l'època romana, ja arribava a l'illa de Gràcia (a uns vint quilòmetres de la desembocadura actual, al terme municipal de Deltebre).

La presència de dades cartogràfiques més precises a partir del segle x permet descriure l'evolució paisatgística del delta. Sabem que a partir dels segles xiv i xv, es produeix un màxim creixement del delta a causa de la gran desforestació que es va produir per la demanda de fusta en la construcció d'embarcacions per a la navegació transatlàntica després del descobriment d'Amèrica.

La torre del Sòl-del-Riu, construïda per la ciutat de Tortosa al 1575 per a protegir-la dels pirates àrabs que acostumaven a atacar la zona, evidencia els canvis de la morfologia del delta. L'Arxiu Municipal de Tortosa conserva llibres de l'obra, on s'explica que aquesta torre va ser construïda just a la desembocadura principal del riu. Les restes es troben actualment al mar, a 3,6 km en línia recta de la costa actual, enfront del braç de riu que aïlla l'illa de Buda del delta.

Al segle xx ja existien les fletxes del Fangar i de la Banya amb una configuració molt semblant a l'actual. Amb les avingudes del 1937 les diferents boques del riu van continuar sent operatives i fins i tot se'n van obrir de noves. Tot això va canviar a partir de la segona meitat del segle xx, quan es va reduir quasi totalment el cabal sòlid del riu a la desembocadura, a causa principalment de la construcció dels embassaments del riu Ebre. Es va passar de 150-200 × 10⁵ tn/any a 2,6 × 10⁵ tn/any de dipòsits al·luvials. Tot això va produir una alteració en la tendència de creixement del delta, que va passar a ser un sistema dominat per les ones del mar.

Paral·lelament a la formació geològica del delta hi ha l'evolució de les activitats humanes. Històricament, el delta ha estat poc habitat a causa de la insalubritat de les maresmes (els mosquits transmetien malalties com la malària), les inundacions produïdes pel riu i la salinitat (que impedia el cultiu). Aquestes condicions però, no van impedir que se n'explotessin productes com la sal i el peix des de fa molts segles.

El primer document que parla d'activitats econòmiques al delta és la Carta de Població de Tortosa de Ramon Berenguer IV (conquistador de la ciutat el 1148) datada l'any 1149. En aquest document s'esmenten activitats com les salines i la pesca a les llacunes, activitats que segurament ja es portaven a terme durant l'ocupació àrab. Tot i produir-se sal al llarg de molts segles, no és fins al segle xv quan l'extracció de la sal va prendre una rellevància especial, i es va exportar a moltes parts d'Itàlia.

Durant el segle xvi es va produir una important decadència econòmica provocada per atacs de pirates turcs i berbers, juntament amb unes males collites. No va ser fins al segle xvii que els monjos cistercencs de Benifassà van introduir el cultiu de l'arròs.

La població del delta va créixer poc a poc fins a arribar al segle xviii als tres mil habitants. En aquesta època es van iniciar al delta els cultius més o menys continus, i s'exportaven massivament les soses. A mitjan segle xix la població del delta estava formada per unes 3.300 persones, les quals, l'any 1867, es repartien de la manera següent: 312 a Camarles, 599 a l'Aldea, 817 a la Cava, 650 a Jesús i Maria i 936 a Sant Jaume d'Enveja.

L'any 1860, amb la construcció del canal de la Dreta de l'Ebre, i el 1912 amb la construcció del canal de l'Esquerra, es va produir

Fins al s. XIX	s. XIX-1960	1960-1980	1980-actualitat
Delta natural	Transformació intensa	Transformació moderada	Transformació escassa
Població molt escassa	Població en creixement	Creixement lent de la població	Població estabilitzada
Delta en creixement	Delta en creixement	El delta no creix en extensió	El delta no creix en extensió
Molts hàbitats salins	Apareixen els hàbitats d'aigua dolça (canals)	Molts hàbitats aquàtics	Pocs hàbitats salins
Riu no contaminat i amb dipòsits al·luvials	Riu no contaminat i amb dipòsits al·luvials. Sedimentació en arrossars	Riu amb contaminació, fauna exòtica i sense sediments	Riu amb major contaminació, sense sediments i menor cabal
Conca no regulada	Conca moderadament regulada	Conca molt regulada	Conca molt regulada
Petites hortes	Agricultura tradicional de l'arròs	Agricultura química i mecanitzada	Agricultura química i mecanitzada, amb artificialització hidrològica
Economia de subsistència: caça, pesca, agricultura i ramaderia extensiva	Economia de subsistència: caça, pesca, agricultura i ramaderia extensiva	Caça intensiva	Caça controlada
Economia de mercat basat en la sal	Economia de mercat: sal, agricultura, pesca, serveis i indústria	Economia de mercat: sal, agricultura, pesca, serveis i indústria	Economia de mercat: sal, agricultura, pesca, serveis, indústria, aqüicultura i turisme

Períodes històrics del delta segons el model d'explotació humana del territori (Ibáñez, 1999)

la colonització agrària definitiva del delta i per tant, el paisatge va començar a prendre la forma actual. Amb la introducció massiva del cultiu de l'arròs, es van reduir molt les llacunes i maresmes, i es va introduir la gambúsia, peix que s'alimenta de larves de mosquit. En aquests moments, es van començar a donar enfrontaments entre agricultors i pescadors perquè l'aigua procedent dels arrossars afectava les aigües de les llacunes. El cultiu de l'arròs es va convertir aleshores en l'activitat humana dominant.

L'evolució històrica i paisatgística del delta dels darrers cinquanta anys està molt marcada per la reducció dels dipòsits al·luvials i el canvi de la dinàmica del delta cap a la dominància de l'onatge i l'erosió marina. Com a conseqüència d'aquest canvi de dinàmica, l'any 1990 es va trencar la barra del Trabucador.

Al llarg de les últimes dècades, s'ha anat desenvolupant una nova activitat econòmica al delta: el turisme. Als anys seixanta es van construir les urbanitzacions de Riumar i l'Eucaliptus, que van comportar l'alteració d'algunes zones singulars i amb alt valor ecològic, com les dunes.

Per frenar la degradació dels ecosistemes naturals del delta, l'agost de 1983 es va crear la figura del Parc Natural del delta de l'Ebre, a fi de salvaguardar aquests paratges i afavorir-ne alhora el desenvolupament econòmic i agrícola. El primer decret de creació de l'espai natural fou ratificat i ampliat per un altre del 23 d'octubre de 1986, on es va declarar el delta de l'Ebre com la primera zona humida de Catalunya.

552

Mas deshabitada a prop de Camarles. Lluís Vives, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Organització i dinàmica actual del paisatge

El paisatge actual de la unitat del delta de l'Ebre és un paisatge molt peculiar i amb unes dinàmiques de canvi secular molt accelerades, a causa de la seva geologia i formació. Actualment, els retrocessos de la costa deltaica varien d'un a tres metres anuals, a causa de la interrupció del subministrament sedimentari. A banda de la seva dinàmica natural, el delta és un espai eminentment transformat per l'activitat agrícola, on els espais naturals han quedat reduïts a llacunes de mides variables.

El principal ús del sòl del delta de l'Ebre és el del cultiu de l'arròs, que ocupa el 63,5% de tota la superfície de la plataforma deltaica. Puntualment hi ha alguns conreus de fruita dolça i hortes, que ocupen una superfície del 2,3% i s'ubiquen on les aigües freàtiques són més profundes.

La producció i la comercialització de l'arròs del delta es concentra en un 65% en dues grans cooperatives de primer grau: Arrossaires del delta i la Cooperativa del Montsià. Ambdues cooperatives dis-

posen d'instal·lacions de mides poc proporcionades amb l'escala dels altres elements presents al delta; no obstant això, es tracta d'elements molt puntuals. En aquest sentit, en els darrers anys s'han anat construint noves instal·lacions agrícoles auxiliars. Per bé que aquestes construccions no han arribat a l'extrem de generalitzar-se, per les seves característiques volumètriques, puntualment també han canviat la fesomia de l'assentament dispers tradicional del paisatge deltaic que tradicionalment estava format per unes poques construccions i barraques fetes amb materials propis del territori.

L'agricultor del delta cada cop és més conscient dels valors ambientals que té el territori on conrea. Tot i això, l'ús de fertilitzants en el cultiu de l'arròs pot provocar eutrofització i anòxia i afectar, principalment, les llacunes litorals i les badies deltaïques.

El paisatge actualment dominant del delta té un caràcter agrícola i altament transformat gràcies a una densa xarxa de canalitzacions: per una banda canals i séquies d'aportació d'aigua i, per una altra, canalització de desguassos per a facilitar el drenatge. La xarxa de reg general està formada bàsicament pels canals de la Dreta i de l'Esquerra de l'Ebre, que es troben a un o dos metres sobre el nivell del mar quan entren al delta. La llera del riu Ebre recull les aigües de drenatge d'aquests dos canals.

Dels canals principals en surten els secundaris, que alhora es divideixen en séquies primàries, secundàries i terciàries que acaben formant una retícula de base quadrangular. Hi ha, per tant, una densa retícula d'elements lineals per on transcorre l'aigua a tot el delta. Aquesta xarxa té una doble funció: aportar aigua als conreus i transportar aigua dolça per tal de disminuir la salinitat dels sòls.

La mà d'obra agrícola és en gran part familiar. Normalment és el propietari el que cultiva la terra, tot i que en els darrers anys s'està donant un relleu generacional negatiu.

Quant a distribució d'usos del sòl, l'11,2% del territori de la plana correspon a aigües continentals i el 9% es troba coberta de canyissars i jonqueres, refugi per a molts ocells aquàtics que fan del delta un espai d'interès biològic excepcional.

Així, en aquest paisatge dinàmic, particular i a la vegada complex, hi conviuen diferents espais i activitats. Entre els espais on l'ésser humà hi intervé constantment hi ha els agrícoles, arrossars principalment, i els construïts que, tot i tenir una superfície ocupada poc destacada, en els darrers anys han experimentat un creixement molt fort. En alguns casos aquestes infraestructures han estat abandonades (hivernacles, granges, etc.), i les parcel·les han estat tancades sense cap criteri paisatgístic.

Algunes línies elèctriques aprofiten el traçat de les carreteres ja existents. Lluís Vives, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Al delta existeixen principalment dos nuclis urbanitzats. El més gran és Deltebre, que es va formar el 1981 amb la unió dels municipis de Jesús i Maria i la Cava, els quals, a la vegada, s'havien segregat de Tortosa el 1977. El segon és Sant Jaume d'Enveja, a l'hemidelta dret. La resta de nuclis són més petits: els Muntells, l'Eucaliptus, el Poblenou del Delta i Riumar. Els nuclis més importants, Deltebre i Sant Jaume d'Enveja, es desenvolupen en una sèrie de semicorones al costat del riu. En la primera hi ha el nucli central, normalment a les proximitats de l'església. La segona semicorona té un bon nombre d'espais buits i certa discontinuïtat morfològica quant a edificació.

Pel que fa a dinàmiques urbanístiques, el desenvolupament turístic ha provocat que municipis com Sant Jaume o Deltebre hagin crescut molt i ràpidament, fet que ha comportat un canvi substancial en la percepció del paisatge urbà d'aquests indrets en pocs anys.

També cal destacar l'elevat nombre de línies de baixa i mitjana tensió que travessen el delta en totes direccions, cosa que dona una sensació de desordre. Els habitants que han viscut al delta quan aquest encara no estava electrificat consideren aquest fet un dels principals impactes visuals que ha patit la zona en els darrers quaranta anys.

Les dinàmiques paisatgístiques al delta no depenen solament de la superfície i l'estat del cultiu de l'arròs, ja que hi ha tota una sèrie de processos, com l'erosió, que el determinen de manera important. L'origen és la minva en les aportacions sòlides d'origen continental, la qual cosa ha fet que la capacitat d'erosió dels agents dinàmics del litoral no pugui ser compensada per un cabal sòlid equivalent. Actualment, el cabal sòlid que hi arriba és inferior a l'1% de la quantitat total que arribava abans de la construcció dels grans embassaments en conca. Especialment importants són els efectes dels últims tres embassaments abans de la desembocadura de l'Ebre: Mequinensa (1.533 hm³, 1966), Riba-roja (209 hm³, 1969) i Flix (11 hm³, 1948). Els sediments que haurien d'arribar a la plana deltaica no hi arriben, i es van dipositant als embassaments.

L'augment del nivell relatiu del mar, a causa, per una banda, del canvi climàtic i, per una altra, de la subsidència, pot causar la inundació del delta. No es descarta un ascens del mar de 50 cm al llarg dels pròxims cent anys, fet que amenaçaria gairebé la meitat de la superfície.

Encara que aquestes dinàmiques geomorfològiques no tindran uns efectes visibles a curt termini, actualment són temes que es tracten i preocupen molt la societat i els científics del territori.

Expressió artística del paisatge

L'escriptor que millor ha descrit el paisatge de les Terres de l'Ebre és Sebastià Juan Arbó que, amb la seva novel·la *Terres de l'Ebre*, va inventar literàriament el món del delta. Les seves obres *Los hombres de la tierra y el mar* (1971), *Narracions del Delta* (1965), *Terres de l'Ebre* (2002), junt amb *Camins de nit* (1985) i *Tino Costa* (1988), formen un corpus literari cabdal per donar a conèixer el territori ebrenc en general i, en concret, el delta. S'hi poden trobar

descripcions de quan encara el cultiu d'arròs no havia arribat al delta:

“Al fons es dreçaven les altes serralades de Caro, que, amb el Montsià a un costat i a l'altre les serres de Cardó i els cims llunyans del Montsant, enclloïen la plana de l'Ebre en un cercle immens i desigual, obert com un ample mirador cap a Llevant. Avui les serres apareixien clares, tenyides d'un lleu matís blavenc, aèries, transparents, amb pinzellades de sol en els espadats i ombres d'un blau més opac en els cingles i les fondalades. Vers el nord descendien brusquement i es perdien per trobar-se de bell nou més ençà, convertides en una cadena de muntanyes baixes, que emergien per darrera dels turons propers, cada volta més baixes i més allunyades, fins a confondre's amb l'horitzó, en obertes i clares llunyanies. A prop d'allí, i a la part oposada, s'albirava Sant Carles de la Ràpita... Per aquells dies el conreu de l'arròs encara es desconeixia. La ribera era una ininterrompuda planúria de terres pantanoses; el jonc, el senill i la xisca i la menuda grama cobrien els prats, i les llúdries i les guineus pul·lulaven arreu pels aiguamolls.” (Juan Arbó, 2002: p. 68)

La poesia de Gerard Vergés descriu la magnitud i la infinitat del paisatge deltaic que ha aportat, junt a la flora i la fauna, una esplendor que convida a introduir-s'hi:

“...Parlo de la verdor d'un Delta immens;
Parlo dels vols dels ibis (milers d'ibis
com volves vives de la neu més blanca)
i del flamenc rosat (de l'íntim rosa
d'un pit de noia gairebé entrevist).
I parlo del coll-verd brunzint per l'aire
com la pedra llançada per la fona,
de l'anguila subtil com la serpent,
la tenca platejada de les basses.
Parlo del gran silenci on es fonien
l'aigua dolça del riu, la mar amarga.”
(Vergés, 1991: p. 53)

Un altre poeta que s'inspira en els paisatges del delta és Albert Roig:

“...Pàxera o foïja, la mansuetud
De l'horta i el meandre, que m'atura,
m'escampa olor de brasa, em poso cendra.
Entusiasme de plantes que s'obrin.
La fum que en puja, en rengles d'oncetada
Pàgina, estrofes de l'Ebre on m'evoco...
... Al pensar-hi, bouots que salobregen
Poses, a la Platjola, i, a la Tancada,
Vores de bava i bova, també anguiles.
(Una àdena allí sota bova engronsa)

Cap a arriades dunes; i la brisa,
Per entre bassa i dia, la vellesa
En mi. Quan res no sé de mi, encara.”
(Roig, 1991: p. 89 i 90)

Imatge del rodatge de la pel·lícula *Sahara* a la platja del Fangar. Parc Natural del Delta de l'Ebre

Pel que fa referència a les arts visuals, destaca l'artista Manel Margalef (Ampostà, 1964) que, a partir de mitjan dècada dels noranta, va basar el seu treball en representacions conceptuals d'elements d'identitat territorial del delta i en l'estudi del seu propi paisatge. Així, les seves obres aporten una doble lectura: la primera, el nex personal entre l'objecte i l'artista, i, la segona, la interpretació que els espectadors poden fer de l'obra en si.

La caça d'ànecs i els arrossars són algunes de les imatges més representades del delta. De tota manera, els paisatges nus, poc rics en vegetació i en horitzons llunyans també han estat font d'inspiració d'artistes. És el cas de Josep M. Peguerols Abadie (Tortosa, 1962), amb una obra que reproduceix les platges desèrtiques i salvatges, *L'auet*; Perejaume (Sant Pol de Mar, 1957), que amb una reivindicació a la recerca d'espectadors descontextualitza un grup de cadires de teatre traslladant-les a un entorn natural, la platja del Fangar, o Josep Benet Espuny (Tortosa, 1920).

Són molts els fotògrafs que s'han inspirat en el paisatge del delta, especialment en la llum i els colors que presenta, per realitzar les seves fotografies.

El paisatge del delta també ha estat immortalitzat en diverses pel·lícules com, per exemple, *Delta*, d'Oriol Ferrer; *Au però Au*, de Guillermo Barberà, o *Sahara*, de Breck Eisner. L'any 2004 el grup U2 va escollir la punta del Fangar del delta de l'Ebre per enregistrar un videoclip promocional de la cançó "Vertigo".

Valors en el paisatge

La unitat de paisatge del delta de l'Ebre és un espai amb valors paisatgístics destacats, ja que és la zona humida més representativa no solament de les Terres de l'Ebre, sinó de tota Catalunya. És un territori amb una harmonia de conjunt donada per la seva topografia i per l'ús del sòl, amb els arrossars com a monocultiu i la xarxa de reg que marca la configuració del territori. Aquesta identitat paisatgística no solament s'observa físicament o geogràficament, sinó que la gent que habita aquest paisatge també ha adquirit un

Camps d'arròs llaurats a l'hemidelta dret. Lluís Vives, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

tret diferencial, que es fa notar, entre d'altres, per la seva variant dialectal de la llengua.

Els valors estètics del delta són molts i diversos; el model agrícola productiu basat en l'arròs ha generat un paisatge homogeni concebut a partir de parcel·lacions més aviat petites separades per la xarxa de reg. També considerat un valor identitari, el cromatisme que presenta el delta al llarg de l'any té un valor estètic remarcable. Tot i ser homogeni és canviant amb les estacions, ja que el cultiu té unes tonalitats de verd a groc molt graduals de maig a octubre. Els mesos que van de novembre a febrer el camp es queda sense cultiu i s'inunda, cosa que dóna un altre aspecte al conjunt. Els mesos de preparació del terreny —febrer, març i abril—, el delta sembla gairebé desèrtic, ja que solament es veu el color de la terra fins que es torna a inundar per iniciar la sembra. Aquí comença una altra vegada la gamma de colors d'aquest espai.

A part de l'espai agrícola, el delta té un gran nombre d'espais naturals, tots ells amb valors estètics remarcables, ja que es troben en bon estat de conservació. Es poden destacar les basses, especialment la bassa de la Tancada, una de les més contemplades per la bona accessibilitat i els miradors que té al voltant. No es pot oblidar la desembocadura del riu Ebre amb tots els seus braços, illes i garxals. L'illa de Buda és un d'aquests espais de bellesa incommensurable que, amb la presència d'arrossars, arbres, espais naturals, ramaderia i una fauna excepcional, és un dels espais més harmònics de tot el delta; no en va, l'entrada de visitants hi està restringida.

El riu, que travessa el delta al llarg de 27 km, també té un valor estètic destacable, sobretot per l'acompanyament de vegetació de ribera, que introdueix elements verticals en un clar contrast amb l'horitzontalitat dominant.

Cal no oblidar les vastes platges, platges verges que pràcticament són ininterrompudes: des de la platja del Fangar, passant per la de la Marquesa, la de Riumar, la de Buda, la de l'Alfaca, la Platjola i la dels Eucaliptus, fins a la barra del Trabucador.

Les platges pràcticament verges van des del Fangar fins a la barra del Trabucador. Jose Miguel Martínez, Escola d'Art i Disseny de Tarragona

Com a elements aïllats amb un valor estètic associat hi ha el far de la Banyà, que destaca per l'alçària que té (25 m) i el far del Fangar (8 m).

A part dels valors ecològics reconeguts, la unitat delta de l'Ebre té un elevat valor ecològic en la seva totalitat, ja que els espais agrícoles no inclosos dins de cap espai protegit tenen molta importància per a espècies d'aus que hivernen, nidifiquen o s'alimenten en aquests llocs.

556

Quant a espais protegits, totes les zones humides que es localitzen al delta de l'Ebre formen part del Pla d'espais d'interès natural (PEIN) i, a més, estan catalogades com a espais naturals de protecció especial sota la figura de parc natural (excepte les antigues salines de Sant Antoni). Bona part d'elles, a més de la categoria de parc natural, tenen altres figures més restrictives, com per exemple: reserva natural de fauna salvatge, refugi de fauna salvatge o bé reserva natural parcial. Aquests espais naturals constitueixen zones d'especial rellevància per a la nidificació de nombrosos ocells.

Pel que fa als espais humits, es distingeixen els ubicats a l'hemidelta esquerre i els de l'hemidelta dret. Les zones humides de l'hemidelta esquerre són:

—La bassa de les Olles, que pertany al terme municipal de l'Ampolla, amb una superfície de 82 ha. Es tracta d'una de les llacunes més petites del delta i que presenta una clara eutrofització.

—La llacuna del Canal Vell, dintre del terme de Deltebre, amb més de 260 ha, la més gran de l'hemidelta esquerre. Un petit sector a l'extrem nord-oest de la llacuna correspon a la reserva natural de fauna salvatge de l'Estació Biològica del Canal Vell. La principal alteració hidrològica que pateix aquesta llacuna és el seu reblliment natural.

—L'espai conegut com el Garxao es troba a l'esquerra de la desembocadura actual de l'Ebre i té una superfície de 212 ha. Es tracta d'una llacuna molt poc profunda i en plena formació, amb un gran dinamisme. Està constituïda per petites illes que van canviant de forma segons la deposició de sediments que el riu aporta. Es

troba protegit sota la figura de refugi de fauna salvatge atès l'important nombre d'aus immigrants que alberga.

—L'illa de Sant Antoni limita per la dreta amb la desembocadura actual de l'Ebre i pel sud-est es troba unida a l'illa de Buda per l'antiga gola nord. Té una forma gairebé triangular i una superfície de 165 ha. Aquesta illa és, en la seva totalitat, reserva natural de fauna salvatge.

—A la punta del Fangar (lòbul deltaic septentrional) i a la platja de la Marquesa es localitza el sistema de dunes més extens i complex de tot el delta, que ocupa una superfície de 1.210 ha. En aquesta zona hi trobem la reserva natural de fauna salvatge de la punta del Fangar, constituïda per la platja de la Marquesa i per una franja marina de la badia del Fangar, les aigües de la qual presenten una important eutrofització.

Les zones humides ubicades a l'hemidelta dret són:

—L'Alfacada, una llacuna litoral amb unes dimensions de 200 ha, ubicada al costat de la gola del riu Migjorn. Malgrat haver sofert una degradació i una reducció importants en els darrers anys, actualment l'espai està recuperant part de la seva extensió natural, gràcies a la reconversió dels arrossars que l'envolten.

—La llacuna de la Platjola, amb una superfície de 61 ha, ubicada a l'extrem est de la urbanització l'Eucaliptus. Aquest espai es caracteritza per l'espessor i l'alçada dels canyissars i per unes aigües fortament eutròfiques.

—L'illa de Buda abasta unes 1.100 ha, 250 de les quals són arrossars i la resta correspon a un ampli ventall d'ambients naturals: canyissars, jonqueres, salicornars i llacunes litorals.

—El riu Migjorn és un braç de riu de 3,5 km de longitud que antigament havia estat una desembocadura del riu principal. Tanmateix, actualment té les característiques d'un canal llarg i estret, funciona més com una llacuna que no pas com un riu i es troba flanquejat per canyissars.

—L'espai de l'Encanyissada està format per les llacunes de l'Encanyissada (840 ha), del Clot i de la Nòria, que sumen, en total, més de 906 ha d'extensió.

—La Tancada és una altra de les llacunes litorals del delta, amb una extensió de 240 ha i protegida sota la figura de reserva natural de fauna salvatge. Molt a prop d'aquesta llacuna hi trobem la bassa dels Ous, un petit aiguamoll de menys de 4 ha que queda fora de l'àmbit del PEIN i del Parc Natural i que actualment es troba amenaçat per l'extensió dels arrossars adjacents.

—Les antigues salines de Sant Antoni es troben entre la llacuna de la Tancada i la badia dels Alfacs. El nivell d'inundació és variable segons l'època de l'any, fet que condiciona la formació de petites illes. Aquesta zona humida forma part de l'espai del PEIN però és l'única que queda exclosa de l'àmbit del Parc Natural.

—L'illa de Sapinya és una illa fluvial relativament petita, ja que abasta unes 7 ha. Aquesta zona humida ha estat declarada re-

serva natural parcial atès que allotja una de les masses forestals de ribera de major extensió i més ben estructurades del conjunt del delta, en la qual destaquen les salzedes i les alberedes, a més d'altres espècies vegetals molt singulars.

—Els Erms de Casablanca, de 160 ha, es localitzen a l'extrem occidental de l'Encanyissada i, en realitat, formarien part del mateix complex lacustre, però n'han quedat deslligats per camins, canals de reg i arrossars. S'hi localitzen una vintena de masses d'aigua, entre lluents i ullals, tot i que la majoria presenten un estadi avançat de rebliment.

—La punta de la Banya és una península ubicada a l'hemidelta dret que ocupa més de 2.760 ha, una part de les quals estan sota concessió per a l'explotació de sal (salines de la Trinitat). Tota la punta de la Banya és reserva natural parcial, ja que es tracta d'un autèntic refugi per als ocells. No obstant això, la barra del Trabucador, que fa de nexa entre el delta i la punta de la Banya, queda exclosa d'aquesta protecció.

—Les platges de l'Alfacada, de la Platjola i dels Eucaliptus i els erms de la Tancada constitueixen una zona humida amb una extensió de gairebé 400 ha i amb una gran singularitat paisatgística.

El delta també destaca per les platges, que constitueixen l'exemple més important de formació sedimentària recent de la península

Ibèrica, tant per la magnitud com pels processos sedimentaris actuals que s'hi poden observar. Hi són presents platges extenses, cordons sorrencs i formacions dunars, sotmesos a una intensa dinàmica marina i eòlica, que configura alhora una morfologia canviant segons l'estació de l'any o la climatologia.

Des del punt de vista dels valors històrics, les activitats tradicionals com l'extracció de sal i sosa, la pesca, la caça i la ramaderia mantenen una economia de mercat que ha perdurat durant el temps. La pesca i l'extracció de marisc són activitats que encara es realitzen amb mètodes tradicionals i l'extracció de sal té més de dos segles d'història, encara que actualment solament es dona a la punta de la Banya.

Tanmateix l'omnipresència del conreu de l'arròs i la xarxa de regadiu que l'estructura (canals, séquies, rescloses, casetes dels guardacanal, etc.), és l'element amb major valor històric.

Com a valors simbòlics i identitaris cal destacar, sobretot, el riu Ebre i el conreu d'arròs i la seva xarxa hidràulica.

Pràcticament tot el conjunt del paisatge del delta, des de les platges i el mar fins als aiguamolls i la zona agrícola, té valors productius. El fet de ser un espai tan característic a escala estatal ha generat que hi hagi una entrada molt gran de turisme i, sobretot, durant els darrers anys. Aquest turisme visita el delta per diferents

Reserva natural parcial de la punta de la Banya. Departament de Territori i Sostenibilitat

La xarxa de canals, amb els seus camins associats, és un dels principals valors històrics d'aquest paisatge. ICC, Fons Cuyàs

558

motius, com les platges, l'ornitologia, la caça o la pesca, o el gaudi del paisatge en general. A més, aquest espai té valors productius relacionats amb l'agricultura de qualitat com l'arròs, que es comercialitza amb la Denominació d'Origen Protegida Arròs del Delta de l'Ebre, constituïda pels termes municipals de Deltebre i de Sant Jaume d'Enveja i també part dels terrenys del delta de l'Ebre que comprèn els termes municipals de l'Aldea, Amposta, Camarles, l'Ampolla i Sant Carles de la Ràpita.

El delta és escenari de nombrosos anuncis, sessions fotogràfiques i pel·lícules. Al llarg de l'any s'hi fan entre trenta i quaranta rodatges, fet que demostra el valor productiu d'aquest paisatge.

El delta de l'Ebre també acull el centre d'interpretació MónNatura Delta de l'Ebre de la Fundació Catalunya-La Pedrera. El centre ofereix activitats lúdiques i didàctiques, vinculades a la sal, la pesca tradicional i els ocells, que permeten conèixer de prop el valor del paisatge de la zona.

Els valors socials del delta de l'Ebre es posen en relleu amb la freqüentació que té aquest espai, sobretot en cap de setmana, Setmana Santa i durant l'estiu. Hi acudeixen turistes que cerquen el repòs en les platges o bé practicar activitats diverses a l'aire lliure, principalment cicloturisme i ornitologia. El contacte humà amb el medi natural o agrícola és constant a tota la unitat, sense relativament gaire esforç. L'àmbit marítim presenta una oferta basada en la platja. Es practiquen esports com el surf de vela (*windsurf*) o el surf d'estel (*kitesurf*) a zones com el Trabucador, on els forts vents permeten aquest tipus d'activitats. El riu també té un elevat

valor d'ús social. S'hi realitzen activitats com el rem, el piragüisme o la conducció de moto d'aigua. Des del punt de vista turístic, els últims trams de riu són aprofitats per barques que transporten els visitants fins a la desembocadura mentre contemplen el paisatge.

Principals rutes i punts d'observació i gaudi del paisatge

L'estructura horitzontal del delta de l'Ebre no possibilita l'existència de miradors interiors que proporcionin una visió de tot el conjunt. Els miradors existents, normalment al costat de les basses, donen una perspectiva dels indrets naturals de l'àrea.

Els millors miradors de la plana deltaica estan situats a les unitats de paisatge veïnes, com l'ermita de Sant Cristòfol (situada a la unitat litoral del Baix Ebre) i els miradors del coll de l'Alba a la unitat vessants de Tivenys-coll de l'Alba. Un altre mirador molt proper als límits del delta és el Sagrat Cor, situat a Sant Carles de la Ràpita. La proximitat d'aquests miradors permet apreciar amb prou detall els elements que formen el paisatge deltaic.

L'ermita de Sant Cristòfol és el mirador més indicat per observar amb detall l'hemidelta esquerre i, molt especialment, la punta i la badia del Fangar. Des d'aquest mirador, en un primer pla s'observen el nucli de l'Ampolla amb les seves extensions urbanes dedicades a l'habitatge turístic.

Les vistes des del mirador del coll de l'Alba, a causa de la seva major elevació, són les que permeten la visió del cos central del delta; des d'aquí es poden distingir els camps d'arròs i les vores arbrades del riu. També s'aprecien els nuclis urbans de Deltebre i Sant Jaume d'Enveja així com les cases i els masos dispersos per tota la superfície.

El Sagrat Cor permet l'observació de l'extrem de l'hemidelta dret i, molt especialment, la badia dels Alfacs, delimitada per la barra del Trabucador. Les vistes al delta des d'aquest punt permeten distingir, a més dels camps d'arròs, els espais naturals protegits.

A la unitat delta de l'Ebre cal destacar tres itineraris motoritzats amb interès paisatgístic:

— Itinerari Amposta-Riumar (hemidelta esquerre) per les carreteres T-340 i TV-3454, que voreja longitudinalment el riu fins a la punta exterior del delta. Circula paral·lel al canal de l'Esquerra i permet observar, a més dels camps d'arròs, el conjunt de plantacions d'horta, més comunes en el primer tram, associades a les cases i els masos de les seves vores. A partir del nucli urbà de Deltebre, l'itinerari segueix entre el sistema de canals de reg i les vores del riu. A l'esquerra de la carretera destaca la visió de les aigües de la bassa de l'Estella que forma part del Parc Natural, on es molt fàcil observar el vol de les aus que hi resideixen. Finalment, l'itinerari acaba a la urbanització Riumar, molt a prop de la platja.

— Itinerari Deltebre-l'Ampolla per la carretera TV-4301. Aquest itinerari creua transversalment l'hemidelta esquerre i és menys transitat que l'anterior. És recomanable per observar les darreres

dessecacions de les antigues llacunes del delta; de fet, el traçat d'aquesta carretera passa pel que havia estat el límit natural entre la terra ferma i el sistema lacustre costaner. Al llarg d'aquest itinerari es pot observar la xarxa secundària de séquies de reg que creua tot el delta emmarcant els camps d'arròs. Poc abans d'arribar a Sant Jaume d'Enveja, a l'esquerra en direcció al riu, es poden observar l'agrupació de cases de Balada com a mostra del bon estat de conservació del que era l'habitatge rural del delta.

—Itinerari Sant Carles de la Ràpita-l'Eucaliptus per la carretera TV-3406. És un dels itineraris més freqüentats de la zona i que finalitza a la platja dels Eucaliptus, on l'amplitud del solar i els serveis turístics que s'hi ubiquen són un atractiu per als turistes.

Entre els itineraris no motoritzats, cal assenyalar el tram deltaic del GR-99, equivalent per a excursionistes a l'itinerari motoritzat d'Amposta a Riumar. Els seus traçats són paral·lels i els elements a observar són pràcticament els mateixos.

El camí de Sant Jaume de l'Ebre uneix el nucli urbà de Sant Carles de la Ràpita amb el de Sant Jaume d'Enveja. L'aspecte més interessant d'aquest itinerari és el fet que passa per la vora de la llacuna de l'Encanyissada, un espai protegit amb un elevat valor natural; per Poblenou del Delta, un nucli habitat a la vora de la llacuna reconegut per la seva restauració, així com també pels espais naturals d'aquesta part del delta.

En el sistema de comunicacions intern del delta fins fa pocs anys calia destacar els històrics passos de barca entre Sant Jaume d'Enveja i Deltebre, però actualment el pont Lo Passador substitueix aquesta funció d'unió entre els dos darrers nuclis.

Diverses administracions locals, encapçalades pel mateix Parc Natural, han dissenyat i senyalitzat un complet conjunt de rutes, tant a peu com en bicicleta, per visitar els aspectes més interessants dels espais naturals.

Possible evolució del paisatge

Les dinàmiques a les quals està sotmès el paisatge de la unitat delta de l'Ebre es mantindran en un futur proper. Erosió marina, subsidència, augment de l'activitat turística i incertesa en el cultiu de l'arròs seran els principals agents que modelaran el paisatge al delta.

Pel que fa al sòl agrícola, s'ha arribat al màxim d'ocupació en superfície. No es preveu que hi hagi noves parcel·les ja que, on no hi ha arrossar hi ha alguna figura de protecció que hi limita els usos. L'arrossar és el principal conreu que es preveu mantenir en un futur al delta de l'Ebre. És un producte que ha rebut la qualificació de denominació d'origen protegida per la seva qualitat. A més, és l'únic cultiu que, pel fet de ser inundable, manté la salinitat del sòl en bones condicions per poder-hi conrear.

Pel que fa al paisatge urbà, es preveuen canvis en el parc edificat i un cert creixement dels nuclis, per la seva situació i pel nou ventall d'activitats que s'ofereixen. No es preveu que les noves

Espais urbanitzats dels Muntells i de l'Eucaliptus, a l'hemidelta dret. ICC

intervencions afectin gaire el paisatge sempre que no sobresurtin excessivament pel que fa a l'alçària, que acostuma a ser de planta i pis, o dos pisos.

Els espais intersticials entre les edificacions es mantenen en bon estat i contribueixen a l'esponjament del nucli urbà. S'hauria de vetllar perquè aquests espais mantinguin el seu caràcter.

Si la dinàmica marina pot modificar la línia de costa erosionant o dipositant, l'augment relatiu del nivell del mar pot enfonsar el delta sota les aigües. Aquest augment del nivell del mar, degut al canvi climàtic, va en paral·lel a la pèrdua de cota del delta a causa de la subsidència. Paisatgísticament això significaria perdre uns terrenys que aporten riquesa i diversitat a la plana deltaica. Es creu que evolucionaria cap a un delta amb les mateixes funcions i usos que hi ha actualment però amb una superfície total molt més petita.

559

Avaluació del paisatge

Debilitats

- El delta de l'Ebre és un paisatge format per terres d'al·luvió, principalment llims provinents dels sediments arrossegats pel riu Ebre. Aquesta aportació ha disminuït considerablement. És a dir, hi ha una greu mancança de sediments, amb el risc de pèrdua de superfície deltaica que això comporta.
- Lligat al punt anterior, s'està erosionant la costa en alguns indrets a una velocitat considerable. Per exemple, el lòbul central del delta retrocedeix aproximadament a una velocitat de 20 m/any.

Amenaces

- L'augment del nivell del mar. El canvi climàtic és una realitat, i terrenys com el delta corren un risc elevat. En aquest sentit, hi hauria tant una disminució de la plana deltaica com la directa submersió de terrenys causada per l'augment del nivell del mar.
- Relacionat amb el punt anterior, cal estar atents a la salinització d'espais que actualment gaudeixen de vegetació d'aigua dolça (llacunes) o de ribera (espais limítrofs al riu).

Fortaleses

- Pel que fa a la comercialització de l'arròs, existeixen fusions entre cooperatives agrícoles que permeten obrir nous horitzons i ampliar el mercat, amb una producció més concentrada i amb unes tecnologies més actualitzades. Per tant, es guanya en competitivitat i es redueix el risc d'abandonament de terrenys fèrtils.
- Augment de bones pràctiques agrícoles amb la introducció de mesures agroambientals. En aquest sentit, ja es comença a notar l'augment de la qualitat de les aigües que surten dels camps, tot i que encara manca molta conscienciació.
- Augment de la tecnologia pel que fa a maquinària. Es considera un punt fort ja que d'aquesta manera els agricultors es poden alliberar de moltes càrregues i els facilita treballar el camp, fet que fa disminuir-ne l'abandonament.
- El Parc Natural del delta de l'Ebre vetlla per la conservació dels valors geològics, biològics, ecològics i paisatgístics.
- Existeixen diverses entitats de custòdia al territori que vetllen per conservar els valors d'algunes zones. És un exemple la bassa de l'Aufacada i les Salines, custodiades per la Fundació Catalunya-La Pedrera dins del complex MónNatura Delta de l'Ebre.
- Els usos que es donen a tot el delta són múltiples, cosa que constitueix un dels punts forts que afavoreixen el caràcter identitari de l'espai, sempre que es mantingui un equilibri entre els diferents actors del territori (agricultors, turistes, caçadors, pescadors, etc.).

560

Oportunitats

- Actualment s'estan redactant i revisant molts dels POUM dels municipis que configuren el delta de l'Ebre. És una oportunitat per introduir-hi actuacions en relació amb el paisatge i aportacions que provinguin de la participació pública.
- La introducció d'energies renovables al delta pot ser una oportunitat si es fa correctament. Des d'instal·lar panells fotovoltaics en sostres d'edificacions o petits aerogeneradors fins a aprofitar la biomassa residual del cultiu de l'arròs, aquests recursos (sol, vent i biomassa) poden adequar-se al paisatge sempre que es faci de manera planificada, ordenada i amb criteris paisatgístics.

Objectius de qualitat paisatgística, criteris i accions

Els objectius de qualitat paisatgística (OQP), criteris i accions que s'exposen a continuació són específics d'aquesta unitat de paisatge. Igualment, també són d'aplicació els definits per a tot l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre.

OQP 19.1

Un delta amb uns valors naturals, socials i estètics ben conservats i amb qualitat paisatgística, i que compagini l'agricultura, la pesca, la ramaderia i la caça amb l'ús turístic i el gaudi del paisatge

El paisatge del delta de l'Ebre és un paisatge cultural creat recentment, resultat d'una naturalesa modulada per les activitats humanes que s'hi han desenvolupat de manera intensiva al llarg dels darrers cent anys, a partir de la construcció dels canals de regadiu de la dreta i de l'esquerra de l'Ebre.

Els contorns marítics del delta, així com alguns fragments interiors, estan constituïts per marjals, aiguamolls, maresmes, torberes o llacunes salobres. Aquest va ser el paisatge dominant del delta fins a principis del segle xx, quan era considerat una zona marginal, mentre que el 1984 el delta va passar a integrar el Parc Natural del delta de l'Ebre. L'interior de la superfície deltaica és constituïda per un monoconreu d'arròs, acompanyat dels seus sistemes de regadiu i els vials d'accés.

El resultat de tota aquesta dinàmica ha estat la formació d'un paisatge agrari de rics contrastos visuals al llarg de l'any, que es complementa amb uns paisatges litorals propis de les zones humides.

Criteris

- Gestionar adequadament tots els espais agrícoles i naturals de la unitat, tant els que gaudeixen d'alguna figura de protecció com els que no, amb l'objectiu d'assolir una qualitat paisatgística adequada.
- Garantir l'existència d'uns paisatges naturals que combinin el respecte per l'evolució i la dinàmica naturals amb el manteniment del patrimoni material (coeteres, casetes de pescadors, etc.) i dels valors culturals associats a aquesta mena de paisatges.
- Vetllar pel manteniment dels arrossars a les àrees que envolten els espais protegits, atesa la seva funció d'àrea tampó.
- Facilitar i promoure les iniciatives voluntàries de conservació de la natura i el paisatge mitjançant, entre d'altres, l'Agrupació de Defensa Vegetal (ADV) de l'arròs i altres cultius al delta de l'Ebre, ProDelta i les entitats ecologistes i de custòdia del territori.

Accions

- Garantir la connexió entre els espais naturals inclosos al PEIN i el Parc Natural, amb el riu i els altres espais del PEIN com les serres de Montsià-Godall, les serres de Cardó-Boix i el massís del Port.
- Creació d'un consorci o parc agrari com a figura de gestió de tots o alguns espais agrícoles del delta. El consorci actuaria tant dins de l'EIN com a la resta de territori de la unitat, i vetllaria per una agricultura respectuosa amb el medi ambient i que conservi el caràcter que identifica el delta.

OQP 19.2

Uns paisatges construïts, tant en sòl urbanitzable com en sòl no urbanitzable, endreçats i amb volumetries, materials i revestiments integrats en el paisatge de la plana deltaica

criteris

- Garantir l'establiment d'edificacions aïllades que responguin a models i tipologies edificatòries pròpies de la zona, sense caure en la mera repetició de models arquitectònics. S'utilitzaran materials d'acabament que presentin colors i textures que siguin harmònics amb el caràcter del paisatge deltaic i no introdueixin contrastos estranys que desmillorin la imatge dominant.
- Promoure l'adequació paisatgística de les instal·lacions associades a les explotacions agràries —magatzems, granges, coberts per a la maquinària, sitges, dipòsits, etc.

Accions

- Regular l'aspecte paisatgístic de la façana urbana de Deltebre i de Sant Jaume d'Enveja, ateses les seves peculiaritats i ca-

racterístiques. Aquesta regulació hauria d'incloure una proposta de regulació de les tipologies, els volums o els colors, que els POUM haurien d'anar incorporant.

- Regular les construccions d'habitatges en sòl rústic, entenent que aquesta realitat representa una peculiaritat sobretot manifesta al delta de l'Ebre.
- Estudiar la possibilitat de permetre aquests assentaments a partir de l'establiment d'uns criteris de densitat segons els patrons tradicionals, i amb la incorporació de mesures d'integració paisatgística d'acord amb les tipologies edificatòries pròpies del delta.
- Elaborar un inventari de les principals construccions en sòl no urbanitzable del delta de l'Ebre que estiguin fora d'ús (hivernacles, magatzems, granges, etc.) i de baixa qualitat paisatgística, i especificar una nova finalitat per a cada construcció (eliminació, reutilització en usos diferents, etc.).

Xerxa

Uvanys

Aldover

S. Pla de Lina

Bilom

el Retall

Roquetes

TORTOSA

l'Ampolla

Golf de

Camarles

Santa Barbara

Miradur de

AMPOSTA

l'Aldea

Deltebre

Sant Jaume d'Enveja

Godall

Freginals

l'Encanyissada

la Tancada

Gola Vella

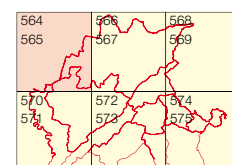
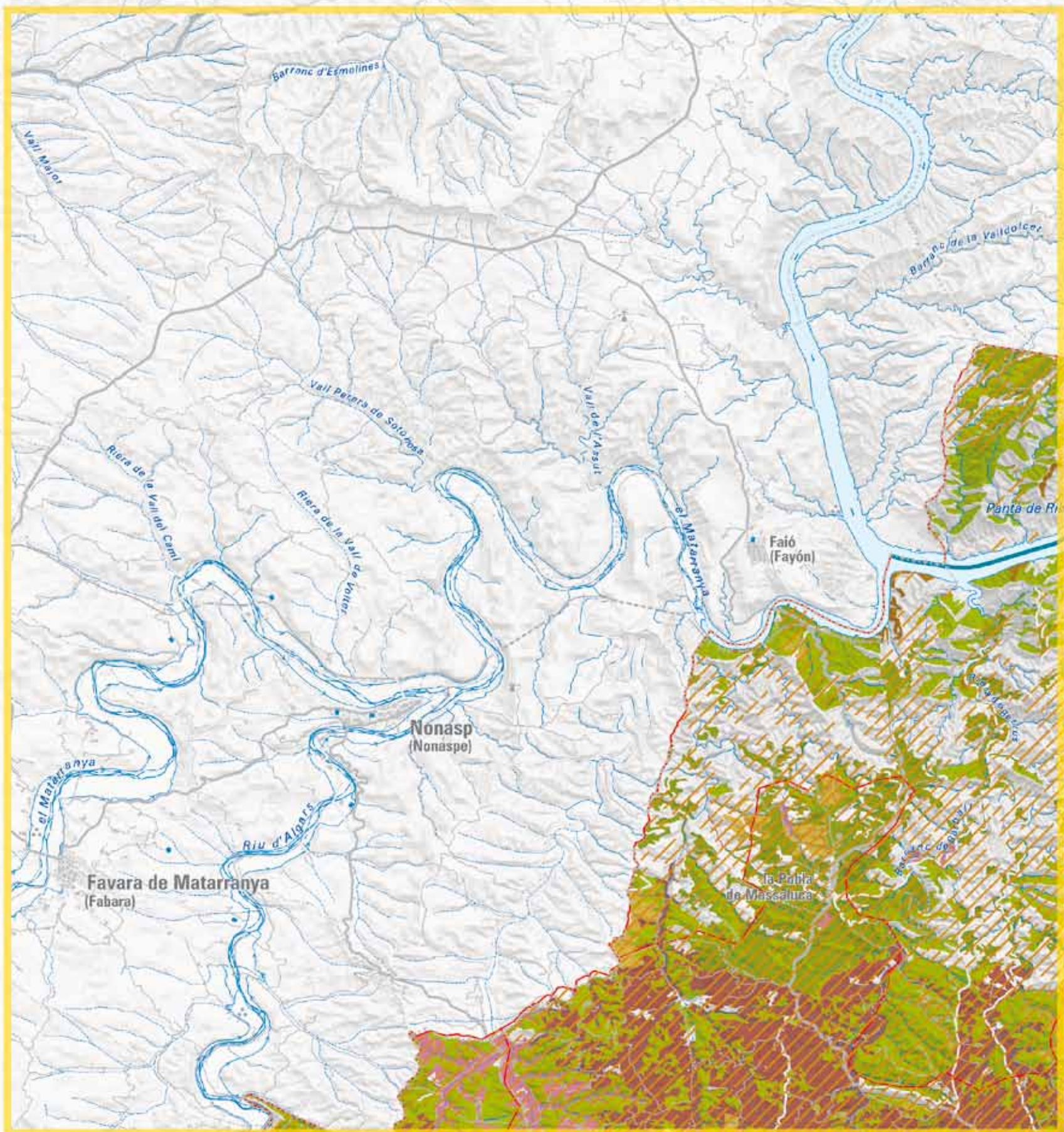

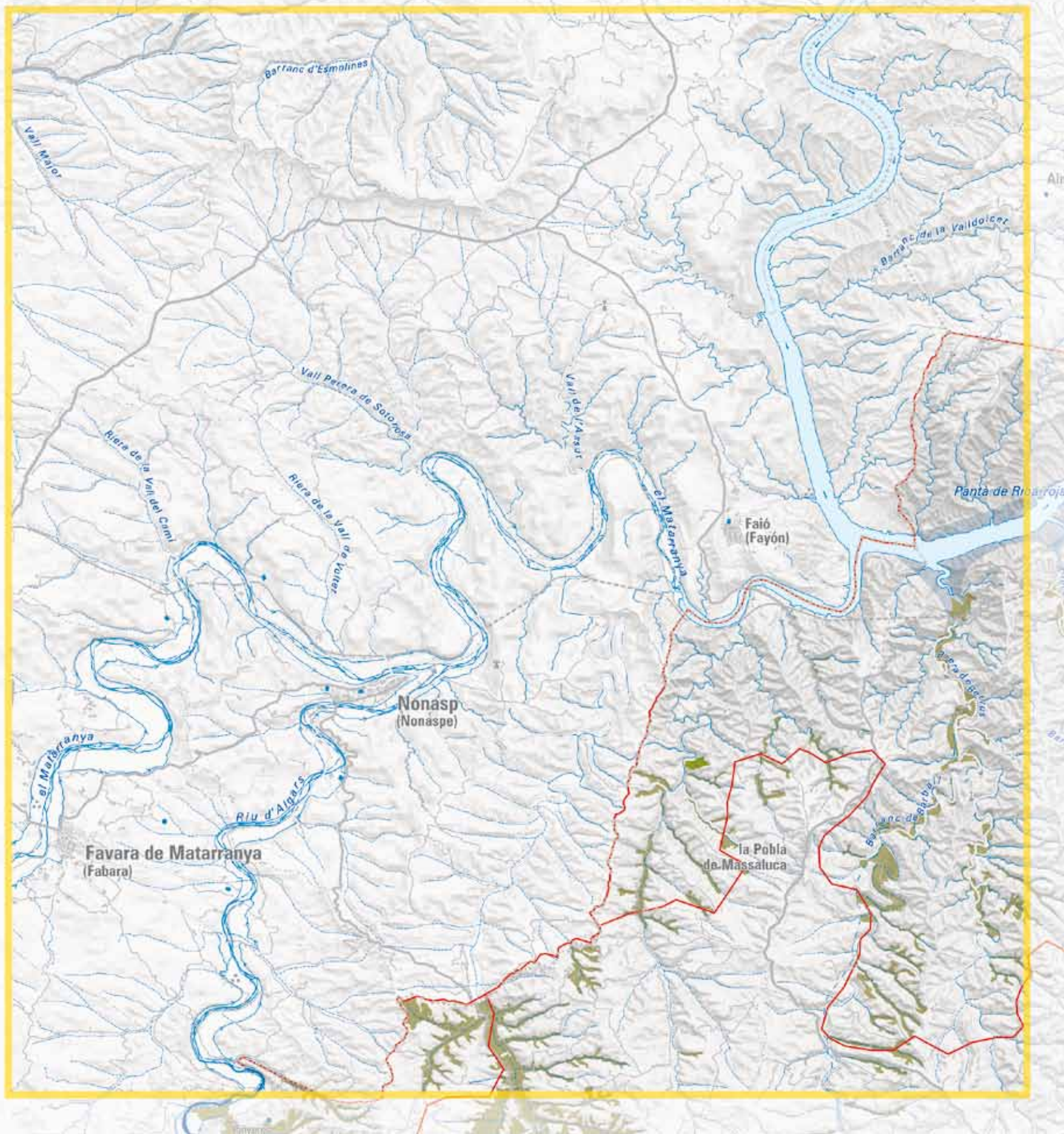
Bloc 7

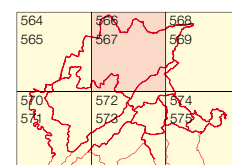
Mapes

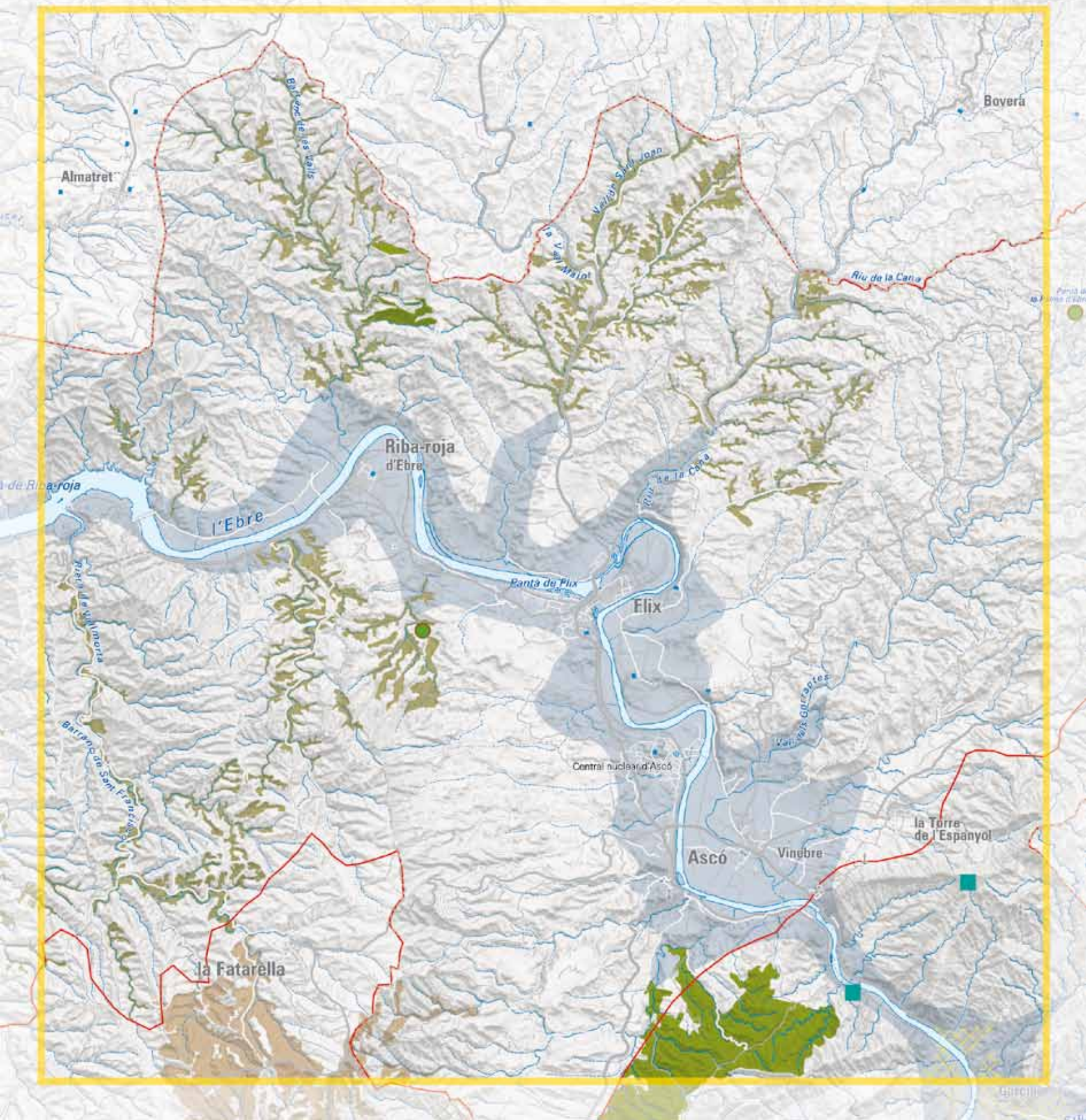
Sant Jordi

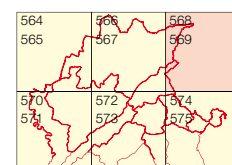

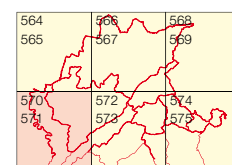
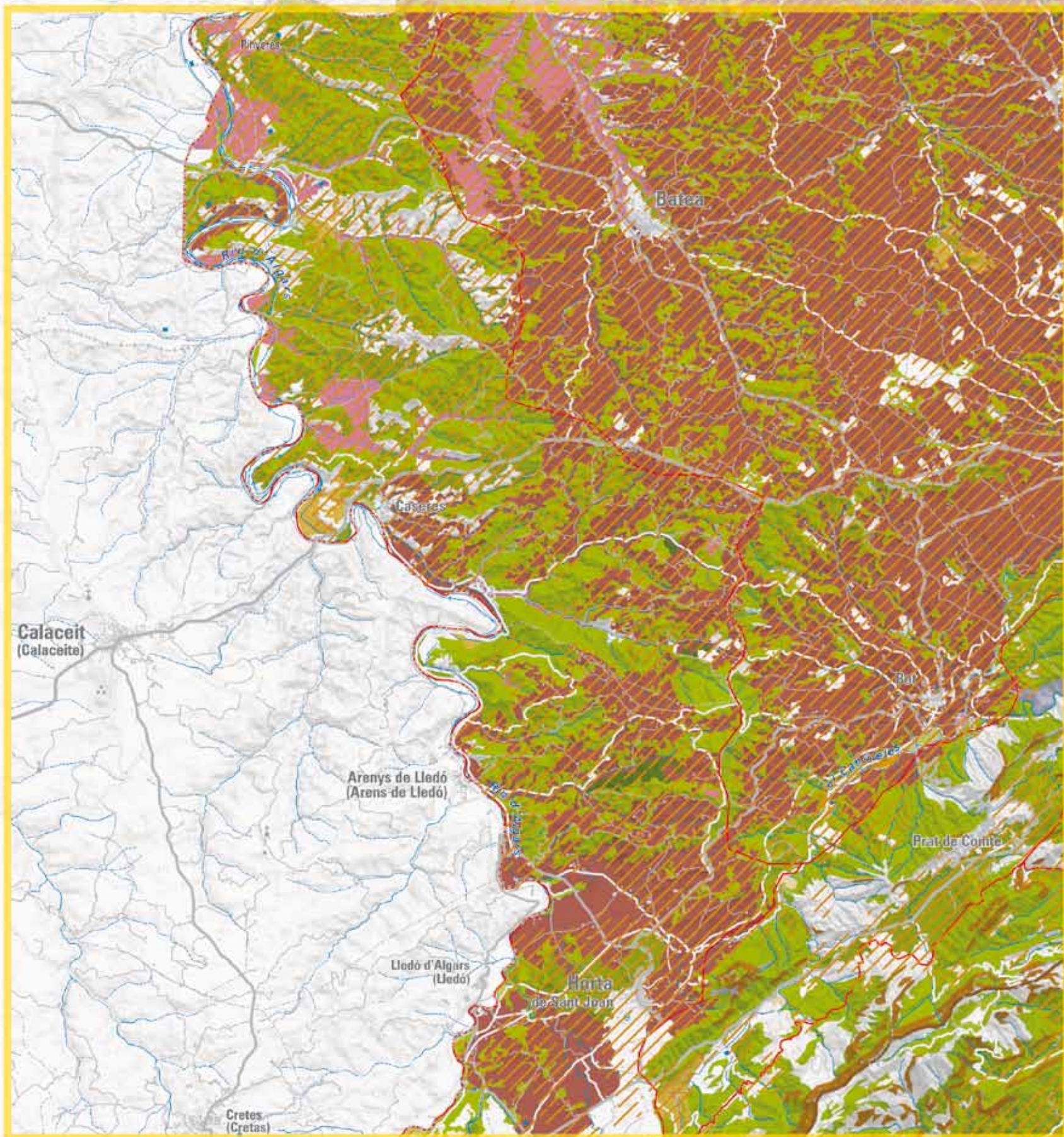

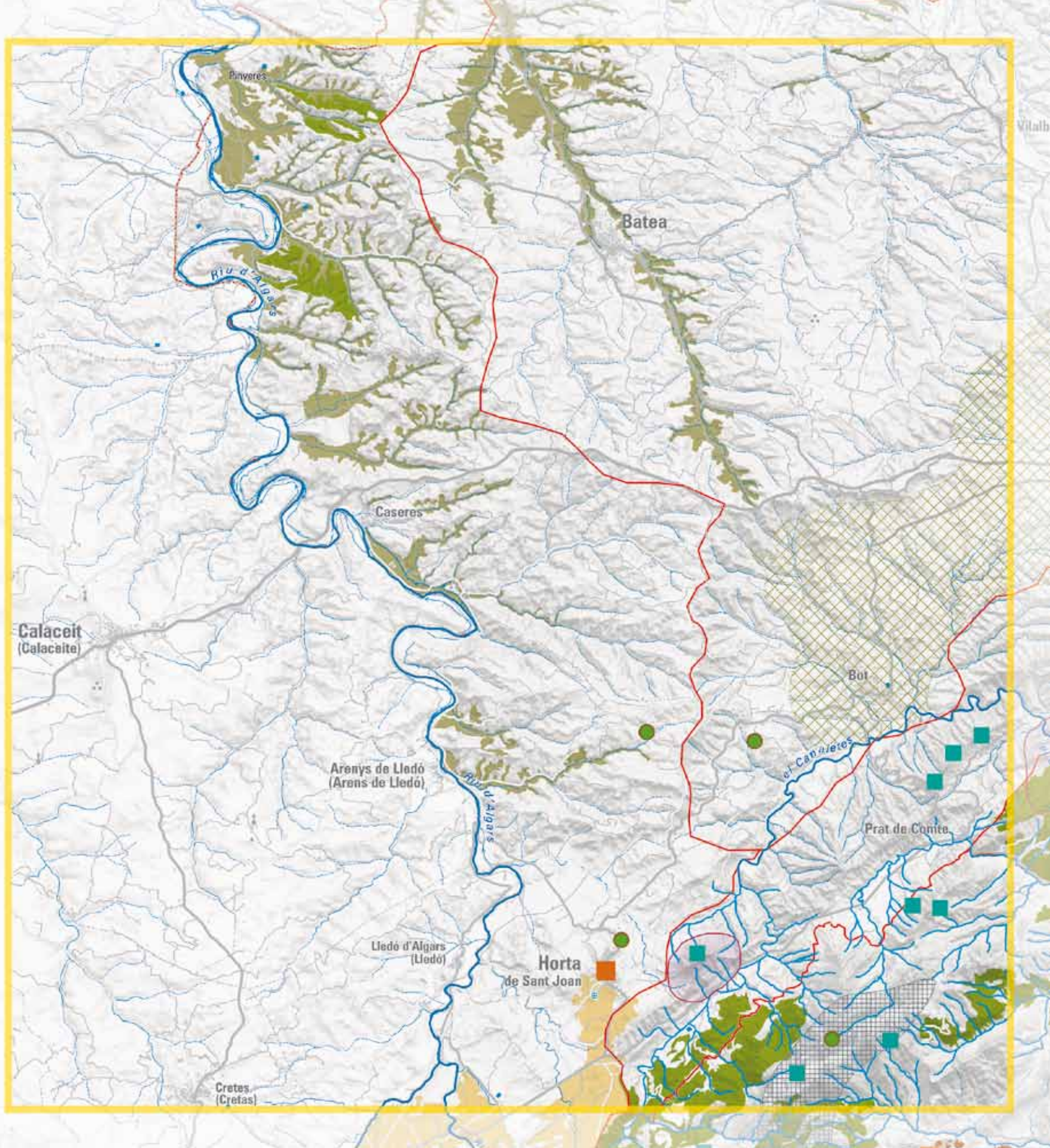

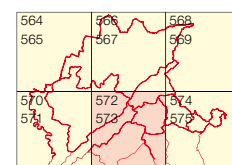

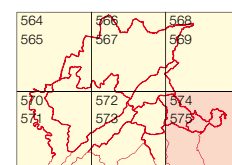
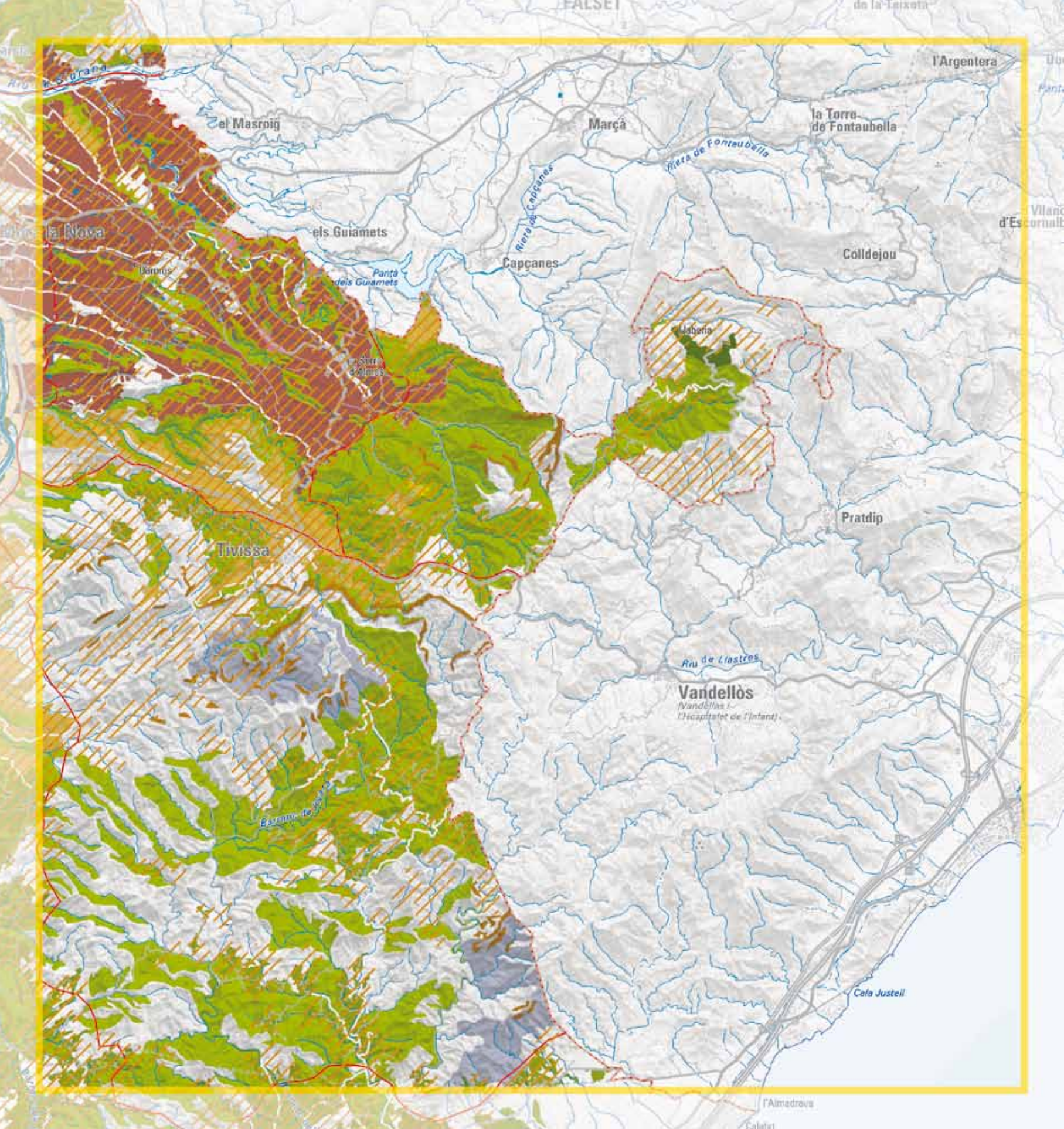

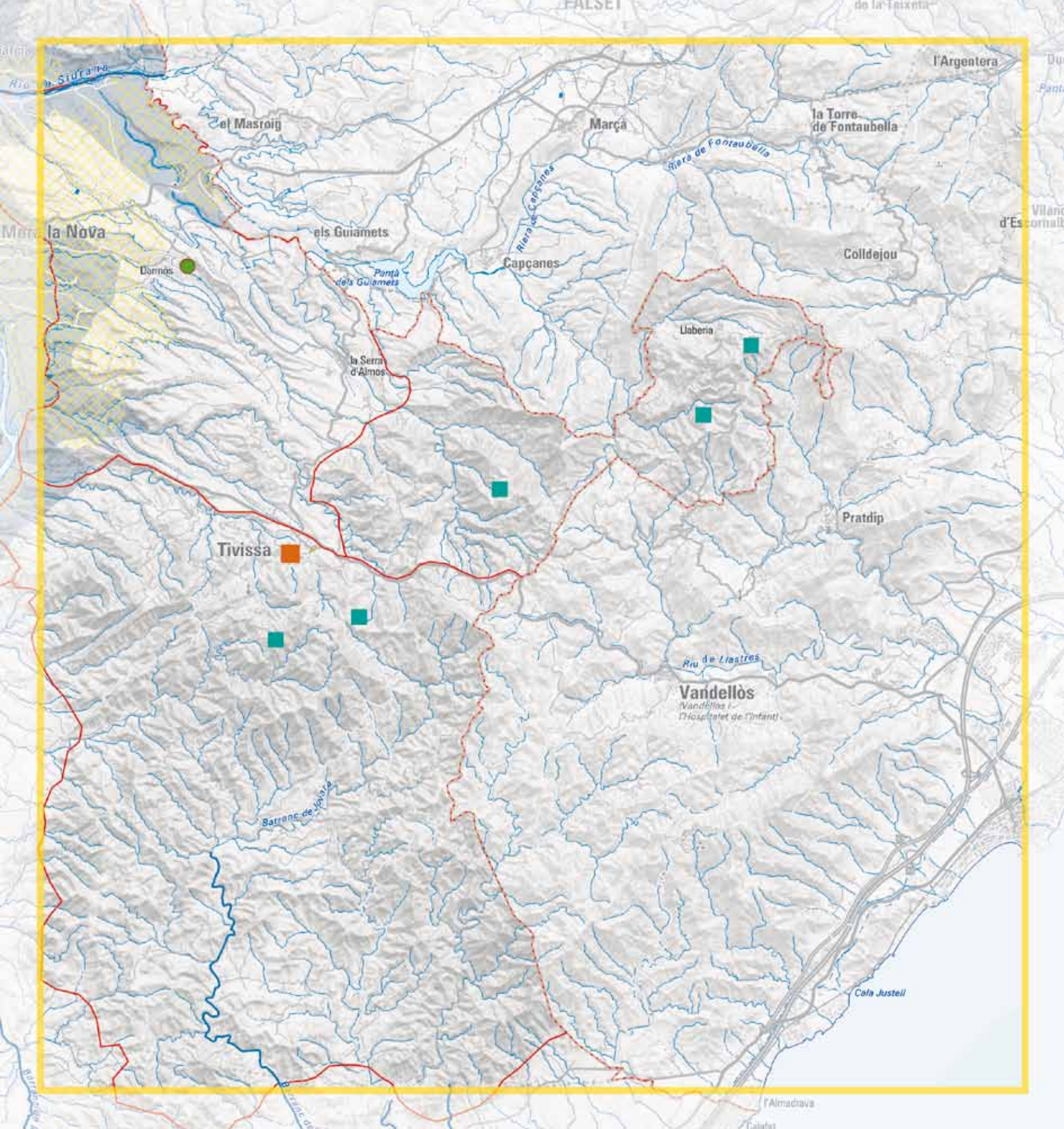

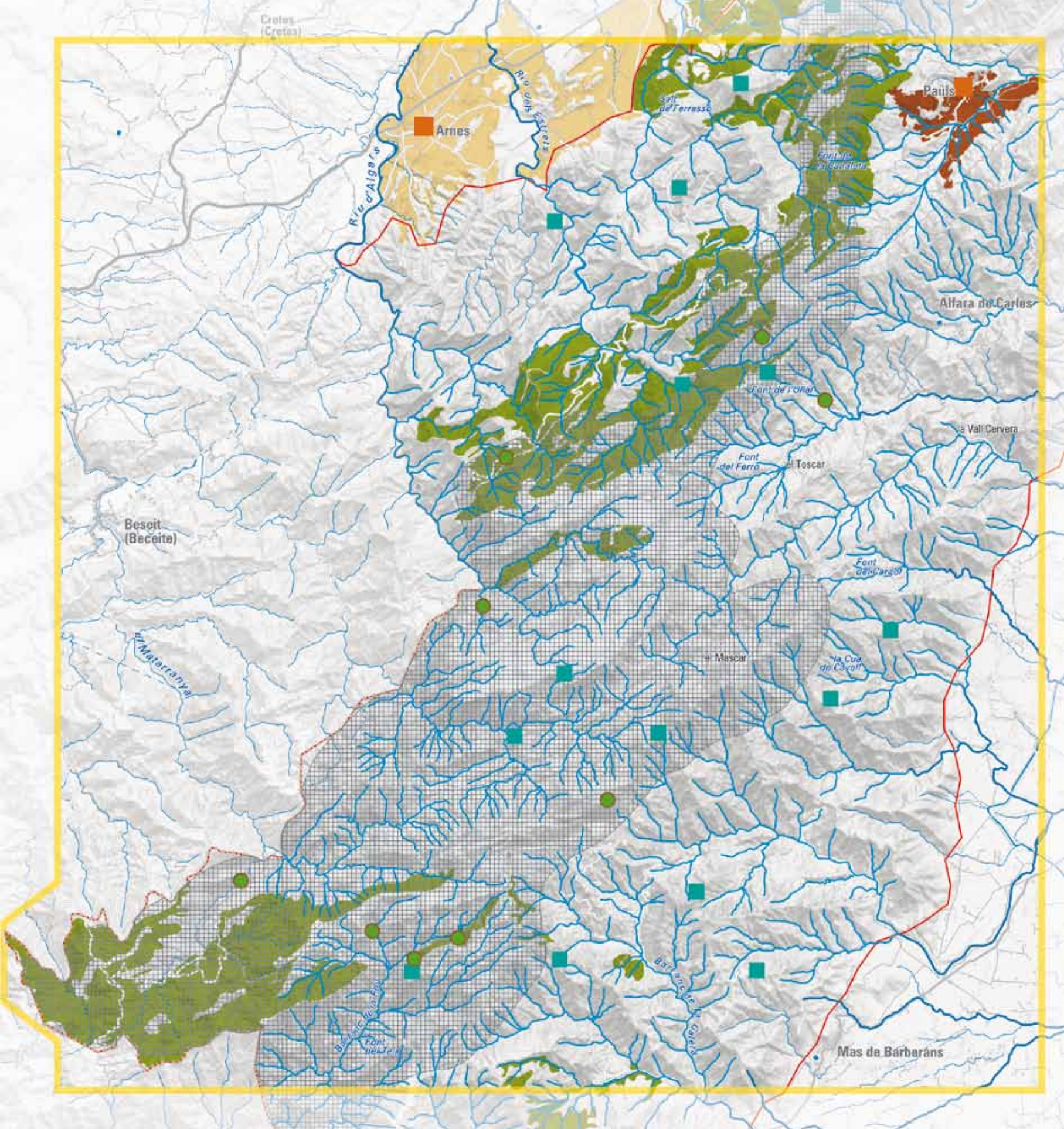

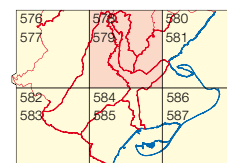

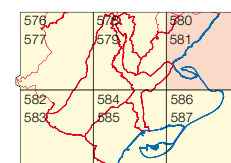

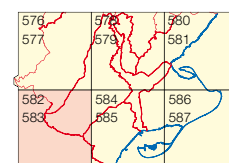
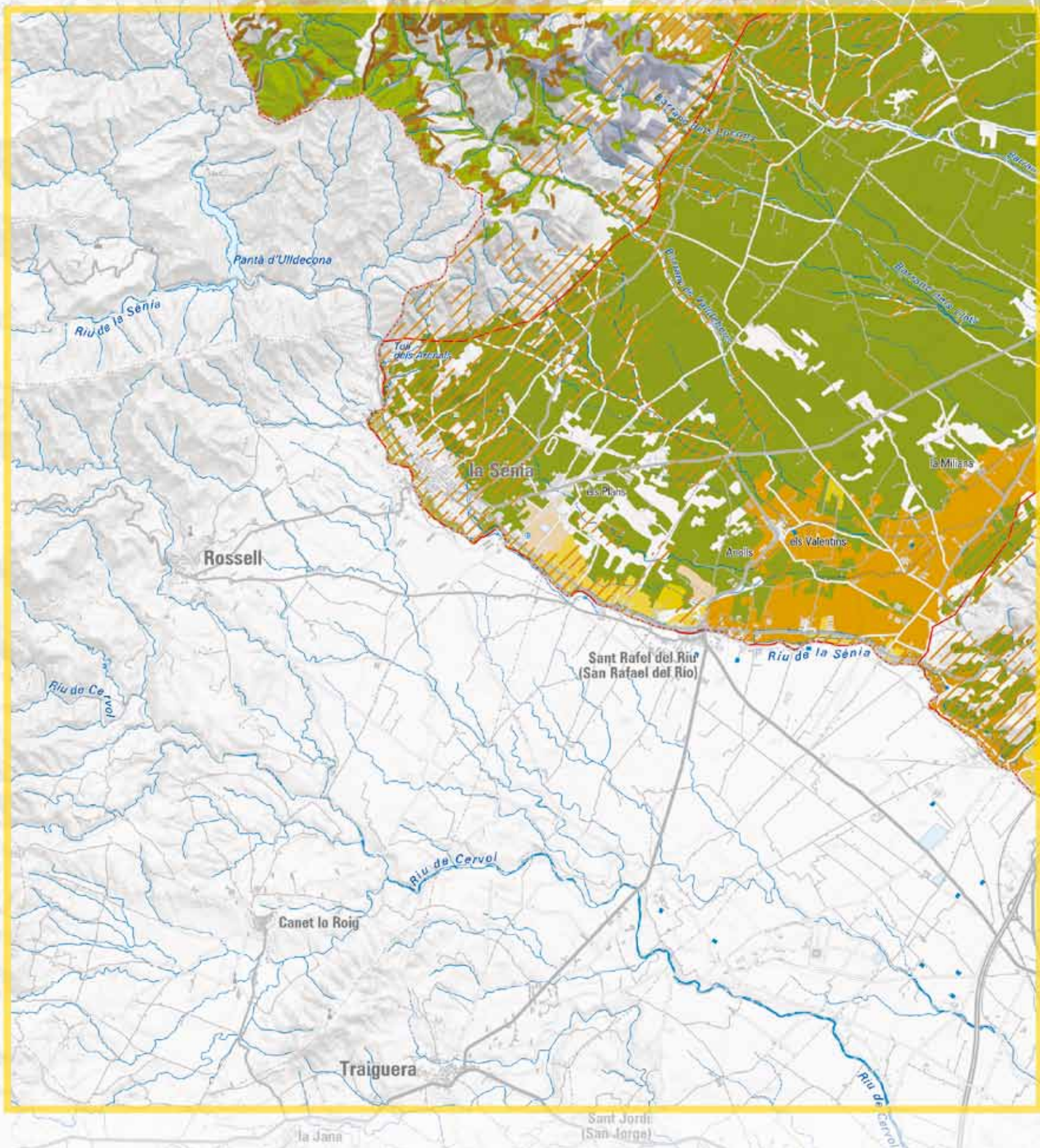

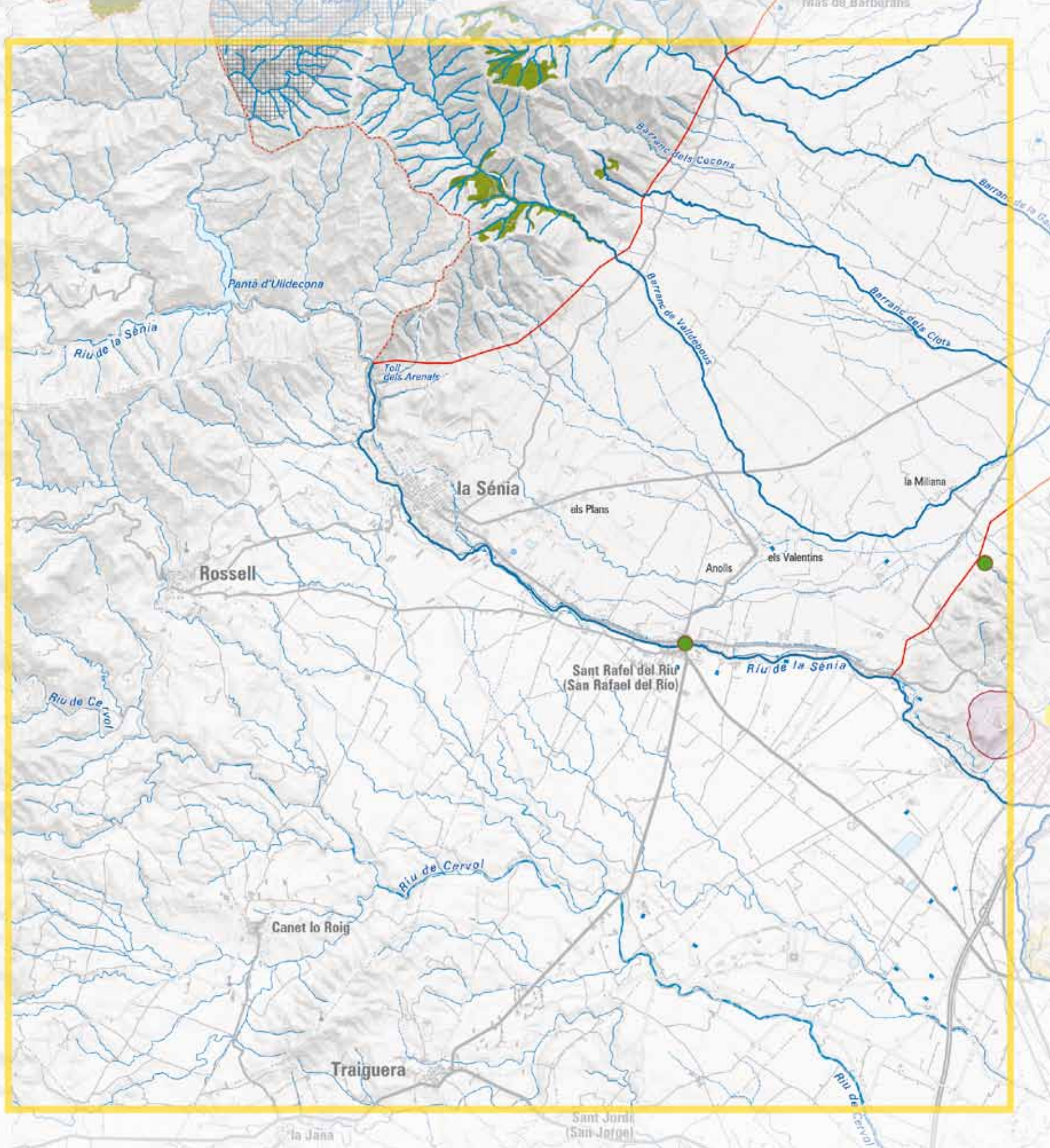

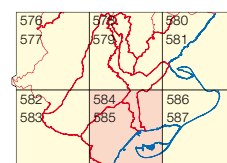

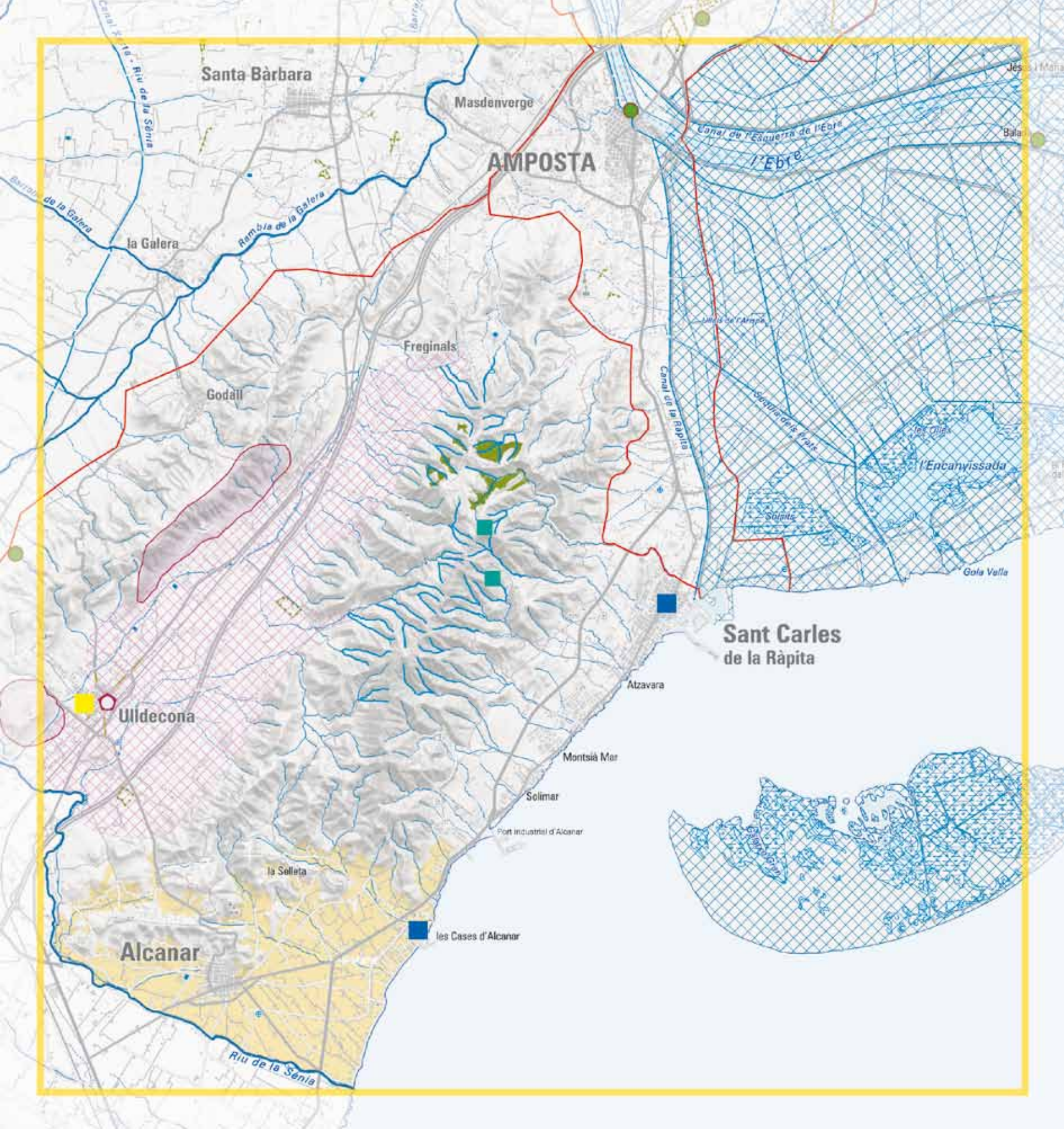

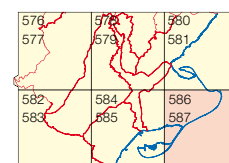

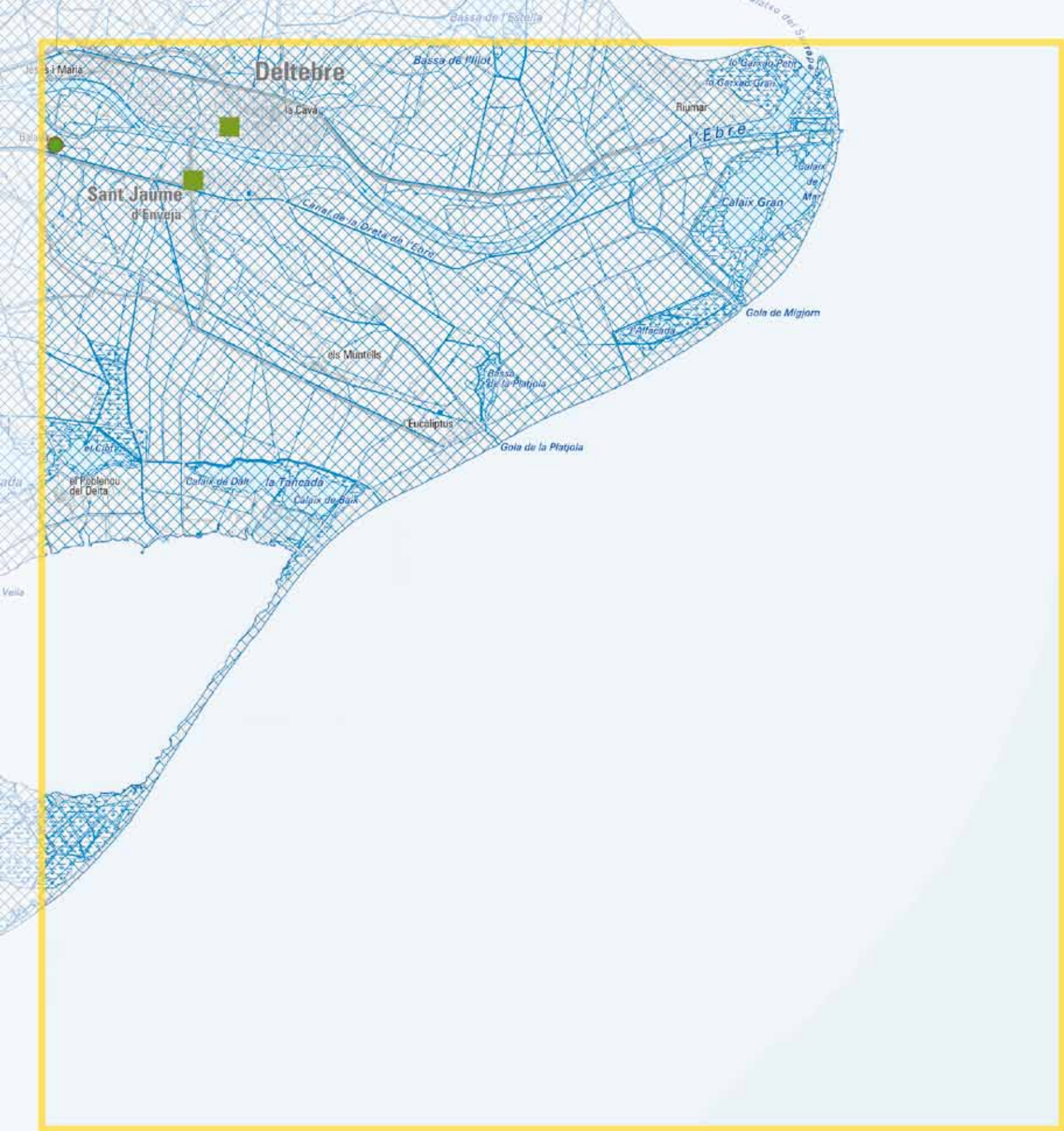

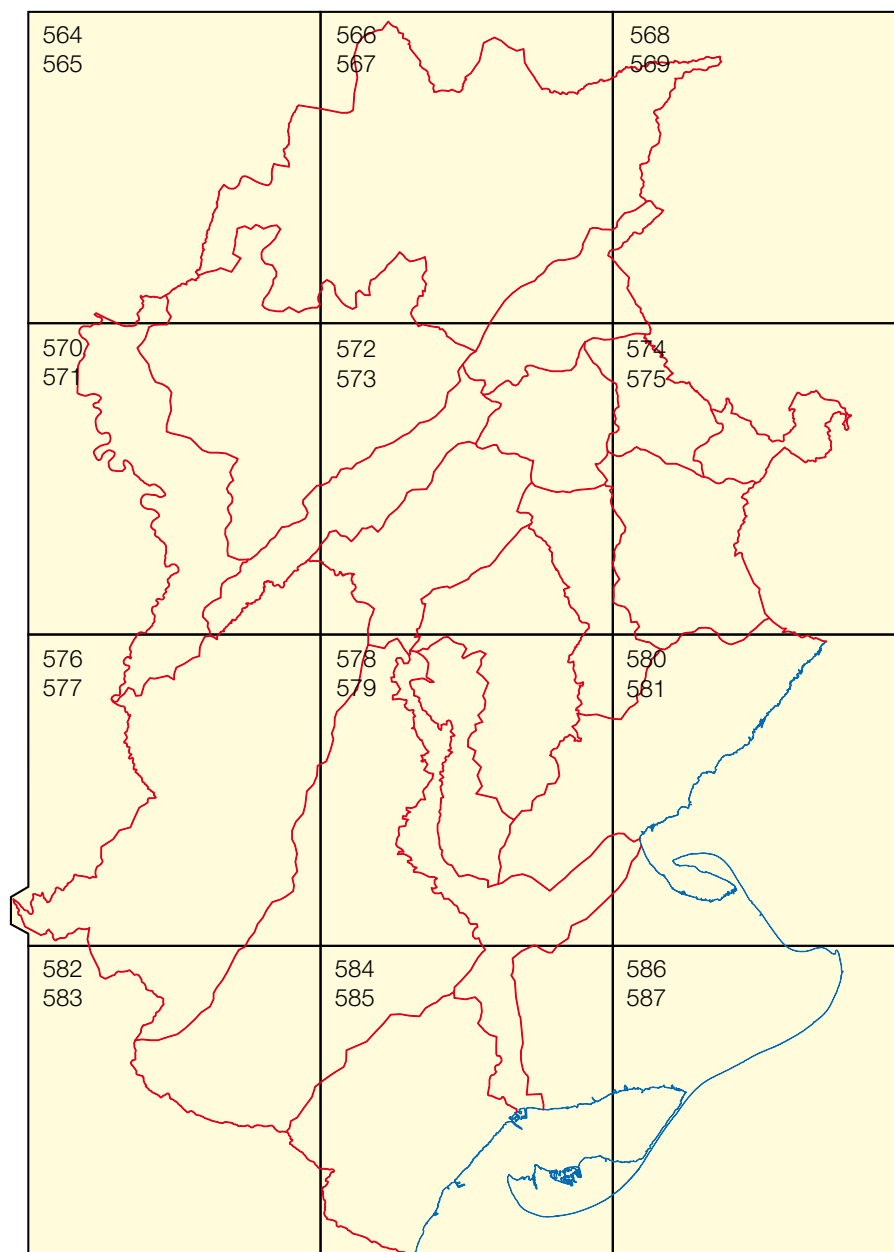

Distribució dels fulls

**Documentació
de referència**

- Adserias Sans, Maria; Ramón, Ester; Teixell, Immaculada (2002). *El Patrimoni mundial a les comarques de Tarragona*. Tarragona: Diputació de Tarragona.
- Alonso Biarge, José M^a (1978). *Estudio de alternativas de aprovechamiento del río Ebro y de desarrollo socioeconómico y protección ecológica de su valle*. Tarragona: Diputació Provincial de Tarragona.
- Álvarez de la Campa Fayos, Josep Manuel (2004). *Vegetació del massís del Port*. Lleida: Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida.
- Àmbit Rural-Unió de Pagesos; COAC; CODE; ICTA (2004). *Paisatge agrari de la pedra en sec a la comarca del Baix Ebre*. Tortosa: Consell Comarcal del Baix Ebre. [Treball inèdit]
- Àmbit Rural, Consultoria, enginyeria i desenvolupament rural (2007). *El paisatge agrari, un element dinàmic a les Terres de l'Ebre*. [Treball inèdit]
- Amic, Joan (1539). *Libre de les costums generals escrites de la insigne ciutat de Tortosa: ab alguns privilegis confirmacions e sentencies fahents per a la administracio de la justicia*. Tortosa: Arnau Guillem de Montpesat.
- Anguera, Pere, et al. (1982). "Priorat, Ribera d'Ebre, Terra Alta i Matarranya", dins *Gran geografia comarcal de Catalunya*. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, vol. 11.
- Anguera, Roser (dir.) (2005). *El Baix Ebre mosaic de contrastos*. 2a edició. Tortosa: Consell Comarcal del Baix Ebre.
- Arrufat, Rosa (1994). "Els conreus al Montsià: 1900-1988". *Butlletí de l'Institut d'Estudis Comarcals del Montsià*, núm. 3, p. 59-85.
- Arrufat, Rosa; Grau, Josep Joan; Sabaté, Joan (1993). *La Terra Alta. Estructures productives i evolució social*. Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya.
- Asens, Joan (1981). *Guia del Priorat*. Tarragona: Llibreria de la Rambla.
- Badia, Jordi; Millan, Lluís (1993). "Dites i refranys". *Rails*, núm. 2, p. 59-66.
- Balada, Rafael (1989). *El Delta de l'Ebre*. Madrid: Repsol Petróleo; Incafo.
- Barbera, Giuseppe; Inglese, Paolo; La Mantia, Tommaso (2005). "La tutela e la valorizzazione del paesaggio dei sistemi tradizionali dell'olivo in Italià", *Estimo e Territorio*, any LXVIII, núm. 2, febrer 2005.
- Bayerri, Enrique (1935). *Historia de Tortosa y su comarca*. Vol. II. Tortosa: Impr. Moderna de Algueró y Baiges.
- Bayerri, Josep (1984). "Les terres de l'Ebre. Un país sense futur?", *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, núm. 1, p. 72-90.
- (1985). *Les Terres de l'Ebre, encara un futur?* Tortosa: Dertosa.
- Beguer, Manuel (1948). *El Valle de Cardó: monografía histórica*. Tortosa: Algueró y Baiges.
- Bel, Agustí; Sanz, Joan Vicenc; Vilar, Isabel (2003). *Atlas del Montsià*. Amposta: Consell Comarcal del Montsià.
- Beltran, Pepín (2002). "Les Terres de l'Ebre ante el Plan Hidrológico Nacional", dins *Seminario Geopolítica del Agua*. Ferrara, 6-7 de noviembre de 2002. Ponència. Fundació Nova Cultura de l'Aigua.
- Bernal Mir, Carme, et al. (2005). *Coneguem el nostre patrimoni: el Castell Temple de Miravet. Material didàctic d'ensenyament secundari obligatori*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament d'Educació; Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, Institut de Ciències de l'Educació.
- Bianés, Carmel (1983). *Guia d'Ascó*. Tarragona: Diputació de Tarragona.
- (1985). *El meu riu Ebre: pàgines viscudes*. Ascó: Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre. Consell Local d'Ascó.
- (1987). *La navegació fluvial per l'Ebre*. Ascó: Revista Castrum de Aschó 1148 del Consell Local d'Ascó del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre amb la col·laboració de l'Associació Nuclear Ascó.
- Bianès, Carmel; Cid, Josep (1984). *Guia de la Ribera d'Ebre*. Tarragona: Llibreria de la Rambla.
- Bladé, Artur (1958). *Crònica del país natal. Vida i mort d'un petit món*. Barcelona: Selecta.
- (1966). *El Castell de Miravet. Episodis de la Història*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- (1970). *Benissanet: els treballs i els dies d'un poble de l'Ebre català*. Barcelona: Pòrtic.
- (1971). *Gent de la Ribera d'Ebre: artesans, pagesos, rodaires...* Barcelona: Pòrtic.
- (1982). *Guia de Benissanet: Ribera d'Ebre*. Tarragona: Diputació de Tarragona. 1a. edició de 1953.
- (1983). *Visió de l'Ebre Català*. Flix: Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre.
- (1996). *Les primeres descobertes*. Móra d'Ebre: Associació Cultural La Riuada: Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre.
- (2006). *Cicle de la terra natal I*. Valls: Cossetània.

- Blay, Jordi (2003). "Conflictes d'ús del sòl i transformacions del paisatges a les Terres de l'Ebre", dins el curs El paisatge en l'ordenació i gestió del territori: el mapa eòlic com a exemple, UETE, URV juliol de 2003.
- Bolòs, Oriol de; Vigo, Josep (1984). *Flora dels Països Catalans*. Barcelona: Barcino.
- Bosch, Josep (2001). "Les ocupacions prehistòriques de caçadors recol·lectors a la Cova del Vidre (Roquetes): assentament i clima", *Recerca*, núm. 5, p. 9-20.
- Boyer, Antoni (1978). *Història del Perelló*. Vol I. El Perelló: Ajuntament.
- Brull, Joan; Brull, Josep Maria (1972). *Guia itinerària dels Ports: Baix Ebre, Matarranya, Montsià, Terra Alta*. Barcelona: Unió Excursionista de Catalunya.
- Burgos, Zoraida. (1991). "Poemes", dins *Escrips del riu*. Tortosa: Ed. Amics de l'Ebre, p. 57-59.
- Busquets, Jaume (ed.) (2007). *Poligons industrials i sectors d'activitat econòmica*. Barcelona: Departament de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya. (Guia d'Integració Paisatgística; 1)
- (2008). *Horts urbans i periurbans*. Guia d'integració paisatgística 2. Barcelona: Departament de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya; Girona: Ajuntament de Girona.
- Caballero, Javier (2008). *Mar de Sardines*. Tarragona: Arola Editors.
- Carbó, Salvador; Llobart, M. Teresa (1983). "La carta de poblament d'Orta", *Butlletí del Centre d'Estudis de la Terra Alta*, núm. 1, p. 7-10.
- Carbó, Salvador (2007). *Guia d'Horta de Sant Joan*. Tarragona: Diputació de Tarragona.
- Carranza, Andreu (1993). *El desert de l'oblit*. Tarragona: El Médol.
- (1996). "La Torre de Babel", dins *Riu Avall*. Tarragona: El Médol, p. 89-93.
- (2000). *Anjub: confessions d'un bandoler*. Barcelona: Edicions 62.
- (2004). *L'hivern del tigre*. Barcelona: Planeta.
- Casals Costa, Vicente, et al. (2007). *La transformació històrica del paisaje forestal Cataluña. Tercer inventario forestal nacional 1997-2007*. Madrid: Ministerio de Medio Ambiente.
- Casas, Joaquim (1974). *Notícies de Catalunya. Carnet de viatge*. Barcelona: Selecta.
- Castell, Edmon, et al. (1999). *La batalla de l'Ebre: història, patrimoni i paisatge*. Barcelona: Pòrtic.
- Castellvell Díez, Ventura (2005). "Toponímia del límits de la batllia de Miravet (Rasquera, Miravet, el Pinell i Prat de Comte) amb l'antic terme general de Tortosa en el segle XIII". *Miscel·lània del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre*, núm. 17, p. 35-38.
- Cebolla, Mariano; Hernández, Silvestre (2007). *Els ports de Beseit*. Barcelona: Viena.
- Cebolla, Mariano; Vergés, Gerard (2004). *El Delta de l'Ebre*. Barcelona: Viena.
- Consorci de Serveis Agroambientals de les comarques del Baix Ebre i Montsià; Col·legi d'Arquitectes de Catalunya (2006). *Inventari de construccions de pedra en sec Montsià*. [Cd-rom]. [Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca].
- Consorci de Serveis Agroambientals de les comarques del Baix Ebre i Montsià (2005). *Catàleg d'oliveres singulars i monumentals de les Terres de l'Ebre*. [Cd-rom]. Barcelona: Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca.
- (2007). *Estudi i custòdia dels punts crítics de la xarxa de connectivitat ecològica entre els espais naturals protegits de la comarca del Montsià*. Amposta: Consell Comarcal del Montsià. [Treball inèdit]
- Corominas, Joan (2004). "El agua en la agricultura", dins la *Jornada de la FNCA Nuevas perspectivas en la gestión del agua*. Valencia, 22 de noviembre de 2004. Ponència.
- Cots, Francesc (1995). *Benifallet entre dos segles: història, records i formes de viure d'un poble del Baix Ebre*. Tortosa: Centre de lectura de les Terres de l'Ebre.
- Cruelles Rosales, Carme (1996). "La nostra tribu", *L'Algadir dels Alfacs*, núm. 0, març 1996, p. 37-41.
- Curcó, Antoni (2003). *Estudis sobre el poblament vegetal del delta de l'Ebre: flora, vegetació i ecologia de comunitats vegetals*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona.
- Curto, Albert (2001). "La gestió dels Ports durant la baixa Edat Mitjana", *Recerca*, núm. 5, p. 21-52.
- Despuig, Cristòfor (1877). *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*. Barcelona: Impr. La Renaixensa.
- Desplanques, Henry (1977). "I paesaggi collinari tosco-umbro-marchigiani", dins *I paesaggi umani*. Milà: Touring Club Italiano, p. 98-100.
- Direcció General del Medi Natural (2005). *Pla d'actuació per a l'ordenació dels usos públics a l'espai PEIN serra de Montsià*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

- Dirección General de Planificación Territorial (1995). "El regadío español: evolución reciente, competitividad y perspectivas en el contexto europeo y mundial", *Ciudad y Territorio: Estudios territoriales*, vol. III, núm. 105, p. 541-557.
- Duran, Joan Josep; Noguera, Jaume (2005). "El neolític a la Ribera d'Ebre", *Miscel·lània del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre*, núm. 17, p. 143-161.
- ESCRITS del riu* (1991). Tortosa: Ed. Amics de l'Ebre.
- Espinàs, Josep M. (1978). "El baix Ebre", *La Vanguardia*, dimarts 3 d'octubre de 1978, p. 30.
- (1984). *Viatge al Priorat*. 2a. ed. Barcelona: Selecta.
- (1989). *A peu per la Terra Alta*. Barcelona: La Campana.
- Estevan, Antonio; Naredo, José Manuel (2004). *Ideas y propuestas para la nueva política del agua*. Bilbao: Bakeaz.
- Estevan, Antonio (2003). *El Plan Hidrológico Nacional contra la nueva cultura del agua*. Madrid: Foro Social del Agua.
- Fabra, Elena M. (2005). *Ferran Arasa: el paisatge, un camí alliberador*. Tarragona: Museu d'Art Modern.
- Fabregat, Emeteri (2007). *Viatge per l'Ebre: setembre de 1849*. Benicarló: Onada Edicions.
- Forcadell, Toni; Villalbí, Mar; Almuni, Victòria (2004). "Un exemple de poblament de muntanya a l'edat mitjana als Ports: Rafalguerí", *Lo Senienç. Memòria, Natura i Llengua*, núm. 1, p. 14-23.
- FORMES de treball a les Terres de l'Ebre: recerca i interpretació : III Jornades d'Etnologia, Ascó 2003* (2004). Tarragona: El Mèdol.
- Franquet, J. M. (1995). *Estructura de la propietat agrària. Aplicació a la Regió Catalana de l'Ebre*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona.
- Ganyet, Joan; Cortina, Albert (2004). "Trobada Catalunya 2004 Paisatge", *Perspectives territorials*, núm. 6, p. 95-99.
- Garcia, Xavier (1991). *Escrits del riu*. Tortosa: Ed. Amics de l'Ebre, p. 9-10.
- (1996). *El meu Artur Bladé*. Tarragona: El Mèdol, p. 32.
- (1997). *Catalunya també té sud*. Barcelona: Flor de vent.
- Gaussen, H. (1954). "Théorie et classification des climats et microclimats", *Actes VII Congrès International Botanique*, p. 125-130.
- Generalitat de Catalunya (2006). *Llei 8/2005 i Reglament de protecció, gestió i ordenació del paisatge*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- Generalitat de Catalunya. Departament de Política Territorial i Obres Públiques (2000). "Les Terres de l'Ebre", *ESPAYS monogràfic*, núm. 46, estiu 2000.
- Gil, Núria (2006). "Artistes i representació del territori ebrenc: els autòctons i els turistes dels segles XIX i XX", dins *Congrés Cultura i Territori*. Amposta: Fundació Universitària Doctor Manyà i Universitat Rovira i Virgili.
- Gómez Cruz, Carme (1987). *Rasquera: un poble de la Ribera d'Ebre. Estudi d'una economia rural*. Rasquera: Grup Cultural Rasquera.
- Gorría, Hermenegildo (1886). *Desecación de las marismas y terrenos pantanosos denominados de Los Alfaques*. Madrid: La Guirnalda.
- Gràcia, Guillem (2000). "Pròleg", dins *Vicent Pellicer. Contalles del port*. Valls: Cossetània, p. 5-6.
- Grau, Núria (ed.) (2003). *El brogit de l'Ebre: 15 narradors donen veu al riu*. Valls: Cossetània.
- Grau, Núria (coord.) (2004). *Terres d'aigua: poemari de les Terres de l'Ebre*. Valls: Cossetània.
- Grau i Folch, Josep Joan; Sorribes, Jesús (1985). *L'economia del Baix Ebre. Volum II. Els antecedents històrics*. Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya.
- Ibañez, Carles, et al. (1999). *El Delta del Ebro, un sistema amenazado*. Bilbao: Bakeaz; Coagret.
- ICONA (1978-1989). *Mapa de cultivos y aprovechamientos*. Madrid: Ministerio de Agricultura, Dirección General de la Producción Agraria.
- Iglésies, Josep (1948). *Les ciutats del món*. Barcelona: Arca.
- Iglésies, Josep; Santasusagna, Joaquim (1931). *Del Camp de Tarragona a l'Ebre: guia itinerària precedida d'un esbós monogràfic*. Reus: Imp. M. Roca.
- Institut Cartogràfic de Catalunya (2008). *Atles climàtic de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques; Departament de Medi Ambient i Habitatge.
- Institut d'Estudis Catalans (1977). *Els sistemes naturals del delta de l'Ebre*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (2001). *El Delta de l'Ebre: estudi multidisciplinari*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

- IPCC (2007). *Climate Change 2007: synthesis report*. Gènova: Intergovernmental Panel on Climate Change.
- JORNADA de tècnics i científics sobre el Plan Hidrológico Nacional a Tortosa, 28 de febrero de 1993 (1995). [S.l.]: Coordinadora Antitransvasaments d'Aigües de l'Ebre.
- Juan Arbó, Sebastià (1965). *Narracions del Delta*. Barcelona: Selecta.
- (1971). *Los hombres de la tierra y del mar*. Barcelona: Bruguera.
- (1985). *Camins de nit*. Barcelona: Edicions 62.
- Juan Arbó, Sebastià (1988). *Tino Costa*. Barcelona: Planeta.
- (1980). *Terres de l'Ebre*. Barcelona: Edicions 62. [Ed. original de 1932].
- Juvenal (1996). *Sátiras*. Madrid: Alianza Editorial. [Ed. original del s. i-ii].
- Lloret, Francisco; Marí, Gerard (1998). "Visió històrica dels incendis forestals al Port de Tortosa els segles XIV i XV", *Butlletí Institut Català d'Història Natural*, núm. 66, p. 129-140.
- López Perales, Rogelio (1975). *Història d'Amposta*. Amposta: Ajuntament.
- Madoz, Pascual (1984). *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*. Valladolid: Ámbito [Ed. original de 1845].
- Manyà, Joan B. (1962). *Notes d'història de Gandesa*. Tortosa: Algueró i Baiges.
- Marcuello, José Ramón (1986). *El Ebro*. Zaragoza: Oroel.
- Martí, Ramon (1989). *Parc Natural del Delta de l'Ebre*. Barcelona: Nou Art Thor.
- Martínez, Daniel (2004). "El Pinell de Brai, fundació, denominació i població", *Butlletí del Centre d'Estudis de la Terra Alta*, núm. 41, p. 7-11.
- Martorell, Francisco (1905). *Historia de la antigua Hibera*. Tortosa: Impr. De Joseph L.
- Massip, J. (1984). "Aproximació a la història del delta de l'Ebre. Centre de Lectura de les Terres de l'Ebre", dins Josep M. Camarasa (ed.). *Seminari Internacional sobre els Deltas de la Mediterrània*. [París?]: UNESCO; Barcelona: Alta Fulla.
- Mata, Rafael; Sanz, Concepción (dir.) (2003). *Atlas de los paisajes de España*. Madrid: Ministerio de Medio Ambiente.
- McHarg, Ian (1969). *Design with nature*. Nova York: John Wiley & Sons.
- Meix, Carme (2004). "La mort de la vinya. La catàstrofe de la fil-loxera", *Butlletí del Centre d'Estudis de la Terra Alta*, núm. 40, p. 28-29.
- Mestre i Noè, Francesc (1984). *Contalles crepusculars tortosines*. [Tortosa]: Dertosa. [Edició original de 1932].
- Millan i Roca, Lluís; Carles i Guàrdia, Paco (1996a). "Mos, dites, refranys, modismes del parlar del poble", dins *La Ràpita en el temps*. Sant Carles de la Ràpita: Jordi Dassoy i Carcellé, p. 306-338.
- (1996b). "Els cantadors i les rondalles", dins *La Ràpita en el temps*. Sant Carles de la Ràpita: Jordi Dassoy i Carcellé, p. 243-248.
- Minguet i Itarte, M. Joana (1996). *Allà baix a l'era. Recull de jocs i cançons*. 3a. edició. Ulldecona: Centre Cultural i Recreatiu.
- (2007). *Hi havia una vegada...* Ulldecona: l'autora.
- Ministerio de Medio Ambiente (2008). *Convenio Europeo del Paisaje: texto y comentarios*. Madrid: Ministerio de Medio Ambiente.
- Miranda, Xavier (1996). "La desamortització de la serra de Montsià als documents de l'antic Districte Forestal de Tarragona", *El Davantal: Informatiu del Museu del Montsià*, núm. 38, p. 3-6.
- Miranda, Xavier (2000). "Conflictes territorials als Ports durant els segles XIII i XIV", *Recerca*, núm. 4, p. 105-136.
- (2001). "Desamortització i política forestal als Ports en el transcurs del segle XIX: els casos de Refalgarí i la Mola de Catí", *Recerca*, núm. 5, p. 67-120.
- Molinet, Víctor (2006). *Restauración del Delta del Ebro I. Recuperación de la configuración del Delta del Ebro*. Tesi doctoral. Universitat Politècnica de Catalunya
- Moncada, Jesús (2004). *Camí de sirga*. Barcelona: Edicions 62.
- Monge, Aurelio (2003). *Miravet el castell i la història* [en línia]. <<http://www.ebreguia.com/miravet/catala/index.htm>> [Consulta: 19.11.2013]
- Moreira, Joan (1999). *Del folklore tortosí: costums, ballets, pregàries, tradicions, jocs i cançons del camp i de la ciutat de Tortosa*. Tortosa: Centre de Lectura Terres de l'Ebre.
- Muñoz i Ramos, Isidre (coord.) (1991). *Primer recull del cançoner canareu. Curs de català per a adults 1990-91*. Tortosa: Cooperativa Gràfica Dertosense.
- Museu d'Arqueologia de Catalunya (2006). *Ruta de l'art rupestre*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

- Naredo, José Manuel (2004). *La nueva cultura del agua: nuevos agentes, nuevas prioridades*. [S.l.]: Fundación Nueva Cultura del Territorio.
- Nogué, Joan; Sala, Pere (2006). *Prototipus de catàleg de paisatge. Bases conceptuals, metodològiques i procedimentals per elaborar els catàlegs de paisatge de Catalunya*. Olot: Observatori del Paisatge de Catalunya.
- Nogué, Joan; Puigbert, Laura; Bretcha, Gemma (ed.) (2008). *Paisatge i salut*. Olot: Observatori del Paisatge de Catalunya. Barcelona: Departament de Sanitat de la Generalitat de Catalunya.
- Nogué, Joan; Puigbert, Laura; Bretcha, Gemma (ed.) (2009). *Indicadors de paisatge. Reptes i perspectives*. Olot: Observatori del Paisatge de Catalunya; Barcelona: Obra Social de Caixa Catalunya.
- Noguera, Jaume (2006). *Gènesi i evolució de l'estructura de poblament ibèric en el curs inferior del riu Ebre: la ilercavònia septentrional*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona.
- Nogués, Pepa (coord.) (2003). *El Parc Natural dels Ports: el medi humà*. Tortosa: Parc Natural dels Ports; Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Medi Ambient i Habitatge.
- Oficina Española de Cambio Climático (2005). *Impactos del cambio climático en España*. Madrid: Ministerio de Medio Ambiente.
- (1921). "Topografía de la ciudad antigua", *La Zuda*, núm. 100, octubre 1921, p. 152.
- Pallarès, Montse; Duch, Jordi (2007). *Desenvolupament integral al cor de la baixa Catalunya. L'entramat d'activitats econòmiques: El Perelló i el Baix Ebre, història del futur immediat*. Ajuntament del Perelló: ACOM-2005.
- Pastor, Federico (1901). *Narraciones tortosinas: páginas de historia y biografía*. Tortosa: Imp. de José L. Foguet y Sales.
- Pellicer Ollés, Vicent (1999). *Contalles del port*. Valls: Cossetània.
- (2004). *Paisatges de l'Ebre: el Delta i el Port*. Valls: Cossetània.
- Pérez Suñé, J. M., et al. (1998). "La comarca de la Terra Alta i els transports per via terrestre i fluvial el època romana", *Butlletí del Centre d'Estudis de la Terra Alta*, núm. 28, p. 5-15.
- Perpinyà, Lluís (1991). "Riu avall", dins *Escrips del riu*. Tortosa: Ed. Amics de l'Ebre, p. 28, 31-32.
- Perucho, Joan (2003). *Falls de les fronteres. Entre Gandesa i Alcanyís*. Terol: Centro de Estudios Bajoaragoneses.
- Pitarch, Josep (1993). *La colonització del delta de l'Ebre i la seva reglamentació en el darrer terç del segle XVIII*. Sant Carles de la Ràpita: Institut d'Estudis Ràpitencs.
- Porres, Albert (1992). *El delta de l'Ebre, una línia a l'horitzó*. Amposta: Museu del Montsià.
- Poy, Pere Ignasi (2007). *El cànon narratiu ebrenç: Moncada, Bladé, Arbó* [en línia]. <http://www.espaisescrits.cat/downloads/cat/El_canon_narratiu_ebrenç.pdf> [Consulta: 06.07.2009]
- Pla, Josep (1971). *Guia de Catalunya*. Barcelona: Destino.
- Pla Territorial de les Terres de l'Ebre* (2002). Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Política Territorial i Obres Públiques.
- Prades, Jordi (2002). *Gandesa*. Valls: Cossetània.
- Prat, Narcís; Estevan, Antonio (2004). "Alternatives per una gestió sostenible de l'aigua a Catalunya", *Ambienta*, desembre 2004, p. 33-40.
- Queralt, Maria Carme (1992). "Las barracas del delta del Ebro: un modelo de habitat tradicional", *NARRIA: Estudios de Artes y Costumbres Populares*, núm. 57-58, p. 10-15.
- Querol, Antonio (2004). *Processos i canvis al territori del delta de l'Ebre*. Valls: Cossetània.
- Quico el Cèlio, El noi i el Mut de Ferreries (1994). "De la terra de l'Ebre (D.O.)", dins *Es cantava i es canta* [CD]. Barcelona: Discmedi.
- (1998). "Una visió de la nostra música tradicional", dins *Actes de les Segones Jornades d'Estudi a la Terra Alta*. Batea: Patronat Pro-Batea, p. 474-477.
- El riu que parla: autors i autors de l'Ebre* (2008). El Perelló: Aeditors/Serret.
- Roig, Albert (1991). "Les relíquies del poeta", dins *Escrips del riu*. Tortosa: Ed. Amics de l'Ebre, p. 89-90.
- Rosales, Emili (2008). "Una visió literària: les Terres de l'Ebre, un paisatge invisible", dins Carles Llop; Francesca Leder; Emeteri Fabregat (ed.). *Visions del paisatge de les Terres de l'Ebre*. Benicarló: Onada, p. 149-153.
- Rosales, Emili (2005). *La ciutat invisible*. Barcelona: Proa.
- Rovira Climent, J. J. (2002). *Cantadors del Delta. Teixidor, Lo Noro, Caragol*. Tortosa: l'autor, p. 75.
- Royo Pla, Ferran (2006). *Flora i vegetació de les planes i serres litorals compreses entre el riu Ebro i la serra d'Irta*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona.
- Salcedo, Antonio (2001). *L'art del segle XX a les comarques de Tarragona*. Tarragona: Diputació de Tarragona.

- Salvadó Poy, Roc (1998). "Els fets carlins a la Terra Alta. Les arrels de la Guerra Civil dels Set Anys (1833-1840)", dins *Actes de les Segones Jornades d'Estudi a la Terra Alta*. Batea: Patronat Pro-Batea, p. 149-185.
- Sau, Elisabet (2005). *Camps de golf i urbanització del delta de l'Ebre* [en línia]. Barcelona: SCOT.
<http://territori.scot.cat/cat/notices/camps_de_golf_i_urbanitzacions_del_delta_de_l_ebre_2005_734.php> [Consulta: 19.11.2013]
- Sire, Jordi (2003). "L'Aldea, any zero", *Ebreconòmic*, núm. 1, octubre de 2003.
- SEO/Birdlife (1997). *Plan delta xx: directrices para la conservación y el desarrollo sostenible en el delta del Ebro*. Madrid.
- Seró, Ramon; Maymó, Jordi (1972). *Les transformacions econòmiques al delta de l'Ebre*. Barcelona: Banca Catalana.
- Solà i Trilles, Àngel; Solà i Vidal, Àngel (ed.) (1989). *Miscel·lània del Port*. [Tortosa]: Comissió de Festes del Port.
- Soler, Josep (2008?). *Miravet: el pas de la barca* [en línia]. <<http://www.ebreguia.com/miravet/catala/>> [Consulta: 09.07.2009]
- Sorribes, J., et al. (1984). "Baix Ebre i Montsià", dins *Gran geografia comarcal de Catalunya*. Barcelona: Ed. Enciclopèdia Catalana, vol. 13.
- Sorribes, Jesús; Grau, Josep Joan (1989a). *La Ribera d'Ebre. Transformacions socioeconòmiques i perspectives de futur*. Barcelona: Caixa de Catalunya.
- (1989b). *Diagnosi comarcal del Montsià*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques, vol. 1.
- Tarroja, Alexandre, et al. (2003). "Terres de l'Ebre: una identitat i un projecte de futur. La posició geogràfica, el riu, el paisatge i el capital social, motius d'un nou model de desenvolupament social i ambiental", *Papers. Regió Metropolitana de Barcelona*, núm. 39, maig 2003, p. 151-181.
- Tirón, Joan, et al. (1998). *El Port: 40 rutes de senderisme*. Barcelona: Piolet.
- Val, R., et al. (2003). "Incidencia de los embalses en el régimen térmico del río. El caso del tramo final del río Ebro", *Limnetica*, vol. 22, núm. 1-2, p. 85-92.
- Vallverdú, Josep (1973). *Els rius de Lleida*. Barcelona: Destino.
- Verdés i Pijuan, Pere (2001). "Una espècie autòctona: el comerç del safrà a Catalunya durant el segle xv", *Anuario de estudios medievales*, núm. 31/2, p. 757-786.
- Vergés Paulí, Ramón (1995). *Espurnes de la llar*. Tortosa: Centre de Lectura Terres de l'Ebre. [Ed. original de 1909]
- Vergés, Gerard (1986). *Longplay per a una ànima trista*. Barcelona: Proa.
- (1991). "Parlo d'un riu mític i remorós", dins *Escrits del riu*. Tortosa: Ed. Amics de l'Ebre, p. 53.
- Verdaguer, Àlex (1983). *La plataforma continental silícico-clàstica del delta del Ebro. Un modelo sedimentario*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona.
- Vericat, Damià; Batalla, Ramon J. (2005). "Sediment transport in a highly regulated fluvial system during two consecutive floods (lower Ebro River, NE Iberian Peninsula)", *Earth Surface Processes and Landforms*, núm. 30, p. 385-402.
- Vinaixa Miró, J. R. (1989). "Miravet: any 1784", *Miscel·lània del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre*, núm. 7, p. 35-37.
- (2005). "Rasquera, l'any 1817", *Miscel·lània del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre*, núm. 17, p. 49-52.
- Virgili, Antoni (1995). "Conquesta i feudalització de la regió de Tortosa 1148-1200", *Recerca*, núm. 1, p. 34-49.

VALORS ESTÈTICS. Patrons i elements configuradors

 Perfil emblemàtic

 Marges de pedra seca

Contrast

 Cala - penya-segat

 Platja - conreu

 Duna - mar

 Riu - vegetació de ribera

 Cingle - faixa arbrada

 Bosc caducifoli

 Bosc perennifoli

 Roca - vegetació

Mosaic agroforestal i agrari

 Agroforestal de vinya

 Agroforestal de fruiters de secà

 Fruita dolça amb conreus de secà

 Cítric amb altres conreus

 Horta amb fruita dolça

 Xarxa hidrogràfica

 Unitat de paisatge

 Cap de municipi

Monoconreu

 Olivera

 Arròs

 Cítric

 Horta

 Fruita dolça

 Vinya

VALORS ESTÈTICS. Singularitats

Patró d'assentament

 Nucli encimbellat

 Poble pesquer

 Ciutat/poble - camí

 Nucli amb traçat ortogonal

 Nucli disseminat

Conjunt harmònic

 Delta de l'Ebre

 Foia d'Uldecona

 Terrasses fluvials

 Cubeta de Móra

 Corredor Bot - Gandesa - Corbera

Conreu singular

 Avellaners de la Fatarella

 Cirerers de Paüls

 Conreus en fons de barranc

 Cítrics dels Prats d'Alcanar

 Mosaic de cereal d'Arnes

 Formació geològica singular

 Arbre singular i monumental

 Element o conjunt monumental

 Boira hivernal de la vall de l'Ebre

 Cella del Port

 Bosc singular

Filera d'arbres

 Entrada de pobles

 Camp de conreu

Barranc

 Conca mitjana i baixa

 Capçalera

 Xarxa hidrogràfica

 Unitat de paisatge

 Cap de municipi

Escala 1:100 000

0 2 4 6 km

ISBN: 978-84-393-9096-1

9 788439 390961

Generalitat de Catalunya
**Departament de Territori
i Sostenibilitat**

Observatori del Paisatge

Diputació Tarragona